

જીવનજ્યોત જગાવો

જીવનજ્યોત જગાવો

પ્રભુ હે, જીવનજ્યોત જગાવો.

દયુક્ટી આ આંગળીઓમાં ઝાઝુ જોર જમાવો,
આ નાનકડા પગને વેગે ભમતા જગત ધનાવો,
અમને રડવડતાં શિખવાડો. પ્રભુ હે.

વજુદીવે અંધારે જોવા આંખે તેજ ભરાવો,
વજુજહાને દરિયાને તરવા બળ બાહુમાં આપો,
અમને ઝગહગતાં શિખવાડો. પ્રભુ હે.

ભિગતાં અમ મનનાં પુલકાંને રમચી સભર ધનાવો,
જીવનના રંગો ત્યાં ભરવા પિચ્છી તમારી ચલાવો,
અમને મધમધતાં શિખવાડો. પ્રભુ હે.

ઉડની ત્રાંકડલી શેરીના પંથ વિશાળ રચાવો,
હૈયાના અદણા નાનાને આગર લેહું ધનાવો,
અમને ગરજતાં શિખવાડો. પ્રભુ હે.

અમ જીવનની વાદળી નાની આભ વિધે જ ઉડાવો,
રનેહ-શક્તિ-બલિદાન નીરથી ભરચક ધાર ઝરાવો,
અમને રથગરથમાં વરસાવો. પ્રભુ હે.

સુન્દરમ

ધ હેતુ માન જ તલ

● એક બાવનાસંપત્તિ યુવાન વિદ્વાન પર જ્યારે કેળવણી-ખાતાની જવાબદારી પર આવે છે ત્યારે એ કેવા નિખાલસ રતનાદથી પોતાનું પદ દિવાલે છે તેનું પ્રતિબિંબ આપતું ના પ્રેમાસિક ગુજરાતીમાં એક નવી બાત પાડતું લાગે છે. અતી દૃષ્ટિ કદી તરફ વળેલી છે તેનો ખ્યાલ તેની અંધેશ તત્ત્વોનિષ્ક્રમણે એક જ કંકશ હતારીને આપી શકાય:

‘શિશ્યકે બચાવર સમજ લેવું જોઈએ કે શાળા અને સમાજ કલ્પના તળમાં એક જ જીવનપ્રવાહ વહી રહ્યો છે. ને જ કારણે શાળા અને સમાજનો પરસ્પર સંબંધ બમી રહે એ જાણીવ મહત્ત્વનું છે,—તે જોઈએ મુશ્કે કે શાળા પોતે એક આંતરસમાજ બની રહે. એમ થાય તો જ કેળવણી બાળકને જીવનની તૈયારી પાન લાગે, પણ જીવનનો બાજ જ લાગે. એટલે સુધે શિક્ષકની ફરજ છે કે શાળાના પાઠકર્મો ઉપરાંત જીવનની વિવિધ પ્રશ્નઓને શાળામાં જ સમાવવી જોઈએ. સાહિત્ય, કળા, શરીરસંવિધાન, ના-નરિકતા, સમાજસેવા એ બધાને શાળાજીવનમાં સાલું જીવન કતારવા મ્થાન મળવું ધરે છે.’

મને વિચિત્રતા માત્ર એ જ જાણી કે વિદ્વાન અધિષ્ઠિતએ આવું પલ્લુ અંમેષ બાપામાં પ્રકટ કર્યું છે. ત્યારે આપણે આપણી યુનિવર્સિટીને માનુભાષાનો યોગ આપવા પ્રતી રહ્યા છીએ તેના સમયે આ પછાતિ બાવનાનુરૂપ થવી લાગતી નથી. જોઈ પત્રનો કનસાર્થ ગુજરાતી બાષાથી બરપૂર છે અને તેમાં માત્ર શિક્ષણના શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો જ નથી, પણ સમગ્ર જનતાને રસ લગતી શકે એ હેતુથી વાંદમથના દરેક વિભાગને એમાં વધતેઓછે અંશે રચાન આપ્યું છે. મને આર્ટી કહેવાનું મન થાય છે કે ‘કુમાર’ની પ્રશ્ન એ બાવનાથી જ્યારે નીતી થતી નથી અને શ્રીચુત છે હુબાઈ માકલ-ની પ્રશ્નને હું એ જ કારણે સવિશેષ આવકાઈ છું. એમનો પરિચય ‘કુમાર’ના વાચકને અગાઉ થઈ ગયો છે છતાં એક નાની નોંધ આ, એકની ‘માધુકરી’માં અવતારેલી જોશે.

એ જ પત્રના મુજબની વિષામમાં ‘સંસ્થાનો પરિપાક’ એવા મથાળા નીચે શ્રી રતિલાલ છાયાએ ‘કલાકાર શ્રી જગન્નાથ અહિવાસીની લેખપ્રતિભા આલેખી છે. આં યુવાન ચિત્રકારનો આવો સચિત્ત પરિચય આપી એમણે મુજ-રાતની કલાની કારકિર્દીમાં ફેર પૂરી આપ્યા છે. હું યાદી છું હું કે કલાકારોના જીવનમાં રિડોનો અને શ્રીમતો જોડે

રસ લેતા થાય. પણ આપણા કમનસીબે યુ-રોપની પ્રસ-સ્તિમાંથી આવ્યે જ નવસ પરતા પ્રોફેસર અને યુરોપની ખરી-

દીમાં સદા મરાયુશ શ્રીમાનો અને રત્નગાઝાઓ કલાકારોનાં રમારકોને પણ નહિ પિછાની શકે. સેખકને જૂરી ખબર નહિ હોય કે રવિશંકર મળળ કે બીજા ધણા મુજસતમાં માત્ર કળાજીવન પર નિર્ભર રહી શકે એવા જમાનો આવ્યા જ નથી. કળાનાં સર્જનો અમરાઈ પર મૂકી અધ્યાપક કે ધંધાર્થી બનીને પોતાનાં રત્નજોનાં યુગનિર્માણ પૂરતી દ્રવ્યસામગ્રી મેળવતાં કટલેલા થાક થરે છે એ ટિપ્પીના નામે પગારો કમાતા વંધ્ય વિદ્વાનો કપાસકોથી સમનહું મુરકે છે. મને હજી એક પણ સાચી સમીક એવા સાંપડ્યા નથી કે જેને મુજરાને તેનાં સર્જનોપર નિર્ભર કરી રીધો હોય. નહિતો બાઈ જગન્નાથ અહિવાસી હજી મુંબાઈની શાળામાં મામૂલી અધ્યાપક ન હોત. તેને દેશની કાઈ પણ સંસ્થામાં ઉચ્ચ પદે નીમી શકે એવા બમસાહેબ, શાળાસાહેબ કે માય-કવાડ સરકાર કદોશ કેપિયા પરદેશની કળા પાછળ રેલવતાં પાછા વળી નયા હોત. એમની આંખ મુશ્કે દેશની રંક એ દુઝ-લાજ કોણ ધરે? અથવા કોણ તેમના અનન્ય દ્રવ્યમથ્યને પારીને આ બૂખી ધરાનાં મુંતાનોના મોં પર પ્રકાશ લાવે?

મુંબાઈના સુમધ્ય પત્રપત્રો, દેશનાં શક્તિશાળી અમલ-કારો અને વિદ્વાનોએ કળાને માટે આછીપાછી કઠરદાની થે ક્યારે ગંતાયી છે? બાઈ અહિવાસી એટલા મુશાગી છે કે પ્રિન્સિપાલ સૌલેખનની અમીરિ તણે છે. યુરોપિયન અમલદારો સારા રીપોર્ટની આશા પર તાજેદારોનાં આશા-કેમણે પ્રમુદ્ધિત રાખે છે ને એ રીને સતસત વર્ષથી બાઈ અહિવાસી રફલ આંદે આંદો ખાલી રહ્યા છે. પણ તેના માટે એક સારી પ્રોફેસરશિપ કે મદદનીસ પ્રિન્સિપાલ-શિપની સુવના પણ કોઈથી થઈ શકે નહિ એ આપણી એક-નિષ્ઠાનો દલાવ છે! ચિત્રો સંદન તથ કે અમેરિકા ભંય, અમારા કલાકાર બંધુઓ માટે વધ્યાંધરમાં માટીકામોના હુકમથી વધારે માટે દબની મેલ્ટીની બાંધે જ આશા છે.

આઈ અહિવાસીને પોતાને યશોવંદ ચાદ હોય તો એક મિત્રે તેમને વર્ષો પહેલાં ગુજરાતમાં રવાનાકરણ પર સારી માસિક આવકની ખાત્રી આપી આમંત્રણ આપ્યું હતું. આજે તેઓ ગુજરાતની જનતાની હૃદયે કંઈક વધુ પદને સન્માન ધરાવતા હોત એમાં સંકેત નથી. પરંતુ વિદ્વાન પત્રકારોએ કલાકારો માટે શ્રી સમજદારી કે હરદશની બતાવી છે તેની પણ છણાપદ થવી જોઈએને? આજે તો મોટે ભાગે ચિત્રકારનાં ચિત્રાં વિનામૂલ્યે મેળવી દિવાળી-એકે બરવામાં આવે છે. ચિત્રકારના હક્કમાં કંઈપણ સવિશેષ લાભ, યોજના કે યોગ્ય પ્રસ્તાવ કોઈપણ પત્રકારે માહવ્યો હોય એવું જાણવામાં નથી. સારા ચિત્રકારોને જીતમ સર્જનકામ એકી મામૂલી અંધચિત્રો કરવામાં કાળ અને શક્તિનો વ્યય કરવો પડે એ એમની કંઠણ કથા છે. યુનિવર્સિટીના અંગ્રેજ ભાષાના કેટલા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કલાકારનો પક્ષ લઈને ઉત્તમ ચત્રાવી તેમનો ઉત્કર્ષ કરી આપ્યો એ જાહેર પ્રશ્ન છે. કેટલા રાજ્યકર્તાઓએ પોતાની પ્રભુતાથી તૈયાર થતા કલાકારો માટે વિશેષ અભ્યાસ, મુવકસ કે બીજાં સાધનોની સોંઠી કરી આપી છે? એના એ રાજ્યકર્તાઓના હાથે યુરોપની કયા પાછળ દિશાજ વગરનું અર્થ થઈ કયા દેશપ્રેમી સુજનનું દિવ રંખ નહિ પામે? એના અર્થનો થોડો દિરસો પણ જિગતા કલાકારોની તૈયારી માટે અર્પણ થયો હોત તો આજે સંખ્યા-અર્થ તાલીમ—પ્રવીણ કલાકારો દેશના એકેએક જુવન-ઉદ્યોગને નહું સ્વરૂપ, નહું વિદ્યાન આપી સમૃદ્ધિમાં સંરક્ષિત કરી પોતાનું હેતું બરપાઈ કરી શક્યા હોત. પણ 'વા દિન કહાં કે મિયાં કે પાકમેં ભૂતી?' —ર. મ. રા.

હસ્તલિખિત માસિકોનું સંગ્રહન

ગુજરાતમાં હસ્તલિખિત માસિકો, ત્રૈમાસિકો વગેરેની પ્રેરક મદતિ ધણા લાંબા સમયથી શરૂ થયેલી છે. લગતા લેખકો, કથારો અને યુવાનોએ આ દિશામાં સુંદર પ્રયત્નો કરી આ પ્રતિબોને પ્રસંસનીય રીતે વિકસાવી છે. ધણું હસ્તલિખિતોમાં તો સહિત્યમાં સુંદર કૃતિઓ આપી શકે તેવા લેખો પણ પ્રગટ થાય છે. પરંતુ દિલ્લીની વાત એ છે કે આ સર્વ હસ્તલિખિતોનું યોગ્ય સંગ્રહન થાય તેવા પ્રયાસો કોઈ પણ સંસ્થા કે આજીવનની સાહિત્યકારો તરફથી કરવામાં આવ્યા નથી. મુંબઈની શ્રી તરુણ ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરુણોની, લગતા લેખકોની અને નવા સાહિત્યકારોની હોદ્દા, આ દિશામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા આદરવાને તથર મઠ છે.

હસ્તલિખિત માસિકોના તંત્રીઓને તથા સંચાલકોને તેઓની આ સંગ્રહનની યોજનામાં બેઠાવા અને બીજેની માહિતીઓ પૂરી પાડવા આગ્રહમરી વિનંતિ છે:

હસ્તલિખિત (માસિક, ત્રૈમાસિક, ત્રૈમાસિક, કે હ માસિક) ને હોય તેનું નામ, કોના તંત્રી પડે નીકળે છે, કઈ સંસ્થા તરફથી તેમજ કયા રચણેથી નીકળે છે, તેનું પૂરેપૂરું સરનામું, તેનો ઉદ્દેશ, તેમજ કયારથી શરૂઆત થઈ તથા કેટલા અંકો નીકળ્યા તેની હમીકત.

આ પ્રકારની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીઓ નીચેને સરનામે લખી જાણવાય દરેક હસ્તલિખિત માસિકના સંચાલકોને વિનંતિ છે કે જેથી કરીને આ વિશેષ પ્રતિષ્ઠા અનિવચ્યમાં મોટા પાયા પર ઉપાકી શકાય. પત્રવ્યવહારનું સરનામું: મેન્ડ્રી-તરુણ ગુજરાતી સાહિત્ય સભા, ૩૬, લગતા મંદી, માંડવી મુંબઈ-૩.

તાજેતરમાં જ હાર પડેલાં પુસ્તકોમાંનાં કેટલાંક

આગળ પડતાં

જીવન-સાહિત્ય

કરીશ્વર દલપતરામ: (આગ ૨ ભાગે પૂર્વાર્ધ) સમૃદ્ધિઓના સંગમ ઘાટે—એક અને પ્રકાશક—નાનાલાલ દલપતરામ ઈ. ઓરિસપલ આગલા પાદ: ૩-૮-૦૨.

નવલકથા-વાર્તા

આમલકમી ભાગ ૧ તથા ૨: લેખક—ગંગુલાલ વંસેત-લાલ દેસાઈ, પ્રકાશક—મુજરાત યોગનાથ બાદ રાવપુત્ર વરોહા, દરેકના ૨-૮-૦૨;

માલિકા: લેખક—આજુ કે વરુ, પ્રકાશક—સી. જગના-દાસની કં. મિન્નેસ રફીટ, મુંબઈ-૨, ૧-૮-૦૨.

કવિતા

હૃદયવીણા: રંગનાર—નાસિદરાજ બોજાનાથ પ્રકાશક—સી. જગનાદાસની કં. મિન્નેસ રફીટ મુંબઈ-૨.

અન્ય-મોધ

સુબોધ પુષ્પવાદિકા રોષ સારીના સુલિસ્ટાનો આનુ-વાદ: કરનાર—ગોવર્ધનદાસ કદાનદાસ આગીના, પ્રકાશક—સમૃદ્ધિ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય અમદાવાદ, ૦-૫-૦૨;

ફોરમ: લલરી-૨ સાધુસંતો, લલરી-૪ તેજરેખા, લલરી પક્ષીશક્તિ, કર્તા—શારદાપ્રસાદ વર્મા, પ્રકાશક—યુવાન-તર કાર્યાલય મોપીપુરા મુરુ, કીંગન આનુદે ૨, ૪ અને ૩ આગી.

વૈદક-અભ્યાસ

પ્રત્યક્ષ શરીર: ગદામહોપાધ્યાય કવિરાજ માખનાથ સેન સરસ્વતી વિરચિત પુસ્તકના પ્રથમ અને દ્વિતીય ભાગનો ગુજરાતી આનુદા: કરનાર—જાલદુષ્ણ અમરજી પાઠક, પ્ર-કાશકો—જ્ઞાનદેવ ટ્રિકમજ આચાર્ય અને જીવનદાસ સંકર-મસાદ વેત્ર, કાશ્મીરેની મુંબઈ-૨ કીંગન શ. ૨-૦-૦૨.

ફોટો-કલાકાર

હિંદુસ્તાનના ઇન્ડિયન સિનેમામાં પહેલી જ વાર ફિલ્મ સિનેમાના ફોટો-કલાકારોની કુનિઓનું એક પ્રદર્શન ૧૯૩૩ના નવેમ્બર માસમાં મુંબાઈ ખાતે ઘરાયું હતું. તેમાં હિંદ ઉપરાંત કુનિયાના પશ્ચિમી મરાઠ્ઠા ફોટો-કલાકારોના મંદર નમના રજુ થયા હતા. ફોટોગ્રાફીએ માત્ર યંત્રક્રિયા મટીને એક સ્વતંત્ર કલા તરીકે ઊભીની અન્ય કલાઓની દરજ્જામાં ગિયિવાદ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે એની એ પ્રદર્શને દિનદિને પ્રતીતિ કરાવી. ફોટોગ્રાફીના આ કલાવૈભવ નિરખવા હું મુંબાઈ ગયો ત્યારે, યુરોપની એ સાંજે, મુંબાઈના ટાઉનહોલમાં એ કલાકૃતિઓને જારીકાઈ-

થી વારંવાર નિરખતી એવાર વ્યક્તિઓ મારી નજરે પડી. તેમાં, આદ્યના સિલ્કના કોટ પાટલુન અને રેશમી ટાઇમાં સજ્જ થયેલા મધ્યમ કદના ને વાંકડિયા વાળ વાળા, અદ્ય માથે આમ તેમ ફરતા એક યુવાન તરફ મારી દષ્ટિ સદંજ આકર્ષાઈ. તેણે પશ્ચિમી ઉત્સુકતાથી ચિત્રો જોતો જોઈ સદંજ પ્રશ્ન કર્યો: 'ક્યાંથી આવો છો?' એ જવાબ આપ્યો: 'અમદાવાદથી; — ખાસ પ્રદર્શન જોવા આવ્યો છું.' જસ એટલા પરથી જ, કોઈ પશ્ચિમી મનની પૂર્વ પિઠાન વિના મળે વર્ણોન્મતી મિત્રાચારી હોય તેમ તેણે મારી સાથે હાથ જોગવો અને મારી વિનંતિથી મારી સાથે ફરીને મને જ્યાં ચિત્રોનાં ગરેજર પરિચય કરાવ્યો. એ યુવાન તે ક્ષી કાર્ણજે. ખંડાલાવાળા જ હતા. ફોટોગ્રાફીમાં રસ

ફોટો-શીમતી રતી ડી. પિલિય

કાર્ણ જે. ખંડાલાવાળા

લેનાર દરેકાઈ માણસ આજે તે નામથી પ્રચલિત છે. એ પ્રથમ પરિચય પછી જોવાળે તેમની સાથેની મુલાકાતો અને પર્તેપર્તેકારી વપતાં ગયાં, તેમતેમ એ સુચ્ચ કલાકારોનાં મુશ્કેલી અંતરના પટ મારી સન્મુખ તેનું સાચું દેવન કરાવતાં ઊપડતા ગયા.

શીમંત પારસી કુટુંબના એ નળીરા મુંબાઈ યુનાન પર્સિડીની એક્સએલ. પી. ની કિડી મેળવી બેસિસ્ટના અભ્યાસ માટે ૧૯૨૬માં લેઝન ગયા અને એ વર્ષ પછી ૧૯૨૮માં તેની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ પાછા ફર્યા ત્યાં સુધી ફોટોગ્રાફી નામની કોઈ કલા છે એવું પશ્ચિમી તેમને જાણે જ જાન હતું. તે તરફ તેમનું કેટલું દુર્લક્ષ રહેલું તે આ એક જ વાત પરથી સમજાશે કે લેઝનમાં તેમના વસવાટ દરમ્યાન જ રોજન ફોટોગ્રાફિક સોસાયેટીનાં

આંતરરાષ્ટ્રિય પ્રતિષ્ઠાનામાં મોટાં ફોટોગ્રાફિક પ્રદર્શનો ભરાએલાં છતાં તેનો ખ્યાલ સરખો એ તેમને નહોતો! | સને ૧૯૩૦ની શરૂઆતમાં તે સમયનાં તેમનાં જાનુ-મિત્ર (લાલનાં પત્ની) શ્રીમતિ રતિ દી. પિટિટની પ્રેરણાથી તેમણે જોખ તરીકે ફોટોગ્રાફીની શરૂઆત કરી. દરેક શિખાઉની માફક તે પણ સાદા સ્નેપશૉટ પાડી-પાડીને સંતોષ લેતા અને મનરંજન કરતા. પણ આ દરમિયાન ફોટોગ્રાફીનાં સામાયિકોના થતા બહોળાવાચનથી તેમને સમજાયું કે સામાન્ય સ્નેપશૉટર (મન-રંજન અર્થે ચાંપ દાગીને છળીઓ પાડનાર) અને ફોટો-કલાકાર એ બે, જુદા જ પ્રકારની વ્યક્તિઓ છે. તેમને એ વાચનથી ઉત્તેજ યડ્યો અને ઉચ્ચકોષ્ટિના ઔદ્યોગિક ફોટો-કલાકાર બનવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં આ પ્રકારના કલાકારનું વિશિષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા અને નિષ્ણતાત્નું પદ મેળવવા માટે ફોટોગ્રાફીની ઝીણમોટી પ્રત્યેક ક્રિયાપ્રક્રિયાનું જારીક તાજા અને સંપૂર્ણ કાળુ આવશ્યક છે. તેના અભાવે પર-જયોથી નિરાશ બનીને કલામય માનસ સુકાઇ જવાનો પણ પૂરો સંભવ છે. ફોટોગ્રાફીનોટકનીકનાં આ અતાન, કચાશ અને અભિવ્યક્તિથી શ્રી ખંડાલાવાળાને પણ એમની શરૂઆતની કારકીર્દિમાં પુષ્કળ વિદ્યુતજ્વાલાઓ નહીં હતી. પરંતુ એ ખંતીલા અભ્યાસીએ તથા વર્ષના સતત પ્રયત્નો અને ધીરજથી મહેનતને અંતે ફોટોગ્રાફીની કદામતો પર સ્થાપિત જમાવ્યું. ખાસ કરીને એક-સોજરખીટરના આદ્ય વપસદારી અને કેવેલપ્રેન્ટ દર-મિયાન સોદ્યુશોનનું સરખું ટેમ્પરેચર (મરગી-પ્રમાણ) નળવવાની ચીવટથી તેમને ફોટોગ્રાફીના વિજ્ઞાનમાં ફતેહ મળી છે. દરેક નેગેટિવની ડેન્સિટી (Density)ને અનુકૂળ શ્રેણી કામચોતી પસંદગી કરી, એન્લાર્જિંગમાં ઓછામાં ઓછું એકસોજર અને વધારેમાં વધારે કેવેલપ્રેન્ટ કરીને ઉત્તમ પ્રકારના એન્લાર્જમેન્ટ તેજોહિતારે છે.

કુદરત પણ નજીકે અનુકૂળ હોય તેમ, શ્રી ખંડાલા-વાળાએ ૧૯૩૦માં શરૂઆત કરી એવું જ સૌ બહેલું એમને મુજાબની આર્ટ સોસાયેટીના પ્રદર્શનમાં એક ઈનામ મળ્યું. તેમાંથી પ્રોત્સાહન મળતાં આગળ વધવાના પોતાના પ્રયત્નો એમણે તરી રાખ્યા. એ જ અસામાં મુજાબના વિખ્યાત ફોટો-કલાકારો શ્રી બીન-વોક્ષા અને શ્રી રત્નામરની એમને એળખાણ થઇ અને

તેઓની સૂચના તથા આગ્રહથી તેમનું કામ ઉત્તરોત્તર સુધરતું ચાલ્યું.

એવામાં પેપર નેગેટિવ પ્રોસેસ તરફ તેમનું લક્ષ્ય ખેંચાયું અને એ પદ્ધતિ વડે કલાકૃતિઓ ઉપજાવવાના અખતરા તેમણે શરૂ કર્યા. ઘણી નિષ્ફળતાઓ અને નિરાશાઓ પછી એમણે 'કોંકણી' અને 'ઘડપણ' નામનાં બે ચિત્રો ઉપજાવ્યાં. અને હાલવપણાત એ-માંથી 'ઘડપણ'ના ચિત્ર માટે ઇ.સ. ૧૯૩૨માં બ્રિટિશ સાત્રાજ્યની દરીદ્રાઇમાં તેમને ઉત્તમોત્તમ પોર્ટ્રેટ (છળી ચિત્ર)ના સર્વક મણીને 'બ્રિટિશ એન્થ્રોપોલોજીકલ સોસાયેટી' એનાયત કરવામાં આવ્યો. તે પછી તો દુનિયાભરના દેશોનાં આંતરરાષ્ટ્રિય ફોટોગ્રાફિક પ્રદર્શનોમાં તેમનાં ચિત્રો લટકવા માંડ્યાં. લંડનના 'સેંચલ ફોટોગ્રાફિક સોસાયેટી'ના પ્રદર્શનમાં અને 'લંડન સર્કો' તેમજ અમેરિકાના વિખ્યાત 'પિરસગર્ગે ફોટોગ્રાફિક પ્રદર્શન'માં વર્ષોવર્ષ શ્રી ખંડાલાવાળાનાં ચિત્રોને સ્થાન હોય છે તે દિવસે માટે જોરવલુ છે.

ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં થયેલી તેમની પ્રગતિ વિષે પૂછતાં શ્રી ખંડાલાવાળા જણાવે છે કે 'સ્પેનના ફોટો-કલાકોવિદ થી. જે. ઓર્ટિઝ ઇચાગ (J. Ortiz Echagüe)નાં અનુપમ ચિત્રોમાંથી તેમને ઘણી પ્રેરણા મળી છે. એ કલાકારે જેવી રીતે સ્પેનિશ માનવતાનાં જૂથક ચિત્રોથી દુનિયાનાં પ્રદર્શનો શોભાવ્યાં છે તેવી જ રીતે ફોટોગ્રાફીની મદદથી આપણા દેશની વિવિધ જાતિઓના અન્તર્ગત સ્વભાવ અને લક્ષણોને જગત સમક્ષ પ્રત્યક્ષ કરવાના મને અભિલાષ છે. હું પોતે દિન્દી હોઇ, મારી કક્ષામાં દિન્દી તત્ત્વો અને દિન્દી દષ્ટિ આણવાની મારી સતત કાળજી છે. મને તેટલું સુંદર પણ અનુકરણ હોય તે અનુકરણ જ રહે છે-સ્વતંત્ર સર્જનનું તેજ તેનામાં હોતું નથી. અને સર્જનની વાંછની વાળા સાચા દિદી કલાકાર આગળ તો આપણા દેશ-ને અખુટ લંકાર પડ્યો છે.

મારાં પોર્ટ્રેટોમાં હું ફક્ત કેઈ એક જાત કે અમુક વ્યક્તિ જ દર્શાવવાનો વિચાર રાખતો નથી; પરંતુ જે અત્યો માણસ હોય તે જાતિના પ્રતિનિધિ તરીકે તે જાતિનું લાક્ષણિક સ્વભાવલક્ષણ તેની દ્વારા ઉત્તરવાના હું પ્રયત્ન કરું છું. હાખવા તરીકે 'કોંકણી' જુઓ. ચિત્રાઇ મહારાજના સાથમાં લહેલી પાંતળી સસકત પણ

ખંધી કોકણી જનિતો જાણે
એ પ્રતિનિધિ નથી જાગતો ?

‘ફેટોઆરીનો માચી ક-
લામા, કંમેરા તો ચિત્ર સર્જ-
નનું ફક્ત સાધન જ છે. તેનું
ધ્યેય તો કલા-કૃતિ જ રહે
છે. ચિત્રકાર, ફેટો-કલા-
કાર, ઇયર કે સિલ્કકાર તો
કલાસર્જન માટે મથે છે.
પીછા, કંમેરા, ઇમિગ પ્રિસ
અને દયોડા તથા ટાકલું એ
તો ફક્ત વ્યક્તિને ફાવના
સાધનો છે. જે આદરી અન્ય
કલાકારોનો છે તે જ ફેટો-
કલાકારનો પણ છે કાંઈ એક
દરેકે અમુક માણ્યમને દમ્ય
કે માણ્યસ તરીકે વ્યક્ત કર-
વાને યાદ છે તે દરમ અને તે
મનુષ્યથી કલાકારના માન-

ભમા પટેલ પ્રતિનિધિ તે તે વિષય દ્વારા રજુ કરવાનો
પ્રયામ કરે છે.’

મુખાબમાં થોડાક કંમેરિટોએ જોકદા મળાને ‘કંમેરા
પિક્ચરીઆઈસ્ટરુમ ઓફ યોમ્મે’ નામનું જે એક
મંડળ જાણું કરેલું છે અને જેના ઉગમથી ‘અખિત્ર
લિંદ ફેટોકલા પ્રદર્શન’ ધારાયું હતું તેના આઠ પ્રજેતા
પણ શ્રી ખંડાવાળા જ હતા.

ઉપયોગ અને લોકપ્રિયતાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો
ખંધી કલાઓમાં આજે સૌથી વધુ ઉપયોગી અને
લોકપ્રિય તો ફેટોઆરીની જ કલા છે. હિન્દમાં હજુ
તેનો જોઈએ તેટલો જાણીતા પ્રચાર થયો નથી, પરંતુ
પશ્ચિમના દેશોમાં તો યેદધેર કંમેરાઓ લટકે છે. ફેટો-
કલાકારોના એ જંગી ઝરફરો પ્રગતિના પંથ ઉપર
વ્યવસ્થિત પ્રયાણ કરવાના નિયમન માટે એક ગુરુ
મુંદર અને અમરકારક યોજના ધડાઈ છે. ઇંગ્લંડની

‘જેવલ ફેટોઆઈક સોસાયેટી ઓફ ગ્રેટબ્રિટન’ના
આશ્રય નીચે ‘ધ ફેટોઆઈક એસોસિયેશન’ નામની એક
વ્યાપક સંસ્થાની સ્થાપના થઈ છે. દુનિયાના—અને
ખાસ કરીને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના કેટલાક મુકરર
પરમણ્ણી ફેટોઆઈક સોસાયેટીઓ જેથી મળાને
પોતાનું એક મંડળ બાંધે તો એવું એસોસિયેશન
‘એ ફેટોઆઈક એસોસિયેશન’ની દેખરેખ અને સૂચનાઓ
મુજબ વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરી શકે એવી યોજના
એમાં છે. એ ફેટોઆઈક એસોસિયેશનના આશ્રય નીચે
આજે આઠ મુખ્ય મંડળો, ૩૦૦ સોસાયેટીઓ અને
૨૦,૦૦૦ ઉપરાંત સબો ફેટોઆરીની ઉપાસના કરી
રહ્યા છે. એ એસોસિયેશન પ્રતિ વર્ષ પોતાના મંજોનાં
કામનાં પ્રદર્શનો અને દરીકાઈઓ ગોઠવે છે. ચાલુ
વર્ષની એની દરીકાઈમાં જાણથી કાર્લના (જન્મ) (આ
એકમાં આર્ટ પ્લેટ ઉપર ‘જન્મ’ નામથી પ્રગટ થયેલા)

‘અસલી જાનનો બાળ’
ફોટો-ગ્રાફ ખંડાલાવાળા

રૂંઠે કલાકારનું માનસ સૌન્દર્ય તરફ વધુ દબે છે. તેથી આ ફોટો-ચિત્રને છાત્ર આપતાં અગાઉ દરીદ્રાઈના નિર્ણયકારો એ બહુબળુ વિચારો કરેલા; પરંતુ છેવટે જાણને એ જયિત એ વર્ષમાં દુનિયાભરમાં સર્ગી એકાંતમાં ફોટોગ્રાફિક પોર્ટ્રેટમાં સચોટ સજીવતા અને અજ્ઞાત જાળોદ્ધાનના ઉતારતી કલા-સંપત્તિ કૃતિ લાગી.

દબે ‘અતી’વાળું ચિત્ર જુ. એ. સાપોનોના આશાવ કદિ આત્મા કલાસર્જનની આડે આવતો નથી. અનુષ્ઠાન ફોટોચિત્ર ઉપગ્રહવા માટે રટુડીઓ જ એકાએક એ ખ્યાલ ખોટો છે. માત્ર સાધારણ તકામાં જે સહેર કે મામડાના કોઈ પણ ખૂણામાં

ફોટો-ચિત્રને સંયોગ મળીને ‘ફોટોગ્રાફિક એક્સપ્રેશન-સ’ની પ્લેક (Plaque) એનાયત કરવામાં આવી છે.

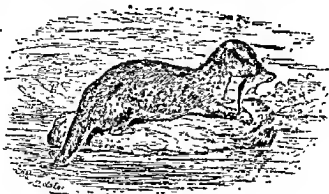
‘અપ્પા’નું ચિત્ર પેર ત્રેગેરિય પ્રેસેસથી ઉત્તમ ગતિવામાં આવેલી ઉત્તમ કૃતિ છે. અવરણ, દુઃખ અને અરીજાણના ધમારાથી ફોર્સી બોલા વાળ, સંસારના પા વાહવાઈને સુકાઈને ખારેક જેવી કરચલીઓ પહેલો મહેરો, દર્દભરી આંખો અને બોલુઓનું દરતા જતાં અભોક્ષી પ્રીતિઓના હોવામાં આ પોર્ટ્રેટ એકવાર લેવા પછી લેનારથી કદી વિસરાય એમ નથી. શી કાર્ત્તની વેપક આંખે કાચળ ઉપર ઉતારેલી એ આકૃતિ દષ્ટિ અમદા સજીવરો પડી થાય છે. વિષમતા નમામ બાલો મળે કાળી આંખમાં એકમિત કરી ઉતાર્યાં હોય તેમ એ ચિત્રના સંપોરણ પરથી લાગે છે, એકવાર એ ચિત્ર પર નજર નાખ્યા પછી તમે એના પરથી આખ ઉડાવાની દિગત કરી શકો નહિ. સાધારણ

આવું ચિત્ર પાડી શકાય. જોઈએ માત્ર કલાપરબુ આંખ. સવારના લગભગ દસ-અગીઆર કે જ્યોરના વણ-ચાર વાગ્યાના તકમાં આ ચિત્ર લેવાનું દસે. આમાં જુવાની-નું અનુન દાખવતી ચરુકના જેવી તીખી આંખો આજાદ ઉતારાઈ છે. સહેજ સહેજ ફૂટતો મૂંઝો દોરો અને દારીના વાગ ફૂટના પોષાની આંખો કરાવે છે.

જીવનમાં જે કલાતી પ્રેરણાદાનો જો તે જીવનસખી પણજો એ સુગમ્ય તો કોઈ વિરહનો જ સાંપડે છે. એવું સુગમ્ય થી અંડાલાવાળાને વર્ણ છે. અગાઉ જેમનો નિર્દેશ આપી ગયો તે શ્રીમતી રતી ડી. પિટિટ સાથે ગપાવર્ષના એપ્રિલમાં થી કાર્થ સમયી લોડાવા. ‘કુમાર’ના વાચકો જાણે છે તેમ શ્રીમતી રતી ચિત્રકલા ઉપર કાણ ધરાવવા ઉપરાંત અત્યંત કેમિસ્ટ્રી પણ છે. આખો દમ્પતીએ કે આ કલાથેગી યુગમનો દાયે ઉત્તરોત્તર પ્રતિભાશાળી અને પ્રતિ-સવાન કલાસર્જનો થાય. અવગત બટ

અભ્યાસ અને અનુભવ ઉપરથી લખાતી જંગલવાસી જીવસૃષ્ટિની પરિચયમાળા

વ. ન વ ગ ડા નાં વા સી

જલ માતુસ—OTTER—જલ માતૃર

નાનપણથી મને રખડવાનો હંદ પડ્યો છે. જરા નવરો પકું કે રજાવાના સ્વપ્નાં આવે. કેઠપણુ જાતના ઉદ્દેશ સિવાય, રસ્તે કે વગર રહેતે, વન-વગડામાં કે ગાડખીડમાં હું પહોરતા પહોર જામવાનો આનંદ માણું છું. ટાટતડકા કે વરસાદની પરવા કર્યા વિના આદવા જ કરું: ગાઉના ગાઉ ખેંચી કાઢું. શરીર થાકે પણ મન ન થાકે. આવા રખડપણમાં મને ધણુંધણું જોવાનું અને શીખવાનું મળ્યું છે. વનવગડાની વરતીનો આજો પરિચય મને આ રસ્તે થયો છે. આવો એક પ્રસંગ હું વર્ણવીશ.

કેટલાંક વર્ષ પર આવા એક રખડપાટ વેળા અમ-દાવાદથી નીકળી સાબરમતીના તટેતટે દાંસણ દિશામાં હું આસ્થોં જતો હતો. સરખેજ છોડી આગળ જતાં જમણે દાંચેઆધે પીપળેજ નામનું એક ગામ આવે છે. અહીં નદીના બંને કિનારા જોયા છે. ત્યાં સુધી પાણીને ષડખેપડખે ચાલવાનું જાનવું ત્યાં સુધી તેમ, અને વચ્ચે દાહનાં જૂથથી કે પાણીના આઝાજવળા વહેણથી રસ્તો ન થઇ શકે ત્યાં કિનારે,—આમ ચાલવામાં ખૂબ મજા આવતી, પીપળેજ આવ્યું ત્યાં રસ્તામાં ઘૂંચાણ નામનો ઠાકરડો ભેગો થયો. ધધે ખેડૂત પણ ઘૂંચાણ શિકારનો ખૂબ શોખીન. જૂંડ કે દરજીની લાજ કાઢવામાં અજોડ. એ મને ઓળખતો હતો એટલે રામરામ કરી મારી સાથે આસ્થો. વાતો કરતાકરતા અમે પીપળેજ છોડી થોડે દૂર ગયા. ત્યાં અચાનક સામે કિનારે મારી નજર પડી તો બેખડની હેંડે પાણીની ક્ષોડાગ એક જખોડમાં ફૂતરા જેવું કંઇક દેખાયું. ફૂતરાં આવી

જગ્યાએ જોડ કરે એ નવાઇ જેવું, એમ વિચારી મેં ધૂંચાણનું ધ્યાન ખેંચ્યું. એણે નજર કરી. નજર કરતાં જ દૂરથી જે મને આરપટ લાગેલું તે એ રપટ જોઇ શક્યો અને જોલ્યો કે સાહેબ, ફૂતરાં અહીં ક્યાંથી? આ તો 'જલમાતુસ'ની જોડ છે. 'જલમાતુસ' જેવો વિચિત્ર રાજ સંજળી મને નવાઇ લાગી. પહેલાં તો હું સમજ્યો કે એ મારી મરકરી કરે છે. પણ એના મોં પર દસવાની રજ પણ અચર દેખાતી નહોતી. ઉત્તરું સ્થિર આંખે આતુરતાથી એ જોડ તરફ જોઇ રહ્યો હતો; એટલે આ અપરિચિત નામવાળું પ્રાણી કેણુ છે એ જોવા હું બેખડેથી નીચે ઊતર્યો. જાળાંખંખરાંની આડે લખાના છુવાના અમે પાણીની પાસે આવ્યા. ત્યાંથી આગળ જઇએ તો પેહું પ્રાણી અમને જોઇને નાસી ગયો એ જીંકે વચ્ચે નાસ્તર છતાં જાળાંમાંથી આંખો તાણી જોવા લાગ્યા. પેલી જોડમાં, નાનું ફૂતરું લપાછોને જોઈું હોય તેમ, આઠા લાલ રંગના કોઇ પશુની પીંદ દેખાતી હતી. એ પાસું ફેરવે કે ઊઠીને ઊંચું થાય તો એ કયું પ્રાણી છે એ ઓળખાય એમ મેં ધીરેથી મારા સાથીદારને કહ્યું. તરત તેણે એક ટેંટું લઇને ફેંક્યું. ટેંટું પડ્યું કે એના અવાજથી ચમકીને પેહું પ્રાણી ઊંચું થયું અને ટું જોડ ન જોડ ત્યાં તો ચડપ લઇને વીજળાવેગે પાણીમાં પેસી ગયું. અગે દોડયા; ધણું મે રોધ્યું; પાણીના પ્રવાહમાં છેટે સુધી ફર્યો; પણ એ ફરી નજરે પડ્યું નહિ. ધૂંચાણને વિદાય કરી નિરાશ થઇ હું ત્યાંથી પાછો વળ્યો. પણ મારા મનમાંથી

(અનુસંધાન આગળ પૃષ્ઠ ૩૨ મે)

‘અનૂની’

૧૯૩૪ની સાલ માટેની ‘ફોટોગ્રાફિક એલાયન્સ’ની પૃષ્ઠ છાપનાં ચિત્ર
ફોટોગ્રાફકાર : કાર્ય જે. ખંડાલાલા

સત્ય અને શ્રિદ્વિતી શોધ પાછળની તિતિક્ષામાં થએલી આત્મપ્રતારણાને દંડતો

દીપ્તિ

કિચીટની વાતોથી કુમારનાં વાચકોને પરિચય થયેલો આ નાટકના લેખક શ્રી ધનશ્યામ મુકરજીએ કલકત્તા વિદ્યાપીઠની મંદિરની પરીક્ષા પમાર કરીને મહાવાકાંક્ષાના પ્રેર્યા કુમારવચમાં જ આત્મનિ ઓડી ખરેખર કાપડયા હતા. ટેકિયા વિદ્યાપીઠમાં વલ્લભ મેન-વિવાનો આત્મચાર કરવા મોકલ્યો. પણ આખરે તે મૂર્છા રૂપ અમેરિકાની કેલિફોર્નિયાની વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થયા. પાછળથી ત્યાંની ત્રિદેવેન્દ્રના વિદ્યાપીઠની બી. એ. ની પચી મેળથી અને હજુ પણ એ ત્યાં રહેવાર છે. એમના 'The Judgement of Indra' ને આપણે વખાણેલું પ્રસ્તુત નાટક અંગ્રેજી એકાંકી નાટ્યસંક્રિમાં થતું હતું મનાયું છે. તે ઉપરાંત એ જનનનાં એકાંકી નાટકમાં પણ ક્રિયા કરીએ જોઈએ છે. 'જનનના લેખકોનાં પ્રતિનિધિરૂપ એકાંકી નાટકો' માં પણ હિન્દી લેખકોએથી રૂપ જી મુકરજીનું આ નાટક જ લેવાયું છે.

પાત્રો :

શુક, સાન્ત, કણ્ઠાદ અને રૂક

રમણ

દિગ્ગામી પંદરમી સાતપત્રી

દિગ્ગામ્યની તમેરીમાં એક ગોળી ફેંપરી ઉપરનો મુનિવાસ

સમય :

[આગતા ગાગાનાં મુનિવાસનું બહારનું આંગણું છે. આંગણુના મધ્ય ભાગમાં દેખાતી રક્ષતેરીમાંથી

• કોપ્રતો એક પવિત્ર ઊંડ દેખાય છે.

આંગણુની ડાબી બાજુએ, તેનાં થોડાં પગથિયાં દેખાય છે જેની પછાતમાં પગથિયાંવાળી, નીચેની બાજુને મુનિવાસ સાથે ભેડતી, ટોળાવાળી ટેકરી આવેલી છે.

જમણી બાજુએ દેવમંદિર, ધરની દિવાલો અને મુનિવાસને લગતી કુદિર આવેલાં છે. દેવામંદિર અને દિવાલો વચ્ચેનાં સાંકડાં માર્ગે મુનિવાસની અંદરના વિશાલતરંગના તરફ દોરી ન્ય છે. કેટલાક ડગલાં દૂર, આંગણુ તરફ પડ્યાં, દેવમંદિરનાં દૂર દેખાય છે. દૂરદૂર, પાછળના ભાગમાં, નીલમનીલી નમપરા નીચે, સંવિધાની તેજસ્વીથી દિગ્ગામિનાં દિગ્ગામિનાં દેવતોએ વામથી રવાં છે. તેની ડાબી બાજુએ આગાણી વિજન ટેકરીઓનાં લંગાઓનાં એવાર દાબી ન્ય છે. સાંબા પ્રકાશદંડ આંકળાવાર તેને ચગે છે, અને લેવનનાં એકાંકીઓ, રોનલરવળી અને ફલ કિનલોવાનાં વિજન પનો ઉપર છપાએલ અગમ્ય આકાશની જેમ આંખ પડી ન્ય છે. વરદો જોયો વચની સાથે જ દૂર દૂર મર્જનનો મજકાર ન્ય છે.]

સાન્ત વચતેરી પાસે લક્ષ્મીનાં તાંડપત વાંચે છે.

પાદ મર્જનથી ચમકી તે ધીમે આકાશમાં નુએ છે.]

સાન્ત : મર્જનનાં કાકા આવી પડનારી કનિષ્ઠ

આપતિનું મૂલન કરના હોય એમ લાગે છે.

[એકાએક દેવમંદિરનાં દૂર કાપડેને બાજુના બોલકાને મરી દેતો એકાએક શુક દેખાય છે. સાન્તને એકલ ભેદશુક પગથિયાં લીધી તેના તરફ ન્ય છે.]

શુક : તને અકારે વંચાય છે તો ખરાગે ?

સાન્ત : છ દા, દેવ !

શુક : કણ્ઠાદ ક્યાં ?

સાન્ત : એ દમણી જ આવી પહોંચશે. સાંભળો દેવ; તે કહે છે કે વળ એક કેસરના પણ સત્વને અ-સત્વમાંથી છુટું પાડે છે. જે કોઈ મનસા, વાચા, કમંચા તેને મૂંચી નાખશે તેના પર છન્દનો ન્યાય ઉતરશે.

શુક : છન્દની મર્જના ન્યાય છે. તે મારે બૂલેલાં-ને તેમજ અર્ધા પાપચારીઓને જંગલમાંથી, મનન ધરાઓના મર્મમાંથી અથવા કોઈ ધેરી-આંતરી જગ્યાના નિઃસ્તજનનામાંથી પણ શોધી કાઢશે, અને તેમના પર પોતાનો ન્યાય ઉતારશે. જનપદને માર્ગેમુકું દેખું પણ છન્દની શિક્ષામાંથી નદિ જયવા પામે.

[ફરક મર્જના ધમરીઓ ખાય છે.]

સાન્ત : દેવ, આપ જ્યારે જોશો છો ત્યારે એકનું દેખું જ ઉન્માદથી ભરના નથી, પણ સાંધેસાંધે આ-ત્માને પણ સત્વના સત્તાન સોંદરથી મઠી દો છો.

શુક : પ્રતેસા કરવી એ સારી વાન છે; પણ મને, જે દહ હથ્થને યોગળી મકોળો નથી અને...

[શુક ચોક્કસનની જેમ માનું દલાને છે.]

સાન્ત : આપ એ હથ્થને જલ્દી યોગળી સારંગા.

સમય સમીપ આવ્યો છે.

શુક : હું છન્દનું મું કે એ સત્ત યાગ.

સાન્ત : દેવ ! હું કરી મહું એવું આપનું કોઈ પણ કામ હોય, આપનો માર જ્યા સરખો મે દાખવો કરી

શકું એમ હોય...

શુક : એ તો તે ક્યારનું મે કરી નાખ્યું છે. આશ્રમનો ગધો ભાર મારે માથેથી તે ઉપાસી બીધો છે. તે મને અત્યુદ એવા કૃતજ્ઞનાના બંધનો બાંધી લીધો છે. [કણ્વાદ પ્રવેશે છે.]

હં, કણ્વાદ! આજે કેમ છે?

[શુક કણ્વાદ પાસે નવ્ય છે. કણ્વાદ બા-
વીસ વસંતોના તેજે દીપ્તો યુવાન છે.]

કણ્વાદ : દેવના આશીર્વાદથી શ્રેમ છું. દેવની સમાધિ પૂરી થઈ?

શુક : (સંખેદ) સાડી બાવીસ ઘટિકા હું સમાધિરથ હતો; પણ... હવે હું રતુતિ-પ્રાર્થના માટે જામીશ.

[શુક દેવમંદિરમાં નવ્ય છે;
ને બારણાં બંધ કરી દે છે.]

કણ્વાદ : આજે દેવ રોગના દેવ નથી લાગના!

શાન્ત : દેવ જ્યારે શાંતી સમાધિમાં હોય છે ત્યારે બદલાઈ નવ્ય છે.

કણ્વાદ : દેવની આંખોમાં ઉદાસીનતા હતી, નહિ?

શાન્ત : ઉદાસીનતા? જે આંદાં અને શોક, વિલાસ અને ચિપ્તિ, પ્રેમ અને તિરસ્કારથી પર છે તે ઉદાસ હોઈ જ કેમ શકે?

કણ્વાદ : પ્રેમથી પણ પર??

શાન્ત : હા પ્રેમથી પણ પર, નિરસ્કાર અને પ્રેમ ઉભય ચિરોધી તરવો છે; માયા છે, ધન્વન્તર છે.

કણ્વાદ : જતા પણ આપણે જગતને આદરું તો નોંધવો જ.

શાન્ત : જગતને આપણે માહીએ છીએ મદાય આપવા માટે.

કણ્વાદ : ગ્રામજનો સાંપ્રારિક અપત્ર થવે છે જતાં ધ દેવ તેમના તરફ જાણ મમતાથી છે.

શાન્ત : આપણે આશ્રમવાસી મનુષ્યો છીએ. ધર્મરત્ન આખિત માનવતાને-તેનાં જાતકોને આપણા ચિચરો, સેવા ને કંઈક અર્પી શકીએ એટલા માટે તો આપણે સંસારનાં અને કૌટુંબિક જનનાં બંધનોને છેદી નાખ્યાં છે. આપણે રોદ નિષ્પક્ષપાતી-અપાર્થિય છે.

[દ્વિદ્વર આકાશમાં કલકલત વાય છે.]

કણ્વાદ : હા, એ સત્ય છે; જતાં પણ હું ધારું છું કે દેવ અન્ય કરતાં તમે વધુ આજે છે.

શાન્ત : ના હાઈ ના. દેવ કોઈને પણ કોઈથી

વધુ આદતા નથી. આજ દસ વર્ષથી હું દેવના સાન્નિ-
ધ્યમાં છું; અને તેથી જ કેટલુંક કામ દેવ મને સોંપે છે. પરંતુ સત્ય જોઈએ તો દેવ કોઈને જ આદતા નથી. ધન્વન્તરે! મારા સાક્ષી જાનો; દેવ કોઈને પણ કોઈથી વધુ આદતા નથી.

કણ્વાદ : દેવ ઉદાસીનતાથી છે; જતાં પણ તેમને કોઈથી વધુ વધારે આજે છે, એમ ધારવું મને સુખદ લાગે છે.

શાન્ત : દરેક પ્રાણીને તે આજે છે. જગતમાં માનવોની જેમ એકને વધારે એણું આદનાર એ નથી. મધ્ય કાલે, જ્યારે ભગ્નહથા અજાળાની જેમ વદસાદ સદસ આંખે રહી પડ્યો ત્યારે દેવનો આત્મા પ્રકાશ અને પ્રેમમાં કેવો એકરૂપ થઈ ગયો હતો! ધર્મરત્ન એ અનામનદર્શી છે, તેના મદિમાના એ માથક છે.

કણ્વાદ : એ શબ્દો દરેક મે મારા કાનમાં ગુંજે છે.

શાન્ત : દેવના શબ્દગર્ભમાં ચમકતો શબ્દાતીત આનંદ હું કદી મે નહિ ભૂલી શકું. જેણે જગતની પાર્થિવ જન્મભોને તોડી નાખી છે તે જ આપા અગર ને અત્ય પ્રેમ વિશે જોડી થકે. કોઈ પ્રકારની ચિન્તા નહિ...

કણ્વાદ : એ વિષે જ હમણાં હું તને કહેવાનો હતો. તને દેવની આંખોમાં ઉદાસીનતાને ચિન્તા નથી દેખાતાં?

શાન્ત : દેવ અંબાર ચિન્નનામાં છે; બીજાં કંઈ નહિ.

કણ્વાદ : જ્યારથી દેવને સંદેશ ગળ્યો છે ત્યારથી એમના હૈયા પર જાણે બહાંગો ભાર આવી બેઠો છે. તે બધા જ રિયાઝનક સમાચાર દતા.

શાન્ત : એ સમાચારો અને દેવના બાંધીધો કદી જ સંબંધ નથી.

[કિરીથી દિગ્ગણિધરનાં ગર્ભનાના કલકા વાય છે. દેવમંદિરનું દ્વાર બંધ છે. શુક બહાર આવ્યો પાછલે હાથે જ બારણું બંધ કરે છે પણ તે દેવ મંદિરની સામે જ રિષ્ટ ઉભો રહે છે.]

શુક : (જોખાવતાં) કણ્વાદ!

કણ્વાદ : આખો, દેવ!

[કણ્વાદ શુક પાસે નવ્ય છે. શુક તેને કેટલાંક સૂચનો કરે છે. કણ્વાદ પ્રસ્થાન કરી નવ્ય છે. શુક બચેરા આબખાં તાકતો બીજો રહે છે.]

શાન્ત : કેટલી અહ્યુત મૂર્તિ છે! દેવ જ્યારે દેવમંદિરની દેવડી આગળ બેઠો રહે છે ત્યારે પૃથ્વીના પાપાચારીઓને અમરના પામમાં દોરી જવા કોઈ બીજા દેવ પૃથ્વી પર પધાર્યો હોય એમ લાગે છે. દેવ!

આપ મારા યુરુ છે, દેવ છે એ જ માફ કેટલું અહો-
વાગ! બ્રહ્માએ આપ જેવા યુરુ સર્જન્યા; બ્રહ્માનો
ચિરકાલ ઝળી રહીશ.

[કપ્પાદ પ્રવેશે છે. શુક સાન્ત વરસ
ફરે છે. કપ્પાદ શબ્દને અનુસરે છે.]

કપ્પાદ : દેવ, ગયું તૈયાર છે.

શુક : તું ગામમાં ત્વ; તેમની સાથેના બધા કુટુંબ
છે કે નહિ તે પૂછી લેજે. જ્યારે ઈશ્વર ફરે છે—
ઓહ! ત્ને ફરીથી વંરસાદ પડશે તો ધરતીનાં ધાન્ય
ધોવાઈ જશે. પછી તેઓ છપસે શી રીતે? ના ના!
એ તદ્દન અસાધ્ય છે. તમે બંને તેમની પાસે જાઓ, અને
મારા આશિષ આપો. તેમને કહેજો કે અમે આજ
રાત્રે મન્દ્રદેવને બીલું નિવેદન કરીશું—આર્થ આપીશું.
તમે વધુ વંરસાદ પડે એ દાનિકારક છે.

સાન્ત : કપ્પાદ! આપણાં વિદ્યાપાત્ર હમ આપ.

કપ્પાદ : (જતોજતો) માર્ગદીપકો—મશાત્રો પછી રાત્રે
સેતી આપું!

શુક : મેઘખંડો મન્દ્રને સંકીરેશે; જ્વલે મશાત્રોને પછી.

[કપ્પાદ જમણી બાજુએથી જતો રહે છે.]

ઓહ!

[આસાસમાં મડમડાટી નોળતો મડપડે
છે. તોફાન તીવ્ર નેત્રે વધતું જાય છે.]

(સાન્ત પ્રત્યે) તોફાન તીવ્ર વેગે વધતું જાય છે.

વંરસાદ વૃદ્ધી પડે તે પહેલાં તું કોઈ રથને આશ્રય શોધી લે.

[ચિત્રો સમય નિઃસંસ્કૃત જાય છે.]

દિવસે દિવસે જગત કાળું ને કાળું જ થતું જાય છે.

તેના શરીરની આલુઆલુ પાપ ને કુર્ણુઓ મોટા
ચૂંમળાંવાળા સાપ નીંટણાઈ પડ્યા છે. આખી ત્યાગી-
ઓ જ જગતને તેનાથી બચાવી મુકા કરી રહીએ.
સાન્ત! હદ બન અને મારમાં જગ પડે. તું કેવળ
મારો સિંધ જ નાથી, પણ મિત્ર અને વાઈ છે.

[શુક સત્તને છઠી સરસો સંપે છે.]

સાન્ત! જગતથી મને વચાવ!

કપ્પાદ : (પ્રવેશનાં) અત્યારે...

[કપ્પાદ આશ્રયમાં પડી જાય છે.]

શુક : (સાન્તને મુકા કરતાં) કપ્પાદ! આમ મારી
પાસે આવ!

[કપ્પાદ શુક પાસે જાય છે. શુક જોવા-
ને એક દાણ કપ્પાદના હોં નીંટણે છે.]

નાનાજાહ!

કપ્પાદ અને સાન્ત બધ છે

કપ્પાદ : (દિશિખરી આળે) દે... વ...!

શુક : શરે અને રતનંપ યા. જગતની—સંસારની
હન્દ્રમળને છેડી નાખ. ફરીથી ગામમાં જા અને
આપણાં આશીર્વાદો તેમને પહોંચાડી આવ. ઈશ્વર
તેમને હરમે વસો! તું આવી કુટાણ પાછો આવજો.

[આસાસમાં વાનગડાકા જાય છે અને દિશા-
દિશ દિશિખરીમાં બીજાઓ સાપ-
ની માફક સળગતી બ્રજાશા માફે છે.]

ઓ રામીશ! ત્ને, ત્ને, ત્યાં વંરસાદ પડે છે. જા,
મડપથી જા...

[સાન્ત કપ્પાદ પડોથી નિસાપાત્ર અને મશાત્ર લે છે.]

સાન્ત : કપ્પાદ! માત્ર!

શુક : (સાન્ત ને કપ્પાદના મરતકે દાણ ખરી) તમ
બંને મારા આશીર્વાદ છે. દેવેશ તમારી મુક્ત કરે...

[શાન્ત આજગના રાત્રે સળગતી બીજાઓમાં
અને જગતના કડાકમાં પેલાઈ જાય છે. કપ્પાદ અને
સાન્ત ઝુ સાન્તિ હડો પાક કરતા પચવિધાં ઘાતે છે.]

શુક : આ તોફાન રામી જાઓ. ઝુ સિંધ! સિંધની
તારા પર ફૂલ છે. સાન્ત! છેડાં દસ વર્ષથી તે મારી
સાથે જ છે; સહન સત્તની, જગતિવંતાની શોધમાં
તેજે અને મળી મદદ કરી છે. આજે દુ હજારની
પાસે—તદ્દન પામે જ હું. આજે દુ નિદિના ઉત્તર પર
ઊભો છું. અને જાને છે કે મારા દિવસોમાં જ વચ્ચે

આને હું ચિદિના ઉપર ઉપર જોયા હું

જૂલો વિરાટ પડો ઊંચકાર્થ જરી અને હું અંતિમ
મૂલને બેરી રાજીસ — કોણ આવે છે? (એકતાન થઇ
સાંજી છે.) કણદ અને શાન્ત એટલામા જાને પાછા
આવી શકે જ નહિ. એ! બીજી માથાગળ! આજ-
કાસ હું અસંખ્ય ઇન્દ્રનયોથી ઘેરાઈ રહ્યો છું, મુંઝાઇ
રહ્યો છું. ઉપાના આગમન પૂર્વે આકાશમાં જામેલા
માદા તિમિરગદની જેમ કદાચ એ જાંઘાં મારી શોધીને
અંત મૂલવતાં હશે. પણ અંધારના પડા ઊંચકાર્થ જરી
અને પ્રકાશનો જ્યોતિષ્ક જળદળી રહેશે ને હું પરમેશ-
ને પામીશ. (કાંઈક અવાજ સાંજીતો હોય તેમ ફરીથી
કાન માટે છે.) શું તેઓ એટલી વારમા આવી પહોંચ્યા?
(પૂરા પાડે છે) શાન્ત!

[શુક નીચે જાય છે. આકાશમાં ઘેર કડકડાટ થાય છે.
શુક તે તરફ દુર્લ્ભ કરે છે. એકાએક તે ઉદ્દેગને
મત્યાપાત અનુભવે છે.]

નાચેથી પાદરવ ડાચે ને ડાચે જ આવતો સંભળાય છે.
થોતે ને બેથું છે તે ચગકાર છે કે સત્ય છે તેની
ખાતરી કરતા તે આંખો ઘોળે છે.

તે કેટલાંક ડગ આગળ ભરે છે એવામાં એક રક્તનું
માથું દરિયામાં ઊંચું આવે છે.

શુક જડ જેવે બની જાય છે અને પાછે પગે
પગિય છાટ મુઠી જાય છે. તે રિયર-ચિત્રન જોયો
રહે છે. જદ આખરે છેલ્લું પગથિયું ચડે છે. તે શુકને

તારા જદ પિતાને નથી ઓળખી શકતો? * *

નથી જોતો. પાસે જ, દિશાલક્ષમાં તેની આંખો ફરે
છે. પણ તેની આંખો મુનિવાસની દિશાથી પર મુક્ત-
ફરી માટે છે અને એકાએક શુક દરિયામાં પડાય છે.]

શુક : (તેને સંજોધીને) અહીં કેને શોધો છો?

જદ : (શુક તરફ મીટ મારી) કોણ, શુક! તું

તારા જદ પિતાને નથી ઓળખી શકતો?

[જદ બહુ મસારી શુકને બેસતા બધ છે.]

શુક : મારે પિતા જ નથી.

જદ : પણ હું તારો પિતા છું. કાલે કોઇ દિને
સંદેશો નથી પહોંચાડ્યો?

[એક પગ નિરાશ વાતાવરણ છાયા છે]

એણે મને બૂઝું કહ્યું? તું બાણુતો નથી કે તારી

માતા . . .

શુક : તમારા નરકથી દૂર આવ્યો હતો.

જદ : તો પછી જલદી ઘેર આવ. વખત ન શુભાલ.
માત્ર, જેટા, તારી માતા આ પૃથ્વી પરથી ચાલી
જાય તે પહેલાં આવ.

શુક : હું આવી શકું તેમ નથી.

જદ : તું નહિ ચાલી શકે? તું બાણુતો નથી કે
તારી માતા મૃત્યુસંધ્યા પર છેલ્લા શ્વાસ લઇ રહી છે?

શુક : જગતનો મેં ત્યાગ કર્યો છે. છેલ્લાં આર
વર્ષથી મારે કોઇ પિતા નથી — કોઇ માતા નથી.

૪૬: તે અમારા ત્યાગ કર્યો છે, અને તારો ત્યાગ નથી કર્યો, અને તારે દમણાં આપવું જ પડશે.

શુક: મેં આવેલા દૂતને કહ્યું હતું કે મારે પિતા નથી—માતા યે નથી; હું નદિ આવું.

૪૬: એ ગધું યે મેં જોયું, જે તું અમારા પુત્ર હોય તો આવેા પર્યટ્ટવાળો ન જ હોય. ચાલ ગેટા! હું—તારો જનક તને પાંનવું છું.

શુક: ના, ના! હથ્થર એકસો જ મારો જનક છે.

૪૬: ધર્મશાસ્ત્રમાં નથી કહ્યું કે તારાં માતાપિતા એ જ તારાં હથ્થર છે? તારા પિતાની આજ્ઞા તારે પાળવી જોઈએ.

શુક: સત્ય જોનાથી સેંકડો યોજન દૂર છે, પ્રકાશ-નો જોણે પડછાયો પણ જોયો નથી તેણે આખું કહ્યું છે.

૪૬: શાસ્ત્રને નામે હું તને આજ્ઞા કરું છું.

શુક: હથ્થર એકસો જ મને આજ્ઞા કરી શકે.

૪૬: કમજાપતિ! મારી રક્ષા કરો! ગેટા! તું સ્વપનમાં છે શું? ત્યાં, પછે, નારી માતા મૃત્યુની સામે ઝૂમી રહી છે.

શુક: એ ગધું યે મેં જાણ્યું છે.

૪૬: અને છતાં યે તું નદિ આવે?

શુક: ના પિતાશ! હું નદિ આવી શકું જે દિવસ-થી મેં સાગીના શપથ લીધા તે જ દિવસથી મેં તમારી સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ્યો છે. મારે જ્યાં ઓપનોથી પર રહેવું જોઈએ, હું જ્યાંને હથ્થર પ્રીત્યર્થ આવી શકું તેટલા મારે મારે મારા મારે કોઈને જ આદવું નદિ. ન્યામુદી હથ્થર મને અન્યત્ર યોજાવે નદિ લાંબુથી મારે અહીં જ રહેવું જોઈએ.

૪૬: પરંતુ પ્રત્યેક સ્વાસ મામે ઝઝઝી નારી માતા તને જોયા હોય છે—મળવા તરફ છે.

શુક: પણ હું આવી શકું તેમ જ નથી.

૪૬: છતાં યે તારે આપવું જ પડશે.

શુક: મારાથી અવાપ તેમ હોત તો હું જરૂર આપત; પણ મારું હૃદય હથ્થરપ્રીન છે.

૪૬: (મનકલાપી સ્વરે) હથ્થર? તારું હૃદય પણ હથ્થરપ્રીન છે! પણ તને હૃદય આપ્યું કેણે! હથ્થરે તને હૃદય નથી આપ્યું, પણ હૃદય તો આપ્યું છે નારી માતાએ,—જે અલસે મૃત્યુના કમળજાગમાં ઝડપાઈ રહી છે. કેટલી કૃતમતા! અરેબર, આ અંધારપુત્ર

છે. આજે પુત્રો પિતાથી ફરી ગેટા છે અને માતા-ઓનાં હૃદય દણી રહ્યા છે.

શુક: (આક્રમ દૃઢતાથી) હું એકને યીન કરતાં વધુ આદતો નથી. હથ્થર દોરે છે તેમ મારું હૈયું અને મારાં પગલાં દોરાય છે.

૪૬: (મનકલાપી) તારા આ કથનનું સાક્ષી સત્ય છે?

શુક: જો હું એકને અન્ય કરતાં વધુ આદતો હોઉં તો હથ્થરે મને શિક્ષા કરે! હથ્થરે મારું કહ્યું હું તે સાંગો.

[શિથિલ અગનમાં ગર્જનાનો ક્ષતિ ગોરવો છે.]

૪૬: (નિરાશા નીતરતા સ્વરે) ગેટા, શુક! તારા હથ્થરને ખાતર પણ તારી માતા પામે ચામ! હું તને ચરણે નખી પ્રાર્થું છું.

[૪૬ શુકને ચરણે નખે છે. શુક તેને ઢાંકે છે, અને પોતાનું માથું ૪૬ના ચરણોમાં ઢાળે છે.]

તો તું આવે છે?

[શુક જોએ પાથ છે.]

શુક: (ગદગદિત કરે) ધર્મશાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે દરેક મુનિ, યોગી, તપસવી, સાગીએ પોતાની માતૃમૃગિના દસ ગાર વર્ષ દર્શન કરવાં જોઈએ.

૪૬: અને તું અમને ત્યાગીને આજ્ઞો મથો તેને આજે ગાર વર્ષ થયાં છે. એ નિયમને ધન્યવાદ હો, આશિષ હો!

શુક: છતાં પણ, પિતાશ, હું જાણ તો પણ તે નિયમાધીન જાનને નદિ. મને આજ્ઞાથી શાસ્ત્ર-નિયમનું સ્વપ્ન સરખું યે આખું નથી. પરંતુ મારી માતાને મગ્ગવાળી તીમ ઉત્કંઠા જાગી છે તેથી જ હું નિયમાનુસાર યત્નવા તૈયાર થાઉં છું.

ઓહ! કેટલું દારૂરપદ! આપણને પાપી અથવા પવિત્ર ફાસવાર આપણે અંતરાત્મા જ છે, કાપદાના અજ્ઞો નદિ. જે કાપદાને માન આપવા માટે હું તમારી સાથે આવું તો તે કાપદાની પ્રતારણા ગણાય.

૪૬: કાપદાની પ્રતારણા?

શુક: વિચાર જ આપણી નિર્દોષતાનું સાચું માપ છે. જે અપર્મ ચિતે છે તે અર્ધર્મી જ છે. ના, ના! મને શાસ્ત્રના નિયમોથી લગભગ નદિ. મારે અહીં રહેવું જ જોઈએ. મારે મારા શપથ સગળીતે પાળવા જોઈએ.

[શુક આગમાં આંખ મારે છે. આલ-માં અસંખ્ય કાળાં વાદળો છતાંજોલાં છે.]

૪૬: આદેશ આકાશમાં લખેલા નથી; આદેશ

તો કોતમાં છે માનવહૈયાની પાટી પર. તારા અંતરના અવાજને અનુસર.

શુક : એક હૃદયરોગી આદેશ જ મને માન્ય રહેશે. હું તેની આજ્ઞાનું ઉત્તરોત્તર કરી શકું નહિ. મારા જેવા ત્યાગીએ મારી માતાને જોવાની હૃદયથી આમ અશક્ત થઈ શકાયછે જ સવું એમ નથી. ના—ઓ પ્રભુ !

વૃદ્ધ : અંતિમ શ્વાસ લેતી માતા પાસેથી તેના બાળકને ઝૂંટવી લેનાર હૃદયર કેવો હોવો જોઈએ ? હિંદુ જીવનમાં આવે હૃદયર કોઈએ જનણ્યો નથી. આવે કોઈપણ હૃદયર નથી—એના સ્વપ્નનું એ અસ્તિત્વ નથી.

[આકાશમાં ઘેર કડાકા થાય છે અને આંખોને આંજતી, કાળજીઓ જેવી, વિદ્યુતજ્વાલાઓ લખાય છે.]

શુક : માર્ગસુચન થતા ઓ પ્રવાસી ! તમારા ઉત્પાદકની નિંદા મા કરો, તે સત્યનો અર્ધાંશવર છે—પ્રેમનો પ્રભુ છે.

વૃદ્ધ : (અવશાપૂર્વક) પ્રેમનો પ્રભુ ! સર્વની આંખોને આંધળી બનાવનાર મેઘની જેમ તારી ન્યાયશુદ્ધિને અશુદ્ધિન બનાવનાર અને તારા હૈયાના આધારે—જીવન જલને સૂકવી નાખનાર પ્રેમનો પ્રભુ શી રીતે હોઈ શકે ? તું જુઠું જોતો છે. તે પ્રેમનો પ્રભુ નથી, પણ તને તારી માતાના જીવનના નહોતો જુઠી લેવાની ફરજ પાડનાર—સ્વાર્થી પ્રેમનો—થેલજીનો પ્રભુ છે. હું . . . હું હૃદયરને તારે બદલે જવાબ આપીશ. તારી માતાને મળવામાં તું જો પાપ કરેતા હોય તો એ પાપની શિક્ષા હૃદયર મને આપે—એ શિક્ષા હું સહન કરીશ. યાત્ર, તારા પિતાની આજ્ઞા પાળ. જો તે પાપ જ હોય તો એ પાપકાર હું મારે માથે સ્વીકારી છું.

શુક : એમ ન થઈ શકે. પોતાનાં સંકલ્પોનો પરિપાક જેમ માનવી પોતે જ પામે છે તેમ પોતાના પાપનો પરિપાક પણ તેણે પોતે જ લજીવે રહો. અન્યાય પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કોઈપણ બીજું બોગવી ન શકે. ઓ પ્રભુ ! જે પળે હું જન્મ્યો તે પળ શાપિત હો, જે . . .

વૃદ્ધ : (સંકોધ) તું તારા જન્મને જ ધિક્કારે છે ? શાપ આપે છે ?

શુક : હા; દુઃખભારી આ જગતમાં જન્મવું એ પણ એક શાપ જ છે !

વૃદ્ધ : તો તો તારા વ્યથિત માનસને અને તારા લાગણીસૂના શુષ્ક હૈયાને જ શાપ દે; નહિ કે . . .

શુક : મને જુઓ છો. જે પળે મને આ માતા-મોહમય આભાસમય અવનિર્મિત જન્મતાં પોતાની આંખે જોયો છે તે પળને હું શાપું છું, અને . . .

વૃદ્ધ : તું જે પળે જન્મ્યો તેને શાપવાની ધૃષ્ટતા કરે છે ? જોહ ! કેટલો કુટિલ પાપી ! જે સમયે તારી જન્મદાત્રી મૃત્યુમુખમાં ખેંચાઈ રહી છે તે સમયે તું તારી જન્મપળને શાપ આપતો હોયો છે ! પ્રભુ ! સાક્ષી રહેજો ! તેણે મારો ક્રોધ વહોરી લીધો છે. દવે . . . કોઈ પણ હૃદયરની શક્તિ નથી કે તેને જવાબી શકે.

શુક : પિતાશ . . . આમ . . .

વૃદ્ધ : શુક ! હું—તારા જીવનનો હૃદયર—તારો પિતા તને શાપ દઈ છું. તે તારી માતાને એના બાળકથી અને તબક્કાના આશ્વાસનથી વિખૂટી રાખી છે અને તારા પૂર્વજોના આત્માનો કોપ વહોરી લીધો છે.

શુક : (ખમ પાડીને) પિતાશ ! આમ ન કરો ! આમ . . .

[આકાશમાં મેઘમજ્જના ઘેરાઈ છે અને આંખે આકાશ કાળી મેઘચાદરથી ઢાંકી ન્ય છે.]

વૃદ્ધ : આમ નહિ ? એમ જ થશે, દિવસે, રાત્રે, જતાં અને આવતાં તારું અકલ્પ્યાય હો ! તું કુશથી શાપિત હો, હૃદયરના આત્માથી શાપિત હો !

[કાળજી કંપાવી નાખે એવી અર્જુનપ્રમીઓ હિમાદ્રીમાળામાં ધૂમ્રી વહે છે. કાળી ભૂમિ પર પ્રકાશના પડછાયા નાચતા હોય તેમ કાળા જ્યોત્સ્નાઓ પર વીરુળોઓ કાઢતી નાંચે છે.]

શુક : (વૃદ્ધનાં ચરણો પર ટળી પડી) પિતાશ હું આપને બીનવું છું . . .

વૃદ્ધ : (સંકોચાગ્રે, દૂર ખસીને) મને સ્પર્શશી મા !

[વૃદ્ધ કાળી બાજુએ ચાલવા માટે છે.]

જીવન પર્યન્ત અને મૃત્યુમાં—સદાકાળ મારે તું શાપિત છે.

શુક : વિભો ! પિતાશ ! આમ ન ચાલ્યા નય !

વૃદ્ધ : દૂર રહે; હું તારો પિતા નથી.

[કાનના પડના ફાટી નાખે અને આંખો આંધ નાખે એવી અર્જુન અને વીરુળોઓ જ્યોત્સ્નારને લીધે રહે છે.]

શુક : પિતાશ . . .

વૃદ્ધ : (પગથિયાં કાઢતી) મને 'પિતાશ' સંજોગથી મારા કાન તો અલગાય. તારા પર હૃદયરો ન્યાય કોરો !

[ક્રોધ અને ભયથી કંપતા વૃદ્ધ કાળી બાજુએ રહિય નાંચે સરી પડે છે.]

શાન્ત!... શાન્ત!... અધે!!

શુક : પિતાશ! સાંભળો! શોદ!

[પ્રસન્નતા પૂરે જોડે વરસાદ સદસ્યવાસીઓ તરી પડે છે; વનકાકાની ભોળાઈથી બેઠાઈ રહે છે; પ્રજાનાં અમરતી તલવારોની શાકક વીજળીઓ ચગકે છે.

વરસાદ દરેક વરતુને દાંદ આગળથી ભૂંસી નાખે છે. શાક, કાળી ધાત્રાનાં વરસાદ દિગ્ગચરતે તરી પડે છે; કાળી જલધારામાંથી વીજળીની સાંકો અને દોરડાંઓ બળતાં, દોડતાં દેખાય છે.

થોડી પાર પછી આકાશ નિરજ યથા બચે છે. ઝાંખા ચન્દ્રમાસમાં શુક શ્વિત્ર ઝાડ પાસે નમતે દેખાય છે. તેના વાગ વીખરાઈ ગયેલા છે અને આગ્નિની અસરથી તે ધીમેધીમે ઢોળા થાય છે. નીચે કાલાદલ સંભળાય છે.]

સમાપ્તિ દશે? ઇન્દ્રે ન્યાય કરી ગમે નિર્દોષ દરજ્યો છે? જો હું દોષિત હોત, પશ્યશ્વ હોત તો મારા પર સખજની વીજળી તરી પડી હોત, અને હું વરસાદથી નિર્દોષ જાળીને, મૃત્યુની સદ જોતો ત્યાં પડ્યો હોત. ઇન્દ્રે સાચો ન્યાય ક્યો છે.

[નિર્વિધી ફરી જવાલે આવે છે શુક તે સાંભળતો નથી.]

પડખાવા જેવી ઝો આવાસમાંથી અવનિ! અન્તે

હું તારાથી છુટ્યો છું—પ્રેમથી ને પ્રેમનાંત્રીથી—જ્યાં એ બંધનોથી! હવે મને પાર્થિવ બંધનાં બંધન નથી—ધરુવ એકલો જ મારો આધાર છે. આખરે હું કોઈ પણ પાર્થિવ પ્રાણીના બંધનથી બંધાએતો નથી.

[વિચિત્ર વિશ્રામ]

... શાન્તથી પણ નદિ.

[પરિવિધાં મુદ્ધી આવી પહોંચેલા પારશરમિ શુકના કાને પડે છે. તે સચેત બને છે; નીચેની મશાલોનો પ્રકાર પણ તે જુએ છે.]

કેણુ છે એ?

[શુક દેહલાંક પગલાં આગળ વધે છે. કબુલ દાખમાં ગણાલ સાથે શુક પાસે આવી પહોંચે છે.]

દેવ...! દે... વ...!

શુક : કબુલ, તું...

[સ્વલ્પ પણ મર્મભેદક વિશ્રામ]

આટલો ગંધો મશાલોનો શા માટે? શાન્ત ક્યાં? કબુલ: શાન્ત... શાન્ત...

[ચિહ્નચિહ્ન મશાલોનો પ્રકાર કપર આવતો શુક જુએ છે.]

શુક : કહે, એ કેણુ આવે છે?

કણ્ણદ : તેઓ એક મૃત દેહને અહીં લાવે છે.

શુક : મૃતદેહ ? કેવો મૃતદેહ ?

[સત્યનું પૂર્વસૂચન શુક ઉપર પડી આવે છે]

ને શાન્ત કર્યા છે ?

કણ્ણદ : (એકદમ) ટેકરીની તળેટીમાં તેના પર

વીજળી તૂટી પડી.

શુક : (અચાનક આતંરપરે) શાન્ત—મારા શાન્ત—

[બિ માણસો એક હાથમાં મશાલ સાથે અને બીજા

હાથે કોઈ સફેદ વસ્તુ સાથે પગથિયાં ચડી આવે છે.

આ દરમિયાન શુક નિર્વાઈ ગઈ અંધ છે.

થોડી વાર શાન્તિ પથરાય છે. પેલા બે માણસોની

પાછળ બીજી એક મશાલ આવતી શુક જુએ છે.

શુક ધમિયા બોલે છે]

શાન્ત...! શાન્ત... ગયો...!

[તારકજેઠીની ચમકતા આકાશ

તરફ નેહ, જરા વિશ્રામ લઈ

આ ઇન્દ્રો ન્યાય!

(પડેલા પડે છે)

સોકરજતી ગોંસાઈ

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

હરીફાઈના નિયમોના મુખ્યમુખ્ય મુદ્દાઓ પર ભુદેહદે વખતે ધ્યાન ખેંચવા છતાં તેના કોઈ ને ફાઇ નિયમ પરત્વે બામ લેનારઓને હાથે લપ્તેચમલપ્તે અવગણના થયા જ રહે છે તેથી, તેમજ તેમાં થોડા ફેરફાર કરેલા હોવાથી આ ગિયે બધા નિયમો ફરી આપીએ છીએ, અને તેમાંની બધી વિગતોના પાલનને માટે સૌ બામ લેનારાઓ આગ્રહ રાખે એમ હમ્મજી છીએ.

(૧) આ હરીફાઈ એમ્પ્રોયેઅસ (શિયાલ્ક ને શોખી ફોટોગ્રાફી કરનારા) માટે જ છે. ધંધાચોં (પ્રોફેશનલ) ફોટોગ્રાફર આમાં બામ લઈ નહિ શકે. (૨) હરીફાઈના ફોટોગ્રાફો પોસ્ટકાર્ડ સાઈઝની મોટા હોવા ન જોઈએ. (૩) ગિયે વધારે ફોટોગ્રાફો એકીસાથે ગોઠવી શકાશે નહિ. (૪) ફોટોગ્રાફો માઉન્ટ કે પૂડા પર ચીટેલા હોવા ન જોઈએ. (૫) દરેક ફોટોગ્રાફની પાછળ જ આટલી માહિતી લખેલી હોવી જોઈએ: (અ) વિષયનું નામ, (બ) પાઠનારનું નામ તથા પૂર્ણ સરનામું, (ક) તારીખ ને સ્થળ, (ઢ) ફોટોગ્રાફિંગ કોઈ હકીકત હોય તે અતિશય દૂર ળગાતા. આ બધી વિગતો ગુજરાતી ભાષામાં જ લેવી જોઈએ. (૬) ફોટોગ્રાફો સાથે, બીજા લાંબી હકીકતોના કે કાર્યાલયના બીજા કોઈ ખાતાને લખતી વ્યવસ્થાના કોઈપણ પ્રકારના પત્રો મોકલવા નહિ. ફોટોગ્રાફને લખતી માહિતી પણ તેની પાછળ જ લખેલી હોય. મતલબ કે ફોટોગ્રાફ સાથે પત્રો તો બીલકુલ ખીટેલા હોવા ન જોઈએ. (૭) જે ક્વરમાં ફોટોગ્રાફ મોકલવા તેના ઉપલા ડાબા ખૂણા પર 'ફોટોગ્રાફી' એટલું લખેલું હોવું જોઈએ. (૮) ફોટોગ્રાફ ઉપર રમ કરેલા હોવા ન જોઈએ; અથવા તે સોપીઆ ટાનનો હોવા ન જોઈએ. (૯) ઇનામો દર મહિને સંલેખો મળાથી કુલ રૂ. ૫ થી ૭ સુધીનાં વહેંચાય છે. (૧૦) વંચીનો નિર્ણય ઉપરનો અગ્રયો; અને હરીફાઈમાં ઇનામ પામેલા ફોટોગ્રાફી પ્રમદ કરવાના હક 'કુમાર કાર્યોલય'ને આપી ન રહેશે. (૧૧) ઇનામ ન મળેલા ફોટોગ્રાફો પાછળ મેળવવા છત્ત હારે ફોટોગ્રાફી સાથે જ ટિકિટ મોકલેલું પોતાના સરનામાનું કવર બીકું; છુટી ટિકિટ નહિ. (૧૨) પરિણામ બહાર પડ્યા પછી પાછળથી પોસ્ટેજ મોકલી ફોટોગ્રાફો પાછા મંગાવનારાઓએ એક માસની અદર તે મંગાવી લેવા; તે કપરની મુન્ત પછી મોકલનાની જગ્યાહારી અગારી રહેશે નહિ. (૧૩) ઇનામ મળેલા ફોટોગ્રાફી પાછા મોકલવામાં આવતા નથી. (૧૪) હરીફાઈ માટે મહિનામાં ગમે તે સમયે ફોટોગ્રાફો મોકલી શકાય છે. જે મોડા પડવાને લીધે ચાલુ માસમાં ન આવી શકે તે પછીના માસની હરીફાઈમાં સ્થાન પામી શકે છે, એટલે સોને તક તો મળે જ છે. (૧૫) કૃત્ય એલુની હરીફાઈ સંલેખચાલ હાલ દુરત માટે બંદ કરી છે.

આ મહિને સાઇ એપ્રિલ પટેલ (વાકનેર)નું ફોટો-ચિત્ર 'તડકોશયે' માટે પહેલું ઇનામ મેળવે છે. શિયાળાની કડકડતી ડંડીમાં, પ્રિય લાગતા તડકામાં બારી આગળ બેઠેલા નાના નિરાશીઆને લેસન કરતો જોઈને એ વાઈએ બહુ પરિચિત વિષયમાંથી આ છબી ઉપજતી છે. બાળકની એકમતવા સ્પષ્ટ જણાય છે. ફોટોગ્રાફી અને વિષયની યોજના પણ સારી છે; પરંતુ ચિત્રને ઉપરથી આંધો ઇંચ કાપી નાખવાથી ચિત્ર વધારે ઉકાવદાર બની શકત અને આંખનું નકામું આકર્ષણ કરતી તેટલી જગ્યા નજર સામેથી દૂર ચાલે. માર્ફ પીયુષ વિાનવ (અમદાવાદ)ના ચિત્ર 'મટેડો' ને બીજું ઇનામ મળે છે. આખી ટાળીના સરદાર સમો આ છબિએ ચીત્રવારને બારે પડી બંધ એનો કામે છે લેવારે ચિત્ર વિષયની પાછલી ભેં—બેંકમકાન્ડ

તરફ બેઠાજી રાખેલી છે નહિતો બેંકમકાન્ડમાંનાં કાકડાં ડાળાં તે આ રીતે લેત નહિ એ કે વગ્ન પત્રમાં જમણી બાજુ ખસીને ફોટો લેવાથી તે ખામી દૂર કરી શકાત.

આઇ શીલામ બટ (અમદાવાદ)નું ફોટોચિત્ર 'બોયોસ' ત્રીજા ઇનામને પાત્ર રહે છે આર ખાતા કમળા લોળા બજારની નેડી બોયોસની આરામ બરોબર રચવે છે; પરંતુ ચિત્રવિષયની રચના બહુભર નથી. ઉનેવવારે કાતરનો ઉપયોગ કરતાં ખૂબજ અચકાય છે. આ ચિત્રમાં જમણી બાજુની લચમમ કે જગ્યા તફા નકામી છે. ચિત્રવિષયને ટેકા આપે એનો ફાઇ વસ્તુને તે જગ્યામાં સમાવેશ થતો નથી ઉલટું, વડની બાજુના ખુદકા પ્રદેસમાં આંખ ઘડતી રહે છે અને તેટલા દુનને મેનારની (ચિત્રો તથા અનુસંધાન હેલા પાનાનો સામેના પૂડા ઉપર)

આજ સુધી ઘણાએ ઘણી રીતે પોતપોતાના પ્રવાસો વર્ણવ્યા છે;—આ નીચે વર્ણવાય છે તે

સાહિત્યની નજરે

એક લાંબા પ્રવાસની કટાક્ષપૂર્ણ લેખમાળા

જેઓએ મુંબઈ અને અમદાવાદની ભાડૂતી ગાડી-ઓમાં મુસાફરી કરી હોય તેમને તેમની મરજી વિરૂદ્ધ પણ પાલણપુરનું નામ પરિચિત થઈ જાય છે; કેમકે મુંબાઈના વિક્ટોરિયાવાળા અને અમદાવાદના ઘણાખરા ટાંગાવાળા પાલણપુરના રહીશ હોય છે. એ રીતે પાલણપુર એ ભાડૂતી ગાડીઓનું મઠા છે. મુંબાઈ અમદાવાદના ગાડીવાળાઓ પાલણપુરનું નામ સાંભળીને ગજગથા થઈ જાય છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાની બધી વાત પણ સાથેસાથે જ કરી નાખે છે. એકવાર મારે ભદ્રમાંથી સાળગમતી જવું હતું. અમદાવાદની તે જગ્યાએ ટાંગો ન હતો. એક ટાંગાવાળાને માંડમાંડ મોજાએ, પણ તે આવવાને આનાકાની કરતો હતો પણ જેવું પાલણપુરનું નામ લીધું તેવા જ તે આવવા માટે કમર કરીને તૈયાર થઈ ગયો, અને હું એટલે કે તરત જ તેણે મને કહી દીધું કે તે સાત માસથી અમદાવાદ આવ્યો હતો, લગભગ સિત્તર રૂપિયા-એકઠા કર્યા હતા અને સો રૂપિયા એકત્ર થયા પછી તે તેની વિધવાને લઈ આવવાનો હતો. વિધવા શબ્દથી હું ચમક્યો. મેં પૂછ્યું, 'વિધવા' કાણ?

એ પુરુષ લગલગ યુવાન હતો. એણે મારા શરમાય તેની છટાથી ઉત્તર આપ્યો કે સાહેબ 'આપ', વિધવા કરતાં આ શબ્દપ્રયોગ વધારે અપરિચિત હતો, એટલે મેં વધારે સ્પષ્ટતા માટે આશ્ચર્ય કર્યો. ગાડીવાન મારા અગ્રાંતથી ખુશ થઈને દેખાડ્યો અને આજે બધા અંગ્રેજી ભણ્યા છતાં કાંઈ જાણતા નથી એમ જાહેર કર્યું અને પૂછ્યું, ચાંપનું બિલડું શું? હું તે જાણતો નહોતો છતાં દાંકનું કે અડચેરા, મિઝનગેરા, અટકાવ વગેરે. પણ તેણે બધા જવાબો નાપસંદ કર્યા. પછી કહે કે, ચાંપનું બિલડું પાંચ. હું સત્તમ થઈ ગયો. ફરી મને પૂછ્યું, પાંચનું અંગ્રેજી શું? મેં કહ્યું ફાઇવ. મને કહે, ફાઇવનું બિલડું શું! આ વખતે તો હું તૈયાર હતો. તે માત્ર અક્ષરોનું બિલટાપણ જ પૂછતો હતો એટલે તેણે પૂછ્યું કે તરત જ મેં જવાબ દીધો કે વધારા. પણ તેણે જવાબ ખોટો દરાવ્યો. પછી મેં ટેન, ટુવેન્ટી વગેરે ઉત્તરો પણ

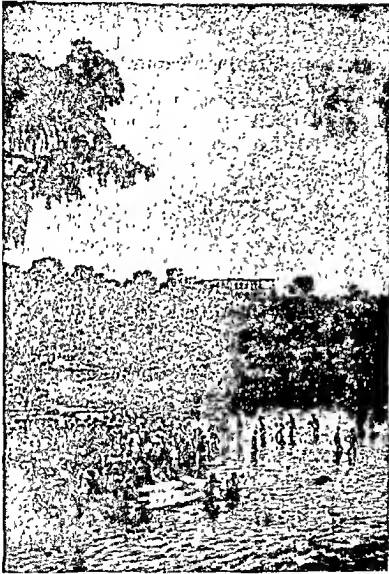
અજમાવ્યા; પણ તે બધા ખોટા હતા. તેણે છેવટ સંતોષથી સગવું ઉત્તર આપ્યો કે 'વાઈફ.' અને પછી જણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય તેમ બીજી બાજુ બેઠા ઘોડાને ચાજૂક મારી ગાડી દાંકવા માંડ્યો. વિક્ટોરિયાવાળા, ટાંગાવાળા વગેરેને અંકુશમાં રાખવા હોય તો કાં તો પૂરતું ભાડું આપવું અને નહિ તો પાલણપુરનું નામ આપવું. એ પાલણપુરનું નામ લખતે સરતે ભાડે મુસાફરી કરનાર એ રીતે જે બચાવે તેની ઉપર નવાબ સાહેબ ઇન્કમટેક્સ નાખે તો સારી જેવી ઉપજ થાય.

આ છેલ્લું વાક્ય સમજવું નથી; પણ ગંભીર છે. પાલણપુરની ધૂલિધૂમરમૂમિમાં એવું શું છે કે જે તેની વસ્તીને પોતાની જન્મભૂમિ સાથે આમ અતૂટ બંધને બાંધી રાખે છે એવા પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ થાય. પણ પાલણપુરના પ્લેટફોર્મ ઉપર પગ મૂકતાં જ એ અનુત્તર પ્રશ્નો જવાબ મળી જાય છે.

ક

રાજ્યનો મારે કાંઈપણ લખવું ઘણું વિકટ છે. નવલકથામાં જ્યારે રાજ્યોની અને કુનરીઓની વાત આવતી; જ્યારે નંગરોશોના દીકરા રાજ્યની કુનરીને નિશાળમાંથી દરી જતો તેની અથવા રાજ્યના કુવરે નંગરોશોની દીકરીની રૂપાની દેહમાં જોળી મારી તેને ફાંડી નાખી તેની કે સવા લાખનાં મોનીની, બનીસ જતનાં બોઝન અને તેચીસ જતનાં સાકતી વગેરે વાતો જ્યારે આવતી હારે તે વાંચતી વેળા બધા જાણતા કે તે માત્ર વાતો જ છે, ખરું નથી. નાટકોમાં મખમલ ઝીંકનાં કપડાં કલગી તોરા સંદિન રાણીને મજવા જ્યારે રાજ્ય ખોટો જ છે એમ સૌ જાણે છે. નવલ-કથામાં આવે છે તેવાં ખરેખરાં રાજ્યરાણી હોતાં નથી એમ બધા જાણે છે. આ સર્વે ખોટાં ચિત્રો પછવાડે રહેલું સ્વરૂપ એ દેખાય છે કે જેઓ રાજ્ય-રાણીના નિકટ પરિચયમાં છે તેઓ તેમને વિશે લખતા નથી અને જેઓ લખે છે તેઓ પરિચયમાં હોતા નથી.

રાજ્યોની સંસ્થાની આરાપાસ પ્રતિબ્ધાનો એક દુર્લભ દિશ્વો ચણી સેવાયો છે. એ પ્રતિબ્ધાની દીવાલની

નદીના એ વળાંકની ઉપર ન પાલજીપુરના નવાળ સાહેબ એક મહેલ બંધાવ્યો છે. (ફોટો : બી સેવક)

બીતર જઈને રાજના છવનમર્મને સ્પર્શ કરવા જેટલી હદે બધા માણસો જઈ શકતા નથી. અને રાજએને પોતાની Splendid isolation—ભવ્ય એકલતા—ગમે ના ગમે તો પથ્ય પોષથી અને સહી સેવી પડે છે. સદ્યારિતા એ માનવસ્વભાવનું લક્ષણ છે એટલે આવું એકલવાયું છવન રાજએને ના જ ગમે; છતાં તે દશા અનિવાર્ય હોય છે. પ્રત્યેક પ્રતિજ્ઞાની સાથે એક જ પ્રકારની અસ્પૃશ્યતા રહેલી છે. પ્રતિજ્ઞા પર્વત જેવી છે ને તેમાંનાં સૌથી ઉચત શિખરો પરનું છવન ઐતીહાસિક જ બની ગયું છે. રાજએ બાવા ઐતીહાસિક

છવનમાં જો કશો સહ-ચાર સાધી શકે તો તે માત્ર પોતાના જ જ્યેષ્ઠ પીત્ર રાજએનો હોય છે, એવી જો રાજએની મુદ્રાકાન વખતે તેમની ભિમ્બિનાં વિરજ દર્શનો થાય છે. પથ્ય તેટલા ઉપ-રથી રાજએ ક્રેવા છે ને કેવા નદિએ વિશે નિ-ર્ણય આપી શકાય નહિ.

પાલજીપુરના નવાળ સાહેબનું એવું જ એક વિરલ દર્શન થયું હોય તો તરત સમજાય કે પા-લજીપુર બદાર રહેતા મા-લજીપુરવાસીઓ શા માટે જન્મભૂમિનું આકર્ષણ છવન રાખી શક્યા છે. મદત્તાઓનું એક લક્ષ-ણ જલપાપની નજર રાખવાનું હોય છે. જેન પર્વમાં અલ્પતાને જ મદત્તા આપવાનો ભોધ છે. કાષ્ટરે કહેલું છે વાડાનાં નખાણું ઘેટાંને રક્ષણની જરૂર નથી, તેની જરૂર સોમાને છે કેમકે

તે ખોવાએલું છે. રાજએમાં નાનાને ન બૂલવાની મદત્તા હોવી જોઈએ.

જ

પાલજીપુર રેતી અને જીંટ માટે પ્રખ્યાત છે. પાલજીપુરનાં જીંટા પ્રખ્યાતિ પામી શકે તેટલા માટે જ પરમેશ્વરે જો શહેરને રેતી આપી દરી. પથ્ય આપથ્યને તે રેતી ઉપર ચાલવાનો પ્રસંગ પડે છે ત્યારે તો ઉશ્વરે જીંટા પર જોઈએ તે કરતાં વધારે પક્ષપાત કર્યો છે એમ કશા વિના રહેવાનું નથી. માત્ર પૂર્વિમાં જેની શીતલધ્વજ રાત્રિએ એ રેતી પથ્ય પાલસરપથિત હોય

તેમ બનોદર જતી જાય છે. નવાજ સાહેબના મહેલની આસપાસ ખૂચનાં ઝાડોની દાર કરી છે તેનાં શ્વેત પુષ્પો અને એ ઝાડોનાં સમાન સમાનાંતર કદ, બધું દિવસે માત્ર ગમે એવું છે પણ રાત્રિએ તે આકર્ષક જતી જાય છે.

મહેરમાં મકાનો પૈકી કેાઇક સારાં છે. જૂના રાજમહેલની ચાટાદીઓની નકસી પાલણપુરનું દેલવા-ઝની નજીક હોવાનું સાર્થક્ય જતાવે એવી છે. બાપાર સામાન્યતઃ મંદ છે, તેમજ તેના વિકાસને માટેની સામાન્ય અનુકૂળતાઓ—સમુદ્ર, નદી વગેરે નજીકમાં નથી.

રજપૂતાના કે મધ્ય દિશમાંથી ગુજરાત તરફ ઊતરી આવવા માટેનું પાલણપુર મુખદ્વાર જેવું છે અને દિલ્હી અમદાવાદના સંયુક્ત ઇતિહાસ સાથે આ રીતે પાલણપુરનો ઇતિહાસ સંકળાઈ ગયો છે.

પાલણપુર ગુજરાતથી નજીક છે, મારવાડ અને રજપૂતાનાથી વધારે દૂર છે તોપણ પાલણપુરની ભાષા અને વસ્તીનો પહેરવેરા ગુજરાતને મળતાં આવે તે કરતાં મારવાડને વધારે મળતાં આવે છે. મોમીન નામે જોળખાતો વર્ગ જે કણ્ઠીમાંથી વટલીને મુસલમાન થઈ ગયો છે તેની શેલીમાં દિલ્હીની ચાસર છે.

લોકો કદમાં કાઠીઆવાડીઓ કરતાં ઈંચણ વધારે પ્રમાણમાં છે. આંખોમાં દૂર ચોંધું છે. તેજસ્વી અને આકર્ષક મુખાકૃતિઓ વિરલ દેખાય છે. એ રીતે મનુષ્યો આસપાસની કુદરત જેવાં છે. સાંભળવું છે કે બાલારામ મદદેવની જગ્યા ખૂબ સુંદર છે, પણ તે સિવાય નૈસર્ગિક સૌંદર્ય આટલામાં ચોંધું છે. માણસોમાં પણ ચોંધું; છતાં તેમાં યે કેાઇ બાલારામની ઉપમા પામી શકે એવું હોય તો કેવું સાઈ?

સૌથી પહેલાં બાલારામની નૈસર્ગિક સુંદરતાનાં વખાણ કેાઇ મધ્ય ગુજરાતના મૃદસ્થે કર્યાં દતાં. પણ

ગુજરાતમાં કે પડવણજ ને આતરસુગાની વચ્ચે ઉકીરે-શ્વર અને કેદારેશ્વર નામે જે મનોહર જગ્યાઓ આવે છે. ત્યાંના કેદારેશ્વરની જગ્યામાં પણ બાલારામની માફક જ પાતાળગંગા વહીને શિવના બાણને જીંજવી જાય છે. બાલારામમાં ખડકો વચ્ચેથી વહેતાં પાણી તરફ આશુની ઉત્તત પર્વતમાળા એ સરિખત નોતી ઊભી હોય છે તેથી જાણે કેાઇ કુલાંગના શરમાઈ કે પગાં સંકેારી ચાલી જાય તેમ એ નદી પોતાનો પ્રવાહ સંકેારી વાંકી વળાને ચાલી જતી લાગે છે, એ વળાંકની ઉપર જ પાલણપુરના નવાજ સાહેબે એક મહેલ બંધાવ્યો છે. સગમ વાતાવરણમાં શાંતિ છે અને નદીના કલકલ નાદ પણ શાંતિમાં વધારો કરે છે.

સ્થળો જેમ પોતાની કુદરતી સુંદરતાથી લોકચિત્તને મુગ્ધ કરે છે, વિશદતાથી ચિત્તને નિર્મળ કરે છે, ને લગ્નવાતી તેને ઉલ્લસ કરે છે તેમ મદાનુભાવ પુરુષો-નું પણ નથી!

પણ મને લાગે છે કે વાત આમ સખામ નહિ. દર વાતની શરજાત તો થઈ નથી ત્યાં જ વાતનો મધ્યભાગ આવ્યો. પણ કેટલાક લોકોની વાત કહેવાની ઢગ જ એવી હોય કે વાર્તા મધ્યમાંથી શરૂ કરે ને પછી શરજાતના બનાવો પ્રસ્તાવના રૂપે કહી એકક્રમ ત્રીજા ભાગ ઉપર કૂદકો મારે. નોકે વાર્તા કહેનારા કુશળ લોકો તો આવા નિયમભંગ અને અનૈકાનિયમ (કાળાનુક્રમનો ભંગ) કરે છતાં તેમની વાતનો રસ જતો નથી એ તેમની ખાસ ખૂબી હોય છે. મારામાં એ નથી.

વાત એમ હતી કે ચામારે લિહુરાતનની મુસા-દરીએ જવું એવું નક્કી થયું અને એ પ્રવાસનું પ્રથમ સ્થળ તે પાલણપુર હતું. પાલણપુર જવા માટે તા. ૧૭મીએ રાત્રે દસ વાગ્યે ગાડી ઊપડી. 'દર'

સ્વીકાર

સામયિક અથવા કુદરત જ્યાં લેખક-કેશવમસાદ દેસાઈ, પ્રકાશ-જયનલાલ અમરશી મદેવ, પીરસાદ રોડ અમદાવાદ, ૦૮-૦; કિસ્મતનો સિતારો, દિ કુપાલ, અસલનો અમરકાર (વધુ નાટિકાઓ); લેખક તથા પ્રકાશક-જ્યેન્દ્ર-સંકર લાલસંકર પંચ્યા, નાગર કૃષિયા સુરત, ૦-૬-૦; બારણકુમ્ભિ: (સરસ્વતી બાલ મંથાવલિનું પહેલું પુસ્તક) સંપાદક-કેશવલાલ રાઠ, પ્રકાશક શ્રી સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર ગાવડગર ૦-૨-૦; વિદ્યાનની વાર્તા (સરસ્વતી બાલ પુસ્તકમાળાનું પહેલું પુસ્તક); લેખક-નવ લક્ષ્મી બાવસાર, પ્રકાશક ઉપર મુજબ, ૦-૬-૦; શ્રી ભગવતસિદ્ધાંતનાં પચાસ લઘુ (મેંદલ શાસ્ત્રની પ્રત્યક્ષ રજીએ) પ્રકાશક-જેટલ પ્રત્ય સમિતિ, સોનાટી કાર્યાલય, રાણપુર, ૦-૮-૦; બાલભાસે (વનુદેવ દેસાઈ, ગુજરાત) પુસ્તક ૨. લેખક અને પ્રકાશક-ડૉ. ધનવંત સોંક, જુદાં એરોડ્રમ એસર્સી, સાયકુટ, મુંબઈ, ૦-૧-૨-૦; બીતાધર્મ બ્યાખ્યાનમાહિત (સમગ્ર ગ્રામ): લેખક અને પ્રકાશક-ગણપતિસંકર જયસંકર શાસ્ત્રી, બીતાધર્મ અર્ચા મેગઝિન વડોદરા (૬૬ શાખ), ૦-૧-૧; કાર્યકર્મજીવી પ્રધાનક અને પ્રકાશક-બી. પટેલ, બેલેન્ડ્રીદ જયનમર, ૦ ૩-૦.

સુ

અંધકારમાં પ્રકાશ

પ્રગટાવવા આદિ કાળથી આજસુધી માનવીએ જે ચત્તો કર્યા તેનો ઇતિહાસ અને તેના અવતાર

દિની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આપતાં પાછળનામાં શરૂઆતમાં જ આ વાક્ય છે: 'And God said, let there be light; and there was light.'

(અને પ્રભુએ કહ્યું કે પ્રકાશ પ્રકટે; ને પ્રકાશ પ્રકટ થયો.)

અધાનો જ અભાવ એટલે અંધારૂં. અજ્ઞાનને અંધકારની ઉપમા આપવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ એ જ હશે. જગતની ઉત્પત્તિથી માંડીને, એટલેકે પ્રકાશની સદાપથી અંધકારમાં ફેબેલી સૃષ્ટિ પ્રથમ દૃષ્ટિગોચર થઈ ત્યારથી જ આપણા જ્ઞાનનો આરંભ થયો એમ કહી શકાય.

માણસમાં અને છતર પ્રાણીઓમાં એક મોટા તફાવત એ છે કે માણસ રાત્રિના અંધકારમાં પોતાનું અરધું આયુષ્ય વ્યર્થ શુભાવવા નથી માગતો. સૃષ્ટિ-નિર્મિત સૂર્ય અને કેવચિત્ પ્રસંગે ચન્દ્ર તથા મુખ્યમુખ્ય તારાઓ, એમના પ્રકાશના અભાવ સમયે કાંઈ જ કામ થઈ શકતું નથી એવું એ જાણે છે અને જ્ઞાનથી જ્ઞાન થતું ત્યારે જ કૃત્રિમ પ્રકાશનો ખરો આરંભ થયો હશે, પરંતુ પ્રકાશનું પ્રથમ સાધન કેણે નિર્માણ કર્યું એ કહેવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક ગ્રંથોમાં તો એવું રાષ્ટ્ર લખેલું જણાય આવે છે કે કૃત્રિમ પ્રકાશની અથવા તો તેનો પ્રકાશ આપનારાં સાધનોની શોધ માણસે કાષ્ટ હુદ્દિપુરસ્કર કરેલી નથી તે સાધન તો અચાનક જ તેના હાથમાં આવી ચડ્યું છે. ટાઈ લિટલર માટે અગ્નિ ચેટાવતાં અચાનક જળહળાટ થઈ આસપાસની સૃષ્ટિમાં અસંખ્ય પદાર્થો એકાએક દગ્ગોચર થયા હશે અને એમ અકસ્માત પ્રકાશની શોધ થઈ હશે તે વખતે માણસને કેટલો આનંદ થયો હશે?

કૃત્રિમ પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે એ શોધ થતાં જ માણસને બળે આપું જગત છતાંયું હોય એમ લાગવા માંડ્યું. આસ પાનમાં લેવા જેવી વાત તો એ છે કે પ્રકાશ અને અગ્નિને નિકટ સંબંધ છે એ વાતની શોધ પણ તે વખતે જ થઈ. આ બંનેનો સંબંધ એટલો તો નિકટ છે કે આજ લાખો વરસ પીતી ગયા છતાં ઉપજનારદિત કૃત્રિમ પ્રકાશ નિર્માણ કરવાનું સાધન માણસના હાથમાં હજી આવ્યું નથી.

કૃત્રિમ પ્રકાશનાં સાધનોની પ્રગતિ કેમ થતી ગઈ એ સંપૂર્ણપણે કહેવું હોય તો એનો એક આખો ગ્રંથ જ લખવો પડે તેમ છે. પણ અહીં આપણે દૂકામાં તે તપાસી જઈએ.

તદ્વન શરૂઆતનો દીવો એટલે અગ્નિનું તાપવું. પણ આમાં અજવાળાના પ્રમાણમાં ઉજ્જ્વળતાનો ભાગ જ વધારે; અને સગવડ તો જરા જે નહિ એમ કહીએ તો ચાલે. એને જ જરા સગવડનાભર્યું રૂપ મળ્યું અને મશાલ જાળવાની શોધ થઈ. તદ્વન પુરાતન કાળની મશાલોમાં તો એકલાં લાકડાં જ જાળવામાં આવતા. એ પછીનું પગથિયું તે તેલ, ચરબી, મીઠું છ. દ્રવ્યોની તેમાં ઉપયોગ થવા લાગ્યો તે. મશાલની નાળી આટ્ટિ તે દીવી કાચિયાં દીવા વગેરે. પણ ફેર એટલો થયો કે અ માં જળનારી વસ્તુ લાકડું કે કાપડ નથી પણ તેલ છે. આપણે ત્યાં હજી પણ મોટાં શહેરો ગાદ કરીએ તો જીજ્ઞાસુ કેડિયાંના આવા દીવા જ વપરાય છે.

દીવામાં વાટની યોજના થઈ ત્યારથી તે ધણી જ સગવડનાભર્યાં ગયા. એમાં યોજના એ કે વાસણમાં ભરેલું તેલ વાટ વાટે શોષાઈને ત્યાં જળતું રહે. એમાં જળતી વખતે જે પ્રકાશ પડે છે તે જ્યોતની ઉજ્જ્વળા ઉપર ચરસે છે.

પણ પ્રવાહી તેલનો દીવો ટોળાવાની બીતિને લીધે વાપરવો એ સગવડનાવાળો ન લાગવાથી ધટ તેલનો અથવા મીઠુનો ઉપયોગ દીવા માટે, થવા લાગ્યો. મીઠુજળતીએ આ પિલાગમાં જ આવે છે. એમાં ધટ કરેલું તેલ અથવા મીઠું વપરાય છે. સાધારણ ઉજ્જ્વળતા માનમાં તો તેનું ધનસ્વરૂપ ફેરવાતું નથી; પણ ઉનાળામાં કે શીત કાળ કારણથી ઉજ્જ્વળતા વધે અને દીવો ખૂબ તપી જાય તો મીઠું ઓગળવા માંડે છે અને પછી મીઠુજળતી સીધી નથી રહી શકતી.

આ પછીની સુધારણા થઈ ઓગિકામાં. ત્યાં ધાસ-લેટ તેલની ખાણો મળી આવવાથી દીવો જાળવામાં એ તેલનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. અદ્યારમાં સૈકાના

તેલના દીવામાંનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકાર. અને એથી પણ ઉપર પગથિયું તે વાયુરૂપ તેલનો દીવો. મીણગતીનું મીણ પ્રથમ યોગજ છે અને પ્રવાદી થાય છે, અને પછી એ દ્રવને વાયુરૂપ પ્રાપ્ત થઈ, ઉષ્ણતાની સદાયથી તેનો આકર્ષિત નેત્રે સંયોગ થાય છે. આ વસ્તુ જ નવલનની મુખ્ય ક્રિયા છે અને એથી જ આપણને પ્રકાશ મળે છે.

પણ આ જમી કડાકૂટ કરવા કરતાં એ નવાસા-મ્રાલી તેલની એકદમ જાણ જ જાનારી લાંબી હોય અને તેને જ ઉપયોગમાં આણી હોય તો આ કામ વધારે સુલભ અને તે દેખીતુ છે. આ વિચારણાથી ઝંસના—અથવા જેને ધુમાડાના દીવા કહે છે તે જતાવયામાં આવ્યા. આપણે રસોડામાંનો રટવ એ એનું એક સાદું ઉદાહરણ છે. એમાં પંખી મદદથી ધાસલેટને ઉપરના છિદ્ર સુધી ચડાવી ત્યાં સ્પરિટની ન્યોતિમાં તેને ગરમ કરવાની વ્યવસ્થા કરેલી હોય છે. આ રીતે ગરમ થયા પછી તેની જાણ જની એ જ અવસ્થામાં તેની નવલન ક્રિયા શરૂ થાય છે. પછી આ કેરોસીનની જાણની ન્યોતિથી નીચલા ધાસલેટને ઉષ્ણતા મળતી રહે અને એમ તેના નિયમિત જાણ અવ્યા કરે છે અને તે ઉપર આવી સળગ્યા કરે છે. આ ન્યોતિનું ઉષ્ણતામાન પ્રખર હોય છે, પણ તેનો પ્રકાશ જલુ જ એછો અથવા લગભગ નહિ જેવો હોય છે. આ ન્યોતિમાં બીજો કેાઇ ધન પદાર્થ જગમગી બેઠે એટલે તમારોએ નો તે પદાર્થ પ્રકાશમાન જતી તેમાંથી આપણને પ્રકાશ મળે ખરો. આ જાતના ધુમાડાના દીવા દાલ આપણે ધણે ઠેકાણે જોઈએ છીએ. કિટ્સન, પેટ્રોલેક્સ વગેરે દીવામાં આ જ યોજના હોય છે. એમાંની ખર્ચની મુખ્ય વસ્તુ ધાસલેટ છે એ સાચું, પણ એથી વધારે ખર્ચવાળી અને પ્રકાશની જાણતમાં અત્યંત મદદની વસ્તુ તે એ ન્યોતિમાં બેસાડેલી જાળોદાર ટોપી છે. પ્રખર ઉષ્ણતામાનમાં આ ટોપીએ પ્રકાશમાન થાય છે અને નાશ પામ્યા વગર એમને એમ કલકોના કલકો સુધી કામ આપી શકે છે એ જ તેમની વિશિષ્ટતા છે.

આ દીવાઓની શોધ થયા પછી દીવાઓની એકંદર રચનામાં અને ઉપયોગિતામાં ખૂબ ઝડપથી સુધારાઓ થવા લાગ્યા. દીવામાં એકંદરે જેટલી શક્તિ ખર્ચાય છે તેમાંના કેટલાક ભાગનું રૂપાંતર ઉષ્ણતામાં અને

કેટલાકનું રૂપાંતર પ્રકાશમાં થાય છે. આ બંને ભાગનું પ્રમાણ જેટલું નાનું થાય, એટલેકે ઉષ્ણતા-પ્રકાશ એ અપૂર્ણક જેટલો નાનો થાય તેટલું એ વ્યવહારની દૃષ્ટિએ સગવડનાભર્યું. આ નિયમ લક્ષમાં રાખીને, દીવાઓની ઉષ્ણતા ઓછી કેમ થાય—અથવાતો ઉષ્ણતા એટલી જ રહે તોપણ તેની પ્રકાશની શક્તિ કેમ વધે—એ તરફ રાજ્યોના પ્રયાસો વધવા લાગ્યા.

વીજળીના દીવા એ એવા પ્રયાસનું પરિણામ છે. ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં વિદ્યુત્તરક્તિ નિર્મોલ કરવામાં સાધનો શોધવા માટે રાજ્યોએ ખૂબ ચળવળ ચલાવી. સરદારે ડેવીએ વીજળીક બેટરી શોધી કાઢી તેની મદદથી વીજળીની ન્યોતિ ઉત્પન્ન કરી તેનો દીવા તરફ કેમ ઉપયોગ થાય એ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું. આ દીવાઓને અંગ્રેજોમાં ‘આર્ક લેમ્પ’ કહે છે. પણ આ દીવામાં વીજળીનો મોટો પ્રવાહ સતત ચાલુ રાખવો પડે છે, અને ખૂબ વીજળી પૂરી પાડવી તે એ દિવસોમાં કાણ કામ હતું, તેથી આ દીવાઓ પ્રચારમાં ન આવી શક્યા. તારમાંથી વિદ્યુત્પ્રવાહ પસાર થતો હોય ત્યારે તેનું ઉષ્ણતામાન વધે છે એ અનુભવની વાત છે. અને ઉષ્ણતા ખૂબ વધે તો પદાર્થ પ્રકાશમાન થાય છે એ પણ ડેવીએ સપ્રયોગ સિદ્ધ કર્યું. માત્ર પૂરતા ને સરતા વિદ્યુત્પ્રવાહને અભાવે આ સુધારો તરત જ અગલમાં ન આવી શક્યો. સૌ જાણતા હતા કે જમી ધાતુઓનો પ્રખર ઉષ્ણતામાં નાશ જ થાય છે. ફક્ત પ્લેટિનમ ધાતુ જ આ ઉષ્ણતા સદન કરી ટકી શકે છે. પૂરતો વિદ્યુત્પ્રવાહ અને પ્લેટિનમ ધાતુની વિપુલતા એ ઉપર હવે સુધારાઓ આવીને અટક્યા.

આવી પરિસ્થિતિમાં ફ્રેંચે ડાયનેમોની શોધ કરી. તેની મદદથી વિદ્યુત્તરક્તિ ઘણી જ સુલભ રીતે ઉત્પન્ન થવા લાગી. આથી વીજળીના દીવા જનાવવાની કલ્પનાને વળી પાછું ચાલન મળ્યું.

આવા દીવાઓ કરવામાં, અથવા તો તે કરી શકાય છે એટલું ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ કરવામાં ધરાશરી થએલા બે અર્થઘનિતાનીઓનાં નામે આજે જગન આગળ છે. એક અમેરિકાનો ટોમસ એડિસન અને બીજો ઈંગ્લેન્ડનો જોસેફ સ્વાન. આ બેમાં મૂળ ઉત્પાદક કેાણ એની ધણી અર્થઘનિતાઓ અને અંતે બંનેમાં સમજૂતી થઈ ને

‘એડીસન’ એવા જોડિયા નામથી દીવાઓ તૈયાર થવા લાગ્યા અને મૂળ ઝગડાનું પથ જનતાને વિરમરણ થયું.

ફોતો તાંબોળો બાળી તેનો વિદ્યુત્પ્રવાદકનાનો ગુણ વીજળીના દીવાઓમાં ઉપયોગમાં લેવાની યુક્તિ ખૂબ મહેનતને અંતે એડિસને શોધી કાઢી. વીજળીના પ્રવાદ-થી-તંતુ ખૂબ ગરમ થાય એટલે એનો પ્રકાશ મળી શકે છે. પરંતુ આસપાસની દવાનું એ તંતુ ઉપર બહુ જ અગિયેટ પરિણામ થવાનો સંભવ હોવાથી દીવામાંની દવા તદ્દન કાઢી નાખી તેને નિર્વાત કરવો જોઈએ. આ અરસામાં જોકે વાયુશોષક યંત્રોમાં ધણી જ પ્રગતિ થઈ હતી તોપણ પૂર્ણ નિર્વાત સ્થિતિ કરી શકાતી ન હતી. અને તેથી કેટલોક કાળ સુધી આ અપૂર્ણ નિર્વાત સ્થિતિમાં જળ્યા પછી દીવાઓના તંતુ તૂટી જતા.

આપણા આધુનિક દીવાઓમાં આજે જે વિદ્યુત-સક્રિય થઈ છે તેની ગણતરી કરવાની રીત નીચે દર્શાવી છે. ત્રણ પૈસે મળનારી મીણગત્તી છ કલાક બળે છે; એટલેકે એક મીણગત્તીના પ્રકારા જેટલા પ્રકાશનું અર્થે ૬૨ કલાકે અરધો પૈસો થયું. એવી સોજ મીણગત્તીઓ બાળીએ તો ૬૨ દળદર કલાકે લગભગ આઠ રૂ. લેખે ખર્ચ થાય. વીજળીના પ્રકારા એના પ્રમાણમાં સસ્તો છે.

પારો કે આપણી પાસે સોજ મીણગત્તીઓનો પ્રકાર પાડે એવો એક દીવા છે, અને તેમાં સોજ ગુણવા પોણા જે એટલે કે અઢીલીસ ‘વૉટ’ સક્રિય ખર્ચ થાય છે. આવો દીવા જો આપણે પાંચોસ કલાક બાળીએ તો ૨૪૪૩૫ એટલે ગણારે એક દળદર ‘વૉટ-કલાક’ ખર્ચ થાય છે. ‘વૉટ-કલાક’ એટલે ‘એક યુનિટ’ છે અને એનો બા.વ ચાર આના હોય છે. એટલે એનો અર્થ એમ થાય કે સોજ મીણગત્તીના પ્રકાર આપનારો વીજળીનો દીવા એક દળદર કલાક બળતો રાખે તો અઢીલીસ યુનિટ ખર્ચ થાય અને તે માટે આપણને સાત રૂપિયા પડે.

યુનિટ એટલે ‘વૉટ’ અને ‘કલાક’ના ગુણકારથી થયેલી એક દળદરની સંખ્યા. એક ‘વૉટ’ ખર્ચ કરનારી જતી દળદર કલાક બાળે અથવા દળદર ‘વૉટ’ ખાત્ર જનારી જતી એક કલાક બાળે તો બંનેના દિસાજ સરખો જ (એક યુનિટ) થવાનો.

આ યુનિટની યાત કાઢી વિવિધાંતર કરવાનો હિદેશ

‘વૉટ’ સજ્જની એળખાણ કરાવવા સિવાય બીજો નથી. દાહના વીજળીના દીવાઓમાં એક મીણગત્તી જેટલો પ્રકાર આપવા માટે પોણા જે ‘વૉટ’ વિદ્યુત-સક્રિય ખર્ચ થાય છે. ‘દાઢ વૉટ’ એ નામથી એળખાતા દીવાઓમાં આ પ્રમાણ આઠ દશાંસ ઉપર લાવવામાં આવ્યું છે. એટલે પહેલાંજ જ દિસાજ લખે તો સોજ મીણગત્તીઓનો પ્રકાર આપનારો ‘દાઢ-વૉટ’ નામનો વિદ્યુત્દીપ એક દળદર કલાક બળતો રાખે તો ફક્ત સાઠ ત્રણ રૂપિયા ખર્ચ થાય.

આરંભમાં એડીસન અને સ્વાને જનાવેલા દીવાઓ ગહુ ખર્ચાળ રહેતા, તેમાં ૬૨ મીણગત્તી જેટલા પ્રકાર માટે ગાંચ ‘વૉટ’ ખર્ચ થતું. વીજળીના દીવાઓની સરજાવમાં સાત્તેજો અને કારખાનાં-વાળાઓને જે કેટલાક મદન કાપડાઓ ઉઢેલરા પડ્યા તે આ સમયે જ દતા.

વીજળીનો દીવા કરી શકાય એ શોધ પછી પ્રત્યક્ષ દીવા તૈયાર થઈ વપરાશમાં આવતાં ગહુ સમય લાગે. કાંઈ નહિ તો પચાસ વગર મુખી તો કાર્જન દીવાઓમાં નરવાઃ કાંઈ પથ ફેર ન કરી શકાયો અને તેમાં મુખારા પથ થઈ ન શક્યા. ધ્વનિનમ પાત્ર ખૂબ મોંઘી પડે અને કાર્જન તંતુ એ વાપરેલા દીવાઓમાં વિદ્યુત્પ્રવાદ વધારે જોઈએ અને તેના ખર્ચ પણ ખૂબ આવે. આવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં કેટલાં જે વર્ષો વધી ગયાં.

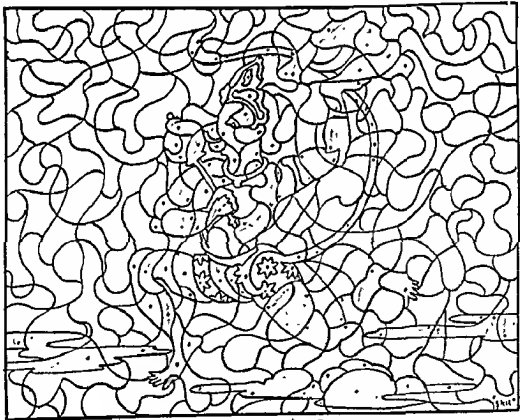
અંતે ઇ ૧૮૯૮ની સાલમાં, એટલે પહેલો કાર્જન દીવા જળ્યા પછી ગદાર વરસે, આગર ફ્રાંક વેદરશ બાળ નામના સાત્તેજો ‘એલિમિયમ’ પાત્રના સૂદમ તંતુઓ કાઢી તેના દીવા બનાવી આપ્યા. ‘એલિમિયમ’ પાત્રના પોચાપણું અને ચીવટપણું ઉપજ કરી તેના સાંગા સાળા ધાગા કેમ કાઢી શકાય તેની શોધ વેદરશાપે કરી. વીજળીના દીવાઓમાં તેનું મદદ્દ ખૂબ છે. એક વાર રીતની ખર્ચ પડ્યા પછી બીજા અનેક સાત્તેજોએ ઝપાટાંબંધ બીજા અનેક ધાતુઓના ધાગા કાઢી તેના દીવા પ્રવાદમાં આણ્યા. આ ધાતુ પ્રખર ઉજ્જુતામાનમાં પણ એળગ્યા વગર પોતાની ધનાવરયા ટકાવી રાખે છે એ તેની વિશિષ્ટતા છે. જોકે વેદરશિયમ, મેંકેલિયમ, ટુન્ટલમ એ ધાતુઓનો ઉપયોગ દીવામાં થવો સમ્ભવ છે તોપણ તે ગહુ દુર્લભ

છે તેથી તેનો વ્યવહારમાં બહુ ફાયદો થઈ શકે એ નહિ.

શીત્લ આઠ વરસ વીતી ગયાં. પછી અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડૉ. ફૂલીને એક અપૂર્વ શોધ કરી બીજાની દીવામાં મદદનનો સુધારો કર્યો. ટંકટન ધાતુ ખાણમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળે છે, પણ તે અતિશય બટકણી હોવાથી તેના તંતુ કાઢવા અશક્ય હોય છે. એક ખાસ પદ્ધતિથી ટંકટન ધાતુના ટુકડા ખુબ ગરમ કરી તેને ટીપાવ્યા હોય તો તેનું અડધાંજ તદ્દન ચાલ્યું જાય છે અને પછી તેના ગમે તેટલા લાંબા અને ગમે તેટલા ઝીણા ધાગા નીકળી શકે છે. એવી શોધ પ્રો. ફૂલીને કરી. દાલના વીજળીના દીવાઓમાં દ્વેષે બધે આ નાર જ વાપરવામાં આવે છે એ ઉપરથી આ શોધનું મદદન સમજી શકાય.

વીજળીનો પ્રત્યેક દીવો તેવાર ચૂર્તા પહેલાં તેને અનેક બિલબિલ પંચમામડીયા ચઢીને પસાર થવું પડે

છે. પ્રથમ તો કાચની નળીઓના યુગા બનાવવામાં આવે છે. પછી તેની અંદરની બાજુ ઇત્રીના બોખા જેવું એક કાચનું બોખું બેસાડી તે ઉપર ટંકટનનો ઝીણો તાર લગાડવામાં આવે છે. આ તાર અત્યંત ઝીણો એટલે કે ઈચના હાલતમાં હોય એટલો બારીક હોય છે. આટલું ક્યાં પછી યુગામાંની દગા તદ્દન કાઢી નાખવા માટે તેને નિર્બળ ધ્રુવે જોડે જોડવામાં આવે છે. ત્યાંથી કાઢવા પછી એને એક બોળી ચડાવવામાં આવે છે. એ બોળીથી જ આપણે દીવો ગમે ત્યાં બટકાવી શકીએ છીએ. આની અંદરથી બહાર આવતા બે તારનો સંબંધ વિદ્યુતપ્રવાહને જોડે એવી યોજના કરવામાં આવેલી હોય છે. આટલું થયું એટલે પછી એક જ કામ બાકી રહે છે અને તે દીવાઓ સજાવાથી જોવાનું. દીવો કેવો બને છે તે તપાસી જોવામાં આવે એટલે કામ પૂર્ણ થાય છે. (મસાદી 'સુશિશન' ૭૫૧થી) 'માઝ'

તમારી દુસ્સહની વેળાએ

આ સીડીઓનાં ચૂંચળાંમાં જેટલા ગાળામાં ટપકાં રહ્યાં છે તે તે જગ્યાઓ શાહી
'કે' ધ્વનિસહથી મરી વાળે એટલે એક લોકપ્રિય પીર મૂર્તિ જણાવે આવશે.

ચિત્ર ગુરુ

થવા માટેની દષ્ટિ અને તૈયારી સમજવતો લેખ; જેમાં

કાકાસાહેબ કાલેલકર કહે છે કે—

ચિત્રકળા એ કેવળ હાથનો વિષય નથી. હાથ જરાજર કેળવાય, નજર કેળવાય અને સૌંદર્યનું હૃદય સમજવા જેટલી કલ્પનાશક્તિ કેળવાય ત્યારે ચિત્રકળાની તૈયારી સાધ છે.

કેટલાક ચિત્રકારો પોતે સરસ ચિત્રો ચીનરી શકે છે; ઉપર વર્ણવેલી ત્રણે જાણતોમાં એમની અમુક પ્રગતિ થએલી હોય છે; પણ એનું પૃથક્કરણ મન સાથે કરેલું ન હોવાથી વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચી શકતા નથી, તેમ જાણતરનો કમ પણ નહીં નથી કરી શકતા. કલ્પનાશક્તિ મારી ન જાય એટલી સાવચેતી રાખી હાથ ઉપર જરાજર કાશુ આવે એને માટે જાળકાને પ્રથમ કેળવણી આપવી જોઈએ. મારી હીરી દોરી શકે, હીરીમાં કિયરતા અને દળવાપણું બંને આપી જન્ય એટલી તૈયારી પ્રથમ જોઈએ. એને માટે સારા ચિત્રોની કેવળ નકલ કરવાનું કમસાર આપવું, એમાં નકલ કેવળ હીરીઓની કરવાની છે ચિત્રની ઢળી નદિ એ વિદ્યાર્થીઓને સ્પષ્ટ સમજાવવું જોઈએ, આ નકલનો ઉદ્દેશ મૂળ ચિત્રકારની શૈલિનું અનુકરણ કરવાનો ન હોય; માત્ર હીરીની શક્તિને સ્પષ્ટ ધ્યાનમાં આવે એટલું જ જાણ છે.

નજરની કેળવણી અને કલ્પનાની કેળવણી સાથે-સાથે આંકી શકે છે. લાકડાની કે પથરાની મૂર્તિ તૈયાર કરનાર જેમ જાણે છે કે લાકડા ને પથરાદારા અમુક જ વ્યક્ત કરી શકાય અને અમુક ન કરી શકાય, તેમ સૌંદર્યનો અમુક અંશ રેખાજલ કે વર્ણજલ કરી શકાય અને અમુક અંશ વર્ણ કે રેખાનો વિષય ન જ થઈ શકે એનો વિવેક ચિત્રકાર પાસે જ હોવો જોઈએ. પોતાના સાધનની શક્તિ અને એની મર્યાદાનું જાણ કરનાર પાસે હોવું જોઈએ. એ મર્યાદાનું ક્ષેત્ર ઘટાડતા જવું અને શક્તિનું ક્ષેત્ર અકલ્પિત રીતે વધારતા જવું એમાં જ કળાકારનાં સામર્થ્ય અને વૈભવ રહેલાં છે.

કુદરતનાં દરયોનાં આકાશ, પશુપક્ષી, આકાશ,

જાનસાની કે પ્રેમ જતાવવાના પ્રસંગો જેમ મુરખીઓ જતાવતા જાય છે અને એમ કરતાં કરતાં જાળકાના હૃદયમાં વિવેકનો મજબૂત બંધાવ જાય છે તેમજ કળાનું પણ થવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીને બહુ-વાની સરજાવનામાં સૌંદર્યની મીમાંસા નહિ આપવી જોઈએ, પણ કેવળ પ્રસંગો કે વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન ખેંચીને એમાં આ મુંદર છે, અને આ મુંદર નથી એવું અનંત રીતે જતાવતા જવું જોઈએ

વાદળાં, પાણી, મોઝાં, જમીન, પદાર્થ, ખેતરો, ઈત્યાદિ જાળકામાં સૌંદર્ય કયાંકયાં રહેલું છે એ તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. પશુપક્ષી, માછલાં, અને ફીકા, જેવા જનાવરોના આકારમાં તેમજ તેમના સ્વભાવમાં અને એમની ટેવોમાં કહકહ ખૂણી રહેલી છે અને એમાંથી સૌંદર્યની નિખપ્તિ કેમ થાય છે એ પણ વિદ્યાર્થીઓને જતાવવું જોઈએ.

માણસ કુદરતને જાણે છે એના કરતા પોતાને વધારે જાણે છે—એણે જાણવું જોઈએ. તેથી મનુષ્યગત સૌંદર્ય, એના વાવેલા રહેલું સૌંદર્ય, માણસમાણસના વ્યવહારમાં જીતરતું સૌંદર્ય એ કળાકારનો પ્રધાન વિષય છે. કુદરત અને પશુપક્ષી પ્રત્યાદિથી માણસ પિયૂઠો નથી. એમની સાથેનો માણસનો સંબંધ અને કુદરત આદિની માણસ ઉપર થતી અસર એ પણ કળાનો મુખ્ય વિષય છે. એ જાણી વસ્તુ તરફ વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ.

અહીં સૌંદર્ય એટલે આપણને ગમે એટલો જ ભાગ નથી લેવાનો. જેની આપણા પર જોડી અસર થાય છે, જે અસર સરવાળે શુભ છે, જેને તોયે હૃદય હિત થાય છે ને જીવન સમૃદ્ધ નવા કૃતાર્થ થાય છે તે અસરને જ આપણે રસ કહીએ છીએ. રમનું જાણ સ્વરૂપ તે જ સૌંદર્ય.

વિદ્યાર્થીને વાણાવવાની સરજાવનામાં એને સૌંદર્ય મીમાંસા નહિ આપવી જોઈએ, કેવળ પ્રસંગો કે વસ્તુઓ તરફ ધ્યાન ખેંચીને એમાં આ મુંદર છે, આ મુંદર નથી એવું અનંત રીતે જતાવતા જવું ને આ વસ્તુમાં આટલી ખામી છે, આટલું કરવાથી એ ખામી દૂર થઈ શકે વગેરે અભિપ્રાયો પણ આપતા જવું. જાનસાની કે પ્રેમ જતાવવાના પ્રસંગો જેમ મુરખીઓ જતાવતા જાય છે અને એમ કરતાં કરતાં જાળકાના હૃદયમાં વિવેકનો મજબૂત બંધાવ જાય છે તેમજ કળાનું પણ થવું જોઈએ. જેઓ સૌંદર્ય મીમાંસાની તાર્કિક ચર્ચાથી શરૂ કરે છે તેઓ પક્ષીવાર વેદીઆ જાની જ્ઞાપોની સંજાય રહે છે. સૌંદ-

ર્વદર્શન એ સ્વર્થભૂ થવું જોઈએ, સ્વાભાવિક થવું જોઈએ, સદૃશ થવું જોઈએ. ત્યાર પછી જ એની મીમાંસા કરાય. આ દારણે જ કળાકાર અને એના સિધ્ધી વચ્ચે ગુરુશિષ્યભાવ બંધાઈ જાય છે. સૌંદર્ય અથવા કળા એ એક જીવન દર્શન છે. એ જીવનવ્યાપી હોવાથી એનું મહત્ત્વ અને ગૌરવ આટલું બધું છે.

ચિત્રકળા એ સામાજિક વારસો પણ છે. મોટે ભાગે એ સામાજિક વારસો જ છે. ચિત્રકળા અને સાહિત્ય પરસ્પર સ્વતંત્ર છે, છતાં પરસ્પર પોષક છે; તેથી

સાહિત્ય દ્વારા ચિત્રશક્તિ ખૂબ કેળવાય છે. એ જાણી સાહિત્યના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓનો અભ્યાસ ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રોના અભ્યાસ જેટલો જ કરવો જોઈએ.

પણ સાચી વાત તો એ છે કે જીવનનો જીંડો અભ્યાસ જોઈએ છે, એ તો જીવનના અને કુદરતના બન્ન, ઉદાત્ત તેમજ કરુણ પ્રસંગોના અભ્યાસથી-એની સાથે તન્મય થવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

જીવનના અભ્યાસમાંથી, જીવન જીવવાથી સામર્થ્ય અને સંસ્કારિતા કેળવવાં જોઈએ. (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૨ ને)

અખાડો જેમાં સુસંહત શરીરની ઝંખનાથી વ્યાયામનો ઉપાસના કરનારા યુવાનો પરસ્પર અનુભવની આપણે કરે છે.

નિરીક્ષ : શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય

પ્રશ્નો

૧ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માટે આસનોથી લાભ મેળવી શકાય ?

૨ યજ્ઞરાતની આખોડવાને અનુકૂળ એવો કયો વ્યાયામ કરવાથી સ્નાયુઓ સંપૂર્ણ ખીલવી શકાય ?

૩ નાણુક પ્રકૃતિના (કાગદી) યુવાનને શરૂઆતમાં વ્યાયામ ફળદાયી નીવડે ?

૪ યોગાસાની ઋતુ સિવાય સધારમાં નિયમિત ૦૫ કે ૧ માઇલ દોડવાની કસરતથી શરીરનો વિકાસ થઈ શકે ?

૫ દોડવો માઇલ નિયમિત ચાલવાથી તંદુરસ્તી જળવાય ?

૬ શરીર એવેન હોય, સહેજ તાવ હોય, માથું દુખતું હોય તો રોજનો વ્યાયામ કરવો કે નહિ ?

ઉપરના પ્રશ્નો પૂછનાર ભાઈ અમીરખાં ચૌદાશુ-ગામ ઉમતા (ઉ.ચ.)ના ઉત્સાહી યુવાન છે. ધંધે હોઈ વ્યાયામ અને ખાસ કરીને સુંદર શરીર કેળવવામાં ખૂબ રસ લે છે. એમની ઉંમર ૨૦ વર્ષ, જિઆઇ ૫' ૨" અને વજન સો રતલ છે. એમના પત્રમાં કેટલીક વ્યક્તિગત બાબતો પૂછેલી છે, જે કુમારના વાચકોને પણ ઉપકારક થાય એવી હોવાથી આગળ ઉપર એની સ્વર્ણ કરવાનો છું. હાલ એમના પ્રશ્નોનો ખુલાસો કરીશ :

૧ હા.

૨ કુશીલ, વેષ્ટલિફ્ટિંગ, બ્રિજ, રિટ્સ, રોમન રિઝ, વિવિધ પ્રકારનાં દંડબેસ વગેરેમાંની કોઈપણ પદ્ધતિ.

૩ નાણુકતા એટલે કોઈપણ જાતનો રોગ ન હોય અને શરીર માત્ર નિર્બળ જ હોય તો આઠવું, દોડવું, માટી ખેંદવી, લાકડાં ફાડવાં વગેરે સામાન્ય પ્રકારનો વ્યાયામ ખૂબ અનુકૂળ થઈ પડશે. શરૂઆત ધીરેધીરે કરવી. જેમ શરીર દૃઢ થાય તેમ શ્રમમાં વધારો કરવો. સૂર્યનમસ્કાર કે દંડબેસ પણ સારાં છે.

૪ ના; જેણે કોઈ ટ્રિબ કોઈપણ જાતનો શારીરિક શ્રમ કયો નથી અને જે પાટલેથી ખાટલે અને ખાટલેથી પાટલે જેવું જીવન ગાળે છે તેને શરૂઆતમાં ફાયદો થાય. ખાટી તો આવી જાતના વ્યાયામથી શરીરવિકાસનથી સધાતો. સામાન્ય રીતે સ્નાયુવિકાસ અને 'દોડ'નો મેળ જ ખાતો નથી. કંઈપણ વિકાસ સધાય તો તે અત્યંત ઝડપથી દોડવાને લીધે. પણ આવી 'દોડ' બધાને માટે શક્ય નથી તેમજ હજુ પણ નથી. થોડીથોડી ધીમી દોડ કે ચાલવાથી સ્વાસ્થ્ય સચવાશે; લાંબું ચાલવા-દોડવાથી દમ કસાશે; પણ સ્નાયુઓનું સ્વરૂપ તો દોરડી જેવું જ રહેવાનું.

૫ હા; પણ જરા ઝડપથી ચાલીએ તો વધારે ફાયદો થાય.

૬ ના; કારણ વ્યાયામમાં જેટલી આવશ્યકતા સાધનો અને વ્યાયામપદ્ધતિની છે, તેનાથી વધારે જરૂર તો ચિત્તની એકાગ્રતા અને શરીરના નીરમીપણાની છે. ચિત્ત અને શરીર ઉભય અગર એકેય વિલિપ્ત હોય તેવી સ્થિતિમાં કરેલો વ્યાયામ નિષ્ફળ જાય છે.

સાદા અને માયાળુ, શાન્ત અને સંસ્કારી, આતિથ્યલાવણ્યો

વસંદાઓના દેશમાં

આ

પત્ર હોલેન્ડના એક યુવકગૃહમાંથી લખી રહ્યા છું. પાસેની ઘટાઓમાંથી દેવદાસની સુવાસ વાઈ રહી છે ને વાવરલેસમાંથી આધુનિક સંગીતના સ્વરો સંભળાય છે. સામે ટેંગલ પર કાગળોના થોકડા પડ્યા છે. યુવકગૃહના ગૃહપતિ (Father) એક યુવકની મદદ લઈ અહીં રહેતા યુવનોનાં નામો લખી રહ્યા છે અને પાસેના ઓરડામાંથી તેમજ જગીયામાંથી યુવકો અને યુવતીઓના દાસ્તની લહેરો ચાલી આવે છે.

ડચ લોકોના સાદા માયાળુ સ્વભાવનો અનુભવ તો મને વિલાયતનો દિનારો છોડતાં પહેલાં જ થયો હતો. ઑક્સફર્ડમાં મારા ડચ મિત્રોએ હોલેન્ડ વિશે માહિતી આપી હતી તેમજ હોલેન્ડના 'રાજકીય પ્રવાસી સંઘ' તરફથી આ દેશનાં લુલ્લભુલું તોવાલાયક રચનો વિશેના કાગળો અને ચિત્રોનો થોકડો પણ મને ઑક્સ-ફર્ડમાં મળ્યો હતો, તે પછી લંડનના યુથદાઉસ (યુથ-હોસ્ટેલ નદિ)માં કેટલાક ફ્લેમિશ (ફ્લેન્ડર્સ—બેલ-જિયમ—ના) યુવકો મળ્યા. અમે પાંચ જણ એક ટેંગલ આગળ બેઠાં ત્યાં—એક ડચ, એક જર્મન, એક ફ્રેંચ, મારો અંગ્રેજ મિત્ર સિરિલ અને હું. ઘણાંખરો પગપાળા ફ્રાંસના પ્રવાસ દરમિયાનના સાચી સિરિલ સાથે વાતો કરવામાં જ ગયો. પછી પછી એક ફ્લેમિશ સાથે ઘણી રસ પડે એવી વાતો થઈ. એ 'ફ્લેમિશ યુદ્ધવિરોધક સંઘ'ના સેક્રેટરી હતા. એમણે એમના સંઘ તરફથી ખદાર પડેલાં નાનો મરખો 'ગાંધી અંક' મને આપ્યો. એમાં ડચ ભાષામાં 'ગાંધીજી ઉપર ધણી લેખો' હતા. 'દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજી' 'અહિંસા' વગેરે પર એ વિષયોના જાણકારોએ લેખો લખ્યા હોય એમ લાગ્યું. મુખપત્ર માટે 'East and west' નામનું ગાંધીજી અને એક અંગ્રેજ જાણકારનું ચિત્ર ત્રી જેન્ડ્રુજના પુસ્તકમાંથી લીધું હતું. આ રીતે દરેક દેશમાં પણ અર્વાચીન દિવનો કેકા વાગી રહ્યા છે એ જાણી મને આનંદ થયો.

ત્યાં જ મને એક ઑસ્ટ્રિયન યુવાન પણ મળ્યો.

આ પત્રના લેખક શ્રી હીસલાલ ગોદીવાળા

એ કહે, 'મેં દિવ જવા પ્રયાન કર્યો, પણ મારી પાસે પૂરતા પૈસા ન હોવાથી મને અમારી સરકારે જવા ન દીધો.' આ સાંભળી મને આશ્ચર્ય થયું. પણ વધુ આશ્ચર્ય તો મને એનો ઉત્સાદ તથા નિશ્ચય ભેદ થયું, 'જામે તેમ થાય, હું જિંદગીમાં એક વખત તો દિવ જવાનો જ.' આ યુથદાઉસ લંડનના ઉત્તરના એક પરામાં આવ્યું છે. એમાં અપારનવાર આવતા યુવાનો અને યુવતીઓનો તેમજ એની દેખરેખ રાખનાર યુવતીનો સાથ મને ઘણો પસંદ પડ્યો. અને દૂધ કે ચા તથા પિન્ડરીટનો નાસ્તો એ પેન્સમાં તો મને વિલાયતમાં ત્યાં જ પહેલી વાર મળ્યો.

લંડન રાત્ર છોડ્યું ને જીંજી સવારે હોલેન્ડ પહોંચ્યો.

અક્કમારના વૃથાક્રમમાં

L.N.E.R. રેલવે વિષે એક બે રથને વાગ્યું તુ કે 'જાણે મખમલના પાટા પર ગાડી ચાલતી હોય એમ લાગે છે અને ગાડી ક્યારે ઊપડી તે પણ સખતનું નથી.' એમા કાંઈ સસલ લાગ્યું નહિ, પણ રડીમર વિષે એ કહી શકાય. નાની સરખી એ રૂઝ રડીમર પર બધી જાતની સગવડ હતી. ચાંદનીમા શાંત સમુદ્ર રમણીય લાગતો હતો. બહુ થાકેલો હોવાથી વહેલો સૂઇ ગયો અને રાત ક્યાં ગઇ એ પણ સમજ્યું નહિ.

ખીજી સવારે તો હૉલેન્ડનું મોટું બંદર રૉટરડામ જોયું. શહેરમાં, કે નદી કિનારે, નહેરોમાં કે ગોળીઓમાં બધે જ એ દુનિયાના મોટામા મોટા ગ્યારના વેપાર-વથજનો તે સમૃદ્ધિતો ભાસ થતો હતો. આ શહેર ખાસ Middelburg નદીના મુખ પર આવેલું છે. અને નદીના બંને કિનારા પર વસેલું છે. શહેરમા ચારે દિશામાં અસખ્ય નહેરો વહે છે જેમાં યુરોપ અને ડબ્લ્યુઆરથી ભરેલાં સેકાઓ જૂનાં વદાણો તેમજ મોટાં આધુનિક જહાજો દોડખામ કરી રહેલાં દેખાય છે. અહીં એક નવી વાન જોઇ. દરેક વદાણ પર એકએક નાનો કૂતરો મને દેખાયો. તે દમેલાં બસતો જ સંભળાતો. કહે છે કે આ કૂતરાઓ ચાલાક હોય છે ને કેટલીકવાર કિનારા પર વદાણમાં બારવાનો સામાન આવતો જોઇ દાદર જોતરી નીચે જઈ અલાસીઓને બોલાવી લાવે છે.

હૉલેન્ડ આખું દરિયાની સપાટીથી નીચું છે અને આ શહેરમાં એટલી બધી નહેરો છે તેમજ દરેક નહેરમાં એટલાં બધાં વદાણો છે કે કોઈ કહે છે તેમ અહીં

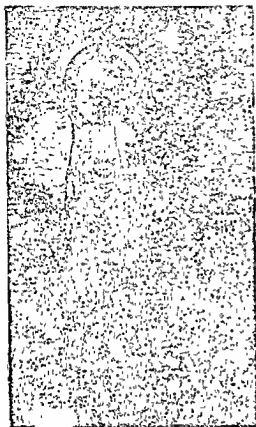
જહાજનાં જૂંમળાં અને ધરોની ચિમની વધુ સેળમેળ થઈ જાય છે.

રૉટરડામનો નદીકિનારો જોવા મને સુરતનું બંદર વાદ આવ્યું અને એની ગત જાહેજલાલીનું ચિત્ર મારી દષ્ટિ સમક્ષ ખડું થયું. આ જ વહવાઓના પાપ-દાદાઓ સેકાઓ પહેલાં દિંદને એ સમૃદ્ધ કિનારે વેપાર ખેડવા આવ્યાં તા—આજે સ્થિતિ પત્તરાઇ છે. એમની મરુદ્ધિ આજે એવી જની છે, જ્યારે આપણા સામુદ્રિક વેપારનું નામનિશાને વ તથી રહ્યું.

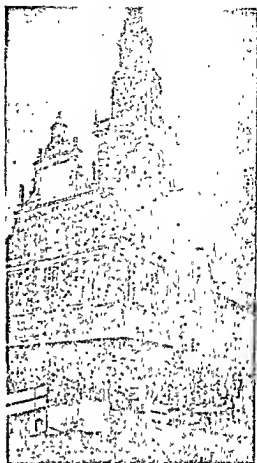
મેટ્ટે સાહે ગીતો ગાતા બાળકોએ મારી પિચાર-માળામાં હંચ પાડયો. દસતાં રમતાં બાળકોની એ ટુકડી વદાણમાં ભેસી સહેજ કરવા જતીંતી. મેં એ-મની છબી પાડી અને પછી એમણે બધાએ મેટ્ટે અવાજે મને દિપ-દિપ-હુરેરો વધાવેલો. છબી લીધી સારે એ કંઈ દત તો છબી કેટલી સુંદર આવત!

'ડેન હાગ' (Den Haag—The Hague) એ હૉલેન્ડનું અગત્યનું નગર છે. ત્યાં સુંદર રથોળી ખેટ તથી, છતીવાના વાનાવરણની વાદ આપતા આંતર-રાષ્ટ્રીય ચાતાવરણના ચિહ્નરૂપ એનો રમણીય પીસ પેલેસ (Peace Palace) જોવા ભેવો છે. રોશન આગળ જ જમીયામાં દરજોલાં ટોળાં કરતાં દેખાય છે; અને 'પ્રવાસી સંઘ'ની ઓફિસ આમળના ફૂલોથી ડવાએલા ઝારામાં તથા માહિરિતો હૂસ (મૂશીપમવા ચિત્રમહેલ) પાછળના તળાવમાં કાંઈ અનેરી સાતિનો ભાસ થાય છે. હૉલેન્ડ વિષે પુસ્તક લખનાર એક જાહેનને 'ડેન હાગ'માં શહેરની વચ્ચે આવેલો હૉલેન્ડની રાણીનો વાનોતરખો સ્વેત પથ્થરનો મહેલ બહુ ગમ્યો છે અને યરું છે કે 'મને આમાં રહેવાનું મળે તો કેવું સારું.'

—પણ તેથી વ વધુ મને તો આ Peace Palace સામેનું એક તદ્દન અર્થાગીન મકાન બહુ ગમ્યું. આ બાળતમાં હૉલેન્ડ વિલાપત કરતાં ઘણો વધારે અર્થ-ગીન દેશ લાગ્યો. હાંડનમાં મૉડર્નિસ્ટ (નૂતન આર્ટિ-સ્ટાયર—આધુનિક સ્થાપત્ય)નો નમૂનો જોવો હોય તો એનો કોઈ ખૂણો શોધવો પડે; પણ હૉલેન્ડમાં તો ઠેકઠેકણે સુંદર નૉર્ડર્ન (આધુનિક) મકાનો દેખાય છે. એની રાજધાની એમ્સ્ટરડામમાં તો એ આધુનિક સ્થા-પત્યથી ભરેલું એક આખું પડે છે. વૃક્ષો તથા ફૂલોથી શોભતા વિશાળ રસ્તાઓ ને મજબૂતી તેમજ નાનુકતા

લાઇડનના મ્યુઝિયમમાંની બગવાન
ખુણી અનેક મુંદર મૂર્તિઓમાંની એક

અદકમારની ચીઝ માફેટ

તેમજ સહેતુકના અને સૌંદર્ય બંનેને સાચવતાં અસંખ્ય અર્વાચીન મકાનો એ પરામાં રચેદરથળે દેખાય છે. ઘણું-ખૂંડે સાત છોટી જ એ મકાનો આધેક્ષા છે અને ઉપર શણગાર પણ નહિ જોવા જ છે. ફક્ત પારીવારણીઓ-થી લીટમાં જે શણગાર આવે એ જ. છતાં જે એની સીધી લીટીઓમાં અને એના ખૂણાઓમાં કાંઈ અનેક સૌંદર્ય મને દેખાયું, અને એના સાદાં પણ મુંદર દેખાતાં, બેકનાં મકાનો, સીનિમા થીએટરો, યુનિવર્સિટીઓ અને રહેવાનાં ઘરો જોઈ મને થયું કે આપણે ત્યાંની દરેક મ્યુનિસિપાલિટીના સભ્યે અહીં આવી આ જાણું જોવું જોઈએ. મુંગાધના ખાર પરામાં આવેા કાંઈક પ્રવત્ન થતો હોય એમ લાગે છે; પણ અહીં જોટલી અર્વા-ચીન કલાની કદર ત્યાં થાય છે કે નહિ તે કાણ જણે.

અહીં તો આની કદર બધા જ કરતા લાગે છે. દ્વૈલ્ડ-ડગાં ઘુલ્લેક Durdok નામનો જાણુ પ્રખ્યાત સિલ્પી છે. એનાં મકાનો જયે જાણીતાં છે. અહીં આવનાં રસ્તામાં એક નાનું મુંદર ગામ આવે છે. દ્વૈલ્ડ-ડગાં કેટલાક પૈસાદાર લોકો ઘણુંખૂંડે ત્યાં વસે છે. ત્યાં ઘુલ્લેક

આધેક્ષાં ત્રણ નિશાળનાં મકાનો અને એક ટાઉન-હૉલ જાણીતાં છે. ટાઉન હૉલ તો મને ધણો મુંદર લાગ્યો. એના બીજા જાણીતા મકાન, રૉટરડામના મોરા રસ્તા પર આવેલા Bijen korf—ગાયેન કૉર્ફ (Bee-hive store) (જી-દાઈપ રૉટાર)ની માફક આ પણ પીળી ચળકતી છોટી આધેક્ષા છે. એટલો સ્વચ્છ ને નાજુક એ લાગે છે કે તબ્બો જોયા જ કરીએ. ઉપર લાતમાં તો સોનેરી ને નીલરંગી છંટના પટા જ, અને ઊંચા ચોરસ મિનારા પર આવેલું નીલરંગી ધડિયાળ.

પશ્ચિમના દેશોની આ આધુનિક (મૉડર્ન) કલામાં મને તો 'સત્યની શોધ'નો જ લાસ થાય છે. એને મને એટલી વખોડો, પણ એમાં આધુનિક જીવનના આત્મને અર્વાચીન રૂપમાં દર્શાવવાનો પ્રયત્ન જ મને તો દેખાય છે, અને પાશ્ચાત્ય મૉડર્ન ચિત્રકલામાં આ-પણા અજન્તા, રજપૂત અને મોગલ દળનાં તેમજ આજની બંગાળી શાળાનાં ચિત્રોની કાંઈક જાંખી થાય છે. છટકીમાં(મિત્તાનમાં)આવી અર્વાચીન કલાનું પ્રદર્શન

નેછો પછી લંડનમાં અંગાળી ચિત્રો જોયાં અને ત્યાં એ સામ્ય વિષે કેટલાક અંગ્રેજો સાથે વાન કરતાં એમનો અભિપ્રાય પણ એ જ લાગ્યો. ઍમ્સ્ટરડામમાં મ્યુનિસિપલ મ્યુઝિયમમાં આધુનિક ડચ ચિત્રકળાનો — ખાસ કરી Van Gogh (વાનગઢ)નાં ચિત્રોનો પરિચય કર્યા પછી પણ એ જ વિચારો આવ્યા.

હૉલેન્ડનાં જૂનાં ચિત્રો એની જાણીતી ગૈલેરીઓમાં જોવાનાં મળે છે. રૉટ્ટરડામ અને હારલેમનાં ચિત્રમૃદો તે જોવા ન મળ્યા, પણ જૂની ડચ કલાના ધણાંખરાં ચિત્રો હાજ તેમજ ઍમ્સ્ટરડામનાં મ્યુઝિયમોમાં જોયા. વિખ્યાન કલાસ્વામી રેમ્બ્રાં (Rembrandt) ના ધણાંખરાં ચિત્રો ઍમ્સ્ટરડામમાં છે. ડચ ચિત્રકારો ઇટાલિયનોની પેઠે પુરાણ-પ્રસંગોના શૌખીન નથી. એમનાં ચિત્રો ધણુખડે નિલજીવનમાં સાદા અનુ-ભવોને બહુ જ આગેહૂજ ગૃહભાવપૂર્વક દર્શાવે છે. કોઈ ચિત્રમાં બેવચ્ચે ગાય અને પેદા સાથે બેઠેલો ભરવાડ દેખાય, તો કોઈના હાથમાં સીતાર લઈ ગાતો યુવાન નજરે પડે. પણ ધણું ચિત્રોમાં ટેંગલ આગળ ખાતાંખીતા ને ગમ્મત કરતા સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકો જ દેખાય. કોઈકોઈ ચિત્રમાં તો ફક્ત મરણાળતકં જ ચિત્રીત થાય છે.

હાગમાં કેટલાક સુંદર મકાનો દીઠા. પણ પ્રાચીન કળાના સારા નમૂના હૅરલામ અને અલ્કમારમાં જોવા મળ્યા. હૅરલામની જાણીતી મીટ મારકેટ અને અલ્કમારની ચીઝ મારકેટ જૂની ટળના લાલ અને સફેદ ઇંદનાં પંગોડાના આકારનાં સુંદર મકાનો છે. હૉલેન્ડમાં ઠેક-ઠેકાણે આવા મકાનો જોવાના આવે છે.

હાગ જેવા મોટા શહેર પછી લાઇડનનું નાનકડું શહેર ગામડા જેવું લાગ્યું. પણ શહેર ધણું જૂનું છે અને પંદરમી સદીની એની વિદ્યાપીઠ માટે જાણીતું છે. મેં ત્યાંના એક પ્રોફેસરને પત્ર લખ્યો હતો, પણ એ ત્યાં ન હોવાથી મળ્યા નહિ. છતાં દરેક પ્રવાસીની માફક ૩૫ સેન્ટ આપી ત્યાંના માણસ સાથે ફરીને તો યુનિવર્સિટીનાં મકાનો જોવા મળ્યાં. રત્ન હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં નહોતા, એટલે આત્મા પિતાનું પાલી બોખું જ જોવાનું હતું. કેટલેક સ્થળે લીટો પર પરીક્ષા માટે બંદાર ધોલતા વિદ્યાર્થીઓ દોરેલાં વિચિત્ર ચિત્રો દેખાયાં! એક ઓરડામાં જુદાજુદા પ્રોફેસરોની

છબીઓ હતી, તેમાં બનારસમાં ગયા સૈકામાં સંસ્કૃતના પ્રોફેસર તરીકે કામ કરતા ડચ પ્રોફેસર કેર્નની છબી પણ હતી. અહીં દર વર્ષે પરીક્ષા નથી હોતી; ફક્ત ગૌણિક પરીક્ષા જ લેવાય છે. એ ઍક્સસર્ક કરતાં સારી રીત જણાઇ. પણ મારી દૃષ્ટિ સમક્ષ આખો વખત ઍક્સસર્કનું ચિત્ર બંધુ હોવાથી આયુનિવર્સિટીએ મારા ગન પર બિલકુલ છાજ ન પાડી.

પણ લાઇડનનું જગપ્રસિદ્ધ મ્યુઝિયમ મને ધણું ગમ્યું. ચીન, જાપાન, જાવા અને દિલ્લી આણેલા પ્રાચીનતોમજ અર્વાચીન કલાના ધણા સુંદર નમૂનાઓ અહીં સંઘરાયા છે. જાવાથી આણેલી બુદ્ધની મૂર્તિઓ અને દિલ્લી શિવપાર્વતી તથા મણેશની મૂર્તિઓ ધણી સુંદર છે. એક ઓરડામાં જાપાનીઝ સ્ત્રીઓને કામ કરતી એક આશ્ચર્ય થયું, પણ પાસે જતાં એ જ્યાં મારીનાં પૂતળાં જણાયાં! આ જ સંપ્રદરયાનમાં લખનીનાં રમકડાં અને મુરતનાં કમાડ પણ દીઠાં.

આ કલાની ભાષા તો ધણે અંશે દેશ અને કાળની સીમાની પર કહી શકાય. પણ સાધારણ લોકોની ભાષા સમજવાને તો એ શીખવી જોઈએને? મને ડચ ભાષાનું જ્ઞાન બહુ થોડું હતું છતાં જેમતેમ ગળાગળે સંજ્ઞતા. ભાષાના અજ્ઞાનને લીધે અલ્કમારના યુવકમૃદમાં ધણી મજા થઈ. ખૂબ ગમ્મતી યુવાતો અને યુવતીઓની ટાળી ત્યાં બેઝી થઈ હતી એ લોકોમાંથી બેવચ્ચે જ્ય જ્ય થોડુંધણું અંગ્રેજી જાણના. છતાં અમે કલાકોના કલાકો સુધી વાતો કરી, જેમાં ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની ફિલસૂફીની સૂક્ષ્મ વાતો થે કરતાં!

એક પરિણીત યુગલ પણ ત્યાં હતું. પતિ રૉટ્ટરડામમાં કલાકર્તનું કામ કરતા. સ્ત્રી જુવાન હતી. એ દસતી ખૂબ. અંતે થોડુંથોડું અંગ્રેજી જાણતાં અને હું કહેતો તે બધું બીજાઓને સમજાવતાં. એમનો પ્યાર વર્ષનો છોકરો પણ સાથે હતો. એ કોઈ સાથે બોલતો જ નહિ; પણ બધું કાન દહતે સાંભળતો. યુવાનોનું જીવન ગાળવા અને તેની મોજ માણવાનું શીખવવા આ લોકો એને સાથે લાગ્યાં હતાં. ત્રણે જણુ સાઇકલ પર હતાં. હૉલેન્ડમાં ત્રીસ લાખ સાઇકલો છે, અને બધા જ સાઇકલો ચાપરે છે. યુવકમૃદોમાં તો જે આવે તે બધાં જ દૂરદૂરથી સાઇકલ પર આવતાં જ જણાતાં. યુવકમૃદમાં યુવાનોના સાથમાં સત ગાળવાની મળ

તો જેણે અનુભવી હોય એ જ જાણે. રાત્રે ખૂબ સરસ જન્મવાનું મળ્યું. 'મા' (Mother Warden) એ ફણસી ને બટાટા બીજ કાંઈકાંઈથીએ ખનાવી હતી. બપોરે મોડો જન્મ્યો તો છતાં વ સ્વાદિષ્ટ ભોજન અને ઘરનાં માણસોના પ્રેમ અને આશ્રય એટલે ખૂબ જન્મ્યો.

પછી મેંએ ડચ ગીતો ગાયાં. 'Our Netherland' ગવાયું. 'Tom Brown's Baby'ના અંગ્રેજી ગીતનું ડચ રૂપાંતર પણ ગવાયું. પછી મને આવનું કહેવામાં આવ્યું. એ બધાં તો સુંદર સાથે સાથે ગાતાં. મારે એકલા આવનું હતું. 'મેંદો તે વાવી'માં દિંદી (ગુજરાતી) લોકગીતનો મેં પરિચય આપ્યો. અંગ્રેજિક 'સલામઅલેકુમ'નું 'હિંદ હાંકનારાનું ગીન' પણ ગાયું. એમને તો એ જાણ જ મળ્યાં. વળી એક ગીત આવનાનો આશ્રય થવાથી દિલ્લે ને પોતાનું 'આમાર દેશ' ગાઈ સંજાળાવ્યું.

બીજે દિવસે અમે એકબીજાની શુદ્ધભીની વિદાય લીધી. પેલી 'એ બહેનો'નું મિત્ર તો દોઢ મારી દષ્ટિ સમક્ષ ખડું છે. તિનિ અને છનાએ પહેલા માળની બારીમાંથી વાંકા વળાવળા વિદાય આપી. સત્તર વાર એમણે હાથ ફરકાવ્યા અને સત્તર વાર મેં પાછા ફરી નેયું. આખરે દૂર અંતરમાં એ દેખાતી બંધ ચંદ્ર અને હું ધીરે ડગલે આગળ વધ્યો.

એ બે બહેનો 'બહેનો' નહોતી, છતાં એ દાયકામાં હાથ મેળવી હમેશાં સાથે જ ફરતી. રંગબેરંગી ફૂલની લાનવાળી કપડાં, સુસ્ત નિશ્વર્યું શ્વન અને પગમાં રંગીન ચંપલ; માથે લાલ ફૂલ, ગુલાબી રમાલ અને કમરે નાની કટારી. બંને કાણુમણે નેવી લાગની અને હસતી સારે માલ પર ગુલાબી શેરડા પડતા.

યુવકગૃહો તો એ પછી ધણાં ભેંવાં અને ધણાં એકબીજાં, પણ અલ્પમાત્રાનું આ યુવકગૃહ મને હમેશાં યાદ રહેશે. એ પહેલાં એ યુવકગૃહો દીકરાંતાં. પણ ત્યાં પહેલીવાર મેં યુવાની ભેઠ. દાસ્તખ અને ગીતથી ફાટફાટ થતી અને કાર્ય તથા સેવાની ધમકાઅરેલી એ યુવાની હતી. બેરૂબંધ 'કામરેડપણા'નો ખરો આસ્વાદ પણ મેં ત્યાં જ મેળવ્યો.

અમરદરગમનું યુવકગૃહ ધણું મોટું હતું. એકા

સાથે જાણે ઉપર યુવાનોને રહેવાની ત્યાં સમવડ હતી. વ્યવસ્થા ઘણી સારી અને ગૃહપતિ પણ માયાળુ હતા. છતાં ત્યાં મને અલ્પમાત્રાની મન ન દેખાઈ. અહીં વાતાવરણમાં મને વધારેપડતું નિયમન લાગ્યું અને વાતાવરણ સહેજ નિશાળાઈ જણાયું. પણ વ્યવસ્થા ભેટી હોય તો આ અમરદરગમ કે આનંદાધમનાં યુવકગૃહો તો ભેંવાં જ. સેંકડો યુવાનો અને યુવતીઓને રહેવાની તથા જન્મવાની વ્યવસ્થા છતાં ધણું એટલું સુંદર રીતે આટોપવામાં આવે કે જરાયે ગરબ ન થાય. ડચ યુવકગૃહોમાં નિયમન અંગ્રેજ યુવકગૃહો કરતાં પણ વધારે દેખાય છે. જોકે ડચ પ્રજામાં અંગ્રેજ પ્રજા જેટલું નિયમન નથી; છતાં એ ડચ પ્રજા મને ઘણું માયાળુ અને આતિથ્યભાવભરી લાગી. ડચ લોકો વધારે ગૃહભાવી પણ લાગ્યા.

અલ્પમાત્રાની જૂની ચીજ માર્કેટમાં શુક્રવારે જારાતું ચીજનું જાનર આ યુવાનો સાથે નેયું. દમને ટકારે માર્કેટના ઘડિયાળની આસપાસ ઘોડેસવારો ફરે અને એ જ વખતે જાનર શરૂ થાય. અને પછી અસંખ્ય —દમરો અને લાખો— ચીજના ગોળાઓ લઈ મહેલ કપડાં અને રંગીન ટોપીમાં સજ્જ થએલા મનુષ્યો ચીજ તોળાવા લાઇ જાય; તદ્અર જોમ ચીજના ટુકડા કાઢી એની પરીક્ષા કરી એને વેપારીઓ ખરીદે કે વદાય પણ જઈ મનુષ્યો એ ગોળાઓને લાકડાની નળામાંથી ગળાડે. આ એક કલાકની ગુજરીમાં મને ડચ જીવનનો જે પરિચય થયો તે દિવસોના વાસ દરમ્યાન પણ ન થાત.

અહીં ચીજ કેમ વેચાય છે તે પણ ભેંયું અને હીરાઓને એક પછી એક પાસા દબ કેમ કાપે છે તે પણ ભેંયું. જે કારખાનામાં કોહીનૂર ખનાવવામાં આવ્યો હતો તે કારખાનું પણ અમે અમરદરગમમાં જોયું.

વલંદાઓની પરાધીનતાનો સ્વાદ ચાખી અનેક મીઠાં સ્મરણે લઇ આજે જર્મનીના પ્રવાસે ઉપડી જઈશ. હાઇનરિક્સની પર્વત ભૂમિનો અને જર્મન પ્રજાની પરાધીનતાનો સ્વાદ મેળવવા આતુર છું. એ દિ' પણ આવશે.

હીરાગાલ ગાદીવાળા

લિબર્ટી લાંજ લાયબ્રેરી-વીલિયમ્સોનનાં પુસ્તકો

લાલ ફરીથી નંજરવાર ગોઠવવામાં આવે છે; નેથી ને લાઈઓ પાસે સદંતર લાયબ્રેરીના પુસ્તકો હોય તેઓને વેળાસર તે પાછાં ગોઠવાની આપવા વિનંતિ છે. દરેકને કાગળો લખવાનું બની શકે તેમ ન હોવાથી આ મહેર આપીલ કરી છે.

જલમાનુસ . . . અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૮૫૪

‘જલમાનુસ’ શબ્દ ખસે નહિ. આ કયું પ્રાણી દશે, એનું આયુ નામ પડવાનું શું કારણ દશે, એના વિચાર કરતોહું જતો દત્તો ત્યાં એક માછી મળ્યો. એને પૂછતાં કહ્યું ‘અહીં જલમાનુસ રહે છે ખરાં; પણ કેક વાર એવા મળે. મોટાં પકડાય તરિ ને નાનાં પકડીને કરીએ શું ? એ કાણ છે ?’ ‘જલમાનુસ’ એટલે શું, એના જવાબમાં એ બોલ્યો કે ‘અમે શું જાણીએ ? પણ કોઈકોઈ એને “પાણીનું જિલાડું” પણ કહે છે.’ આ શબ્દો સાંભળ્યા કે મને યાદ આવ્યું કે, અહ્યા, આ તો સંસ્કૃતનું જલ-માર્જાર:-Otter-ઉદ્ધ: । ત્યારે મને ખબર પડી કે જાનું પ્રાણી યુજરાતમાં પણ થાય છે પ્રાકૃતિક દયામાં પહેલું અને છેલ્લું મેં Otter—જલમાર્જારને એ વખતે જોયું. ત્યાર પછી સાજરમતીમાં ધણે રખડ્યો છું, ઘણી ચેતપાસ કરી છે, પણ એને જોવાની ફરીથી અવસર મળ્યો નથી. ભોઇ લોકો લાવી આપવાનું કહે છે, પણ ક્ષણિક આનંદની ખાતર એ ખુશમિત્ત છ પ્રાણીને વતનનો વિરદ પડાવવાનું મેં ચેત્યું ધાર્યું નથી. પાછળથી મારા એક શિકારી મિત્રના પગક્રમ(1)થી એનું ખાલડું જોવા મળ્યું હતુ.

ઉદ્ધ-જલમાર્જાર—જલમાનુસ નામથી જાણીતા અને સાજરમતીમાં જોવામાં આવતા આ પ્રાણીનું અંગ્રેજી નામ Common Otter છે. લૈતનિકો એને Lutra Vulgaris કહે છે. એ દ્વિસ વર્ગનો વસુ છે અને વેંજુનો પિતરાઇ ગણાય. ભેથી અડી કૂટના, જિલાડી જેવા આ પ્રાણીની પીઠનો રંગ ઘોડાના રંગ જેવો, પણ આછો લાલ કે ગદામી. ગાલ, ગળું અને છાતી તથા પેટ ઘોળાં. શરીર લાંબા ખરજબડા વાળ. એના છેડા સફેદ. પણ સુવાળુ એવું કે મીઠું હાથ મૂકીએ તો સરી જાય. પૂંછડી ગાડી: છેડે પાતળી. પગ ટૂંકા. પગનાં આંગળાં વચ્ચેથી જોડાએલા: તરવાનું સરળ થાય એથી. આંગળાંને છેડે ટૂંકા નહોર. જરૂરું હોય. ગળું, મરદન અને જરૂરું સરખાં બાડ. મોં પર મૂછો. જુમિયા કાન.

પ્રાણીમાં રહે: જમીન પર પણ ફરે. જરૂરમાં માટે કિનારે એખડમાં બેડ કરે. રાતનો રાત્ન. દહાડે ઘણે

લાગે બોડમાં લપાઇ રહે. એના આદાર માછલો. ખાલ તેટલું ખાય, પણ બગાડ બારે કરે. માછલું પકડ્યું, એકાદ મોં ભર્યું ન ભર્યું ત્યાં બીજું પકડે. આમ મારું જ જાય. બારે રમતિયાળ. એનાં બચ્ચાં પાળીએ તો ઝટ પાળી શકાય. એને તરતાં જોઈને તો મન ધરાય જ નહિ એવી રમણીય ગતિ. હારે ચપળ. એના જેવી ચપળતા આખા દ્વિસ વર્ગમાં બીજા કોઇ પ્રાણીની નથી. બોલે ત્યારે કુરકુરિયાના જેવું કે બીકના માયાં સીસોટી મારે તેવું. બાળબચ્ચાં સાથે ખૂબ આનંદમાં રહેનારું. આપું કુટુંબ ભેડું થઇને શિકાર કરે. પ્રાણીમાં માછલાંને ચારે બાજુથી ઘેરી લઇને પછી વારાફરતી મારે. એની આટેવને લીધે ઘણે રચળે માછીમારો શિકારી કુન-રાતી પેઠે એને પાળીને તેની મદદથી માછલાંને સપાડાવે છે.

આ જલમાનુસ (Otter) દિન્દુસ્તાનમાં નદીનાળાં કે મોટાં જળાશયોમાં જોવામાં આવે છે. મહી, નર્મદા અને તાપીમાં પણ થતાં દશે; પણ શોધવા જતાં હાથે જ જરૂરી. જોગાનજોગ બગવાન હોય તો કોઈ બાઅસાળીને દેખાય. અને આવું તો દરેક બાળનમાં જન્મે જ જાય છે. હાથમા બંદુક ન હોય ત્યારે શિકાર ડગલેડમતે નજરે પડે. પતંગિયાં પકડવા ખાસ નીકળે તો એકે ય ન દેખાય. પંખીનાં ટોળેટોળાં રાજ નજરે પડે, પણ જો કંમેરા કે દૂરબીન લઇને નીકળ્યા તો જોને જોવા ચલા હો તો તો ન જ મળે, પણ બીજાં જળજાં જ દેખાય. પ્રકૃતિના બોલે સ્વચ્છં ચિદરતાં પશુપંખી વગેરેનાં સ્વરૂપ અને શ્રવનવ્યવહારના નિ-રીક્ષણની રીત જ આવી છે. અને આવી અનિશ્ચિતતાને લીધે જ એના આનંદની રમણીયતા નિત્યનવીન રહે છે. આવી અનિશ્ચિતતાથી જ પ્રાણીશયનના અભ્યાસ-ની વિવિધતા અને વિશાળતા સાથેસાથે પોષાય છે.

દિન્દુસ્તાનમાં જલમાર્જારની ત્રણ જાતો થાય છે, પણ એમની પરસ્પર ભિન્નતા એટલી સૂક્ષ્મ અને અદ્ય-પ્રમાણ છે કે દૂરથી જોતાં બધી એક જેવી જ લાગે.

બને વર

ચિત્રગુરુ

એ જ્યા ન કેળવતા હોય ત્યાં પાયામાં કે મૂળમાં જ હોયે ખામી રહેલી છે; કોઇ મદાન પાય, લીંપણ અનિષ્ટ ક્યાંક છુપાએલું છે એ નિશ્ચત જાણવું.

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૬૫
એટલા ખાતર જ ધર્મેકારની જેમ કળાકારનું શ્રવ-ન પણ નિર્ણય, સમજાવી અને શક્તિશાળી હોવું જોઈએ એ અત્યંત આવશ્યક છે.

જમાલ સીદી

જાનરે જતો હતો,
ઝોટલામાં છોકરાં-
ઝાનું મોઢું ટાળું થ-
ઝોલું ને બધા દુકાનદારો દુ-
કાનો બંધ કરીને બેઠેલા.
વનજીવસાથ પડી! મેં વનજીવું
કે મદારી ખેલ કરતો હતો
ઝોટલું હું તો દોડ્યો. જાનરે
જોડે તો સીદી બીજા માગ-
તો હતો. ઝાનું નામ જમાલ
લોકો ઝેનાથી બાહુ ડરે.

વાનર બેથી

વાનરભાઈએ બંધી પહેરી
પહેરું પીનાંબર,
ચકરી પાપડી માથે મૂચી,
સોબીતી મુંદર.

માથે રીપલું બોલી
થયા પોતે બેથી.

તતાં તતાં રસ્તા વચ્ચે
મળ્યો માગોવાય,
માગો કહે જૂખ્યો હું આજે
આવ્યોસારોલાગ.

વાનર કહે જો વાણજી મામા
હું તો છુટ્ટો બેથી,
બેથ તમારા બેના આવ્યો
માથે રીપલું બોલી.

વાય ડાલો થઈને બેઠો
વાનર બુજો બેથ,
માથું કહે હું મામા! તમને,
કરશો ના કંધરાય.

ધન મકર ને મીન સારા
ઉધા સિંદ ને મેથ,
ચાર દિ ના ખાશો નદિ તો
ચાશે ખાધુકેશ.

બેથીજ ને પગે લાગી
દીધી ગોંધી બેટ,
વાય પાથરો ઘેર ગયો
ને મૂતો મૂજો પેટ.

વાનર બોલ્યો દસો
બંદા કેયા બેથી!

રમણલાલ સોની

જમાલ મૂળેથી આફ્રી-
કાનો વનવી, પણ ઝેના
વડયા આ દેશમાં બીજી
આવેલા ને બીજા માગવા-
નો ધંધો કરતા, જમાલ પણ
ઝેધંધો કરતો ને માગેમાગ
કરીને બીજા બિયારવતો.
જમાલ કૂશીર હતો.

જમાલ સવારમાં બીજે
ચડે ને દુકાને દુકાને જાય.
હો! ધુળવી ધૂધુ કરે ને
પોતાના હાથમાં કંચો હોય

તે વગાડે. તેનો વાણ ધૂધો વગાડે ને ઝેની સી દોડાડી
જાનવે. જમાલ ગવડાવે ને બીજા સાથે હોય તે જાણાય.
કોઈકાઈ વખત તો જમાલ કહે ચડે ત્યારે બોલવા ગોડે:

બોલ માનર કાકા પાંચ પેસા,
બનિયા કાકા પાંચ પેસા;
બોલ માના સીદી પાંચ પેસા,
બોલ માના કાકા પાંચ પેસા.

ઝેવુંઝેવું બોલે ને વારાફરતી બીજા જોડીદાર ધૂધો
વગાડતા જાય ને ફૂટતા જાય. જમાલ તાનમાં આવી
કંચો બેરેથી વગાડે ઝેટલે દોડાક ઉપર તેની વડુની
ચાપ પણ બેરેફાર પડે. જમાલ દમગી ખૂદે તે છોક-
રાંઝોતો બેનાં ધરાવજ નહિ. જમાલ રમતિયાળ હતો.

દુકાનદાર રકબક કરે ને બે પેસા ઝોળા આપવા
કહે, પણ જમાલ માને નહિ ને દુકાનદાર પાંચ પેસા

માધુકરી

ડાલે હંચર ને ડાલે ટિંગેતો યદરે ધરતીની કાયા,
પ્રાણ રેડીને પ્રેમભંદિરના પૂરીશું વાજરપાયા;
છવનનો મહેસામણુ ગાળે ટળે ત્યાં મૃત્યુની છાયા,
માનવતાને માર ઉતારવા કિરતી ચરો આ કાયા.

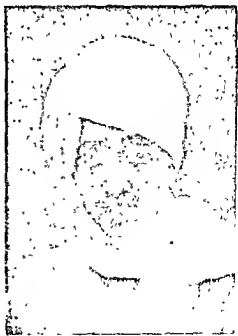
ઉમાશંકર જોષી

દી જગજ્ઞાત્ર અદિવાસી

મુંબાઈની જે. જે. સ્કૂલ ઝોન આર્ટસના બચીયામાં એક વ્યક્તિ ચાલી આવે છે. એના ચહેરા ઉપર નથી ડિમાક કે નથી અભિમાનની રેખા એ સૌમ્ય છે, શાંત છે, મંકીર છે. એ ચાલે છે ત્યારે કલાકારની સંપૂર્ણ સાંતિ એની ગતિમાંથી નીતરે છે. ગાંધી દીક્ષા મુક્તકક્ષી શરીર ઉપરની બહામી કમળી, ખાકીનો સાફો અને ગળે બેંડીયોસો કુપટ્ટો સરજતાની સચોટ અને ન બંધાય એવી છાપ પાડે છે. વિદ્યાર્થીઓનો એ પ્રિય વધરક છે, દોસ્ત છે; શિક્ષકોને અનબે ચાવ એની નાચામાં મધુસ્તા પૂરે છે; હિંદી ચિત્રકળાને એને હંદ લાગ્યો છે. શાળામાં દાખલ થતો નવો વિદ્યાર્થી તેને ચાહવાનું ન બૂલે એની અદીક રેખા વિદ્યાત્રીએ એની હથેલીમાં પૂરી છે. બપોરની દૂધી રત્ન દરગિયાન પણ વિદ્યાર્થીઓનું ટોણું તેની પાછળ જમે છે. સ્કૂલ ઝોન આર્ટસના સિલ્કરસુદાયમાંથી બાહર અદિવાસીને અભિવ્યક્તિ પણ એજખાવવા હોય તે આટલી પિછન પૂરતી છે.

મોડા ન વિદ્યાર્થીઓ જાણતા હશે કે તેમનાં વ્યક્તિત્વ અને પ્રતિભાએ સુદામાપુરીની ગુજરાતને—આરવર્ષને અણુ-મૂઠી ભેટ છે. આજે એ સાઠત્રીસેક વર્ષનો વ્યથેક જુવાન સ્કૂલ ઝોન આર્ટસના સૌથી છેલ્લા વર્ષના વર્ગમાં હિંદી ચિત્ર-કલાની દીક્ષા અનેક ભિન્નતા ચિત્રકારોને આપી રહ્યો છે. શાળાના વિરાજ મહાલયનો અને ટેંગલ પુરશીનો એને મોહ નથી; એટલે જ બચીયામાં જાડોના કુંડ વચ્ચે ભિભેલા કાકડના ગાંધેલા એ ખંડોમાં એમનો શિક્ષણવર્ગ ચલાવે છે. એમના વર્ગમાં પ્રવેશો અને હિંદી ટળે નીચે મોહવાએલી સાદી બેઠકો પર બેસી વિદ્યાર્થીઓને શાંત ચિત્તે કાર્ય કરતા જોશો. તેમને તેમની ટળે કાર્ય કરવાનું બહુ જમે છે, એટલે સરકારી શાળામાં પણ પ્રિન્સિપાલ તેમ કરવા તેમને સખળી સગવડો અને સ્વ-તંત્રતા આપે છે.

મૂળ મળવાસી છતાં તેમનો જન્મ પોરબંદરમાં. તેમના પિતા મુશીધર અદિવાસી એક અચ્છા કીર્તનકાર હતા. અને લક્ષ્મીનાથના કીર્તનકારો તો હરિદી ન હોય છે ના? એ જ પ્રમાણે તેમની આર્થિક રીયલિટી નબળી. માતા બચપણમાં એડી સ્વર્ગવાસી થયાં. એકલા પિતાએ જ એમને ભણ્યાં, કૃષ્ણચક્રિતાનાં કીર્તનોએ અદિવાસીમાં હિંદી કળાના જોડા સંસ્કાર પૂર્વા. હમરસાયક થયા એટલે પિતાએ તેમને નિશાળે મૂક્યા. ગુજરાતી ગ્રંથ ધોરણ પૂર્ણ કર્યાં અને અદિવાસીના અભ્યાસનું છત્રીથી ચણું. ચિત્રકળાનો શોખ તાજે જ હતો. સાત વર્ષ સુધી માવસિહજી હાઈસ્કૂલના ચિત્રકાર-શિક્ષક શ્રી મલદેવજી રાણાના હાથ નીચે એમણે ચિત્રકળાની તાલીમ લીધી અને ધીમેધીમે શ્રી માલદેવજીના શિક્ષણે તેમને સ્કૂલ

તેમને ગુજરાત એકી બંગાળમાં આવના ગિમંતે છે, પણ પ્રિન્સિપાલ અને શાળા તેમને ક્યાં છેડે એમ છે ?

અને છતાં આજે એ ગુજરાત એના એ કલાકારને એળખતું નથી. એ એના કનુને અને રામસને જેટલું સન્માને છે તે એળખે છે તેટલું આ અપસિદ્ધિનો અંચળો એકી ફરત કલાકારને નથી એળખતું. બાઈશ્રી રનિસંકર રાવળ 'કુમાર'ના રાતાંકમાં પ્રથમ વખત ન તેમના મિત્ર 'મ.મય' નીચે નીચેની મેંઘ મુકે છે: 'મુંબાઈની સરકારી ચિત્રશાળામાં દિંદી કલાનો શુદ્ધ સ્વરૂપે આદર કરનાર ત્રાણ આદિવાસી પદેલા ન' છે. જગના રહીસ છતાં સૌરાષ્ટ્રમાં એ હોઠેલા છે. જગની બક્ષિ અને સૌરાષ્ટ્રની સારાધ તેમના જીવનમાં અને કલામાં તેઓ ઉતારી રહ્યા છે. સુકામળદેખા અને સુરમ્ય રંગોની તેમની ઉપાસના સફળ નીવડી છે ... ગુજરાતના અભિનવ ચિત્રકારોમાં તેમનું સ્થાન આગળપડતું છે.'

આખા આદિવાસીના જીવનનો એ નીચોડ છે. આપણે એ ધરદીવરો છે: ગુજરાતનો ન્યૈતિ છે: દિંદી ચિત્રકારનો એ આદારપદ કલાકાર છે. એમને એકકોનો કે પ્રસિદ્ધિનો શેડ નથી. શેડ છે તેમને રાજન્યાયક કિંયાસિત્તિને વિકસાવવાનો — પોતાની અને વિદ્યાર્થીઓની, શિષ્યો પાસેથી એ એ પહું શીએ છે એવો નમ્ર એકરાર કરતાં એમના મુખ પર નિઃશંકાય આનંદ જાગે છે.

એમના જીવનમાં નિર્ગાનતા, નિષ્ક્રમ કલા-ઉપાસના અને સ્વાધર્શનના પાક, આજના કલિન અવ્યસતુચુગમાં કોઈ પણ વસ્તુની પાછળ પડેલા, સાધન સહાય અને સાધન વગરના નિદ્યાર્થીઓને ખાસ અગત્યના છે—અનુકરણીય છે.

(દંતુમાન જનનંભાંથી)

—રતિલાલ ધાયા

શ્રી ઊદાસાલ માંડડ

શ્રી ઊદાસાલ સદ્ગુણીયક માંડડ પોરબંદર તેમજ કાઠિયાવાડની નહેર જનતામાં જન્મીતા છે. ત્રણ વર્ષ પર સ્કિપજા કિંદામયદાને સાત દબરસિક્ષ કરીને એમણે ગુજરાતનું પ્રતિનિધિત્વ દુનિયાના એ કિંદામયદાને એખરે મૂક્યું છે. રિક્ષિંજના એલાઈઓમાં એમનું નામ ખીલું બિરાજે છે. ગુજરાતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા બ્યાયામ-સંગ્રામના એકના તેઓ રથાપક અને નિમાયક છે તે પૂર્વ-પશ્ચિમના બ્યાયામની આવવા અને વ્યક્તિને એતમિત વખુવાના ઉત્સુક છે. આ આદર્સને જાણવા બ્યાયામનો વિશેષ અભ્યાસ કરવા તેઓ ઇ.સ. ૧૯૩૨માં રિક્ષાઓ જવા રવાના પગેલા, પરંતુ સંજોગોને લીધે ત્યાં ન મળી રાત્રી ઇન્હેડમાં કુદરની ઉપચારપદ્ધતિ (Naturopathy) અને સ્વીકૃત મહાનરો અભ્યાસ કરી સ્વદેશ દુર્ધી, દુરીવાર લ્હામાં બ્યાયામનો અભ્યાસ કરવા તે હુસેપ ગવા, પરંતુ સંજોગ વર્ધી તેઓએ શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા લંડન વિદ્યાપીઠમાં પ્રવેશ કર્યો. લંડનમાં સવા વર્ષ રહીને એ જ વિદ્યાપીઠના પોસ્ટ-ગ્રેજ્યુએટ ટીચર્સ ડિપ્લોમાનો તેમજ ડિપ્લોમ વિદ્યા-

પીઠના દાવર ડિપ્લોમા ઈન એડ્યુકેશનનો અભ્યાસ કરી તે પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ કર્યા બાદ કાંસ, જર્મની, નૉરવેજીયા, ડેન્માર્ક, સ્વિડીશીયા અને હાલંડીયા મુસાફરી કરી ગયા એવામ્ક માસમાં તે હિંદ આવ્યા, અને પોરબંદર સંસ્થાનના વિલાપિકારી અને મુખ્ય અધ્યાપકપદનું ખાલી પરેલું સ્થાન તા ૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૪-૩૫ના જાન્યુઆરીના દિને સંકીર્ણ. ત્યાં પૂર્વ-પશ્ચિમ સંસ્કૃતિના સમન્વય સાધવા સુદામાપુરીના શિક્ષણનું સંચાલન કરી તેઓ પ્રજાના નવસરકાર ધરાવના પ્રયાસ કરી રહેલા છે. (દંતુમાન જનનંભાં)

પ્રવાસના શોખીનો માટે

દમણમાં અને એક સુંદર સ્થળ તેજનું મળ્યું તેની કસાહી પ્રવાસી યુવાનો માટે ખબર કરવાનું મન ધાય છે.

આમલાલ નિદલાના મોડાસા તાલુકામાં ઉંદર રાજ્ય અને પ્રિન્સિપાલ સરદારના સંધાન ઉપર, ધનસુરા-કપડવણજના ૨૯ માઇલના મોટર રસ્તા ઉપર ધનસુરાથી ૬ માઇલ દૂર વાગક નદીનો પૂલ આવે છે. આ સ્થળે ટૉલનું નાકું છે, અને ત્યાંથી દસ જ મિનિટના રસ્તા ઉપર વાંટકા-આવડ નામનું બરેલા લોકોનું એક ૪૬ ધરનું નાનું સરસ્થ વાગકું છે. આ ગામે મોડાસાના રૂઢ મહાસત્રાવારી શ્રી મયુરદાસ લાલજી ખાખી રથાપિત મોડાસા રોડા સંધની એક શાળા છે, અને પાસે જ નદીકિનારે એક મહાદેવના મંદિર આગળ ધર્મશાળા બંધાવવામાં આવી છે. આ સ્થળે વાગક નદી ખડકોમાં ધડને સાંકડા પટમાં વહે છે. પાણી અચાનકથી છીડે તથા હાઈ હોય છે, સુંદર અવાજ કરે છે અને ગીચ ઝાડીને લઇને જંગલના નિર્જન સ્થાનમાં નદી કેમ વહેતી હશે તેનો સચોટ ખ્યાલ આપે છે. આ જ સ્થળે એક જૂના વખતનો કુંડ જણાય છે, તેમાંથી ઝાનું મીઠું પાણી વહીને નદીમાં પડે છે આ ઝરો બારે માસ વહે છે એમ મળાય છે મીઠું પાણી નદીમાં સતત પડ્યા કરે છે, તે અને સુંદર વનનીશોખા જાહુ આનંદ આપે છે. કસાહી પ્રવાસીઓની યુવાનો એકાદ જે દિવસ માટે ધર્મશાળામાં રાતવાસો કરીને જાહુ આનંદ કરી શકે એવું મઝાનું આ સ્થળ છે. કપડવણજથી ધનસુરાના મોટર રસ્તે આ સ્થળ નેતીસ માઇલ ઉપર છે અને અમલાલ માની જ રેલવેના તથા દેવે રેલવે સ્ટેશનથી મોડાસાના મોટર રસ્તા ઉપર એગાળીસ માઇલ ઉપર ધનસુરા ગામ છે ત્યાંથી મોટર રસ્તે છ માઇલ છે.

—પરીક્ષિતલાલ મજમુદાર

કુલવે

વરસાદનું પાણી જે જગ્યાએ મરઈ રહેતું હોય તેની જગ્યાઓમાં અને મુકાતાં તળાવોમાં કુલવાના ઊડાગણે છે. એના ઊડા એક કૂટ જેટલા ઊંચા થાય છે અને તેને ધડી શાખાઓ પણ ફૂટે છે.

તેનાં ખાંડાં ઉપરથી પહોળાં તળા નીચેથી સાંકડાં હોય

૭. પાન આંતરે આવેલાં હોય છે તથા દોઢ બે ઈંચ લાંબાં થાય છે. સાખાઓને છેડે ને પત્રકોબૂમાંથી આછાં પીળાચ પર પડતાં ઘોળા નાનાં ફૂલની ઝુમખીઓ નીચેથી હોય છે.

આખા છોડ પર ઘોળા રંગની મુંવાળી લાંબી રેંવાડી જેવું હોય છે, આથી દૂરથી જોતાં છોડ ઘોળો જ દેખાય છે. હાથ લગાડતાં તે મુંવાળાં તથા નરમ લાગે છે.

જેનાં પાંદડાં ભારીક વાટી દૂઝતા દરસ ઉપર ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે. શરીરે બળતર થતી હોય તો ઠંડક માટે એનાં પાન પાંધવામાં આવે છે.

આ છોડ ઘણા નાના હોવાથી તથા મધાળે ફૂલને મોટા ઝૂમખો લાગતો હોવાથી એને કુલ્લો કહેવામાં આવે છે. કુલવાના છોડ ઘણા જ એકઠાએ જોવા હોય છે ને ઘણાએ તો નામ પણ આજે જ સાંભળ્યું હશે!

(સંકલિત) — રતિલાલ ચિત્રલદાસ દલાલ

નિષ્કેળ સાહિત્યકાર ને પોલિયન

૧૭થી૨૪ વર્ષની પોતાની ઉંમરમાં નેપોલિયને સાહિત્ય-કાર બનવાનો તેમજ સાહિત્યકાર તરીકેની ખ્યાતિ મેળવવાનો યત્ન કર્યો હતો. જાળપણથી તે કીર્તિને તો ખૂબ ભૂખ્યો હતો, પણ બસે કીર્તિ મને તે પ્રકારે તેને મળે. સૈનિકોની સાખામાં તેના સહાધ્યાથીઓ તેની મરકરી કરતા અને તેને વિચિત્ર કપનમાં આપતા હતા. આથી એકાંતમાં બેસીને તેણે પ્રખ્યાત ફ્રેંચ લેખક મો રેસોલું 'ધી સોરયલ કોન્ટ્રેસ્ટ' અને એબ્બે રેનોલ્ડનું રેસોલું સાહિત્યો વિષે વધુ સમજાતિ આપતા પુસ્તકનું અધ્યયન શરૂ કર્યું. તેને વિચાર આવ્યો કે 'રેસોલું સાહિત્યો મારા દેશમાં કેમ ન લગાડું'. અને તેથી તેણે ઠાંસિકાનો છતિ-હાસ લખ્યો અને એબ્બે રેનોલ્ડ ઉપર તે પુસ્તક મોકલ્યું. એબ્બેએ માત્ર ફ્રેંચ છતર આપ્યો 'ખૂબ વિચારીને ખીલે છતિ-હાસ લખો' હસ્તલિખિત લેખો રોધીને અડી વર્ષે નેપોલિયને તે પૂરો કર્યો. તેણે એએક વાર્તાઓ પણ લખી. પણ આ બધા-માંથી એકે સફળ કૃતિ તરીકે લેખાઈ નહિ.

આ નવીન પ્રયત્નકારને ઘણી મુશ્કેલી નડતી રહી, પણ તેનાથી તે કંટાળતો નહિ. તેણે 'પ્રેમ' અને 'આનંદ' ઉપર નિબંધો પણ લખ્યા. સાયન્સના વિદ્વાનોની પરિષદે 'આનંદ'ના નિબંધ માટે ૧૫૦૦ લી (ફ્રેંચ સિક્કો)નું પારિતોષિક કાઢેલું. નેપોલિયને પોતાનો નિબંધ ફગિટી પર મોકલ્યો. તે નાપસંદ કરવામાં આવ્યો એટલું જ નહિ પણ એક પરીક્ષકે તો તેના પર એવી ટીક કરી કે 'આ નિબંધ અગ્યવસ્થિત, અસંગત અને એટલી ખસળ શૈલીમાં લખાયો છે કે તેના પર ધ્યાન આપવું પણ બ્યાનખી નથી; આ પણ નેપોલિયને પોતાના ભાઈને લખેલું કે 'મે પ્રયત્નકાર બનવાની આરા ઓડી દીધી છે.' એ આ સમાચાર-ચક્રે એનો હત્તાઈ તોડી નાખે તેથી સમાચારવાના ના કરી હોત તો નેપોલિયન કદાચ વિશ્વવિજેતાને બદલે સહિત્યકાર થાત એવી અણુના કરવામાં આવે છે. (શુજરાત સમાચાર)

શીહોરનાં ત્રાંખા પિત્તળનાં વાસણો

ત્રાંખા પિત્તળનાં વાસણો બનાવવા માટે કાઠિયાવાડનું શીહોર ગ્રામ ખૂબ પ્રખ્યાતિ પામેલું છે. આ હલોગ અહીં વર્ષોથી આવે છે. અત્યારના કંસારાઓ કહે છે કે અમારી પાસે જ દોઢસો વરસના નામાના ચોપડા પડ્યા છે અને સાત પેઢીનો આ અમરો હલોગ છે. આજે આ ધંધાની પાછળ બે હબર માણસો નક્કી રહ્યાં છે.

શીહોરના આ હલોગની પાછળ બે સોથી વધુ ધ્યાન ખેંચનારી કાઠ વસ્તુ હોય તે એ કે એ મોટામાં મોટા રચાતિશ ગુદકલોગ છે. તેમાં ૫૦૦ કારીગરો સવારથી સાંજ સુધી પોતાના નાનાં નાનાં કારખાનામાં ભતમહેનતથી આજ વરસોથી આ હલોગને ટકાવી રહ્યા છે.

બાવનગર રાજ્યમાં આવેલું આ શીહોર ગામ અસલ બાવનગર રાજ્યની રાજધાનીનું રાહર હતું. અહીં લગભગ બસે વર્ષ પહેલાં માર કંસારા શુજરાતમાંથી આવી વરયા ત્યારથી આ ધંધાની રાજઆત થઈ એમ કહેવાય છે. પાછલથી તેમાં બીજા કોમે પણ બળી ગઈ છે. ત્રાંખા પિત્તળ અને તમાકુ વગેરે જેવા નાના મોટા ગુદકલોગ ઉપર જ આ રાહર આજે પણ આબાદી ભોગવી રહ્યું છે.

રાજઆતથી માંડીને સગમગ સવત ૧૯૭૪ સુધી અહીંના કંસારાઓ જસત તથા ત્રાંખાનું અમુક પ્રમાણમાં પ્રિયજી કીને પિત્તળ દાખાન કરતા, અને એ પિત્તળના દાખાનાં થકરડાં બનાવી તેને હાથધડતરથી ટીપીટીપીને જીદી જીદી ભતનાં વાસણો તૈયાર કરતા. આજે પણ એ જ રીતે વાસણો તૈયાર કરવામાં આવે છે; પણ સંવત ૧૯૭૪માં રેલોનેની રાજઆત થયા બાદ પિત્તળનાં તૈયાર પનરા મુંબાદા દ્વારા પર-દેશથી આવવા લાગ્યાં ત્યારથી આજ લગી પરદેશી પતરના અહીંના કંસારા ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે. આ સાથે રેલોને તથા રહીમરનાં સાધનો વધવાથી તૈયાર માલની માગણી પણ વધી ને એકદરે વેપાર વધીને કારીગરને વધુ કામ મળવા લાગ્યું.

સંવત ૧૯૫૬ના દુષ્કાળને લીધે આ ગુદકલોગને મોટામાં મોટું નુકસાન થયું. કારીગરોને પોતાનાં વાસણો, જોખરો વગેરે વેચીને પોતાનું પોષણ કરવું પડ્યું અને કેટલાક કારીગરો તો પરદેશ આવ્યા બધા.

મહાગુજડની રાજઆતમાં પરદેશ જતા રહેલા કંસારા કારીગરો નાણાં તથા ખપનની અનુકૂળતા જણાતાં શીહોરમાં પાછા આવ્યા. આ વખતે બાવનગર બંદર પણ ખીલવા લાગ્યું તેથી પરદેશથી કાંચે માલ સીધો આવવા લાગ્યો. કેટલાક પાસે નાણાં વધવાથી શીહોરનાં ચોટીચોટી મશિનરી પણ કાખલ થઈ. છતાં એમ કહી શકાય કે આજે સગમગ બધો માલ હાથ વડે જ દાખાન કરવામાં આવે છે.

આ હલોગમાં સુખ્યત્વે મજાવાર કામનાં માણસો રોકા-જોલાં છે. માર, શુજરાતી કંસારા, સયવારા ને ખત્રીએ મુખ્ય

છે. આના લગભગ ૨૫૦ કારીગરો હશે. ઉપરાંત ૧૫૦ જેટલા મલ્હોરો આ ઉદ્યોગમાં છે. મલ્હોરોમાં સામાન્ય રીતે ધાંધી અને કાળી વગેરે હોય છે. આવી રીતે આ ધંધામાં ૪૦૦ કારીગરો અને મલ્હોરો કામ કરી રહ્યા છે. એ ઉપરાંત આની સાથેસાથે શીતે કાંસું તથા કાંસાનાં વાસણો બનાવવાનો ચૂડકલોગ પણ છે જેમાં આશરે ૧૦૦ જેટલા કારીગરો અને મલ્હોરો હશે. આ રીતે લગભગ ૫૦૦ જણ આ ઉદ્યોગમાં પડેલા છે અને એમની કુટુંબ સહિત ગણતરી કરીએ તો લગભગ ૨૦૦૦ માણસની વસ્તી આ ચૂડકલોગ ઉપર નબી રહી છે.

આ ઉદ્યોગમાં સ્ત્રીમ પાવર કે વીજળીક બળથી ચાલતા કોંઇપણ મશીનનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી; ફક્ત હાથથી ચલાવી શકાય તેવી ડાઇ અને પ્રિસિંગ મશીનનો કોઇ કોઇ કેસો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અપવાદ તરીકે એક જ ફેક્ટરી એવી કહી શકાય કે જે સ્ત્રીમ પાવરનો મોટા પાયા ઉપર ઉપયોગ કરે છે. બીજી બે ફેક્ટરીમાં તો ડાઇ અને પ્રિસિંગ મશીનનો વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ફેક્ટરીઓ પણ પોતાનો ઘણો માલ કારીગરોને ત્યાં ઉત્પન્ન કરાવી શે છે, આ ફેક્ટરીઓમાં ૭૫-૮૦ થી વધુ કારીગરો રોકાયેલા નહિ હોય. બાકીના બીજા ૪૦૦ કારીગરો ત્રાંબા પિત્તળના વાસણો હાથથી ધૂની બનાવે છે.

આને તો સ્થાનિક વેપારીઓ પાસેથી પરદેશી પતરાં લઈ આ કારીગરો પોતાના કારખાનામાં ભતે અથવા એક કે વધારે કારીગરો રોકી અને પરસ્પર કામ માટે મલ્હોરો સખી જુદી જુદી ભતનાં વાસણો બનાવે છે. સામાન્ય રીતે દરેક કારીગર ભતભતનાં વાસણોના ધાટ ધડી રાકે. પણ ધણાખરા કારીગરો ખાસ ધાટ માટે વખણાએલા ડોઇ અમુક જ માલ તૈયાર કરે છે, અને દરેક ધાટમાં મલ્હોરો પણ જુદીજુદી હોય છે. દાખલા તરીકે કળશ કે સોટા બનાવવામાં આશરે ૪૫-૫૦ કારીગરો રોકાયેલા છે અને કારીગરોને દરેકનની એકબી મલ્હોરો લગભગ ૧૨ આના મળે છે અને જે મલ્હોરો ચમરદાર તરીકે કામ કરતા હોય છે તેમને લગભગ ૧૫ થી ૨૦ કે માસિક પગાર મળે છે. આ જ પ્રમાણે બીજા કારીગરો કપરદાર, તોલાં બોધરણાં વગેરે જુદીજુદી ભતનાં વાસણો બનાવવામાં રોકાયેલા છે. આ કારીગરોને સરેરાસ ૧ થી ૨ કે. ૩ નો રોજ મળી રહે છે. આ કામમાં પણ જે મલ્હોરો રોકનામાં આવ્યાં હોય તો તેમને માસિક રૂ. ૧૫ થી ૨૦ મુધીનો પગાર મળે છે. ત્રીજા ભતનો માલ એનો કે ધુમચા, યુગ્રાસ, કપરકાળી ટપા, ત્રાંબાપિત્તળના બેડાં વગેરે ફેક્ટરીમાં પાય છે. એટલે કંસારા કારીગરો આ માલ હાથથી ઉપર નથી કરતા, કારણકે ફેક્ટરીના બોઝી મલ્હોરોએ માલ તૈયાર કરી રાકે છે.

ત્રાંબા પિત્તળ પેટે અહીં કાંસાનાં પણ વાસણો બનાવવામાં આવે છે. આ ઉદ્યોગમાં નિશિષ્ટતા એ છે કે કાંસું પરદેશી મંગાવવામાં આવતું નથી, પણ અહીં જ જસત તથા કલકત્તું

મિશ્રણ કરી બનાવવામાં આવે છે. આ કામમાં ત્રણ ચાર કારીગરો રોકાયેલા છે. આ ઉદ્યોગમાં બેઝેક જણાયે તો ૮-૧૦ હબ્બરની મૂડી રોકી છે. આવી રીતે કાંસું તૈયાર કરવામાં કુલ મૂડી ૨૫ થી ૩૦ હબ્બરની રોકાઇ હશે કંસાનાં વાસણો બનાવવામાં આશરે ૧૦૦ જેટલા કારીગરો તથા મલ્હોરો રોકાયેલા છે. કારીગરોને ૨ થી ૩ રૂ. મુધીનો રોજ મળે છે. જ્યારે મલ્હોરોને માસિક રૂ. ૨૨ થી ૨૫ મુધીનો પગાર પડી રહે છે. અહીંની કારીગર તથા મલ્હોરો એક જ જગ્યાએ સાથે બેસી કામ કરે છે ને બંને સરખી જ મહેનત મલ્હોરો કરે છે મલ્હોરોમાં ફેર હોય તો તે માત્ર કારીગરો પૂરતો જ. સામાન્ય રીતે કામદારો અને મલ્હોરો ૧૦ થી ૧૧ કલાક કામ કરે છે. મહિનામાં અગીયારસ તથા અમાસે આઠનો દિવસ કામ બંધ રાખે છે. ઉપરાંત ધાર્મિક વહેવારના પ્રસંગે આખા દિવસની રજા પાળવામાં આવે છે. ત્રાંબાપિત્તળનાં વાસણો બનાવવામાં ત્રણચાર જુદીજુદી કામના માણસો રોકાયા છે પણ તેમાંના કોઇ પણ કારીગરનું મરણ પાય તો દિવસે બધાજ કંસારા પોતાનું કામ બંધ રાખી શોક દિન પાળે છે.

અહીં બનતો તૈયાર માલ ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, મુંબઇ, પૂના, પાનદેશ વગેરે સ્થળોએ જાય છે. આ નિઘાસ માટેની કીમત લગભગ રૂ. ૧૫ લાખ જેટલી થાય છે, જ્યારે આયાત માલ પતરાંની કીમત જગત સાથે ૮ લાખની હશે પણ હવે પરદેશી માલની દરીદ્રાઇ તથા મશીન સાથે ટકતું મુશ્કેલ બનતું જાય છે. આને પરદેશી આવતા જર્મન સિલ્વર તથા એલ્યુમીનિયમનાં વાસણોનો વપરાશ વધતો જાય છે. વળી ત્રાંબાપિત્તળનો કેટલોક માલ મશીનથી પણ બનવા લાગ્યો છે તેથી અહીંના કારીગરો તથા મલ્હોરોને બોલામાં બોલા મલ્હોરો તથા વધારે કલાક કામ કરીને ટકી રહેતું પડે છે. જ્યાં કળશની મલ્હોરોના પહેલાં દોઢ રૂપિયા મળતો ત્યાં આને તેમને ૧૨ આનાની મલ્હોરો મળે છે અને વધુ કલાક કામ આવડું પડે છે.

ત્રાંબાપિત્તળના આ ચૂડકલોગને વધુ ખીલવવાની, તથા કુતેજન અપવાદની જરૂર છે. આ ઉદ્યોગ ફક્ત કાઠિયાવાડમાં જ નહિ હિંદુસ્તાનના પ્રહ્લા ભાગમાં ચાલી રહ્યો છે. આ માટે ત્રણચાર ભવના પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. (૧) માલની ખપ વધારવી. (૨) જે જે લાગમાં પહેલાં માલ ખપતો હતો પણ હાલમાં પરદેશી માલ આવવાથી ખપત એટલી ઘટી હોય ત્યાં ફરીથી ચાલુ કરવા કાવવા માટે મયત્ન શરૂ કરી દેવા; (૩) તથા તૈયાર માલ ઉપર સત્ત્વ મારફત રેલને નૂરમાં તથા બીજા સગવડ બેગવનાનો પ્રયત્ન કરવો; (૪) એલ્યુમીનિયમ તથા જર્મનસિલ્વરનાં પરદેશી વાસણોના વપરાશ સામે પ્રચારકાર્ય કરવું.

(ગુજરાત સમાચારની 'સ્વદેશી'ની પૂર્તિ)

અંધારી વરસના અર્ધસિદ્ધિ પડી રે. જૈન મંદિરમાં રોકિયોના પ્રવેશનું શિ- શવ તરીકે ૪૧ વર્ષ કામ કરી દગબાં કર નિરત થયા. તેમણે પંચ વર્ષના પૈતાના ન્ધવાન સસ દરવાન અનેક આકૃતિ અ- નુભવી છે અને પૈતાની નીરસતા તથા અ- ભૂતન શ્રદ્ધા માટે ન્ધવોના છે. ૧૯૨૩-૨૪ નવાનના પૈતા અંધકર માસકેકર ધરતી- કૃષ્ણેના કાઠના તારના ન્ધવાખમાં તેમણે ઉતરવાએલો કે 'સર્વનો નાસથયો છે- માત્ર હંશરમાંની મારી શ્રદ્ધા સિવાય'

મોટી શોરણી, બજારી કે શોભા જેવાં નેનાં વાસણોવાના પ્રવાદી ખીબ નાના વાસણમાં રેડવા માટે આકૃતિમાં જાણેલા ભોડાના સળિયાને દુવની રચનાવાળો દીયો વા- પ્યો હોય તે ધણી સદેલાદીને ને દીયણ નુસાન વધા કામ રાશે. વૈવંશમાંની આ- કૃતિ સૂલાની વિષન રાખનારા જાણ છે.

મગ દુધ ખીનાં સ્વામાં ને કિસાસ લાગે છે તે દુર કરવા માટે કોરામાં પડેલાં એકાદ વગથો કંદુ દુધ રાખીને પાડે ઉપર ચામ દુધ મળે.

દુનિયામરમાં મુજબ માર વાસાદ પડવાને કંદુ આસાને છે. ત્યાં ઉપ નિનિદમાં કંદુ વરસાદ પડ્યા હતો.

મરમનદારની સમગ્ર જીવસંસ્થિતિ મરોપિયે સોથી ઝડપીમાં ઝડપી થવ છે. તે પૈતાની લંબાઈ કરતાં મેં વધુ મંતર બેક નોંધમાં દોરી મુકે છે. એ જીતે તમકે એ મરજીતમાં મ- મજુત જીવે તે પૈતા ના વજન કરતાં ૮૫૦ ગ્રામ વજન લેયકી જીવકે છે.

દુનિયામાં તાર અને રેલિફેન મારે વધારામાં તારનાં દોરડાં સાંધીને લંબાઈમાં હોય તે આપણી પૃથ્વીને ૬૦૦૦ વજન ફરી વળે એવી અજુગી કરવામાં આવી છે. ૧૪૫,૨૨૨,૫૦૦ માઇલ રેલિફેનનાં ને ૬,૭૭૩,૫૦૦ માઇલ તારનાં દોરડાં દુનિયામાં છે.

મુશ્કેલી ને ૧

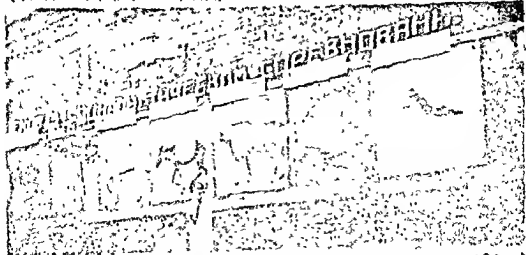
'અહો તું જારીને મચાલાબો ૧' 'ના રોક; નોરાજ પાડે જાધા કાચ ૧૨૪૧૪ના માપના છે, અને જારી તે ૧૪૪૧૨ની છે.

રોક કરવાની મરમ માણીની મોથળી (દોડવોશ મેગ)ની આવરણ લેખાવથી હોય તે એને આંધી બગીને ન્ધા આસતેથી દળાવી એકની મરમ દવા કાઢીને ખરી મૂકે મિસાદનો. એથી એના સ્તીરજીના સાંધા પર દવાનું દળાણ નંદિ આવે અને ત્યાંથી તે કાઢી થતી જાયશે.

અખિનજનમ. ૧૭૨૦૩૧૬ એ એવે આજમ આકરો છે કે એને-

૬	વડે	મગરો	તો	રોપ	૧	વધરો
૩	"	"	"	"	૨	"
૪	"	"	"	"	૩	"
૫	"	"	"	"	૪	"
૬	"	"	"	"	૫	"
૭	"	"	"	"	૬	"
૮	"	"	"	"	૭	"
૯	"	"	"	"	૮	"
૧૦	"	"	"	"	૯	"
૧૧	"	"	"	"	૧૦	"

(અને એમ આજમ ને આજમ)

કામની ઝડપની કદર ને ચાનક મારે રસિયામાં સમ્ય વરકૃષ્ણી યોદાતાં પ્રચારચિત્રો, જેમાં ઝડપની સેફા જતાવતાં ચિત્રો સાથે કારખાનાનાં નામ સૂચામાં આવે છે. જગજી વરકૃષ્ણી એનાં સોથી ધીમા કારખાનાને યોગજાયવાની સેફા, તેથી ઝડપીને કાચખાની, પછી જળદત્તી, ખચરખી, યોદાની, પશુની, મોટરની-એમ કદરેલતર સજાઓ મૂકી તેમની

१३५

Shawmy Hlaiss
1131 N. 1st St. S. S. S.

श्री . रविशंकर रावण
पादकण्ठ्युलार्थ रावत

[illegible]

દીનો ધાટ : બાલેખડ—મનના પંર

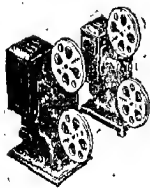

ખુદ તમારાં પોતાનાં જ સીને-ચિત્રો..

છવતની સૌથી હાથોથક ફોજોનું ખુદ તમારું પોતાનું જ સીને-ચિત્રોનું રેકૉર્ડ-એ જાણુ ને પાછો સાબરું રમુજભર્યું અને આનંદભર્યું નથી? કદાચ તમે ધારું હસે કે એ ખરચણ હશે! પણ હવે એવો સંકેત સમજાવી બહાર જ રહી નથી. ૧૯૧૨-૫ની કિમિને સીને-કોડાક એઈલ, એક 'કોડાક'ના પાંચ ચલાવા જેવી નવની કિમિને સંપૂર્ણ સીને-ચિત્રો પાડી આપે છે.

—વંધાદારી સીનેમાઓ જેવી જ ચમકવાળાં જોઈ

હજી હમણુ જ નવાં આવેલાં આ ને નવા "કોડાકોડ" એઈલ મોડેલ, ધરનાં સીને-ચિત્રોને પ્રોત્સાહ પર પાડી સકાય તેવું અને ફેરલાં જે વધુ ચમકારા પળાવે છે. જમણી બાજુનું મોડેલ ૪૦, તેની આગળ મોડેલ કરતાં જમણી તેજવાળો ૨૦૦-મોડેલો તેજ્ય ધરાવે છે, ડાબી તરફનો મોડેલ ૮૦, ચલાવવામાં થાળી જે સરળતાવાળો થયો છે અને ૩૦૦-મોડેલો હોંબ વડે તેથી જે પાંચાઈ તેજ આપે છે. ૨૦૦-૨૫૦ મોડેલો રેકૉર્ડ-સ સાથે તેવાર, એ.સી. ચમકવા ડી.સી. મોડેલ ૪૦ની કિમિ રૂ. ૧૦૦, મોડેલ ૮૦ ના રૂ. ૩૮૫.

સીને-"કોડાક"૮

કોડાક લિમિટેડ (ઈન્ડિયાન ઇન્ડસ્ટ્રિયલ્સ) મુંબાઈ • કલકત્તા • લાહોર • અમૃતસર

‘કુમાર’ના વાચકોને !

ચોદશીથી જેની મુક્ત કંઠે પ્રગ્ણસા થઈ હતી
તે

‘ભર્મિ’ના કાવ્યાંક તમે વાંચ્યો હતો ?

આ વરસે પણ નવા વરસના પહેલા
અંક તરીકે દ્રૃક મુદ્રતમાં બહાર પડ્યો

કાવ્યાંક

વિવેચકોની મુક્ત પ્રગ્ણસાને પામે તેવા બનશે.
કવિ શ્રી ન્હાનાલાલથી માંડી આધુ-
નિક કવિઓ સુધીના તમામ કવિઓની
કાવ્ય પ્રસાદી તમને ‘કાવ્યાંક’માં મળશે.
છૂટક નકલની કિ. રૂ. બે આઠકોને આધુ લખાળો
લખાળમ વરસનું રૂ. ૪.૪૮ સિલિંગ દસ

વિવેચકોએ મુક્ત કંઠે વખાણ્યો દ્રૃક વાતોનો સંગ્રહ

અનેક અભિપ્રાયમાંથી એક : “... ગુજ-
રાતના ઉત્તમોત્તમ નવલિંગ સંપ્રદની
દરોહમાં એ નિર્વિવાદ ભોગ રહેશે.”

સુંદર સુદ્રવ - પાકી ભાંધણી - દિલ્લેથી નેકેટ
કિંમત રૂ. બે

ભર્મિ કાર્યાલય • ડેન્સો હાલ • કરાંચી

નંદીના શ્રાપ	આલેખક • ગુળનન • ખરે પૂ.
પાવાવટ	નિવરકર • ઈર્ષવદાલ પંડ્યા ત્રિરંગી મુળમિત્ર
વિનમ્ર વિશ્વ (કાવ્ય)	મુન્દરમ ૮૧
મારી નજરે	ર. શ. શ. ૮૨
હ, બી. હેતેલ (જીવન પરિચય)	અતુલ નગીનદાસ પદિષ ૮૪
ગોળી (વાર્તા)	‘વિશ્વજી’ ૮૧
ફર્નિચરમાં નવીનતા	૮૬
ગાણસના ગમગનું અદ્યતન સાંચાકામ	૯૦
વનવનકાનાં વાસી	‘વનેચર’ ૯૧
સાહિત્યની નજરે	‘સ’ ૯૧
ગિઝારેના રાજમહેલનું પ્રવેશદ્વાર (કિટો)	ગાળીદીપિકા
	સેપ્ટ ૯૬
લગ્નનિક	આલેખક • સોમાલાલ શાહ ૯૭
નવાં પુરતકા	૯૬
મુદ્દલગાના શ્રીગણેશ	૧૦૦
કેશિકાશી હરીકાંતનું અરિભામ	૧૦૪
ઇન્ડિયન-આરટિસ્ટિયા વચ્ચે વિગાળીશસ્ત રાગલાલ ચુ. શ્રીદી	૧૦૫
રબ્બારટ્ટેચ બનાવવાનો દુનર પુરુષોત્તમ દ. પરિહ	૧૦૮
પુનરાગમન (ગાળવિમાન વાર્તા)	દે. પ. ૧૧૩
વીરભાણી આદિ. (., કાવ્ય)	રમણલાલ સોની ૧૧૩
મધુકરી	૧૧૪
ઉલ્લુ પાનું	૧૨૦

મુદ્રક : બલુભાઈ ચાપરભાઈ ગાંધી, લેખો અને પ્રકાશક : રવિરાજ મહા-
સેકર સમજકુમાર જિનનરી-કુમાર કાર્યલય, ૧૪૫૪ ન્યુપુર, અમદાવાદ.

‘કુમાર’માં પ્રગટ થતા કોષપણુ લખાણુ, ચિત્ર
કે ફોટોગ્રાફો ઉપયોગ કંપીરાઈટની રૂએ તંત્રીની
પરવાનગી વિના કોષથી પણ થઈ શકે નહિ. તેમ
કરનાર તેને માટે જવાબદાર તથા બેબખદાર ગણાશે.

ઈ. નાનિક લગાળમ, રા. ૬ (પરદેશ ૧૨ શિ.) આઠકો વર્ગની
સ્થળાવધી (ભ.પુઆરીથી) ન નોંધાય છે. છુટક ૦-૧૦-૦૦

મુંબઈના એજન્ટ : શ્રી જમનાદાસની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ;
તથા આર. આર. યોગી કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ-૨
કલકત્તા : ઉપયોગી વસ્તુનેદાર • ૧૪, અમરનાથ સ્ટ્રીટ
લાહોર અમર માટેના મુંબાઈ ખાતેના સેલ યોજન્ટ
મેસર્સ રાજ અપરેલ, મુજબ એક બિલ્ડિંગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વધારા અને બીજા મુશ્કેલી કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યંત બેયું થાય છે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-આજાં, નબળાં-સખાં સ્ત્રી-પુરુષ, સોફ્ટીએનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી બેયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિદ્ધ, અક્ષક, કેસર, કસ્તૂરી અને બીજાં દીપા, પાચન,
તથા ધૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
મુશીમિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક આદરણ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કિંમત
૫૦ રતલના ધોદનો રૂ. ૧૫
અરધા રતલના ધોદનો રૂ. ૮.૦૦
એક રતલના ધોદનો રૂ. ૫)

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૨૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ. લે. બી.લાલ અધરસ. ગાંધીરાંડ

ફુકાન:
જૂની મદાજનવાડી
મુંબઈ-૨

ગોંદર આપતી વખતે, બદર ખખા માં વાંચી હતી એટલું લખાવતો.

જીવન દરમિયાન વિજય મેળવવા મનમાં પાડીને આ કથા છે. જમીનથી તપ્તગણા કરના સમુદ્ર પોતાની અમાપ શક્તિના સ્વ અન્વય લેઈ નિમગ્ન કિનારોને—તે પાના ખડક, મટી, પર્વત અર્થને ખોડીને ઉભેલા બંધનભારી રહ્યો છે, પણ આ કોમોમાં તે જમીનનો એક કોંકરો એ ખેરવી શકતો નથી. અને કિનારા પાના થઈ રહેતા તેની મરકવી કરી રહ્યા છે.

વર્ષ બાર મું • અંક ત્રીજો • ફાગણ • સંવત ૨૦૧૧ સો ૨૦૧૨

વિનમ્ર વિજય

• પૃથ્વી સંવિદ

પણ પોતાની આભારના પર મુરતી રહીને સમુદ્ર ને વિજય ન મેળવી શક્યો તે, જ્યારે તેણે પોતાની જાતને વિશ્વનિર્વેના સિત્તિના હાથમાં સમર્પિત કર્યું ત્યારે જ આ દીપ્તિ ત્યારે શહેલાઈથી મેળવી શક્યો. મૂળે એને ઉપાસીને વાદળ બનાવી પણ શીથલી પડીને પર્વતમાં ફરી નાખ્યો. એ દર્શી તે બારે હતું. સમુદ્રનું આ પાણી ઉઠામ થઈ પોતાની નિત્યના કૃતિના વિચારી રહ્યું હતું, પણ તેને ક્યાં ખજાર કરી કે પરાજયના આભારની વાત સમુદ્રમાં જ વિજયનો જીજ્ઞાસા રાહ પાળે છે? સમુદ્રના હૃદય-મર્મમાં લગુ રવાણે પોતીને પોતાની અવજન મેળવી શકતો તે કાળમાં જ હૃદયને પણ ભરી શક્યો.

પણ મું જાણી રહે? વાળ વધતે મળેલા પાણીએ મું કહ્યું હતો એનાં ચિત્તામાં બેઠેલાં સમુદ્રનાં પાણીને જે મું પર્વત ભરીને આવેલું જ્યાં પોતાના વિજયની કથા કરેલા પડેલી મળે. અને વિજય પાણી વેરનાવ કોસખવાઈ મમુદ્રનાં કીલ્, જે સમુદ્ર પૂર્વેનાં માતાની જાતના રોષમાંથી નીકળ્યાં હતાં તે પાણીમાં જ પામ પ્રેમના આદિપુત્રો રૂપે પ્રવર થયાં.

બહે મરજતા અને હળત કીલ્માં ફાટી જ સમુદ્રજળધોડલા ખડકને મથે જોદવા; ચડે ખડકથી ય ઉઘ ખડકો જાતી તાટકે, મવેમ ખટકાય, ત્યાં તટતાળા હસે ટેકરા. પરાજિત થએલ સશિ જળના હળ્યા ને ચડ્યા અનેકશઃ તોય ના તટતાળા બર્થો કાંકરો, બર્થો ય નહિ કાંકરો ત્રિગુણ શક્તિના અભિધથી ધરાતટ તણો, પ્રમત પછડાઈ અભિધ રહ્યો.

તહીં મુદિત ભાનુએ જલધિને ઉઠાવ્યો કરે, કરી લગુક વાદળું ખડકથી ય સો સો ગળા પ્રચંડ ગિરિમાં વિખેડું કરી ભુંદભુંદે બધું. ઉદાગ જલ અભિધનું ખડક ભેટી ત્યાં તો અર્ધ, જઈ જલધિને મળ્યું વિજયની કહેતું કથા; અને ઉદધિ ઉઠાવ્યો પરમ પ્રેમનાં કીલ્થી.

મુદરમ

તંત્રી અને તે બંને વચ્ચે

૭ ધણુ લેખકો લેખ મોકલવા પળતે મોટે ખર્ચે એવું જ માની
 છે કે તેમના લેખ તંત્રીએ સ્વીકારશે જ પડશે; કારણકે
 તેમણે તે લેખ પર બહુ મહેનત લાદી હોય છે અથવા તેમના
 લેખનો વિષય બહુ મહત્વનો છે એવું તે જે તે કારણ હોય
 છે. ધણુ તો પોતાના સંબંધગ્રસ્તી જેતે જ મુશ્કેલી નેતાં
 સર્વિક્ષિત જેતે જ આપી સાથે રવાના કરે છે. ધણુ વળી
 પોતાના લેખો બીજાં માસિકોમાં પ્રકટ થયા હોય છે માટે
 અમુક માસિકના તંત્રીથી તેઓ અચીકાર યાવ જ નહિ એવો
 પૂર્વગ્રહ સેવતા હોય છે; અને ધણુ જેતે સરખાવ કરનાર
 દેવાથી ઉત્તેજન ખાતર પ્રકાશન થયો છે. આવાં માનસ વાળા
 લેખક મહાસાચો તેમના લેખો વાચકવર્ગ ઉપર શી અસર કરે
 તેનો ખ્યાલ ભાગ્યે જ કરતા હોય છે. લખનારનું પોતાનું
 મહત્વ કે અસ્થિત્ય રચુ કરનારા લેખો ભાગ્યે જ બીજાને મિત્ર
 થઈ શકે છે. જે લેખકોના બીજાને આર્થિકતાની કળા નથી આવી
 તેમણે મધ્યમ પોતાની કલમ પોતાના મિત્રમંડળમાં જ અજ-
 માની લેવાની નક્કર છે. તે પછી પણ પ્રસિદ્ધિ માટે તેમના
 પક્ષપાતી અભિપ્રાય પર આધાર ન રાખવા બેચાર અનુભવી
 લેખકોના હાથમાં તેમનું લખાણ મૂકું જોઈએ અને મન
 પર વચ ધરાવતા લેખોની રચના અને ખૂબીઓ સાથે પોતાનું
 લખાણ સરખાવતું જોઈએ. તેમની પાસે ખરેખર નવીન, ઉપ-
 યોગી અને આકર્ષક વસ્તુ રચુ કરવાની હશે તો સૈલિનું સ્વરૂપ
 બંધાતાં વાર નહિ જ લાગે. કોઈ પ્રસિદ્ધ લેખકની નક્કર કે
 સંબંધવલિઓ ખખડાવતા પોતા લેખો જ્યારે પાછ વળે છે
 ત્યારે તંત્રીઓને બેકદર, પોતાની જ ટાણીના લેખો છાપનારા,
 મૂળી, કમચાકલ વગેરે સિરખાવ આપનારા લેખકોને આજ-
 કાલ પાર નથી મામૂલી જનરેન્જની પત્રોમાં તેમને મહાસત્રાનું
 હીક થયે છે એટલે સંસ્કાર અને સંયમવાળાં પત્રોની સાથે
 તેઓ હંમેશાં કટાક્ષ થયાં કરે છે; પણ ઉદારચુલ્હિતી તેમની
 ચાલણી સમજવા ચલ કરતા નથી.

લેખકોએ લેખ પાઠો મેળવતા માટે સરનામવાળું કપર
 વળત દપાલપત્ર સાથે મોકલવું જોઈએ એ સિરસેતા દુનિયામર-
 ના પત્રપ્રશિલમાં માન્ય અને પ્રચલિત છે; છતાં ભરતીના જુવાન
 જેમ તંત્રીનું ટેવણ બરી નાખનારામાંથી જુદુ જ એકાએક
 સિદ્ધવાસ્તુ યપાવિધિ પાલન કરે છે.

વળી, લેખ આવે કે તરત તે વાંચી નાખવા તંત્રીએ તેવાર
 જ લેખ હોય તેમ બીજાં કે ત્રીજાં દહાડે, અથવા અઠસડિયામાં

તેમ નક્કર, તેની
 વિશ્વસ્ય કતો
 અથવા આપ-
 તા જ અંકમાં
 છાપનાનો આ-
 શ્વ કરતો થય
 આગળ જ હોય

છે. આથી, ધ-
 ણુ તંત્રીઓને પત્રવ્યવહારના નિયમોમાં બહુતરું પડે છે
 કે એક મક્કસ સુધી લેખકે તંત્રીના જવાબની શક્તિ લેવી, અને
 જવાબ ન થયે તો વળત પોસ્ટ મોકલી લેખ પાઠો મોકલી
 લેવો. આ મુદત લેખક તેમજ તંત્રીને શી સમયપર્યાય આપે
 છે કેટલીકવાર તો તંત્રીને, વાંચવાની સમય પળા માત્ર
 વચરના લેખો પાછા સમય બગાડ્યા પછી મદિનાઓ બાદ
 લેખક એ લેખ પાઠો મોકલી દેવાની નોટીસ આપે છે; પણ
 તેના દપાલપત્રનું નામ પણ લેવા નથી. એવાના સાથે તંત્રીઓ
 એ મોત જ માગતું પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓ અને યવા મથતા લેખકો તમા ચિત્રકરોની
 આત્મપ્રસિદ્ધિની આકાંક્ષા તો તેમના અસ્થિત્યવિધાનની મોટી
 પોલ દર્શાવી રહી છે. મેટેરિયલ, શિક્ષકો અને મિત્રો તેમના
 મામૂલી પ્રવાસો વધુપડતા અંશમાં વખાણી માટે છે અથવા
 ન છળી કિંમત આપે છે તેથી તેઓ પોતાના વર્તન બદલ
 પશુ પોતાની એ જ કિંમત મશે એવું માની નહોતરતા મેદાનમાં
 ફરી આવે છે, અને વધુ ફિલા દેખાવ છે. એમને કાણુ સમજવે
 કે અથાથ મહેનત અને મુશ્કેલી અવવાસ ત્રિના જનન કોઈને
 નમતું આપશે નહિ? નક્કરભરી કલાસના અને નજન માનસ
 ત્રિનાનો કોઈપણ પુરુષ અમારે દલી સાચો નથી.
 વસંત બેઠી

● લાંબા સમયથી સંગર નાખી પડેલી કલમનાજના સહ
 ખુસ્તા થયા છે. તુલક ઉપરથી 'સુગાની'એ જહાજ કડાવવાનો
 હુકમ આપ્યો છે અને સાહિત્ય સામર્યાં મેલે કલમનો
 'પ્રકાશિતો બાણ' શિખિત વાંચી વાચકોમાં દિલપર સાદસ અને
 રસનાઉજળા નાખ્યો આ આવે! એ રિતપર પત્તો 'કુમાર'ના
 રિત અંકથી સાર થશે—આજ 'સુમત્રી'એ સુરસાની સાહિત્યમાં
 કામગીરી નામના રહે એવી સાચકતાઓ 'કુમાર'માં જ લખી
 છે અને એમની આગળની કો પ્રતિષ્ઠાને આ નવી વાર્તા
 કવચ મિરટોચ પડેગાડશે.

મુખ્યોમાં તમને કાણુ
 કહું કે સંસાર કરવાં સ્વર્ગ
 પચારે સોહામણું છે?
 સ્વર્ગમાં પરિશ્રમ અને
 પ્રયત્ન કર્યાં છે? સ્વર્ગમાં
 વેદનાને કાણુ બોલે છે?
 હા; એટલું બહુ કે સંસાર-
 માથી આ વળતે—પરિ-
 શ્રમ, મપાન અને વેદનાને
 લઈ લઇતો સંસારસ્વર્ગ
 જેવો બને ખરો?—વૈવિ-
 ધ્ય વિવાનો, એકપર, આ
 આગળ ને બીજા ઉપર
 છવતરો. —પૂર્ણેનુ

“એ નામના તમા પ્રકાશનમાંથી

મારા હાથમાં હજી પાતીનો માત્ર પૂરે વાગ્યો જ આવ્યો છે, ત્યાં તો એ એના સાહસ અને તોફાનના રસથી મને ખુબ્બાર કરતી તાલ જોડાઈ રહી છે તો હવે તમારી સ્થિતિ તમે જ કહી લેજો.

ખીન પણ મૂળા દોરતોએ ફરીવાર નાનું રંગેથી 'કુમાર'નાં પાનાં પર વિજાગ, સાહિત્ય, કળા અને રીઝીમ્સની વૈભવભાવનાની તેવારી ખેંચી છે. શ્રીયુત્ત કુંજરસીમહાંસપદ પાસે કિસ્સા અને કથાઓની ખાખી છે. તે 'કુમાર' પર મોઢાપર કરી દેવા વલ્લર થયા છે. બાઈ હરિદુખ્યુ બ્યાસે આ પત્ર માટે જ અરનની રીતે સાહિત્યના સ્વાંગ રચવા માંડ્યા છે અને જુલસનના મલુત્રી-બંધ લેખકોમાં પોતાનું સ્થાન જમાવવા માંડ્યું છે.

અને ખરેખર વસંત એટલી હોય એમ લાગે છે. જુલસનના વાજેતર તૈયાર થએલા અસિનય વઠણ ચિત્રકારોને 'કુમાર'ના રંગયાજ ભરી આપવાના કોડ બંધ્યા છે.

આશા અને હિસાબનો આનંદ હરેકે હરેકે વસંતના નવ-પરલવતા ભરી દે છે અને સુરેન્દ્રના જયશીરંગ દે. ર.મ.ર.

સ્વાસ્થ્ય • શક્તિ • સૌન્દર્ય—એક ખુલાસો

જ્યાં આંકમાં 'રવા.રા.સો.' વિભાગમાં વાહકેટ્ટી મજદરનો પરિચય આપ્યો છે. તે પરિચયમાં વિદેશ ફર્યાદતાં, ભાવનગરના હસ્તિ-ભાગીતિ' વિનયર્ગદિરના વાહક જસવંતરાય સ્થિતનલાલ લખે છે કે

'એ જાન વડન ભૂટી છે; કારણકે આ બાઈ (કેટ્ટી મજદર) ચાર વર્ષથી દેહસગાં ભાગ લે છે, પરંતુ તેમણે ચાલુ સાલ સિવાય કોઈ પણ દેકાઈ કર્યું નથી. 'કેટ્ટી' સાલમાં સામ્યગોર રાખીસલાલ સ્થિતનલાલે દેકાઈ ૩૬ મિ. ૫૦ રો. નું કર્યું હતું અને 'કેટ્ટી' સાલમાં કોઈપણ બાઈ રાઈમગા આવી રાકવા નહોતા. પછી ફરી વખત ૧૯૩૪માં બાઈથી રાખીસલાલ સ્થિતનલાલ સામ્યગોર પોતાનું જ દેકાઈ તોડી ૩૫ મિ. ૫૨ રો. નું દેકાઈ કર્યું હતું. પછી ૧૯૩૫માં ફરી મજદરે દેકાઈ કર્યું હતું એ વાત સાચી છે. . . . આ વાહ આવાર મુખી સાઈમ્સજમાં બીજે નંગર જ લેતા, પરંતુ આ વખતે પહેલે નંગરે આવ્યા છે'

એમના જ આશ્રયથી અને આ વિદેશની ખાવતી કરવા કાઢિયાવાડ બ્યાવાગ મથારક મંજળને 'જી.બું. લેના જવાબમાં મંજળના મિત્રો વાહ જી કે. મોરી જમ્માને છે:

'બાઈ જસવંતરાયનું લખાણ મોટા ભાગનું (જમું નંદિ) સાચું છે.' અને પછી તેમણે બધાં વાજેતોના વિગત આપે છે:

૧૯૩૧-૩૨ નિયત સમય	અ ૩૭-૦ કેટ્ટી મજદર	૩૭ ૫૧ ૩
" "	અ ૩૮-૦ રાખીસલાલ	૩૬-૫૩ ૧
૧૯૩૨-૩૩	અ ૩૭-૦	...
" "	અ ૩૮-૦ કેટ્ટી મજદર	૩૭ ૬૫ ૧
૧૯૩૩-૩૪	અ ૩૭-૦ રાખીસલાલ	૩૫-૫૨ ૧

પોતાનું જ દેકાઈ તોડ્યું.

પૂઠા ઉપરનું ટચુ કુંડું કલેન્ડર

● ચાલુ સાલના કોઈ પણ મારામાં કોઈ પણ વારે કંઈ તારીખ થઈ તે આંગળી મુકીને તમે એ કલેન્ડરમાંથી જાણી શકો, આ માર્ચ મહિના ચાલે છે અને આજે રોમવાર થયો એટલું તો તમે જાણતા હો; એટલે '૧૯૩૫'ની આખુલાયુ આપેલાં મહિનાઓનાં ખાનામાંથી માર્ચ શેષી કદીને, તેની. હાથમાં ગાંઠે જે ખાનામાં રોમવારનો 'રો' લખેલો જુઓ એની રીઝી દારમાં સામે, ૧૯૩૫ની નીચેના ખાનામાં તારીખોના જે આંકડા આપ્યા છે એમાંથી તે જિતસની તારીખ તો પછી તરૂન પડી પાડી રાકાય. ખુબી તો એ છે કે કલેન્ડરની આ યોજના વરસોવરસ ચાલે;—માત્ર ફેર એટલો કરવાનો કે એ વરસે ૬૨ માસની ૧૩ી તારીખ જે વાર આવતા હોય તે તે વારની સામે ૧નો એક આવે એ રીતે રીઝીની પછી બીજા વાર અનુક્રમે બે મહિનાઓનાં ખાનાં ગાંઠે મોઢાવી દેવા. આ કલેન્ડરની રચના તો નવનીતી છે; પરંતુ 'કુમાર'ના પ્રેમી એક માહકો એ દોશથી કરી રીઝી આપ્યું તેમના જાનુરીકાર તો કરવા બેઠ્યો.

સૌન્દર્ય—એક ખુલાસો

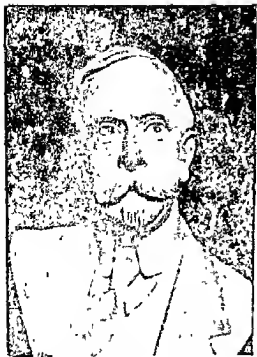
૧૯૩૩ ૩૪ નિયત સમય	અ ૩૮-૦	...
૧૯૩૪-૩૫	અ ૩૭-૦ કેટ્ટી મજદર	૩૫-૧૫ ૧
	આવાર મુખીના બધાં દેકાઈ	તોડ્યાં.
" "	અ ૩૮-૦	...

અને આ જ્યોત્સનાદે દર્શાવતા આપવા માટે ખુલાં બાઈ મીનુ મજદર ખુલાસો કરે છે કે 'કુમારમાં મજદર થએલું લખાણ વાંચતાં મને એમ લાગે છે કે કાં તો મારા વાંદૂથી તમને જે લખાણ મળ્યું તેમાં અજાત તે 'મંદર' તમે રજા મેં ન સમજવાથી આપણા બંનેમાંથી કોઈની મોટાગાજ થઈ છે.'

બાઈ મીનુએ તા. ૩ અને ૧૦ જાન્યુઆરીના બે કામજ અમારા પર લખ્યા છે, તેમાં નીચેનાં માંડ્ય છે:

'આ લેખા (૧૯૩૪નો) . . . . મિ. કેટ્ટી મજદર ઉપસા બંને વર્ષોમાં પહેલા આખ્યાદતા ને અર્થ સાલનો ૩૫ મિ. ૫૨ રો ને દેકાઈ તોડીને ૩૫ મિ. ને ૧૫ રો. માં પ્રથમ આવ્યા હતા અને આ સાલનો કાઢિયાવાડનો દેકાઈ તોડ્યો છે ને આ વર્ષના Champion થયા છે . . . . '૩૫લા મંદર તારૂં ફર માઈલ ફાર રાઈમ્સિમાં આ યુવાન ૧૯૩૨ ને '૩૩ માં ૫૫ કાઢિયાવાડના Champion હતા' (૩-૧-૩૫નો ૫૫)

'આ બાઈ કેટ્ટી જ ફર માઈલ ફાર રાઈમ્સિમાં ફેરમાં ૩૨ને '૩૩માં ૫૫ પ્રથમ આવ્યા હતા.' (૫-૧-૩૫નો ૫૫) આ લખાણ સામે સરખાવતા માટે હવે અમે છપેડી દર્શાવ સરખાવનાં રજા દેખાય છે કે જે સમજ અમારી નાધી થઈ. ૫૫ બાઈ મીનુનું લખાણ જ જે સમજ અમારું છે. અમારા લખાણની જે માળો મળ્યો બ્યાવાય થઈ ગયો છે, તે બાઈ રાખીસલાલની અને સુમા પ. રીઝી છો. ડ. આ.

હિંદની કક્ષાના દેવેચર્ચા પ્રેમી મિ. ઈ. બી. હવેલ (સિદ્ધ)

ભારતીય સંસ્કૃતિના વરેણ્ય મિત્ર

ઈ. બી. હવેલ

દાંત, તેના પંજરાની લંબાઈ, તેના શરીરની લંબાઈ- પહોળાઈ કહીને ધોડાના સોદર્યનું વર્ણન કરે છે, તેવું જ આથી મહું દનું! પરંતુ હૈંસ સાહેબે પેલાનાં લખાણોમાં એવીસાથે પુરાતત્ત્વ, સૌંદર્યતત્ત્વ અને ભારતીય શિલ્પનો નિમૂદ રસ આપણને પીરર્યો- સાથે- સાથે કલાશિશુઓની પદ્ધતિ પણ દેશી પ્રયા પ્રમાણે આ દેશના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવી ગનાવવાના તેઓ પ્રયત્ન કરતા રહ્યા.

પણ આપણે કોઈ ધંપીને પાંજરામાંથી ગદાર એથી કાઢી આપી કાગ ઉપર એસાડી દબાવે તો તે જેમ આપણને જ કરક્યા આવે છે, તેવું જ કળાશાળાના એ નવા શિક્ષણની શરૂઆત પણ તે આ દેશના કલાકારો અને હવેલ સાહેબ વચ્ચે પણ થયું. આજકાલ તુલકલા સમૂંધે જે હોદ્દા ચાલી રહી છે, તેના કરતાં પણ વધારે વિરોધ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ડૂંઘળ શીખવવાની શરૂઆત કરવા સામે તે વખતના કલકતા વિદ્યાર્થીના કાર્યકર્તાઓમાં હતો પણ અરિસમ પ્રમત્તને પરિણામે એ વાતમાં હવેલ સાહેબ સફળ નીવડ્યા.

એ પરદેશી મદદતમા જે દૃષ્ટિએ આપણા દેશનાં શિક્ષક, દીક્ષ, શિક્ષ, ઇતિદાસ વગેરેને જોઈ થયા છે તેવી દૃષ્ટિ કોઈ ઝપિને જ હોય. એ કારણે આપણે ન સમજીએ તો પણ તેઓ જગતમાં શ્રદ્ધાપાત્ર છે; અને આપણા દેશના કલાશિક્ષણના મૂળ પ્રતિષ્ઠાના તરીકે આપણે તેમને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરવી જોઈએ.

કલાશિક્ષણનો એકેડે ગાંડાર નાનાં નાનાં જાળ-કોને ડૂંઘળ શીખવા માટેની પ્રાથમિક ડૂંઘળ શુક્રેથી ગાંડીને આપણા તેમજ વિદેશના રમપિપાસુઓને આપણું કલાસૌંદર્ય સમગ્રવર્તનાં વિચારપૂર્ણ પ્રેયો સુખીનાં પુસ્તકો રચનાં એ હવેલ સાહેબનું આજ્ઞા ઇત્તનનું મન હતું. આપણી કલા અને કલાકારો માટે આવે નિઃસ્વયં પ્રાણપૂર્ણ મશિગ્ર જીન-કોણું કયો છે?

અવનીન્દ્રનાથ ઠાપુર

આ

જો જમાનાની વાત છે, ત્યારે એક જાણુ મોઢામોઢા પુરાતત્ત્વવિદો આપણાં પ્રાચીન મંદિર મઠ વગેરેના મુકા વર્ણન અને વ્યાખ્યાઓ આપી રહ્યા હતા, અને બીજા જાણુ આર્ટ રફ્સ (સરકારી કળા-શાળા)મા પ્રાચીન ગ્રીક ને રોમન મૂર્તિના માટીનાં ઢાળા અને પ્રાચીન યુરોપીય ચિત્રકળાના વચસાવ ધાના સરતા નમૂના ઉપરથી નકલ કરીકરી આપણા દેશમાં કલાના વિદ્યાર્થીઓને યુરોપીય પદ્ધતિએ 'એલ્બ ષેઇન્ટર' અને 'વૉટર કલર ષેઇન્ટર' જમાવી દેવામાં આવતા હતા. જાણે હિંદી છોકરો જુદસ જનીને ગોળી મારેહું ભાવજી ચગડાવી જતો હોય અને માનતો હોય"કે ચેતે સાચ્ચે જ એક રોમન સેનેટર છે! એમાંના કોઇને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો આવતો કે આપણે આ 'આર્ટિસ્ટ' થવાનો માન અભિનય જ કરી રહ્યા છીએ!

પુરાતત્ત્વવિદોએ આપેલી એકથી વ્યાખ્યાઓ કલા-નું સૌંદર્ય સમજવા માટે લેશમાત્ર કામ નથી આવતી એ આપણે પહેલપહેલા સમજ્યા હવેલ સાહેબનાં લખાણોમાંથી. લાં સુધી તો જાણે આપણા ભારત-શિલ્પના અદિર્ગી અંશેની લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉમર વગેરેનો હિસાબ આપણા આગળ પુરાતત્ત્વવિદો રજૂ કર્યા કરતા હતા; જેમ કોઈ ધોડાનો ફલાલ ધોડાના

આવે સર્વત્ર હિંદી કલાનો જે સત્કારસમારંભ થતે છે તેની પહેલી ભેરી અજવતાર સ્વર્ગસ્થ ઇ. બી. હવેલ- નું નામ ભારતીય કલાના સમુદાર ને પ્રચારના કાર્યમાં સૌથી અગ્રગણ્ય રહેતું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ પ્રત્યેક ભારતીય જનો તેનાં પુસ્તકોમાંથી તેની અપિવાણી અને સંસ્કારદૃષ્ટિની પાવનકારી અસર મેળવી તે માટે ખુબી જાન્યું જોઈએ. એ જ-એ તો હતા સુગૌરી જન, પણ હવે દત્તા સાચા શુદ્ધ ભારત- ભક્ત. પોતાના દેશગંધુઓ—પહે દિંદીઓ સુદાના કટાક્ષે. ઉપદાઓ ને વિરોધોને અવગણીને પણ એમણે પોતાને દેશાભેલું ભારતીય કલાનું પરિચ સોંદર્ય અને સત્ત્વ જનમને સમગ્રમન્યું. દિંદી કલાના પ્રથમ ઉપકર્તા અને ઉદ્ધારક એ મદદગાને દિંદો કલાલિપ્ત કદી પણ વિસારે પાડી શકશે નહિ. એમની વાણી દર્શન, સંસ્કાર અને ભક્તિના પૂર્ણ આવેશોવાળું મઘકાન્ધ જાની રહી છે. એ જ એમનું ચિરંજીવ સમારક રહેશે અને ચુસ્તશાન સાચાશે. દિંદી કલાનો સમાદર કરવાનું મને પણ તેમના જ છૂટાછવાયા લેખોએ અને પુસ્તકોએ શીખવ્યું હતું એ દર્શીકનને શ્રુણ્વીકાર આ પ્રસંગે કરવો આવશ્યક છે —ર. મ. રા.

અર્નેસ્ટ બીનફીલ્ડ હવેલ

જગતમાં જુદેજુદે કેકણે, જુદાજુદા દેશમાં, જુદી- જુદી પ્રજા, જુદીજુદી પરિસ્થિતિઓમાં પોતા- પોતાની જુદીજુદી શક્તિ અને વિચારપ્રવાદના આદર્શ અનુસાર, જુદીજુદી જનની સંસ્કૃતિ અને કલાસાધનાનું મંદિર વચ્ચે જાણી છે. એ વિવિધ પ્રજાઓ અને વિવિધ પ્રકૃતિની સાધનાના સંસર્ગ, વિનિમય અને પ્રભાવથી વિશ્વમાનવની વિરાટ સાધનાનું કલેવર વિધાતાના વિ- ધાનથી સુગેયુગે અને દેશેદેશે પૂર્ણતાને પંથે પ્રગતિ-કરી રહ્યું છે. વેપારી સ્વાર્થ, શાઁક્રીય સ્વાર્થ, ભક્તિમય સ્વાર્થ વગેરે જુદાજુદા સ્વાર્થનાદની જુલજુલામણીમાં પડી માણસની એકત્ર સાધનાની વિગ્ધયાત્રા કમલે ને પગલે જાણા પામે છે—બુદ્ધી પડે છે. એટલા માટે થોડેથોડે અંતરે એકએક નેનાની જરૂર પડે છે—જે આ માર્ગ જૂલેલી સમ્મતાનો માર્ગરચક જાની, જુદાજુદા માર્ગના પાત્રીઓમાં પરિચયતી ગોઠવણ કરી જાણી, ટોળાંથી વિખુટા પડેલા પાત્રીઓને બેગા કરી, વિશ્વ- માનવની સંસ્કૃતિને માર્ગે દરી ચલાવે. યુરોપ અને ભારત- વર્ષના સંગોલનમાં હવેલ સાહેબ ઇશ્વરના મેકલેક્ષા એવા ખાસ અગ્રદૂત હતા.

દિંદના શાસનતંત્રને ઉપયોગી જે કેટલાક ચંપ્રે

પ્રભાવવર્ધક કયા જ ક્યાં છે? એ તો છે વિજેતા સંકેતની ચાકામ્પે હિંદમાં પાછળ મુકેલી ઝીક કલાની એગ્રાઈવીસમી સદી- ના પ્રમાણકરે સુરેદેશ જનની ઇલે પર આ રાજો હતા.

ભારતવાસીઓ પોને પણ પોતાની કલાને છો- ણનાહતા. દિંદી કલાનો દીવે જૂનાનો દવો. ઇ. મ. ૧૬૦૭માં એક માહત્ત—અને ને જે પરદેશી—હોયો થયો. રૂનિયાને કાને એને દોમણીયા કે હિંદી કોસની એક તરીકે જાણી એની પ્રસે તો સ્વયંસંસ્કૃતિ, સ્વાચ્છિ, પોતા- ના જ ભવિંસંસ્કારોનું વિવશણ દેખાડેન કર- નાર, પૂર્ણહિંસિત અને નિયમસોજાનિતિ- ની ચિત્ર, શિષ્ટવેરવાપત્ર જે. એને સાદે જ- મળકલાના ભુવનમાં જગતકેલ જગતકરે! એણે ફક્ત યુક જ ન ઉઠાડ્યું. જમીલમીને શિષ્ટવાપત્રના નમૂના એકકેલકાર્ય; પ્રાચીન ચિત્રોદાયક કાર્ય; પુરાતત્ત્વ પર પુરાતોલના પડી પડેલો સ્વદેશ ને ચરણાઈ જલથી. એની સામે આગેલો હોયો સ્થાપિતિને ચરણ ચોરણેએ એના નવસંદેશને પુત્ર- કાર દીવો. દિંદી કલાનો અવગણના ઉપર સ્થાએલ અનેક વિધાનો નૂરી પડ્યાં. એ વિધાનોના વિધાયક જગતમાં. દિંદી કલાનું શ્રોતુજ જગતકરે આજ હોજરે છે એ પ્રત્યક્ષ એ મહાન અંજલેજા. હિંદના રાજકારણી અગ્રણ્યને પ્રાજ્ઞવાણ પા- નર હુમ અને વેદજનની બેચકી; હિન્દની કલાને આત્મભાવ આપનાર એ જિ. ઇ. બી. હવેલ. (જનમજુએ)

શિષ્ટિય શાસકોના કારણાનામાં તૈયાર થયાં છે તેમાં 'દિંદી કેળવણી ખાતું' સૌથી છવલેણ છે. હવેલ સાહેબે, પોને એ કેળવણીખાતાના જ એક અઘ્ઘાલક હોવા છતાં, એ કેળવણીખાતા સામે શુદ્ધ જાહેર કરી મોટા અધિ- કારીઓનો રોષ વહોરી શોધી હતો. ધણા જણ એવું માને છે કે હવેલ સાહેબે જાતાવેલી શિક્ષણની અનુસાર જે દિંદના યુવાનોની તત્ત્વન દેશવાપનાને સંસ્કૃતિ અને સાધનાના નવા કાર્યક્ષેત્રમાં વાગી હોત તો દિંદના રાજ- ક્રીય આકાશમાં દિસાવાદનાં વાદજોતી થોર ધરાની કાળી હાથા દેલાના પાગન નહિ. હવેલ સાહેબે જે દશિકાગ્રીથી દિંદની સાધના અને સમ્મતાના ગંબીર અંતર્દેશમાં શોધ અજાણી તેનું સ્વરૂપ શોધી કાઢ્યું હતું (અનુસંધાન માટે જુઓ પાન ૧૦૫)

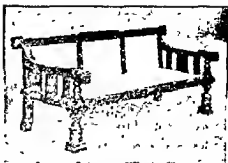
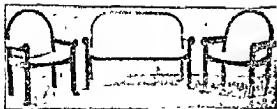
પણ એણે તો આપણે કાપીને નાચ્યું જ ચાલુ રાખ્યું

ગ્રામવાસી શ્રમજીવીઓનો એક રંગદર્શી કિસ્સો

ગોપી

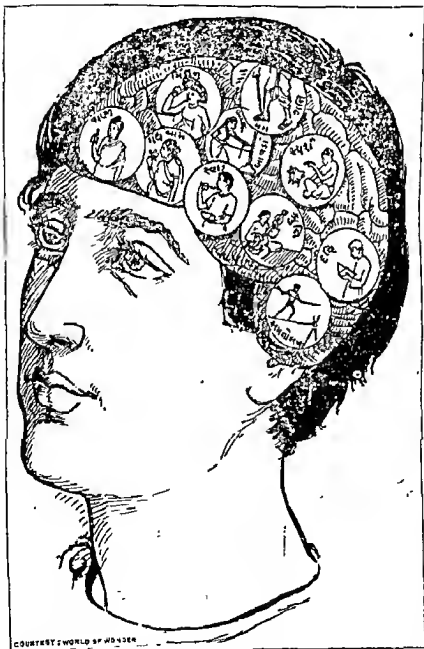
કૃષ્ણના જેવા રંગવાળા મતુરલાલ—ગામના એક મોટા જમીનદાર પાંડીદારના દીકરા—ની જાન જવાની હતી. એ શ્રીમાનને પોતાને તથા એમના સહિત જુવાન મિત્રોના મનોરંજન માટે ગોપીની કથાના પ્રદર્શનની

આ જોહક યોગ્ય હતી. વરરાત્રના પીકી ભરેલા, ધરેલાં પથરેલા વેશમાં સામળિયા સ્વરૂપ મતુરલાલ અને લગ્નમાં આવેલા, નવાં કપડાંમાં તથા પાન, પીકી, અંણ, રમાલના ભાતભાવના ટેસમાં જોડેલું મિત્રમંડળ

કામ : સેક્રાજી દીવાનખાનાને રોમાંચે એના હિંદી ધાટીને મંચ
ખાનુએ : સીવાનખાના તેમજ પરસાખને લાપક બીલું કેટલું ફરિયા

માણસના મગજનું અદ્ભુત સાંચાકામ તે આખા અંગને ચલાવે છે

માણસના મગજનું સાંચા-
કામ બહુ અદ્ભુત અને
વિશ્વ રચનાવાળું છે તેમાં
ભુગભુગ ભાગ ભુગભુગ
કામ કરે છે આખા અંગ પર
ફરીના ભુગભુગ ભાગે
પર પડેલા મલમલું.
એ ત્યાંથી અનુભવ અને
લાભદાયીના સંદેશ મી-
લવા ભુગભુગ ખાનાએ
માં પહોંચાડે છે અને એ
ખાનાઓમાંથી પછી બા-
ખ, કાન, નાક, હાથ, પગ,
અણ એમ વિવિધ અંગો
ઉપર તેમને કામ કરવાની
આજ્ઞા આપવા સંદેશ છૂટે
છે. આજ્ઞા તરીકે થયેલા
આગળે ભાગ લાગ્યા અ-
થવા લાગણીનું કાર્ય કરે છે
અને પાછળે ભાગ રિ-
જેવાના કાર્યને સંબંધ
ધરાવે છે. એક ભાગે કુ-
ટકાઈ રમવાનો રમવા-
રમવાની જમીન પર પડી ગયે
એવામાં તેના મગજના
જાણના ભાગમાં જીવ
જેના કીની સખત લાગ અ-
કરમાન વાગેલી તેથી તે
અધુક દિવસે મૂળી અધિ-
યો રહેશે. આનું કારણ
રજા છે કે એ લાગણી એવા
મગજનો દિવસે સંબંધ
રાખવાનો ભાગ ને ભાગ-
એણે ઉપરના વિવર્ત
મગજના એવા વિભાગે
મોના પોડાકાં રજા આ-
હેથી બનાવ્યા છે.

વ ન વ ગ ડા નાં વા સી

જંગલવાસી શુવસ્રિની એ અભ્યાસમય પરિચયમાળાનો હપ્તો

આ

કાગિયાર

સ્તિહો મને કહે છે કે દલે મારે ફરી

જનમવાનું રહેતું નથી.

મધ કામે શિવરાત્રિ હતી. તીરૂચરનાન કરી, ગિરી-
પત્ર ધરી, માલ વગાડી ભાવિક જ્યો પાપ ટાળવાને
બોળાનાયને ગકાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, તે વખતે
હું વેડાન વગડામાં રખાવા નીકળ્યો હતો. જાવજાને
રસ્તે આમદાવાદથી દસેક માઈલને છેડે ચાંગોદર આમ
છે. ત્યાં મોટરો મૂકીને હું અને મારો એક જોગ-
ખીતો ખીડમાં પેકા. છાતીપૂર ધાસ. અણખેરી કુંગરી
કાગી બોમ જોટલે ખરિયાંગો પાર નહિ. જાવજાની
ઝીચ જાડી. આ જાડું વટાવતા બમના અંગે પાંચેક
માઈલ ચાલ્યા હોઈયું ત્યાં ઉપાડ ચાલ્યો. એમાં
પેસીએ છીએ તો સપાટ ખેતરની વચ્ચે 'કાગિયાર'
હોબેસો દેખાયો. એકમ. હાથપુટ સરીર. માથે દાયેક
હાંમાં શિંગડાં. જિડીના જાડીનાં જાયામાં ચડતો હતો.
આપૂર્વ દરશ હતું. મારો સાથી હતો શિકારી. દાયમાં
ભરેલી બેનાળી બંદુક હતી; એટલે ચડ્યા હપ્તે એણે
નિશાન સાંધ્યું. પણ મારો ચાલતા કકળી ઉઠ્યો.
કાણેક આનંદની ખાતર આ નિર્દોષ રૂપાળા શુભો
હીણવાને મારો શુભ ન ચાલ્યો. એટલે મારી અગ્નિ-
મહાર્થા એણે બંદુક નીચી નમાવી દીધી અને ધારણી
જોધેથી અને એને જોઈ રહ્યા. પવન સામેલ હતો એટલે
આમરી જાં સરખી પે એને ન હતી, એથી નીતંત્ર
શુભે એ ચડતો હતો. વીસેક મિનિટ થઈ. અને તો
જોઈ નહોતો. આખરે ચડતોચડતો ધીમેધીમે એ મદ-
માતો અમારી નજરેથી જતા રહ્યો. ત્યાં સુધી દેખાયાં
ત્યાં સુધી ધાસમાંથી એનાં કાલનાં શિંગડાં હું દૂર-
ખીંગીથી જોઈ રહ્યો. એ નજર ગદાર ગયો એટલે
દાસ કરી મેં સંતોષના નીમસો મૂક્યો. એને જીયા-
સો જોની ખજર હોય કે મેન તો દાસવેનમાં ભમતું હતું.

દરણુ મારવા ગયેલા પારખીને, અપૂર્વ શિવરાત્રિ
પર આનંદને જિડી નાખવા માટે મોક્ષ મળ્યો, એવું
શિવરાત્રિના માદામ્ભમાં છે. અર્ધ જિડીનું માડ હતું.
નીચે મૂક બોલો દત્તો; ભરેલી બંદુક હતી. મેં એનો

શુભ જાચ્યો, તો મારો પણ કેત્રાસવાસ કેમ નહિ
ચલે? અપૂર્વશિવનું શિંગ ન હતું એ હું કાણુ કહે છું; પણ
મદદેવજી તો સવચાયદ્વા વ્યાપી રહ્યા છે ને? એટલે આ
ચલે એમણે મારી માનસપૂર્વક માની લીધી હતી ન.

એટલે જ આદિનકો મને દિશન આપે છે કે
દલે મારે ફરીથી જાવજાનું નથી.

કાગિયારનું નામ કેણે નથી સાંભળ્યું? વૈદિક
દેવતાઓના—સપ્તર્ષિય વતનાગ્રાણ્યનો તો એ પ્રિય પશુ.
આખર. પિકા છે કે એક વખત દેવતાઓની રિસાહને
અમિદેવ વતનાંથી નાસી ગયા. નાસીને એ કૃષ્ણમુખ
પેકા; એટલે દેવતાઓએ કૃષ્ણમુખને પકડીને તેનો જાંઘ
કપો. તે દિવસથી કૃષ્ણમુખ-કાગિયાર દેવતાઓના વત-
પશુ બન્યો. વતનાં દવિ અને પલાળેથી ગંગર હડવાનું
અને મગ્ગજવાનું પણ દરણુના આમડામાં. સોમરસ
મગ્ગા પણ એ આમડાથી. ઋતિવજને અને વતમાનનું,
વતરણું પણ કાગિયારનાં શિંગડાં—કુળવિનાળ, એમના
આસન પણ એના આમડાનાં. ઋષિમુનિઓના દેવનાં
દાંકનાર પણ દરણુનાં આમડાં જ. આથી રીતે ધર્મને
નામે દણુના આમડીના પ્રાણીના વધ (મૃગયા) કરવામાં
મધ્યકાલોના ઐત્રાહણ પ્રતિપાળ મણુતા ક્ષત્રિયોએ
પણ વધધર્મ અને પુરુષવત માન્યાં. આધુનિક યુધમાં
એનાં શિંગડાં ખાતર એ દણુપ છે. આમ અનેક રીતે
પુરાણકાળથી વધ તરીકે પરિચિત આ મુંદર વન-
પશુનો નિકટનો પરિચય તો શિકારી સિવાય અન્ય
પ્રાકૃત જનને સરળ કે સુગમ નથી.

કાગિયાર એટલે Black Buck (નર વ્યતિપાચક
એ શબ્દ છતાં નર-માદા ઉભાને વર્ગસૂચક છે)

દુનિયાભરનાં ચોપગાંઓમાં સૌથી વેગવાન અને સુંદરતમ પશુ

એનું સંસ્કૃત નામ કૃષ્ણસાર-કૃષ્ણમૃગ. આધુનિક પ્રાચિ-
સાસ્ત્રીઓ એને Antelope cervicapraથી સંબોધે
છે. રાનપાથી મદાવંશના ungulates-ખરીયાળાં
પ્રાણીઓનો એક અંતર્વંશ છે. તેના વૃક્ષશાક-એક ખરી-
યાળાં અને કંઠકચક્ર-ળે ખરીયાળાં પશુઓ એવા જે
પિલાગ છે. આમાંના બીજા પિલાગમાં જે Rumin-
ants-પ એળાનારાં (ચોમકર) પ્રાણીઓ ગણાવાય છે
તેમાંના Bovidae-ગાય, ભેંસ, બકરાં અને ઘેડાંના
ગોવંશાં કાળિયાર બિનરી આખું છે. રોઝ, હોર્કાઈ
અને ચૌશિગા એનાં પીનરાષ્ટ્ર. આ ત્રણ અને એટલું
કાળિયાર, Antelope ની સામાન્ય સંજ્ઞાથી ઓળ-
ખાય છે. તેકે સાચું Antelope તો કાળિયાર એકલું જ.

કાળિયારને Deer ન કહેવાય. Deer અને
Antelope બિન ગોવંશાં પ્રાણી છે. એ બંને વચ્ચે,
ખાસ કરીને બંને જનિના નર (કદમ્બુ માદાઓને
સામાન્ય રીતે સિંગડા નથી બિનતાં, જેથી બંને જનિની
માદાઓ દરમ્યાં ભેળાં સરખાં-એક જેની લાગે છે.)
વચ્ચેનો મુખ્ય ભેદ સિંગડા' ને લાંબે સમગ્રાય છે.
Deerનાં સિંગડા (સાચું નામ Antlers) ડાળાંવાળાં
જાડની પેઠે દેખાય છે, જ્યારે Antelopeનાં (સાચી
સંજ્ઞા Horns) રીંધા સોઢા જેવા, ડાળા પિનાનાં બિગે
છે; Deer ના નક્કર, કેવળ દાડકાનાં જોડાં હોય
છે, ત્યારે Antelopeનાં પાંચ-પચ્ચે દાડકાનું
બ્રજળું ને તેની ફરતું સિંગડાનું પડ; Deerનાં વડે
વડે ખરી પડે ને મૂળમાંથી નવા બિગે; જ્યારે કાળિ-
યારનાં કોઈ દિવસ ખરે નહિ, લાગે તો પાંચ ફરી
બિગે નહિ એવાં; બિદગીમાં એક જ વખત બિગ-
નારાં. Deerના પર્ણમાં સાગર, કાકર, ગારાભોગ,
ચિનગ અને કરતૂરીમૃગ લારતપર્ણમાં થાય છે. કરતૂરી
મૃગને સિંગડાં નથી હોતાં પણ જે નાના દંતુરણ હોય છે.

આખી દુનિયામાં ઓળાં પ્રાણીઓમાં સોમી
સુંદર પ્રાણી તે 'કાળિયાર.' એની પડળે મૃગરાજ
સિંહ કે વનરાજ વાધવી સુંદરતા પણ જોખી પડે.
નાગણા દેવવાળું હોર્કાઈ પણ એનાથી દલકી પાવરીને
પાશે. વિધાતાએ દગલે દાથે એની રૂપાળા સમગ્રાય
અને ભારછ કાયાધરી દરી. કાળિયાર આસરે કર' જિવો.
માદા સહેજ નીચી. તણેકે દાથ લાંબા દેદ, વેનભર

પ'હડી. જે મણ્ડની ફાટતી કાયા. બંનેના વાન પણ જુદા.
કાળિયારની પીંક, ગરદના, ગળું, મોં, કપાળ ઘેરાં તપ-
ખીદિયાં-એટલો ઘેરાં કે કાળાં શાહી જેવાં લાગે. પેર,
મળાની નીચેનો ભાગ ધોળો દૂધ જેવો. આંખ ફરતું
ઘોળું ચકરું. જુવાન કાળિયાર-'રાગ' અને માદા-
'રેડી'ની પીંક પીળાશીપડની જદામી, નીચેનો પેટનો
ભાગ ધોળો અને જે પડળે જદામી ને ધોળો રંગ બેગા
ચાય, ત્યાં ફિફા આડા પડા. આ પડા પુખ્ત વયના
નરના શરીર પર નથી દેખાતા. નરના સહેજ-કોડીયા
કાળિયાર આખા દિલ્લુરાનામાં માત્ર યુજ્જનામાં અમદા-
વાદની આસપાસ ફરતિત જેવામાં આવે છે.

નરને માથે જે લાંબાં, અણીદાર, રીંધાં, આમળેતાં
પણ જોળ સિંગડાં. સાધારણરીતે જે ફૂટનાં. સૌથી મોટાં
સિંગડાં ૩૧'૪"નાં બેવામાં આવ્યાં છે,—એના દેદની
બિચાઈ જેટલાં લાંબાં! બીજા કોઇપણ Antelope
ની નથી એવી એનાં સિંગડાંની શોભાને લાંબે સિંક-
ડીઓ એનો ધાણ કાઢી નાખે છે. યુજ્જનામાં
મોટામાં મોટાં ૨૮" મપાયાં છે, સિંગડાંના મૂળથી
ટાચ સુધી થોડે થોડે અંતરે જોળ કડીઓ. રેડીને
સામાન્ય રીતે સિંગડાં બિનતાં નથી. રાગને માથે
સિંગડાં બિગવા માંડે ત્યારે પહેલે વરસે તો રીંધાં
સોઢા જેવાં બિગે તથા. બીજે વરસે તેને આમળો
ચડવા લાગે તે છેક ત્રીજ વરસના અંત સુધી ચાલુ
રહે. પૂરો આમળો ચડી રહે કે તરત એની પીંક
વગેરેનો રંગ ઘેરા-કાળો પડવા માંડે છે, જેને લાંબે
એનું 'કર્નિયાર' નામ પડ્યું છે.

કાળિયારને અંધ પરથી બીજાં પ્રાણીઓ પારખી
ચકતાનું જોણું આવડે છે. પણ એની નજર તીક્ષ્ણ
છે. એ નજર અને સીધાં મતિયાં એનું રક્ષણ થાય
છે; કારણ ચોપગાં પશુઓમાં સર્વોત્તમ વેગવાળું માત્ર
કાળિયાર જ છે. વાધ, દીપડા અને ચિત્તા જેવાં શિકારી
પ્રાણીઓ પણ એને પહોંચી ચકતાં નથી, સપાટ મેદાન
હોય તો એ વગર થાડે કલાકના ૪૦-૪૫ માઈલની
ઝડપે પહોરના પહોર સુધી લાગત દોડી શકે છે! હોડ-
વામાં એને પડળે કેછક રહી શકે તેવું તો માત્ર હોર્કાઈ
જ. રાગ અને રેડી કરતાં ધીમેા હોડનાર 'કાળિયાર'
પણ ડગીની સરતના ઘોડાઓને તો ક્ષણમાં દસરી

શકે. લાલગદ્દા શિકારી કુવરા ઝોની તોલે નથી આવતા. અને ઝોની કુંડાં! એક તડકે ૨૦-૨૨ ફૂટ તો તે રમતમાં વટાવી જાય!

સ્વભાવે ગરીબ. ખુશમિત્ત છ પણ ઝોનું જ. રમનિયાળ પણ ભારે. ટાંબું બાંધી રહે: ૧૦-૧૫ રેડી અને ઝોનું એકદશ્યું રવાગિત ભોગવાનાર કાળિયાર. ગળું છે ઘીળ કાળિયાર કે સગનું કે ટોળામાં ભાગી શકે! કદિક કદિક આપાં ટોળાં ૨૫-૫૦નાં પણ જોવામાં આવે છે. માત્ર રજપૂતાનાના અમુક પ્રદેશમાં આ સંખ્યા ૬૬ વડાવી જાય છે. ક્યારેક આપા ટોળાથી વખુટા પડીને કાળિયાર 'એકલ' વિચરતો પણ જોવામાં આવે છે. આપાં ટોળાં નાચકપણું એકાદ બૃદ્ધ દરણીને જ આપાય છે.

ધાસ ઝોમો આહાર. સત્તારથી ચરવા નીકળે. ખોર ચનાં હાયાપાળા રચળે આરામ લેવા જાય. સૂરજ નમે કે ફરી પાછાં ચરવા માંડે. ઝોમના નિર્દેશીયૂ માટે અનુકૂળ સમય સવારનો છે. વનવચડનાં વાસી છનાં હીનાળામાં પાણીની તરસ છીવાવવા ક્યારેક વસતીમાં પણ આવતાં જોવામાં આવે છે.

હસાતવરસ પહેલાંની વાત છે: જે વખતે દર બિનાળે ફૂં મારે ગામ જતો. બિનાળામાં કીમનાં તળતવ સૂઝાઇ ગયાં હોય. ગામના તળાવમાં પણ લીલું મેંધાંતું પાણી હોય. ઝોને લીધે સવારે હું, ગામને ગોંદરે એક ફૂંવા હતો ત્યાં, દરેજાનિયમિત નહાવા જતો. હાથમાં પાણી ભરી, મઠો તાજ મહુડાં નાખી, હંડ પવનમાં રહેવા દેતો. પામેના ખેતરમાં રોજ દરણું ટાંબું ચરવા આવે. પાણીના મીઠા સુવાસથી આકર્ષાઇ બહીતું બહીતું એકાદ દરણુ કોઇકોઈ વખતે એ પાણી પીવા આવતું. ચિર પરિચયે મારી બીક લાંગી મઇ અને ટોળાને અને મારો પરિચય વધતો ગયો. પછી તો ફૂં હાથ ભરીને ખેતરમાં મૂકી આવું, અને વખત થાય કે ઘડિયાળના કંટા પેટે નિયમિત વખતે દરણુ આવે. વાસ ફરતી પાણી પીએ અને આખી હાલ ખાલી કરી મૂકે.

દરણુ બહીએ કે તરત ઘુંકારવા માંડે-ખાસ કરીને કાળિયાર રેડી હોંકારના જેવી હોંક પાવ. નાચવા માંડે તે સીધાં નાંદિ. પહેલાં ઉપરઉપરી ફૂદકા ચાલે: જેથી ચોખાસ જોઇ શકે કે વાય કઇ દિશામાં છે. પછી માંડે દોડવા. અને પછી તો તાકાત છે કોઇની કે એમને પકડી શકે!

કાળિયારનાં જન્મ્યાં બારે માસ દેખાય છે, તોપણ એના સંવનનની ઝંકુત તો વસંત. એ વળતે, ખસ, મરતીએ ચડેલા નરની શોભા, એનો થતવનાટ, મહોનગત ઉચ્ચ સ્વરૂપ! એમાં ૫ એકજ યુવાન દરણી કાને થતું બે પ્રતિરૂપથી મત કાળિયારનું યુદ્ધ જીતું, એ તો હવનની ધન્યપણ ગણાય. મરદન પાછળ નાખી હોય, સિંચકાં જરૂર પડી પડળે ધસાતાં હોય, પૂંછડી ઉઘી ટટાર કરી હોય, આંખ નીચેની મદમરતી અન્યથો નિકસાવેલી હોય, અદ્ય્ય ઉત્સાહથી ૫૫ પહોડતો, નસકોરાં ધુલાવતો આંખમાંથી અંગાર વરસતો હોય — એવો પ્રેમોનગત કાળિયાર અદ્ભુત દરણ છે.

એકીવખતે દરણી એક કે બે જ જન્મ્યાં જાય છે, આ જાતનાં દરણુ આપણા મુજશતમાં સામાન્ય રીતે દેખાય છે; પણ શિકારીએના ત્રાસથી એમનો વંશ ધરી ગયો છે. મત મદાધુદ વળતે તો નર અને માદા ઉભાપો ધાણુ કાઢી નાખવામાં આવેલો, કારણુ તેમનાં આમાંનાં ખાસરગો માટે અંગરણાં શીવડાવવાં હતાં. સામાટે નહિ કરે! જગન્માતા મનાતાં સીતાદેવીએ પણ દરણુના ચામડાનો કમળો પહેરવા ઓછા પ્રયત્ન આદર્શ હતા!

ચંદનું લાગ્ગત, ચંદમાના રચનો ખેંચાતર, નક્ષત્રોગળા મુગ્ધવાધમાનો મુગ તે આ જ : કાળિયાર.

હોંકારો

ફરતની જેવા પર વધારે ફૂંવા, તેનાં સંકટ પણ તેરલાં જ ભારે. જોરને કલાપ આપી સુંદર ખનાચો, પણ તે જ કલાપ માટે એનો વધ થાય. સિદ અને વાધને અદ્ભુત અપજતા અને પ્રચંડ શક્તિ બદલાં તો તેટલા પ્રમાણમાં જ વધારે, એમના સંદારની મનુષ્યમાં જગતી રાતેજ સંદારવૃત્તિ. જેમ સીમી મોદકતા વધે તેમ તેને કચડી નાખી ઉપજોગ કરવાની પુરૂની તત્પરતા વધારે. ફૂલની સુકુખારતા, એનો મુદ્દ સુવાસ અને કોમળ સ્પર્શ જેટલાં લોકાતર, તેટલો જ તેનો સલ વિનાશ. અત્યંત ઉચ્ચ પરિમલવાળી ફરતૂની ઉત્પાદક, તેથી જ ફરતૂ રી મુગનો વધ થાય. તદાદમિદિર જેવાને તો કહેતાં ચરમ પણ નથી આપી કે દેવતાઓએ એમના વાળની ખાતર જ અમરો પડ્યો દિગાયજની કંદરામાં ઉત્પન્ન કર્યું છે. શી નફરતા! આપી મનોરતિને પરિણમે જ માંસભોજનપ્રિય વૈદિકોએ તપસવી કાળિયારો

અમિદેવનું પ્રતીક યનાત્રો—મેધ, પત્રપશુ સ્થાપ્યો; મધ્યયુગમાં એની પવન જેવી ગતિને લીધે મૃગયાવિહારી નૃપતિઓ એને દણુના; આજે એનાં સિંગડાંની શોભાને લીધે એ દણુાય છે. જેમ શિકારી લાંબામાં લાંબાં સિંગડા મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય તેમ એની sportsmanship—ગૌરવ વધારે. કાળિયારનાં સિંગડાં એને શત્રુ. એનું કૃષ્ણચર્મ, એની ગતિ—અધાંય પ્રાણુદારક!

વિસંવાદી સ્વભાવવાળા વિદ્યાર્થી આ નળગાંથી ખચ્ચું હોય તો તે માત્ર ‘હીકાઈ’ જ. બીચારાને પૂરાં બે દાયના ચે સિંગડાં નહિ, ખાલ્લું મારવાડની રેતીના રંગનું. કેને મોદ પમાડે? એનામાં આકર્ષક જેવું કંઈ હોય તો તેની આંખો જ. પ્રાણિસૃષ્ટિમાં એવાં રૂપાળાં નેન તો કોઈનાં નથી. જે દરણના સૌંદર્યસાર નખે સાથે અત્યંત લાવણ્યમયી સ્ત્રીનાં નખન સરખાવાય છે (एणीट्टरी) તે દરણ આ ‘હીકાઈ’ જ (एण). એની આંખો સામે લુઓ: કાતરતા, પ્રેમ, માર્દવ, સૌન્દર્ય, રાગભાળના, આદિ અનેક ઉત્કૃષ્ટ ગુણોની ખાણ મોટી, વિશાળ, કાળજી જેવી. જ્યાં જ કરે; જ્યાં ધરાવાય જ નહિ.

આંખોને કાઢી લઈ સાચવી રખાતી હોત તો સુંદરતાના પૂનરીઓ—કહેવાતા કક્ષારસિકા એને કાઢી સાચવી રખાત’ પણ ધન્ય ભાગ્ય હીકારાનું કે આંખોને નથી સાચવી શકાતી. એટલે જ એની એ નિઃસ્રીમ શોભાની ખાણ જેવી આંખ મટે એને; વધ કોઈ નથી કરતું.

‘હીકાઈ’ (छिक्कर, छिक्कर) અને કાળિયાર પીતરાઈ થાય. અંગ્રેજોએ Chincara, Benett's Gazelle કે Gazelle કહે છે. સામાન્ય રીતે એને Antelope કહે છે, પણ એ સાચું Antelope નથી.

ખાંધે કાળિયાર જેવા દેખાય, પણ સાન નાનું; બકરી જેવું. અત્યંત સુકુમાર અને નમણું દેહ. ભાગ્યે જ ૨૬" ઊંચાઈ હોય. માદા સહેજ ઈંગણી. સના મણુની કાયા. પાનળી ગરદન. દુગળા પગ—દેરડી જેવા દેખાય: પણ દોડવામાં તો માત્ર કાળિયારથી જ દારે. મોટી આંખો. આંખનીએ નાની મદનગ્રંથી. નર, માદા, બચ્ચાં—બધાંયના શરીરનો રંગ એકસરખો: પીંડ પર ધુળિયો કે આછો બદામી—સહેજ ગુલાબી હાટવાળો. દાઢી, હાતી, પેટ, ટમ્બા સુધી સફેદ. પૂંછડી ટૂંકી, કાળી—જેને લીધે એનું નામ ‘કાળપૂંછડિયું’—કાલુચ્છ પડ્યું છે. પીંડ સુંવાળી. ગોંની બંને જાણુ ઊભી ધોળી

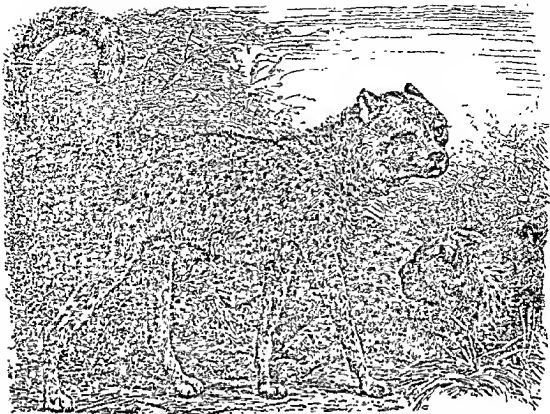

લીટી: એની પાસે લગભગ લાત્રાસપડતી ત્રીણી પડી. દોંચણુ પર વાળનાં ગોથાં: કાળાં કે હીંકણી રંગે.

નરમાદા ઉભયને સાધારણ રીતે સિંગડાં હોય છે—કવચિત્ પ્રાન્તભેદે કોઈ માદા સિંગડાં વિનાની પણ દેખાય. નરનાં સિંગડાં સીધાં: વળ વિનાનાં. પણ એ પર આશરે આંગળાંગળાને છંટે કડીઓ;—એક સિંગડા પર એ દસપંદરથી વધારે ન હોય. કાળિયારનાં સિંગડાં કડીવાળાં છતાં આમળો ખાધેલાં અને લાંબાં: હીંકારાનાં કડીવાળાં પણ સીધાં અને શરીરના પ્રમાણમાં ખૂબ ટૂંકાં—ભાગ્યે જ ૧૦" થી વધારે દેખાય. મોટામાં મોટાં ૧૫" નોંધવાં છે. હોય તો સીધાં, પણ ટોચે સહેજ પીંડ તરફ ટળતાં. માદાને માથે નાની નાની રૂપાળા સિંગડીઓ. કવચિત્ કડીવાળી ને કવચિત્ સીધી, સપાટ, સરળ, અણુદાર; પણ ગોળા તો ખરી જ.

અંધ ને શ્રવણશક્તિ સાધારણ. દષ્ટિ પણ સામાન્ય. કાળપૂંછડિયું સમકેત્યારે પગ પછાડે; હીં હીં હીંકે ખાય—એથી એનું નામ હીંકાઈ પડ્યું ટોળામાં રહેવું એને ન મળે; એટલે બેનજી કે પાંચજ થી વધારે ભેમાં બેવામાં નથી આવતાં. જ્યારે કાળિયારનાં તો કેટલાંયે ટોળાં ભેમાં રહી શકે છે: વળતે ૧૦૦૦ જેટલાં પણ દેખાય!

ગેહનમાં રખડનારાં. સ્વભાવે ગપળ. ભારે સાન-ધાન, બીકણુ વશુ. અને મળનાવડું પણ એટલું જ. માણુમનો સદવાસ થાય કે પછી છૂટું જ ન પડે.

શિકારી ચિત્તો

ધાસ, ફળ, ફૂલ, પાન જાંબુ જે એને લાગે. ખેતરમાં ઝિલા મેંદા પાણી ચરે. એ માટે રાતે પાણી લાખનારું. કાળિયારને આગ રાતે રખડવાનું નથી રખડું.

એમને સંવનનની કાંઈ ખાસ ઝાતુની પીડા નથી. જારે માસ જમ્યાં જલે એક સાથે એક કે બેથી વધુ નદિ.

દિનદુસ્તાનના ધણા જાગોમાં દેખાય છે. શુન્દરાન અને કાઠિયાવાડમાં છૂટાછવાયાં જંગલમાં આવે છે: કાળિયાર જોડલાં આપકપણે નદિ.

કાળિયાર અને છોકારાનો શિકાર કરવાની એક વિશિષ્ટ રીત છે: જેમાં ચિત્તાની સદાય ક્ષેત્રાય છે: કર્નલ મેડોઝ ટેપ્લરની સુંદર નવલકથા 'આંદળીળી' ('A Noble Queen')માં આવા શિકારનું સુંદર વર્ણન કર્યું છે. દાસ બંદુકોનો વપરાશ વધતાં, ચિત્તાની સદાયથી કમતા શિકારનો શોખ ઓછો થયો છે.

શિકાર માટે પાળવામાં આવે છે તે ચિત્તા—Hunting Leopard વિશિષ્ટ ખનનું પ્રાણી છે. એનું વૈજ્ઞાનિકોએ પાડેલું નામ Cynaelurus jubatus. કેટલાક એને જંગલી ટીપડો—Leopard કે Panther નું જ સામાન્ય domesticated સ્વરૂપ માને છે; પણ તે સાચું નથી. આ બંને પ્રાણીઓના

સ્વભાવ અને સરીંગતા વાન તથા અંધારશ્યામાં ભારે તકાવન દેખાતો હોવાથી પ્રાણિશાસ્ત્રગ્રામીણો બંનેની ભિન્નભિન્ન પ્રતિ સ્વીકારે છે.

જ્યારે દરજી—કાળિયાર કે કાળપૂંછિયાની જાળ લાગે ત્યારે શિકારીઓ પોતાની સાથે, પાછેલા ચિત્તાને માથમાં ધાપી શિકારને સ્થળે લઇ જાય છે. ચિત્તાની આખે આમશનાં ચરમાં કે પાટા જામેલા હોય છે. તેમજ અગાઉથી એમની જૂખ અને ફૂરતા વધારવા ફૂંચિત્ એક જે દિવસ જૂખ્યા પાણી રાખે છે. ચોમ્ય સ્થળે આવતાં તેમને માથામાંથી ઢિનારી, સાંકડો જાંબી જ્યાં દરજી ગર્ભવપણે ચરતાં હોય ત્યાં દોરી જાય છે. દરજી નજરે પડે તેટલે પાછે આવતાં જ ચિત્તાની આંખો ખુલ્લી કરી દે અને જેવોજે સારવાન થયો કે નસત જ એને સાંકડાથી છૂટા કરે. પડેલી તરાપે દરજી પકડાવું તેો હીક, નદિ તો, તે દરજી એક વખત લિપડાં તો ચઇ રહ્યું. ચિત્તો પાછળ જ રહેવાનો. અને આમ પાછળ પડતાં જ થોડું દોડી નિરાશ થઈને એ જગીન પર ગેસો જવાનો. આમાં દરજી મારવા કરતાં ચિત્તા અને દરજીની દોડવાની દરીાશઙ્ગ જોવાનો શિકારીઓને ખાસ શોખ હોય છે. 'વનેચર'

સાહિત્યની નજરે

કરેલા એક પ્રવાસનું વ્યંગ વાણીમાં દર્શન

જ્યારે

કુ-ખિકારને

રચા જેવો છે. તે એ કે જગતમાં ત્વરા થતી છે તેથી બધી રીતે કાપદો બ થયો છે કે ગેરકાયદો પણ થયો છે? એક માણસ એંશી દિવસમાં પૃથ્વીની પરિક્રમા કરે અને તેથી જેવડા વખતમાં એક માણસ દિન-દિન એક ભાગમાથી કાશી કે દ્વારકા પહોંચે એ જેમાં પ્રધારે જ્ઞાન કે વધારે અનુભવ કેણુ મેળવે છે?

પણ પુરસ્કૃત હોય ત્યારે એ સર્વ પ્રશ્નો વિચારી શકાતા નથી. અમારી મુસાફરીમાં ત્વરાનું ધોરણ હતું એટલે અવકાશ એછો જ રહેતો. જોખપુરથી લાહોર જતા જિકાનેર રસ્તામાં આવતું હતું એટલે જેમણુ કલાક અને જિકાનેરમાં ગાળ્યા.

જોખપુરના રથાપક રાજ જોધાના પુત્ર રાજ ગિ. કાઠજો જિકાનેર વસાવ્યુ. પણ જોખપુર અને જિકાનેરમાં ધણે ફેર છે. જિકાનેરનો રાજ્યપિસ્તાર જોખપુરથી બીજો રથાને આવે વરતી પણ પ્રમાણમાં એટલી લાગી.

જિકાનેર રાજ્યની નદીઓ, સાંના પર્વતો, સાંની જોધા-જાણવાલાયક જગ્યાઓ એ સર્વ માહિતી જિકાનેરના પ્રવાસવર્ણન સાથે આવે અથવા જિકાનેર રાજ્યની જુઓળામાં આવે; આ રથજો તે કશું નહિ આવે. જિકાનેર રાજ્યમાં કેાઇક રથજો સતતજ નહી વહે છે અને તેમાંથી પાકો ગોપણ આપવા માટે ગગા-નહેરની યોજના ચર્ચ છે; પણ તે અને જોધા મધ્ય નહોતા.

જિકાનેરની વસ્તી પહેરવેશ તેમજ કદમાં બીજાં રજપૂત રાજ્યો જેવી જ લાગી. મંકાનો ઉપર યોગાંડા રોટલા જેવાં નળિયાં પહેલી જ વાર જેવાં. પણ મને કહેવામાં આવ્યું કે એવાં નળિયાં તો બીજો ધણે રથાને હોય છે, એટલે તેમાં પણ કૌનાક રહ્યું નહિ.

જિકાનેરમાં રાજમહેલ અને જોધો; તેમજ એક હાઇકોર્ટનું મકાન પણ જોયું. તે બંને મકાનો સુંદર અને રમણીય છે. રાજમહેલ તો એટલો જયો મોટો છે કે અમારા કંમેરામાં તે આખો આપતો જ નહોતો! છતાં જિકાનેરની ત્વણવા લાયક જગ્યા તરીકે અને તેની જગી તો લીધી જ. હાઇકોર્ટના મકાન પાસે

યોગાનમાં તોજો રાખી છે તે ઉતરયા હાઇકોર્ટમાં તોપને ગોજો દેવાની સજા થતી દશે એમ તર્ક કરેલો, પણ તે તો તદ્દન મોટો નીવડ્યો!

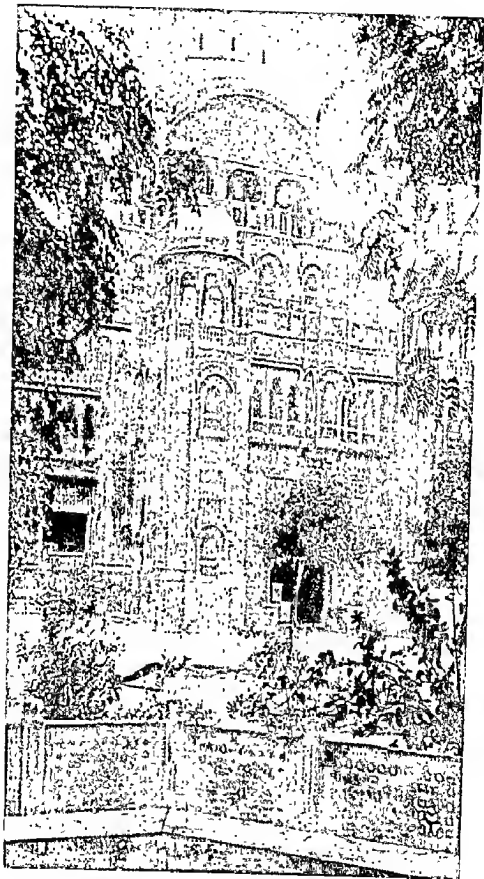
આમ તકો કરતાં, વિચારો મધ્યવર્તી, જગ્યાઓ જોતાં અમારો જિકાનેરનો મુકામ ખત્રાસ થયો અને અમે પંચજ તરફ પ્રવાણ શરૂ કર્યું. મેં આમળા લખ્યું છે કે પાત્રણપુરમાં ધૂળ ઘણી છે તે ઉનાળામાં લખેલું છે; કેમકે હાટિડા સુધીમાં. અમે જે પ્રમાણમાં ધૂણિ પ્રાપ્ત કર્યું તે પ્રમાણમાં પાત્રણપુરનાં તો શું પણ સદરાના રણનાં જોટાંએ પણ ધૂણિપ્રાપ્ત કર્યું નહિ હોય.

૪-લાહોર

પછી આખા લાહોર.

અનારકલીની ફિરમ જોધા પછી અનારકલી જગતર તો સૌને પરિચિત થઇ ગયેલી છે જ. લાહોર વિષે ધણું સાંભળેલું એટલે તે જોવાની મને ખૂબ ઇચ્છા હતી.

લાહોર આધુનિક પંચજની પાશ્વર્ય સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર છે, આજે લાહોરનું કશું મદત્ત હોય તો તે પંચજની સરકારનું મુખ્ય શહેર છે તેને લીધે છે; પરંતુ લાહોરનું પ્રાચીન ગૌરવ પણ કાંઈ ઓછું નથી. આદિશાહ બદાંશીર જ્યારે શાહઝાદો સતીમ હતો ત્યારે વિમાસી છતાં સૌંદર્યપ્રિય એ સુખાએ લાહોર શહેરને વાસેતિ અલંકારેથી રૂપાંતર કરવા માટે કિલ્લાની ચારે તરફ ફરતા જાય જનાવ્યા હતા, તે આજે પણ છે. સંગીત-મૂર્તિ અનારકલી પરની શાહઝાદાની લાયકર આરક્ષિત મટાડવા માટે એ નવનીત-સુકુમાર સુંદરીને કહેર છોડા વચ્ચે ચણી લેવાની ફરતા જનાં થઇ હતી તેના નામ માતનું સ્મરણ આપનાર અનારકલી જગતર લાં છે; જો કે એ અનારકલીના સૌંદર્યની તો ઝાંખી પણ એ જગતરમાં થતી નથી. પણ બીજી ઘણી રીતે લાહોર શહેર મુસાફરના મન ઉપર ચિરરથાથી અસર મૂકી જાય તેવું છે. રજપૂતાનાની ધૂળ ખાતા, સાપાર કે વેરાન પ્રદેશ જોતા આખા પછી મોટાં જાંઘાં અખ ત્રિચિત ઝોડા અને દરિયાની સૃષ્ટિ મિત્રને આનંદિત કરે છે. શીખ ગરેરે વસ્તીનાં પ્રચંડ સરીસા અને જાધેલ દાદી તથા પાળ અને તપ કાંચનપર્ણી મદિત્રાઓ

ખિકાનેરના રાજમહેલનું પ્રવેશદ્વાર

દેશી • આબીદમિયાં ક્ષેત્ર • પાટણપુર

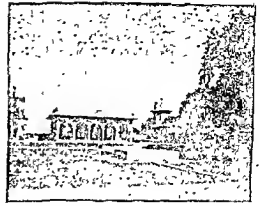

ભજનિક.

આલેખક. શિખારાજ શાહ

લાહોરમાં

લાહોરમાં

લાહોર પ્રત્યેના આકર્ષણમાં વધારો કરે છે. તેમાં જે ખાસ કરીને લાહોરનો શાસ્ત્રમાર જાગ તથા શાદ દારા અને શહેનશાદ જલ્દાંઘીરની કથાર એ ત્રણ તો દશ ગઈ કાલે જ જોયાં હોય તેમ સ્મરણે ચંડી આવે છે.

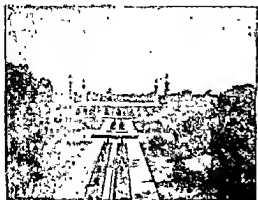
અહીંનો શાસ્ત્રમાર જાગ તે જ પ્રખ્યાત શાસ્ત્રમાર, કાશ્મીરનો તો ત્યાર પછીનો. આ શાસ્ત્રમાર જાગ જો કોઈ યુરોપીઅન મુસાફર લુવે તો એ ચોદમા લઘથી જ જોવાલાયક મહેશો જાંધવાનું રાદ ચયું છે એ તેમની માન્યતા ખોટી ફરે.

શાદ દારા એ મોગલ શિલ્પકળાનો વાસ્તુશિક્ષક નજીક છે. ત્યાંનો અંદરનો દીવા કોટાના દિંદુ મહારાજને આપ્યો છે. આ તરફ દિંદુએ મુસ્લિમ ધર્મ મંદિરોમાં અને મુસ્લિમોએ દિંદુ દેવતાઓમાં આવી ગદદ આપ્યાના દાખલા ધણા છે. લાહોરમાં મોગલ શિલ્પી હુદિશકિતો ખાસ નજીકો સાંપડે છે. જલ્દાંઘીરની કથારના કોષ્ટ પણુ લાગમાંથી કિલ્લાની સામેની લુગ્મા-મરિજદ તરફ નજર કરીએ તો મરિજદના યાત્ર જે જ યુગ જ અને ત્રણ મીનારા દેખાશે. અને લુગ્મા-મરિજદની કોષ્ટ પણુ જગ્યાએથી જલ્દાંઘીરની કથાર તરફ નજર કરીએ તો તેના પણુ ચારમાંથી ત્રણ જ મીનારા જોઈ શકાય છે. કહેવાય છે કે હરીદ શિલ્પી-ઓએ એકબીજાના મકાનની પૂરી ખૂણસૂટી ન દેખાય તે માટે આ પ્રમાણે એ મકાનો જાંધ્યાં છે! જે મકાનો વચ્ચે આસરે સાઇલ કે વધારાનું અંતર છે; તે છતાં આટલી બારીક મણુથી કરીને-જે ચંદ્રવર હમાવતો વનણીબૂઝીને આવી રીતે જાંધી શકે એટલી હુદિ અને કળા આપણા દેશના કારીગરોમાં એક કાળે હતી! નો તક મળે તો ફરી તે કેમ ન આવી શકે?

જલ્દાંઘીરની લુવાની આવી વ્યતિન ચમેલી એટલે એ વસંતભૂખ્યા સૂગાએ લાહોરમાં અનેક જાગ ખાના-વડાઓ અને છત્રવાગો અને પણ મોનાની કથાર ચાવના એ પ્રિયતમ રચનામાં જ તેણે પસંદ કરી. બાદશાદ જલ્દાંઘીરની કથાર એ લાહોરનું પીલું જોવાલાયક રચના છે. શીખો ઉપર મુગલોએ ચુનરેલા લુલમનો કેમ મળે 'બદો' લેવાનો હોય તેમ આ કથારમાંથી શીખો જલ્દાંઘીર-ઉખેડીઉખેડીને લઇ ગયા. યુદ્ધો અને વેરોનું આ મદા લાંબકર રચરચ છે. કલા દિંદુની નથી તેમ મુસલમાનની નથી; શીખની મથી તેમ મુગલની નથી; છતાં જલ્દાંઘીરની કથારની 'મોનાદર' અને સપ્રમાણુ વેલોમાં ચોગ્ય રચણે ચૂંકાં રફટિક ઉખેડી ઉખેડીને અમૃતસરનાં એકલાં સોનાથી જ મહેલાં જોડાળ મંદિરની અંદર જડવામાં શો ઉપકારક હેતુ સરતો દશે!

લાહોરમાં શીખ સત્તાની આસરે છે. લાહોરમાં શીખની વરતી મોટી છે, પણ ખીટ વરતી ગેથી જે મોટી છે. પરંતુ શીખ ધર્મનું મુખ્ય ધામ તો અમૃતસર. લાહોરથી તે અમૃતસર સુધી મોટર જઇ શકે એવો રસ્તો છે. વચ્ચે ડામર લંગાડો છે અને બંને પાણુ માધરસ્તો છે. આમ હોવાથી મોટર માટેનો રસ્તો વધારે સારો રહી શકે છે. તે રસ્તે (જો અંગ્રેજોમાં આન્ડ ટુન્ક રોડ કહે છે) અમે મળેલા અગાઉ મેરસાડે બંગાળથી પેશાવર સુધી બંધાવેલો તે જ આ રસ્તો. તેમાં અર્દાનવી ચોગા દેશકર કરી અંગ્રેજ સરકારે દશ તેને વણી સારી રિયતિમાં આપ્યો છે. ખીટ રીતે જોએ તો દિલ્લા પશ્ચિમોત્તર ગામમાંથી આવના કમકમરે દિલ્હી ત્રણ કરવા મારે આ રસ્તો વચ્ચે ઉપર, વચ પડે તેમ છે. એટલે તે વચ્ચે મરસાડે રહે

સાલિમાર બાગ - લાહોર

અમૃતસરનું સુવર્ણમંદિર

પુન્યમૃતસર

આજે અમૃતસર જે જગ્યાઓ ગાટે પ્રખ્યાત છે. એક ત્યાંનું સુવર્ણમંદિર અને બીજી જલિયાંવાલા બાગ. સુવર્ણમંદિર કુંદર જગ્યા છે, તેમજ શીજોના ભક્તિ-ભાવને લીધે તે છે તેના કરતાં પણ વધારે ભવ્ય લાગે છે. આસપાસના નળાવને લીધે મંદિરના ધવલ સંગે-મરમરનું દરય સાફ લાગે છે. શીજોમૂર્તિપૂતમાં માનના નથી, એટલે જે નિયમેને અધીન રહી શીજો ત્યાસે છે તે જેમાં લખ્યા છે એ ગ્રંથસાહેબનું તેઓ જાણના કરે છે. અહીં એક રૂપિયાથી વધારે રકમ ધરનારને પહોંચ આપવામા આવે છે, એ રીત ખીસ્ત સર્વ મંદિરો-એ પ્રદણ કરવા જેવી છે.

અહીંના સુવર્ણમંદિરનો ખ્યાલ તખ્તીને આપી શકાશે મરકેલ છે. તેના બદારના ફેટાઆફે-તો ધણીએ જોયા હશે, પરંતુ તેની અંદરના ગર્ભદ્વારની છતી કોણને સંવા દેવામાં આવતી જ નથી. ચારે પાસ નળાવની વચ્ચે આરસથી એ ગંધિયું છે. શીજોની ભક્તિ અને ધર્માધતા ત્યાં દેખાય છે. જેટલા પૈસા અરચાય તેટલા એ મંદિરની અંદર સોનાની વચ્ચે નીલમ અને એવું જાણુ જડવામાં ખરચ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ શીજોએ મુગરોની કચરો મુકરના પગેની કલાતમક નકશીનો સંદાર કરી તેમાંથી જે જપાદિરો ઉદ્ભવ્યાં તે જખાં પણ આ ખેડોળ આકૃતિનું આર્થિક મૂલ્ય વધારવામાં જ વાપર્યા હોય એમ લાગે છે. છતાં સમગ્ર રચનામાં સપ્રમાણતા અને ભવ્યતા યંને છે. મધ્યમાં ગ્રંથ સાહેબ અને તેની સમક્ષ સતન ચાણુ રહેતું સંગીતશીખ ધર્મની કલાને જીવંત રાખે છે.

જલિયાંવાલા બાગ એ હિંદની પ્રગટીય અસ્થિનાનું

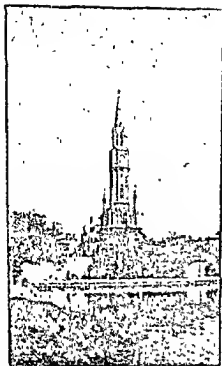
પતીક છે. માન અને આપમાનની લાગણી જે જણમાં ન હોય: સાધુમાં અને ગુલામમાં. એ ગુલામી માનસ-માંથી રાષ્ટ્રનો પ્રાણ જે દિવસ સચેન થઇ જાયો તેનું રમરણ રાખવા માટે અમૃતસરની મ્યુનિસિપાલિટી-એ આ બાગની પ્રખ્યાત જગ્યાઓ ઉપર રમારકો ઊભાં કર્યાં છે.

એ સર્વ વિચારો મને આવ્યા દના, છતાં જે ભવ્ય વાતાવરણ અમૃતસરના સુવર્ણમંદિર અને આકાશ-તખ્તમાં જોવા તેમજ અનુભવવા મળે છે તેવું ગુજ-રાતમાં મેં અનુભવ્યું નથી. સાદિત્યની નજરે કે કલાની નજરે જે પરતુ જોઇ તે જ પરતુઓ ઐતિહાસિક કે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જોઇ હોત તો આલેખ જુદી જ રીતે લખાત.

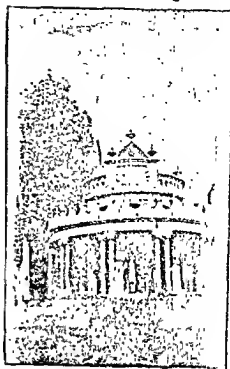
અમૃતસરમાં પણ બિકાનેરની માફક અને માત્ર થોડા કલાકો જ દલા દતા અને તેટલામાં શું જોવું અને શું ન જોવું તે પ્રશ્ન મુખ્ય થઇ પડ્યો હતો; કેમકે જાણુ જ જોવા જેવું લાગતું હતું. અમૃતસરનો મ્યુનિસિ-પાલિટીનો ટાવર પણ જોવા જેવો લાગતો હતો; પણ તેની તો છતી પાડીને જ સંતોષ માન્યો.

અમરે ખાલસા કોલેજ જોવી હતી, પણ તે તો બંધ હતી. અમે મકાનનાં દરવાજાં દર્શન કર્યાં અને વિદ્યાની ઉપા-સના અમે પણ ફીકફીક કરી લીધી એમગણીવિદ્યાવર્ધીયા.

જતાંજતાં એક કાપેટ ફેંકટરી જોવા અમે ગયા દના. પ્રવાસમાં અમે જોયું હતું કે જે માત્ર દિદ જદારે પણ પુષ્કળ જાય છે તે માત્ર જાવાનારાઓ પોતાનાં કારખાનાનાં અંગ્રેજ નામો રાખ્યાં વધારે પસંદ કરે છે. અમે જે ક્ષેત્રેજો જોઇ તે ગોદ પગાડે તેવી હતી અને અપરિચિતનો નિયમ કોરે મૂકવા વૃત્તિ થાય તેવું હતું; પણ તે સર્વની કિંમત ઘણી હતી. પ્રકારમાં

શુનિસિપલ ટાવર - અમૃતસર

ગંગાપાલ યાત્રા - અમૃતસર

એને શેત્રેછ ન કહેવાય, પણ ગાંધીયા કહી રાકાય; અને કારીમશીની ખૂંચી તેની કુમાર કરનાં તેના પછાટ અને તેની ચિત્રચરનામાં વધારે રહેલી હતી. અમૃતસરની બધી રાજાણીયતાની આકૃષ્ટ આ ગાંધીયા ખચરમણીવદતા.

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં જોધપુર-ગિકાનેર મુગલાદના વખતમાં સમૃદ્ધ થયેલાં રાજ્યો અને સાહેાર તથા અમૃતસર એ બંધાં મુગલાદના અધઃગત પછી આગળ વધેલાં રાજ્યો છે, અને એ જેની સરખામણી તથા વિરોધ જોવા પછી લાગે છે કે ન્યાં નારા પામ્યાનો આશય નથી ત્યાં પ્રાચીન અવશેષો વગરે સચ-

વાઈ રહ્યાં છે એટલું જ નહિ, પણ પ્રાયેક નાની પ્રાચીને જુની પ્રગળા અવશેષો ઇરાદાપૂર્વક જુસી નાખવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. જોધપુરનાં અવશેષો વિશે હું લખી ચોય; ગિકાનેર બધું જોવાનો અવકાશ તો નહોતો, પણ રાજમહેલ જોયો; (વેતેકે રાજમહેલો વિષે તો એક જુદો લેખ લખવો પડે તેમ છે) અને સાહેાર અમૃતસરના પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન મકાનો જોયાં; અને લાગ્યું કે સૈદ્ધર્થમાં પેળળા ચડે ખરું. એ સૈદ્ધર્થનો આશય રચનામાં સચળા કરતા અને અમૃતસરની લિગડખા. (ચાહ)

‘ન’

નવાં પુસ્તકો

કોમ્પ્યુટર ભગવદ્ ગીતા (પંચામૃત)-મૂળ, પતાનજ, મુજરાતી ભાષાંતર, દિલી ભાષાંતર, રાવિદાસિ ભાષાંતર અને વિવરણ સંમીત ગીતા-પૂર્ણાંજલિ તથા વરપદાનના પારિભાષિક સાહેાર સાથે તેનાર કરનાર-નિદારી, પ્રકાશક-ચંદ્રલાલ બહેરાલાલ પટેલ, નિદારા અધિકારી, ગોંડલ, ૧-૭-૭૦; બોરસી-વિજય અને બીજી વાતોઃ મૂળ લેખક-રાજગોપાલાચાર્ય, અનુવાદક-જેડાલાલ ગાંધી, પકારક-પ્રધાન ગાંધીલલ અમદાવાદ, ૭-૧-૭૦; પદ્મકાન્તે તે જ ને બીજે નાકરી (ગાંધી નાકરીના સંપર્ક): લેખક-દુસલાલ ગાંધી, પકારક-મુમુક્ષુકર મોદનલાલ

દવે, અમિંસરમાળા, ડે.સો.દે.લ કાંચી, ૭-૧૪-૭૦; કોમ્પ્યુટરનાં કાંચી (પાંચમ પદ) લેખક-કાદમણ, મકારક-રજિતલાલ દરિલાલ પેડયા ૧૨૧ મેડેલ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૧, ૭-૮-૭૦; હૃદય તરંગ અને ઘાસજીની ઓઃ પં. દેવશર્મા ‘અમર’નાં મૂળદિલી કપાળી અનુવાદક-શ્રી સોનાનેર, મકારક સમૃત સાદિલાલ પર્ધક કાર્યાલય, ૧-૭-૭૦; અમરકાંક્યાં મુખારિનો-‘જોડીમારક’ અને તે કપરનો નિળ ર) લેખક અને પ્રકાશક-વિદેશવિદાદ કાતાજી મહેતા, ૧૪ પારસી કોલોની કાંચી, ૭-૮-૭૦; શ્રી છવળા મેરઘી મુંબઈ અને રજત મહેતાવર અંક ૧૪૬ રાસકાવલર મુંબઈ ૨.

ભૂતકાળને જીવંત અને વર્તમાનને શાશ્વત બનાવતા જાતની સર્વકાલવર્તી મહાન શોધ

સામ્ય મુદ્રણકળાના શ્રીગણેશ

માન્ય માણસને જે પૃષ્ઠામાં આવે કે ગોટામાં ગોટી સર્વકાલીન શોધ કઈ? તો મુખ્યત્વે કરીને વચન, વિદ્યુત, ઈન્ટર્નલ કોમ્પરેશન એન્જિન (આંતરન્યતનવાળું એન્જિન), તાર, ટેલીફોન, વાયર-લેસ ટેલીવીઝન ત્રણે તરફ તેનું લક્ષ્ય ખેંચાશે. આ શોધોએ, અદ્યતન સમય અને રચન ઉપર વિશ્વ મેળાએ છે અને સંસ્કૃતિની પ્રગતિને ધણી વેગ આપ્યો છે; છતાં તેને સર્વકાલવર્તી કહી ન શકાય, એ ખરેખર ખામે એવી મહાન શોધ તો (ગયા યુગમાં કહી શકાય તેમ) એક મુદ્રણકળાને જ કહી શકાય. જાણ્યોએ એકએક અક્ષર ભૂતકાળ સાથે આપણે સંબંધ રચાવવામાં અને ટકાવી રાખવામાં સહાયક છે, એ કેવળ ખંડે અને મહાસાગરોને જ પરરપરની સંસ્કૃતિના વિકાસની પાજથી બાંધતા નથી, પરંતુ એક યુગને બીજા સાથે સાંકળે છે, એની સલામથી જ એ આપણે ઑસ્ટ્રેલોસ ને આર્કિ-મીડિસ, ખંડો ને સાંકેટિસ, શેક્સપિયર ને ડિકન્સનું નવરાશો અવગાહન કરી શકીએ છીએ, તેમ જોને પ્રતાપે આજના મહાપુરણે પણ કદી મરજી નહિ, દસ દશ વર્ષ પછી પણ એઓ માણ્યો સાથે વાત કરતા દર્શ, જાપ-કક્ષા ભૂતકાળને જીવંત ને વર્તમાનને શાશ્વત બનાવે છે.

આ જાપકલા કયાંથી આવતી? કયે રચને અને કયારથી એની શરૂઆત થઈ? આકૃતિ અને ચાંક, અક્ષર અને શબ્દો, લીટીઓ અને પાનાને શાશ્વત રૂપ આપતી એ કક્ષા, ૧૭૦૦ વર્ષ પહેલાં છેક હજીની જીજી સદીમાં જાણીની હતી. એમ કહેવામાં આવે છે કે ચિનાઇ બાપાનો એક ઉત્તમ ગ્રંથ લાકઝાની તકલીઓ પર કોરી કાટવામાં આવ્યો હતો. તે પછી લક્ઝબીયાં ઉપરથી જાપવાના હુજરની સમયગાંઠા હજીની છઠી સદી સુધીની બાંધી શકાય, તત્પાનમાં ઇ.સ. ૭૪૬થી એ લક્ઝબીયાંથી જાપવાનું શરૂ થયું. છતાં બીજા વડે કોરીઆમાં કેટલાંક પુસ્તકો ઇ.સ. ૧૨૩૭માં જાપામાં હતાં; અને યુરોપમાં ચંદરમી સદીની શરૂઆતમાં ત્રાંગાનાં બીજાં શોધામાં એનું માનવામાં આવે છે. મધ્યયુગના ગ્રામજો અને ઉગરાવો પાસે લાકઝા અને ધાતુમાં કેરમી મહેર-જાપ હોવાનું તો આપણે જાણીએ છીએ.

પરંતુ હજીની ચૌદમી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધી તો

યુરોપમાં દરેક પુસ્તક કે ગ્રંથો તેમજ પાનગીદરવાદેય બધું કામ દાંધે જ લખવામાં આવતું. એવી વસ્તુવિધિ ચોપડીઓનો વેપાર ઘણા વિશાળ પાયા પર ચાલતો હતો. એકેય વિદ્યાર્થીએ પાર્શ્વિક સંસ્થા લઈ આ, શોભન-કાર, ચોપડીઓના પીરનાર અને વેચનારના કામદાર-મંડળ વિહોણું નહોતી; અને ઘણા મુંદર યથો એઓ પ્રગટ કરતા.

જાપાની કળામાં પ્રગતિનો સાચો પલટો તો જુટાં બીજાંની શોધે આવ્યો. ચૌદમી સદીના અંત સુધી જે પુસ્તકો જાપાનાં તેનાં આખાં પાનાં ને પાનાં લાકઝાની તકલીઓમાં કાતરવામાં આવતાં, આમાં મુશ્કેલી એ કે એ વડે જાપ લીધા પછી તે બધાં સંવરી રાખવાં પડે અને એ ચોપડી ફરી જાપવાની ન હોય ત્યાં સુધી એઓ બીજી કશો ઉપયોગ નહિ. પણ જુટાં બીજાંની શોધે આ રિયતિમાં પલટો આવ્યો અને તે દિવસથી જાપકળાની પ્રગતિ પાંખોળી બની.

ઈ.સ. ૧૪૨૦ અને ૨૦મી વચ્ચેના દોષકેક વર્ષની એક મુંદર શુકનીઆગ સવારે દારૂલેગ પાસેના જંગલમાં ટહેલનાં ટહેલનાં હોરેન્સ ન્હોન્સન કોસ્ટર નામના એક દોહરારોશીએ બીચ જાડની ધોડી જાલ લઇ તેમાંથી જુટા અક્ષરો કોતરી કાઢ્યા, અને પોતાના પોતરાઓને શીખવવા કાગળે એકાદ જે લીટીઓમાં જોને ગોઠવી, હોલટાવી એક કાગળ પર તેની જાપ લીધી. હોલટાઓને શીખવવા ચાટેના આ ચોળ્યાકારે કોસ્ટરના જોનમાં લાવિષ્કની આ મહાન શોધનો વિચારોનું બીજ મુક્યું.

સામાન્ય શાહી જોને ઘણી પાનગી જાણવાથી પહેલાં તો જોને ઘટ અને વધુ પાકી શાહીની શોધ કરવી પડી. જોવડે પરિણામ એટલું તો સંતોષકારક આવ્યું કે દલે જોણે અક્ષરો ચાટે જાડની જાલ કરતાં કાષ વધુ સારી ને ટકાઉ ચીજ વાપરવાનો નિર્ધાર કર્યો. એજે રીસાની અજગાયશ લીધી, પરંતુ એ ઘણું નરમ જણાયું એટલે જોણે કલાહનો અખતરો કર્યો અને જોમાંથી ઘણી સજ્જતાથી અક્ષરો નીપજાવ્યા. જંગલમાંની એ લટાર અને પોતાના પોતરાઓને શીખવવાની એ અગરાક વંદરાની ધરજોએ દુનિયાને જુટાં બીજાં અને જાપશાહી આપી અને સાથેમાથે આજ

નાં લીંગાટાઈપ, માનોટાઈપ, સ્ટીરિયોટાઈપ અને આધુનિક પર્તમાનપત્રોનાં ઝડપી સાધનોનો પાયો નાખ્યો. પરંતુ જેમ જીન પશુ શોધકોની જાળમાં અને છે તેમ કૌસ્ટરનો આ યશ તેને નસીબે ન રહેનાં લૂંટાઈને જીનને જ લાગ્યે ચોંટ્યો.

કૌસ્ટરનાં આ નવાં જીનની માગણી એટલી તો વધી પડી કે જીન વધારે માણસોને પોતાના કુટુંબ-ધંધામાં દાખલ કરવાની એને ફરજ પડી. આ જમ્યા પાસે એણે એ દુનિયનું સ્વસ્થ કુટુંબ રાખવાના સોગમ લેવડાવ્યા.

આ કામદારોમાંનો જૈન નામનો એક જર્મન કે જે જૈન ફૂટબોલ ક્લબમાં ફાઈફ્ટ હોવાનો શક જન્ય છે એણે જીનમાં દાખવાની અને આસરે સ્વેડવાની એ તરફીય દરનગત કરી લીધી અને પલાયન થવાનો લાગ શોધતો, એક દિવસ જ્યારે બધા દેવળમાં ગયા હતા ત્યારે, જીનમાં જનાવવાના સાધનો અને દક્ષિણે તફાસી એ માઈન્ડ નવર તરફ પલાયન થઈ ગયો. ઇ.સ. ૧૮૪૦ના અરસામાં આં એણે જીનમાં જનાવવાનું અને જાવવાનું કામ શરૂ કર્યું. પાછળથી જૈન ગટનજર્મ અને જૈન ફૂટબોલ એ જશ્વરમાં જાવવાનું શરૂ કર્યું અને અને પુરાવવામાં એમની કીર્તિ દેખાઈ. જોકે કૌસ્ટર અને તેના નજીરાઓએ ઇ.સ. ૧૮૮૧ સુધી દારૂલેગમાં જાવવાનું આજુ રાખ્યું, જનાં એટલું તો નિર્વિવાહ છે કે ઇ.સ. ૧૮૫૦થી માઈન્ડ જ જાવકલાનું કેન્દ્રધાન હતું.

આનું ચોખ્ખું પરિણામ એ આનું કે જર્મનીએ ગટનજર્મને હેરફેર કરી શકાય એવાં છુટાં પાટુજીનનાં સાધક તરીકે જાહેર કર્યાં.

જે કે પુરાવામાં આ છુટાં જીનમાં (movable types)ની પહેલી શોધ કેણે કરી એ વિષે વળા મનવેદ છે. હોલ્ડ, જર્મની, હટલી અને ફ્રાંસ સો દેશો એ યશ પોતાનો હોવાનો દાવો કરે છે; જનાં જર્મની પાસે એ સમયના પ્રાથમિક ગ્રંથો ગટનજર્મના નામના પુરાવા સાથે ગોઠાઈ છે, જે જીન દેશ પાસે નથી; એટલે મુદ્દલેખના પિતા તરીકે એની નામના થઈ છે.

તે પછી તો ગટનજર્મ, ફૂટબોલ, ફાઈફ અને જીન વળાએ જીનમાં દાખવામાં અને જાવકલામાં આગળ સુધારા કર્યાં; પરંતુ એ જમ્યા પ્રયત્નોને માટે માર્ગ ઘણો કંટાળો દતો. કોઈપણ જારી નવી શોધ, જૂના રચાવિન દક્ષિણાઓના દિનમાં દેશનરૂપનીય છે.

એ જ પ્રમાણે ધર્મોચારો અને સદિવાઓનાં સક્રિયતાથી મદાજનોએ પોતાની રાજ પર તરાય મારની આ નવી જાવકલાનો કટ્ટર વિરોધ પુકાર્યો. પહેલાં મદાજનો એમાં વિલાપ્રચાર અને તેને ખરિણામે ઉદ્ધાવતો ધર્મોચારોની સત્તાનો વિનાશ વાંચ્યો, જ્યારે જીન મદાજનને એવું સમજાવ્યું કે જાવકલા એમના જીવનનો રાજવો ખૂંચતી લેશે.

આની સામે ફૂટબોલ અને ગટનજર્મ અને જાવકલાની સુધારણા કાળે પોતાનું ધન, દરજ્જો અને શાદમદાઓની કૃપા સુદાં ન્યોચાવર કરી એટલું જ નહિ પણ વિરોધીઓ સાથે આદાતમાં લડી લડી એમણે મરીયાઈ પણ સ્વીકારી. જનાં એમણે ખંત ઊઠ્યો નહિ અને એમના નિશ્ચલ અવિશ્રાંત પરિશ્રમને પરિણામે પુરાવાના એકેએક મોટા શહેરમાં જાવકલાની રચાવના થઈ.

અને એક મશરૂવાળાને ત્યાં શિખાઈ તરીકે શુભા-રનાગીરી કરતો વિલિયમ કૅક્ટન કેવીરીતે પહેપારી બની બુદ્ધિમયો; ત્યાં 'સાદસિક વેગારીઓ'ની પેદીનો કામચલાઉ મુનીમ જની કેવીરીતે જાવકલાનો હુન્નર શીખ્યો; અને ઇ.સ. ૧૮૭૬માં વૅસ્ટમિનસ્ટરમાં 'વૅડ પેટ્રા' પાસે પહેલપહેલું બ્રિટિશ જાવકલાનું રચાવી, જાવકલાનો ધંધો એણે સી રીતે જમાવ્યો, એ બ્રિટિશ જાવકલાના શ્રી-મણેશની કથા તો ઘણા નિશાળીઓએ જાણે છે.

પણ તેના પે યત્નો આરામસર સા નહોતા. ચોથા એડવર્ડ, સાતમા હેન્રી, અર્લ ટિવર્સ, અર્લ આંવ વૅરિક અને એડવર્ડ ગ્રેવા આશ્રયદાતાઓ જનાં, લાનના દરતાવેજ લખનારા ગિરણીસો, ધારાશાસ્ત્રીઓ અને 'આપણે જાવકલાને જડખૂંચી લીએડી નાખતી જોઈએ નહિતર એ આપણું નામનિશાન પણ નહિ રહેતા કે' એવા પોકારો કરનારા પારસી જાવાઓએ એને હેરાન કરવામાં જારી ન રાખ્યું. એના જાવકલાનો નાશ સુદાં કરતા માટે એમણે પ્રયત્નો કરેલા. એ સેના જીવન વિરોધ સામે કૅક્ટનને કપરી ટક્કર ઝીલતી પડી હતી.

પરંતુ વિરોધ પ્રતિનો મો તેટલો અપરાધ કરે, જનાં તે તેને અટકારી શકતો તો નથી જ. બાંકવાન દ વૅરે, રૅન્કે કૅપ્ટે અને રીચર્ડ પિન્સનની સમગ્ર સદાયથી કૅક્ટનના કુટુંબે બ્રિટનમાં જાવકલાનાં મૂળ સંભરૂં કરી દીધાં.

ગોપી

(અનુસંધાન પાઠ્ય પૃ. ૮૮થી આરંભ)

એ 'મારી ગોપી, મારી ગોપી' એમ લાડમાં જોવા-
વતી, એ ધર્ત્તવર્ણી કૂટડી માતાની અર્ધી મોરછા જો-
પાળમાં ઊતરી હતી, અને કુદરતનો વિકાસક્રમનો સિદ્ધાંત
સમન્વયતી હોય તેમ છોકરાનો રંગ ધર્ત્તવર્ણમાંથી
મુલાળી પ્રગટ્યો હતો.

ગોપી રાવળે છોકરાને મોતીના ઊંડ જેમ જોઈયો.
રાવળિયાનું છોકરું નાનપણથી જ નાચતાં અને ખાતાં
શીખી ગયું. જેમજેમ એ મોટો થતો ગયો તેમતેમ
મોતી રાવળે એને જવાબદારી તથા જો ત્યારે શહે-
રનાં નાટકો જતાની નાચ માપનના સંસ્કાર સંચિત
માંડ્યા. કોઈપણ સ્ત્રીજ ગોપાળને ગળે સહેલાઈથી
ચડી જતી. શહેરમાં નાટક જોઈ આવનારો ગમડાનો
વર્ગ આ છોકરાને મોટે આટલી સરસ રીતે હેલામાં
હેલાં માપનો સાલખાને ખુશ થઈ જતો આમ ગોપીની
પ્રતિષ્ઠા નમી. જાવાબદારી ટોળાએ પણ એકવાર
ગોપાળને પોતાની સાથે લઈ જવા માગણી કરેલી.
પણ મોતી રાવળ પોતાના મોતીના ઊંડને શેનો વેઠા-
વા દે? તેણે તો પોતાના છોકરાને સારો એવો
કેળવ્યો; અને જેત્રણ લગ્ન વગાડવા માગતી જ મોતી
રાવળને ખાર મહિનાના રોટલ મળી જવા લાગ્યા.

ગોપીની ટુકડી પોતાને ઘેર આવ્યાથી ચતુર્લાઘવા
પિતાને આજર જળવાવાનો સંતોષ તો થયો, પણ પત્યાસ
રૂપિયાની રકમ પણ જરા તાળવે મોટવા લાગી. પરંતુ
એમાં તો કાંઈ ધણજ ન હતો, એટલે દરે રકમ
જરાજર વસૂલ કરી જોઈએ તેના પર વાત આવી.
એક પણ પ્રસંગ એ દોષી વગરનો પડવા દેતા ન હતા.
અને ધીંચારી દોષીની જાત; જાંધું સમજે તો વ સામા
થવાની એની શી તાકાત? વળી લોભ પણ ખરો.
જેહક વખતે ભેટ મેળવવાની દાનતે સીકોઈને રીઝવવા
જ રહ્યા. આ ધમાકમાંથી મળતી આરામની ક્ષણોમાં
વરણિયા જીવાનો એમનો કસ કાઢતા, 'આ ફલાણા
ગામના પટેલ અને આ દીકણાના,' 'આગને કાગ
દેખાડવામાં ફાલો છે.' એમ મનાવી પટાવી રાવળિયા
પાસેથી નાચ વચેરે કદાવી લેતા. પણ આ જાણી જોઈમત
હાવવાની પાછળ મોતી રાવળિયાના મનમાં એક
જ હેતુ રહેતો; વરને માંડવે અને કન્યોને માંડવે મજબી
જેહકમાં પટેલિયાઓને રીઝવી ભેટ મેળવવી. અને
ખરે, આ જ પ્રસંગે તો ફરક લગામાં મોતી રાવળિયાને

ટંકરાળ પડતી. ગોપી અને એ ગોપાળ જેની દાદીમાં
જઈ દાદ નાખે તેની મુંઝવણ શી કે રાવળિયાને પાછો
ઢેલે? લલજાલા મકંખીયૂસ પણ પાણી પાણી થઈ જત
કુશળ વેપારીની પેઢે મોતી રાવળ લીલી વેત્ર જે
લાગતા જવાની આ દિવસોમાં જોળખાણ કરી લેતો.
એમને રીઝવવા ખાતર એ થાકેલા ગોપીને પણ ન
આવતાં વિચાર ન કરતો. અને તૂટતે એજે ગોપી
મને કમને નાચ્યે જતો.

રાવળિયાઓને કસ કાઢવાની વરના જાગની છંદા
પૂરી થઈ ન આવી. દોષીઓએ વરને માંડવે લૂગાં
તો પહેલી, પણ જ્યાં વરદોડો જ ફેરવાવો વખત
ન રહ્યો ત્યાં દોષીઓની અરથા પોણા કસાક ચાત્રવી
રમજટ તો ક્યાંથી જ અને? જાગને જવની જોડી મૂકી
પડી. દરે તો જો જો તે કન્યાને માંડવે.

ચૂતુરભાઈ પટેલ વડુવાળા થઈ ગયા. વરપક્ષે અને
કન્યાપક્ષે લગન માણ્યાં. શીત માધ્યાહને વેવાણેના
ગળાં બેસી ગયાં દનાં. રાતની રાતોના જિનગરા સીંઈની
આંખો ઉપર દેખાતા હતા. અચ્ચાર કિયમનાં મિથાલ
જાણે અનુચિત થવા લાગ્યાં દનાં. રીકોઈ દરે ઘેર જઈ
નિર્ણત સેવવાની આશા રાખતું હતું. દરે ખાકી હતો માત્ર
એક જ કાર્યક્રમ, — ઉદસી જેહકનો — જેમાં વરપક્ષનાં
સમાંવદાક્ષિને પહેરામણી, સૌ નિર્મિતિતોને પાનખીમાં
અને આખા ગામની નોતરેલી-વણનોતરેલી, સિંદ-
અસિંદ તમામ વસ્તીને ગોપીના નાગની મજાની ભેટ.

જેહકનો વખત લાગવા આવ્યો અને મોતી રાવળે
ગોપીને સમજવવા માંડ્યો. કેટલી મે જાનોની ધૂન
ખાધેલો ખરિયો મોતી રાવળે છોડ્યો; મોટા ઘેરવાળા
ઘાઘરા મે મુલાળી, વાદળી, લીલી સાદીઓ કાઢી,
એક કટાએલ પતરાનો દાખડામાંથી ખોળાં મોતીના
ફંદા, જંગલીઓ, અને ખીંછ મુંગારસામાગ્રી કાઢી.
ગોપીએ તથા કાંઈ જાનનાર છોકરાએ તૈયાર થવા
માંડ્યું. કોઈ મુદેશીને પણ શરમવે એવો ચોરસ
ગોપીએ તેજ નાખીને મૂક્યો. જોળ અહેરો પાઉર
લગાવતાં વધારે ખીંચ્યો. આંખમાં ગેશ, ગાંધે તથા
ચિથુકે વાદળી દિપકી, નાકમાં મોટી વાળી, કાનમાં
કુમ્ભર, સંધ્યામાં મોતીની ગાંગ, કાંઠે મોતીની જાંજો
દારનાં આપડા, તંત્ર સંચાલણ ઉપર કિરમજી રંગનો
ઘેરદાર ધાત્રો, ઉપર દીક્ષણી ઢળે નાખેલી જંગલી
ઓદણી, અને છેવટે, મુનિવરનાં પણ મન ચળાવે એવી

પગની મીઠી ધુધરીઓ, એમ ગોપીનો શુંમાર સન્નયો.
ગોતી રાવળ એકેએક વિગત ઉપર ધ્યાન આપતો
હતો, અને ઊકરાને શણગાર સમ્પત્તાં પ્રગટ અપ્ર-
ગટ તે બોલતો હતો: 'આજે તો દીકરા, કસી કમી ન
રાખતો. રમઝટ બોલાવતો. બોડિયાર મા જેની માથે
બેઠો છે. દાઝરાદબુદ છે મારી માડી.'

ગોપી મૂંઝામૂંઝો સાંભળ્યા કરતો હતો. એની
આંખોથી આંખમાં રતાસ હતી, માલ વગર રંડે વણ
તડકાથી તપીને રાતા થયા હતા. ઊકરાને જાણીને
કેાચ થઇ ગયો હતો.

'જે ઘડી નળવતી ભેજે બેટા! જગદંબા, મારી મા!
તારો ઊકરા છે, મા! ચરીખનું રતન છે!' ઊકરાની
દીવાસ કળી ગયોશે મોતી બોડિયારને આરાધનો
હતો. બાપની ચિના બેઈ મૂંઝતો ગોપી બોલ્યો:
'કાંઈ નથી બાપા, મુંઝાઓ છો રાના? જરાગર આસરો.'

બુધોર દળનાં વેવાઇને માંડવે બેઠક જાગી. ધોળીએ
આદરના જાંધેલા માંડવાનાં કાગળનાં ફૂલનાં તેરણે
લટકી રહ્યા હતાં. મોટામોટા આથરો ઉપર તકિયા
અને ફોલ્ડ મોઢાં મિજાવાઇ ગયાં હતાં. સૂરનાગ્ર-
પણના તડકા માંડવાની અંદર સહેજ પેહા અને વર-
સાજ તથા જનનિયા વાજતોગાજતે વેવાઇને માંડવે આવી
પહોંચ્યા. પહેરાગણીમાંથી વેવાઇએ પરવામાં પછી
એકજાણુ વ્હાપાણીની તૈયારી થવા માંડી અને બીજી
જાણુ દોલોએને રમવાનું શરૂ કરવા કહેવામાં આવ્યું.

ગોતી રાવળ સિવાય આરે રાવળિયાઓએ લૂગાં
પહેરી હતાં. ગોપી અને કૃષ્ણ ચનાર ઊકરા સિવા-
યના બીજા બે રાવળિયા આધેડ હતા. એમની સોભા
ઓર ખીસી નીકળતી હતી. કાળાં શરીર, બેઠેલાં ગયાં,
મૂઝ મૂઝેલું મોં અને તે ઉપર મુંદરીના સોળ શણગાર!
ખજે દોલકાં ટાંગી ધમધમાટ સાથે ચકરીઓ લેવી
અને ગોપીના નાચ માટે વનાવરણ જમાવવું એ એમનું
કર્તવ્ય હતું. ગોપી અને કાંન રમતા ત્યારે એ બે જણ
જાણુએ બિશા દ્વી દોલક વગાડે જના અને ગોતી
રાવળ એક જાણુએ બેસી એની ધોળા પાલડીવાળું
માથું દલાવતો માસ ધ્રુવાવી શરણાઇ વગાડતો.

મોટા રાવળિયાઓએ દોલકાંના દગદગાટ કર્યા
પછી કાંનગોપીનો નાચ આદર્યો. અવાજ કરતાં
ઊકરાં સાંત થયાં. દોલોને રમવાની જગ્યાની એબેર

એમનું જનમેલું કૂંડાળું તધારે માલ થઇ આગળ ધસવા
લાગ્યું. દીલી કમરવાળા લુવાનિયા દટાર થયા અને
દરેકે, પોતાનો આ મિજાસમાં કંઇક વિશેષ મહત્તા
મળે એ રીતે વાળ સમ્પાદવા, ખોંખારા ખાવા કે મૂઝ
આગળવા માંડી.

ગોપીની ધુધરીનો પહેરો રણકાર થયો અને આખી
બેઠકમાં સાંતિ ફેલાઇ ગઈ. 'કાનુડો મારી કેડે પડ્યો
છે' એ બીજથી ગોપીએ શરૂઆત કરી. ત્યાં કાંન
આવ્યા અને ઊકરાઓએ તાડકમાં સાંભળેલી પ્રાસંગિક
અપ્રાસંગિક ચીજો છેડી અને ધીરેધીરે કૂંડાળે પડ્યા.
દોલકની રમઝટ ચાલી. ધુધરીઓ રણજણવા લાગી.
કૃષ્ણથી રીસાવાનો, મનાવાનો, મીડાવાનો લાડ કર-
વાનો અભિનય કરતો ગોપી સોકોઈના મુખમાંથી વાહ
વાહના ઉદ્ગારો કઢાવવા લાગ્યો.

કાર્યક્રમની વગર જાહેરતે લોકો વાન કરતા હતા
કે આજે દાણીયા રાખવાની છે. જે મવાતું હોય
તે કરતાં પણ કોઇ વધુ મારી ચીજ દલે આવવાની
છે એ આસાએ સોકોઇ આતુર થઈ બેઠ રહેતા. ચીજો
જેમજેમ મવાતી મઠ તેમતેમ વધુ મારી ચીજ માટેની
આતુરતા વધતી ગઇ.

ગોપીએ બીજ ઉવાડ્યું. શરણાઇ ધૂંટાયા લાગી,
ગોપીએ હોહ માનકાવી બીજ વહેતું મૂક્યું:

'છેટા છેટા રૂલે નંદના ઊકરા રે,
મારાં રાંધણિયાં અજાડા રે,—
કાંનજીએ સામે બીજું બીજ લીધું:

'આવો રજારણ હો! મારે નેસલડે,
દેશનાં પાઉં અખીંડ રે, રજારણ હો! મારે નેસલડે.'

આમ સામસામી બીજો બોલાતાં ગયાં. ગોપીનો
છેડો બેસતો જાય, કાંનજી પાછળ ખેંચતો જાય, ગોપી
દાથમાં આથો ન આવી અને સરકી જાય! સારંગના
સૂરે, ગોપીના કૂંડે, દોલકના તાલે અને શરણાઇની
મુગુરતાએ પટેલની જનમમાં જાણે મોકુળ પાડું કર્યું.

આપનો ચંબા અને મૂંઝું તૃપ શરૂ થયું. ગોપીનાં
અંગો ડોલવા લાગ્યાં. ચૂંથેલા વાળમાંથી છૂટી પડીને
મોં ઉપર મૂંઝતીએકળે લટોએ નો ડેટલાવને માંડા કરી
મૂક્યા. મોતી રાવળને નસીબ બિજાળું દેખાવા લાગ્યું.
ઊકરાએ રંગ રાખ્યો. 'જે હો તારી, બોડિયાર મારી
મા! મા, તને રાજ કરીશ; ઊકરાને રમાડને, મારી

મા' અને ગેઠકમાં ગોપી દરવા માંડતાં રૂપિયાથી જે પિરમું ભરાય જશે તેની કલ્પના તેને ગાંઠો કરી નાખવા લાગી. અને કાણુ જાણે ક્યાંથી તેનામાં અચાનક અધીરાઈ પ્રગટી. છોકરો દલે ગેઠકમાં દરવા માટે તો સારું, ઘડી પછી શું નું શું બને! દલે છોકરો પોતાના તરફ જુએ તો તરત તેને નાચ બંધ રાખી દરવા માંડવાનો ઇસારો કરવાનું નક્કી કર્યું.

પણ ગોપીએ મોતી રાવણ બહુ આંખ ફેરવી જ નહિ. આંખો દાળાને તેણે નો નાચ્યું જ આણુ રાખ્યું. કા'ન બનેલો છોકરો તેની પાછળ ખેંચાતો જતો હતો, દોલકવાળો કાણુ જાણે જાન બૂલ્યો હોય તેમ ચાપીઓ માંડે રાખતો હતો, અને મોતી રાવ બને અસહાય થઈ શરણાઈ ધૂંટ્યે જતી પડતી હતી. જાણે જાણે કાંઈના દાથમા ન રહી હોય, કાંઈ અદરય તરત તેમને મોકેલી રહ્યું હોય તેમ ગોપી, કા'ન, દોલક અને શરણાઈ પોતાપોતાનું કામ અતિ ત્વરથી કરી રહ્યાં હતાં.

વરના ગાપ મનમાં રાજ થતા હતા. વેરાછને માંડવે વડ પડ્યો. પણ આ છોકરો દાઢીમાં દાથ નાખશે ત્યારે શું આગવું પડશે, અને પોતે આપે તે પ્રમાણે વેચા-દ્યોને પણ આગવું પડે અને એમ વેવાઇ પક્ષના લોકોને કેમ ખાલી કરાય, એ વિચારોમાં અભિમાન અને કૃપા-લુના તેના મનમાં ધડભાગ ગયાથી રહ્યા હતાં. તોય તેમણે સંતોષની ઉન્મીલ લીધી અને આખી બેઠક તરફ આંખ ફેરવી. બાંધાંની આંખો જાણે નાચતા છોકરા ઉપર પરા-વાઇ મઠ હતી. છોકરાની માથો સૌ કાંઈને વધુ ને વધુ

ઉત્તરતી, ખેંચતી, લોભાવતી અને તલસાવતી જતી હતી. આ તો મોતી રાવળને જાણે કંઈ આંચકો લાગ્યો. છોકરો તાલ ચૂમ્યો. મોતી રાવળનાં ભાવાં સંકેતવાયાં. છોકરાને છૂટી શરણાઈ મારવાનું મન થઈ આવ્યું. પણ ગોપીએ સંભાળીને બેવડા જોરથી નાચ શરૂ કર્યો. મોતી રાવળ દલે ખૂબ છાંચાંચો થવા લાગ્યો અને જતો જ શરણાઈ લેવાની દોળો નિશ્ચય કર્યો. તેણે દોલકવાળા તરફ નજર ફેંકી, આખી બેઠક તરફ નજર નાખી; જાણે ત્યાં રૂપિયાની વાડી ન જોગી હોય, અને દમણાં દોકરો એને વેડો આપશે અને મારો જોભો ભરી દેશે! મોતી રાવળની આંખો ધોળે દલાડે રૂપન દેખવા લાગી. રૂપિયાના ભારથી જાણે તેનું મનનું ભારે થવા લાગ્યું. 'ધન્ય માતા ખેડિયાર!' તેના મોઝાથી નીકળી ગયું. તેના જીવનની છેલ્લો ધન્ય ઘડી હતી. સંગીતની ધૂનમાં જાણે જમન રૂપના માંડ્યું હતું. અને ત્યાં—

રેશમી પહેરા ધીરવ તેમ અચાનક મીરાડો ક્યાંથી જોતો થયો. દોલકવાળાના દાથ થંપી ગયા. મોતી રાવળનું મનું શરણાઈમાં આસ ફૂટ્યું બંધ થઈ ગયું. બેઠક-મા એક બેઠેલીનો વાગરો પડી ગયો. અધી આંખો દાળાને શરણાઈ વગાડ્યા કરતા મોતી રાવળની આંખો બંધ પડી ગઈ. એનું રૂપન વેરાઇ ગયું હતું.

નાચવાના કુંડાળાની વચ્ચે ગોપી દમસો થઈને પાંચે હતો. અને જંગમી ઝોલણી એના મુઠિયત શરીરમાંથી બહાર આસેન્દ્રિયથી બેઠેલીની થઈ રહી હતી.

'ત્રિશૂળ'

ફેટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

સાઈ આઈ. એન. ભગત (મુંબાઈ)ના 'અવનતી દુનિયામાં' નામના ફેટો-ચિત્રને આ મહિને પહેલું ઈનામ મળે છે. 'કુમાર'ની ફેટો હરીફાઈમાં રેન્સ-ટૉપ ફેટોગ્રાફીના નમૂનો કદાચ પહેલીવાર આટલી સારી રીતે રજૂ થાય છે. 'અવનતી દુનિયા'નું ચિત્ર-વસ્તુ રમૂજકાર્ય અને સૂચક છે. જાણે ખાત્રીના મોહના ભાવો આખી વાર્તા રજૂ કરે છે. ઇલામાંથી દુનિયામાં પહેલું ડાકિયું કરનાર મહેમાન પોતાની જાણેલા જાતને જોઈ આશ્ચર્ય પામતો હોય તેવો ભાસ થાય છે. તેની માતા પણ તેટલી જ આનંદોર્થિથી અવાજ કરી રહી છે. પારોની ગિલાફી ધાતક હોવા છતાં કુટુંબકામન જતી છે. ચિત્રરચના હલતમ છે. પાણી 'મે' કાંકરાની અસર પણ પાડનારે સરસરીતે ઉપલબ્ધી હોવાથી છે. ખીનું ઇનામ જીતનાર સાઈ પ્રભાસંકર ત્રિવેદી (અંબીવાર) નું ફેટો-ચિત્ર 'મીનીને મગાણા' છે. વિષય

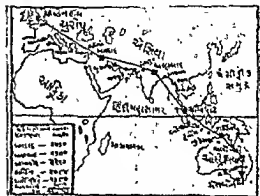
આશ્ચર્ય છે, વસ્તુ પાડવામાં જરાક અનાવડતને લીધે માનવી આંખ તડાથી બીડાએલી ઝડપ છે. વળી ચિત્રને મળેલ લગભગ સવા ઈંચ જાણ નમૂનો જણાય છે; તે કાળી નાખતી મુંખ વસ્તુ નેર પકડે. ચિત્રમાં ફેટોગ્રાફીની કારીગરી સારી ગણાય. આઈ કાન્તિલાલ સાહુ (અમદાવાદ) નું 'આંતર્યાના દલસ' ફેટો-ચિત્ર ચોલ ઇનામને પાત્ર છે. આ ફેટો-ચિત્રની ટેકનિક (કારીગરી) પહેલાં બે નેટલો જ લીધી હોવા છતાં ચિત્રરચના ખોડવાળી હોવાથી ચિત્રનો સુદેશ જળવાયે નથી. આકૃતિની રંગોળી પૂરવાની ઢળ ડંબો છે. રંગોળી પૂરી થયા બાદ ફેટોમાફ લેવાયો હોત તો સાફ ચિત્ર સર્વત્ર બાઈ એમ. પી. રોની (ભાવનગર) ના 'એડલબ' ચિત્રમાં વસ્તુ સાફ છે. ફેટોગ્રાફીનાં છાંયોચિત્રોમાં આ હીક પ્રયાસ ગણાય. (ચિત્રો તથા અનુસંધાન ઉદ્દેશ પાનાની સામેના પૃષ્ઠા ઉપર)

સી

તાની શેષમાં દતુમાન ગયા ત્યારે તેમણે આસેા યોજના એટલે લખવાય સોળસો માહજનો કૂદકા મારીને સમુદ્રને પાર કર્યો હતો, પણ આ શરતમાં વિમાનોએ પચીસસો માહજનો કૂદકા માર્યા હતા. રાગ લોકોવિજય પછી પુષ્પક વિમાનમાં એરી અગેષ્યા આપ્યા હતા. રીશિનળી અગેષ્યાનું અંતર લખબચ પંદરસો માહજ થાય. એ અંતર પુષ્પકે એક દિવસમાં એટલે દસગાર કલાકમાં કાપ્યું હતું. એટલે પુષ્પકનો વેગ કલાકના સવાસોદોદસો માહજનો ગણાય. પરંતુ આ શરતમાં કેટલાંક વિમાનોનો વેગ કલાકના ગસેસાવા-જસો માહજનો ગોંધાયો હતો.

ઑસ્ટ્રેલિયા ખંડમાં આવેલા વિક્ટોરિયા સંસ્થાનાના પાટનગર મેલ્બોર્ન શહેરને ગયે વર્ષે (૧૯૩૮માં) તેની સ્થાપનાનાં સો વર્ષ પૂર્ણ થયાં, એ સન્માનની એક ઉત્સવ તમાં થયો હતો. તે પ્રમંથના કાર્યક્રમમાં એક યોજના આ શરતની હતી. આ મદાન શરત લેવાળી મેલ્બોર્ન સુધી એટલે ૧૧૨૬૬ માહજ લાંબી હતી. આવડી લાંબી શરત—પૃથ્વીના પરીપ્રસ્થ અરધા ભાગ જેટલી—આ પહેલપહેલી હતી, તેથી આખા જગતમાં તેને માટે જાદુ ઉત્સાહ ઉગાન થયો હતો અને પ્રવિશ્યાળની પ્રવૃત્તિ આ-તુરતાથી શરૂ એવાતી હતી. લાંબી મુસાફરીમાં વિમાનો-ના વેગ સલીસ્રમખન રીતે કર્યાં સુધી વધારી શકાય અને કેવી બનાવટમાં થતો લાંબી શરતમાં ટકી રહે તથા પાર હીતરે એ સર્વશીનું જ્ઞાન એજવતું એ આ શરતનો ઉદ્દેશ હતો.

આ શરતનો ઉત્પાદક જિ. મેક્કર્સન રૅન્જરેસન નામનો મેક્કર્સનરેન્જ એકમેટ બનાવનાર કરોડપતિ હતો. તેણે શરત ઇતનાર માટે લારે હિમનનાં સ્નાયો કાઢ્યાં હતાં. શરતના મુખ્ય એ વિભાગ હતા એક કમવિભાગ (Speed race) અને બીજો કાળવિભાગ (Handicap race). જે વિમાન ઓછામાં ઓછા વખતમાં બિડી આપીને મેલ્બોર્નમાં નહીં ફરીથી જૂરેના સર્વશી પહેલું પધાર કરે તે પહેલા વિમાનમાં વિજયરાજી થએલું ગણાય. જમ્મ જમાં વિમાનો કાઇ ઓછાં જ એકસરના હોય છે? કેઇ લારે બનાવટનું હોય, કાઇ દગમ્ હોય, કેઇનું એન્જિન જોડાવર હોય તો કેઇ વચ્ચે નાજુક હોય; એટલે જાંબની તપામણી કરી તેમની સક્તિ અને સામનોના પ્રમાણમાં તેમને અમુક સમય નહીં કરી આપેલો હતો. એ રીતે જે વિમાનને મેલ્બોર્ન પહોંચના ઓછામાં ઓછા સમય થાએ ને બીજા વિમાનમાં ઇત્યું ગણાય. કમવિભાગમાં વળુ સ્નાયો હતાં; પહેલું કળામ

ઈલંડ અને ઑસ્ટ્રેલિયા વચ્ચેની વિમાની શરત

વિ. રેશિઓ (વિસ્તાર મેદાન), ટેલીવીઝન (સંચયદષ્ટિ), ટોપ્રા અને રોબોટીના આ યુગમાં રચણ, કાળ અને સંયોજનાનાં અંતર તથા અંતરતા ટાળતો વિમાનયુગ આજે આવી લાગ્યો છે. દુનિયાના ખંડો માત્ર નેના જમ્યા છે અને તેના શહેરો પર જેટલાં નજીક આવી મળ્યાં છે.

આજે ન્યૂ યૉર્કનો અધ્યાત્મિક દગર માહજ દૂર શિકાગોમાં પહોંચે છે; માયક, નર્તક અને બગવતનાં માહજાં દૂર એના જગ્યા અધાવે છે; એક રોકમાં તો આજે પૃથ્વી ફરતી ઓસ સંચા-લાવી શકાય છે તેમજ દગરો માર્મિત દૂર ભેઈ કે વતો કરી શકાય છે; અને એક ખંડમાં નારતો, જોડન ખંડમાં ખાણું અને બીજા ખંડમાં વાજુ કરી, એવા ખંડમાં મૂખ, પાંગમાં બેઠા પહોંચી જવાય તેના દિવસો પણ દવે આવી લાગ્યા છે તેની આગાહી આ શરત કરે છે.

દસદમર પૌંડ રોકડા અને સાંકડા હોસો પૌંડની કિંમતના સોનાના પ્યાસાનું (લગભગ દોઢ લાખ રૂપિયાનું) હતું. બીજાનું કનામ પંદરસો પૌંડનું અને ત્રીજાનું પાંચસો પૌંડનું હતું. કાંઠાપિલાગમાં બે ઇનામો હતાં: પહેલું બે દમર પૌંડનું અને બીજું એક દમર પૌંડનું. આ ઇનામો માટે એવો નિયમ હતો કે કોઈપણ ઇતનારને બંને વિભાગનાં ઇનામો ન મળી શકે.

શરતમાં દાખલ થવાને અનામત રકમ આપવાની હતી. કમવિભાગ માટે પચાસ પૌંડ અને કાંઠાપિલાગ માટે દસ પૌંડ; પરંતુ બંને વિભાગને માટે બેમાં પચાસ પૌંડ આપવાના હતા. તે ઉપરાંત એ શરતમાં ભાગ લેનારને ચાર દમર પૌંડનું અર્થ થવાનો અંદાજ હતો. અનામત રકમ શરતના અંતે પાછી મળવાની હતી.

ગયા ઑક્ટોબર માસની ૨૦મી તારીખ ને શનિવારે સવારે સાડા છ વાગ્યે લડન પાસેના મિલ્કનહોળા નામના મેદાનમાંથી શરત શરૂ થઈ ફરક વિમાન ૪૫ સેકન્ડના અંતરે ઊડતું હતું. વિમાનને માર્ગમાં બિતરવામાં ૧૮ રથળ નહીં કરેલાં હતા, પણ તે બધાં ફરજિયાત નહોતા; ફરજિયાત તો માત્ર પાંચ જ હતાં: ગગદાદ, અક્ષાદાળાદ, સિંગાપુર, ડાર્વિન અને ચાર્લેપિલે. આ રથળોનું અંતર આ પ્રમાણે છે: લંડનથી ગગદાદ ૨૫૫૪ માઇલ, ગગદાદથી અક્ષાદાળાદ ૨૨૯૯ માઇલ, અક્ષાદાળાદથી સિંગાપુર ૨૨૧૯ માઇલ, સિંગાપુરથી ડાર્વિન ૨૦૮૪ માઇલ, ડાર્વિનથી ચાર્લેપિલે ૧૩૮૯ માઇલ અને ચાર્લેપિલેથી મેલ્બોર્ન ૭૯૧ માઇલ. ઘણાંબાં વિમાનો આ પાંચ રથળે જ બિતરી હતાં.

શરતનું આકર્ષણ એટલું બધું હતું કે પહેલાં તો લગભગ ૬૪ જેટલાં વિમાનોએ નામ નોંધાવ્યાં હતાં, પરંતુ તેમાં છેવટે તો વીસ જ વિમાનોએ જ ભાગ લીધો હતો. તેમાં ટ્રેવિલ્ટનનાં ૯, અમેરિકાનાં ૩, ઑસ્ટ્રેલિયાનાં ૨, હોલેન્ડનાં ૨, ન્યૂ ઝીલેન્ડનાં ૨, ન્યૂ ગીનીનું ૧ તથા ડે-માર્કનું ૧ એ પ્રમાણે વિમાનો હતાં. દિલ્હરતાનમાંથી મિ. ઝાગલ્સ નામના પારસી વિમાનિ બાગ લેવો હતો, પરંતુ તેને પૈસાની મદદ ન મળવાથી તે હાજર થઈ શક્યા નહોતા. દિલ્હરતાનના પૈસાદારો અને રામજો પરદેશમાં લાખો રૂપિયા ઉઘાડે છે, પણ તેમના હાથે આવા રાષ્ટ્રીય ગૌરવના કાર્યમાં સદાચ અપાતી નથી એ કેવી અદસોસની વાત છે!

શરતમાં બિતરનાર કેટલાંક વિમાનો, તેના નામો અને ઉપનામો નીચે પ્રમાણે હતા.

વિમાનનો મકાર	નામ	ઉપનામ
૧ ડી. એચ. કોમેટ	રફોટ	બ્લેક
૨ ડી. એચ. માથ	મેલરોઝ	...
૩ લેન્ડર્સ્ટ મોનોડાય	રાઇટ	...
૪ ડી. એચ. કોમેટ	મોલિસન-શ્રીમતી મોલિસન	...
૫ માઇલ્સ ફાલ્કન	બુક	...
૬ ડાન્કાસ ડી.એસ.ઓ.ટી.	પામ્-ટીઅર	મેલ
૭ બોઇંગ ટ્રાન્સપોર્ટ	ટર્નર	પેપરોન
૮ ડી. એચ. કોમેટ	કેથર્ટ નેન્સ	વોલર
૯ ફેરી ૩	ડેવીસ	ફિશ
૧૦ ઇ. રફોટ માર્ક	લેન્સન	...
૧૧ અંર રપોર્ટ ફેરીઅર	રફોટ	...
૧૨ ક્રેઇમ ઇગલ	લેફ્ટેનન્ટ રથા	...
૧૩ માઇલ્સ હૉક ક્રિપ્ટી ૩	મૅકમેયર	વોલર
૧૪ ડી.એચ. ડૂગન ક્રિપ્ટી ૧	લુએટ	ફે
૧૫ "	મિલ્મન	બેન
૧૬ "	રફોટ	રફોટ
૧૭ પેન્ડર	ગેમેન્ડર ફર	...

ફરજિયાત બિતરવાનાં રથળોમાં આપણા દેશમાં અક્ષાદાળાદ પાસેનું ઓરોરોમ (વિમાન વિશ્વનિરમાન) નહીં થયેલું હતું તેથી ત્યાં લોકોની બીડ વધારે થઈ હતી. ઈંગ્લેન્ડના હવાઇ ખાતાના ઉપપ્રધાન સર ફિલિપ સામ્સન અને લેંધપુરના મહારાજા એ શરત જીતવાને ખાસ અક્ષાદાળાદ ગયા હતા. સરકારે એ રથળને થયાથોજળ બનાવવા માટે મદિનાઓથી તૈયારી કરવા માંડી હતી. ત્યાં ત્રીજાનો પ્રકાશ ફેંકવાનું એક મોડું યંત્ર બિંચું કરવામાં આવ્યું હતું જેનાથી ૭૦-૮૦ માઇલ દૂર પ્રકાશ ફેંકી શકાતો હતો. વિમાનોને પેટ્રોલ પૂરું પાડવાને એક એવી વ્યવસ્થા ખાસ પેપ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો કે જેનાથી એક મિનિટમાં સેકન્ડો મેલન પેટ્રોલ આપી શકાય. કેઇ વિમાન બૂલું પડે અથવા તેને અકસ્માત નડે તો તેની મદદ જતા માટે વીસ વિમાનો તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આ બધું કરવામાં સરકારે મોટો ખર્ચ કર્યો હતો.

આ વિમાનોમાં આગેવાની નાસિયન દમ્પનીના વિમાને લીધી હતી. તે લંડનથી ગરરા સુધી કક્ષાના

સગા જસો માહત્તની ઝડપે બેઠ્યું હતું અને કંચનીમાં બીજાં વિમાનો કરતાં એક કલાક વહેલું આગ્યું હતું. પરંતુ ત્યાં તેનું યંત્ર બગડી ગયું તેથી અદ્વારખાદમાં તેને શરતમાંથી નીકળી જવું પડ્યું. એના પછી રકૉટનું વિમાન હતું, જે મેન્ગોર્ન સૌથી વહેલું પહોંચ્યું હતું અને પહેલું ધનામ છતી ગયું હતું. એણે જાર દબાર માહત્તની મુસાફરી ત્રણ દિવસ કરતાં પણ ઓછા સમયમાં કરી હતી. હૉલંડના પારમેંટીઅરનું વિમાન રકૉટ કરતાં જે કલાક મોડું પહોંચ્યું હતું. તે જ્યાં વિમાનોમાં સૌથી મોડું હતું અને તેણે તો જે વિમાનીઓ ઉપરાંત બીજા જે મદદગારો, ત્રણ ઉનાડાઓ અને ૨૨,૦૦૦ ટપાસના કાગળો પણ સાથે લીધા હતા; એ બેનાં તેનો આ વિશ્વ જાસ મદદગારો મણાવ. તે અદ્વારખાદમાં રકૉટ પછી પાંચ કલાકે આગ્યું હતું અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં તો લગભગ થઈ ગયું હતું. બે તે, અમેરિકા પછી રસ્તા બૂધ્યું ન હોત તો જરૂર રકૉટની પહેલાં પહોંચ્યું હોત. ત્યારપછી ટર્નર ત્રીજો, મેક્કોરોઝ ચોથો અને બેન્સ પાંચમો એવા ક્રમે પહોંચ્યા હતા. રકૉટ અને વિલામમાં પહેલાં હતો, પરંતુ તેને નિયમ પ્રમાણે જેનું ધનામ મળ્યો શકે નહિ તેથી કમ્પિલેશનનું ધનામ તેને મળ્યું નહોતું. કમ્પિલેશનનું બીજું ધનામ કાળવિભાગ કરતાં ઓછી કિંમતનું હોવાથી પારમેંટી-અરે કાળવિભાગનું પહેલું ધનામ લેવાનું પસંદ કર્યું હતું. તેથી કમ્પિલેશનનું બીજું ધનામ ટર્નરે મળ્યું હતું. કાળવિભાગનું બીજું ધનામ તેના પછી આવનાર મેક્કોરોઝને કમ્પિલેશનનું ત્રીજું ધનામ બેન્સને મળ્યું હતું. હૉલંડથી મેન્ગોર્ન પહોંચનાં વિમાનીઓને કેટલો

વખત લાગ્યો હતો તે નીચેના આંકડાઓથી જણાયો:

વિમાની	કલાક	મિનિટ	સેકન્ડ
રકૉટ	૬૮	૪૮	૪૯
પારમેંટીઅર	૭૬	૩૮	૧૨
મેક્કોરોઝ	૭૮	૧૭	૫૫
રકૉટ	૭૮	૩૨	૩૦
મેક્કોરોઝ	૮૨	૪૩	૩૪
બુજોટ	૮૫	૪૨	૨૮
બેન્સ	૮૭	૪૫	૨૧

આ શરતની કરુણ જાણ પણ છે. જ્યાં વિમાનો કંઈ સહીસહામન પાર બીત્યાં નહોતાં. ઓસ્ટ્રેલિયાની ના વિમાનની વાત આગળ આવી ગઈ. મિશનનું વિમાન છટકી ઉપરથી પસાર થતું હતું એવામાં તેનું યંત્ર બગડ્યું અને તે નીચે બીતરવા ગયું, પણ બીતરતાં એક ખડક સાથે અથડાયું અને તેથી સળગી બેઠું. તેમાં નાણક અને ઉપનાયક બંને ભરગીબૂત થઈ ગયા! જામરોહીમાં પણ એક અકસ્માત થયો હતો. જમીન ઉપર બીતરતી વખતે એમેન્ડરના વિમાનનું યંત્ર ઓકા-એક ગ્રંથ થઈ જવાથી તે ભાંગી ગયું હતું. મુદ્દામાં પછી બેઠા જતાં કરી પાછું તે પ્રકાશસ્તંભ સાથે અથડાતાં સળગી બેઠું હતું અને તેમાંથી નાણક તથા ઉપનાયક ફરી પડ્યા હતા તેથી તેમનો છત્ર બચ્યો હતો; નહિતો તેમની દયા પણ મિશનને જોડી થઈ હોત.

જમીન અને જળ જેટલો જ દુનિ દના ઉપર કાપ્યું મેગવતના પ્રવલો મનુષ્ય કરે છે; તેમાં કેટલા જે આવ્યા બોગ આવવા પડ્યો; પછી જ સિદ્ધિ મળ્યો.

ગયા વર્ષના જગતના જનાલોમાં સૌથી વધારે મદદ જનાવ આ શરતનો મળી શકાય. વિમાનો આજ મુખી કેટલું કામ કરી શક્યાં છે તથા હજી તેમને માટે કેવું કાવિષ્ય બેઠું છે વગેરે જાણતો આ શરતથી રખત થઈ છે. પરંતુ દિલ! તારું આમાં રથાન ક્યાં?

સમગ્રાલ સુ. મોટી (‘બ્રેવે’ તથા ‘મોર્નિંગ’ કથાઓ)

(અનુસંધાન પાઠ્યના પાનને ઉઠેઓ)

હાની નોવો. બે અક્ષરો રહેવાના હોય તેના જ અર્થ તો સાદી ગોઠવ છે; અને બે અક્ષરો હપાનાં ફેલાઈ જતા હોય તો મિશનનાનું પ્રમાણ જરૂર ઓછું કરવું. આ પ્રમાણે જે રંગની સાદી જનાવની હોય તે રંગ જંગલી રંગને જાહેરે વાપરવો અને ગાકોની વસ્તુઓ છે તે જ લેવી. આ સાદાને નાની જાતલીઓમાં ભરી

તે ઉપર જનાવનારના નામનું લેખન વગેરે મારી વેચવા માટે તૈયાર કરવી.

રંગજના એક જ રંગને લુગલુદા રંગમાં જવારે વાપરવાનો હોય ત્યારે દરેક વખતે તેને સાફ કરીને બીજા રંગમાં વાપરવો. વોશિંગ મોડના પાણીમાં કડક વાળવા અથવા વડે ધોવાથી તે સાફ થઈ જશે. (સંપૂર્ણ)

પુરુષોત્તમ ૬. ૫૨૯

તાજનો પરિચય પ્રથમ આજ્ઞતિ ૧૯૦૭; ૧૧ીં આજ્ઞતિ ૧૯૧૨) છે. એ છે તો કેવળ મુસાફરોને ઉપ-યોગી નાનકડી પુસ્તિકા; પણ એ પુસ્તિકામાં દેવેશ સાહેબે નિપુણ પૃથક્કરણ કરનારની કુશળતાથી સદગત રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે કે મોગલપુત્રની સ્થાપત્યકલા ઇરાની શિલ્પની તીવ્ર સંનતિ નથી, અથવા છટકીના ઉત્પાદક કલાકારોની વિદેશી પરિકલ્પના નથી, પણ ભારતના માનસસરોવરમાં સ્વાભાવિકરીતે જન્મેલું શ્રેષ્ઠ કમલ છે. મોગલ સ્થાપત્યના રસાનુસંધાનનું પહેલું મૂલ્ય આ પુસ્તિકામાં મળે છે. એ નાનકડી પુસ્તિકાએ બૂના મતના પુરાતત્ત્વવિદોની અંધશ્રદ્ધા ઉપર પ્રચંડ આઘાત કરી નાખી દૃષ્ટિથી દિંદી કલાનું પૃથક્કરણ કરવાની રીતની પહેલી શરૂઆત કરી હતી. આ પછી તરત જ દિંદી કલાનો સ્સમેશ કરાવનાર યુગપ્રવર્તક ગ્રંથ Indian Sculpture and Painting, 1908 (દિંદી શિલ્પ અને ચિત્રકલા-૧૯૦૮) પ્રગટ થયો. આ ગ્રંથમાં દેવેશ સાહેબે દિંદી કલાના સૌંદર્યતત્ત્વના આશૈક્ષિક સ્વાતંત્ર્ય અને ગૌરવના ઇતિહાસથી તેમજ અનેક શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણોની પ્રતિસિપિની મદદથી રિંગતને સત્ય અનુભવથી શક્તિપૂર્વક પ્રત્યક્ષ પુરવાર કરી આપ્યું કે દિંદી કલાની સુરચાથી તેના અભિનય આસ્વાદ્યમિક ઇતિહાસમાં જ શોધવી જોઈએ. દિંદી કલાના સૌંદર્યને આદર્શ અને પ્રકાશરૂપિની તેના વિશિષ્ટ આસ્વાદ્યમિક સૌંદર્યતત્ત્વમાં જ સહેલાં છે. પ્રાચીન ગ્રીક કે ઇટાલિયન નવયુગના આદર્શોનાં ચરમાં આખે ચડાવી દિંદી કલાનું સૌંદર્ય મૂલ્યવાનો પ્રપત્ત કરવો એ અધ્યાત્મના પ્રપત્ત સમાન છે. ચરમી સદીની શોધખોળ પછી દિંદીના પુરાતત્ત્વવિદો કર્નિંગહામ, હર્જુસન, જર્જેસ અને માર્ચલ વગેરે દુરંધર પંડિતોની નજરે જે સસ નહોતું પડેલું તે સત્ય સાચા સૌંદર્યરસિક અને ભક્તની નજર આગળ પ્રગટ થયું. દિંદી કલા તરફના આ સ્વાતંત્ર્ય, સન્માન અને ગૌરવના દાવાને લોધે યુરોપના શિક્ષિત સમાજમાં જે કેલાદસ અને ત્રિરોધનો ચોંધાટ જાગ્યો હતો તે હજી આજે પણ પૂરા શમ્યો નથી. દેવેશ સાહેબનો દાવો સ્વીકારી લઈ તેમણે જનાવેલે માંએ અનેક કલા-કોપિદો દિંદી કલાના અભ્યાસમાં જે અશ્વંત સાધના અને શોધવૃત્તિપૂર્વક આજ પચીસ વરસ થયાં મોડેલા છે, તેમના જેવી સાધના દિંદીના કોષપણ ચિસલ્-

કેન્દ્રમાં આજે પણ જોવામાં આવતી નથી. કાશ્મીર નાની દૃષ્ટિને માત્ર યુરોપના વિદ્વાનોમાં જ અજાણ રહે એવું નથી, પણ અંદરે કેળવણીના કેન્દ્રો લાંબે મૂકાયા પડેલા અને આજેના જેવા જાની વિદેશી આચાર્ય થએલા કેળવણીના દિંદીને માટે પણ આ સાચી ઈષ્ટ આપી તેમની પણ આંખ ઉઘાડવાની જરૂર હતી. દેવેશ સાહેબની આંગળીના ઇશારાથી ભારતવાસી પેનાલ દેશની કલાને નવી રીતે જોનાં, સમજનાં અને જોગણનાં શીખ્યો. દિંદીના રાષ્ટ્રીયતાના ઇતિહાસમાં આ નવા શિક્ષણનો દિવસ એ એક નવનવરણનો શુભ દિન ગણાયો. એ શુભ દિને દેવેશ સાહેબની પ્રેરણાથી નવ યુગના શ્રેષ્ઠ કલાકાર અપનીન્દ્રાથે દિંદી કલાની નવી પદ્ધતિની શરૂઆત કરી. દિંદીના પ્રાચીન અને સાચા આદર્શોને નવા રૂપે અને યુગને ઉપયોગી થાય એવા સ્વરૂપે પ્રગટ કર્યો. એ પ્રાચીન ભારતને વર્તમાનમાં ચિન્નિમાન અને ઇવં જનાવવાનું ગૌરવ અપનીન્દ્રાથે જંગમી કલાકારોને લાવે ઉજાગર અસર લખી આપ્યું છે. જંગમીની નવી ચિત્રકલાનો વિચિત્ર અને ગૌરવમય ઇતિહાસ દિંદીના સંસ્કારી વર્ગને અજાણ્યો નથી, અને એ નવા પ્રગતિ અને સાધનાના ગૌરવમાં 'પ્રવાસી' અને 'આર્ડનરિયુ'ના સંપાદક શ્રી રામાનંદ અદેશાપાયા-નો પણ ભાગ છે એ વાત કોહોઈ સ્વીકારશે. શ્રી દેવેશની સૂચના તેમજ કેટલાક કલાગ્રેમી એજેનેના ઉત્સાહથી ઇન્ડિયન સોસાયેટી ઓફ એર્ટીએન્ટ ઍર્ટ (પોર્ટાલકલાનું ભારતીય મંડળ)ની સ્થાપના થઈ. એ સંસ્થાના નવતમતના પ્રયત્નોને લોધે દિંદીની નવી પદ્ધતિની ચિત્રકલા દેશવિદેશમાં પરિચિત થઈ અને મિ. દેવેશે કરેલો ઇશારો સાર્થક અને સફળ થયો.

ઇ.સ. ૧૯૦૮માં પ્રગટ થયેલા એમના 'ઇન્ડિયન સ્કલ્પચર અન્ડ પેઇન્ટિંગ' પુસ્તકમાં જે થોડી ચર્ચા તમક ભાગ હતો, મનખંડનની જે થોડી ગર્જના હતી, દિંદી કલાનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન થાય એવી જે ધીજી માગણી હતી, એ પક્ષપાતી અને પ્રતિવાદીની ભાષ સંબંધિત અને મધુર કરી લઈ તેમણે બીજું પુસ્તક બહાર પાડ્યું: *Ideals of Indian Art—1911* (દિંદી કલાના આદર્શો). તેમના પહેલા પુસ્તકમાં દિંદી કલાના આદર્શોની શોધ કેવળ દિંદીના પ્રાચીન કલાના નમુનાઓમાં જ મધોદિત હતી. આ બીજા પુસ્તકમાં

દિંદનાં દર્શનશાસ્ત્ર અને પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રની સગીરુદ્ધા કરી તેમણે બતાવ્યું છે કે દિંદના પ્રાચીન વૈદિક યુગથી માંડીને જુદીજુદી અસરો અને પ્રગતિમાં થયેને આર્થ સભ્યતાની મૂળ ઘાટા સાહિત્યમાં શું કે કલામાં શું, સરખી રીતે જ પ્રકટ થઈ છે. દિંદની શ્રેષ્ઠ કલાઓ અને શ્રેષ્ઠ સાહિત્યનો આદર્શ એક જ છે; મધ્યયુગના આઠાણ્ય ભાસ્કરે અને 'પૌરાણિક' કલાએ વૈદિક સાધનાના ભાવ અને પ્રાપ્ત અર્થક રાખ્યા છે.

ત્યાર પછી સ્થાપત્યકલાનો વારો આવ્યો. ૧૯૧૩માં મોગસ યુગના સ્થાપત્ય સંબંધે એક જૂદા ગ્રંથ પ્રગટ થયો. તેનું નામ Architecture: Its Psychology, Structure and History—1913 (દિંદી સ્થાપત્ય: તેની ભાવના બંધારણ અને ઇતિહાસ) એ ગ્રંથમાં સૌ ઉપરાંત ચિત્રો વડે એમણે બતાવ્યું છે કે મોગસ યુગની સ્થાપત્યપદ્ધતિ ધરાવતી આવાત કરેલી નહોતી, પણ મોગસ યુગની નવી સામાજિક, રાજકીય અને ધાર્મિક ઉપાસનાને ઉપયોગી એ સ્વરૂપ અને પદ્ધતિમાં પ્રાચીન દિંદી સ્થાપત્યકલાનો નવો અવતાર હતો. યુગે યુગે ને સ્થળે સ્થળે, સામાજિક અને ધાર્મિક ઉપાસનાની નવીનતી પદ્ધતિની જરૂર પડી તે પ્રમાણે, કોઇ વાર આઠાણ્ય ધર્મના તો કોઇ વાર જૈન ધર્મના, કોઇ વાર બૌદ્ધ ધર્મના તો કોઇ વાર હરિશ્ચંદ્ર ધર્મના ઉપાસકોને ધર્મસાધનામાં ઉપયોગી એવાં મંદિરો, વિદ્યાલયો અને મસ્જિદો બાંધી આપી દિંદના સ્થપતિ-ઓએ જોનાની અપૂર્વ સૌંદર્યશુદ્ધિ અને સર્જનશક્તિની પ્રતિબાનો પરિચય આપ્યો છે. તેમણે એ પણ સાબિત કર્યું કે મોગસ જાદરાહોએ દિંદી સ્થાપત્ય-કલાકારોને નવા ક્ષેત્રમાં શેકી દિંદની પ્રાચીન સિદ્ધિવિદ્યાને ઉત્તતિ અને પૂર્ણતાને માર્ગે ચડાવી હતી. આજેબ્રિટિશ અમલ-માં પણ એ પ્રાચીન કલાની પરંપરા એવી જ સક્તિ અને પ્રતિભા ધરાવે છે, અને એ પ્રાચીન કલાની પરંપરાને નવીન યુગના પિચાણ ક્ષેત્રમાં નિયોજી તેને નવીન પૂર્ણતા પામવાની તક આપતી એ બ્રિટિશ સરકારનું કર્તવ્ય છે. એ સંબંધમાં હંવેલ સાહેબે વિશ્વા-મતમાં એવી એક જાણી ચળવળ ચલાવી હતી કે જેને પરિણામે સેક્ટરી ઑફ સ્ટેટને એક જાસ કમિશન નીમી વર્તમાન કાળમાં દિંદની સ્થાપત્યકલાની સ્થિતિ વિષે તપાસ કરી માહિતી મેળી કરવાની જરૂર પડી

હતી. મૉડર્ન મેન્ડરેને પોતાના રીપોર્ટ (Modern Indian Buildings—1913)માં હંવેલ સાહેબનાં દાવો કબૂલ રાખી એવો અભિપ્રાય બહાર કઢ્યો, કે દિંદ-ની પ્રાચીન કલાની પરંપરા અને મૉડર્ન અર્થક કાયમ રાખે એવા દિંદી સ્થપતિઓ આજે પણ મૌજૂદ છે, અને જો તેમને યોગ્ય તક મળે તો મોગસ યુગની સ્થાપત્યકલાને વધોટી નવશુભને ઉપયોગી નવીન પ્રણાલિની સ્થાપત્યકલા શરૂ કરવાને પ્રમથ છે. આ દાવાનું સમર્થન કરી હંવેલ સાહેબે તેમનું બીન્ડુ પુસ્તક 1૯1૫માં લખ્યું. એ પુસ્તકનું નામ The Ancient Architecture of India—1915 (પ્રાચીન અને મધ્યકાલનું ભારતીય સ્થાપત્ય—1૯1૫) છે. એમાં તેમણે બૌદ્ધ, આઠાણ્ય અને જૈન મંદિરો વગેરેના રૂપાનું વૃથકરણ કરી બતાવ્યું છે કે દિંદની અદ્યોત્તિક કલા-શુદ્ધિ પ્રાચીન 'ભાષા' અને પરંપરા અર્થક રાખીને નિત્ય નવાં રૂપોમાં પ્રગટ થતી રહી છે, તેની સર્જન-પ્રતિભા આજે પણ જીવંત અને વ્દમ્બ છે અને નવા ક્ષેત્રમાં નવી તક મળવાની રાહ જોઇ રહી છે. બ્રિટિશ સરકાર દિંદની સભ્યતાને વિકાસ અને પૂર્ણતા સાધવાની તક ન આપે, દિંદવાસીઓને પોતાના નવીન જીવનના જુદાંજુદાં ક્ષેત્રોમાં આત્મપ્રકાશનો અવકાશ ન આપે, તો દિંદ અને દિંદવાસીઓ પ્રત્યે ભારે અન્યાય કર્યો ગણાશે. હંવેલ સાહેબ એવું માનતા કે કેવળ આજુ-કલાના પુનરુત્થાનથી જ નહિ પણ વૌજના વ્યવહારની જુદીજુદી હસ્તકલાઓનો પુનરુદ્ધાર કર્યો વિના દિંદના આર્થિક પ્રશ્નો નિકાસ આવતો અસંભવિત છે, અને આ ચુદઉદ્યોગોના પુનરુદ્ધારના પ્રયત્નોમાં પહેલું કામ સાયકાળ અને વજાટકલાની ઉત્તતિ કરવાનું છે.

પણ આ વજાટકલાની ઉત્તતિ કરવાનો ઉપદેશ આપીને જ તેઓ અટક્યા નહિ. પોતાના ઉદ્યોગથી Hattersley Loom નામે જામી નતની સાજા આધાન કરી તેમણે પ્રસસ પુરતાર કરી આપ્યું કે દિંદનો પ્રાચીન વજાટ ઉદ્યોગ મિલની યંત્રોદ્ધારા આત્મની શાઓના કષ્ટ સામે શ્રી રીતે પોતાનું રક્ષણ કરી શકે. એ સંબંધે તેમણે કરેશ પ્રત્યોનું કથ તેમના Handloom Working નામના નિર્ણયમાં વર્ણ-વાણેલું છે. વજાટઉદ્યોગની ઉત્તતિ હાશ જ દિંદના આર્થિક પ્રશ્નો નિકાસ આવવાનો છે એ વાત હંવેલ

માધુર્ય

સાચી સ્વચ્છતા

૧૯૨૪ની સાલની વાત છે. મહાત્માજીએ વાડ વાગની ઊંડી મુલાકાત લીધી હતી. બંગોરનું એ જન ત્યાં જ પતાવવાનું હતું. શ્રી મહાદેવભાઈ એમની સાથે હતા, પણ એમને બાપુના એ જનની વ્યવસ્થા ત્યાંના સ્થાનિક માણસો ઉપર એટલી જખમ હતી પડતી.

મહાત્માજીએ ગરમ પાણીમાં જરા મીઠું નાખી લીધું પીધું. એ પછી એમના બેજનની તેવારી થઈ. કંઈ લેવા માટે એક આઈ લીજીવ. લો વાડો પેલા ત્યાં. મુકામ માજ ઉપર હતો અને ઉપર પાણીની ડેલ બંદેલી હતી. તેમાંથી ઢાલનાં આંત્રમાં થડે વાડકામાં પાણી લઈ, વાડકો વીંછી, અને પછી ડેલમાં જ વાડકો મેલી સફ કરી લાવ્યા. આ બધું માંધીની નજર સામે જ થતું હતું એટલે તેમણે કહ્યું: 'જા બંગોર ન થયું પડેલાં તો તમે ડેલમાં ઢાલ નાખી પાણી મેંડું કહ્યું એ પહેલી ભૂલ કરી; અને પછી વાડકો પૂરો સાફ કર્યાં સિવાય ડેલમાં એ જ્યો એ બીજી ભૂલ. વળી વાડકો માત્ર વીંછવે ચાલે નહિ, મીઠાનો લેખએ. અને હવે આ ડેલનું પાણી પણ નહિ ચાલે. એ પણ મેંડું અને મેંડું થયું.'

બીજા એક બાઈ ડેલમાં બીલું પાણી લઈ આવ્યા, અને પેલા બાઈ વાડકો અને ચમચો માજવા નીચે ગયા. તે માજને ઉપર આવ્યા ત્યારે પોતે પહેરેલાં ધોતિયાને છેડે વાડકો અને ચમચો લૂછવા આવ્યા, એટલે વળી પાછા માંધીજી દરવા અને બોલ્યા: 'આ વળી ન તો ભૂલ કરી.' પેલા બાઈ સમજ્યા નહિ એટલે માંધીજીએ કહ્યું: 'તમારું ધોતિયું મોં તેલનું કીચળું હોવા છતાં સાફ ન કરેલાય. તમે એ સ્નાનનું પડેલું દરી ત્યારપછી મને ત્યાં ફરી દરો. ત્યાંના અને તમારા શરીરના મંત્રુઓ એને લાગ્યા દરી એટલે એ સાફ ન કરેલાય એટલે એનાથી જાવાનાં વાસણો સાફ ન કરાવ. વળી તમારું ધોતિયું પણ આ રીતે ન જખાડાવ.'

વાડકો અને ચમચો પાછા સ્વચ્છ પાણીએ ધોઈ, સાફ કરેડે કાસ કરી મહાત્માજી સમક્ષ તેમની પછારી ઉપર મૂકવામાં આવ્યા. એટલે મહાત્માજી પાછા દરવા અને બોલ્યા: 'વળી પછી ભૂલ થઈ.' પેલા બાઈ તો આખા જ બળી ગયા એટલે મહાત્માજીએ જૂથું: 'જમનું! આ ચમચો તમે નીચે પથારી ઉપર મૂક્યા છે. અહીં માસ થત પડ્યા છે એટલે એની પહેલી સ્વચ્છ ચમચાને લાગે અને મોંમાં ભર એ સ્વચ્છતાના નિવશ પ્રમાણે બંગોર ન કરેલાય.'

ચમચો પાછો સાફ કરીને આવવામાં આવ્યો. આજની જા ભૂલપરવશમાં મારો જે થોડો ભાગ હતો. મેં પથારી ઉપર એક નાનો કરકો પાથર્યો અને મોટા વાડકામાંથી ના લેકડા જોડી લેકડા: 'સંભાળો! સંભાળો! કંઈના એકએક દિને મારું લે લી કપાવ છે' હું ચમકી લેકડો અને સચેત થયો. 'કંઈના દિવસીને મારું લે લી કપાવ છે' એ વાક્યો આજે પણ મારા મનમાં ઝુંબ રહ્યા છે.

મગતાં મળી મઈ મિત્રેની શુજાત
શુજાત મોરી મોરી રે!

સાગરનાં મહાની સોજામાં મુજાવતી,
રેવાનાં અગાતની મરમર ધવસવતી,
સમદરનાં મીતીની ઊભે નવસાવતી,
શુજાત મોરી મોરી રે!

ગિરનારી ટુંકો, ને ગઢ ઇશરિયા
પાવાને રોડલે મા'કાળી મેવા,
કમલે ને કુચે બર દેતી હેવાં,
શુજાત મોરી મોરી રે!

આંખની અમી મીઠા ઉપર ચરોતરે,
ચોરખાંડાકીએ છાની શી ઊંઘેરો
હેવાંનાં હીર પાછ હેતમરી નીતરે,
શુજાત મોરી મોરી રે!

કાવલ ને મોરને મેધમીડે જોડે,
નમણી પનિહારીને ભીમે અંબોડલે,
નીલતીર સાસરનાં મુખ દૂધમાં જોડે
શુજાત મોરી મોરી રે!

નરમદની શુજાત દોહલવી રે છતરી,
માંધીની શુજાત કપરી છતરાવી,
એકવાર આઈ કે કેમ કરી ભૂલથી?

શુજાત મોરી મોરી મોત,
આજની જા ભૂલપરવશમાં મારો જે થોડો ભાગ હતો. મેં પથારી ઉપર એક નાનો કરકો પાથર્યો અને મોટા વાડકામાંથી ના લેકડા જોડી લેકડા: 'સંભાળો! સંભાળો! કંઈના એકએક દિને મારું લે લી કપાવ છે' હું ચમકી લેકડો અને સચેત થયો. 'કંઈના દિવસીને મારું લે લી કપાવ છે' એ વાક્યો આજે પણ મારા મનમાં ઝુંબ રહ્યા છે.

જર્મન જળાવિહારી

તા ૧૧-૨-૩૫ના રોજ એક સાહસિક જર્મન યુવક પોતાની માત્ર અઠાર ફૂટ લાંબી, તદ્દન નાનકડી, બેરે બાન્નુ રંગમચી મહેલી, નાનકડાં દહેસાં અને નાનુક ઝંઝાળી અને ફક્ત ૬૦ પાંડ જળનની હોડીમાં બેસી નક્કાલાઈ બેરે જીવે. ફરથી સર્વની અતિથી આગતી આ હોડીને તેમજ કિનારા પર લોકોનું ટોણું કુતડસરતિથી ધરતી આવ્યું અને યુવકની આંતે બાન્નુ વીરજાઈ ઊભું. આ યુવક એમજ સારી રીતે બોલી તમા સખજ સકતો છતો. તેની મુસાફરીના સંબંધમાં તેની સાથે આઈર્લેન્ડી ઢાઇસફના હેડમાસ્ટરને જે ચાર્જલાય થયો તે 'કુમારના' માવકોને રસ પડે એવો દોવાથી અને આપ્યો છે.

‘તમારું નામ શું?’

‘ઓસ્કર વૉલ્ટર સ્પેક (Osker Walter Speck).’

‘તમારી ઉંમર?’

‘પચીસેક વરસ.’

‘તમે જર્મની ક્યારે છોડ્યું?’

‘આજથી બે વરસ ને નવ માસ પહેલાં.’

‘તમે આજથી નાની હોડીમાં જર્મનીથી મોટા મદારાગર ઝાંઝીમાં આરંભે મુખી આજ્યા તેથી અમને આશ્ચર્ય થાય છે.’

‘હું ત્યાં ભડે મું ત્યાં અને આ જ પ્રશ્ન બધા પૂછે છે. થણાક તો એવી થણુ રીઝા ફકાને છે કે હું સમુદ્રમાં ફર આમથોટ (Steamer) રાખી મુસાફરી કરું છું અને માત્ર ફિનારે જ આ હોડી લઇકાતરું થું થણુ આ સંઘા તદ્દન ખોટી છે; કાસથુરે આ હોડીની બનાવટ જ એવી છે જે સાચી જ ફૂલે.’

‘અહીંનું જાડે પવનના સખત તોફાનમાં પજુ સહીસલા-ગતીરાણ હોવાથી તમને અહીં આવતાં મુશ્કેલી ન નડે તે સખજ સાચા તેમ છે; ખરુંદ દારમ, પોરબંદર પોરે રથળે સમુદ્રમાં તોફાની એબંજો મોલાં પહોળેને પજુ યજનારમાં ઊપાંચાજો દે છે તો તમારી આ નાનીસરખી હોડીનું શું મરુદ?’

‘તમે ત્રવાનીઝ બનાવટમાં પેલાં કચકડાનાં રમકડાં જ્યાં છે તેને આપણે અતેત્રમ કચવાનીજે જ્યાં તેની જાનસરને લીધે તે સીધાં ને સીધાં જ રહે છે. એ જ પ્રમાણે આ હોડીને મોલાંની કાપટ તો સાચે છે ખરી, પજુ તે પાછી સીધી જ પડે છે. એવા દરિયાઈ તોફાન વખતે, અલગન, કસાકાના કલાકો મુખી હોડીમાં દરિયા ઉપર લાજગવા પડી તો રહેડું પડે, અંતરેકે કોવી મુશ્કેલીઓ તો જરૂર વેઠવી પડે છે.’

‘તમારી પાસે દિશાચૂચના મારે શું છે?’

‘દોશાયન—આઈ. પજુ મને તેની બહુ જરૂર રહેતી નથી; કાસથુરે હું કિનારેકિનારે જ હોડી ઢાંકડું થું અને સાંજ પડેલાં કાંઠાપજુ નજીકના બંસે જીવતી ભડે મું.’

‘તો પછી તમે મુશ્કર વખતે ધારેકે રથળે પહોંચી સાકમ નહિ દો.’

‘ના; આ રિપતિમાં મુશ્કર વખતે રિચે રથળે પહોંચી

સકાય જે નહિ કાંચીથી કચામાંડી હું રસ દિવસમાં આપનારું ધારતોં દતો તને બસે અને વીસ દિવસ થયા!’

‘તમાસા ખોસકપાળીની રીઝે વ્યવસ્થા કરો છો?’

‘ખોસકપાં હું કેળાં, બિરિકર અથવા જે બંદરે જે કાંઈ ખાણ પધર્યે મજે તેનાથી ચલાતી લંડે મું અને જરૂર પડતું પાણી પજુ એક નાના પીપમાં બરી લઉં છું.’

‘તમારે પાસગોઈ કે સાયસન્સની જરૂર ખરી કે?’

‘પાસગોઈ મારી પ.રો છે. સાયસન્સના કાયદામાં આવી હોડી માટે બંધન નથી.’

‘તમાને મુસાફરીમાં ફેરતો ખર્ચ માત્ર છે?’

‘માસિક વીસ રૂપિયા અને કેઠવાર તેથી પજુ એહો.’

‘આ મુસાફરી કરવાનો તમારો હેતુ શો છે?’

‘આ રીતે ફિનિયાની મુસાફરીથી મળેલા અનુભવ દ્વારા પુસ્તકો રચી પેશા કરવાનો જ.’

‘અહીંથી તમે ઢવે ક્યાં જવા ધારો છો?’

‘મોટે આઈલૅન્ડ વિકટર અને એમ આઝબ.’

‘કાકિવાનાડનાં બંદરો મારે તમારો શો અભિપ્રાય છે?’

‘મં જેએલાં બારેવાં કાકિવાનાડનાં બંદરો મને સરસ સખજવાળાં જણાયાં છે.’

અને છેવટે તેમણે જણાવ્યું કે જર્મનીમાં આખરી જોક હલબ છે. તેની દાનખુર્જી નદીમાં દર રાત્રિનારે હોડી હોડારવાની રાજ માત્ર છે. આની હોડીની કિમત ફક્ત ૧૦૦ રૂપિયા પડે છે મારી માફક થણા જે યુવકો દરિયાઈ સફરે વીકીથી પચ્યા છે. પજુ તેઓ અમુકઅમુક રમત મુધી પહોંચી પાછા પળ્યા છે. (નક્કાવાઈ) —કેસરલાલ જલોસંકર મહેતા

• પંડામનો એક નાવિક

નાવિક વિભાનું સિદ્ધાન્ત આપના માટે મુંબાઇમાં સરનારે જે ‘ડાકિન’ જહાજ રાખ્યું છે તે ઉપરનો જાણે સિદ્ધાન્તકમ અપૂરે જુલિદગતા તમા સહિતની દમખાં એક પંડામનો વિભાઈ-એ પૂરો કર્યો છે. તેનું નામ કુચીસિદ્ધાંત. તેણે બધા વિપયેની પરીક્ષામાં દીનારો એજ્યાં છે બેંડને પોઈ દૂરની માસિક રૂ. ૧૦૦ની રકોતમથી. તેણે જ એળવી છે. ઓકસફડે યુનિ-વર્સિટી પ્રેસે નાવિકવિદ્યા સંબંધી એક ઇનામી વિબંધ માલ્યો હતો, તેમાં તેનો જ વિબંધ સર્વથેક ઠયો અને તેને ઇનામ મળ્યું. તે મુંશર એહાડી પજુ છે. રાજાની દૂરબેઠા રીમને તે કંપન છે અને તે જાળતમાં તેને એક આંદીનો કપ પજુ ઇનામ તરીકે મળ્યો છે. જે માંતને દરિયાકિનારો જ નથી તે માંત-પંડામનો આ પદાઈ નાવિકવિદ્યામાં એ આરંભો ફૂરાજ છે તો દિલ્લમ ખીલ જે પોતો દરિયાકંઠે છે તેમાંના વિનાયોઓને લક અનવી ૧૫ તો તેઓ કેવા નિખ્યાત બને? (મનબંધુ)

હવાઈ જળસંચયક

કેઈ જંઝી સફડા જેવો આ પુરજ દવાઈ જળસંચયકના નામથી એજખાત છે. તેની લીઝો આઠની દસ ફૂટ ભડી

તેના સાથીઓ બનાવટી ધુમ્મસ અને વાદળો ઉત્પન્ન કરતા ફ્લોબ્ન ગયા છે. વરસાદનાં વર્ણનોમાં કેટલાક રાસાયણિક પદાર્થો નાખીને તેમણે વરસાદ ખજી વરસાડ્યો છે. આવાદે તેઓ બનાવટી વાદળોમાંથી વરસાદ વરસાવવા માટે અખનસા-ઓ કરી રહ્યા છે. આમ તેઓ સ્વચ્છ આકાશમાંથી પણ તેમની દબ્બા પ્રમાણે વરસાદ વરસાડી શકશે. સાચો સાચો તેમની જે નમુનાઓ પુષ્કળ વરસાદ પડે છે તે કેમ અટકાવી શકાય તે પ્રશ્ન પણ તેઓ વિચારી રહ્યા છે. (અંગ્રેજી ઉપરથી)

અમેરિકન નંમગ્નિ યોજના

અમેરિકાના પ્રિસિડેન્ટ રૂઝવેલ્ટે એક મહાન યોજના લેવા કરી છે જે દેશના મોટા ભાગની આબોધિનને ફેરવી નાખશે. આ યોજના નામે પ્રમાણે છે. ફોરેસ્ટી સર્વેલે પરીધે ટેકસાસ રાજ્યમાં ૧૫,૦૦૦,૦૦૦ એકડાના ખેતરે દર વર્ષે દરમિયાન એક હબર માઇલ લાંબાં અને એક માઇલ પહોળા એવાં રેસીંગ નંમગ્નિ ઓરેસાં અને તેના બાંધે ખજી 'ટાઇ રિલિય ફેડ' મંચી આપશે. આ વિશાળ નંમગ્નિ તૈયાર થતાં પુષ્કળ વરસાદ ખેતી લાવી નમીનને વેશન થતી અટકાવશે. વધી મધ્યમાં નંમગ્નિ-માંથી જે પૂળ આખા ખડમાં ફરી પડે છે તેને પણ અટકાવશે. આ ઉપરાંત બાંધેથી પ્રાપ્ત પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉપારતી લાકડું પણ પૂરું પાડશે. આ રૂઝો શેષવાનું કામ ઇ.સ. ૧૯૭૫ થી શરૂ કરવામાં આવશે. (અંગ્રેજી ઉપરથી)

ઇટલીનો આરક્ષણીય કંદાર

ઇટલીના કસાસોના આરક્ષક દુનિયામાં સૌથી સફેદ તથા સ્વચ્છ મણવા છે. આત્યાર સુધીમાં તે દુનિયાના બુદ્ધિશીલ યોગી-માં ચોક્કસતા માટે હબરે દન ખાણમાંથી પેટા કાઢવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તે ખાણ અખૂ હોય તેમ નહાય છે. આપ-નનાર આ ખાણના નવા યોગે તોડતા પડે છે. દમણી જ એક ૨૫૦ ફીટ ડાંચો અને ૬૫૦ ફીટ પહોળો મોટો ભાગ તોડવામાં આવ્યો હતો તેનું તજન કેટલાક હબર દન થયું હતું અને તેને તોડતાં ૨ દન જેટલો શહેર જેા વપરાયે હતો.

આંતરરાષ્ટ્રીય બૌદ્ધ વિશ્વવિદ્યાલય

'ઇન્ડરનેશનલ બુદ્ધિસ્ટ ઍડેમી'ના નામથી આજખતે એક નવીન વિશ્વવિદ્યાલય કરી નાણક ખૂટું મુકવામાં આવનાર છે. હિંદમાંના બૌદ્ધ ધર્મીઓના આ સાહઅને દિંશી સરકારે પણ ટેકા આપ્યો છે. એક પ્રાચીન સમયથી આધુનિક સમય સુધીની પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં જે કાંઈ એક હોય તે બધું સંકળન કરવાની તેના સંસ્થાપકે આશા રાખે છે. આઈ બુદ્ધના ઉપદેશોનું અધ્યયન કરાવવામાં આવશે. આ ઉપરાંત આધુનિક પદ્ધતિએ રચનાત્મક વિજ્ઞાનની ચોધમેળ માટે પણ એક વિશાળ રાખવામાં આવશે આ વિશ્વવિદ્યાલયની વ્યવસ્થા પચીસ સભાસદોનું બનેલું આંતરરાષ્ટ્રીય મંડળ રાખશે. સિંધી તેમજ અધ્યાપકો સમાન વાને પ્રાચીન સમયની સાદાઈથી રહેશે. (અંગ્રેજી ઉપરથી)

નેપાળમાં

નેપાળમાં એક ખજી મુસ્લિમ નથી, નેપાળમાં જેલમાં સગાં વર્ષમાં જેલમાં અંગ્રેજે ગયા તેની ટીપ છે. મિશનરીઓને ત્યાં ઘણા થવાની બંધી છે. કાઠિયાણી વિદેશીને ખજી ખેલવા કે કરવામાં કાઢવાના કેરેલે બાંધવાના ત્યાં હક નથી. અંગ્રેજે એલની પણ દિંદુરતાસાર ફરી શકતા નથી. બંધાન, મીન અને દિંદુરતાનાં પરદેશીઓ છુસાપી એ દેશના સા હાલ થયે તે ત્યાં બંધી છે અને તેથી નેપાળીઓ પરદેશીઓની સાથેન વ્યવહારમાં થજી બંધી રહે છે. અંગ્રેજેને શુરખા લડવાયે તે જ પાઠે છે ખજી, પણ તેના બદલામાં તાલીમ પામેલા મુસ્લિમોને નોકરીની મુદત જૂરી થતાં ત્યાં પાછા ચોક્કસ પડે છે; ઉપરાંત અંગ્રેજે લેનિકની બંધી બંધીના હક મુરખા લેનિકને આપવા પડે છે. દમણી નેપાળનો એલની કંટન બંધી રહી તે ત્યાં અત્યંત વિદ્યારીક રહેલો, તેની પાની ત્યાં મુરખી જતાં તેને આશિર્વાદ કરવાની તેને ખજી છૂટ અંગ્રેજ સરકારે આપી હતી અને દિંદુરતિ પાળી રાખે તેની સર્વ સમયક કરી આપવામાં આપી હતી નેપાળના મહાશાલ હમણાં દિંદુરતાનાં આપવા છે ત્યારે હિંદી સરકારે તેમનું એક સતંત્ર મહાશાલ તરીકે સ્થાપન કર્યું છે. હિંદી સરકારે તાલીમ-કાર્યત તથા દુનિમ લાદ્યો દિંદુર પરદેશીઓ કરી લગભગ બૌદ્ધરચના બતાવી.

સામાન્યતઃ ત્યાં ફરિયાદી સિસા થતી નથી; હમણાં જ ત્યાં યુસામી પ્રધાનો અટકાવ થયે છે. (નવી પેશાની)

ખાવળ

ખાવળને સંસ્કૃતમાં બજાજ, દિંદુરતાનાં બજાજ, મગ્ગી-માં ખાવળ અને ફરિયાદીનાં મુખિત કહે છે. ખાવળનું કાઢ ન બેનું હોય જોતા તે કાઢે જ હશે. એ જાણું ને કાંટાપાણ હોય છે એની જાણે સાધારણજૂરી તે ૩૦ થી ૪૦ ફૂટની માપ છે સામાન્યતઃ આ કાઢ સર્વેન નમ્દે પડે છે. દરિયાકિનારે બેજાજનો જગ્યાએ એ વધારે બેને છે.

બીજાં રજાની માફક ખાવળને પણ ફૂલ બેસે છે ને તે નાનાંનાનાં યુગમાંનાં વર્ષાઋતુથી માંડી બંધુઆરી માસ સુધી આવે છે. ફરથી જો યુગમે બંધે એક આખું ફૂલ હોય તેને લાવે છે ફેલજારીથી એકિસ સુધીમાં તેને નરત મન આરે છે. ખાવળનું સાધકું મજબૂત હોવાની ઉમારતના કામમાં આવે છે. એ કાઢ સાવજનીની માફક બંધું વધે છે. એને વસાદ વિના ચાલે છે તેથી ત્યાં કાઠપણ રક્ષા બેનું હોય તેની ઉચ્છાદન મગ્યાએ પણ એ બલ બેજાજી નરદે પડે છે. ચોં બી કાઢ હોય છે ને તેથી જગ્યાનાં તેના અંકર ફરતાં થયું અથડે પડે છે. બીજો રંગ જેસે તપખીરીઓ હોય છે અને તેની ચખી બાનુઓ પર ઓણું પીણું વર્તુળ હોય છે ને એ જલમ થણે કાઢ હોય છે. આ પીણું વર્તુળ ત્યાંસુધી જગ્યાનાં થેણું ચાપ નહિ ત્યાંસુધી તેમાંથી અંકર ફરતા નથી બંને વાન્યા પહેલાં સારી રીતે પહાળવાં પડે છે. પહાળના વિત

કોમ ને કોમ ને વાવી દે તો ઊગનાં નથી. સાધારણ વચ્ચે પાણીમાં દરેકે ગિનિટ રાખવાથી તે બસાવર પક્ષથી રહે છે.

બાવળના ઝાડ પર એ ઘેલો ધૂંલર ગાય છે તે બાવળના, દવાના તેમજ જીવન ધણા ઉપયોગમાં આવે છે. બાવળની ઘાસ પશુ ફંગવાના કામમાં વપરાય છે. બાવળની સંતોને આપણે 'પરડા' કહીએ છીએ. દોર દુધ વધારે આપે એ હેતુથી તેમને આ પરડા બાવડાને છે. ધણા લોકો ફણા પરડાનું શાક અથાણું ઘરેરે બનાવીને પક્ષ ખાય છે. રાક્ષસાતમાં એ સંતો (પરડા) લીલા ફંગળી હોય છે અને પાછળથી બૂસરાપટ્ટી થઈ જાય છે. બકરાને તો એ બાડુ જ બાને છે.

બાવળની લીલી સેડી જેવી પાતળી ડાળો આપણે કાંતણું કરવામાં વાપરીએ છીએ એ વાત તો કોણ નહિ બાણું હોય?

બાવળનાં બી ઝીંકાં વાડી મોઝૂપનાં મેળવી તેનો લેપ બાળા પર લગાડવાથી વાળો મઠી જાય છે બાવળનાં પાંદડાં વાડી તેને એક ઝીંકા કડકામાં મૂકી આંખોમાં લગતરત વાડી હોય અથવા તે આંખો આંધી હોય તો તે પર બાંધવાથી આસમ થાય છે. કાઠ ડુબળી હોય અથવા ગળુ આગુ હોય તો મેળાં બાવળનું જાન રાખી ધમિધમિ તેનો રસ ઉતારવાથી મટે છે.

આ ઉપરાંત વેદકસાડમાં કોના ગુણદોષ ધણા વર્ણવ્યા છે. (સંક્ષિપ્ત) — સનિવાસ નિરુપદાસ દલાસ

અંધશ્રદ્ધાની હદ

ગંગા નદીને કાંઠે રહેલાર કસકતાના એક વરુણને પહેલી જ વાર ગોતાના સાક્ષરને ગાય જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. એ ગાય ગંગા નદીથી ધણું જ દૂર હતું. જગવાની તેમની થઈ તે વખતે સામુએ જગાધને કહ્યું, 'જગવા બેસનાં પહેલાં થોડું દુધ પી લે.' જગવા પહેલાં દુધ પીવાનો આમ વચ્ચે કેવો આવજા એવું જગાધને લાગ્યું તો ખરું પશુ આ આમને વળી કોનો જ રિવાજ હશે કોમ સમજી એણે સામુએ આપેલું દુધ થોડુંક પીધું. પશુ ત્યાં તો આસપાસ એટલા રી કોલક સાથે નાચવા લાગ્યા. સામુએ ખુલાસો કર્યો કે તમે ગંગાને કાંઠે વસો છો એટલે તમારા પેશમાં ગંગાનું જાણી હોય જ. તમારા સસરાનાં અરિય હાથુ અમે ગંગાના પધરાણી સકવા નહોતા એટલે આજે તમને એ દુધ પાણું તેમાં તેમનાં અરિયની બારીક ભૂણ મેળવી હતી. તમારા સસરાને આ રીતે મુઝિ આપી તમે અગતે ધન્ય કહો. આનો બતાવ ખરેખર અનેકો તે પાંચી આ દર્શાવ કહેનાર છે.

બાજરોની બહિષ્કારી

શાસ્ત્રિવાદન શક હજાર સુધીમાં ગુજરાત કે શાકિયાકાડમાં બાજરોના તાગને પશુ કોઈ બાણું નહોતું. માત્ર જુવાર, ધાંડ વગેરે આવાળી આ વસ્તુ કલ્પન થતી હતી. સ. ૭૭૭ માં જ્યારે કચ્છ ભૂમિ પર ભગ હાંમે કુલાણી સમ્ય કસા દલા ત્યારે તેઓ એક વખત મોટું લસરકે લઈ કિધની સફેરી નીકળ્યા અને આલતાં ગાલતાં દૂરના પ્રદેશોમાં (અર-

બસ્તાન અને આફ્રિકા તરફ) જઈ પહોંચ્યા. લીધેલા ખોરાક ખૂટી જતાં કો કચ્છક પ્રદેશમાં લીધું ગોળ કાણાદાર ધાત્ર પથરાણેનું લેખું, અને તે લાણી ખોરાકના ઉપયોગમાં લેવા લસરકને દુધમ કર્યો. પ્રથમ થોડાએને એ કાણા ખોરાકમાં આવ્યા. થોડાએનો પાક ઊતરી ગયો અને તે તાજ થઈ ગયા. એથી એ કાણાએને ખુટકારક નહીં અમ લાખાએ પોતાના વગા લસરકના ખોરાકમાં તે લેવા ફરમાવ્યું. એ ખોરાકથી માણસોને પશુ પુષ્ટિ મળી.

અમુક સમય સુધી કો દેશમાં ફરી પાછા પોતાના દેશ તરફ પાછા વળવા સમયે કચ્છ આનાજ નેરું સાથે લઈ સમય તેરડું લઈ લેવા નમગીએ દુધમ કર્યો. લસરક માણસોએ પે.ડાએ.ના તેમજ ભરી એ તાજથી આપનાર કાણાઓ સાથે લીધા ને કચ્છમાં લઈ આવી તેનું વાલેવા ચાલું કપું. કચ્છમાં વાગડ નામે પ્રદેશ છે ત્યાં તેનું પ્રથમ વાલેવા થયું.

જેમ જેમ સમય ગયો તેમતેમ ખેતીની કાળજીને આસારે ને પાણીની તંત્રીને લીધે એ બાજરીના કાણાઓ કદમાં નાના થવા અવા; પરંતુ આખા કાકિયાવાડ ને ગુજરાતમાં તેનો પ્રચાર થયો.

બાજરી તે બાજરી. બાજ જે રી સહિત આપનાર અને વાલિ (રોડ) જેવી અર્થ આપનાર સત્તમ્ય આનાજ હોય તો તે એક બાજરી જ છે. આ બાજરીને પાક કસાડામાં સહેલો છે. થઈ અને જુવાર કરતાં તે વહેલો દેવાર થઈ શકે છે. થઈ સિવાય મોલ હે છ તેને ધરીયાન પાણી પાતું પડે છે. અને તેનો પાક ઉત્તમ કાળ કરવામાં દર કોઈને નેરું ખર્ચ આવે તેવાથી આર્ય પશુ ખર્ચ પશુ બાજરીને પાક લેવામાં આવતું નથી જુવાર અને બાજરી એને એકામુ મોલ છે, છતાં પશુ જુવાર બાજરી કરતાં એક મહિનો મોટી પાકે છે. થોડે વરસાદે તે કોઈ ધાન પાતું હોય તો તે એક બાજરી જ છે. બાજરીમાં એકામુ એકા પગી વાવડી વખતે જુવાર અને બાજરી આખા કાકિયાવાડમાં અને ગુજરાતમાં વચાય છે. ફલ ખેડનામુ જમીનમાં લગભગ મોલ બાજ કપર બાજરી વચાય છે. એના પાકમાં તે ગુજરાતના માત્ર તે ગુજરાત કાકિયાવાડના ખેડુતોને દર વર્ષે લાખો રૂપિયાનો લાભ થાય.

(શાશ્વ)

— પંચામૃતવાઈચારા

સરાસરી આયુષ

• ધૃતીચંદ્રમાં માણસની ઇંદ્રીનું સરાસરી પ્રમાણ ૬૮ વર્ષ કપરનું છે, જે હિનવામાં સ્ત્રીથી ઊંચામાં ઊંચુ અપ્રાય છે. તેવાથી બીજે તમને આશ્ચર્ય થાય છે, ત્યાં સ્ત્રીનું સરાસરી પ્રમાણ ૬૩ વર્ષનું અને પુરુષનું ૫૬ વર્ષનું છે. પુનાઈડ રેડ્ડસમાં સ્ત્રીઓનું સરાસરી ૬૨ વર્ષનું અને પુરુષનું ૫૬ વર્ષનું આવે છે; અને તે પછીને નેચરે સ્ત્રીકામાં સ્ત્રીઓનું ૫૮ વર્ષનું અને પુરુષનું ૫૬ વર્ષનું આપ્યા ગયા છે. આમાં હિંદનું સ્થાન ત્યાં છે તે બાણું છે? આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ ૬૫ ૨૩ વર્ષનું અને પુરુષો ૨૨ વર્ષનું જ સરાસરી આયુષ ભાગ્યે છે! (અંબેડક ૧૯૪૧)

नमो नविशुद्ध रावण संपादक गनुलाठ रावत

सं. १६६१ अंक १३६

વિધાર્થીઓ, નેપાલીઓ, વરાહો અને બીજા મનજનું કામ કાનારાધેને એના સેવનથી અભવળ એનું ગોપણ મળે
નાનાં-મોરાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં સી-પુરુષ, સૌકેઈ એનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિદુર, અશ્રક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આગળમાંથી બનાવેલું
મુરોબિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણુ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંછું આયુષ્ય તથા સારી
રમરણશક્તિ આપી શરીરમાં
ખત, તેજ ને એવન પૂરે છે.

કિંમત
પા રતલના પાંદના રૂ. ૧૫
ચારલા રતલના પાંદના રૂ. ૩૦
એક રતલના પાંદના રૂ. ૫

કારખાનું:
સંવાળીરાડ
મુંબઈ-૨૩

ઝંડુ કાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ-ભોળીલાલ અધર્સ-ગાંધીરાડ

કુકાન:
જૂની મદાજનવાડી
મુંબઈ-૨

આઈર આપતી વખતે, મદેર ખબર 'કુમાર'માં વાંચી લઈ એટલું જણાવમે

અપ્સરા

અવંતાના કલામંડપોમાંની ૧૭મા નંબરની મુશની ઓસરીની ભોંતપરના આસેખન ઉપરથી
અનુમતિ કરનાર શવિશંકર રાવળ (શ્રીમંત બાલાસાહેબ પંત-પ્રતિનિધિ ઓવ સંરખાત-ના સૌજન્યથી)

આથમણી ખારી

• અંબની •

ઉત્તર દુખખણ અને ઉગમણાં,
ભલે લીડજે ખારીખારણાં,
એક રાખજે ખુલ્લી મારી
આથમણી ખારી.

• મિથ •

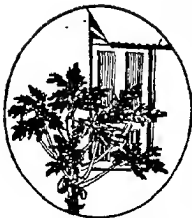
પ્રકાશની સ્વારી વધાવવાને છેલ્લી કળા એ કિરણોની જેવા
ના પૂર્વ કે ઉત્તર દુખખણે જવાં છે કામની આથમણી જ ખારી,
પડે, હસીને દિશ સર્વ ઉલ્લસી એના મુના હું વિરમી ઉછંગમાં
ઝીલી રહે સિંચન તેજપ્રાણનાં. નેઈશ આ આથમતી જ જિંદગી.

રે, કિંતુ આ ચોસરતા પ્રકાશે રનેહીસગાંનાં ભડકારમાંથી
દિશા નિચોવાઈ જતી બધી લહું, લહું બધું જીવન ઊગી ખીલતું,
એ અસ્ત થાતી રવિની પ્રભાને ત્યાં આથમતું જગને નિહાળવા
ધારી રહે પશ્ચિમ એકલી જ. પ્રાણું છું હું અંતરખારી કોઈની.

• અંબની •

ઉદય બપોર તણા મુખભવને
ભલે લિપ્તાતાં દાર જીવને,
કોક ખુલ્લી પણ રહેજે મારી
આથમણી ખારી.

સુન્દરમ

સૂર્યના ઉત્થાનને તો બધી દિશાની બાવીઓમાંથી પ્રકાશ મળી રહે છે, પણ અમર સમયે
જ્યારે સૌ દિશાઓ ભણે નિચોવાઈ જતી લાગતી હોય છે ત્યારે તો પ્રકાશવાધુએ માત્ર
પશ્ચિમની જ બાવીને આશ્રય લેવા રહ્યો. આ સામાન્ય હકીકત જીવનની સ્થિતિમાં
ધરાતીને કવિએ કેટલું છંદવાણું મુકર કાઢ્યું સમજી છે. જીવનના પ્રારંભ અને અંત્ય
કાળે તો રનેહીસગાંપ્રેમ વરસાપે ભય છે, પરંતુ જીવનસંધ્યા નજીક આવ્યે, જ્યારે
માણસની રનેહીની ઝેખવા તો એટલી જ—બહુ વધારે પ્રભાવ હોય છે એવા
સમયે, કવિ પ્રાર્થે છે કે, જીવનના સમગ્ર મહાકાવ્યમાં અનેક નાનાં મોટાં રનેહીનાં
ભડકાર વચ્ચેનાં સંધ્યા સંધ્યા, કોઈકની એકાદ નાની સરખી ઉદયખારી ખુલ્લી
રહેજે; કે જેથી આખર કાળના અંધકાર છવાતા જીવનમહાકાવ્યમાં એ આથમણી
ખારી તેજપ્રાણ કોંઈકા કરે. આખરેને અત્યુદય એવા ઉપભતિ-સંસારવના મિથ હંદમાં
અંતર રખડીની સમગ્ર વાણી, અને કદાચ લયવાળા એકેએક અંબનીની કાન્યના આરંભે
તથા અંતે યોગ્ય, એ આ કાવ્યનાં સૌન્દર્ય અંગ છે.

મારો વજર

હવે જન્મના જન્મો,
આદર્શને પૂરાં કરે,
મલાને સુધિને તનુ,
નમું તે નવલોચન.
‘શિવ’

કલાનાં સ્વાગત

● મુળાદર્શી દર અઠવાડિયે યોજાતાનાં બેઠકે છે તેમાં દશાલ્પી
સ્લા પર બાબૂજી ચર્ચાઓ અને મીઠાં સાંજોના કક્કાના કક્કા
ધસડેલાં બેનામાં આવે છે ‘સુરેશ્વરી કલા આવી છે; નવાન
તો કલાની ભૂમિ છે; હિંદુસ્તાનના ચિત્રકારોએ આપ્યું કરવું
નેહ્યો; ગુજરાતના બીજા કલાકારોએ અર્ધ જવું નેહ્યો-
ના જવું નેહ્યો; તેમના માટે આ પ્રસંગે ચીતરના સાચક
ઉં’ એવી વાલાગણી કરનારા લેખકો અને પત્રકારોને કોઇ કલાનું
સ્વાગત કેમ કરવું એ શીખવે તો કેવું સાક? કલાકાર શીકાઓ
અને ચર્ચાઓ ઉપર નક્કો નથી તેમજ જમા કરેલી કેઈ
મૂર્તિનાં બાલે ઉપર કે પિતૃઓની ભૂતીઓની આપક ઉપર કલા-
કારનો આધાર નથી સમાજને તેની કલાની દરકાર હોય તો
કલાકારને સાનુકૂળ જીવનસંલેખોની તક આપીને જ તેની કલા
નિભાવી રાકાય યુનિવર્સિટીની કોલેજોમાં જોખણપટ્ટી કરી
પાસ થનારા ક્રેડિટારો માટે હંમેશાં સગવડ પડે છે. તેમની
કિમીની શોભા આગળ સમાજ નમે છે. તેમના માટે કેટલીયે
નોંધારીઓ અને પદવીઓ સારાં છે. પણ દિવસસાત આજ,
મન અને હાથને કસીકસીને જગત આગળ કંઈક નવીન સર્જન
મુકુન્દસ કલાકાર માટે નથી રહ્યો રહેલો, નથી પ્રત્યક્ષ્યો,
નથી સગવડો અરી હોરેલો. કે સાંસં વિશ્વાચર્યાનો છાંયં જીવન
કસીને અને અંધ પીછીને તે કંઈક કરી શકે છે. ત્યારે પત્રકારો
યુરોપ, અમેરિકા કે બંધાનની ભહોળાશી પાસે તેને ખડો
કરી તેનાં સર્જનો પર માન કઢાણી વરસાવી ભજી છે આપણા
કલાકારોને એ દેશોના કલાકારો જેવી તાલીમ અને વાતાવરણ
પામવાની તક મળે તો તેઓમાં કેટલું પાછળી છે તેની ખરી
ખબર પડે. પણ આ દિન કલાં કે મિયાંકે પાઠ્યે નહીં? આજે
તો ને દલિ સમીપ છે તેની યે યોગ્ય કદર અને સહાર સમાજ
કરી શકે તોપણ તેના ચડતા સિતારો માનીએ. ને સમાજ
પોતાના સર્જકોને પિછાની રાકતો નથી, ને સમાજ નાની
પણ મોલિક નવીનતાઓના ઉન્માદોનું રથાન ચૂનો ચોપડનારા
નેટલું જ બજી છે અને લાખો રૂપિયા નકામી મેળે પાછળ
કે વેશવના પ્રદર્શન પાછળ ખર્ચાં શકે છે, તેને જીવો જીવન-
સરળી, પ્રતાપી પ્રતવતર કે બચ્ચ કારોગારનાં સ્વર્ણાં પણ
શી રીતે આવે? એ હચચતર તત્ત્વનાં રૂપો યથા નિર્માણિતા
આમમદર્શીઓ કે સંસ્કૃતિવિધાયકો માટે તેમણે આજના સં-
સારમાં ક્યાંયે આશરે પણ રહેવા દીધો નથી.

યુરોપની વાતો કરનારને ખબર પડે હોય કે શિશુઓમાં

કે નગરસંસ્કૃતિમાં કલાકાર સંસ્કારસ્વામીનું પદ ધરાવે છે. એના
ખ્યાલો, એની ચૈત્રનાઓ અને એની કૃતિઓ તો સગરત
પ્રબળવનના ઘડતરમાં પાવાય છે. એનાં માન અને સન્માન
ક્ષણજીવી પદવી કે રાજ્યસત્તા કરતાં અનેકગણાં બિંધાં હોય છે.
આં બહુ બીજે લાં પુષ્ટો.

● પરદેશોની કલાકૃતિઓ તથા તેનાં અભ્યાસ સૌંદર્યે ને સર્જન-
રાશિ પૂરાં પાવના તો વર્ષોના અભ્યાસ ને નિરંતર નિરિયય
નેહ્યો. આપણા દેશના કોઈપણ વિવેચકમાં તે હોય તેની આશા
હાલ તો દૂર છે. પરંતુ આપણા ધરની મૂળીપત્રી રસોઇ પરજ
આપણી રસદંથીઓના જીવનવ્યવહાર નહીં રાકો જોડલું પણ
આપણા વિદ્યાર્ને ને રસિકો સ્વીકારે તો યે કલાકારોને આશાવનુ
બજવાન ઘડી શકે તેમ છે. ને તેઓ યે રસભયોતનો એ કુપાત્રક
આપણે કલાકાર આપણાં સારાં ધરો અને અભ્યાસબંધો તથા
સામાજીકો ન હો રોશાની અને નર્ગતોજ સાવના જીવનમંથન
કાંચી રાકો જનની હરીફાઇમાં જીતવાનું ખમીર બંધાવ બો-
ટલો સમાજનો પ્રાણપ્રવાહ કલાકાર મુખી પહોંચે નથી છતાં
જીવનની કસોટીએ જોડતા જોડનાં પણ તેની કપામગાઓ ને
કહ નિવળાવુ તે તેણે સમાજને ધરી રીધું છે ને તેની પૂરી કિંમત
આપનારા નિરલાનાં દર્શન તો સમાજની પ્રમતિ બંધાયે, પણ
તેને આદર કરનારા યે કલાભયોતમાં રીધું તેણે આપવાનું પૂરૂય
પામશે. ચિત્રત્ર, રંગદં તથા બોજખાણને નામે કલાકારનો કસ
ખાપરનારા પણ તેની કિંમત સગજ તેની કૃતિઓના સ્વાગત
વેળા પાછળ ન પડે તો યે કલાકાર અને સમાજનો સંબંધ દીવશે.

એ કલાકાર હજી પોતાનાં ચિત્રોને કલા કહેવાનું સાહસ
પણ કરતો નથી. રમેને કલાના નામને કંઈ અગમાન કે કટાક્ષ
બડે તો તેણે પોતાની સ્વમાનજન્ય સાહસથી પોતાનાં સર્જનો
‘રંગ અને રેખા’ના નામે, મુરસ પ્રકારનાં કરી ગુજરાત ને હિંદ
આગળ ધર્યો છે, અને એ રીતે બારું સોમલાલ શાહે ગુજ-
રાતની કલા હોમીદીનાં તેજ ચિતરતાં છે. હંમેશાં ને લાખોનાં
યુરોપનાં ચિત્રોની વાત હમણાં વિસારે પાડી આ મામૂલી કિંમતે
મળતાં આંખણનાં પુષ્ટોથી આપણા જીવનમાં સૌમ્ય મેંવાનાં,
જનતા સ્વીકારે તો યે અહોભાગ્ય, કલા અને કલાકારનાં.

બંધાન, યુરોપ કે અમેરિકાનાં દરેક પ્રવાસી કે પરદેશવાસી
પોતાના જાતની કલાના નમૂનાઓ પોતાની સાથે ફેરવે છે અથવાં
પોતાની આંદિસ કે અભ્યાસબંધમાં લઈકાવી પરદેશપ્રીતિ ભજી
શકે છે. જોડલો યે મર્મ આપણા મુરિશ્ચિન ગુજરાતીઓમાં
બનરે તો આ જખું સાર્યક મળ્યો. મદ્રાસના એને દેહીના

નિશાનડંકા

ધરંગા કે પાનગાં વસતા એક મુજરમેનીના નિવાસમાં ચારે તરફ નાળીયાની તકતીઓમાં રમરામ, કનુ દેસાઈ, સોમાલાલ કે સંસ્કૃતલાલ તથા બીજા કલાકારોની છાંયેલી પ્રતોને આંધર થતો તેમજ કલાના ઉપાસકની આશાને પૂર ચડ્યા પિના રહેતું નથી.

દેશમાં એટલા શ્રીમાને તો છે જ કે નેઓ. મુજરાતમાં એક ડઝન ચિત્રકારો બારે માસ નવીન ચિત્રો કરે તે બધાં પોતાના ધરનાં આપાન તથા સે પારીના અર્થના દિસાએ પશુ ખરીદી શકે. હિતર જનતા તેમનાં પ્રકાશનોને આદર કરીને ચોવધન પૂર્વતને આંમળીના ટેકો આપી શકે. કલાકાર તમને બેર આપે તો યે એની કિંમત અને કદર સમજાવે. ૨.મ.૨૬.

લાભની વાત

આ નીચેનાં પ્રકાશનોમાંથી કયું તમારી પાસે નથી? એ મફત મેળવવું છે? તો—

આ એક નવી ચોખ્ખા તમારે (માત્ર 'કુમાર'ના આદકોને) જ માટે ખાસ છે. 'કુમાર'ને માટે એક નવો આદક વધારી આપો અને એમાંનું તમને ચાવડા પડે તે એક પુસ્તક મફત મેળવી લો. તમારે કરવાનું એટલું, કે તમારૂં પૂરું નામ અને આદક નંબર તથા તેની નીચે તમે જોયે નોંધાવતા હો તે નવા આદકનું પૂર્વ નામ તથા સરનામું છાપીયાના મળીઆઈર સાથે લખી મોકલવું એટલે આદકને 'કુમાર'ના આદકો જશે અને તમને તમારું મનપસંદ પુસ્તક લેઈ જોઈ ગઈ જશે અથવા વી પી થી ગંગાપત્ર હોય તો તમારું પુસ્તક અને એકો બંને તમારે નામે વી પી થી આવશે અને પછીના અંકો નવા આદકને નિર્વાગિત મોકલાયા કરશે મનીઓઈરની પદ્ધતિ વધારે સમજાવશરી છે.

આલો ત્યારે—કરો પસંદગી

આગાંથી એટલાં પુસ્તકો નિર્ણયતાં હોય

એટલા નવા આદકો મોકલી આપો.

ક્લાસીક (રંગીન ચિત્રોનું આલ્બમ) ૧-૪-૦

ચિત્રશતક (રંગી ચિત્રોના સંગ્રહ) ૧-૪-૦

રકાઉટિંગ અને બીજી વાતો (ગાનના કાદ) ૧-૦-૦

આલ્બમ્સટાઇન (ડો ક્રાન્સલાલ પંડ્યા કૃત) ૦-૬-૦

ધરીવલી (યશવંત પંડ્યા કૃત નાટકો) ૦-૮-૦

ગલગોરા (દેશાજી પરમાર કૃત-સંચિત્ર) ૦-૧૦-૦

હેલોકા ૦-૫-૦

આ યોજના જનની ૩૦મી તારીખ સુધી જ પુરકી છે.

“ગોસતી સાંજનો સમય હતો. ચાર જણ એક મોટા જહાજના અમલી તુલક કપર બેઠા હતા. તેમાં એક હતો બ્રિટિશ મેચીનો રિયાર્ડ કમાન્ડર, બીજો હતો રૉયલ ઇન્ડિયન નેવીનો લેફ્ટેનન્ટ કમાન્ડર, ત્રીજો હતો સાત સાગરનો ખાઈસ અને છેવટે બેંડે અધે મેડેસ સૈદાશરી તરી (Mercantile Marine) નો અધ્યક્ષ અને ચોથો તમારો ‘મુકાબી’.

વાતચીતે ‘મુકાબી’ બાણી વાત નીકળી. આ ચાર જણ મોકા હતા ત્યાંથી થોડાક કાસ છેટે કાઈ કાઈ રાતે મેકી તોપ ફૂટતી હોય તોય ધડાકા સમજાય છે—અને જોનો પતો કે મળ કે કારણ હજી અનુમાનનો જ વિષય છે. આ ધડાકા પાણીના પાતાળ—પેટમાં થતા સંગ્રામ છે, પણ હજી કાઈ એનું કારણ માપી છાતો કુર્ચે સંભળાયો નથી.

થેડા ભૂતકાળમાં કાઈ પશ્ચાત્તવાદી (કમ્મના) સાયરજનશ્યા એ મુકાબી બાણનો એ રોધી બાંધ્યો હતો. એનું નામ નિશાન આજ રફલ ફોર્સેજનાં પાંચ પુસ્તકોમાં નથી; ગવર્નમેન્ટ ઓફ રિયર પશુ એ વિષે ચૂપ રહ્યું છે.

પશુ લોકચાલકામાં એ સાયર સાવજ હજી પણ છેવે છે. એણે નાવર ફેરફાર પાતાળપાણીની બીજાણના આલે. પણ કંઠારે વસતા ખાસતીઓને સાંભળવા ગાંધીની કૃપા છે.

આવા ધડાકા બંધાણના આ કંઠારની બીજી જગ્યાએ પણ યાવ છે. અકસરી ઇમારતમાં આજે એને ‘દાઈલ્ડ મન્સ’ (નેવરબિયા તોપ) કહે છે.

ચારે જણા રૂઝવણ ફિરસતો ચડ્યા અને ભૂતકાળના પડ સરી જતા ‘મુકાબી’એ રોમાચક રૂપને મેળું—ને સ્વપ્ન ‘કુમાર’ને નજર કરતા એણે જાનતા પલ્લવ કર્યો છે, અને અંદાના કલમ કરી પણ ન ચીનતી શકે જોવી એ જવાંચાઈને હિમ જેરી ટાકી સાહીબી રંગવાની કોશિષ કરી છે. એ કોશિષ કેટલે કદર-હાંસલ થઈ છે એ નહીં કરવાનું કામ ‘કુમાર’નાં તંત્રી અને ‘કુમાર’ના વાચકોનું છે.”

●●● ‘કુમાર’ના આવતા અંકમાં એ વાર્તા શરૂ થાય છે. જોની સચારીના ખગર કરતા નિશાનડંકા સુખી આ પ્રવાસન આમારા કુપરના ‘મુકાબી’ના પશ્ચાત્તવાદી અને આશ્ચર્ય છે.

રંગ અને રેખા

કલાકાર સોમાલાલ શાહનો ચિત્રસંગ્રહ

૧૯૫૧૨ ઇંગ્લેન્ડ માપના મોટા કામળો ઉપર ચોટનાં પંદર મોટાં સુંદર ચૂરલાં વિરંગી ચિત્રોનો સંગ્રહ; મુખ્ય આકર્ષક ઉપાધનાં શ્રીમત્ આરો રૂપીઆ રોસ્ટેજ નવું પ્રકાશક શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન. મંદિર-મુખાર અર્ધલગ્નગી. પશુ અગ્રહ.

તેરમી સદીના અંતભાગમાં એક દિવસે જ્યારે નમતાં વિચિત્ર અને કાટખાંતુરખાં ચીથરેલા કપડાં પહેરેલા ત્રણ મુસાફરો વેનીસ બંદરને આરે ઊભા થયાં, સખત ઉનાળાના તાપને લીધે તેમના ચહેરા કાળા ભટ્ટ થઇ ગયા હતા. એમાંના આધેડ ઉમરના એ જણની આંખો તો ખૂબ દુનિયાનીરખીનીરખીને જલજે સાત થઇ બીડી ઊતરી ગઇ હતી; પણ માથે વધી ગયેલા ઝટિયા વાળો, સીંથી નાનો મુસાફર આકર્ષક જાણનો દહાર, સાર્દસિક ને પ્રાણુવાન જુવાન લાગતો હતો.

આ જુવાનની દૃષ્ટિએ ચોવીસ વર્ષ પહેલાંના અને હાલના વેનીસમાં ઝાઝો ફેર નહોતો દેખાતો. એ તો જલજે પોતે હજુ ગઇ કાંઈ જ એ રસ્તેથી નીકળ્યો હોય એમ બંદરે ઊતરી શહેરમાં ચાલ્યો. જાનરની મોટી-મોટી દુકાનોમાં ભરેલાં રેશમી કાપડ, બિજગા કરેલા ચમકદાર હાથીદાંતની ચવનની ચીજો, કાચના રંગ-બેરંગી ઝુમ્મરો અને રત્નજડિત મૂઠવાળી તલવારો જોતોજોતો તે આગળ ચાલ્યો.

આ મુસાફરોનાં નાક અને કાનને વેનીસ સુપરિચિત હતું. તેજનાથી ભરેલી દુકાનોમાંથી નીકળતી સુવાસથી તેમને મુસાફરી દરમ્યાન જોએલાં તેજનાનો ધીકતો વેપાર કરતાં શહેરો વાદ આવ્યાં. વેનીસમાં તો દેશપરદેશના અનેક વેપારીઓ અને ભાતભાનના લોકો આવતા અને જતા, એટલે આ ત્રિપુટી તરફ

કોઇ ખાસ આકર્ષાઈને જોતું ન હતું.

સાંજ પડી ગઇ હતી. ધીમેધીમે બંદર ઉપર એક પછી એક હીવા ઝગમગવા લાગ્યા હતા. એવે વખતે આ ત્રણ મુસાફર-જાપ, મેટા ને કાકો-વેનીસમાં પોતાના ઘર તરફ જઇ રહ્યા હતા. ઘેર તો પહેંચ્યા, પણ પગથીસ વરસને ગાળે ધણી થતા આવતા આ અજાણ્યાઓને ઘરના નોકરો ખૂબ માલિક તરીકે કંપાંથી ઓળખે! પરિણામે થતી જોડાયાલીની ધમાલથી, ત્રણ વખતથી આ મુસાફરો યુમ થયા હોવાથી ઘરનો માલિક જની જોડેલાં તેમનો ભત્રીજો નીચે ઊતરી આવ્યો.

ઝોડળીમની ઓળખાણ થતાં ખૂબ વાર લાગી. આખરે ખુલાસો થતાં નક્કી થયું કે આ ત્રણ તે નિકોલો પોલો, મેરીઓ પોલો અને જુવાન માર્કો પોલો હતા. ઓળખાણ પડતાં વાર લાગે એમાં નવાઇ જેવું પણ ન હતું; કારણકે તેઓ મુસાફરીએ નીકળ્યા સારે માર્કો ૧૭ વર્ષનો છોકરો હતો; અને આજે તે આગાસ વર્ષ વટારી ગયો હતો.

જલજલ નવમા સેકાની શરૂઆતથી ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં બંદરોમાં ઓશિયા અને યુરોપના વેપારીઓ ભેગા થતા અને માલ તથા જ્ઞાનની આપલે કરતા. દિંદુઓ અને આરંભોનું ધણું જ્ઞાન પશ્ચિમને આ રીતે જ મળ્યું. એ વખતે વેનીસ દુનિયાના વેપારનું કેન્દ્ર થઇ પડ્યું હતું, અને તેની જાનરમાં પૂર્વનાં કિંમતી કિનખાજ તથા તેજના આવતા. એ વેળા દિંદ અને ચીનનું સોનું, જવાદિર, રેશમી કાપડ અને ભરતકાગ એ યુરોપને માટે અભ્યવજન વરતુઓ હતી.

યુરોપના મુખ્ય વેપારીઓ એ વખતે બધા વેનીસમાં જ હતા. આ વેપારીઓ ફત મોટા વેપાર જ કરી જાણના એમ નહિ, પરંતુ સાચેસાચે તેઓ એવા તો જહાઠુર ને સાદસિક હતા કે દૂરના અજાણ્યા મુલકોમાં પોતાનો વેપાર વધારવાને લાંબી અને જોખમકારક મુસાફરીઓ ખેડવામાં પણ પાછા પડતા નહિ. આવા આ વેપારી મુસાફરોમાં મેરીઓ અને નિકોલો પોલો

પ્રજાને પિછાન કરાવનાર વેનીસનો વિખ્યાત વેપારી-મુસાફર

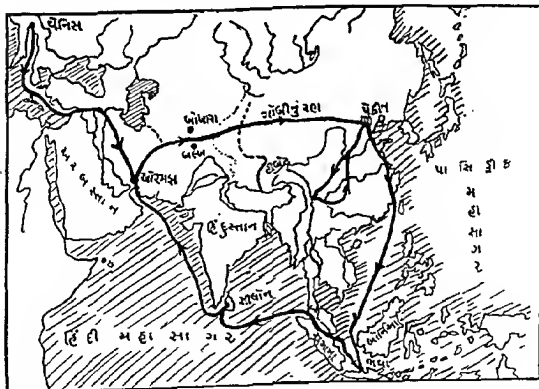
માર્કો પોલો

નયા નીકોલોનો મુલાન પુત્ર માર્કો પોલો જન્મદિવસના થઇ ગયા છે.

એશિયાના અણનણને ગૂઢ ગણાતા મધ્ય ભાગમાં મુસાફરી કરનાર સાધુઓ અને વેપારીઓ મીનની દોલત તથા તેના મદાન શહેનશાહ કુબ્લાખાનની સત્તાની આશ્ચર્યકારક વાતો કરતા. એ વાતો સાંભળીને જિજ્ઞાસુ તેમજ વેપારીવૃત્તિવાળા મેર્ચેંટો અને નીકોલોએ મીનની સફરે નીકળવાનો નિશ્ચય કર્યો. મુસાફરી થઈ ચિંટો અને ભયથી ભરપૂર હતી. ગરફથી લદાએલા ડુંગરી પ્રદેશો વટાવી, ધગધગતી રેતીનાં રણો વીંધી પ્રયત્ન વેગવાળી જળરહસ નદીઓ ઝોળીએ, ગરફનાં ભવંકર વાવાઝોડાના સપાટા ક્રીસના તેઓ મદા કપરી મુશ્કેલીઓને અને એકવરસે કુબ્લાખાનના દરબારમાં પહોંચ્યા.

અને પંદર વરસ પછી જ્યારે તેઓ ત્યાંથી પોતાને

દેશ પાછા ફર્યા ત્યારે તેમણે સાથે આણેલી દોલત અને હેરત પગાડે તેવી વાતોથી વેનીસ આખું ગાંકનૂર થઇ ગયું. આ મુસાફરીની વાતોમાં નીકોલોના મદરવાકાફી લુચ્ચાન માર્કોને જાહુ જ રસ પડ્યો. હજી તે જ કે તે પંદરમી જીજ્ઞાસી વયમાં હતો, તોપણ ખીજ સફર વખતે પોતાને સાથે લઇ જવા માટે તેણે પોતાના જાપને જાહુ આજીજ કરી. તેથી, ઇ.સ. ૧૨૭૧માં, મેર્ચેંટો અને નીકોલો જ્યારે ખીજ વાર સફરે નીકળ્યા ત્યારે માર્કોને સાથે લીધો. આ વખતે પોપે, શહેનશાહ કુબ્લાખાનની પ્રગતે ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉપદેશનો લાભ આપવાના ઇરાદાથી તેઓની સાથે બે સાધુઓ પણ મોકલ્યા. પણ આ જાની અને શ્રદ્ધાળુ સાધુઓની શ્રદ્ધા પેલા અત્યાન વેપારીઓ જેટલી પણ ટકી નહિ, અને આત્મવ્યાં જોળમોથી (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૪૫મે)

એ કાળમાં નિગૂઢ ગણાતા પૂર્વદેશના હાઈ સોંસરા નીકળીને તેની પ્રદક્ષિણા કરતી આવડી મોટી સફર એડી સ્વદેશ પાછો આવનાર સાહસ-સફરી માર્કો પોલો પહેલો હતો

તેરાઈના જંગલની એક વાર્તા

કાળભૈરવને ઉન્માદ ચડ્યો હતો. અત્યંત ઉપદ્રવ અને અત્યાચારથી આવેશમાં આવે છે. ભારે જનાવરો ભલિ ભયાનક કાર્યો કરી મૂકે છે. કાળભૈરવે પણ આવા નસના આવેશથી તેરાઇ પ્રાંતના સાંતલ ગામમાં કેર વર્તારી મૂક્યો. રાત્રિના ધોર અંધકારમાં ચંદ્રમા વાદળોમાં છુપાયો ને થોડી વારે કાળભૈરવ પોતાનું ત્રણ દનનું ભારે શરીર લઇ ગરીબ ગામડીઆઓનાં ઝૂંપડાઓ ઉપર સમગ્ર અગથી ધૂમી વજ્યો. ગાડપાનની સૂકી ડાળીઓ અને માટીનાં બનાવેલા એ ઝૂંપડાં એ જંગી મેંડાના ભયંકર આક્રમણ સામે કામળના ધરોની પેઠે સંસહાટ તૂટી પડ્યા, અંદર સૂતોલાં માણસોને તેણે મરત દાખીની પેઠે છૂંદી નાંખ્યા. બે માણસો ભાગી છૂટવા ગયા તેમની પૂંક પકડીને તેણે જંગીનદોરત કરી તેમના યુરચકરીનાંખ્યા.

નેપાળ નેકે પાર્વતીય પ્રદેશનું રાજ્ય છે, પરંતુ એ રાજ્યની દક્ષિણે આવેલાં તેરાઇ પ્રદેશો મિરિમાલાની તળેટીમાં આવેલા હોઈ પવનોથી ઘણે અંશે મુક્ત છે, એની જમીન દરિયાની સપાટીથી સહેજ ના ઉંચી અને દાવા બીનાશાયણી છે. એના મેટા ભાગમાં ઘાટું જંગલ, ઊંચું ને ગીચ ઊંચેલું ધાસ, પાણીના જાળોચિયા અને કાંટાળા ધૂરનાં ઝાડો આવેલા છે. અને દિંદ-ભરમાં જે પ્રાણી ક્યાય નથી થતું તે મેંડો એ ચિસ્તારમાં વસે છે. વાંચ વગેરે બીજાં ભયંકર દિંસક પ્રાણીઓની પણ આ જંગલમાં પુષ્કળ વસ્તી છે.

કુદરતના કેટલાકે કાંઈ ભયંકર વંદાઓ કરી વળ્યો હોય તેમ સાંતલ ગામનાં ઝૂંપડાઓનો ઘણું વળી ગયો હતો, અને રાત્રિના અંધકારમાં, છુદાએલા ગામડીઆઓની હૃદયબેદી ચીસો સાંભળતો મેંડો નાક ને મોઢાથી ઘુંટાટા કાઢતો અને જંગી ઘરું જેવા પગથી ધરતી ધમધમાવતો પોતાની વૈરવૃત્તિ વૃમ કરવા ચારે તરફ સત્યાનાથ વાળી પાછો ફરતો હતો.

પણ દશ આટલાથી તેને સંતોષ થયો લાગ્યો નહિ; કેમકે બીજી રાત્રે પણ પાકી રહેલું ઝેર કરી

એ જ ગામમાં ઉપર તેણે કાલચું, લોકોએ ચારે તરફ મોટાં તાપણાં સળગાવ્યાં હતાં. ગામના છોકરાઓ મગામાં પનરાંના કળા અને દોલકાં લટકારી નેત્રથી વગાડતા હતા. પણ કાળભૈરવ જેવો કાળભૈરવ વળી તેને ગળુકારે? ફરી તેણે બીજાં થોડાં ઝૂંપડાં જંગીનદોરત કર્યા. ત્રીજે દિવસે વળી એક ગોવાળીઓ તળાવડીમાં માથોને પાણી પાતો હતો. સાં અકસ્માત તેની પાછળ ભારે પગલાંનો અવાજ આવ્યો. ગોવાળીઓ તો પાસેના ઝાડ ઉપર ચડી ગયો, પરંતુ તેની એક ગાય અને બે વાહરડાં તેના કરાળ શીંગડાને સપાટે ચડી કન્યર-ધાણુ ઘણું ગયાં, આથી જ ગ્રામવાસીઓએ એ કાળા મેંડાનું નામ કાળભૈરવ પાડ્યું હતું.

સામાન્ય રીતે મેંડો કદી આવેશમાં આવતો નથી, તે કોઈને ઉદ્દેગ પગાડતા વગર શાંતિથી જંગલમાં વસે છે, એટલે જ આ કાળભૈરવ આટલો જાણી દેમ ઉરકેસયો તેનું કારણ કોઈ ગામવાસી કળી શક્યો નહિ. સારી બુદ્ધિના એ બોળા પ્રાગજનોના મગજમાં ક્યાંથી આવે કે કોઈએ હાંધેલ્યા પિના જંગલી પ્રાણી આમ કરે નહિ? તેઓ તો પ્રારબ્ધને હોય દેવો લાગ્યા.

પણ શિકારી રામજસિ ખરી દડીકત ભણ્યોતો હતો, પરંતુ તેણે ભણી જોઈને મોત સેચું; કેમકે બે ગ્રામવાસીઓ ખરી દડીકતનો ઈશારો પણ ભણ્યો તો તેનું આવી બને તેમ હતું.

સાંતલ ગામની ચારેક માલસ દૂર કાંટાળા ધૂ-વરોની ઝાડીમાં કાળભૈરવનો વાસ હતો. આણુગાણુ પચ્ચરની મોટી શિલાઓ અને ખડકો હતા. નીલા રંગના આ ખડકો ઉપર દમરો ગરોળીઓ આગતેગ દોડતી ફરંગી હતી. આકાશનાં વૃદ્ધનાં વૃદ્ધ એ રથને લોગ્યા હતાં. એનાં દૂધવાળાં પાદડાં કાળભૈરવને ભારે સ્વાદિષ્ટ લાગતાં. ચારે તરફ કાંટાળા જાવળ બાલા હતાં, જેની લાળી શયો કોઈપણ પ્રાણીને નબ્દીક આવવાને મગ કરવા દે તેવી ન હતી. ઉનાળાના કપરા તાપમાં કાળભૈરવ પોતાની મેંડીરાણી અને ધુવરાજ સાથે

કાળભૈરવ ... અને કુદરત કહે છે કે લોભી મહ-

રવાકાંસાથી આંધળા થઈ માણસે તેના સામ્રાજ્યની મર્યાદા સોપવામાં સાર નથી.

આ મહેલમાં વસતો હતો. એ આવાસના એક ખૂણમાં
ઝેરીએ જોડો ખાડો ખોદો તેમાં કુમળી ડાળીઓ પાયરી
પોતાના બાળક માટે બિછાનું તૈયાર કર્યું હતું.

રોજ સંધ્યા સમયે કાળભૈરવ પોતાના કુટુંબ
સાથે પાણી પીવા આ આવાસથી ખાંચ માછરૂ દૂર
આવેલી તળાવડી ઉપર જતો. બાળ ગેંડો તદ્દન નાનો
હતો. ભારે ઝેડી તેના રક્ષણ માટે આવાસમાં પાછળ
રહેતી; અને કાળભૈરવ પાછો આવી ઘોડી કરતો
એટલે તે પાણી પી આવતી. દરે બાળક મોટે થયો હતો
એટલે સી સાથે પાણી પીવા જતાં.

તેરાઈના ભયંકર વાદ્યો તેની અણીતા છે. ઝાડ ઉપર
પાંદડામાં લપાઈને લાગ બેઠા શિકાર પર તરણ મારવાની
ખાસિયતવાળા ચિત્તાઓની પશુ ત્યાં ખોટ નથી. આ
બધા એકલા બાળ ગેંડા પર તૂટી પડતા તો વાર ન લગાડે;
પરંતુ કાળભૈરવ પતિપત્ની તેને જરાપણ આખી
અળગો કરતાં નહોતાં. અને ગેંડાથી નો આ દિસો બહુ
ચેતના રહેતાં. તેમના તીક્ષ્ણ ધંભ અને દાદ ગેંડાના
બડા ચામડા ઉપર નિરૂપણી જેવાં હતાં, એટલે
તેના ભયંકર શીંગડાથી દૂર જ રહેવામાં તેઓ ડહાપણ
સમજતા. હાથીઓનાં ટેળાં એ માર્ગેથી પોતાની મગ-
ફથી ભરેલી ચાલે નીકળતાં ખરાં અને પાણી પીવા તળાવે
પણ જતાં; પરંતુ એ ડોહતા મજરાએ ગેંડાઓ તરફ
મીટ માડતા નહિ. જંગલમાં મોટાં પ્રાણીઓ સામાન્ય
રીતે પરસ્પરના બળની જેડી ઉપેક્ષા કરતાં નથી.

રુમળાં અનુભવી શિકારી હતા. પેઢી દર પેઢીની
તેના વડાઓનાં પશુ ધંધા શિકારનો જ હતો. જંગલનાં
લગભગ બધા પ્રાણીઓ તેના અપાટામાં આવી ગયાં
હતાં પરંતુ તેની સાત પેઢીમાંથી કોઈએ ગેંડાનો શિકાર
હજીલગી કર્યો નહોતો. ગેંડા જેવા રાક્ષસી પ્રાણીનો
શિકાર એ સહજ વાત નહોતી. તેની જાડી ચામડી
ઉપર તીર લાસો કે બુંદક અસર કરે તેમ નહોતાં.
અને સાથે તેનું પચાસ માણસો જેટલું જળ કોષ્ટક પણ
પ્રકારનું આક્રમણ કરવાનું મન થવાદે તેવું નહોતું. રામ-
બલિને છેક નાનપણથી ગેંડાનો શિકાર કરવાની ધૂન
ભરાઈ હતી. એટલે રોજ ને રોજ તે ગેંડાને સપાટ-
વવાને કેવા પ્રકારના ફાંસલા યોજવા તેની અનેક
યુક્તિપ્રયુક્તિઓ મનમાં ઘોળ્યા જ કરતો. એક જ
ગેંડો બે હાથમાં આવે! અદાદા! તો કેવી મળ પડે?

તેના સ્વાદિષ્ટ ગાંસને સુકાવી રાખીને બાર માસના
નિર્વોદની ચિત્તામાંથી મુક્ત થઈ શકાય; અથવા બાપના
શ્રાદ્ધ નિમિત્તે હામા ધર્મચરુઓને જમાડી શકાય
અને તેના ચામડાના તે અનેક ઉપયોગ થઈ શકે.
બે જિજ્ઞાસા લંબરદારને માત્ર એક દાલ જેટલું ચામડું.
એમાંથી જેટ આવે તો તેને તરત મામની પટેલાઈ
મળે. બીજા ચામડાના ટુકડા અને શીંગડાથી તે એક
નાનું ખેતર પણ જરૂર મળે. પછી મામના લોકો
તેને બેત્રણ કન્ધાઓ પરણાવી દે. એ બેત્રણ ભેરીઓ તે
આ તેનું ખેતર. ખેડે; તેની જમીન ઉપર કેળાં જરૂર
જાહેર. તે મામમાં સૌથી મોટો માણસ જાની શકે.
પછી જ્યારે લંબરદાર સાહેબ આવે ત્યારે સોનો
આગેવાન થઈ તે પહેલાં સલામ કરે. તે મોટાં માણસના
દુકમ મેળવી આખા મામને આસાંકિત બનાવે. પોતાની
ત્રણ સ્ત્રીઓ માટે તે ત્રણ ઝૂંપડાં બનાવે. તેના માત-
મરનગો વધી જાય, જસ સ્વર્ગે ફક્ત વેત જ દૂર રહે. પણ
સવાલ માત્ર આ કાળભૈરવને કેમ મારવો એટલો જ હતો.

રામબલિ જન્મભરના અભ્યાસથી જંગલ અને
પશુઓ સંબંધી બારીકમાં બારીક દષ્ટીકતોનો કુદરતી
જ્ઞાતા હતા. તે દયા પાણી અને ઋતુઓનાં ઢંગ
જાણતો; પશુપક્ષીની ખાસિયતો, વ્યવહાર અને સ્વ-
ભાવથી માહિતગાર હતા. પશુઓનાં પગનાં ચિહ્નોથી
તે ઘણું જાણી શકતો; ઝાડોની ઊંચાઈમાં પડેલા ઘસારાથી
તે ઘણું સમજી શકતો. કષ્ટ ઋતુમાં ક્યાં જનારો
ક્યારે પાણી પીવા નીકળે છે, ક્યારે ક્યાં શિકાર માટે
ધુપાય છે તે સર્વે તેના ખ્યાલમાં હતાં. કષ્ટ જમ્યાએ
તેઓ વાગે છે, ક્યાં કાદવમાં ભેટે છે, ક્યે રરતે
નવ—આવે છે તે તેના ધ્યાનમાં હતાં. પશુઓના
આવાસો અને આરામનાં સ્થાનો પણ તે જાણતો.

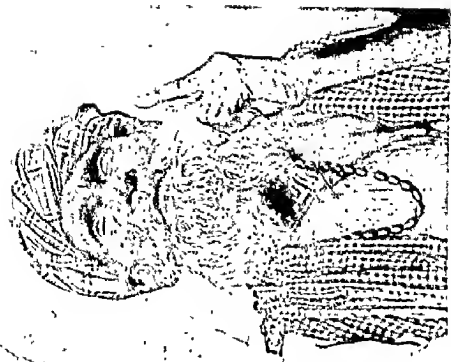
ધણા દિવસોના વિચાર અને સુકિતઓ પછી એક
દિવસ છોનામોનો તે કાળભૈરવને તળાવડીએ જવાના
રસ્તા પર ગયો. અને કાંદાના ઝાડમાં એક મજબૂત
ટુંકો લાલો ભારે પથ્થર સાથે હરણના ચામડામાં
વાધરીથી બાંધી લટકાવ્યો. નીચે છટકું રાખ્યું.
ગેંડાને પણ છટકાને અડતાં જ પથ્થરના વજન વાળો
લાલો તેની કાંધ ઉપર પડે એવી તરકીબ ગોઠવી.
કાળભૈરવના આખા અંગમાં નરમમાં નરમ લાગ કોઈ
હોય તો તે તેની કાંધનો માંસલ પ્રદેશ. લાં અણિયાનો

કાશ્મીરનાં શીતળ વૃક્ષ
 દેરા : અબીદિયાં સેવક

‘આવરથાને આરે’
કેદાર-મહેલે બે બેઠાવાળા

‘સુદા એક સુથ’ (આદની કીટા દરીકાઈમાં પદેસુકુલામ મેળવનાકેચિત્ર)
કેદાર-મહેલે બે બેઠાવાળા

લાસો પોતાનું કામ અચૂક પૂરું કરે નહીં.

સાંજ દળનાં કાંટાળાં વહેલા લાંબા પડછાયા પડ્યા લાગ્યા કે તરત જંગમવાસી જનાવરો તળાવડી ઉપર પાણી પીવા ભેગા થયા માંડ્યાં. ખાસ કરીને વાઘ અને ચિત્તાઓનો ભારે ભગ દતો, એટલે રામજાસ દૂર એક ઊંચી જગ્યા પર ખેસી આકાશમાં ઝીંધોના ઉડ્ડનથી ગેંઠાના મૂલુંની પ્રતીક્ષા કરવા માંડ્યો.

પરંતુ રામજાસે ગેંઠાની અસૌકસિક દ્રાણશક્તિની ગણતરી કરી નહોતી. એ પ્રાણીની આંખો જલુ નાની અને દષ્ટિ ધણી ઝાંખી હોય છે; પરંતુ તેનો જલ્દો કુદરતી દ્રાણશક્તિથી તેને યથા રહે છે. આજે સખ્ત તાપ પડનાથી ગેંઠો કાંઈક વહેલો પ્રાણી પીવા નીકળ્યો અને વહેલું હોવાથી તે વધારે ચોક્કસાઈથી અને ધીમે ધીમે પથરે સાવચેતીથી આગળ વધતો દતો. તેની ઝીણી આંખો જોઈ ઉપર મજૂમના ભાવને જોઈ સહે તેમ નહોતું પરંતુ તેની દ્રાણશક્તિએ માણસના દાયની એક પારખી કાઢી. લાસો અને આગડાની પટો રામજાસના દાયને લાંબો સ્પર્શ ધરાવતા દતો; અને ગેંઠાની દ્રાણશક્તિ માણસની વાપરેલી વસ્તુને પારખી કાઢતાં કપારે પાછી પડી છે?

વાસથી સંકિત થઈ કાળભૈરવ લેસો રહ્યો. કાન ઊંચા કરી, માથું ઊંચું કરી, વાપરયાન પારખવા માટે દયાની ફેરીઓને સંધવા માંડ્યો. આટલામાં જ કાંઈક વાપરયાન છે એવી સંકા તેને થયા માંડી અને તરત તેણે તથા તેનો માદાએ નરકોસંધીમાંથી ટુકડાર કરવા માંડ્યો.

કુદરતે કાળભૈરવને શરીર મોટું આપ્યું હતું, પણ તેના પ્રમાણમાં મગજ જલુ નાનું હતું. ભયનો એક આત્મી એટલે તેના ઉપર દુઃખો કરવો એ તેના મગજની પહેલી વિચારણા હતી. તેણે પોતાનું માથું નીચું નાખી દોટ મૂકી અને એવગળા જાડના ઘડમાં પોતાનું ભવાનક શોંઘું માર્યું. ઝાડ, તેનું થક, ત્યાં બેસાડેલું છરકું અને ભાસે દૂર જઈ પડ્યાં. થોડીવાર તો એ પોતાના આ કૃતને પથરે સગવળે મીટ માંડીને નેહ રહ્યો; પછી ઓચિંતો ગજારાજે ઊછળ્યો અને કાંટાળા ધૂવરાં ઝુંબે શોંઘાથી ભાંજતો છૂંદતો ભયગ્રસ્ત થઈ આડે રહે એવો તો લાગ્યો કે તે થશે ત્યાં નહોતો રહેતો થઈ ગયો! નિરસકારભરેલી માણસનો એવગળો જૂનો રહેતો દવે તેને માટે ત્યાજ્ય દતો.

રામજાસ ચતુર દતો. ગેંઠાની એ નવી કૃતિ જોઈ શું જન્યું હતું તે એ સમજી ગયો. તેણે ફરીથી ગેંઠાએ જનાવેલા નવા રસ્તા ઉપર યોગ્ય સ્થળે છરકું મોઢ્યું. આગલા જનાવળો સમકોને ગેંઠો પણ દવે વધારે સાવચેત જની ગયો દતો. આખો તો વધારે તેજ ન થઈ શકી, પણ એકની સાથે તેની સ્પર્શશક્તિ પણ એટલી જ તેજ જની મઈ હતી. જેવો તેનો પગ છટકાને લાગ્યો કે તરત સમજાને તેણે પોતાના શરીરને વિનુલનિથી ફેરવ્યું. આથી લાંબા તેની કાંધ ઉપર જરાપર ન પાગતાં ગાન છરકો તો લાગ્યો. તરત લોહીની ધારા પૂટી નીકળી અને રસ્તામાં લાસ છાંટ કરતી ગઈ.

કાળભૈરવે ઊંછેકાને ચિત્કાર કર્યો અને ખાસિને તે પોતાના સાથી સાથે ઊંચા લાસમાં છુપાવ્યો. પરંતુ થોડી વારે આખા દિવસની તરસે તેમને તળાવડી તરફ દેખાં. ફરી તેણે ચારે તરફ જામેલા કાંટાળા ધૂવરાંને લાંબી ચીંતે રસ્તો જનાવ્યો. તળાવડીએ જળને તેણે ખૂબ પાણી પીધું. પછી કાદવમાં ખૂબ આઘોટ્યો અને કાંધ પરના ધાવ ઉપર માટીનું તનું પડ બેસું કર્યું.

સામાન્ય રીતે ગેંઠો એકમાર્ગી પ્રાણી હોય છે. તેને પોતાની જૂનીટવ કે જૂના રાદજાદાવાયાનું પક્ષક હોતું નથી. પણ ઉપરાઉપરી આ એ જનાવળો તેના મંદ મગજમાં રેળ પ્રવળથી ઊડ્યો. તેણે ગેંઠી અને જમ્યાને રહેણું તરફ એકલાં મૂક્યાં.

એક જ વખતે એક જ વસ્તુ સમજનાર પ્રાણીઓને વિદ્યે છે ત્યારે દારણ્ય અને છે. ગેંઠાના મનમાં જે ઊંડો વેશમિ જતી ઊડ્યો દતો તેણે એ દારણ્યના દારણ્ય કરી.

તળાવડીના રસ્તાથી એકેક માણ દૂર ચામું હતું. ત્યાં તેના ઉપર અત્યાચાર કરનાર એવગળાં માનવીઓ વસતાં દતાં. દવાની લદદમાં આવતી એ એક ધરીવાર ઝૂંધીને, તેણે ઝીણી આંખોનાં પોપચાં ખુલ્લસથી પીડી નજરને વધારે ઝીણી કરી અને જૂનથી માથું ધુલ્વાતી માગડાની દિશામાં વહેતું મૂક્યું.

ધૂલ્લજાટ કરતા, પવનવેગે ધસ્યા આવતા કોઈ ખડક જેવા એ પ્રાણીએ પાદર ઉપરના પહેલા ઝૂંપડાને કાચગતી ધણગતી પેડે જાળિંગદોરન કરી નાખ્યું. અંદર મૂનેલાંને કચરતો તે પીળા ઝૂંપડા ઉપર મર્યો. ગ્રહિને નાસવા મથતાં માણસોમાંથી એકને સોંગડાની

આદિત્ય

આ પણા પ્રદર્શન ઉપરની સર્વસચ્ચ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, રિચનિ અને ક્ષય માવનું આદિ-કાંધુ જે સૂર્ય, તેમાં આજ સુધી સંસારની પ્રત્યેક પ્રગતિએ દિવ્યતા આરોપેલી છે. વેદકાલીન આપણા પ્રાચીનતમ પૂર્વજોએ દેવ તરીકેનું અનોખું આસન તેને આપી પોતાની દિનચર્યાના પલ્લુ એક આસરણક અંગ તરીકે તેનો સ્વીકાર કરેલો છે. ઇગ્નના આધારવંશ તરીકે આદિત્યમા એ દેવતા આરોપવામાં આવે તો તેને અપાએલું એ શિરદ ૪૨૫ એ અષોઘ્ય નથી. જગત ઉપર વિગ્રહનું મૂળ તે એકલો જ છે; એટલુંજ નહિ, પણ વાયુઓના પ્રવાહ અને સામરના તરંગો ઉપગમવામાં પલ્લુ એ જ કારણજન છે. ઝા-તુઓનું પરિવર્તન તેને આશારી છે, અને દુનિયામાં દેખાતા સૌ સોદરનો આદિ સ્ત્રાન પલ્લુ એ જ છે. દ્રુકમાં, સંસારગાના સર્વ પરિવર્તનોનો તે એકલો સ્ત્રા છે. એ સ્ત્રાપદ તેનામાં સમાયેલી અતીવ-આપ્ત

આપણી જિંદગીનો અરધોઅરધ ભાગ મરમીને ઘીધે છે. આપણી ઇચ્છાના ઉત્પાદક, મોલક અને સંવારક એવા એ સૂર્યની પાળનમાં આપણે કેટલું જાણીએ છીએ?

પણા ચોક્કસ ખગર દશે કે આપણા ઉપર પ્રકાશ-તા સૂર્ય જેવા તો અનેક સૂર્યો પોતાના પરિવાર સદિન આકાશમાં પદિગમણ કરી રહ્યા છે. પરંતુ આપણને તો દાસ આપણા નિત્યસદચારી સુરજની જ નિરગત દોષ એ વિશાળ ક્ષેત્રની વાત દમણાં જાણુએ રાખી પડશે.

જેની સાથે નજર પલ્લુ ફેરવી ન શકાય એવા તીવ્ર પ્રકાશના ગોળા તરીકે જ આપણી આંખે સૂર્યને ભોળાએ છે. પણ એ તેજગોળો એવા વૌરતિક રસપેવેને આપણી આંખો આમથ રણુ થાય તો સાનંદાર્થ ઉત્તમવે! સોથી પ્રથમ તો તેના કદનો જ સાચો ખ્યાલ આપણને કદિ આવ્યો નથી! સૂર્યની આસપાસ ફરનારા સપગા પ્રહોને ચૂંટી નાખીને તેનો એક જ મોટો મે.તો જનાવીએ તો તેનાથી જે એ રૂઢિદા પાંચસો મહા ગોટા થવા જાય! પૃથ્વીનો જ્વાળા ૭૬૨૭ માઇલ, જ્યારે એમનો ૮૬૫૦૦૦. એટલે આપણી પૃથ્વી જેવા તો દસ લાખથી જે વધારે ગોળા એના ઉદરમાં સમાઈ જાય! આ ઉપરથી એનું વજન પણ આપણે એટલું જ ગિદગાનું કદાપિએ; પણ ના, તેમ નથી. પૃથ્વી જેટલો તે ધટ્ટ ન હોવાથી વજનમાં તો તે પૃથ્વીથી માત્ર ત્રણ લાખ ને ત્રીસ લગત મળે જ છે.

પરેલાં તો આપણે સૂર્યની ઉત્પત્તિના કાંધુ ભણી વળાએ. હૈન, દર્શક વગેરે પશ્ચિમના સિદ્ધ વૈનાગિષ્ઠીની કદગના પ્રગણે બ્રહ્માકના સપગા તારાઓ, સૂર્યો, પ્રદો વગેરેની ઉત્પત્તિ આકાશચંચામાં આવેલી એક પ્રકારની નિદારિકામાંથી થયેલી છે. કેાઇજણ પદાર્થ ઉજ્જ્વળતાં અનિરપવાને પામતાં તેમાંથી જે ગરમી અને પ્રકાશનો ઉદ્ભવ થાય છે તેને આધારે આ કદગના રચાયેલી છે. આકાશમાં ધોળા પટ્ટી જેવી દેખાતી એ આકાશચંચા તો આપણે રાજ જોઈએ છે. તેમાં દેખાતાં જુગાંજુગાં ધાગાં તરફ આપણે સાધારણ: બેદરકાર રહીએ છીએ, પણ એ દરેક ધાણું એ જ આવા અનંતોષ્ટિ સૂર્યો ને પ્રદોનું ઉત્પત્તિચાન નિદારિકા. એ નિદારિકાઓ પણ જુગાંજુગાં આકારની દોષ છે. કેાઇ સાગી વાદળા જેવી તો કેાઇ જલેખીના ચૂંછળા જેવી. આપણા સોર જગતની જગતી નિદારિકાનો આકાર એ જીન પ્રકારનો છે.

COURTESY, ILLUSTRATED LONDON NEWS
વેગમર ધુમરીઓ લેતી, ૧૦૦૦ની ગૂંઝાં જેવી નિદારિકા, જેને તારાઓનું સદેર કદી શકાય આપણા સૂર્ય જેવા તો અનેક તારાઓ પોતાના પ્રદર્શન સાથે આમાંથી જન્મવાએ આકાશચંચામાં અંધ તો ક્રમણ જ નિદારિકાઓ કરી છે

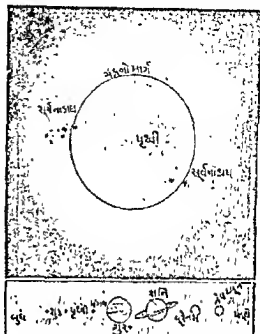
આપણે જેને સતત નિરખ્યાં કરીએ છીએ એ સૂર્ય વિષે આપણી માહિતી કેટલી છે ?

સામાન્યજિવિમાં જેમને મૂળ તત્ત્વો કહેવામાં આવે છે તે તથા સૂક્ષ્મ જૈવતંત્રી એ નિદારિકાઓ ગણી છે. એવી એક નિદારિકા અવકાશમાં એટલા વેગથી ફરતી ગઈ કે ધીમેધીમે તેમાંની ગરમી પટ્ટીને પટ્ટી જ ગઈ. આથી સહેજે તેની જગત્તરી કેસણો તેના અંતરાળ કરતાં પહેલી દરી મઈ, અને એ કારણે પરપરતું સંજોગકર્ણજ્વળ પજ્વળી મોગેમોગે જોણું થતું નહીં છે તેમાંથી દુકાલ વૂત્તા ગયા. આમ જોણી ઉષ્ણતાના વૂરી પહેલાં એ દુકાલ, મૂળ નિદારિકાથી છૂટી પડતી વળતે, તેમને જે ગતિ મળેતી તેને લઈને તેમજ તેના ગુરુતાકર્ણજ્વળી તેની જ આજુબાજુ ભગવા લાગ્યા. આ દુકાલ તે અડો અને સૂર્ય તે ગરકુર નિદારિકાનો અવશેષ.

આમ સૂર્ય એ નિદારિકાનું મખગિન્દુ હોવાનો કારણ જ તેની ગરમી જાદુ જોણી થઈ છે. તે જારમાં જારે હોઈ નિદારિકામાંથી જોડેલા દૂરગા દર રૂપીના દુકાલ રૂપી પોતાની ઉષ્ણતા રેવાયતે રહે છે.

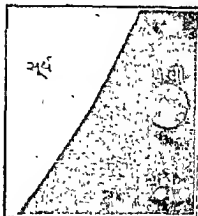
પૃથ્વી ને સૂર્યની વચ્ચેનું અંતર સાધારણતઃ ત્રણ કરોડ અને ત્રીસ લાખ માઇલ ગણાય છે, ત્રેકે સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો પૃથ્વીનો 'પરક્રમણપથ' લગભગ હોવાથી તેમાં અપારતવાર ઘેરોઘેરો ફેરફાર રજા કરે છે. વૈજ્ઞાનિક ભગવંતોનામાં આગણું વિપુલ સાંભો છતાં દળ જો છેડું આપણને કેમું હેજનાની નાખે છે! કસાકના માથોશ માત્રસ માધવારી રેલને ટ્રેન કયાંમે પજ્વળ અટક્યા શિયાય જે સૂર્યપોકની તારે જાગડે તો ૨૦૦ વર્ષે એ અંતર કાપી શકે કદાચ કેઈ મિનિટ જાગિત્રાઈ પેસેજર જાદાર પઢી એવી જ કોઈ કેજાની માઢીમાં એ મુસાફરીએ જાગડે તો દર માઇલે એક આનાનું બાકું ગણતાં તેને પંચાવન લાખ સાધાવાર દાગર રૂપિયા તો એ કેજાને જાડાના ચૂકવવા પડે!

સર જેમ્સ ઇન્સ ઇન્સ્ટ્રાના એક પ્રમાણભૂત ખગોળશાસ્ત્રી ગણાય છે. એમણે પોતાના 'મિસ્ટ્રી વિશ્વ' (Mysterious Universe) નામના પુસ્તકમાં પણ એક નાની જ કુતૂહલમયી કથના રજુ કરી છે કે આજથી ત્રીસ કરોડ વર્ષ પહેલાં આંધળિયા કરતો અવકાશમાંનો કોઈ એકલવાયો તારો સૂર્યની સરદહમા ધરી આવ્યો. પૃથ્વી પર પોતાની જે અસરો જો મન્દ જુવાળ આવે છે તે જ અસરો જો કરીને એનાસએ

COURTESY: WORLD OF WONDER

ઉપર મોટું સફેદ જિગ્મ દેખાય છે તે સૂર્યના કાષા સાથે તેનો ફેરોમાઈ છે. જ્યે મખગિન્દુ તરીકે જીણું કપડું છે તે પૃથ્વીનું કદ. પૃથ્વીની આસપાસ આ લેખેકું કુણું ને ચન્દ્રનો પૃથ્વીનો આસપાસ ફરવાનો માર્ગ—પરક્રમણપથ—જે લખમંજાજ લાખ માઇલ પડે જો છે. તેના પ્રમાણ ઉપરથી સૂર્યના કર્તોખસલ આવશે અને એ જ સૂર્ય આ મળ, સૂર્યમાળામાંના મદો કરતાં કેવડા લાચે તેનો અંતર જવાલ આપનાં સો મેડોનાં કદ આલેખનાં વિવેક નિવેના પદીમાં આપનાં.

COURTESY: WORLD OF WONDER

સૂર્યક નંબી જિગ્મની કેસણો એક દુકાલ ગણી તાર જાગળો છે અને તેના પ્રમાણમાં પૃથ્વી તથા ચન્દ્રનાં કદ કરતાં છે તે દર્શાવ્યું છે.

સૂર્ય પર પજ્વળ જુવાળ આવેલો. દુનિયાના મદાસાત્રેસ પજ્વળ જેની આગળ ખાગોગિયાં મખાય જોવા વિચાર

COURTESY: HARVARD COLLEGE OBSERVATORY

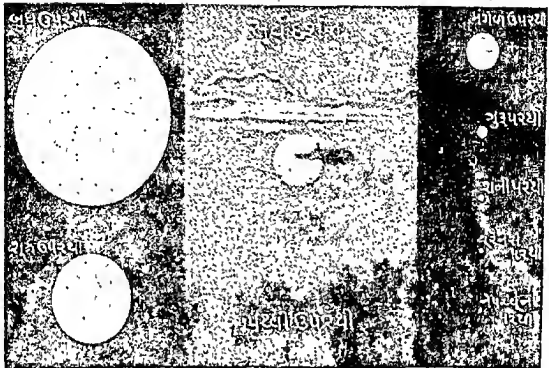
ઉપર આપ્યો છે તે અનંત કોટિ પ્રકાશ જેવી આકાશગંગાનો એક ભાગ માત્ર છે, અને તેમાં આપણો સૂર્ય તો ઝીણા ટપકા જેવડો એક સામાન્ય કોટિનો તારો માત્ર છે. તેની આસપાસ ફરતું આપણી પૃથ્વી વગેરે ગ્રહોનું તેનું કુટુંબ તો આમાં અહીં દેખાય પણ નહિ! જ્યોત્સનાઓએ અનુમાન કાઢ્યું છે કે આપણા સૂર્ય જેવડા તેમ તેનાથી ત્રણ ગણ નિખર ૩૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ સૂર્ય પોતાના સૂર્યગણો સાથે એ આકાશગંગામાં ઢરે. આ સૂર્યગણો અકસ્મત વચ્ચે અવકાશમાં ફર્યા કરે છે. કોઈને શંકા થાય કે એ ત્રણ નિખર જેટલાં ગ્રહોની સંખ્યા એમ ફરે તે ક્યાંયે અથડાઈ જવાનો ભય નહિ? ના. અવકાશ એટલું વિશાળ છે કે તેમાં તેઓ એકબીજાને એકબીજાંથી પણ કહિ આવી ન શકે. તે ગ્રમજવા માટે સરે જેમસ છન્સ એક માપ આપે છે કે આખા ધુરોપખંડ જેટલી (લગભગ ૭૭ લાખ ચોરસ માઈલ) જગ્યામાં ત્રણ માખીઓ હોડની હોય તે એ કહિ એક બીજાને મળે તો આ ત્રણ નિખર સૂર્યગણો કોઈબીજાં એકે અથડાય! ત્યારે એ અવકાશ કેવું ઢરો?—કાંઈ ખ્યાલ આવે છે પ્રશ્નોને?

સૂર્ય પર આવેલો એ લુપ્તાંગ પથ્ય એવડો જ મોટો દરોગો! એ લુપ્તાંગને સીધે એક જગતદરન મોઢું આપ્યા સૂર્ય ઉપર ફરી વળેલું જેમજેમ આ ઉત્પાતીઓ તારો સૂર્યની દદમાં આજે પડતો ગયો તેમતેમ આ મોઢું વિશાળ જનતું ચાઢ્યું. છેવટે તેણે માત્રા મૂકી, અને સામરવચ્ચિઓમાંથી જેમ શીકરો હોડે તેમ તેના કલેવરમાંથી થોડા ટુકડા છીટી પડ્યા. આ ટુકડા તે ગ્રહો ને ઉપગ્રહો. પથ્ય આ માન્યતા દણ સર્વમાન્ય નથી થઈ.

કુતૂહલકૃતિએ ઉકેરારાઈ નરી આંખે સૂર્યનિરીક્ષણ કરવાની જૂલ કોઈ દદારો કરતા નહિ. મદણ એવા માટે મેશે ધસેલા કાચના એક સારા કકડાનું સાંપન તો જાણીતું છે. વિલાપતમાં પણ એ જ રીતે Dark Glass Systemની શોડો સૂર્યનું નિરીક્ષણ કરે છે. એ રીતે બેનાં આકાશમાં ચક્રચકિત ગોળા જેવો તે દેખાશે. આપણને સામાન્યરીતે સાદી નજરને આમટે જે ગોળા દેખાય છે તેનાં કરતાં કાચમાંથી દેખાતું આ જિમ્મ સહેજ નાનું લાગશે. તેનું કારણ એ છે કે સૂર્યના ગોળામાંથી નેજરરતી વરાળનો સમૂદ, તેના ગોળાથી લાખો માઈલ ગદાર પથરાએલો છે. તરી આંખે દેખાય તે સૂર્ય આ વરાળના વર્તુળ સાથેનો, અને કાચમાંથી જણાતું જિમ્મ તે એ વરાળ વિનાનું સૂર્યનું ખડું અંગ. એ ખડું જિમ્મ Photosphere (ફોટોસ્ફીઅર) કહેવાય છે અને વરાળનો ઉપરો મર Chromosphere કહેવાય છે.

દૂરજીન પર સૂર્યનું નિરીક્ષણ કરતાં તેના પૃષ્ઠ ભાગ ઉપર કેટલાક કાળા ડાખા નજરે પડે છે. જેમાંના કેટલાક તો ઘણી વખત એવડા મોટા હોય છે કે દૂરજીન વિના માત્ર ઉપર દર્શાવેલી કાચની રીતથી પણ જોવામાં આવે છે. આ ડાખો નેજરરતી ગરમ વરાળોની જંઝડો તરીકે ગણવાની શકાય! એ એક જ ડાખના પોતાજમાં આપણી ઘણી પૃથ્વીઓ ગરક થઈ જાય!

એ ડાખો નિષ્ક્રિય જોતા રહીશું તો સૂર્યના પૃષ્ઠ પર તેનું સ્થાનાંતરણનું જણાશે. મૂળ જગ્યાએથી પશ્ચિમ-માર્ગી ગતિએ તે આગળ વધ્યા દરી અને આમ સૂર્ય-કળાની પૂર્વ જાણ્યેથી પશ્ચિમભિમુખ સરતા જઈ છેવટે એ અદ્યત્ત થઈ જતા જણાશે. પણ પચીસ દિસ પંછી પાછા એ અસત્ત જગ્યાએ દેખાશે. આ ઉગરથી સાગિલ થાય છે કે સૂર્ય એ ડાખાઓ સાથે

જુદીજુદા મેડા ઉપરથી તેમાં રાઈ કેપડા દેખાય તેનાં માથ દર્શાવતી આકૃતિ

COURTESY: WORLD OF WONDER

પોતાની ધરી પર હરે છે, અને એની એ વેગભરી ધુમરી પચીસ દિવસે પૂરી થાય છે.

એ શબ્દ પોતા નથી, પણ સૂર્યમાંના પ્રકાશને વધુ પડતો વધી જતો અવરોધના ગેસો તેમાં અર્થ પડ્યા છે.

સૂર્યનું બંધારણ ત્યારે કયા નરવેતો સંમુખેજો દશે? એ જાણો વરાળ રચરચે હોવાનું તો અપણે આગળ જાણી ચૂક્યા. એટલે તેના બંધારણનાં અર્થ નરવે પણ વરાળના રૂપમાં જ છે. વૈજ્ઞાનિકોએ જુનીજુની રીતે સૂર્યના ફોટોગ્રાફો ગાઢી તે ઉપરથી સાચિત રજૂ છે કે જે તરવેથી આપણી પૃથ્વી ગમેતી છે તે સપ્તર્ષિ-યે સૂર્યમાં પણ વિદ્યમાન છે. (એટલે આપણા રાજ-કાલેએ તેને જાણેથી સૂર્યની દુનિયાની સંતા સાર્થક છે.) સૂર્યમાંનાં નરવેગાં આપણને જાણીતાં એવાં દાહોજીવન, મેગ્નેસિયમ, કૅલ્શિયમ, સોડિયમ, લોહ, મેગ્નેશિયમ, નિકલ, બેરિયમ, રહેનિયમ ઉપરાંત અન્યથા એની કેટલીયે વસ્તુઓ જો મેંસો છે.

આપણી પૃથ્વીની આસપાસનું વાતાવરણનું અવ-રણ પારદર્શક, હંફે અને પ્રકાશરહિત છે જ્યારે સૂર્યની આસપાસનાં આવરણો ઉષ્ણ અને પ્રકાશમાન છે; અને અરી રીતે, પોતાના પ્રકાશને પૂરતેશમાં રેલાવનાં મધ્યે એ આવરણો જ જાળા રૂપ થાય છે. એ જો ન દેખે તો દમણો ગળાના સૂર્યપ્રકાશ કરતાં નબળાં પ્રકાશ આપણુ-

ને મળી શકત, એટલું જ નહિ પણ અત્યંત શરદે જ્યહાના એ બારકર ભાગવાન પણ આસમાની રૂપમાં નરવે પડત!

સામાન્ય આંદની કરતાં શરદેન્દની આંદની સુચિ-રૂપ ધવલ હોય છે; અને એવા દસ લાખ આંદની આંદની આપણને અજવાળે તો? સૂર્યનું અજવાળું એ પ્રકાશ-સમૂદયો ને વધારે છે. અને છતાં તમને નાનાઈ સાચે કે તેના પ્રકાશની કૃષ્ણ સિતકનો આપણે તો માત્ર એ અજાતનો રીમ કરોડો ભાગ જ પામીએ છીએ! આપણા અંદ ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ સંકળ રાહેર જેટલા ઘેરાવામાં દર મિનિટે એક ઓઝાના દસ દબારમા ભાગ જેટલો જિનરે છે! વરસાદના ભારમાં ભારે જાપટા વળતે પણ એક સેકેન્ડના પચાસમા ભાગમાં પડેલા પાણીનું જેટલું વજન થાય એટલું વજન આપણું ઉપર્યુપ્ર પ્રમા-ણમાં ગળતા પ્રકાશનું થાય. પ્રકાશનું એ પ્રસરણ કુલે પચીસ કરોડ ટન જેટલું છે. અને આ દિશાએ આપણે અથવા વર્જનનો કંઈક ખ્યાલ ગાંધીએ. રોષે નામક એક અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકે અનુમાન ગાંધીલું છે કે આકા-શમાંથી કરોડોના દિશાએ ધસતા ‘ખરતા તારાઓ’ દર પળે આપણી પૃથ્વીના વાતાવરણમાં પ્રવેશે છે અને તેઓ રજ નથા વરાળના રૂપમાં પલટાઈ પૃથ્વીનું વજન વધારે છે. એ જ રીતે પ્રમાણમાં એથી વધુ જથ્થા સૂર્ય ઉપર પણ પડે છે. તેની ગળાં પ્રમાણે દર સેકેન્ડે

COURTESY: KOCCHIKAL OBSERVATORY

ખગોળશાસ્ત્રીઓએ સૂર્યને વખૂં વિભાગમાં ૧૬૬થી વા-
ખયો છે. સામાન્યતા: તે આપણી નજરે એક તેજ-
મીયો નજરે પડે છે, પણ તે એનું ખૂં ૬૬ નથી એવો
મત આપે, એ દેખાય છે તેવા કરતાં નાનો છે તેવી
આલેખિકા તેજશી વજનનું દબારો માલુમ આપેલું
૫૬ છે એ ૫૬ સાચો: સૂર્ય જગતને ખગોળની સાચી
આપણા ફોટોગ્રાફી કરે છે એ ફોટોગ્રાફી ઉપર
વજનના બદલાઓનું ૫૬ આવેલું છે એ ફોટોગ્રાફી
કરે છે. ખગોળશાસ્ત્રીઓએ જાણે છે સૂર્યની
સંપૂર્ણતા: દરેક ગ્રહ દોષ છે ત્યારે સૂર્યની ચોક્કસ
ચિત્રણ ઉપર આ ફોટોગ્રાફીના સાક્ષ્યોના અંદાજ
દેખાતાં એક સાચા છે. કારણકે આ દેખાતો એ
ખગોળશાસ્ત્રીઓએ લેવામાં આવે છે ફોટોગ્રાફીના
બદલાઓ ફોટોગ્રાફી આ ઉપર આવે છે આ બદલ-
કોઈકાંવાર પામી દસ દબાર માલુમ આપેલું છે

કુલ છે દબાર ૮૧ જેટલો એવા જગતે સૂર્ય ઉપર
પડે છે, પણ પ્રમાણમાં એ યોગ્ય નહોતો મળ્યો; કારણકે
તેટલા જ વજનમાં સૂર્ય તેમથી જે દબાર પાંચ વજન
તો પ્રકાર-પ્રકારના ગુણો છે! આનો રાતે દર મિનિટ
સૂર્યની ૧ કરોડ ૮૧ લેખે પોતાનું વજન ગુમાવેલું રહે
છે. આજે ૧૬૬ થી વધારે કહેવાય! પણ સૂર્યની પ્રકાર-
શક્તિ દરેક એટલી અબુઝ છે કે આ જગતને વિશાળ
તે હોવાનો જોવા દેવા છતાં તે સંપૂર્ણ દેશવાદ
જગત દરેક જગતે ૧૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વરસ પ્રાપ્ત છે!
આ ઉપરથી તે પ્રકારની અબુઝ અનંત વજનનો કંઈક
ખ્યાલ આપશે.

COURTESY: ILLUSTRATED LONDON NEWS

સૂર્યમાં કાળાં બિંદુઓ પડવાં દોષ એવા જાણતા આ 'સૂર્યના
કાળાં' કાળાં ભૂતીયુદ્ધી વ્યવસ્થા છે અને સૂર્યે ૩૫૪ ભૂતીયુદ્ધ
નિર્ધારિત સમયે દેખાવા કરે છે, જે ઉપરથી અનુમાન થાય
છે કે સૂર્યે પોતાની પરી ઉપર જગતને વિશેષ એક આપે કરતો
દશે કરતાં તે એક કરતાં દોષ છે કે જેમાં આપણી જા-
ણ પૂરીને મરત મરત એક કાળાં છે અને સા સાથે
છે તેવો ૫૨ દરેક ૧૫૫ પામી મારું નથી; પણ અમેરિકાના
જ દરેક જ. એક નામના ખગોળશાસ્ત્રી જાણે છે કે
પૂરેપૂરો દરમિયાન ઉપર તેવી શ્રેષ્ઠ અપર થાય કરે છે

જેના ૫૨ સી: જગતની વર્તમાન અને ભવિષ્યક
સંબંધો મારે છે જે ખુદ સૂર્ય જ આપે જોવાનો-
જોવા જોવા દોષો એક વિષય એવો આપણે કે જ્યારે
તેના પરિવારમાં ક્યાં મે સંસ્કૃત તરફ મોડું નહિ કરે.
અમુક પ્રમાણમાં તેની ઉષ્મા ક્યાં થતાં જ એ સંસ્કૃત
તરવાનું સમુદાયનું નિર્ધારન નીકળી જશે, અને તે મે જાદુ
કરખ પ્રારંભ. પણ તેનો તો દરેક કરોડો વરસની પાર
છે આ જગત આજના વિગત કરતાં માનવીનું ખ્યાલ રી!
અરોહ દર્શ

II. સૂર્યને જાણે ૮૧૫,૦૦૦ માલુમ છે. પૂરેપૂરો ૧૦૦૦

એવા એકાએક ખૂણે નાંખે એ જાણ પૂરી થાય!

ફ્લેમિંગો

તમે કદિ આકાશમાંથી ખરતાં યુક્તજન જોયાં છે? પાંચદસ દસતર સ્ત્રેન: એનાથી જગણું ઝીંતે ઘેરાં લાલ: થોડાં આઠાં યુક્તજની—આ જુધાં યુક્તજની પાંખડી-એ ભેગી કરે. આકાશમાં ઊંચે મડી પાદજનાનાં પડમાંથી પૃથ્વી ઉપર વેરે. આયમતા યુરુજનાં આરંભ કિ:જોમાં મળામને પડતી એ પાંખડીએ કેરી અનુપમ શોભા પ્રાપ્ત કરે છે! આવી શોભા મેં દમણી જ નીરખી. એએક દિવસ પર હું ચંદ્રેશના તળાવ તરફ ફરવા ગયો હતો. સાંજનો સમય હતો. તળાવના પાણી પર અઢર ૩૫-૪૦ 'ફ્લેમિંગો' નામનાં અદ્ભુત મુંદર પંખાઓ ઊડ્યા કરતાં હતાં. ક્ષયિત આધે, વળી પાસે, કોઇ વખત ઊંચે, વચ્ચે-વચ્ચે પાણી પર ધસડાતાં એ ઊડતાં હતાં અને એમના પર્ણિજમય કરતા દેહની લાલ-યુક્તજની-વેત આભા સુખ-નાં આઠાં પીત કિરણોમાં ચમકતી હતી. આટલા વર-સોમાં મેં એમને અહીં પહેલી વખત જ જોયાં.

એમનું અંગ્રેજી નામ Flamingo; પક્ષિનત્તરપરિદે એમને Phaenicopterus Roseus કહે છે. ઉત્તર ભારતમાં એને રાજહંસ નામે બોલાવે છે; પણ રાંચકૃત સાહિત્યકારોનો 'રાજહંસ' આ નહિ. યુરુજનાતમાં નળકેડા તરફ 'યુક્તજની' ડાકના સમુદાયરે વસતા 'જગણા' તરીકે એની ઓળખાણ આપાય છે.

સ્વભાવે એ જળચારી (પ્લેગ) પંખી ખડું, પણ એના દેહની વિચિત્ર ઘટનાને શ્રીધે એનાં સમાંવદામાં કોણ એનો નિર્ણય કરી શકતો નથી. એનો દેહ જનક (આડખે)ના જેવો, પણ મરદન અને પગ સારમના જેવાં ખૂબ લાંબાં. આડખી પેટે એ તરી પણ જળજે અને સારસ વગેરે જગણાંની પેટે પાણી ખુંદતું આવે પણ ખડું. એટલે એને 'આડખ જેવું જગણું' કહેવું કે 'જગણા જેવી આડખ' કહેવી એ વિવાદમય પ્રશ્ન છે.

જમીન પર ઉંચું હોય ત્યારે માણસપૂર જીંચું દેખાય. ચાંચની અખીથી પૂંછડીના છેડા સુધી ખાતું ચાર સાત ચાર ફૂટ લાંબું. માથા સહેજ નાના દેહની દેહ નાનો—દંસની ચાંધણીનો. એના પ્રમાણમાં પગ અને મરદન અસાધારણ લાંબાં. પગનાં આંગળાં નાનાં. વચ્ચે-થી આડખાંની પેટે સંપાએસાં—જલજાત.

એની ખાસ વિશેષતા તો ચાંચની છે. માથાના પ્રમાણમાં ભારે, ખૂબ મડી અને ખરોતર વચ્ચેથી, ભાગેલા દાનજ પ્રમાણે વળેલી હોય છે. (નાનાં જમ્યાંની ચાંચ સીધી સળાટ, પણ પાછળથી વળે છે.) ચાંચનું ઉપરનું પડ નીચેના પડને રાંછી દે એટલું પહેાળું. નીચેનું પડ માથા સાથે દૃઢ જડાયેલું: ઊંચુંનીચું ન ઘડ શકે. ત્યારે ઉપરનું, મિત્રમરનાળું હોય તેમ, ઉપરનીચે દલાવી શકાય. ચાંચો અને પડજો, આડખની પેટે, કરવતી જેવા હાંતા. એટલે જેવાં જો જડ્યાં બંધ કરે કે જાંને જાણુ ચાગણી જાની નય. એના આદારો-પાદનામાં આ ચાગણીઓ ખૂબ ઉપયોગમાં આવે છે.

પણ સૌથી અદ્ભુત ને આશ્ચર્ય પમાડનાર વસ્તુ તો એની દેહપ્રભા છે. આખું શરીર સામાન્યરીતે મુંદર યુક્તજની—આછો સ્ત્રેન યુક્તજની. પૂંછડી ઉપરનો રંગ ઘેરા યુક્તજની. એનાથી મે વધારે ઘેનાં માથું અને મરદન. પાખો, ઉપરના ભાગે અરધી સફેદ અને અરધી ઘેરી લાલ: વચ્ચે રજામ વર્ણુની ભાષ: નીચેના ભાગમાં અરધી કાળી અને અરધી ખીકના ઘેરા લાલ રંગની. પગ લાલ. નાખ કાળા રંગના. આંગળે પીપાસાપડતી દે એનેરી રંગે. ચાંચ ચમકતી યુક્તજની—પેરા લાલ રંગની. એને છેડે દંસની પેટે, કાળો નખાચ.

ભાગે જોયે. ઉડતી વખતે ક્ષયિત અવાજ કરે. સાંજજવામાં દંસના જેવો, પણ એટલે ઘેરા નદિ. સારસ તરી જળજે, પણ સ્વભાવે તરનાર નદિ. એને તો આખો દિવસ પાણીમાં ફરવામાં કે કાલા રહેવામાં મગ પડે. તરે ત્યારે દંસની પેટે. મરદન જાણ વચ્ચે દળાવીને પાંચી વાગેવી: પૂંછડી પાછળ ટટારકિની. હોરે ત્યારે આડખાં પેટે. પાંખો અવિરતપણે જગા-

દાથી દસાએ જ નય. પચ્ચે કાણુનો પક્ષ વિનાગો નાદિ. છેટેથી જોતાં તરત ઓળખાય કે આ તે 'ફલેમિંગો.' બિડવાનું દોશાં જ આવા ઊંધા એક V આકારે નાદિ. કવચિત્ દેણે મગી બેઠે; વળી કોઇ વેળા એક દાનમાં—એક પાછળ જીરું એમ કાળી લંબર સાપીને. બિડનાં હોય કે કિનારે પાણી ખુંદનાં હોય, પણ એમનો દેખાવ અકથ્ય અને અવર્ણનીય શોભાવાળો હોય છે. એમની મુંદરતાની, સરીરના રંગોની વિવિધ જગતવતી, દલન-ચક્ષુની ઉપગતી અદ્ભુત શોભાનો તો કદાચ જ કદ સહે: સપ્તદશી તે વર્ણુરી શક્તી નથી.

એ શું ખાય છે એ કોઇ મનસુનું નથી. વનસ્પતિ તો ખાય, પણ અપ્પ્રાંતુ યે ખાતું દશે. પણ કથી વનસ્પતિ, ક્યાં પ્રાણી—એનું નામ કોઇ પાડી નથી શક્ય. ચોક્કસ એટલું જ કે એ પાણીમાંથી જ ખાધે આવાર મેળવે છે.

જેથી એની આગ અદ્વિતીય, તેવી જ એની બાજના પદ્ધતિ પણ અનોકી. કિનારે પાણીમાં દટાર બેસી રહે. તરલનાં યાંકી વાળીને માથુ પગ પચ્ચેપચ પાણીમાં મૂકે—જેમ નાના છેકરા કે નવાસવા સિખાઉ પોખીઓ સીપીસન કરતી વખતે જે દાઢ વચ્ચે જમીન પર માથુ ટેકવે, તે સીતે. આમ કરવાથી એની આંધ તદ્દન બસડી જ જતી નય—નીચેનું રિધર પાં ઉપર અને ઉપરનું દાણનું પાં નીચે, અંગળીં પેરે. પછી આખું માથું આગ તેમ, આગળપાછળ, આખુંગાળુ દસાવતું જાય, કદાચ હોળાનું જાય અને નીચેના બોળા જેવા પટમાં જમજ વનસ્પતિ અને અવાતવાયું પાણી ઘાટતું જાય. પછી આંધ બંધ કરે એટલે જે ગાળુની આગળીમાંથી 'કમળી' નીકળી જાય અને માત્ર આઘ પદાર્થ જ અંદર રહે.

એનાં ખચ્યાં જરો તેવાં જ એકાદ કલાકમાં દોડવા માંડે તે તરી શકે! આમાં પ્રતિભો ખાસ સહેન છે. જે પંખીઓ યાં પર જોરી શકે તેમને પગે આગળપાછળ આંગણાં હોય છે. તેમના માળા પણ જમીનથી અદર ઊંચે; એટલે એમને ધાય એાછે. જેથી એમનાં ખચ્યાં

જરોને ત્યારે નિરાધાર—આંધળાં, અપંગ, શિકતાં પણ ન આવડે, પણ 'ફલેમિંગો' અને એના જેવાં જાંજાં પંખીઓના પગે માત્ર આગળ જ આંગણાં હોય છે. પાછળ હોય તેા તે નકામાં, દેખાવનાં. એટલે આ પંખીઓથી કંઇ પણ ચીજ પકડી શકાતી નથી. એથી એમનાથી યાં ઉપર કે જાંજાં એવે રીતે જે સાધારે મેળવવા નય તેા જોવાજ પકડન હોવાથી રામતોળાણાં મુગાવી જોસે. એથી એમના નરીયે જમીન પર જ માળા આંધવાનું રચું. જમીન પર તેા જારે ધાય. એટલે એમનાં ખચ્યાંને ઇમાંથી નીકળે કે તરત થોડી જ પાંગા ડોડતા કે તરવા આવડે; જેથી આમરક્ષણ કરી શકે.

'ફલેમિંગો'નું રચાથી નિવાસસ્થાન દક્ષિણ મુગેપ, એશિયાનો પૂર્વ અને દક્ષિણ પ્રદેશ, તથા આખો આફ્રિકા સર્વિથેય દરિયાકાંઠે રહેનારાં. વારસતપર્વમા રથજેરથને એ નજરે પડે છે. પશ્ચિમ કિનારે તેા ખૂબ જ, ગૂઝરેલમા નગકંડામાં અને કચ્છના રણમાં નજરે પડે છે આટલે છેટે, અમદાવાદની સીમમા તેા મારા જોતામાં આ જ વખત આવ્યાં. જો કે પંદરેલીમ વરમ પર આગળવારે જોવામા આવનાં, એમ કહેવાય છે. આખો દિવસ જોરા તળાવ, સરોવર અને સામરતરે બોલેલા નજરે પડે છે.

એ 'યાવાર' (Migratory) પંખી. માંમામાના યાંતે આવવા માટે. આખો શિયાળો મહે અને ઊનાલો આવનાં વેસાખ—જેમાં પાછાં રે.

રવેન, આફ્રિકા, અરબસ્તાન, હાંમન પગેરે રથજેા એમની પ્રજનન ખૂમિ. આવજા દેશમાં માત્ર કચ્છનાં રણમાં પચ્ચમમા એમના 'માળા' જોતામાં આખા છે આઠાં પાણીમા વિસાળ પટમાં, એકાદ ફૂટ ઊંચા નાનાનાના ટેકરાઓ ઉપર, પચ્ચે ખોડે કરી એમાં એ ઇમાં મૂકે માત્ર જે જ ઇમાં. આવા દલસે માળા બેમા એક જ રથજે હોય છે. એમનાં એક અગળ અદન —વડપજાનો નિશાન જે ની—હોય છે, અને તે. મગે ત્યાં ઇમાં રથાવનાની. આને લાંધે આ દેશમા પળે રથજે એમનાં ઇમાં મળી આવે છે.

દિલ્હરાનામાં એ સામાન્ય પક્ષી જેવાં હેવા છતાં એનો સિદ્ધાર નથી કરી શકાતો. એટલા તેા અવગ અને જલમન હોય છે કે એમની પાછળ પહાં એ અજોર અને સાવધાન વન મન કે ઝીકાંગ કે કાળિયાં પાછળ જવા જોવાજ છે. ધણાં જ જીકળ. એટલે માખમનો અખમારો થતાં જ નારી જાય. 'બનેચ'

સાહિત્યની નજરે

૬ કપુરથલા

અમૃતસરથી અમે કપુરથલા ગયા. બોરસલીનું ફૂલ કદમાં નાનું છે, રૂપેરે બાકર્ષક નથી, તોપણ તેની સુગંધ મધુર છે, વળી ચિરસ્થાયી છે. કપુરથલાનું રાજ્ય બોરસલીના ફૂલ જેવું છે. કપુરથલાના મદારાગ સાહેબ નો અમે ત્યાં ગયા ત્યારે વિદેશમાં દતા. અને તેમનાં દર્શન માત્ર દેવોઆશ્રમાં કર્યાં હતાં. એક સામુદ્રિક શાસ્ત્રીએ મને કહ્યું હતું કે જે માથુસના મોઢા ઉપર જે રેખા જાળી હોય તે માથુસ ઘણા રના-ગતપરતયણ હોય છે. કપુરથલાના રાગના મુખ ઉપર તેથી રેખા હતી. એ સામુદ્રિક શાસ્ત્રીની પરીક્ષા કરવાનો વખત આત્રી લાગ્યો એમ લાગતું હતું. અને ખરેખર કપુરથલાનું રવાગત ખ્યાન ખેંચે તેવું હતું. મહેમાનના પ્રત્યેક વર્ગ દીક તેમને માટે દેખરેખ રાખનાર એક અમલદાર હતો. પરદેશી લોક મહેમાન હોય ત્યારે આ પદ્ધતિ ઘણી ઉપયોગી છે તેમજ ઉપકારક પણ છે.

કપુરથલાના તોપાખાનામાં થળી આગતો જાણવા જેવી હતી. અમે જોમપુરનું તોપાખાનું જોઇ આવ્યા તે પછી આ જીજ્ઞાસુ જોતાનું હતું. કાઠિયાવાડ તરફ ક્રીમતી અને મુલ્યવાન વસ્તુઓનો એ પ્રકારે સંગ્રહ કરવાનો રિવાજ નથી એ ખેદકારક છે; નહિતો શી-હોરના જૂના મહેલના ભંડકમાં આજે જે વસ્તુઓ પડી રહી છે ને ધૂળ ખાપ છે તે રીતે તે ખાત નહિ. એકંદરે જોનાં પ્રાચીન વસ્તુઓ અને અવશેષો સંગ્રહી અને જતાવવાનું આ તરફ જેટલું છે તેના પ્રમાણમાં કાઠિયાવાડ-ચુન્નદાતમાં કાંઈ જ નથી. નાદીરશાહના ચોડનો સામાન અને તેના કમરબંદ ઉપરના ટોપાન હીરો અહીં જોયા. તે ઉપરાંત કેટલીક જૂની તદ્દવારો અને બંદુકોનો સારો સંગ્રહ અહીં છે. જે તદ્દવારથી કપુરથલા છતાંય તે તથા શીજોના ચુરુએલી નદવારો ઉપરાંત મુખ્યો પાચેથી રજુગિતસિદ્ધજીએ ખૂંચેલી લી-ધેલાં દધિવારોમાંથી કેટલાંક પણ અહીં છે. કેટલાક પ્રાચીન સિદ્ધજીનો સંગ્રહ પણ હીક છે. મદારાગજોતમાં બોમ્બનાં જૂનાં નવાં વાસણો જોકે ઘણાં જૂનાં નથી તોપણ તેના સંગ્રહની પ્રશ્નલિકા પાડવા જેવી છે. વળી એ વાસણો રિપે જાણવા જેવું એ હતું કે તે

કપુરથલાના કારીગરોએ જ જાનાવેલાં હતાં. એ ઉપરથી મેં અગાઉ એક વાત વાંચી હતી તે યાદ આવી. એક ગામ સાલો માટે પ્રખ્યાત. તેમાં જે અમુક વેપારીનું નામ તેમાં ગોખરે. પણ એ દેશી હુન્નર ધીમેધીમે પૂરી ભાંગવા માંડ્યો અને આ વેપારી નજીબ પડવા માંડ્યો. એ વાતની આગતા નગરશેઠને ખબર પડી એટલે તેમણે નાન બોલાવીને એ જાનની સાલો લગ્ન પ્રસંગે વાપ-રવાનું ફરજિયાત કરાવ્યું અને એ જૂના હુન્નરો સચવત રાખ્યો. કપુરથલામાં અંગ્રેજશાહી લગી ગયું છે. તોપણ એ સર્વ અંગ્રેજશાહી વચ્ચે દેશીયતા બુલ્લંબ નથી. શીહોરનાં કામ વાસણ, મહુત્રાનાં લાકડાં તથા દાર્પીદાંતનાં રમકડાં, ગદગાની પછેડીઓ-એ સર્વનો ઉપયોગ ફરી શરૂ કાં ન થાય. ધનવાનોનાં ઘરની અભરાશઓ પહેલાં ગાશક ત્રંગક કે શીહોરનાં વાસણ-થી અલગુત હતી તેની જગ્યા આજે ખોટાં ચાઇના વાસણોએ લીધી છે. રાગજો ને અધિકારીઓની બેરે પહેલા સોનેરી કિનારની પછેડીઓ હતી તેનું સ્થાન તો આજે કપાંચ છે જ નહિ.

કપુરથલામાં યુનિફોર્મનું કામ બહુ કાંટે. ગાર્ડન પાર્ટી હોય તો બધા અમુક જ જાનનાં કોટ પાટલૂન પહેરે. દરગાઠ હોય ત્યારે બધા જ સરકારો અને અમ-લદારો ભરેલાં અચકન જ પેહેરે. બેન્કવેટ હોય ત્યાં પણ ભરેલું અચકન જ પહેરાય. આ સર્વ દળદળામાં વધારો કરે છે. યુનિફોર્મ પહેરવા પાછળ એકત્વની ભાવનાને પુષ્ટ કરવાનું તત્ત્વ રહ્યું છે તેટલી તે ભાવના પોષાય પણ છે. તેમાં અમુક દેશી કારીગરીની વસ્તુ ફરજિયાત કરવામાં આવે તો તેટલું એ કારીગરીને ઉત્તેજન મળે એ આડકતરો લાભ પણ તેમાં છે. પણ તેના લાભ આટલેથી જ અટકી જાય છે. લગ્નની અંદરના જુદાજુદા પ્રસંગો ઉપર સ્ત્રીઓ જુદીજુદી જા-નનાં કપડાં પેહેરે અને તે પહેરવામાં આનંદ માને એ તેમને જ શોભે. જદારના અલંકારો અને લાલાકા બહુ મોટા પ્રમાણમાં સારા લાગતા જ નથી અને લાગે નહિ. રાગજોની છત્રીઓ જોનાં મળે કોઇ જવેરીની દુકાનમાં લીલાગ થતું હોય તે માટે પૂતળું શણગારું

- (૧) ઇરાસિયન સ્થાપત્યશાળી કપુરથલાની મસ્જિદ-એ કપુરથલાના હિંદુ મદરાસાએ બંધાવેલી ઢોઈ
 હિંદુ મુસલમાન એકબીબી સુચક છે. (૨) ભૂલી તલ્વારો અને બંદુકોનો સંગ્રહ અહીં સારો છે.
 (૩) શ્રીવર્ષે તો ખાસ કરીને જેલમાં જ લોકો મળે; કેમકે અહીં ફેરીયા અહીં ધનુ મોટા પ્રમાણમાં છે.

હોય તેવો કેટલાકનો દેખાવ લાગે છે. એ રાત્રીઓને
 જોનાં ભાવનગરના સ્વર્ગસ્થ મદરાસાને બાજસિંદહનું
 સ્મરણ જોડતા માટે વિશેષ ધ્યાન છે કે નેપાળી બાળના
 તેમની સાક્ષાત્કાર દત્તી કેવળ અસ્ત્રકારોના દમાગ વધારે
 મોટા અલંકારના દમાગથી ઘણી દ્રઢ થકાય છે, પણ
 સાક્ષાત્કારની બાળના એક બીજા એથે વધારે દીપે છે.
 રાત્રીઓને આજે જે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યા માટે દગીકાષ
 કરવાની છે, એ સ્થાન નેપાળી સંખ્યા કે કંટકાનોના
 અક્ષરથી નહિ મળે કે નહિ ટકે. પાશ્ચાત્ય રીતના આ
 યુનિફોર્મ જેવા અનુકરણોમાથી નહિ મળે, તે સ્થાન
 પ્રજ્વલિત દ્વારા મળશે, અથવા સમગ્ર પ્રશ્નોની સંપૂર્ણ
 માદિની એટલે કે રાજનીતિમાં વરતુરિયતિનું સળીન
 જાન દશે તો મળશે.

કપુરથલાનો પ્રાચીન મંથસંગ્રહ એ ત્યાંની બીજી
 ખાસ જોવાયોગ્ય બાબત છે. અણુત્રજ્જનનુ દારસીમાં
 લખેલું મદાભારત ત્યાં છે. એ સિવાય બીજી પણ
 ઘણી પ્રાચીન ચોપડીઓ છે. તેમાં અપટાકનાના
 કાશ્મીરનો ચિરત્ર ઇતિવાસ, અથેક લેખા પત્રેક તેમજ
 ગણિત, મંત્રશાસ્ત્ર વગેરે ઉપરનાં પુસ્તકો છે. બપોર
 પુસ્તકો પ્રાચીન એટલે કે જસોતજીસો વરસ પરનાં ભૂતાં
 છે અને તે વખતે થનાં ચિત્રો પણ તે ઉપર ચીતરેલાં

છે. ખર્ફે જોના એ ચિત્રોનો અભ્યાસ કરવા માટે
 કુલમ ચિત્રકારોએ આ સ્થળે ઘોડાક માસ માગરા
 બેઠાએ, અથવા એ સર્થ ચિત્રોની નકસો છપાવી
 લેવાની જોઈએ. કપુરથલામાં એ બધું સામરનાર
 માલુમ ફક્ત પુસ્તકો જળજીનો દતો તેને જાહેરે લાં
 પ્રાચીન શોધાવવાના શોખીનોને મૂકેલા જોઈએ.
 તેવાની એરદાજરીને લીધે અસારે તો પ્રાચીન સાથે
 નવીન ગ્રંથો પણ તેમાં જળી ગયા છે.

કપુરથલા ખાસે એક નાની બેરી નદી વહી જાય
 છે. તે નદીની જાને જાણુ બિંચા યુક્તિષ્ટસનાં અને
 બીજાં જાડોની દાર લાગી રહી છે અને એ દેખાવ
 અત્યંત રમણીય લાગે છે. કપુરથલામાં યુક્તિષ્ટસનાં
 આક ધણું છે નેથી તેનું નામ કપૂરસ્થલા કે કપૂરથલા
 પડ્યું દશે એમ મેં નક્કી કર્યું ! એ નદીના બીજા અસાર
 ઉપર મદરાસાજુમારનો મહેલ છે, અને એક જાણુના
 ઉત્તરજીથી જેરી બીજી જાણુ મહેલ સુધી જવાની
 સહેલમાદ ઘણી આનંદાપક છે.

કપુરથલાની કસળમાં સતિમા જતાવવામાં આવ્યું
 હતું, તેમાં કપુરથલામાં રાત્ર મદરાસાઓની મુલાકાત
 વખતે થએલાં દરજો દેખાડવામાં આવ્યાં હતાં. તે
 ઉપરાંત રાગપુર, પતિવાસા, ઉલ્લપુર વગેરે સ્થળોના

જૂના નવા રાજગહેલો પણ દેખાડ્યા હતા. કપુરચલામાં મને જો કાંઈ ન ગમ્યું હોય તો તે ત્યાંનો મહેલ હતો, કેમકે એ ઘણો જ મોટો હતો; પણ રામપુરનો મહેલ તો એથી જે મોટો નીકળ્યો ! અટ્ટીડ રસેજનું એક વાક્ય મને તે વખતે યાદ આવ્યું કે જે દેશમાં એક તવંગર સ્ત્રી પોતાના માનીતા ફતરા ઉપર મોંઘુ અને કલામય નકશીકામ કરાવે તે દેશમાં જ એ એક માણસ બુદ્ધે મરતો હોય તો તે દેશ આખા કહેવાય જ નહિ. રામપુર કેવડું રાન્ય દશે અને ત્યાંની વસતી ગરીબ હશે કે તવંગર તે તો ત્યાં જઈ આવેલા બાણે, ગમે તેમ પણ ખાનાગી ગુરચોળી ગોટીમોટી દલેલીઓથી વિભૂષિત શહેર જે ગૌરવ ધારી શકે છે તે આ ગોટા રાજમહેલો કદાપિ ધારી શકશે પારા !

આ પ્રશ્નની સાથે બીજી એક વાત યાદ આવે છે. ઘણાં ખર્ચે દેશી રાન્યોમાં પ્રત્ન કે મદાજનનું સ્થાન નથી. ગાર્ડનપાર્ટી, બેન્ડવેટ કે બીજા નિયોગો, બધું જ રાગ અને તેના અધિકારીઓને માટે છે. પ્રત્ન ત્યાં નથી. પ્રત્ન ક્યાં છે અને શું કરે છે તે કોઈ બાણતુ નથી. સીમેમાંની અંદર કપુરચલાની પ્રત્નનું આણું જાંબું દર્શન થયું હતું અને પછી તે વજૂદનાળું ગણાય નહિ. સ્ત્રીવર્ગ તો ખાસ કરીને જેલમાં જ જોવા મળ્યો; કેમકે ત્યાં સ્ત્રી કેદીઓ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં હતી ! કપુરચલામાં દેહાંતહંની સજા છે જ નહિ, એટલે સામાન્ય કાપડો જેને દેહાંતહંને યોગ્ય ગણે તેના ચુના કરનારા પણ અહીં જેલમાં હતા. તે બાંનું છતાં સ્ત્રી વર્ગની આટલી બધી સંખ્યા આશ્ચર્ય પમાડે એવી લાગી. તેમનો ચુનો ખૂન અથવા તેમાં શામિલગીરી કરવાનો હતો; અને ખૂનો ખણ્ણ ઘણી અથવા સાસુનાં જ કરેલાં હતાં ! અમે કોર્ટ જોવા ગયા હતા ત્યાં કેસ પણ જોવા જ પ્રકારનો હતો. કોઈક અંગ્રેજ નાટ્યકાર એક જગ્યાએ કહે છે કે જેટલી જેલો છે તે બધી ઇરિપતાલો થવી જોઈએ અને ઇરિપતાલો છે તે બધી જેલ થવી જોઈએ. ક્વૉન્ટાઇનગી પ્રથા દાખલ કરીને રોગીને માટે જેલની પ્રથા તો દાખલ થઈ ચૂકી છે; પણ દબ્બુ જેલો ઇરિપતાલો થવાની જાણ રહી છે. એ રીતે તે જેલ ઇરિપતાલ બની હોત તો એ ઇરિપતાલનો વડો માથા પહેલાં એ સર્વ સ્ત્રીઓના માનસિક રોગની ચિકિત્સા કરત, ક્યાં સામાજિક બંધનો અસલા લાગવાથી સ્ત્રી જેવી મૂઢુ હૃદયની વ્યક્તિઓ આટલી દિલ્સ બની તેનો અધ્યાસ

કરત, અને પછી તેને દૂર કરત. જ્યારે એક જ પ્રકારના ચુનાઓનું પ્રમાણ કોઈ પણ સ્થળે બહુ વધી જાય ત્યારે લવિષ્ણના સુરાનખની એ ફરજ બતાવી જોઈએ કે તેને ચૂનામાંથી નાબૂદ કરવાના ઉપાયો શોધવા. કેમકે ચુના વધે છે તે જ બનાવી આવે છે કે સગા તેનો પૂરતો પ્રતિકાર કરી શકી નથી.

આ બધા તો માત્ર પિચારો છે. પણ કુતૂહલપ્રિય લોકો મને જરૂર પછી શકે કે કપુરચલામાં જોવા જેવી જગ્યાઓ કઈ તેનું તો કાંઈ લખ્યું નહિ. અને મારે તે આશય કબૂલ કરી લેવો જ પડે. 'ત્યાં જોવા જેવું શું' એવો પ્રશ્ન પૂછવાની વણાને ટેવ જ હોય છે.

એકવાર અમદાવાદથી આવ્યા પાદ મારા એક રોહીએ પૂછ્યું કે અમદાવાદમાં જોવા જેવું શું જોટલે મેં તેમને દલપતરામની કવિતા બતાવી દીધી, પણ મદરા-પાદ અને જંજીતર માટે એવો વિધિ ઘઈ શક્યો નહિ.

કપુરચલાની જોવાલાયક જગ્યાઓમાં ત્યાંનો રા-જમહેલ ત્યાંની હાઇકોર્ટ, હટાલિયન સ્થાપત્યની ગરિબ અને ડેરી ફાર્મ ગણી શકાય. તેમાંથી પહેલાં મધ્યતો દખ છે. અને તે કેવાં છે તેનો ખ્યાલ તો ફોટોગ્રાફ ઉપરથી પણ આવી શકે

માત્ર મસ્જિદ માટે એટલું કહી શકાય કે તે કપુરચલાના દિંદુ મદારાજ સાહેબે બંધાવેલી હોવાથી દિંદુ મુસલમાન એકબી સૂચક છે.

કપુરચલામાં અમે ખેતીવાડીનું એક ફાર્મ જોવા ગયા હતા. તેની ખૂબી મને પછીથી સમજાઈ. પહેલી નજરે મને કપુરચલાના ફાર્મમાં મેં જોનો ફોટોગ્રાફ પાડ્યો તે જગદ સિવાય બીજું કશું આકર્ષક લાગ્યું નહોતું. ત્યાં ડેરી છે, પણ માંડે ધ્યાન તે ખેંચી શકી નહોતી. એક આર્ટીજિયન ફૂલો છે તેમાં પણ નવું ના લાગ્યું. પણ વરંગની અંદર એ આખું ફાર્મ નાના મોડેલમાં સમાય્યું છે તે મને ગમી ગયું, એ મોડેલમાં ફાર્મનો આર્ટીજિયન ફૂલો માળનાં વચ્ચે પથ્થરોનાં કેવાં પડે આવ્યાં હતાં તે બતાવ્યું હતું તેમજ પાણી કેમ ખેંચાય છે અને તે કેમ તથા ક્યાં જાય છે તે પણ બતાવ્યું હતું. જે માણસ અમને એ સર્વ બતાવતા હતા તે એમાં નિષ્ણાત હતા. એ પ્રત્યેક શહેરનાં એવાં રચાનો — પર્નિય રેસનો પાપર દાઉસો વગેરેનાં મોડેલો બનાવીને લાયબ્રેરીમાં કે એવે કોઈ મહેર સ્થળે મો-હંવામાં આવે તો તેની વધારે કરં થાય. 'સ્વ'

અખાડો

જેમાં સુસંહત શરીરની ઝંખનાથી વ્યાયામની ઉપાસના કરનારા યુવાનો પરસ્પર અનુભવની આપ-લે કરે છે.

નિરીક્ષક-શ્રી હરિનારાયણ વ્યાયામ

દોડવું-પૂર્ણસ્વાસ્થ્ય માટે એક સરળ ને સખળ વ્યાયામ

જે

મ દીર્ઘ આયુષ્ય માટે 'આલવા' જેવો અમોઘ ઉપાય ખીન્ને નથી તેવી જ રીતે, હું જનઅનુભવથી કહી શકું કે, કેવળ સ્વાસ્થ્યસંરક્ષણ અથ્વે 'દોડવા' જેવી સરળ અન્ય ઉત્કૃષ્ટ વ્યાયામપદ્ધતિ નથી. કુરુતી, વેષ્ટ સ્પ્રિટિંગ, જિમ્નાસ્ટિક્સ, વગેરે અનેક પ્રકારના વ્યાયામથી અદ્ભુત યોગ, અપળતા અને એને એંગે ઉચ્ચ પ્રતિભું આરોગ્ય કેળવાય છે; પરંતુ એ યોગાંગા સમય અને સક્તિનો જે વ્યય કરવો પડે છે તથા પૂર્ણ સફળતા અર્થે જે દૃઢ મનોનિર્મલ કેળવવો પડે છે તેની સચે સરખાવતા કેવળ દોડવાનો—જેમાં દોડવાનું તરત પ્રધાન હોય તેવો કેદરપણ—વ્યાયામ અત્યંત સરળ, અલ્પ સમયમાં થઈ શકે તેવો અને મનને તાત્પર્ય ન નાષે એવી જાતનો છે. આજે પ્રત્યેક વ્યક્તિનો જીવનવ્યવહાર અત્યંત કિંમ્મત અને ઉદ્વેગજનક હોય છે, તેમજ મોટે ભાગે મનુષ્યની વૃત્તિ અત્યંત જલ્પાન કે સારિરિક દૃષ્ટિએ સુંદર થવાની નથી હોતી. એને મન તો ઉદરોપાણ અર્થે ઉલ્લેખ કરવા પૂરતું સ્વાસ્થ્ય સમયવાય એટલે થયું. અર્થાત્ ગામડાના ઉલ્લેખી જીવનનો વિચાર ન કરીએ તો શહેરી જીવનમાં મનુષ્યની પ્રથમ જરૂરિયાત અને આકાંક્ષા કેવળ આરોગ્ય સાચવવા પૂરતી હોય છે અને આર્થ આરોગ્ય મેળવવા તરફડિયાં મારતા અનેક મનુષ્ય જીવો પેટાટ દવાઓ, તસેસમ, ધંતરમંતર જેવા અનેક નિષ્ફળ અને ક્વચિત્ દાનિકારક ઉપાયો પાછળ શક્તિ અને ધનનો અપવ્યય કરે છે. પરંતુ જો ખરેખર આરોગ્ય સાચવવાનો નિશ્ચય હોય તો એને માટે અત્યંત સરળ અને સફળ એવી વ્યાયામપદ્ધતિ 'દોડવું' એકલી જ છે.

'દોડવું' એટલે ધીરેધીરે સામાન્ય ગતિથી દોડવું. અત્યંત ઝડપથી, શરીરમાં જેટલું જળ હોય, જેટલી અપળતા હોય, સ્નાયુઓ તથા મન પર જેટલો કાળુ

હોય તે જાણો એકી વખતે ઉપયોગ કરી અંદપનમ કાળમાં ધીરેહું અંતર કાપવા માટેની જે 'ઝડપી દોડ' તેની અદી જરાયે વાત નથી. એથી દોડથી ભલે સ્વાસ્થ્ય કેળવાતું હોય, પણ સામાન્ય મનુષ્ય માટે તે દોડ નકામી અને દાનિકારક છે. સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ જ કરવાના વ્યાયામ તરીકે—સ્વાસ્થ્ય સાચવવાના તદ્દન નિર્દોષ છતાં અત્યંત સાધન તરીકે—એ જાતનો 'ઝડપી દોડ'ને તો હું કદી ન સૂચવું. આજે 'દોડવા'નું નામ લેતાં જ આવી 'ઝડપી દોડ' માનવાનો રિવાજ થઈ પડ્યો છે. જેમ કેદરપણ માણસને 'ઝડપથી આલવા'નું કહેતાં જ મૂકીએ વાળી, દાંત પીસી, શરીરને મારી મચડી આમતેમ કોસાવતાં ડોલાવતાં ઉલ્લેગતિથી આલવા માંડે છે, તેવી જ રીતે માત્ર 'દોડવા'નું કહેતાં મોંમાંથી શીશું નીકળે કે ફેફસાં ફારી જાય તેવી રીતે જાવાનક ગતિથી દોડવું જોઈએ એવો અર્થ કરવામાં આવે છે. જેમને 'રેકાડ' દોડવાં છે તેના શોખીન કે ધંધાદારી વ્યાયામ-વીરો માટે આવી દોડ ભલે ઉપકારક હોય, પણ આરોગ્ય પુરતો જ અર્થ જેનાથી સરે એવી આ દોડ નથી. જેનાથી અસલ શ્રમ અને અપાર માનસિક કટ્ટ થાય તેવી આલ કે દોડ વ્યાયામ તરીકે છટ નથી. જેને હું દોડ કહું છું તે આ બંને કરતાં ભિન્ન પ્રકારની છે.

એક માણસ સાધારણ વેગથી, અર્થાત્ સ્નાયુઓ તથા હૃદય અને ફેફસાં તેમજ મગજને અયોગ્ય શ્રમ આપ્યા સિવાય ચાલે તો, વય અને શરીરની ઊંચાઈ તેમજ જાંબા તથા અઘ્યાસના બેઠે તેની ગતિ સામાન્ય રીતે ૩ થી ૪ માઇલની હોઈ શકે. કવે તે જ માણસને તમે ઝડપથી દોડવાનું કહો તો ૧૦-૧૨ માઇલના વેગે તે દસવીસ કમળાં દોડી શકશે. પણ એ જ માણસ થોડા સરળ અખ્યાસથી જો ૪ અને ૧૨ માઇલ વચ્ચેના ગાળે,

પુંરુપત્તના પૂજકો માટે અદ્ભુત સ્વપણતા અને સ્વાસ્થ્ય કેળવવાનો સહેલો નુસખો

એટલે ૫-૭ માઈસની ઝડપે નિયમિત હોડી શકે તો સ્વાભાવિક રીતે એના પગના, જરવાના અને પેટના, તેમજ કંધક પ્રમાણમાં ખલાના સ્નાયુઓને તથા મુખ્યત્વે ફેફસાં અને હૃદયને કેળવણી મળવાથી એનું સ્વાસ્થ્ય સુધરે છે. 'આસંચું' એ માંસુસની સ્વાભાવિક ટેવ છે. અને એક જ પ્રકારની ટેવ પડવાથી અંમુક સમય પછી એ પ્રેકારના શ્રમથી વિશેષ ક્ષયદો થતો નથી. એટલેકે સાધારણ આલવાથી સ્વાસ્થ્યને ખાસ મદદ મળતી નથી. દસ થી ત્રણ માઈસ નિયમિત ચાલે તો જ યુવાન મનુષ્યનું સ્વાસ્થ્ય ઉત્તમપણે સચવાય. પણ આ રીતે લાંબું અંતર કાપવામાં સમય ને શક્તિ જરવાદ થાય છે. એટલેકે દાલે 'ચાલવા'ની અર્થાત્ 'ફરવા' જવાની જે ફેરવા પડી છે તેનાથી બે દિત થેનું હોય તો તે રુચ્ય કે નિર્જન અને પકવ વધના પ્રહોનું જ. ઉત્તમ પ્રતિતા સ્વાસ્થ્યને માટે તો 'હોડ' જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઇત્તાં સરળ ઉપાય છે.

'હોડવા'ની ટેવ પાડવી ૨૦૪ પથ્થ અધરી નથી. શરૂઆતમાં જેમ દરેક નવીન કાર્યમાં કરવું પડે છે તેમ જરા ધૈર્ય અને યોગ્ય દૃઢ અભ્યાસની જરૂર છે. આદી જે ઉપાય હું દર્શાવું છું તે પ્રત્યેક નીરામ મનુષ્ય પોતાની શક્તિ, ઇચ્છનશક્તિ અને સમયની અનુકૂળતા પ્રમાણે અનુમાવી શકે તેવો સરળ છે. અનેકવાર મેં આ જ પ્રમાણે અભ્યાસથી રોજના નિયમિત કલાકના આદરેસ માઈલે હોડવાની શક્તિ કેળવી છે. તેમજ મારા જેવા બીજા ઘણા યુવાનોએ પણ એવી જ ટેવ પાડી છે એ હું જાણું છું. આ વ્યાયામથી ઉપર દર્શાવેલાં અંગે ઉપરાંત જરૂર, ચિત્તાશય, આંતરડાં વગેરે અર્ચન જળધાન તેમજ નીરામી બને છે અને શરીરમાં અપૂર્વ એનર્ગ તથા સ્વપણતા અને અકલ્પ્ય શ્રમસદતા આવે છે. સળખમ, શરદી, ઉધરસ, માથાનો દુખાવો વગેરે અનેક ઉપદ્રવોનો જડમૂળથી નાશ કરનાર સાધન તરીકે પણ આ વ્યાયામને ઉચ્ચ સ્થાને મુકી શકાય. સાવધાનતા એટલી જ રાખવી કે આ વ્યાયામ છે: સરસમાં ઉતરવાનું નથી. એટલે ગળ ઉપરાંત શ્રમ કરવો નહિ તેમજ આંસરવિદાર પણ વ્યાયામને અનુકૂળ જ રાખેલાં: અનુકૂળ એટલે રુચિ પ્રગણિ ખાતું અને આંદારનો અતિરેક કદી પણ ન કરવો.

આવો જ અભ્યાસ કરીને કુસ્તીયાઓ, બ્રાહ્મણ

અને પુરુષત્તના અન્ય પૂજકો અદ્ભુત સ્વપણતા અને સ્વાસ્થ્ય કેળવે છે. આપા અભ્યાસથી જ રોજના ૨૦-૨૫ માઈસ હોડવું કે ખળાડમાં ૨૦૦-૩૦૦ ચક્રરેલેમાં એમને મન રમંતવાત હોય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ ભલે પછી પોતાને અનુકૂળ પડે તેટલી હોડ કરે; પણ એની ઉંચેયોગિતા માટે તો બે મંત નથી જ.

દવે એને વિષે થોડી વ્યવદાર સૂચનાઓ.

૧ ધારે કે આતતી કાલથી તમે આ અભ્યાસક્રમ શરૂ કરવાના છો. જાતાં સુધી સવારે હોડવાની ટેવ રાખવી: એ ન જ જાને તો સાજનો વળત પથ્થ ચાલશે. પણ સ્વાસ્થ્ય અર્થે હોડવા માટે તો સૂર્યોદય પૂર્વેનો અને રાત્રીની મધ્ય પછીનો પ્રાણ મુદ્દતો સમય ઉત્તમ ગણાય. સૌચાદિથી પરવારીને હોડવાનું રાખવું હિતાવંદ છે.

તમે જે નિયમિત ન ચાલતા હો અગર દંડેરાજ આલવાનો-ધંધા પૂરતું ચાલેવાનો-પથ્થ અભ્યાસ ન હોય તો આ 'હોડવા'નો વ્યાયામ શરૂઆતમાં અધરો લાગશે. પણ જે તમે એકીવખતે સાધારણ વેગે ૧ થી ૨ માઈસ ચાલી શકતા હો તો આ તમને ખૂબ આનંદપ્રદ નીવડશે.

૨ સાધન: માન નીરામ શરીર. અંગ કાંકવાં હોય તો ભલે; પણ જે જોરથી પવન ન વાતો હોય કે ઘર-સાદ ન પડતો હોય તો ખુદ્દુ શરીર વધારે ઠીક પડશે. પગમાં નરમ જોડા કે નીકળી ન વતપ એવાં (દા.ત. પદાણી) ચંપસ પણ ચાલશે. હું તો દમેશાં ઉપાડા પગે જ હોડું છું. લંગેટ હોય તો ભલે: ખાસ આવરકતા નથી. ધોતિયું કે ચર્દી અથવા પાટલુન કે લેંથો-ગમે તે ચાલે: માત્ર હોડતાં પગમાં બ્રાફેટ આવે તેવો પોશાક ન જોઈએ. હાથમાં ખૂચની કે કાકડાં લોખંડી ટાંટીઓ રાખવાની આપસ્યકતા નથી.

૩ પહેલે દિવસે, ત્યાં વ્યાયામ કરવાનો હોય તેવે સ્થળે (જને ત્યાં સુધી નિર્જન રહેતો ત્યાં ધૂળ ને કાંકરા ઓછા હોય એવો પસંદ કરવો) જાઓ. જે સ્થળેથી હોડવાનો આરંભ કરવો હોય ત્યાંથી અમુક અંતર અંગાઉથી નહીં કરો. વચ્ચે મામલતા વિભાગ જેનાડનાર પથરા હોય તો ચાલું સાઈ. એવાં ચિહ્ન ન હોય તો ફિકર નહિ. અંમુક જોતરે ખેનર, પાડ, ઝાડ, ઝાંખરાં કે ગમે તે જતનાં અંતરમુચક નિશાન નહીં કરી શકાય છે; જેથી દરોજના અભ્યાસમાં અનિયમિતતા ન આવે

અને શરીરનાં મર્મસ્થાનો પર અનિયમિત અભ્યાસથી વારે બોલો ન પડે.

૪ ધારા કે તમે કદી ચાલ્યા જ નથી છતાં તમે માન એક જ માઈલ નિયમિત દોડવા માગો છો, તો એને આપણે આદર્શ રાખી અભ્યાસનો કમ ગોઠવવો જોઈએ; અને તે આ રીતે:

પહેલે દિવસે પ્રથમ તમે બે ફર્લોંગ ચાલો: અત્યંત ધીમે કે અત્યંત ઝડપથી નહિ, પણ તમારી નિયમિત

એવો કોઈ વ્યાયામ છે?

જે મહેલો ને સમજા હોય
જેમાં ફેરીનું પણ ખર્ચ ન હોય
જે કોઈ પણ માણસ ડરી શકે તેવો હોય
જેમાં લેશ પણ તુકસાતની ભીતિ ન હોય
જેનાથી કદિ કંદાગો ન આવે? . .

હા;—વાંચા આ લેખ

ગતિએ. ત્રીજા ફર્લોંગમાં પહેલાં પંદર ડગલાં—મધ્યમરીથી—અત્યંત ઝડપથી ચાલો: ‘અત્યંત’ એટલે કેટલિના અને ખૂબ ઝડપથી—બે તેટલી ઝડપથી ચાલો. પંદર ડગલા પૂરાં થયા કે તરત ધીમા પડો અને જે રીતે બે ફર્લોંગ શરૂઆતમાં ચાલ્યા તે જ ગતિએ બાકીનો ફર્લોંગ તથા ચોથો આખો ફર્લોંગ ચાલનાં પૂરા કરો. ત્યાંથી આગળ ન જતાં પાછા ફરો. પણ પાછા ફરતાં જ પહેલાં પંદર ડગલાં અગાઉની માફક ઝડપથી અને બાકીનો એ ફર્લોંગ તથા પછીનો આખો ફર્લોંગ સાદીરીતે ચાલો. ફરી પાછાં પંદર ડગલાં ઝડપથી અને બાકીના ફર્લોંગ ધીમી ચાલે. આમ પહેલા દિવસનો કાર્યક્રમ પૂરો થયો.

તમને કદાચ પરસેવો થયો હશે. શ્વાસ પણ જરા જોરથી ચાલશે. પણ તમે જે નીરોગ હશો તો આ નજીવી અડચણોથી મલકવાની જરૂર નથી.

૫ આ અભ્યાસમાં શ્વાસને કુદરતીરીતે વહેવાદો. ખૂબ દમ બીડીને કે હાંફીને ફેફસાં થકવવાની જરૂર નથી.

૬ બીજો દિવસે પણ આ જ-ક્રમ. છતાં પહેલે દિવસે તમને થ્રમ ન લાગ્યો હોય તો પંદરની જગ્યાએ ત્રીસ કે ત્રીસ ડગલાં ઝડપથી ચાલવાનું રાખો. પણ

ઉતાવળ કરશો નહિ. દર પંચે વાદ રાખજો કે આ ફક્ત આપણે શરતમાં બિતરતા નથી: આ તો વ્યાયામ છે. એટલે મગજ પર ખૂબ કાણુ રાખીને ધીમેધીમે, ક્રમે-ક્રમે, અદ્ય આપણે જ આગળ વધો—જે તમારે અત્યંત ઉચ્ચ સ્વાસ્થી ફળ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો.

૭ આમ સંપૂર્ણ સફળતાથી—બે ફર્લોંગ સાદી ચાલ: એક ફર્લોંગ ઝડપી ચાલ; બે ફર્લોંગ સાદી ચાલ: એક ફર્લોંગ ઝડપી ચાલ: બે ફર્લોંગ સાદી ચાલ—એ ક્રમે આખો માઈલ સરળ રીતે કાપના થઈ ગયા એટલે આગળ વધવાનો સમય આવ્યો.

૮ હવે ક્રમ બદલો. એક ફર્લોંગ ધીમી ચાલ અને એક ફર્લોંગ ઝડપથી: વળી એક ફર્લોંગ ચારતે અને એક ફર્લોંગ તરિત પગલે;—આમ ચાર ફર્લોંગ ચારતે અને ચાર ફર્લોંગ અત્યંત ઝડપથી વારાફરતી ચાલવાનું છે. આટલું પૂરું થતાં જ દોડવાનો આરંભ કરવાનો વિચાર થશે; પણ હજી જરા ધીરજ રાખવી પડશે.

૯ હવેનો ક્રમ આથી સહેજ જુદો, અર્થાત્ત બે ફર્લોંગ અત્યંત ઝડપથી ચાલવાનો: એક ફર્લોંગ ધીમે ચાલવાનો; બે ફર્લોંગ ઝડપથી: એક ફર્લોંગ ધીમે—આ રીતે વ્યાયામ કરવાનો છે. આ પૂરું થાય અને શરીરને જાણે થાક લાગતો હોય તો એટલે કે શરીર એટલે થ્રમ સરળતાથી સદન કરે તેવું દૃઢ થાય કે પછી આગળ વધો.

૧૦ એટલેકે હવે ત્રણ ફર્લોંગ ઝડપથી અને એક ફર્લોંગ ચારતે: આમ આખો માઈલ પૂરો કરો.

આ પ્રમાણે ક્રમેક્રમે આખો માઈલ ઝડપથી—અત્યંત ઝડપથી ‘ચાલના’ ચાલો તે પછી જ ‘દોડવા’નો અભ્યાસ શરૂ કરવાનો છે, તેમાં પણ ક્રમ તો ઉપર પ્રમાણે જ: માત્ર ‘ઝડપી ચાલ’ને જાહેર હવે ‘દોડવા’નું રાખો. દોડવાનું એટલે આસ્તે આસ્તે; ‘ઝડપી ચાલ’થી સદજ ઉતાવળે; જેમ કોઈ નાના છોકરાની જોડે તમે એનું મન મનાવવા દોડતા હો, તેવી ધીમી ગતિએ; કલાકના આશરે ૫-૬ માઈલ લેખે: તમારી શક્તિ અને મગ્ન પ્રમાણે.

આમ ક્રમેક્રમે જ્યારે તમે સરળતાથી એક માઈલ સમીપ દોડતા ચાલો ત્યારે તમારે માટે બે માર્ગ રહ્યા. કાં તો તમે હવે દરરોજ અગર આંતરે દિવસે કે છેવટે અઢવાડિયામાં જોઈનામાં જોઈના બે દિવસ પણ આખો માઈલ દોડવાનું રાખો: પ્રતિરોપક કે ધર્મની આશુ

ગણીને. કે પછી સમય હોય, મિત્ર હોય અને શક્તિ હોય તો અંતરમાં વધારો કરો. બે પાંચ કે સાત માઇલઃ જેની તમારી જાતિ, દદતા કે અનુકૂળ સંજોગો.

પણ આ બંને રસ્તામાં 'નિયમિતતા' અત્યંત મહત્તરનો ભાગ ભજવે છે. થોડું દોડો, પણ નિયમિત દોડો. ત્રણ દિવસે એક માઇલ સર્જાવ દોડવા કરતાં દરરોજ બે કલાંક કે અરધો માઇલ નિયમિત દોડવાનું હું ખૂબ પસંદ કરું છું. આ વ્યાયામથી ફેરફાર અત્યંત બળવાન થશે; પાચનક્રિયામાં અદ્ભુત ફેરફાર થશે; હૃદય સુદૃઢ થશે; ગગન સ્પર્શ અને સ્વચ્છ બનશે; કમ્મર, કરોડરજી અને પગ અત્યંત મજબૂત બનશે; પૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય માટે આનાથી વધારે શાની જરૂર છે?

આ કમે 'એક માઇલ' તમે કેટલે દિવસે પૂરો કરી શકશો, એની ચિતામાં પડશો નહિ. તમારું શરીર અને દિગ્દિશો એનો જવાબ આપશે. તમારે તો સમય પર નહિ, પણ શ્રમનો અગિરેક ન થાય એ વાત ઉપર જ ધ્યાન રાખવાનું છે.

અને આ પદ્ધતિ કંઈ નવીન નથી. આમાં જાદુ નથી, મુરમ્મય વિદ્યા પણ નથી. છતાં આ જ કમે, માત્ર પોતાના શરીરની રિયલિ અને શક્તિ અનુસાર, અંતરમાં કે ઝડપમાં ફેરફાર કરીને પ્રત્યેક વ્યક્તિ અત્યંત ઉચ્ચ ક્ષમ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તમે જેવાર માઇલ દોડો. હું સાત આઠ માઇલ દોડી શકું. હેકેન્સ્ટ્રીટ, કેમ્પ્લી, કેટ્યુની જેવા જગદેકગણે ૨૫-૩૦ માઇલ રમતવાં દોડી ન્યય-તે આવા અભ્યાસથી જ. બુવાન અને સશક્ત મનુષ્યને દરરોજના પાચસાત માઇલ દોડવું તો રમત વાત છે.

હેકે, આ પ્રમાણે જેમને જલ્દાર 'દોડવું' ન કાવે અગર રચના ને સમય પ્રતિદૂષ્ણ હોય તેમણે નિરાશ થવાનું નથી. આથી 'દોડ' ધરમાં એક ખુલ્લામાં બિલાં બિલાં પણ થઈ શકે. દોડ ને ખલ્લે દોરડું દૂદવું એ પણ સખજ સ્વાસ્થ્યસાધક વ્યાયામ છે. ટૂટો, દોડો, નાચો, દોરડું ટૂટો-પણ સ્વાસ્થ્યની ખાતર કંઈક તો 'દોડવાનું' રાખો જ. ખાત્રી 'શ્વાસ' વધશે દિવસ પૂરા કરવામાં નથી મનુષ્યપણું કે નથી પડતા. કેવળ 'જીવવું' એમાં શો પુરુષાર્થ છે? ખરી મરદાનગી તો સંપૂર્ણ સ્વસ્થ મનુષ્ય નરીકે જીવવામાં જ છે. અને આવા સ્વાસ્થ્યની સારણ આપી 'દોડવું' એ જ છે.

પ્રશ્નો

૧ રાત્રે સૂતાં પહેલાં થોડીક ખાતર દંડબેઠક વગેરે કસરત કરાય? એથી ખરાબ વિચારો દૂર ન થાય? કોઈમાં તો હાનિ ન પહોંચે ને?

૨ પહેલાં સેખમાં જણાવ્યા મુજબ આદર્શ દિનચર્યા જણાવશો?—ખોરાક, કસરત અને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ. ૩ કસરતના પ્રકાર, સિદ્ધાંતો, સામાન્ય આરોગ્યના કાયદાઓ જેમાંથી જાણી શકાય—જેને પ્રમાણભૂત લેખી શકાય—એવું પુસ્તક કયું?

ઉત્તર

૧ સ્વાસ્થ્ય અર્થે કેળવવાન થવા માટે વ્યાયામ ક્યારે કરવો એનો આધાર મુખ્યત્વે વ્યાયામ કરનારની પ્રકૃતિ ઉપર રહે છે. જમ્યા પછી ઓછામાં ઓછા બેત્રણ કલાક સુધી કરી જ વ્યાયામ ન કરવો—એટલું જો ધ્યાનમાં રહે તો નિશિગી મનુષ્ય દિવસે કે રાત્રે, ગમે તે વખતે વ્યાયામ કરે તો દરકત નથી. ઋતુ પરત્વે વ્યાયામ કરવાના સમયમાં ફેરફાર કરી શકાય; પણ કરવો જ જોઈએ, એવું ધૌરણ જાનિયાર્ય નથી.

ખરાબ વિચારો આવવામાં કારણો જોઈને તેનો પ્રતિકાર થોડા શકાય. વ્યાયામ કરનારને ખરાબ વિચાર આવતા જ નથી એ વાત સાચી નથી; તેમજ ખરાબ વિચાર દૂર કરવાનું સાધન વ્યાયામ જ છે, એ પણ બ્રમ છે. શરીર થાકેલું હોય અગર વ્યાયામ કરીને ચક્રવાળા આવે તો હિંમ જલ્દી આવે એ સાચી વાત; પણ એથી વિચારો રોકાયા જ જોઈએ એ અજ્ય-વટી આશા છે. ખરાબ વિચારો રોકવા માટે તો જીવનપ્રણાલિકામાં ફેરફાર કરવો જોઈએ.

સાધારણ શાક લાગે એટલે વ્યાયામ કરવાથી હિંમમાં ખલેલ પહોંચતી નથી. પણ જો વધારે પડતો શ્રમ કરવામાં આવે તો વખતે હિંમ આવતી પણ નથી.

૨ દા. પણ આ અંકમાં નહિ: દવે પછી.

૩ અંગ્રેજી ભાષામાં આવેલ કેટલાંક પુસ્તકો છે: યુજ-રાનીમાં પણ એકાદ છે. 'પરંતુ આ બધામાં તમે માનો છો તેવું પુસ્તક તો અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાયામ-વિચારક જર્નાર મેકડેન્ને પ્રસિદ્ધ કરેલું 'એન્સાઇક્લો-પીડીયા ઓફ ફિઝિકલ કલ્ચર' છે. ફિંગલમાં મોંઘી હોવા છતાં પણ આ 'અન્યમાળા' સર્વેશીય ઉપયોગિતા-વાળું પ્રમાણભૂત પુસ્તક મળાય.

કા જારિયા! કયુએ નામનો એક વેપારી હતો. એને એક આકરડી. એનું નામ તામા. તામા ઘરમાં હોસિહોસે કામ કરે; પણ લૂગડાં જેવાં તેવાં પહેરે.

એમ કરતાં પાંચ વરસ થયાં. એક દિવસ કયુએએ તામાને મોલાવીને કાઢ્યું કે 'તામા, બીજી છોકરીઓની પેઠે રૂપાણાં દેખાવાનું તને મનનું નથી? બહાર પણ મોલાંદાટ લૂગડાં પહેરીને જાય છે! કાંઈક સારાં લૂગડાં પહેરતી હો તો?'

તામાએ જવાબ દીધો; 'બાપુ, તમે કહો છો તે વાત સાચી છે; પણ આટલા વરસો થયા હું જ્યાં ફરેલાં લૂગડાં પહેરું છું તેનું કારણ છે. હું વાપી હતી અને મારાં માખાપ સુજરી ગયાં. લાંછ કે બહેન મારે કેમ ન મળે, એટલે મારે એકલીને માખાપ પાછળ કિયાઓ કરવાની હતી. તેને સારું કરકસર કરીને મેં આજ લગી બચત કર્યાં કરી. હવે બધી કિયાઓ પૂરી થઈ છે અને હાન પણ દેવાઈ ગયું છે. મારી ધરજા હવે ખૂંચી થઈ છે, એટલે હું કીકીક સારાં લૂગડાં પહેરતી જમરા.'

વખત જતા તામા મરણ પામી. મરતી વખતે તે પોતાની બચત રકમ શેઠને સોંપી ગઈ. મૃત્યુ પછી કેટલેક દિવસે એક મોટી માખી કયુએના ઘરમાં બિડતી બિડતી આવી. કિમ પડે તેવી ફૂડીયા માખી હોય નહિ અને આ કયાથી આવી હશે એમ શેઠ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. બિડીને તેણે માખીને ઘર બહાર ઉઘડી મૂકી. પણ માખી તો વળી પાછી અંદર આવી. શેઠ માખીને બહાર કાઢે અને ફરીથી માખી અંદર આવે. આ જોઈને કયુએની વહુ કહે કે 'આ માખી તે તામાનો જીવ હશે.'

કયુએએ તો માખીને પકડી મોડીક એની પાંખ કાપી તાંપી અને પછી તેને ઘરથી બહાર એ મૂકી આવ્યો. પણ જોઈને દિવસે સવારે જુએ છેલાં માખી ઘરમાં દેખાઈ! આ વખતે તો કયુએએ માખીનું આખું શરીર લાલ રંગે રંગ્યું અને એને બહુબહુ આથે એ છોડી આવ્યો. બે દિવસ થયાં લાંબાં વળી એનીએ માખી પાછી દેખાઈ! કયુએએ એની વહુના મનમાં ખાતરી થઈ કે માખી તે આકરડી તામા જ હોવી જોઈએ.

કયુએની વહુએ કહ્યું કે તામા આખો ઘેર પાછી આવી છે તેનું કારણ છે. એના પૈસા મારી કને છે; અને તામાને એનું હાન કરવાની વાસના મનમાં દશે.

માટે આખો દ્રવ્ય મંદિરમાં ધરી આવીએ અને જપ કરાવીએ તો એના આત્માની સદ્ગતિ થાય.'

આ વાત પૂરી થઈ કે તરત માખીએ ટપ ટપને દેડ છોડ્યો. પછી કયુએ અને એની વહુ માખીના શબને મેટીમાં મૂકી સાધુઓને લઈ ગયા. તેઓએ દ્રવ્ય સાધુઓને અર્પણ કર્યું. માખીના દેડ આમળ સુઝનો પાઠ કરાવ્યો અને પછી શબને કબરસ્તાનમાં દટાવ્યું. (નવાની વાર્તાનો અનુવાદ) દ.પ.

મોતીની મા

દીકરા મારો રાણમહેલમાં

રાણી પાસે રહે.

રાણી એને કાઢે આંખો

બહુ બહુ વાનાં કરે.

મા હું એની, મોટાં મને

લાતો દેતાં રહે.

નાના છોકરાં મળવે ખાલી

ધારે ચોટ ફરે.

હું મોતીની મા

મને રાવામાં મળ!

જ

દીકરા મારો રાણી પાસે

બેઠી બપોરે રહે.

કદી વ એને આધાપાછા

ફરવાનું નહિ મળે.

મા હું એની, મોટી થઈ છું

તો ય રહું છું પ્રીત.

છોકરાં છોકરી સાથે રહું ને

ખેલું ફરી રીતે.

મળ કઈ નીન

મારું નામ છીપ. — રમણલાલ સોની

વેનીસનો મુસાફર માર્કો પોલો

(અનુસંધાન પૃ. ૧૨૫થી) ડરી બંધ તેમણે તો થોડા જ વખતમાં પાછા ફરવું દુરસ્ત માર્યું.

ફરી પાછા પવંતો, નદીઓ અને રણો પાર કરતા તેઓ અશ્વચાલિત્વાનમાં થઇ, મોખીનું રણ વટાવી, સાંઝ તથા વરસે કુખ્યાખાનના હવર ખાવાના રથજ 'શાંઝ-તુ'માં પહોંચ્યા. આ મુસાફરીઓ કેટલી કપરી અને જોખમભરી હતી તેની આપણને કદવના સરખી પણ આવે નહિ. માર્કો પોલોએ માતે એ બધાનું અત્યંત વિગતપૂર્ણ અને રસમય વર્ણન લખ્યું છે.

શહેરનાદ કુખ્યાખાને આ બૂના હેસ્તેને આપકદર આપે અને માર્કોને પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો. તેઓ યીનમાં સત્તર વરસ રહ્યા. ખાનને માટે માર્કોએ ધણી મુસાફરીઓ કરી અને યીનવિષે ધણું રસિકજ્ઞાન મેળવ્યું.

સત્તર વરસને એતે આખરે પોલોને પાછા રવહેશ જવાની છુટ્કા થયા લાગી. પણ ખાનને તેઓની નોકરી જાણ મથી મઠ હતી. તેણે તો એ વાત સંજાજાની જ ના કહી! છેવટે એક તક આવી. ઇરાનના રાજાએ ખાનની એક પુત્રીની માગણી કરી. કુંગરીને દરીઆઇ માગે મોકલવાની હતી અને એ મુસાફરી ધણી લાંબી અને જોખમવાળી હતી, એટલે ખાને પોલોને તે કામ સોંપ્યું. છુટા પડતી વખતે ખાને દરેકને અત્યંત કિંમતી જવાહિરના એકેક કાચળી ભેટ આપી.

તથા મદિનાની સફર ખેડી તેઓ મના પહોંચ્યા. સુમાત્રામાં પ્રતિકૂળ ઋતુને લીધે તેમને પાંચ મદિના રોકાઇ રહેવું પડ્યું અને ઇરાન પહોંચનાં બે વરસ કરતાં પણ વધારે વખત લાગ્યો. દરમ્યાન ઇરાનનો રાજા તો મરી ગયો હતો અને તેનો પુત્ર રાજ્ય કરતો હતો! પણ જાણું છેવટે સાગોપાંચ ચાર પડ્યું. કારણકે જાપને વરયા આવેલી કુંગરી પુત્રને ગરી.

અને ત્યાંથી પછી પોલો પિતાપુત્ર છેવટે ઘેર આવ્યા નીકળ્યા, અને વેનીસ પહોંચ્યા ત્યારે શું થયું એ આપણે ઉપર જણાવી ગયા.

બીજી રિવેસે જાનરમાં અને શેરીઓમાં આ મુસાફરીની વાતો થયા લાગી: 'નીકનીસ રત્ન વજનની પૂછડીયામાં ઘેરાંની આ લોકો વાતો કરે છે!' 'અરે, એ લોકો તો કહે છે કે કેથેમાં લોકો જામીનમાંથી પથ્થર ખોદી તેને ઇપણું તરીકે વાપરે છે; અને તાર્તર લોકો

ખોદા મહેલ જેમાં ધરને વેડાં કરી અહીંથી તલો ફેરવે છે.' 'આ લોકોએ રસ્તામાં મીઠાનો કુંગર લેયો; અને ખણી તો ખાણમાંથી ખોદી કાઢીને ખાજવા માટે વપરાતું તેમણે નજરેનજર લેયું છે!' 'જાણે નહિ એવં જીન ને નીસ કૂટલાંયા સાંપ પણ આમણે તો લેયા છે!'

આમ વાત થતી હોય ત્યાં જીત્તે કોઇ વાણેતર કાને કલમ ખોસી ખોસી જોડે: 'હા હા; એ લોકો તો કહે છે કે કેથેવાસીઓ ગરમાગરમ દારૂ પીએ છે અને એ પીતાવેન જ લોકોનાં મગજને વીગળીવેએ અસર કરે છે. એમની એ વાન એની તો સોંસરગાટ ઊતરી નાંપ છે કે કેમ જાણે થોડો દારૂ પોતાની સાથે જ ન લાવ્યા હોય!'

ત્યાં તો જીત્તે વેવારી ભોલી જોડે કે 'એ છેકરાને પેલા ખાન વિષે તો જરા પૂછી જોજો! એ ખાન પાસે લાખો સિપાહીઓ, લાખો એકરના વાડીપટ્ટા, લાખો ખાસદારો અને એવું કેટલું યે લાખો ને કરોડોમાં મણી રાકાય એવું છે. એ ખાન એવો તો મહાન પુરુષ છે કે એપ્રાસાથે જાર માણસની જોડે તો તે વાત કરી શકે છે! અને માર્કો કહે છે એ સાચું માનીએ તો એ ખાને માર્કો જેવા અજ્ઞાણ માણસને પોતાની ત્યા નોકર રાખ્યો હતો, પોતાના એકની તરીકે દેશ-પરદેશ મોકલ્યો હતો અને એક શહેરનો મુખો પણ ખનાવ્યો હતો.'

આમ ચેરે ને ચેરે અનેક વાતો થયા લાગી અને તે ગદ્યા અપગોળા જ છે એમ મનાવા લાગ્યું. આથી આ તથે મુસાફરીએ પોતે કરેલી મુસાફરીનું વર્ણન આપવા માટે એક મોટી મિજબસ મોકલી. પૂર દમાગ-થી અને લપકાથી આ મિજબસ તેમના બૂના 'બર'માં મોકલવામાં આવી. લો મહેમોનો જમી રહ્યા પછી તથે મુસાફરી એક ખાસ તૈયાર કરવામાં આવેલ મંચ ઉપર પોતાનાં અસત્રી ફાટચાનૂરયાં કપડાં પહેરીને આગ્યા, અને સૌને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરવા એક પછી એક જાંવમાંથી તેમ જ કપડાંના સાથે સાંધા ખુદલા કરીને તેમાંથી અમુદમ હીરા, માણેક, રત્ન ને જ્વાહિર કાદવા માંડ્યાં. આ જાણું તેમનાં કપડાંમાં એની ખુજીળો સીંપી લેવામાં આવ્યું હતું કે કાઢીને તેમના ઉપર સડેજ પણ સંકા ન આવે અને તેઓ સત્રા-મનીથી મુસાફરી કરી શકે.

આ મિજબસ સમક્ષ તેમણે અનેક આવનની વાતો કરી દશે, —એની તો હેરનગરી કે કાઢીને તે કદાચ દંડા

એને એને જગવિખ્યાત કરનારી સાહસ-સફરનાં આ બયાનો

પહેરાની ગપ પથ્ર લાગી હોય. તેમણે રસ્તામાં પેનાને નહેલી અનેક સુરકેલીઓની વાતો કરી. ગોળીમાં ધગ-ધગતાં. અને વેરાન રણ તેમજ પામીરની ખીણમાંથી કેમ પસાર થનાયું તથા જંગલી જાતેના દુમલાથી કેમ બચી શક્યા તેની, માતખર અઘાદ અને બેદી મેંગોલીયાની, ખોતાન, અફઘાનિસ્તાન, તિબેટ, તપાન, બ્રહ્મદેશ, દિંદુસ્તાન પગેરે દેશોના વિધવિધ રીત-રિવાજની, દેશદેશના સમૃદ્ધ વેપારની, દિના જવા-જોગી અને પૂનર્દીઓની નથાબોદ પિદારોની,—એવી-એવી કે કે વાતો તેમણે કરી. વેનીસમાં રહેનારને આ બધી વાતોમાં ગપગોળા જ દેખાય એ જનવાનેમ છે.

અને મીનનો આદરશાદ કુખ્લાખાન જેની સત્તા તે સમયે એસિયાખંડમાં પશ્ચિમે લૅંગ્ગાથી પૂર્વે ખીણ નરી સુધી અને ઉત્તર દક્ષિણ સાબળીરિયાના રણથી ધંભજનાં ફળદ્રુપ મેદાનો સુધી પહોંચતી તેની સવિસ્તર દહીકન તેમની વાતોમાં ખાસ કરીને આવી હતી. એ કુખ્લાખાન વિષે વાત કરતાં માર્કો પોલોએ ખાનની શિકર સહેલ થાપત અજબ વર્ણન કર્યું:

ખાન શિકરે નીકળે ત્યારે તેની સાથે દસદશ હમર હજૂરીઓવાળા છે ઉમરાવો રહેતા. બંનેની ટોળા રાતા અને આસમાની જુદાજુદા પોશાક પહેરી શિકારની શોધમાં નીકળી પડતી. સહેનસાદ પોતે ચાર દાથીની અંગાડીમાં બેસતો અને સાથે એકાદ ઝગળાજ પક્ષી રાખતો. એકાદ ખાસદાર તરફથી કુંજ-જોડું બેસતું દેખાવાની બખર મળતાં જ શાદ એક બાજને છોડી ચૂકતો અને તરત જ કુંજને મારીને જાજ પાડું આવતું. શિકારી ટોળાએ પણ જંગલમાં વેરાઇ જતી અને એવી રીતે પ્રાણીઓને ઘેરી લેતી કે જેથી કોઈપણ દરણ કે રીંછને છટકવું બારે ઘણ પડતું.

કુખ્લાખાનના મહેલનું વર્ણન માર્કોએ આ પ્રમાણે કર્યું: તેના શિશિર મહેલ દીવાલોથી ઘેરાયેલો હતો. બહારની દીવાલ ૮ માઇલ લાંબી હતી. બહારની અને અંદરની દીવાલ વચ્ચેની ખાઇમાં લરકર રહેતું. થીજ દીવાલની અંદર આઠ લગ્ન મકાનોમાં લરકરી સરંખમ રહેતો. આની અંદર વળી ત્રીજી ખૂબ જડી દીવાલ ૨૫ ફૂટ ઊંચી હતી. આની અંદર ધીર્જ-આઠ મકા-

નો હતો. છેક અંદરની દીવાલ સુધી પ્રહોંચ્યા પછી આસનાગોટા એક વચ્ચે શાદનો અજેડ અને નિશાજ મહેલ આવતો. મહેલના જુદાજુદા ખંડ સોને મરેલા હતા અને બીના ઉપર રાક્ષસો, પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ, ને શૂરવીરોનાં ચિત્રો ચીતરેલાં હતાં. ઓરડાઓની છત ઉપર સોનેરી અને રૂબેરી રંગે ચીતરેલી અને કોતરેલી આકૃતિઓ હતી. મહેલની અંદર દાખલ થયા માટે બંને જાત્રુએ આસનાં પથથિયા હતાં. મહેલનો મધ્ય ઓરડો એકાદાથે ૬૦૦૦ માણસો માટે દસ્તખાન ગિઝાવી શકાય એવો વિશાળ હતો. મુખ્ય ઓરડાની આસપાસ જીંજ નાના ઓરડાઓ હતા, જેમાં રાત્ર્યનું ઝવેરાન, સોનું, રૂપું, હીરા, માણેક, મોતી અને શાદનો જનાનો રહેતાં. મહેલનું છાપડ ગદારથી લીધું, પીંછું, કીરમણ, આમુમખાની પગેરે રંગે રંગેલું હતું અને પી કાચની માફક ચળકે એટલા રાશ તેના ઉપર વારનિશ લગાવવામાં આવ્યું હતું. આ ચળકાટ માઇલોના મા-છલો સુધી દેખાતો. મહેલની આસપાસની દીવાલો વચ્ચે આ રોપાગ્યાં હતાં. આસપાસનો રસ્તો ખેનરાઉ જમીનથી ૩ ફૂટ ઊંચો હતો જેથી મોમાસાનું પાણી કે કચરો રસ્તા ઉપર એકઠું થવાને બદલે બહાર ખે-તરોમાં વહી જાય અને ખેતીને ઉપયોગી થાય.

મહેલના કિલ્લામાં એક સુંદર ટેકરી હતી. ખાનની નજરે કોઈ સુંદર આડ પડતું કે તરત તેને જડખગ-ગાથી ઉખેડી જેમાંનું તેમ દાથીઓ ઉપર મુકાવીને આ ટેકરી ઉપર રોપાવતો. ટેકરીની ટોચ ઉપર એક મેદાન હતું.

વેનીસવાસીઓએ મોગોલ સોફા વિષે તથા જંઘીસ-ખાનના વારસ આ કુખ્લાખાન વિષે સાંભળ્યું તો ધણું હતું, પણ માર્કોએ નજરે નેએલી આ વાતોને તેઓ અતિસયોક્તિભરી ગણીને દરો કાઢતા. અને જ્યારે યુનાન, સીઆમ, સુમાત્રા, જમ્બા અને લંકાની વાતો માર્કો કરતો ત્યારે તો એ જમી વાતો જનાવંરી હોવા-નો આરોપ માર્કો ઉપર સૌ ચૂકતા. છતાં નવાઈની વાત તો એ હતી કે, વેનીસની જ જાનરમાં માર્કોએ વર્ણવેલી ગોવળકોઠાની હીરાજડિન પીટી, લંકાનાં મોતી ને જવાના તોળના વેચાતા હતા. વેનીસમાં જ મીનાઈ

વિસ્મયથી વિસ્ફારિત નેત્રે પશ્ચિમ દેશની પ્રજા સાંભળી રહી

વેસમનાં કપડાં અને ધરાવના ધાગળા પણ વપરાતા. જે જે દેશની વાતો માર્કો કહેતો તે તે દેશની વસ્તુઓ વેનીસમાં વેચાતી. પણ વેપારીઓ કંઈ આ વસ્તુઓ સીધી તે દેશોમાંથી ન લેતા પરંતુ દૂરદૂર અંધેશજાનૂંત્રિયા, પેલેસ્ટાઇન કે સીરિયામાંથી આવતી વસ્તુઓ પાસેથી લેતા અને એ બધાંની મૂળ કિંમત ઉપર યોગ્યસે ટકા જેટલી જકાત ચડાવી પછી જ વેપારીઓને તે મળતી.

કુખસાખાનનું રાજ્ય મગસત એશિયા ખંડ ઉપર પચગ્રોએલું હતું. ઇતિહાસ કહે છે કે જંઘીસખાન અને તેના વારસોએ એશિયાને હાથ કરતા માટે સહેરોનાં શહેરો ઉત્ખન કર્યાં. વસતીની કતલ કરી અને ત્યાં ત્યાં આગ લગાડી. પરંતુ તે પછી કુખસાખાનના રાજ્ય-આગલનો ભૂગોળની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં જણાય છે કે તેણે ખ્રિસ્તી, યહુદી, મુસલમાન વગેરે જુદાજુદા ધર્મો પ્રત્યે ઉદાર દૃષ્ટિ રાખીને સીરિયા, ઈગ્મન અને અફઘાનિસ્તાનની મુસાફરી સરળ કરી મૂકી. જંઘીસખાનના નામ સાથે શહેરોનો નાશ, આગ અને કતલ યાદ આવતાં, ત્યારે કુખસાખાનના નામથી શાંતિનું સામ્રાજ્ય યાદ આવતું. ખાનની ઉદારતાને લીધે માર્કો છેક પેર્સિયન મુખી પહેાંગી શક્યો હતો. આ મુસાફરે ઇ.સ. ૧૨૬૦માં ત્યારે ખાનને મળ્યા ત્યારે તત્કાલે લોકોને સહૃદય ગોધાયાવ તે મારે ખાને સો ખ્રિસ્તી પાદરીઓને પોતાના રાજ્યમાં ગોઠાવવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી અને માર્કો આ પાદરીઓ લેવા પણ ગમેતો; પણ તે સફળ ન થયો. આથી ખાને દિલ તરફ નમ્ર રેડવી અને ગોદૃષ્યપ્રચારકોને પોતાના દેશમાં ગોઠાવ્યા.

આ નવું મુસાફરોએ ભૂમર્મે મુસાફરીની ચડચાત લાપાસ (સાલમાં જેને જૈયાસ બંદર કહેવામાં આવે છે સાં)થી કરી. તે વખતે તેમના, જાળગા, રેસમ અને એવો બીજો એશિયાના વેનારવજુઓને માલ લેવા માટે એ બંદરે વેનીસ, ઇનોઆ અને પીસાનાં વડાણો આવતાં.

સાડા ૭ સેકા પહેલાં માર્કોએ કરેલી મુસાફરીની નોંધ આજે પણ એટલી જ તાજ અને ઇવં નોંધિયા ૩૫ લાગે છે. આજથી પંદર વર્ષ પહેલાં ઇઝ્રાઈલી દિદ ગોટર રસ્તે આવનાર એક અંગ્રેજ મુસાફર લખે છે કે અમને રસ્તામાં જુદાજુદા ભાષામાંથી વેપાર મારે.

તેમના, રેસમ, જોનરંજીઓ વગેરે બિંટ ઉપર લાકોને મુસાફરી કરતા વેપારીઓનાં ટોળાં મળતાં હતાં.

આપણા આ મુસાફરો આજે પૂર્વતુર્કસ્તાનને નાગે ઓળખાતા પ્રદેશમાં ઘટ્ટને આગળ વધ્યા. રસ્તામાં તેમણે ખૂબસૂરત ઘોડાઓ, સુંદર આકર્ષક માલીયાઓ, રૂપાની ખાણો અને આર્મીનિયાની સીમાંતથી રૂપાની ખાણો વગેરે જોયાં. ત્યારબાદના પ્રદેશમાં આવતાં દાલના જાકુ અને જાતુમના તેમના કુવાઓ જોયા, તેની નોંધ કરતાં માર્કો લખે છે કે વડાણોનાં વડાણો ભરી લેવાય એટલું તેજ ત્યાંના ઝરામાંથી સતત નીકળ્યા કરે છે. આ તેજ જોરાક મારે નકામું છે, પણ જાળગામાં અને બિંટના અમુક રોગ માટે જાદુ જ ઉપયોગી છે.

ત્યાંથી આગળ જતાં કાસિયન સમુદ્રને કિનારે ચતાં લાકડાંના કોતરકામનું અને તિલ્દિસના રેશમી ગણાટનું તેમજ ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ નમતાં મોસલનાં કપાસનાં મથકો તથા મોસલ ઉપરથી મજ્દીન (મસબોન) કાપડના વણાટનું આજેહૂં વર્ષનું માર્કોએ આપ્યું છે.

ઇતિહાસ સંશોધકો એવો તર્ક કરે છે કે માર્કોએ ઝાંધી કાઢેલા અને મેગોલ સામ્રાજ્યે સક્ષાત્તે રાખેલા પુરોષ અને એશિયાના એ વેપારીમાંથી જ દોડાવંત, લગાઇમાં દધિપરો, હાથખાનાં સામાન અને એવી બીજી અનેક ચીજો એશિયામાંથી પુરોષ આવી દરો. આ રસ્તો મુસલમાનોએ ઘોડા વખત પછી બંધ કરી દીધો, છતાં તે જેટલો સમય જુદો રહ્યો તે દરમિયાન પુરોષને આ રસ્તા મારફત એશિયા સાથેના સંબંધનો પછો લાગ મળ્યો. આ દુનંદ વખતમાં અનેક શબ્દો પુરોષની ભાષાઓમાં રૂઢ ચર્ચ થયા. ખોતાનમાં થતી રૂની પેદાશને કારણે 'કોટન' શબ્દ યોગ્યો. જાણીતાં રજૂની હોડતી રેતીના આવજન અને દૂર દેખાતાં મૃગ-જળનાં દરખને લીધે જે ભાંડકર દરખ ખાંડુ થતું તે ખરેખર રાક્ષસી—Goblin like—હોય છે. આમ જાણીતાં રજૂ ઉપરથી મોજ્જીન શબ્દ યોગ્ય થયો. વજી, ખૂની શબ્દને મારેના અંગ્રેજ adassan શબ્દની ઉત્પત્તિ માટે નીધે પ્રમાણે વાત ચાલે છે.

એક દુષ્ટ રાજા મોટા સ્વર્ગીય જાત જનારી તેમાં

ધોમા યુવાનોને રાખતો જ્યારે આ યુવાનોમાંથી કોઈની તેને જરૂર પડે ત્યારે 'વશીશી' નામની દવા સુંઝાડીને તેને ગાળી જવાર પ્રાપ્તવામાં આવતો. જનરૂપ થતાં તેને પૂછવામાં આવતું કે તું ક્યાંથી આવ્યો? ત્યારે મદમદ પથગમ્બરે આપેલા સ્વર્ગનાં વર્ણનો જરાજર મજતું વર્ણન તે આપતો. આ રાગને જ્યારે કોઈનું ખૂન કરાવવું હોય ત્યારે આ હાશીશિયન (આસિસિન) યુવાનોને ફરમાવતો કે અમુક રાજગુમારનું ખૂન કરી આવ. જે તું ખૂન કરીને આપીશ તો દેવદૂતો આપીને તને સહેલું સ્વર્ગમાં લઈ જશે અને જે તું મરી જશ તો મારા દૂતો તને સ્વર્ગમાં લઈ જવા માટે મોકલીશ.

આ હાશીશિયન શબ્દ અંગ્રેજી એસસિન-assassin-શબ્દને મળતો આવે છે.

જંઘીસખાનના પૌત્ર હુલાયુએ કરેલી જગદાદની છતનું વર્ણન આપ્યોને અતિશયોક્તિ ભર્યું લાગે એવું છે, પણ માર્કોએ તેના ઉપરથી એક સુંદર ઐતિહાસિક તત્ત્વ તારવ્યું છે.

જગદાદની જાહોજલાલીનું વર્ણન આપ્યા પછી, હુલાયુએ જગદાદ ઉપર આચિંતો ડાપો મારવામાં જે લશ્કરી કુનેદ વાપરી તેની વાન કહેના માર્કો લખે છે કે ખત્રીફ પાસે જમાવ કરવા માટે પૂરતા સૈનિકો નહિ હોવાથી જગદાદ પડ્યું અને હુલાયુ શહેરમાં દાખલ થયો. શહેરમાં ખત્રીફે સૈનું રૂપું જવેરાત ભરી મૂકેલો એક ભવ્ય મીનારો તેણે જોયો. આટલો જથ્થો ખનનનો જોઈને હુલાયુએ ખત્રીફને પોતાની પાસે ખડો કરવા હુકમ કર્યો. ખત્રીફની કંડુસાઈમાટે તેણે તેને ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે શા માટે તારી આ દોલતને તે મીનારામાં ભરી મૂકી? શા માટે શહેરના જમાવ સાર સરદારો, સૈનિકો વગેરેની ભરતી કરવામાં તે ન વાપરી? ખત્રીફ કંઈ જ જવાજન આપી શક્યો એટલે હુલાયુએ ફરમાવ્યું કે તેને સોના રૂપાનો જહૂ મોહ હોવાથી આ મીનારામાં જ કેદ રાખવો. ત્યાં તે સોનુંરૂપું ને જવેરાત ખાઈને છતરો. ખત્રીફ મીનારામાં પૂરાયો અને ત્યાં જ તે થોડા દિવસમાં બૂખમરને લીધે, પોતાની અટગક દોલતની વચ્ચે મરી ગયો. માર્કો કહે છે કે જે તેણે રાજ્ય અને પ્રજાના જમાવ માટે સૈનિકોની ભરતી કરવામાં આ ખનનનો વાપર્યો હોત તો તેથી સાચે જ સાલ થાત.

તેશ્વિજ આગળથી આ મુસાદરો છરાતમાં દાખલ થયા, અને સોથી કાઝરીન, જેઠદ અને કેરમાન તરફ ગયા.

કેરમાનમાં આ વખતે મુદઉદ્દોગ સારો ચાલતો હતો. ત્યાંની સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરેલાં વણાટકાગ તથા તે ઉપર પશુપંખી અને એવી વિશ્વવિધ આકૃતિઓની ભાત પાડેલા રેશમી અને જરીજન ભરતકાગ બહુ જ આકર્ષક હતાં. કારમીરની સાલ આપણે બહુ વંચાણીએ છીએ પરંતુ કોઈ કેરમાનવાસી કારમીરી સાલનાં વંચાણું સાંભળે તો કહે કે કારમીરી સાલ તો કેરમાનની સાલનું અનુકરણ માત્ર છે; ખરી સાલ તો કેરમાનની.

કેરમાનમાં માર્કોએ સુંદર દસિયારો—જેમ્યા, તમ્-વાર તીરકામઝો, ઊંચી જાતના છરાની ધોડા તથા તેનો સામાન—મોકડાં લગભ પટા વગેરે જોયાં. આ ધોડાઓ દિન્દમાં ૩-૪ હજાર રૂપિયે વેચાતા. કેરમાન અને ઓરમઝ વચ્ચેની ખીણમાં માર્કોએ ખજૂર અને પિરતાંનાં ઝાડ જોયા; ઉપરાંત જિંદગીમાં પહેલી જ વાર માલ લઈ જવા માટે મોઢિયાનો ઉપયોગ થતો તેણે આ પ્રદેશમાં જોયો.

આ વખતે બંદર આખ્યાસ દશ વસવા મોકડું હતું. ઓરમઝમાં ધમધોઢાર વેપાર ચાલતો હતો. અલ્દેલપરદેશથી હીરામણેક, દામીદાંત, સોનેરી ભરતકાગ અને કરોળિયાની નળા જેવાં ગ્રીષ્મી કપડાં આવતા. આ જથ્થો માત્ર દલરા ખનાવટનાં વદાણોમાં ભરાઈને આવતો હોઈને કેટલોક રસ્તામાં જ વેડફાઈ જતો. વદાણોમાં પટિયાં ને ખીસા જડવાને બદલે કાથીનાં દોરડાંથી બાંધતા અને વદાણને માછલીનું તેલ ચોષડતા. વદાણોને એક સદ, થાંભલો અને મુકાન રહેતાં. વદાણને તુતક ન રહેતું, પણ જથ્થો માત્ર ભરાઈ ગયા પછી ઉપર મોંડું આમંદું ઢાંચી દેતા અને એ આપડાં ઉપર વેપાર માટે દિંદ લઈ જવાના ધોડાઓને રાખતા.

ઓરમઝ આગળ સાતસો ફૂટ ઊંચા ખડક ઉપર સોળ માર્દલના ઘેરાતાનું એક શહેર જીતું હતું એમ માર્કો લખે છે. આ ખડકના રંગ ઉપરથી ત્યાં લોહ ત્રાંચું અને ગંધકની ખાણો હોય એમ લાગતું હતું.

ઓરમઝથી પાછા ફરતાં કેરમાનની છતરે રણમાંથી તેઓને પસાર થયું પડ્યું. આ રણ વિષે માર્કો કહે છે કે ત્યાં દૂરદૂર નજર ગાળતાં એક પશુ ઝાડ કે વનસ્પતિ જેવું ન દેખાતું. કદાચ ક્યાંય પાણી હોય

તો કડવું અને ખરાબ ચર્ચા ગમેલું જણાતું, થોડાંક વર્ષ પહેલાં આ તરફના પ્રદેશમાં પ્રવાસે નીકળેલા સર પર્સી સાધક્સ પણ ઉપરની દષ્ટીકતને મળતું જ વર્ણન કરે છે. તેઓ જણાવે છે કે રસ્તામાં મારી સાથેનું પાણી ખૂટ્યું. આ કડવું અને ખરાબ પાણી પી શકાય એમ તો હતું જ નહિ. રસ્તામાં તરસને લીધે મરણ પામેલા અનેક મુસાફરોનાં હાડકાં દેખાતાં હતાં, પણ સદ્ભાગ્યે હું એમાંથી બચી ગયો.

છરાનના લોકો આંખમાં આંજવળો સુરોજી જનાવના તે જાગત માર્કો કહે છે કે એ લોકો ખાણમાંથી જસત ખોદી કાઢતા. તેની સાથે તેઓ દ્વાર પણ મેળવી શેતા. આ દ્વાર આંખને માટે જાડું જ અકસીર છે. ખરી રીતે આ દ્વાર કાંઈ ખાણમાંથી ન નીકળે તો પરંતુ ખાણમાંથી નીકળેલાં જમનને ભટ્ટીમાં નાખી છૂટું પાડતાં ઉત્પન્ન થતી જસનની લારગ હતી.

• છરાનનો કેટલાક ભાગમાં પ્રાન્ત જાડું જ 'લંગ્લી' અને લોહીતરસી' હતી. એ તરફના મૈથોલ લોકોની રહેઠીકરણી વિષે વાંચતા આ દષ્ટીકત સાચી લાગે છે. છરાનનો ખજૂરીમાંથી જાનતો દારૂ આ મુસાફરોને ખૂબ મળી ગયો. ધર્મમાં દારૂની મના હોવા છતાં આ તરફના મુસાફરોનો ખજૂરીના દારૂને ઉકાળીને પી જતા અને એ રીતે કલેજને શાંત કરતા બેહોને માર્કોને જાડું જ નવાઈ લાગી.

છરાનથી આ લોકો જોરામાન અને પશ્ચિમ અફઘાનિસ્તાન તરફ આગળ વધ્યા. પરંતુ તેઓ કયે રસ્તે ગયા એ કાંઈ જણાવામાં આવતું નથી. પરંતુ વચ્ચે બરખા શહેરનું વર્ણન આવે છે. આ શહેર જૂના વખતમાં જાડું વૈભવશાળી હતું, પણ પાછળથી પડી લાંબું હતું એમ તેઓ કહે છે.

તેઓ ત્યાંથી બારાકશાન (Barakhsan) ના ઊંચા અને ભયંકર અદાવતાળા પર્વતોની દાર તરફ વળ્યા. આ પર્વતમાળાઓના રસ્તો તે વખતમાં નદન અજાણ્યો હતો તેમજ આજે પણ તે પૂરતો જાણીતો નથી થયો.

શીતાના પર્વતોને છોડી તેઓ ચંપી જ ગયા. અહીં તેમણે સાદુડી જોઈ, એ વિષે કાળમાં તેમણે સાદુડી વિષે જગાનાઓથી ચાકી આવતી વાતને ટેકા આપ્યો છે કે શિકારી કૂતરા પાછળ પડે છે ત્યારે સાદુડી શરીર સંમોટી લે છે અને પછી એકદમ કોંપના આવેલમાં

શરીરમાંથી તીર જેવાં સીસાં જિયાં ફેંકીને માણસ તેમજ કૂતરાઓને ધાવત કરે છે.

આ જમું જોનાં જોનાં આ વેપારી પ્રવળા મુસાફરોનું ધ્યાન ત્યાંની માણેકની ખાણ તરફ ગયું. તેમણે ખાડોનું ખોદકામ જોયું. ખોદકામથી ખની જતી યુક્તિઓ અને લોચરાં જોયાં. ખાણો અધી રાત્રીને માટે ખોદવામાં આવતી ને તેમાંથી નીકળતા પથ્થરોનો ગાલિક રાત્રી ગણાતો. કોઈ પણ માણસ ખોદીને માણેક પોતાની પાસે રાખી શકતો નહિ. રાત્રી આ માણેકથી અંડણી બારતો અને જાડું જ ઘોડા પ્રમાણમાં વેચતો.

જેમ ચીના લોકો, યુરોપમાં વાંસ નથી જાતો એ જાણીને આશ્ચર્ય પામે છે તેમ આ જમું મુસાફરોમાંનો કુમાર માર્કો આ પ્રદેશમાં જોવાનાં ઝાઝ ન હોવાથી નવાઈ પામતો! માર્કો એક ઢેકાણે લખે છે કે જાડાખશાનના લોકો તરૂ અને વાંસનટમાંથી તેજ કાઢે છે, ઘડું ઉતારે છે અને કોનરા વગરનાં જમું ઉતારે છે!

જે પ્રદેશને માર્કો જાડાખશાન કહે છે તે આંકમસ નદીની પેટી પાર છેક બોખારાની ઊંચી ખીણ સુધી વિસ્તાર પામેલો હતો. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આ મુંદર પ્રદેશનું વર્ણન જાડું જોવામાં આવે છે. ઇ. ૧૮૩૦માં એક ઉજ્જેક રાદદાર આ તરફ આવ્યો હતો. એ માર્કોએ લખેલી ખાણો ખાતી જોઈને દનાશ થઈને પાછો ગયો. અને અહીંના લોકોને પકડી યુક્તિ તરીકે વેચી નાખ્યા.

માર્કોને આ પ્રદેશમાં માંદગીને કારણે એક વર્ષ સુધી રહેવું પડેલું એટલે અહીંનું વર્ણન તેણે વિસ્તારથી કર્યું છે. એશિયાના કિનારાની માહિતી તરીકે માર્કોએ કરેલી એ નોંધ દુનિયા પામે સેકાઓ સુધી વધી હતી. આ નોંધમાં સિંદરના ધોડાઓની ઓસાદના ધોડાઓ વિષે, સેકાઓનાં ટોળામાં ફરતાં ઘેટાંઓ વિષે, શકરો ખાજ અને એવાં જીવંત શિકારી પક્ષીઓ વિષે, જાડાખશાનનાં જાડ વિષે અને તે પ્રદેશની જંગલી જાતો વિષે મુંદર વર્ણન માર્કોએ કર્યું છે.

કારમીર અને તેની દક્ષિણ તરફના મુલકનું માર્કોને જાડું જ અધૂરું જ્ઞાન હતું. આ મુસાફરો સાધારણ સુધી પણ નહોતા પહોંચ્યા. છતાં આ તરફના જનદુગરોની એવી વિદ્યાની જે કાંઈ જાતો સાંભળી તે તેમણે નોંધી લીધી લાગે છે. જોડ વિદ્યારમાંનાં તેમજ આજનાં નવરસી ઇપન વિષે પણ માર્કોએ આજેના વર્ણન

આપું છે. ભૂગોળનો ખ્યાલ તેને ફીકફીક હતો તેથી તે લખે છે કે આ તરફનાં ગામડાં અને શહેરોની આસપાસ ધાંડાં બંગલો, રણપ્રદેશ અને પર્વતમાળાઓ હોઈને લોકો પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપીને સહેલાઈથી સ્વાતંત્ર્ય જાળવી શકે છે. દિગ્લાય તરફ પરવાળાંનો ચનો અનદહ ઉપયોગ જોઈને માર્કેનાં વેપારી મગજે એમ નક્કી કર્યું કે યુરોપથી આવતાં પરવાળાંની ખપ નથી જાણે દેશો કરતાં આ પ્રદેશમાં વધુ સારી થઈ શકે. આજે પણ આપણે જાણીએ છીએ કે દિગ્લાય તરફના લોકો પરવાળાંના શય્યાર સજે છે. પામીરનાં ઘેટાં વિષે માર્કો લખે છે કે એમાં શીંગડાં છૂટલાં હોય છે અને ભરવાડો એ શીંગડાંમાંથી પાલા જનાવે છે તેમજ દોરની કોઠની પાંડ જનાવવા માટે પણ તેઓ ઉપયોગ કરે છે. પાંચ સૈકા પછી કેપ્ટન બૅન્સ વૂડે મુસાફરી કરતાં આ વર્ણન અદ્દરશઃ સાચું છે એમ જણાવ્યું છે.

માર્કોને પામીરના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર આવતાં જણાવ્યું

કે જમીન ઉપર પાણીને અગ્નિથી જે ગરમી મળે છે તેટલી ગરમી અહીં આટલી ઉંચાઈએ નથી મળતી, તથા ખોરાક પણ જરાજર પકતી શકાતો નથી. અહીં પાણી ૮૦ અંશ ગરમીએ ઊકળવાં માંડે છે અને તેથી આ ઊકળતું પાણી હોવા છતાં તેમાં ખોરાક રાંધી શકાતો નથી. પામીરમાં આમ પાણી ઊકળવા છતાં ખોરાક રંધાતો નથી એ જોઈને જૂના જમાનાના લોકોને જલુ નવાઈ લાગતી.

પામીરથી ઊતરીને આ મુસાફરોએ પારકન્દ, સમરકન્દ, કાસ્ગર, રેમિયા વગેરે પ્રદેશો જોયા. ત્યાંથી ગોળીનાં રણ વિષે અનેક વિચિત્ર વાતો સાંભળતા તેઓ ચરચન થઈ લખનાર રસ્તે ગોળીનાં રણને પેસે પાર પહોંચ્યા. આ રસ્તો પસંદ કરવાને જાંલે રણની આરપાર જવાનું તેમણે પસંદ કર્યું હોત તો માંડ એક વર્ષે આખું રણ વટાવી શકાયું હોત.

(ચાલ)

વેણીજાત મૂય

કાળભૈરવ

અનુસંધાન પુ ૧૨૯થી

દીકઢી દવામાં અદ્દર ઉઠાવ્યો અને જીભ બેને કોય બેગા કરી તે પાછો વળ્યો.

જીભે દિવસે ગામનું પંચ બેયું મળ્યું. જ્યાં દૂર ટેકરી ઉપરના મંદિરમાં ગયા. લામાએ ધારજથી તેમની વાત સાંભળીને કહ્યું કે ગેંડાને ભૈરવનો આવેશ આવ્યો છે. તેણે સૌની પાસેથી થોડાથોડા દાણા લઈ 'ઝમળિપચ'ના દોરા કરી આપ્યા અને એ પહેરનારો કાળભૈરવ જીલકુલ ઇગ નદિ કરી શકે એવી જાની આપી.

રામજલિએ તો મૈત જ સેવતું પસંદ કર્યું. જીભે દિવસે છટકાની જગ્યાએ જઈને જોતાં તેને રિશ્તિ સમજતાં વાર લાગી નહિ. તેણે હમણાં એ વાત ટાટી પડવા દેવામાં કડાપણુ જોયું.

થોડા દિવસ જવા દઈ ફરી ભેટજી વખત એણે છટકાં માંડી જોયાં, પરંતુ ક્યાંક પથ્થર ભારે નદિ જાધિયો હોવાથી, ક્યાંક આમડાની દોરી મજબૂત નદિ હોવાથી, તો ક્યાંક ઝાડની ડાળી મજબૂત નદિ મળવાથી ધાર્યું પરિણામ આવ્યું નહિ અને કાળભૈરવ તથા ગેંડીને ઉત્તરડા સિવાય જીજી ઇગ થઈ નહિ.

પરંતુ આ વારંવારના અભાસારોથી કાળભૈરવનો

રોષ વધતો ગયો. હવે તો તેને માનવજાતિનું નિકંદન કાઢવાનો જ આવેશ ચડી આવ્યો. ફરી સાંતલત્રાં મૂંપડાં આ ઇવના એન્જિને છૂંદી નાખ્યાં. ધણા આમવાસી-ઓનો કન્થરધાણુ વળી ગયો. અને એક વાર એના મુસ્તામાંથી ગચરા એક ગોવાળિયો ઝાડ ઉપર ચડી ગયો એની ગાંધ તથા વાહરડાંઓને તેણે છૂંદી નાખ્યાં.

ફરી પંચ બેયું થયું. ફરી સાલામા પાસે ગયા. તેણે છોળીયા પડીને કહ્યું કે મારા દોરાધામા જીતપ્રેત સૌ સામે ચાલે છે, પરંતુ આ ભૈરવ જલુ જગરદસ્ત છે અને મને દાદ દેતો જણાતો નથી. માટે સૈથી સારો ઉપાય એ છે કે તો મળી ગેંડોને જો ભાગ્યોથી મારી નાખો તો ભૈરવને રહેવાનું કેકાણું ને એનું સરીર તે નષ્ટ થવાથી પોતે ભાગી જશે. એ સિવાય જીભે એનો ઉપાય નથી.

પરંતુ આ ઉપદ્રવનું મૂળ નેરામજલિ તે શાત ભેરી રહે તેમ નહોતું. તેનું મગજ ચાલુ યુક્તિઓ શોધ્યા જ કરતું હતું. પોતે પોતાની ધૂનને ખાતર ને શરૂ કર્યું તેમાંથી વાત વધી, ચામના ઉપર આકૃત આરી પડી અને પોતે ઉપરઉપરી ખોતવા પ્રયાતમાં પાછો પડ્યો એટલે તે ઇંદે ભરાયો, વળી પોતાના જેવો સિકારી

છવતો છતાં ગામને શા માટે ચિંતા અને ભય રહેતાં બોધ્યો એમ તેનું અભિમાન બિછળી બિટ્યું. તેણે એક તીક્ષ્ણ, મનપૂર્ણ અને ભારે ભાષો તૈયાર કર્યો. દરબુના બડા ચામડાની સાથે ભારેમાં ભારે પથ્થર ખાંધી છટકું કર્યું. દહે. તો કાળભૈરવનું જરૂર આવી જન્યું.

વારંવારના દુઃખગાથી ગેંઠા અને ગેંઠી દહે સાચક રહેતાં. ચરવાનું અને પાણી પીરાનું પણ તેમણે દહે રાત્રે રાખ્યું અને બહાર નીકળતી વખતે જમ્યાને આગળ રાખી તેના રક્ષણ માટે પોતે પાછળ ચાલવા માંડ્યું. જમ્યું દહે મોડું થયું હતું. ગેંઠામાં આવી તે જગ્યા આગળ નીકળી ગયું; તેને આવકાર આપવા છટકું તૈયાર હતું. જેવા તેનો પગ લાકડાની કેમળા ઉપર પડ્યો કે લાકડા ભાંગી ભારે અવાજ સાથે તેની ગરદન ઉપર ખૂબ જોડાઈ પડ્યો. જમ્યું નીચે ઢળી પડ્યું.

તરત ગેંઠી દોડી આવીને જમ્યાને ચાટવા લાગી અને ખૂબ પ્રયત્નો કરી તેને ઉઠાડવા લાગી. ધીમે-ધીમે ધુરધુરાટ કરી જમ્યાને જોડાવવા, ફેસલાવવા અને જીભુ ચલા કરગરવા માંડી. તેની આંખમાંથી આંસુ વહેવા માંડ્યાં. ઝીણી તીણી ચીસો નાખતી તે આક્રન્ધ કરવા માંડી. કાળભૈરવના મંદ મગજમાં આ જનાવથી વધારે જહેર પડી. તે સુસ્ત થઈ જમ્યા તરફ ટમર-ટમર જોઈ રહ્યો. તેને કંઈ સમજાયું નહિ.

ચોડી વારે ગેંઠીએ જમ્યાને ઉઠાડવાના પ્રયત્નો કરવા મૂકી દીધા. તે તેની પાસે જોડી મોટી કરવા મૂકી. ગેંઠા પણ પોતાનું ડોકું બિંચી કરી ચારે તરફ સૂંધવા માંડ્યો અને પંછી પોતાની સહચરિણી પાસે ચોડી કરવા જોડા.

આ જાણુ, આમવાસીએએ આખી રાત્રી દુઃખગાની તૈયારીમાં ગાળી. ચોરાના મોકમાં મોડું-તાપણું કરી, તેની આસપાસ લાલ્લાં ઘસતા, અને આવા જૂતા પ્રસંગો સંભારી પરપરને પાનો ગજાવતા સૌ ઉત્સાહભરે જતવતા જોડા અને સવારમાં પોંડાં ફાટતાં પહેલાં જ ગેંઠાની ચોરમાં નીકળી પડ્યા. તંગાવડી પાસે ગેંઠાનાં પાંજાં વળતાં પગલાં જોનાંમાં આવ્યાં. તેનું પગેફં કરતા સૌ ધીમાધીમા ચાલવા માંડ્યા. જેમજેમ જંગલમાં ચાલું થતું ગયું તેમતેમ રાત્રે એકઠી કરેલી દિંમત જોસરની ગંધ ને પગ પાછા પડવા માગ્યા. અંતે ગેંઠાને રહેઠાણ તરફ જતી કાંટાળી કેડી પાસે સૌ અટકી ગયા. ચોડે દૂર મરેજા જમ્યાના રાગ ઉપર મીઠી ઉભાણી કરના

દેખાયા. ચોની પીઠ એક વખતનાર પથ્થર સાથે બાંધેલા ભાંડાથી વીંધાએડી હતી. સૌ અવાકું થઈ જોઈ રહ્યા.

દહે રામગણિ આગળ આવ્યો. ગામને તાસરૂં થઈ પડેલા કાળભૈરવનો નાશ કરવા પ્રોત્તે છટકું માંડ્યું હતું, પરંતુ ગેંઠાને બદલે તેનું જમ્યું સપડાઈ ગયું એમ પ્રજાએ કહેવા માંડ્યો અને પોતાની વાતમાં 'મીઠું-મર્યું ભમરાની ગામના જમ્યાવનાર તરફનો તેણે દાવો રજૂ કર્યો. પણ આ રસિક અહેવાલ સાંભળવામાં યુવનાન યએલા આમવાસીઓની તંદ્રા એક ભંકર ધણપણાડી-થી બીજી જ પગે બિડી ગઈ.

જેનજેનામાં ગેંઠા અને ગેંઠીની જે દીકાના ભોગ યએલા જે આમવાસીઓનાં શરીર છૂદો થઈ જતા પડેલાં, રોગામાં ભંગાણુ પડ્યું અને જેને જેમ ફાંચું તેમ સૌ આસપાસનાં જાવળનાં ઝાડ ઉપર ચડી ગયાં. કાઠા તે કયા વાજેછે તેની પણ આ વેળા ખજાર પડે પંદરી?

કમુકગાડીઓ દેખાત થઈ રહ્યા. જે રાક્ષસી ગેંઠા માંડતર થઈ ચારે તરફ ધુંકારા અને છીંકારા નાખતા ધૂમી રહ્યા હતા અને આસપાસનાં જાવળનાં ઝાડોની ડાળોએ ઉપર ગામડિયા જુવાનો ભર તડકામાં ચિત્ર-ચિત્ર દસામાં લટકતા જોવામાં આવતા હતા. એમનાં સંસિમાં કાંટા ભોંકાયા હતા. જાળપોરના સૂર્યનાં સીધાં કિરણો તેમની આંખોમાં આવે સોસરેવાં જીવરતાં હતાં. પ્રાણપણે ડાળોએ ઝાલીને જિવારા ગામડિયાઓએ જણે ઝંડને મડાગાંધા પાળી હતી. નીચે પડે તો તો મૃત્યુના સાક્ષાત મુખમાં જ પડવા જેવું હતું.

આખરે ઉત્સાહના તીખા તડકામાં દોડીદોડી ગેંઠા-ઓ પણ ચાક્યા અને ન છૂટકે શિકારને મૂકી પોતાના રહેઠાણ તરફ બિપડી ગયા.

લાકડાં જેવા યએલા જડ દાથેથી શરીરમાંથી શૂનો કાદવાકાદના આમીણે લાંથી છવ લઈ નાડા. દહે તેમના હાથમાં એક જ ઉપાય હતો. પોતાનું રાયરથીલું અને જનાવરો લઈ આ ગામમાંથી તેમણે દિવંરન કરી અને દસ માઇલ દૂર આવેલા ખીન્ન ગામમાં જવા ઉપડ્યા.

પણ દશ રાગગણિને એન પડતું નહોતું. ગેંઠાના શિકારની પોતાની ધૂની વાસનાએ દહે તેને ગાંઠા કરી મૂકેલા હતા; તેની સ્વાર્થી મદસ્તાકાંક્ષાને કેટલો મોઘો જાણ આપવો પડેલો હતો તેનો વિચાર તેને આવડો ન હતો. તેની નજર આગળ તો છટકી ગયેલા

મેંડા જ રમી રહેતા હતા. ફરી તેણે ખરી મહેનત લઈ લાંબામાં મોટાં નવાં ફળાં બનાવ્યાં અને દરજ્જાના તાજાં ચામડાની મજબૂત વાધરીઓ કાપીને તૈયાર કરી. કાળકૌરવના નવા રસ્તા ઉપરના એક મજબૂત ઝાંઝી ઝાળીમાં મોટા પથ્થર સાથે લાલો બાંધ્યો. નીચે વાંસ બાંધી યુક્તિ અને સફાઈથી છટકું તૈયાર કર્યું. આ વખતે તો ઝીણામાં ઝીણી બાબતની સાવચેતી લેવાઈ હતી.

પરંતુ ઇશ્વરની મતિ અકબી હતી. બન્યું એવું કે એક સામરની પૂઠે પડેલા એક વાંચનો પગ એ છટકા ઉપર પડ્યો અને જે ઝાંઝી કાંબને જાહેસે વાંચની પીંક લાલનો ભોગ થઈ પડી. વાંચે મરણાગર્જના કરી. તેણે રોષથી જમીન ઉપર પંચ ઉતરડયા. પણ લાલો તેની પીંક વીંધી ફેંસરો નીકળી ગયો હતો.

મરણની વેદનાથી વ્યાકુળ વાંચે ખડા મારતા ત્યાંથી તાસવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ ધસરાઈને થોડે દૂર ઝાડીમાં પહોંચતા તો તે તમ્બર ખાઈ પડ્યો.

હો શહતા રામજાલિ પોતે માટેની સુરંગનું ફળ ભેગા બાંધ્યો. દૂરથી ગીધા ઉડતાં ભેંષ આ વખતે તો જરૂર શિકાર સપાળો એવા આતમસંતોષથી તે સંયત લાગ્યો. પણ થોડે જ દૂર જતાં જાવળ અને પૂવરની ઘટાટોપ ઝાડીમાં ગીધા અને શિયાળવાંઓએ ચૂંચી કાઢેલું વાંચનું મુકું ભેગા તે ગિરાસ જમા ગયો.

એટલામાં તો પાછળથી ન ભુલાવ એવો સુત્રવાટો

સાંભળ્યો. એ વીજળીની ઝડપે પાછો વળ્યો. અને આડી જતી એક કેડીમાં પવનવેગે તે દેડરો. લાંબાના રથથી વાળા પેલી પરિમિત ગંધ પરથી તેની ગંધ બરાબર કાળકૌરવના નાકમાં ગઈ હતી. વેરથી માંડી થઈ તે પોતાના ચુનો પૂઠે ધર્યો. એટલામાં કેડીમાં જ દૂર રામજાલિએ જાવળનું એક મજબૂત ઝાડ ભેંચું. તેને જીવનની આરા આવી.

ધરણી ધમધમાવતા કાંકડા જેવા પગોનો ભારે ક્ષુધાપ્રજ્વળ દેવે તદ્દન નજદીક આવ્યો હતો. ભયે રામજાલિના પગમાં નહું બળ પૂર્યું. દેવે તો જાસ એક જ ફેફડો અને ઝાંઝી ઝાળીઓ તેના હાથમાં!

પણ ત્યાં તો તેના પગનાં આંગળાં સાથે કાંકડ અથડાયું, કંકડ છટકવાનો અવાજ આવ્યો અને નિમેષ માત્રમાં પથ્થરના વજનવાળો લાલો તેના જાણી પાછામાં ઉડી જતારી તેને જમીનદોસ્ત કરતો નીચે પડ્યો! તેના માંડેલા એક જૂના છટકાએ જ તેનો ભોગ લીધો હતો.

આ ભેંષ કાળકૌરવ ચમક્યો. હોંઘેથી ભારે ઝાંઝ પડી છત્ર થવાનો અનુભવ તેને નવો નહોતો. માણસની ગંધ પણ હાં હતી અને દોડતા માણસને જ કાંકડ થયું હતું. તેના મગજમાં કાંઈ સમજાયું નહિ. તીણી શીઓઆરી પાડી તેણે ફેંસડા માર્યા અને પછી ભયથી થઈ પોતાના આવાસ તરફ ભાગ્યો.

(અંમેષ ઉપરથી)

હું ગરસો ધરમસો સંપદ

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

આ મહીને હરીફાઈમાં આવેલા ફોટોગ્રાફીના ફાળો સારા છે. વિષયની વિવિધતા પણ ઊંચ ગણાય. ફરિશતી મદદથી ઉપનવાતા ફોટોગ્રાફીના બે વિભાગો પાડી શકાય. (૧) ચિત્રાલોક (ફલાગ) Pictorial. (૨) વસ્તુલોક record. ફોટોગ્રાફીની આ હરીફાઈમાં મુખ્યત્વે ચિત્રાલોક ફોટોગ્રાફીના તરફે પર લક્ષ્ય આપાય છે. તેના પેઠા ચિત્રાલોકમાં પોરેથર (માન છાતી), પર્લાચિત્ર, ટેપાલટોપ (હિન્નિ દરખ), કલ્પ, મહોલના તથા નગરજીવનના દેખાવો અને રથાપત્તની ફોટોગ્રાફીના સમાવેશ થાય છે. શિખાઈ હમેદવારે ધણેખાં માનવજાતીએ તરફ આકર્ષાય છે દરન ફોટોગ્રાફી તો સેંકડે એક ટકા જેટલા કરતા હશે, કારણકે પાંડનારની આંખ દૂરદૂરના અંતરે રચાયેલી સૃષ્ટિને જ દેવાઈ હોતી નથી તેથી તે લેવા તે લલચાતો નથી. હંધા, પ્રકાશ, આડપાન કે અંડેરોથી રચાતું વિવિધ વાતાવરણ સ્વચ્છ તથા ફોટોમાં ઉભારવા માટે શોષ, નિરીક્ષણ ને અનુભવની જરૂર છે. બાઈ મહાદેવ (બાવનગર)ના 'શુન મધ્યમ પ્રસાસ પાઠ્ય'

ના દરખને ખેડેલું છાગ મળે છે. વેપુર નેભલાં ઝાડો અને વચ્ચે જળકુંડ કંદારતો એકાંત શંભીર ખૂણે રહુ કરે છે. એક લાક્ષણિક પ્રાચીન ભારતીય દરખ તરીકે પણ આ ચિત્રની કિંમત છે. માત્ર અંદાજી માનવ આકૃતિઓ માટે જરા યોગ્યતા કરી લીધી હોત તો ચિત્રની ખૂબી જોર વધી ભત. ફંડના આગળના પરપાર પર જે માત્ર છે તેને લચ્ચે લેસાડી પરિસ્થિતિમાં બળે એવો અભિનય આપવાનું બની શકત.

મલાપ્રસાદ રાઉ (ખાર-મુંબાઈ)ના 'આચ સાંતિને બીજું' છંદામ મળે છે માનવી ભાગ્યે હવાડે પાછી પીની કોરોમાં માત્ર જીવનની બેપરવાઈથી નીરાંત દેખાય છે. હવાડાની પાળ અને ત્રણે કોસોની ગોઠવણ સદૃશ મેળ ખાતી બની છે. ફોટોગ્રાફીની કિંવા પણ સારી છે. ત્રીજું છંદામ માણલાલ પટેલ (પાંજીનગર-અમદાવાદ)ને તેમના 'માની મા'ના ચિત્ર માટે મળે છે. ડોશી અને ધેંડી ઉભયનો જગજૂનો સંબંધ કંઈક મુખ્ય (અનુસંધાન છેલ્લા પાના સામેના પડા ઉપર)

માધુકરી

મને સ્પર્શો શાને, કિશ્કિલ્લિકાઓ? દૂર રહો,
દબેલી રહેના હો તિમિરપડમાં, છેડ ન કરો;
નથી મારે આજે તમ અગમ્યાં નિર્વિત બની
ખીડાએલું હંધું ધરીઃ ખીલતી અમ કાતું.

... ..

ખીડું આપારે સું, પળદિવ્યમમાં સાંધ્ય સમયે
ખરી ભવા? ના, ના; સ્વનમર છે હું કળી રહું.

—નંદલાલ જોષી

સ્ત્રીરીએટાઈપિંગ (છાપપાટી)નો શોધક વિલિયમ ગેડ

*** જેને 'પાયમા પુરાએલા પરચર' કહી શકાય એવાં
• મ્હાનવરનોના, ઉદલા એ અગમ્યા આવેલાં (વિન્ડર-લી
આને કૌરવરનો) સ્વનચિનોમા આ એક કહેલો—કચ્છ
તેટલો જ વીરવ ને દહામયાં ઉભાદરણને.

મુંખા ઘ-કલકતા જેવાં મોઢા શહેરોમાં વસનારા કેટલાક
જાણુ સિવાય કાચે જ કોણનો આ દસ્ય એવું દરી; પણ નેણે
એવું દશે તે તે આશ્ચર્યથી કિમ્મટ ચઈ ગયા દરી કે આડ
આડ મોઢા ઢંબી કામજના વીંટાઓમાથી નીકળીને, પનાળંધ
કામજનો અખંડ પર, ધગધગાટ કરતા વિજ્ઞાનકાય સંચાઓના
પેટાજમાં પેટી, પડકારમાં તે બંને જાણુ છાણ, કાણ, ધરી
વગાઈ બીજે છેડે દસ કે વીસ (અને વિલાયતમાં તે ત્રીસ,
ચાલીસ કે સાઠ) હબર નકલોને રૂપે ઢગલો ધઈને રટે છે!

કલાકની હબરે નકલોની ગતિએ, પાનાંઓ પર પાનાંઓ
છાપતા ધડધડાટ કરતા આ સંચાઓનાં વેગસેર ફરતા દોકરોની
ગિચે છાપવાનાં છુટાછુટા બીજાં ગોડવેલાં હોય તે તે સજ્જ-
વારમાં તેનો છુટકો નળી ભય અપવા કુરચા વડી ભય. કજ્જ-
કજ્જ કરીને ગોડવેલાં છુટાં બીજાંતું કંપોચ આ ગિચે ગિચે લેસ-
માત્ર સલામત નથી. આથી એવા સંચાઓ માટે બીજાં ગોડવેલી
મૂળ પાટી ઉપર ધાતુ ઢાળીને તેની છાપપાટીનાં તૈયાર કરવામાં
આવે છે. આ છાપપાટીઓને 'સ્ત્રીરીએટાઈપેટર' કહે છે.

આ સ્ત્રીરીએટાઈપિંગની પદ્ધતિની શરૂઆત કયાઈથી થઈ
એ જાણવા માટે આપણે જાણે કરતાં વધારે વર્ષના ભૂતકાળ-
માં નજર કરવી પડશે આજની મુદ્રણકલાને વેગીલી પામે
હાડનાર આ હુનરની શોધકધા, એક પિતાપુત્રની ભેલડીનાં
રવાપણની અને સ્વમતના સમર્થન કાળે અપાએલા પ્રાણર્પિત-
ની એક ઉજાવજ માથા છે.

હાલની આશરની સત્રીની શરૂઆતમાં સ્ટૉલેકડના એડીન-

જોડે શહેરમાં વિલિયમ ગેડ નામનો એક સાધનસંપત્ત સ્ત્રીની
રહેનો હતો એનો બેઠો એક છાપનારને ત્યાં સિખાઉ તરીકે
કામે જતો હતો. દિવસભરનું કામ પૂરું કરી જ્યારે રાત્રે
જાપટીકરો એવા થતા ત્યારે તેઓ છાપકલા અને બીજાં ગોડ-
વણીના ધધા વિષે ચર્ચા કરતા. કેવી રીતે ધાતુનું દરેક જાણુ
તેના જાનામાંથી છુટુંછુટું લેવાતું અને ધરી એક લાકડાની ખાંચ-
માં એક લીટી કે ફરો પૂરે ગોઠવાય એમ એ બધા કેવી રીતે
મૂકતાં અને ત્યાર પછી એક પાના કે ફરમા નેટલું વરતુ એક
પાટીમાં સમાય કોટલી એ મોડવેલો લીટીઓ મૂકી, એ પાટી
બરાબર સમતલ કરી, એને કેવી રીતે સંચા પર અડાવવામાં
આવતી, અને ઇ પી લીધા પછી એ બીજાં બેઠોને પોતપોતાનાં
ખાનામાં નાખી ફરી બીજું લખાણ કેમ ગોઠવાતું, એ સમજી
જવાન બેઠાસે પોતાના બાપને સમાનવ્યું હતું.

ચલેલ ચેડને આ સમજી કિયા ધીમી, કંઠાવામરેલી અને
નકામી ખાસી પહેલવહેલી તે એને એવો તુલો સૂઝ્યો કે
જણુ જ વિપુલ જગ્યામાં બીજાં રાખ્યાં હોય તે આ કડાકર
ટલે. પણ એ જગ્યાનામાં આ બાળત ધાળી મોંઘી હતી. વળી,
બીજાં માટે વપરાતી ધાતુ નરમ હોવાથી, બીજાં જલદીથી
ધસાઈ ભય, એટલે કોઈ પણ ચોપાટીની ધાતુ નરમો માપવાની
હોય ત્યારે ધણુ ફરમાઓ ગોઠવવા પડતા.

વિલિયમ ગેડે પોતાના કુળદુષ્ક બેળને કર્યું અને પકિ-
ણ્યે પાનાનાં પાનાંઓની છાપપાટી ટાળી રાખવાનો તુલો
રોપી કાઢ્યો આ શોધનો ઇ. સ ૧૭૨૫માં તેણે સર્વાંગ
હક (પેટંટ) મેળવ્યો. છાપકલાની દુનિયામાં આ શોધે બારે
સગસગાટી ફેવારી તીધી. મુદ્રણકલાની શરૂઆતમાં એમ લહી-
આઓએ નવા છાપખાના સામે મેરચા માંડ્યા હતા, તેમ
હવે છાપખાનાંવાળાઓએ પોતાના ધંધામાં દાખલ થયેલી આ
સ્ત્રીરીએટાઈપિંગની પદ્ધતિને પોતાની હુનરકલા માટે હેઠાસ
ફેપ ગણી. આ સ્ત્રીરીએટાઈપિંગની છાપમણી સોંધી થયે, એટલે

દેવેકે અતના અપકારમાં માગતી વચ્ચે અને પરિણામે પોતાના જેવા મુદ્દાઓએને ધણું કામ મળશે, એવું વિચારનાની સાંગી પહોંચે તો એમનામાં કયાની હોય ? એમનો તિરસ્કાર એટલો તો થાયકર હતો કે એમને પોતાના અપતરણો પશુ ચોરી-છુપીની કરવા પડતા.

પોતાની આ દરબનધૂન પછળ વધુ ક્ષાન આપી શકાય એવા ઇરાદાથી ગેક પોતાના પરંપરાગત સોનાર કામ તરફ એ-પરવા બન્યો, અને થોડા જ સમયમાં એને પોતાની નાણાંની મુશ્કેલી સમજાઈ. આવી રિયાયતો પોતાના વફાદાર દોરતોની સહાયતાથી જ એ પોતાનું કામ આગળ ચાલુ રાખી શક્યો.

ઉપરે એણે એકસરના શેઠને લીધેલી સમજાઓ કે એણે પોતાના સપના કપોઝીટોના ધેર જવા બાદ, પોતાની દુખન-ગા ગેકને એના અખતરસો કરવા દેવા કેમને કાંઈ કરવાનું કહ્યું થે કાંઈ ન રહે એટલા માટે એકદમ પશુ વખતસર કામેથી ધેર વળતો અને રાત પડ્યે શેઠની દુકાને પાગે ફરતો. એ નિર્ભય દુકાનની સાલિમાં કામ કરીને છૂટા બીજાને એ ફરતો ગેકની એકસ પોતાના બાપ પાસે લઈ ગયો.

અને પછી વિલિયમ ગેકે પોતાની સોનારની દુકાનમાં છુપાઈને એ બધા થે બીજાના ખૂણખૂણા રેખાં રહ્યોને એક સાથે ભેટ્યા. આસરે હાથેકે ખીજાના ખૂણખૂણા સાથે સાંપવાનું કામ કેટલું તીરસ અને કઠણાખરેકું હતો ?

એ કઠણાખરેકું કામ 'હા થયા બાદ પેસો રેખાં કરેલો ફરતો પાછો છુપીરીતે છાપવાને લઈ જવામાં આવ્યો. રાત્રિના ધેર અંધકારમાં ગેક અને એના ઊકરાએ લીધેલી માટીમાં એની ઊપ લીધી પછી માટીના એ ટાળાને પડવા માટે કાઢીમાં મુકવામાં આવ્યો. ઉપરે બીજાની અણેકી ધાતુ એમાં ફેડવામાં આવ્યો. આ પ્રગણે પહેલવહેલી રીડીઓટાઈપની પાટી બનાવવામાં આવી એ એક આશ્ચર્ય સાકેવવાણું હતું.

ગેકની એ પહેલવહેલી રીડીઓટાઈપ પાટીએ વડે એકસર-ની વિદ્યાપીઠ તરફથી એ પ્રાર્થના પુરતકે અને અને સાહુરસની એક આશ્રિતિ છાપવામાં આવી હતી. પરંતુ સાહુરસની દેખીતી ખામી એવતો તો પોતાના કારીગરોના દરને લીધે એકીન-મરિયાત છાપવાઓએ એની શોધને અપવાતની નહોતી.

આખરે વિલિયમ ગેકે કોઈકેકની સીમાપરથી સહાયતા મેળવવાને મનસૂબો કર્યો. હંડનના એક લેખનસાહિત્ય વેચ-નાર મિ. એનર અને એક બીજા પાડનાર મિ. ટેમસ એકસ સાથે એ બાળીદારીમાં ભેડાયો. પરંતુ આ બાળીદારી કમનસીબ લીધી અને બાકી પડી વિલિયમ ગેક ફરીવાર વલખાં માસતો એકસો પડ્યો.

વલંદા છાપનાઓ પધારે સાહસિક હતા. ગેકની શોધને સર્વાત્મ હંફ (પેટકે) પોતાના દેશ સાર વેચાતો હોવા માટે લલચાવતી માગળીઓ સાથે ફરીફરીતે એકે એકી પાસે ગયા. પરંતુ રવેટાભિમાનના સિદ્ધાંતવાદી ગેકે એ સર્વ દંડવાળી

નકારી ખંડેઓં તો રેકે એના આ રવેટાભિમાનના એસાની કરકરું કરી ધડે, પરંતુ એ દેશીઓએ એને લગીર પશુ સદાય આપવા નકારું તોયના પ્રત્યે ખૂબીરબરી વફાદારી રાખતી પોતે ફરિદી બન્યો અને આ દુકાનની મજાતિને વિકાસ આકારે, એ એના કઠણાખની ખામી સાથે ધણા હરયા છે.

એને, છાપનામાં કંટાળાખરેકે થોડીસ વરો મુશી મિલનના છાપનાઓને રીડીઓટાઈપિંગ અપનાવવા માટે કુતેજિત કરવાનું ભેટકું કરતો, વેપારી અટ્ટખાઈને અંતે સફળતાની ખામી તથા છાપખરોમાં લગીર પશુ નરમ પડ્યા વખરના વિરોધને વેડતા એ બનાવકેકી શોધક પદ વર્ષની વહેલી વચે ૧૮૪૯ની ૧૮મી એપ્રિલને ગરીબાઈમાં જ બિદિશનરશીન થયો.

બાપની શોધને આગળ વધારતા એના કીકા જેઈસ ગેકે પશુ ઘણી વહેમત કઠારી, પરંતુ કંઈ જ વધુ સાકે પતિણા ન આવ્યું. કમરે ને પગે હાર અને નિરાશ મગતાં આખરે એ પશુ નાસીવાસ યઈ ગયો. એણે વહેમત લેતી મૂખી નીડી અને રવેટા તણ 'એ જગમકા થયો, અને ત્યાં મિત્રવિદોષો મરીખાઈમાં આ ફાની દુનિયા છેડી ગયો. (અભેષ ૩૫૧થી)

મહાકાવ્ય પેસાઈક

૦૦૦ ગ્રેવડ અને વ્યવહારલિખા મૂર્ત સમારક સમી પશોસ વસત પડેકાની આપણા દેશની એ સમર્થ યોજના વિષે આપણે એટલું આણું મળ્યુ છે કે આલે એની સફળતાની નીચેની કતા બાધેકેકાકે તોડસી જ કર્તવ્ય-પ્રેક્ષે લાગે છે.

અસલી દાગણ અને કારીમાંની ચાર્તોખોમાં લાગીઆની કરકસર, ગ્રેવડ, સાહસ અને ઉદારચરિતને લખનું કેલકાં બોધક તરખ સાંભળવા મળતાં. આવી એક વાતોમાં એક પ્રસંગ એનો યોજવામાં આવ્યો છે કે કાંઈ એક નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડેલા વ્યવહાર, સાહસિક, ઉદારચરિત વલિકે દેવડીને નમરથયાં જેવા નીકળેલા રાખ વાતો કરતાં સાંભળે છે, અને 'મારી પાસે ને એક પેસો હોય તો પરમ દિવસે આખા મામને ધુમાડા-બંધ બધાડુ એવું એ વાલીઆનું બેલકું સંભળી, અનવખી પામી તેની વચનસત્વતા પુરવાર કરવાના ઇરાદાથી રાખ તેના અરજાની ફરજાથી એક ફેલો અગણીને જતો રહે છે. બાલે દિવસે વાસીદું કઠાડતાં વલિકે બાળને પેસો મળે છે અને એ જોવાના ઘણીને આપી 'મઈ રાતનું એવું કહેલું સાળિત કરી આપવા મળાવે છે. તાંમાને એ પેસો લઈને અલુનીબાજ વાલીઓ સાકેકે ત્યાં નબ ઓ અને એક રૂપિયાનું એક દિવસનું એક પેસો બ્યાજ કપ્પરી પોતાની પાસેનો પેસો પહેલેથી બ્યાજ તરીકે આપી હથે રૂપિયો લપડે છે અને બીજા સારાકે ત્યાં એ જ દર નમો કરી પેસો રૂપિયો બ્યાજમાં આપી ચોસક રૂપિયા લપડે છે. આ રીતે આણું મામ ધુમાડાબંધ જગાડી સમાજ એટલા ખર્ચેજગા રૂપિયા એના થયા ત્યાં સુધી એકએક સારાકે ત્યાં પાસેના રૂપિયા બ્યાજમાં મૂકી તેની કગર ચોસક-

ચોરાઈ મેંજી રૂપિયા કપાડાનો એ વાળીઓ સાંજ પહેલાં તે સાંસા થે માગને વળતે દિવસે પોતાનો ત્યાં જમવા આવવાનું મોતદ્દ આપી ઘેર આવે છે અને વળતે દિવસે ગામ આજ્ઞાને ધુમાડાબંધ જગાડી રાતની મહેરબાનીથી પોતાનું દેવું ચૂકવી દે છે.

મધકાલની આ વાતને આજે કોઈ મરખું થે માને; પરંતુ બેંગલોરની સ્વજનજાન દિવસોમાં સ્વદેશી ઉદ્યોગને પ્રમોશન કરવા ત્યાંના એક મજૂરીનાજ સાહસિક નાનુંખે તોળેજી તોળેજી ભેગો કરી એક બંડોળ જગ્યાએ હતું; અને હજી હમણાં જ એ બંડોળને ત્રણ મહોત્સવ મહારાષ્ટ્રે જીતી શુભાન શુભસંતને વાદ આપાવ્યું હોય છે કે તારી એ અસલી વાતમાં કંડા પહોરનાતકાકા નથી પણ સત્ય છે.

રાષ્ટ્રના ઉદ્યોગો સંજગતાથી વિકાસ પામે એ માટે સ્વતંત્ર દેશોમાં તેને કલેજન આપવામાં અને નવા ઉદ્યોગો આજી કરવામાં ત્યાંની સ્થાનિક સરકાર ને રસ લે છે એથી વિપરીત પરિસ્થિતિ આપણા દેશમાં માલુમ પડે છે, કેમકાજ નવા ઉદ્યોગ સારકરના માટે પૈસા નેહએ અને એ મેળવવાનો સુવરો માર્ગ સ્વાર્વજનિક હંડોળ ભેગું કરવાનો છે. મૂળ એ વિચાર બંગાળના છે, પરંતુ મહારાષ્ટ્ર સિવાય કોઈએ એને વિવિધ ક્ષેત્રમાં ઉપયોગમાં લીધો હોય એવું બધવામાં નથી.

રાષ્ટ્ર આજ્ઞામાની માથેક માણસ વરસ આખરે એકએક પૈસા રાષ્ટ્રપ્રથે માટે અલગ કાઢે તો તેત્રીસ દરોડાની વરતીસખા બારતામાંથી સહેજે તેત્રીસ કરોડ પૈસા, એટલે ૧૧,૫૬,૨૨૦ (એકાધન લાખ છપ્પન હજાર બસો ને પચાસ) રૂપિયા જમા થાય. પરંતુ પૈસાફંડની કલ્પનાના જન્મભાતા શ્રી અંતાલ હમોદર કાળેએ આ જ શક્તિને જીવોજીવી રીતે મરખું અને દર સાલ લાખજો રૂપિયા જમા થઈ સકે એવું તારની જતાબું. પણ દરેક પાસેથી પૈસા પૈસા બેઠરાવવાનું એ કાચે કાંઈ એક માલુસથી ન થઈ શકે એટલે એક મધ્યસ્થ મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું પૈસાપૈસા ભેગો કરી બંડોળ જમાવવાનું હોવાથી એને પૈસાફંડ નામ આપવામાં આવ્યું અને ઇ.સ. ૧૯૦૫માં શ્રી અંતાલ પેનની વાવના મૂર્તે સ્વરૂપ પામી

કેમકાજ નવા ઉદ્યોગના ઉપક્રમમાં તેના ઉત્પાદકને કાંઈક ને કાંઈક લાભ હોય છે જ; પરંતુ પોતાના સંસારની પરાવા માત્ર ન કરતાં લોહીનું પાણી કરી એ ગિન્સપુલી અંતાલ પંતે મહારાષ્ટ્રનાસીઓમાં પૈસાફંડની બાવના જમાવી. આવા ગિન્સપાઈ લોકરેવડની મૂંઝી સેવાએ સ્વ. લોકગાન્ય જેવાને આકર્ષ્યાં અને એઓ પોતાના મરણ પર્વન જેના સલાહકાર, ઉત્તેજક અને મુરબની રહ્યા.

આ ફંડની સહુદરી નીચે ચાર વ્યવાની કરીચેરીની સહાયથી તબીગમાં ૧૯૦૮માં કાચનું કારખાનું સ્થપાયું. ૧૯૧૨માં શ્રી હંશરસ પાખેલું નામના માયકામના એક ગિન્સપાઈને અસુક

કજ્જાતથી એ સંસ્થામાં કોકમાંમાં આબ્યા; પરંતુ એઓ ૧૯૧૫માં જતા રહ્યા. ત્યાર પછી એ જ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓએ સઘળું કામ પોતાના હાથમાં લીધું અને ૧૯૧૮માં વાસણું જમાવવાનું ખાતું પોઠ્યું. પૈસાફંડે કેવળ કાચકામ તરફ જ લક્ષ્ય રાખ્યું નથી દીવાસળી, સરસ, મીઝળની, છત્રીઓ, લોખંડીકામ વગેરે ઉદ્યોગો તરફ પણ એણે નજર દોડાવી છે. હમણાં એણે બંગડીઓ જમાવવા પ્રતિ લક્ષ્ય દોર્યું છે. હિંદુ સ્ત્રીઓને પોતાના સીમાચના અર્થકારો માટે પરદેશ સત્તે નજર માંડવી પડે એ પણ દુર્ભાગ્ય ને ને ?

પૈસાફંડને છેડતાં પંચીય વર્ષોના હિસાબ જોતાં એણે કેવળ ચાર લાખ રૂપિયા જ મેળવ્યા છે. શ્રી અંતાલ પાનની ગય્યો પ્રમાણે આટલી રકમ તો એકલા મહારાષ્ટ્રમાંથી જ જમા થવી નેહએ; અને એ માણત્રી મુજબ આજે એ બંડોળ સત્તા કરોડ ઉપરનું થયું નેહએ. પરંતુ કેટલીક થવી નેહની વસ્તુ આપણા દેશમાં જ નથી થતી!

પૈસાફંડે લોકા પાસેથી કેવળ પૈસાપૈસા જ ભેગા કર્યાં; પરંતુ એના બદલામાં એણે ધણું કંઈ એણે ચીનીકામ પામળ પરદેશ બની લક્ષ્યાવધિ રૂપિયાની નદી પહેની અટકાવી; પારકા ઉદ્યોગનિષ્ણતોની સહાય વિના સ્વદેશી ઉદ્યોગો પ્રચતિ કરી શકે છે એ સિદ્ધ કરી આપ્યું; સ્વદેશી ધંધાદારી કારખાનકોરોમાં આત્મશ્રદ્ધાનું સંચન કર્યું; તેમજ લખાદારી શિક્ષણ અને બાપારને એક જોતરે જોડ્યા. એણે હજારો બેકાર માણસોને રોટી રજવા કર્યા, પડી રહેલા દેશી કાચો માલ બહાર આપ્યો ને હિંદુ-સ્તાનમાં અસ્થાય કરેલા કાચનો ધખાને હલત રચણે જોડાઓ.

આજે, પાછો પાછો હિસાબ રાખનાર આદ્યમાસહેળ મેને જેવા જાનનથી, નાનાસાહેબ દેશમુખ જેવા ચેત્રીલા પ્રમુખ, લોકગાન્ય (દુગ્ધ જેવા મુરબની અને હા. બાનેકર જેવા નિર્વતર કલેજન આપનાર) પૈસાફંડના અંગીમત્ત અર્થકર્તાઓ નેકે હવાત નથી; પરંતુ પોતાના જન્મભાતા શ્રી અંતાલ હમોદર કાળે જેવા જીવોની અગ્રી નાનર પામતી આ સંસ્થા મહારાષ્ટ્રનીએની અચૂક કાર્યક્ષતાનો સફળ ઉત્કારણ આપતી પ્રચતિ કરી રહી છે. નેકે એને પણ દીતર સ્વદેશી સંસ્થાઓ જેમ સઘલ સપ્ટાસીઓના સળજ સહકારની ખામી તો સાલે છે.

—કાકોર ચોરશી

હાહરફૂલની ભીંત ઉપર ઇતિહાસનું આલેખન
● ● ● આજે ત્યાંના હેડમાસ્તરો કે પ્રિન્સિપાલોને ને સૂચનું નથી, અને પરિણામે આજે ત્યાંની સુસ શક્તિઓ ને રીતે નમતી કે ખીલતી નથી તેનો એક પ્રેરક દર્શાવ. એવા વર્ષના માર્ચ માસમાં અમેરિકાના ગિરિમન પરગણાના પ્રાન્ડ ફ્રેડરક રોડેરની યુનિયન હાહરફૂલના પ્રિન્સિપાલ ગિ. આર્લ્ડે એ ચોરસે પોતાની નિરાળના મકાનમાં એક ડર ફૂટ લાંબી અને ૬ ફૂટ પહોળી ભીંત ખાલી જતાં તે પર એક સરસ પટચિત્ર (mural) ચીતરાવવાનું નહીં કર્યું તેમના

ખ્યાલમાં હવે કે તેમની જ શાળામાં બપોરે થએલો જીવન વ્યુમેન નિન્દર આજ્ઞાકાલ દેશમાં વિચારતરીકે લખવા કરી રહ્યા છે, એટલે તેને બોલાવી આ કામમાં રોકી લીધો.

અને પોતાની માતૃસરથા માટે કામ કરવાનો સમય મળ્યો એટલે વ્યુમેનને પણ રંગ ચડ્યો. માત્ર છઠ્ઠીસ વર્ષના એ જીવાને ૪૨ે દાયે કામ કરવાની મનામાંની તક મળતાં નિશ્ચય કર્યો કે પોતાના વતન પ્રાંતને લગતી જ, અચક રંગે અને ભેગમર આકૃતિમાળાઓ બરીને એ, એને વિચરત આલેખને કે નામ થપ્ત બન તેમાં માત્ર ચીરામણની ખૂણી જ નહિ, પરંતુ કીર્તિ અને રસ પણ પ્રકટે એટું કામ કરી બતાવવું છે એનો નિર્ધાર કરી તેણે પહેલાં તો આજળા ઝડને પ્રાથમિક આલેખો રજૂ કરી દીધા. અને પછી મિશિગનના ઇતિહાસ અને બીજી હકીકતો પાછળ મગજ ખુશી દીધુ પહેલાં તેણે મિશિગન પ્રાંતની મુખ્ય ઇતિહાસિક લગતીઓનો અભ્યાસ કર્યો અને પછી તેનાં આલૈંગિક પરિસ્થિતિની વિચરવાર માહિતી મેળવી કૃત્રિચરે બનાવનારાં કારખાનાંઓમાં તે ખૂબી વળ્યો; નંજરોમાં આયડ્યો અને ઇમારતી લાકડાં પાડનારાઓને કામ કરતા નિહાળ્યા; ૧૧૦ ડિગ્રી ગરમીવાળી બહોળો ખસે બેસીનેસીને કારખાનાંઓના આલેખો અને નોંધો તેણે લખાવ્યાં. આ સતત એકપાકે કામ કરતા રહીને તેણે સાથેસાથ પોતાનાં ચિત્રોના પ્રાથમિક આલેખોમાં જ્યાંજ્યાં જરૂર હતી ત્યાં ચોક્કસપણે કરી લીધી અને બધી સામગ્રી તથા માહિતી ગળી ગઈ એટલે કામ પર ચડ્યો. અને તે પણ કેવો? લાગત છ અઢવાડિયાં સુધી, લગભગ રાત તે દિવસ ચાલુ કામ એટલે સમય અને વિચરત પાર મૂક્યું. મિશિગનના કલાખાલેએ તેનું વસ્તુ, પ્રબળ વિચરસર્જન, રંગ અને રચનાની લાગણ ગિલાવર વગેરે પર લખાણોમાં પ્રસંસાનાં પૂર ફેલાવ્યાં. વિચરતે માટે સાધારણરીતે ચપટ સૈલિયાં જ ચિત્રો કરવામાં આવે છે; પણ મિ. વિન્દરે તેનાં ચિત્રોમાં

જિદામ્ અને કડાવ ધનારનારી સૈલિનો ઉપયોગ કર્યો છે. મિશિગન પ્રાંતના તળપદા ધંધા રોજગારની ખોટવણી તથા મુધારણા ભેગભેગ થતી ગઈ તે તેળકાવાર, એની પ્રજાતિની ખતિનું એવાને બાન કરાવતી આકૃતિમાળાઓ—પૂર્વમાંની પશ્ચિમ તરફ જતી એ વિચરતમાં આલેખવામાં આવી છે. તેમાં મધ્યમ દશા અને હાલની પરિસ્થિતિ દર્શાવતાં સ્વરૂપો સમતે લખેલે એકનાયો જીવાન છે. ઇમારતી બીમોના બારા ખડેલા બજારમાં પાસે હાલની અતિ વેચવાન ટ્રેનોને એ રહેલો વગેરે બતાવ્યાં છે; નંજરમાં ધર્મોખાને મુજબ સમુદાયની પાસે જ હાલનો રેડિયો પર પ્રવચન કરી રહેલો પાદરી બતાવ્યો છે. આમ પ્રખરિતાં પશ્ચિયાં સમાબવતો એ પદ મિશિગન પ્રાંતનો ઓરોલિસ વિહાસ નજર આજળ ખડે કરે છે અને ઉગ્રોતપથ મારતિઓનાં એ સ્વરૂપો પણ તેણે એરલાંદન હાથ ચીનયાં છે કે કાળને તે ફેરોઆકૃતિ કરેલાં લાગે! નંજરોમાં ઇમારતી લાકડાં, કામજનાં કારખાનાંઓમાં તૈયાર થતા કામજનાં જંગી વૉડા, લોખંડ આદિ પદાર્થો વગેરે પર કામ કરી રહેલા કારીગરોને પડખે તૈયાર થએલી ખુશીઓ, ગ્યાસની રાંધીઓ, હોડીઓ, હાથો, પેકલી કળની મોટરો વગેરે સંકેતપૂર્ણ લાગે છે.

મિ. વિન્દરે પોતાનો અભ્યાસ પરિપાત કરતા કહીવ-હુંડની આદે રૂઢ કપાંન ન્યૂ યૉર્કની નૅશનલ એકેડેમી ઓફ ડિઝાઇનમાં રહી માનવચિત્રણમાં વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરી છે. આ વિચરતે તેને તેના વતનના અગર પુરુષોમાં રચાન આપાળું છે. (વિહરતી કાઇએસ્ટ)

સમુદયમાં તેજનાં પ્રતિબિંબો

આવતા એકમાં મકટ ધનારી 'ધુડકિયો બાણ'ની વાતો એ આદ્યુત હરિવાઈ એક ઉપર રચાયેલી છે તેવી જ અજળ હરિવાઈ આદ્યુતવાળી આ હકીકત છે. એનો પાર હવે કાંઈ પામી શક્યું નથી.

કોઈકેઈ વખત સમુદ્રમાં પળી જ નિગિત વસ્તુઓ નજરે પડે છે. એવી જ એક વસ્તુ તે તેજનાં પ્રતિબિંબોનું દર્શન. ઘણા લોકોએ આ દર્શન જોયું છે. ઈ.સ. ૧૯૦૯માં ડેન્માર્કના 'નેટિંગ' નામના વહાણના કપ્તાને ગલાક સામુદ્રધુની ખસે એનું જ એક દર્શન જોયું હતું. તદ્દનની ૧૬મી તારીખની રાત્રે ત્રણ વાગ્યે તે વહાણના એક ખસારીએ બરનિદ્રામાં પડેલા કપ્તાનને જાગ્રી એ દર્શન દેખાડેલું હતું. પહેલાં તેજનાં મોટાં મોટાં પ્રતિબિંબો પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ સમુદ્રની અંદર જતાં હોય એમ જણાવું થોડીવારે એમ જણાવું કે ક્ષિતિજ પર કોઈ રથોને તેનું કેન્દ્ર હોય અને તે રથોએથી ચારે બાજુ પ્રકાશ ફેંકતામાં આવતો હોય. વહાણની ચારે બાજુનાં કિણો છ છ ફૂટ પહોળાં હતાં અને એકબીજાથી બારબાર ફૂટને અંતરે હતાં. તેમને પ્રકાશ સમુદ્રની અંદર જતો હતો. એક મિનિટમાં લગભગ આઠેક પ્રતિબિંબો એક મગ્ગાએથી પસાર થતાં હતાં. ધીમેધીમે એ બધાં પ્રતિબિંબો વહાણથી દૂર જતાં રહ્યાં અને પછીથી દેખાતાં પશુ બંધ થઈ ગયાં. આ દર્શન પંદરેક મિનિટ જોવામાં આવેલું.

• સને ૧૮૭૭ના નવેમ્બરની ૨૨મી તારીખે એક જર્મન વહાણના કપ્તાને બેન્ઝાના કપસાગરમાં એનું જ એક દર્શન જોયું હતું. શતના બાર વાગ્યે ત્યજે તેને જણાવું કે સમુદ્રમાં આગ લાગી છે! તેજનાં આસંજ્ય પ્રતિબિંબો સમુદ્રમાં હતાં. એ વાગ્યા કુદી આવી સ્થિતિ ચાલુ રહી. પછીથી જોરથી વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને બધા જિજો અદરેશ થઈ ગયાં. ૧૯૨૦ના ઓગસ્ટની ૧૨મીએ એક ડચ વહાણના એવર નામના કપ્તાને ચિનાઇ સમુદ્રમાં પણ આનું જ દર્શન જોયું હતું. તેને પહેલાં પૂર્વ ક્ષિતિજ પર બહુ જ પ્રકાશ દેખાયો. થોડીવાર પછી તે પ્રકાશ બધે ફેલાઈ ગયો. તેજનાં પ્રતિબિંબો ખણીમાં જોરથી ચક્કર મારતાં હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. તેમનું કોઈ રથાન નિશ્ચિત થઈ શકતું નહોતું તેજો એકબીજાથી બીલકુલ છુટાં હતાં. થોડીવારમાં તેઓ વહાણની નીચેની પસાર થરા લાગ્યાં. વહાણની ચારે બાજુનું ખાખી તેના વેગથી ઊછળવા લાગ્યું! પાંચ મિનિટ પછી આ બધું સાંત થઈ ગયું.

આ પ્રમાણે બીજા કેટલાયે પ્રસંગે આવા પ્રકારનું દર્શન જોવામાં આવ્યું છે. લોકોએ જોવામાં કારણો પણ બતાવ્યાં છે, પરંતુ ખરી રીતે આત્યાર સુધી કોઈ ચેત્ય કારણ મળી આવ્યું નથી.

(અંગેષ્ટ હપરથી)

ઉનાળાની રત્નજોમાં

*** પ્રશ્નો તો બધા દેશોમાં એકસરખા જ હોય છે; માત્ર ભગતી મંત્ર તેનાં નિકાલ માટે નવાનવા પ્રયત્નો ને પ્રયોગો કર્યા કરે છે; જગરે આપણે . . .

ઘણાં ઉકારણિકરીઓ ઉનાળાની રત્ન વેરૂંથી ગારે છે, એ આપણે ત્યાં તો ત્વળીટી વાત છે. રાષ્ટ્રીય ચીત્તવશનો આ બધા અરકાવના માટે સુનાઈટ રેડ્ટસના કાન્સાસ પરમણના

વ્હીગિય શહેરમાં એક ઓબારાના (સંગર ફૂલ) કપાડવામાં આવી હતી. આ શાળાનો હેતુ સામાન્ય અજ્ઞાસકમગી સાથે સંસ્કૃતિ તથા આરામના વિષયોનો પણ સમાવેશ કરવાનો હતો. એ વિષયો શાળાની કારકીર્દિ વધારે તેવા જ શીખવાતા. પરંતુ ૪૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ એવા વિષયો પસંદ કરતા નહિ. આ અજ્ઞાસકમગી નિજાન, કલા, કપડાં પહેરવાની ટળ, પાકયાસ, રંગીન, વીજળી, નૃત્ય, મીકેનિકસ, ચિત્રકામ, સીપણ, ટેનિસ, બેઇઝ બોલ, ગોલ્ફ, તરવાની કળા અને ધનુર્વિદ્યાનો સમાવેશ થતો. આ ઉપરાંત વાચન, લેખન ને ગણિતના વિષયો પણ શીખવવામાં આવતા. દરેક વિદ્યાર્થી ત્રણ વિષય લઈ શકતો. પરંતુ ૫૫૫ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૩૫૦ તો કેવળ આરામના વિષયો જ પસંદ કરતા તુલના તેમજ પ્રીટ બંગેના છવનમાં આરામનો સમય એ એક અત્યવનો પ્રસ છે. માત્ર તેને યોગ્યરીતે માળનાં શીખનું જોઈએ. (અંગેષ્ટ હપરથી)

રંજુનમાં ગુજરાતીઓ

*** અહિંદેશનું મહાગુજરાતનું એ નેપાથી ધીકતું વાણું કેમ વરયું તથા તેનું સામાજિક અને રાજકીય છવન કેમ ઘડાયું તેની મુખતેસર હકીકત રંજુનની ગુજરાતી એ બી. હાઇસ્કૂલની ૩૦મી જયન્તી વેળાના ત્યાંના 'હિસોર' નામના વાર્ષિકમાળી.

ઘણાં વર્ષો પૂર્વે રંજુનમાં પ્રથમ ગુજરાતીઓ આવનાર મુરત જિલ્લાના રાંદેરના મુસલમાન બાઇઓ કહેવાય છે. તે સમયે સદતળાં સફરી વહી જોવામાં બિટી અહિંદેશમાં વેપાર કરવા અર્થે આ મુસલમાન બાઇઓ આવેલા. ત્યાર બાદ કચ્છી બાઈઓ એમોની મુંબઇમાં પેરી હતી, તેઓનું ધ્યાન આહીના ચોખાના વેપાર તરફ આકર્ષાયું અને ધીમેધીમે તેઓએ રંજુનમાં વસવાટ કરી, ચોખાના વેપારની શરૂઆત કરી તે જ પ્રમાણે કાઠિયાવાડના મેગણ બાઇઓ આવ્યા અને તે બાઇઓની દુકાનમાં નામું લખના હિંદુ બાઇઓ આવ્યા આ પ્રમાણે રંજુનમાં ગુજરાતીઓનો વસવાટ થયો.

મુરતના મુસલમાન બાઇઓએ વેપારમાં ધીમેધીમે સારી પ્રગતિ કરી અને રંજુન શહેરની મધ્યમાં તેઓએ એક બાંદર કંપની જોલી તેનું નામ મુરતી ગડા બાંદર કંપની છે. આ કંપની ખાસે હાલ લાખે રૂપીઆની મિલકત છે અને મરીન વર્વર સર્વે મુરતી બાઇઓની હોલત તેમાં છે. આવી એ ત્રણ બાંદર કંપનીઓ રંજુન શહેરની આસપાસનાં માર્ગમાં પણ છે હાલમાં આ શહેરની એક નમૂનેદાર બાંદર, આ કંપની ચારફત આયે છે અને મનુષ્યને કપાયેલી સર્વ વસ્તુઓ ત્યાં મળે છે. શાકભાજી અને ફળફાદિથી માંડીને ઝવેરાત સુધી-લેકું લક્કડ, ક્રિસપાણું, કાપડ, વગેરે ધરવજારીની અનેક વસ્તુઓ આ બાંદરમાં મળે છે. તેઓએ આ ઉપરાંત પોતાની શાળા, મસ્જિદો, મુસાફરખાનાં આદિ બંધાવી કેમની સારી સેરા કરી છે. ઘણાં લાંબા સમયથી તેઓ અને વસેલા હોઇ, અહીં

પ્રત્યેક સાથે લક્ષ્મી રૂપીથી પણ જોડાયેલા છે અને લક્ષ્મી-અસની તે જલ્પચાર પેટીઓ પણ થઈ ગઈ છે. આ કેમને મુખ્ય કારણે વેપાર છે અને કોરોડો રૂપીઆની મલકમિલકતના તેઓ આજે ધણી છે.

ઠાઠિયાવાડના મેમણ બાઈઓએ પણ વેપારમાં સારી મજાત કરી. તેમનો મુખ્ય વેપાર ચૌખા અને કાપડનો છે. આ કેમમાં મહુમ સર અબ્દુલકરીમ અબ્દુલસદુર જમાલ ચાવલના શાઈ સોદાગર થઈ ગયા. અપર ખર્ચામાં સર જમાલની લાખો રૂપીઆની કીમતની મિલકત હતી. રૂનાં પ્રેસ, તેલની મીસો અને શેરડીનાં પાવેતર માટે હલ્દેરા એક જમીન સર જમાલની હતી. ચૌખાના વેપારીઓમાં તે 'શન' ગણાતા હતા. પેટ્રોલની કંપનીમાં તેઓના સારા હિસ્સો હતો અને તેમની લાખો રૂપીઆની સખાવતોએ તેમને મુકમલસદુર કરેલા.

ગુજરાતી હિન્દુઓમાં સૌથી પ્રથમ પંડિતમાં આવનાર રવ ડૉ પ્રાણજીવનદાસ જગજીવનદાસ મહેતા છે. જલ્દેશમાં વસતા હિંદીઓને પડતી અનેક પ્રકારની દાડમારીઓ રાખે છુમેરા હઠાવી એ કોઈક પ્રિય બાંધા હતા. પ્રથમ રંજુનમાં તેમણે જવાબાનું પોલી હલ્દેરા ગરીબોની દવા કરી તેઓની શુભાશીષ મતિપાઠન કરી હતી. ત્યાર બાદ અવેસાતની દુકાન ખોલી પેલાનો કુરસાનો સમય બહેર સેવામાં ગાજતા. ચૌખા બબ્બર અને અંબેડી બબ્બરમાં મોટા વેપારીઓ ગુજરાતીઓ ન હતા. આજથી ત્રણ દાયકા પૂર્વે મેમણ સ્ટ્રીટના વેપારીઓની ભડો-જલાલી જેમણે જોઈ છે તેઓને આજ કો જગ્યાએ ચાલુ અને ઉપાધારગ્રસ્તો જોઈ અંદેશી થઈ આવે છે. ક્યા છે એ પ્રતિ-ભાશાથી વ્યક્તિઓ—રવ. રોહ મનમુખજાલ દોલતચંદ અંબેડી, રવ. રોહ મુળજીબાઈ આદિ મહા પુરોષો—જેઓનો પડતો બોલ કીટી સેવાશાળી બાઈઓએ ગુજરાતીઓ ગણે શ્રી જેન ચેતા-ગજર મંદિર, ગુજરાતી સખા, શ્રી હિતવર્ધક સભા અને લાય-જેરી આદિ અનેક સંસ્થાઓ ખોલી હતી? આ સહેરના બહેર જવનમાં અમરવદ્ય હમેરો ગુજરાતીઓ ન હતા. પારસી વકીલોએ પણ પેતાના પ્રંધામાં આઈ સારી જમાવટ કરી હતી. રંજુન મ્યુનિસિપાલિટીમાં મહુમ રોહ કાવસજી બેરિસ્ટર અને મહુમ રોહ ધર્માદીગ આલી મુકાં જિતજાતા હતા અને સહેર-સુધરાઈ ખાતામાં સારા ફાળો આપેલો હતો.

ભુનામદના નામર બાઈજી રવ વી. મદનજીવને દક્ષિણ આફ્રિકામાં મહાત્મા ગાંધીજી સાથે મતબેદ યતાં હિંદ આવતાં રંજુનને કિનારે ભીરથા અને કાળા સર્જના કોટ પાટલુન હેંટમાં સમજ થઈ વકીલો અને વેપારીઓને મળ્યા. જલ્દેશના વતની-ઓને રાજકારણના પહેલા પાઠ એમણે શીખવ્યા અને 'યુનાઈટેડ બર્મ' ન્યમનું અંગ્રેજ પત્ર કાઢી જલ્દેશનીઓને તેમણે 'આત્મ-નિર્ણય'નો મહામૂલો મંત્ર આપ્યો. આ દેશની રાંડી પ્રજામાં તેઓ માનીતા થયા અને તે સમયના કાર્યકર્તાઓ સાથે મળી દેશની ઉત્તત કેવા પ્રકારે ચાલતેલી અનેક યેજનામાં જલ્દેશીઓ

સાથે તેઓ જોડાયા. દર વર્ષે ખર્ચાથી તેઓ કૌમિસની બેઠકમાં દાજરી આપતા અને રવ. ડૉ. પી. જે. મહેતાના સહકારથી તેઓએ સ્થાનિક કૌમિસ કમિટી પણ સ્થાપી હતી રવ. દાદાબાઈ નવરોહના એક જન્મદિને એ વી. મદનજીવે કોટ પાટલુનનો ત્યાગ કર્યો અને ધોનિયું, અળો અને ફેંદામાં સમજ થઈ દાજરીમાં મજબૂત લાડી લઈ ચેતારફ ધૂમના લાગ્યા. અમુક વર્ષો બાદ સંસ્થાંતરી વેશ ધારણ કર્યો અને દેશસેવાના વજ્રમાં ઝંખવાબું. પોતાની જિંદગીનાં પાછલાં વર્ષોમાં તેઓ અવધ-તની જેમ ધૂમતા. પછી લક્ષ્મીની લાલચમાં લપસાયા હતા. પરંતુ કોઈદે મદનજીવનાં બહેર સેવાની નેંધ લેનાલાયક ન છે જલ્દેશના પ્રજાજાત નેતા શ્રી રત્નામજી સાથે આપા જલ્દેશમાં જમણ કરી હિંદી-ગદમીઝ એકતાની ખૂબ ચળવળ એમણે કરી હતી, જેના પરિણામે જલ્દેશને હિંદી નુદે કરવાની સરકારી ચળવળથી વિરુદ્ધનો સળગ પક્ષ બોલે થયો જે વલ્લ હયાતી ધરાવે છે ત્યાર બાદ ગુજરાતના રુદ્ધ બાપુ અળાસ તૈયલજીના પુત્ર મિ. એસ. એ. એસ તૈયલજી આળ્યા. તેઓએ હિંદીઓના હક જળવવા યજ્ઞેથી ચળવળોમાં અમરવદ્ય ભાગ લીધો હતો અંગ્રેની કૌમિસ કમિટીના પણ આયેવાન નેતા હતા.

હાલના બહેર જવનમાં અનેક દિશાઓમાં ગુજરાતીઓ ન મોખરે હોય છે. રંજુનમાં લગભગ દરેક ભણીની સંસ્થામાં આયેવાને ગુજરાતીઓ ન છે જલ્દેશમાં કૌમિસ ગુજરાતીઓ સ્થાપી, હિંદુ સભાની પ્રથમ બેઠક બોલાવનાર મુજા સેતક એલળી લાડીખા ગુજરાતીઓ છે; થીઓરોફીકલ સેલ્સાએડીના સંસ્થાપક મહુમ રોહ જી. કાવસજી પારસી બેરિસ્ટર પણ ગુજરાતી હતા અને આજકાલ તેના અમરવદ કાર્યકર્તા મિ. અંબેડેરીયા પણ પારસી બાઈ ન છે. રંજુન મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના હાલના મેયર મિ. જલ્દેશીજી કે જલ્દેશ મુસ્લી પણ ગુજરાતી ન છે.

ધી ગુજરાતી સ્ટુડન્ટસ એસોસીએશનના પ્રાણજી શ્રીજીત મહાસુખરામ મહેતા પોતાના મંડળ દ્વારા છેલ્લે છોક વર્ષથી પોતાની રીતે સખા, બિહાર ખરતીકપ દંડ, હિતવર્ધક સભા, લાયજેરી વગેરે અનેક કપયોગી સંસ્થાઓને સારી મદદ કરી છે અને કરતા રહ્યા છે તેમ જ મહાગુજરાતમાં ભણીતા યજ્ઞેલા દાવનીરોકે શ્રી રાદુમાઈ ગળીઆરા, એમની બહેર સખાવત થી ગુજરાતની રોભા વધારી રહ્યા છે. આ રીતે જલ્દેશમાં ગુજરાતીઓએ ખરેખર ધાવ નામ કરી બળવું છે

—ઈન્દુકુમાર મહેતા

ફોનો માટે અંબરમાં

*** કોઈ ખરેખરા બેલંવાળા માણસે કહાવેલો આ ભુદો પાર પડે તે નેરલો અજબ તોટલો જ કપકારક થવાનો! અં મે રિકાના ગિરિગન પરચણના ફિલન્ટ માગના મિ. લોઈડ જી. કોપ્પિને હમણું એ અજબ જેવી નવી તારીખ

રી છે. એ બંને છે કે ફળના પાકને પક્ષી અને છાતડાં કેટલું
લુકસાન કરે છે એ ઉપદ્રવમાંથી ફળોનું રક્ષણ કરવા માટે
ફળના ઢાંચા તરીકે રબ્બારનો ઘણો જ સરસ રીતે કૃષયોગ
પદ શકે એ તેમની શોધ છે. ફળોની સહેજ મોટું થાય
એટલે તેને રબ્બારના રસમાં બાળી દેવું; જેથી તેનું પતણું પડ
તેની આસપાસ બંધાયેલું જાય છે. પછી જેમજેમ ફળ વધતું
જાય છે તેમતેમ આ 'એર ટાઇટ' પડ પણ તેની સાથે બેસતું
જાય છે. તે એટલું બધું પાતળું હોય છે કે તેમાં થઈને સૂર્યનાં
કિરણો પસાર થઈ શકે છે ! આ રબ્બારનું પડ કચરા અને
મંતુઓથી ફળનું રક્ષણ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ ભારે ફળ
પાકે છે અને તેને ઝાડ પરથી કતારી પડેલા એલવાળા આને
છે ત્યારે પણ તેના ઉપર જ રહીને તેને ખાઈ જઈ અટકાવે
છે. માત્ર એક ફળને કૃષયોગ કરવી વખતે આ પડને હાલની
માફક શાદી નાખી શકાય છે. (અંગ્રેજી કૃષકો)

મીઝુમાટી

ઘાટ બનાવવાની સામાન્ય માટી પાણીથી કેળવેલી હોય
છે. તેને સુકાઈ જતાં વાર લાગતી નથી તેથી મીઝુમાટી જેમ
સાદું નરમ રહેતી 'પ્લાસ્ટીસીન' નામની ચિલાવતી માટી પણ
વાપરે છે. આ મીઝુમાટી કરી મુગતી નથી, પણ તે ઘણી
મોંઘી મળે છે. એવા પ્રકારની માટી થોડી વ્યવસ્થા મેળવણી કરી
ચેર બનાવી શકાય.

ઘેલા જેવા સફેદ કે સાલ માટી લઈને તેમાં ટર્પેન્ટાઇન
અને જીસરીન નાખી લોટની માફક તેને બાંધતી અને પછી
જરૂર પડતી નરમ રાખવા જેટલું વેરોલીન તેમાં મેળવવું એને
સારી પેઠે ચૂરી નાના સારા કરી સંધરતી ને બેઠકો તેમ
વાપરતી.

હાથી વિષે માહિતી આપતો ૧૩૦૦ પાનાનો ગ્રંથ
હાથી એ પ્રાણી હિંદુસ્તાન અને આફ્રિકામાં નજરે પડે
છે; પરંતુ એની સંખ્યા માહિતી આપતું એકેય પુસ્તક આપણી
બાષામાં નથી. અત્યુલ ફ્રેન્કે લખેલી આઈને ઓફ ગરીમાં હાથી
વિષે કેટલીક માહિતી આપવામાં આવેલી છે, પરંતુ એ સંપૂર્ણ
નથી. અને એથી વધુ આશ્ચર્ય કાળજીવાળાં તે એ છે કે જે દેશમાં
હાથી જેવા પ્રાણીનાં દર્શન સુધ્ધાં જે દુર્લભ છે એ દેશ બજાનના
એક સંશોધકે નવ પ્રકારના હાથીઓ સંબંધી માહિતી મેળવી
એક જ કરી તે પછી સર્વાંગ માહિતીપૂર્ણ એક વિસ્તૃત ગ્રંથ
લખ્યો છે. એણે આપેલી માહિતી ધણી મનોરંજક હતી એના
લેખકનું નામ એડમુન્ડો હુલમોટો છે. બજાની બાષામાં હાથીને
'ઝે' કહે છે. આ ગ્રંથનું નામ પણ 'ઝે' રાખવામાં આવ્યું છે.

૧૩૦૦ પાનાના આ ગ્રંથમાં સંકેતો ચિત્રો અને આકૃતિકો
આપવામાં આવેલી છે. એ ગ્રંથનું મહત્ત્વ દર્શાવનારી પ્રસ્તાવના
બજાનના જગન્નિષ્ઠાત પ્રેક્ષક ઇસિઝાવો લખેલી છે. પ્ર-
સ્તુત ગ્રંથના પ્રથમ ખંડમાં હાથીના શરીરની રચના અને તેની
ચિકિત્સા સંબંધી માહિતી તેમજ એ પ્રાણીની ખુશ્ખનાની

ખરી બનેલી સંકેતો વાતો, સિસોન મલાવા આદિ દેશોના
લોકોના અનુભવો વગેરે આપેલું છે. બુદ્ધમાં હાથીઓના કેટલો
અને કેવો ઉપયોગ થઈ શકે, મોટાં મોટાં જંગલો અને ધમારતોનાં
બાંધકામ માટે તેને કેવી રીતે કૃષયોગમાં લઈ શકાય તેની
પણ હબરો કેકાગ્રેથી શોધપૂર્વક મેળવેલી માહિતીઓ એક જ
કરી તેમાં આપવામાં આવી છે.

ખીમ એક વિગતમાં હાથીનાં સંબંધમાં એટલી તો
ઝીવરપટ્ટરી સંપૂર્ણ માહિતી આપવામાં આવી છે કે જે
વાંચીને વાચક આંખો બંધી જાય. આ વિષય માટે લેખકનો
બાસંઘ કેટલો જખરો છે એના ખવાસ એ પુસ્તક સાથે
બેઠેલી સૂચિ કૃષકો લક્ષમાં આવી શકે. આ ગ્રંથમાં લેખકને
સહાયક થઈ પડનાર ગ્રંથોની એકથી વારીનો ડાઠ પાના છે
ગ્રંથપ્રતીના પિતાએ પંદર વર્ષની વયે ગોસાકામાં હાથી-
લાવના બજાર માટે કમેન્ચારી કરી હતી અને એ ધંધામાં
આઠસા વર્ષનો અનુભવ લીધા બાદ ચોતાની સ્વતંત્ર પેઢી
જમાવી હતી તેની એવી ઇચ્છા હતી કે તેના પુત્રે (એટલે
આ ગ્રંથના લેખકે) ચોતાના બાપીકા ધંધામાં જ પડવું અને
એનું વિસ્તૃત જ્ઞાન મેળવવું. આની ઉચ્છ્વથી તેણે ચોતાના પુત્રને
ત્યાંની વિદ્યાપીઠમાં મોકલ્યો અને ત્યાં એણે સતત ફરેલા
પરિશ્રમનું ફલ આ સુવ્ર મળ્યું છે. (સાપ્તાહિક અગાસ)

હિંદી શિષ્યપ્રશ્નોત્તર

પ્રાચીન કાળમાં શિષ્યકળાના પણાં જે પુસ્તકો સંસ્કૃતમાં
હતાં આજે એમનાં નામોનાં પણ પતો લાગતો નથી. જ્યારથી
કેટલાક હિંદી વિદ્વાનોનું ધ્યાન આપણા દેશની શિષ્યકળા
તરફ દોરાયું છે ત્યારથી આ વિષયના કેટલાક ગ્રંથોનો પનો
લાગ્યો છે. મજા સૈકામાં રામસજ નામના એક વિદ્વાન મદ્રાસ
ઈલાકામાં થઈ ગયા. તેમને શિષ્યકળાનો ખારે શોખ હતો
અને તેમણે આ વિષયનું એક મુંઝેર પુસ્તક પણ રચ્યું હતું.
તેમાં એક જગ્યાએ તેમણે લખ્યું છે કે હિંદી શિષ્યકળામાં
૫૨ પ્રકારની કહેવત ચાલતી આવી છે કે હિંદમાં શિષ્યકળાનાં
ગોસડ પુસ્તકો હતાં. દક્ષિણ હિંદમાં શોધખોળ કરતાં આ ગોસડ
ગ્રંથોમાંથી તેમને દસેક ગ્રંથોના કેટલાક ભાગ મળ્યા. આમાંના
નવનાં નામ આ પ્રમાણે છે: (૧) માનસાર, (૨) મયગત,
(૩) કારયપ, (૪) વૈજાનસ, (૫) સક્ષાધિકાર, વિશ્વકર્મીય,
(૬) સનત્કુમાર, (૮) સારસ્વતમ્, (૯) પંચરાત્રમ્.

(હિંદી ઉપરથી)

પ્રખ્યાત નવલકથાકાર મહોન માલસવર્મીએ જ્યારે હિંદી-
ની પ્રબળ દુઃખની વાતો સાંભળી ત્યારે તેનું હૃદય પીચતી
મળ્યું. આ પછીથી તેણે ચોતાના પુસ્તકો અને નાટકોનાં હંગેરિયન
બાષાના તરજુમા માટે જે સંવેદની મળે તે બધી એ શરીય
પ્રબંધે આપી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે ઈ.સ. ૧૯૩૪ના
માર્ચથી વર્ધન મુદ્રીમાં ૧૩૦૦ માહિતીઓ મદદ મેળવી હતી !

શિક્ષાઓ કાલે પ્રેમ દરાણું કરીને આવતો હતો ત્યાં રસતામાં એક અકિષા-એ તેને ફેડ્યો. પ્રેમ કરતો: "હમણાં હું તારા બેઠારહું, ને આ ને કંઈ ખોરાયી દરાણમાં છે તે વે તું ઝૂંચી લઇશ તો ઘેર ગાસાં બેરીઠાકાં બૂબે રબજરો." "પણ હું ચે બૂબ્યો છું, તેનું શું?" "તો મારે ઘેર ચાલ; સી સાથે બેસી ખાઈશું" કહી પ્રેમ તેને ઘેર લઇ ગયો મિસિસ પ્રેમ તેને આતિથ્ય પૂર્વક જગાડ્યો; અને પોતાની તાર્કિક બૂબ સંતોખાઈ એટલે જતાંજતાં બે બાજકાના દાઢગાં એકેએક આગી બૂકતો એ પ્રેમને કહેતો: "મૈયે કે 'બાઈ, તારે નેશને માર્ગે જ રહેને."

આ આદુતિ રાંખના નેથી, એટલેકે નેમાં એક લીટી મખનિંદુમાંથી નીકળી ગોળ આંટો લેતી બહાર આવતી દેખ એવી જણાય છે છતાં અરીસે તેમ નથી; પરંતુ એક નેન્દ્રની આસપાસ અનેક ગોળ કુંડળાં છે. પણ દરેક કુંડળાની લીટી પર ને પોખા ચોરસ પાડેલા છે તેમાંની કાળો લોટી દરિયા ઉપર કરે છે આ કાળી લીટી એવી રીતે દોરી છે કે જેથી બુટી-જુટી લીટીના મખનિંદુમાંથી નીકળી બહાર જતી દેખ એવો ભાસ થાય છે.

કહેવતોના અર્થ: 'મંત્ર, જે મેંશ વજના દે તેનો નથી' મંત્રાણે = કામચલાક ચૂંચો. ને રોજ નવાં કેકાણાં રોધે ને રોજ નવા ચૂલા કરીને રાધે તેના ચૂલા પર ધુપડાની મેશ પળે નાંદિ. રિયર ચૂંચો દેખતો મેશ બાંહે આ ઉપરથી અરિધર મનના માણુરો મારે આ કહેવત વપરાય છે.

ફળના ફસના કાપ કાઢના મારે અરિધરોનની એક લીટી કંઈ પાણીમાં ચોખાળેને વાપરતે

ફોનોઆઈ મારે હરે સાકરિયા રેકડો બની છે. તેનું દુઃકડમાં પેટર લેવાયું છે. વાગે ત્યાં સુધી વગ રો ને પછી ખાઈ ન-કો, પેથી 'આજરની પપુરી' વાળી કહેવત હરે એમ ફેરારો કે 'સાકરની ચકરી, વાગે તેટલી વગાડે ને પછી ખાઈ ન-કો!

પેટોલિવમમાંથી ને રસાયણો જુલાં પડે છે તેની કંબળા એવડી મોટી તે કે તેની માત્ર ચોખું વાગે કરતાં જ ૧૨૦૦ પાનાનું ચોખું બન્યું પે! માનરો?

અનેકાર્યો રાખ: માયા=હેત; મહેર-ખાળી; છળ-મપંચ; પકો માણુસ; આજ-પંખાજ; દોલત; મગતાનો કેઇ પણ વિષય; જેમાંથી આ મકાંડ વાસગામ થાય છે તે આદિ રાક્ષિ: તેની કૃતિ અથવા લીલા.

એક વિચિત્ર અકસ્મત આ નીચે આ-પ્યો છે. એને તમે મને તે જાગૃતી બધી જુઓ, જાણના રાખ જ આજનાનું!

૨-૧૧	૬-૭	૧૦
૯	૧-૧૨	૫-૭
-૪	૮	૦-૮
૩	-૫	૧૨-૧-૦
-૧૦	૭	-૧ ૧૧-૨

જરા બારીકથી જોરો તો બેગી રખના તારા સહેલી જણુરો.

જગતના જુદાજુદા દેશોના સવતે આ પથે આ કયા છે તેન બહુતા હો તો—

ઇસવી સમ	૧૯૩૫
ચીનનો	૪૫૬૭
આર્મિનીઆનો	૧૩૮૨
કુશીઓપીઆનો	૧૨૪૩
ઇન્ડિયનો	૧૯૩૦
ઇરાનનો	૧૩૧૩
અવાનનો	૨૫૨૩
ચદુરીઓનો	૫૧૬૫
હીબરી	૧૩૫૩-૫૪
વિક્રમ સંવત	૧૯૯૧

ફોટોગ્રાફી કરનારાઓ મારે એક સારી પણ ઉપયોગી નુસ્તો છે જેઇએ માત્ર થોડાં પાણીમાં એમાંથી નમે નેને-દિનો અને મિ.ટ રાખનાનું આલેખ બનાવી સારી. પહેલાં તો બધાં પા-ળીઓનાં ડાંકણ બે ચી ન બો. પછી

મયાએ કાળી તરફ પહેલા ચિત્રમાં જનાંયા પ્રગાળે, કોઈના ડાંકણનો ગુદરતોના કામ લીનો કરી તે બીજ પાણીનીબાની અંદર પીક તરફ રહે તેવી રીતે નાખી મેંદાદી દો. આમ ને આમ બીજામાં ચોંબું, ચીજમાં ચોખું એમ જેટલું બહું આલેખ બનાવતું દે ૫ તેરલાં પાણીમાં મેંદાદાંબે બઝો; અને છેવટે પહેલા પાણીનીબાનું છૂટું રહેતું ડાંકણ અને છેલ્લાનો આગળનો આગ, પાણીનીબાના જ માગના બે પૂકાના કાકાને મેંદાદી દો, અથવા જુકાબાંડી પરી બંધાનો દો, મિડ્યે તમાર્ આલેખ તૈયાર થઈ ગયું

ક્રમાર

અંક ૧૩૮

પ્રવર્તી કાલના નાગરિકો માટેનું આજનું અસિકાર્ગ-૧૨૦૪૬-૧૯૯૧ તેત્રી • સુવિશેષકર સવળ • સંપાદક: ખચુભાઈ

લગવાન મહાવીરની દીક્ષા

(દરવીસનના ૧૪મા સૈકાના અનભાવની ચિત્રકથાનો નમૂનો)

‘જેન (ચિત્રકથા: પદ્મ) નામનો જૈનાશ્રિત ચિત્રકથાનો એ અવધાનિય શ્રેષ્ઠ ધોધ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થનાર છે તેમાંથી જૈનોના ‘કલ્પસૂત્ર’ના એક પાનાની મુદ્રા આ ઉપર ઉતારી છે. સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ અને ધર્મની મુલાકાત પ્રસારની આ ચિત્રકથા એક અનેરી કાવ્ય સૌમ્યેશી પદ્ધિ દ્વિતીમાં દૂલીકાથી રહી હતી અને છેક ૧૮મા સૈકાના અંત સુધી તેના તાર વણતરનો વાવુ હતો. એની મુખ્ય ખૂબી તો સારથ દેખામાં આમેલન કથાનિર્ણય કરવાની તેની શક્તિમાં છે. વાદ્યમયની સાથે ચિત્રકથા દેવો વારં મેળવે છે તે કાવિવચામાં ‘કલ્પસૂત્ર’ની પ્રતિ અવધિ કરી નાખે છે. આખું યે પાત્ર સાહિત્ય, વિચાર અને દષ્ટિ માટે મુંઝવે રેલક સામગ્રીપર્ષે પાળ વની રહે છે. ચિત્રકથા અને જીવિકાના એક સમજનારા એ ચિત્રકારોએ જોણા ક ઉપાદ લાવવાનો પ્રયત્ન કરી કર્યા વિના જ ભૂમિકાની સમતોલ લરાણી અને રંગજાની વિજાન એવી સાથથી છે કે તેજ અને મન આનંદમય સમાધિમાં રિયર થઈ ભવ છે. ઉપરના ચિત્રનું કથાનક એ શ્રેષ્ઠ (જેન ચિત્રકથા: મુખ)ના પ્રકારી જાણી સારાભાઈ નથાને જ નીચે મુજબ અર્થે છે:

“ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એક જ પ્રયત્ન છે, તેમાં કથાના પરિચયનો સફળતા નીચેના પાત્રનીના ચિત્રથી થાય છે. પચાસ મુખ્ય જાંબી, પચીસ મુખ્ય પહેણી, ઝડીસ મુખ્ય જાંબી, એકાદમ સેકડો અને એકાદમ સેકડો અને અલ્પિમા. તથા મુખ્યેથી જડિત, એવી ‘ચંદ્રપ્રભા’ નામની પાત્રનીમાં પ્રભુ (મહાવીર) દીક્ષા લેવા નિસર્થ.

તે સમયે હેમંત ઋતુનો પહેલો મહિનો માનસાર માસ, પહેલું પાખવાદિયું કૃષ્ણપક્ષ અને દશમની નિધિ હતી. તે વેળા તેમણે જડિત તપ કર્યો હતો અને વિષુદ્ધ લેશ્યાઓ વર્તી હતી. પ્રભુના જમણે પડેને કુલની મકતરા સ્ત્રી હંસલક્ષ્ણ (કાવડની ભવિષ્યો) ઉત્તમ સારી લાગે એવી હતી. ઝાંઝે પડેને પ્રભુની ધાવમથા દીક્ષામાં ઉપકરણ લઈને એવી હતી. સર્વે પ્રકારની તૈયારી થઈ રહ્યા પછી નિદિવનની આસપાસી તેના સેવકોએ ધાવમથા ઉપાડી, આ પછી ચિત્રના અગ્રગંધારે, ઉપરના ચિત્રમાં વર્ણવેલો પ્રભુ મહાવીરે કહેલો અવગારપણા (સાધુમન)નો સ્વીકારનો પ્રત્યં જોવાનો છે. અરોહ વૃક્ષ (આસોપાડન નાંક)ની ટેણા આવી પ્રભુ નીચે ઊતર્યા અને પોતાની મેળે જ આભૂણે ઉતારવા લાગ્યા. સર્વે અવગારોનો ત્યાગ કર્યા પછી, પ્રભુ લગવાન મહાવીરે પોતાની મેળે જ એક મુદ્રિ થકે કાઢીમૂળનો અને ચાર મુદ્રિ થકે મસકના દેશનો એવા ઘોડે વંચમુદ્રિ લેવા કહેલો. એ વેળા નિર્ગળ છકુનો તેપ તો હતો જ. ઉપર કાણુનો નક્ષત્ર સાથે ચંડનો ધોળ થયો. ત્યારે ઇન્દ્રે કાળા ખળા ઉપર આપન કરેલું દેવગ્ય વચ મહાલુ કરીને, એકલા એકલે રામદેવરહિતપણે દેશનો લોપ કરવાણ ડગથી અને કોપાદિને કર કરવાણ જાવથી મુંઠ થઈને, મૂઢવાસથી નીકળી તે અનગારપણાને-સાધુપણને પામ્યા.”

વનકૂલ

• ગંધકાન્તા

મારે મોઢે મધુ ટપકતી ચૂમીઓ ના ભલે હો !
કે ના માફે સ્થલ અલકની વેણીમાં યે ભલે હો !
સૈનિકોના સમરપથમાં ના ભલે ધન્ય થાઉં,
છો ના પામું શહીદશયની ચેડમાં લીન થાવું.
છેટી, છેટી ! હૃદયવીંધતી માળીની અર્થદષ્ટિ !
છેટાં, છેટાં ! સુકુટ, રથના, મૂર્તિ ને મંદિરો હો !
ને છેટી છો મુજથી કવિની કલ્પનારંગવૃષ્ટિ,
ને ખીલું યે ઘણું ય અણબણું રહું દૂર છો રે !

મારે પાચે સુરભિભર હૈયે સહ્યા છે મુજેથી.
મૂંગેમૂંગે જળમ વળાંખી મધુમખખીઓથી.
ને તો યે હું નિતનિત નવી સૌરભે હૈયું ખોલું.
ના રાખું કે ભ્રમરડર; હૈયે છુપી ગૂઢ આશાઃ
કે સંચિલી કણકણી બધે "આત્મગંધોની ઢાળું
જ્યારે પેલો વન ધુમી વહે વિશ્વનો માતરિશ્વા.

ઉમાશંકર જોષી

જગીયાના કૂલને સહેજે જે લાગનપાગન, ઉમઠા તકે, કરવાની કે ધન્યતા મળે તે વનના કૂલને નસીએ નથી. એને, જે કંઈ હોય તો, છે કોઈ એકાન્ત અણિ અમવાના મધમાખોના ડંખ. પણ એ ખૂણાનું વનકૂલ પોતાના નસીયને ફેલું નથી. એ તો એની મેગે ખીલતું જ રહે છે; કેમકે એ પોતાની એક દૂરની નિર્ભર આશા પર ખુસ્તાક છે. એ આશા એટલી કે જ્યારે વિશ્વને વ્યાપી લેતો પેટો સ્વર્ગીય વાયું વન લરીને જગી તોડે ત્યારે પોતાની સંઘી રાખેલી આત્મગંધની જે કંઈ હોય તે કણોએ કણોએ માતરિશ્વને ચરણે ધરા દેવી. (૧) સૌને, અલખત, એક એનવલાવનાનું રૂપ છે. જગતની પ્રાતિકરમતીથી અજમેા, આત્મમંથનોના ડંખો છરવનો કંઈ છપ, માતરિશ્વા જેવી કોઈ વિશ્વવ્યાપી લાવનાના સંચારની રાહ એના પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની તૈયારી સેવી રહે છે એ સિચિત્તું 'વનકૂલ'ને એવે આમાં જ્યાં આપ્યું છે.

મારો જીવ

મેં દ્રિકની ખીણમાં ગજબાની ક' ખુવારી

● જિહ્વારનો ધરતીકંપ અને કનેરાની પાલગાલી દુનિયાની કાંઈપણ નેદનાને વાસરોને જોવા લીધેલું પ્રસંગો કહી શકાય; પણ શુદ્ધસતમાં મેં દ્રિકની પરીક્ષા પાછળ રી જ્વનો કુસ્માન થઈ રહી છે તેનો ખ્યાલ મઠા પીનાં છાંયું વાંચનાં પેનાના એકાદ સળંગીનું નામ શોધનારાઓને કદિ આપી શકે જ નહિ, એની ગને પણ આતરી યદ છે (વરસોવરમ યુનીવર્સિટીની પ્રતાપી)! ઝગવણી આગળ મૂકે મોંએ મરદન કુમાળી રહેલી યુવાન મગ

શી રીતે મૃત્યુ, પાલગાલી અને જાનાખરાળીને માર્ગે સ્વીકૃત્ય છે તેનો અરે આક મારા અંક મિત્રે અંક ખાનાથી વિજયસુર્યા આપ્યો ત્યારે મારે અંતર પસોવાઈ રહ્યું છે. યુનીવર્સિટીના સુકાનીઓના કાંઈકે તેા સ્વદેશની ખરી જાતિ સાદનારા હશે. તેઓ માતૃભૂમિની લીધીજમ વાળીઓ જાણી નાખની આ પરીક્ષામાળામાંથી પ્રત્યાજ્ઞ ઉઠાડે અને સ્વાસ્થ્યને પંથ ઉપાડવા કંઈકે મગામલ કરશે, માળાપોને તાજ્યોને અને દેશમારતરોને આ હાસથી દૂર થવાના સંદેશ-વાલકા બનાવશે તે જ સો વાતના એક દિવાલ જેમ આપણી ભાવી એકાદ જગરી દેશને સજ્જન સખી શકશે.

પણ આપણે કાંઈ સહેજમાં સમજાએ એવા નથી. મારા મિત્રે મારી સામે જોવાની પુરુષપ્રકાપો વાળીમાં અમને કહ્યું કે તમે ભર્થકર અત્યાચારો અને ધરતીકંપની ખુરાલીઓની નોંધ લેતાં મહીનાઓ મુખી પ્રતના કાન ફેલી નાખ્યા છે, ન્યારે હાથે કરીને રહેસાતી પ્રભની કુસાની પર ધીરેરે પણ

મકાસ નાખ્યા મેલા સરખી પે કરતા નથી? એમણે કહ્યું કે મેં દ્રિકની પરીક્ષાના પરિણામે દેશનાં ૧૨૦૦૦ વર્ષો ફેરો લીધાં છે. ખાર હનર વર્ષો કેટલું કામ જલ્પન કરી શકે? ખાર હનર વર્ષો પર જગન દેરલી આસાઓ રચી શકે, કેટલી પ્રજાતિ સાધી શકે? તે બધું મેં દ્રિકની કલમના ઝાંકે પાલગાલીના ચોપડે નોંધાયું છે. ખાર હનર યુવાનો છંદગીનું એક વર્ષ નવુંકે લેહશે, છંદગીનું એક વર્ષ મોડા બગશે, એક વર્ષ એાંકું મોગવશે તેનો આર્થિક દંડિજે કંઈ વિચાર કરી શકાય અરે? એ ખાર હનર વર્ષ પાછળ માળાગોજે બદેલી દીઓ, ચોપડીઓ અને ખોરાકીનાં જ્યૈતરીકે સરેરાસ મેં જલ્પ પર વાસના ૧૨૦ રૂપિયા મૂકે તેા ૧૨૦૦૦૫૧૨૦ (લગભગ સાડા ચીઢલાખ રૂપિયા)ની રકમ પ્રત્યે ફના કરી લીધી મજારી. ખાર હનરની

પાછળ ખીલે નિરાશા, નાસીપાસી અને સંબંધોના વિચ્છેદ કે જીવનનાં મરડાઓનાં સુકાનો વગેરેના બેગ પાછેલાં માનવી-ઓની સંખ્યા તેથી પણ વધી જશે. જે દેશના શિક્ષણપ્રણેતાઓ આવી શર્ષકર ફનાબીરીનો હિસાબ બેઠ કાઢ વિચારણા કરવા તત્પર થતા નથી એ દેશનું બાવી શી રીતે તરતું બને? એની જવાબદારી સમજનારાનાં પ્રાયશ્ચિત સાં હોઈ શકે?

જર્મનીના શિક્ષણવિધાયકોની સતત્વિત્ત ચિંતા હોય છે કે તમે કોઈના જીવનમાં એક પણ પર્યાય આપી શકતા નથી તો તે ખેંચા લેવાનો હલક કાઢીને નથી. આગળ જવાનો માર્ગ દરેક માટે ખુલ્લો જ રહેવો જોઈએ. આગાધાતને ધંધે ચડેલી પ્રવ્રતના આગુઓ જ તે નિશાની લઈ શકે.

રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક

● ૨૬, રણજીતરામના જીવનની સુરાસ કાળનું અંતર બેદીને પણ નર્તમાનનાં સાહિત્ય અને સંસ્કાર પર ફેલાતી દેખાય છે તે રાજગદારાબ કે શ્રીમંત, પદ્મીધારી કે મોટા પસીલા-વાળા અથવા મહાન પંડિત પણ નહોતા, છતાં જીવનની નિષ્ઠા અને એકપાકયતાએ ફરી તે આપણા ચિરંતન મહાત્માનું સ્થાન પાડ્યા છે. એમના સમું આપક જીવન જીવનાર, ગુજરાતની એકતા અને એકતાવાળાં ગુણતાન રહેવારણીનું નરરન આપણને સાંપડેલ્યારે જક એમના સ્મરણમાં કેટલાક મિત્રોએ, ને હવેથી અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિના સેવકો, ક્ષાસકો અને સર્જકોમાંથી વળતોવળત કામક નરો શોધી રણજીતરામ ચંદ્રક આપવાનું છેલ્લાં થોડાં વર્ષોથી રાક કર્યું છે તે વૈધી આ વખતે જે ત્રણ સાહિત્યકારોને એ ચંદ્રક આપ્યો છે તેમને જોતાં એ ચંદ્રકની સાધકતા સિદ્ધ થાય છે શ્રી રમણલાલ દેસાઈની નવલકથાઓમાં આજના ગુજરાતી સંસારનાં સત્વાં પાત્રો અને ધિત્રો અમરત્વ પામ્યાં છે, જોટલું જ નહિ પણ તેમની સાક્ષણિક વિરાહતા અને મહુર્થ એમાં આજેજીવ અંકિત થયાં છે કાળની ધૂળમાંથી કેટલીયે તેજસ્વો હકીકતો સિદ્ધ પુરાવા સાથે ક્રમેમાં અંધનાર શ્રી રામમણિરાવનો ઉગાર તો, હનિહાસના એક સાચા અને ચુરત ઉપાસક તરીકે સમન્ત ગુજરાત કપર છે. ત્રીજા શ્રી સુન્દરમ્ વયમાં મુખ્યત્વે સૌથી નાના છતાં, નવધુગની ગુજરાતી કવિતાની પ્રતિનિધિ ત્રણ એ-મની કલ્પ પૂરતી પ્રૌઢ છે જેમને મોટાં સન્માનો અને સ્પષ્ટનો આવકારી રહ્યાં છે તેમને બાદ કરતાં ખુણખુણી ગુજરાતની સંસ્કારસમૃદ્ધિમાં જોયે કાણે આપતાં આવાં રંગોની કલ્પ ખીજ શી રીતે થઈ શકે? —ર.મ.રા.

૧૯૩૨-૩૩-૩૪ના રણજીતરામ ચંદ્રક મેળાવનારનાએ જગણી જાનુઆરી (મયાળેથી): શ્રી રમણલાલ વર્તતલાલ દેસાઈ ઉત્કૃષ્ટ સામાજિક નવલકથા માટે (૧૯૩૨); શ્રી રામમણિરાવ જોમરાવ ઉત્કૃષ્ટ ઇતિહાસ અને સંશોધનકાર્ય માટે (૧૯૩૩); શ્રી ત્રિભુવનદાસ ધુરંધરાતમદાસ હુકાર (સુન્દરમ) ઉત્કૃષ્ટ કાવ્યસાહિત્ય માટે (૧૯૩૪). (ફોટો: કુમાર કામોલવ)

એક સૌર્યભરી સાહસકથા

ગયા અંકથી આજુ

હુ તો ગઇ સાંજે જ ન્યારે લા કેસેલાંનના
તુનક ઉપરથી દૂરગીન મેંડાઇ હતી ત્યારે એના
કાચમા આશાપુરા કોઇ વાણિયાસાથ લગાયા જેવું,
પાટના ધોકડા ઉસેડતા ખટારા મિસાલ, ધીમી ચામે
અથડાતું ફેટાતું, જલાજ દેખાયું હતું. એના દેગધડ
વગરના લિગાસવાળા ભૂખડુ ખારવાઓ મરવાની
આગસે જીવના હોય તેમ આમતેમ ફરતા દેખાતા
હતા. અચાક ચંદ્રવા જેવો એનો નાખવો દૂરથી પહોં,
ઠીંછ દિમાગની એ ક્રેન્ચ ફતેદમારને આનજૂભરી જનલે
સલામો કરતો હતો. એવા નમાલા જલાજે તો ફેટલાં પે,
આખો વખત, એ કાગ પારે જતા આવતા હતા, અને
એ પધાની જડતી લેવાના હેવાયા ક્રેન્ચ અફસરો જતો,
દહાડે ગાફલ નહિ તો પે બેફિકર જેવા જાની ગયા
હતા. ન્યારે દૂર અમકતા ફોનોશે ઇશારાથી આશાપુરાની
શકમંદ સફર વિષે અંદેશો જળ્યાઓ ત્યારે પહોં, દમેસ
પેટે ખુરશી ચાણાએ ફરી કો'ક જગતરમ પહોંચાડી
છે એમ સૌ માનતા હતા.

એ ચેરાગી મુકતેગો પછી અધ કલાકે, લંગર
ઉપાડ્યા પહેલાં, નજીકના કિનારેથી એક ઝડપી
કટારીમાં બેસી બે જણ ફતેદમારી ઉપર આગવા
અને કૅપ્ટન મુફ્ફરેનની મુલાકાત માગી. નવા આવ-
નારમાંનો એક, જીવાન ક્રેન્ચ ખુરશી અફસર હતો
અને બીજો શીળાચટ્ટો ઇસ્લામાળાદી હતો. એ મુલાકાતને
પરિણામે એ ઇસ્લામાળાદી જનસુસને સાથે લઇ લા
કેસેલાવાતે તકડથી પગે છોડ્યો. કેટિયાના પાટના
ધોકડામાં ક્રેન્ચ રાજ્યના દુરમનોના ઉવગોગ માટે
આરૂંદ તમંચા ભાવી હતા એટલું તો દવે નહીં હતું.
પણ છતાં એ કેટિયો દાણચેરીની માલભરતી ઉપસંત
ગીંબે પહોં ધંધા કરતો દરો એ વાનની કાછને અંધ
પહોં ગોંતી આવી.

કેટિયાને જોઇ ન્યારે ફતેદમારે પહેલો ખાર કપોં
ન્યારે એની મંકસંઠ માંત્રે એ બેવફૂદ નાખવાઓને
ગંભીરવાની જે હતી. આગળ અનેકવાર આ જ

જગ્યાએ જન્યું હતું તેમ, ધણું તો એ કેટિયો, ધડીમર
ચરચરક સરપણિયા ચોલાવતો આમતેમ નાસવામાં
ફાંકો મારી છેવટે તાબે થશે એ વિષે કૅપ્ટન મુફ્ફરેનને
અંદેશો ન હતો; છતાં એ નાસી નાં છૂટે એવો પોકો
બંદોખરન કરવા ખાતર, કેટિયા તરફ ચોતાનું ભરાવદાર
પડખું ખોસી, અંદર ફેસેલી તોપોની સજવળતી ફાટો
ફતેદમાર એને દેખાડ્યા જતી હતી;—એટલામાં તો
અચિનતું આલ ફાટ્યું...

ફતેદમારની તુંદમિજાતી બેયરવાધના જવાજમાં
આશાપુરાની ભેગણીઓએ વધવેલા ગોળાઓ અચૂક
તેમ લેના ગ્રાટકયા અને ફતેદમારના જગ્યુના હેઠેલી
સાપણમાંથી ત્રણ જગ્યાએ ફાડિયાં નીકળી પડ્યાં!
ત્રણ સામટા ધાના આંચકાથી ફતેદમાર ખાંચી ઘઇ
ગઇ અને એની તોપોનાં મોં પાણી તરફ ફૂંકી રહ્યાં!
ફરી એ સભર થાય તે પહેલાં તો કેટિયો ફતેદમારના
પડખા સામે મોરો અડાવવા ઉથામણીદેવા મંડ્યો હતો.

કૅપ્ટન મુફ્ફરેન અનેક જંગોને જીતી હતો. કાં તો
કેટિયાની જાત પારખવામાં બૂલ ઘડ, કાં તો પેલા ચપર-
ખંધા ઇસ્લામાળાદી જનસુસે થાપ ખાધી, કે થાપ ખર-
રાની, એવા વિચાર તેના મગજમાં ફાણીયાર આગ્યા બેળા
જ સમી ગયા. જંગ વખતે શરૂ સાવજો વિચાર ન
કરે;—એ તો કંપલાવે.

કેટિયાના જન આસપાસ ઉફરેલી ધુંવાડ વેરાઇ
રહે એટલામાં તો મુફ્ફરેન ગાઇ બિડ્યો. એના પડકાર
બેળી લા કેસેલાંન જંગના બેમથી મોરારાંદાર
ધણખણી બીડી. એને મોરચેમોરચેથી, ન્યાં સોંત સુએ
લંધી, ધચથળતા ગોળાઓની ભડીમાર બીડી.

મકનો નાપક પણ પૂરો બેલાડી હતો. ફિરાંસિયા,
વસંદા, ફિરંગી વગેરે બધી પે સોકાતની લાગવક
તરડીબોનો એ સારીરીતે બોધો હતા. એજી ફતેદમાર
સામે મોરો અડાવો લાં તો દુરમનની બડીમાર એની
આસપાસ પાણીમાં ફુંગરાઓ જગાડતી સમી ગઇ.
ધીમેથી રાંગ ફેરવતી ફતેદમાર ઉપર કેટિયાની મોરચી

ફ્રેન્ચ ફ્લેટમારલા કોસોલાંતની હંગમિત્તીના અવાજમાં આશાપુરાની ભેગળીઓએ વર્ષા-
વેલા ગોળાઓ અચૂક તેમ સેતા ત્રાટક્યા અને ફ્લેટમારના જખુવા ઢેરની સાંપસુમાંથી તથા
જગ્યાએ ફાટિયાં નીકળી પડ્યાં. તથા સામટા ધાના આંચકાથી ફ્લેટમાર આંચી થઈ ગઈ.

(ચિત્રેત્ર)

એકલ ભેગણી દાવાનળ પટકી રહી હતી. ઓઘીમિયાં
માંછના દિલમાં દગો હતો એટલો એના બારદમાં ન
હતો એમ પૂરવાર કરતા એ બાર ઉપર બારમાંનો
એક અગનફાટ મલોત્રો કોસોલાંતના રવિસર ઉપર
ધડક્યો અને બકરા સોંત રીપ ઊખેડી એ લંગારને

પેતા સાથે ખાણીમાં દફનાવી ગયો. પૂછકે વાતપડતાં
એમ કોઈ કાળિ નાગ છંડેડપ, તેમ આ કારી જખમની
વેદનાથી લા કોસોલાંત ધૂમની બોધાર-બાણ મધ અને
એના બોલંદાને આશાપુરાના તુનક ઉપર તાકીતાકાને
છમ, બોધિયા અને મરજાંટની મુશળ ત્રિષ્ટ કરવા

માંડયા. પણ મોરા વાંદાર ચિર ચઢ ગએલા કાટિયાને એ બહુ નુકસાન પહોંચાડી ન શક્યા. દમ્યાન એ સૂસવના દાવા નળ વચ્ચે તથા બદાદર ફ્રેન્ચ જવાનો જખમાએલા સુકા નો યોગડયાગડ કદવા શખગાર અડી નીચે ઝૂકી પડ્યા.

રત્નમંડી આશાપુરા પણ ધા બદલ ધાની ઝડી જ ખેલાવવા મંડી. જ્ઞેનજ્ઞેનામાં તો ખેડનાક ધમસાણ મચી રહ્યું. એ જે દુશ્મનોના કાલિત્ર દાવ બેળા દરિયા અને વાવડે પણ દવે પાસા ફેંકવા લાગ્યા દના. જુવારિયા તકળી રેકે રેક અને સમાલિયા વાનડાના દડસેલાથી જંને જવાળો પૂરવ નરક ધસાવા માંડ્યો દતાં. રીમપાર ઝાંખા ધુમ્મસની આછી દોર જેવી દેખાઇ રહેલી ડુંગરાડ કંદાર રીમનાં કુડાળાં તોડતી જતીતી અને લાગ મળે બેષ જણ મુંદાકડીઓ લેતાં લેતાં ફરી મજલે તાગ શિરોટા ખેળાતાતા, જતાં પણ એક ખીમના ધા ખાતા ચુકાવતા, ધુંવાડી આંધી પાછળ સામું પડ્યું ખેળાયા રાંગબૂક ભમરિયો દેતા અને ઇવસેણ લાડકાથી પંડ જથાવતા, કંદારને ટુકડાતા જતાતા, મામસો ઇવસોટાસટનો હોતાં આ દૂરની કંદારની બેષમાંથી એકેને પરવાદ નોતા.

ફતેદમારના તુતક ઉપર દેશપ્રાણ ફિરંસિયાઓ અને પેટિયાદાર છસ્ત્રામાગાદી ખલાસીઓ બિજરાઇ રહ્યાતા. દુખખણ મુરખનાં નામચીન બારુદખાનાંમાં દાબેલી તોપોના કોઇ જાર, કાટિયાના બદન ઉપર ઝીકાતો દેખાતો ત્યારે આ ખલાસીઓ દરખથી ચિત્કાર કરી ખેલતાતા, એ પૂક્યાખડી ફૂલાતા જોલંદાને કાટિયાના મરમ આંધીને ધા કમંજતાતા, પણ જતાં કાટિયાનો દિમાગ નરમ પડતો નોતા, આશાપુરાની જોગણીઓ પણ ફતેદમારના તુતક ઉપર કેર વરસાવી રહી હતી.

એ મગફર નાખવાને દવે ક્રાન્સનો લોખંડી પંજો ચખાડવાનો કૅપ્ટન સુફુરેને નિશ્ચય કર્યો. કાટિયાની તોપોની પરવા કર્યા વગર ફતેદમારને પકખાંબાર ફેરવવાનો એણે હુકમ દીધો. ફતેદમારની નવનવ શૈર બારુદ નોશ કરતી આઠ લાંબી નાળોને બેષડ ગોળાથી ભરવાનો એણે હુકમ કર્યો; ફતેદમાર જોટલી જંને જોટલી કાટિયાને ટુકડાવવાનો એણે હુકમ કર્યો; અને ઇશારો થતાં જ આઠેઆઠ નાળાના લાડકાથી કાટિયાનું પડ્યું જિતરહી નાખવાનો એણે મનસૂનો કર્યો;—અને જાણે આ જથા હુકમો કાટિયો દૂરથી પણ સમજ્યો હોય તેમ, ફતેદમારને આ ગોઠવણ પૂરી કરવાની પાંચ પળ મળે તે

પહેલાં તો કાટિયાના કણા ઉપરથી આગ જેવો ગો-કણિયો વહૂટયો અને ફતેદમારની બિજાર નીચે ગાળું ફાંડતો ફાલકાના મુકા કાટમાં ઘૂસી ગયો, અને ફાલકામાં આગ સળગે તે પહેલાં તો એ ગાળામાંથી ધૂળ બો-લાવતો દરિયામાં અંદર ધસ્યો! કૅપ્ટન સુફુરેને પંડે ફાલકામાં ડેકર પડ્યો. ઉપરાઉપર કનિયા પકડી હાંસી હાંસી ગાળું ફાટવાં માણસોને પકારવા લાગ્યો, કંકા ઉપર માણસો મેલી પાણી ઉભેલાવવા માંડ્યો, અને એ જ્યાંની વચ્ચે ચિર મોન જેવી ઝાંચાં વકારીતેવાર બોલેલી નવશેરિયા નાળોના કાન આંધવાનો એણે ઇશારો કર્યો.

આશાપુરા ઉપર તો જાણે નરી ભૂતાવળ જાગી દની. બારુદથી કાળાંમેસ ખોલાં બદન ઉપર લોલિયાળ લીરાટથી ભયંકર લાગતા એ મુઠ્ઠીશર નાખવાઓ, દવામાં બિજળતા, એપ્રોસાથે બધે પહોંચી વળવા મથતા દના; બૂખ્યાં બપેર ખખડાવતી જોગણીઓને બારુદ ગમેલાના અસોસ નૈવેદ્ય ધર્મો જતાતા; લોહીથી વારંવાર લપસણા જની જના સચા ઉપર રેતીનાં પીપાં ફલવતા જતાતા; રાજગતા રસના ને સરપણા ઉપર પાણીની મોટો રેડના જતાતા; તૂટતી આલાદને મારગ આડેથી કિપાડી રાંગ જાદાર વામ્યા જતાતા; મકનાની ત્રાક બેળા ધામણ, સાર ને કત ફેરવતા જતાતા; પડ્યા સાથીને ઝંકમાં લઇ જઈ સુવાડતા જતાતા;—અને આ બેરવી ભૂતાવળ વચ્ચે ચિનાકપાણી જેવો મકનો નાપક સુકાનને બાવડે જકડી, ત્રાફકતો ત્રાફકતો ગજગજ બિજળતો જતોતા; દુશ્મનનો એકેએક દાવ પહેલેથી કળી જઇ ચુકાવતો જતોતા; સામા કર્યા વે નળખાં ચાતા દેખાવ ત્યાં ધા ઉપર ધા માથે જતોતા; શરોને પડકારતો, કાષરતે ડારતો, જતેડી છાડયા ચિના કો-ટિયાની ઉપર, નીચે અને આરપાર બધે જાણે દાજર જેવો, ખાસવાખારવાનાં બાવડોને જળ દેતો એ પચ્છમ-ધત્તો સાધર જાણે ધીંગાણું જાણે મદાથી રહ્યો દતો.

ફતેદમારના ખજામાં ગાળું પાડી ફરી એનાં સ-મારેલાં સુખાણ સોંત ગોરવો માંડ્યા આશાપુરાએ ત્રાંસી રાંગ મંડી, ત્યાં તો ફતેદમાર ઉપરથી નવશેરી નખોલા સૂસવતા ગોળા ફૂટ્યા, અને એક કિરમતદાર ગોળો કાટિયાના વડાખુવાને ખૂળ સોંત બોળેડતો બેખ-ડાયો. લાંબીની સૂંદ જેવી આલાદ જાણે કાચા સૂતરના તાંનણા હોય તેમ એક જાણુથી ફટાફટ તૂટી ગઇ અને ખુલો રાંગ ઉપર દળવા માંડ્યો. દ્વંદ્વીમીર વેદનાથી હોય

તેમ, એ દળતા ખુવાના બળભારે કોટિયો પણ પાણી ઉપર દળવા માંડ્યો. ચડતી રંગની તોષોમાંની એક, બંધ તોડી, દળતા જતા સધા ઉપર ગળાવા માંડી; બીજી તોષો ગાંઝા સાંઢ પેઠે બંધ તોડવા બલે ઉઠી રહી. નાખવાઓ બ્યાં હાથ પડે હાં લટકી રહ્યા. કોટિયાની રંગ દૂધી રહી અને આ જોઈ લા કેસો-લાંતના તુતક ઉપરથી જ્યેષ્ઠા બહેનો: 'વિવલા કાંસ!'

કાનજ માનગ બાળે તુતકે સરતો ભેંકમાંથી એક મોટી કુવાડી લઇ આવ્યો અને દાંત લીસી ડારાથી જરીક ઉપર લોખંડી થા ઝીકવા માંડ્યો. પા તસુ, અરધો તસુ કરતો ખુચો કપાવા લાગ્યો અને છેવટે ધગાકાભેર પાણીમાં પડ્યો. અચૂતકુંભીની જંદથી ખુન-છંપન પાગતા લક્ષમણ પેઠે, કોર સેકેરતો કોટિયો ફરી સજાર થયો. અંત બહુ ટૂંકડે આવી પહોંચેલી ફતેહમાર ઉપર એના નાંદાર મોરચાએ તથે ખુશાલીના બાર ઉપા-ડ્યા અને ફતેહમારની કમળી આશાદમાં આગ લગાડી.

હવે ફતેહમારની સ્થિતિ કફેડી બની ગઇ. નીચે માખામાંથી પાણી જોરે કંપે જતું હતું. એના કારે ફતેહમાર ખાંતી થઇ ગઇ હતી અને તોષોને સોંત નોતી મળતી. સુખાંજી તો પહેલેથી જ જખમાં હતું, તીર ધોરા ક્યારના કપાઈ ગયા'તા અને જો કલમીની આગ નીચે પહોંચે તો ખાફાણાનું ફાટીને જલાજને આદર ઉઠાડી દે. આ ગંભીર સ્થિતિને પહોંચી વળવા કૅપ્ટન સુધ્ધરને ઠંડી ઉપર જોઇએ તે સિવાયના બધાને આગ ખુલાવવા હોડાવ્યા અને તજદીક આવેલા કોટિયા ઉપર, ચૂપ જોડેલી તોષોની આવેજમાં તમચાઓ ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. ફતેહમારના રસાઓ પર ચડી જારકંદાએ ચીધાચીધાને તમચાઓ ચલાવવા લાગ્યા, આશાપુરાના સધાને ગોવા સફા કરવા માંડ્યા, તુતક પર દેખાય તેને વીંધવા માંડ્યા અને જોનજોતામાં કોટિયાના તુતક ઉપર જે જ માથા દેખાવા લાગ્યાં: છેતોડી ઉપર મકના નાયકનું અને મોરા ઉપર કાનજ ગાલગનું.

હવે મામલો ખલાસ જોવા હતો. મકનાની બદાદુરી અને એના નાખવાઓની જવાંમંદી છતાં દુસ્મનનાં માણસોની અને તોષોની નરી સંખ્યા જ એને દરાવવા માટે ખસ હતી. એનાં સુઢીભર માણસોમાંથી પણ રણચંડીએ બહિ આંચકી લીધા'તા. છતાં દાર કબજ કરવી એ કરતાં તો કેસરિયાં ફરી દુસ્મનને ગોળે બોડી

જયું બહેતર, એ મકનાના દરેકેદરેક નાખવાનો નિશ્ચય હતો. જમરાજને પણ ચાર સવાસ પૂછવા વગર બેબો બધ એ મકનો નાયક નહિ. એણે છેલ્લો દાવ અજ-માવી લેવા નક્કી કર્યું. જારકંદાએની ચીંધણીથી નાખવા-ઓને દૂર મોકલ્યા, નીચે રહી કરવાની તૈયારીઓની સચવા આપી દીધી અને મકનાએ માતાજીને હાકલ દેતેક ને સુકાન દળાવ્યું. કોટિયો તરતજ તરતજ મોતો અજાળતો સીધો ફતેહમારી તરફ વધવા માંડ્યો.

ફતેહમારીના તુતક ઉપર હાથોહાથ લડાઇ ખેંચી લેવાની મકના નાયકની મકસદ, સુધ્ધરને તરત જ સમજી ગયો. ગજમધરાના નાખવાઓ છવ ન્યોછાવર કરતા વિફરીને જ્યારે ખાંડાખેજ ઉપર ઊતરે ત્યારે કેવા બીધણુ હોય છે એ વિશે કૅપ્ટન સુધ્ધરને અનેક કલાણી-ઓ સાંભળી હતી. ફાલકામાં ખૂઝ, કલમીમાં આગ ને એ વખતે જો તુતક ઉપર આ ચિત્તાઓ ઊતરી પડે તો તેની સામે તો દરેકેદરેક માણસની જરૂર પડે. અને છતાં બીજી બાળુ ડંકી બંધ થાય એમ નોતું, કે આગને વધવા દઇ ખાફાણાનું જોખમાવાય એમ નોતું—આ બધા વિચાર એ ક્રેન્ચ આફસરના દિલમાં ઝડપથી આવવા માંડ્યા.

છેવટે કોટિયો પાંચેક વામ છેટો ટૂંકી રહ્યો. જે ય દુસ્મનોએ છેલ્લી ભડીમાર ભોલાવી લીધી. પળભર બલે જે ય જલાજ ચરથરી રહ્યાં. કોટિયો આગળ દૂરતો ધડીભર ચંબી ગયો. આટલે તજદીકથી એની બેદાલ સ્થિતિ જોઈ કૅપ્ટન સુધ્ધરને લાગ્યું કે કહાય એનું અનુમાન ખોટું હતું. કોટિયા ઉપર માણસોના જોટલા ખૂરા હાલ ચએલા દેખાતા હતા કે એ હવે તલવારગાજ કરી શકે એ વાત બહુ અદિસાભરેલી હતી. સાથે આટલાં સુઢીભર માણસોએ એના પોતાના આવા હાલ કર્યા એ જોઈ એને શરમ ભેગી તાજૂની લાગી; સાથેસાથે આવા જુવાનો ઉપર એ બદાદુર ક્રેન્ચ ખારવેા આદીના પણ થયો.

એણે બૂંગળું લઇ ષડકાર કર્યો: 'ઝંરે! આરિયા કરો તો છવના જવા દહરા.'

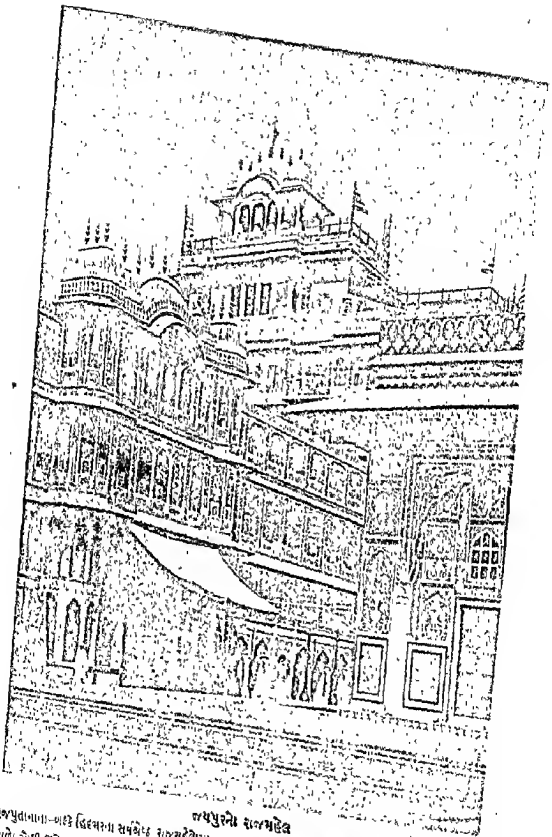
કોટિયાના તુતક ઉપરથી લીધણુ આદારય બેબો જવાળ આવ્યો: 'ઓ, તકડો થા માં બચા—અન્યાં ત જુસાં બંચ સિર પણુ નાંચ કિયો' (દજી તો જંગ શર પણ નથી કર્યો.)

(ચાલ)

'સુકાની'

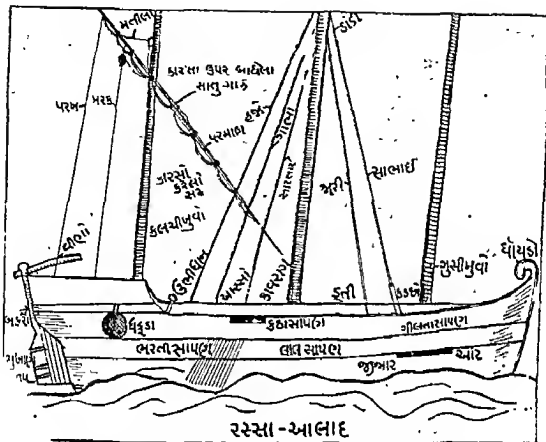

રાજપુરનો રાજમહેલ

A.G.H. and F.B.B.

રાજપુતાનાના-ગણે હિંદુત્વના સર્વશ્રેષ્ઠ રાજમહેલોમાં રાજપુરના મહારાજાના આ રાજમહેલની ગણના થાય છે. ઇતીહાસ-
 યાને કોઈ જાણી આમ મહારાજાનું નિવાસસ્થાન છે; રાજી તરફના મકાનો રજવાડાના છે અને જમણી તરફ રાજાના હોલ છે.
 સાથે સુલાખી રંગનું આ મકાન હમદા કાલીગરીનાં સુંદર સુશોભનોથી ગ્રાસે છે.

રસ્સા-આલાઈ

વડાણની આલાઈ (રસ્સાઓ-Rigging) તથા જુદા જુદા કામોનાં નામ દર્શાવતું આલેખન

આ હેતુઓમાં આપતા વડાણવટાના શીખડોના અર્થ

ખ આગળનો ધણી	શણુતાર અડી: વડાણના પાછલા પ-	ખૂણ સોત: ખૂણ મુખાં
11a	હોળા પેડા પરનાં કાલરખીવાળાં પારિયાં	વટો ખુચો: વડાણનો કુવારથમ-
ની વાતચીત,	જુવારિયા તકની રોકે રોકે : ગરતીનાં	વચસો મોટો વંખ Mast: Main Mast
1	પાણીના હડસેલાથી-ટેલથી	આલાઈ: રસ્સા વગેરે માટે એક રાખડ;
	સમાવિષ્ટો વાવડો: પશિખનો પવન	Rigging.
	શિરોટો: વડાણ પાણી કાપીને પ-	કારો: ખૂરાવેખને ટેકવવા મૂટેનો
	છવાડે જે લાંબો બાવ પાડતો પદ મેલી	નાતો પાંચસો
	તથા જે તે-Wake	કલમી આલાઈ: (કલમી-છતેડી ઉપર
	ફરેડી: નટક આપવી	રખાતો ખીલે ખુચો Mizzen Mast)
	નોડા કરતી: આરોગની	કલમી આલાઈ-એ ખૂચા ઉપરના સદ
	વિતાર: પાણીની ઉપર રહેતો વ-	તથા દોરડાં વગેરે.
	નો બામ Water-line.	સરથો: તુલક
	નુદ: આહુ, ઉપરઉપર	જેડો આરિયા કરો: વાવડો નીચે ક-
	જે દોરડા વડે સદને સ-તાણ	તારો-તાળો યામો.
	પેશાય થ તે-Sheet	ધોર: વડાણના આગલા મોરા પારેનું
	11a, તક-કવ. સદના	સદ બાંધવાનું લાકડું Bow-Sprit
		રાંગરો: ધોરને મોરા આગળ બાંધવા
		માટેનો ખાડો ધોર
		નીર: ધોરથી આગળ જનું સદ બાં-
		ધવાનું લાકડું Jib-boom

સમરણયાત્રા

હું મોટો ક્યારે થયો

એ કે દિવસે ગવસુ કરીને એક મુસલમાન અમારે ત્યાં આન્ધો હતો. એણે પોતાની નાનકડી જમીન ગીરીવી મુઢી મારા પિતાશ્રી પાસેથી સો કે મવાસો રૂપીઆ લીધા દરો. એનું વ્યાજ ચડી ગયું હતું, છતાં એ આજ નવું કરજ માગવા આન્ધો હતો. ગવસુ ભારે આજસુ માણસ હતો. કંઈ ખાસ ધંધો કરતો ન હતો, અહીંનવી ખટપટ કરી પેટપૂરતું મેળવતો આવક કરતાં ખર્ચ વધ્યો એટલે એને ફરી કરજ લેવાની જરૂર પડી. આ નવા કરજનો માટે તે પોતાનું ઘર ગીરીવી મુકવા તૈયાર થયો હતો.

• સામાન્યરિતે નાણાંનો વ્યવહાર મોટેસંઓ પોતાની હસ્તી મુજબ જ કરે છે. નાના છોકરાઓને તેમા પૂછવાપણું શું હોય? પણ તે દિવસે પિતાશ્રીએ મને પૂછ્યું 'હવુ. આ ગવસુ બીજાં સો રૂપીઆ માગે છે અને ગીરીવીમાં પોતાનું ઘર મુકવા માગે છે. એને આપણે રૂપીઆ ધીરીએ ખરાઈ' હું આશ્ચર્યચકિત થયો. નાણાં ધીરયા જેવી મહત્વની બાબતમાં પિતાશ્રી મારી સલાહ કોષ કાળે માંગે એવી મને કલ્પના પણ ન હતી. મને થયું કે હવે હું મોટો થયો. કેમકે કીર્તુણિક સંસ્કૃતિમાં મત આપવાનો મને અધિકાર મળ્યો. એ અધિકાર મળવાનો મને જે આતંદ થયો એ મારા હૃદયનો હર્ષ હું છાનો રાખી શક્યો નહિ. સાથેસાથે મોઢા ઉપર તેં રપટ દેખાતો હતો એનું મને લાન થયું. લાન ચતાં જ હું ચરમાયો. ચંચળની છટા મોઢા ઉપર આવી ગઈ એનું પણ મને લાન થયું, એટલે હું વધારે મૂંઝાયો. આખરે દિવસે ગેંજીવી મનમાં વિચાર કર્યો કે જ્યારે હું મોટો થયો જ છું ત્યારે મારે ગંભીર થવું જોઈએ. સલાહ આપવાના પ્રસંગો હવે પછી લગેશાં આવવાના; માટે આ નવીન દેક માટે આપણે લાયક છીએ એવી રવાનાવિકતાં મુખમુદ્રા પર રાખવી જોઈએ અને પુષ્પ ઉમરના માણસનો પાકટ વિચાર બતાવવો જોઈએ. મેં વિવેકપૂર્વક કહ્યું: 'નાણાંના વ્યવહારમાં હું શું સમજું? છતાં મને લાગે છે કે આ માણસને આપણા પૈસા ન જ આપાય, એના ઘરમાં હું અનેકવાર જઈ આન્ધો છું. ઘરમાં એની એક ડોઝીયા

છે, સ્ત્રી છે અને બાળબચ્ચાં છે ગવસુ તો આજો દિવસ રખડે છે. ઘરનાં બેરોઝો બિચારાં કોકડાં ભરવાનું કામ કરે છે. સત્કારથી સાંજ સુધી ફાળાઈઓ ફેરવે છે ત્યારે માંડ ચુન્નરાન પૂરતું મેળવે છે. ગવસુ કંઈ લીધેલું કરજ પાછું વાળી સકવાનો નથી. છેવટે તો આપણે તેનું ઘર જમ કરવું પડશે ત્યારે એના બેરોઝાંકંડાંઓ બિચારા કવા જશે?'

મેં મનમાં માન્યું કે મેં પુષ્પ સલાહ આપી છે. પિતાશ્રીએ પણ પેશા માણસને કહ્યું, 'ગવસુ, હવુ આપ્પા કહે છે તે વાત સાચી છે.' ગવસુ મારી તરફ દગાવેલી રીમથી બોવા લાગ્યો એટલે મારી ખાતરી થઈ કે સાચે જ હું મોટો થયો છું. ગવસુ મારી સામે કશું બોલી ન શકે. ઘોડીવાર વધુ ચર્ચા કરી પછી અમે નહીં કહ્યું કે ગવસુને જમીન પેટે પચાસ રૂપીઆ વધારે આપી તેની જમીન ખરીદી લેવી અને ઘર ગીરીવી લઈ એના ઉપર પચાસ રૂપીઆ ધીરવા. જેથી એને વ્યાજ વધારે ન પડે.

એ પચાસ રૂપીઆનું વ્યાજ પણ એણે કોઈ કાળે આપ્યું નહિ. મારા મોટા ભાઈએ એના ઉપર દાવો માંડ્યો. દાવાને અંગે એક સમન્સ ગવસુની મા ઉપર લાય કરવાનો હતો, તેમાં બેલીફની સાથે મારે ગવસુને ત્યાં જવું પડ્યું. જે ઘરમાં સહેજ વાતો કરવા હું બધીવાર ગયો હતો તે જ ઘરમાં બેલીફ લાંબો રાખુની પેટે પ્રવેશ કરતાં મને જાહુ જ શરમ લાગી. ગવસુની મા સામી હું નજર પણ ન નાખી શક્યો. પણ ઘરના સ્વરાવ્યમાં મળેલા અધિકાર સાથે આંખું ગંદું કામ કરવાની ફરજ પણ મારે માથે આવી પડી હતી અને તે વફાતરીથી અદા કરવા જેટલો મોટો હું થયો હતો. કોરટમાં ગવસુએ અમારી પાસેથી નાણાં લીધાની અને વ્યાજ બીલકુલ ન આપ્યાની કબજાત આપી. હવે તો એનું ઘર જમ કરી લીલામ કરવાની જ વાત રહી હતી. એ વિચાર મારે માટે અસહ્ય થયો. મેં મુન્સફને કહ્યું કે આ ગરીબનું ઘર લીલામ થાય એ હું ઇચ્છતો નથી. એને હક્તેળંધી કરી આપો. કોરટે

દેવવાહા (આશુ)નું શિશુ

આશુ કપરનાં દેવવાહાનાં વિખ્યાત જૈન મંદિરો આરસની જે સુંદર શિશુમદીગરીથી જરચક બધો છે તેની વાનગીરૂપ એક થાંભલા પરની આ બે પવળીઆ એ દલાકાશેની સન્નિધો ખ્યાત આપે છે. આશુજાનુનાં શોભતોની અને અલંકારોની ઝાલુવટ નેમજ દેહ-સીષ્ઠવનું અને એમમદોડનું વાકિત્ય દર્શાવનાંદિ ઠાંઠું ઠાળી તરફની પૂવળીના મોં પરની મુદ્રા જેવા કેમજ બાવો કતારવામાં પણ એટલું જ સામર્થ્યવાન છે.

સમરણયાત્રા

હું મોટો ક્યારે થયો

એ કે દિવસે ગવસુ કરીને એક મુસલમાન અમારે ત્યાં આવ્યો હતો. એણે પોતાની નાનાકડી જમીન ગીરવી મૂકી મારા પિતાશ્રી પાસેથી સો કે સવાસો રૂપીઆ લીધા દરો. એનું વ્યાજ ચડી ગયું હતું, છતાં એ આજે ત્યાં કરજ માંગવા આવ્યો હતો. ગવસુ ભારે આગસુ માણસ હતો, કંઈ ખાસ ધંધો કરતો ન હતો, અંદોલદો ખટખટ કરી પેટપૂરતું મેળવતો આવક કરતાં ખર્ચ વધ્યો એટલે એને દૂરી કરજ લેવાની જરૂર પડી. આ નવા કરજને માટે તે પોતાનું ઘર ગીરવી મૂકવા તૈયાર થયો હતો.

સામાન્યરીતે નાણાંનો વ્યવહાર મોટેરાંઓ પોતાની ઇચ્છા મુજબ જ કરે છે. નાના છેકરાઓને તેમાં પૂછવાપણું શું હોય? પણ તે દિવસે પિતાશ્રીએ મને પૂછ્યું 'હવે આ ગવસુ બીજા સો રૂપીઆ માગે છે અને ગીરવીમાં પોતાનું ઘર મૂકવા માગે છે. એને આપણે રૂપીઆ ધીરીએ ખરા?' હું આશ્ચર્યચકિત થયો. નાણાં ધીરવા જેવી મહત્વની ખાતતમાં પિતાશ્રી મારી સલાહ કાઢી કાળે માંગે એવી મને કદવળા પછુ ન હતી. મને થયું કે હવે હું મોટો થયો. કેમકે કૌટુંબિક રાજ્યમાં મત આપવાનો મને અધિકાર મળ્યો! એ અધિકાર મળ્યાનો મને જે આનંદ થયો એ મારા હૃદયનો હર્ષ હું ઊનો રાખી શક્યો નહિ. સાથેસાથે મોઢા ઉપર તે સ્પષ્ટ દેખાતો દશી એનું મને લાન થયું. લાન યતાં જ હું શરમયો. શરંગમની છટા મોઢા ઉપર આવી ગઈ એનું પણ મને લાન થયું, એટલે હું વધારે મૂંઝવિયા. આખરે દિમન કેળવી મનમાં વિચાર કર્યો કે જ્યારે હું મોટો થયો જ હું ત્યારે મારે ગંભીર થવું જોઈએ. સલાહ આપવાના પ્રસંગો હવે પછી લગેશાં આવવાના; માટે આ નાની દક માટે આપણે લાયક છીએ એવી સ્વાભાવિકતા મુખમુદ્રા પર રાખવી જોઈએ અને પુખ્ત ઉમરના માણસના પાકટ વિચાર જતાવલો જોઈએ. મેં વિવેક પૂર્વક કહ્યું: 'નાણાંના વ્યવહારમાં હું શું સમજું? છતાં મને લાગે છે કે આ માણસને આપણાથી પૈસા ન જ આપાય, એના ઘરમાં હું અનેકવાર જઈ આવ્યો છું. ઘરમાં એની એક ડોશીમાં

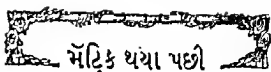
છે, સ્ત્રી છે અને જાળજન્યા છે ગવસુ તો આખો દિવસ રખડે છે. ઘરનાં ઐરાઓ ગિચારાં કોઢ્યાં ભરવાનું કામ કરે છે. સવારથી સાંજ સુધી શાગડીઓ ફેરવે છે ત્યારે માંડ યુજરાન પૂરતું મેળવે છે. ગવસુ કંઈ નીમિત્ત કરજ પાછું વાળી શકવાનો નથી. છેવટે તો આપણે તેનું ઘર જઈ કરવું પડશે ત્યારે એના બેરાં છોકરાંઓ ગિચારાં કપાં જશે.'

મેં મનમાં માન્યું કે મેં પુખ્ત સલાહ આપી છે. પિતાશ્રીએ પણ પેસા માણસને કહ્યું, 'ગવસુ, હવે અપ્પા કહે છે તે વાત સામી છે.' ગવસુ મારી તરફ દળાવેલી રીસથી નેત્રા લાગ્યો એટલે મારી ખાતરી યદ્યપે સાચે જ હું મોટો થયો છું. ગવસુ મારી સામે કશું બોલી ન શકે. થોડીવાર વધુ ચર્ચા કર્યા પછી અમે નક્કી કર્યું કે ગવસુને જમીન પેટે પચાસ રૂપીઆ વધારે આપી તેની જમીન ખરીદી લેવી અને ઘર મીંચી લઈ એના ઉપર પચાસ રૂપીઆ ધીરવાં જોયાં એને વ્યાજ વધારે ન પડે.

એ પચાસ રૂપીઆનું વ્યાજ પણ એણે કાઢી કાળે આપ્યું નહિ. મારા મોટા ભાઈએ એના ઉપર દાવો માંડ્યો. દાવાને અંગે એક સમન્સ ગવસુની મા ઉપર લાગ્યું કરવાનો હતો, તેમાં બેલીફની સાથે મારે ગવસુને ત્યાં જવું પડ્યું. જે ઘરમાં સહેજ વાતો 'કેરવા' હું ઘણીવાર ગયો હતો તે જ ઘરમાં બેલીફ લાગે શરૂની પેટે શ્રવેસ કરતાં મને જાણ જ શરમ લાગી. ગવસુની મા સાચી હું નજર પણ ન નાખી શક્યો. પણ ઘરના સ્વરાજ્યમાં મજલા અધિકાર સાથે આવું ગંદું કામ કરવાની ફરજ પણ મારે માથે આવી પડી હતી અને તે વફાદારીથી એકા કરવા જેટલો મોટો હું થયો હતો. કોરટમાં ગવસુએ આમારી પાસેથી નાણાં લીધાંની અને વ્યાજ બીલકુલ ન આપવાની કમ્પ્લાઇ આપી. હવે તો એનું ઘર જસ કરી લીધાંમ કરવાની જ વાત રહી હતી. એ વિચાર મારે માટે અસહ્ય થયો. મેં મુન્સફને કહ્યું કે આ ગરીબનું ઘર લીધાંમ થાય એ હું ઇચ્છતો નથી. એને હકેતે ખેંચી કરી આપો. કોરટે

સુકોટો આપો કે ખચસા રૂપીઆ અને તે દિવસ સુધીનું તેનું વ્યાજ મુકતે થાય ત્યાં સુધી ગમચુએ માસિક ત્રણ રૂપીઆનો દફતો ઠારવો; એમાં એક મદિનાની પણ જે બૂલ થશે તો ઘર જમ કરવામાં આવશે. મેં પિતાશીને કાગળ લખી ગપી પિંગળ જણાવો. તેમનો જવાબ આવ્યો: 'તેં પીક કર્યું.' મારી જવાબદારી ઉપર કરેલા કામને માટે પિતાશીની મંજૂરી મળી એટલે મારી ખાતી થઇ કે હવે હું મોટો થયો જ છું.

તે વખતે હું તેર કે ચૌદ વર્ષનો હોઇશ. ગમચુએ એક વરસ સુધી ત્રણત્રણ રૂપીઆ આપ્યા પછી એકાદ મદિનો એક જ રૂપીઆ લઇ આવે અને એકાદ મદિનો આઠ આના જ લઇ આવે. આખરે કંટાળીને મેં એને કહ્યું: 'હવે આપીશ મા. પરના છોકરાંઓને થીકે દૂધ આપતો જા એટલે જાસ.' દત્તાત્રેય આલકૃષ્ણ કાસેલકર

જગતમાં આજે જ્યારે સર્વજન એકત્રી કેળા કરવાની જાણી છે તે સમયે, મૅટ્રિક પસાર કર્યા પછી એમને આગળ અભ્યાસ કરવાની સમયકે રિથિ નથી અને કૌટુંબિક સંબંધોને લીધે જાદુ દુઃક વખતમાં ભંડારખોળખાનાં સાધનો માટે જોગવાઈ કરવાની ચિંતા એમને માથે છે તેમાંના કેાઈને આ નીચેનું માર્ગદર્શન કદાચ સલાહસ્વ થઇ પડશે.

જો ચામોમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ છે ત્યાંના વતનીઓ તો સેનિટરી ઇન્સ્પેક્ટર-એટલે શહેરના આરોગ્ય-સંરક્ષણ ખાતાના ગિરીશ્વક અધિકારી-એ નામથી કદાચ પરિચિત દશે, પણ એને માટેનો એક નિયમ અભ્યાસક્રમ છે અને જાદુ જ દુઃક સમયમાં તથા સામાન્ય ખર્ચે તે પસાર કરી શકાય છે એની જાણ થવું જોઈએ દશે.

આ અભ્યાસક્રમ મુળાછામાં કેટલાંક વર્ષો કૂપ્યા ચાલુ કરવામાં આવેલો છે અને ત્યાં મુળાછાની મ્યુનિસિપલ કૉર્પોરેશન, મુળાછા સરકારના તથા લાંબાના રૈયલ સેનિટરી ઇન્સ્પેક્ટરનું સરકારી આ 'સેનિટરી ઇન્સ્પેક્ટર ક્લાસ' ચલાવે છે. આ અભ્યાસક્રમ ફક્ત છ માસનો જ છે. તબેજીર માસના પહેલો સપ્તાહમાં તેનો વર્ષ રાફ થાય છે. તેમાં રાખત થવા ઇચ્છનાર ઉમેદવાર મૅટ્રિક પાસ હોવો જોઈએ. એની અભ્યાસ-શી ૧૫૦ રૂપિયા છે તથા પરીક્ષા-શી ૫૦ રૂપિયા છે. એકંદરે સાધારણ વિદ્યાર્થીને ૫૦૦ થી ૬૦૦ રૂપિયા ખર્ચ આવે. આ અભ્યાસક્રમની ખાસ વિશિષ્ટતા તો એ છે કે ઉપર જણાવ્યું તેમ વિદ્યાર્થીને એમાં ખર્ચ તેમજ સંભવ આહાં લાગે છે. સેનિટરી ઇન્સ્પેક્ટરનો ગ્રેડ ૬૦ રૂપિયાનો ગણાય છે; એટલેકે પાસ થવા પછી શહેર કે ગામોનો મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં એટલા પગારની જગ્યા સામાન્યતઃ મળી શકે. અલારે આપણા દેશમાં સેનિટરી ઇન્સ્પેક્ટરો જાદુ જૂજ સંખ્યામાં હોવાથી એ લાઇનમાં દબુ જગ્યા છે. બીતાં રથેલો જેટલી બીડ દહીં લાં થઇ નથી. આ અભ્યાસક્રમ વિષે વધુ માહિતી મેળવવા ઇચ્છનાર 'એડિટકલુટિવ હેલ્થ ઓફિસર મુળાછા મ્યુનિસિપાલિટી મુળાછા.' એ સરનામે પત્રવ્યવહાર કરીને વિશેષ માહિતી મેળવી શકશે.

ઈન્છા તૃપ્ત ન થાય તો સાહે

કાશ્મીર જઈ આવ્યાને મને એટલાં વર્ષો થયાં કે વન સૌંદર્યથી સમૃદ્ધ એ દેશ સ્વપ્નસૃષ્ટિનો છે કે હૃદયગાસૃષ્ટિનો છે કે કવિનિર્મિત છે એવી સંકા અનેકવાર મનમાં આવ્યા કરે છે. અનેક મિત્રો ત્યાં જઈ આવે છે અને ત્યાંની વાતો કરે છે તેથી એ આપણી વ્યવહારની સૃષ્ટિમાં જ સાચેસાચો મુલક છે એવી ખાતરી થાય છે, અને ફરી અનેકવાર એના દર્શને જઈ આવું એવી ઇચ્છા થાય છે; પણ એ ઇચ્છા તૃપ્ત થાય એ ગમતું નથી, કેમકે પછી માઈ જાદુ કાંચ ઊડી જશે.

માઈ હૃદયનાનું કાશ્મીર સાચા કાશ્મીર કરતાં મને વધારે વડાલું છે અને તેથી મારે મન એ વધારે રખાયું છે. કાશ્મીર જઈ આવ્યાને એટલાં વર્ષો થયાં છે કે ઘણીખરી વિમતો અને સ્મૃતિચિત્રો જૂસાઇ ગયાં છે, અને હૃદયનાચિત્રો લોકોને કાંગાં નથી. એ ફક્ત માસ જ કામનાં છે. એટલે જ્યારે જ્યારે નવરાસ હોય અને રમરણ થાય ત્યારેત્યારે કોઇ જોઈ ન શકે એવા રંગોનાં કાશ્મીરનાં નવાંનવાં ચિત્રો હું ચીતરું છું. એવાં ચિત્રો તો કાશ્મીર જોયાં વગર પણ તમે ચીતરી શકો છો.

દત્તાત્રેય આલકૃષ્ણ કાસેલકર

રોજરોજ વિજ્ઞાન પોતાની મર્યાદા ચારે દિશામાં વધારતું જ રહ્યું છે, પણ તેના અજરો આપણને જાણુ છૂતાવવામાં મર્યાદા રહે છે એટલે તેમાં ખરેખરી શી પ્રગતિ થઈ છે તેનું સરવેચું લેવાની મૂજ નથી પડતી. વિજ્ઞાનના ઉપાસકોને તો તે પાછળ ધ્યાન આપવાની યુરસદ પણ નથી અને શિક્ષિત બુદ્ધિવાનોને પણ મદાપુદ પછી વિજ્ઞાને કેવીકેવી અજ્ઞાન વસ્તુઓ સર કરી છે તેના સોમા ભાગનો પણ ખ્યાલ નથી. આપણે તેમાંની થોડીકની જ વાત કરીએ.

પ્રથમ આકાશના તારાથી માંડી પછી પૃથ્વી પર સુધી પહોંચીશું. આ ક્ષણોડ નીચે તે નીચે ધસાડતું આવે છે એમ આપણે પહેલાં સાંભળતા, પણ તેમ નથી. એક ગોટી ક્ષમણ કે શ્વાસરોગાની જેમ તે ફૂટે છે અને સંકોચાય છે; ત્યારે જાત લાગે રહ્યું હોય, તે સાથે ધનદળવાળા તારાઓ સળગી ઊઠે છે અને તેમાંથી પ્રકાશ અને શક્તિ જન્મ પામે છે. પણ તેની સાથેસાથ જ વિશ્વમાં પ્રકાશ અને શક્તિ રૂપે ફરતાં તંત્રો ધનતારકા બની જાય છે.

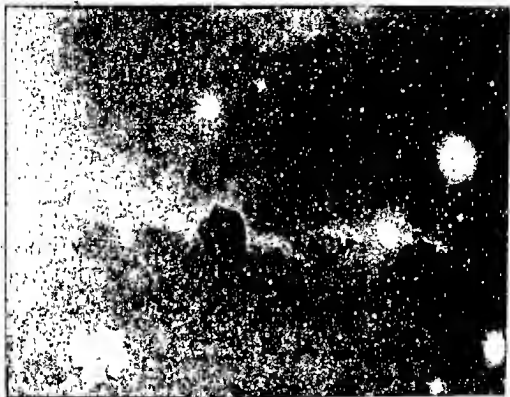
દૂરળીનથી કે ચિત્રોમાં આકાશની નિદારિકાઓ અથવા નવાં વિશ્વોનાં જૂથ તમે જોયાં દરો. તેમાંના કેટલાંક ધુમરડી લેતા વિરાટ પ્રકાશની અદ્ભુતિવાળાં હોય છે તે આપણી દૃષ્ટિએ દેખાય છે; પણ ખરૂં જોતાં, આજે તેમનું અસ્તિત્વ નથી. આજથી દસ કરોડ કે લાખો વર્ષો પહેલાં તેમનો લવચિલ્લ થઈ ગયો દરો, આજે આપણે જોઈએ છીએ તે તો આજથી દસ લાખ વરસ પર ત્યાંથી નીકળેલો અને દર સેકન્ડે ૧,૮૬૦૦૦ માઇલની ગતિએ મુસાફરી કરતો અદી આપી પહોંચેલો અજાતો વર્ષ પહેલાંનો પ્રકાશ. તેમને ખરેખરા રૂપમાં નિહાળવા તો આ પૃથ્વી ઉપર એક પણ માનવી સર્જાયો નહોતો; તેની મેં પહેલાં વિનાશ પામેલા વિશ્વનું આજે તો આપણે કેવળ જૂન તીરખીએ છીએ!

તો પછી એવાને ધ્યાનમાં લેવાની શી જરૂર એમ તમે પૂછશો! તેના અંખા પ્રકાશની તો આપણને પરવા

નથી, પણ આ તારા જૂથોમાંથી એવાં પ્રજળ કિન્ચિત્ પૃથ્વી પર આવે છે કેં સોળ ફૂટ તરી સીસાની લીલામ પણ બેદીને પ્રવેશ કરી શકે છે અને એવા જગતના પ્રભાવે પૃથ્વી પરનાં કેટલાંક જાણુઓનો વિચ્છેદ કરવાનો મુશ્કેલ તેમાં છે.

વળી આકાશની કેટલીક જાગનો એવી છે કે જે તમે કદી જોઈ શકો નહિ, પણ તેના વિષે સાંભળી શકો છો. દાખલા તરીકે આકાશના પરમ સૂર્યની અમાપ કાયાની આસપાસ ૫૦ અજ્ઞ તારાઓ વીંટ-જાએલા છે, જેમાં આપણે સૂર્ય તો એક મામુલી પાત્ર છે. આપણે એ બધાને આકાશગંગા તરીકે જોઈએ છીએ. આ અજ્ઞ વિશ્વને તમે જોઈ શકો નહિ જ, પણ એક ખામ રેડિયેશન પર તેના પ્રકાશના સિસકારા મંભાળી શકાયા છે. વચ્ચેનું આકાશ કોલમાની બુફી કરતાંયે કાળી ભાગર દવાઓથી ભર્યું હોવાને લીધે આ સૂર્યસપ્રાટના દર્શન આપણને કુલ્લેલ થઈ પડ્યાં છે. કચિત્ એવોયે પ્રસંગ આવે કે કાળજના એ પ્રદેશમાં આપણું મદમંડળ ધસી જાય અને પછી સૂર્ય માત્ર લાગ જોળો જ દેખાય. ચારે પૃથ્વી ઉપર તો લીમનાં પડ ફરી જાય; અને એ પડ એવાં ઘાટાં થાય કે તેની નીચે પૃથ્વી ચંપાઈ જાય.

આપણી પૃથ્વીનું પડ તદ્દન નહર છે, એમ ન માનવા. ઘણીયે સામુદ્રધુનિઓમાં ભરતીના ભારથી ધરતીનાં તળ ઊંડાં ઊતરે છે. ધરતીનું પડ આપું નરમ હોવાથી ભરતી વેળા ચંદ્ર પાણી તો ઊંચાં ચડાવે છે, પણ ઘણીવાર નીચેની જગીનને પણ સાથે ઉગસાવી તેનો ઘાટ ફેરવી નાખે છે. તેથી જ ધરતીકંપને અને ચંદ્રને સંબંધ છે. વળી ખીલ્તું: ધરતીકંપ વેળા કોઈપણ વેધ-સાળા ચંદ્રનું સ્થાન નહીં કરી શકતી નથી; કારણકે વેધસાળા પૃથ્વી પર હોવાથી ચંદ્ર તેને પણ સ્થાનબદ્ધ કરે છે. ચંદ્રની એ એક વિચિત્ર ખીના છે. તેના કલેવરમાં ધરાટોરિથનિસ કરીને એક જાણામુળ છે જેના ભીતર-માં કંઈક દૃઢિ પામતું દેખાય છે. આટલે તેથી જ ચંદ્રમાં

આકાશમાં એમનું અસ્તિત્વ આજે નથી; પણ હતાં આમાંની નિર્ધારિતઓનો પ્રકાર આજે દેખાય છે પૃથ્વી ઉપર માણસ-જાતની ઉગતિ પણ નહોતી થઈ તે પહેલાં, અકલ્પ્ય વરસો અગાઉ, આમાંની કેટલીક ગિદારિકાઓ અવકાશમાં પ્રકાશની હતી. તે પછી તે તો હ્રસ્વ થઈ ગઈ; પણ એ પૃથ્વીથી જોડાતા અનંતગોરિ થોજીને દૂર હતી કે દર રોજે એક લાખ ને હપ્તાશી હજાર ગાઈલના વેગથી આવતા તેના પ્રકાશને પણ અહીં પહોંચતાં આરંભાં અકલ્પ્ય-અગણિત વર્ષો પીટી ગયાં, તે જૂનામાં પ્રકાશને પિનારા પામેલા તેજસમૂહનાં જૂન જેવી આપણને તો એ દલ દેખાયા કરે છે.

ચેતનસૃષ્ટિ નથી એમ આપણાથી કહેતાય નહિ. કોણ નથી એ અંદરની ઉખાળે લાઇને ચોક્કસ સૃષ્ટિ હોયે ખરી. ચંદ્રનું તેજ પોતાનું નથી સૂર્યનું તેજ તેના ઉપર પડે છે તે પરિવર્તન પામી પૃથ્વી ઉપર અજન્માનું કરે છે. આથી તેના તેજનાં કિરણો વર્તુળાળી જંતુપોષક મુલ્ય-ધરાવે છે એમ જણાયું છે. પ્રાચીન ગાન્યતા છે કે ચંદ્રનાં કિરણો જહુ લેવાં નહિ તેને આથી ટેકા મળે છે. ચંદ્ર પાછો પૃથ્વીના સંબંધમાં જહુ અગત્યનો ભાગ લાગે છે. સમુદ્રમાં કેટલાંક પ્રાણીઓ પૃથ્વીમાં દિવસે જ જાતિસંવર્ધન કરી શકે છે. ચંદ્ર માટે દલુ એક અજગ વાત સાંભળી લેયો. કોઇપણ દિવસે આપણે એકાએક જાગીને અને કદાચ તોજે ચંદ્ર જેવા ભાગ્યશાળી થઇએ! આપણા ચંદ્ર કરતાં જોડે ધણા નાના એવા બે મહાં સૂર્યની આસપાસ લાંબે માળે કુંગામાં મારી રહ્યા છે. તે કોઇપણ વખતે પૃથ્વીના ચીલામાં આકા તો આવવાના જ. દવે પૃથ્વી ધસમસતી જતી હોય અને તે રૂખડુઓ માર્ગમાં અથાથા પતે ચંદ્રની જેમ પૃથ્વીની

કમરે લટકી જવાના જ.

કિરણપ્રસાર (Radiation)નું જ્ઞાન માણસને હાય લાગ્યું તે વડે તેણે બીજા અને ગર્ભકણો પર પ્રયોગો કરી નવી વળરપતિઓ ને નવાં પ્રાણીઓની સૃષ્ટિ દવે ગિરતારી છે. પહેલાં આવી વાત દુનિયામાં અશક્ય જ મનાતી. અહીં પછી તો એમાં ભગીય સંમિથણનો જ સિદ્ધાંત છે. હવા પગેરમાં કિરણપ્રસાર (radiation)નો ઉપયોગ કરી દર્દીના લોહીમાં રહેલા જંતુઓનો સંહાર નાશ કરી શકાય છે. દર્દીને તે વેળા એટલું જ લાગે છે કે તેને જરા ટાડીઓ તાવ માત્ર છે, એપેનિસાઈટિસ ઉપર ના કિરણપ્રસારનું નિશાન તાકવામાં આવે તો કાપકૂપ પિના જ તેની અંદર થતા સડાને સમૂગળો આવી ભરમ કરી શકાય છે. અરે એ વડે ઈલાને જવારથી કોઈપણ કપો પિના અંદરથી પકતી શકાય. આવાં કિરણો જ્યારે મળે નહિ ત્યારે અવાજનાં અશ્વાત્મ આદિલનોથી પંજુ એવી ક્રિયા કરી શકાય છે. આ અવાજને સર્વોચ્ચ ૨૨૨ (Super sonic) કહે છે કાદલુકે તે અવાજ કરી

શકતો નથી છતાં તેનાથી દૂધમાં જંતુઓનો નાશ કરી શકાય છે. તેની નજીક એક જૈદર આવે તો તે પણ મરી જાય. અવજના આધારથી તેનું લોહી જ થાં છ જાય છે.

શોષાને ખચર દશે કે ખંધા જોરાકમાં મુખ્યત્વે રહેલા પદાર્થો સાંકર અને રટાર્ય (મેંદા) દ્વેષસાપશ્ચિક-રીતે જનનાં લાગ્યાં છે. તદ્દન અખાદ્ય પદાર્થો પર એક ચોક્કસ પ્રકારની ક્રિયા લગાડવાથી આ તંત્રોનું તેમજ મેયોગીકરણ થાય છે. પણ દંભુ આ નવા પદાર્થો જલદી અસહ્ય રૂપમાં છૂટા પડી જાય છે તેથી તેને સાથે લાગત ગર્ભવાની શોષ પાછળ પ્રયોજો ચાલુ છે. એ થાય એટલે ખેતી કરવાની જરૂર જ મટી જાય.

વળી આજકાલના વિજ્ઞાનમાં કેટલાંક કિરણો અને આરોગ્યના સંબંધ શોધનારાં સંજો સરળતાં છે. આજથી પાંચસો વરસ પહેલાં એ જ વાત એડવર્ડ જીજ્ઞાના ડૉ. ગ્રેડિસ-ડનેને જણાઈ હતી. તેને સૂચ્યું હતું કે શીતળાના દરદીને સૂર્યનાં કિરણો પ્રતિકૂળ થતાં દનાં અને લાલ ખસોના પ્રકારથી તેમને આરામ રહેતો હતો. (આપણા દેશમાં પણ શીતળાના દરદીની અરે કોર પડ્યા જાંખવામાં આવના હતા.) પણ આ જાળનની સાર્વજનિક ખાતરી તો ગયા સૈકામાં જ થઈ.

નરપિશાચ કે જલરાક્ષસ આપણને કોઈ કલ્પના-કથાનું જ કે પુરાણોએ મડી કહેલું પાત્ર લાગે છે, પણ હવેની શોધ કહે છે કે પુરા સૂર્યના પ્રકાશ અને તાપ શાકારના અભાવે માણસની Pituitary glands પિચ્યુટરી ગ્રેન્ડ-ડા નામની શરીરગ્રંથિઓમાં વિકૃતિ થાય છે. તેથી તેનાં હાડકાં અને અહોરા લાંબકર જની જાય છે, આવા પિશાચોનું જૂનું વર્ણન પણ એવું છે કે તેનામાં દસ માણસોની તાકાત હોય છે; કેમપણ જનના ખજાર વગર તે મુક કરે છે; જળમી થતાં લોહીનું એક પણ ઘુંટ તેના શરીરમાંથી નીચે પડતું નથી. એ વાત તદ્દન સાચી છે, કારણકે તેની પિચ્યુટરી ગ્રંથિઓ ખીછ ગ્રંથિઓને હણીને તેમનું કૌચત લોહીમાં ખેંચી લાવે છે અને તેનામાં રક્તસી જળ લિગરાય છે. જેમજેમ આ વ્યાધિ વધે છે તેમતેમ તેનું જૂનું એટલું બધું વધે છે કે તે નર વાતક થઈ જાય છે. વાર્તાઓમાં પણ આ નરપિશાચ કોઈ ખંડેરમાં રાતને વજને વૂમવો જણાય છે અને દાયમાં આવેલાને ખાઈ જાય છે. પ્રાચીન ચીના વેદોગ્રંથિ વિશે કથું જણવા નહોતા,

પણ આવા વ્યાધિવાળાને કેટલાનું ચૂલું ખંચવાયતા, કેટલાકને આ મૂખાંધ લાગે, પણ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તેમાં મદદના છે કે એવા દરદીને એડિન્બ્રોન એકએ અને તે જીવશરીરનાં ચૂલુંમાંથી મળી જાય છે.

એકસ રેંચી શરીરની અંદરનાં લાંગે નજરે જોઈ શકાય છે તેમજ તેની જીગીઓ પડે છે એ તો હવે સૌ જાણે છે. પણ વધારામાં તેની મદદથી જૂનકાળની સૃષ્ટિનું પુનઃ સર્જન થઈ શકે છે એ નવી શોધ છે. કાટ પાછ ગએલા સિક્કા, તાંત્રપત્રો, કચરામાંનાં મદદાં, તેના વ્યાધિઓ વગેરે એકસ રેંચી જોવાય જાયણી શકાય છે. તેમજ જૂકા થઈ ગએલાં માટીનાં વાસણો વગેરે અસહ્ય રૂપમાં તીજગીના બળે સાંધી શકાય છે! આમ તીજગી અસહ્ય વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી આપે છે એટલું જ નહિ પણ, ધૂળમાટી જેવા પદાર્થોમાંથી અજાય રતોસરથ શકે છે! અમાપ ગરમી આપવાની વીજળીક મોહવણેથી મામૂલી કિંમતનાં ચપટી રસાયણોના મિ-શ્રયને વીજળીક જાદોની ગરમી પહોંચતાં, કુદરતી મળે છે તે કરતાં મોટાં અને ચોખ્ખાં પાણીદાર, નીસમ, માણેક અને હીરા નીપજ શકે છે; અને એ પણ એવા કે કેઈ જવેરી તેને જોતા કહી શકે નહિ.

અદ્ભૂત વાયોલેટ કિરણોના કાચની ફેમમાંથી દેખાણું છે કે નરી આંખે ન દેખાતું એવું એક પ્રકારનું વીજળીક તેજ પ્રકારની આલા પેઠે દરેક માણસની આસપાસ જવાઈ રહ્યું છે. જેમ માણસની તંદુરસ્તી વધારે તેમ એનો વિસ્તાર વધારે. એ તેજ શરીરનાં છિદ્રાણુઓમાંથી છૂટ્યાં કરે છે. એના પ્રમાણ ઉપર આયુષ્યનું પ્રમાણ ધારી શકાય. માણસનું આયુ શરીર-સુદમ વીજળીક સંધાનોથી ભરપૂર છે, અને મગજ આગળ તેનું મધ્યમેદિર છે. એ સંબંધો વૃદ્ધે કે માણસનું જીવન શ્રેય જની જાય.

પ્રાણીજગતની અન્યથાઓ પણ પાર વગરની શોધાઈ છે. આપણામાં જે ઉદ્વિગ્ધાન છે તે તેમનામાં નથી અને તેમને છે તે આપણને નથી. કેટલાકને અવજનશક્તિ નથી, કેટલાકને રંગનું જ્ઞાન નથી અને આપણને નથી એવું જ્ઞાન કેટલાંક પ્રાણીઓને છે. ઉત્તર યુરોપની ઇલ માછલીઓ પોતાનાં તળાવડાં છોડી હિનાગાની રાતે ધાસમાં ભરાઈ રહે છે, નદી-પ્રવાહો શોધી કાઢે છે અને તે વાટે દરિયામાં-દાખત

યધને આખો આટલાંટિક મદાસાગર પાર કરીને છેક અરબુમુખના પોતાના અસંખ વનનગાં જઈ મરે છે !

પાછી તાજી જન્મેલી ઇંદાં લાંચી બિપડે છે. રસનામાં પોતાનો વરનાર વધારે છે અને એજણ વર્ષે યુરોપના કિનારા પર પહોંચી જાય છે. દલ જનતની જ બીજી એક માછલીવળી એવી નાનુક લાગણીવળી છે કે પૃથ્વી ઉપે ભારે તેને ખહેલી બગર પડે છે. બીજાઓના સ્પર્શ થતાં પહેલાં તો તે તેના અનુમાને બેલાન યજ્ઞ જાય છે !

માણસોમાં પણ ઇદ્રિયમાન વિવિધ પ્રકારનાં હોય છે. તમે પોતે દિવસે જોવાની શક્તિ ધરાવો છો તેવી જ રાત્રે ન રહેતી હોય; કેટલાકને રાત્રે વધારે સૂએ છે ને કેટલાક સાંપ જાંબ જાય છે. પક્ષીઓની આંખ વણી તીવ્ર હોય છે. સાધારણ મરઘીની આખનું દાડકુ એક ચંત્ર માફક આવેલું છે જેથી ધરીમાં તે ટેલેસ્કોપી (દૂરદર્શી) થાય અને ધરીમાં માઇક્રોસ્કોપી (સૂક્ષ્મદર્શી) થાય

પક્ષીઓ વારંવાર સ્થાનાત્તર કરતાં જણાય છે તેમાં તેમની આંખ કારણ નથી; પણ તેમનાં શરીરના રહેલી એક પ્રતિચીત્ર પ્રેરણાથી તેઓ દૂર નીકળી પડે છે. એ પ્રતિચીત્રો બદલાતા હોય છે. દક્ષિણના ગરમ પ્રદેશો મૂશી તે દિવસમાં ઉત્તરમાં બિપડો. એવી જ સાંપ બિલકું, વાંદરામાં ઇદ્રિયજ્વાળાનું મીંડું છે. કેટલાંયે વાંદરાને પોતાનાં જમ્યાને ધવડાવવાનું જ્ઞાન ન હોવાથી જમ્યાને દાઢમાં પકડી રાખી બૂબે મારે છે. જ્યારે જંતુસૃષ્ટિ અંતરપ્રેરણા પર નભતી હોવાથી તેમનું કામકાજ જલ્દી વિચારભર્યું ચાલ્યાં કરે છે.

ઈડાં ઉપર લમણાં એવા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતાં કે પક્ષી જન્મતા પહેલાં અમુક મુદતે ઇંડું ખોલી અંદર બીજો જીવકણ મૂકી દેતાં એ ઇંડું એક બાજુ રસોળાની પેડે વધું દહું. વીસ મિનિટ ગાદાં એ જ પ્રયોગ કરીવાર કરતાં અંદરથી જન્મ લેનાર પક્ષીને દરેક અવયવ બેવડાં ફૂલી નીકળેલાં જણાયાં !

આંડાંની કલમો થાય છે તેવી જ રીતે પક્ષીઓને પણ અવયવો ફૂટતાં હોય તે વખતે નવાં અવયવો કાઢી શકાય છે. પંચગી કળી આમળ પૂંછડીની કલમ નાખો તો પૂંછડી દાઢનું સ્વરૂપ લેશે. આપણે પણ આપણી પંચેન્દ્રિયો પાસેથી તેની પૂર્ણ શક્તિઓ પ્રગલ્ભ કરી લઈ શકતા નથી. ૧૦૦ માઇલની ઝડપ કરી શકે એવી ગાંડી આપણે ૨૫ માઇલની ઝડપે ચલાવીએ

છીએ. આપણે આપણી ઇદ્રિયની તાલીમ પર ધ્યાન આપી વિકાસ કરીએ તો અમરિકારિક લાંચ એવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરીએ; જતાં કુદરતને દિસાએ તો તેણે આપેલા માપમાં જ તે હોય. એક સંધવાની જ શકિત કેળવી હોય તો શિકારી ફૂતરાની પેડે તમે માણસની અંધ પરખીને પકડી શકો. જરૂર પડે તેમ બીજી ઇદ્રિયોનું કામ બંધ કરી માત્ર ત્રવણ કેળવો તો બંધ કરેલા ઝોરડા પાછળ થતી વાતો માત્ર તમે સાંભળી શકો. આંખમાં જોવાની તાકાત એટલી બધી છે કે તમારી સામેનો માણસ પોતાના દાઢમાં કોઈ છળી કે લખાણ પ્રકડીને બેમે તો તેની આંખમાં તેનું જે પ્રતિબિંબ દેખાય તે જોઈ તમે તે આંખની કે વાંચી લઈ શકો !

તેની પણ વધુ પ્રગળ દૃષ્ટિ સંભવિત કરી શકાય તેમ છે. દૂરના સંદેશ અને વસ્તુસ્થિતિ જાણવાનું છત્તાનુસાર જાની શકે એ વાત તો હવે સિદ્ધ થઈ છે. માનસિક આનિર્ભાવો અધમ પ્રવૃત્તિ નહિ પણ ઉચ્ચત પ્રવૃત્તિના વર્ગમાં મૂકાય છે. પ્રશ્ન પ્રયોગે તો આ ક્ષેત્રમાં નિષ્ફળતા દેખાય છે. દ્વિત્રિયો કામ કરવા ના પાડે છે અને આપણને અતિ શ્રમ કરાવશે એવું લાગે છે. જેમ કોઈનું નામ બૂકી ભૂલી જતાં જેમજેમ તે યાદ કરવા મથાએ છીએ તેમતેમ દૂર જતું લાગે છે. પણ એક વાર આવી રિશ્તિમાંથી પસાર થઈ જઈએ તો મનને અનુમાન કરતું જોઈ શકીએ છીએ. બૂલવાળાં અનુમાનો થશે, પણ આખરે આંતરશક્તિઓ ભોંકપના ભયે બરોબર કામ કરવા લાગશે અને અનુમાનો સાચાં જાશે.

.. થાકે હોય ત્યારે અથવા દવાઓના સાધમાં આ ઉચ્ચતર શક્તિ ટકની નથી, પણ ખરેખર મણગી અને સમતોલ વિચારના રૂપે જ કેળવી શકાય છે.

આ બધી શોધો નવાં યુગની માત્ર સરૂઆત છે. કોઈ લાંબ મેળવવાની છત્તાથી જ ઇદ્રિયો કેળવવા કરતાં તેનો શક્તિવિકાસ સાધવાની શુદ્ધ શુદ્ધિ તે પર ધ્યાન આપીશું ત્યારે કોઈ નવી સૃષ્ટિ આપણી આસપાસ રચાશે; કારણકે આપણી જાનેન્દ્રિયો તેના સ્થાનમાંથી બિપડતી આવે છે, જેમ આંધળાં અને બહેરાં માણસ કરતાં આપણને જગત વધુ કુતૂહલપૂર્ણ અને રસભર્યું લાગે છે તેમ હવે પછીની પ્રજાને પણ આપણા કરતાં વધારે જોવા-સમજવાનું મળશે જ.

(નિરાકર હર્ડના 'નિશ મેંજીન'માં આવેલા લેખ ઉપરથી)

રેકડી

તે દૂર ઊભો હતો. મેં જાં ને ફાટેલાં તેનાં કપડાં દતાં. એકઠે વખત રામલાલની નજર તેના પર પડેલી, પણ રસ્તા ઉપર ઊભા રહેવાની કોઈથી ના પાડી શકાતી નથી. કામમાં ચિત્ત પરોવાતા તેને બુદ્ધી પણ મરે. દુસ્માનમાં મદાજનની ચિટ્ટીવાળા બેતણે સાધુ આવી સ્ત્રીજનો પેમે લઇ ગયા. એક કકોર ગણ સેલ્લી કાઢીને આતો લઇ ગયો. સાંજ પડ્યા આવી છતાં આસપાસ થોડું ટેલી આવીને પાછો તે ત્યાં જ ઊભો હતો. દલે પ્રસાદી આછી યજ હતી.

દુકાન આગળ જરા પાણી ડાંટી આરામથી રામલાલ બેઠો. તેની દુકાને છુટક અનાજ વેચાતું. થોડું રંગતો અને થોડું વાપરતો. સંતોષી તેનું ઇવન હતું. તેની નજર સામે ગર્મ. વળા તેને જોયો. મનમાં કુતૂહલ થતાં લાચની નિરાની કરી તેને જોલાઓ અને પૂછ્યું: 'શું લેવું?'

'કાંઈ લેવું નથી.' કહેતો તે પાસે આવ્યો.

'ત્યારે ક્યારેના ત્યાં શું ઊભો છે?'

'અમથો.'

'લાઇ, અમથા! જોલા રહેવાને જાગજાગીયા છે. એ સધળું છોડાને અહીં દાણાપીઠમાં કાં ઊભો રહે છે?'

'લાઇ.' અને તે આગળ જોલી ન શક્યો. તે જુવાન હતો. શરીરમાં જાંધો મંગળૂત હતો, છતાં દુઃખ અને ચિંતાથી તે બેરાલ બની ગયો જણાતો હતો. તેની આંખો અને પેટ બૂખથી જોડાતી રીતે ગયાં હતાં. મોટું ત્રાસથી ટિકું પડી ગયું હતું. તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. એક જાણુ લોઇ તેણે તે લૂછી લીધાં.

આ દુસ્થથી રામલાલના હૃદયમાં કરેણું ઊજરાઇ. તેણે કહ્યું, 'લાઇ રડો મા. માણસ માત્રો કાંઈ ને કાંઈ દુઃખ હોય જ છે. આવો, આ મોટલે બેસો અને હરકત ન હોય તો શું દુઃખ છે તે કહો.'

'જાણુ, બીજા માગવા નોકળ્યો' તો, પણ મને મારી આતાં આવડતું નથી, — ઇવ પણ ચાલતો નથી. નિંદ્રી-

માં કોઈની પાસે મેં લાય લાંગો કર્યો નથી. જે દિવસનો હું બૂખ્યો છું.' આટલું જોતાં ફરી તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં ને મોટેથી રડી ન પડ્યા એ માટે તેણે મોઢા આડો લાય દાખ્યો.

રામલાલ યજા ઉપરથી હેઠે ઊતર્યો અને તેને પાછળ આવવાં કહ્યું. થોડે દૂર કોઈની દુકાન હતી ત્યાંથી થોડા માંડીયા અને પેડા આવ્યાં. તેણે ફાટેલું ફાળિયું પહેલું હતું તેના છેડામાં તે લેતો જોઇ રામલાલે કહ્યું 'અહીં ને અહીં ખાઇ લેવું હોય તો હું દુકાનવાળાને કહીને સગવડ કરાવું, પછી ખાઇ કરી પાણી પીને મારી દુકાને આવો. મારે તમારી લજાકત સાંભળવી છે.'

'લાઇ, મારે ધરવાળા છે, અમે વહેંચીને ખાઈશું, ધર્મશાળામાં ઊતર્યા છીએ, કાલે આપીને હું તમને મારી વીતી કહીશ.'

બીજા દિવસે સવારે ને આવ્યો ને પોતાની વીતક કહેવા માંડી, 'મારાં માનપિતાનાં પણમાં મારી ગયેલાં. અમરે બેતણે સાંતીની જમીન હતી. જાપ સુજરી ગયા પછી જમીન કાકા વાવતા. હું અકારેક વર્ષનો થયો હોઇશ ત્યાં સુધી તો મને તે સારી રીતે રાખતા. તેમનાં છોકરાઓ સાથે હું રમતો ને મજા કરતો. કોઇ વાર મારાં કાકી નિકરતાં તો મારા કાકા-માઈ ઉપરાલું પણ લેતાં.

એક દિવસ તેમણે મને કહ્યું: 'વિદ્ધ, તારા જાપ સુજરી ગયા ત્યારે તેના માથે ધણું દેવું હતું. ત્યાર પછી કાળદુકાને વિધેયારી મેં જારી છે. તારા લગનમાં હું ખાત્રી થઈ ગયો છું. ને મોટું ખરચ લાગ્યું છે. તેનાં ગદલામાં તારે મને તારા લાગેની જમીન લખી દેવાની છે. જે તું અત્યારે ન લખી દેતો મારે તારી ઉપર કોરડ કરવી પડે. વહેવારમાં તો દોકડે દોકડાને દિસાય.'

આવું અને બીજું ધણું તેમણે મને સમજાવ્યું. મારી ઉમર કાચી તેથી આ જાણુ સાંભળાને મને તેમાં કાંઈ જાણુ ગમ પડી નહિ. મેં તો તે જમ કહે તેમ કરવું કબજા કર્યું. બીજા દિવસે તે મને કચેરીમાં લઇ ગયા. અને એકઠે કાગળિયામાં મારી સહી કરાવી લીધી.

આગતદારની રજામાં એ સહી કરાવી લીધા પછી તેમનું વર્તન ફરી ગયું. દલે વાતવાતમાં મારો દેવાનું અને મને જરા પણ નવરાશ ન મળે તેની રીતે મારી પાસેથી કામ લેવાનું શરૂ કર્યું. મારાં કાકી પણ મારી વડુની પાછળ

પડ્યાં હોય તેમ કાલે ને પગલે હોરાનું કરવા આગ્યાં. કોઈકોઈ વખત તો મારી પણ લેતાં અને અમને એકલાં મળવાની શબ્દ જ ચોછી તક મળે તેમ કરતાં. જે વખત મળતો તેમાં તે પોતાને માથે ગુજરી મને કહેતી.

આ બધું ક્યાં સુધી સદન થાય ? મેં જુદા થવા યતન કર્યો અને જગીન જુદી પાડી આપવા કહ્યું. પણ તેમણે તો તાડુકી કહ્યું: “તારે જમીન કેવી ? તારા ભાગની જમીન તો મેં ઘણા દિવસથી વેચાણ લીધી છે એ ખજાર નથી ? આ તો અત્યાર સુધી કંઈ કે મારા ભાગની દીકરા છે એટલે ખાવા દીધું. તારે કામ કરીને રહેવું હોય તો રહે, નહિ તો તને સૂતાંસૂતાં હવે કાંઈ નહિ મળે.”

આ સાંભળી હું રતપ્રમ જ થઈ ગયો. આડોરી-પાડોશીને પૂછી જોયું તો તેમણે મારા કાકાની ધાકથો કાંઈ જવાળ ન આપ્યો. મેં બીજા ઠેકાણે સાથી તરીકે રહેવા માટે પ્રયાસ કર્યો. બેતીનું કામકાજ હું બધું જાણું છું એટલે બીજા મને ખુશીથી રાખત, પણ મારા કાકાએ મને રાખનારને છાની કમદાડી આપી અને મને કહેવડાવ્યું કે અમારું નાક કેપાવવું છે ? કામ કરવાની દાનત હોય તો મારા ખેતરમાં ક્યાં નથી ? બીજા પણ તને રોટલા કરતાં શું વધારે આપવાના હતા ?

આ રીતે મને બીજાને ત્યાં કામે જતો અટકાવ્યો. પણ તેમને ત્યાં તો હું હવે ગુલામી કરવા ખુશી નહોતો. દરખાસ્તમાં એકબે અરજી કરી જોઈ, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ.

તે વખતે અમારો એક પાડોશી શહેરમાં કમાવા માટે ગયેલો તે પાછો આવ્યો હતો. તે શહેરની વાતો કરતો. શહેરમાં સારી મજૂરી તરત મળે છે. એવી તેની લાભાવનારી વાતો માની હું ને મારી વડુ એમ ને એમ પહેલેં લૂગડે શહેરમાં આવ્યાં. મજૂરી શોધવા હું દરરોજ તીકળતો પણ મને મજૂરી મળતી નહિ. કેટલાક દિવસ મારી વડુ ઉપર થોડું ધણું ધરણું રહ્યું હતું તે વેળીને ચલાવ્યું. પણ છેલ્લા બે દિવસથી અમે એક દાણો પણ મોટે માંડ્યો ન હતો. તમે કાલે અપાવ્યું તે અમે રાત્રે ખાધું.

ત્યારે હવે શો વિચાર કર્યો ?

કાંઈ સૂઝતું નથી. અહીં કાંઈ મજૂરી મળતી નથી અને મારે મામ તો મરણાંતે પણ પાછા ન જવાનું અને પાણી ખૂટાને તીકળ્યાં છીએ. છેવટ કાં તો ધીરધીર

માગતાં શીખીશ ને એથી મેં પેટ નહિ ભરાય તો ...

‘મજૂરી ચોછી વખતી મળે તો અહીં રહે ખરે ?’

‘અમારે પેટના ખાડા ભરવાં રોટલા અને છાશ સિવાય બીજું કાંઈ નથી જોઈતું.’

આમ વાત કરતા હતા ત્યાં એક ધરાક આગ્યું અને દોઢ મણુ ધડે તોળાવ્યા. રામલાલે વિદુશને કહ્યું: ‘લે ત્યારે શુકન’ કર. આ લઈને જાણ સાથે જઈ તેમને ત્યાં નાખી આવ. દોઢ આનો જાતે મજૂરીનો આપજો

આ રીતે વિદુસે દાણોનીદમાં મજૂરી કરવી શરૂ કરી. થોડાક દિવસ આ રીતે વ્યતીન થયા. દરરોજ તેને આડથી દસ આના મજૂરી મળી રહેતી. તેણે મજૂરીના લગ્નમાં એક ચોરડી બાંડે રાખી.

એક દિવસ તે રામલાલ પાસે આવ્યો અને કહ્યું: ‘જાણ હું મજૂરીએ આવું અને મારી વડુ ઘેર એકલી કામકાજ વગરની બેસી રહે છે એ એને નથી મળતું. અમે બંને જણા કામમાં લાગીએ તો તેનું મન આનંદમાં રહે અને દિવસે જમ તો. મને એક રેંકડી અપાવજો ? એક જણુ જૂની રેંકડી વેચે છે.’

‘નવી લે ને ?’

‘નવી રેંકડીના પૈસા વધારે થાય ને ?’

‘પૈસાની સગવડ આપણે કરીયું.’

બપોરના નવી રેંકડીની ખરીદી થઈ. વિદુસે રામલાલને ખાતું પાડી આપ્યું અને તે પૈસા વગર વ્યાજે મજૂરીમાંથી કાપી લેતા એમ કહ્યું.

બીજા દિવસે સવારમાં રામલાલ દુકાન વાળી સાફ-સુક કરી ગાદી પાયરી દુકાનના થડા ઉપર બેઠો હતો એક ગોખમાં ગણપતિ હતા. તેમની પાસે ધીનો દીવો અને ધૂપ કર્ષી હતી તેની સુવાસ પ્રસરી રહી હતી.

‘માલીક, સુમસે.’

‘દરલો.’

‘માલ, સુમસે.’

‘દરલો.’

રેંકડી ખેંચનારનો તાલગદ અથાજ આવતો હતો. રામલાલે તે તરફ નજર કરી તો સંસાર શકટને વડનાં હોય તેમ લાલચોળ ઉપાવણું મુખવાળાં વિદુસ અને તેની વડુ રેંકડી ખેંચતાં આવનાં હતાં.

આગેસે દિવસે વખારેથી લાવવાની કાદી રાખેલી ચણે તેની દુકાને ઉતારી અને હસનાંહસનાં વિદુસે કહ્યું: ‘શેઠ, તમારી બોણી કરો.’ ‘રસનિધિ’

વ ન વ ગ ડા નાં વા સી

જળાંતમનની જીવનસૃષ્ટિની એ પરિચયમાળાનો નવમો હપ્તો

લેંબુડિયાના કાંઠે

આપણા નિત્ય સંવાસમાં રહેતાં
ઠંતાં ધણાને અનન્યમાં એનાં એ મનો-
રમ પંખીની ઓળખાણ આપે છે.

કાઠડીઓ કુંચાર

૭ મહાંહમણાં મારે . . . આશ્રમમાં જવાનું થાય છે. ત્યાં જોયેના જગી પરવારી હું અને મારા મિત્ર આશ્રમના આંગણમાં લીમડાના ઝાડનીએ મામા નાખીએ. પાસે એક નાની લીંબુડી છે. એના ફરતો નાનો ક્યારો છે. એમાં નવાવાધવાનું પાણી લરાય એટલે છોકરાં અને 'લેંબુડિયું તળાવ' કહે. લરાઉનાળાના દિવસ એટલે ખરે જોયે તે સૂર્યનારાયણ સોમે કળાએ તપે. જ્યાં ધરછાંપડે લરાઇ ખેસનારી મનવનત પથુ અસલ ઉકળાટમાં તરફડિયાં મારતી હોય તેવે વખતે જંગલની ફીખતી ધરતી પર ઝાડમાં, જળાંતમનનાં કે વાડની ઓથે લરાઇ ખેસનારાં પંખી પીચારાંની શી દશા? એટલે જોયેર થાય કે તાપ અને તરસે વલવંલતો પંખીચમગ્ન આમારા 'લેંબુડિયા'નાં લહેરો લેતાં ટાટાં જળ પીવા આવે. કેહને પાણીની ગરજ ન હોય તો લીમડાની ધમગર ઘટામાં કે શીળા છાયામાં આસામેરા લેપો-જપેરા કરવા પથુ આવે. અમે તો ત્યાં બેઠા જ હોઈએ, એટલે એ જવાના આપવાજવાનો દિસાવ આપોઆપ યદ્ય રહે. આમ આ 'લેંબુડિયું' પક્ષિનિરીક્ષણની આમારી પ્રયોગશાળા બની ગયું છે.

પેલો આસપો જોડો. કાગડોર દોડો કે એના ભોગ મળ્યા. 'કા . . . કા . . . કા . . . ' કેઝેઝે . . . કેઝેઝે . . . 'નાં આહવાન થાય ને હુમુહ હુહ મમે. રખે ગારૂં રહી જન્ય કરતોકો કેશિયો^૩ ય માંલે અપધાવે ને ડાગડાનાં પીંઝાં વિખેરવા માડે. એક તરફ આ જગી હોય ત્યાં પાસેના લીમડામાં વળી 'લીસરી' જ આલતી હોય. ત્યાં એક જંગલી^૪ કાઠડી મળેા જાંધી બે જમ્યાં ઉછેરે છે. જમ્યાં દેખાવે તો બીક લાગે એવાં, પણ પેલા સીકી આદશાદની વાત પ્રમાણે, કાઠડી-ને મન તો એ રતન જેવાં. એટલે ભારે જતન કરનારી. ભોગબોગે આ વખતે એક વાંદડું^૫ આંખી ચણું: 'કા . . . કા . . . ' કરીને ચાપી, પથુ વાંદડું શેનું પાસે? કાઠડીએ

જોયું કે આ લંબપુટક કાંઠ આગ રીધી રીને માનવાનો નથી, એટલે એણે કયાં ચારપાય મગાંવવાલાં બોગો ને એવી કરી કે બીચારું જન્ય કીએ પૂંછડે લાગ્યું.

લીમડાના મોર બેઠ્યા પથુ મકરંદોરાની સંગીત-ની લહેર દણુ સુકાઇ નથી. એની માદા આવે; જંગ્રા થે બીક વિના આ ડાળથી પેટી ડાળ કરતી અંગે બેઠા હોઈએ ત્યાં બીનરે; પાણીમાં એની રૂપાળી નાની નળી જેવી વાંટા ચાંચ બોજે; ધરાઈને પાણી પીએ ને ધારે સાદે 'ચી' કરી આનંદની સીસોટી મારે ને બીડી જાય.

પૂર્વ દિશાનો પરચાર કકુચરણો થતો હોય ત્યારે લીમડાની જાંચા ટોચે બેસી સંગીતની મઠી ઉડાડનારો દેવડ^૬ જાગે એની માદા, આભમાં વીજળી મળુકે એમ અગકારા મારતી સોનેરી દેવડટાપાળાં શંરંભાળ પીળક^૭ વધૂવર, 'કેકે . . . કેકે' કરી કાન ફોડનાં પીંતરાં, 'કુઉકુઉ'ના અધરા ટહુકે દિલ લલચાવનારો ક્રોક્લિ, '૧૦' 'પરમ . . . ટું, પરમ . . . ટું'ના કરણુસાદે ભાજન કરતો હોયો^{૧૧} જગત, 'કપિલદેવ, કપિલદેવ'ના ઉચ્ચ રચરે વાંડવાડે લટકતાં તેતર, ^{૧૨} દેવશી, ^{૧૩} સુગરી, ^{૧૪} કાગર^{૧૫} અને એની પિતરાઇ પાવે, ^{૧૬} કળામલ મોર, ^{૧૭}

૧ Blue Jay કે Indian Roller. ૨ King Crow.
૩, ૪ કિકા રંગના ગળાવાળો આપણો શેખનો પાંડોરી કાગડો= House Crow; શરીરે સાવ કળો મોલ કલો જંગલનો કાગડો= Jungle Crow.
૫ કળા મેં વાળું આપણું પરિચિત વંદનું=Lungur; વાંસ મેંનું આંકડું=Bengal Monkey.

૬ Sunbird ૭ Dhayal, Magpie Robin
૮ Golden Oriole ૯ કાવલે: Babblers
૧૦ Koel-ઝેવલ એટલે Cuckoo નીક. Cuckoo એ ખરેખરી રંબી છે. શિયાળામાં આવનારું. રંગે બરેખર આનંદ મળતું.
૧૧ Dove
૧૨ Grey Partridge ૧૩ રેવલકી Indian Robin
૧૪ Weaver Bird ૧૫ Common Myna
૧૬ Black Headed Myna ૧૭ Peacock

ગગનવિહારી શમગા, ૧૮ ક્યુનર ૧૯—અમારી વાડીનાં મહેમાન. કોઇ પાણી પીવા આવે; કોઇ વાડની શીશી ડામામાં કે ઝાડની ઘટામાં આરામ લેવા આવે. ગધાં જે પંખી આવે ને જલપ. કોઇ જતાંજતાં રૂપરંગથી આંખો દારે. કોઇ અદરથ રહી મધુર ગાનાથી રીઝવે. (આ રીઝવનારાંની કથા જે અત્યંત રમણીય છે). પણ આ ગધાંમાં અમારૂં દિલ દરનારાં તો જે જ ન કાકડિયો કુંભાર ને ચક્રદીપ્ત. રોજ જોઇએ, આખો દિવસ જોઇએ, પણ એમને જ્ઞેનાં, સાંભળનાં અને ધરાયા જ નથી. અમારી 'લેજુડિયા'ની પ્રુકરિડીની પાછે ખૂણનાં એ જે રથગકમળ.

કાકડિયોકુંભાર દલાડામાં દમ વખત પાણી પીવા આવે. લચકાતો મલકાતો ધીમેધીમે ડગીપગી કરતો. બ્લીએ ખરો, પણ પાણી પિના ન ચાલે, એટલે હોય એટલી દિગ્ભત ભેગી કરી કહણ કાગળે આવે. પહેલેનાર: પછી મારા. ખૂબ પાણી પીએ. દારૂતો જલપ, પાણી પીતો જલપ; ધસાવ એટલે નીકમાં બીની ટાડી ભોંપ પર પાછો પાથરી પેટ આપી ભેસે અને નિરાંત હવે ઝાકાં ખાય. એ અમારો રોજનો વાદ્ધર્મ્ય.

કહે છે કે કાકડિયા કુંભારના ગાગામાં એક જલદુષ્ણ લાકડી હોય છે. ગાગાની વચ્ચેવચ્ચ ઊભી. ચાર આંગળીની. એ જેના દાદામા આવે તેનો જેડો પાર. જસ કોઇ પણ તાળાનો કે તીલ્લેડીની કળને લાકડી લગાડો કે હાક કરતું એ ઊંચડી જલપ! ખીસામાં ઝળિને કરો: બેઠકો કોદાર, પરીલાના પેગરની પેરી, રેલવેના ડગા—ગમે તમા તમારો પ્રવેશ ચર્ચ શકે. આની લાકડીની શોધ અર્થે ખેતર પાંધરમાં જલે જાંખરે બાટકનારા એલિપાઓ પણ મેં ધણાં જે જોયા છે!

આ પંખીને નથી ઓળખના એ એરો વગડાઉ કાગડો કહે છે. દેખાવે કાગડા જેવો લાગે, પણ એ કાગડો નથી. એનાં સગાંવડામાં તો કાયમ, એલીડો, કૂ—Cuckoo વગેરે.

એનું અંગ્રેજી નામ Coucal કે Crow-pheasant. કાયમની નાતનું પંખી, એટલે કવચિત્ Lark Heeled Cuckoo નામે પણ ઓળખાય. પરિસ્તરવિદોનો એ Centropus Sincensis. દિલ્હીમાં

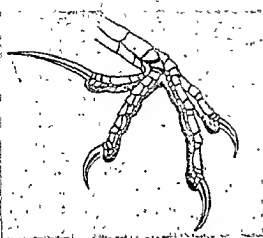
એને મોઢેક અને આપણા યુજ્જરાતમાં (મુજ સંસ્કૃત કુમ્ભારકુકુટ પરથી) કાકડિયો કુંભાર કહે છે (ઉત્તર યુજ્જરાતમાં 'હુડહુડ' પંખીને પણ 'કાકડિયો કુંભાર' કહેવાનો રિવાજ છે, પણ એ સાચું નામ નથી) ખાસ બેથામાં લપાકો ફરે તેથી એનું ખીચું સંસ્કૃત નામ મર્તાકુકુટ.

ગામને પાદરે કે વગડામાં આ જાતેથી પેલા જાળે ભરતું, ઘોડાના જેવા લાલ રંગની પાંખોવાળું અને ચગકના ઘેરા આસમાની રંગના ભારે શરીરવાળું કાગડા જેવું અને જેવડું પંખી જુઓ તો એ આ 'કાકડિયો કુંભાર' જ. નર ને માદા એક જ રંગનાં—એક જેવાં દેખાય. આખું શરીર કાળું—માન ગાયું. ચરદન, ચળું અને છાતી ચકચકિત વાદળી રંગે; છાતી, પડખાં અને પેટ પર એ વાદળી લીલાશપડતો. પાંખો અને ખજાનાં આપનાં ઘોડાના રંગે લાલ. એની આંખ લાલ, ચાંચ અને પગ કાળા.

એના પગ ઝાડનાં થક, ડાળાં વગેરે પર 'ચકનારાં' (Zygodactyle)—સક્રક્રક્રક્ર, પોપટ, કાયમ વગેરે—પંક્ષીઓના જેવા સંપૂર્ણ પડાએલા છે, છતાં એને ઝાક પર ચડવાની રચ નથી. એ પગમાં જે મદરવનું ઉપાંગ તો એના પંજની પાછળની આંગળી છે. આ આંગળીને છેડે, આંગળી જેવડો કે તેથી જે કવચિત્ લાંબો, સીધો નખ કે નોદાર છે. આ વિશેષતાને લીધે એનું Lark-Heeled Cuckoo નામ પડ્યું છે. કારણ આનો સીધો નખ અંગન, ઝોડાળ વગેરે (Larks)નું ખાસ લક્ષણ છે.

એ પગે પાયજાળો પહેર્યો હોય તેવાં, સાધજ દાંકનારાં પીંછાં હોય છે:—જેવાં શમજાળે પગે જોઇએ છીએ તેવાં. એના પગ 'આલવા' તથા 'દોડવા'ના ઉપ-શોખના છે: કામગીરી પેટે એ 'હેકતો' નથી.

આ જાણું તો ફીક, પણ એનાથી જે ચડી જલપ એવી તો એની વાચા છે. તમે સીમમાં કે ખેતરમાં જતા હો, સપારે જાણે કે સાંજે જાણું નિર્જન સાંજ હોય, એવે વખતે અચાનાક એ શાંતિને ભેદતો ઘોર કાનને અગ્રિય આંધાજ સંગાથા: 'દુક . . . દુક . . . દુક . . . દુક'. અવિરત ઉચ્ચ સ્વરે એ ઘોડીઘોડી વારે આવે. તમે શોધવાનો પ્રયત્ન કરો, પણ ક્યાંથી આવે છે એનો ખતો ન સાગે. એજનાર તમારી પાસે વાડમાં કે ઝાડની

કાકડિયા કુંભારનો પગ; એમાં પાછળની આંગળીનો નખ નહીં; રીંધો, લાંબો, આંગળીથી થે લાંબો

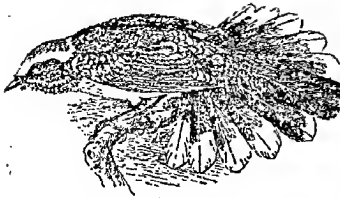
‘ઝાળે બોદું’ હોય છતાં એ એવી ખૂબીથી અવાજ કરે કે જાણે એનાથી પંદર હાથ હંટેથી ન આવે તો હોય! આ બોલનાર તે ‘કાકડિયો કુંભાર’. એનું નામ પણ એના આવા અવાજ ઉપરથી જ પડ્યું છે. જેમકે એ બોલે ‘કુમ્મ, . . કુમ્મ, . . કુમ્મ’; આ પરથી ‘કુમ્મ’ (એવો અવાજ) વાર (કરનારો) કુલકુલ વળી એના અવાજની નકલ ‘કુહ, કુહ, . . કુહ’ એ પદ્યો કરીને, કુહકુવન: કહેવાનો પણ રિવાજ છે. એને તમે શોખવા વનઓ, એ નજરે પડે, પણ એની પાસે તો ન જ જઈ શકાય; કારણ સ્વભાવે એ બીકણ, એટલે માણસના રહેણાણ નજીક વસનારો છતાં એના નિકટના સહવાસમાં આવવાનું સાદસ ન કરે.

એનો અવન્યવદાર ધ્યોણરો જાળીન પર ચાલે. બોજનામાં તીક, અવાત, હંદર, ગેરાળી, કાંચેડા, સાં પોલિયાં વગેરે ખાનારો એટલે વાડના મૂળમાં દોચાં લાગતો દેખાય. ઝાડ પર પથું બેસે. પણ એને ઊડવાનો હારે દંટાળો, એટલે બને ત્યાંસુધી તો એ જમીન પર જ કે જમીનથી સહેજ અદર રહે. એની પાછળ પડે કે નરત દોડવા માંડે. ધાસમાં વાડવેલાની ઓથે, જળાં-જાંખણની અંદર જાદાર આમતેજ સરજનાથી લખાતો છુપાતો ઝડપથી નાસે કે ઝાડ ઉપર ચડી જશે. રજ પણ અવાજ બિના એ અપૂર્વ ચપગતાથી કરશે, પણ ઊડવાનો તો નહિ જ. નાછુટકે, જ્યારે સંતાકુકડી રમવી ન હાવે ત્યારે મીઠેમીઠે પાંખો ખૂળ જોરથી ફફડાવતો, પૂંછડી ઊંચે-ઊંચે કરતો (એ ચાલે છે, ત્યારે પણ પૂંછડી ઊંચે-ઊંચે કરવાની એને ટેવ હોય છે) ઊડે. થોડુંક

ઊંડી થાકી જાય અને ઝાડ પર બેસે. જળામાં આમ ભરાઈ બેસવાની ટેવો લાંબે ગમે Bush-Cuckoo કહેવાનો પણ ચાલ છે.

આવી જોની રસિક અવનકથા છે એવું આ પંખી દિલ્હીસ્તાનનું અસલ વનગી છે. આપણા યુગરતનામાં જે એ દેરેર નજરે પડે છે માત્ર દલિયુ વારતમાં એનો વાસ નથી. ઊંચું વરસ આપણી સાથે રહેનારે. ચોમાસું બેસે કે એનું સંવનન શરૂ થાય. ધનગન યનગન નાચતો, શરીરે ઝૂંઝાવતો, કોમળ દંડથી નિમિત્ત અવાજ કરતો એ કાકડિયો કુંભાર તમે જે ઘડી જોઈ જ રહેા; જોતાં ધરાઓ જ નહિ. ભૂલાઈ જાયરતમાં સામારણ્યરૂતિ એનાં ઈર્ષાં મળી આવે: પ્રાન્તબેદે વહેણાંગોડાં પણ જડે. એનો માળો એટલે ડાંખળો, પાંદડાં કે ધાસનો નાનો-સરખો ફૂટાંલ. અંદર લીલાં કુંખાં પાદાંની પધારી અને એ ઉપર ત્રણચાર રંગાળાં ઇર્ષાં. જળાંજાંખણ, લનાત્રના વાડ, વેલા કે ધાસને આધારે કે ઝાડ પર જ-મીનથી દશગાર લાયકો આછામાં આછા આંખો હોય છે.

પણ આનાથી જે વધુ રસિક કથા તો ચંકરીની છે. એનું આખું અવન કાકડિયા કુંભારથી બિન પ્રકારનું. કાકડિયા કુંભારો રૂપ નથી, રંગ નથી, એની વાણીનો મોદ લાગે જ કોઈને થાય. એની અપળતા કે ઉદ્વેગન આપને ન મળે. પણ ચંકરીનું ચંકરીનું તો સદ્યુખનો સાગર. એની મુડોળ મુકોમળ પાનળી દેદ-લના. આજા રંગ અને રૂપવર્ણન એનું અર્થન મોદક લાવવું. એનાં રૂર્તિ અને ઉદ્વેગન વિદ્યુત્ત્રાનો પણ સરખાવે એનાં અપળ. અને એથી જે વધુ આકર્ષક તો એની મધુર અને કોમળ વાણીનો અસ્પષ્ટિત પ્રવાહ. સવારે, જાણેરે ને સાંજે: જ્યારે ભુઓ ભારે એ અકુદિત રતરે માતું જ હોય. દળવે લાંબે ઉંચા બિમબી દિશાનું આંજણું કેસરી મરે લીંપતી હોય. પંખીમગાજ દંડ તો ઊંઘમાંથી આગસ મરાતો હોય તેવે વખતે, ગજો-મંડળને જગવતો દેવડ, મધુર અને કોમળ છતાં ભુલક કહે સંગીત રેતે છે. એ જ વખતે એની રૂપમાં કરતો હોય તેમ ચંકરીનું એના નાના કંઠે સાદ પૂરે છે. આપણા દેશમાં પંખીઓમાં આનંદજનક સામા. એનાથી બિનરતું રથાન દેખડું, જાકી રજાં અગન, અંડોગ, પીગક વગેરે. પણ એ જ્યાં સંગીતકારોમાં અને રથાન ચંકરીનું

ચૈનકપાળ, ધોળી અમરો અને પંખા જેઠે
પૂંછડી ઉધાડવારા કરનારું પંખી તે ચક્રદીલ

છે. દેખડના સ્વરની તીક્ષ્ણતા એના અવાજમાં નથી, તેમ તેની જેઠે અન્ધારતાપણે સંગીત રેલવવા પણ એ શક્તિમાન નથી. અગત્ય જેઠે અન્યના અવાજની નકલ કરવાની આવડત પણ એનામાં નથી. છતાં એનું અદ્ય-આયુ ધીમું સંગીત અત્યંત મનોહારી તો છે જ. બીજાં પંખી વેળાએ ગાય: કોઈ સવારે, કોઈ સાંજે. પણ ચક્રદીલ તો આખો દિવસ ગાનારું. ગાનાં ધરાય જ નહિ. તમે એતે સાંભળો. પહેલા જ સ્વરે સુંદર સંગીત-ના ઉપભોગની લાલસા તમારા હૃદયમાં જાગશે. ત્યાં બીજો સ્વર આવે. તમે મુગ્ધ બનો. ત્રીજો સ્વર આવતાં તમારી ઉત્કૃષ્ટતા વધશે. ચોથો સ્વર તો તમે અવગી છોડી આકાશમાં વિદરવા લાગો અને . . . પણ ખલાસ. તમારું ધ્યાન તૂટ્યું. જેની અત્યંત આતુરતાથી વાટ જોતા હતા તે પાંચમો સ્વર ન જ આવ્યો. નહિ જ. અધવચ્ચે તમે સંગીતના વિશ્વમાંથી લાજ હૃદયે આ અવગી પર પડો છો. ચક્રદીલના સંગીતના ચાર જ સ્વર. ધીરે-ધીરે એ આરંભ કરે: ઓથો સ્વર આવતાં એ હિચ્ચ કરે ગાય. અને અધવચ્ચે—વીણાના તાર તૂટે એમ—એ સંગીતની ઝરણી અટકી જાય.

એને શોધવા જવું પડે તેમ પણ નથી. એ આપણું હંમેશનું પાડોશી. ગીચ ઘટાવાળા લીમડા, વડ, આળા—જ્યાં ગમે ત્યાં વૃક્ષની ઘટ્ટામાં એ ધામા નાખે. વસ્તી-નો એને ડર નહિ. માણસના સદવાસમાં જે સુખેથી રહે. આણંદમાં ચરેતર કેળવણી મેંડળની પાસે, ત્યાં ધંમ-ધમાટ કરતી મેટરો અને ઘોડાગાડીઓ દોડે છે અને માણસોનો અચિરત પ્રવાહ આખો દિવસ વહે છે એવે સ્થળે, જાહેર રસ્તા ઉપર ઝૂકતાં પીપળ અને જાંબુનાં ઝાડમાં એકાદ નહિ પણ ચારપાંચ ચક્રદીલને બેસતાં,

બેસતાં, જીવડાં પકડનાં મેં જોવાં છે. અમારા 'લેપ્સડિયા'ની પાળે પણ એ પાણી પીવા આવે. વાંદરાં, કૂતરાં, કાગડા વગેરેની વચ્ચે બેપકકે ફર્યા કરે. પાણી પીને શાંત ચિત્તે આંખો બંધ કરી બેસું રહે. અમારા પગ આગળ જ જમીનથી બેઝેક વેન જીંચે પાંખો ફફડાવતું જીવાન પકડતું જાય. આવી જોની નીડર મનોવૃત્તિ. એને આજખતું પણ સહેલું છે. કોઈ ઝાડ પર તમે 'ચીં' કરતી મીઠી સીસોટી સાંભળો કે જીંચે નાજર કરે.

દિવાળીધોડાને મળતું પણ સહેજ નાનું, ધોળા માથાવાળું, રાખેડી રંગનું પંખી દેખાશે. એની બેઝાની રીત ઝડપવાળી. ધડીમાં બેઝે. ધડીમાં બેસે. ડાળ ઉપર, ડાળની નીચે ફર્યા કરશે. વારંવાર એની કાળાધોળી પૂંછડી, કાગળના પંખાને ફરીએ તેમ ઉધાડવારા કરતું દશે. આ એવળ પક્ષી તે ચક્રદીલ

ચક્રદીલ એટલે White-Browed Fantail-Flycatcher. વેદાનિકોનો એ Rhipidura Aureola. સંગીતપ્રેમ પંખીઓના વર્ગનું એ પંખી. નર બેઝળો: માદા બીને વાન. નરનું કપાળ સ્વેનરંગી. બંને આંખો પર સફેદ પટ્ટી, જમ્મરો, પીક, પાંખો રાખેડી રંગનાં. પાંખોના છેડે સફેદ ઊંટણાં. પૂંછડીનાં વચ્ચેનાં પીંછાંના છેડા સફેદ: બે જાંબુનાં પીંછાં આખાં ધોળાં. દાદી અને મળું કાળાં. જાતી અને પેટ ધોળાં. આનો પિતરાઈ હંપરાજ.

માર્ચથી આગસ્ટનો સમય એના સંવનનો હોય એ વખતે એની ચરતી ચોર હોય છે. ધાસનાં તરણાં, પાંદડાંનો કૂચો. વગેરે બેઝાં કરી, નાજર ન પડે તેમ ઝાડની ડાળી પર પચાલા જેવો નાનો પંથુ સુંદર માણે જતાવે. અંદર કરોળિયાની સુંવાળી ભળ બિછાવી તે પર જલ્પચાર ઘીંઝ મૂકે. વસતમાં બે વખત અચ્ચાં આવે.

ખુદશાં મેડાનોમાં ઝાડની ઘટ્ટામાં રહે. ઘણું જ ખુશ-મિજબજ અને ચપળ પંખી. ડાખલનો ટહુકો દિલ લલ-ચાવનાર છતાં ધુરોપપન પક્ષિવિદોનું માથું પકવે પણ ચક્રદીલનું સંગીત તો સૌનું દિલ હરનારું છે.

શરીરવિકાસનું વિજ્ઞાન ચર્ચાતો વિભાગ

અખાડો

જેમાં સુસંહત શરીરની ઝંખનાથી યુવાનો વ્યાયામના અનુભવની આપણે કરે છે.

નિરીક્ષક : ડૉ. હરિનારાયણ આચાર્ય

ક સંઘીથી ભાઈ એવરીલાસ નાગચ પૂછે છે:

‘કસરતથી માફે શરીર વધાર્યું ગયું છે જેથી મારી ઊંચાઈ વધતી નથી. મારી ૧૮ વર્ષની ઉંમર, વજન ૧૧૦ રતમ અને ઊંચાઈ ૫' ૧" છે. એ બધું ધ્યાનમાં લઈને આસારે એવી કંઈ કસરત કરવી કે જેથી વધારેમાં વધારે એક વર્ષની અંદર મારી ઊંચાઈ ૩ થી ૪ ઇંચ વધી શકે. તેટલું ન થઈ શકે તો આજમાં આછી ૨ ઇંચ મુખી વધે. ઊંચાઈ વધવાની ઉંમરની મુદત વિશે પણ ક્ષણ મતો છે; તો સાચું શું તે જણાવશો.’

ઉત્તર

હું કોઈને નિરાશ કરવા નથી માગતો, પણ સાચે-સાચું કહું તો એવો—છટ્ટા પ્રમાણે ઊંચાઈ વધારવાનો—કોઈ પણ અગ્રોધ ઉપાય દલ્લ અસ્તિત્વમાં આવ્યો નથી. આજે ઊંચાઈ વધારવાનાં અનેક સાધનો અને વ્યાયામપદ્ધતિઓ (તથા ફેટલીક ફવાઓ)નો ખૂબ ફેલાવો ચાલુ છે; પરંતુ એની પાછળ એ સાધનોની સફળતાના તરખ કરતાં ભારે ખર્ચે કરાતી પ્રસિદ્ધિ—આકર્ષક જાહેરખબરોનું જ બળ હોય છે. આમ લખવાનો મારો આશય કોઈ પણ વ્યાયામપદ્ધતિ નિંદા કરવાનો નથી. માત્ર ઊંચાઈ વધારવાનાં સાધનો પાછળ ભમતા યુવાનોના—અને પાશ્ચાત્યદેશોમાં તો યુવતીઓના પણ—ભોળપણનો જે અછટિત લાભ લેવાય છે તે દર્શાવવા પૂરતું જ આમ કહું છું. આવાં સાધનો ઊંચાઈ વધારવાના પ્રયત્ન પૂરતાં જ દર્શાવવામાં આવતાં હોય તો એમાં વાંધાપડતું કંઈ જ નથી. પરંતુ જ્યારે અચુક સાધનોથી ઊંચાઈ નિઃસંદેહ વધશે જ અને તે પણ પ્રત્યેક વ્યક્તિની છટ્ટા પ્રમાણે—એવી ગપ મારવામાં આવે છે, ભારે એનો વિરોધ કરવો અનિવાર્ય છે. જે મનસ્વીપણે ઊંચાઈ વધારી શકતી હોય તો એવી ચાવીપાળો મનુષ્ય આજે દુનિયામાં કુળેરંજીતરી જેવો ધનપતિ જ બની ગયો હોય. કારણ માણસગણ સાં-રીરિક સુંદરતાનાં તત્ત્વોમાં ઊંચાઈને પ્રથમ સ્થાને મૂકે છે. શરીરના રનાપણો ભણે નિર્જન હોય, સ્વાસ્થ્ય ભણે સામાન્ય પ્રકારનું હોય, પણ યોગ્ય ઊંચાઈ હોય

તો ચાલે. તેમજ મને તેવા બળવાન, રનાપણાદ શરીરવાળા કે પૂર્ણતયા સ્વસ્થ મનુષિવાળા પુરુષને પણ પોતાની સુંદરતાનું વ્યાધાનક કોઈ તરખ લાગતું હોય તો તે યોગ્ય ઊંચાઈનો અભાવ અર્થાત્ રીંગણપણું જ છે. એટલે ઊંચાઈ વધારવાનો પ્રયત્ન કરનાર ફીગણા મનુષ્યો જાહેરખબરોમાં સાધનોની ગણાછપી ઉતારામાં તો તેમાં તેમનો વાંક નથી, પણ જોડી આસા આપનાર વ્યાયામપદ્ધતિ જ સંપૂર્ણ દોષવાન છે.

માણસની ઊંચાઈ એના પગનાં ઢાઢાં તથા ગરડાની કોસ પર મુખ્ય આધાર રાખે છે. ૨૦—૨૫ વર્ષની ઉંમર સુધી માણસ વધે છે. એ પછી એની ઊંચાઈમાં વધારો થતો નથી. ક્યારેક કોઈ વધતા હોય તો ભારે અપવાદ રો જ. એટલે ૨૫ વર્ષનું વય થાય ત્યાં સુધીમાં ઊંચાઈ વધવામાં જે કોઈપણ પ્રયત્ન હોય તો તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વળી કોઈ વખત ઢાઢાંનાં પોષક તત્ત્વોવાળા ખોરાકની અપૂર્ણતા પણ કારણભૂત હોય. ક્યારેક શ્રમના અનિરિક્તો લીધે પણ માણસની ઊંચાઈ વધતી અટકે છે. આ અને આવાં અન્ય કારણોનું જ્યાં સુધી પૂરું અન્વેષણ ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચાઈ અટકાવનાર આ જ છે અને એ નિરોપક તત્ત્વ દૂર કરવાનો આ જ અગ્રોધ ઉપાય છે, એમ કહેવું એ અત્યંત જ છે. છતાં આવી મૂર્ખતા કરનાર ધર્મવ્યાયામપદ્ધતિઓ ગરજવાન જનતાને ખૂબ દગી રવા છે એ શોકની વાત છે.

ઊંચાઈ વધારવામાં મુખ્યત્વે જે અંગો સદાય કંદે છે તે જો જ: પગના નળા અને કોસ. એક પગના ઢાઢાંના અણ્યો પરિપક્વ થયા પછી એનું ધડનર લગભગ અશક્ય છે. છતાં ક્યારેક પુષ્કળ—એટલે સહેલાઈથી પડી શકે તેટલા પ્રમાણમાં—દૂધનો આદાર રાખવાથી અગર તો જોમાં ચુના calciumનું પ્રમાણ વધારે હોય તેવા પદાર્થો ખાવાથી ઢાઢાંના વિકાસને મદદ મળે છે. પણ એકંદરે રીતે ૨૫ વર્ષની ઉંમર પછી પગનાં ઢાઢાં કાંઈ કરવાં એ અસંભવિત તો નહિ પણ અશક્ય તો છે જ, માત્ર જે ઉપાય કરવાથી ઊંચાઈ

વધારવાનો સહેજ પછી અવકાશ હોય તેવી કિંચા જરૂર ની કરોડને લગતી છે. અહીં એ પછી ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે કરોડને કેળવવાથી જો ઊંચાઇમાં વધારો કરી શકાય તો એકબે ઇંચ જેટલા જ. આ માટે અર્થાત્ ૨૫ વર્ષનું વય થયા પછી વ્યર્થામથી આરંભી દૈનિકી ઊંચાઇ વધારવાની આશા વ્યર્થ છે. માણસના જ્ઞાન-તંત્રીઓ મગજમાંથી જે રાજમાર્ગે નીકળે છે તેને કરોડ-રજ્જી કંઠી શકાય. આ 'રજ્જી'ના સંરક્ષણ અર્થે એને ચોપાસ થેરી લેનાર દાડકાનાનાનાદુકડા (Vertebra) ની ઊભી દાર હોય છે. આ દારમાં બન્ને દાડકાની વચ્ચે એક એક એવી નરમ માંસપેશી (Cartilage) આવેલી છે, જેને ધીધે માણસનો જરૂર ગમે તેમ આગળ-પાછળ, વાંકાચૂંકે વાળવામાં આવે તો આખો કરોડરજ્જી વગર ધન્ય એ મરડી શકાય. જો આ માંસપેશીને સીધી અસર કરે એવો જ કેાઇ વ્યાયામ કરવામાં આવે તો એ પેશીઓ લાખી થઈ શકે, જેને ધીધે માણસની ઊંચાઇમાં પછી કંઈક પ્રમાણમાં વધારો કરી શકાય. છતાં આવો વધારો જાણે જ ૧-૨ ઇંચથી વધારે થઈ શકે. વળી આપણને સામાન્યરીતે સ્ત્રીમાં ચાલતાં કે ઊભા રહેતાં આવડતું નથી, એટલે કે અંગ લટકનાં રાખી ધડને આગળ નમાવી, લચડતે પગને ચાલવાથી માણસ હોય જોના કરતાં સદંત્ર નીચો દેખાય છે. પછી જો માણસ લરકરી સિપાઇની પેઠે સ્ત્રીમાં સોટા જેવો ટટાર ચાલે તો એની ઊંચાઇમાં સહેજ વધારો દેખાય એ સ્વાભાવિક છે. અને આવો વધારો એકાદ ઇંચ જેટલો પછી થાય.

આ પરથી એટલો નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે પગનાં નળા લંબાવવા એ અત્યંત અર્થકરૂં અને અચોક્કસ કાર્ય છે, પછી કરોડને દરતે ઊંચાઇ વધારવાનો ઉગ્રાય અ-જમાવવા જેવો છે. આ ઉપાયનાં સાંપન-ઉપકરણોમાં, જે કસરતોથી જરૂરના સ્નાયુ કેળવવામાં હોય—ખાસ કરીને જે વ્યાયામની અસર સીધી કરોડ ઉપર થતી હોય એટલે કે જેનાથી કરોડ ખેંચાય—એનો સમાવેશ થઈ શકે. આવી કસરતોમાં સિંગલ જાર, ટ્રેપીઝ, રૈમન રિંગ્સ, મુક્ષખમ, તરવું વગેરે સુખ્ય છે. ખાસ કરીને માણસને જો દરરોજ થોડીક ક્ષણ આડા લાકડા ઉપરથી જો દાઢે અહર ટંગાઇ રહેવાનો પ્રયોગ કરે તો ઊંચાઇ વધારવામાં ખૂબ મદદ મળશે. આવી કસરત આરતે

આરતે કરવી જોઈએ. એક સામગ્રી કરી નાખવાથી કરોડને જોઈએ તેવી મદદ મળતી નથી અને કશિત્ત નુકસાન પાછું થાય છે. સરખાતમાં બેગજ મિનિટ લંટકાઇ રહેતું. જેમજેમ સ્નાયુઓ શ્રેયંસદ બને તેમતેમ વધતાંજ આશરે પાંચ મિનિટ સુધી મહોંચવું. આટલું સરખતાથી થઈ શકે એટલે સમયમાં વધારો કરવો. પછી એથી થે સાફ તો સમય ૩ થી ૫ મિનિટનો રાખી પૂર્વે વર્ગનમાં લટકાવવાં એ છે. આ પ્રયોગ ખૂબ ધીરથી વિચારપૂર્વક કરવાનો છે. વળી વિવિધ પ્રકારનાં આસનો કરવાથી પછી ઊંચાઇમાં થોડો વધારો થઈ શકે. અર્થાત્ જે કસરતોમાં શરીરને તણાવું પડે તે ઊંચાઇમાં વધારો કરનારી છે, એ તત્ત્વ ધ્યાનમાં રાખી વ્યાયામપદ્ધતિઓ યોગ્યવી.

ચોગ્ય પ્રમાણમાં ઊંચા થવું એ સ્પૃહણીય અને સ્તુત્ય વિચાર છે; પછી આમ ઊંચાઇ વધારવા પાછળ જ એકાગ્ર થવા કરતાં, શરીરનો સંપૂર્ણ—પોતાની ઊંચાઇના પ્રમાણમાં—વિકાસ સાધવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અત્યંત મહત્ત્વ વાળ છે. ઊંચાઇ પૂરતી ન હોય એમાં એકલાં શારીરિક કારણોનો વાંક નથી, પણ માતા-પિતાનાં શરીરની રચિત, એમની ઊંચાઇ, પેદીદર પેદી જિતરી આવતી ઊંચી વ્યક્તિઓનું પ્રમાણ, દેશકાળ, આદારવિદાર, જીવનવ્યવસાય વગેરે અનેક ઉપકારક કારણો હોય છે. આ બંધાં કારણોનું સંશોધન કે વિચાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને સુખંભ કે સુખસાધ્ય નથી, એટલે એ બંધાં અંગેવેણોની પંચાતમાં ન પડતાં, છે એ શરીરને દૃઢ કરવાનો અને સંપૂર્ણ ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અત્યંત અંધકર છે એમ હું માનું છું. ચોગ્ય ઊંચાઇ નો અભાવ કેાઇપણ રીતે દાનિકતા નથી. મોના, જનપાનીઓ, કંઈક અંશે મદોસ અને બંગાળના વારીઓ, ઉત્તર ભારતના દિસાળે નીચા જ મણાય. છતાં બીજી રીતે પૂર્ણ સુખ્ય હોવાથી આટલી જીલ્લપથી એમને સરમાવાનું કે પસ્તાવાનું નથી હોતું. માત્ર ઊંચી ઓળી સાથે સરખામણીમાં પુરુષની નીચી બાંધણીથી જરા ફોલ થાય છે. પણ આવી અસમાનતાની પ્રતિકાર સરળ નથી, એટલે જો જાળંગડ છોડી દઈ શરીરને સર્વોચ્ચ ખીલવવામાં જ હડાપણ છે. આ સાથેનાં ચિત્રો જુઓ. એ પાયાસ દેશના વારી છે. છતાં એમનીમાં કેાઈ પાંદુ થી જીએ નથી. એમનાં સર્વોચ્ચ સંપૂર્ણ વિકસિત

સરીએ શ્રીધે માત્ર ચિત્ર પરથી તો એમની ઊંચાઇ પણ કે ફૂટ જેટલી જ લાગશે. એમાં વચન પણ સાઝતણ મળુ જેટલાં છે, છતાં જગતમાં સરીના વચનથી જમણું વચન જે દાણે માથા પર ઊંચું કરી શકનાર જે માત્ર પાંચ જ વ્યક્તિઓ છે, તેમાંની આ ત્રણ. ઊંચાઇ પાછળ મિથ્યા વસ્ત્રમાં મારનાર યુવાન-યુવાતીને આ ઉપરથી જોણું પ્રેમભાવન મળશે ?

છેવટે એક સ્પષ્ટીકરણની જરૂર છે. ખૂબ કમરન કરવાથી ઊંચાઇ નથી વધતી, એ વાત કંઈક અંશે જ સાચી છે. આપણા દેશી પહેલવાનો નાનપણથી જેટલો ભારે વ્યાયામ કરે છે તેનો શનાંશ શ્રમ પણ આજનો યુવાન કરતો નથી. છતાં આવા પહેલવાનોની ઊંચાઇ કુદરિત યશ્ન હોય એમ દેખાતું નથી. એમાંનો ભાગે જ કોઈ પાતળીનાંઓ દશે. એટલે ઊંચાઇ અટકવામાં કેવળ કમરતને જ કારણભૂત લેખી એ ન્યાય નથી. વળી

એક સૂચના

૨. વરસતી પેટે આ સાક્ષ પણ ચુસ્તતામાં ચાર વ્યાયામવર્ગો લશ્યા: ચરેનાર એકચુકેશન સોસા-એરીના આશ્રયે આહુદમાં, મહેસાણા પ્રાન્ત વ્યાયામ મંડળનો શેરયામાં, કાંડિયાવાડ વ્યા. પ્ર. મંડળનો ચોર વાડમાં અને સીએા માટે સ્વતંત્ર વર્ગ અમદાવાદના શારદામંદિરમાં. આ સ્પૃહણીય પ્રવૃત્તિનો માણેકચંચ દોપરાનું પુણ્ય મદાસની વાવ, એમ. સી. એ. ને થતે છે. એના અનુકરણમાં અને મોટેભાગે ત્યાંના કેળાએક્ષા સંસ્થાકેળી આપણા વર્ગો ચાલે છે, એટલે બધાની કાર્યવહતિ લગભગ એક જ સુરેખી છે. આવા વર્ગોનું ખોય એક જ છે: શિક્ષકોને કેળવવાનું. એટલે વ્યક્તિ-ગત વિકાસ (સ્થિતિજન્ય લેવા આપનાર વ્યક્તિના સરીર-ના સ્નાયુવિકાસ)ને એમાં સ્થાન નથી હોતું. હોય તો આર્થન ગીણ રૂઠે. એ અભ્યાસક્રમમાં પ્રેક્ષણીય તત્ત્વ પ્રધાન હોય છે એટલે લાંબી, દિલ્લ વગેરે સાંધિક વ્યાયામનો પરિચય મેળવી તાલીમ રેનાર અભ્યાસકો આવા શિક્ષણના બળે વ્યાયામશાળાઓના 'સંસ્થાકે' યદ્ય શકે છે (દમણમાં જ એક વ્યાયામવર્ગના પૂર્ણોદ્ધતિના સમારંભમાં પ્રમુખે કહ્યું તે પ્રમાણે આ બધા 'એક' કરી શકે છે'), પણ આદર્શ સરીરવળા પૂર્ણ મનુષ્યો બની શકતા નથી. એટલે જેનાં પોતાનાં જ સરીર કેળવાએક્ષા નથી, એવા સંસ્થાકો વ્યાયામમુખેને

ઊંચાઇ વધવામાં સદાયભૂત જે સાધનો ઉપર દર્શાવાં છે, તે નિષ્ક્રિય કરના છતાં ઊંચાઇ ન વધવાના દટાન્ત પણ ધણા છે. કારણકરના સર્કમમાં રોમન રિંગ્સ પર અદ્ભુત કાષ્ટ દેખાડનાર યુવાન મદલ બે-ચનરાજને જેણે એમો દશે તેને આવા તત્ત્વન સમાવશે. આખા ભારતવર્ષમાં જેની છાતી, ખભા, બુલ્લ, પીઠ, વગેરેના આયુઓનો વિકાસ સર્વોદ્દેષ્ટ મણાય છે. એવો આ યુવાન ભાગે જ પ' દશે. એટલે ઊંચાઈ ઘટાડનામાં કે વધારવામાં વ્યાયામના અતિરેક કે અભાવને જ કેવળ કારણ ગણવું એ ઠીક નથી. મારા મતે, આપણે ઊંચા હોઈએ કે નીચા; પણ સર્વાંશે સંપૂર્ણ ખીલેલા મુન્દર સરીરવાળા 'મર્દ' જાનીએ—એ જ લક્ષ્ય લેકે ઉત્સાહી યુવાનનું હોવું જોઈએ. 'તાડના ત્રીજા ભાગ' જેટલા વધીને, 'અંદોળ લંગા બેવકુદ' હેલેલવચનો જેમને શોળ હોય તેમની વાત જુદી છે.

શી પ્રેક્ષા આપવાના? મને કેટલાક વ્યાયામવર્ગોનો પરિચય છે. લાંબાની વગેરે અર્થન સ્ફૂર્તિ અને પ્રાવીણ્યથી કરી શકનાર ઉત્સાહી યુવાનોને પણ આવા સરીરવિકાસના શિક્ષણનો અભાવ—હાથ પૂજી સાથે છે એમ હું જોને દતો. અર્ધો શિક્ષણ લેવા આપનાર યુવાનોનાં સરીર નિર્બળ, બેકોળ અને દુબળાં દનાં, છતાં એના વિકાસ તરફ રજ પણ ધ્યાન અપાતું ન હતું. અને આવું ધ્યાન આપવાનો સંસ્થાકોને અવકાશ પણ નહોતો. કારણ આવા વર્ગોમાં એટલી જાડી વસ્તુઓ એટલા પરિમિત સમયમાં શીખવવામાં આવે છે કે દરેકેદરેક અભ્યાસક આટલું બધું શી રીતે વાદ ડાખી શકતો દશે એની પણ મને તો નવાઇ લાગે છે.

હું આવું શિક્ષણ માગેો નથી, એટલે કદાચ આ બધું હું સમજ ન શકતો હોઈ. એટલે મને આ વર્ગોના સંસ્થાકોને સત્તાદ આપવાનો અધિકાર નથી. પણ એક વ્યાયામપ્રેમી નરીકે એમને રિન્સિરૂપે સૂચના કરૂં તો એમાં કાંઈ જોડું નથી. એ આવા વર્ગો વાડે ચલાવે, —હું પોતે પણ આવો એક વર્ગ ફર સાલ જરવામાં કારણભૂત ચાઉં છું—પણ આ વર્ગની સાથે જ બીજી એક વર્ગ કેવળ સરીર ખીલવવાના શિક્ષણ પૂરતો જ બંદરો બેઠો. એકાદ મદિનાનો અભ્યાસક્રમ ડાખવો. એમાં શોળ વર્ગની વયથી નાના વ્યાયામમુખેને દાખલ ન

કરતા. આથી : ન્યૂન એકાગ્રતા ઉપર : મસલ કોન્ટ્રોલનો સ્વાભાવિક સંકેત
નીચે (અગ્રી તરફ) : ૫૫ વર્ષે પણ અદ્ભુત સ્નાયુવિકાસ ધરાવનાર બોડો આર્કો.

કરતા. અભ્યાસ કરાવવામાં વિવિધતા (Extensive) ના તરફ કરતાં તલ-
સ્પર્શીત્વ (Intensive) ઉપર વધારે ધ્યાન આપવું. આવે, કેવળ સ્વચ્છ-
સુંદર-શક્તિશાળી શરીર કેળવવાનો અભ્યાસક્રમ આ પ્રમાણે થકી શકાય :

(૧) સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય ધરાવતી મુખ્ય વ્યાયામપદ્ધતિઓ—જેમાં પ્રાણ-
યામ, આસનો, વગેરેનો સમાવેશ કરાય—નું સંગોપાંગ જ્ઞાન.

(૨) શરીરના સ્નાયુઓના દલગત્યશીલ તથા તેમના વિકાસથી જાણ
દેખાત ઉપર જે અસર થાય તેનું જ્ઞાન. જેથી શીખનાર પોતે અવસર આપે
પ્રાપ્ય સાધનો દ્વારા સ્નાયુઓની મિથાના જ્ઞાનીથી નવી કસરનો ઉપજાવી શકે.

(૩) પ્રત્યેક પ્રકારની વ્યાયામક્રિયાની શારીરિક પર આંતર-જાણ શી
અસર થાય છે, તથા પ્રત્યેક વ્યક્તિના શારીરિક અંધારણને અનુસરી એ
વ્યાયામ પદ્ધતિ એને અનુકૂળ નિવડશે કે નહિ, તેનો પિયાર.

(૪) આદારચિદારના શાસ્ત્રનો પરિચય

(૫) સ્નાયુવિકાસની સર્વોત્કૃષ્ટ વ્યાયામ પદ્ધતિઓનું શાસ્ત્રીય શિક્ષણ.
જ્ઞાના ત્રણ વર્ષ પાટી શકાય : (અ) દંડ, બેઠક, મલખમ, હોારે બેઠી અને કુરતી.
આ પ્રત્યેકના અનેક પ્રકાર છે, તેથી તેમાંથી મદદતવા ચૂંટી કલાડીને જ
શીખવવા; (આ) વેષ્ટ-લિફ્ટિંગ અને મસલ કોન્ટ્રોલ; (ઇ) ગિનૅસ્ટિક્સ.

(૬) આત્મદક્ષણ અર્થે નવા સર્જિત કેળવવા ન્યુનિટ્સ, બેસિક્સ, મધ્ય-
ખમ વગેરેનું આપવક જ્ઞાન. પ્રેક્ષણીય છતાં આત્મશિક્ષણ અર્થે જરૂરી લાઈ.

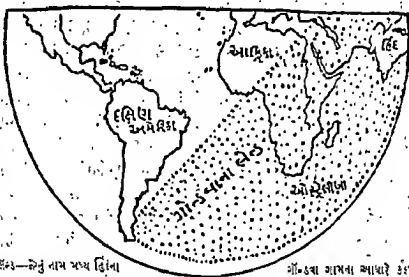
એક મહિનામાં માર્મદર્શન પૂરતો આટલો અભ્યાસ સારી રીતે કરાવી

શકાય. પછી જે વ્યાયામગતિદરમાં એક સંચાલક અને આવે એક શરીર કેળવનાર બેગા થાય ત્યાં ખીલ
કરાનીયે જીણપ ન રહે અને અર્થકાલ્ય સુંદર તેજસ્વી યુગ્મજાતીઓ સરજી શકાય.

કરોડેક વરસ પર કોઇ અકસ્માતથી
દરિયામાં ગરક થઇ ગયેલા ખંડ

ગોન્ડવાનાલેન્ડ

જેમાં દક્ષિણ અમેરિકા, આફ્રિકા, હિન્દ
ને ઑસ્ટ્રેલિયા એકત્રે જોડાએલા હતા.

ગોન્ડવાના લેન્ડ—જેનું નામ અન્ય હિંદીના

ગોન્ડવા ગામના આધારે કંપાયું છે

અ પૃથ્વી સામાન્ય માન્યતા છે કે પૃથ્વી પહેલાં
નવખંડી હતી, એટલે આજના પાંચ ખંડના
અસ્તિત્વ તરફ જોતાં યાકીના ચાર ખંડો મદાગાસ્કરની
તાંબુલીલા નીચે લુપ્ત થયા છે. ખંડ વિયેની આપણી
એ પૌરાણિક માદિતી બાદે ગમે તે રીતે ઘટાડા હોય,
પરંતુ આજે પશ્ચિમના ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓએ નક્કી કર્યું
છે કે પૃથ્વીનો એક મોટો ભાગ લાખો વરસ પહેલાં
સંમુદ્રની નીચે દૂધનાંચ ગયો છે.

એ અકસ્માત કેમ અને કયારે થયો તેની માદિતી
નથી; પણ કલ્પના કરતાં એટલું જણાય છે કે એ
પહેલાં દક્ષિણ અમેરિકા, આફ્રિકા, હિન્દ અને ઑસ્ટ્રેલિયા
જોડાએલા હતા. કુદરતના કોઇ ભયંકર કોપને લીધે
જમીનના ખૂંચ મોટા વિસ્તાર ઉપર-દિંદી મદાગાસ્કરનાં
પાણી ફરી વળ્યાં, અને વચ્ચેનો એ ભાગ સંમુદ્રમાં
ગરક થતાં દક્ષિણ અમેરિકા, આફ્રિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા
અને હિન્દો પરસ્પરનો સંબંધ તૂટીને સો જુદાજુદા
ખાલી ગયા અને મદાગાસ્કરનું એક રીતનું નડનર આ
દેશો વચ્ચે આવી પડ્યું. આ બધી વાત જલુ જરમિક છે.

ગરક થયેલા એ ખંડના અસ્તિત્વ વિયેની કલ્પના
ગોધખોળ કરનારા પિદ્ધોને દક્ષિણ અમેરિકા, આફ્રિકા
અને હિન્દના કેટલાક ભાગોના પથ્થરો પર અમુક વિચિત્ર
ને અજાણ્યા વર્ગનાં પાંદડાંઓની છાપ (એટલે ફોસિલ,
જેની સમજૂતી આગળ આપી છે)ના મળના પછા ઉગ્રથી
આવી. ખરીબા કે રાણીમંજીની ખાણોમાં કોલસાની
ખરોચર ઉપરના પથ્થરો પર આજ પછ પાંદડાંઓની

છાપ નજરે પડે છે. તે જ પ્રમાણે દક્ષિણ અમેરિકા
કે આફ્રિકાની ખાણોના પથ્થરો ઉપર પણ આવી
એકસરખી જ છાપ—જરા પછ દેર પગરતી—મળી
આવે છે, એટલું જ નહિ પણ આ કોલસાઓ અને
ખીનાં ખાનીઓમાં પણ પુષ્કળ સરખાપણું નજરે પડે
છે. (નદિતર દેશદેશનાં ખાનીઓમાં, ખાનીજના બંધાન-
રચના વખત પ્રમાણે તફાવત હોય છે. દાખલા તરીકે
દિંદુરના અને ઇંગ્લેન્ડના કોલસા વચ્ચે ખૂબ દેર છે.)
ખૂબ સૂક્ષ્મતાથી આ છાપની પરીક્ષા કરતાં જણાઈ
આન્યું છે કે આ પાંદડાંઓ અને એમનાં ઝાડો-આજે
અસ્તિત્વમાં જ નથી. એ જુદો એક પ્રકારના હંસરાજ
(ફર્ન)ને મળતાં આવે છે, અને જે પથ્થરો ઉપર આ
છાપ મળી આવે છે. એ પથ્થરોનો બંધારણનો યુગ
'પર્મિયન' યુગ (Permian age) છે એટલેકે આ
જુદો. અને પથ્થરો જે કરોડ વર્ષ પૂર્વે અસ્તિત્વમાં
હતાં. આ પાંદડાંઓ 'ગ્લોસોપ્ટેરીસ' (Glossop-
teris) નામથી ઓળખાય છે. આ યુગ દરમ્યાન જે અતિ-
સાથ બીનાશવાળો અને અનુકૂળ આબોધવા હતી તેને
લીધે એવાં પાંદડાંઓવાળા વનરખન ખૂબ ફૂલતીલાલતી.

આ ઝાડો ઊંચતાં એમનાં ઉપરનાં પાંદડાં ખરી
પડતાં, ત્યાં જ ફરી ખીજને ઝાડો ઊંચતાં, ને એ પ્રમાણે
સેંકડો વખો સુધી સૃષ્ટિયક ચાલ્યા કર્યું. કાલક્રમે ખરી
પડેલાં એ પાંદડાંઓ ઉપર જમીન કે રેતીના થર મદયા.
ધોળીથી દગાણથી એ જ જમીન કે રેતીના પથ્થર
જન્મા. પણ આ થધા વખન દરમ્યાન પાંદડાંના અંગાર

(સેન્ટ્રોમોર્ફ) અને રેતી (સીટીફોર્મ) વચ્ચે સંસાધનિક દિવા શરૂ થઈ અને જેમ ત્રાંચાના ઘાટને સુવર્ણના દ્રાવણમાં મૂકીએ તો વિદ્યુત-ગતી દિવાથી ત્રાંચા ઉપર સોનાના અણુઓ દ્રાવણમાંથી છૂટા થઈને ચડે છે અને એટલા જ અણુઓ ત્રાંચાના ઘાટ ઉપરથી નીકળી જઈ દ્રાવણમાં પ્રવેશે છે, તેમ અંગારના (કાર્બન) અને રેતીના અણુઓ પરસ્પર ગદલાયાં અને એ રીતે આ વિચિત્ર પાંદડાંઓની છાપ પથ્થર ઉપર સંસ્કૃત થઈ તથા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ માટે ભૂતકાળના ઇતિહાસરૂપ થઈ પડી. આ છાપ તે ફ્રાંસિસ. આફ્રિકા, અમેરિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા અને હિંદ જેવા આટલે આટલે લાંબે અંતરે આવેલા દેશોમાંથી મળી આવનાં આંધાં પુરાણાં ફ્રાંસિસો વચ્ચે જે સરખાપણું દેખાય છે તે પરથી આ દેશોને નોડોતો કોઈ એક મોટો દેશ હોવાની કલ્પના પુરાતત્ત્વવેત્તાઓએ કરી છે અને એ રીતે દક્ષિણ અમેરિકા તેમજ આફ્રિકા વચ્ચે એક ભાગ, આફ્રિકા અને હિંદ વચ્ચે બીજો ભાગ અને હિંદ તથા ઑસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે ત્રીજો ભાગ એમ ત્રણ ભાગ તેના હોવા નોંધીએ એમ તેઓ માને છે. તેમની આ માન્યતાના ટેકામાં એક દલીલ છે કે એ સુગમાં પડીઓ દાંડ અસ્તિત્વમાં આવેલાં નહિ. એટલે આ ગડોનાં બીજાં એક દેશથી બીજાં દેશ થઈ જવાનો તેમનો સંભવ પણ નથી. પ્રાણીસૃષ્ટિમાં એ વેળા હતી ફક્ત માછલીઓ અને બીજાં ઘોડાં સમુદ્રનાં જળચર પ્રાણીઓ. પણ આ પ્રાણીઓ કોંઈ ગડનાં બીજાં સમુદ્રપાર ન લઈ જઈ શકે. આ ઉપરથી સાધારણ અનુમાન કરી શકાય કે આ દેશોને નોડોતો એક મોટો પ્રદેશ હોવા નોંધીએ. એ સુમ ચમ્પેસે બંડ તે ગો-ડવાના લેન્ડ. એ કેવડો હોઈ શકે એનો ખ્યાલ મથાળે નકશામાં જનાવેલા ટપકોટપકાવાળો ભાગ જોવાથી આવશે.

આપણી હાલની સૃષ્ટિનું (એટલેકે જે વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અસારિ દુનિયા ઉપર છે તેનું હાલનું) રૂપ જુદાજુદા નિરંતર થતા ફેરફારો (Evolution) થી ઘડાયેલું છે. આપણે આજે જે પ્રકારનાં પ્રાણીઓ નોંધીએ છીએ એવાં હજારો વર્ષ પૂર્વે હતાં જ નહિ. એ વળતળી વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિ તદ્દન જુદી અને વિચિત્ર હતી. હવેન (Life) નો પ્રારંભ પૃથ્વીના નિર્માણ પછી હજારો વર્ષે વનસ્પતિની શરૂઆતથી

થયો. એ વખતે કે ધણુ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ ન હતાં. ધીમેધીમે નાના જીવોની શરૂઆત થઈ. પછીથી એ જ નાના જીવો મોટા અને મોટા થતા ગયા અને પાસ કરીને જે વખતે આ ચાર દેશો નોડાએલા હતા એ સમયનાં પ્રાણીઓ અત્યંત રક્ષસી કદનાં હતાં. ઘણા-ઓએ સીનેમો-ફિલ્મોમાં અને ઘોડાંક માનિકોમાં આવાં પ્રાણીઓનાં ચિત્રો જોયાં હશે. આ અંકની માધુકરીમાં આવથી અઢી કરોડ વરસ પહેલાંનાં એવાં પ્રાણીઓનાં હાડકાં ઉપરથી પુનર્નિર્માણ કરેલા એક પ્રાણીનું ચિત્ર, માણસ, હાથી તથા જિરાફની સરખામણીમાં આપેલું છે; તેમજ એના જેવાં જ પાંજળના સમયનાં પ્રાણી-ઓનાં ચિત્રો આ લેખ સાથે આપેલાં છે.

વખતે આશ્ચર્ય થશે કે આટલાં લાંબો વર્ષો પૂર્વેનાં પ્રાણીઓ વિષે આજે આપણે કેમ જાણી શક્યા? એમનાં શરીર તો કપારનાં ચે નષ્ટ થયાં હશે. અને વાન પણ ખરી છે. એ પ્રાણીઓનાં મૃત શરીર તો આજે શાનાં હાથ આવે? પણ ધણીવાર એમનાં શરીરોની છાપ (ફ્રાંસિસ) આજુબાજુના પૃથ્વી-પ્રદેશ ઉપર રહી ગય છે, અને એ છાપ કેટલીકવાર સચોટ હોય છે. ધણીવાર આ છાપ આજના શરીરની નથી. પણ હોતી, જનાં આપણે સજા કારણોને લીધે એ પ્રાણીનું ચિત્ર આપણાં ચક્ષુ સમક્ષ જરૂર પડું કરી શકીએ; અને એ રીતે જ ધણી વાર ફક્ત મૃતનાં હાડકાંની કે હાંતની જ મળી આવેથી છાપ ઉપરથી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ એ વખતનાં પુરાણાં રક્ષસી પ્રાણીઓનાં ચિત્રો ખડાં કર્યાં છે અને એ રીતે એ પ્રાણીનું કદ, વર્ણન, તેનો પ્રકાર તેનો ખોરાક એના શરીરની રૂપરેખા વગેરે ધણી વાતો પ્રાણીશાસ્ત્રની મદદ વડે કલ્પીને ખઠી કરી છે. આ કલ્પના ખોટી હોવાનો ગહુ જ ચોછો સંભવ રહે છે. ઘોડા જ વખત પૂર્વે જળચર પુરની પાસે એક જોદાણીની નીચે મળી આવેથી હાથીહાંતની એક છાપ (ફ્રાંસિસ) પથ્થર ઉપર ગડા ફટની હતી; એ પથ્થર કેવા પ્રકારનો હતો વગેરે તપાસવાથી એ હાથી કેટલાં વર્ષ પૂર્વે એ પ્રદેશમાં રહેતો હોવા નોંધીએ તેમજ એ કેટલો મોટો હશે તે વિષે, તેમજ એ હાથી હતો માટે યાં જરૂર જંગલ હોવાં નોંધીએ, એ જંગલની હાથીને લાપકની વનસ્પતિ સાં જંગલી દશે અને એનું કદ તથા પ્રકાર અમુક પ્રકારનાં હશે વગેરે ધણી વાતો કલ્પનાથી નિર્માણ કરી શકાય.

આ રીતે જ આવા વિચિત્ર પાંદડાંઓની પર્યટ ઉપરની છાપ ઉપરથી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ યુગ વચ્ચેના ખંડ માણસની હયાતી પહેલાં હોવાનો નોંધ્યો એવું ચોક્કસ શોધી કાઢ્યું છે.

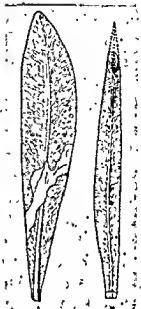
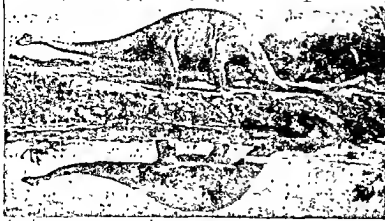
આ શોધ માટે દરેક દેશના વૈજ્ઞાનિકો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. છઠ્ઠાંમાં આને માટે એક ખાસ મંડળી 'John Murray Expedition' બીજી દરવામાં આવી હતી, અને એમના પ્રયાસોને પરિણામે વધુ મોટીમોટી પર્વતમાળાઓની શોધ થઈ છે. એની એક ૯૦૦૦ ફૂટ ઊંચી પર્વતમાળા અરબી સમુદ્રમાં આજે લાંબી થઈને સૂતી છે; લગભગ એ કરોડ વરસ પૂર્વે આ જ પર્વતો યુરોપના આદ્ય કે આપણા દિમાલયની માફક ગળનો ચૂમતા હતા. પણ એકાએક કુદરતનો કોપ ફાટી બેઠો અને વરસુદેવે પોતાનું સામ્રાજ્ય એ વિશાળ અને રસકસ વાળી જમીન ઉપર સ્થાપ્યું. એ ખંડોની આ અવ્યવસ્થા કોઈ મોટા ધરતીકંપથી કે મોટા નવાળામુખીઓના ફાટવાથી થઈ કે ખીજાં કોઈ ઉરકાપાનથી એ કારણ હલુ નહીં કરી શકાયું નથી. પણ આ ભયંકર ખનાય લગભગ એકાદ કરોડ વરસો પૂર્વે કેરેસિયસ યુગમાં થયો હોવાનો સંભવ છે. સમુદ્રની નીચેના આ પ્રદેશના પર્યટો આપણી જમીનના પર્યટો કરતાં ભારે છે, તેથી એક સંભવ એવો પણ છે કે એમના ખુદના ભારને લીધે જ આ પ્રદેશની જમીન કાલાંતરે નીચે ઘેરી ગઈ હોય અને એ રીતે એના ઉપર સમુદ્રનાં પાણી ફરી વળ્યાં હોય.

આ જમીન હકીકતો રૂકત થોડાંકણ ગળી આવેલા પ્રાચીન પર્યટના નમૂનાઓ અને દૌસિલ ઉપરથી જ એક ન કરેલી છે. સમુદ્રની પછા અમુક જાંઘણ સુધીની જ હકીકતો આપણે તપ્પી રાખી છીએ. એ જમીન મંદામાગરના ખૂતકાળ ઉદ્ભવ સહેલા કે શક્ય નથી. વખતે આપણી આ મણગ્રીઓ જોડી પણ હોય અને આપણને જરૂરી પર્વતમાળાઓ ફક્ત કોઈ પાસેના જ દેશની હોય અને આગળ જતાં તૂટી પણ પડતી હોય.

આજે આ ગોન્ડવાનાલેન્ડના અસ્તિત્વ વિરુદ્ધ પણ કેટલાક પાઠો છે. છતાં પર્યટોના આ નમૂનાઓ અને દૌસિલના અભ્યાસથી કાપડો થયો છે એ તો નિર્વિવાદ છે. આ ગોન્ડવાનાલેન્ડ હોય કે ન હોય, પણ આપણને એ કરોડ વરસો પૂર્વનાં પ્રાણીઓ, વનસ્પતિ વગેરેની

તો મહિની એ રીતે મળી શકી છે. એ વખતના પર્યટ અને દૌસિલ વગેરે કોઈ કેકાણે મળી જવાથી આપણે એ સ્થળના અંતર્ય વિષે પણ અનુમાન કરી શકીએ; કાબજા તરીકે આ કોલસા જેવા ખનીજો હોવાનો સંભવ રહે છે; કારણકે આ સમય કે યુગમાં કોલસા જેવા ખનીજો બંધારણમાં આવેલા.

વિજ્ઞાનની વાત છોડી દઈએ તો કેટલીક લોક-વાચકાઓમાં પણ આપા પ્રદેશના અસ્તિત્વની વાત આવે છે. એક લોકવાયકા એટલાન્ટિસ નામનો એક પ્રદેશ ઉત્તર અમેરિકા અને યુરોપ વચ્ચે હતો એવી દંડીકતની વધી કથાઓમાં લીટરેલી છે. ખીજાં એકમાં પાસિફિક મહાસાગરમાં 'થુ' નામનો દેશ હતો અને લેમુરીઆ નામનો ખીજો દેશ દિંદી મહાસાગરના પાણી-મા તણાઈ ગયો એમ આવે છે. લેમુરીઆ (એટલે માણસજાતનું ખોવાયેલું ધર) વિષેની આફ્રિકાના વતનીઓની વાતો ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી છે, કારણકે ખૂજખૂજ દૂર વસતી ટોળાઓની વાતો સરખી મળતી આવે છે. એ દરેક ટોળાની વાત પ્રમાણે એ લોકોનાં આવાસાઓ ખૂજ સુપરેલા હતા અને પૂર્વના દેશોમાં રહેતા હતા. આ દેશમાં સર્વ સુખસંપત્તિ હતી પણ ધાંગેધાંગે વસતી ખૂજ વધી ગઈ અને આ દેશમાં મોટા ધરતીકંપ, નવાળામુખી વગેરે ફાટી બીટીને એના ઉપર એકદમ સમુદ્રનાં પાણી ફરી વળ્યાં, અને જાદુ જ થોડાં માણસો મોટી હોડીમાં ઘેરોળે આફ્રિકામાં આવી વસ્યાં. હિંદના અને એસિયાના ખીજા દેશોમાં પણ આવી જ લેમુરીઆના દેશ જેવી વાતો આવે છે. આ રીતે આ લોકવાયકાઓ પ્રમાણે આ ખંડ દિંદી મહાસાગરની પાસે કેપાંક આવેલો હોવો નોંધ્યો. દક્ષિણ અમેરિકાના ચીલીથી એ દબર માર્શલ દૂર આવેલા ઇસ્ટર આયલેન્ડના વતનીઓના કહેવા પ્રમાણે એઓ ખુદ લેમુરીઆ દેશના જ છે અને આ ટાપુ એ આ દેશના અવશેષ રૂપ રહેલો છે. આજે દેશાંતો એ ટાપુ પર્વતના એક શિખર પર હોવાથી જમીનના પામ્યો એમ કહે છે. આ ટાપુ ઉપર આજે પણ મોટીમોટી શિલામૂર્તિઓ છે કે જે જરૂર આ ટાપુના અણધાર વતનીઓના દાયની તો નથી જ, પણ જાદુ જૂના વખતની છે. કર્નલ એમસ ચર્ચમન નામના એક અંગ્રેજ વિદ્વાને લેમુરીઆ દેશની વાતો આખી દુનિયાભરના લુદાલુદા લોકો પાસેથી

ઉપર : ચોડવાના લેંટના અસ્તિત્વના સમયે આવાં મોટાં પ્રાણીઓ અને શકારી ખરેખરે-
જોડી જ સુધિ પૃથ્વી ઉપર હતી. બાનુએ : મોસાઇકોસિસનાં પાનનું ચિત્ર. આ પાનની
છાપ એ વખતે બધાએલા પર્યટકોમાં નજર પડે છે.

એકઠી કરવા અનેક વર્ષ અભ્યાસ કરવામાં કાઢ્યાં,
અને પરિણામે થોડા જ વખત પૂર્વે તેણે 'The Lost
Continent of Mu' (જોવાએથો મ્યુ દેશ) અને
'The Children of Mu' (મ્યુ દેશના વતની-
ઓ) નામનાં બે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં. ઇ. ૧૮૭૫માં
મધ્યદિવના એક મંદિરના પૂજારીની જોડે એમની મુ-
લાકાત થયેલી. એ પૂજારીએ આ વિદ્વાનને દર્શાવે
વર્ષથી મંદિરમાં પડી રહેલા કેટલાક શિલાલેખો જનાર્યા
આ લેખો 'નાકલ' (Naacal) લાપામાં હતા, જે
પૂજારીના કહેવા પ્રમાણે માણસજાતની આવ લાપા
હતી. આ લેખો સમજવા અને એ લાપા શોધવા
માટે આ આગવિદ્વાને અઠીબાર વર્ષ કાઢ્યાં. એ પછી
દક્ષિણ મહાસાગરના કેરોલીન દાપુઓમાં પણ આ જ
મ્યુ લાપામાં લખાએલા શિલાલેખો મળી આવે છે.
એ દરમ્યાન વિલિયમ નીવેન નામના એક પ્રખ્યાત
એમેરિકન પુરાતત્ત્વવેત્તાએ મેક્સિકોમાં ત્રણ મોટાં
શહેરોના એકળીજન ઉપર દટાએલા અરંભે શોધી
કાઢ્યાની વાત એક વર્તમાનપત્રમાં એના વાંચકોમાં
આવી, અને એ ઉપરથી એ મેક્સિકો તથા : તદ્દન
ઉપરના શહેર, (કે જે સોથી છેલ્લું દટાયું હતું) ઉપર
એકાદ ફૂટ માસી અને નવ ફૂટ રેતી-કાંકરા વચ્ચે કોઇ
રેલના પુરાવા રૂપે હતાં. આ શહેરના પછી રેતીના પીગન;
છ ફૂટ જતાં વચ્ચેના શહેરના અવશેષ આવના. આ પછી-
ના સોથી જૂના ત્રીજા શહેર ઉપર જવાળામુખીના ફાટવા
વખતની રાજ અને રેતી જડી આવ્યાં. આ ઉપરથી

અનુમાન કરી શકાય કે
પહેલવહેલાં ખૂબ દૂરનો
કોઇ એક ભયંકર જ્વાળામુખી ફાટી નીકળ્યો હતો, અને
એની રાખમાં આ શહેર દટાયું હતો; અને પાછળથી,
જ્વાળામુખીના પરિણામરૂપે રેલ આતી હોવી જોઇએ.
આ ઉપરાંત નીવેનને આ અવશેષોમાં કેટલાક શિલા-
લેખો મળ્યા આવ્યા, એ ઉપરની સિપિ મેક્સિકોમાંથી
મળી આવતા કોઇ પથ્થર લેખો કરતાં જુદી હતી. એની
વિચિત્રતાને લીધે એ સિપિ શીખવા એણે ત્રણ વર્ષ ગાળ્યાં,
અને એ વખત દરમ્યાન તે એણે સગલજ ૨૬૦૦
લેખો બેગા કર્યાં. બહુ અગવળથી વચ્ચે આ સિપિ મ્યુ
લોકોની નાકલ સિપિને જ મળતી આવતી હતી! કર્નલ
ચર્ચવર્ડે એ બધા લેખોને અભ્યાસ કર્યો. આવા એક
શિલાલેખ (નં. ૫૧) ઉપર નીચે મુજબ લખાએલું હતું:
'જેનુ ચિર્ન' 'રા' નામનો સૂર્ય છે એવા મદાન નિર્નામ
વિશ્વનિયામકની આજ્ઞા અને હિંદુઓ નિર્મિત શક્તિઓ
અને પૃથ્વીનાં અંતરથ અગ્નિ મારફત મહાસાગર ઉપર
ભૂમિ ઉત્પત્ત થયું; આ ભૂમિ ઉપર રહેવા માટે માણસને
વિધિએ જનાવ્યો, આ ભૂમિનું નામ મ્યુ દેશ છે'.
આ રીતે જૂરતરશાસ્ત્રીઓના અને પુરાતત્ત્વ-
વેત્તાના કહેવામાં જોડે થોડાપણા ફેરફાર પડે છે,
પથ્થુ એટલું તે નક્કી કરી શકાય કે દિલી મહાસાગર
અને મેક્સિકો મહાસાગરે જમીનનો વિખંડ કરીને જ
પોતાની મર્યાદા વધારી છે. દારકાનાથ ગ. શુપ્તે

• અમેરિકન પોલીસે થોડાક આધાર લઇને

સાહિત્યની નજરે

સોહામણું જયપુર—અને અંબર

પતિયાસાની મારી મૂંઝવણ જયપુરમાં ટળી. કેમ જાણે મારી શંકાઓનું સમાધાન કરવા માટે જ હોય, તેમ અમારી યાત્રાનો દેવતા અમને પતિયાસેથી જયપુર લઈ ગયો. અને જયપુરમાં ટાઢિન પ્લાનિંગ વિષે ખૂબ જાણવાનું મળે તેમ હતું.

જયપુરની મારી મુલાકાત કેવળ ઔત્સુક્યથી પ્રેરિત નહોતી; ભક્તિથી પ્રેરિત પણ હતી. નાનો દત્તા ત્યારે પુષ્કરની યાત્રા કરીને આવનાર પાસેથી જયપુરનાં ખૂબ પ્રખ્યાત સાંભળેલાં. ઇતિહાસમાં અંબરાધીપ રાજપૂતોનાં પરાક્રમે વાંચેલાં, એટલે જીર્ણ શહેરો કરતાં જયપુર જોવા ઇચ્છા સવિશેષ હતી. જયપુર શહેર અત્યંતીન છે. માત્ર જસોએક વરસ પહેલાં જ બંધાએલું છે. પણ તેનો ઇતિહાસ અને તેનો પડોશ ઘણો પ્રાચીન છે. જયપુર શહેર, એ પ્લેન મુજબ બંધાએલાં શહેરોમાં હિન્દનાં પ્રથમ આવે છે. સમગ્ર રચનામાં તે મુગલોના સમયના કાષ્ઠળાગ જેવું લાગે છે; એકે વસ્તુતઃ હિન્દુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે 'તે બાંધવામાં આવ્યું છે.

જયપુર રાજ્યની હાલની સરહદ તે પ્રાચીન કાળમાં મત્સ્યદેશ કહેવાતો હતો. હાલ પણ જયપુર રાજ્યમાં વૈરાટ કરીને તહેસીલ છે અને જ્યાં પાંડવો શુભ નિવાસ કરી રહ્યા હતા તે વિરાટ દેશ પણ એ જ એમ કેટલાક માને છે. 'કુરુક્ષેત્ર', 'યજ્ઞ' અને પાંચાલ પણ આ સરહદની પડોશમાં જ આવેલાં એવાં પણ મન છે. તે ગમે તેમ હો, પણ આ પ્રદેશમાં પ્રાચીન ઘણું મળી આવે છે તે સત્ય છે. ચીનાઇ મુસાફર હુએન-ત્સંગે આ વૈરાટ શહેરનું વર્ણન કરેલું છે અહીંથી અજોડના-વખતના અને તેથી પણ જૂનાં સિક્કાઓ, લેખો વગેરે મળી આવ્યાં છે. તેમજ આજને અકબરીમાં પણ આ શહેરનું વર્ણન છે. એ હતું મત્સ્યદેશનું પાટનગર. ત્યાર પછી અંબર થયું. અતે પછી થયું જયપુર.

જયપુરના રાજ્યો સૂર્યવંશી છે. તેઓ રાગચંદના પુત્ર કુશના વંશના છે અને કચ્છવાપ કહેવાય છે. અગ્રેષ્ઠનાં છોડ્યા પછી આ કચ્છવાહો થોડા સમય સુધી શાણ નદી ઉપરના શંદતસ પ્રદેશમાં રહેલા, જેમાં

નજારાન થયો. ત્યાંથી આ કચ્છવાહો વ્વાલિયર ગયા, અને હાલના જયપુરના રાજ્યોનો મૂળ પુરુષ સોદહેવ તે નજારાનથી એકવીસમી પેઢીએ થયાં હતા. એ સોદ દેવે જે મુલક પ્રાપ્ત કર્યો તેમાં વધારાપટાડા થઈને આજનું જયપુરનું રાજ્ય બન્યું છે.

પણ અંબરને પાટનગર બનાવનાર કાકિલજી અથવા મેદલરાવ હતા. તેણે અગિયારમા સૈકાના આરંભમાં અંગિકેશ્વર મદાદેવીની પ્રતિષ્ઠા કરી અંબરમાં ગાદી સ્થાપી. ત્યારથી તે ઇ. સ. ૧૭૨૭માં મદારાજ સવાઈ જયસિંહે જયપુર શહેર બાંધ્યું ત્યાં સુધી અંબર એ પાટનગર રહ્યું. આ રાજ્યની ભૌગોલિક સ્થિતિને કીધે અથવા જીર્ણ કાષ્ઠપણ કારણે પણ અંબરની ગાદીનો ઇતિહાસ હિલ્લીના ઇતિહાસ સાથે મંકલિત થયોતો છે. અંબરથી પાજૂન પૃથ્વીરાજ ઔદાણના બનેથી થાય. તેની તેરમી પેઢીએ મદારાજ ભારમલ થયા તે જાદ-શાહ હમાયૂંના મનસજાદર હતા અને મદારાજ ભ-ગવાનદાસ, માનસિંહ, જયસિંહ વગેરે તેા મુગલોના ઇતિહાસ દ્વારા સુપરિચિત છે. સરમ્ભેશ્યન્દ્રે તે પોતાની એક નવલકથામાં એ મદારાજ જયસિંહનું ધણું સુંદર નિરૂપણ કર્યું છે.

જયપુર બાંધનાર જયસિંહ—સવાઈ જયસિંહ—તે ઉપરના જયસિંહથી પાંચમી પેઢીએ થયા. તે હિન્દુ-સ્તાનના સૌથી પહેલા ટાઢિન પ્લેનર હતા અને પ્લાન પ્રમાણે બંધાએલાં હિન્દનાં શહેરોમાં જયપુર સૌથી જૂનું છે. એ પ્રથા જો વધારે પરિચિત કે પ્રચલિત થઈ હોત તો લાઇનદોરી અને જમીનપ્રાપ્તિના ધારોનાં ઘણાં કથો ટળી જત. મનોહર અને સપ્રમાણ ગોદ-વેલાં મકાનોની દારો, પહોળા સીધા અને ત્રોટા-સ્તા-ઓ, નાકેનાકે છાયા કરેલા શુરો વગેરે સર્વથી જયપુર એક સુંદર શહેર લાગે છે.

સ્તા તો જીકોનેરમાં પણ સારા હતા. સારા સ્તાઓ અને લાઇનબંધ મકાનોં માં સવિશેષ ધ્યાન એટલા માટે ખેંચે છે કે શુજરાત કોઠિયાવાંડમાં ઘણે-ખરે ઠેકાણે તેનો અભાવ છે. પારિસ નદી ગએલા એક

જન્યુએ જીકોનેરમાં અગમે કહ્યું કે જીકોનેરના રસ્તા પારીસના રસ્તા જેવા છે; અને જીમ જન્યુએ પુનિ કરી કે નવા જંગમનગરના રસ્તા જીકોનેર જેવા છે. તે ગમે તેમ હોય, આ રસ્તાઓ જોઈ મને તેનું અનુકરણ કરવાની સૂચના મ્યુનિસિપલ પ્રેસિડેન્ટને કરવાની કૃતિ થઈ ગઈ. રાજ્યોને તે સૂચના કરવાની નથી. જ્યાં સુધી પ્રગમે જ શહેરમાં સુધારો કરવાની આવશ્યકતા પ્રતીત થાય નહિ ત્યાં સુધી તેની ઉપર આગ્રહપૂર્વક સુધારો કરાવવામાં પડાયે પરાયકાર થાય છે. શહેરની સુધારણા કાં તો પ્રગ્ન પોતે જ સમજીને કરે, અથવા પ્રગ્નની પ્રીતિ અને હક્કિ ઉપર જ જોગો મદાર હોય તેવા રાજ્ય કરે ત્યારે જ તે સારી રીતે થાય. આ વાક્યો જેટલી સહેલાઈથી લખી શકાય છે તેટલું એ કાર્ય સહેલું નથી. વાંકાંચૂંકા રસ્તા અને સમાન્તર રેવા તોડી બહાર આવતાં મકાનો અહીં ઘણે સ્થળે છે, ફેશી રાજ્યોમાં સ્પષ્ટ છે. તેવાં બહાર પડતાં મકાનોનો ઇતિહાસ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે તેવાં એ મકાનો બંધાવનારે પોતાની વિશિષ્ટતા પ્રતીત કરાવવા તેવું કૃત્ય હોય છે અને પરિણામે તે શહેરની અદ્યતનતા અને અંદાજીમાં વધારો કરે છે. જ્યારે તેવાં મકાનોનું કપાણ કરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે ત્યારે માણસની મનોદશા, માથું જાય તો બન્ને પથ પાપદાદાની જમીનનો એક ટુકડો પણ જવા ન દેવો, એવી હોય છે, અને સમગ્રદષ્ટિથી આવા પ્રશ્નો કોઈ વિચારતું જ નથી.

જ્યપુરથી થોડે દૂર ગમતા કરીને મનોદર જગ્યા છે. ગમતાનો અર્થ હું બાજુતો નથી, એટલે દિન્દી. અને ગુજરાતીનું મિશ્રણ કરીને મેં તેનો અર્થ ઘટાડ્યો કે પાણી ગમતા હૈ વો જગ્યા! અહીં એક કુંડમાંથી સતત પાણીની ધાર પડ્યા કરે છે, ચોતરફ અવલોકીને સીધા ખડકોની ચિરિમાલા, ઠેકાણે ઠેકાણે ટાય ઉપર. બાંધી દીધેલા કિલ્લા, એ સર્વ ગિબ્બર અને કોર નિસર્જ-રચનાની વચ્ચે આ નિર્મિત પાણીનો કલકલનદે કાયમ વહા કરતો ઝરો, ઉપા મંધ્યાના વિવિધ મનોદર રંગોને પોતાના કુંડના ઊંડા પાણીમાં પ્રતિબિંબિત કરીને અનુપમ દરય રજૂ કરે છે. અહીં જ કુંડ છે એ જ કુંડ પાસે ગામલ કે એવા કોઈક નામના ઋષિએ ઘણાં વર્ષો તપશ્ચર્યા કરી હતી. ઋષિઓનો ઘણો જ

તપશ્ચર્યા કરવાનો હતો અને તે માટે કેલ્ક જગ્યા તો તેમને જોઈએ જ, એટલે વેરમાં, પુરાણમાં અને મહા-ભારતમાં જેટલાં ઋષિનાં નામો છે તે બધાં કોઈક કોઈક સ્થળ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યાં છે. વળી આજળું કુંડ કહી મગો છું કે પાંડવો જ્યાં છૂપા વેપે રહ્યા હતા તે વિરાટ દેશ પણ આ જ કહેવાય છે, અને આ પ્રદેશ જોયા પછી ખાતરી થાય છે કે તપશ્ચર્યા કરવા માટે ગામલે અને શુભનિવાસ માટે પાંડવોએ ખરેખર રમણીય જગ્યા પસંદ કરી હતી. ડૉ. રતીન્દ્રનાથ ટાગોરે કહ્યું છે કે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ શહેરો અને લાંબા ઉંઘાળો વચ્ચે રહી છે, જ્યારે આયોની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ કુદરતની સાથેના અપ્રતિહત સદચારમાંથી જન્મ પામી તથા-વનના શાન્ત અને, રમણીય વાનાવનજીવન વિકાસ પામી છે એ ખરૂં છે. એમ અહીં ખાતરી થાય છે. ગમતાની ટેકરી ઉપરના જૂના દેવલયમાંથી કોઈ સુગંધિત મનોદર બાગ જેવું રમણીય જગપુર શહેર વિસ્તરી પડેલું દેખાય છે. અને રખે એ મૃગયવાન-જામીની કામલ ફૂલો કરમાઈ જાય તેની દહેશતથી રણેયાળો કરવા ઊભા હોય તેમ અરવલ્લીના ખડકો કાળો સીધા આકાર ધરીને અચલ ઊભા છે.

ગમતા ઉપર જવા માટે ફનિક્યુલર રેલવે નથી. લાંબાં જવાનું સાધન હાથી છે. નાની ઉમરમાં મુંગાઈ-પડેલામાં હાથીની સહેલગાદ ધણીએ કરી દશે; ધણીએ એવી સહેલગાદની ઇચ્છા થે કરી દશે; પણ હાથી ઉપર જેસવું એટલે શું તે હાથી ઉપર મુસાફરી કર્યા નિના સમજાય તેવું નથી. માથે ધનની રિક્ષા, આણુની મોદર અને ચિરનાર શેતુંળની ડોળા એ સર્વ કરનાં આ વાહનમાં નીનતા છે; અને જેસનાર સિત્તાવના મનુષ્યને તેમાં જોઈએ અમ પડે છે તેટલો ડોળા રિક્ષા ફરતાં જાનો ફાયદો ગણી શકાય. પણ જેસનાર મા-જુસોને તો આ વાહનમાં જરાપણ સગવડ મળતી નથી. પર્વતો અડવા માટે કોઈ એવી ફન્ટ ટ્રાન્સપોર્ટ કંપની કાઢે તો તે સફળ થાય કે કંપનીને બદલે દીવાળું કાઢે તે હું કહી શકતો નથી. પણ ગૌરવના પ્રતીક રૂપ આ બીજણકાય પ્રાણી જેસવાના ઉપયોગમાં લેવાનો વિચાર માણસને આવ્યો જ કેમ દશે; અને વિચાર આવ્યો તો અનુશવ પછી તે ત્યજ દેવાનો કેમ નહિ હોય એ એક કોણકો છે. પ્રાચીન કાળના

ક્ષત્રિયો જેઓ સમજેરની ધારે ઝવતા, તેઓને દાથી એ ધણું પ્રતિકૂલ વાદન ન લાગે; પણ લગામનો જેમને પરિચય કે અનુભવ નથી તેવા સાંપ્રત સમયના બ્રાહ્મણ વૈરથી માટે તો આ વાદન ધણું ભારે પડે. માથે મૂઝ, ફાંતે રમાલ અને કંઈ, સુંદર અને કુંજારચળમાં ચિત્રામણ, પડખે ઘંટા અને ઉપર અંગાડીથી વેષિત આ ભીમકાષ સતુખાદને જોવામાં જેટલી મઝા છે તેથી વધારે કંઈ તેના ઉપર જોસવામાં છે. જાલકોએ તેટલા માટે મહાવતની અદેખાર કરવાની જરૂર નથી અને ઈતર જગોએ દાથી ઉપર જોડેલાં જાલકોની અદેખાર કરવાની જરૂર નથી, એમ દાથી ઉપર પ્રવાસ કર્યા પછી તુર્ન લાગે છે. મલના એ પ્રાચીન રચના છે માટે જ ત્યાં જ્યાં માટે આર્ધ પ્રાચીન સાધના રાખ્યું હોય તો નવાઈ નહિ.

જયપુર પહેલાંનું આટનગર અંજર, આંજેર કે આમેર તે શહેરની નજીકમાં આવેલું છે. જૂના વખતમાં તે અસિદ્ધ અને મોટું શહેર હતું, પણ દમણું તેલ તે જ જયપુરની એક નિઝામત માત્ર છે. પ્રજા કલ્પનાના વેગી ધોધને શિલ્પકારે છૂરા મૂરી દાધા હોય એવી એ જગ્યા છે. સૃષ્ટિની લખ્યતાની, તેની રખ્યતાની કે તેની મદત્તાની પ્રતીતિ જે જગ્યાએ થાય છે; કા ઉત્તુગ શિખરે સમીપ અને કાં અગાધ સાગર સમીપ. સમગર રાજ્યપરચાના હૃદયને વર્ધીને જતી અરવલ્લીના પદોડોની શૈલરાજિ અંજર પાસે જલુ લાવ્યતા ધારણ કરે છે. પર્વત ઉપર મહેલો અને કિલ્લાઓ અધવાની કલા આ તરફ અને દક્ષિણમાં જેટલી સાધ્ય કરવામાં આવી છે તેટલી સુજરાત કાઠિયાવાડમાં નથી. કોઈક રાત્રીએ એક મકાન જાંધનાર નિષ્ણાન રચપતિને આરપાંચ ટેકરીઓ દેખાડી તે ઉપર મહેલ ચણવાનું કહ્યું. રચપતિએ તેની ના કહી અને કારણ આપ્યું કે તે રચને જગીંનં સપાટ કરવામાં સમય, સકિન અને દ્રવ્યનો નકામો વ્યય થાય. જો એ રચપતિએ અંજરનો મહેલ બંનેયો હોત તો કદાચ તે જુદી જ સંજ્ઞાદ આપત. એ મહેલની પ્યારીઓ, જરૂંબા, પ્રકાશ લાવવા માટેનાં સાધનો, રંગાન માટેના પ્રજ્વળી વગેરે પ્રત્યેક સાધન તથા એ પર્વતમાલ્યા સાથે સપ્રમાણના જાળવીને ઉઠાવેલી આખી ઇમારત અતિ સુંદર છે. કાઠિયાનાં પાણી વચ્ચે પ્રપુલ્લ કમલ પીલીને વલ્લવજનને સૌંદર્ય અને સુકુમારતા અર્પે છે તેવાં સાંદર્ભ અને સુકુમારતા

અંજરનાં મકાનો તેની ટેકરીઓને અર્પે છે. જોયપુરનો પ્રાચીન કિલ્લો લગ્ય છે, પણ જે સજ્જનતા અંજરમાં દેખાઈ તે ત્યાં ન હતી. અંજરમાં અત્યારે જતાવવામાં આવે છે તે મહેલ સત્તરમાં સૈકામાં રાત્ર માનસિદ્ધે બંધાવેલા શરૂ કર્યો હતો અને રાત્ર બધાસિદ્ધે તેમાં ઉમેરા કર્યા હતા. એ મહેલમાંથી જ્યાં નજર કરીએ ત્યાં આંખો ફરી જાય એટલી સુંદરતા નજરે પડે છે. એ મહેલના પુરણોના આવાસ માટે ફરેસને લખ્યું છે કે જગતની સર્વોત્તમ રચનાઓમાં તેની ગણતરી થઈ શકે તેમ છે; અને તેમાં અતિશયોક્તિ લાગતી નથી.

મુગલ સમયની જાહોજલાલીમાં મોટાં અનેલાં શહેરોનાં જ ખંડિયેરો જોઈ શિલાકારો અને રચપતિઓ તેને ઉત્તમોત્તમ લખે છે; પણ આ રાજપૂત રચાપત્યનાં કેટલાકેટલા વિચારો ગ્રદણ કરીને દિલ્લી આગ્રામાં મૂકાયા છે તેનો અવગ્યાસ રસિક થઈ પડે. આગ્રાનાં કિલ્લામાં અંજરની દિક્ષતલી પ્રતિકૃતિ છે, છતાં માત્ર આગ્રા જોનાર જાણુનાર વખાણુનાર અંજરને જાણુના નથી. આગ્રાના કિલ્લાના મુખન શુર્જનો વિચાર અંજરના રચાપત્ય પરથી લેવાનો હોય તો નવાઈ નહિ. અને આજે પણ રચાપત્યના અવધારીઓને અંજરનો મહેલ દશ અનેક નવીન વિચારો આપી શકે તેમ છે. અંજરના શીશ મદાલના આનાગાર પાછળ ચલાવેલી શુદ્ધ માન ઉપજાવે તેવી છે.

જયપુરની વેષરાજા પ્રખ્યાત છે. કપુરચાના પ્રાચીન રાજાહેલમાં કોઈ વિદ્વાન વેષરાજીએ ખન-ગોત્રગિતિનાં કેટલાંક યંત્રો જનાવેલાં તે અમે-જ્નેયાં દતાં. એ યંત્રો ધણું સુંદર અને નવાઈ જ્નેયાં દશે જ એમાં તો શક નથી; પણ તે કેટલાં ઉપયોગી હતાં અથવા શા ઉપયોગ માટેનાં હતાં તે અમે જાણુના નહોતા, તેમજ ત્યાંના રમેશજા પણ એ જાણુતો નહોતો. એ યંત્ર જનાવનાર જ્નેયોતિધીના પીત્રને પૂછી જ્નેયું તો તે પણ તેનો ઉપયોગ જાણુતો નહોતો; માટે અમને એ મદન જોગન્દ્રો માટે ધણું માન થયું. પણ જયપુરમાં એટલું જાણુત નથી. સુજરાતમાં પ્રાચીન વેષરાજા નથી, પણ પંચાંગ વિશે તો લગભગ દર જણુ જણુ માસે જગરદરન સાદમારી-ચાલે છે. સાયન અને નિરયન પંચાંગ, તિલક અને ગ્રદલાલવ અને એવા શબ્દો વાપરી લોકો પાનાંનાં પાનાં ભરે છે; પણ તેને જદ્દે સહુ

પોતપોતાનું ધરદરયાન સાધન કે નિરવન ગણત્રી પ્રમાણે નક્કી કરે અને પછી જયપુર જઈ દુકાનલક્ષ્ય પ્રમાણે લાંબી વેધશાળાનાં યંત્રોથી જોઈ ખાતરી કરે તો, જોકે લડવાની મજા આવી જાય પણ રાત્રીને ઘણો કષ્ટદોષ થાય.

જયપુર એટલે કલાનું યાત્રા, એવાત આજે સુવિદિત છે, કેમકે સાંપ્રતકાલની સંબંધતાવક્ત્રીએ (ફેશને) દીવાળખાનાઓ શોભાવવા જયપુરની કારીગરીને વરદાન દીધું છે. જયપુરની કલા સજ્જવન રાખવા માટે ત્યાં એક કલાલયન પણ છે, અને જેમ બીજો હોદ્દાર પ્રાથમિક શાળામાં જન્ય તેમ તેઓ અહીં આ કલાલયનમાં આવે છે. આપણા તરફ સંજોગમાં લાખ લાકડાની વસ્તુઓ સારી અને છે તેમજ કાઠિયાવાડમાં મહુવામાં લાકડકામ તથા દાથીદાંતની કારીગરી ધાય છે; પણ સાલગળા પ્રમાણે ત્યાં કારીગરોના અવસાન સાથે તેમના હુતરનો, હિકમતનો, ધાનનો નાશ થતો

ચાલ્યો છે અને આશ્રયને અભાવે કલા ખીલતી નથી એમ કહેવાય છે. તે સાંચું દરી, પરંતુ તેઓએ પણ જયપુરમાંથી ધણું લેવા શીખવાનું છે.

સુંબડ અને લાકડકામ માટે જયપુર પ્રખ્યાત; નકશી કોતરકામવાળાં વાસણો માટે જયપુર પ્રખ્યાત; રમકડાં અને હિપેટર માટે જયપુર પ્રખ્યાત; આરસ, દાથીદાંત અને સંજોગરમરની વસ્તુઓ માટે જયપુર પ્રખ્યાત; સ્ત્રીઓનાં વસ્ત્રો અને પુરોવાનાં સાકા માટે જયપુર પ્રખ્યાત; બાતીગળ હોટ માટે જયપુર પ્રખ્યાત; સારા ચિત્રાર માટે જયપુર પ્રખ્યાત; અરે પગમાં ફહેરવાની મોઝડીઓ માટે પણ જયપુર પ્રખ્યાત. સામાન્ય રીતે બીજો અધે રથે બતાવે એવા પ્રથ પૂજા પડે કે અહીં શું શું જોવા જેવું છે, શું નજર જેવું કે લેવા જેવું છે; જયપુરમાં તેથી ઊંચો પ્રથ પૂજા પડે કે અહીંનાં શું નથી.

ફેટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

આપણા દેશમાં તરેહતરેહનાં પક્ષીઓ નજરે પડે છે. ફેટાફ બારે માસ રાશનિક વસવાટ કરે છે અને ફેટાફ ફક્ત ઋતુ પ્રમાણે દેખા દે છે. તેમનાં નિરીક્ષણ અને અભ્યાસ માટે ફેટાગ્રાફી સૌથી મહત્વનું સાધન છે. નજરે એક વાર જોવાથી પક્ષી, તેનો વર્ગ તેની ખસિલવેલો બગેરું અસ્થાન અહં રાઈ નહિ. માટે પ્રેમ ફેટાફે તેના અભ્યાસની લક્ષ્ય લાગી હોય તેવાઓએ પક્ષી ફેટાગ્રાફી હસ્તમત કરવાની જરૂર છે. પક્ષી-ફેટાગ્રાફીની મુશ્કેલીઓ ધણી છે. કિમોડી ગરબી ફેટાગ્રાફી લેવાય તેવી અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં બંધાએલા માળા શોધવા; તેની નજીક ધીરધીર જવું; માળામાં મૂકનાં છાંયનાં ફેટાગ્રાફ લેવા; બારીકાઈથી રોજ બદલાઈ જો છાંય અને છાંય મુકનાર માતાનો અવગતનમયો અભ્યાસ કરવો અને છાંય-રોચાઈ રહેથી જત્ર્યાં દુનિયામાં ડોકિયું કરે ત્યારે જત્ર્યાંની છાંયી હતાવરી; મા અને જત્ર્યાંની ફેટાગ્રાફી કરવી; આ બધાં પક્ષી-ફેટાગ્રાફીનાં પગથિયાં છે.

આ મહિને આવેલું બાઈ પૂનમચંદ કમાણી (અમરેલી)નું 'એકઠું' નામનું ચિત્ર આવી પક્ષી-ફેટાગ્રાફીમાં પ્રવેશનીય પ્રવાસ છે. હરેરાજ આપણી દષ્ટિ સમીપ ચંકચંક કરતી ચંકચીત્ર એ સુંદર પોર્ટ્રેટ આ વખતે પહેલું ઈનામ હતે છે. પક્ષીઓ વાંચેલું સ્વાભાવિક વલણ, ધીરજ, ખેત, હલોય અને અભ્યાસથી પક્ષી-ફેટાગ્રાફી વિશ્વરૂપ જળાયેલું. ચિત્રમાં એવા એમેટોરોની બહુ જરૂર છે.

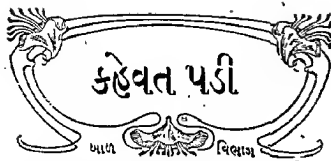
બાઈ આઈ. જીન શયત (સુંગઢ)ને, આ ચંકચા પૂજા ઉપર આપેલા 'સલામ' ફેટા-ચિત્ર માટે બીજું ઈનામ મળે છે. બાજક-

નો અભિનય બહુ જ સ્વાભાવિક છે છતાં પડારવા માટે અભિનય કે હલસાસમાં આવેલા સલામ કરતાં બાજકની છાંયી તેની અભિનયમાં હકાથી પડાઈ છે તે જણું કાઢું છે. બાજકની નજર કિમોડી લેન્સની સામે છે તે પણ બાજકમાં દિગ્ભિન્ન બન્યું નથી 'એકઠું' અને 'સલામ'ની ફેટાગ્રાફીની સામ્ય (સેમી) પણ બાજકની ચિત્રની મહત્વ.

બાઈ દેવચંદ બાઈ પરીનાર (બાવનગર)ના ફેટા-ચિત્ર 'પુનિત પગલાં'ને ત્રીજું ઈનામ મળે છે ચિત્રનો વિષય નવીન હોઈ ગાંધી છે. પણ તેની રચનાત્મક પ્રમાણમાં ટેકનીક નબળી છે. અને તેટલું ફરજતે ફેટા-ચિત્ર પાછું પડે છે. જે નેમેડિવ ધાત્રાપ્રકારને અનુસર બેરદાર ટાનવાળી હોય તો બાઈ પરીનારે એન્-હાઈ-લિંગ વેળા, હોન્ડ્રાસ્ટી કોંગલ વાપરી વધારે સારો પ્રિન્ટ જોતપરો.

'બાઈ મતાવસય' શાહ (સુંગઢ)નું 'પ્રજાતના પહેલો', બાઈ પૂનમચંદ કમાણી (અમરેલી)નું 'બીજી', બાઈ સમચંદ ત્રિવેદી (અંજીયાર)નું 'એન્જન' અને ક. જ્યોતિર્માળા મારતેર (સુંગઢ)નું 'સંદેશવાય' ફેટા-ચિત્રો નોંધપાત્ર હશે છે. 'સંદેશવાય'માં જંગમી તરફના બાજક પર પડતો સૂર્ય-પકાસ, પડાનથી અમર બીજ કોઈ તરફીયથી અંદાજીયો હોત તો સૂર્ય ફેટા-ચિત્ર બનતો. 'એન્જન'માં આર્થિક ચિત્ર-વસ્તુના અભાવે તે ફેટા મનુષ્યની તરફીર જાણે છે. 'બીજી'નો વિષય સારો છે પરંતુ ચિત્રમાં જંગમી તંબાસ લાગે છે. 'સંદેશવાય'માં ૬૧ ચોડી, આકૃતિ કામમાં મંદગત હોય ત્યારે એકપોષક કાચ તો સારું ચિત્ર નીવડે.

અલવંત બંદ

મેં દીઠી.

વનવગડામાં ફરવા જતાં
ધાનસની ચિમની મેં દીઠી,
લીલાં સૂકાં ડાંગ પાંદડે
અડ ઉપર લટકતી દીઠી.
કાચ કુનારી છાપી નથી
માણસે જઈ જાંધી નથી.

ધાનતણુખલાં ચીણીમૂંદાને
કોણે જાપી દવેલી આ!
એવડા નાના કારીજને
આકલ કોણે દીધી આ!
ચિમની જેવો શોભે કાંઈ
માળો એ સુગરિની, લાલ
રમણલાલ સોની

મો હું મુંજાઈ શહેર. એની મોટી મુંજાદેવો. એના મોટા મંદિરની
પાછળ નાનો મંદિરો રસ્તો. એમાં મોટી વેપારી જમ્જો.
સોનાચાંદીના વેપારીની ચોકસી જમ્જો, હીરામોતીયા વેપારીની
અવેરીજમ્જો, ફળી લાખો ગાંધરીની લે-વેચ કરનાર મારવાડીઓની
જમ્જો વત્તા. આવા મોટા વેપારીઓની મોટી દુકાનોની વચમાં એક
પરદેશી મોગલની નાની સરખી દુકાન. એ વેચે કારખીરની સાલ
અને પરખોનો કાપડ. અસલ છરખાની જદાગ અને શોધેલી દરડે
પણ વેચે. માણસ જાડુ અચ્છો. ઉમદા ખવાસો, દસતા મહેરાવાઓ.
સહુ પાકોશી વહેપારી સાથે મેળાપ રાખે.

એની દુકાનની સામે એક વાણીઆની દુકાન:-દુકાન તો

નામની પણ એટલે રાખેલી. એનું નામ રામદાસ. વાણીઓ એટલે અડપણી જાત. દિવસ જોમે ને
મોગલના વાદ લે. મોગલનાં થોળીઆં જોઈ એણે વ
તે થોળીઆં રખાયાં. મોગલને વાદે પોતે પણ
અચ્છો નક્કીદાર હોયો અને રસેલા કસજીની જાવેલી
નળી વસાવી દમ લેવા માંડ્યો. નિત મોગલને કહે:
‘દેખો મોગલ, હમારા ગડાકુ જડા ઉમદા; જનારખસે
મંગાયા.’ મોગલ મૂઝમાં હસે અને કહે: ‘અચ્છા
રોઠ; જહોત ખૂજ. મોગલ કાવો પીએ અને રામદાસ
પણ કાળા કોટી ગટગટાવે. મોગલ આદમી લાલો.
રોઠને નિત કહે: ‘રોઠ, દમ પરદેશી. હમારા કિયા મત
કરો. હમારા રીત જુદા, હમારા ખાના જુદા.’ પણ
રોઠ વાદ ના મૂકે. તોય મોગલને રોઠ સાથે સાચાસારી.
કોઈ વખત કાખૂચી ચિલગોળ તો ધરાવોનો મેવો એનું
કંઈ ને કંઈ રોઠને આપે.

વખત થયે ઉનાળાના દિવસો આવ્યા. મોગલે
કાવો પીવો બંધ કર્યો. રોઠ દુકાને આવે સારે એક
મોટું તણજી લેતો આવે. જપોર દાવ એટલે જરા-
જર વચ્ચેથી કાપી એનાં અંધારાં કરે. વચ્ચેવચ્ચેથી
અંધ જાંઘ જાય અને છાલકાની ટોપી એ પોતાના
ટાલિયા માથે પહેરે. એને એથી હંડક થાય. એક દિવસ

રામદાસે આ વેચ્યું: ‘અરે મોગલ, યે ક્યા?’ મોગલ
‘કહે: ‘અરખી જહોત પડતી હય. હંડક હોગી. લેકીન
તુમ મત પહેનો.’ પણ રામદાસ રોતો માને ?

વળતે દિવસે રામદાસ પણ મોટું તણજી લઈ
આવ્યા. મોગલને કહે: ‘દેખો મોગલ, તુમારસે ખડા!’
મોગલ હસે. જપોરે મોગલને વાદે રામદાસ રોઠે પણ
અકળાતે શવે આખાય તણજીનો ગર દારે રાખ્યો
અને છાલકાની ટોપી ટાલિયા માથે પહેરી; શવ અકળાય
તોય હોકા ગયડાએ રાખ્યો. સાંજ પડી ને રામદાસને
સરદી લાગી ગઈ!

જીજે દિવસે રોઠને સખત તાવ આવ્યો. દુકાને
રોઠ દેખાયા નવિ એટલે મોગલે ચુમારતોને દંડીકા
પૂછી. મોગલે જવજી રોઠને વાદ લારે પડ્યો. સાંજના
રોઠને મળવા ગયો, પણ રોઠ તો ચુર્જી ગયા હતા !

પડી તો જમ્જોના લોક કહેવા લાગ્યા: ‘મોગ-
લને વાદે રામદાસ રોઠ મૂચા.

મોટું મુંજાઈ શહેર. એની મોટી મુંજાદેવી. એના
મોટા મંદિરની પાછળ નાનો સરખો રસ્તો. એની
મોટી જમ્જોમાં નાનો જનાવ જમ્જો અને મોટામોટા
વેપારીઓની નાની સરખી કહેવત પડી: ‘મોગલને
વાદે રામદાસ રોઠ મૂચા.’

માધુર્ય

આશિષ

દેર તિગિરને પંથ જઇને
અંધ-અધૂરને ચોખીને
હોયત વણ માગ્યે આંખીને
એતરનેજ કપાડ.

બુધ્યાને તપ અજ દઈને,
અંધારામાં દીપ ચળે,
પરધર પાયા મોહી જાનીને
અંતરજ્વાલા ઉત્તળ

—કવિ

દેખડે એક. રિપે

૧૧૧ *કુમારના ઉલ્લાસ પાના હાથે આવતી આલમની અલ-યજીની દહીકતા તથા ચિત્રોમાંની ફેરલીકે એમાંથી અવારનવાર લેવામાં આવે છે તે 'માનો યા ન માનો' નામની ચિત્રમાળા અંધેશ ભણુનાથ કોષપજ સામાન્ય સંસ્કારી વાચકથી અલગી નહિ હોય. આપણે ત્યાં મુંબઈના રાઉસ આર્ટ ઇન્સ્ટિટ્યુટના સાપ્તાહિક 'ઇલસ્ટ્રેટેડ વીકલી'માં તે એ દમણમાં થોડા વર્ષથી રાજ થઈ છે, પણ આજ થોડ વર્ષથી અને દુનિયાનાં ૩૦૦ ઉપરાંત ખજોમાં એ આસ્થા કરે છે. એનો સંપાદક, જિવક, હનાઈ—જાનર્ડ એલ રિપે આને માઇ લોકનેતા, કે પ્રભવીર હોય એટલો જનવિખ્યાત એ વડે થયે છે આપણે ત્યાંના લાંબામાં લાંબી મૂલેવાળા લાક્ષીના આદિર દેશુર આર્ટિસ્ટ ડાંગર ને રાકાગીના ઉલ્લાસ જગતમેળા વેળા એણે પોતાના 'અભયળખાના' માટે બેલાવેલા (ન્યાંથી પાઠાં વળતાં દેશુરનું અવસાન થયું). એ દેશુરને લઈને અમેરિકા જનનાર શ્રી યોગલાલ માનસિંગ કામરે આ નીચે મિ રિપેને પરિચય આપ્યો છે

પ્રસિદ્ધ કલાકાર, અંધાર તથા રેડિયો આર્ટિસ્ટ જાનર્ડ એલ. રિપેને જન્મ ૧૮૯૩માં નાતાલના દિવસે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવેલા સાન્ડા દેસા ગામમાં થયો છે. રોજ વર્ષની નાની વયે તે સાન્ડાનિસરકો હોલેદિનના કળાવિગમમાં એકાલ. ત્યાંથી તે સાન્ડાનિસરકો હોલેદિસ પત્રમાં તથા ત્યાંથી ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં ગયા. ત્યાં તેમણે કેટલાંક પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રો માટે ટ્રાન્સિપ્ત દોર્યાં. ન્યૂ યૉર્કમાં ખજોમાં વર્ષો સુધી નોકરી કર્યા બાદ ઈ.સ. ૧૯૨૬માં રિપે દરેક વર્તમાનપત્રોમાં એકાલ. એનાથી એને જગતપ્રિતિ ગણી છે એ 'માનો યા ન માનો'

નામનું આલમની અભયળખીઓનું પોતાનું પહેલું ચિત્ર ઈ.સ. ૧૯૨૧માં રિપેને દોર્યું એમનાં આ ચિત્રોમાં જગતની વિવિધ અભયળખીઓ, ચિત્રવિચિત્ર સ્થાનો તથા પરતુઓ, મનુષ્યના છાત્રમાં ન રહી સજાય તેવા જાતો, અને વિચિત્ર માનવો; રમત, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, પ્રાણીઓ તથા હરતની વિચિત્રતાઓ, તથા દરેક જગતની અદ્ભુત વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે એ દરેક વસ્તુ પ્રસિદ્ધ કરતાં પહેલાં તેની સંભાળ પૂર્વક તપાસ કરવામાં આવે છે અને ખાતરી થયા બાદ જ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. અને એને વિશેની કાંઈપણ સંકા પડતાં કોઈપણ માણસ સિદ્ધિ થોડેકું દયાલુનું કવર મોકલે તેને સંતોષકારક જવાબમાં દત્તર મોકલવામાં આવે છે. રિપે લખે છે કે મારી આ બધી દહીકતા નહા સત્ય રૂપર રચાએલી હોય છે, અને છતાં દુનિયામાં કોઈપણ માણસને નહિ કહેવામાં આવે હોય એટલી વાર મને 'નુહો' કહેવામાં આવ્યો છે પણ એથી મને દોષ નથી; હલકો, હું એથી રાજ થાઉં છું; કારણકે એ જ મારી દહીકતા ખરેખરી અજબ હોવાનું પ્રમાણુવજ છે.

Believe it or Not (માનો યા ન માનો) એ મળાળા નીચે આવતી એમની એ ચિત્રમાળા આજે જગતમાં ૩૦ કરતાં વધારે પત્રોમાં 'ફિગ દીયર્સ સિન્ડિકેટ' મોકલે છે. ખરેખરાં પણ ૩૨ વર્તમાનપત્રોમાં નિયમિતરીતે એ છાપ છે અને નવ જાણમાં તેનું બાષાવર થાય છે. ઑસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા, નોર્વે, જાપાન, પ્રસિદ્ધ, અર્જેન્ટિના, દિડ, ચીન અને ફિલિપ્સ જેવા દૂર આવેલા દેશોમાં તે વિખાત છાપ છે અને સરેરાશ આઠ કોડ લોકો તેનો લાભ લે છે

પરંતુ તેના આ લખાણની સાગતી સહેલાઈથી મળી રાખી નથી. તે મેળવવા રિપેને ઘણી વખત દુનિયાની મુસાફરી કરી છે. 'એલાં વીસ વર્ષમાં—એક અપવાદ સિવાય—દર વર્ષે

દુનિયાની લાંબામાં લાંબી મૂંઝાણાળા,
લાડીના આધિર દેશુર અને રાંદાં રિપ્ષે

તેણે પદેસાની મુસાફરી કરી છે અને આપારે તો તે ૧૯૭ જુદા જુદા દેશોમાં ફરી ચૂક્યા છે. ઇ.સ. ૧૯૩૨માં તેણે ૧૦,૦૦૦ માઈલની પાંચ જુદી જુદી સફર કરી. ઇ.સ. ૧૯૩૩માં આફ્રિકા, ફક્ષિયુ અમેરિકા અને એશિયામાં મળીને તેણે ૭૫,૦૦૦ માઈલની મુસાફરી કરી છે.

આખા જગતમાં ફાઇ ગતુધને ત્યાં ન આવતી હોય તેટલી ટેંગિક ટપાલ તેને ત્યાં આવે છે. તેને ત્યાં હાલેરુના સરેરાશ ૩૦૦૦ પત્રો આવે છે. ૧૯૩૨ના મેના પહેલા ત્રણ જ આઠવાડિયામાં રિપ્ષેને એકલાને વીસ લાખ પત્રો મળ્યા હતાં આવા મોટા પત્રવ્યવહારને પહોંચી વળવા માટે, કુદરતીરીતે જ, તેને ઘણા મંત્રીઓ રાખવા પડે છે. તે કપરાંત 'માસે યા ન મતે' નિમાગ માટે ૧૮ જુદા જુદા વિષયોના તબક્કો (વિસારદો) છે. તેમાંના નવકુત પત્રવ્યવહાર ઉપર જ ધ્યાન આવે છે. એક બાવાસાચી તો ૧૩ લાખા જોલી તથા વર્ચી રાકે છે. તે ઉપરાંત માનગી મત્રીઓ, શોધખોળ કરનારાઓ તથા ધધા ઉપર ધ્યાન આપનારા તો વળી જુદા છે.

'Believe it or not'ની એ ચિત્રમાળા એણે પુરતમકારે બે મંથોમાં પણ બહાર માણી છે અને તેની આપાર સુધીમાં દોઢ લાખ નકલો ખાલી છે. ૧૯૨૯માં તે બહાર ૫૮૫૫ ત્યારે એ વર્ષમાં તે પુરતક જેટલી ખીલ કાઢ પુરતકની નકલો ખાલી નહોતી આપારે રિપ્ષે એ પુરતકના ત્રીજા વિભાગ માટે સામગ્રીનો સંગ્રહ કરે છે.

ઇ.સ. ૧૯૨૭માં લંડનથી ન્યૂ યૉર્ક ટ્રિબ્યુન માટે રેડિયોદ્વારા પહેલવહેલું કહાચિત્ર મોકલવાનું માન રિપ્ષેના ફુલે બધ છે; અને તેણે જ રીતે ટેલિફોન દ્વારા દેખાવિત (Sketch) પણ તેણે જ પહેલો મોકલ્યો હતો. આ દેખાવિત ડેમ્સ્ટ્રી-

ટનીની મુક્તબાજીની શરતનું હાલું અને તે તેણે શિક્ષાથી ન્યૂ યૉર્કના ષત્રેને મોકલ્યું હતું.

મૂળ તો તેણે વર્તમાનપત્ર-કલાકાર તરીકે જિંદગી સર કરી. તે વેળા તે કસરત-રમતગમત-સ્પોર્ટ્સનાં ચિત્રો આલેખવાનું જ કામ કરતા. તેને વિખ્યાત કરનાર તેની આ ચિત્રમાળાની રાજગાત તો આકસ્માત, એક દહાડો કાઈ ખાસ પ્રસંગ ચીતરવાનો નહોતો ત્યારે, વિવિધ કસરતગાળેની કેટલીક વિચિત્રતાઓની માહિતી તેની પાસે એકઠી થએલી તે ચીતરીને મૂકી, એમાંથી યથા લોકોને તે એટલી પસંદ પડી કે તેની દર આઠવાડિયે ગામગામી મહા; પછી આઠવાડિયામાં બે વાર આપવા માગી અને દૂક વખતમાં તે આજની હેમપ્રિયતાએ પહોંચી.

'આ બધું તમે કાઢો છો કપાંથી?' એ પૂછતાં તે કહે છે કે 'આપણી આસપાસના જગતમાંથી જ. માત્ર આખિા અને કાન મુલકાં રાખતાં નેહએ.'

તે દાવલ ન્યૂઝપેપરલ સોસાયેટી તથા હંબર્ડની રૉંગલ સોસાયટીઝ કલબના ફેરો, તેમજ સર્કમન્ટોરિટસ કલબ, એક્સપ્રેસ કલબ, અમેરિકાન ન્યૂઝપેપરલ સોસાયેટી, લોટસ કલબ, કાયરોનલબ તથા ન્યૂ યૉર્ક એથ્લેટિક કલબના સભ્ય છે ન હનુ અનિવાહિત છે. —છાંટાલાલ માનસિંગ કામદાર

ભૂચર પ્રાણીઓનો આદિ જડવો

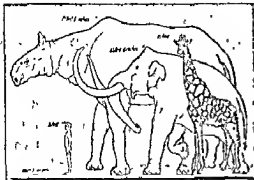
*** આ એકમાં બાવેલા 'ગોંડવાના હોંડ' નામના જોનાએલા ખંડના લેખને અનુસંધાને આ વાંચવાથી બંને લેખો વધારે સારી રીતે સમજાશે.

આજથી અઢી કરોડ વરસ પહેલાં પૂર્વ એશિયામાં આવેલું આજનું વેસન ગોળીનું રણ માઠ બંમતો અને છલકતાં જળા-સયોથી ભરત્ય એવા સ્વર્ગસભા પ્રદેશ હતો એ વેળા એ બીચ ઝડીઓમાં અપૂર્વ, વિરાગકાવ, આંસેજોવાળા ભૂચરો ધીમો ચલે રહેલતા. દેખાવમાં, એમના સમાસલેખ જેવા આજના મેડાને આજેહુલ મળતા આવતા, એ માંસક જનાવર લગતમજ અદાર ફૂટ હિંમત અને તેર ફૂટ લાંબા હતા.

આ ભૂચરોને બહુચીથેરિયમના નામથી ઓળખવામાં આવે છે, કારણકે એના હાડકાંનુંરેના અવશેષો પહેલવહેલાં ઇ.સ. ૧૯૧૧માં બહુચિસ્તાનમાંથી જોળી, ખોદી કઢાડવામાં આવ્યા હતા.

ચથા એમિલ મહિનામાં ન્યૂ યૉર્કના અમેરિકન મ્યુઝિયમ ઓફ નેચરલ હિસ્ટરીના ડૉ. વોલ્ટર મેન્જર અને પ્રો. વિલિયમ કે. મેગરીએ ઉપલા સંમહસ્થાનમાં આ ભૂચરના દેહનું માળખું પહેલવહેલું બેંચું કરી પોતાના દસ દસ વર્ષના અકબાસની સફળતા પૂરતાર કરી. એ પહેલાં એના વિશે ધણી જ થોડી માહિતી લોકના બહુવામાં હતી.

એ મ્યુઝિયમના આજના નિયામક ડૉ. રૉવ ડેપમેન ઓ. ફૂલ્ટરીશહજીની નીચે અમેરિકન મ્યુઝિયમના શોધક પ્રદેશા-એ હ સ ૧૯૨૨માં ને પહેલવહેલો એશિયાઈ સફર કરી. એમાં

આજથી અઢી કરોડ વર્ષ પહેલાંના આદિ ભૂયર માણી જાણીથેરિયમનું એ માળખું ડૉ. ઍન્જર અને ડૉ. ઝેગરીએ ૧૯૨૧ ઢાડકાં ઉપરથી ઊંચું કયું છે તેના ઢગરથી આકેખેતું આ ચિત્ર તેનું કદ દર્શાવતા માણસ, હાથી અને જિરાફ સાથેની તેની સરખામણી પણ ખતાવે છે તે જિરાફ કરતાં પણ સહેજે ઊંચું, હાથી કરતાં બમણું લાંબું અને માણસ કરતાં ત્રણગણું ઊંચું હતું

હાકતર ઍન્જર પણ હતા એ દિવસે આ શોધ-સવારીએ ગોળીની રેતાળ ભૂમિ પર પોતાનાં પગલાં મૂક્યાં તેને વળતે જ દહાડે હાકતર ઍન્જરને જાણીથેરિયમની પેનીનું એક હાડકું હાથ લાગ્યું, અને શોધ-ટુકડી નેમનેમ પોતાના ક્યાનુસાર મગતિ કરતી ગઇ તેમતેમ તેને બીજા અવરોધે પણ મળતા ગયા. ઘણા મહિનાને અંતે તેને સાડાચાર ફૂટ લાંબી એક ખાપરી મળી આવી, એ જાણીથેરિયમના મળી આવેલા અવરોધોના કદમાં બીજી ગોડી વસતુ હતી અને ત્યાર પછી તેા ઉપસા-છાપરી શોધોને પરિણામે અમેરિકામાં વધુ હાડકાંઓને મળ્યા જમા થયો. આમાંના ઘણાખરાં તેા અઢી કરોડ વર્ષ પહેલા પહોડી મેળમાં દહાડેલાં એવાં જ અડખંધ છે!

આ શોધ-સવારીઓએ એકત્રિત કરેલી સામગ્રીમાંથી બુદ્ધાનુદાં કદનાં આશરે વીસ જનારોનાં હાડકાંમાંથી ડૉ. ઍન્જર અને ઝેગરીએ જાણીથેરિયમનાં ૨૦૦ નેટલાં હાડકાંઓનું નિરીક્ષણ કયું હતું. એ નિરીક્ષણ પછી એમણે એ હાડકાંએ એવાં કરી એ ભૂયરનાં છુટાછુટાં અંગેનું પુનર્નિર્માણ કરવા માંડ્યું, એ હવે પૂરું થયું છે અને પરિણામે ખૂબી મચેલી જનાવરની આકૃતિ કાઢી લીધી, હાથ મેંડાની નિરાશ કાપા જેવી દેખાય છે. ફેર માત્ર એટલા છે કે આધુનિક મેંડા જેવાં શીંમડાં એને નથી. આ જાણીથેરિયમને લાંબા પગ, નાનું માથું અને લાંબી ગરદન હતી. એની આગળે ભેરાક ચિબુટ કહી શકાય. એની દંતાવલિ અસાધારણ હતી અને દરેક જડબામાં બપ્પે તીણા દાંત ઉડવાઓનાં કે ઝાડની ડાંખળી-ઓ પરનાં પાદડાઓ તોડવામાં ખપ લાગતા.

પુનર્નિર્માન પામેલા આ માળખાપાલો જાણીથેરિયમ ભયરે ચેતનવંતો હતા ત્યારે સામાન્ય માનવી કરતાં લગભગ ત્રણ ગણું ઊંચા અને હાથી કરતાં બમણો લાંબો હતો.

૨૦,૦૦૦ રાકી વજનદાર આ મહાકાય પ્રાણીનો દિવસભરનો આહાર ૫૦૦ રતલ વગરપતિનો હતો!

કદ પ્રમાણે વર્ષકેરણ કરેલાં માત્ર ૨૦૦ હાડકાંમાંથી એક આખા જનાવરના શરીરની પુનર્નિર્માણ કરતી એ એક અતીથ યત્ન જ મળ્યા. અને ડૉ. ઍન્જર તેમજ ઝેગરી ઉભયે એકસર ક્યોં છે કે એની અંજરપનાનો કેટલોક ભાગ તેા કસોડીએ ચડાવી ગોખાં ખવડાવે એવો મુશ્કેલ હતો.

તુલનાત્મક શરીરશાસ્ત્રની બાળતળાં આજે એ જોમણશાક વર્ષની ઉમરે પહોંચેલા શાંત જાડકાં ડૉ. ઝેગરીનો રાખ વાળે જ ઉપાધી શકાય. પૂર્વ એશિયાના જનાવરોના અજવારી તરીકે એનું સ્થાન જાડુ માનવ્યું છે. (સિદ્ધાર્થી ડાઇનેર)

૨૫. મોહનલાલ પંડ્યા

૦૦૦ નવયુગનો કોઈ પણ ગુજરાતી યુવાન પ્રમુલેચક પંડ્યાછ-ના નામથી સાચે જ અજાણ્ય હશે. હોય તેને માટે આ નોંધ ટૂંકા પરિચય પણ આપશે

ગુજરાતના અમગદુષ્ટ, બહાદુર, જૂનામાં જૂના, વફાદાર અને મધ્યમ પંડિતના કુરાળ પ્રમુલેચક શ્રી મોહનલાલ કાશિયર પંડ્યાનું જાડુ જ ટૂંક સમયની માંદગી પછી ગયા માસમાં અવસાન થયું.

એકા મિલકાના કહલાલ આગમાં આજથી ૬૩ વરસ ઉપર એમનો જન્મ થયો. છવનના સર્વ સંતોગો સામે જાડાદૂરી અને નીડરતાથી યુદ્ધ કરવાનું જાણે એમના જન્મથી જ એ લઇને આવ્યા હતા. જૂનામાં જૂના બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં એમનો જન્મ, અનેક ટોળખનુસાર કરનાર અને અનેક રીતે વહેંચીઓને ઠગનાર એમની નાતા. એ નાતાના બધા કુલસંકરો ખંખેરી નાખી, કાંઇની પણ પરવા વિના એમણે પરમાં મુધારા દાખલ કર્યા નિરક્ષર બાઇ જાહેનો વગેરેને એ મુધારા સહેજે મળે હતવો.

શ્રી કનેવાલાલ મુનશીએ પોતાની નવલકથામાં એ સ્વપ્ને દર્શાવેલું છે તેમાંના મુખ્ય સ્વપ્નેષ્ટ તે બાઇ મોહનલાલ પંડ્યા. વડોદરા કોલેજમાં શ્રી આરવિન્દ યોષના રાજકીય હોદ્દા વિચારોએ એમને રંગી નાંખ્યા હતા અને ઝરીજાફડી તથા મેટીનીએ છટકીને સ્વતંત્રતા આપાવવાના એ પ્રયત્નો કર્યા હતા એમાંથી એમણે પ્રેરણા લીધી હતી.

માંધીજી ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યારથી ગુજરાતનું નવદેર છવન રાવ થયું જણાય. પણ મોહનલાલ પંડ્યા તેા તે પહેલાના સેવક હતા. માંધીજીઓમાં સહેજે ખોલારાં જાય એવા, ગામડીયા જેવા લાગતા એ આગસેવક પંડ્યાછને એઇને કાઇને બાગે જ જવાલ આવે કે એ ખેતીશાસ્ત્રના મેન્ચુએટ મએલા' અને પછી વડોદરા રાજ્યની સરકારી ટેરીમાં એ અમલદાર હતા એ વખતે જણ મિત્રો એમને બેંગલે જાય તેમને છાશ પાતા અને ચઢાની વિરુદ્ધ મેદાં લાખણી સંસ્થાપતા. મજી વડોદરા અને અમલદારી ધરીના કહા બાગમાં એમણે તત્પર. આજથી ત્રીસ વરસ ઉપર સ્વદેશીના વા વાધો ત્યારે એમને પશુ સ્વદેશમંત્રિનો

રંગ લાગ્યો અને એમણે એજ લીધો તે લીધો.

વચ્ચે એમના છવનમાં અનેક રંગપલકા આપ્યા. એક કાળે હિંસાળીતિનાં રૂપમાં એમણે સેવેલાં. સર્વ-ન્ટસ આફ્રિકાના સોસાએટીમાં પણ એ જઈ આવેલા. પણ ગાંધીજી આવતાં એમનાં જ્યાં પડજા ખસી ગયાં અને એમને પડખે આવી બેઠા તે બેઠા. તે પછીની એમની પ્રત્યક્ષતાએ તો ભણીતી છે.

દેશરોચામાં શુદ્ધજનનું સુખ એમણે હોતી લીધું હતું અને આજે એમનું શ્રાદ્ધ કરતા એમને પુત્ર નથી પણ જીંજી રીતે એ આદર્શ નીકર પ્રત્યક્ષક ગુજરાતને માટે અનેકમણે બિનજોવા વારસો મૂકી મયા છે. (તારતી)

લોહીનું દબાણ

*** હૃદય પ્રેશર-લોહીનું દબાણ વધી જવાથી તબિયત લથડી જવા વિષે આ જમાનામાં આપણે ધણું સાંભળતા થયા છીએ. એ હૃદયપ્રેશર શું છે તે વિષે સંપૂર્ણ નહિ તો થોડી માહિતી અને વિગત . . .

આવાયીશમાં ગિતાદારીપણું ન સચવાવાથી તંદુરસ્તીને સર્વ-નાશ થવાના કામગીરી અનેક છે. એજ કહેવામાં આવે છે કે જ્યાં એજણ સૈદ્ધાંત રોગનાં જંતુઓએ ફેલાવેલા તીવ્ર રોગોને લીધે સંકટ પાણીસો મારણ થતાં; પરંતુ એથી ઓછું હૃદય, પિત્તાશય, મૂત્રપિંડ, ક્ષત્રિપિંડ વગેરે બગડવાથી ડગલાં કોરલી જ સંખ્યામાં મરણ થતાં માણસ પડ્યાં છે. આવા-પીવાની બાબતમાં જરૂર લાગી જોડેલી કુટેજને અંગે આ મગાડ થાય છે એ દેખીતું છે.

શ્રીજી થતી જતી તબીબત, એ વધતા જતા લોહીના દબાણનું એક ખરાબ ચિહ્ન છે એ તરખી આજે બાક્યેજ કોઈ અભણ હશે. કોઈપણ હવતા માણસમાં લોહીનું દબાણ તો હોવાનું જ. નાનીમોટી તરસા તેજ જ બારીક કેરાપાંડિંગ-ઓના રિયલિસ્ટાપક પૂરું બાજ ઉપર, તેમાંથી લોહી વહેતી વખતે જે દાખ આવે છે, તેને જ Blood Pressure—લોહીનું દબાણ કહેવામાં આવે છે. કોઈપણ પ્રવાહી પદાર્થને કોઈપણ જાતની ગળીમાંથી વહેવડાવવા હોય તો તેના પર દબાણ મેલશે. હૃદયને આપણે એક Power plant—ચક્તિ-ચંચ કહીએ. એ એક પ્રકારનો પંપ છે અને તેમાંથી જ લોહીને ગતિ મળે છે. આ ચક્તિને કયાંય વિરોધ કરનારમાં આવ્યો કે તરત જ લોહી સંકોચાય અને લોહીનું દબાણ અસ્થિરતામાં આવે.

લોહીનું દબાણ, અને રક્તપ્રવાસન માટે જરૂરની એવી વિરોધના પ્રતિરોધ કરનારી ક્રિયા, એ બે બાબતો પર હૃદયને યતો શ્રમ અવરોધે છે એ કહેવું જરૂરનું નથી. તારી કંઈ પણ થવાથી તેના વ્યાસ ઓછા રહે છે, તેજ લોહીમાં ચિકાસ થવાથી તે વહેતું ઠંભે છે. આ બે કારણો લોહીના વહેવામાં થતા વિરોધના મૂળભૂત છે. એક-પંપને એક નળી સાથે જોડવામાં આવ્યો અને કાચેલી વખતે પંપની સદાવચી નળીમાંથી વહી જતા પાણીને માથું પછી એ જ નળીમાંથી

પાણીને બહાર ખાંડની ચાસણી, એટલો જ વખત, પાણીના માપ જેટલી જ, વહેવડાવી; તો દેખાણું કે પાણી વહેવડાવતાં પંપ ઉપર જેટલું દબાણ કરવું પડ્યું તેના કરતાં વધુ દબાણ ચાસણી વહેવડાવતાં કરવું પડ્યું. કારણ સ્પષ્ટ છે કે ચાસણી પાણી કરતાં વધુ ચીકણી છે. આપણા લોહીની બાબતમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. લોહી એ પાણી જેટલું પાતળું હોત તો હૃદયને પડતા શ્રમ ઓછો પાણીસો દબાણે એજાલાગત.

લોહીમાંનાં ચિકાસ વધી તેજ લોહીના વહેવામાં થતી નડતર પણ વધવાની, જેને પરિણામે તેરલા પ્રમાણમાં લોહીનું દબાણ પણ વધવાનું. ખાવામાં જે મિઠાઈ કે માંસનો અતિરેક થયો તો સમજવું કે લોહીમાં ચિકાસ વધી જ છે. કંઈપણ ખાવપીણે ખાવાથી શરીરમાં ગરમાટો અને તાકાદ આવે છે સ્વાસ્થ્ય અને ખાંડ એ આવા મુખ્ય પદાર્થો છે. લોહીમાં સ્વાસ્થ્ય મૂળથી જ નથી, પરંતુ પાચનક્રિયા વખતે સ્વાસ્થ્યનું સાકરતત્વમાં પરિવર્તન થાય છે અને એ સાકરતત્વ લોહીમાં, રક્તશર્કરાના રૂપમાં આપણે મેળવી શકીએ છીએ. મેલા મિઠાઈ વગેરે અતિશય પ્રમાણમાં ખવાવાથી રક્તશર્કરાનો અતિરેક થઈ લોહીમાં ચિકાસ વધે છે અને પરિણામે લોહીનું દબાણ વધે છે. સ્વસ્થરક્ત અતિશય મગાણમાં વધવાથી અને શરીરના અન્ય અંગઓને તે ઝીનડાપીયોથી ઘટ પડવાથી મર્યાદાનું દારા તે શરીર બહાર નીકળી જાય છે અને આપણે 'માધુમેદ' મીઠી-વિશાળ અગર ડાવાળિસના નામથી જોળીએ છીએ.

કોળે સાન અને વીસે વાન

*** આપણે ત્યાં ચાલતી એ કહેવતના ભેરી જ માન્યતાઓ માસ્ટીન ધુરોપમાં પણ દની; અને અત્યારનું શરીરશાસ્ત્ર એમને તે કહેવું હોય, પણ ધુરોપના લોકગ્રામામાં આજે પણ એ માન્યતાને આધારે અમુક નર્સો કોરી છવન-મર્ચાદામાં ગણાય છે.

માણસના છવનના સાત, એકત્રીસ, એગણપચાસ, ત્રેસઠ અને એકચાસીએ વર્ષે એના શરીરના બાંધામાં અમુક પ્રકારના ફેરફારો થવા હોવાનું પ્રાચીન ઓક સર્વેન્દ્રિયસાક્ષીઓનું માનવું હતું. આ વર્ષો એ.સસ સારીરિક અવસ્થાત્તરની મર્ચાદાર્ય હોઈ, વર્મારિષ્ટ રીતે ઓસમાં તો જીજવામાં આવતા, અને એકત્રીસમાં વર્ષે જુવાળીનું ચરતું લોહી રિયર થઈ માણસ પુષ્ટ વખતે થયે ગણાતા હોવાથી, આજે પણ પશ્ચિમમાં એ છવનમર્ચાદાના વર્ષે ટાંકે ઉત્તરવ ભજવાય છે. કેરલામાં ચીરમી ચીસ વર્ષના મળાને ભજવતા લોહીને મર્ચાદાર્યોશીને સમય ગણાતી તે પછીના સમયને માણસને પુષ્ટતવ લાવકનો ગણે છે; પરંતુ સારીરિક વિકાસ તો એકત્રીસએ વર્ષથી અટકે છે.

સાત અને નવ એ ત્રે આંકડાઓ ગણાતા. Grand Climacteric (મહાન સારીરિક અવસ્થાત્તર) નામનું એક રચનિય સૂત્ર છે; તેનું મૂળ એક જાણમાં નથી, પરંતુ સાત અને નવના અનુક્રમે આવતી ૬૩ની અંખવાના વર્ષે માણસ-

ના શરીરમાં હિતરતા લોહીની રાશીમાં ધાય છે, એ અવસ્થા-
તરને લક્ષી, એ સૂત્ર પ્રચલિત થયું હોય એ બનવાનું છે.

હિમામાં હિયું ઉકળવ

વિમાનમાં એસી માણસે વધારેમાં વધારે ૧૦ માઇલ
હિયું ઉકળવ કર્યોના દાખલો ૧૯૩૨માં નોંધાયો છે. એ પછીના
વર્ષે એક રશિયન વિમાનીએ ૧૨ માઇલ હિયું ઉકળવ કર્યું
દત્ત; અને ગયા નવમ્બરની મહિનામાં બીજા એ રશિયન
વિમાનીએ ૧૩ માઇલ સુધી હિયું હિટ્યા તો ખસ, પણ
કમાતરે વચમાં વિમાન દુરી પડવાથી માર્યા ગયા, એટલે
એમનો એ વિશ્વ રત્નીકરી રાકાયો નથી.

દસ માઇલથી વધુ શિયં એમણે ઉકળવ કર્યું છે એમનું
એમ કહેવું છે કે દસ માઇલ સુધી પહોંચીએ એટલા અત-
કારમાં વાતાવરણનું તપમાન—ટમ્પરેચર (Temperature)
હિયે જતા જતાં ઓછું થાય છે, પરંતુ દસ માઇલથી હિયે
તપમાન ઓછમ આરંભે છે, અને કોઈકવાર તો ચરતું પણ લાયક
છે. ત્યાંની વાતાવરણ ગરમ રવચ અને ચમકાર દોષ છે. ત્યાં
પૂજ, ધુમસ કે મેંદાજ કર્યું વ નથી. વાયુરેણુ પર સૂર્યના કિરણો
ચળકે છે એ ત્યાંની એક વિશિષ્ટતા છે. બીજા મત્રા તો એ
છે કે અવકાશના એ પ્રદેશમાં પરવ તો મુકે નથી! એટલે
વાતાવરણના આભામે સ્થિતાબર નામ આપવું યોગ્ય મહત્તર
આવા વાતાવરણમાં કોઈકાકરે—વૈશ્વકિરણ—નો પ્રવેશ દરો
કે?—એવી સંકા સંદર્ભ થાય અને એનું નિરાકરણ કરવા
વૈજ્ઞાનિકો ત્યાં પણ પોતાનાં પ્રયોગ-સાધનો લઈ જઈ પહોંચ્યા
છે. આટલું નહિ ઓછું ન હોય તોમ પોતે બતે શ્રમ લઈ,
સ્વયં નોંધ કરી લેનારી સાધન-સામગ્રીઓ શોધી વિમાનો
ઉડાડવામાં આવ્યાં છે. આવા એક પ્રયોગશીલ વિમાને ૨૩
માઇલ હિયે અવકાશમાં ઉડી, ત્યાંની નોંધો આલેખી આપી છે!

હવાઈ સફરમાં સગવડો

ગયા એકમાં આવેલા 'ઇન્વેસ્ટિગેશન વિમાની દરી-
ફાઇ'વાળા લેખમાં વાચકનું લક્ષ બેચાયું દરેકે કે એનું મુખ્ય
ધનામ બલે ઇન્વેસ્ટિગેશન ગિ. સૌંદર્ય વિમાન હતી એવું, પરંતુ
બીજું ધનામ હતવાર હોલંડના પારમેન્ડીઅરનું વિમાન અનેક
અડચણો છતાં, અને સાથે પાંચ માણસો તથા વિમાની ટપાલના
બોલ છતાં હવકતા વિશ્વ વધુ દત્ત વિમાનો બાંધવાની
કળામાં હોલંડ વધુ પ્રગતિમાન છે. તેણે પોતાના દેશમાં આજ-
સુધી બધાએનાં એરોપ્લેનો કરતાં સૌથી મોટું અને વજન-
દાર એરોપ્લેન બનાવ્યાં બાંધ્યું છે. તેને F૩૬ અથવા 'ફ્લાઇંગ
સ્લીપિંગ બાર' કહે છે આમાં સેજ મુસાફરો માટે સૂચાની
સગવડ છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ પણ શતની મુસાફરી માટે આવી
નતનાં એરોપ્લેનો બાંધે છે. આમાં બેઠકોની એવી રચના
કરવામાં આવી છે કે સૂવાના વખતે તેને પથારીના રૂપમાં
ફેરી શકાય અને તેની આસપાસ પડદા આવી નય. હવચ
સફરો માટે સગવડનાં સાધનો વધતાં જ નય છે.

પ્રશ્નોંડની મર્યાદા

શ્રીહરિના પ્રશ્નોંડની મર્યાદા માટે આજના વિજ્ઞાનયુગમાં
મનોરમ વાસ્તવિકતા થાય છે. આ વિશ્વ મર્યાદિત છે કે અ-
મર્યાદિત? એ સવાલનું સમાધાન કરતાં વૈજ્ઞાનિકોએ મર્યા-
દિત કરાવે છે. અમેરિકાની પ્રસિદ્ધ માહ. ટવિલ્સન વેધશાળાના
ડો. એડિંગટનનાં એવી મર્યાદા આમ રજૂ કરી છે:

એ કહે છે કે વિજ્ઞાનના શિષ્ટિતા પ્રગણે સૂર્ય તરફથી
આપણી પૃથ્વી પર આવતા પ્રકાશનો વેગ એક સેકન્ડના ૧,૮૬,૦૦૦
એક લાખ ને છતાસી હજાર માઇલ જેટલો છે. આ પ્રકાશનો
વેગ એક મિનિટમાં ૧૦,૪૧,૮૬,૦૦૦=૧,૧૧,૬૦,૦૦૦ એક
કરોડ અચિત્તર લાખ ને સાઠ હજાર માઇલ થાય અને એક
કલાકમાં ૬૦,૪૧,૧૧,૬૦,૦૦૦=૬૬,૬૦,૦૦,૦૦૦ છાસક કરોડ હતું
લાખ માઈલ થાય. આખા દિવસને અંતે એનો વેગ ૨૪૪
૬૬,૬૦,૦૦,૦૦૦=૨૬,૦૭,૦૦,૦૦,૦૦૦ સેજ અબજ સાત કરોડ
ને ચાર લાખ માઇલ જેટલો થાય અને ૩૬૦ દિવસનું એ
વર્ષ અબજોતો વર્ષની આખરે એ પ્રકાશનો વેગ ૩૬,૦૪,૬૦,૦૦,
૦૪,૦૦,૦૦,૦૦=૩૬,૦૪,૬૦,૦૦,૦૦૦ પાંચ નિબર્વ, સાત ખર્વ,
પંચાસી અબજ, ત્રેપ કરોડ, સુમાત્રીસ લાખ માઇલ થયો
અલાવ. એક વર્ષના પ્રકાશની આઠસી શતિ થઈ એમ માની એને
પ્રકાશવર્ષ કહેવામાં આવે છે. આમાં એક સેજ ગણી નહિ પણ
ખારસાં ૧,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ છે અબજ પ્રકાશવર્ષના માઈલ
જેટલો બવાસ એ શ્રીહરિના પ્રશ્નોંડનો છે! એ પ્રશ્નોંડનો બવાસ
૩૪,૭૩,૨૦૧,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, માઇલનો છે, એનું
સેપ્તેજ કેટલું દરો એની કદવના માત્ર કરતાં આપણી આંખની
મર્યાદાનો વિરતાર વધવાની બીક લાગે છે, ખર્?

અને આ વિશ્વમાં ૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ જેટલો તો તેમ-
ના મેધશી નિર્દારિકાઓ છે, અને તેમાંની ૩૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
તજ અબજ તો આપણા સૂર્ય જેવી મામૂલી ગણતી નિર્દારિકા
છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો કહે છે કે એક નિર્દારિકામાં એક અબજ
સૂર્ય મળે જેટલું વારતવ દ્રવ્ય છે! અને સાધારણ નિર્દારિકામાં
૮,૦૦,૦૦,૦૦૦ આઠ કરોડ સૂર્યોના તોજ જેટલું તોજ એકવ
છે. વેદના પુરુષસૂત્રમાં આપણા વિશ્વને આગ્રત કરતા પુરુષને
હંદર માર્યા હંદર આંખ અને હંદર પગબળો કહ્યો છે, એ
જેતાં વૈજ્ઞાનિકોએ રજૂ કરેલી વિશ્વમર્યાદા અને હંદર અભિ-
વાજાને નિરખવા કાને તેમાં સમાએલી વસ્તુઓની અણતી
અણું હોય એમ તો નથી લાગતું—પરંતુ ત્યારે એ જ પુરુષ-
સૂત્રમાં એ જ પુરુષના વચરૂપને 'દશાંશુલમ્' જેટલું બતાવ્યું
છે ત્યારે તો આ વૈજ્ઞાનિક મર્યાદિત વિશ્વમાં જેટલા વેગથી
નિર્દારિકાઓ સરે છે, જેટલા જ વેગથી આપણી વાખી અને
મન નિરત થતાં નથી લાગતાં શું? —કોકેર ચોક્કસ

આંધળાઓ માટે ટાઈપરાઈટર

એના પર અંધ લોકો પણ દેખતાંની માફક હડપથી ટાઈપ
કરી રહે એવા એક ટાઈપરાઈટરની શોધ હાલમાં થઈ છે

એ વંદે આંધ્રાજ્યો વાંચી શકે તેવી ઉપસાવેલી બ્રહ્મ લિપિ કાગળ પર છાંયી રાખાય છે. આ નવું મશીન ધાનું બનેલું છે અને તે સામાન્ય પોરેબલ ટાઇપરાઇટરના કરતાં પણ નાનું તથા વજનમાં ઘટકું છે. તેમાં ટેબ્યુલેટર, બેકસ્પેસર, અને સેઈલ સિસ્ટમમાં વપરાતાં છ ટપકાંને બાલે છ આંધ્રાજ્યો દોષ છે. આ આંધ્રાજ્યો ગિયેથી ઉપર ફળાવું કરે છે અને તેથી કાગળ ઉપર ટપકાંઓ ઉપસી આવે છે. આંધ્રાજ્યો તે ઉપર આંધ્રાજી ફેરવી વાંચી શકે છે.

કંકણમાં કંકણ બનાવટી પદાર્થ

સામાન્ય કાંચને અને મળવી દુર્લભ એવી બોરોન ધાતુનું વીજળીની કાઠીમાં મિશ્રણ કરવાથી એ કૃત્રિમ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, એ અતિસૂક્ષ્મ કંકણ દોષ છે. આ બોરોન-કાર્બાઇડ એક હીરાના અપવાદ સિવાય હરેક પદાર્થને આબાદ કાપે છે. જલદમાં જલદ કોઇપણ ભવનો તે ભગ અથવા દારૂ આ બોરોન-કાર્બાઇડને અસર સહીત કરી શકતો નથી ચમ્પાસ ટન જેટલા ભંડો ફળાવ્યો એક મોરસ ઇચ જેટલો પણ તે સંકોચાતો નથી. સખત મરમી આપવાથી એ પોલાદ કરતાં પણ માત્ર બેનુનીઆંસ જેટલું જ વિદાસ પામે છે; અને ૧૦૦૦ સેન્ટીગ્રેડ ડિગ્રીના તાપ, જે સામાન્ય રીતે હીરાને ધબ્બ બાળીને કાઠરો બનાવી દે છે, એથી તો આ પદાર્થને નજીવી અસર માત્ર થાય છે! આમ છતાં આ નવો પદાર્થ બોરોન-કાર્બાઇડ વજનમાં ઑક્ટુગિનિડાયમી પણ ઘટકો છે.

શાહી બનાવવાની રીત

શ્રી. સુનીશંકર દાસગુપ્તાની બેંગાળી કાઠેલી શાહી બનાવવાની રીત તેમાંની વરતુઓનાં મુજરાતી નામ આપીને 'દરિયનબંધુ'માં આપવામાં આવી છે.

આપાં અથવા માવડળનો ભૂદ ૪ આઉન્સ તેમાં બે હાંતે મળીને ૯૦ આઉન્સ પાણી રેડકું. પછી એને પંદર સ્વિસ કે વધારે રહેવા દેવું, એટલે મવાલી પારદર્શક થઈ જશે, ને પેલા ભૂદ બધે તળિયે જશે, એ બાળી નિત્યની રેડકું, ને કુલ ૬૦ આઉન્સ થાય કોટલા પ્રમાણમાં બીજું પાણી રેડકું પછી ગિયેની ચીત્રે ઉમેરવી:

હીરાક્ટી ૨૦ ડ્રામ; ગંધાનો તે ભગ ૪૦ મિનિમ; વાંદર બ્લુ (આઈ ૭) ૫ ડ્રામ (આ રંગ લેવાનારને ત્યાંથી મળશે); મોપીસેટડ સ્પિરિટ ૨૦ ડ્રામ.

પશ્ચિમની પ્રચલ્નરીતિ અને પૂર્વની પ્રયોગશિલ્પિ

અરિબિયન નાઈટ્સની એક વાર્તામાં એવો પ્રસંગ આવે છે કે કોઈએક જાતના માણસનો કમાર દેઈળનો બાગ વચ્ચે જવો બનતો જતો હતો અને છેવટે એ એ જ દરખાં સંપૂર્ણ પરચરપ થઈ ગયો. અસહ્ય અને અખું મળાવી આ ચમત્કારિક વાર્તાનો સત્યાંશ પૂરવાર કરવા માટે જ ન હોય એમ, તાજેતરમાં વર્તમાનપત્રોએ સમાચાર છાપ્યા હતા કે રાજસ્થાની અવસર કરતાર આઈર્લેન્ડ દેવડોન નામનો ક્રિસ્ટિયનિયનો એક વજી,

પેલી દંતકથાના માણસની માફક જીવંત દસમાં પર્ગતરસરંગમાં મૂર્ત થતો બધ છે. મોરામોરા નિષ્ણાત દાકતરો એઓ આ રોમને 'ક્રેસ્ટીટાટિસ' તરીકે બહેર કરે છે, તે તેઓ બડમળથી નાસ કરવાના સખા પ્રયોગો અજમાવી એઈ તેના સાધ્યપણાની આગી માટે દાય થોડ ગણે છે. છાપાંઓ બજાવે છે કે પોતાનો રોષ નાખડ કરવા માટે દાકતરીવિદ્યાનો અજવાસ કરતો આઈર્લેન્ડ પોતે દત્તાસ થયો છે. પણ અજળ થવા ભેટું જે કે રપ વર્ષ પડેલાં અથવા જ રોષ દક્ષિણમાં એક મદારાપ્રીય બાસિકાને પાંચ વર્ષની વયે લાગુ પડેલો અને તેનું અંગ પરપર ભેટું જ બનતું બહુ દંડું મુંબાઈના તે વખતના મધ્યમાત દાકતર નાના. સ્પાઈએ દેસમુખ ભેટાએ પણ પૂર્ણ ચિકિત્સા બાદ એને અસાધ્ય કસાવ્યો. આખરે દેવબદ્ધ નામના એ જ ગામના આધુવેદીય પેદે પોતાની રીત પ્રમાણે કાઠો તેપાર કરી એ બાલાને સંપૂર્ણ ગોરીયી કરી દની! આજે એ પાંચ બાલકની માતા છે અને તેની ચિકિત્સા કરનારો એ બેડેટપ વર્ષની જુઝર્ગ કમરે લાખો નિશાગમાં પેરાલોજા આઈર્લેન્ડ માટે આશાના એક કિણ ભેવો એના આગકામાં ઢંછ દયાત છે!

બોલતાં પુસ્તકો

બ્રહ્મ લિપિ આવડી હોય તેઓ તો એ દ્વારા વાંચી શકે, પરંતુ જેને ન આવડતી હોય તેના અંધ લોકોને લાખ મળે એ કરેલથી, તેમજ બહુ જ જોડા વખતમાં થોડાં પુસ્તકોનો ખાર જાગી સકાય એવી ચે.બી.પૂર્વક ઢગણાં 'રીડેફોન'ની મોઢળ થઈ છે, જેમાં ચિત્રવાત લેખકોની સારી રસલયક નવલકથાઓને ટૂંકાવીને તેઓ સાર આમોદોનમાં સમાવવામાં આયો છે. આ ચે.બી.પૂર્વક ખાર લેતાનાં થયો વખત લાગ્યો. એમાં મુખ્ય મુકેલી આખા પુસ્તકને એક જ રેકોર્ડમાં કેમ કઠારવું એ દની.

એક કરતાં વધારે રેકોર્ડ વાપરવાથી તે બદલની પટે ત્યારે વાર્તાનું અનુસંધાન વધી ભગ. એક સામાન્ય નવલકથાને વાંચ્યાં બરી કલાક લાગે આને માટે પાંચ ભેગી રેકોર્ડ ભેઠએ આ તો થઈ બનીજ થઈ પડે. આખરે સોજ ઉચના આમની એક એવી રેકોર્ડ ચોપી કાઠવામાં આવી કે જે પંદર મિનિટ વાપરતને બાલે એક કલાક મુઠ્ઠી કામ આવે આ રેકોર્ડની ચિન અંદરના આગમાંથી બદારની બાહુ તરફ બધ છે. આ પ્રમાણે આ એક જ રેકોર્ડની બંને બાહુ પર ચડીને આખા પુસ્તકનો સમાવેશ થઈ બધ છે અલબત્ત તેમાં ફેલથી બીન-ઉપયોગી બાબતો કાઠી નાખવી પડે છે આ પુસ્તકો રેકોર્ડ કરવા માટે સારા વાંચનારનો પંદર કરવામાં આવે છે. કેવળ અંધ લોકો ઉપરાંત બીજા ઘણા લોકો જમ્ આ રેકોર્ડો તથા રીડેફોન (એ નવા મશીનનું નામ છે) ખરીદશે. સખામાં સરજા રીડેફોનની કિંમત ચિત્રલાલીસ રૂપિયા પડે છે અને રેક પુસ્તકના રેકોર્ડની કિંમત પાંચ રૂપિયા હોય છે.

(બ્રહ્મ લિપિ)

હુંના સ્ટેશન પર પોતાની ટૂનની શબ્દ
લેતા જજ સર આફ્ટર ટોપીન રેખ
પોતાની ટૂનને આવતી જુએ એટલે પાટા
વટાવી સાગી બાલુએ જતા, તે મુજબ
૧૮૯૩ની એક સપાટે પાટા વટાવતાં
બીજી બાલુથી આવતી એક બીજી માણીનું
તેમને બાન રહ્યું નહિ: પણ સ્ટેશનના
નર્થોન ટ્રીનડાડસ નામના મનુષ્યે દોડી-
ને તેમને બેંચી જવાની લીધા. જજ
સાહેબે એ જ વખતે તેને પાંચ પાઉન્ડ
ઈનામ આપ્યા, અને પછી દર વરસે
પોતાની જિંદગી બચવાની એ વારીએ
એટલી જરૂરતે મનુષ્યને આજ સમય
બેતાલીસ વરસ થયાં મોકલ્યાં કરી છે.

અનેકાર્થો સાધ: સ્વચ્છે પંખીની હ-
નાર: શેરડી પીસવાનો ફોણ: હાકાંની
એક ફાત: હવે અથવા કાસડ: વેડફનો
અંધ લખનાર એ નામના પ્રાપ્તિ.

અશ્વિતમ્ભત: ૪૫ માધી ૪૫ બાદ
કરના છતા ૪૫ રહે.

૯ ૯ ૭ ૬ ૫ ૪ ૩ ૨ ૧ = ૪ ૫

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ = ૪ ૫

૯ ૬ ૪ ૩ ૨ ૧ ૭ ૮ ૬ = ૪ ૫

આ રકમોની બીજી ખૂણી એ છે કે એ-
માની વહેલી બેમાં જેમ ૧ થી ૯ મુખીત
બધા અંકો સળંગ આવેલા છે તેમ
બાદબાકીની ત્રીજી રકમમા પણ એ
અંકો આજ એક જ વખત વપરાયા છે.

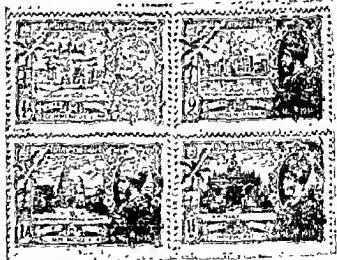
કહેવત: વળીના માથામાં એક ખીટી
તો મોખના માથામાં સો ખીટા:—
બધી વળીઓ મોખ સાથે જડેલી હો-
વાથી પ્રત્યેક વળીનો એક જ મળીને બ-
ધીના બીલા એક જ મોખમાં જડેલા
હોય છે એ વસ્તુસ્થિતિ દર્શાવતું આ
વાક્ય, 'નાના માણસોને એછા ચિંતા,
મોટાને માથે વધારે જવાબદારી: ' જેમ
આવડે મોટી તેમ અર્થે પણ મોટું—
એવા અર્થમાં વપરાય છે.

બહુ ગંદી રીતીઓમાં કયાં બટેલાં-
ની છાલ અને પાણી નાખી સારીપેકે
હજારવાળી વહેલી સાફ થશે.

દોઢ ઈંચ લાંબા વારના કટક અને આર્યો
ઈંચ મોટાના તથા પોણા ઈંચ લાંબા એવા
પતરાના ટુકડાઓમાંથી હવરના ચિત્રમાં
ખતાબા પ્રમાણેની, છબીઓ ટાંચવા માટે
મજબૂત અને આકર્ષક કાગળો બનાવી શકાય.

છબીનો દાશોમજબૂત બેસાડનો હોય
તો ફોર્સટક રેસાડા ૧ બામ, રેશીન ૩
બામ, પાણી ૫ બામ અને સોડી ૭ વટ
૧ કાસ્ટર ઓફ પેરીસ ૪ બામ મેળવીને
દાખાના હિદમાં ભરી તરત છરીનું પાતું
બેસાડી દેતું આમિશ્રણ પાછળથી કામનું
રહેતું નથી, માટે એછું જ બનાવવું.

સાહેનસાહે પાંચમા નંબરના રાજ્યસરોજીના રચયમહોત્સવ નિમિત્તે દિલ્લા
ટપાલખાતાએ ખાસ કાટેલી સિક્કાઓની મુખ્ય, જેમાંની પ્રત્યેકમાં દિલ્લા નિ-
ખ્યાત મકાનો આવેખતમાં આવ્યાં છે: ઉપર (ડાબી તરફથી) અરણા આના વાળી
સિક્કામાં, મુંબાઈનું બેંકર હપરનું પ્રવેશદ્વાર ચેઇટ વે ઓફ ઇન્ડિયા: પોણા આના
વાળીમાં કલકત્તાનું વિજેન્ડ્રિયા મેમોરિયલનું મકાન: નીચે: (ડાબી તરફથી) એક
આનાવાળીમાં મદ્રાસનું રાજેશ્વરનું મંદિર: સવા આનાવાળીમાં કલકત્તાનું જૈન મંદિર.

ધણીખંડે તો દાખર સોરને અથવા
જેમો વાણી વાપરતા હોય તેમને આ
કામનું છે: સહેજ લીધું ગિયેરેલા પા-
ણીમાં દર અઠવાડિયે વાદળો યોગ્યને
નાચેલી સખના રહેવાથી તે વધારે
લાંબો વખત ટકશે.

ધણી વાર કોતરાની બારીક બૂણી
આપણે નાખી દબાએ છીએ: પણ તેને
એકઠી કરી રાખીને, નકામાં છાપાંબા કા-
મળેને પાણીમાં પલાળી તેને એ બૂણી-
માં રખાવો: લાકુ માફક યોગ્ય વાળી
મૂંડપાથી મુકાઈ ગયે બજાવણુ તરીકે
વાપરી શકાય.

ઢાળનાં કપડાં ધોવાના તથા વિખા-
વાના પાણીમાં અમરો ભરીને ગિરધ-
રીન મિલાવીને વાવરવાથી કપડાંમાં કુ-
મારા આવશે અને તે ચડી જતાં મટકશે.

આકારી વાજળી કેઈપણ મંદાન પર
પડતાં સાદાં ઢાળાં બંધીશરને પ્રવાહ
લાવે છે. તેના એક જ અંગમાંમાં પચાસ
વૉટના એક લાખ ત્રીસ ઢાળાં વીજળીક
હીવા થાય એટલો જથ્થો ખલાસ થાય છે.

આકર્ષણો

• ઉપનિ

લાંબા દિને વાદળ બોમ ઘેરે
ફિક્કી દિશાઓ ગરભાયલી રહે:
ને ઓધમવૃક્ષો ફળભાર ચાક્યાં
વર્ષાવતારે ઉર શહ બેતાં.

ખેડૂગણો ખેતર માંતી હાંકે,
ને બાળકો માંડવીશીંગ ફેલે;
બી વાવલે બ્યાં વહુ દીકરી મા,
સોહામણાં પાધર શેરીઓ આ.

બીઆં થયાં ઉત્સુક ઊગવાને,
મંજુવનો કોમળ ચૂગવાને;
પૃથ્વી વિષે સ્વત્વ સમર્પણે શું
તાનાં કરીને તનડાં પ્રકુલકે!
જાયા નબે શીત હિમાદ્રિઓમાં
સ્વપ્ને સૂતાં મેધક ગિન્દુઓ જે
બાળી નઈ અંતરકંપનાંઓ
સી જીતરે છે મળવા બીઆંને.

ચૈતન્યનાં મુંઢર 'કર્પણો ન
નજો નવાં જીવનવર્ષણો દે.

દેશજી પરમાર

વર્ષા

• વંશરથ

આકાશના મેઘ નવારણુ સીંચેલાં,
ગંભીર ઘોષે નમહુંદુલિ ગડે,
સૌદામિની આરતિબોમમાંધરે,
નિર્મળને મંદિર શા મહોત્સવે?

ને તોરણો આબ તણી અટારીએ
ચૂંધાય કે' ઈન્દ્રધનુપ્રકાશનાં,
બિછાત નીલા દિનબાળની ભરી
બુદ્ધાની વેલો વનશાન્તિ કાં મળે?

મયૂર વૈતાલિક ગાન ગાઈને
પદે પદે નૃત્યધી તાલ હીંચતા,
ગીતાવલિમાં ઉર આશ સીંચતા
તુલોકે બપેયા કઈતે વધાઈને?

ગાઓ શબ્દો ઉત્તરો મહોત્સવ!
વર્ષાતણો નૂતન મંગલોત્સવ!

વનમુખ જાદ

જીવનનાં આ એ કાળોમાં પડેલું વર્ષાની પૂર્વેને પાણીનું છે. બીજા
વર્ષાની આગમન તુરિયું છે. પરાયેના આકાશવાણી ધોના રિતનો,
માલમેલી રહેતી ફિક્કી દિશાઓ અને સ્વપ્નકાળી ધોડાં ઓખરોતોનું
અવલોકન કરવાની કિવાદિએ પડેલા કાળબી પ્રથમ આશ સીધીમાં
આડેખેતું આપણે દુઃખ અને સ્વપ્નનું તારાં, તરવડું અને મધુર
વર્ષાનિવાસવચને સામગ્રી કરું છે. પછાતી રહી શીધીએ, આ વર્ષા-આવ-
તરણું કાલે કાલું છે કે વિશ્વમાં કેવળ સંસ્કરણ ચૂંધવાને ઉત્તર
વચિત: પૂર્ણાવર્ષમાં પડેલું બીના કોઈ, મૂર્ત્યો મેલિનિદ્રિયામાં
બંધનમાં પડેલું છે તેના કંપનોથી ભરી તે જીતે છે. વૈતન્યનાં મિ
ત્ર આકર્ષણો જીવનને વચસન આપતી વાનિ કીતારી ભારે છે.

જીવન કાળમાં વર્ષાના આગમનથી પુનઃજન થઈ જીવિને મનસ કુલેન મેલે. એ મંચકોત્તર કીતારી રહી છે તેનું, વર્ષાની પછી આવા હાથે
કરેલું પ્રસાર-મધુ વર્ષનું છે. (કેવળનીની કીતારી કોણે જઈ પછી જીવને વંશરથ બને છે, એ વંશરથ આ રચનામાં વધારે મેલિનિદ્રિયા પાણી કરે
છે.) મેલની નવબલ વર્ષા, આકાશનું કુદિયાન, વીન્દ્રધનુની આરતી, ઈન્દ્રધનુનિર્ગળુ વનશાન્તિ સ્વાર, મધુનાં મનન-વચ અને વર્ષાના
આગતકુશાલ-એ જીવનને વર્ષાના મહોત્સવ કીજવનાં વંશરથ કીવિત્ વર્ષનિર્ગળુ, કાવળાપાપુર અને ઉત્કલમસલ પ્રગલ્ભ નથી ભાવનાં. — જ

‘કુમાર’નું ધ્યેય

૭ વખતોવખત મિત્રપત્રકારો અને ગુજરાતના વિદ્વાનોએ ‘કુમાર’નું અસ્તિત્વ સાચું છે કે નહિ તે જાણવા પોતાના અભિપ્રાયો આપી અમને માર્ગદર્શન અને પ્રોત્સાહન આપ્યા હતાં છે. પરંતુ હમણાં મને વિદ્યમણ સવાલો પૂછતામાં આવે છે; તેમાં ‘કુમાર’નું ધ્યેય શું છે એનો સીધો જ પ્રશ્ન પૂછતામાં આવ્યો છે. સાચેસાચે ‘કુમાર’ની ભાષાનું અને વિષયો પસંદ કરવાનું ધોરણ સમજવાને પણ કેટલાક ઉત્તર છે. મને બાકે આવા પ્રશ્નો ‘કુમાર’ના અંગે સાઘંત વાંચ્યા ન દોષ તેમની તરફથી જ હોવા શક્ય છે. તે બધાને મદદરે ખુલાસો કરવો જોઈએ કે ‘કુમાર’ ભાષાના માટે છે કે જેમને શાળાજીવનમાં ગદ્યા શ્રુતિજીવનમાં યોગ્ય વાચન અને માર્ગદર્શનની જોડણી લાગતી હોય; જેમને આજ્ઞાકાલીની વિવિધ વાચનસામગ્રીઓથી શું વાંચવું અને શું ન વાંચવું તેની સૂચ પડતી ન હોય; જ્ઞાન શું છે, કેવું છે અને કાવિ જીવનની યોગ્યતાઓ ક્યાં પોતાના જ રચના તેની પ્રાણ આપનારા રીતો, વર્તણૂકો કે મિત્રોને જોઈને અગાધ દોષ તેમના નાના સાથીદાર તરીકે ‘કુમાર’ જગતના વિવિધ દિગ્ગિજ્ઞોના તેમની સામે ખડાં કરે છે, કદાચ નિષ્પ્રવૃત્તાઓ, સંપૂર્ણતાઓ અને સાદસીમાંથી તેમને પસંદગી કરવાનું સુઝાડે છે. કુમાર, શાળા ને નથી આપી શકતી અને શ્રુતિ કુળના વડાઓના જે મિત્રવચ યોગ્ય અનુભવ માલિની અને સાદિત્યજોડે તે આપવા ‘કુમાર’ મંથી રજુ છે.

‘કુમાર’ની ભાષા માટે પણ બહાનુદા મત પ્રવર્તે છે. પણ પૂજાનો અનુભવ દારી કે ભાષા અને તપને કરી સંબંધ નથી. વાચનને રસ એને વાંચવો દોષ છે તે તો સ્વાધી વરુ રોધવા અને તેના વિષ્ટ મંથમાં યે એવલારે છે. વર્ષે જોઈશું તો ખરું કે ‘કુમાર’ની ભાષા ગાઢ લેખનપ્રભુતિથી રૂપ કે નીચે નથી જ રહેતી. જે ભાષા આખે રોગના જીવદારમાં નાનાં મોટાં સોની વચ્ચે વચ્ચેની સામગ્રીએ હોય તે જવાબાનું સર્વસામાન્ય રૂપ ‘કુમાર’ આપે છે. શાળામાં કૃત્રિમ ધોરણો સાથે તેને સંબંધ નથી. વાચનારમાં સુઝવિ અને સાહસવા સુરવવાને ભાષાને નળીનેટિને જાલવાની રીત અમને જરૂરી લાગતી નથી. વાચન શીખવનાર સિદ્ધાન્ત મતે તે રીત બધે રાહકારા જેવી અજાતી દેવ. આજકાલ બધા બધે છે કે જાલસુધિમાં પણ સમાજનાં નરો આપનારો ધોષનિર્વાહ પ્રવેશ કરી ગુસ્સાં છે. એ બધાંની વચ્ચે અમે ‘કુમાર’ રજુ કરીને રજા બેઠ પાડી ગણતરવા દેતેબર છીએ.

‘જીવનમાં વિચારી વિચારતા જરૂરી અને જીવનમાં કુઓધી ફેલાવું કે બીજું નહિ એ જે જનમાણાં જીવનમાં મૂકે કરીને અદ્યોધી નીકળે તો આજકાલની કીડીતમારી કેવલ કીડી સહાયક એમ અમે વિધિમાનીનું’

(આચાર્યશ્રી ચાંદેશ્વર દુષે ભાવનગરના મીઠિયાભૂતિ વિનયશ્રિવા સમાર્પિત સન્ધ્યે વિવાર્ધોએ આપેલાં આશીર્વાદો)

‘કુમાર’ નથી શાળાનું અનુવંધી કે નથી શ્રુતિ એ બેને, કાર્યપ્રદેશ પૂરો થાય ત્યાંથી ‘કુમાર’નું ધ્યેય સર થાય છે. વિદ્ય જ જીવનનો અને એ જ જગતના બહુધારી જીવનનો પતિવચ, સમાજ-બદલાવ, અને સાદસ-કર્મનાં હોયેનો અવગત ભારદ્વાજ કુમારની દૃષ્ટિએ પડે અને તેમાંથી રોક વાચનાને હંકા શેખ અને સૂચક મળી રહે તેમાં જ અમારો સંતોષ છે.

મધ્યમે આદ્યતરી રીતે ‘કુમાર’ના વાંચનની સામે તેનું રૂપરૂપ માટે રાસો કર્યો છે તે પણ અમારા જવાબ માટે નથી. એમને વિનયપૂર્વક જગતની સંગતિને વિચાર તપનવાની ભાષામણ કરીશું. ‘કુમાર’ના બેંકોની વિવિધ સ્તરકરે ‘નખાંચાલ’ કહેનારા વિદ્વાન મિત્રોને જગતના જે પ્રાચીન કાળથી તે આજ કુળીના સાદિત્યમાં અતિ અદ્યપૂર્વક આજ સમુદ્ધિથી શાળામાંજોઈને દાનસિંચિત તાલપરો અને શેખ પત્રો આપના પસંદગી તરીકે સાચે જવાબ આપશે. રોજાની રોજાજીવને કાઠમ, કાળાં, કાલસા, ગસાલાને કદાચીવેપોનો સંકુચો બને પડે છે, પણ માણસ જાની વખતે રજા થાળીમાં સરસ રીતે જગતની સામગ્રી મરે છે તે રીતે જ બનવું થાય અનુવંધીને? જગતનું જીવન આનિર્વાય રખાવ દોષ તે જીવનનો પ્રત્યેક કરનારો માલિની તેનો વિષય મી રીતે દોષ સહે?

આપણું દુર્ભાગ્ય છે કે આપણી શાળાઓમાં અને જગત પુસ્તકોમાં મુદ્રાજન અને રૂપરૂપ માટે હેસ પણ વિષય કે બાર મૂલ્યમાં આવતી નથી, અને બદિત્યન કમ્પેરી રૂપ વર્ષો બાદ બ્યારે પોતાનું ધ્યેય રજાને લેવા મુશ્કેલ થઈ આવ્યું આવે છે ત્યારે તેની જરૂરિયાતો રીતરત થાય છે. કાળ બાપે આ વાંચનાં ફળ કેટલી પેરીએ મૂકી પરીકરી? આને આપણી લેઠાનીની પછળ કરીને રજામુજિઓ અને કીડીઓથી જીવન પરીણમુજિતનો અજાર હવા રીસાળે જાગ કરી છે? નાનુંસાનું બાળન આને જગતને પોતાના દાન કીડીવળી વીરથી જગતી રજુ છે તેમાં તેમને આ જગત જગત જગત મુજબ સામ પડે છે જ વાળ હી છતી નથી. કુદરત અને અનિર્વાયને કલાત્મક રીસાળકમ કપા પરીકરી રીસાળક. આપણી કુદિત્યનીના રીતરોને તેમની પરીકરી જગતી થીત વાર ફરી મને તો વ રજામાર.

નોકાશાસ્ત્રના શિક્ષણની માહિતી

*** હિંદુસ્તાનમાં જે કોઈ માનવને ત્રણ વાહુઓ અનુક્રમ અને બંદરી સમવકોચાંગો સાગરકિનારો હોય તે તે ગુજરાત-કાડિયાવાડને, કુદરતની એ ગહેર છે કે એ આખી પશ્ચિમ કંઠાર પર અનેક બંદરોની નૈસર્ગિક ભૂમિકા છે. એક હાથે જ્યારે ગુજરાતનું સાગરકથન સમૃદ્ધ હતું ત્યારે એ આખો કિનારો વેપાર અને વહાણવટાથી ધીમ્તો હતો, બારગમરના વેપારનું ધણકતું હિંદય ગુજરાત હતું, સાગરનાં મોઝં સમૃદ્ધિની છેલ્લી લાખીટાળીને ગુજરાતને કિનારે કાલવતાં હતાં અને ગુજરાતના વહાણ-પટીઓનાં શૈશ્ય અને વેપારીઓનાં સાહસથી સ્વંતે સગરની કેવાણો થેરા અને ગેરંજતાં, એ સ્થિતિ આજે પાછી આને તેા હિંદના વેપારમાં અગ્રણી બનેલું ગુજરાત તેના વહાણવટામાં પણ અવરજ એવંશિષ્ટ પ્રાપ્ત કરે. એ આશા આપતી પ્રજા ઉપર છે, આજ ઉદેશથી ગુજરાતના સાગરકથનની આધાઓ અને 'કુમાર'ના વાયકો આગળ મૂકીએ છીએ.

મેટ્રિક થયા પછીના માર્ગદર્શન માટે અને અત્યારનાર 'કુમાર'માં જે માહિતી પ્રકટ કરીએ છીએ તેમાં ઉલ્લી 'સિંગીટરીઇન્સપેક્ટર'ની માહિતી મોકલનાર વાહયો આ નીચેની ઇમ્પ્રિક્ટ મોકલી આપી છે તે 'કુમાર' વાયકોને ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતના વહાણવટાનું વીલાતું ગીરવ આજે તેા માત્ર કચ્છદેશે સાચવી રાખ્યું છે. કેટલાંક વર્ષો થયાં હિંદી વેપારી વહાણવટા (Indian Mercantile Marine) માટે હિંદ-વાસીઓમાંથી યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓ ભેજવવાને તથા તેમને નોકા-સાક્ષમાં કેળવવા માટે હિંદી સરકારે મુંબઇમાં 'ઇન્ડીયન' સ્ટીમર પર નોકાસાક્ષમાં શિક્ષણ આપવાનો પ્રયંધ કર્યો છે. જોકે આપણા દેશના જુવાનોને હાથમાં સુધી તેની ખબર પણ નહોતી. જ્યારે ગુજરાતના પહેલા પ્રતિનિધિ કચ્છીવાઈ વિગમશી ત્યાં ગોતાનો અવવાસ પૂરો કરીને બહારઆવ્યા ત્યારે જ એ વાતની જાહેર જાણ થઈ, તેને લગતી પૂરી સાચી માહિતી જાણ થોડાને હોવાથી તે અવવાસકમની આ આછી રેખા કોઇ રચનાદ્રશ સાહસિક ગુજરાતી યુવાને માર્ગદર્શક નીવડશે તેની આશા છે.

નોકાસાક્ષમાં જે શાખાઓ છે—Executive (માટેવારી) અને Engineering. (ઇન્જનેરી). એન્જિનિયરિંગમાં કેપ્ટન અને તેના આસિસ્ટન્ટ એન્જિનિયર—ઇન્જનેરી સિયાવના—નો સમાવેશ થાય છે, જ્યારે એન્જીનીયરિંગમાં સ્ટીમરના સર્વ ઇન્જનેરીનો સમાવેશ થાય છે. પહેલાં 'ઇન્ડીયન' પર ફક્ત એન્જિનિયરિંગમાં જ વિદ્યાર્થીઓ લેતા; પરંતુ હવે ગઈ સાલથી એન્જીનીયરિંગ પણ શીખવવામાં આવે છે. આ બંને અવવાસ-કમની ફી અને સગય પણ સરખાં જ છે.

આ અવવાસકમ ફક્ત ત્રણ વર્ષ ચાલે છે અને તેમાં વિદ્યાર્થીને વર્ષમાં આઠ મહિના અવવાસ કરવાનો હોય છે. વહાણ ઉપરના વસવાટ દરમિયાનના દરેક મહિનાની ફી ૫૦ રૂપિયા અને બીજા વધારાના ખર્ચના ૧૦ રૂપિયા આપવા પડે છે. ઉપરાંત, દાખલ થવાને એક યુનીફોર્મ લેવા પડે છે; તે યુનીફોર્મનું અને ખાવાપીવાનું ખર્ચ વળી જુદું આવે છે.

અવવાસકમ પૂરો કર્યા પછી એન્જિનિયરિંગમાં ફરીએ જવાનું ખર્ચ ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ રૂપિયા સુધી થાય છે.

પહેલાં તેા દરેક વિદ્યાર્થીની ગુણનિરીક્ષણ (Qualifying) પરીક્ષા લેવાય છે. આ પરીક્ષા સામાન્ય રીતે ઑસ્ટ્રાલિયનના ઉલ્લા સખાદમાં લેવાય છે. પરીક્ષામાં અંગ્રેજી, અંકગણિત, બીજગણિત, ભૂગિતિ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને સામાન્ય માન વગેરે વિષયો અંગ્રેજીમાં પૂછવામાં આવે છે. આ પરીક્ષા હિન્દનાં જુદાંજુદાં રજીઓએ લેવામાં આવે છે. દાખલ થવાર વિદ્યાર્થીની ઉગર ૧૩ વર્ષે ને ૮ માસ તથા ૧૬ વર્ષની વચ્ચે જ હોવી જોઈએ. વળી તે અંગ્રેજ ભાષા ધોરણ સુધી વાંચેલો પણ હોવો જ જોઈએ. આ પરીક્ષામાં મેસરબા ઇચનાર દરેક કેમેરાદે પરીક્ષાના ૧૦ રૂપિયા, આજી તથા જરૂરી સર્ટિફિકેટો તારીખ પહેલી ઑક્ટોબર પહેલાં મોકલી આપવાં જોઈએ.

આ અવવાસકમના કુલેવારની ગુણનિરીક્ષણ પરીક્ષા ઉપરાંત દાકતરી તપાસ પણ થાય છે; અને તેમાંયે અખખની તપાસ ઉપર ખાસ બાર મૂકવામાં આવે છે. ચરમાધારીને તેા એન્જિનિયરિંગમાં દાખલ જ કરતા નથી.

'ઇન્ડીયન' પર દાખલ થવાની છાજા ધરાવનારે આ મર્સ તથા તેના પ્રોપ્રેટરસ વિષે વધુ માહિતી મેળવવા સાક્ષ મની ઑર્ડરથી ૧૨ આના નીચેના સરનામે મોકલવા. અરજીમાં ફેર્મે તેના એ પ્રોપ્રેટરસની અંદર જ હોય છે, એટલે તે અંદર તાલી જરૂર અર્નિચાર્ય છે. મેસર પ્રોપ્રેટરને જોતાનું નામ તથા સરનામું જૅક અફોરોમાં (પહેલી એપ્રિલી ત્રીજા) મનીઑર્ડરના રૂપનમાં લખવાં. પેસા નીચેના સરનામે મોકલવા:

To, The Captain, Superintendent, I. M. M. T. S.
"Dufferin"; Mazgaon Pier, Bombay-10.
જગજીવન ખુશાલ મિસ્ત્રી

લેખકો તથા પ્રકાશક સંસ્થાઓને

૧૯૩૫ના વર્ષમાં પ્રકટ થયેલા ગુજરાતી સાહિત્યની સંખ્યામાં કમ ગુજરાત સાહિત્ય સભા (બમદાવડ) તરફથી આ વખતે શ્રી નવલરામ જગલાથ ત્રિવેદીને સોંપવામાં આવ્યું છે. તેા આથી પુસ્તકપ્રકાશન મંદિરે અને લેખકોને ખાસ વિનવિ છે કે તેઓએ જોતાનાં પુસ્તકો સમીક્ષા માટે ખાદશી નવલરામને, રોક કાલખાદ જોગલકાલની વાલ, એસિસ્ટન્ટ, બમદાવડ એ સરનામે મોકલી આપવાં. આપની આદરથી મદદ માટે સાહિત્ય સભા આપની આભારી મશે —મંત્રીઓ

એ બીબાનો ચોર.

બીબા કો હોય કે માણસ, સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોનો અથવા મુંદરતાનો એ જેટલો રસિયો હોય છે તેટલો જ સાંત્રિક ચમત્કૃતિ અથવા રચના-કૌશલ્યનો તે પૂનર્જી હોય છે. રચનાની મદદથી માખણ કેમ નીકળે છે, માડીના પૈડા પર કોદાનો પાટો કેમ બેસાડવામાં આવે છે, રેટિયામાંથી સૂતર કેમ કઢાય છે, કપડું કેમ વણાય છે, છુદારની ધમાલુ કેમ ચાલે છે, સંઘડા ઉપરથી મગાની વસ્તુઓ કેમ બિતરે છે એ બધું બેવામાં દરેક બાળકને બહેકે દરેક શબ્દમાં માણસને અખૂટ રસ છૂટે છે.

મારા મોટાભાઈ પાસે રબરનો એક સિલ્કો હતો. એની મોઢવણુ એવી હતી કે દર વખતે દયાવતાં અક્ષરો અંદર વળી જાય, શાદીની માદી એના પર બેસી જાય અને ફરી દયાવે એટલે માદી એક કોરે પાસી તાજા જીના અક્ષરો કાગળ પર પોતાની મુદ્રા આંકવા તૈયાર થાય. તે દિવસથી મને થએલું કે આપણા નામનો પણ એક સિલ્કો હોય તો કેવું સારું? તે વખતે હું મરાઠી બીજી બાજુનો હતો. એ જ વખતે મારા મોટાભાઈએ પૂનાના શિરાઈ જાપખાનામાંથી કાલેલકર એટલા અક્ષરોમાં જાપખાનાં બીજાં, એ જાપખાનામાં કામ કરના એક બીજાનરીસ (કોમ્પો-ઝીટર) પાસેથી મેળવ્યા હતા. એને દોરી વની જરાજર સજ્જડ બાંધી એ વડે દરેક ચોપડી પર તે એ નામ જાપતો. એ બીજા અક્ષરોથી સવળું નામ જાપતું જોઈ મને કેટલું બે આશ્ચર્ય થતું! તપાસ કરતાં જણાયું કે આવાં બીજાં જગતમાં મળતાં નથી, એટલે પિતાથી પાસે કે આઈ પાસે લઈ લઈને મેળવવાનો રસ્તો તો ખુલ્લો હતો જ નહિ. એથી બીજાં મેળવવાની વાસના મનમાં ને મનમાં જ રહી ગઈ.

એ જ વરસે હું કારવાર ગયો. આ તો બીજી વાર હતો. નિશાળે જતાં રસ્તા ઉપર એક 'મોદમેડન પ્રિન્ટિંગ પર્ક્સ' આવતું. અમારી નિશાળનો એક ઊકરો એમાં કામ કરતો. મને થયું કે આની પાસેથી બીજાં મેળવી શકાય. એક દિવસે જગતમાંથી કાંઈક

ચીજ લઈને હું પાછો આવતો હતો. રસ્તામાં બાપ ખાનુ બેઠું. અંદર ગયો તે વંચ કેમ આવે છે? બેવા માટે જ. પણ અંદર પેલા નિશાળનો પડ કરતો બેવામાં આવ્યો. મેં એને કહ્યું, 'મારા નામના ટાઇપ મને આપજોને!' એણે મને પૂછ્યું, 'મને શું આપીશ?' મારી પાસે આપવા જેવું હતું જ શું? એને કહ્યું, 'દોસ્ત તરીકે એમ ને એમ આપજો' એણે કાપડું મોઢું કરી કહ્યું, 'આપણે દોસ્ત તો જઈ પણ ટાઇપ ન આપાય. જાપખાનામાં કામ કરતી વખતે અમારે સોગન લેવા પડે છે કે આખાથી એ ટાઇપ જવાર ન જાય.' મને એની સાથે દલીલ કરવાનું ન સૂઝ્યું, પણ મનમાં તો થયું કે એને હું કેમ આપત તો આપવામાં એને વાંધો ન હતો, સારે મેના સોગન ક્યાં જત?'

મેં એના પર વેર વાળવાનું નહીં કર્યું. એ બાપ આડાઅવળો થયો, એટલામાં એની સામગ્રીના ટાઈપ દળવેથી ઉપાડ્યા અને લાંબી ખસાર થઈ ગયો. મેં બેઠું હતું કે ટાઈપ કાનૂડી છે ને એ મારા કાપના નથી. પણ ચીડાએસો માણસ ક્યાં ઝાંઝો વિચાર કરે? બેસે છે? અને હું તો ચીડાએસો બાળક હતો. રસ્તે હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે પેલો છુચ્ચો એ ટાઈપ વગર હેરાન હેરાન થશે. મેં એ જ બીજાં લીધાં હતાં. પણ એટલાથી જ મને સંતોષ હતો. કાજ થોડો આગળ હું ગયો હોઈશ એટલામાં તો પાછળથી દોસ્ત આવી એણે મને પકડ્યો. હાથમાં ટાઈપ તો હતા જ. એણે કડકાર્યા કહ્યું, 'ચાલ હવે અમારા માથે પાસે.' હું રોઈ પડ્યો. મેં કહ્યું, 'તારા ટાઈપ પાછા લે, પણ મને છોડ. દોસ્ત માટે તું આટલું પણ ન કરે?' એણે મને જવાબ સરખો બે ન આપ્યો અને માર્ક કાંડું પકડી માસેકની દુકાન પર મને લઈ ગયો. હું એ જ દુકાનથી થોડા વખત પહેલાં ધરમાં જોઈની વસ્તુઓ ખરીદી લઈ આવ્યો હતો. એ વખતે હું શાહુકાર હતો; આ હાલે એ જ દુકાને ચોર તરીકે જવાનું મારા નસીબમાં હતું.

અમલદારના ઊંઠરાઓનું હવના બેયડું હોય છે. પિતા જોડે જ્યારે એ ફરે ત્યારે બધે એને આદરપૂર્વક આવકાર મળે; બેસવાને ખુરશી મળે; 'કેમ હો' કરીને મોટામોટાઓ પણ એને સલામ પૂછે. પણ જ્યારે એ નિરાશ છે. ત્યજ અથવા ગોઠિયા જોડે એકલા ફરે ત્યારે એ સામાન્ય માણસ થઇ જાય છે. મને પોતાને પિતાથી સાથે ફરતાં મળતા આદરનો જરા પે સ્વાદ ન હતો. એમાં કૃત્રિમતા હતી અને ભારે બંધનની અંદર રહેવું પડતું. ફરવા જઈએ અને પદાવાળા સાથે હોય તો તે જરા પે મને નહિ. દા, જે પદાવાળા સાચી કે કૃત્રિમ રીતે બાળક થઇ મારી વાતો ધ્યાન દઇને સાંભળે તો તો એને ગોઠિયાની ખેંડે વધારી લઉં.

આ દુકાનદારને ત્યાં હું પ્રતિષ્ઠિત તરીકે ઘણીવાર મળેશો. મનમમતી છત્રી મળે નહિ ત્યાંસુધી કેટલી યે છત્રીઓ એની પાસેથી મેં ફેરવાવી હતી, અને આજે જે બીજાંનો ચોર થઇ એની આગળ મારે જ્ઞાનું હતું. હું રોતોરોતો જ દુકાનમાં ગયો;—ગયો ચાલો? પેલા બીજાંનવીસ મને ખેંચતો લઇ ગયો. દુકાનમાં માત્રેક ન હતો. એનો આદર પંદર વરસનો દીકરો ત્યાં બેઠો

હતો. બીજાંનવીસે પોતાની રેશીઅન રજુ કરી. મને ઈન્કાર કરવાની પે ભુદ્ધિ ન સૂઝી, કેમકે મને ચોરીની ટેવ તો હતી જ નહિ. આ મારી પહેલવહેલી ચોરી હતી મેં રોતોરોતો કહ્યું, 'ફરી આવું નહિ કહું.' દુકાનદારના દીકરાને આ બધું સાંભળવાની પણ દરકાર ન હતી. એ એટલું બણતો હતો કે આ અમલદારનો દીકરો છે, અને સલામ તો જે બીજાંનો જ છે. એટલે બેયરવાઈના અવાજથી એણે કહ્યું, 'તમે આ બીજાંલઇ શકો છો. એમાં તે વળી શી મોટી વાત?' મેં બીજાં લેવાની ના પાડી. એણે ફરી કહ્યું, 'હું સાચે જ કહું છું કે તમે એ લઇ શકો છો.' મેં કહ્યું, 'મારે એ બીજાં જોઈતાં જ ન હતાં, એટલે એણે એ બીજાં દાયમાંથી લઇ રસ્તા પર ધૂળમાં પડતાં મૂક્યાં અને પોતાને કામે વળગ્યો. જતાંજતાં એણે પેલા બીજાંનવીસ તરફ ના-મરજીની નજરે જોયું. છૂટવાનો આનંદ મારી હું ધેર મળો. બનેલી વાત કોઈને કહી તો નહિ જ, પણ ધર-માંથી કોષપણ મને એ દુકાનમાંથી ચીજદાનવા મોકલે તો મને તે બદલું કાઢી હું ટાળતો. જ્યારે પેલા બીજાં-નવીસ ધોડા જ દિવસમાં શાળા છોડીને ગયો ત્યારે મને દારા જેવું થયું. દરમિયાન બાલકપણ કાલેકકર

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

આ માસની હરીફાઈમાં આવેલા ફોટોગ્રાફી વિનિમ્ન વિષયો વાળા છે, ગરીબ હિંદમાં તે હવેના મનુષ્યો દાષકલ્પથી પેટપૂર કમાવડી કરી જીવન શુભરે છે તેમના એક ફોટો જોડા રીતનાર મોઝી, આવી નમ છે. શહેરના રસ્તાઓ કે ગામડાની રોડીઓને ખૂણે અથવા આડના ધાવામાં યક પત્તે ઘેલીમાં સમાય તેરલાં દાષકલ્પને અને સંસ્કૃત સાથે પદાવ નાખેલા આખણે ધણીવાર જોડે છે. ફોટો જોડા અને તુરેલી વ્યવસ્થાનું દર્શાવનું ગાંઠ જોડેલા આવા એક દાખરનું ફોટો ચિત્ર રજુ કરનાર આઈ બેન્ક પટેલ (પાંડનેર) ને તેમના ફોટો-ચિત્ર 'શ્રગભર જીવન' માટે આ મંદિને પડેલું ઇનામ મળે છે. જેની મળી એની કારકીર્દી સ્વીકારી લઇ આ હામની હામરો રંક કુમાર પોતાનું કામ તનુવનવતી કરી રહ્યા છે એ દરજ્જા ધણીવાર તેનાં રવાજ અને જીવનમાંની જુદા વડે સ્થાપનને વિચારમુગ્ધ કરી દે છે ચિત્રમાં તેના સંબંધ-વાળી જોડા જોડે દૂરી છતાં રહેવાથી સંમત મેળું પડ્યું છે.

આંખ એ ફોટોની કમેસ છે. કમેસ કૃત્રિમ, યાંત્રિક આંખ છે. નજર સામેનું દરજ્જા આંખ વડે નીરખાઈ ભુદ્ધિ સમજાય છે; કમેસની આંખ (લેન્સ) વડે ચિત્ર અડાઈ, રસાયણોની

મદદથી કાચળી અને છે. તેમ જ્યાં એ બંને સાધનોની જોવા-જોવાની રીતમાં મુદ્દાનો તફાવત છે. દરિ સમીપ જોડું અને સુંદર દરજ્જા હોય તો પણ, આંખ હમિયત વરતુ જ નિહાળે છે, જ્યારે કમેસ પોતાની સમજના દરજ્જાથી રાત્રિ પ્રમાણે જ ચિત્રમાય અડાઈ છે. એમાં વિવેકભુદ્ધિ છે, બીજામાં મદમ્ કરવાની મર્વાઈ છે. કમેસની આંખમાં ફોટોની આંખની વિવેક-ભુદ્ધિ નથી. લેન્સ તેની મર્વાઈમાં આવતાં દરજ્જા બેદમાવ વગર જ્યાં જ અડાઈ છે. આ મદદરના બેદને લીધે, આંખે જોઈ ન દોષ તેથી વરતુઓ પણ જે લેન્સની દરિ સમીપ આવતી હોય તો તે જરૂર કમેસમાં પડાય છે. બીજું ઇનામ છતનાર ક. દોલત કોન્સ્ટાન્ટ, (મુંબાઈ) નું ફોટો-ચિત્ર પેદલી સવાર (પેરોડિયું) જુઓ. ફોટો-ચિત્ર હવે ભવતા સુર્યના પ્રકાશમાં જોડેલી રેડીયોની રમતીવતાથી બેનમ્ છે એ બેદને કમેસની સાંપ દાખી દોષ અથવા તો, પત પાસે, પતનથી દોલતા પાણી હવે ચાલતી સુર્યકિરોની રમતી આકર્ષક એમણે ચોરસોજર લીધું હોય; વરતુ એક વરતુની હીનતામાં બીજ વરતુ અનુભૂતાં અપદ્ધ મડ છે. આમ એમના એક ચિત્રમાં

(જનુકીયાન ઉદ્ધવા પાનની સામે પૂઠા કપર)

આ અમે નથી કહેતા—

એ વાતોમાં એના લેખક બાઈ 'મુકાનો' એ વદાણવટીઓની જ આવા વાપરી છે. પણ એ માત્ર બાઈ લેખિકો કે ખ. સ્ત્રીને દેખતો કાજી જતાવવાની લખાવટ નથી. 'મુકાનો' આખી દુનિવર્તિનીના એક રંગ છે. જીવનમાં એમનો વ્યવસાય મોકાખતા એકે રંગથી છે. વદાણવટીઓનાં જીવનને એ ઘેરેળીને પી ગયા છે. આ દરિયાઈ કામો આદેશમાં 'મુકાનો'ના હેતુ શો છે? 'સાગરના સાવજ' સગા આપણા પુરાતન ચોંચિયાઓની મોઠાઈમરી. મૃત્યુની બરફાત કદની જીવનશૈલી. જેની હતી તેની જાતની, એ એક એકાગર ભાવની આપણા પ્રવનજીવનમાંથી વિરમીતિ થઈ છે, તેની ફરી પ્રેમ પાવનો. 'ધુમ્પિયો પાણી' એના પારવણે જાતાવણીના જગાવટને ભેરે આપણને દરિયાઈ જગતમાં એવી ભાવે 'મુકાનો'ને લખવા કરનાર અને સંપાદક 'કુમાર' આપણા અભિનંદનનું અધિકારી છે (ક.મ.મ.)

કલમી: છત્રેડી (ફુલ્લા તુલક) ૩૫૨ગો
બીને ખૂલે; Mizzen Mast
મેરો: વદાણનો આગલો ભાગ
ફોરો: વદાણના સૌથી આગળના
તુલક (Forecastle Deck) થી જરા
નીચેનું બીજું તુલક—Spar Deck.
ધોર: વદાણના આગળ મેરો પા-
સેનું સદ બાંધવાનું લાકડું—Bow Sprit
તીર: ધોરથી આગળ જતુ સદ બા-
ધવાનું લાકડું—Jib boom
ગમેરો: ધોરને મેરો આગળ બાંધ-
વાનો આટો થોકો

આશાદ રસા પચેરે મારે એક ગમ્મ:
Rigging
સધો: તુલક
ફિરાંસિયા: ફેન્સ થોકો
ભેંધા: ભોમિયા, અતુભવી
જિમાર: પાણીની ઉપર રહેતો વદાણ-
નો ભાગ: Water line
વાંદારિયો ભડક: પછલો ભડક
ધથુરો: પછલા ભડકની પજી પા-
છળના ભાગમાં બીએ નામે ભડક
આરંખાનું: દારખાનું: અર્ધા દાર-
ખોળો રહે તે જગ્યા.
વટીક: મુખાં

તેલું મારનું મુકાન જખગાએલું હોવાથી દુકકાના કેટિયાથી દર જગ્યા
સુક્રેર નાચાર દતો, એટલે ગોસંદાજી બંધ કરાવી કંટી અને કલ્લે
પાસેના માણસો સિવાયના દરેકેદરેક ખજારીના દાયમાં એણે બંડી,
કિરચ, જમીવા વગેરે લેવડાવ્યાં. આકસરે નાગી કિરચ અને કમરૂંપમ.
ટોપિયારી પિરતોલો લટકાવી માથેસોને પકડારવા લાગ્યા, અને એનાં માથે,
ધૂરીએ ચડેલા જખગી દાથી પેટે તાચતા આવતા કેટિયાના ઉભા
જેવા તુલક તરફ વેંછરલા. જેનજેનાંમાં તો કેટિયાએ પેતાનો મેરો ફેરવ-
મારતા ફણા સાથે પકડાએર બટકાગો! એના તીર ધોર ને ટાંગેરો ફેરવમ-
ની આશાદ સોંસરમાં અટવાઈ ગયાં;—મગરી ફાંખવાળી જાતારીઆથી ને
જલજલસિકડાઈ ગયા. 'જે આગે! જે આગે!' અને 'જે રા'નો પોકાર કરતા
નાખવાઓ એ ય દાયમાં વેદાની તીખી તત્તવારો વીજના ફેરવમારના તુલક
ઉપર રેંટા આવ્યા અને પહેલા જ ધસારામાં માતાજીનું ખખર ઉઠારાની ઠીક.

કેસોલાતના સાંકડિયા સથા ઉપર મોતના દાખ એલના સાવળને મેરોક
થકને લગ્યા લાગ્યા. અસંખ્ય ફિરાંસિયા અને ઈંદલામાખાદીઓની સામે
મુઠીવાર નાખવાઓ એકલા જાળથી ફાવે તેમ તો ન હતું, છતાં અને
જંગના ભોંયા એ સાથે જખગાઓને દુરમનો વંરે કરવાની અનેક તરફળો
આવડતી હતી. જી સુનંદા નાખવાઓને લઈ દાનજી માલમ ભંડકમાં ફરી
પડ્યો અને ફાલકામાંની ડૂંગ ધટાડવા કંટી ચલાવતા જિનદારિયાર ફિરાં-
સિયાઓને જખજેદ કરી એણે જિધાર નીચેના દારાઓ (Sea-cocks)
ખોલી નાખ્યા. ફેરવમારના ફાલકાઓમાં ધોખમાર પાણી ઉઠારવા લાગ્યા.
આટલું કરી દાનજી અને એના સાથીઓ ખાંડાં ધુમાળના અને મારમ
વધેરતા વાંદારિયા ભંડક તરફ ધરવા. ધથુસા નીચેના આરંખાનાની કવચ
જોડેલી દીવાલો પર એમના રક્ષાસી બાંધ્યાંએ કેસના ધા કરવા માંડ્યા,
અને એ અવાજ સથા પગની જૂતાવળના ચિતકારમાં કાઠએ ન સાંકળ્યો.

તુલક ઉપર ધમસાણુ દર પળે ખોદનાક થવા માંડ્યું હતું. દલે કુશળ
સરસારોના મુકમ નીચે ચલાવવાના કવાવતી જંગનો સમય ન હતો; દલે તો
દતો મરદ મરદનો સામનો. દરિયાના પાતાલપેટે વસેલાં ગીચ જંગલોની આંદી-
ધૂંટીમાં લડના મગ્ગસાને પેટે, દરેક ધાએ લોહીના ધ્રુવારો ઉઠાવતા, દળી
પડેલા સાપીઓના જાન પર ઠેક દેના, ખાંડાં ફરમી કિરચ અને પિરતોલોના
કુંદા વટીકથી દુરમન ઉપર ઝંઝાવાન પેટે ધમત્યા, વેદાલ જેવા ભેખાઓ,
ચિતકાર કરતા, જોજાન જેવા ઝૂમવા દના, એ જખાંની વચ્ચે સો દાથીના
જાળથી એકલો મકનો ધિનાકપાણિનાં પ્રલય તાંડવ કરતો ધૂમતો દતો.

ધુડાકિયો બાણ

મકનાના બે બપ્તાયર હાથોમાં વીંઝાતી રોહાની બે ચાંકડિયા નરવારો, દોઢ દોઢ વામને છેટે માથાં વધેરતી જતી હતી, પણ એની આંખો તો ફોદભારના જવાંમદ નાખવા સુધ્ધરેનને સોપતી હતી. સુધ્ધરેનને પણ 'આશાપુરા'ના જંગમશહૂર નાખવા સાથે હાથોદાય મુકાબલો કરવાની હોશ હતી. એ સોંપાના બંદરમાંથી ખરાગત વદાણુવડું લૂટી અંગિરલ ક્લાંમાંદની પચાસ પચાસ તોપોના ભડકા વચ્ચેથી અણીચુદ્ધ છટકી જનાર એ પચ્છમ પાણીના સાપરશીરને ઝોળખ્યો પછી, પોતકિ હાથે એક વાર એની સાથે તલવારચાથ બેસી લેવાનું એને અરમાન રહી ગયું હતું. ઈચ્છું ઈચ્છું થતી ફોદભારનું સુકાન એક લોસાપાત સાથાંને હવાલે કરી, નાગી કિરચે એ સથા ઉપર ફરી પડ્યો. અને વચમાં ઉભરાતી ભૂનાવળને હસેલતો, ચીરતો મકના તરફ ધાંગેખાંગે વધવા લાગ્યો.

ભૂતકાળનાં કાળાં ઘાડાં જંગમ જેવી એ ગીચ મેદનીમાં દોરત કે દુરમન ઝોળખાવેા મુક્કિલ હતો. ધાયલ થઇને દળતા આકારો છવતા-ઝોની ઝોથે અખટદાર આમથી તેમ અધ્રાતા હતા, અને છવતાઝોની અડફેટે તૂટેલી આલાહમાં સલવાઇ જઇ વદાણુને હિંદોલે આમથી તેમ બૂકતા હતા. કોઇ દયાળુ દુરમન વળી દાય આવે તેને રાજ ગદાર હોમી દેતો'તો તો કોઇ બંધે એના બીના લોહીનો તરસ્યો હોય તેમ એ ગદન-માં પોતાની લોહિયાળ કિરચો નવરાયતો જતો'તો.

મકનાની નજરે જરી ભરેલા ખલાઓનો ચગકાટ પડ્યો. હલંત મારેનો એ આગળ વધ્યો. બીજી જ પળે સુધ્ધરેન અને મકનો સામ-સામે ખડા થઈ ગયા.

‘રંગ છે તોજી જણનારીને નાંખવા—’ મકનાએ ખાંડું દાળાને કહ્યું: ‘ભુસાં એડા મુક્યાં જેડા છરલામાગાદિયુંની ઝોથે તું પણ રંગ રાખ્યો. ભેંસા ધુસમન ખપે ત તું જેડા ખપે, પણ તોજી ફત્તામાર હણે ઘડી પડની મેમાન છે; અન્ધાં પણ માની જન ત મારે તુસાં ભાણું નથી ફોડવાં.’

સુધ્ધરેનને શબ્દો ન સમજાયા; પણ વીરની વાણીની વીરને જરૂર નથી હોતી. મકનાનો ભાવાર્થ એથી અદાથી જ, સુધ્ધરેન રપટ સમજ્યો. લાલચોળ એના ચહેરા ઉપર જરીક રિમન ફરક્યું. જવાબમાં એણે પોતાની કિરચ બેચે ટદાર ખરી કરી, સહેજ અદાથી એણે ખલા નમાવ્યા અને બીજી જ ક્ષણે બે સામટી વીજળી ચમકે તેમ કિરચ ને ખાંડાં, ઝોસરતા મૂરજે જગક્યાં કે ખણખણાટી કરતાં લાટકાયાં. ગીરના સાવજ જેવા આ બે નરસિંહનું ભાવાનક દ્રઢ શર થયું એ દ્રઢ ભેવાને જણે જલથત

અથોપ્રા : ચોંડિયેરી ખાસેનું કેન્થ
સંરથાન. આ બનાવની ઓંખી નોંધી
અંગિરલ રિચમંડે લીધી છે અને એના
આપાર તરીકે ‘લા મારીન ગિલિટથર
૬ લા દીસ રૂ લખ ૧૬’ અને ‘લા વી
મારસિપાલ દ બેઈલી દ સુધ્ધરેન’ માંનાં
કટલાંક બખર એણે સોંપ્યાં છે.

જુસાં : જુદાન છે

ભેંસા : ”

તોજી : તારી

એડા : આવા

જેડા : જેવા

ધુસમન : દુરમન

વઃ તો

હણે : હણે

અન્ધાં : ૫૨ : હજી પણ

તુસાં : તારી સાથે

ખીજ ન પળે સુફરેન અને માનો સામસામા યદ્ય મલા . . . અને એ બે નરસિંહનું બચાવક કંબુ શરૂ થયું

* આ નામચીન નાખવા કાપિતેન સુ-
ફરેનનો ઇતિહાસ આર પ્રસ્તકોમાં પ્રકટ
થયો છે જેની નોંધ એડમિરલ રિચમંડે
લીધી છે: (૧) 'લા બી મારસિયાલ દ
બેયલી દ સુફરેન' (૨) 'એ સાઇ બિ-
સ્તોરિક સુરલે બેયલી દ સુફરેન' (૩, 'બે
બેયલી દ સુફરેન દા લ' એન-૧૮૯૨
(૪) 'બુર્ગીલ દ બોર્ડે દુ બેયલી દ સુ-
ફરેન દા લ એન-૧૮૮૮

ફલમી ડોલ: Mizen Mast
માથેતરી વાંદાર: પાછલા ભાગનું
મથાણુ

પણ થંભી ગયાં. સૂરજ મદારાજ દિતિજ ઉપર રતબ્ધ બની જોવા
લાગ્યા. ફતેદમાર પણ જાણે પોતાના ભાગિલા જાનની વેદના બૂલી મધ.
આસપાસ ધસના ફિરોસિયાઓ ઇસ્લામાબાદીઓ ને નાખવાઓ એ બેને
મોકળાણ આપવા ખત્રી ગયા. તક્ષવારનાથમાં આખી ફ્રેન્ચ આરમારીમાં
મશહર* કાપિતેન સુફરેનની અગીરી કિરચને આજે સોયક હરીફ સાંપડ્યો
હતો. પગભરમાં તો બેયના શરીર ઉપર સોડીઆળ ટસરો ફૂરી રહી. એ
બેના જંગમી બીજાઓને સૂર અંડ્યું; અને ધટીભર પારવાઓ મ્હાન થના
લાગ્યા. 'છપેરા'ના પોદારને કારતો 'ચિવ લા ક્રાંસ'નો જ્યથોષ આકાશ
રૂધિતો માથ રહ્યો. . . . .

પૂણ નીચે કાનજ માલમ હતો એ વાતની કોઇને ખબર ન હતી.
સુકાની અકસરના પગ નીચે દ્રાળો પહુપહુવા માંડ્યો; ફતેદમારનું જાન
શીનથી જાણે થરથરવા માંડ્યું; કલમી ડોલ, વટોળિયાએ ઘેરેલા પ્રયંક
વૃક્ષ પેડે કડકા કરતો ડોલવા જાગ્યો; અને આંખના પલકારામાં તો
ઠંસોલાંનની માથેતરી વાંદાર દગ્ગરો ટુકડા થઇ આભમાં ઊડી ગઇ!
કાનજ માલમો હજુ તો એક જ ગીપ પારદ સાંધી હતી; એટલામાં તો
એણે ફતેદમારના માથા ઉપર ઊડતી વિજયમાળ જાગતકારે ખૂંચવી લીધી.

મકનો આબો જનીને આકાશમાં ઊડતી ભંબાર અને મડદોઓને જોઇ રહ્યો.
એનાં બેય ખાંડાં દવામાં અહર તોળાઇ ગયાં. ખીજ પળે, નજર નીચે કરતાં,
એણે સુકફરેનને એક જંગમી ભારવટિયા નીચે લૂગડું થઇને પડેલો દોસ!
હવે ફિરોસિયાઓની દિમત તૂટી ગઇ. કેટલાક છા જાચાવવા દરિયા-
માં ફૂટી પડ્યા; કેટલાક હથિયાર ફેંકી આમથી તેમ બેળાકળા દોડવા

આલીગિયો ગાંધીને લેઈ મકાનાના ડોળા ફાટી ગયા

લાગ્યા; કેટલાક ઊભા હતા ત્યાં જ શ્રીકૃષ્ણ ફગળાપ પડ્યા; અને આ મજરાટનો લાભ લઈ, ખારવાઓ ખાનગાં હૂંડાં પેઠે માથાઓ જમ્યા માડ્યા. સુદ્ધરેન ઉપર પડેલા ભારવટિયાને, જખ્ખી છતા, રાસુસી ખંજાના બળે મકનો દહાવયા લાગ્યો. કાળાંમેશ ગોવાળો કાનઈ એને પડખે ટાટી પહોંચ્યો.

‘મામલો હજી ખલાસ છે નાખવા;—ભારદંભા લખી અમરદ મેનાવી છે;—અધધીર્ગાં ત ફત્તામારનો ચૂરો યથ જનસે; આશાપુરાના ધોરા કાપો હજી છુટા યથ જનછો.’ કાનઈ ઉતારજો ઉતારજો બોલવા માંડ્યો.

‘ખામેશ લાયા; હું રંગ રાખ્યો; પલ્લુ દી જવાનને હું એમ જ મજરાના પેટમાં નાદિ જવા ડઉ.—મકનાનો મધો જાણ પલ્લુ દી ન ચુવાપ કે મકનાએ એક ધુસમનને રજગતો ફિગાઈ કિતો.’

‘અને એ પછે જ હા કેસોલાંતના મળેક વાગ જેવડા હૂંડા જોડ્યા ડોલ ઉપર સફેદ વાવટો બિડવા લાગ્યો. તોખ્ખી ફેન્ચ અસલદારોમાંથી જોડેલા એક પૂરા અક્સર જવાનને જેર કરી ફતેદમારના પરદેશી ખાલાસીઓએ એ વાવટો મગાવી દીધો, ‘છયેરા ‘છયેરા’ના ધોપથી આજ ફાટવા માંડ્યું આ નિમકદરમગ ગોત્રાઓને ખાંડની ધારે દડસેલવા ખારવાઓ આશાપુરાના તુતક ઉપર ફેદવા મંડ્યા. થોડાક અનુભવીઓ કેસોલાંતની કોટડીઓનો માલદાર સરસાગાન ઉડાવવા ચોકાયા. મકનો સુદ્ધરેનના જાનને ખાધે નાંખી કોટિયા ઉપર આગ્યો. કાનઈ ફરી ખારવાઓ સાથે કેસોલાંતનાં દફતર અને તીન્નેરીની શોખમા ધુંધવતા ભંડકમાં ફેટા પડ્યો.

ભારદંભા ભારદંભા.

લખી; લખી

મથા; જમ્યા

હી; આ

દી ન ચુવાપ; એવું ન કહેવાય

એકા ધુસમનને; આવા દુરમનને

ફિગાઈ કિતો; ફિગાઈ કીધો. રજગતો

મેલ્યો.

તોખ્ખી; અસલ છુટવા

ધા : બીક

વિસાદ ગયા : છુટ ઇ ગયા

જુનાખૂડ : જુનાખૂડ=કાસાંપજીની
પણ ઉપર લાકડું-Rail. (જુઓ આ લે-
ખના ઉપરના ભાગમાં આપેલું વડાજીના
વિવિધ ભાગ દર્શાવતું ચિત્ર) જુનાખૂડ-
જુનાખૂડ=એ Rail સુધી ફળી રહેતું વડાજી
લખ સ્થાન : લખજો ફિટમાર
છતેડી : લખી/મંદારાને ઉપરનો માથા;
અમારી; Open Deck-ખુલ્લું ટુપક
ખંડુલ : વડાજીમાં ફૂટતાં પાણીને
એકતું થતા માટે વડાજીના છેકતથિયાના
ભાગમાં સખેલી નીચાણવાળી વચલી
જગ્યા;ફી;Pump-well એમાં ભરાતું
પાણી તે ધાર-વડાજીનો પરસેવો.
બીજો : મુકાબનો ઢાંધો, Tiller
(જુઓ વડાજીના ભાગ દર્શાવતું ચિત્ર)

મુખે ધરીપળો હતો : જનમગરી સગમતી સગમતી આરૂણાનાનો
ઉપર કુદાડી મધ દની, પણ કાનછના દિલમાં કા જેવી ચીજ જ નોતી
પળાના પણ પા ભાને એ અગમગતી જનમગરી ઉપર ફરી પડ્યો. ખૂદના
અંગારા એની પાટલીઓ સડસડાના વિસાદ ગયા, અને જુનાખૂડ ફતેદમાર
જાણે પોતાના ગમગાનું ચોટું હોય એટલી જે પરવાદીથી કાનછ અને એના
સાથીઓ એક પછી એક ખૂલેખૂલા માથે કરવા મંડ્યા, ઉપરે મોટા ખુવાની
વાગી ઉપર એણે લોખંડી મળૂસ લેઈ, — અને એને અચંચામાં નાખતો
એક કાળો આકાર એ મળૂમ પેટે દૃઢિયાં વાગી લપાએલો એણે જોયો.

કાનછને જોઈ એ આકાર સહેજ સગવળ્યો. એક નાનું તીલું છરાની
ખંજર કાનછના કાનને ઝરકા દેતું ઉપર ભારવરિયામાં પેરી મધું : તાડ
મારી કાનછ એ ખૂની ઉપર પડ્યો અને એને બદલ- ખેંચો કાઢનાં
એનાથી ખૂબ પડખ મધ : 'લખ સ્થાનત ભેંસા ! હી ત એલિમિયાં માંછ !'

મકનાએ ચુક્રેરને છતેડી ઉપર મુવાડ્યો, એના નિર્ણય બદલ પર
એના ગારવતન કાસનો જળદળતો તિરંગી ઝંકા માતાના હેનથી એણે
ઓઠાડ્યો, ને પછી એક બીજા કુદાડી લઈ ધોરા ઉપર જઈને ઊભો ફૂલો.

કેદીઓને ભંડમાં પૂર્ણ પછી ખાંડવાઓએ ફતેદમાર ઉપરથી ખાંડ,
તમંચા, નવી નવી કિસમની નાનકડી તોપો, પિસ્તોલો, કિરો વગેરે
લાવે જાતી આસાપુરા ઉપર ઢગલો કરવા માંડ્યો. ફતેદમારનાં તુપક
દબે પાણી સેવા લાગ્યાં દના; એના ઉપરના મુઠાંઓ અવશ તરવા
જાગ્યાં દના; એટલે મકનો કાનછ માટે ચિંતા કરવા લાગ્યો હતો. ત્યાં
તો ચાર કલાક નાંખવાઓ ખરે લોખંડી મળૂસ લઈ બાંધ્યા. એનો
પછાડે કાળકા માતાના ભેરવખંજર પેટે લાયકર નાચ કરતા ખાંડવાઓનું
ટાણું આવ્યું. એ દેખાવ જોઈને ધરીશર મકનો પણ હસવા મંડ્યો.
ટાળા વચ્ચે કાનછ પણ અરધાપરધી નાચતો હતો અને એની ગાયમાં
એક જોળખીતો આકાર દેખાતો હતો.

મકનાએ સોણું જોતો હોય તેમ આંખ ચોળીને ઉઘાડી. કાનછની
ખાંચમાં એણે કેને જોયો? એણે ફરી આંખ ચોળી. નહિ, આ સોણું
નથી. જીજી જ પળે એના પગ પાસે લોચો વાગી પડેલા ઓઠમિયાં
માંછને જોઈ મકનાના ડોળા ફાટી ગયા!

'આમી તોમાર ગેર-આમી તોમાર ઉલે-આમીકો કિહુ ઓપરાધ
નાધ...' (હું તારી ગય, હું તારો હોયો-મારો કંઈ અપરાધ નથી.)

'ખુલોસ લેસા હી ગેર કે; ભંધુલ વડાં મુકેતાટ ભંધોસ. ઈનએ
ઇ-સાફ આઉ પાડે કરો ધોસ. (હિચકો આ ગાયને; ખંડુલ પાસે એને
મુકેતાટ બાંધો. એના ઇ-સાફ હું પોતે કરીશ.)'

કુદાડીના ધ્રાએ કેદિયાનો ધોરા અને તીર તૂટી પડ્યાં. ફળી
ફતેદમાર સાથે એક લઈ પડેલો કેદિયો દફાર થયો. કાનછએ વીણો
હડસેલી કેદિયાને દૂર કર્યો. આસાપુરાના ધોરાને બળે ટીંગાઈ રહેલી

ચીનાઈ વડાજી 'નંક'

કુલગુલાબી: એકતાર કચ્છમાં જનતો

મરાઠ્ઠર રાજા

પકાણે જન્મળ દીધો: પકાણુ

મીનમાં છીયું. પકાણુનહાણુના છેક

નીચેના તળિયાના ભાગ ઉપર જડેલું

મોઘના જેવું સીધું નહું લાકડું;

ચર: ધડો, છીછરાં પાણી

ખાંગો: વાંકો

સુરજચંદરનો (રાતો) ઝંડો: કચ્છના

મહારાજોના પ્રાચીન ઝંડો

ઊંડા તાગ: ઊંડાં પાણી

ફતેહમાર ઉપર દરિયા જોરથી ધસી ગયો; એના ગાગડે ગાગડે ભામુંકર
ગડગડ્યાં ગોલવા માંડ્યા અને ડૂળના લાણનાં છેલ્લા દર્શન કરી લેવાને
હોય તેમ જરાકેર સંકેરીલા કોસોસાંતે અતલ આરામગાદનો રસ્તો લીધો.

કોટિયાની સ્થિતિ પણ જોખમકારક હતી, એટલે મકનાઓ પાસેની
એક સાંકડી નાળ તરફ તેને હંકાર્યો, અને બેદાલ જનેલા છતાં વિજયનાં
ડંકાનિશાન સાથે પાછા ફરતા મરણિયા રજપૂત પેટે જોડંગતો જો-
ડંગતો એ છીછરાં પાણી શોષતો ધીમેધીમે સરવા માંડ્યો; કાનજીએ
કૂલગુલાબીના પીપાં તોડ્યાં, કાચા ચણાના જરતા તોડ્યા, ગોળનાં માટલાં
કાઢ્યાં—અને ખારવાઓ ધરાધરાસહને ખાવાપીવા માંડ્યા.

કપારની ટુકડાતી પર્વતમાળને સર કરી ખાઇઓ વચ્ચે વહેતી જાડી,
સાંકડી નાળોમાં બેએક ઘડી ચાલ્યા પછી પકાણે જન્મળ દીધો, આ-
શાપુરાએ એકાદ બે આંચકા ખાધા અને વામજડ કીચડવાળા ચર ઉપર
મકનાએ લંગર નાંખ્યાં.

સુનારનો શીશો વાપકો વાતો હતો. જાલસૂર્યનાં કિરણોમા લાંગીટૂરી
આશાપુરા પણ મકનાની અને એના ખારવાઓની નજરમા રૂપરૂપના
અંધાર જેવી લાગતી હતી. જાધાએ જોતજવના વાધા પહેલાં દના. એ
વાધા જોળા જ લોહિયાળ પાટાઓથી જાધાનો વેપ કાળઃચિત્રો લાગતો
હતો. કોટિયો છીછરાં પાણીમાં ખાંગો પડ્યો હતો; એને પડખે ગણુ નાની
કિસ્તીઓ, એટલાં પાણીમા બે રમતિયાળ ટાળરિયાં પેટે નાચતી પડી હતી.

ખારવાઓએ લેંકક બોલ્યાં અને એમાંથી એક પડી એકલાએ કાઢી
સથા ઉપર સુત્રાડના માંડી. મૃત્યુને પેલે પાર દુરગમી નથી. દોસ્ત અને
દુરમન એકજીંઝને પડખે આરામ લેના તુનક ઉપર પડ્યા હતા. દરેકના
પગમાં લોખંડી લાર બેદાયા અને કિસ્તીઓ ત્રદાવા માંડી. બે કિસ્તીઓ
લદાઇને ઊંડા તાગ તરફ હંકારાઇ ગઈ.

ત્રીજી કિસ્તીમાં મકનો ઊતર્યો. વચ્ચે પાટ મૂકવામા આવી. એના
ઉપર ચીકમ્પી ચોખમ્પ. કંતાનમા સીવેલું કાપિતેન સુફૂરેનનું જનન પાટ
ઉપર મૂકાયું. પેતાના હાથે એ કંતાન ઉપર મકનાએ ક્રાન્સનો નિરંગી
ઝંડો ઓઢાડ્યો, અને કિસ્તી પથે પડી.

આશાપુરાના લાંબેલા ખુવે મુરજચંદરનો ઝંડો સરકતોસરકતો અરથી
કાઢીએ આડ્યો, એની નીચે, દાના દુરમનના માનમા, ક્રાન્સનો ત્રિરંગો ઝંડો
ફરફરતા માંડ્યો. મકનાની કિસ્તી ઊંડા તાગે પહોંચી, અને આપા અડનત
નાખવાને આપડેએવીરીતે વિશ્વકર્તાને યાદ કરી મકનાએ યાદનમારી. પાણી-
માં જરાક પણ ધયાકો કયાં વગર કાપિતેન સુફૂરેને ગોતાની છેલ્લી સફર સર
કરી. આશાપુરા ઉપરથી દ્રોજ સલામ દેતી તોપોએ એક પડી એક માન વાર
ખાર કયાં. મકનાએ પાણીમાં હાથ મેં ધોયાં, કાગળા કયાં, માતા આશા-
પુરા અને ધરિયાસાગરો ચારે દિશે હાથ જોડ્યા અને કિસ્તીઓ પાડી ફરી.

૬૧ ચિત્ર

કર્મ કર્યું હતું. મકનાને હજી એના વિષે ઝેર હતું; પણ અને તો એની દુઃખન અનેકી અનેક રિયાસતો- માની એકને છવતો વેચવા માટે એણે એને સંધરી રાખ્યો હતો.

પાણીની મુશ્કેલી વિષે બોલીમાંજ એ મકના અને કાનજી વચ્ચે થતી વાત સાંભળી હતી. એની ચપર- ખંધી જોપરી અનેક કુવિચારોથી હમેશ ભરપૂર રહેતી; તેમાં હાથમાં તો નાસી છૂટવાનો વિચાર એ બધાંમાં મુખ્ય હતો. નારી છુટાય તો પડોશમાંના ફિરોસિયા રાજમાં ખજાર કરી આશાપુરા ઉપર તરી ગિરત (દરિયાઈ હુમલો) લઈ આવતી અને એ રીતે હાથમાંથી છટકી ગયેલા ધનામ કરતાં બેવડા પૈસા મેળવતા, એવા રૂપનાં પણ એને અવારનવાર આવ્યા કરતાં.

પાણી મેળવવાની વાતો સાંભળી એને તરત જ એક તરફીજ સૂઝી, જેથી કદાચ મકનાને જેર કરી શકાય ને આશાપુરા ઉપર ગિરત પણ લાવી શકાય. ફોસોલાંતની લાંબી ગેરલાજરીનું કારણ શોધવા ફિરોસિયાઓ જરૂર બદાર ફરતા દરે એમ એની ખાતરી હતી. એકવાર તો આડવાં સળગાવી આશાપુરાની છુવા- વાની જગ્યા બદારનાને આરકારા કરવાની પણ એણે પેદશી કરી બેઠા. પણ આડવાં ચેતે તે બહેનમાં તો એની મક્કસદ પાત્રી જઈ કાનજીએ ધૂંધવાની આગ જુગતી નાખી. આ જાદુમાશી માટે મકનાએ એને ત્રણ ઘડી સુધી કોણ ઉપરથી બંધે માથે લટકાવી રાખ્યો અને ફરી આનું કોણ કારસ્તાન કરતો પકડાય તો તોળે મોઝો બાંધવાની ધમકી પણ આપી દીધી.

મકનાનો નાશ કરવો એ બોલીમિયાં માંજની દબે દરપળની તમન્ના હતી. એણે મકનાને પગે હાથ લગાડી કહ્યું: કોટિયો નાંગરો છે ત્યાંથી બે દહાડાને રસ્તે જંગલમાં જઈદરેત તળાવ છે. ત્ને ત્રણવાર નીકા લઈને મકનો ત્યાં આવે તો ત્નેહજે એટલું પાણી મળે એમ છે. મકનાને એની વાતમાં ધતજાર તો નોતો. ત્રણવાર દંગી લઈને જવાની એણે ના પાડી, કારણ પેલાનાં માણસોને બેખમાવવા કરતાં પંડને ત્નેખમાવ- વાનો મકનાનો સ્વભાવ જ હતો. કાનજીની ઉમેદવારી પણ એણે નામંજૂર કરી અને બોલીમિયાં સાથે જવા માટે તૈયાર થયો.

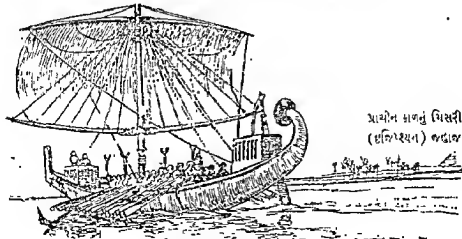
કોટિયાની ઉંચટની બાજી મરામત પૂરી કરવા કાનજીને તાકીદ આપી એ બોલીમિયાં સાથે એક દંગીમાં રવાના થયો. માંજના હાથેબે બેઠી-ડસકલા દતા. છતાં એમ પણ પાણીમાં ફરી એ આપધાત કરે એ બીકે એને હાંપા પણ મજબૂત બંધે ખુવા સાથે બાંધવામાં આવ્યો. મકનાએ સુકાન લીધું, પડબે બે ભરેલી પિરતોશો મૂકી, ગાત્રી નીચે બે બાકાં મૂક્યા, ધંગીનો સડ છોડ્યો અને માંજીએ ચીથિરી દિશમાં એણે ધંગી બહેતી મૂકી.

પાંચમે દહાડે ત્ને વાવડ ન મળે તો તપાસ માટે બીજી ધંગી લાવવાની કાનજીને સૂચના કરી, બધાને રામરામ કરી મકનો પંથે પડ્યો. થોડીવારે વળાંકા પવજાડે ધંગી અદરય ચઢ ગઈ.

આ વાર્તાનો અંતિ રોમાચક, એટલો જ રસજર્થો છેડેલો ભાગ આવતે ચીકે.

‘સુકાની’

બોલીમિયાં માંજ મકનાને ફસાવવા તો નથી લઈ જતો?—તો મકનો બોમાંથી શી રીતે બચતો? આવતા બેઠાં પૂરી થતી આ વાર્તા હવે વધારે રસમય બને છે.

પ્રાચીન કાનજી ગિરતી
(દક્ષિણે) જાદુજ

ડૉ. સુધીન્દ્ર જોષી
અમરના અમેરિકન પત્ની સાથે

જ્યાં

દરેક મનુષ્ય-માથે કે મૂક--ને સરખી જ રીતે આગળ વધવાની તક મળે છે, જ્યાં મજૂરીની મદદતા લોકો સારી રીતે સમજે છે. તેની જૂગિયાં અમેરિકાએ આપણા જે કેટલાક સાદસિક અને પ્રતિભાશાળી દિન્દોઓને આકર્ષીને સર્વાધારણ્ય રચિતિ-માર્ગો ઉચ્ચ પદે ચડવાની તક આપીને આપારે પોતાના કરી લીધા છે અને જોએને માટે તે મગરૂર છે, તે માટેના એક દિન્દોની આ જીવનકથા છે.

ત્રીસ વર્ષ પહેલાં કલકત્તાની પિક્ટોરિયા કૉલેજમાંથી મૅટ્રિક્યુલેટ થયેલો, પાતળો અને આનંદી દેખાવનો એક યુવક દરિયાપાર ઊપડ્યો હતો. તે શા માટે ગયો તેની કાંઈને ખબર નહોતી. પરંતુ ઇ.સ. ૧૯૧૬માં દિન્દોઓને અમેરિકામાં લાખસ થતા અટકલપયા માટે દરખાસ્ત થયેલા કાયદાની સામે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સેમેટ કમિટીની પાસે વિરોધ દર્શાવવાને આવેલા અમેરિકાવાસી દિન્દો પ્રમુખા જે પ્રતિનિધિઓમાં તે દેખાયો. તે ડૉ. સુધીન્દ્ર જોષી અમેરિકાની એક મોટી યુનિવર્સિટીમાં પોલિટિકલ સાયન્સ (રાજકારણશાસ્ત્ર) ના પ્રોફેસર છે; અને પ્રખ્યાત કેળવણીકાર, ગ્રંથર

પરદેશે પોતાના કરી લીધેલાં

વક્તા તથા તેજસ્વી લેખક છે. અમેરિકાના ગણહીના પોલિટિકલ માયનિસ્ટ્ર ડૉ. બેન્ગમીન એફ. શેમ્બો, ડૉ. સુધીન્દ્ર જોષીને અમેરિકામાં પૈરાયત્ય સન્માનિતિ પરના સર્વોચ્ચ શિક્ષક, વક્તા અને લેખક મળે છે.

ડૉ. સુધીન્દ્ર જોષીના જન્મ ઇ. ૧૮૮૭માં ઢાકામાં થયો હતો. તેમના પિતા એક ગામની મોકરીમા હતા. તેના બાળકોમાંથી પિક્ટોરિયા કૉલેજના પ્રીન્સિપાલ હતા. યુવાન વયથી જ સુધીન્દ્ર ઉત્સાહી વિદ્યાર્થી તરીકે તેના શિક્ષકોની પ્રશંસા પામ્યા હતા. તે સમયે અંગ્રેજી ભાષા પરનું તેનું પ્રભુત્વ તેની સાથેના વિદ્યાર્થીઓની છબ્બારૂપ હતું, અને જ્યારે તે મૅટ્રિક પાસ થયા હ્યારે અંગ્રેજી ભાષાની તેની પ્રવીણતાને લીધે તેને એક પાસ છવામ આપવામાં આવ્યું હતું.

યુવાન જોષી રૂબરૂ દેખાતા હતા. અંગ્રેજી ભાષા પરના તેના પ્રેમે અને અનેક સાદસિક પુસ્તકોના તેના ગ્રામ્યો તેના જીવનનાયો દૂરના પ્રદેશ સાથે જોડવાને તેની કલ્પનાશક્તિને દમગમવાની મૂટી. કદાચ તેજે સૅમિન્સન કૂતોનાં સાદસો અથવા કોલમ્બસની દિ-ગનભરી દરીઆઈ મુશાફરીઓને અભિનંદી હોય અથવા તો તેજે માર્કોપોલો કે ક્રેકની માર્કે જન્મતાની મુશા-ફરીએ જવાનું આશું હોય; એ મમે તેમ, પણ એક મુંદર પ્રમાતે કલકત્તામાં ન્યૂ યૉર્ક માટે બંધાએલા સ્ટાન્ડર્ડ ઑલ્ડ કંપનીના માલના વદાણ ઉપર તે મદદનીશ સ્ટુઅર્ટ તરીકે ચડ્યો. વદાણ બંગાળાનો અખાત, દિન્દો મદાસાગર, અરખી સમુદ્ર, સુએઝની નહેર, જૂમધ્ય સમુદ્ર અને પછી આટલાંટિક મદાસાગરનાં પાણી કાપતુંકાપતું આગળ વધવા લાગ્યું.

મદિનાઓ પસાર થઇ ગયા છે, અને તે હવે ખડતલ ખજારી થઇ ગયો છે. પણ શું તેજે જીવન-ભાર દરીઆઈ નિર્દેશી ગાળવા માટે સ્ટાન્ડર્ડ ઑલ્ડ કંપનીના વદાણ પર કામ શોધ્યું હતું ના, એ તો તેની મદદવાકાંક્ષા પૂરી કરવાનું માત્ર પહેલું પગથિયું હતું. તે સમયે 'તકની જૂગિ' ગણાતા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં તેની અભિપ્રાયો પાર પડે તેમ હોવાથી તે લાંબો જતો હતો.

જોષી ન્યૂ યૉર્કના કિનારે જીવ્યો. સહેર તેને તલ્લ

પ્રતિભાશાળી ભારતપુત્ર ડૉ. સુધીન્દ્ર બોઝ

અન્નપૂરું હતું. કલકત્તા કરતાં તો તે ક્યાં મેં મોટું હતું. મનનચુંપી મદાવચો અને વિદ્યોત્સવન દેશનાનાં કપડામાં સન્ન થયેલાં સ્ત્રીપુરુષોનાં ધરતી આવતા રાજાઓ, દેશોખસ ગાડીઓ,—આ બધાંથી તે ચકિત થઈ ગયો. જે ભૂમિએ દલકા લેખાતા મનુરને પણ પોતાના પ્રેમિડેન્ટ પનવાની તક આપેલી છે અને જ્યાં દરેક મનુષ્ય પોતાનાં ખંત, ઉદ્યમ, અને સાદસથી ધારે તે જગ્યા મેળવવાને શક્તિમાન છે તેવી સ્વતંત્ર ભૂમિ પર તેણે હવે પગ મૂક્યો હતો. તે હવે પોતાના સાદસ, ખંત અને ઉદ્યમ પ્રમાણે તરીકે રૂપી શકે તેમ હતું.

ન્યૂયૉર્કથી તે દિશાડે દિશા પહોંચ્યો અને નિષ્પાત્ન જાન વાનામેકરના એક મોટા ગલ્લુના રોડરમા અઠવાડિયાના સાત ડોલરના પચારે તે મોકર રહ્યો. પડતું તે ત્યાં પણ લાંબો સમય રોકાયો નહિ. પોતે કૉલેજનું અર્થ ઉપાડી શકે કે તરત જ કૉલેજમાં દાખલ થવાને માટે તે કલાક, દિનસ અને અઠવાડિયાંઓ ગણતો હતો; એટલે ચાલિસ ડોલર થયા કે તરત તે ઇશીનાંધની યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થયો અને કૉલેજમાં નવા વિદ્યાર્થી તરીકેની નવી જિંદગી શરૂ કરી.

ત્યાં પોતાના અભ્યાસનું અને રહેવાનું અર્થ તે મદદનીશ લાયબ્રેરીઅનનું, છાપાના રીપોર્ટરનું, રકબી ધોવાનું અને ખીત્ત કટલાક ધંધાઓ કરીને પૂરું કરતો. અંતે તેના જીવનની ગૌરવભરી પળ પણ આવી પહોંચી. તેણે એ. ખી. ની ડિગ્રી મેળવી અને એક વર્ષ પછી એમ. એ. પણ થયો.

૧૯૧૦માં તેને આયોવાની યુનિવર્સિટીએ ફેલોશિપ આપવામાં આવી અને તે જ યુનિવર્સિટીમાં ૧૯૧૩-માં તેમને પોલિટિકલ સાયન્સમાં પીએચ. ડી. ની ડિગ્રી આપી. એ ડિગ્રી મારે એમણે 'દિલ્લમાં બ્રિટિશ દકુમન્ટના થોડાંક પાસાં' ઉપર પોતાનો મદાનિબંધ (Thesis) લખ્યો હતો. બોઝની વિદ્યાર્થીજીવનચાલી કારકિર્દી હવે સર્વોચ્ચ પદે પહોંચી હતી, કારણકે યુનિવર્સિટીનો કોઇપણ વિદ્યાર્થી પોતાની લાયકાતથી જે મોટામાં મોટી ડિગ્રી મેળવી શકે તે તેણે મેળવી હતી. હવે જિંદગીની શરૂઆત કેવી રીતે કરવી તેનો પ્રશ્ન તેની સામે ખડો થયો. તરત પૂરતા તો તે આયોવાની

રેટ યુનિવર્સિટીમાં પ્રોફેસર તરીકે જોડાયા; પણ યુનિવર્સિટીએ તેમને કાપમ ક્યાં અને આજ સુધી ત્યાં જ કામ કરે છે.

ડૉ. બોઝની ઉંમર આપારે આવન વર્ષની છે. તે સાધારણ બિચામના છે. તેમનો અહેસા નોનો અને લંગભાજ છે; તેમનું કપાળ વિશાળ અને તેમના ઓઠો પાતળા છે, તેઓ લોકોમાં ઝાંઝું હળતા મળતા નથી, પણ તેઓ પોતાની દુરસદનો ધણેજોરે સમય પોતાની ધરની ખાનગી લાયબ્રેરીમાં અથવા તો યુનિવર્સિટીના એકાદી લાયબ્રેરીમાં પુસ્તકો વાંચવામાં જ ગાળે છે. તેઓ દિવસના આઠેક કલાક વાંચે છે. દર ત્યાં પણ દિલ્લ રિવાજ પ્રમાણે તેઓ સવારમાં વહેમો ઊઠે છે. શિયાળો હોય કે ઉનાળો, સવારના છ વાગ્યે તો તમે ડૉ. બોઝને પુસ્તકો તથા કામોના દગલામાં દટાએલા તેના સુંદર બંધવાના અભ્યાસના ઓરડામાં ટેબલ પાસે જુઓ. સાત વાગ્યે તે નારતો કરે છે અને આઠ વાગ્યે તે કૉલેજમાં જાય છે. અથા અમેરિકનોની માફક તે જોરે ખાર વાગ્યે અને સાંજે સાઠ વાંચે જમે છે. ફરી તે પોતાની ખાનગી લાયબ્રેરીમાં જાય છે તે છેક સવાન સમયે તેને ઊઠે છે.

ડૉ. બોઝ એક અમેરિકન બાકને પદ્મવા હોવા છતાં પોતે દિલ્લ હોવાનું અભિમાન ધરાવે છે અને ક્રિશ્ચિયન અમેરિકામાં તેમણે આત્મકાં વર્ષો સુધી પોતાના દિલ્લ ધર્મની જ્યોત જલની રાખી છે, એટલું જ નહિ પણ અમેરિકનોને દિલ્લ ધર્મની મદત સમજાવવાની જવાબદારી પણ પોતાને શિરે લીધી છે.

અમેરિકામાં ડૉ. બોઝ લાક્ષણિક દિલ્લ જીવન ગાળે છે. આયોવા શહેરમાં શાંત જગ્યા પર આવેલા તેમના રમ્મ વિલાની દીવાલો સરસ્વતી, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, વિવેકાનંદ, શ્રીકૃષ્ણ, અને તાજમદાલનાં ચિત્રોથી શયખાસાયેલી છે. જમીન ઉપરનાં અથા પાચરણાં ઇચ્છી છે, દીવાનખાનામાં ટેબલ પર મુકાએલા પિત્તળનાં મુશોળિત કૂતમનો દિલ્લોના દિલ્લ કારી-ઓના લાકથી ધકાએલાં છે. તેમનાં તમાકુ પીવાનાં સાધનોમાં એક સુંદર હુકો પણ છે.

પ્રોફેસર બોઝ અત્યંત લેખક પણ છે. તેઓ હંમેશાં

દા. જોઝ એમની લાખોત્રીમાં

સામે કચ્છા પર એમનો હુકમ દેખાય છે

દેશીયમાં, સ્પષ્ટતાની અને નીકરણને લખે છે. અમેરિકન પત્રોના સંપાદકો દિદી પ્રશ્નો પર લખવા માટે તેમને જામગીરા જ દે છે, અને તેમનો મગમ નિર્ણય દેવા જતાં પૂર્વનું દરિયું સાચી રીતે રજુ કરવા સેવા-વ્રતિથી તેઓ એ કાર્ય માટે સદા તત્પર રહે છે.

ભાષણકર્તા તરીકે પણ ડૉ. જોઝ અમેરિકામાં કાર્નિ પામ્યા છે. ખીચોખીચ ભરેલા કલાસરૂમમાં, કોઈ અમેરિકન અર્થમાં કે છુદ્ધિશાળી અમેરિકન જનતા પાસે, એમ વિવિધ રથને તેમની વકતુત્તરના વિવિધ રૂપો ધરે છે. તેઓ જોરદાર તેમજ રમૂટ, ભાષામાં છટાયાં ભેરે છે.

પોતાની પી. એચ. ડી.ની કિડી માટેના મહાનિર્ણયના ગ્રંથ ઉપરાંત તેમણે ખીજી બે પુસ્તકો 'અમેરિકામાં પંદર વર્ષ' અને 'અમેરિકાની ગંખી' નામના લખ્યાં છે. જેમાં તેમણે પોતાના પર યજોદી અમેરિકાની અસર તેમજ અમેરિકાની લાંબની રિયલિટો નાદરંચ ચિતાર આપ્યા છે.

(અંગ્રેજ ઉપરથી)

નગરુપન પુસ્તક મિશ્રી

આ અંકના મુખ્યચિત્રના આલેખક

કલાકાર શ્રી વીરેશ્વર સેન

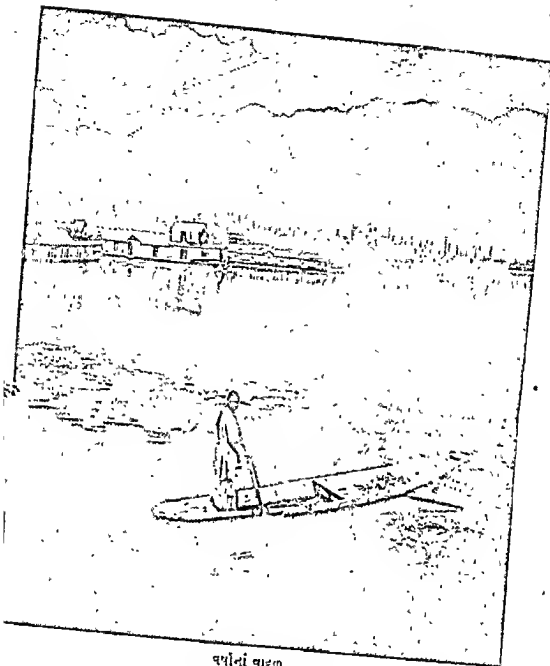
આ અંકના મુખ્યચિત્રના આલેખક શ્રી વીરેશ્વર સેન લખનાંની કળાસાધના આચાર્ય (ફેડેરાટર) છે અને છેલ્લાં દસ વર્ષથી તે પટે રહી એમણે ધણા ઉચ્ચ પંક્તિના ચિત્રકારોના અલ્પાસ-મા પેટના શિક્ષણને કેળો આપ્યો છે. કપરાંત જાતે હિંદુસ્તાન અને બહારના મુલકોનાં પ્રદર્શનોમાં ચિત્રે રજુ કરી ચૂક્યા છે અને તેમની કૃતિઓની બધા દેશના કળાવિદોએ નોંધ લીધી છે તેમજ તેમનો પરિચય પણ જાહેર થયો છે.

તેમના પિતા શ્રી જો. સેન, એમ.એ. બી.એલ. એક જાણીતા કેળવણીકાર અને વિદ્વાન પુરુષ હતા. તેમને ત્યાં શ્રી વીરેશ્વર સેનનો જન્મ થયો. ૧૮૯૭ના શુદ્ધાઈની પંદરમી તારીખે થયેલો. હૈરકુલ અને પ્રિન્સિપેલ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીયુવન બનીત કરી તેઓ એમ.એ. થયા તે પહેલાં વચગાળામાં દ્વિતી કક્ષાના સમુદાયક શ્રી અવનીન્દ્રનાથ ઠાકુરની છાયામાં આવ્યા અને તેમની પાસે ચિત્રકામ શીખ્યા પછીથી શ્રી નરહરાજ એ.ક. પામે ૬ વર્ષ સુધી રહ્યા હતા. તેમણે જાતે કળા કંપર ધણા લેખો લખ્યા છે. તેમનાં ચિત્રો અને શિક્ષકૃતિઓ હિંદુસ્તાન અને ઉચ્ચકનાં મુખ્યસ્થિતિ ધરામાં રચાન પાયાં છે તેમની કળામાં રંગ અને રંગની પરિચયિત્તિ પાસે રચાન ખેંચે છે જુદાં વિષયોની અનેક જાણી નવા ખંડિસવતો તેમણે પોતાની કળામાં થયેલી છે તે સાથે આલેખન તેમજ સંવિધાનની નવી સીલી જોનો પણ તેમણે સમાદર કર્યો છે.

ર.મ.શ.

श्रीमती
 विनय - दशैव पेशा (पेशाव कालम विनय)

वर्षानां वाहन
(दिवा-आजीविकां दृश्य)

પ્રો. રામમૂર્તિ : થોડાં સ્મરણો

આ

રેક દિવસ ઉપર હું પ્રો. રામમૂર્તિને મળવા અમે દત્તો. એમનો પ્રથમ પરિચય હું ગૂજરાત મહાવિદ્યાલયમાં અધ્યાપક દત્તો ત્યારે થયેલો. એ વખતે સહજત ગિદ્વાણીજીના અપ્રત્યક્ષ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠનો સૂર્ય મધ્યાદને તપતો દત્તો. ગિદ્વાણીજી સ્વપ્નસેવી દત્તો. એમને તો ગૂજરાત વિદ્યાપીઠને ઓકસ-ફર્ડ અને કેમ્બ્રિજ જેવું પ્રાણવાન જ્ઞાનમંદિર જવાવું હતું. ભારતવર્ષમાં અપૂર્વ ગ્રન્થભંડાર, સંગીતનું શ્રેષ્ઠ મંદિર વગેરે સરજવાનાં સ્વપ્નો એ મૂર્તિમાન કરવા મથતા દત્તો. અણુમાર્ગ પ્રત્યવાયન અભ્યાસ હતો વખતે એ સ્વપ્ન સાચાં પથ પડ્યાં દત્ત.

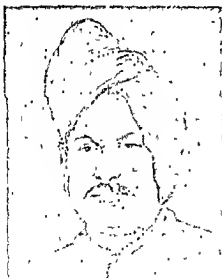
ગૂજરાતીઓ શરીરે નિર્ભય હોય છે, એ વાત એમને ખૂબ ખૂબતી. એના પ્રતિકાર અર્થે એક આદર્શ કોડમંદિર જાંધવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. મારા વ્યુષામના શોખને લીધે એમણે એ કામ મને સોંપ્યું. છૂટે લાંબે નાણાં ખર્ચવાનો ખરીતો પથ આપ્યો. એ વખતે રામમૂર્તિ અમદાવાદમાં દત્તો. મેં સૂચના કરી કે ને આપણે પ્રો. રામમૂર્તિને રાખી રાકાએ તો આ-પણને ખૂબ સદાય મળે. એ તો એણે કંઈ તરંગની જ

ભારતવર્ષની મહાનગરોના પાટી-ત્યદેશોમાં જયડંકો વગાડી જેમણે હિંદના વીરશીલું દિગંતમાં ગોરવ ફેલાવ્યું એ પ્રો. રામમૂર્તિ આજે, પોતાની ઉત્તર વયમાં, પોતાના આદર્શો મૂર્તિ કરવાની અભિલા-ષાથી એકાદું કોડમંદિર સ્થાપવા ઈચ્છે છે;—અને તે ગૂજરાતમાં.

શરીરવિકાસવિભાગ અ ખા ડો નિ રી ફ ક - શ્રી હ રિ ના સ ય હુ આ આ ર્ય

સદ જોનારા. તરત એમણે રામમૂર્તિને પકડ્યા. સર-કસનો ધંધો છોડી દેશોદારના આ મહાવરની વરુણીમાં જેલવાને પુષ્કળ સમજાવ્યા. મેં પણ પ્રયત્ન કર્યો. પણ રામમૂર્તિના જીવનના પરિપાકનો એ સમય દત્તો. લાખો રૂપીઆ રમતમાં કમાનાર, રાજમહારાજાઓનાં વશ-ભાગ્યાં આમંત્રણ આપે તેને પણ પાછાં ફેલાનાર અને ભારતવર્ષના ધરધર જેતું નામસ્મરણ થાય એવા મહત્ત્વ-સંપન્ન રામમૂર્તિને અમદાવાદના ધૂમીઆ સંક્રમિત જીવનમાં ભરાઈ રહેવું કંઈ ગમે? એમને તો આખા દેશમાં જાસંત યોવનજ્યોત સળગાવવી હતી, એટલે એમણે સરકસ દારા જ આ આશય સાધવાનો આગં જોગો, અને અમારાં સ્વપ્ન ભાંગી પડ્યાં. પછી તો ગિદ્વાણીજી ગવા. એમની સાથે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠનું યોવન પણ મર્યું. એમના સ્વપ્નજળે જીવનારા, એ સ્વપ્નને અંકુરિત કરનારા સદાયદેશોનાં જળના પ્રવાહ પણ ધીમા પડ્યા. ગિદ્વાણીજી જતાં ગૂજરાતમાં અસવયોગના યુગના શિક્ષણનો સૂર્ય આશય્યો. એ પછી તો રામમૂર્તિ જેવાને પોપનાર ગૂજરાતમાં ખીલું કોણ નીકળે!

ખીજ વખત ૧૯૨૬ના ગાગામાં રામમૂર્તિને હું મુંબાઈમાં મળ્યો. સરકસના વ્યવસાયથી પરવારી જઈ મુંબાઈમાં આદર્શ વ્યાયામમંદિર બોલવાનું હતું. એની વ્યવસ્થા કરવા તાર કરીને મને એમણે બોલાવ્યો. મારા જીવનમાં વ્યાયામનો આદર્શ સાચી રાખવામાં જે મદદન નદોએ અસર કરી છે તે જ જ: રામમૂર્તિ અને જરનાર મેકફેડન, ખીન્ન અનેકનો હું જોશોમણ છું; પણ મારું જીવન બદલનાર તો આ એ જ, એટલે હું એમના આમંત્રણને પાછું ફેરી રાક્યો નહિ. તે વખતે અમે પશ્ચિમગ્રામમાં રહેતા. રામમૂર્તિ એટલે જયું જ

Ramamurti

૧૧/૬/૨૨

રામમૂર્તિ : રોચ - સંવિદ્યાર સાવજ

મોટા-પાયા પર. એમનું શરીર, એમના વિચાર, એમનો સ્વાસ્થ્ય એટલા જ મોટાં. એટલે ચારપાંચ પહેલવાન, અર્ધા કોટી, નોકરચાકર, માર્ગદર્શન અર્થે પૂજવા અ-વગર ખદારના ચારપાંચ યુવાનો—આ જોઈ દાખરે સમાવવા એમણે હોંઠાને આપો મજસો લાડે લીધેલો. સરકસ કાઢી નાખેલું એટલે નાણુંની જોગવાઈ ન મળે. રામભરોસે બધું ચાલતું. જેતણ રીટાયર્ડ જલ્દે, કેટલાક સૈલિસિટર અને વકીલો તથા શેડીઆઓ એમની પાસે વ્યાયામ શીખવા આવતા. એ રસ્તે એમની ઝંઝાના નિર્વાહ પૂરતી જોગવાઈ થઈ જતી. પણ વ્યાયામમંદિર ખેલવા પૂરતાં નાણુંની લીડ ન લાંબી. એટલે એમનો એ નિરધાર પડી લાંગ્રો. હું પાછો વિદ્યાપીઠમાં આંખો અને રામમૂર્તિ બીજાં ક્ષેત્રમાં ધૂમરા નીકળ્યા. શ્રી માલતીયજીએ એમને હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયમાં રહેવાનું આમંત્રણ આપ્યું. એ પણ સમેગવચાલ ન ગયું. એટલામાં એમને સીમલામાં છાત્રી પર લાખી ઊભો રાખતાં અકસ્માત થયો, જેને પરિણામે ડાબો પગ ઘૂંટી આગળથી કપાવી નાખવો પડ્યો. એની માંદગી-માંથી મધ સાત જ એ ઊઠ્યા અને દમણાં દેવથોએ એ અમદાવાદમાં આપ્યા છે.

રામમૂર્તિનો આગેવાન અને 'કુમાર'માં એની નોંધ એ પણ 'દેવથો' ગણાય. 'કુમાર'ના લેખકમંડળમાં મેં પહેલો પ્રવેશ કર્યો તે રામમૂર્તિનું છાત્રચરિત લખાને. વ્યાયામ પ્રત્યે મારી અભિરુચિ દદ થઈ એ એમના ગાદ પરિચયથી જ. એટલે જ આટલું લખવા પ્રેરણો હતું.

હું ભૂતકાળમાં નજર કેડું છું. મારી નજરે એક દુર્લભ ભીમકાય મદાન વીર ઊભો છે;—એના પ્રચંડ જળના જોગસમાં જ્યાંને જ્યાંની ટાકી નાખતો. આજે? આજે એ આંખો છે: પણ ફિક્કી. આજે રામમૂર્તિ છે: પણ પહેલાંના નહિ. ઉમર થઈ છે; અનૈમિત્તિક રહેણી-કરણીની અસર પણ દેખાય છે. પગ આગવથી સા-રૂરિક વ્યથા અને માંદગીમાં એ વચ્ચે સિધ્ધિ થઈ ગઈ છે: જતાં એમનું જોર, ઉદામ મનોરૂતિ, રચવ-દટ્ટાના અનિવંચિત તરંગ દબી આવ્યાંને એવાં સંદોહિત છે.

રામમૂર્તિની શિક્ષણપદ્ધતિ અને જ્ઞાન કદાચ જાજ-ના તહેરબજરીના સમયમાં પ્રાચીન અને અપૂર્ણ લાગશે; પણ એમનું જ્ઞાન ઉપગ્રોહિયું કે પોપટિયું તો નથી જ. જળની ઉપાસના અર્થે એમણે કોર

તપશ્વર્ષ કરી દત્તી વર્ષો સુધી અસલ કમ વેડી અને જળવાન અને તજ્જોનાં અરણ્ય સેધો એમણે શરીર-વિકાસ સંભો દત્તો. એના પરિણામે જારતવર્ષમાં એમના પગરખામાં પગ રાખે એવો જલિષ્ નીકળ્યો નથી. અનેક પહેલવાનોને એમણે છાત્રનગર પોષ્યા છે, એમને પ્રકાશમાં આપ્યા છે. અનેક કૃષાલેખક દુષ્ટિન નિર્ભળ યુવાન હૃદયોને એમના આશિર્વાદથી. એમના દર્શનથી એમના નામરમણથી અદ્ભુત પ્રે-ત્સાદન મળ્યું છે. અનેક નગામાં શરીરો નવજન પામ્યાં છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ એમણે જ જારત-વર્ષની મહાનગીનો જયકંઠો વગાડ્યો. ગામા, હામા, અદમદમ્પત્ત વગેરે પ્રચંડ કુરતીજાળોને હાથ આપી એમણે જ દિગંતમાં જારતવર્ષની વીરધીનું જોર વધાર્યું. સદગત સંકેત પણ કેવળ જળની દરીસાઈ-માં એમની સરખામણી ન કરી શકો.

રામમૂર્તિ સર્વત્ર નથી: હોવાનો એ દાવો પણ કરવા નથી. એથી જાળના જમાનાના નવા શિક્ષણને અનુકૂળ એમની મનોરૂતિ કે જ્ઞાન ન હોઈ શકે. ગામા કે હામાના જેવી (ગામા કરતાં હામા થડે એમ હું માનું છું) કુરતીમાં નિપુણતા પણ એમનામાં નહિ હોય. પણ શરીરને કેમ કેળવવું એ તો એમના જેવું બીજા કોઈ નહિ. દરી કે કેમ એની મને તો શંકા છે. એમના એ અનુભવ અને અવપાસનો સાથ જેને મળે એ પૂરું આગ્રહાણું.

આવું જાણ્ય ગૂજરાતને સાંપડે એમ છે. ઉત્તર વયમાં એકાદું હીપ્રમંદિર રચાવી તે દ્વારા પોતાના આદર્શો મૂર્ત કરવાની એમની આંતરિક અભિલાષા છે. એની સદગતા અર્થે. ધનિકેના કલ્પદ્રશ જેવું ગૂજ-રાતનું પાટનગર અમદાવાદ એમણે શોધ્યું છે. અહીં જ એ અરોષ આપુ વ્યતીત કરવા માગે છે. કેમ નવજનના—નવયુગના જળવાલો જુદિમાન યુવક રામમૂર્તિનાં જ્ઞાન અને અનુભવને યોગ્ય પ્રવાદના વાળો, જો ગૂજરાતીઓનાં શરીર સુધારવા પ્રયત્ન કરે તો કેવળ રામમૂર્તિના નામથી એ દમરો યુવાનો એ જાવના ઝીંઘતા તેવાર થશે. એમ હું માનું છું પણ આલો ત્યાગીર ગૂજરાતમાં રામમૂર્તિને મળશે કે કેમ એનો વિચાર મને આવે છે ત્યારે મારી શ્રદ્ધા જરા સિધ્ધિ થઈ નય છે.

ભંગીઓની જમાતમાં

તમે 'શાવવાારીનું બોધું' બેધું છે? અમદાવાદમાં તો ભાગ્યે જ કોઇને એ અપરિચિત દરો. ચોમાસું બેધું કે એનું નામ અમદાવાદીઓની અલના ટેરવે રમી રહે. કારણ આ રથજ તો અમારી સાજરમતીમાં કષ્ટસ્તાન જેવું ગણાય. વરસાદ વરસે, પૂર ચડે ને નદીના પાણીમાં દોરદાંખર, માણસ, ઝાડ બધાં કેટલા ય ગાઉથી તણાતા આવે. એ બધાં બેમાં યાપ સાદવાડીના બોયામાં, નદીના પટમાં વહેણી નચ્ચોવચ ચળીઆ, ખાપળીઆ પગેરેની આંદીધૂંડીવાળા એવી તો ત્રણ અંધાઇ છે કે લાલવાસી પૂર છે ને રજાં, પણ તણાતાં ઝાડ ને જનાવર એમાંથી અટકવામાં જ નહિ. નદીનો કચરા અદી એકઠો થતો જોઇને, અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટીએ પણ રાવેરની કચરાપટ્ટી શાદનાડીના બોયા પાસે જ જમાવી દીધી છે. 'પીરાણાના રસ્તે એક ખાણ મટરનાં પાણીથી ભરેલાં ખેતર અને ખીછ તરફ આઠ ફસ ફૂટ ઊંચા કચરાપટ્ટીના ટેકરા. સહેરનાં મૂએલાં દોર, ફૂતરાં, ખિલાડાં-વગેરે પણ તાણીને અદી જ નાળે. બધી રીતે અતકૂળ રથજ જોઇ આના બેથી એક નાની સરખી ભંગીઆના પથ અદી વસી મઈ છે. એમાં રહેનારા 'ભંગીઓ'ને આજના જમાનાનો રજ પણ ના વાસો નથી. 'રવેરવે કર્મવર્ણિત' સૂત્રને એ માનનારા એટલે વાતવાતમાં અસહકાર કરતાં કે હડતાળ પાડનાં થીખ્યા નથી. અવતરે લાંચા આપદાદાંધાં ધંધે કરનારા એટલે આત્મનિર્જીવ કે સ્વાધીનતાની ગાજગડમાં પડતા નથી. ઓએને પણ પતિ જેવો ને જેટલો જ ધંધો ફૂટવાનો હોવાથી એમના સંસારમાં સ્ત્રીવાતંત્ર્ય કે સમાન હક્કની ખૂટો નથી સંભળાતી. વીસમી સદીમાં પણ આવું નિર્જેપ અવન અવનારા આ ભંગી સમાજમાં છેલ્લા બે વચ માસથી હું અવારનવાર બનું છું. એમની સેવા કરવાના સ્વત્વ હેતુથી કે એમનો ઉદ્ધાર કરવાની પરાપકારગતિથી પ્રેરાઇને નહિ, પણ એમનો અવન-વ્યવહાર, એમની રહેણીકરણી તથા એમના આચાર-વિચારનું અવલોકન કરવા. એમનો નિકટનો પરિચય કરાવે આકર્ષક નથી. એમનો નિત્ય સદચાસ પણ

જુજરાનમાં ફાળી વધારે પરિચિત થીયઃ એને વેકાળમાં શિતિકરો (પાણી કાપવાઈ) કહેવા અત્યંત અસહ છે. છતાં અખવાસકની દૃષ્ટિએ આ બધું સદન કરી લઈ છુંઃ જેમ ધાણા અ-ભંગીઓ 'ભંગીઓ' સાથેની સમાનતા દેખાડવાના હેતુથી આજના દેશોદારના મુગમાં ત્રજરે ભાદ કરવા દિંચત કરે છે તેમ. મને યાપ છે કે આજે તો તમે પણ મારી સાથે ચાલો.એવાનું નદિગળે તો તણધવા જેવું તો જરૂર મગશે. આ 'ભંગી'જગને લોકભાષામાં 'ગીધડાં' કહે છે. મ્યુનિસિપાલિટીના ભંગીઓ કાવે તે ધંધો કરેઃ કચરાપટ્ટીનું કામ પણ કરે ને ભણીગણીને 'સાહેબ' પણ બની બધ. પણ કુદરતના આ ભંગીઓ તો એક જ ધંધો કરનારાઃ સફાઇ. સહેરના ભંગીઓ અદીથી કચરા ઉપાડી તલ્લીનાળીને ફૂતફૂલ ચનારાઃ આ ભંગીઓ તો કુદરતનો કચરા જતો ખાઇને જ નોકરી કરનારા. એને પ્રકૃતિની મ્યુનિસિપાલિટી પણ કેવી? માત્ર ગરમદેશોમાં જ આ ભંગીઓ વસે. કારણ ત્યાં સૂરજની ગરમીથી કહોરાણ જલદી ચનાઈ. કોઇ ચર્ચ કે તેને કેકણે પાડવા ગીધ દાજર જ હોય. ચમાર ખાલપાને તો જોવાવારા પણ જવું પડેઃ આમને કોણ જોવાવવા અપરિ એથી જ એમને જિએજિમે ઊડવાની રેય. નજર પણ એવી તોણી. નાક પણ એવું. કદિક કોઇ મરે કે મરતું હોય ત્યાં જિએ ઊડતા એકાદની નજર તો પડવાની જ. પછી જોઇ દો તાસીરો. ચાપ લઇને પહેલું જિનાર આવે. એને ઊતરતું જોઈ દૂર પીનું

હિડનાર પણ એની વાંસે થાય. જીવનને જોઈ ત્રીજું. એની પૂઠે ચોથું. એમ કલ્પકલ્પી. અર્ધાં ગીધ બેમાં થાય. કુદરતના કાનુન પણ એવો. સૌ સૌનાં પચક સંભાળે. પણ જરૂર હોય ત્યાં અર્ધાં દુરજિયાત જવાનું. જમ તો જોણે જોયા હોય તેણે ખરા; પણ આજે તો ગીધ એ જ જમરાજ : મરણની આગાહી આપનાર કાળદૂત. એગની દવાને લોધે આજે આપણે અર્ધા પ્રાણીમાત્ર દયાત છીએ : સુખેથી નીરસી છવન છવીએ છીએ. એગની પાસે કોઇ હડતાળ પડાવે તો પ્રકૃતિનું શું થાય, એ વિચાર કંપાવનારો છે. માણસની પેઠે પ્રાણીમાત્ર મરે છે : એમને કોઇ ઘેરમાં દાટતું નથી કે કોઇ એમની શય ગંગાછમાં પણ પધરાવતું નથી. છતાં દિવિ પણ એમના શય રખડતા જોયા છે ખરા ? એ અધો આ ગીધનો-કુદરતના લંગસિમાજનો પ્રતાપ. એ જ ખરા 'હરિજન'. ગરુડ જેવા હિંસકોના તો પૂતળાં ચેળને, પણ હિડવામાં તો એનાથી ચે ચડે એવા ગૃધ-દેવના ઉપકાર ઠગલેઠગલે અનુભવતો માનવસમાજ એના ગુણને ગણે છે જ ક્યા ? હોય. દયાએસાનો હાથ ઝાલનાર કોણ હોય છે ?

ગીધ (Vulture) ગણાય દિસક. ગરુડ, જાજ, શમળી વગેરેના પિતરાઇ; પણ રવજાવે જોયારાં સાવ નિરુપદવી. શિકારને મારવા કે પકડવા લાયક અંજો જ ન મળે એટલે મરેલું માસ ખાનારાં. તે પણ ચાક-સાતીઆં મળે. એટલું ખાય કે ચાલી કે ઊડી પણ શકે નહિ. આમાં પણ પ્રકૃતિને સંકેત છે. મરેલાને તરન કેઠાણે પાડવાનું કામ પહેલું. તેમ જાજરોજ કોઇ મરતું નથી. એટલે એક પંથ ને દો કાજ. કહોવાણું ચેતું પણ અટકે અને થોડા દહાડા ખાવા ન મળે તોપણ ચાલે. વળી એક ગીધ તો માણસનું મેલું ખાઈને જ છવે છે. શી પરદિતૈકપરાયણરુતિ !

અર્ધા ચે ગરમ દેશોમાં ગીધની વસ્તી હોય છે. આફ્રિકાનાં ગીધ તો ખાસ જાણીતાં. ભારતવર્ષમાં પણ એમની કેટલીક જાતો થાય છે. છતાં અર્ધાનું કર્તવ્ય એક જ : મરેલું માંસ ખાવાનું. એટલે એમના જાણ દર્શનમાં માત્ર રંગ કે કદના ફેર સિવાય જીજી અસમાનતા નથી દેખાતી.

ગીધને કોણ સુંદર કહે ? નજરે જોયાં પણ ન મળે એવાં કુરૂપ. છતાં જ્યારે આરામથી જોતાં હોય કે હિડનાં

હોય ત્યારે દમામવાળાં દેખાય. એમાં ચે રચર વિસ્તારેલી પાંખો વડે દવામાં, એ હોયે અન્યાયત ગતિથી તરતાં હોય ત્યારે તો એમના દેહની તમામ જીવણનાં દર ચક્ર, એ અત્યંત ગૌરવવાળાં અને આકર્ષક દેખાય.

એમને કોણ નથી ઝોંગખતું ? એડોળ ભારે શરીર. માથું અને મરદન વાળ ચિનાનાં-સાવ જોડકાં. દેવજાવે દિવાચર. એકબવાયાં અતડાં ફૂંકે, ખાવા બેમાં મળે ત્યારે પણ ભારે લાડવાડીઆં. કૂદે, કેકડા મારે. મારામારી કરનાં હોય તેમ એકજીભ સાથે છલાએડી કરે. છતાં ભારે જીકણ. શિયાળાનું કે ફૂતડું પણ સામે થાય તો જન્ય નાહાં.

૧ આપણા ગૂજરાતમાં જ જાતનાં ગીધ થાય છે. એમાંનું એક (Vultur Monachus) Great Brown કે Cinereous Vulture 'કાણું ગીધ' તો માત્ર શિયાળાના દિવસોમાં જ આવનાઈ અને તે પણ કલ્પિક જ નજરે પડે.

૨ જાડીનાં પાંચ સ્થાનો નિવાસ કરનારાં. તેમાંનું અત્યંત પરિચિત અને ફેરફાર તથા મજેગાગ જોવામાં આવતું ગીધ તે Indian White-Backed Vulture (Pseudogyps Bengalenses). વેદવારામાં એ સિત્તિકક્ષી-સફેદ કાખવાળું-નામે ઝોંગખાતું. એને આપણે 'ગીધ' એવા સાદા નામે જોક્ષાપીએ છીએ. ઘેરા ધૂળીઆ રંગે : હેટથી સાવ કાણું દેખાય. એની ખીજ હેઠલા લાગમાં ધોળી. એને ઝોંગખાવાની નિશાની જોવો, હોડે ત્યારે, પાંખોની નીચે આડો સફેદ પટો દેખાય છે. માથું તથા મરદન સાવ વાળે વિનાનાં. તે પર માત્ર આછી પીળી ફેવાડી. માણસની વસ્તી એને મળે, એટલે એનાં રહેણાં ગામની નજીક જ હોય. પીયળ, વંડ, તંબુડાં, આંગળ વગેરે ઝાડ પર મોટામોટા માળા જાંધે ને માત્ર એક જ છુંકું ચૂકે, મરેલું માંસ ખાય. પણ જુએ મરતું હોય તો સાવ, દેડકાં, કાચડાં, તીડ વગેરેને પણ છોડે નહિ.

૩ એનાથી ઓછી વસ્તીવાળાં જાડીનાં ચાર. એમાંનું એક (Orogyps Calvus) Pondicherry કે Black Vulture-'શબગીધ' નામે જાણીતું છે. એ રહે છે તો દરેક જગ્યાએ; પણ સામાન્ય ગીધના જેટલા વ્યાપક પ્રમાણમાં નહિ. વળી એ ટોળે મળી રહેતું નથી, પણ દુઝર છે, જીવન ગીધથી છે તો

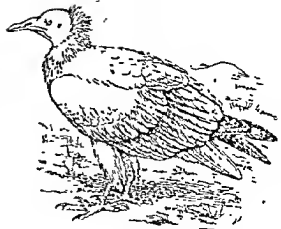
* લાલરિશ શબચીપ

નાની કાઠીનું પથુ રવ-
લાવે ખૂણ તીધું. મિ-
નનુ. વાતવાતમાં
લડી પડે. એ જ્યારે
મિજગાલીમાં આવે
ત્યારે સૌ એને માર્ગ
આપે. મોટાં છતાં
એને જોઈ જીવન બંધ
ગીધ રસ્તાં માપવાનાં.
આ એકલું લહેરથી
ખાધે નાપ અને જીવન
દર જેટલી જોયાં કરે.

એનો દેખાવ પથુ
એના વ્યક્તિત્વને વં-
ધારનારો. કાલ માથું,
કાળું શરીર, છાતી મોટે
લાગે સફેદ. સાયળ

પર ધોળાં આખાં. આંચ કાળી, પગ રિંછા લાલ
રંગના. શિયાળો આવે કે ગામને પાદરે કે ખેતરમાં ગાડ
પર બેઠજી દાઘના માળા ગાંધી, લીલાં કુણાં પાદગાંધી
ઢાપ અને છુંકું મૂકે.

૪ ગામડામાં લોકો ગામ બહાર મેદાનમાં વનજર
નાપ છે ત્યાં ઘણી વખત શમળી જેવડું મેલા ધોળા
રંગનું પક્ષી ફરતું જોવામાં આવે છે. એને લોકો 'સફેદ
શમળી' કહે છે. પથુ એ શમળી નથી: ગીધ છે.
બધાં ગીધમાં નાનામાં નાનું એ. જીવન ગીધના જેવું
ભારે શરીર કે જાડું બાંધે બાંધવાની તાકાત ન હોવાથી
અને મોહું ખાઈને જ શવરું હોવાથી આ ગીધ બધાં
ગીધમાં દલકામાં દલકું અને ધૂણાદાદ જન્યું છે. એનું
નામ જ 'લેગી': Scavenger Vulture (Neo-
phronginginianus). શરીરનાં જોડાધાતનું. ગળા
ફરતો બિલો પીછાનો ગલપટ્ટો. પીળાઆંચ. વાળ પિનાનું
જોડું મોં પથુ પીડું. પગ પીળા રંગના. એના નાના
શરીરનો લીધે જીવન ગીધ કરતાં વધારે ચપલ અને
સ્પર્તથી દરીદરી શકે છે. ભરે જાડું બાંધે ન શકે, પથુ
એ બેઠે ત્યારે આંખ તો ખેંચે જ છે. અને જીવન ગીધ
જેવું એ માવ કદનું પથુ નથી. વસંત ઋતુ એના
સંવનનનો સમય છે.

બધાં ગીધમાં નાનામાં નાનું
'સફેદ શમળી' નામે જોવાતું ધોળું ગીધ

૫ બાટી રલાં બે: Bay Vulture (Gyps
fulvescens) અને Long-Billed Pale-Brown
Vulture (Gyps pallenscens). આમાંનું પહેલું
ગુજરાતમાં ઘણે કેકાણે જોવામાં આવે છે, પથુ મોટા
પ્રમાણમાં નહિ. અમદાવાદમાં નથી દેખાતાં. જ્યાં રહે
છે ત્યાં ટોળે મળીને.

દેખાવે ઘેરા બાટી રંગનું. છાતી તથા પેટ ઘેરા
ચળકતા લાલ રંગનાં. માથું ધોળાં ગ્રીષ્માં પીછાંધી
છવાયોલું. ગરદન ફરતી સોનેરી પીછાંધી આવર. આંચ
પીળા કે લીલારાપડતી. પગ પીળા. એના માળા ટેકરી-
ઓ પર બેઠાં આડમાં ગાંધે છે.

૬ હેલ્લું Long-Billed Vulture. આ ગીધ
આફ્રિકા પર માળા નથી ગાંધતું, પથુ પદાડ કે ટેકરીઓ
પર માળા ગાંધી રહે છે એટલે સપાટ મુલકમાં આજું
દેખાતું નથી. ભવચૂંતિનો 'ઘુમરાજ' (વિતરણ ચરિત્રમાં:
આર્મીડમ્મિન્ગ્સ હિપ્પરે ઘુમરાજસ્ય વાલઃ) આ જ દર્શો.

એને નાના દત્તા ત્યારે ઇશ્વર જે કરે છે તે
જાણું સમજીને જ કરે છે એમ માનતા. છતાં ગીધ જેવાં
પ્રાણીને ચરજ્યામાં દૈવરે કદાચ વાપર્યું છે, એમ
માનતાં જતા અચકાતા. દલુ પથુ ધણીને એવો વિચાર
આવતો દર્શો. પથુ ગીધની ઉપયોગિતા જણાવા પડી,
એનું શવન અત્યંત આવરપક અને પ્રાણીમાન્યું
પરોપકારક છે, એ ગ્રીષ્માં પડી આ દમ્પત્ત યતા
પડી પ્રત્યે કયા ગુણને માન નહિ ઉપજે?

બે વર

તરવું એ આપકળા

તરવું લાંબરું તરકરતું, નાકી ને વળી ન્યાય,
રામ પાપ ને પારખી, એ આડઆપકળા,

મારે પાંખો હોત તો દગામાં પેલી સમજાની
માફક ઊડવામાં કેવી ગયા પડત! જળીનથી અદર,
બલે કાંઈ જ આધાર વિના, છતાં પડવાના ભય
વિના, એવી મસ્તીથી લટકવામાં એને કેવી લહેજત
આવતી દશે! અહા! હવે તે પાંખો અરધી બંધ કરી
નીચે ધસે છે ત્યારે તેના આખા શરીર સાથે ધસાઈને
જતી હવા તેના લોહીમાં કેવી તાઝગી બરતી દશે?
કમાલ! એમિતી તે વળાંક લઈ ઉપર ધસી! અને
આદ' પાંખો મલાવ્યા વિના તે કેવી ખુમારીથી
આગળ ધસી જાય છે! અરે! મારે પાંખો હોત તો!

બાલ્યાવસ્થાનું આ દિવાલવચ્ચ (જેનો સોનેરી
રંગ પરીઓના જમતને એવું આકર્ષક બનાવે છે) એ
બલે પહેલી જ વાર મૂર્ત સ્વરૂપ લેતું હોય એવો,
પાણીમાં ડૂબ્યા મારી સરસર કરતાંકને પાંચ વારને
આંતરે વીકળવાનો પહેલપહેલો અનુભવ લાગે છે.
પાંચ વર્ષની વયે પોતાને પાંખો ન હોવાને કારણે
નિરાશ થએલો બાળક જ્યારે વર્ષની વયે જ્યારે જુએ
છે કે પોતાને પાંખો તો હતી, પણ માન જ્યાં તે કામે
લગાડી શકાય તે પ્રવાહી હવા કરતાં જરા વધુ ધટ
હતો એટલું જ, ત્યારે પાંખું બાલ્યાવસ્થાનું એ કેદવના-
જગત (જે કે પહેલાંના કરતા કાંઈક ઝાંખા રંગમાં)
એની આંખ આગળ દાજર યાદ છે; અને તળાવ,
નાદી, વાન, સમુદ્ર કે છેવટ પાણીથી બરેલી કોઇ પણ
મંદી ખાડ એનું માનીતું વિદારસ્થાન બની રહે છે.
તથા જે થોડાંકણો વળત એ અનુભવનું આકર્ષણ
તીવ્ર રહે છે ત્યાં સુધી એના જીવન પર રોમાંચની
આછી, સુરખી પથરાએલી રહે છે.

જીવનનો આ રોમાંચ એની મેજે જ આવે છે.

અને મારે જ તો તરવાની કળાને લોકકહેવને આપ-
કળાની ગણતરીમાં મૂકેલી છે. માત્ર એને સાધન તરીકે
એક જ વસ્તુની જરૂર છે, —તકની; અને તેથી જે ટોડો-
ને એવી તક નથી મળી શકી, એટલેકે જેમને લોકોને
પોતાને તરવાવાળાઓની કૃપા આપતી હોય અને પાસે
જ પાણીનો ખાડો લાથો પડ્યો હોય એ જે અકસ્માત
ઓછાસાથે ચવાનો જીવનમાં પ્રસંગ જ સાંપડ્યો નથી,
એવા લોકો જ માત્ર જીવનની લાંબી મજલમાં પણ
આ રોમાંચક અનુભવ લીધા વિના ચાલ્યા જાય છે.

તમે કહેશો: 'એવા માણસોમાં તરવાનો શીખ
જ નહિ હોય.' પણ એ વાત માની શકાય એમ જ
નથી. એ પણ માણસો છે, એમની નસોમાં પણ તંદુ-
રસ્ત, ગરમ લોહી ફરે છે, અને એ લોકોને ઉનાળાના
મધ્યાહને જળાશયની શીતળતા જરૂર રચીકર લાગે.
એ માણસોનાં શરીર ઉપર પણ તરવા અને એની
નીચે ઝાનતંતુઓ છે; અને એ ઝાનતંતુઓને પાણી
સાથેનો મુલાયમ સ્પર્શ અને ધીમું સરણ જરૂર ઉત્તેજક
લાગે. અને છતાં તરવું નહિ જાણનાર આપણે ત્યાં
ઘણા છે. એનું કારણ?

કારણ કે આપણે વીસમી સદીમાં સુધરેલાં માન-
વીઓ છોએ આપણા ગામમાં અખાડો હોય ત્યારે
જ આપણને જીવનની અનિવાર્યતા-શક્તિની કીમત
સમજાય. આપણા ગામમાં તરવાની કક્ષણ હોય ત્યારે
જ આપણને તરવા જવાનો 'આહવા' આવે! આપણે
જીવનની સાદામાં સાદી વિશ્વોત્પાદક પ્રજા એપી મારફત
જ શીખીએ; અને તેથી 'કેમ તરાવ?' એ કાંઈ એપી
આપણને બનાવે નહિ ત્યાં સુધી આપણે પાણીમાં
પડવાનું જોખમ ખેડી ન શકીએ! નહિતર તો તરવાની
કળા જે પાણીમાં જ સંપૂર્ણપણે સમાઈ રહેલી છે.

કોઇની શીખવી નથી શીખાતી એવો ઈકરાર કરવા છતાં શ્રી હરિકૃષ્ણ વ્યાસ આ
લેખમાં એ કળાની એવી ગતો બતાવે છે જે કદાચ એવી રીતે કોઇએ નથી બતાવી

ને ત્યાંથી ઉપાડીને અહીં કાગળ પર લાવવાની પણ મારે શી જરૂર?

તમે કદાચ વક્રીલ દશો તો દમણાં જ મને ગળેથી પકડશો અને મેં ઉપર પૂછેલો પ્રશ્ન મને જ સામો પૂછશો. તમે કહેશો: 'મિસ્ટર! તમે તરવાની કળા ઉપરનો ચોપડીઓની મસ્કરી કરીને પોતે જ આ શું આદ્યું છે?' પણ મારો ભાંગ્યોતરવો જવાબ કહું કે એ ચોપડીઓ 'કેમ તરવું?' એ શીખવવા વાન કરે છે, તમારે મારો હેતુ 'તરતાં કેમ શીખવું?' એ 'પ્રશ્નો' જવાબ આપવાનો છે. પણ આપણે એ બે દષ્ટિગિદ્યોના વચ્ચેના તફાવતની ચર્ચામાં વખત વીતાવવાને બદલે ચૂળ વાન પર જ આવીએ.

તરનારાઓનો સામાન્ય અનુભવ તો એવો છે કે તરતાં શીખવા માટે જોડેલો વખત ચોપડીનાં પાનાંમાં ગળાય છે એટલો વખત જો પાણીમાં જ ગાળવામાં આવ્યો હોય તો પછી એ ચોપડી વાચવાની જરૂર જ ન રહે. અને એ ચોપડીઓ વાંચ્યા પછી પણ વાંચેલું સમજવા માટે પાણીમાં તો જવું જ પડે છે! અને તેથી-તરવાની કળા ઉપરનાં મેટામેટાં પુસ્તકો-માનું ધણુંપણું તો નકામો જેવું જ હોય છે. મારી સામે એક અત્રિશ્ચ અંચ-પ્રકાશકનું સૂચિપત્ર પડેલું છે. એમાં તરવાની કળા ઉપરનું એક પુસ્તક આદિ સિ-લિંગનું બનાવ્યું છે. એમાં બીજાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હોવાથી હું માનું છું કે એ પુસ્તક વાંચ્યા વિના માત્ર પાણી સામે મેની બાંધવાથી જ ન શીખી શકાય એવું એમાં કાંઈ નહિ હોય; અને તેથી એ પુસ્તકો વાંચનારાંઓ ઉપર મને દસવું આવે છે. માટે તરવાની કળા સંબંધે તરતાં શીખનારે બીજા પાસેથી જાણવું પડે એવું અનિવાર્ય તરવ જ માત્ર આ ક્ષેત્રમાં સમાવવાનો મારો યત્ન છે.

એ દષ્ટિએ આપણે તરવાની ક્રિયાનું પૃથક્કરણ કરીએ તો સામાન્ય રીતે માણસ પાણીમાં આરામથી આમતેજ ફરી શકે તે પહેલાં તેનામાં આટલી વસ્તુઓ આવવી જોઈએ:

(૧) પાણી એ ડરવા જેવી કોઈ બંધકર વસ્તુ નથી. પણ દવા અને પૃથ્વી જેવું જ એક નિર્દોષ તરવ છે; તેમજ તેની અંદર કોઈ શક્તિ કે કોઈ એરી જળાવર છુપેલું નથી એ જાનવી ખાત્રી.

(૧) પ્રથમ નોકને હાથ પડે બંધ ફરી પાણીમાં રહેવું. પછી ધીમેધીમે હાથની મદદ વિના આસ ફેરતાં શીખવું. આગળ જતાં ધીમેધીમે હાથને લઇ લઇને એમ જ પાણીમાં રહેવા યતન કરવો.

(૨) પાણીમાં થોડો વખત રહી શકાય એટલો ફેરસાં ઉપરનો કાણ

(૩) ગોં, કાન, નાક વગેરે પર પાણીના છાંટા પડે કે થોડું પાણી અંદર ચાડ્યું જાય તો તે ચલાવી લઇ તેનાથી અકળાઇ ન જવા પૂરતી સહનશક્તિ.

(૪) શરીરના બીજા રનાયુઓને આરામ અને હાથ તેમજ પગના રનાયુઓની એકતરફી ગતિ,

આ બધી જાગતો આમ છૂટીછૂટી એટલી સાદી લાગે છે કે આપણને એ દરેક ઉપર દસવાનું મન થાય. પણ સૂચન એવા વાંકાચૂંકા અને ભાંગેલા છુટીછુટી ધાતુઓના ટુકડાઓને એક જ મુસમાં ગાળીને લાગામાં નાખનાં જેમ શિષ્ય જન્મે, એમ આ બધી સાદી વિગતોને એક જ લાંબામાં ઉકાળીને લાગો પાડો એટલે એનું નામ 'તરવાની કળા!'

અને હવે અહીં આપણી વ્યવસ્થાશક્તિની જરૂર પડશે. જેમ આપણા દુનરઉદ્ધાગના પ્રદેશમાં એક કરણાનું એક જ જતનો માસ બનાવે છે, એમ સાદીરિક કે ગાનસિક કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પણ આપણે શીખવાની બધી વિગતોને છૂટી પાડી નાખી એ દરેક

(૨) શરીરને પા-ણીમાં કુદાડીને, પાણી એને જે સિવાયમાં ફેરવે એમ ફેરવવા દો. તમારે આસ તે-શી સજવા સિ-વાય બીજું કાંઈ જ કરવું નહિ

કાંચડ બહારવટીઓ

‘... સાહેબ છેતરીને જ એવા છેલ્લે રે નહોતા મારવા.’

(સાકળીને)

ક ઝંઝની સરદદ પર આધોધ નામનું ગામ આવેલું છે. આધોધથી થોડે દૂર, માનભી વદાવસોધ ગોઠમાં જેમ બાગક બિંદુ રહે તેમ આધોધની ગોઠમાં સિવજીબા બિંદુ છે. એ ગામના દેશ રજપૂતોનાં પરાક્રમ કચ્છ-કાઠિયાવાડમાં મસહર છે. એમનાં યશોમાનો અને રાસડાઓ આજ પછી કચ્છ-કાઠિયાવાડને માગડે-માગડે મવાય છે.

વર્ષો પહેલાં કાંચડ નામના દેશ રજપૂતની આજી કચ્છના વાગડ વિભાગમાં વર્તતી હતી. એ રજપૂતની સોદા નેથી પીળી કાંચ, મોટી બે આંખો, ગોઠવથી મે લાંગા એના બે દાચ, અદેશની દદ અને પ્રતાપી રજાઓ એના પ્રત્યે માન ઉર્ધ્વવે તેવાં હતાં. એનું કોવન, એની પંદાળાછ, એની નિશાનગાછ અને એની લાડવાની ચપગતાથી એનું નામ આખા મે કચ્છ, મોરબી અને માળીઆ પ્રદેશમાં જાણીતું થયું હતું.

આધોધ ઉપર મોરબીનું શાસન વર્ષો થયાં સત્તા બોમ્બે છે. સાગ મે કચ્છ પ્રદેશમાં સોનાની યાજી વચ્ચે ‘લોહાની મેળ સમું આ એક નાનું ટપકું કચ્છના શાસનને આસળ થઈ પડ્યું છે.

દેશ કાંચડનો મરાસ આ ગિથ પ્રદેશની વચ્ચે જ આવેલો હતો. ‘એ મરાસીઓ રજપૂત પોતાના મરાસની પારદેર કરતો, નતમહેનત કરતો અને પોતાના કોઠારો લાંબા રાખતો. કાંચડની ડેલીએ અનેક પારદાયરો જામતો, કમુંગા નીકળના ને સીર્ષકયાઓ યતી. કાંચડનો શર સ્વભાવ આવનારને પૂછતો, ‘કાં તારી ચાલુછી દેહમાં આંખળ આંચીને ?’ અને પછી એ માણુકોને મણુમણુ ધી ધીવડાવતો દુકમ કરતો. ‘તારી ગોળી તો જરાજર નિશાન પડેજ પડી હો !’ એમ કહી નિશાન તાકનારની તે પીઠ યાગડતો સીર્ષ પાછળ મોડો થઈ જનાર કાંચડનો રવમાવચેદિશાએ જણીતો થયો હતો. એની ડેલીએ દંરોજ આવ્યા અવનવા પ્રયંત્રો જાના.

એક દિવસ કાંચડ માતાના મંદિરથી ધેર આવ્યો ત્યાં એને જાણ આપે આધોધના વાવજી કોઠારે સિવજીબાની આજીબાટી કરવાના હુકમો કાઢ્યા છે. કાંચડની વચ્ચે આવા, એની

આંખોમાં ઘેરી રતારા આવી અને આવનારને કહે કહ્યું. ‘બેલી, કોઠારને દેશોઓના મરાસમાં દાચ નાખજ-નું કાણે શીખવ્યું ? દેશોઓના દાચ એણે જોવા નહિ હોય ! નહિતર આવા હુકમો ન કાઢે. જા, તારા કોઠારને જમી કહે કે આ વાન પરથી ઊતરી જવ. જમીને જ જમી હો ખાપ !’

પછી રાત્રીએ મરાસીઆઓની કપારે પછી પછી નથી હોતી. મરાસીઆઓને પીડી નાખી તેમને પ્રેરક કળા કરી લેવાની મોટી રાત્રીઓની લાવસા ઇતિહાસમાં નવાં ને ત્યાં નજરે પડે છે. એક માસની અંદર તે મોરબી રાત્રી દેશોઓના તમામ મરાસ કળા કરી લીધે.

કચ્છના એમી જેવો જૂનો એ કંથકોટ, ધીરંગીરપુણે કચ્છનાં પ્રખર તાપ અને દંડી સદન કરતો કચ્છના વાગડ વિભાગમાં આડો પડ્યો છે. એના ઉદરમાં રહી કચ્છનાં યજ્ઞાંયે જવાદુરજવાદરવીઆઓએ કચ્છ જવાદરવતું મોટી અનેક રાત્રીએ લસ્યા છે, એટલું જ નહિ પછી કંથકોટની મીડી દુદ્ધે એ જવાદરવીઆઓની પેડીઓ ઊછેરી વર્ષો સુધી એ જવાદરવતું છવાયું છે.

વેર લેવાનું મન ધાવ એની એક સાંજ હતી. કંથકોટના ઉદરના એક ખૂણામાં પરચર પર ભેસી કાંચડ પોતાની બંદૂકની નળી સાદ કરતો હતો. તેની આસપાસ તેના સાથીઓ પછી પોતાના કામમાં રોકાયા હતા. કાંચડનું ધર, તેનું રાયરવીલું, ભેંસો અને ગાંધે કંથકોટને શરણે આવી પડ્યાં હતાં. પોતાના ભવિષ્યદ રચવા અને તેમાં સફળ થવા કાંચડે આ બધું કર્યું હતું. કંથકોટમાં એને થકા હતી, એટલે એ સ્થળ એણે પસંદ કર્યું હતું. દેશોઓનું આખું કુટુંબ મોરબી રાત્રી સામે જવાદરવટે ચડવા તૈયાર થયું હતું. મોવડી કાંચડના બાં-જોલીઓ, હોરઓ અને સમાચો જાંબો કંથકોટમાં આવી વાસ કર્યો હતો. કાંચડની તાલીમે એ જ્યાં મે મરાસીઆઓ દેંક મુદતમાં જ દમરોને પૂરા પડે તેવા ઝડપી, કુનેદખાજ અને તાકનાર જવાદરવીઆઓ જાન્યા હતા. વાવજી કોઠારને દેશોઓ તરફી સમજ જવા અનેક મે મળ્યા હતા. કોઠારના

વેર લેવાનું મન
થાય એવી એક
સાંજ હતી કેવ-
હાટના ઉરના
એક ખુણામાં
પથ્થર પર એરેલી
કાંચડ પોતાની
બંદૂકની નળી
સાફ કરતો હતો.

દરબારમાં જતો જઈ કાંચડે વીનવણીગો કરી હતી.
કાંચડનો આત્મા પ્રભુપરાયણ હતો. એ વીર મરાઠીઆ-
ને શક્ય તેટલી જમી સમજાવટ કરી તેડ લાવવાનું
હીક લાગતું હતું. પરંતુ કાંચડના જમા પ્રવલો નિષ્ફળ
નીવડયા હતા અને નહૂટકે એને પોતાનો હાથ જમાવ-
વાની જરૂર પડી હતી.

મધ્યાહનનો સૂર્ય તપ્પો હતો. મેરણીની જાગર
ભરપૂર હતી. કાંચડ અને તેના પચાસ સાથીઓ મારતે
થોડે મેરણીને સીમાંડે આવી પહોંચ્યા. કાંચડ ન જાણે
તેમ જોનજોનાંમાં પચીસ થોડેસવારોનો મેલવડી કાંચડ
જાગરના મોડ વચ્ચે આવી કાઢો. ઓચિંતા ગોળીના
બહારથી, તણવારોના સમકારાથી, આશ્ચર્યના હુમલા-

પી, ગળદના લોકો માલરા પની આગતેમ નાસવા
જાગ્યા. કાંચડો લોહીની નળીઓ વહેવડાવતી ન હતી.
એને પોતાની તકવાર નિદોષ માનવીઓ પરમજાવતી
ન હતી. એને તો ગોરળી દોકારને પડકારવા હતી.
પોતાને યજ્ઞેલા અન્યાયનો અદ્વેષ ગોરળીને લૂંટીને
લેવો હતો. કાંચડા સાથીઓ મોરળીની અંતર લૂંટવા
જાગ્યા. કાંચડ જેઠીઓની રક્ષા કરતો લરખાતર પચ્ચે
આમતેમ દરવા લાગ્યો. ગોરળીની પોલીસ આ દેહ-
ઓને દહીવવા આવે તે પહેલાં તો થોડો દિવસે અંતર
લૂંટી કાંચડ તેના દેહ સાથીઓ સાથે ગોરળીને પા-
ધરથી રવાના થઇ ગયો. ગોરળી દોકારનું આ જાગવળી
રવમાન થયાં. મુડીભર દેહોએ કચડી નાખવાનો તેણે
નિર્ણય કર્યો. દેહોનો સચરો સાથે એક પોલીસ અમલ-
દારને દેહોએ જીવન પકડી લાવવા તેણે રવાના કર્યો.
વાગડની ભૂમિથી અપરિચિત એ પોલીસ અમલ-
દારે દેહોએ પકડવા વ્યર્થ કાઢ્યું માલો. દેહોએ કંચ-
કોટના કુંગરમાં બસે છે એ વાગ એને કાગે આવી, પરંતુ
કંચકોટમાં દાખલ થયાની એની દિગત જ આવી નહિ.

થોડા દિવસ આમતેમ રખડી, ગોરળીની પોલીસ
પાછી મોરળીને પંચે પડે છે એ વાત ત્યારે કાંચડે
જાણી ત્યારે તેને પોતાનો કાય ને શક્તિ જનાવવા તેણે
પોલીસનો પીછો પકડ્યો અને મધરાતે ત્યારે મોરળીની
પોલીસ નિરાંતે જાગતી હતી ત્યારે તેને આરે જાણુથી
ધેરી લઇ કાંચડે એ પોલીસ અમલદારને જમાડ્યો.

‘કાં, સાગ ! અમારું વેર તમારી સાથે ગયું, હો !
અમારે તો દોકાર સાથે વેર છે. અમને જાલવા હોય તો
તો દોકારને જ મોકલજો.’ કાંચડ છટાથી બોલ્યો.

‘કાંચડ ! ગોરળી શબ્દ સાગે તારું જોર નહિ આવે.’
પોલીસ અમલદારે જવાબ આપ્યો.

‘સમજ્યો, સાગ ! દવે તો તમને હોઝાવડા ગોરળી
દોકારે પીગ્યને મેલવે પડશે. દોકો, અમારા કંચકોટમાં
દેહો કરો અને દેહોઓનાં જેતરોનાં માટે જાલરો આપો.’

કહે છે કે કેટલાક દિવસ ગોરળી પોલીસને અ-
ટકમાં રાખી કાંચડે તેને છોટી મૂળ અને આ જનાવ
પછી તો અનેક વખત ગોરળી શબ્દનાં કેટલાંયે
મામડાં દેહોએ લૂંટ્યાં. દેહોએ દેશી અમલદારોથી
નહિ પકડાય એ વિચાર કોણ જાણે કેમ મોરળી
દોકારને આપ્યો અને દેહોએ મહાન કરવા દોકારે

એક ગોરા અમલદારની નિમણૂક કરી.

મુખાલ્ફ નથા પછીની એક આદલાક લિજ્જત
સાંચ હતી. તે સાગે અકરમાનથી ગોરાની પસંદગી.
અને દેહોએ બેરો થયો. દેહોએ વાવલ કરત.
ગોરા તો ગોળાઓ છોડતા જ લાગ્યો. પોતાનો જવાબ
કરતો કરતો, મોલીએ એસાણ અચરતો, ‘શાગ’,
‘વાદ મેલીકે, વાદ’ ‘જાપો મારો’, ‘જરા આથમણ’
‘છએ જાપ’ વગેરે ઉત્તરોનાઓ આપતો કાંચડ આજ
વધતો મોલો. છેવટે એક જાડા થડી એ.થે તે જોલો
રતો. ગોરા દવે કાંચડથી માત્ર થોડે જ દૂર હતો.

‘સાગ, અમારાં વેર તો મોરળીના દોકાર સાથે
છે. તમે નાદક કાં દુઃખી થાઓ છો ? સાગ, છત્ર
વડાનો દોષ તો દથીઆર હેડાં મેલો; નહિતર જ્યાં મે
ઓં પર સુધ મેસરો.’ કાંચડા અવાજમાં નિમજ્જના હતી.
પહેલાં તો ગોરાએ કંઈ જવાબ ન વાળ્યો. તેણે
ગોળાઓ વરસાવવા જ માંડી. ગોળાઓ જાડા થડાં
પરોવાઈ જતી હતી.

દવે કાંચડ કોપે બારાયો. એણે ભૂલ્યાં અવાજે કહ્યું.
‘એ સાગ, મેલ દવે; નકર ધૂળ ચાડતો થઇય. તમે પાડતા
આટલી વાર લામશે !’ એમ કહી કાંચડે ગોળા છોડી.
ગોરાના કાન પાસે મૂસનારો કરતી ગોળા ચાલી ગઇ.

તો ય ગોરા ન માન્યો.
‘લે સાગ, મેલ દવે.’ અને પીછ જ પૂજે ગોરાની
ટોપી કપાંચ દૂર જઈ પડી.

‘માન દવે ! નકર ત્રીજી ગોળા તારું કપાળ
વોંધશે.’ કાંચડે જરા કાય થંભાવ્યો.

ગોરા દવે સમજ્યો કે તાકનાર ઉરતાદ હતો; અને
પોતે નહિ માને તો દગળાં વોંધાઈ જશે એમ તેને
લાગ્યું. દવામાં એણે પોતાનું મૃત્યુ આવવું જોયું વિના
વિલંબે એણે દથીઆર હેડાં મેલ્યાં. દેહોએ મદત
કરવા નીકળેલા ગોરાને દેહ પાસે નમી જતાં જરા મે
નાનમ ન લાગી. પીરના જીવને નથા વરતી; એ તો
પીરત દેખાડનારને વરે છે એ રજપૂતોનું મુત એ
આસમાની કીટીવાળા ગોરાને સમજાયું ન હતું.

‘સાગ ! ફરી પાછા ન આવવાનો કેલ અપો
તો મોરળીને પાધર પહોંચતા કહું, અને નહિતર કંચ-
કોટના દેશન કરાવું. અમારાં જરજાજરીનો શરલો ને
વાલું છી ક્યાં ય નહિ થાય !’ કાંચડ પોતાના જળી

સ્વભાવ પ્રમાણે બોલ્યો. પાછા ન આવવાનો કોણ દહ નવું છવનર મળ્યું સમજી ગોરો પલાયન કરી ગયો.

મોરળીના દોકાર પાસે કાંચડો દંદાવવા દવે એકે ઉપાય રહ્યો ન હતો. દેદાઓ કમ્ચમાં છે, વળી કંચકોટમાં રહે છે; કમ્ચી લોકો જ એ કંચકોટ ને એના રસ્તાથી અરાગર જાણકાર છે; કમ્ચ રાજ્યનો પણ દેદાઓને દંદાસ આપવામાં હાય છે; કમ્ચની પોલીસ જાણી-જોઇને આપ આડા કાન કરે છે; આપ આને કવિયારોની ગમગણમાં દોકાર પડ્યા. દેદાઓ પરનું પોતાનું વેર શેવાની એમની વૃત્તિ દિવસોદિવસ વધુ ને વધુ સતેજ થતી ગઇ, અને છેવટે તેણે અંગ્રેજ સરકારની મદદ માગી.

કમ્ચમાં ત્યારે રાજ્યો પ્રાગમત્તનો અમલ હતો. કાંચડ અને તેના સાથીઓને પકડી, સરકારને સોંપવાનો અંગ્રેજ સરકારનો દુકમ રાજ્યો પ્રાગમત્તને મળ્યો. ત્યારથી રાજ્યોની ચિંતા વધી હતી. દેદાઓએ જખ્ખર બહારવટું ખેડ્યું હતું, પરંતુ તેઓએ કમ્ચનું એકે માર્ગ ક્યારે મેળોયું ન હતું. પ્રાગમત્તને તેઓ પોતાનો ધણી ભેખતા અને ધણી મે ધીમાણીમાં ‘જીએ રા’નો જવધોય કરતા. વળી દેદાઓના ગોવડી કાંચડને રાવે પૂરો ગિજાન્યો હતો. એ વીર ગરાસીઆને હાથેપગે જંજીર નાખવા ગયનું હુકમ કેમે કરી કબ્જા કરતું ન હતું. પરંતુ અંગ્રેજ સરકારના દુકમનો અમલ ન કરવે એ એથી મે મોડું કામ હતું. એક જાણુ વીર ગરાસીઆ પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ અને જીજી જાણુ અંગ્રેજ સરકારનો કડક દુકમ એ મે વચ્ચે જોખાઇ રહેશે હાય દિવસ ગાળતો હતો. પરંતુ છેવટે સરકારનો આખરી દુકમ છૂટ્યો અને રાવે ન છૂટકે પોલીસ અમલદાર આમુમિયાને મોક્ષાન્યો.

‘આમુમિયા! છેલ્લે તો દવે પકડવા પડ્યો. સરકાર માને એમ નથી.’ કમ્ચના લોકો કાંચડ અને તેના સાથીઓને ‘જેલ’ નામથી જ સંબોધતા હતા.

‘જાવા, દુકમ કરો એટલે પકડી જાનું.’ આમુમિયાએ દુકમ માગ્યો.

‘મધુ આમુ! છેલ્લેનો સરકારના હાથમાં સોંપવા એ વિચારે મને નથી મગતો.’ રાવે હુકમની વ્યથા કહી.

‘દુનુ, ત્યારે અંગ્રેજ સરકારનો કચવાવવામાં મે જોખમ છે ને?’

‘હા; એ પણ ન ખો, આમુ. માણ્યો મધ તું જા. દેદાઓને જરા મે અંચ ન આવે તેમ સમજાવીને અર્ધો લઇ આવ. દવેથી ગોરળી રાજ્યનું એક પણ ગામ કાંચડ હાંગે નહિ તેવું લખાવી તે કરારનામું સરકારને મોકલી આપીશું ને દેદાઓને સુખરૂપ તેના મામે રવાના કરીશું.’ રાવને કંઈ ઉપાય સૂઝતાં તેણે વાત કહી. રાવનો દુકમ લઇ દેદાઓને સમજાવી કમ્ચના દરજ્જામાં લાવવા આમુમિયાએ વાગડો રસ્તો લીધો.

કમ્ચની પોલીસને લઇ આમુમિયાં દેદાઓને પકડવા આવે છે એ વાતની કાંચડને ખબર પડી, ગોરળી સાથેની દુરમનાચટમાં કમ્ચ રાજ્ય ગોરળીને મદદ કરવા આવે એ વાત કાંચડને ખુશવા લાગી. કમ્ચની પોલીસને સમજાવવા અને ન મારે તો બેટવા માટે સાથીઓને લઈ કાંચડ કંચકોટમાં જાખાત થવાનો માર્ગ રોકતો, પડાય નાખી કંચકોટના દાર આગળ પડ્યો.

સૂર્ય આથમતો હતો. શિનિજ પર માત્ર આથમતા સૂર્યની મોનરી સીધી લીટી જ રહી ત્યારે કાંચડ અને આમુમિયાંનો કંચકોટ પાસે ભેટો થયો. કાંચડને જ્યારે જ્યારે પોલીસના ભેટો થતો ત્યારે ત્યારે તે જાડના થડની ઓથે રહીને જ કામ કરતો. કાચડે થડની ઓથ લીધી અને નિશાન તારી લીધો રહ્યો.

‘કાંચડ; નમને પકડવા નથી.’ આમુમિયાંએ વાતના શરૂઆત કરી.

‘પણ સાહેબ, ગોરળીનાં વેર શેવાનું કમ્ચના ખાખિરને કેમ મૂઝવું?’ કાંચડે સાગો આપજ કયો.

‘ગોરળીનું વેર જ નથી લેવું ને! આ તો રાજ્યો પ્રાગમત્તનો દુકમ લઇને આવ્યો છું.’

‘રાજ્યોનો શો દુકમ છે?’

‘નમને બોલાવે છે.’

‘કમ્ચના ખાખિર બોલાવે છે? અને પછે—?’

‘પછે શું? નમારો વાળે વાંકો ન થાય. દેદા!’

આમુમિયાં વાત વધારતો ગયો. પછી તો બંનેએ હાથીઆર હેડાં મૂક્યાં ને પડખોપડખ બેઠા. ખૂજ વાતો કરી.

રાજ્યો પ્રાગમત્ત, પોતાનો ધણી, જ્યારે સાગો ચાલી બોલાવતા માણસ મોકલે ત્યારે તો જવું જ એમ કાંચડને ધર્મ લાગ્યો. પોતાનો અને સાથીઓનો જીવ જોખમમાં રહેશે એ વાત તે સમજતો હતો, છતાં વાજ વાંકો ન થવાનું રાજ્યોનું વચન છે એ

વિચારે તે જવા તૈયાર થતો હતો. એણે સાથીઓને આ વાતમાં પડકારી લેવા. કાંચડનો નિર્ણય એ સૈનો નિર્ણય હતો. માત્ર કાંચડના જમણા દાંધ સંગે વાલજી દૂંદે પાટનગર જવામાં જોખમ છે એમ સમજતો હતો, અને ન. જવા કાંચડને સમજાવતો હતો. પરંતુ નીંદર, પ્રભુપરાયણ અને વચનની કિંમત સમજતા કાંચડે છેવટે આમુખિયાં સાથે જવાનું નક્કી કર્યું.

‘કાંચડ! હું કહું છું પાછા વળો. જરૂર કંઈક દેજો રમાડો.’ તેઓ પાટનગરથી માત્ર ચાર માઈલ દૂર રહ્યા ત્યારે વાલજીએ છેદેજો પ્રયત્ન કરતા કહ્યું.

‘તોય શું વાત્રા! ધરતીખેડી થશો. અને રાતનું યતન કરશે કાંઈ?’ કાંચડે વિશ્વાસથી કહ્યું. ‘તો લે સમરામ. હું તો નહિ જાણું. અને કાંચડ! દેજો રમાડો તો થ તારૂં બહારવટું મરવા નહિ દઉં. જીંદગી સાં મુખી કોઈને જંપ વાળી એસવા નહિ દઉં લે, સમરામ સારે!’ એમ કહી વાલજીએ પોતાની પાણીદાર ઘોડીને એક મારી દોડાવી મૂકી.

આમુખિયાં કાંચડ ને તેના સાથીઓને લઈ શહેરમાં આવ્યો અને રાજો પ્રાગમલને મળ્યો. બધી દડીકત કહી. રાવે તરત જ દેહાઓને બોલાવ્યા અને કંઈ સુમેદગર્યો માર્ગે શોધી કાઢવા પાતંગીન કરવા માંડી. આમુખિયાં દેહાઓને લઈ શહેરમાં આવી મથો છે એ વાત પોસ્ટિકલ એજન્ટે નાણી કે તે જ વખતે દેહાઓને પોતાની બેંટીઓને સોંપી દેવા તેણે રાવને હુકમ મોકલાવ્યો. એક બાણુ દેહાઓને બચાવી લેવા રાવ પ્રાગમલ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો, સ.રે

બીજી બાણુ દેહાઓને બેંટીઓને સોંપી દેવાનો એ. જન્ટનો હુકમ લઈ એક ઘોડેસવાર મારમાર કંને રાવના મહેલ તરફ પાંચો આવતો હતો. રાજો અને દેહા હજી તો વાતોમાં જ લીન હતા ત્યાં તો ઘોડેસવાર હુકમ લઈ આવી પહોંચ્યો. રાવે હુકમ વાંચ્યો

એની આંખોમાં રતાશ ચગચી. એનો મહેરો લાલ થયો. પોષિ-ટિકલ એજન્ટ કાંચડ અને તેના સહયોગીને બેઠવવા આટલી બધી રાહ જતાપરો એવું રાવે રાખે પાણુ મહોતું ધાર્યું. દેહાઓને જમવા જવાનું કહી એ તરત જ ગોરા એજન્ટને બંધાયે પડે-ઓ. રાવ અને એજન્ટ વચ્ચે ખૂબ મરમામર વાતચીત થઈ. દેહાઓને બચાવી લેવાનો, રાવે એકે પ્રયત્ન બાકીના સંખ્યો. પરંતુ સર્વોપર સત્તા તો સરકારની જ છે ને!

અને બીજી સવારે એક જગાદાર જગદારનીઓ કાંચડ તેના સાથીઓ સાથે ફેરી તરીકે એક કેટલીમાં પૂરાઓ સાથે પાંચો હતો. કાંચડને થયું કે રાવ દેહો રમ્યો. પાણુ રાવને સમજાવ્યાં તે અન્યાય કરતો હતો એમ કાંચડને સમજાવનાર તે જ બને કોણ હોય?

જગદાર કાંચડથી નાજેક જોરણીના રીંગાં જ કાંચડ અને તેના છ સાથીઓને ફાંસી એ લટકાવવાના અંગ્રેજ સરકારના હુકમ છૂટવા. પૂરેત

જનતા સાથે, બેંટીઓને પહેરા દેશ કુટુંબાં મે જગદારનીઓએ, ગાંધીમાં કાણું કરી, તેમાં એમના પગ નાખી, શોખંડી હારે જંદગી પહેરાવી જોરણી રીંગાં લઈ જવામાં આવ્યા.

રસ્તામાં ગીચ ગાડી વચ્ચેથી જ્યારે બેંટીઓ

માગણુ

સોનલા વરણી બેન ને એનો

કાનજી વરણી ભાઈ,

માગણુ આ ભગવાનનાં આનંધાં

લેવા લોક કુવાઈ,

લોકનાં બોંધાં બેન ને ભાઈ.

ધમક ઘેરા ધુપરા વાગે,

બેનડી માથે દીપક રાગે,

ભાઈને લોકક ધરતી જાગે,

રે દિશા દસ કાન માંડી બેડી,

ગેલે કાન મોરલી મે હેડી.

ગોરલા લાંબી ડોક મહેકે,

ધરની મીઠી ફેરમ બહેકે,

વાડીઓ લીલોગ મહેકે,

રે ભાંડુડાં આખ્યાના કોડે

નવો ભોમ બંચળો આડે.

પાણીપાણી સીંચની પુજે,

માવડી ગોરમ જમણાં દૂજે,

બેનડી બેનડી બેનડી ફીજે,

રે જાગેનાં ભાઈ બેનડી આનંધાં,

કુવા ભગવાનતણી લાનંધાં.

સુન્દરમ

‘મેથ અને વીજળીને લોકલોક લેવા આવેલાં ભગવાનનાં મોઢાંમાં માગણુ ભાઈ-બહેન કંઈને જુલું પાંચેવડું ગીત.

જનતા સાથે, બેંટીઓને પહેરા દેશ કુટુંબાં મે જગદારનીઓએ, ગાંધીમાં કાણું કરી, તેમાં એમના પગ નાખી, શોખંડી હારે જંદગી પહેરાવી જોરણી રીંગાં લઈ જવામાં આવ્યા.

રસ્તામાં ગીચ ગાડી વચ્ચેથી જ્યારે બેંટીઓ

આ જદારવટીઆઓને કાઢ જતી દત્તી ત્યાં એક ગોળા-
નો ધાર થયો. કાંચક ચમક્યો. બેટલીઅન સાવધ થઈ.

‘જેમી કાંચક, ને(‘તો કે’તો કે દગો રમાયો?’ દૂર
ધોરી પર બેઠેલા, પોનાના ચરધા દાંધ પર પિસ્તોલ
ટેકવી ઊભેલા વાલક છૂંકાએ અવાજ કર્યો.

‘હોય બાપ, માણસના કૂંડની કેમ ખજાર પડે?’
કાંચકે કહે પેટે જતાજી આપો.

‘કાંચક, ચિંતા મ કરજે. તારા જદારવટાને મરવા
નહિ દઉં. અને જેમીઆ! મોરખીના દાકારની થે ખજાં
કાઢશ અને એકએક ટોપીવાળાને ચૂંટી કાઢશ.’
વાલકના સ્વરમાં ક્રોધ અને વેગ હતો.

‘હાએ બાપ; અને ધેર ખજાં કરજે કે કોઈ રોષ ન
જેમે. અને કહેજે કે એકએક જણ બંદુક કાઢ જદારવટે
ચડે.’ કાંચકના મૂરમાં મૂરવીરતા ધોરતી હતી.

‘કાંચક, નીરાંતે મરજે હો. તારા જદારવટા માટે
તો હું બેઠો છું.’ એમ કહી વાલકએ ધોરીની લગામ
જરા દલાવી. દરણુ સેત્રે તેમ ધોરી સેકવા લાગી.
વાલકને પકડવા બેટલીઅનમાં તાકાન હતી નહિ.

તમે જાણ્યું?

‘કુમાર’ના અરધા વરસના માલક પણ હવે ચઈ સકાયો.
આ માસથી જ એ ઇમાસિક સત્ર સાર થાય છે. લગભગ રૂ. ૩

મોરખીને પાદરી કાંચીના સાત માંચડા તેયાર થયા
હતા. પોલીસો વચ્ચે ઘેરઘોસ્યા આ સાત જદારવટીઆ-
ઓ અણનમ હસતા હસતા ઊભા હતા. માનવમેદની
એ જદાદુરોને લટકતા જોવા ખૂબ જમી હતી.

કાંચીએ ચડવાની ગણાઇ રહેતી પળોને અંત
આપ્યો. ઘડિયાળનો કોટો જરાજર નિયત કરેલી સેકન્ડ
પર આપ્યો. હુકમ છૂટ્યો અને જડખડાટ હસતો,
દૂંદકો મારતો કાંચક કાંચીના માંચડાને જાગી પડ્યો.
એણે પગ માંચડામાં રાખ્યો, ગળામાં નાખવાની દોરી
દાંધમાં પકડી, એક અગીલરી દિષ્ટિ માનવમેદની પર
નાખી. દાંધ લેવાયો, અને આખી થે માનવમેદની,
મૂર્છાવશ થઈ જાય જોવા દરણુ સ્વરે એણે દાંધ લાંબો
કરી લગકાર્યું. ‘એ . . . માનવી, માયા રાખજો!’

મૂર્ચ આડે એક વાદળ આવી ગયું. છેટે એક માથ
લાંબરી ઊઠી. આખી થે મેદની અપાડુ જતી ગઈ.

કૂંચના એ સાનસાન છેડોની—દેડાંઓની દેહો
ગળાં આગળથી દોરીમાં પેરાવાઈ અદર લટકતી રહી.
રસિકલાલ ભેળી

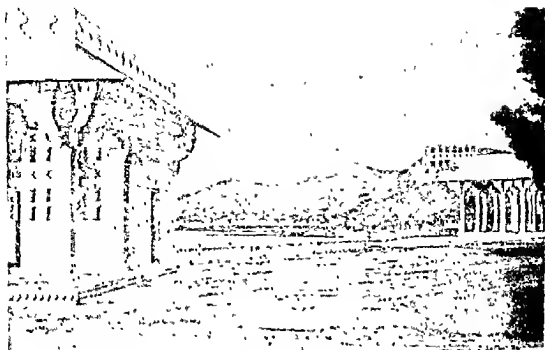
સાહિત્યની નજરે

૯ કીશનગઢ

જયપુરથી ઉપડીને અને કીશનગઢ આવ્યા
અને પહેલી જ માંચે અને અવનોરનું અ-
નાસાગર સરોવર જોઈ આવ્યા. સારે તો એમ જ
લાગ્યું કે કીશનગઢમાં જોવાલાયક સ્થળ અજમેર
જ છે. પણ કીશનગઢમાં જોવા કરતાં વિચારવાનું
ધણું હતું. અગે જોધપુર અને ઘીકાનેરનાં રત્નપૂત
રાજ્યો જોવાં, કપુરથલા અને પતિયાળાનાં શીખ
રાજ્યો જોવાં, અને શીખ છનાં મરકારને હરનક
મએલાં લાહોર અને અમૃતસર જોવાં; વળી સર્વથી
જુદુ પડે તેવું જયપુર પણ જોયું. એ જથ્થે વખતે
મને એક જ વિચાર આવ્યા કર્યો હતો કે એ દરેક
સ્થળે જુદું જુદું જોવાનું મળ્યું હતું. દરેક રાજ્યે પોતાની
દિષ્ટિ પ્રમાણે પોતાનું જો સારામાં સાફ હતું તે જનાવ્યું
હતું. પણ રાજ્યે જે ન જનાવ્યું તે કેવુંકે હશે? વળી
અમુક રાજ્યે અમુક જ જનાવ્યું. કપુરથલાએ જેમ
જનારી, પતિયાળાએ મોટર ઝેરેજ અને જ્ઞાનશિક્ષણ
જનાવ્યા, જોધપુરે પ્રાચીન સંચરો જનાવ્યા; પણ સાથે-
સાથે પતિયાળા અને જોધપુરે જેમ ન જતાની ને
કપુરથલાએ મોટર ઝેરેજ ન જનાવ્યું!

મારવાડમાં પ્રચંડતા હતી, ક્યાંક ક્યાંક ભગ્નતા
પણ હતી; અને તેની સાથે સાથે નિર્હંપતા પણ હતી.
મારવાડના નિર્જન પર્વતોની શાંતિ, એ જાસ સમંદ
અને મોંઠાર જડ હતાં. તેમાં ક્યાંયે સજીવના નજરે
પડતી નહોતી. તેથી ઊઠકું પંખજમાં સંકળવન હતું;
પ્રાણ હતા, તેજ હતું. એ પ્રાણ અને એ તેજ તેમજ
મારવાડ જેવી પ્રચંડતા ફરી પાછાં જયપુરમાં દેખાયાં.

અમે જે સર્વ જોયું તે શા માટે હતું તેના ઉપર
હનિદાસ આપશે, પણ ન જોયું તે શા માટે નહોતું
એ વધારે મદત્તના પ્રશ્નો ઉત્તરે તત્ત્વજ્ઞાન જ આપી
સકે. રાજ્યોમાં જે સાફ અને જોયું તે અને જેટલું
ખરાબ અને ન જોઈ શક્યા તે, એ જાંને સાથે સાથે
તુઝામા સૂવાયી જ રાજ્યની સારાસારતાનો થયા-
મોગ્ય ખ્યાલ આવી શકે. અને ઝેરિરોટાક કહે છે
કે દરેક સદ્ગુણ તે જે સામસામી અન્ય દશાઓનું
મધ્ય છે. રાજ્યના ગુણનું માપ પણ એ રીતે નીકળી
સકે. અને એટલે જ લિલગિત રાજ્યના ગુણરોપના
વિચારમાં તત્ત્વજ્ઞાનીની દિષ્ટિ જરૂરી છે.

આતસામર - અજમેર

વિખ્યાત ફિઝુલ પંડેટોએ એક આદર્શ રાજ્ય-વ્યવસ્થાની કલ્પના મૂકી છે. આદર્શ રાજ્યવ્યવસ્થાની આયોગી કલ્પના રાગરાજ્યની છે. મદારાગ્ન રાગ-ચન્દ્ર એટલે ધૌળીનાં વાક્યો ઉપર પણ જે ધૈર્ય અને ક્ષમાથી ધ્યાન આપી શકે એવા મદાપુરુષ; જેના જીવનમાં સાર એ જ પરમ ધર્મ હતો, અને જે જાણે શિક્ષણ આપી શકે તેવા હતા. પંડેટો એવા કેાઇ રાગ-ચન્દ્રની વાત કરતો નથી. તે માનવશક્તિનાં ત્રણ વર્ગીકરણ કરે છે. મગજની શક્તિઓ, હૃદયની શક્તિઓ અને શરીરની શક્તિઓ; અને પછી કહે છે કે એ ત્રણેનો જોનામાં સમગ્રાણુ શોગ હોય તે લોકોત્તર પુરુષ બને છે, અને તે સમાજની વચ્ચે છતાં તેનાથી પર રહીને તેનું નિષ્કાસ કરે છે. લોકોત્તર પુરુષ માટે જે શુભોપદેશો આદર્યક ગણે છે તે જના રાગચન્દ્રજીમાં છે.

પણ રાજનીતિનાં અભ્યાસમાં જરૂરી એવાં રાગપણુ અને મદાભારત આજે શીખવાનાં નથી. એ કારણે કેટલાક રાજ્યોને આદર્શ રાજ્ય કેવું હોય તેનો ખ્યાલ પણ ન હોય તે સંભવિત છે. છતાં આજે પણ રાજ્યોમાં કેંક એવું છે જે જીના લોકોમાં નથી; તે ઉપરાંત એમ લાગે છે કે જો કવિ બનવા માટે કવિ જન્મવું પડતું હોય તો ખરેખર સાર બનવા માટે રાજ જન્મવું પડે. એક રાજનીતિ

મદાપુરુષે એક વખત કહેલું કે રાજ રાજ છે તેમો તેનામાં ક્ષમા અને ધૈર્ય છે. અનુદારિ હોયો ગણે પજવે જ. છતાં રાગના સ્વભાવો તે પજવણી અસર કરતી નથી. રાજને શિક્ષણ આપવાની સારામાં સારી અને હેઠસામાં હેઠસા મતના કેળવણીકારો પણ કંઈ કરે તેવી. રાજના રાજ્ય એ જ છે. લોકસાક્ષના લીમા-યતીઓ આજે કહે છે કે લોકસાક્ષ મેળવવું એ જ તેમાં પ્રવીણ થવાનું સારામાં સારું સાધન છે. આ જ મુદ્દા પાછળ રહેલા સત્યને વધે પહેલાં સમજીને સંભવે 'વંશપરંપરાગત કરવાનો રિવાજ પડ્યો દશે?

પણ દરેક સંપત્તિની કે સંસ્થાની ખરીદા કરવાનું સ્થાપિત ધોરણ બે પ્રકોના ઉત્તરથી નક્કી કરી શકાય. તે સ્થા ઉપયોગની કે સ્થા દિતની છે, અને લોકકલ્યાણ માટે જોનો શી રીતે ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે. પ્રત્યેક રાજ્ય માટે પણ એ જ ધોરણ મૂકી શકાય. રાજ્યો પાસે દ્રવ્ય અને સત્તા ચારે પાસથી એકત્ર થાય છે. તેના દ્રવ્ય દ્વારા સમાજના આત્માનો વિકાસ કરે તેવાં કલા કીશ્કયને તે પોષે અને સત્તા નિર્ભયનું પ્રજાગથી રક્ષણ કરે ત્યાં જ રાજ્યવ્યવસ્થા સોચી ઉત્તમ ગણાય. પણ આ કસોટીએ જ્યાં રાજ્યોને ચલાવી તેનો ઉત્તર આપવો તે આ સેખના ઉદ્દેશની જગદાર છે.

(આણ)

૧૬

માધુકરી

આગે! આગે!

સંભારે ના જત ઇતરને અંતરે પાદ લાગી,
ના એના કો' કડબુ બીતની એક લીટીય ગાળી;
હું તો ચાહું મનિ પગપગે વર્તમાને ઇતરને
આલે આલે કદમ ધરવા ભયતો દે રહીને. — સોમાભાઈ ભાવસાર

લોકસેવક વિશ્વ અખંડાનંદજી

૧૧૦ લોકસંપ્રદાની રક્ષિએ સ્વામી શ્રી વિશ્વ અખંડાનંદજીની સાદિતપસેવા અભેદ છે. પંચમ્વતીએ એટલે તારાતર સાધવાની લગ્નનીવાળા એ આજન્મ વિશાચરિત્રધારીએ, છ આનાંવા દેવદારના બોખાના ટેળલપી સરખાવ ધરને મુજશતને માગેઝામગે ઘાનગી પરજો પદોં-ચાડનારી 'સંત' સાદિતપવર્ધક કાર્યાલય' જેવી રિતનૂત અને માતબર રિથતિએ પદોંચેલી સંસ્થાની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ કદ વાલાવેલીપી, કેટલી તનતોડ મદેનત અને કેવી અદ્ભુત નેવડશક્તિ તથા વ્યવહારકુશલતાથી સાધી એના કયા આ નાંચેના દેખાવિત્તમાં નથી. વરસોની સગવડ લોકસેવા મળી આજ પક્ષાપાતને લીધે અનિચ્છાએ નિષ્ક્રિય થઈ પડેલા એ લોકસેવકના હાથ તણે વાલીમ પામવાનું મુઆમ આ લખનારને મજબૂત છે, અને કોઈ કાલે એ કમસાધક ઇતરની વાત આ પાનાંઓ ઉપર આપવાની અભિલાષા છે. પરંતુ તે દરમિયાન, પ્રસિદ્ધિનો સદા અમુકમેલસેવતાર એ સાચા સંન્યાસીના પૂર્વજીવનની કયા કડેનું આટલું આ દેખાવિત્ત, જેવી જ લાંબીવાલીમ પામેલા આદર્શી વ્યવસ્થાકલાક શુકલ તારૂંપી આપણને ગણે છે એ વજુ એક ચોંંપી પ્રાપ્તિ છે એમ સમજી 'સારત'માંથી એ વારીને આ નાંચે કત થું છે. —

સ્થૂળકાય છતાં તેજપુંજ સમા વ્રમજનતા ચદેસવગા કોઈ સં-સારીને, સાથી સાથે અપવા એકાકી, કોઈ દિવસ સંધ્યા સમયે અમઠાવામાં એલિસમિજ વપાથી પસાર થતા કે મુંબઈમાં કામગીના વેપરીઓને ત્યાં જતાઆવતા એવા દોલ તો અણુએ કે એ 'પ્રતીચિને સાદિતપવર્ધક પદ, કુશલને

મામટે મામટે એનાં પ્રકાશનો પદોંચીત્તમાં છે તે સગું સાદિતપ વર્ધક કાર્યાલયના એનિષ્ઠ સંચાલક કમ્પેઝી અખંડાનંદજી.

વીર વિક્રમનું ૧૯૩૦નું વર્ષ હતું. બેંગાલિસ્તાનના બેરસદ ગામમાં જન્મજનન કદર નામના એક દેશિયાર અને ધાર્મિક રતિવાળા વેપારી દળા. દરિયાગામે વડાએ ભરીને. તેઓ માલ મચાવતા અને પોતાનો લોખંડ, ચિનાઈ વાસણ તથા અનાજનો ધંધોદોલજાર ધંધોદોલજાર ચલાવતા. તેમને દરિયા નામનાં એક પવિત્ર, ધર્માત્મા, કુશલ, કદર ને દાનશીલ પત્ની દળાં. તેમને જુડરયાત્રમ મુજશતિયાં ચાલતો હતો. દશેર્વિંદ, શિવસાલ અને મેઢનસાલ જેવા ત્રણ ત્રણ અડવીર રીસા અને પાંચતી તથા સગલેન નામની બે રીસીઓ હતી. આખા મેં કુટુંબમાં આનંદ આનંદ હતો. પેસેરો એ કુટુંબ મુખી મજબૂત. જણ તેમના ભાગમાં દજ એક પુત્રતને જન્મ આપવાનું નિર્ણયેલું હતું. તે સીધો નાના અને એકલા પુત્રતને તે અત્યારના આપણા વિશ્વ અખંડાનંદ.

જન્મજનન કદરને ત્યાં સચારપી તે સાંજ મુખી કોડામ્બ અજ્ઞાતવને માટે અનાજની દલાળી તો ચાલુ જ રહેતી. એમને ધંધોદોલજાર થયે સારો ચાલતો અને તેઓ મામના એક અજ્ઞાતવ સમજાત ત્રણતા સંતસેરી અને અનિપાસલ ત્રણ દળા. તેમને ત્યાં સંત મદંતોના અખાડા ભમતા અને પંચતોની પંચતો પડતી આવા સાધુકુલ અને સેવાપરાયણ વિતા તથા અજિમથી આવાના પૂર્વ સંસ્કારો લઈ જાયક લાડુએ કોઈ પુણ્ય રિતસે આ સંસારમાં પગડીએ પાડી.

કુશલ મેઢનસાલ સાથે તારૂંપી પોતાના સંતમંડળ સાથે બેરસદ અને ત્યારે જન્મજનન કદરને ત્યાં જ પડતો કળા. એક દિવસ મદંતોને બેરસો લઈને નાવક લાડુમાઈ રમે છે અને એ બેરખાના મજા ચૂપાત જ રહે. મદંત

ત્રિમુ અખેડાનંદજી

આ એઈ આશ્ચર્યચકિત થાય છે. બાળાની બચવા એઈ તેઓ અનિશ્ચય ભાવે છે કે 'આ બાળક અનિશ્ચયમાં કોઈ સમયે સંન્યાસી બીવડશે.' આ વાત સામળી કુટુંબમાં લેખ ગયો. પણ વિવરો જ્યાં એ બુદ્ધાઈ ગઈ

સાત વર્ષના થયા એટલે સહુભાઈને કુટુંબનાં બીજાં બાળકો સાથે કુમિયાસાંસ મહેતાજીના દાખ નીચે કહો ને એકાદા પૂરવા મૂક્યા. ત્રણ વર્ષમાં બારાબી અને આંક વગેરે પૂરા કર્યા પછી તેમને ગુજરાતી નિરાળગાં મુકામાં આવ્યા. બારતેર વર્ષની ઉમરના લઘુભાઈએ છસાત ચોપક પૂરી કરી અને તે જ અરસામાં, એટલે સંવત ૧૯૪૩ માં, વિવડી દેવગોષ્ઠ પાડવા એટલે આખું યે કુટુંબ ખંભાતથી સારતેક ગાંઠ દૂર સારોદ ગામમાં રહેવા ગયું. ત્યાં યે દુકાન ચાલતી જ હતી મેઘા બહાઓ વગેરે ત્યાં જ રહેતા હતાં. કો બાધને પાણીની દીવેલાદતા, અને તે જ પ્રમ ભે નાના સહુરે પણ બાળપણમાં સાતમે આઠમે વર્ષે ભેગું વગમાઠી રીધું હતું

હવે તો દુકાને બેસવાનું વધું અને બેઠું કામગાજ પણ માથે પડ્યું. સાળામાં મોંપાઈ રહેવા માટે નિરાસર છતાં વાંચનનો રસ ભનેડો અને દિસાળકિવાળ રીધી દીધેલા. કો વાચનનો રસ વધી શોધવા જ કરે, એટલે સહુભાઈ દુકાને ભેરો, ધરાકને માસ આપે ને મોં પાડું ચેપડીમાં ઘાડે. રાત્રે મંદિરમાં આરતી અને ભજનો થાય તેમાં ભવ અને આનંદ કરે. આખોતેગ મનોરંજિતે આવડુજ પડે તેવો હાલ

પ્રાપ્તિનો માર્ગ તેમણે શોધી કાઢ્યો અને તેમાં એટલો બધો રસ લેવા લાગ્યા કે એક મુંઝે બજનિત જાનાર, બજારનાર અને મંડલીના આગેવાન જેવા એ ગણતા લાગ્યા. ભજનો સાંભળવાનું તો તેમને હાથ યે ખૂબ ગમે છે અને એ વખતની તેમનાં એકાગ્રતા ને તકલીફતા યોગીના જેવી લેવા ને આ લખનારે કાઠ કાઠ વખત તો એ અનન્યમંડળીઓમાં ત્રિમુજી આંખોમાં અશુભાત યતો પણ ભેરે છે. ભજનાવંતી રવામીજ સંવાસી થવા પછી-પછી પિતાની પાસે નાનકડી સિતાર રાખતા. પછતપી કો બિચારી પણ બાવાછને લપ જેવી લાગેલી એટલે તેને અંધાછમાં પથારી તોધી હતી

વેપારમાં સત્વ, માયાલુકતા અને વીતિ અજબીને એ કમાઈ શકાય તે જ કમાડું એવો તેમને નિશ્ચય હતો અને એ મગલે વેપાર ચલાવવા છતાં યે સહુ કક્ષોને વેપાર સોંપે ચલતો હતો; ને કીકરી કમાણી થતી હતી.

પણ બીજા બાઈઓને વેપારની તેમની આવી રીતિનીતિ પસંદ પડી નહિ, એટલે તેમણે વિવડી સંપતિ વડેથી કીધી અને દુકાન બાંધમાં ચાલવા લાગી વેચાણનું કામ બીજા બાઈઓએ સંભાળવા માંડ્યું ને સહુભાઈને માથે એટલે બાઈ ખરીદનું કામ કરવાનું આવ્યું. આ કામ તેમને ખમડું. માલકોની સાથે કરી રાજા કે પંચાનમાં કિતરાણું નહિ અને આ કામ તો અવગણને સમયે સ્વતંત્રતાપૂર્વક થઈ શકતું, સોદા કરીને માત્ર મોકલવાની બચરસા કરી દે પડી તેઓ છતાં ને છતાં.

બાકી રીતે કો કોણે રોજકમાક પસંદ કરતા નહોતા, કીધાં દયામાં કરાણી કે દરિકામાં નિષ્ક્રિય જવાની તેઓને ઝાટી પસંદ નહોતી. આથી કોઈકાઈ માણસો તેમને નારિતક, છેલ્લીના ને સહેરી તરીકે એજાનતા; અને તે વખતે તો નુરાન સહુ કક્ષ બાળકો રાખતા ને ઊગાળો કોરો પણ બાળતા.

ત્યાર બાદ છપવનો દુકાન પડ્યો ને સંવત ૧૯૫૪ માં તેમનું કુટુંબ પાડું બોરસદમાં રહેવા આવ્યું. કો અરસામાં બોરસદમાં નડિવારવાળા મોખાજાસહ મદદખાને ક્યા મોંઘી હતી, તેમાં તેઓ મહંગોપાત જતા આવતા આ ક્યામાં તેમને બીજા ને યોજાસહિતના વાચનનો રસ લાગ્યો. સંસ્કાર-માંથી ગત બેઠો જવા છપડું અને છપડને માટે જતા બખોની આગુરવા તેમનામાં બીજાની જતી હતી.

સેરખીસાના વયેરજ્ઞ પરમદંસ ભવબીસસહ મદદખા સાથે તેમને સારો પરિચય હતો. આ ભવબીસસહ મદદ-સજને તમક મારી ખાસ અજુજનો હતો. સહુભાઈ જુનું તે સમયે બીઠી, નમાકુતા બચનમાં સપડાએલા હતા. મદદ-સજને કાને વાત આવી, મદદખાને કહ્યું: 'સહુ કક્ષાં તને પલ્લુ બીઠી તમક કાઠી રાખા નથી કે?' સહુ કક્ષાં દામખા અને જળ મૂક્યું

હવે તેમના જુદરયાશ્રમ નાકું પળીએ. તેમનાં જન જે બાઈ સાથે થયેલાં તેઓ એક પનવાન પાનાં પુત્રી હતી.

સંસ્કારીનાના અસાધ્ય પતિદેવની ગદલાંતી મનોરજિઓ અને
જાવનાઓ તેઓ સમજી રાકતાં નહિ. આ કારણેથી લલ્લુ
કપરને કેટલીકવાર માંદે મનોવ્યથા થાય તેના પ્રશ્નો પછી
બનતા. છતાં સાચી હૃપરામતી ન બને ત્યાં સુધી ચૂડચા-
અમમાં જ રહેતું એ જોમોને નિશ્ચય હતો. સંસારમાં કંટા
ને મુકેલીઓથી બાકી જતું અને પછી તેઓ એક પ્રકારની
નિર્બંધુતા માનતા. સાચી વૈરાગ્યરજિ સિવાય સાધુના ને
સંન્યાસે શોભતા નથી એટલે એમણે ૨૮-૨૯ વર્ષની ઉંમર
થતાં સુધી સંસારના અનેક કડવા અનુભવો થતાં છતાં પે
ચૂડચાશ્રમ સારી રીતે સુધાણે રાખ્યો અને તે અસ્થામાં
તેમને એક પુત્ર થયો.

ચૂડચાશ્રમના બીજા અનેક પ્રકારના અનુભવોથી, મન
હૃપરામ થવા લાગ્યું હતું અને આત્મ્યાત્મિક દૃષ્ટિ ખીલતી હતી.
અંતે, સ્ત્રી, પુત્ર, તેમજ હબરોની સંપત્તિ મડતી મૂકી લલ્લુ
કપરે દયાપૂર્વે માંદે છોડી નેટલા રૂપિયા લઈ, સંન્યાસને
પંક્ષે પરચ્યા. સંવત ૧૬૬૭ ના મહાવદી વયોદશી (શિવરાત્રી)
ને દિવસે જલદીવાળી શિવાનંદજી પાસે સંન્યાસનીસાગી વિચિ-
પુકરૂપથી, કિંવા સાધુમતીને તીરે અગમવાદમાં કરાશે
આ સંન્યાસની તેમના પુત્રીને ખજાર પડતાં તેમને ધણું
ધણું લાગી આવેલું. પશ્ચાત્તે પાંચેઓ અને વિરલવેદનામાં ને
વેદનામાં દોઢેક માસમાં જ પ્રવેશ્યો. દેહવાય કહેશે તે જ
અરસામાં સ્વામીજીને પણ સ્વપ્નમાં એ જાણનાં દર્શન થયેલાં.
સ્વામીજીની દૃષ્ટિ નીચે પે; બાહ્ય હાથ નેટીને-ઝીમું છે; લગા
માટે છે; પશ્ચાત્તે, કહે છે અને ત્રિતીન-યથ નય છે. અને
સ્વામી અર્જુનાનાં અનુગમ જ્યાંતિને પ્રાપ્તે સંચરે છે

સાથે લીધેલા છોડા રૂપિયા ઉત્તર દિશમાં દુબકાજ કે દેલ
સંકરમાં પડેલાં દીન દુઃખીઓની સેવામાં ખરચી નાંખે છે
અને અર્પણનંદજી-હૃદયેસ તથા ઉત્તર કાશીને રસ્તે દિગ્માલય
જવા હપડે છે ગંગાત્રીની યાત્રા કરે છે. એ સાત્તિક તપોમૂર્ખિનાં
હવાપાળી અને કમદા અંસરોમાં તથા પલ્લાકરી પાતા-
વડચામાં રહી અપયન, મનના ને નિદિન્યાસ આદરે છે.
જ્યાં જ્યાં ધાણે ને સગાજિના કંઈક અનુભવો પણ લે છે.
અનેક સંત ગદામાઓનાં ચરણ સેવે છે. સારંચને લાભ
પણ લે છે. આ જ અરસામાં તેમને અલગિત સ્વામી શમ-
તીવંછનાં દર્શન થાય છે અને એકાદ બે માસ કારી વગેરે
તરફ તેમની સાથે રહેવાનો લાભ મળે છે.

અખંડાનંદજીએ કેટલાક શુભો કહેલા, પછી સ્વામી રામ-
તીવંછની સાથે સાથે જ સમય માળેથી તેમાં તેમની, બીજી
અંધા-મૂંઝવણ-હકલી ચઢી હતી અને આત્મપ્રતોષ થયો હતો.

આ પછી તેઓ મુંબાઈ આવેલા ત્યારે કેઈ છુએકરને
ત્યાં બળનારી એક ચેપડી સેવા મંગેલા કિંમત નેહ તો આપ
પાંચ અણી ચડાવેલી. વિચાર આવ્યો કે આ સ્થિતિમાં જાન-
વિપાસુ ગરીબોની શી દસા! પણ કયું કું? ત્યાં અચાનક

પૂર્વશ્રમના કુટુંબીમાંથી કોઈ સંબંધીના મૃત્યુનો ખત આવ્યો
ને સાથે સાથે ત્રણસો નેટલા, રૂકમ ધર્મોદામાં ખચવાની
દૃષ્ટિ બજારી. સ્વામીજીને બાગવતનું પારથાણ કરતાં એકાદશ
રૂકમ ખૂબ અમી મળેતો, એટલે આ પૈસામાંથી ખોટ ખાતી
પડે તો ખાલી જોતી ત્રણસો રાખીને એકાદશ રૂકમની
હબરેક-પ્રત છપાવીને પાંચેક આંધાંની કિંમત રાખી. આમ
સ્વામીજીએ સાહિત્ય પ્રચારમાં પહેલાં પગલાં માર્યાં. હવે
તો સંગમીજી બાપાજી છતાં પે. ચેપડીઓનાં પાછરે પાંધનાર
રવાના કરવાર અને થર્મેપુરાકના પ્રચારક બન્યા. તે જ અર-
સામાં સ્વર્ગનાં પુસ્તકોના હબરેકાર સ્વ. શ્રી અમૃતલાલ
મુંદરજી પદિયાર સ્વામીજીને મળ્યા. તેમને સ્વામીજીએ પ્રસિદ્ધ
કેટું આ પુસ્તક બહુ ગરુડ હતું અને તેઓ પંક્ષે સાહિત્ય-
મચારની આવી કોઈ પ્રજ્ઞિત યાંત્રે તો-સારે એમ છતાં છતાં.
સ્વામીજીને તો આ આવી અનેક પ્રકારનાં શુભસાહિત્યના
પ્રચારના વિચારો ને ચેજનાઓ મનમાં આવવા લાગ્યાં છતાં
એમ કરતાં કરતાં દશમ રૂકમ ખસાય થઈ ગયો ને સ્વામીજી
હુમિયેસ તરફ ઝીગડી જવાના વિચારમાં હતા. ત્યાં ઝીટાની
સરતી આંચિત કાઢવાનો વિચાર મનમાં બગ્યો ને તેની પ્રથમ
આદિત પાંચ હબરેક નેટલોની કઠી. એક માથેને તેની
બચરથાનું કામ સોંપી તેમણે દિગ્માલય જવાની મજૂરી રાખેલી
પછી ઝીટાની આદિત ખસાસ થાય ત્યાં સુધી તો તેમણે દેશાઈ
જતું પડે તેમ લાગ્યું. અંતે મુંબાઈનાં હવાપાળી પ્રતિકૂળ
લાગ્યા છતાં પે ત્યાં દેશાયા. પછી તો કોઈ હથરી સંકેતથી
વિચિધ અંધમાળા શરૂ થઈ, ચરિગમળા અને પૂઠક અંધમાળા
પન્ન કઠી ને તેને સારે લોકાદર મળ્યો. ખારા કરતાં પે
વિશેષ આદરસંખ્યા થઈ. કેટલીક ગદરમાં શ્રી પદિયાર તો
હતા જ; તે હપરાંત, બાંકિસકામ વગેરે માટે લાઈ વેણી-
સંકરે સેકવા ને કામ ચલાવ્યું. તે અરસામાં આ બહુ અ-
લાનવારી એક મંડળી અથવા કમિટી નેત્રું પણ બનાવેલું.

આ રીતે સરતું સાહિત્ય વર્ષેક ગિત્રમંડળની મુંબાઈમાં
રાગ્યાત થયા પછી તેની અમદાવાદ ખાતે રાખ્યા. જોલધામાં
આવી અને સ્વામીજી પહુ ત્યાં ગાળ્યા અને હાવીકેસ રજા
રજા જાન તથા ચારિત્ર્યવર્ષેક સાહિત્યના મચારનું કામ કરવા
લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે સ્વામીજીને દિગ્માલય તરફ આવવા જવાનું
ને આ લખ હોડનાનું ધણું પે મન થાય, પણ પરમાત્મા
એકા સંલેશો જોમા કરે કે તેઓ આ બહુ ઊંડીને વ્દન જાય
તો યદ રહે જ નહિ. કાંઈ ને કાંઈ વધી નવ્ય અને કામ ચલાવ્યે
જ રાખતું પડે. આમ હથેરે અને અનુકૂળ થતાં થતાં અને તેને
વધારી ચેતવિમાં બિનુ અખંડાનંદજીએ પડેલાં દસવાર વર્ષમાં
કેટકેટલાં પે શ્રેયસ્ને માતા મુર્તીને ચરણે ધર્યાં અને એ બધો
સાહિત્યપ્રચાર કરતાં કરતાં સ્વામીજીને કેવાકેવા સંલેગોમાંથી
પસાર થતું પડતું તથા 'સરતું સાહિત્ય'ની સંરથા કેમ અ-
સ્થિતવમાં ચાલી તથા નવી તે વિષેનાં તેમણે થીતે જ

લખેલો રસિક, કાસાદમીર અને વિવિધ અનુભવથી શુદ્ધ અહેવાલ 'કલ્પતિ, સ્થિતિ ને લલિત' નામના એ સંસ્થાના પુસ્તક ઉપરથી મળી શકે છે એ પુસ્તક ખાસ કરીને લોક-સેવાનાં ક્ષેત્રોમાં કામ કરનાર લોકસેવકોએ અને લોકસેવા પ્રેમી યુવક યુવતીઓએ અપરંપ વાંચતું વિચારતું સમજતું થકે છે.

એ સંસ્થા દ્વારા નીકળેલી વિવિધ મંથમાળા, ચાલિયમાળા અને બૃહદ મંથમાળા દ્વારા જે અંધારનો ગુજરાતને વાણે રહ્યું થયાં છે તેની સંખ્યા હવે તો લગભગ સગા બનેલો નેટલી થવા જાય છે. તેની પાંચ હજાર નેટલી પ્રાદેશિક સંખ્યા જ એ સંસ્થાનાં પ્રકાશનોની લોકમિલ્યાનો પુરાતો છે.

હવે સ્વામીજીના જીવનનાં કેટલાંક ઉગ્રા તરંગોનો અમે કલ્પેન કરીએ. તેઓ કદિ પણ કામ વિનાના રહેતા નથી. તેઓ હિમાલયના સાંત ને એકાંત પ્રદેશોમાં હોય, મુસાફરીમાં હોય કે રાહેરની ધગાલમાં વસતા હોય તોપણ તેમનું નિયત કાર્ય તો આજુ જ હોય. પ્રાતઃકાળે ચાર વાગ્યે ઊઠીને કામ કરતું અને રાત્રે મોટે સુધી કામ કરતું. એ તો તેમનો કેટલાં વર્ષો સુધીનો નિયત કામ રહ્યો છે. આજે સાઠ સાઠ વર્ષની સંખ્યાઓ પટારતાં છતાં બલભલા યુવાનને શરમથી નીચું જોવાયે જોવી કાળજીવંત મહેનત તેઓ કરતા આવ્યા છે. અને એ બધું કાર્ય બળવવા છતાં જે અંતરથી તો વહન નિર્લેપ.

તેમને મોટાભાઈ યદને કરવાનું કે જગત્રીશીએ ચડવાનું જરા થે ગમતું નથી. તેમને નથી કોઈ સાક્ષરોનો પરિચય કે નથી કોઈ કુન્યરી મહતાની આકાંક્ષા. તેઓ તો માત્ર હ-શ્વેરજ્ઞ સગળને સંચિત પ્રારબ્ધ કર્મોત્સાર કામ કામ ને કામ કર્યું જાય છે. ગુજરાતના એ મુલ સાહિત્યચેતક ને ઉપાસક આગમપ્રસંસાથી દૂર ભાગનારા છે. તેઓ પોતાને દેહભાવે મેલા, જીવભાવે મેલા ને આગમભાવે અખંડનંદ તરીકે જાણે છે. પ્રસિદ્ધિ તથા સન્માનથી એ દૂર ભાગનારા છે. બાંધે જ તેઓ કોઈ સાહિત્ય પરિષદમાં ગયા હશે, અને ગયા હશે તો સૌથી ઉલ્લી હારમાં ધુવાતા સંતાતા બેઠા હશે.

તેમની ચોક્કસાઈ અને ચીનટ તથા પરિશ્રમી સ્વભાવને પરિણામે તો સંસ્થા અંધારક મન બળાઈ શકી છે અને જન્યમાંથી આખી સુદિ ઉત્પત્ત થાય તેમ અત્યારની સંસ્થાનો વિસ્તાર અને સમૃદ્ધિ એ તેમના હવાલા એ જીણા તેમજ તેમની કાર્યદક્ષતાને આભારી છે. 'સર્વ સાહિત્ય' એ કોઇનાં દાન કે દયાપ્રદર્શનોથી ઉત્પન્ન થયેલી સંસ્થા નથી, પણ બિશ્વ અખંડનંદની ચીનટ, ક્રીણામાં ક્રીણી વિગતની કળણ, ચોક્કસાઈ, સતત કાર્યપરાયણતા ને ગિજામ સેવાશુદ્ધિ તથા સજ્જ પરિશ્રમમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ને વિસ્તાર પામેલી સંસ્થા છે.

કેટલાક દુર્ગમ વાંચકો

હોર્ડે ચેપરર્ડ અને 'સર વિલિયમ ફેરેસોના વિલક્ષણ સં-શોધનને પરિણામે મધ સહીના છેક ઉપરના ભાગમાં આ વાંચકો શોધાયા. હવામાંથી પ્રાણવાયુ—ઑક્સિજન વગેરે

તરંગોને દૂર કરતાં રહેતા નાઇટ્રોજનમાં આર્ગોન નામનો વાયુ છે એનું તેમણે દુનિયા સગસ રજુ કર્યું. હવામાં આ આર્ગોન વાયુનું પ્રમાણ સંકેતે એક ટકા નેટલું હોવાનું એકવાર માલુમ પડ્યું એટલે હેલિયમ, નીઓન, ક્રિપ્ટોન અને ડ્રોન નામના છતર વાયુઓ પણ સપાટાબંધ શોધાયા.

હેલિયમનો ઇતિહાસ થણી મનોરંજક છે. ૧૮૬૮માં સર નોર્મન લોકિયરને મૂંઝે ઉપર આ વાયુનું અસ્તિત્વ હોવાની શંકા થઈ. પરંતુ ૧૮૬૯માં સર વિલિયમ ફેરેસેએ પૃથ્વી ઉપર પણ હેલિયમ હોવાનું પુસ્તકાર કરી આપ્યું. હેલિયમ હાઇડ્રોજન માફક જ્વાળામાલી નથી અને તેથી જ ઉલ્કામહાન વિશ્વ-યુદ્ધમાં સફરી ખાતાનાં વિમાનોમાં હાઇડ્રોજનને બદલે હેલિયમ વાપરવાનો વિચાર સૂત્ર્યો હતો. પરંતુ એટલા મોટા જરૂરમાં એ કયાંથી મેળવતું એ મુશ્કેલી હતી. અમેરિકાના રક્ષિત આદ્યર્જની તેમની ખાણોમાંથી હેલિયમ સતત બહાર આવતો માલુમ પડ્યો છે. તેમાં બેકે મીંગેન વગેરે વાયુનું મિશ્રણ તો છે જ, પરંતુ તેમાંથી હેલિયમ ફટા પાડી શકાય છે. જ્યારથી અમેરિકામાં હાઇડ્રોજનને બદલે હેલિયમ વિમાનોમાં ભરાવે શરૂ થયો ત્યારથી વિમાનોમાં મુશ્કેલપણું ઘુબળ વધ્યું છે. વળી દ્રવરૂપ હેલિયમનું ઊંચાવાનું કમ્પ્રેશન શૂન્યથી ચોક્કસ ૨૭૩° નેટલું હોવાથી શાસ્ત્રીય પ્રયોગશાળામાં ભૌતિકશાસ્ત્ર પરત્વે સંશોધન કરવામાં અતિશય કઠોર ઉપવન કરવા માટે એ વિશેષ વપરાય છે.

આગળ આપણે જોઈએ કે હવામાં આર્ગોનનું પ્રમાણ સંકેતે એક ટકા નેટલું છે અને શુદ્ધ હવામાંથી ઉપર જણાવેલા વાયુઓ કુલ પાંચ તેને હપથેમાં ભેગા એ ધણું મુશ્કેલ અને ખર્ચાળ હોવાથી શરૂઆતમાં એ પરત્વેના પ્રયોગો તથા પરિણામે રેવળ શાસ્ત્રીય ચમત્કાર ગણાતા નીઓન વાયુનું હવામાંનું પ્રમાણ તો સંકેતે ૧૦૦ ટકા નેટલું માલુમ પડ્યું છે! પરંતુ હવે તો દ્રવરૂપ હવા જેવું એટલા વિપુલ પ્રમાણમાં સહે-લાઇથી મળી શકતો હોવાથી આ વાયુઓ ઉત્પન્ન કરી તે પડે વેપારઉદ્યોગો વધારી શકાય છે. નીઓન વાયુમાંથી વિદ્યુતપ્રવાહ પસાર થયેથી જે મંદ આદ્યાર્જ પ્રકાશ પડે છે એ પરિણામ બેઈ. 'નીઓન સાઇનસ્ટ' બનાવવાને હયોગ ખૂબ ખીલતી શકાય છે અને રાત્રે વખતે પોતાના માલની અને દુકાનની બહેરાત કરવા આજે પણ વેપારીઓની દુકાનો અને બહેરાતનાં પાટિયાં નીઓન સાઇનસ્ટથી શોભી રહેલાં માલુમ પડે છે.

આર્ગોન વાયુની સહાયથી વીજળીના દીવા જે છે. એકલા હોરેમાં જ આશરે ૩૦,૦૦૦ ઘનનાર આર્ગોન વાયુ વીજળીના દીવા ગટિ વપરાય છે. એકદરે સાકાચાર કોડ વીજળીના દીવા વેચવા નેટલો આર્ગોન વાયુ જેવું એટલા મેળવવા માટે ૫,૦૦૦ રૂબ હવા દ્રવરૂપ કરવી પડે છે!

આપણાં ઉપનિષદો કહે છે કે એકેન વિશ્વેન તર્વમિદં વિશ્વન ભવતિ (જે એકના બહુવાથી સમગ્ર બની શકે છે)

આ સદીની વિજ્ઞાનની મગતિએ ઉપનિષદની એ આજ્ઞા છતરી લાગતી નથી શું?

હરિજન ઍન્કુએટો

*** માધુસૂત્ર પોતે જ પોતાના સંસ્કારોને સ્વામી છે; સલાહના લેખ, કુળજન્મના બંધ કે પ્રારબ્ધની દેખાને પુરુષાર્થ વડે માધુસૂત્ર-પદ્ધતી રહે છે એ વાત, નીચે આપેલાં છે એવાં આશિર્વાદનીય હતાહતથો પછી આ યુગમાં હવે સાબિત કરવાની રહે છે?

પૂનાની ફરજતન કૌલેજમાં મુંબઈ ઈલાકાના ઇતિહાસમાં પહેલી ૪ વાર ભંગી વિદ્યાર્થી દાખલ થયા છે. તેનું નામ નમી સુલાખ લાડ છે. તેના પિતા પંદરેક વર્ષ ઉપર ગુજરી ગયા, અને વિધવા માતા તેનું પોષણ કરે છે. તે બાઈને સાતારા ગુનિપાલિટીમાં ભંગી તરીકે માસિક રૂ. ૧૩ પગાર મળે છે. ઘણાં વર્ષો પહેલાં ઉત્તરમાંથી ભંગીઓનાં ઘણાં કુટુંબો હરિજનમાં આવેલાં તેના વંશમાંથી-બાઈ લાડ બેતરેલા છે. હાઈસ્કૂલના શિક્ષણમાં ફક્ત બે જ વર્ષ તેને સરમરી છપાવતિ મળી હતી અને બાકી તે તેની વિધવા માએ દૂધા પચ્ચરમાંથી તેને ખર્ચ ચલાવેલી હતો. માત્ર તેની ફી બધાં વર્ષ માફ હતી. માસનીય હતી દિંદુ યુનિવર્સિટીમાં એક બંગા વિદ્યાર્થી બી. એ. નો અભ્યાસ કરે છે. તેથી આખા હિંદુસ્તાનમાં કૌલેજમાં મળતા ભંગી વિદ્યાર્થીના આ બીજે જ દાખલો મળ્યુંમાં આવ્યો છે. આત્મચાત્ર બાઈ બાહરાવ પાટીલે એને પોતાના છાત્રાલયમાં દાખલ કર્યો છે અને તેની સંભાળ લે છે.

મહારાષ્ટ્રના હરિજનોમાં મહાર ભતિ જેમ આજગપડની મળાય છે તેમ માંગ ભતિ ધણી પછત રહેલી છે તે જાતિને જ એક વિદ્યાર્થી હરિજન બાળાઈ વિચારદેવ બી.એ. ની પરીક્ષામાં હમણાં હતીયું થયો. વિશેષ આનંદની વાત તેા એ છે કે તે બી.એ. બોર્ડમાં સંસ્કૃત ઐતિહાસ વિષય લઈને બીજા વર્ગમાં પાસ થયો. આ બાઈના અભ્યાસને માટે પશુ બાહરાવ પાટીલને જ ચર્ચ છે. તેમના સાતારાના છાત્રાલયમાં રહીને તેણે અભ્યાસ કર્યો છે. માંગ ભતિમાં પશુ આ લાઈ પહેલે જ સ્નાતક થયો છે. તેના પિતા ઘેરાં પાળવનારો બંધો કરે છે. પોતાને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ વધારીને એમ.એ. ની પરીક્ષા સંસ્કૃત સાથે જ આપવાની એણે તૈયારી શરૂ કરી છે. (હરિજનબંધુ)

—અ. વિ. ઠક્કર

કોડાકોમ અને રંગીન ફોટોગ્રાફી

*** એ વિજ્ઞાનનો એક નવીન ચમત્કાર જ છે. આજકુધી ફોટોગ્રાફ એટલે કાળા ને ધોળા રંગની છાયાઓમાં હતારેલી છબી સમજાતી, પણ હવે તેા આંખ ને રૂપરંગમાં દુનિયા નીરખે છે તે જ રૂપરંગમાં કમિસ પશુ છબી પાડી આપે છે. બહુ જ દૂંધા વખતમાં તમારા સીના કમિસ વડે તમે એ પાડી સમીરો.

કોડાકોમની આ સોધથી કોઈપણ માલુસ કોઈપણ કમિસની

આહુ રીતે જ ચાંપ ચલાવીને રંગીન પરિણામો લઈ શકો! જોકે હમણાં તો આ ક્રામત, ધરગણુ સીનેમાની ફિલ્મો ઉપર જ આહુ કરવામાં આવી છે, પણ જતે દહાડે દરેક ભતના હાથ-કમિસ માટે પણ તે હાથવૃત્તમાં માની લેતી.

હમણાં મુંબઈ ને રંગીન ફિલ્મો લેવાની તેમાં ફિલ્મ તો કાળાધોળા રંગની જ. રહેતી. માત્ર પાડની વખતે રંગચિત્રાગ કરનારાં ફિલ્મર હાથ રાખતા પડતા અને તેવાર ફિલ્મ બતાવતી વખતે તેવા રંગીન કાચો આડા રાખી પ્રકાશ ફેંકતો એટલે રંગપૂરવણીવાળાં ચિત્રો દેખાતાં. તેમાં મુશ્કેલી એ હતી કે કાચોને લીધે પ્રકાશનું બળ નાશ થઈ જતું અને ચિત્રો બહુ મોટાં કરી શકતાં નહિ હોવાથી બહુ જ નાનાં ચિત્રોથી સંતોષ લેવો પડતો; પણ હવે નવી સોધથી નથી જરૂર ફિલ્મર કાચની કે નથી જરૂર રહી ખાસ પ્રકાશપોજનાની, આહુ ફોટોગ્રાફી ને પ્રકાશમાં થઈ રાકે તે જ પ્રકાશમાં કોડાકોમ પણ ચિત્રો લઈ શકે. ચિત્રો બતાવતી વખતે પ્રકાશની હજુજ જરા યે પ્રકરો નહિ અને ચિત્રનું ભેદજો તેવડું માથ વધારી શકે. કોડાકોમ વડે પારેલું ચિત્ર ભેદજો ત્યારે જ સમજાય કે જખતનાં રંગોમાં કેટલેલી ભતના રંગો પુરઝેલા છે. પહેલાં માત્ર ચિત્રકરો ને ભેદ સકતા તે દરેક જણ હવે ખાતીરૂં ભેદને, આનંદ લઈ શકે એ કંઈ બોણું છે? હવે રંગો, વનસ્પતિ અને જંતુ-રંગીના ફરક દરેકને સમજશે, હવે દુનિયાને એક જ રંગની ફોટોગ્રાફીમાં લેવાની આવડત, આપણે બહી નહ્યું અને આ રંગબેરંગી દુનિયાને બદલે સીનેમાના પડના ઉપર કાળાં પ્રતિ-ગિઓ લેવાનાં મરશે.

આ સોધ કરનાર મિ. લીઓપોલ્ડ મેનીસ અને મિ. લીઓપોલ્ડ વરકી બે સંગીતાચાર્યો છે. માત્ર સોખની ખાતર રંગીન ફોટોગ્રાફી તેઓ કરતા થવા તે પહેલાં સંગીતની સુધિમાં પણ તેમનું નામ સાથે જળીયું હતું. તેમણે પહેલાં તો કોડાક લેંબોરેટરી આરફટ કેટલાં યે વર્ષો અજમાવ્યો. અને આખતરા કધો. ત્યાં તેમને પ્રુકજ, સમરડો, સાધનો, દરેક બાળતના પ્રતીણ સજાહકારો, રસાયણો, દવામિશ્રણો મળ્યાનારો, રંમનું જ્ઞાન ધરાવનારા અને ફોટોગ્રાફીની બધી ખતો સમજનારા ગજ્યા. ત્યાં તેમને લાગ્યું કે આ સોધ ખરેખરી નીવડી છે અને તેની બનાવટ સફળ થીવરશે ત્યારે ૧૯૦૩માં એ બંને જણ કોડાક લેંબોરેટરીના સ્ટાફમાં ભેંડયાં અને અલગ મનાતી બાળત શરૂ કરી ગતારી.

નેજાવેલનો કોડાક

*** બેતરેલાનાં રહેર કે પ્રાંતને લગતી પોતાની માહિતીની જગ્યજોના આપા દૂંધા પરિચય વાગેડો મોકલે તો આપણા જ વનન વિષે આપણું ને લખવાનું આજ્ઞાન છે તે ફર કરવામાં નાનો સંરેપો પણ ફૂળો આપી શકે. સાથે એ સ્થળના ફોટોગ્રાફી મોકલો શકાય તે તો તે મોકલવા ચૂકું જ નહિ.

ફોટોગ્રાફી ગિરિમાળાઓમાં નાનીચે, તુલસીદયામની

આસપાસનો પર્વતો તથા સાણનો ડુંગર હીક પ્રખ્યાત છે આ બાધમાં નાંદીચેલો જાવામાં જ્યાં મનાંય છે. આ ડુંગરની ખીખમાં સેનવેલનો કોઠો આવેલો છે.

સેને અને વેને નામના જે બાધો અગાઉ બહારવટે નીકળેલા તેમણે પાતાના રક્ષણર્થે આ કોઠો બંધાવેલો કહેવાય છે અને તેથી તે સેનવેલના કોઠાના નામથી ઓળખાય છે. એ કોઠો મુંજાઈના ચાર માળના મકાન જેટલો જોવા છે. કોઠાની પાસે રાવનનાગની નદી વહે છે, અને નદીની ઓંસ-પાસ ધણી જ ગંધા જાય છે તે જાડીમાં સિંહ, દીપડા વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ વાસ છે. સેનવેલના કોઠા ઉપર એક જાડો પરચરનો કોઠો બાંધેલો છે. બહારવટીઓએ મૂળ ત્યાં જ રહેતા, કપરા ડુંગરની અધવચ્ચે વચ્ચર ચડાતીને એ જ ગાનામાં આ કોઠો કેમ બાંધેલો હશે તેની કલ્પના કરવાં એ વખતની કોશિયનો ખ્યાલ આવે છે. સેનવેલના કોઠાની બાજુ પર વચ્ચે સિલાછવ નામનો પરચરનો રસ વહે છે. આ રસ બહુ જ કિંમતી ગણાય છે અને તે મેળવવા ધણે જ મુશ્કેલ છે. ગીરનો આ બધો પ્રદેશ નવાગઢ સ્ટેટના તાબામાં છે. એક વખતે જીનાના ફ્રાન્સને સાતથી આઠ માણસોની મદદ વડે ખાટલી નીચે ઉતારીને પણ જ યોડા પ્રમાણમાં તે રસ મેળવેલો હતો એમ ત્યાના માધ્યારીઓ કહે છે.

કોઠાથી ચાર માઈલ દુરસીરથા તથા ત્રણ માઈલ લીમ-ચાસ આવેલાં છે. કોઠા ઉપર ચડી થોડે દરિયા તરફ નજા-પોવા માણસને તો ચક્ર જ આવે એવી ભયંકર જગ્યાએ તે આવેલો છે. ત્યાં સિંહ તથા શીપડાના પણ સમૂહ જોવા શકાય છે. નવાજ સાહેબ તરફથી ત્યાં સિકાર કરવાની બંધી છે. ત્યાંના માધ્યારીઓ સિંહના કાયામાં જ પાતળાં ટોર ચરાવે છે. ચોમાસામાં ત્યાં રહેતું ધણું મુશ્કેલ હોય છે.

—ચીમનલાલ ગઢાદાસ પારેખ (કુડકા)

કાઠિયાવાડના ચૂલવંદીઓ

*** અમદાવાદના સ્થાયી સ્વદેશી જાનર તરફથી દેનિક 'ગુજરાત સમાચાર'માં 'સ્વદેશી' નામથી ફર અઠવાડિયે બહાર પડતી પૃતિમાં 'કાઠિયાવાડના ચૂલવંદીઓ' એ માસના નીચે ઉપયોગી લેખમાળા આવેલી. આ આગ્રહ એના જે હવામાં 'માધુકરી'માં આવી ગયા છે; એવો જ આ ત્રીજો હવામાં આપણા દેશના તળપદા હોગી પરત્વે સાકિમાન જ્ઞાન સાથે દેશ દેશવાનાં હરેશથી આપીએ છીએ.

જરવાળાની સૂડી

કાઠિયાવાડમાં હુદાર કારીગરો સૂડી, ચપ્પાં, જમૈયા, ક્યાર વગેરે બનાવવામાં ખૂબ કુશળ ગણાય છે ધણું હુદારો તો નાની બુંડકાં, પિરતોલો, તલપારું વગેરે લઘુલઘુ સર્જનમ પણ બનાવતા. એકે આજે દક્ષિણારબીન-કાપડને કાણે લઘુલઘુ સર્જનમ બનાવવાના બધા ઉભોગો મુશ્કેલ થયા છે. ચપ્પાં જમૈયા વગેરેનો પણ કાંઈ લેનાર આદક મળે તો જ બના-

વવાનાં રહ્યાં, પણ સૂડીને વંપરોરા ધરમચું હોવાને લીધે સૂડીએ તો ધણું સ્થળોએ હતું હુદારો બનાવે છે. લીમડા, બરવાળા, પાલીતાણા, ભનમગર, કચ્છ વગેરે પ્રદેશોમાં આ ભવતું કામકાજ મોટા પ્રમાણમાં બને છે; પણ સૂડી બનાવવામાં બરવાળા (ધંધુલા તાલુકા)ની વિશિષ્ટતા એ છે કે ત્યાંની સૂડીએ કાનસનાં લોટામાંથી બનાવવામાં આવે છે, એટલે વધુ મજબૂત હોય છે. જળી કારીગરો પણ પછા કુશળ હોવાથી સૂડીનું કામકાજ ખૂબ સફાઈ (Finitish)વાળું હોય છે તથા અનેક ભવના, કાઠવાળી તે બનાવવામાં આવે છે.

જરવાળામાં સૂડી બનાવનારા કારીગરોનાં રંબીરપ પર છે આ હુદાર, સૂડી ઉપરાંત જેડુંત અને બીજાં વર્ગને ભરી દક્ષિણ-સાગરે પણ બનાવી શકે છે. આ લોકો સામાન્ય રીતે દસથી બાર આનાની કિમતે સૂડી વેચે છે, જેમાં લોટાની કિમત જે આના અને સૂડી સજનાર તથા પંચિત કરનારને આર આના આપતા પડે એટલે એક સૂડી ઉપર કારીગરને તો પાંચથી છ આના મળે.

સૂડીમાં પણ ભતભતના ધાટ તથા નીચેનું કોતરકામ કરવામાં આવે છે. સ્થૂળ તથા મુદેરાના ફેરફારને કારણે કાંઈ કારીગર તથા ગામો ખાસ વિશિષ્ટતા માટે પ્રખ્યાત હોય છે લખવા તરીકે લીમડીની સૂડીઓમાં નકશીકામ જેવું મુંઝવણ વાય છે, તેવું જરવાળાની સૂડીઓમાં થતું નથી, પણ બીજી રીતે તે વળી ચડીઆવી હોય છે. અહીંના કારીગરો પાતાનું કૌશલ્ય બતાવવા સૂડીના આધારમાં ફેરફાર કરે છે તેમજ કળ (Spring) વાળી સૂડીઓ પણ બનાવે છે. આવી એક સૂડીની કિમત જેવી ત્રણ રૂપિયા સુધીની થાય છે.

ચોપગી માછલી

કેનિસ ચુસ્તરસાસ્ત્રી ડૉ. કૅચને બ્રીનલેન્ડમાંથી ચોપગી માછલીના અવશેષો ગળ્યા છે. તેઓ તેને જળચર અને સ્થળચર માછલીઓના સંબંધ સાંધતી સાંજ મળે છે. આ ચોપગી માછલી 'stegoccephalians' કહેવાય છે; એટલે એ નાસ્તવિકરિનીની માછલી નહિ, પણ માછલીનાં પછાંખાં લાંબાં નાંબું જળચરની પ્રાણી. તે દેડકા, વર્ષાશૂ અને ગીણાની વગેરે પ્રાણીઓના કુટુંબની પૂર્વજ ગણાય છે. કેટલીક એવી પણ માછલીઓ મળી આવે છે કે જેમની આગળની અને પાછળની યુગ્મ પાંખો એવી રીતે રચાયેલી હોય છે કે જેનાંથી તે તરી પણ શકે છે તેમજ પિંટે પણ ચાલી શકે છે. આ માછલીઓ જળચર માછલીઓના અવશેષો સંપરતા, પાણી નીચે બંધાએલા પડવાળા ખડકો (strata)માંથી મળી આવે છે. અને આવી જ માછલીઓની જેતણું ભવતું આરંભેલી આ તેમજ આફ્રિકાના કુશ્ક વિભાગમાં વહેતી હોબી નદીઓમાં હતું પણ હાલ છે. આ માછલીઓ ફેરફારથી આસ લેતી માછલી તરીકે ઓળખાય છે, અને કુદત ફેરફારથી જ અથવા પાણીના પરોપકા કરી પ્રાણીઓ મેળવે છે. જરવાળી પ્રાણીની માદક તે પણ પાણીની સપાટી તળે વધુ વખત રહી શકતી નથી તેમ કરવાથી એ ફેલાઈ નય છે અને તાણાઈ પણ નય છે. (એચેલ ઉપચરી)

નવાં પુસ્તકોની નોંધ

શ્રી સંમંકયા: ૧-૨, તથા ૩-૪-૫: લેખક-દેસાઈ વાલજી ગોંવિંદજી, પ્રામિત્યાન-નંપણવન સર્વાલય આંધીસેડ અમદાવાદ, કિંગ્સ અનુક્રમે ૦-૩-૬ અને ૦-૨-૦; ઉપરનું છપવન: મૈત્રીસ મેંદરસિંઘા મુખ પુસ્તક વપરી અનુવાદક-કિશોરલાલ મરાઠવાળા, પ્રકાશક-નંપણવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; ૦-૧-૦-૦; ધર્મમંથન (પાંધીજીનાં ધર્મ વિષયક લખાણોને સંપાદિત સંગ્રહ): લેખક-મોહનદાસ કર્મચંદ આંધી, પ્રકાશક ઉપર પ્રગણે, ૦-૧૨-૦; ઇંગ્લેંડના ઇતિહાસની રૂપરેખા: લેખક-અન્દ્રવન સાહ અને તમસુખલાલ પારેજી, પ્રકાશક-મેસુરે કર્મચંદાસ નારણાસ ચૈંડ સંસ્, નાણાવટ સુરત, ૦-૧-૦-૦; અરેબિયન નાઇટ્સ: (યુરુમી કૃત્તીઓ માટે સંશોધિત આર્થિક) શ્રી સગાનંદ, અદ્યાપાયાવા બંગાળી રૂપાંતર ઉપરથી ગુજરાતી અનુવાદ: પ્રકાશક-છપનલાલ અગરશી મહેતા, પીરપરા રોડ અમદાવાદ, ૪-૦-૦; શિક્ષાર્થસાર (વિશ્વકર્મા) માસિકની ૧૯૮૧ ની બેર: પ્રકાશક-વિશ્વકર્મા કાર્યાલય ડહાણીપોળરાયપુર અમદાવાદ, ૦-૧૨-૦; કથાપુત્રી: લેખક-પ્રકાશક-મૂળશીર પ્રેમજી વાસ, આકાશીક કુવાળી પોળરાયપુર અમદાવાદ, ૦-૮-૦; પદ્યાર્મક દાહોદ-દર્શન: લેખક અને પ્રકાશક-સોમીંદ્ર ગા. બટ, તુ દાહોદકલ, દાહોદ, ૦-૪-૦; નર્મદનું મંદિર: (પદ્યવિન્યાસ): કવિ શ્રી નર્મદાશીર્વાળાં ઉત્તમ કાળેની ચૂંટણી: સંયોજક-વિશ્વનાથ મગનલાલ જાડે, પ્રકાશક ગુજરાત સાહિત્ય સભા અમદાવાદ, ૧-૮-૦; પ્રતિબિંબ (સાત વાર્તાઓ): લેખક-અરુણાલ ત્રિવેદી, પ્રકાશક-ગોર્ગ કાર્યાલય ડે.સી. હોલ કાચી, ૦-૧-૦-૦; પાર્ક પૂર્વે ૦-૧૩-૦; સોલંકી યુગની કીર્તિકથાઓ: લેખક-અંબાલાલ નાયાલાલ ગિરી, પ્રકાશક-છપનલાલ અગરશી મહેતા, મુંબઈ અને અમદાવાદ, ૨-૦-૦; કેળાવાળી અને બીજી વાર્તા: લેખક-મસ્તકીશીર, પ્રકાશક-દત્તચંદલાલ જાડે અને દાલાભાઈ મહેતા, જળાવાળી નાકે ખાડિયા અમદાવાદ, ૧-૦-૦; ગામડિયા તરહેવો અને નવા વિચારની વાર્તા: લેખક-રવ. અમુનજીભાઈ સુંજી પડીવાર, પ્રકાશક-સુરત સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય અમદાવાદ, ૧-૬-૦; ગૃહ-વિદ્યા: લેખક અને પ્રકાશક-રેવાસંકર ઓ સેતપુરા, જી.એ. હરશન રોડ સીકોર, ૦-૮-૦; અઢીક અમૃત: લેખક અને પ્રકાશક-મુજીશ વેદ, શ્રીન બંચેશી અંધેરી; સ્ત્રીનગા-રીઓ: સંપાદક-મણિલાલ એમ. સાહ, પ્રકાશક-તંત્રી 'તરુન જીન', ૮૧ નામદેવી કાસલેઈન મુંબઈ, ૦-૪-૦; શ્રમછપન દે સમજવાવાદ: પ્રકાશક-લક્ષ્મણલાલ લ. મહેતા અને મજલાલ ધ. મેથાણી, રાંધિ વુવન. મુકુન્ડ, ૦-૩-૦; શિવસર-સહસ્રલિંગના ઇતિહાસ (મહારાજાધિરાજ પુસ્તકોના ખંડ ત્રીજો): લેખક અને પ્રકાશક-અંબાલાલ ચાદસંકર દવે, પાર્ક

(ઉ. જી): વાલો આધ્યો: ગવરાયનાર પ્રકાશક-મધુકાન્તજી મહેતા (પ્રમુખ), મધુકર રોલાકુંડરી (વિ. સુરત), ૦-૧-૦-૦; શ્રી વીતસાગ-મહાદેવ-સ્તોત્રમ: સમ્પાદક-મુનિ વરલુ-વિજય, પ્રકાશક-શ્રી આત્યાનંદ જેન સમા આવનંદ; પ્રાકૃત વ્યકરણમુ: સમ્પાદક તથા પ્રકાશક ઉપર મુવળ; સાહિત્ય અને સંગીત: શ્રી તરુણ ગુજરાતી સાહિત્ય સમાના વર્ધાન્ત હત્ય વખતે અપાચેલું બાળુ: વ્યાખ્યાતા-પંડિત શ્રી ઓમક-નાયક, પ્રકાશક-વ્યર્વિંદ ન રાક્ષી મેરી તરુણ ગુજરાતી સહિત્યસભા ૫૬, બીજી ભોધવાડો મુંબઈ-૨; વીમાનો સંદેશ: લેખક અને પ્રકાશક-મણિભાઈ ગોપાળજી દેસાઈ કોમ્પેસ હાઉસ, મુંબઈ-૪; કાવ્યકીરણ: અનુવાદક અને પ્રકાશક-વાલકૃષ્ણ બટ, ૧૦૨ મંદિરવાડ રાયપુર અમદાવાદ, ૦-૩-૦; કર્મજનું વેપારનંત: લેખક અને પ્રકાશક-કુંગરશી ધરમશી સંપદ, ગુજરાત કીલાધરની કં. મેડિયા બન્દર કાચી, કિંગ્સ અમુલ્ય; અદ્યુત યુવાનો: (સાંદસપૂર્ણ મવાસકયા) લેખક-ગુનુભાઈ નેધાળી, પ્રકાશક-ચંદુલાલ નેડાલાલ વ્યાસ રાયપુર, ૧-૦-૦; જગતની ધર્મસાળાઓ: લેખક-મજમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા, ગાંધી સાહિત્યમંદિર સુરત, ૦-૧-૦-૦; બોવાએડા તારા: અનુવાદક-કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ, સેલ કોન્ટ્રાક્ટ-ગ્રાંટ રૂપરશન કાર્યાલય આંધીસેડ અમદાવાદ, ૧-૮-૦; સાહિત્ય પ્રકાશિની: (ગુજરાતી સાહિત્યના ચામળુઓ અને મુંબઈ યુનિવર્સિટીની ૧૯૩૬ની મેટ્રિકુલેશન પરીક્ષાના જવાબસંપદ સમુપયય) લેખક-સંકરપ્રસાદ છપનલાલ રાયજી, પ્રકાશક-એન. એમ. વિપાડીની કં. મુંબઈ-૨; ૧-૦-૦; સ્વાધિક સહચરી: અનુવાદક-મુનિ શ્રી પં. સોભાગચંદ્રજી, પ્રકાશક-લક્ષ્મીચંદ જ-વેચંદ સંપત્રી, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર, સાળામતી, ૦-૪-૦; સમાજ અને સાહિત્ય: ગુજરાત સાહિત્યસમાના ઉપમુખ ડૉ. હરિમસાદ મજરાવ દેસાઈએ કરેલું સમાનું ૧૯૩૫ના વર્ષનું વાર્ષિક વ્યાખ્યાન; ગુજરાત સાહિત્યસભા (અમદાવાદ)નો ૧૯૩૪-૩૫નો વાર્ષિક અહેવાલ; શ્રી મહાવીર જેન વિલાલજી-મુંબાઈનો ૧૯૩૫ વાર્ષિક રીપોર્ટ; સર સિદ્ધી મદમદખાળજી સાવંજનિક લાયબ્રેરી-બંદરખાળાનો ૧૯૨૬થી ૧૯૩૪ સુધીના પાંચ વર્ષનો રીપોર્ટ. શ્રી શિવલી ગુજરાતી સમાજનો ત્રિવાર્ષિક રીપોર્ટ; મેગ્સુ સિદ્ધી સોસાયટી-કલકત્તાનો બિહાર પરતીકંપ સેવા કાર્યનો રીપોર્ટ અને દિસાળ તરુણ ગુજરાતી સાહિત્યસભા મુંબાઈનો વાર્ષિક અહેવાલ-૧૯૩૫; સુપ્રીય ચાલા, કરાઈનું ૧૯૮૦ થી ૬૦ સુધીનાં દસ વર્ષનું નિવેદન (રીપોર્ટ): A Report of Plague Relief in Borsad 1935; Published by the Plague Relief Committee Borsad, ૦-૬-૦.

મહાપુરુષે પૂરું થયા પછી મુલેદનું ખત કરતીને જા વિવિધ દેશોની સ્થિતિ નજરે તપાસતા, મુલેદ પશ્ચિમે પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલેલા, તેમાં હંગેરીની પશ્ચિમિયતિની તપાસ માટે જનરલ સમ- હસની નિમણૂક થઇ. અંગ્રેજ સામ્રાજ્ય- ના જનરલનાં એ જનરલનું સ્વાગત કરવા વીએનામાં રહેતા અંગ્રેજ એમ્બાસીએ મોકી ફાઇનાન્સરી મેઇસ્ટ્રિસ ગ્રાંડી. પણ મહા- પુરુષની વાતશ્રવાણીઓનાં બેજ બનેલાં હંગેરીવાસીઓને ભૂખે દંડવળતાં એ પોતે નજરોનાજર જેવી આભેલી હતો એ સમસ્ટ એ મેઇસ્ટ્રિસની પાત સાંભળી રેખથી સળગી ઊઠ્યો અને ફરયાવ્યું કે 'સદકરના નિયમ મુજબ એ પોતેક મળે તે જ આપણે સીએ લેવાનો છે.'

અનેકાર્થી રાખઃ મોડે-સમય વધેરે શુભ પ્રસંગે સ્ત્રીને માથે ખૂંકતું લુધા કિયાની સળગી વધેરેનું સુકટ લેવું આભૂપણઃ એખમહારીઃ ટેક અપના જિઃ વિલંબઃ હાવભાવ-ગભરાઃ ડબ- હથાસદ-ખેતરમાં જાગી પડેલાં કણસલાં

કહેવતોના અર્થઃ "ભૂંડું છણુ—નહિ લીધાનું કે નહિ યાખ્યાનું" ભૂંડના છણુને આમ કેઇપણુ ઉવચેય થઇ શકે તેમ હોતો નથી એ વસ્તુત્થિયતિને 'અતો બ્રહ્મ હતો ભ્રમ' એવો ભાવ દર્શાવતા માટે ઉદાહરણ તરીકે વાપર- વામાં આવે છે.

એકથી નવ સુધીના બધા	૧૫
આંકડાને (એકએક વખત	૨૪
વાપરીને) એવા ૩૫માં ગ્રા-	૮૬
હતો કે સરખાણો સો આવે.	૭
એક રીતએ બાણુએ આપી	૩
છે. બીજી તમે સોધી કાઢો.	૧
	૧૦૦

જિલાડી બધાં જ અંધારામાં ભેદ શકે છે એ વાત તદ્દન સાચી નથી. તેને માણસનો કીતાં વધારે દેખાય છે એ ખૂંકે, પણ પૂરેપૂરું અંધારું હોય તો તે પણ દંધ જ નથી ભેદ શકતી.

એક લાંબા ઉપરની પંચતીચળાં મારે પેરપ સહેરે દુનિયા આખીમાં છે; અને તેને અંધારામાં બાંધેલ હાતર મેળાઈમાં છે.

સાદીનાં કપડાંને તેની અવળા બા- તુએ જ અચ્છી કરી-એછે. જરા હવાએનું હોય જારે અચ્છી કરી તો તેની અસલ ચમક પણ રહેશે.

એમાસમાં ૩૫૩ ૩૫૨ પડેલા કાંદ- વના ડાપ બટેટાં બાફેલા પાણી વડે સાફ કરવાની નીકળી જશે. કરી ભેળે.

દુર્ગંડાનો વડો પ્રધાન સેલ્ડિઝ ન્યોન એક વાર બસણુ આપતો હતો એવામાં સભામાંથી કોઇએ ટીખવથી પ્રશ્ન કર્યોઃ 'મિ સેલ્ડિઝ ન્યોન, તમને કું વાદ નથી કે તમારા હાલ અચેડાની ગાડી હાંકતા 'તા' ?

અરધી જ મિનિટમાં એ માણસને જવાબ આપતાં સભાને હેરશીને તેણે કહ્યું- 'બાહ્યોને નહેનેર, હું દિલગીર કું કે મારા હાલ હાંકતા હતા તે ગાંઠ કેવી હતી એ તો મને વાદ નથી રહ્યું, પણ એના ગયેરો હજી જતો લાગે છે !'

પૃથ્વીના સજસન નિરૂપરન ઉપર જ. ખરેખર આપણું હોય એવું એક જ એકું બહુલું રાકેર દુનિયાખરમાં કહું તે ખ- વાર છે ?—સીંગાચોર.

સાદીનાં બૂના ડાપ પાડી બંધ વડે ધોવાથી ધણીવાર જતા રહે છે. એમ સાંભળ્યું છે. અખતેરોં તો કરી ભેળે, છત્રીને સૂકવવાનો સાચો રસ્તો તેનો હાથો-ગાંથો શખી નીતરની મુખીએ છે.

દરિયામાં તોફાન વખતે વંદોણુભાથી ચારે કોર તેલ ફેડવામાં આવે છે જેથી દરિયા સાંત બને છે. તેમાં કારણ એ છે કે તેમને સળેને સપાટી પર મોલ- મોલું ધરણું કરી થઇ ભવ છે તેથી પવનના ધક્કો સહનવાથી તે પશ્ચી 'મસાર' થઇ ભવ છે અને મોલું દેખાતા મોટી રાહતી નથી.

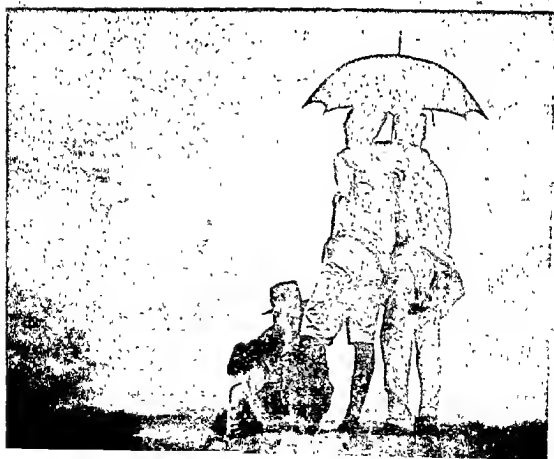
હિંદ ને આફ્રિકાનાં હાથી ત્રણવાર જાળવતાં લુદા પડે છે. હિંદનાં હાથી- કાતાં આફ્રિકાનાં હાથીના કાન મોટા હોય છે, તેનાં દંડાણો પણ વધારે લાંબાં હોય છે; અને આફ્રિકાનાં હાથીના પાંજરા પથ વધારે લાંબા હોય છે, કારણકે એ સિવાઈ- હાથીને પછળ જુલુ સાંધા હોય છે ત્યારે આ આફ્રિકાને ચાર હોય છે.

કાંડના યડની ઝેરી કાંપતાં નેટલાં કુડામાં તેમાં દેખાય તેટલોં વધેનું તે થયું ત્રણવા તેમાં જે એ વર્ષમાં વરસાદ વધારે પડ્યો હોય તે વર્ષનું કુડાનું વધારે ઘેરાવો છે. આથી પ્રત્યેક વર્ષના વરસાદના પ્રમાણની પણ તેમાં નોંધ રહે છે. હિંદોનિયામાં એક કાંડ ૩૦૦૦ વર્ષની વધેનું હંચાત છે.

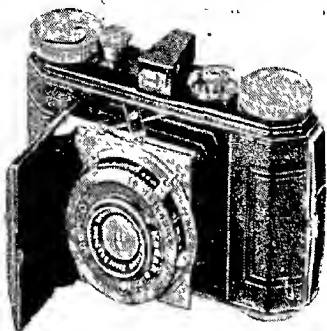
આમીકોનનું આંકડાણુઃ અગ્રા- ફોનની રેકૉડના ગાથાજિંદુએ એ છિદ્ર હોય છે તેની બાણુમાં બીજી- એક-છિદ્ર પાડી તેમાં થાળીના ખીલો ભરાવીને વગાડી અ.હ કરેશો તો દંધ ચિત્રવિચિત્ર જ મવાતું સાંભળીને મૂળ રમૂજ મ- પરી. કું બવાય છે એ સાંભળનાં બારે હસાહસ યરી પણ આ પ્ર- યોગ નકામી રેકૉડોં પેર જ કરેશો; કેમકે રેકૉડોં એથી અરણ થાય છે.

कुमार

आवती कालनां नागरिकानुं
सामयिके आवाणु १८८१ तंत्री: रवि-
शंकररावण-संपादक: भयुभाईरावतं

આકાશ જ્યારે વાદળ છવાએલું ભૂરું હોય ત્યારે પણ...

રેડીનાના સ્નેપ તો ચમકદાર ને ચોખ્ખા જ હોય છે

તમારે તો એવો જડપી ફેમિસા ભરતો હોય કે પ્રકાશની કમીનું વડે જ નહિ, અને વળી પાછો હાથપગો ધોરો કે ગમે ત્યાં તમે પાપતી શોધો—તો કોડાકનો "રેડીના" મૂકી બીજો આપે કયાંય શોધવા નથી.

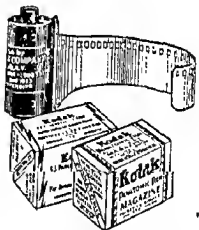
તેનો આકાર-કાર્ડ (૩-૬) સેન્ટિમીટર લાંબામાં કોઈપણ પ્રકારનાં મુગર સ્નેપશૉટ છે—વરસાદમાં પણ, અરે વીજળીના પ્રકાશમાં પણ (ખામી લેખ કે ફ્લેશ લાઈટની જરૂર નથી) અને એના કોમ્પ્યુર શરતને આઠ પ્રકારની સ્પીડ છે: ૧ થોડેકાંથી ફોટો શિક્ક સુધીની.

ગનિમાં તો રેડીના આસાપણું જડપી છે, એક બરબતે એટલે ત્યાં તો ને જડાપ કરતોકને હેરકી લાય છે, કાઠસ, એપર્ચર અને શાટ સ્લુવારમાં જમાવી લકા'ય છે. તમારું ચિત્ર ઓપ્ટિકલ ક્લાઈડરમાં ભુજો—ચક્રપ. આંધ દાખતા એવું તે જડાપાયું જ છે, અને તમે ૩૬ ચિત્રો પાડો ત્યાં સુધી કરી ફિલ્મ ચક્રાવળની કડાદર જ નહિ. એટલે બપો નાની (માત્ર ૪ ફૂંચ ૪૫ ફૂં) હોવા છતાં "રેડીના" એટલી આત્મનિક ચોક્કસાઈથી બનાવવામાં આવ્યો છે કે એની ટ્યુકકી નેગેટિવો સોલની આણું એવાં લીક્સ પસિલમી આપે છે; એના ઉપરથી ઉત્તમ પ્રકારનાં ચોખ્ખાં એન્ડાયમિન્ટ મકાવાની તમને ખાતરી.

તમારે તપની કોડાકનો વેપારી તમને કહેશે તે મુજબ જા ૧૯૪૫માં "રેડીના" ખરો એ તો અજબ સોરા કહેવાય: કોઈપણ રંગો આટલી કિંમતમાં, આ પ્રકારે, ૩૫ મામાનો એક માત્ર ખીનીએવા કમિસ.

આંખ વેરેલું છુએ છે—

તેરલું "રેડીના" અગ્ની લે છે!

ફા. ૨-૮-૦માં ૩૬ એકરપોઝર

કોડાકની મુખરસેશનલિવર્નમેન્ટ અને "વર્નમેન્ટ" બંને કિન્ધો ૩૬ એકરપોઝર રેવલેટ લેડિમ અને આવલોલિવર્ન કસેટમાં ફા. ૩-૮-૦ની કમને ચો છે. સીનેનાઈટની ૩૫ મામા. પોરેલેટડ ફિલ્મ વપરાય છે અને "રેડીના" તમારા એકરપોઝરની ચલ્લો આપમેળે શાખનો લાય છે.

વીણાનો મુગ
ચિત્રકાર - કોમલાવતી શાહ

ગઠ શિવનેરી

અંક ૧૦

મેં તો નિહાળી દૂરની પયળંકિમાતાં
વૃક્ષો પૂંઠેથી, નભમેઘનું વરસ કદપ્યો;
તું તો પરંતુ અહીં જુલ્લસેદિરો પે
જૂની રહ્યો અટળ કાળની મુઠ્ઠી જેવો!
કદપ્યો હતો પ્રકૃતિના પ્રિય પારણા શો
જ્યાં જૂલવી વિહંગ હાલરડે વનશ્રી
પોથી રહી વિમલ મુક્તિપ્રભાનું ધાળ.
તું તો અરે ખડક કદર કાળમીંડ !

આજન્મમહેલ, પગલી શિશુવીરનીઆ,
એતી હવે કરવી ફોગટ કદપતા ના.
ને તો ય કોઈ રીત હૈયું નમે તને; તે
લાવાથી બામી, કરી કોટિયુગો પ્રતીક્ષા,
દીધો શિવાજી, જાજ્યું ઇતિહાસકાર્ય;
છાને હવે ઇતર શો તું ય શૈલરાશિ.

ઉમાશંકર જોષી

¶ શિવાજીનું જન્મસ્થળ શિવનેરી કિલ્લો ભોધ આવેલા વિચારો સંવિગ્નપૂર્ણ . . . સ્વાતંત્ર્યના મુક્તિપ્રાપ્તિના અર્થે જોષીને કવિનું તર્કશક્તિ (clever in fancies) માનસ એવી આશપસ આસમાનીભવ (full of romance) વાગાવણુ રચી દે છે. આ કાવ્યમાં એવા સ્વરૂપ તર્કશક્તિને બદલે સ્વપ્નપ્રવાણી એવિદ્યાર્થિ રજિ ગર્ભાને ગદ્યા અસ્થિત્વની હવીકા ઉપર જ પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે . . . છતાં કવિત્વની અદુરી અમાવિરોધી એ નથી; અને “આટલ કાળની મુઠ્ઠી” જેવી કાવ્યના તેમજ આકર્ષકભાષા વૈરિત્વથી ઉભરાયેલી હવેલી રચના કરી છે.

આપણી નજરે

આ બીજી ની આ અને ઈટ લી ના મે રચ્યા

● થોડા માસ પહેલાં જેનું નામ બામયજ દેાઈ નબળું તે આગીરીની-પ્રિયાની આસપાસ આજ દુનિયાનો દર્શનદાસ ફેરા મારી રહ્યા છે. નશીબો તો જાણીએ કે તેની ચાહે બાબુ હોયોપનાં સમર્થ સત્તાધીની દકુગતવાળા પ્રદેશો છે. તેને દરિયા-ગાર્ગ સાથે સંબંધ આપનાર માત્ર જિજ્ઞાસું બંદર છે અને તે પાસે દેવ દકુગતનું છે જિજ્ઞાસી આગીરીની-પ્રિયાના પાટનગર આઘીમ અગાળા સુધી એક દેસને છે જેમાં અરથો આજ કાંસતો છે વળી જિજ્ઞાસું બંદરેથી ચરિત્રતર થતા બધા માલ ઉપર કાંસ જકાન લે છે કાંસને આગીરીની-પ્રિયાના વેપાર ઉપર આમ કબજે બેાઅવડું લેશે કંઈકો નબળાંનું પોતાનું અરસાબ નામનું બંદર આપી દીધું હતું.

આ આખા પે ખંડમાં આખીસીનીયા કોઇકું જ પ્રિયતી
સામ્રાજ્ય છે અને હુદૈયના રાજ્યોનાં પુંગાલગાથી આજ કુખો
સ્વતંત્ર રહી શક્યું છે; પણ હવે તેના અધિકારો અને આબાદી
પર તવાય માંધવા છંદલીએ આક્રમક પોતાનું સરકર કાઢ્યું છે
છ સ ૧૯૦૬માં ઉટલી, કાસ અને પ્રિયને આખીસીનીયા
જોડે એક સંધિ કરી હતી જેમાં તે દરેકે આખીસીનીયાની
સ્વાધીનતામાં સ્વીકાર કર્યો હતો. તેનો અવરનો હતું તો એવો
હતો કે છંદલી અને પ્રિયને પોતાના સ્વાયં-સત્ત્વડ મળાણે
આખીસીનીયાનાં વહુચાવી કરી લે. અર્થા ૧૯૨૩માં આખી-
સીનીયાએ લીય આંદ્ર નેશનના સભ્ય થવાનું નક્કર કર્યું
ત્યારે ઉટલી અને પ્રિયને તેને ફેરકા બાનનું કર્યું, જન્મ કાંસ
વચ્ચે પડવાથી એમનુંચાલ્યું નહિ. ૧૯૨૫ના દિસે અવરના છંદલી
અને પ્રિયને વચ્ચે ખાનગી દરોડ થયા જેમાં આખીસીની-
યાના એ ભાગ કરી તે બંને સત્તાઓનું શાસનગ્રેય નક્કી કરી
નાખ્યું. એવો સાર એ હતો કે પ્રિયેશના મુદ્દાન મુલકને કદ-

દુષકરનારીનાઈવ
 નપ્રિનું મૂળ જે સા-
 ના સરોવર આ-
 બી સી ની આ માં
 આવેલું છે તેના
 ધાળી પર અંકિતે-
 નો અધિાર રહે
 તેમાં ઇટલી વાવો
 ન છે, જાને આળી-
 સીનીઆની વચ્ચે
 યં હરીદ્રિયાથી
 ઇટલિયન મોગા-
 દાંવડંડું સુધી ઇટ-

અધિકારમાં અણખીનીનીઆણું રચાવ

લી રેલ પાઠી નાખે તેમાં ગ્રામિણ આહું ન આવે. કો વખતે આખી-
સ્ત્રીની આમાં રાણી ભેલેલીઠી આવી પર દલી અને રાસ તફારી (દા-
લના સદેનશાદ દેલ સિલાસી) રાણીના રીજન્ડ (પ્રખ્યાસ)
દના તેજી ક્રે કશાની ચાલગાઇ સમગ્ર લીધી અને મદદ માટે
નવાન તથા અમેરિકા પર નજર નાખી. અમેરિકાની મદદથી તેણે
સાના સરોવર પર મંદીર બંધ બાંધવાનું કારણ અને નવાન
સાથેની સંધિથી તેને વ્યાપારની સરગતા મગી નવાને મિદે
પાયે આખીસ્ત્રીની આમાં ખેતી શરૂ કરી અને કોઈ નવી સંધિ
કોણી કરી કે ૧૦૦૦ નવાનીઓ આખીસ્ત્રીની આમાં વસે અને
બંને સરકારે એનું પશુ ૪૫૫૫ કર્ણ કે બંને ખતિઓને આર આર
વિનાશ કરવામાં પ્રાસાદન દેવું છટકીની આંખમાં આ બધું
ખૂંચ્યું. ૧૬૨૭માં છટકીએ તફારી સાથે મેઝી રથાપના પ્રયત્ન
કર્ચે ને કોઈ લશાયક દેક તેને બેઠા મોકલી ને તેને મો રાણી
સાથેના વિચરદમાં બહુ કપાયેલી થઈ. છતાં તે છટકીની નવાના
તો ન કર્યો. ૧૬૩૦માં તે સમ્રાટ નવોયે કે તરત તેણે શબ કીધ
સુધારા હાજમાં લીધા. લશકરને નવી દબાની તાલીમ આપી,
દેશમાં નિસાળો, દસ્તિયાલો ને સડકો બનાવી, નવાનાથી લશકરી
તોષો ને મદદીયનો મગાવ્યાં. નવાની માલ સાથે અલ્પશક્તિ
પશુ આનમાં બેઠાં એટલે ગેરરી પ્રત્ય અગ્રી હીડી. ધન્ય અનુ-
ભવીઓનું કહેવું છે કે આખીસ્ત્રીની આમાં નવાનાનો વધતો
પ્રચાલ ન છટકીના કોષનું મુખ્ય કારણ છે. છટકીને આખી-
સ્ત્રીની આમાં સરોવર પ્રદેશ બેઠકો છે અને પોતાની સલાહ વળે
આખીસ્ત્રીની આ અધીન રહે કોમ તે આદે છે. આથી આખી-
સ્ત્રીની આમાં દદ આગળ પોતાના પ્રદેશમાં ફેલાવે કતારવા માંડે છે.
આખીસ્ત્રીની આ છટકીથી વધુ અર્થ મેળું છે. તેનો પદારી
પ્રદેશ યુરોપના જેવા તંદુરસ્ત હવામાનવાળો છે, પદારી ના-
વેની નમીન ખૂબ કંપાનક છે. ત્યાં સોનાની ખાણો હોવાનો
પશુ પાકો સંભવ છે. તેને આફ્રિકાના તિબેટ કહીએ તો મેળું
નથી. એ બંને દેશો નવા યુગથી અરબુષ છતાં પદારોને લીધે
સ્વતંત્રતા મળવી રહ્યા છે. બંને પ્રદેશોના લોકો સરખા લશાયક

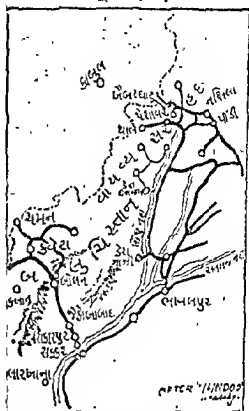
અને રૂઢિચુસ્ત છે અને ધર્મી નૃતિઓનું સંપ્રદાય છે. આદર્શ મોટે ભાગે ગિરનારનો અંશ વધારે છે. પણ ત્યાંના રૂઢિ રહેવાસી બંદુક કે કોઈપણ હથિયાર પિનાતો નહિ રહેવાનો. લડાઈના તેઓ હોંસીલા છે. તેમને હાલની પદ્ધતિએ વાણીજ્ય આપવા સાહે દેવ-ગેલજીઅન અમલદારો રોક્યા છે. અવિચળી ઈશ્વી સાથેની લડાઈ આ જ કારણે ઈશ્વીને બારે પડી નવ્ય એવો સંભવ છે.

લડાઈ અટકાવીને કોઈ પણ પાટાપાસથી આ સસલગો નિર્ણય લાવવા શબ્દસંપદ મધ્યે છે, પણ ઈશ્વી યુવાકુલ રહે છે તેમજ શબ્દસંપદો અનાદર હરે છે. એટલે કોઈ એ માસમાં લડાઈનાં કુંડુલિકે ધડકા થવાના એમ સૌ માને છે. ઈશ્વીની માગણીઓ ઓરી છે કે: (૧) ઈશ્વીના અને ઇરાલીઅન સોમાલો લેન્ડ વચ્ચે રેલવે બાંધવા દેવી. (૨) એ રેલવે મારે એવજે તોટાના મુલક ઈશ્વીને સોંપવો અને તેની બંને બાજુના મહેલો પર ઈશ્વીની હકમાત રહે. (૩) આર્થિક ઇશ્વરશી (૪) આખી-સીનીઆના શાહે ઈરાલીઅન સસલદારો સમજાવ અને તેમને પૂછીને જ સત્ત્વ અસાવડું. આખીસીનીઆ તેનો અરવીશર કરી કહે છે કે 'આમને અમારા દેરાના છેલ્લા પ્રમજનના છેલ્લા લોહીના બુદ સુધી લડવાં આવડશે. આમરે આપારી રતતવાના ગુમાવવાની જ હોય તોમણ અમે એ ચૂનચાર નીચી મૂકીએ નહિ ગુમાવીએ. અમે અમારી આજીવીને મારે લડીશું અને એ લડાઈમાં હું પણ મારા સેન્યોની વચમાં જ હોઈશ'.

● બહુચિસ્તાનના બુદ્ધને બોમ બંબકરતાની વજુ બાજે દર વડાની મધ્યે છે અને મુલમન જેવા એ મુલકને હમસનું નેશન કબરતામ કરી નાખ્યું છે. ડામી મેએ સપારે તખ્ત માર્યે એક આંચકા સાથે આપું કવેરા સહેર જમીનદેસત વહી ગયું. હીરાકોનાં વરેલાં વૈત્તલકાં બેસા રહ્યાં અને લાયમજ એ ત્રીવીંસ વરની નગીને ગળી ખાધી. પછી પાંચ બીબ એ આંચકાએ બાજીનું કાગ પૂરે કહ્યું. અંદાજે ચાલીસ વગસ લબરની બુદ્ધસંધ્યા ગળી સકાય ગિદારો પણ બૂધાને એવો બચસર બોમ આ પૂરતીપ્રકારે લીધે છે નવાખાલની મુકસાની તો કોરોટોની અંકાય છે.

● જુલાઈની ૧૬મીએ કાસ્મીરના મહદારાએ નિલજીવ વજાનના પ્રિસિડેન્સ એલેન્ડને રોંગી દીધી છે. માત્ર ત્યાં કાસ્મીરની સરહદમતની નિલાઈમરે કાસ્મીરનો વાગરો ફરકતો રહેશે. મરમીર સાવનું લકર તે દરમાંની હકમી લેવાળ આખ્યું છે અને તેની જગ્યા સાચવવા સરકારે દંધામી નિલજીવ સરહદમાં ગાળ્યું ગાળ્યું છે.

● મુંગાઈ યુનિવર્સિટીના કોન્વેન્શન વખતે ક્રેન્યુમરેને સબેધનાં મુંગાઈના મરનરેના. એલેન્ડેનું દત્તું કે યુનિવર્સિટીનો

અરો હેનુ રૂઝ પરીશાઓ પસાર કરાવનામાં જ સમાતો નથી, પણ પહે સ્થાન મેજવવા અને તેને પરિણમે માનને ફેળવવા મારે વિચરવા માટે અકવાસ સાહે ડુલેજન આપવાનો છે. યુનિવર્સિટીની પરીશાઓ એ પણ જરૂરી બરી છે, તેની જગ્યા અનુસરમાં બીજું અને સદાયમજૂત માવ એમ સાચવી નેહએ. ડિમોની પરીશાઓનું ધિરણુ હથુ સાવજા મારે આમદ કરવો નેહએ જેથી ડિમોએસાન અને સોલારશીવની નીસાની બનીરહે.

● ૨૬ વર્ષનો કાસ્મીરી જુવાન ખામ ખુદાબસ પારા બાંધેલી આંખે જગે તે વાગેની બતાવી લંડન રહેરને અંકિ કરી રહ્યો છે મોલ કાંઈરોએ તેની પાછી પરીશા કરવા આંખ પર લોટના લોગર મૂચી કપર રૂમી બડી ગાદીઓ સાખી અને લેવડા પારા બારવા: હવર વજુ ડેલસ નેવનિન ગોંદય, છતાં ખાને સીડવજ આંખેલી મેખીનીયાં પાના વાંચી જવાળ્યાં, મિત્રોનું વર્તુન આપું અને પોતે લોટિન બાપા નબુતો મદોતો છતાં ખટીયા પર લખેલા: લોટિનની વજમ લખી બગાડી.

● પંડોરશી અઈતા. ૨૦મીએ એમ.એસ. સોનલકર, મેમ. એસ. મનુમદાર અને ઇ.ઈ. મંડોરે જમનની યાત્રાએ નીબુવા છે તેઓ આપાલ ઉપર રૂરો અને રૂરો ફોટોગ્રાફ, નેત્રોને કે લેખો લખીને મળેલા પેતાથી નિર્વાદ મલાવશે અને એ વર્ષ પછી અમેરિકા પંડોરો અ.મ.ન અકવાસ કરીને વ.ગ. આવશે.

ગુપ્તારો

ગજા અંકમા પૂકા ઉપર અનેલા 'વાંસ' નામના વડદા થિવનાં કોલરવાર આગવપાનાં શીમે મુકદેના સમજ સાદ છે; તેમને બહેરે મરે, બૂધથી શીવન, વેદની પેથનું નામ આપ્યું છે તે મટે સિંહમીર બીએ રાજોને એ મજ મુકારી લેલ: નિલંબે છે

જેણે પશ્ચિમની પ્રગતિમાન પ્રજા પાસેથી 'હિંદના એડિસન'નું માન-ભર્યું બિરુદ મેળવીને દુનિયાના વૈજ્ઞાનિકોમાં હિંદની પ્રતિભા બજાવવી

આ

હોકરો લાજુનરમાં કશું ધકધ્યાન આપતો નથી. આખો દહાડો એની ધૂન, એના લોહાં-લાકડાં, હથિયાર કેરસાયણનાં પડીકાંને ખાટલા! આપણા જેવા ભદ્ર લોકોને આ ધૂનીવેડા શા? મજૂરી શી?

ધૂળિયાના સળજળ આખાજી ભિસેને ત્યાં એમના અંગત મિત્ર અને કેલ્કાપુરના માજી દિવાન થી રઘુનાથ બ્યંકેટાજી સળનિસ મળવા આવેલા. તેમની આગળ આખાજીએ પોતાની વરાળ કાઢી. શુદ્ધિમાન દીકરાને પોતાની માફક ન્યાયખાતાના માનવતા હોદ્દે મઝાવવાના એમને કોડ હતો; પણ કોડના એ વત્સલ પ્રવાહમાં પુત્રની પ્રતિભાની સાચી પરખ તણાઈ જતી હતી.

પરંતુ રઘુનાથરાવે આખાજીનું સંતરન કર્યું અને કહ્યું કે 'આ તમારી ભમણા ખોટી છે. ડાહ્યાહો તો એના માર્ગની આડે ન આવે. એને પ્રેતસાદન મળશે તો એની પ્રતિભા ખીલીને શોધક જગતમાં બિજળું નામ કાઢશે.'

અને ખરેખર... પંદર વર્ષના જે કુમાર શંકરરાવની વિચિત્ર ધૂંના એના વત્સલ પિતાની ચિંતાનો વિષય હતો તેને વિશેની ઉપલી આગાહી સાચી પડી. પછીનાં પંદર વરસમાં તો એ શંકર આખાજી ભિસે નામના અલૌકિક પ્રતિભા ધરાવતા હિંદીએ પોતાની આશ્ચર્ય-ભરી શોધોથી પશ્ચિમના જગતને મુગ્ધ કરી દીધું, અને ખીન્ન પચીસ વરસમાં તો કેવળ સાંચારાત્મક અને રસાયનશાસ્ત્ર જ નહિ પણ વૈદકશાસ્ત્રમાં એણે આખેલી ઉપયોગી શોધે દુનિયાને દંગ કરી મૂકી; પશ્ચિમની પ્રગતિમાન પ્રજાએ પણ એની અદ્ભુત શક્તિ પર આક્રીન પોકારી અને 'હિંદના એડિસન' કહ્યો; એની આખર વયમાં એને નોબેલ ઇનામ આપવાની બલાગણો થયો.

અનર્થી-૬૮ વરસ પર ૧૮૬૭ના એપ્રિલની ૨૯મી તારીખે મુંબાઈમાં એમનો જન્મ થયો. એમનું કુટુંબ સુખી ને વસીલાદાર હતું. પિતા આખાસાહેબ ભિસે ફરેકેલાસ સળજળ હતા, કાકા રામચન્દ્રરાવ છ.આઈ.

પી. રેલવેમાં પાંચસો રૂપિયાના મોટા ઇન્ફોર્મી અમલદાર હતા. એમના એક લાઈ પણ સળજળ હતા.

જન્મ પછી એક દાયકાની આવાત છે, આખાજીની જાદવી હુસાવળના સળજળ તરોકે થયેલી. ત્યાં એક જમીનદારને ત્યાં કોઈ જાદુગરે એલ ક્યોં તેમાં માણસનું માથુંટેગલ ઉપર મૂખી ધડ એનાથી અલગ મોઢુંદેખાડ્યું.

ખેલ જોઈ પ્રેક્ષકવર્ગ તાલુગ થઈ ગયો. દસ વરસના શંકરરાવ પણ ખેલ જોવામાં હતા. એની પાછળ કોઈ જાદુગરી નહિ પણ શુદ્ધિચાતુર્ય અને હાથચાલાકી હતાં એ જાણી લીધું એટલે એનું નાનું મગજ નવાઈ પામવાને જાહેરે એ ખેલનો ભેદ ઉઠેલવા પાછળ મચ્યું. જીજે દહાડે તો અર્દાતદીયા યોદી મીતે એકઠી કરી કુટુંબનાં માણસો આગળ એ ખેલ કરી બતાવ્યો!

જૂનો પ્રજ્ઞાલિને અનુસરનારા એ કુટુંબમાં પંદરમે વરસે તો શંકરરાવનું લક્ષ થઈ ગયું. તે જ વરસે પિતાની જાદવી પણ થઈ, એટલે અભ્યાસ માટે મુંબાઈ વધારે અનુકૂળ લાગવાથી શંકરરાવ મુંબાઈ રહ્યા. એ કાળે એડિસનની શોધનાં વિગતવાર ખ્યાનો 'સાયન્ટિફિક અમેરિકન' પત્રમાં આવતાં. એ લખાણોએ શંકરરાવને ખૂબ પ્રેરણા આપી.

એ અરસામાં એમણે ઝંસ બનાવવાનું એક નાનકું યંત્ર તૈયાર કર્યું! લાગત ચાર દિવસ સુધી સળગ્યા કરે એટલે ઝંસ એમાં જળતો અને શુદ્ધ થઈને મળતો.

૧૮૮૩માં આખાસાહેબની જાદવી ધૂળિયે થઈ અને શંકરરાવ હવે ત્યાં ગયા. ત્યાં પણ એમના પ્રયોગોની આ ધમાલ ચાલુ જ હતો. પિતાને કંટાળો આવતો; એથી કદાચ કનચિત્ કડવો સુખન પણ કહ્યો હશે. પણ શંકરરાવ તો એક અમેરિકન પત્રમાં લખેલા પોતાના આત્મકથાંતમાં કૃતઘણે પિતાની સદાનુશ્રુતિના મુણ્ણમાં લખે છે કે 'એ જમાનામાં જિજ્ઞાસા ન્યાયાધીશ જેવા અમલદારનો પુત્ર સામાન્ય હુદાર જેવું કાગ કરે તે

અણપટતું ગણાતું. તેથી માઈ આવા કામ પ્રત્યે વલ્લભ નોંધ મારા પિતા ખૂબ નારીપાસ થતા હતાં મારા પ્રયોગના કામમાં કદી વચ્ચે આવના ન દતા.

૧૮૮૭માં વીસ વરસની વયે મૅટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી એમણે સાયન્સ ફેલોશમાં જવાનો ઇરાદો કર્યો, પણ પિતાની આતુરતા દીકરાને ન્યાયાધીશ બનેલો જોવાની હતી. અંતે શંકરરાવે કોઈ પણ ફેલોશમાં ન જતાં એકાઉન્ટન્ટ જનરલના ખાતામાં દિસાળી નોકરી સ્વીકારી ! છતાં પોતાના શૌખ અને ધ્યેય પ્રત્યેની તેમની નિષ્ઠા લેશમાત્ર ડગી નહિ.

૧૮૮૯માં એક ઇટાલિયને મુંબાઈમાં આવી 'પુનર્જન્મ'ના ખેતો કર્યાં. ભોંકોની જંગી મેદની એ જોવા મળેલી. શંકરરાવ તો ત્યાં હોય જ. એવ આખો અંધારામાં થતો દતો, એટલે પ્રેશકોને શંકા થઈ, શંકરરાવે તેને અજવાળામાં કરવાનું કહેતાં પ્રેક્ષકો કહ્યું કે નજર બંધીના ખેતો જાત્રા અજવાળામાં થઈ શકે નહિ.

અરે ન શું થઈ શકે ! બીજે જ દવાડે શંકરરાવે, એ વખતના લોકપ્રિય મરાઠી પત્ર 'હન્દુ પ્રકાશ'ના છાપખાનામાં જઈ એના માલેક સમક્ષ એ પ્રયોગ કરી જતાઓ ! એ ભોંકો તો હંચ જ થઈ ગયા અને જલ્દેરમાં એ પ્રયોગો કરવાનો બિંસેને આમ્લ કર્યો. માત્ર એક જ આનો શ્રી રાખીને મુંબાઈમાં નથી વાડી-માં શંકરરાવે એ પુનર્જન્મનો તેમજ પોતાના બીજા યશ્ણ એલો જલ્દેર જનતા સમક્ષ કરી જતાઓ. જેમાં એક 'આત્માપાલક પદ્ધિયાળ'નો પ્રયોગ દતો. ધડિયાળ શંકરરાવના દુકમ પ્રમાણે ચામડાં અને બેંચ પડતી !

૧૮૯૩માં આગાસાહેબ અવસાન પામ્યા. પિતાના જવાથી કુટુંબવેળાઓ ભાર સંકરરાવ પર આવ્યો.

દલે એમણે જલ્દેર જનતામાં વિજ્ઞાનનાં જ્ઞાન તથા શૌખનો પ્રચાર કરવાના ઇરાદાથી 'ધ આર્થ-ટ્રેડિક કલ્પ' નામનો સંસ્થા સ્થાપી અને તેના મુખપત્ર તરીકે 'વિવિધ કલા સંપદ' નામનું એક માસિક શરૂ કર્યું. એ પત્રમાં સંસ્થા તરફથી થતી શોધો ઉપરાંત વૈજ્ઞાનિક શાસ્ત્રો વિષયો પણ સર્વજનમાં આપતા.

પણ એવામાં ૧૮૯૫ના ઓક્ટોબરમાં સંકરરાવને હૃદયના નિવૃત્તિ મળી ગઈ. એથી પછી વખતની એમની ઉમ્મર પાર પડી, પણ એમનું માસિક બેંચ વડનું ઉદ્દેશના હ મામુના વસવાટ દરમ્યાન એમણે

દષ્ટિ-વિશ્વમના. 'વિચાર વાચના'ના અને બીજા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો કર્યાં. એથી ત્યાંની જનતા મુગ્ધ થઈ ગઈ. ઇંગ્લેન્ડનાં અગ્રણ્ય પત્રોએ વિરતાદપૂર્વક તેની ભોંધાણી અને શંકરરાવની શક્તિની જલ્દેર પ્રશંસા કરી.

૧૮૯૬માં પાછા સ્વદેશ આવીને એમણે 'વિચાર-વાચના'ના એ પ્રયોગો પૂના, મુંબાઈ, પંડોરા વગેરે શહેરોમાં, પ્રતિષ્ઠિત ગેદની સમક્ષ અને સ્વ. ગોખલે તથા મદારાજ ગાયકવાડ રજૂ કરી જતાઓ. ગાયકવાડ સરકાર તો એ જોઈ એટલા પ્રસન્ન થયા કે એમને ખાસ દરબાર ભરીને દીરાની કિંમતી વીરી બેઠ આવી.

છ. ૧૮૯૮માં એમને જનપાન જમ્મને કોઈ પણ મનપસંદ દુસરકળાનું શિક્ષણ લઈ આવવા સારૂ રકોલરશિષ આપવાની એ વખત માગણી આવી, તે તેમણે નકારી. ઇંગ્લેન્ડમાં દતો તે દરમ્યાન એમણે કાગળ જનાવવાનો ઉદ્યોગ શીખા લીધો દતો. દિંદમાં તેનું કારખાનું કાઢવાનો ઇરાદો દતો, પણ તે પાર પડ્યો નહિ. મેચે ૧૮૯૮માં સરકારી નોકરીમાંથી રાજીનામું આપી ગિરગામ ઉપરની 'જોમ્મો પેપર મિશન'માં મુબરિન્ટે-ન્ટ તરીકે જોડાયા, ઉપરાંત, આમાના ચામડા કારખાનાના કાપરેક્ટર પણ થયા પણ બીજે જ વરસે તેમને કાગળની મિલના માલેક સાથે મતભેદ પડ્યો એટલે એ જગ્યા એમણે છોડી અને લેપર ફેક્ટરીની જગ્યાનું પણ રાજીનામું આપી એ દૂરી ઇર્થક ગયા.

આ બધાં વૈજ્ઞાનિક અને માનસિક પ્રયત્નની સાથે સાથે નાનીનાની શોધોનું એમનું કારખાનું તો ચાલ્યા જ કરતું હતું. વિચારવાચનાના પ્રયોગો કરવા એ પંડોરા જતા દતો ત્યારે દેવમાં કોઈ એમના સામાનમાંથી એક પાછાટ ચોરી ગયું ! આથી એમણે એક ચોરી 'એરી ટાલેલિય ટૂંક બેન્ડ'ની રચના કરી કે જેમાં માસિકનો બધો કિંમતી સામાન ગિજાનાની સાથે જ જોડાઓ રહે, અને માગુલ સામાનની જરા પણ ચિંતા વિના તેમજ પૂર્ણ આસાનીથી મુસાફરી કરી શકે.

ઇંગ્લેન્ડ જતાં પહેલાં એ કુટુંબ માંથે ઉત્તર દિંદની યાત્રાએ ગયા દતો. ત્યાં એ અનુદાના પ્રદેશમાં પર-પ્રાંતના મુસાફરોને ક્યા રોચન પડી કયું રોચન આવે અને ગાડીએ ક્યાં જલ્દથી તેની માર્ગદતી ન દેવાથી જલ્દ અજર પડતી જોડે એ જામ દર કરવા એમણે રાતેજાન એક એવા પંચતી પોજના પડી કાઢી કે રોચન

છોડીને ગાડી ચાલવા માંડે કે તરત ડબ્બે ડબ્બે એ યંત્રમાં પાછી આવનારા રોશનનું નામ આવી જાય!

એક વાર પુનાથી મુંબાઇ આવતાં કદવાણુ રોશન પર એક જણનો હાથ ડબ્બાના બારણામાં આવી ચઢદાઇ ગયો. જનતાના આ દુઃખનું નિવારણ કરવા તરત શંકરરાવનું મગજ કામે લાગ્યું અને મુંબાઇના ખેડીબંદર રોશનને ઊતરતાં પહેલાં તો એમણે એવી એક યુક્તિ યોજી કાઢી કે ગમે તેટલી જોરકારીથી ગાડીનું બારણું બંધ થાય છતાં કોઇને ધમ્મ ન થાય ! આ શોધોનાં એમણે દિંદી સરકાર પાસેથી પેટંટ લીધેલાં છે.

લંડનની 'સોસાએટી ઑફ સાયન્સ, લેટર્સ ઍન્ડ આર્ટ્સ' નામની એક સંસ્થાએ ૧૮૯૬માં એક એવા યંત્રની શોધ માટે જાહેરાત આપેલી કે જેમા ખાડ, કોટ વગેરે કોઇ પણ મીજ ડ્રાઇકને જોઇએ તેટલા નાના-મોટા પ્રમાણમા બરોબર જોખાઇને આપોઆપ મળી જાય ! અને માટે દસ પાઉન્ડનું ધનામ હતુ.

જાહેરખબરનો સમય પૂરો થયા આઝ મધ્યા-ગાંધ્યા દિવસે બાપી રજા હતા એવામાં એ ખજાર બિસેના વાંચવામા આવ્યા. તરત જ મગજ પોતાને કામે લાગી ગયુ; રતોરાત તે યંત્રની યોજના તૈયારચર્ચ ગઇ અને બીજો દહાડે જતી વિજ્ઞાપના ટપાલમા તો એ યંત્રની આકૃતિ અને સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતી આપતુ લખાણ એ સોસાએટી ઉપર રવાના થઇ ગયા !

ધનામ તો માત્ર દસ જ પાઉન્ડનું હતું, પણ તેને માટે યુરોપના વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિકો અને યંત્રશોધકોએ હરીફાઇ કરી હતી. એ બધાની વચ્ચે શંકરરાવના યંત્રે ફતેહ મેળવી, એમના યંત્રમાં માણસને જોઇના વજનમાં વસ્તુ આપોઆપ તોળાઇ તો જતીજ, પણ સાથે બીજી બાજુ તે વજનની નોંધ પણ થતી ! આ યંત્રમા એ સરથા એટલી ખુશ થઇ કે પોતે જાહેર કરેલા દસ પાઉન્ડના ધનામ ઉપરાંત બીજા દસ પાઉન્ડનું ધનામ બિસેને આપ્યું, આ યંત્ર શંકરરાવે ઇંગ્લેન્ડ-અમેરિકામાં પેટંટ કરાવ્યું છે. વૈજ્ઞાનિક શોધખોળના જગતમાં આ વિજય પછી બિસેનું નામ ઇંગ્લેન્ડ-અમેરિકામાં જન્મ-જાહેર થઇ ગયું. લંડનની 'સોસાએટી ઑફ સાયન્સ' નામની વિખ્યાત શાસ્ત્રજોગી સંસ્થાએ એમને ૧૮૯૭માં પોતાની સોસાએટીના સન્માનિત 'ફેલો' તરીકે ચૂંટ્યા અને તેમની પ્રતિભાની કદર તરિક્કે મુયર્થુવન્દક આપો.

આ પ્રસંગને ઉદ્દેશી ડૉ. બિસે પોતાની આત્મકથામાં લખે છે કે 'વિજ્ઞાપનામાં આવી હરીફાઇમાં એક દિંદી આટલો વિજય પ્રાપ્ત કરી શક્યો એ પ્રથમ જ હાખસો હોવાથી આવી શોધક જુદી મારે મારી થયે રચે પ્રસંસા થઇ. તે પછી મોજા વર્ષ જેટલી લાંબી મુદત ઇંગ્લેન્ડમાં રહી મેં આ કામમા જ મન પરાવ્યું. એ દરમિયાન દાદાભાઇ નવરોજી, સર દત્તન તાતા અને જોખસેજી મને ધબ્બીવાર પ્રેરતાદન આપના અને મારા કામમાં અંગત રસ લેતા એવામાં હાખખાનામાં બીજા ટાળવાના નવા યંત્રની મેં શોધ કરી, તથા કેટલાક કેષણ જે યુરોપિયન શોધકો ઉકેલી શકતા ન હતા તેમે ઉકેલી આપવાથી મને 'કેટલાક વિદ્વાનોએ 'દિંદો એડિસન' એવા ગિરદાશી નવાજ્યો. ૧૯૦૮ની મારાસની દિંદી રાષ્ટ્રીય ઔદ્યોગિક કોંગ્રેસે પણ મારા કામની કદર કરી.'

હાખખાનામાં બીજાં ટાળવાનું આ યંત્ર જે 'બિસે-ટાઇપ'ના નામથી જોખખાયું, તેની શોખના વિખરો તો એ દિંદમા હતા ત્યારના ઘોળાના હતા. એ કામમા એમના સાક્ષી અને સાથી શ્રી મણિશક્ષ હમ્મચારામ દેસાઇ 'નવી રાશની' પનામાં ડૉ. બિસેની અવસાન-નોંધમાં પોતાના થોડાં સ્મરણો નોંધનાં લખે છે કે 'લગભગ પાંત્રીસેક વર્ષ પર ડૉ. બિમે જુલેશ્વર-કેથેડ્રલ સ્ટ્રીટ અને દાર્શનિક અધિવારી ક્ષેત્રના નાકા પરના મકાનમાં રહેતા હતા ત્યારે આ હખખારને તેમની સાથે પરિચય થયો. સાયન્ટિફિક અમેરિકન નામના માસિકમા અમુક પ્રકારની જીએ જોઇએ તેની જાહેરાતો આવતી અને તેના ખુલાસા-વસ્તુ મેળવી આખનારો છનામે આપનાં. ડૉ. બિસેએ તે રીતે કેટલાંક નાણું મેળવેલા. તેમની શોધક જુદી તે દિશામા ધબ્બી બીસેલી હતી. એક દવાચળાએ એવી જાહેરાત આપેલી કે ખાલી જાટલીમાં બોજ નકમિયાઓ દવા બારી ન શકે માટે એકવાર ખાલી કર્યા પછી ફરીને દવા બારી ન શકાય તેવી જાટલી જોઇએ છે. સોનીએ સોનામાં ભેજસેજ કરી હોય તો તે પકડી કાઢવા માટે 'વજનથી ઝેલીટીથી પકડવાનું પણ શોધેલું. તે વેળા આ હખખાર મુમરાતી ટાઇપ ડ્રાઉન્ગી બાબી થતી હતી તેમાં કામ કરતો હતો. ઇંગ્લેન્ડમા તે વેળાએ રોડરી ટાઇપ કારિટગ મશીનની શોધ થયેલી અને તેમાં પાડેલા ટાઇપ લંબ ટાઇપસે વાગરવા મોડેલા. ઝડપથી ટાઇપ કેમ પાડવા,

સારી ધાતુમાં કેમ પાડવા, અખંડ અક્ષરો-ટાઇપોને લીધે બારે રોકાણ કરવું પડે છે તો તે ઓછા અક્ષરોથી કાર્ય કરી શકાય તે માટે કયાકયા સુધારા કરવા આવશ્યક છે હતાદિ પ્રશ્નોની ચર્ચા ખૂબ ચતી. કંઈ ને કંઈ શોધવું, વિચારવું, ધડવું અને તોડવું એ પરંપરા નિલ ચાલુ હતી. અમારો આ જ ચર્ચામાંથી મિ. શિસ્તેનું શિસ્તે ટાઇપનું મશીન જન્મ્યું. તે ઇંગ્લેન્ડ ગયા અને ત્યાં આર. પી. જૈનરમેન નામના એક કારિગર મશીન જનાવનારના કારખાનામાં અખતરા પણ કર્યા.

૧૯૧૦માં લંડનમાં તેણે ટાટા-શિસ્તે કંપની ઊભી કરી અને એક એક ટાઇપ સંપૂર્ણ પડે તેવું યંત્ર જનાવ્યું, પણ એનો હેતુ તો ટાઇપોની મોટી ફાજ વીજળીના વેગે ચાલી આવે તેવો મોડલ જનાવવાની હતી; અનેક વ્યતના નાનામોટા અક્ષરો કોનરી સકાય અને સીરીઝ જનાવાય તેવી શોધો કરવાની હતી. અંતે ડૉ. શિસ્તેએ લંડનથી મુકામ ઉઠાવી મદરુડુંજા ન્યૂ યૉર્કમાં વસવા માંડ્યું. ત્યાં શોધો કરી અને કંપની ઊભી થઇ અને તે કંપની, જે આ સખનારની ભૂલ ન ચતી હોય તો, વિખ્યાત મોનોટાઇપવાળાઓના દાયમા ગઇ.

પૂણ એમની પ્રતિભાનો દિગ્ગંજ ડોકો વગાડનારી શોધ તો ઍટોમીકીન નામની દવાની છે. વૈદકશાસ્ત્રનો આંકડો પણ ન જાણવા છતાં એ ક્ષેત્રમાંની એમની આ શોધ એમની સર્વદેશીય શુદ્ધિકરિનો પ્રખળ પુરાવો છે.

ઍટોમીકીન એટલે ઍટોમ-આયોડીન. આયોડીનના જારીક ઍટોમ-ઍટમ (પરમાણુ)ને શોધી શુદ્ધ કરી તેમાંથી તેનું ઍર કાઢી નાખી, તેને ખાવાલાયક જનાવેલી આ ઔષધિ જગતની જનાસ્થાણકારી દવાઓમાં પહેલી દરેખમાં આવે છે. એની શોધની કથા ડૉ. શિસ્તેના જીવન જોડે અજરારીતે સંકળાયેલી છે.

૧૯૧૦માં સંકરરાવ સર રતન તાતા સાથે ઇંગ્લેન્ડ જવા નીકળ્યા. ઉપડતી વખતે તો નળિયન સારી હતી, પણ માસ્ટસ પહેલી ટ્રેનમાં બેઠા કે એમને તાવ શરૂ થયો. એ એટલો આકરો હતો કે જારીસ જીનરી જનું પડવું અને સફર પણ અટકાવી પડી. ત્યાં ફ્રેન્ચ ડૉક્ટરની દવા શરૂ કરી પણ કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ. દવાડેદવાડે વિશ્લેષી તળિયન નખાની જ ચાલી. ડૉક્ટરોએ ઘણી દવાઓ આપી લેઇ પણ કાંઈ વધુ નહિ. છેવટે તેમને

હોને તમે અંતર કોઇને ના જિગમાં આલો જંગલમાં મુઢ્ઢે, જ્યાં કોઇ ના રીપું થ પાણી મૂળે સીચે, છતાં પોપણ સ્વપ્રયત્નથી જમીનથી મેળવીને પ્રકૃત્તી રીળી, મીડી, મુંદર છાંય અર્પી દો પ્રેમનો સ્વાર્પણ-પાઠ સોને ના કીર્તિ કે કો અમરત્વ કારણે.

એ ઝોણું શું ? અંતરમાં મને થે એ અંખના, આપણે હું કેયરિ મોટા થઇ સ્વાર્પણ-તત્ત્વ પામી જીવીશ એ જીવન કીર્વગામી ! છેા કોઇના અંતરમાં હું ના રહું કિંતુ જીવું જીવન એવું તો મળું.

સામાસાધ ભાવસાર

સોદીની ઉમટીઓ થવા માંડી; તેમની જિંદગીનો પણ ભય સામવા માંડ્યો.

સંકરરાવની આ માંદગીના સમાચાર દિંદ આવતાં અદીથી એમના એક બંગાળી મિત્રે પોતાના એક અહીં મિત્ર પાસેથી ધરમથુ તૈયાર કરેલી તાવની દવાની જારલી મોકલી અને મજબૂત ભક્ષામણ કરી કે એ અકસીર છે. ફ્રેન્ચ ડૉક્ટરોએ તો આ વાતને દરડી કાઢી, પણ સંકરરાવના આશ્વદને વશ થઇ સાચાચીથી તે લેવાની છૂટ આપી. માત્ર ચોનીસ જ કલાકમાં સંકરરાવનો તાવ નાસી ગયો! પછી તો ડૉક્ટરોએ એ દવાનું પૃથક્કરણ કર્યું. પરિણામમાં જણાયું કે એમાં આયોડીન હતું. આઈકોલોસ અથવા ઓમાઈડીની મદદ ચિતા આયોડીન પાણીમાં કેમ પીગળી શક્યું એ જોઈ સૌ આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા.

સંકરરાવે જનુ જ આશ્વદને અંતે પેલા અહીં જુદરથ પાસેથી જોઈતી ચાદતી મેળવી અને તેના પર રાસા-ચાણક પ્રયોગો કરી, તેમાંનાં કેટલાંક બીનાજરૂરી દ્રવ્યો કાઢી નાખી ઉપયોગી ઉમેર્વાં અને નવી જ અસરકારક દવા તૈયાર કરી. એનું નામ તેમણે બેસેલીન પાડ્યું.

(અનુસંધાન આગળ પાન ૨૬૬મે)

ધુડાકિયો બાણ

એક વધુ અભિપ્રાય

૧... આ પ્રકાશન એક સિદ્ધદસ્ત સાહિત્યકારની કલમથી લખાય છે. કોઈ પણ જાતના લોકજીવનનું એ જીવન પ્રતિબિંબન પાડતું હોય તો એના નિત્યજીવનના રીતરિવાજ, બોલીચાલી, ધંધા-ધંધા તેમજ એના માનસિક વિકાસ, એની વિશિષ્ટ રેલો આદિને એ ચિત્રમાં ખૂબ સચ્ચ રચાવ મળતું લેઈએ. આ દષ્ટિએ શ. સુકાનીના આ મપાન સફળ થશે એમ લાગે છે એના આરેકિનાશને આદિકાળથી જ દરિયે થયાં છે અને એમાં વઢાણુવડાનો ધંધો સર્જનબદ્ધ છે એની ભૂમિ(કચ્છ)ના શ સુકાની મૂળ વતની છે એણે આ જમાનામાં ભારતીય વઢાણુવડાનો વાવડો જોયો શખે છે એવી વઢાણુવડાની કપળીના એ પ્રતિષ્ઠિત દોઢેશ છે; ઉચ્ચ યુનિવર્સિટી શિક્ષણ એમણે મેળવ્યું છે વેતનથી આલકારિક રીતીએ એમનાં લખાણ કીર્તિવંતા થયાં છે; અને દરિયાઈ જીવનને લગતો એમનો પુરતકવિભાગ ગુજરાત-મહારાષ્ટ્રજાતના કોઈપણ ધરમાં કે સરકારમાં નહિ હોય એટલે સમજા છે. આ બધું એમનાં લખણોમાં દેખાય છે.... — ભર્મિ

અ જાણી સાંકડી પાણીપંથારમાં દંગી વહેવા લાગી. મોટાં પાણી મૂકી રણિયામણી કોખડો વચ્ચે આવતાં એ વાંકીચૂંટી વાટમાં લાંબા દોલ એક પછી એક ઝડપથી આવતા હતા, કારણ આ સાંકડી પંથારમાં પણ જોડા તામ હતા. આ દોલ દંગીને પહોંચીને કુદાવતા જતા હતા. એએક ઘડી સુધી સ્વવધ વાવડાએ હેરિયા કરતાં સારો જેવો ધંધ દેખાશે; પણ છેવટે વાવડો સાવ પડી ગયો, એટલે મકનાએ હલેસાં કાઢ્યાં, માંછના હાથમાંથી બેડીકલ્લાં કાઢ્યાં અને એને હલેસાં આપ્યાં. મને કંમને પણ મકનાની નજર નીચે સંકારાષ જતા માંછએ દંગીને દસેલવા માંડી.

એ માંજરી આખોના ખૂણા મકના તરફ કોઈ કોઈ વાર ખુલસાયાં ચમકી જાતા હતા, પણ મકનાને તેની પરવાદ નહોતી. એ નજરમાં મકનાના જન માટેની બૂખ રપટ દેખાઈ રહેતી હતી, પણ ઘડીપણમાં મોનનો સામનો કરવાના હેવાયા નાચકને એની કશી અસર થાય જોમ નહોતું. મકનાની શક્તિ જેની નજર, ઉભરાતી દોલપરંપરાને, તરફના સડને, નાક લેતાં હલેસાને, વધતીધટતી બેળડિયા કંકારને અને એકીમિયા માંછને જખાને દર મીટમાં સમાવી લેતી હતી, છતાં ઇશારાશર પવનને પણ સદમા ભરી લેવા માટે વીણાને આમતેગ જદલાવવા સિવાયનો બીજો કોઈ વિચાર એને હોય તો તે એના અંદર ઉપરથી જાણી શકેલા અસંભવિન હતો. વચમાંવચમાં થોડો પવન ઉપડ્યો માંછ હલેસાં આરિયાં કરતો હતો, અને મકના થયે મકનો નજર ફેરવે તે પહેલાં જ ફરી અલાવવા માડતો હતો. એવા નાગદોમાં જેટલી જદલિયની દિમ્મત હોય છે તેટલી દિમ્મત આવા લાંબકર દુશ્મનનો સામનો કરવાની નથી હોતી. મકનો ધારે તો એક જ મુઠ્ઠાએ પોતાના ગાળખાની ભંગાર ખનાવી દે એ વાન એને સારી પેટે સમજાઈ ચક હતી, છતાં પોતે એાની રાખેલા છટકામાં આ રાક્ષસી જદનનો છતાં જાળકલુદ્ધિનો નાખલો બેધડક આસ્થો આવતો હતો એ જોષ અંતરમાં તો માંછ ખૂબ ડુલાતો હતો.

આખો દિવસ દંગી હંકારી લાણુ છુડ્યે મકનાએ એને જોડા તાગમાં નાખી. કંકારની છીછરી ચંર પાસે દંગીને નાંજરવી એમાં માંછની સોજતમાં નાચકને ખાસ લાય દેખાતો હતો. દરિયાના એહૂને અજોયર જમીનનો દમેશ લાય લાગે છે, જ્યારે પાણી ગમે એવાં લાહોલા હોય, તોપણ દરિયાના મિરકીનને અજોયર પાણી પણ ધરકાં ખોખડાં જેવાં સલામત લાગે છે.

જોડા તાગમાં લોલી પેટ પકડે એમ નહોતું, એટલે મકનાએ મોરો દોલ લેતો (Head to the Sea) રાખતા કંતાનની તરિયા લોલી (Sea-anchor) ફાલી અને દંગી ટેકડા દેતી ચિર થઈ ગઈ. પછી વીણો બાંધી મકનાએ રેટલા કાઢ્યા. રેટલાની ફાડ અને નવાજાભર

સસપાનુ દાલેઆસે તેા પેણે નિહુર તમંચેા એની બોપરી-
ના મૂંઠા કડાડી દે એવું મંતર મઠનાએ બનાવ્યું હતું

પાખી માંછ પાસે મૂક્યું. ખાડિયા કેમળા કરી ઢૂળના બાળને નગરકાર
કર્ણો અને માંછ તરફ ફેરે વાળી નાખે વાળુ કરી વાધુ કેસિસેપો
પિસાહ ત્રાપ એટલી ઝડપે અંખારા ઉતરના માડયા, એટલે મઠનાં હોંચેા.
એના હાથમાં પિરનોત્ર દલી, માંછ ફાટે ડોળે જ્યેહ મંત્રા મઠનાએ પાર
મરણી અંદર દોડે તસનમાઓ, એ રીંગતની એળીઓ નાખી કુચ
કરી થોડો પાર ને ચૂંયા દાખ્યા. પડી દંઓના ડોત્ર બંચેા ડોત્રતો
ડોત્રતો નાખક ખુલા પાગે આપ્યો અને પિરનોત્રના કુંતને ખુલાના અદા-
મી થોડેક ઉપર મજબૂત બાપ્યો. એની નાથ એવા તરફ સહેજ દગતી
રાખી. મોઝા રાથે સાળી વાપરી અંબી, કાલ કિપર દેડી બેસાડી અને
વાપરીનો છેડે સહ મકનો વાંદા તરફ વળ્યો. માંછનો તેા કુચ લેડી
ઓ, મડી પહેલા નર દૂતી કંઠાર જોષ નાસી છુટવાના જે મનમુગ
એ ધડીબર કરનોતો. મકનાને જે બીંભળ છટકમાં પોને તર નરોતો
એની પાન મૂકી નર ધડીબર પોનાને કુચ નગરવાના જે બ્યાસ એને
શોડીશોડી તરે આપ્યા કરવાંતા. એ બધા તરફ દલે નકાના ચપ મળા.
આ વાંકેર તમંચેા આખી રાત આપણાગણે રાત્રિ પોવાના તરફ વજાઓ
રહે એ વાનચી એ મજરાહ જાડ્યો અને તેવા મનમાં એકેક વિચાર
આવવા માંડ્યા. મઠનાએ એવા દાય પાછળ બાપ્યા. એની મૂંડી ને

દેરિયા કરવાં; પરમજુને ખુલાવીએ
ખાલુપી બીછ ખાનુ એલી રીને કેરવું
કે એથી સદમાં વધુ મન બાપ્યા. અને
એ રીતે સદની ન મન પડે તદાખ
દાસવારિ કયા તે દેરિયાં જોરે લખનું
એક વિગતવાર વિગતે તૈયાર થાય જે
તે આપના બંકમાં આ નર સેખાના
એક કાપેલી સેખ સાથે આપે

વધલીધમ્ની કંઠાર: દુર જતો અને
દુરકાતો કાઠે

આશિવાં કરતોતો: બંધ રાખતો: દતો
મકાર મયે: મન મારે: મયે, મન
બંધ પડે તરફ

સોડી: સન
મેડે દોષ સેતો: તદાખને આત્રપ
અમ દરિયાના દીપેના તરફ રાખતો.
વરિષ: એ શીર નમ્તુ હેવર (મુંડા,
પજાના પાના રપર મિત્ર નમ્તુ પાનું)
દાગી: તરફ મવતી

તરિયાલોલી

આ લોલી મધ્યરિયે ત્યાં લંબર તાળ ન પકડે ત્યાં જહાજને ચંચાળી દેવા માટે વપરાય છે. લંબર તરી નામ કે દૂબી નામ ત્યારે પણ એ વપરાય છે. એનો ફાયદો એ કે એથી જહાજનો મોરો તાલુ સામે રહે છે અને જહાજ મોટાં મોટાં ઉપર મોરો કુદાળી સલામત રહે છે.

બળેર ચાંચિયો આપી લોલી નાંદાર ફગાવી શિકારની પૂઠ પકડતો. સામાન્ય રીતે આ ચાંચિયાઓની ચાલ અતિ તેજ હોતાં, પૂરત સહે, ધીંગા ચાલના વેપારી બજારનો દેખાવ કરવામાં આવી લોલી અપ લાગતી, રાતના અંખાતમા ચોક્કી ઉપાડી તે શિકાર પર ધસી આવતો.

આ તો તરિયાલોલીને અસાધારણ હુપયોગ. સામાન્ય હુપયોગ ઉપર જ-ણાવ્યા મુજબ વાપ છે. આજના કાલદા પ્રમાણે દરેક મોટા જહાજ ઉપર બ્રાઇફિંગટના સરંભમમાં આવી એક કંતાનની લોલીને સમાવેશ(ફરજિયાત) કરવો પડે છે.

સુડા વચ્ચે જાંઘી લીધી અને એના બદલને નાંદાર અડા સાથે મુરકેરાટ કર્યું. મકનાના રાજસિંધા પૂંજ હેઠળ માંછ લીલા વાંસ પેડે બેવાણ મથો. પછી મકનાએ પિરતોલના ઘોડા સાથે જાંઘેલી વાધરીનો ખીન્ને છોડા માંછના ગળામાં માળા પેડે મરાયો. માંછ તો હેજનાઇ ગયા જેવો થઇ ગયો! જરા પણ દાલેચાસે તો પેસો નિહુર તમ્મે એની જોપરીના ચૂરા ઉડાડી દે એવું જનર મકનાએ જનાચું હતું!

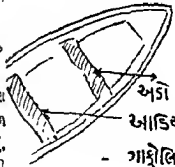
એકાદ વળ પેતાના સિકાર તરફ જોના વાપ પેડે મકનો માંછના કોચળા જેના જાદન તરફ જોઇ રહ્યો; પછી આરતેથી પાછળ દડયો અને ખુતા પાસે આવી પિરતોલના કાન ઉપરથી ટોટી દળવેકથી કાઢી લીધી. માંછને એ પ્રમાણે મારી નાખવામાં એની મુણસાદને ફીણપન લાગે. પિરતોલની ખીક જ માંછ જેવા નામદને સવળો રાખવા બસ હતી એની મકનાને ખાતરી હતી, એટલે થોડી વારે તો એ ધસપસાટ ઊંધવા માંડ્યો.

સાતેસરી સીમ તરફ ઝાંક આવ ત્યાં તો મકનો બેઠ્યો. માંછ લોલો વળી જીંધમાં ટળી પડ્યો હતો. પિરતોલ કાન ચાકી મઇ હતી! માંછના દાલ જોઈ મકનાને દસયું આવ્યું. એણે એના બંધ છોડ્યા; પાણુ સરળો થવાની જહેમનમાં માંછ ચિડલાવા લાગ્યો. મકનાએ ડોલ ભરી ફૂંક પાણી એના ઉપર રેડ્યું અને તરિયા લોલી ધરાવવા માડી. આ પ્રમાણે બીજા દલાડાની સફર ચર થઈ.

સાંજ પડતા માંડી હતી. આકાશ ધેરાઈ ગયું હતું. દૂરદૂરની પર્વતમાળા નંજુડી વાલા પહેરના માડી હતી. સીમ પાસે કાળા ગેધ પાણીમાં દૂર રહ્યા હતા. ઝાંખા નીલ ઉત્તસ પછપાડે મૂંઝવ અદરશ થઇ ગયો હતો. થોડી વારે જોવાના કડાકા થ્યા માંડ્યા. વચ્ચેવચ્ચે જાછની જેવી તીજળી રૂપેરી ગળાકા દેતી જતીંતી. પાણી ઉપર લીલા, જાંબલી રૂપેરી ને રવામ રંગો પલટા લેતા જતાંતા. મકનાની નજર ધડીમાં તેમ સદમાં તો ધડીમાં આકાશમાં ફૂંચે જતીંતી થોડીવાર થયાં ઉગમણુ દિશમાં મોટા પટ ચીરતી ફાંગ દેખાવા માંડી હતી; મકનો વારંવાર એ નજર જોવા કરતો હતો.

હવે માંછએ જાગાન જોલી. પેતાની જોસીમાં એ સડરાડત જોસવા માંડ્યો, એની આંખળી ફાંગની ઉતરાદિ દિશ તરફ ચીંધી રહી હતી. મકનાએ નાજિયા દૂરળીન લઇ એ તરફ જોયું. પાણીના ગેલા બદળાટ ઉપરથી ત્યાં કોઇ માતજર નદમુખ હોવાનું એણે અનુમાન કર્યું.

આ પછે જ ગેધજાંજલામાં ચોખ્ખી લાન પાડતો એક ધેરો પડાકો થયો! મકનાના અર્થગાનો પાર ન રહ્યો! નાળ નીચી કરી એણે નીખી આંખે

- ગાફેલિયો

માંછ તરફ જોયું. માંછ ઝડપથી કંઈ જોઈએ જતો હતો અને એ દિશા તરફ ચીધો જતો હતો. ફરી જોઈને ધડાકા થયો અને મકનાએ ફરી નાખ આંખે માડી. એ પાદગદાદ જાણે ઊઘસતો—સગતો હોય એમ લાગ્યું, પણ પ્રણી જે વાર જોતા છતાં ફરી ઊગરો દેખાયો નહિ. મકનાને ઝડપથી વિચાર આવવા લાગ્યા. કેાઈ અગમ્ય રીતે માંછને દુરમનને ચેનાન્યા તો ન હોય? અથવા કૌંસોધાનના શુભ થવાથી એને શોધતું કેાઈ કૌંચ જતાજ તો ફરતું ન હોય? પણ ચોર શોધનાર આમ માજતી તોયે ન આવે. વળી આ ધડાકા તોય જોવા દતા, પણ તોપના ન દતા. તોપોની મુગનટ અને સરગમ તો મકનાના કાનમાં એ સગજણે થયો ત્યારની ઊતરી મઘ હતી, મકનાને ખાતરી હતી કે આ અવાજ તોપના ન દતા;—એ અવાજનો લેદ એને ન સમજાયો.

કેાઈ પણ વાનગો લેદ ન સગજવ તો તેનો પાર જોત સમાં મકનો છપ જોખમાયે, પણ અણઉકેલો લેદ એ સદન કરી શકે એમ નહોતું. ઘડી પણ વિચાર કરવા ન થોભતાં મકનાએ સાર થટાળી, સદ લાજાઓ, પરમાણુ ફેરવ્યું, સાર પધાયા, વીણો દાખ્યો અને પછાડા મારતી હંચી હશાન તીરે પધવા માંડી.

ઝોલિમિયાની ઉગેદ બર આવી. મકનાને આ તરફ લેવા એ કયારનો ઉત્કાં રહ્યો હતો, પણ આસાનીથી મકનો આ કાળમુખમાં પ્રવેશ કરશે એમ એણે નોંતું ધાર્યું. આ કેાછવાર ઘેરા, કેાછવાર ભીપજી, એવા ધડાકા એણે આગળ પણ સાંભળ્યા હતા અને એ અવાજથી એ દૂર નાંડો હતો. એ ધડાકા શાના છે તે વિષે એને કોઈ ખબર નોંતી, કારણ એ ધડાકાની દિશામાં સપડાઈ જનાર કિરતી કે છન્સાન કેાઈ આજ મુખી પાછાં ફર્યા ન હતાં. એના અનેક નાખવા શામિદેંએ અનેક રોમાયક કિસ્સાઓ તેને વિષે એને કલા દતા. છતાં એ કિસ્સાઓ કેાછએ જાને અનુભવેલા નોંતા. એ અનુભવનાર સેંકડો કિરતીના એડનારાઓ પાતાલમાં ગરક થઈ ગયા હોય તોમ દરતીમાંથી નાખૂદ થઈ ગયા હતા. મકનાના ફેજ વિષે માંછને હવે અંદેશો ન રહ્યો. સાથે પોતાનો પણ કદાચ નાશ થશે એ ખાન એ કિજાના દવરતીને બહુ મોટી નોંતી લાગતી. છતાં મકનાને મોતના ડાચામાં મકેમી છેવટની ઘડીએ પણ કેાછ ઉપાથે પોતે ગચી જવાની એને ઉમ્મીદ તો હતી જ.

કિરતી, નદમુખ પાસેની ફાંગ દૂકડી આવી પહોંચી. પાણીમાં ભરેકર પાદગદાદ થઈ રહ્યોતો. મકનાએ સદનો કારસો દંધો, પરમાણુ આરિયાં કર્યું. માંછને દવેસાં આપ્યાં, મુકન દોળેશ કર્યું અને જે દવેસાં પોતે

અડો: જુઓ ઉપરનું ચિત્ર
નિહુર: નિહુર
ધુણસાઈ: માણસાઈ
અતેસરી: જાન, સમર્થિતું તારામંડળ
ફાંગ: નદીના મુખ આગળનો ધણુ
ફાંગાળો આગ, Delta.

પરમાણુ ફેરવ્યું: પરમાણુસદ જાન-
ધવા માટે લાકડાના કદકા લેખા કરી
તેવાર કરેલું લાકડું

સાર ધરાવી: સાર=જુવાની જે જાનુ
પરમાણુ હોય તેની સામી જાનુએ
જુવાને સતાણુ માંથી રાખવાનું દોરડું
છશાન તીરે: છશાન ખૂણે, ૧૧૧ અંશે
આરિયાં કર્યું: નીચે ઉતાર્યું
દોળેશ કર્યું: જીએ ચડાવ્યું

રાંગભર : વહાણના કહેરા ઉપર
ખામોખા : સાક્ષાત
વરસાદ માટે યદ્યપ્યે હતોરૂંબું
પડી ગયે હતો.

બરિયો બમરણાણ : જુવારિયા બમરણાણ (FloodMaelstrom) એની ઉત્પત્તિનું કારણ એ છે કે અનેક વાંકી-ચૂકી નાળોમાંથી ઘોડાપૂર (Bore-Tidal waves) વાટકે ત્યારે એક ઠેકાણે બધાં પૂર બટકાવા માટે છે અને અપજુવારથી ભાંગ લાગે ત્યાં સુધી બમરણાણ ચક્રાવા મારે છે. જુવારિયા બમરણાણ વિશે બીજી હકીકત જાણવા જેવી એ છે કે પાણીના તાગ જેમ બીજા તેમ બમરનું નેશ વધારે !

જેના ઉપર આ વાર્તાનું મહાણ છે તે આલસિયા બમરણાણ (Ebb Maelstrom) વિશેની ચિરતારી હકીકત સામેના પાના ઉપર જુઓ.

લીધાં. પાછોતરા લોટમાં વાંદાર કુળાવની કિસ્તી ઝડપથી વધવા માંડી. મેષ ઘેરાઈ રહ્યો હતો. ગર્જના વધતી જતી હતી. નીચું આકાશ કાળું થઈ ગયું હતું. દર દસેવે કિસ્તીને વામ વામ ફેલતો મકનો પુરપાટ ઉપડ્યે જતો હતો. થોડી વારે નદરાજે દખણાદો વળાંકે લીધો અને એની ભેષ પાસ તથા ખુદ ગટ વચ્ચે નાનામોટા ડુંગરાઓ દેખા દેવા લાગ્યા. સાથે વરસાદ ધોધમાર તૂટી પડ્યો. સરજ મદારાજે કેર વાળી હોય તેમ કાશીનાં બિનારી આગમાં. કિસ્તી ધંધી ગયા જેવી થઈ રહી. ધડીલાર નાંગરવાનો વિચાર કરી મકનાએ દલેસાં રાંગભાર ચંભાવ્યાં, પણ એ જ પળે એક મદનધેરા પણ ક્રએડ ધડકો થયો. મકનાએ એ દિશામાં કિસ્તી પકેડી.

હવે માંછની દિગત ન રહી. કિસ્તીને ખામોખા મોતના ડાવામાં ધસતી જોઈ એની કિન્નાભોરી ઝોસરી ગઈ. મકનાને અહીં સુધી લલચાવી આવવાની એની મક્કસ વિચારાઈ ગઈ. એના પગમાં ભેડી હતી એટલે કિસ્તીમાંથી બહાર ફૂટી પડવામાં તો નિશ્ચય જ મોત હતું. મકનાને ધડકાની દિશામાં કિસ્તી વાળતો જોતાં જ એણે નકાળજી ચીસ પાડી. જવાબમાં એના પાદન ઉપર જતા રસતોનો ફડકો ભોભો.

અચાનક, દગ્ગર દલેસાએ જાણે દસસેરા દીધો હોય એટલી ઝડપે કિસ્તીએ ધસારો કીધો. કોઈ બિલા ખાડામાં ઉથલી પડી હોય તેમ કિસ્તી ઝૂટે બિનારી ગઈ. આમથી તેમ રાંગ પછાતી તે પડાણુભર ધંધી ગઈ અને એનો મોરો જોયાર ધુમરી ખાઈ ફૂટી જોરથી આગળ ધસવા માંડ્યો. આ ઝોચિતા દક્ષાથી મકનો મુઝાઈ ગયો. અંધારામાં નજર ફરવા એ બિગો થવા ગયે; પણ કિસ્તીની ધમાચકડીએ કોઈ અજબ જોરથી એને પછાડ્યો. પાણીના પીપાને જથાની એ ચુડાકાર ભેસી ગયો. વરસાદ માટે યદ્યપ્યે હતો, ગર્જના ક્યારની બંધ થઈ હતી, પણ ક્યાંય બીચેથી દગ્ગરો ઘોષ પડતા હોય એવો જગજગ ધોંવાટ ચારે દિશાને ભરી દેતો હતો.

વાદળા આજં થનાં, ઝીણુંઝીણું ટપકાં જેવા તારાઓ અદોનદોડોડિયાં કરવા લાગ્યા. એના પડછાયા ઝીંજનાં પાણીમાં મકનાએ જોયું તો કોસમરના વિસ્તારમાં ભાંગતા મોભંબોનું એક અજબ અકર ફરી રહ્યું હતું એ ગોળા-છનાં શીલુની ધુમકિયાંથી જતરી ધારમાં તારાઓ હીગકણી પેટે અમક્તા હતા.

વિશાળ ગોળામાં ઉકળતી એ શીલુની ધાર વચ્ચે, જાડે રસ દોળાનાં ચિર થઈ જાય એવાં ચિર પાણીનો પટ પથરાઈ રહ્યો હતો. એ પટ કોઈ જલોસુરના નિહુર વાળુનો યાગ હોય એમ, ચિર પાણીની આસપાસ ઉભરાતી શીલુની ધાર એ યાળાની કેર જેવી લાગતી હતી. વળી જાણે કોઈ અદ્ભુત જાદુમરની જેમી લાકડીએ યાગ કરતો હોય તેમ એ આજી ગોળાઈ અને વચ્ચે પટ ઝડપથી ગોળગોળ ફરે જતા હતા, અને આ ઝડપ દર પળે વધતી જતી હતી. ધારથી વચસા ખાડા સુધીની સપાટી વેગ વધવા સાથે નમતી જતી હતી અને આ જૂંકે જતા જતા વિદનારમાં અનેક નાનાં મોટાં ગોળાઓ અકર કરતા ધરપે જતા હતા. મકનાની કિસ્તી ધારથી થોડેક નીચે આ જંતરમાં ફરે જતી હતી એનો

મેરો સહેજ ખાડા તરફ દળી પડ્યો હતો ને વાંદાર ઊંચે હતું. કિરતીનો ડોલ તો ક્યારનો ધ વાગી ગયો તો તેની મકનાને ખજાર પથ્થુ નોતી પડી. વધના જતા ટોળાણમાં દોટક વામ નીચે જીંજું જીંજું ચતો ડોલ ધૂમતો જતો તો. કિરતીનું સુકાન બેએક દાય પાછળ અને ચારેક દાય ઊંચે કિરતી પછવાડે ધર્યે આવતું તું. ઉપલી ખાર કુદારી જેનું કિરતીએ આ જંતરમાં પકડું મૂક્યું તેની જ તે ટોળાણમાં ઊંડી બિતરી મર્દ હતી, પણ જ્યારથી ચક્રગતિના સૂસવતા વેગમાં કિરતી ધસવા માંડી ત્યારથી ખાડા તરફની જોની ગતિ બહુ ધીમી થઇ અમ્મ હતી. આ ચક્રવાના વેગથી જ જાણે કિરતીનું પદાણ પાણી ઉપર ચોંટી ગયું હતું!

આ ભયંકર જનાવની શરજાનમાં તો ચક્રનો વ્યવસ્થા જની ગયો હતો, પણ મોતના જંતરમાં ચિર થયા પછી એના દિલમાં અજબ સ્વચરના આવી મઠ અને ચાંદાના ઝાંખા પ્રકાશમાં એ ચોતરફ જોવા લાગ્યો.

આ ધુમરીમાં ચક્રનાની કિરતી એકલી જ ભોગ નોતી જની. કિરતીની ઉપર, નીચે, પાછળ અને આગળ અનેક ઓળાઓ ધૂમના હતા. નાના-મોટા ખુવા, સુકાન, આરિયા, પારિયા, પીપા, પેડીઓ, રસા વગેરે ભંજાર, મોતની ગરળી રમતી, એકજાતના પાછળ ઓળાઓ કિરતી ધર્યે જતી હતી, અને એમ ધસતાં ધસતા વચ્ચે જોડા જનના ખાડા તરફ સરકતી જતી હતી. આમાં કેટલાંક વળી ધોમધોમે સરકતા હતા તો કેટલાંક અડધથી સરકી ખાડામાં મરક થઇ જતાં હતાં. વારાફરતી દરેક આકાર ઉપર ચક્રનાની નજર ફરતી જતી હતી, અને ક્યો આકાર ક્યારે ખાડા પાસે પહોંચ્યો એ વિશે તર્ક મુઠ્ઠાં એના મગજમાં આવતા જતા હતા.

સાવરના ભોંપા મકનાએ અનેક ભરતિયા ભગરગાણુ (Tidal Maelstrom) જોવા હતા. તેમાંના કેટલાકે તો એને માડ છવતો છોડ્યો હતો. એક લુવારિયો ભમર આધન (એડન) અને ચાલંગદર વચ્ચેની ધોરી વાટમાં ધૂમે છે, એકવાર એક ફરાશી (પરિધન) સોદાજરની પૂકે પડતાં એ ભમરની દૂકડેથી જતો તો હારે પીસપીસ કાઢ ઉપર એના પદાણ ધણુ-ધણી રણાં નાં. પણ પોતે જાણે જેમાં સપડાયો હતો તે આ ભમર એવો લુવારિયો (Tidal) નોતો. મકનાએ ચિર મગજે વિચારવા માંડ્યું ચાંદાનો ભરજંતર (Latitude) તો મપાય એમ નોતું, પણ ક્યાસ કરતાં એને લાગ્યું કે આકર લાગ્યે અધવોર તો જરૂર થયો દસો તરત એને આવરિયા આણુ (Ebb Maelstrom-જુઓ બાણુની દડીકત) વિશે સાંભળેલી વાતો યાદ આવી. આ ભમરગાણુ નીચે ધરતી ન્હોય! આ તો હબરમુખા શેખાગતી જલાધારી! આ તો ભૂજનધર મદાકાલના ત્રીજા શોચનના પ્રલયના લડકા વિસાવનાર દરિયાકાલનાં પાતાલપુર! જે દડાડે મરજાદા તોડવાનીભેરી જાણે તે દહાડે એક જ ઉજળાકે પૃથ્વી જલાકાર કરવા માટે દરિયાકાલે સંધરી રાખેલાં આ પૂર! મરજાદા મૂકવા જાયે આણુ હોય ત્યાં મુધી ક્યાક ક્યાક છુપાવી રાખેલાં આ પૂર! મેટમાં અચેવાના વડવાનજના લડકા બળે ત્યારે કોઇવાર મદાકાલનાં ખજાર ભરી લે એ આ પૂર!

આવરિયા ભમરગાણુ: એટિયો ભ-મરગાણુ. એ, બુદીબુદી દિશમાંથી દોડી દોડી ચટકતાં મોતને લીધે નથી થતો. દરિયાની ભીનરમાં ભૂંડપ કે જવાબા-મુખીના બેદેરતા ફાટ અને રસાતલનાં ઠાંકણાં કંઈકી અચ ત્યારે એ અવસ-હપમાં દરિયા કલવાય છે. ભરતી ટાણે એ કૃષ ભર્યામાં ભર્યો જનતો હોતાં છુપાએતો રહે છે; પણ એટ વળતે, જ્યારે મહાસાગર પોતે દીધેલાં ભરતીનાં ખાણી પાણી મારે છે ત્યારે, આસપાસનાં ખાણી આ પાતાલકૃપને પૂરના ધરે છે. પૃથ્વીની નાભિએથી બહુ દૂરમાં માણુ-ચૂડા મારતી હોય તેમ, આસપાસની વસ્તુઓને એ કૃષ પોતામાં ખેંચે છે.

પૃથ્વીની ભીનરમાં ધણધણી રહેલા વડવાનજને લીધે કોઈકો પાણી નીચેની મોટી જળોલોમાં વાયુમંડળ થાય છે. એની ગરમીથી 'વેક્યુમ'ની જળોલો પણ બને છે વાયુ ઉપર ફળાણ પતાં પાણીમાં ખળખળાટ જોવાયતો એ વાયુ બહાર નાસી ફરે છે, પણ 'વેક્યુમ' તો પાણીને નાની મોટી જળોલોમાં આવડું અટકાવી દે છે. પાણીના બોજને ટકાવી રાખતું આ આકાર, બારેલા કાઠનેમાઈ જેવું, જળોલોની છત કપરની સેંકડો હાથની જમીનને આધાર ચિતાની બનાવી દે છે. જ્યાંમુધી આ જળોલો નાની હોય છે ત્યાં મુધી આ જમીન આસપાસની જમીનને ટેકે ટીંગાઈ રહે છે; પણ જ્યારે વળત જતે આ જળોલો વિશાળ ચૂકા જતી રહે છે ત્યારે, પૂનમ આસપાસનાં એટાં પાણી વળતે કે આખરની જગ્યામાં દરિયા ગરમ થવાને વળતે ચૂકાની છત ખાર નથી ઝીલતી. આસપાસ નેડતા વાયુના પરોડાઓનું એકાદ ભુંડ એ 'વેક્યુમ'માં નાનડું બાળડું પાડે છે ને પાયો નીકળી જતાં જમીન મરક થતા માટે છે 'વેક્યુમ' હોવાનાં જખરદસ્ત ધકારો કરતાં પાણી પણ તરી પડે છે.

ફરફરી લોકો કોઈ આગને, કોઈ શહેરને આગ મરક થતું જોઈ રહે છે અને નાનડાં ગ્રેવાંઓ પાછળ છોડી

હકારથી વળી કોસ છેડા જઈ રહે છે.

આમાં મોસ્કો નોર્વેમાં લોકેડન ને મોસ્કો (Moskoe) વચ્ચે થાય છે અને એનું (વાસ્તવિક પણ કાર્યકારણ મી-માંસાર્મા સંકારપદ) વર્ણન અમેરિકન લેખક એડગર એલન પોએ પોતાના એક પુસ્તક (ટેઇલ્ડ આફ ગિરદરી એન્ડ ઇમેજિનેશન)માં કર્યું છે.

આવા લગભગ બાવન વિશે નાનપણથી સાંભળેલી અનેક વાતો મકનાના મનમાં તાજી થવા માંડી. એની નજર તો લુહાલુહા આકારોને ગરક થતા જોવામાં સુંબાધ હતી, પણ એનું મન કંપાંચ ને કંપાંચ ફરવા માંડ્યું. એને પોતાના સાથીઓ યાદ આત્યા; એના કોઈયો, ધર બોવડાં, છુટ્ટી ગા, નાનાં છોકરાં—જ્યાં સ્વપ્ન પેડે એની નજર સામે સરવા લાગ્યાં.

એટલામાં એનું મન જગ્યું. એની નજર કપારની એક ચક્કર મારના આકાર ઉપર ચંપી અર્ધ હતી. જ્યારે બીજા જગ્યા આકારો આસ્તેઆસ્તે પણ નીચે ને નીચે સરતા છેવટે ગરક થઇ જતા દેખાતા હતા, ત્યારે આ આકાર ખાસથી અને ધારથી એક જ અંતરે ફર્યા કરતો હતો:—જલ્દે પેલા પાનાલકૂપની લાંબકર ચૂસની એ આકાર ઉપર અસર જ નોતી થતી. એ આકાર એક પીપનો હતો.

મકનો આ અનુભવથી જોષ લેલો. નાનપણની જિંદગીમાં અનેકવાર એણે પીપાના આકારની અદ્ભુત શક્તિ જોઈ હતી, અને આજે તે શક્તિની પરાકાષ્ટા એ જોઈ રહ્યો હતો. તરત એના મનમાં એક સખત આચકો આવ્યો. એની પોતાની જ બાથમાં કપારનું ફિસ્તીનું પીપું જડાઇ રહ્યું હતું! મુઠ્ઠાને ઠાસું વકાસતું જોઇ મનને આચકો લાગે છે; મુઠ્ઠાની દાઢમાં ચંપાલા પડી બચરાની આરાનું નાનકડું ફિસ્તું જોતાં પણ એવો જ આંચકો લાગતો દશે.

આવા આંચકાથી મકનાનું ઘડેર માર્યું જતું મજા ફરી હુશિયાર થઇ ગયું ફિસ્તીથી ધાર જેટલી છેડી હતી તેટલો ખાડો છેડો નોતો. ફિસ્તીનો મોરો તો કપારનો ખાડા તરફ દૂરી રહ્યો હતો. જેમ વખત જવ છે તેમ ફિસ્તી ખાડા નજીક દૂરતી જવ છે એ મકનાએ જોયું. મોત તો હાથ લંબાવી રહ્યું હતું, છતાં છેલ્લો હાથ અજમાવી લેવાનો મકનાએ નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રલયચક્રાવર્તમાં પીપાના અનનને ગરક કરવાની શક્તિ નોતી. પીપાને ફિસ્તીથી છૂટા કરી, એને આધારે ફિસ્તીમાંથી જાહાર એ ભચરિયા મોતના ખોળામાં ફરી પડવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો.

આ વખતે એ દિલાવર દિલના નાખવાને પોતાના હાથાર દુરમનને પણ ખ્યાલ આવ્યો. સામે ચડેના દુરમનને ઘડી પળમાં ધૂળ ચાડતો કરનાર આ જવાંમદ નાખવાના લોખંડી સીના પાછળ ધર્મખુદની અમોલી ભાવનાએ નીંમળતું દેવું ધડકા રહ્યું હતું.

ઉલાળ ટીંગાઇ રહેલા પાંદરેથી એણે નીચે જોયું. મોરોનો આડિયો બધાની માંછ મઠા એવો પડ્યો હતો. એનું માથું ઢળી પડ્યું હતું. એનો ચહેરો ફિક મારી ગયો હતો. એક ખાવડાએ પીપાને વઘૂચૂક લારાની મકનો કાચવાની ગતિએ નીચે સરવા લાગ્યો. હાથ જેવી આંખોએ માંછ હુકકાતા મકનાને જોઇ રહ્યો. મકનાનો હાથ એના પગને લાગ્યો. માંડા જેવા માંછએ પગ ખેસવવાની કોશિશ કરી. કપારનું લામરી ખાતું એનું માથું ફરી ગયું આડિયો હાથમાંથી છુટી ગયો અને માંછ કાળ-ચકાવામાં સરી પડ્યો! મકનાએ એને જતા જોયો. એના જવાના દડ-દાઢાથી ફિસ્તી થોડી નીચી સરી ગઈ.

દવે પળ એ પળનો માગલો હતો. ખીન્ને દાય પછુ પીપ પર લારાની નેગમાયાને સાદ કરી મકનાઓ પાણીમાં પડતું મૂક્યું. માંડના આંચકાથી અરિથર બનેલી કિસ્તી મકનાના દડદાસાથી વધારે અરિથર જાની ને બેચાર ચક્રર જોરથી મારી મોટાજર ખાડા તરફ ધસીને તેમાં ચરક થઇ ગઈ!

માંડ લોચો વળી ખીજી લંગાર પેટે ચકાવામાં ફરવા માંડ્યો અને નીચો ને નીચો સરવા લાગ્યો. મકનાનું પીપ, જરાક નીચે સરી, ચકરડી ફરતું એક જ અરજનશમાં ચકાવો લેવા લાગ્યું.

ચકાવાનો વેગ ધીમે પડવા માંડ્યો. શીલુની ઊભી ધાર જરાક દળવા લાગી. ખાડાની ચૂસ વધી અને એક લાંબકર ધડાકો થયો!

મકનાના માથા પર જાણે સેંકડો મોજાં ઉથલી પડ્યાં હોય એમ પાણી ઉલટ્યું. પીપ થોડી વાર ઝપાટાબેર નીચે જીનરવા માંડ્યું. પાણીમાં હજારો મણ હોળાતો કાદવ એને ઘટ જનતપી રહ્યો. મકનાનો દમ ધુંરાઇ ગયો. એના મોમાથી લોહી વહેવા લાગ્યું. એ જોહોસ થતો લાગ્યો. પીપ ઉપરથી એના દાય સરતા લાગ્યા. એટલામાં નીચેથી વળતી તાણ ઊપડી અને થોડી વારે એનું માથું પાણીની ઝડાર આવ્યું.

શીતળ ચાંદનીના પ્રકાશમાં દરિયો દરુંદરું થઇ રહ્યો હતો. ધડી પહેલાંના પ્રલય ધમસાણની ક્ષણે નિશાની સરખી પણ નહોતી. આટલો વખત દૂર રહેલો લાય દવે મકનાને જાણે કંતાવી રહ્યો. એને થયું કે પોતે કોઇ લાંબકર સ્વપ્ન જોતો હતો. પણ આસપાસ નજર કરતાં મકનાના અચંગાનો પાર ન રહ્યો. સાંજે જ્યાં એણે જીંચી બેળડો જોઇ હતી ત્યાં જાણે જલાકાર વરતી ગયું હતું. કંહાર કેટલે મ દૂર ચાલી ગઇ હતી એટ પૂરી જાતરી રહી હતી અને નદમુખ તરફથી જીવારની પહેલી રેંક પાણી ઉપર હીસાળા લેતી આંદર વધે આવતી હતી.

દરિયાલાક્ષની આ લીલા જોઇ દુનિયાનો ખામેશ આ નાખવો પણ ડગાઈ ગયો. આરતે આરતે વો બેળો નરતો મકનો કંહારે જિત્યો.

ત્રીજે દલાડે જવાન તંડેલ અને જાર દયિમારખંધ ખારવાઓ આરાપુગની મોટી દંગી લઇ આ તરફ ચાલી પહોંચ્યા. મકનાના દિદાર જોઇ જધા તાણુ થયા. એના ચહેરા ઉપર કોઇ જોડી ગંભીર ઇચ રહી હતી.

કોટિયા ઉપર પહોંચી મકનાએ મોટે દરિયે જઇ મોરો ચોટી ફેરવ્યો. વનનનાં પાણી સૂંધતો કોટિયો જેવામાં આવી દોડવા માંડ્યો.

કેટલેક દલાડે કાનજીને એણે માંડીને જધી વાત કહી. વખત જતાં કોટિયાના જધા ખારવાઓએ પણ એ વાત જાણી અને તે દલાડેથી ખારતી દુનિયામાં મકના નાયકનું નવું નામ પડ્યું: ધુડાકિયો બાણુ (સંપૂર્ણ)

[શ્રી 'સુકાની' અમને લખે છે: 'દવે લાખો માલમ, મકનો નાયક હશે ધુડાકિયો બાણુ, કાનજી માલમ એ અધામાં સાદરો દૂધી વારાંજોદેરે ચૂંચવા છાદોરે. અહીં જતી તો ખર આવશે'. દિલ્લા વહાણપટ્ટા ઉપર શ્રી 'સુકાની'ના કપડેઓ લેખ આવતા અંગમાં.]

ડૉ. લિસે...

અનુસંધાન પૃ ૨૮૭મી

૧૯૧૪માં ડૉ. લિસેએ બેસેમીન કંપની કાઢી અને મોટા પાયા ઉપર તેની ખનાવટ અને વેચાણ શરૂ કર્યાં. સંજોગવશાત તરત જ મદાયુદ સંજોગ્ય અને તેમાં સંજોગ્યનાં દવાખાનાંઓમાં તો એ તાવ તેમજ ઘા ઉપર એટલું અદ્દશીર નોવડ્યું કે એ જગતિખ્યાત થઇ ગયું.

૧૯૧૬માં સંકરરાવની અમેરિકા જવાની લાંબા વખતની ઝંખના ખરૂં આવી. ત્યાં ૧૯૧૭માં દક્ષિણ અમેરિકાનાં એક વનરખાનિનો એમણે બેસેમીનમાં ઉમેરો કર્યો. બેસેમીન પેટમાં જતાં જે સાહેજ જાગતરા રહેતી હતી તે પણ આથી બંધ થઇ અને તે સંપૂર્ણ બની. લિસે-એટ્વે એ નામ જાહેરી એને ઍટ્રાગિલીન નામ આપ્યું.

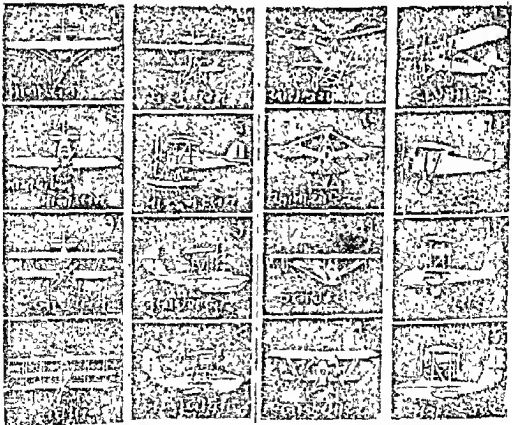
જનકદવાણમાં ઉપયોગી થઇ પરે એવી આ ઍટ્રા-ગિલીનની શોધથી એમને ધણો સંતોષ થયો. એ દવા લગભગ એકવીસ વતના રેગો ઉપર કામ કરે છે અને પંચાણું ટકા દરદીને તો ફાવદો કરે જ છે. અમેરિકાની એક કંપનીએ એની ખનાવટનો દંડ ખરીદી લીધો. ખજૂ પોતાના દેશીઓને સરતી દવા આપવા માટે દિંદ અને

સીમોન મટેના દંડ તો લિસેએ પોતાની પાસે જ રાખ્યા.

આ ઍટ્રાગિલીને સંકરરાવને જગતખ્યાતિત્વ અપ્યું. તે પછી તેઓ અમેરિકામાં જ રચાથી થયા, અને પાંચેક માસ પર દમણાં ૬૮ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યા ત્યાં સુધીનું પોતાનું-શેષ આણુ ત્યાં જ ગાળ્યું. ઇ. ૧૯૨૭માં એમનો સાહેબો જનગોતસપ ઉજવાયો તે પ્રસંગે અમેરિકાએ એમને પીએચ. ડી. અને ડી. એસમીની ડિગ્રીઓથી નવાજી એમનું બહુમાન કર્યું.

ડૉ લિસેને પણ આ કદરથી જીવનના શેષ ભાગમાં સંપૂર્ણ સુખ અને મંતોષ થએલા. આત્મચર્તાતમાંના એ પિયેના એમના ઉદગારો જ આ લંખને અંતે ટાંકીએ:

‘પ્રભુકૃપાથી જાણયે કરેલા નિશ્ચયને વળગી રહી હું જીવને આટલું વિજયી ખનાવી રાક્યો છું તેમાં, તેમજ પછાત ગણાતા દિંદ દેશમાંથી આવેલા અને આપણે ઉંચે ચડેલા પુરુષ તરીકે અંતે જમવાના આ અગ્ર દેશમાં એક વૈજ્ઞાનિક તથા શોધક તરીકે જાતિ પ્રાપ્ત થતાં દિંદી તરીકે હું ઉંચે મુખે ફડું છું એમાં મારા જીવનનું પરમ સુખ માનું છું.’ (સંલિત)

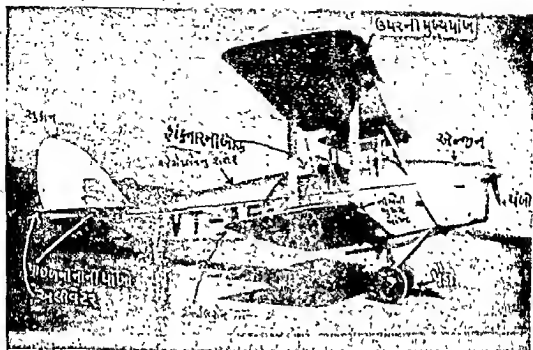

એડ્રીઅનની આ વિવિધ નતો યોગ્યથી રાખ્યા બેવી છે. પૃ. ૩૦૦ કુપરનો લેખ પણ જુઓ

राजपूरी
चित्रकार • कृष्ण देसाई

ચિત્ર નં. ૨ : કુપરનાથે જે પાંખોની જોડ ધસાવતુ બાઈપ્લેન-તંબા વિનિધ સામે બતાવતું સમગ્ર દ્રશ્ય

કાતી દયા કોંઈ મડી નવ છે (ચિત્ર નં. ૪), અને તેનો નીચેનો ભાગ સપાટ હોવાનો કારણે, ત્યાં દયા તેના સરસી ધસાવતો નવ છે. એટલે પાંખના ઉપરના ભાગમાં દયાનું દયાળુ ઓછું થયું અને નીચેના ભાગમાં વધારે થયું. આથી જ તે દયામાં ફેરી શકે છે. આ જગતનો અખતરો જો તમારી પાસે પીગળાનો ટેગલપંખો હોય તો તેના થડે તમે ધરમાં પહોંચી શકશો. ચિત્ર નં. ૫ માં જતાંવા મુજબ પાંખના પૂરવાથી પાંખનો આકાર બદલાયો અને તેને દોરી પડે પંખાની જગતી સાથે આધિ. પંખો બંધ દશો ત્યારે તે પોતાના વજનથી નીચે પડેલા રહેશે, પણ જો પંખો ચાલુ કરશે કે તરતજ તે દયા માં તરતો થઈ જશે. આ જ મિદાત એરોપ્લેનની પાંખમાં સમજાવે. તેને પણ પૂરતી ગતિમા દયા મળે કે તરત જ તે દયામાં તરતુ થાય એટલે તો તેને દયાની પૂરતી ગતિ મેળવવા જગતી પર થોડું દોડવું પડે છે.

આ પરિગમ પછી, ચાલો દેવે તેને ઉપર-નીચે લઈ જતારો એક્સિવેટર દોરતોને મળાશે. આ એક્સિવેટર પૂંછડીની નાની પાખો સાથે જોડેલા હોય છે, અને તે તેને ચલાવનાર કોન્ટ્રોલ સિસ્ટમ (કે જેની સાથે તારથી તેનું જોડાયું કરેલું હોય છે તે) પડે ઉપર-નીચે કરી શકાય છે. પાછલટની બેક પાસેની આ કોન્ટ્રોલ સિસ્ટમ આપણે આગળ ધક્કેથીએ. જુઓ, તેમ કરવાથી એક્સિવેટર નીચે

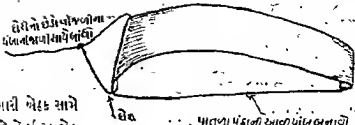
ડયા (ચિત્ર નં. ૬) અને તેના નીચા જગતી દયાનું જોર તેની નીચેની સપાટી પર લાગ્યું, એટલે એરોપ્લેનની પૂંછડી કોંઈ મડી ને તેનું મોડું નીચે બાંધ્યું. દેવે જો કોન્ટ્રોલ સિસ્ટમ પાછળ એકાંએકે તો એક્સિવેટર ઉપર નવ (ચિત્ર નં. ૬) અને ઉપરના બાજુ પર દયાનું દયાળુ આવતાં એરોપ્લેનની પૂંછડી નીચે આવે અને મોડું ઉપર નવ. તારવામાં તમે એક તરફ વળવા મૂકો તો એક પરતું ઉપર અને એક નીચે નવ તે પ્રમાણે જ આ એક્સિવેટરની રચનાનું સમજાવું.

દેવે જોઈએ સુકાના. તે તો તમે આગળોડો, વદાખુ જોરેમાં કદાચ જોયું પણ દશે; અમર તેનું કાર્ય તો જાણુના જ દશે. એરોપ્લેનના સુકાનો સંપં, ચલાવનારના પગ પાસેના પેડલ સાથે તારથી જોડેલા દોષ છે અને પાછલટ સુકાને પોતાના પગથી ચલાવી પોતે ઈચ્છે છે તે દિશામાં એરોપ્લેનને વાળી શકે છે. દેવે રહ્યા એક્સિવેટર. તે મુખ્ય પાંખોના પાછલા ભાગમાં

એરોપ્લેન હોય છે. એ પશુ કોન્ટ્રોલ
સિસ્ટમ વડે ઉપરનીયે થઈ શકે છે.
તેનું કામ મુખ્યત્વે વળાંક લેવામાં
મદદ કરવાનું જ હોય છે.

તેની નોંધે એવી જગ્યાના
ધોળાનાં સ્પર્શબિંદુઓ

ચિત્ર નં. ૫

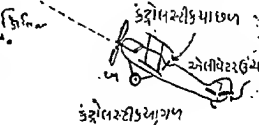
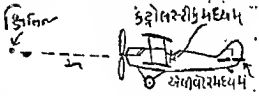
આસો આરે, ખેસો દવે અંદર. મારી એક સામે
જે સંપ્રવાયક ધડિયાળો જડેલું આ છે તે ઇન્જિન
ખેડે. તેમાં જડેલાં ધડિયાળોની દક્ષીણ પશુ નવચવી
જડેલી છે. આ કાળા હાથ પર રહ્યું તે રેવોલ્યુશન
ઇન્જિનકેટર. એન્જિન એક મિનિટમાં એટલા આંટા ફેર
છે તે આ જતાવે છે. તેની નીચે છે તે એર રપીડ
ઇન્જિનકેટર. તે જગ્યાની ગતિ એક કલાકના કેટલા માર્ગ
ની છે તે જતાવે છે તેની જાણમાં છે ને આપણ પ્રેક્ષક
જેમરુ અને આ જગ્યા હાથ પર રહ્યું તે એડ્રીમીટર,
જે આપણે હવામાં કેટલા શીટ જિયા હોય તે જતાવે
છે. તેની જાણમાં છે તે તો સાદુ વળત જતાવનાર
ધડિયાળ છે, અને તેની નીચે છે તે દિશા જતાવનાર
કંપાસ (હોકામંચ) છે, જે દિશા જતાવે છે.

આ કોન્ટ્રોલ સિસ્ટમ આગળ પાછળ કરવાથી એવી
વેટર જિયાનીયા થઈ શકે છે એ તો આપણે જાણી
ગયા. તેને જ જાણમાં ધહેલવાથી એકાકીઓને ઉપર-
નીચે કરી શકાય છે. મારા પગ આગળ જે આ બે
પંક્તિ દેખાય છે તે રસ્ત-જાર, જેનાથી મુકાબ ફેરવી
શકાય છે; અને છેલ્લું આ મારા કાળા હાથ પાસે છે ને
પેટ્રોલ લીનર, જેનાથી વધારે-ઓછું પેટ્રોલ રાખીને
કોન્ટ્રોલની ગતિ ઓછી કરી શકાય છે.

આસો, આપણું એન્જિન દવે પૂરું ગરમ થઈ
ગયું છે અને ઉપર વાદળા પશુ ચેરાય છે, એટલે વરસાદ
પડનાં પહેલાં આપણે આપણી સફર પૂરી કરી લઈએ.
એરોપ્લેન ઉપર જતી વખતે કે નીચે આવતી
વખતે હમેશાં સામા પવનનો જ ઉપયોગ કરે છે,
કારણકે તેમ કરવાથી થોડા જ વખતમાં ઉપર જઈ
શકાય છે અને થોડી જગ્યામાં ઊતરી શકાય છે.
તમને નવાઇ લાગશે, પશુ પાછલા પાને બિનરત્નું યા
સહનું એ એરોપ્લેન મારે જાઉં જ જોગમકારક છે!
જુઓ દવે હું પેટ્રોલ-લીનર દાખું છું. નાહ, શું સરસ
એન્જિન છે! કેટલો નાતજાદ અને મુંદર એટા છગ-
છગાર છે! એક-બે-ત્રણ... જુઓ! જુઓ,
આપણે જમીન તો ક્યાંની ચે હોડી દીધી! આ નીચે

દેખાય તે રેશન; અને તેની જાણમાં રેશન લાંબું
તો જુઓ! જલ્દી ક્રેમ મલાનારા અને નીચે દેખાતા
આપણા શહેરનાં મકાનો તો રમકડાં જેવાં જ લાગે છે.
જુઓ, આપણું એડ્રીમીટર કંદે છે કે આપણે
૨૦૦૦ શીટ જિયે છીએ અને આપણે જવું છે ૫૦૦૦
શીટ. કારણકે હું ધાંડું છું તેમ આપણાં પેલાં વાદળ
દોરનો લયભગ તેટલી જ જિયાઇ ઉપર છે. દવે આ મારી
કોન્ટ્રોલ સિસ્ટમ થોડી પાછળ લઈ છું. તેમ કરવાથી
આપણા એરોપ્લેનની પૂંછડી નીચે અને મોઢું ઉપર
થયુ. જુઓ, દવે એડ્રીમીટર ફેરકે ને બૂરકે આંગળા
પકે છે. ત્રણ દગર... ચાર દગર... અને
... આ પાંચ! ચારે વાદ! શું સરસ દરય છે. નીચે
નગર તો કરો, દોરતો! ચારે રખે રખે તમે ફક્તા
તેના પર-ફતા દગમ્મા સમજીને. એ તો વાદળાં છે.

હું ધાંડું છું કે દવે થોડા વખતમાં જ સુરોદ્ધ

ચિત્ર નં. ૬

થયો જોઈએ. સાક્ષી, તેટલો વખત જરા આ વાદમાં પર અક્ષર લગાવીએ. જુઓ, આ મારી ડાળી બાબુનું પેટન દાખતાં જ. એરોપ્લેન ડાળી નરફ ફરવા લાગ્યું, કંઈ એ મુશ્કેલ નથી. ફક્ત એક જ ઇશારો કરો અને એરોપ્લેન તમને જવાબ આપશે. પણ રળે કોઈ દિવસ તેની અણુછાજતી છેડતી કરના! એરોપ્લેનના અકસ્માતના ૯૦ ટકા તો પાઈલટ અથવા આઉન્ડ એન્જિનીઅરનો જોદરકારી અથવા મૂર્ખાઈથી જ થાય છે. તમે મગજના કંડા હો અને સંભાળપૂર્વક કામ કરો તો સાબકલ ચલાવી તેના કરતાં એરોપ્લેન ચલાવવું વધારે સહીસહામન છે!

જુઓ જુઓ દોરતો, આ લગચાન સવિતાનારામજીની સંચારી પધારે. કેટલું રમણીય ને ભગ્ય દ્રશ્ય છે! વાદળ પરનો આવો સૂર્યોદય જોવાને તો શોખીન કલાકારો જન પણ કુર્યાન કરે; જોકે તે જોવા માટે તમારે તો ફક્ત બીકને જ કુર્યાન કરવી પડી છે.

છકે છીકે . . . છીકે . . . ડડ! અરે! આ શું? એન્જિન આગ છીકે કેમ નાખે છે! અરે, અરે, અરે, આ તો બધ પડી ગયું!

શું કરો છો, મુસાફર દોરતો! પ્રભુને યાદ કરો છો! અરે વાદ! તમે શું ઓગ પારો છો કે એન્જિન બંધ પડી ગયું તેથી આપણે બધા ભાફ કરતાક ને નીચે પડી પછાડાઈને મરી જઈશું? એવો કશો મે કર નહિ સમજતા. જુઓ, એન્જિન વિના પણ હું તમને આસાનીથી નીચે લઈ જઈ શકું છું. દા, એટલું ખર્ચ કે આ સ્થિતિમાં આપણે માન આમળ અથવા ઉપર નથી જઈ શકતા. પણ એન્જિન અરોગ થાય કે તૂટી જાય તોપણ આબુજાબુમાં સપાટ જમીન હોય તો જરૂર સહીસહામન ઊતરી શકાય, —વાળ પણ વાગે થયા વિના, પણ જો નમારો નસીબ જ વાકાં હોય અને નીચે પડાડ કે દરિયો હોય તો થયું. પણ ના, સારો પાઈલટ તો કોઈ પણ દિવસ સાધારણ એરોપ્લેન લઈને પડાડ અથવા દરિયો નહિ ઓળંગે.

અરે, વાતોમાં તો આપણે ઘણા નીચે જાની ગયા મને લાગે છે આ આપણી ડાળી બાબુનું ખેતર આપણને ઊતરવા માટે પૂરતું મોટું છે.

દવે જોવું રહ્યું-દવાનું, કે કંઈ દિશામાંથી તે ફૂટે છે. જુઓને, આ મીનના ધુમ્કાડો પશ્ચિમમાંથી પૂર્વ દિશા તરફ ગયે. સાક્ષી દોરતો પાછા ફરિયામાં.

કેમ, જોયુંને? એન્જિન વિના પણ સલામત નીચે ઊતરી શકાય છે. દવે મને તપાસવા દો કે એન્જિન કેમ બંધ થયું. અરે, આ તો મેં એટનો કો ટેન્શન વાપર છું? પડી ગયો છે. તે વાજાર બેસાડેલો છે કે નહિ તે જોનાં તો હું ઉતારવામાં બૂધી જ ગયોલો. જો નીચે દરિયો કે પડાડ હોત તો આ નાની જુવનું કેવું ઝંખીર પરિણામ આવત! ફં દરમિયાં છું કે તમે આની બૂધ કોઈ દિગત નહિ જ કરો.

આ મુસાફરીમાં તમને મગ આવી તે તો જાણ્યું; પણ તમારામાંથી એઓને દમોમાં આવી સફર કરવાની ઇચ્છા હોય તેઓને નીચેની દકાકત ઉપરોગી થશે.

એરોપ્લેન ચલાવવા માટે આપણા દેશમાં ખેતતનાં લાઇસેન્સ મળે છે. એક A અને બીજું B. A લાઇસેન્સ વાળા ફક્ત ખાનગી જ એરોપ્લેન ચલાવી શકે છે, જ્યારે B લાઇસેન્સ વાળા ધંધાદારી પાઈલટ બની શકે છે, કયાંય પણ નોકરી કરી શકે છે અથવા પોતે જાણે એરોપ્લેનની સવિસ અજાગી સકે છે. A લાઇસેન્સ લેવા માટે લગભગ ૭૦૦ થી ૮૦૦ રૂ. તો ખર્ચ થાય છે, પણ B લાઇસેન્સ માટે તો લગભગ ૬૦૦ થી ૮૦૦૦ તો ખર્ચ થાય છે. A લાઇસેન્સની પરીક્ષા જાદુ અથરી નથી, તેમજ લગભગ બે માસમાં તે શીખી શકાય છે; પરંતુ B લાઇસેન્સ લેવા ઇચ્છનારે શાસ્ત્રાકાગની, નૌકાચાલની, વાયુચાલની અને ઊડવાની પરીક્ષાઓ પાસ કરવી પડે છે અને એના કુલ અબવાસને લગભગ દોઢથી બે વર્ષ લાગે છે.

આપણા દેશમાં મુખાલ, કલકત્તા, દિલ્હી, કમ્પુચી વગેરે રથજોએ ફ્લાઈંગ ક્લબો છે જે A અને B બંને લાઇસેન્સનું સિદ્ધાંત આપે છે. આપણે B લાઇસેન્સ લેવા માટે મુખાલની ફ્લાઈંગ ક્લબ સારી ગણાય. તે વખાણવાલાયક કામ કરી રહી છે. B લાઇસેન્સ લેવા ઇન્ટર નાર્સ અથવા ઇન્ટર સાયન્સ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હોય તો વધારે સાફ વાર ત્યારે, સહામ દોરતો. વળા મળીશું કોઈવાર.

જાલાના છે. બીજા નંજરનો આવશે પણ જાણી શકાય તેમ જોતા જોરસા પાંખી રક્ષવામાં આવ્યો છે, તેથી તેનું નીચેનું શિષ્ટ દ્રાષ ગયું છે; જ્યારે પ્રથમ મળ્યાનું થોડું અને બીજા મળ્યાનું સુંદર ભારકર્ષ જોઈ શકાય છે. બીજા આવશે પણ લોહાના ગરેશથી રક્ષાયામાં આવ્યો છે. રૂદ્રમાળના જાપા અવશેષો કરતા આ આવશેના રથોનો ભારકર્ષ ઘણું ઝીણવટવાળું અને સુંદર છે. જાપા કરતાં આની ઊંચાઈ પણ વધારે છે. ઉપરના મળ્યામાં કેગરના સાકડાની સજા પાટલી છે; તે સિવાય તે બીજાકુલ સાદે છે અને ત્યાં કોઈ પ્રકારનું બીજું શિષ્ટકામ નથી. તેની સામે જોયો આવશે છે તે જ મળ્યાનો છે. જાપા કરતા તેમાં વધુ થાંભલાઓ અને તોરણો છે; તેમજ જાપા કરતા જીર્ણ-વરચામાં પણ તે ઘણું જ વધારે છે. આથી ઘણું ઠેકાણેથી તેને રક્ષવામાં આવ્યો છે ઉપરના મળ્યાના શિષ્ટભાષા પદ્યો તો આજે પડે, કામે પડે, એવી રિયનિમા એક-બીજાને આપારે ટકા રહ્યા છે (લુઓ ચિન).

તે જોઈ અને મરિજદના કોમ્પાક્ટમાં ગયા. મરિજદ રૂદ્રમાળના ખંડોરની પાછળ જ છે; પણ તેને કોટ જાપા લુપી પાડી છે તેથી થોડું દૂરીને જવું પડ્યું, પણ મંદિરોમાં જોઈતો સુખારો કરી આ મરિજદ બનાવવામાં આવી છે એમ ઝીણવટથી જોનારને તત્ત્વ દેખાઈ આવે છે, આ બાજુનું સાક્ષીભૂત બિરોહું ચોયું મંદિર મરિજદની દારગા જ પાચ ફૂટ છેડે છે. તેનું શિષ્ટકામ દજી સુધી સચવાઈ રહ્યું છે, પણ તેમાં દેવ-મૂર્તિને જાહેર કરેણિયાનાં જાણનાં દર્શન થાય છે. મરિજદમાં એક બોધક છે તે ક્યાં નીકળે છે તે દવે તો કોઈ ગણ્યું નથી મરિજદની સામે જ એક સૂર્ય-કુંડ છે તે પણ મુસલમાનોના કબરમાં છે. સિદ્ધપુરો રૂદ્રમાળ જેટલો જાણીતો છે તેટલાં આ મંદિર અને કુંડ નથી, કેમકે સિદ્ધપુર આવનારાનો મોટો જાગ શાક સારાની નદીમાં નાહી, અવકારો રૂદ્રમાળનો ચારો મારી આવી રવાના થઈ જનારો. પ્રાચીન યુગસતી સમૃદ્ધિ-ને કલાદૃષ્ટિથી જોનારા થોડા છે. જોઈને ઘણાઓને તો સૂર્યકુંડ, મંદિર અગર મરિજદની ખજાર પણ નથી હોતી.

ત્યાંથી અને નદી તરફ જવા રવાના થયા. નદીના જૂનો ધાટ તોરણરથની સામે જ છે, પણ કોટ ચનાથી થોડું દૂરીને જવું પડે છે. ધારને ત્રીસેક પગથિયાં છે

તે ઊતરી અને નીચે આવ્યા. ધારની ઉત્તરદક્ષિણે મળ્યાનું પથરનો દારજોધ પાવડીમાં છે. તેમાં ઉતરની દાર થોડે દૂર જઈ અટકી ગય છે, જ્યારે દક્ષિણનાં પગથિયાંની દાર દાસના નવા ધાટ સુધી લંબાય છે. પ્રથમ સરસ્વતી નદીનું વહેણ આ જાણ્યું હતું અને તે ધણી જ વખતથી જાહેર ગયું છે એટલે આ ધાટ આવશે બીજાકુલ વપરાશમાં આવતો નથી. ધાર દજી મળ્યા છે અને તે વખતના રથાપલનો ઉત્તમ નમૂનો છે.

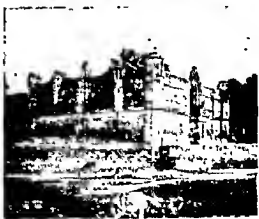
રૂદ્રમાળ
સાથેના વહુનમાં
આવતા નં. ૩ ના
અવશેષ

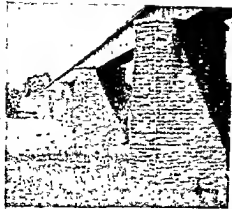

બિન્દુ સરોવર
સિદ્ધપુર

નીચે:
કેવળપુરીની
મળી

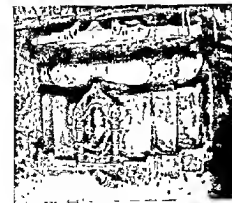

ચંદ્રાવતી મંદિરનું
રંગમંડપનો સ્તંભ.
આ સ્તંભનું મોટું
ઉદાવરણ ચિત્ર
કુમારના દપ મા
અંકની આઈ પેટ-
માં આવી મળે છે.

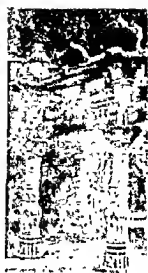
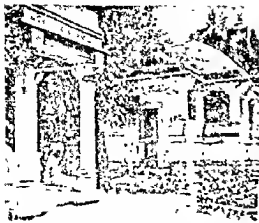
કલાના આવા
ખરિત અવશેષો
ચંદ્રાવતી આગળ
દસલાગંધ
આડફેટ પડેલા છે.

મથાળેથી (૧) ચંદ્રાવતી જતા રસ્તા માં આવતા રોચાલણ
(ચંદ્રાવતી) નદીના પૂર્વ; (૨) ચંદ્રાવતીનાં ખડિયેરોનું
દરમી દરમ; (૩) ખડિયેરોના એક બાગ; (૪) મંદિરની
પ્રાચીન અગવતા બનાવતી આરસપદ્માણની એક કુંડી

લાં ચુપ અને નવા ઘાટે મથા. નદીમાં પાણી ઘોડું
દતું. અખી ધાર્મિક ક્રિયાઓ અહીં થાય છે. અહીં જે
ઘાટ છે તેમાંનો નવો અદલ્લાગાધએ બંધાયેલો છે.
ઘાટની સામે નદીને પેત્રે પાર 'કેવળપુરીની થળા' એ
નામથી જોખખાનાં મંદિર છે અને તેની આગળ પણ
ઘાટ છે, એ મંદિર ચોતરફથી કોટથી રક્ષાયેલું છે અને
રુદ્રમાળની પછી નરત બંધાયું હોય એમ લાગે છે (લુઓ
ચિત્ર). દાવમાં તે તે દશનામાં અતીતોના દેવચાન
તરીકે વપરાય છે. એની આગળનો ઘાટ પણ અદલ્લા-
ગાધએ બંધાયેલો કહેવાય છે. નદીના પટમાંથી ઉત્તરે
પથરાઇ રહેલું અટવસ્ત્રીની ગિરિમાળાનું દરમ સાંજના
આઝા પ્રકાશમાં રમણીય લાગે છે.

ખીન્ને દિવસે સવારે આઠ પાંચે અને રવાના થયા.
ગામમાંથી સીધી સડકે લાગ્યે જ એકાદ માઇલ દૂર
ગિદ્દુ મરોયર, જાગી વાવ, અદલા મરોયર અને કપિત્રાશ્રમ

ઉપર : હાલનું ઇર્ષોદાર પામેજી ગધવાઇનું ચૈત્યમંદિર; નચ્ચે મંદિરના સંપ્રદરશાનમાંની સંખચક્રગદા ધારી શ્રી કૃષ્ણની પ્રાચીન મૂર્તિ; જમણી બાજુ : મંદિરનો આરસપદાખુનો જુનો તોરણ સંધન; નીચેમંદિરના સંપ્રદરશાનમાં પ્રાચીન સમયમાં આબૂવણુ બનાવતી મૂર્તિ

—એ જ્યાં એકગીતની નાચકમાં આવેલા છે અટખા સરોવર કંઠાં જિંદુ સરોવર ધણું જ નાનું છે અને તેની પશ્ચિમ દક્ષિણ બાજુએ મંદિરો છે. પૂર્વે દર્શનાગા છે અને ઉત્તરે જાણી વાગ છે (જુઓ ચિત્ર). જાણી વાગ દાસ તો તફન ઇર્ષ્ય ચક્ર ગદા છે અને અંદરનું પાણી પશુગદુ છે. અહીં દરેક સપ્રદાયાના મંદિરો હોવાથી સવારસાંજ દર્શનાર્થે ગધુ બીડ રહે છે.

આ જમું જોઈ અગિયાર વાગે અને પાંચ ગળ્યા અને જાઓ દિવસ રોકાઈ રાતના દોડની ગાડીમાં ચંદ્રાવતી જવા રવાના થવા.

ચંદ્રાવતી

ચંદ્રાવતી જવા માટે આજુ રોડથી ચાર માફત ગાળીને જવું પડે છે એમ યાચેલું, પણ તપાસ કરતાં માવલથી એક દૂકા રસ્તો હોવાની ખબર મળી, તેમાં આજુરોડ ન હોતગતાં અને માવલ હોતથો. પ્રાતઃકાળ થવાને દશ વાર દલી તેથી અને રોશન નહક સહ રહ્યા. જોગર છ વાગે ગધો રામાના રોશને મૂડી અવાજ પ્રવાસની શરૂઆત કરી.

શવા માફત આવી અને શેનાસણ—જે અત્યારે તો ચંદ્રાવતીના નામમાં ઓગળાય છે—નદીના પૂલ પાંસે આવ્યા (જુઓ ચિત્ર). નદીમાં પાણી થોડું હોવાથી અને નદીના પટમાંથી જ હોવાથી નદીને માંમે કિનારેથી ખંડિયેર શરૂ થતાં દતાં. નદીના પટમાં તેમજ કિનારે શિશ્યસુત દગલાચંપ પર્યટો પડેલા છે. જમણે ચૈત્ય મંદિરના મુખ્ય ખંડિયેરે પહોંચવાનું દતું, પણ રસ્તાના બોગિયાં ન હોવાથી મુશ્કેલી નડી. નદીકિનારેથી પાંચ

છ કેડી ચર થતી દલી તેથી વધુ ગૂંચવાયા. આખરે પર્યટની નિશાનીઓ જોતાં (જે રસ્તામાં ફેરફાર ઓછા વત્તા પ્રવાસમાં ગળ્યા જ કરે છે.) અને મુખ્ય ખંડિયેરે પહોંચ્યા. ખંડિયેરની આતપાસ એટલું ઘાસ ડગાંએલું દતું કે એક જ દૂકાંગ દૂરથી પણ તે જોઈ શકાતું નહિ (જુઓ ચિત્ર). તેની નજીક જેતણુ ઝૂપડાં છે, થોડે દૂર એક વજન મૂડી ઉપર વાા ગણાએલા પરમારોના વણજેનું નિવાસસ્થાન ચંદ્રાવતી છે. વરની જુડ છે અને તેમાં મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે.

ચંદ્રાવતીની સમૃદ્ધિની સાક્ષીરૂપ રહેલા અવશેષોમાં મુખ્ય તો શૈવ મંદિરના રંગમંડપનો રથંગ છે (જુઓ ચિત્ર). મોટા ચોખ્ખા ચિત્ર માટે જુઓ કુસાર અંક-૮૫ગો) એની આસપાસ એવા ઘીનવંદાગી મંચોલા રથંગેના દુકડાઓ રંગે છે. રંગમંડપના એ રથંગનું શિર્ય દટ્ટ સુધી સત્યપાદ રહ્યું છે; પણ તે રથંગ જ દવે સત્યપાદ રહેશે કે કેમ તેની શંકા છે. મંદિરની લંબાઈ પહોળાઈ દર્શાવતાં ચાર ખૂણાનાં નિશાનો દબ્બ કાચગ છે, અને તેની આજુબાજુ શિલ્પકાર્યો અમણિત દુકડાઓ રંગે છે. મંદિર આસપાસી બાંધવામાં આવેલું છે એમ તેના અસારના રજાસઘા અવશેષ ખાની પૂરે છે. અંડિયેરની મધ્યમાં પથ્થર ઝોડાંની ગર્ભાગરો ભાગ જતાપવા પ્રયાસ કરેલા છે, પણ એ અસલનો નથી એમ એનાં વૈન જ ખાત્રી થઈ જાય છે. રંગમંડપના રથંગનું કોતરકામ, આજુબાજુ પેલા પથ્થરોમાં કોતરેલી મૂર્તિઓ વગેરે એનાં એમ લાગુ છે કે તે વખતે અસ્તિત્વ ધરાવતાં શૈવ મંદિરોમાં આ મંદિર અચરચાને દર્શી. મંદિરની જગ્યાની આસપાસ દાલમાં ખેતી ચાલ છે અને તેની સુગમતા માટે પથ્થરો ન્યાંસાં ફેંકી દેવામાં આવે છે. શૈયાલણનો પૂત્ર બાધતાં આ મંદિરનો નાશ થયો. પથ્થરો પથ્થરો સંગ્રહવાને ગદસે ન્યાંસાં ફેંકી દેવામાં આવ્યા. વળી ગયે વર્ષે અહીંથી માત્ર ભારીને સારા પથ્થરો મધવાજના ચૈવ મંદિરના ડહોંદાર માટે લઈ ગયા. તેમ જતાં પણ અંડિયેરની આજુબાજુ અને ટેક નદીના પર સુધી તેમજ પટમાં ઘણા મુન્દર શિલ્પયુક્ત પથ્થરો પડેલા છે. તે બધાને અંડિયેરના સ્થાને બેગા કરી સંગ્રહવાની ખાસ જરૂર છે. નહિ તો પછી સી સીને ફાલે તેમ બધું જ ઉડાવી બરો અને પ્રાચીન કલાવૈભવના એ રજાસઘા અવશેષ પણ પૃથ્વી ઉપરથી તદ્દન નાબૂદ થઈ જશે.

મંદિર અને તેની આજુબાજુનો પ્રદેશ જોઈ અને ગામ જોતા ગયા. ગામમાં એક જૂની વાગ છે પણ તે વપરાશ પિનાની પડી છે. ગામમાં બીજું કાંઈ ખાસ જોવા જેવું નથી. ત્યાંથી અમે રાત્રે રસ્તે પૂત્ર પાસે આવ્યા અને નારતો કરી. નવોનું પાણી ઘણું જ મીઠું છે, લાંસાંધાવોળા સાથેની વાતચિતથી જંજાલું કે અહીં જે વર્ષ પહેલાં અમદાવાદના ગાલસો જોવા આવેલા સાર પછી કોઈ આવ્યું નથી! લાંચી અને રેશનો આવ્યા.

સામ જારે ગાડી આવી તે દરમ્યાન મળેલા વખતમાં અમે રેશન માતરનો મધવાજ સંબંધી માદિતી પૂછી લીધી અને ત્યાં જવાનું આજુરોડથી સુગમ પડશે એની એમની સલાહ ઉપરથી અમે એક વાગે આજુરોડ જીત્યા.

મધવાજ

ગાડીમાંથી ઊતરી અને અમારા એક સંબંધી રેશન નજર રહેતા દતા તેમને લાં ધામા નાખ્યા. તેમને મધવાજના રરના સંબંધી માદિતી પૂછી લીધી અને સવારે વહેલા સાથે બોમિયો લઈને જવાનું રાખ્યું.

બીજો દિવસે સવારે પ્રયાસ શરૂ કર્યો. ખાસ નદી બોમિયો લઈશુ-વચિત પાંચ માઇલ ગીચ જંગલમાં ચાલી અને ત્ર વાગે મધવાજ પહોંચ્યા.

હિંચાં તાડનાં ઝુંડોની વચમાં એક ટેકરા ઉપર મધવાજનું શૈવ મંદિર આવેલું છે. તેની ચોતરફ કોટ છે. કોટના મુખ્ય દરવાજાથી દાખલ થતાં જ સન્મુખ સંજેમરમરનો તોડણરથંગ નજરે પડે છે. તે બિંચાઈ અને પહોળાઈમાં રુદ્રમાળથી અરધો, પાટમાં તોરણ સિવાય લગભગ રુદ્રમાળને મળતો અને ભારકર્ધમાં ચંદ્રાવતીના રથંગને આળેદ્ય મળતો છે. એ તોરણરથંગ મૂંઝી જૂના જર્મરિત થઈ ગયોત્ર એક દ્વારમાંથી અંદર જતાં સામે જ દાત્રનું ડહોંદાર પાગેલું શૈવ મંદિર છે. (જુઓ ચિત્ર). એના શિખર અને ગર્ભાગરો ભાગ જૂનો છે ન્યારે બાકીના બધા ભાગો જોડતા પ્રમાણમાં સુધારવામાં આવ્યા છે. મંદિરની સામે નવો મંદપ છે. મંદિર મહંતના કળાગમાં છે. બંને બાજુએ ધર્મશાળા છે અને પાછળની બાજુ પાંચ જ મૂર્તિઓ ગોદની સંપ્રદ-સ્થાન બનાવવામાં આવ્યા છે. આ મંદિર પરમાર વંશની રાણીએ બંધાવેલું એમ લાંબા મહંત સાથેની વાતચિત ઉપરથી લાગુ કહે છે કે ચંદ્રાવતી જાર માકિના વિસ્તારમાં હતું અને મધવાજ ચંદ્રાવતીથી ફક્ત પાંચ જ માઇલ ચાલ; તો આ મંદિર ચંદ્રાવતીના કળાગનું અને તેના વિસ્તારનું જ હોય એમ માની શકાય છે.

મંદિરની સામે મંદિરના કળાગનો એક ખાગ છે. ત્યાં જોવજુ નાનાં મંદિરો અને જોતજુ સમાધિઓ છે. અહીં હિંચાં ઝોડોની ઘટા ફીક છે, તેથી અમે અહીં જ જોડોને નારતો કરી અને કલાકેક-વિશ્રાંતિ લઈ પાછા ફર્યા. એક વાગે તો અમે આજુરોડ પહોંચી ગયા.

સ્મરણયાત્રા

આપણે હાથી ખરીદીએ

એ

ક્યારે અમે સાંગલી જમને ગીરજ પાછા ફરતા હતા. સાંગલીના રાજમહેલની આસપાસ અમે કેટલા ધે દાથી બાધેલા જોઈએ. દાથીઓ કોઈ કાળે શાંત બિઠા રહેતા નથી. શરીરનો ભાર જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ અને ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ ફેરવવા આખો સમય હોઠમાં જ કરે છે. આમ ખૂંચવું એ દાથીની શોભા છે. લોકમાન્યતા એવી છે કે દાથી જો આમ ખૂંચે નહિ તો છ મહિનાની અંદર એના મૌલિક મરી જાય. ન ખૂંચનાર અશુભ દાથીને કોઈ ખરીદે પણ નહિ. દાથીના કાંઠામાં કાંઈ કાંઈને એમાં સોનાનું કડું ભેરવેલું હોય છે. છતાં એ પૂરના લાગાતો હોય જ છે. દાથીના ગદાં જ દાડકા દરિયાત તરીકે વપરાય છે, પણ આ લાગા દંતુશયના કકડા એ જ ઉત્તમ દાથીદાંત હોય છે અને એની કિંમત પણ ખૂબ આવે છે. દાથીની પીઠ પાછળની બાજુ ઊતરતી હોય તો એ દાથી વધારે શ્યામો ગણાય છે. સાવ સપાટ હોય તો એ દાથી મામૂલી ગણાય છે.

ઘોડાની પેટે દાથી પણ રાત્રે સૂતો નથી અને જેસતો પણ નથી એવી એક માન્યતા છે. દાથી સૂએ તો એના કાનમાં અથવા સૂંઢમાં કીડી ઘૂસી જાય છે અને એને કરડે છે; અને કીડી કરડે કે એ જ છૂંચે દાથી મરી જાય છે એવી પણ માન્યતા લોકોમાં રૂઢ છે. આવડા મોટા દાથીનું મોત કીડીના દાઢમાં છે એવો ગોંધકાઢવા પૂરતી આ માન્યતા હીક છે; પણ દાથી જેસે છે અને જરાકે સૂઈ પણ જાય છે એ વાતની મેં આંત્રી કરી લીધી છે. દાથી સૂઈ જાય છે ત્યારે પોતાની સૂંઢમાં કોઈ ઘૂસી ન જાય એટલા માટે સૂંઢ મોઢાની અંદર લાઇને સૂઈ જાય છે એમ કહેવાય છે. પણ યહી એ શ્વાસ કેવી રીતે લેતો હશે?

મીરજમાં પ્રવેશ કરતાં રસ્તા ઉપર એક નાનકડો દાથી વેચવા કાઢેલો અમે જોયો. આ દાથીની કિંમત કેટલી હશે એમ મેં પિતાશ્રીને પૂછ્યું. અગને રાજ રાખવા ખાતર પિતાશ્રીએ ગાડી બિભી રખાવી અને ગાડી પર બેઠેલા પટાવાળાને કહ્યું કે દાથી કેટલામાં

વેચાય છે એ સહેજ પૂછી આવ. પટવાળાએ આવી કહ્યું, એ તો પાંચસોમાં જાય એમ લાગે છે. જસ! મેં અને કેશુએ દસ લીધી કે આપણે દાથી ખરીદીએ. પિતાશ્રીએ કહ્યું, ‘આપણાથી તો દાથી ખરીદાનો દરો?’ મેં કહ્યું, ‘પાંચસો રૂપિયાનો જ સત્તાય છે. તમારો જે મહિનાનો પગાર આપો એટલે જસ થશે.’ પિતાશ્રીએ દલીલ કરી, ‘પણ દાથી લાઇને કરીએ શું?’ ભાઉએ કહ્યું, ‘એના ઉપર બેસીશું અને ફરવા જઈશું.’ પિતાશ્રીએ વાત ફુંકાવવા કહ્યું, ‘આવી ઘેલો વાતો કરો મા.’ દાથી તો રાજ લોકો જ ખરીદે. આપણા જેવા દાથી રાખે તો દુનિયા દસે.’ પણ આટલાથી કેશુનું કે માર્ડે જે સમાધાન ન થયું. જાગે એક જ નાકું પકડી રાખ્યું.—‘આપણે દાથી ખરીદીએ.’

એટલામાં અમારી ગાડી ઘેર આવી પહોંચી. પિતાશ્રીએ વિચાર કર્યો દરો કે હોકરાઓને સારો પાઠ ભણાવવાની આ તક છે. એમણે કહ્યું, ‘આશો, હું દાથી ખરીદવા તૈયાર છું. માન આપણે દાથી લઈએ તો પહેલાં તે દરેક જાણે આવે છે, કેટલું આવે છે, એના માવતરે દર મહિને કેટલો પગાર આપવો પડે છે, એને સારું “ખંભારો” બાંધવા માટે કેટલો ખર્ચ આવે છે એ જાણી વસ્તુની નવાસ કરી ગણતરી કરો, અને યહી મારી પાસે આવે.’

અમે તો બીડકા અને અનેક કેકાણે ફરી માલિની બેઠા, —અને છક થઈ ગયા! દાથીને રાજ ધકોનો મન્નદો અવડાવવો પડે છે. આટલાં ગાડાં ધાસ, યડાં પાંદડાં. અને શેરડી મળે તો શેરડી આટલી, પખાલો લારીને પાણી તેમજ ગોળ ઘી વગેરે દાથીને આપવાનું હોય છે. એની ગજરાળા તો આટલી બેઠી હોય. એની સાથે મલાવનનું રહેવાનું ધર, દાથીનો ખોરાક રાખવાની ઝોરડીઓ. ગજરાળા ઘોળને રાજ સાફ કરવા ખાસ નોકર, દાથીને નહાડાવવો હોય ત્યારે મહાવતની મદદમાં આટલા લોકો. ચાથું; દાથીનું બ્રેડ વધતું જાય. અને દાથી મદમાં આવે ત્યારે ચારે પગે એને ચોટી મોટી સાંકળોથી બાંધી રાખવો

પડે. એક જ સાંકળ હોય તો તે તોડી ગામમાં ઉત્પાત મચાવે એવી એવી વિગતો પણ અમે જાણી લીધી. દિસાજ કરતાં જોયું કે દાથીને ખવડાવીશું તો આપણે માટે ખાવાનું કશું રહેશે નહિ અને એને માટે થર જાંઘતાં આપણું ઘર વેચી નાખવું પડશે અને આટલું કરીને દાથી રાખીએ તો એ એનો ઉપયોગ શો? એકાદ દિવસ ઉપર જોસી ફરી આવવાનું એટલો જ. અને ફરવા માટે પણ દાથીને કાપક મોટી ઝૂલ અને અંજારી તો હોવી જોઈએ. અને અમારી મૂળાઈ જાણી ગયા અને દવે દાથીનું નામ ગિતાથી આગળ કાઢવું જ નહિ એવો હતાજીવલેયો નિશ્ચય કર્યો.

પણ જીજ્ઞે દિવસે પિતાશીએ પોને જ વાન છેડી. અમારે અમારો ખોલો દિસાજ રજૂ કરવો પડ્યો. અમને જોડા પડેલા જોઈએ એમણે એ વાત ત્યાં જ પડતી મૂકી. પછી માહિતી તરીકે એમણે અમને કહ્યું: 'તમને ખજાર છે કે જીવતા દાથી કરતાં મરેલા દાથીની કિંમત વધારે હોય છે. જીવતા દાથી જેટલું ખાવ એના પ્રમાણમાં આપણે ત્યાં કામ નીકળતું નથી, એટલે પ્રમાણમાં એની કિંમત ઝીણી હોય છે. મરેલા દાથીનાં લાકડાંની કિંમત જીવતા દાથી કરતાં એ વધારે ઉપજે છે. માત્ર એ દાથી પુખ્ત ઉમરનો હોવો જોઈએ.' આ છેલ્લું વાક્ય શા અભિપ્રાયથી એમણે કહ્યું દરી તે તો કાણ જાણે!

પછી કોકે સીઆમના રાજાના ધોળા દાથીની વાન

કઢી. સીઆમના રાજા પાસે એક પવિત્ર ધોળો દાથી હોય છે. એ રાજાનો અને પવિત્ર હોવાથી એની પાસેથી સેવા તો લેવાય જ નહિ. સીઆમના રાજાની પોતાના કોઈ સરદાર ઉપર અંદરથી ગેરમરજ થઈ એટલે રાજાએ દરજ્જામાં એનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં અને કહ્યું કે જાઓ મેં ખૂબ ઘણે મારો ધોળો દાથી તમને ભેટ આપ્યો. રાજાનો દાથી એટલે એને સરસ ખવડાવવું ખીવડાવવું જોઈએ; એની અખંડ સેવા થવી જોઈએ; અને એટલું કરતાં સરદારનું તો દેવાણું જ નીકળી જાય! આજે પણ નફા વિનાની ખર્ચાળ પ્રવૃત્તિ કોઈ વહોરી લે ત્યારે લોકો કહે છે કે એણે ધોળો દાથી ખારણે જાંધ્યો છે. કામ ન આપે અને ખજાર ખૂબ લે એવો નોકર, પ્રધાન કે વજીર હોય તો એને પણ ધોળો દાથી કહે છે.

ઉપડી વાતને ત્રણેક વરસ પીટ્યા પછી કારવારમાં મેં જાણ્યું કે ત્યાં કોણે કરીને એક ખિસ્તી વેપારી છે એણે જંગલમાંથી મોટાં મોટાં લાકડાં જીવડી લાવવા દાથીઓ રાખ્યા છે. એમની પાસેથી એમના ખોરાક કરતાં એ વધારે કામ લે છે અને ખૂબ નફો કરે છે. આ દાથી જ્યારે એક દિવસ મેં જોયા ત્યારે મને અત્યંત દયા છૂટી. રજવાડાના દાથીઓ - જેવા એ દાથીઓ મરેલા દેખાતા નહિ. એમનાં લમણાં અને કપાળ તો જાણે મોટા મોટા ઉંડા ચોખાનાં!

દત્તાત્રેય ખાલુજી કાલેવકર

ફેટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

બાઈ પ્રાણલાલ પટેલ (અમદાવાદ)ના ફેટોગ્રાફિસ્ટ 'ધાણી'ને પહેલું ધનામ મળે છે. વિદેશી બરસાતી પરિસ્થિતિ વખતનાં આવાં ઉલ્લાસચિત્રો પ્રત્યેકને જાણીતી સંપ્રદાય જનરો. અસહી રીતે આલસા ધંધા અને તેનાં પાત્રોમાં દેશની વારસદારતા દર્શાવતાં તરતો હોવાથી અત્યુ આકર્ષણ રહે છે બાઈ પટેલે આ ચિત્રમાં નવા યુગની છાયા પડતા દીધા વિના જ રપટ ચિત્ર પકડ્યું છે. 'તોફાની આઘાતી' એ નામનું બાઈ પ્રતાપસાહ સાહ (ખાર)નું ફેટોગ્રાફિસ્ટ જીવન ધનામને માત્ર કરે છે. વેરાલાં વાદળોની છાયામાં ઝાંઝી ડાળીઓના ગુચ્છ સરસ દિકાઈન હાજર છે એટલેકે બધા આકાંક્ષે પૂરની જગ્યા થેરે છે. પ્રિન્ટની ટકનીક સહેજ મોળી છે. કાં તો પ્રિન્ટ જોવાર-એકરગ્રાહ છે અથવા તો નેમેટિકની પારદર્શકતાને અનુકૂળ થેડના મિનિટિય વેપર વાપરવામાં આવ્યો નથી. તે જ કારણે ચિત્રના ધોળાકાળા વર્ણ - ગ્રેડ બતાવતો દેખાતા નથી.

ત્રીજું ધનામ મેળવનાર બાઈ ગરેન્દ્ર રાજ (અમદાવાદ)ના ફેટોગ્રાફિસ્ટ 'સુરોજન'ની રોમાંચક રચના છે, પરંતુ બાઈ રાજની દ્રશ્યતા વસ્તુસંપેદાનામાં મોળી પડે છે. ચિત્રનું મુખ્ય લક્ષ્ય ફૂલો છે, પણ બંને ફૂલોને આકાર અને પ્રકાર સરખો દોઈ એનારનું ધ્યાન વેરાઈ જાય છે અને વિષયની ઝીંજા સપાટી નથી વળી બેકગ્રાઉન્ડ અને ફોરગ્રાઉન્ડના વર્ણ (ટોન) એકબીજાથી સાદા સામાન્ય છે. ધોળા ચિત્રમાં કોણજાનો અભાવ લાગે છે બે ફૂલોની રચના જરા મુશ્કેલ છે, પણ વધુ ફેરફાર કરી નેવણી અનુકૂળ ચિત્રવિધાન કરી રાખાય.

બાઈ જયન્તીલાલ પટેલ (મુરન)ને તેમના ફેટોગ્રાફિસ્ટ 'અગ્રણી' માટે ઉત્તેજના પરિતોષિક મળે છે. ચિત્રરચના, છાયાપ્રકાર અને વસ્તુવૃંદાની રચના છે, પણ ચિત્રાંકન રપક નથી. કિંચ અને કિંચનાં સાધનો સમજતાં નથી.

બાઈ એમ. જી. સંપત(મુંબઈ)નું 'અલ્પસમગતી ઉલ્લેખ', બાઈ

જ. કે. દવે (રતનામ)નું 'અસોદિયું' અને બાઈ લક્ષ્મીનસ ખરાડ (શુંભઈ)નું 'પ્રમાત' નેંધપાત્ર ચિત્રો છે. આઈ સંપતના ફેટા-ચિત્રનું દ્વિગીત તેમણે ગોઠવ્યા પ્રમાણે બંદોબસ છે; માત્ર પતની લંબાઈ ક્યાલ ખેંચવી હોવાથી અશ્વિનો એકા આવી રહ્યો છે. 'અસોદિયું' એનાં, ડાડપથી આંખ મળવાની ચાલાકી માટે બાઈ દરેને સાબાસી થઈ છે; પણ ચિત્રચેતના અત્યથી સંકાઈ નથી એ શોડાં ડગલાં ડાગી લશ્ક ખરડીને ફેટાચાઈ લીધો હોત તો બેઠકાઉંડમાં જણાતો કપડાં ધોવાનો પરચર અને ચિત્રનું મુખ્ય લક્ષ્ય ગેસોદિયું ખાનાર અને બાળી બન નહિ અને અસોદિયાનું ધુખીતાર વસણ ડાડપી સકાત એ જ

બાઈનાં બીલં ત્રણ ચિત્રો સારી ફેટાચાઈના નમૂના છે, પણ સાવંજનિક રસ ઉત્પાદ કરે એવી ચિત્રચેતના થઈ નથી છતાં તેમનું કાગ આગળની આશા આપે એવું છે. બાઈ ખરાડના 'પ્રમાત'માં રિઝાઈનના અંસ સમામેલ છે, પણ આકારોની વહેંચણી બંદોબસ થઈ નથી તેથી ચિત્ર અનાકર્ષક નિવડ્યું છે. આ જ વિષયને બુદ્ધ સ્વરૂપમાં ગોઠવી નવો પ્રયત્ન કરી સકાવ. તે ઘાટકાપરાવા બાઈ ચતુર્ભુજ પક્ષે ચિત્રચેતવ્ય ક્ષેત્ર મેટું પડેલું છે, પણ જાતુ પાત્રો એવાના હોયે ચિત્રમયતાનો ભોગ અપાય છે.

અસંવત ભડ

પવન અને પુષ્પ

(એક કાલ્પનિક સંવાદ)

પવન (પુષ્પને): તમે સૌરજાના લારથી જાણ મળેા છો. લાલો તમારા એ લારને હું વદન કરું.

પુષ્પ (માથું દલાવીને): નહિ, એથી મને નતિ (નમ્રતા) મળે છે; અને તે નતિનો મને ગર્વ છે.

પવન (પુષ્પને એક ધીમી અને મીઠી ટપટી મારીતો): નમ્રતાનો તે વળી ગર્વ! જાહુ વિચિત્ર વાત કરી! હાં હાં, સમજ્યો; તમે માત્ર ચાર દિવસને માટે જીવો છો તેથી જ તમારી શુદ્ધિ આવી થઈ ગઈ છે.

પુષ્પ: અને તમે પારકો લાર વદન કરીને જ મરત થઈને ફરો છો ને?

પવન: પારકો લાર વદન કરવામાં પ્રસિદ્ધ ચતું એ તો સ્વાભાવિક છે.

પુષ્પ: પણ, જરા વિચાર તો કરો; તમે જ્યારે બીજાના ગૌરવથી આગ મ્હાલો છો; તો પછી હું મારા પોતાના જ આગોદથી મરત કેમ ન રહું?

પવન: તો શું નતિ ગૌરવને જન્મ આપના માટે હોય છે?

પુષ્પ: નહિ, ગૌરવમાંથી જ નમ્રતાનો ઉદભવ છે.

પવન: અને તમે મને તે ગૌરવથી જ વંચિત

રાખવા છુટો છો?

પુષ્પ: પ્યાનમાં ગ્રાખએ લાઈ, પારકી મદતાને એટીને જે તમે મેટા થવાની દૃષ્ટાં રાખ્યો તો તમારી મનિમાં મંદતા જરૂર આવી જશે.

પવન: તમે ગમે તેમ મારી ટીકા કરો. પરંતુ હું તો તમારા સૌરજાને અખિત વિશ્વમાં ફેલાવવાનો જે ફેલાવવાનો જ.

પુષ્પ: ના, મારો જન્મ તો કેવળ એટલા માટે છે કે હું ચાર દિવસ માટે આ સાખા પર નાચું; નિજ સૌરજાથી મરત થઈને જ મ્હાલું; અને પછી શાન્તરીતે અણખીછાતું માનાપરિમીની ગોદમાં ચિરકાલ માટે વિશ્રામ કરું. મારો આગોદ તમે દરી હો છો ત્યારે તે બીચારો મારી જોડમાં ફાણેફાણે ને રથને રથને ભટકવા કરે છે. માટે જ કહું છું કે લાઈ, મારા આગોદને માત્ર હૃદયથી વેગળો પાડશો નહિ.

પવન: તો પછી શું હું જાદીથી ચારેય જાડે?

પુષ્પ: હા લાઈ, તમે મારી ચારદિવસની શાન્તિનો લંચ ન કરો.

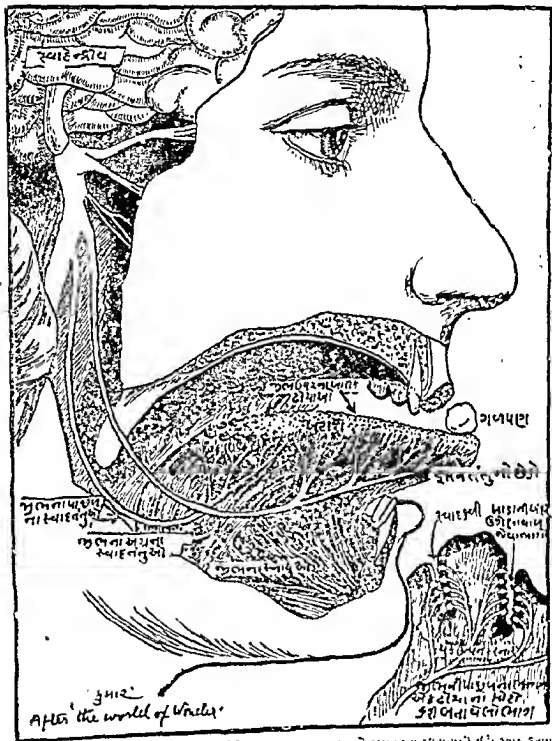
[એટલામાં જ પવનની એક દોર આવી અને પુષ્પની પાંખડીઓ બીજા રાત્રે ફાણેફાણે અત્તરિ-સમાં એટીને ધસાવાથી થઈ ગઈ]

સંકરેવ વિવાલકાર

(સાથથી કુણ્ડાસજના એક ઢિંરીશેળ કપરથી અવતારિત)

આ પણે સ્વાદ કેમ કરીને લઈએ છીએ

આપણી સ્વાદેન્દ્રિય કેમ કામ કરે છે તે હવે જાણવું છે. આપણા કપડા તાવવા ને લમ પડવા બીજા પદાર્થો દ્વારા હવામાં આવે છે. આપણી લમ પડેલી તાવવા અત્યંત જાતીલ દેખાતો થી જાય છે. હવના પાકવા માટેમાં તે એ મોટા છે. એ દેહ દેવાની ગરે તરફ ખેંચેલા આકાશ દેવ છે. આ જાડમાં અને નાના દેવાઓ ઉપર રવાણાઓ દેવ છે (મુખે નીચે જાય છે) ખૂબી મેરી કરીને લાવેલી આપણે. આ મોંમાં રવ હજી હવે વાજ છે. આપણે દેવ છે તે જાણવામાં કઈવળ નીચ પડનાં વાજ મેળવ પડે છે, ને તે, જેની સાથે જોડાયેલા જનતંતુઓ દેવ. આ રવાણે બંદેશો મળવા રવાણ ખાનાને પડે છે. રાહ મેરી આપે લમવા રવાણે પડે. આપણે જાણવા પડે, ને ખાતો મળવા આવ પડે.

પ્ર

રૂસકન યુવકશ્રુક
૧૮મી ઑગસ્ટ ૧૯૩૪

જ્યાં જુવાન જર્મનીનું હૃદય

વાસ દરમિયાન અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ લખવાનો વખત મેળવવો મળેલો મુરકેલ પડે છે. નોંધપોથી રાખવાનું પણ ધણું અઘરું લાગે છે. જે થોડોધણો સમય કુસસદનો મળે છે તે બધો જર્મન યુવાનો સાથે વાતો કરી નવ-જર્મનીનું હૃદય ઓળખવામાં માળવાની લાક્ષણિકતા કરી રોકી શકતી નથી. જર્મન વિદ્યાર્થીના નેતૃત્વ તથા અને અંગ્રેજ યુવક-યુવતીઓના સાથમાંકેસાઆઈફેલ ત્રાઈબર્ગ-લેન્ડ (દોઈબર્ગ-લેન્ડ—Eifel and Rhineland)ના પ્રવાસને શરૂ કર્યે આજ બે અઢવાડિયાં થયાં. એક રવિવાર મળે. અને કાલે જીતે રવિવાર આવશે. અમારી ટોળી બેગી મળી અને મધ કાલે છૂટી પછી પડી.

એ સૌમ્યરમરણ

કોલન (Köln) સાથે મને કેાઈ ખાસ લહેણું હતો, એટલે બેએક અઢવાડિયાં ઉપર જીતી વાર હું કોલન ગયો. અને વળી માછો યુવકશ્રુકમાં જ જીનર્યો, મારો યુવકશ્રુકનો કાંઈ હું મ્યુનિચમાં જુલો મળે હતો. કાંઈરે (યુવકશ્રુકના વડીતે) મ્યુનિચ યુવકશ્રુક પર પગ લખ્યો અને મને બે ત્રણ દિવસ રહીને કાંઈ માછો મળ્યો એ દરમિયાન એ વડીતની ચિડી વડે જ કામ ચલાવ્યું. કોલનમાં એક યુવાન હંગેરીજનની ઓળખાણ થઈ. મારી માફક એને પણ પ્રવાસ કરવાનો શોખ ખૂબ હોય એમ લાગ્યું. એ બેએક મદિનાયા સુરપના દક્ષિણ અને પશ્ચિમના દેશોમાં ફક્ત પહેરેલે કપડે શેર-જશેરની એક ઝોળા સાથે અને કંગેરા લઈ રખડતાંતા એની સાથે જ આખેન (Aachen અથવા Aix-la-Chapelle) જવા જીતે દિવસે નીકળ્યો. પણ ટિકિટ કંઈકરે આપેલા માહીના વખત વિષે કાંઈ ગેરસમજૂત થવાથી અમારી નજર આમળથી માહી બિપટી તે જવા દીધી અને વડીયા અમારી બૂલ ભેદ. આખેન અમારી પાર્ટી પહેાંચે તે વખતે હવે પહેાંચી રાકાય એમ નહોતું, એટલે એમને તાર કરી રોશન પર રોકાવાનું જણાવતું મેાચ ધાર્યું, પણ હાં એમને તાર કેાણ આપે! આ મુરકેલીમાંથી અમને રોશન મારતરે જણાવ્યા. એમણે આખેનના રોશન મારતરે ટેલીફોન કરી જામી હજીકેત જણાવી અને

N.U.S. (National Union of Students)ની પાર્ટીનું પશ્ચીન આખી એમને મારે મારે રોકાવાનું જણાવવાની વ્યવસ્થા કરી. આ માટે અમારે પાંચ પણ આપવી પડી નહિ. આ જર્મન રોશન પરનાં માણસોનો પ્રવાસીઓને મદદ કરવાની કાળજીનો એક નમૂનો.

પુરાતન આખેન

આખેન યુવકશ્રુક સહેર જદાર લગભગ અરધા કલાકને રસ્તે હતું, અને તકકામાં સામાન સાથે લા સુધી ગયા એટલે એના ચોરડાઓ અને જમીયાનું શીનળ વાતવરણ ધણું પ્રિય લાગ્યું. આ યુવકશ્રુક જીતનું મૂલો કરતાં એક માળતમાં વધુ પ્રમાણિક લાગ્યું. જ્યે'ગરમ' પાણીના નળમાંથી પણ હિનાખામાં ઠંડુ પાણી જ નીકળતું, અહીં ગરમ પાણીના નળ જ નહોતા.

ખખ્યાન સમ્રાટ ચાર્લમાગ (Charlemagne)ના માનીતા આ સહેરમાં ધણી જેવા જેવી પ્રાચીન વસ્તુઓ છે. અંદરથી આપ્રા કે દિલ્લીની કેાઈ મરિમલ જેવા લાખતા ખૂબ શણગારેલા એના દેવગમાં જૂના વખતના સોના ચાંદી અને અવેરાતના ખાનના દીઠા, પણ ફક્ત બેમથ વર્ષ પર જ બાધેલું એક સાદું સર્વાચીન (મોઝર્ન) દેવળ અમને વધારે મમ્યું આખેનમાં હિના પાણીના ઝરા છે અને દવા ખાવાના રથળ તરીકે એની ખ્યાલિત જાણીતી છે એટલે જર્મનીના મથા પૈસાદાર માણસો હાં જઈ વસે છે, રવિવારે સાંજે આખેનના જમીયામાં તો ભણે મેળા જાયયે લાગ્યો.

કેાઇનું પાકીટ

આખેનથી રેલમાં પાછા કોરેન ગયા. અનેત્યાં બેકમાં પૈસા વટાવી દુકાનોમાંથી ખરીદી કરી, લગભગ ચાર અને રોશનાં સરસ મોટા ખીચનો રવાદ આખી ટ્રામમાં સહેર જદાર ગયા, ત્યાંથી જર્મન ખેનરે વચ્ચે યમને ઝાડોની ઘટાઓથી શણગારેલા રસ્તા પર ચાલતા જનાંતા એવામાં એક માણસે સાઈકલ પર આવી અમને જર્મન શાપમાં કહ્યું કે અમારામાંથી કેાઈક પૈસાનું પાકીટ ટ્રામમાં બૂલી ગયું'તું અને ટ્રામકંપનીના માણસે પાકીટ આફિસમાં રાખી એની સાથે આ મંદેશો મોકલ્યો'તો.અમે જયોરે Nideggenના યુવકશ્રુકમાંથી ફોન કરી એ પાકીટ પોસ્ટમાં મોકલ્યું પૈસા બચા મળ્યા.

ધબકે છે ત્યાં-જર્મનીનાં યુવકગૃહોમાં

યુવકગૃહો કયાંકયાં?

મૃત્યુનાં ઘરે, હિંમત દેવળની ટોચ અને એક ટુંગર પરજૂનો કિલ્લો,—આ બધાંનું જોડું આ નાનું રમણીય ગામડું આફ્રિકા ટુંગરની ઓઢમાં છુપાએલાં એવાં અનેક ગામડાંઓમાંનું એક છે. અને આવાં ગામડાં-ઓમાં કે નાનાં શહેરોમાં જ્યાંજ્યાં યુવકગૃહો હોય છે ત્યાંયાં એ માટે સૌથી સરસ જગ્યા પસંદ કરવામાં આવે છે. જર્મનીનાં એ દમ્વર ઉપર યુવકગૃહોને રાજ્ય તરફથી ખૂબ ટેકા મળે છે, એટલે આ પ્રમાણે સારા રથભેડ પર અને સારાં મકાનોમાં યુવકો રાત ગાળી શકે છે.

અને કેવી રીતે વડતાવાળાં! કેવાં સુંદર!

ધણીપણાં યુવકગૃહો ધણી અર્પોલીન દળનાં મોહન છે અને રચાપત્થના સુંદર નમૂનારૂપ છે. એની અંદર જ્યાં વાતની સમગ્ર મળે છે. દોહન નદી પર Rudesheimના યુવકગૃહમાં તો ફેરોઝાશી માટે ડાઈમ્સ પણ અમો મળ્યો. કેટલેક રથજે ભૂતાં મકાનોને યુવકગૃહમાં ફેરવેલાં અમે જોયાં. માયેન (Mayen) માં કિલ્લા જેવા, શહેરના ભૂતા કોટના દરવાજા (City-gates)નું યુવકગૃહ બનાવવામાં આવ્યું છે નાની ગોળ સીંદી પર ચર્મ ચાર માળ ચડીએ ત્યારે મુખાના ઓઢામાં જઈ શકાય છે, અમારી ગારી-માંથી આખા શહેરનાં હાપરાઓ દેખાતાં દતાં. આ યુવકગૃહમાં આરામ અને સમગ્ર વજાં યોગ્ય મળે એ રચનાત્મક જ હતું. પણ એ જ પ્રકારનું દોહન નદી પરનું જાખારાખ (Bacharach)નું યુવક-ગૃહ અમો ઘણું ગમ્યું. રીમર ઉપરથી પણ ટુંગરની ટોચ પર એ શહેરનો ભૂતો કિલ્લો જોઈ શકાય છે. બદારથી ભુજો તો કિલ્લાનાં ખંડિરો, પણ અંદરથી તદ્દન અર્પોલીન (મોહન) દળનું જ્યાં સમગ્રતાયું. યુવકગૃહની અંદર ઘણું નવું જામકામ કર્યું છે. પણ બદાર એમાંનું કાંઈ પણ દેખાતું નથી—એટલેકે પ્રાચીન ખંડિરોનું જામ સૌંદર્ય પણ બીસકલ જામકામમાં આવ્યું નથી. અને આ કિલ્લા ઉપરથી કે અર્પોલીન ગિરજાના પરથી પણ જાખારાખ શહેર અને દોહન નદીને દૂર દૂર મુખાના પટ અને દારાનેડીઓ ઉભરાતા એના રમણ દિનારાઓ એટલા સુંદર તમે નિદામી શકો

કે ફક્ત એટલા ખાતર જ આ યુવકગૃહમાં જવું પણ મળે. અહીં કમાકારોના દાય જથે જ દેખાતો. વીન પર જથે સુંદર મિત્રો દોહીનાં. અસંખ્ય રીપકોથી ગ્રમમજની દોહન નદીનું સૌંદર્ય જ્યાંથી નિદામી શકાય એવી હિંમતી અટારીમાં રોજ રમે આ યુવકગૃહના વડીલ સંગીનની મળસિસ બરતા અને ઝેન્ડસિનના મુર સાથે દોહનની અનેક કદાવૃત્તિઓ માના અને ગા-ગાવના. આટલી કલામયતા ને સૌંદર્યપ્રેમ સાથે પણ નિયમના રીતી શકે એ આ યુવકગૃહમાં અને જોયું. દસ વાગ્યા પહેલાં સંગીનના મુરો બંધ થતા અને દસ વાગે તો અંધારમય શાનિમાં જમા નિદ્રાદેહીનું ખાલ પરતા.

આવાંઆવાં તો અનેક યુવકગૃહોનો અનુભવ અમો મળ્યો છે. પણ એક જથેરે સાદું પણ અસંખ્ય જગ્યા પછી ફેરવડણી અમારી આસપાસ એવી થયેલી એક જર્મન નિશાળની હેલ્ડરીઓ સાથે વાતો કરતાં Nide-rggen(નિંડેગેન)ના યુવકગૃહ પરથી આસપાસના ટુંગરો-નું અને ખીજોનું જે દરખ અને જોયું છે, તે દલ્લ દલિ આગળથી ખાતરું નથી. અહીં એક રમણ જનાવ જાનો: મોરા ફરકતા રચિતક વાવટા સાથે યુવકગૃહની હળી લંવાનું કેટલકેને મન થયું. હળી લેવાની તેવારી કરી ત્યારે વાવટો મામજાની આસપાસ ચીટગાઈ મળોતો. એટલે એને ફરકતો કરવાને દું એ લીસા તોખંડના સાજામા ઉપર, આપણે નાગિયેરી પર ચડીએ છીએ તેમ અંગે, મને જામ ચડતો જોઈ જર્મન યુવાનો સદેજ આશર્યા—સદેજ Suspensથી મને જોઈ રવા, અને અંગેજ યુવાનોએ આનું દરખ કરી જોયું નદિ એટલે યુવકગૃહ યુવકગૃહને કેકાણે રજું અને સાજામા પર અડતા H.J.C. (સેપક)ની છળી લંવાઈ!

જ્યાં સાધુઓ એની કહે છે
સાંજે પાઝા ખેતરોમાં થઈને આગળ મામ્યા.
Mario Wall Monastery (મરિ)માં વૃંધીથી મેલ મેવના ત્યાંના સાધુઓને જોવા અને એમની નાનકડી દુકાનમાં મઠની પોલીટી બીમાં જોવો જીર પીવા કે નારનો કરવા અમારી દુકડી થોબી. પમોનાં ખેતરોમાં સાધુઓને શામ કરતાં જોઈને મને સદેજ ફેરવડ થયું. એક રથજે એક ખાતરની ખેતરમાં ખેતરનું રમણ કરેને

અમારી ત્રિપુરી : ડાળી બાલુથો-ગોલી(હું); હોરોલ્ડે ને બિલો સ્પરિતકે વાવટો ભોમે. ઉકેટ-ત્રી નામના સરોવરને કિનારે માછલોના માછલો મુખી પથરાએલા કુમરો અને દેવદારના જંગલોમાં થયેને આપ્યા. અને પછી ત્યાંથી ઉતાવળ કરી રીડીમ ફેરી (વરાળથી ચાલતી હોડી) પકડી સામે કિનારે ગયા. મોડી રાત્રે ગ્રેયુન્ડ મામના યુવકગુલમાં પહોંચ્યા. કેટલાક યાદી મધાનાં તેમણે શરધે રરતેથી ધામે ધામે જતી એક જૂની ઘોડાગાડી કરી લીધી. અમે થોડા-ખાસ કરી ત્રણ જણની અમારી ટુકડી (ઑક્સફર્ડની એલિયલ દોલેજનો વિદ્યાર્થી જિલી, લંડનમાં ઑકાઉન્ટન્ટ તરીકે જિંદગી રાફ કરતો હોરોલ્ડ અને હું-ગોલી-હમેશા આમળા મહેના અને ખૂબ ચાલતા કે કુંગરાઓ ચડ્યા તરખર રહેતા.

અમારો જર્મન નેતા

પહેલે દિવસે અમને લાગ્યું કે અમારા જર્મન નેતામાં કાંઈ દમ નથી અને એને અમારી દૂરમાં રસ પડતો નથી કે આ રથોના વિષે અહીં જ્ઞાન નથી, પણ પછીની અમે અમારો અભિપ્રાય બદલ્યો પડ્યો અમારો એ જર્મન નેતા ઘણો જ સરસ માણસ નીકળ્યો. અધાને તે જોઈએ તેટલી છૂટ આપતો, અને છતાં મેં પેનાનો કાર્યકર્મ ખંખા પાસે અનુસરાવતો. ખૂબ fact (ચિત્રગ્રહ-દિક્ષન)થી એ કામ લેતો. પછી તો અમારા જવાનો એ એટલો માનીતો થઈ પડ્યો કે કેટલેક રથને જમતી વેળા પેતપેનાના ટેગમ પર એને સાથે લેવા માટે અમારી ટુકડીઓ લડતી. અમે છૂટા પડ્યા ત્યારે

ખંખાએ મળી એક સરસ જર્મન કુમેરા એને બેટ આપ્યો અને ખૂબ ભારે હાથે એની વિદાય લીધી. હું તો સાંજે પાંચ-ને પચાસની ગાડી પર ધણાજરને કોલન રેલવેને વળાવીને, કોલન યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થી અમારા એ નેતા તથા અમારી પાટંગિનાં ચાઈનીઝ યુવક (Woo)ના સાથમાં સાંજે નદીકિનારે ફરવા ગયો અને રાત્રે અમે સાથે જમ્યા. પછી એ બંને મને રાત્રે ફેરડન જતી ગાડી પર વળાવવા આપ્યા.

અમારી ટુકડી

અમારી ટુકડીમાં પંદર જણ હતા, અને મોખા આ જર્મન વિદ્યાર્થી. એ: મેન્ચેસ્ટરની યુવતીઓ, જે ઑક્સફર્ડની જૂની વિદ્યાર્થીનીઓ, જે સ્કોટ યુવતીઓ અને જે લંડનની યુવતીઓ; યુવકોમાં મેન્ચેસ્ટર, લંડન અને ઑક્સફર્ડના વિદ્યાર્થીઓ હતા. ઑક્સફર્ડના અમે જે (જિલી અને હું), લંડનથી પોસ્ટિક્કમનો વિદ્યાર્થી 'Tony' (ટોની) હતો, અમે ખૂબ વાતો કરતા બંને એની સાથે ધણીવાર દિંદી રાત્રગ્રહણ વિષે કે જીવન વિષયો પર ચર્ચા થતી. લંડનમાં વેઈકનું શીખતો નાનો છોકરવાદી માન્ડી એની મહેન ઇયુસી સાથે આપ્યો હતો. આ જાણ બંનેનું અને મેન્ચેસ્ટરના મિ. ડંકન (જે ફેરોઆરી, મેગીત અને જર્મન પણ સાઈં જાણતા), એ ત્રણ ધણુંખાં સાથે જ ફરતા. અમારી ત્રિપુટીમાંના મિ. હોરોલ્ડ પણ લંડનના જ હતા. એ જાણ સાથે પણ ખૂબ ચર્ચા અને ખૂબ મનકે આગે કરતા.

અમને ત્રણે તો ખાસ જનનું અને કાંઈ પણ(માદમ ખેડવાને અમે તરખર રહેતા. કેટલી મેં વખત ટોળીનું નેતૃત્વ જાણે અમારા હાથમાં હોય એમ લાગતું. હાથમાં આપેલનો સરસ નકશો લઈને Compass (હોડાપંચ) તરફ જોઈ રરતો શીખતા અમે કહીએ કે આ રરતો લેવાનો છે એટલે ખંખા અનુસરતા. જહોન(અમારો જર્મન નેતા યોહાન્નિસ રેમી—Johannes Remmy) સાથે પણ અમને ખૂબ જનનું. અને અમે ચાર પાંચ જણ જાણે કારભાર કરતાં. મેન્ચેસ્ટરમાં 'જુલનરસાજ'નો અજાસ કરતા ચાઈનીઝ વિદ્યાર્થી વૂ પણ અમને દમેશા અનુસરતા. આખી ટુકડીમાં અમે જે(હું અને વૂ) અને જર્મન નેતા સિતમના જથ્થાએજો જ હતા, પણ અમારા ચાર દેશો કોઈ દિવસ માંડોમાંડે લડાઈ કરતા નહિ!

(અનુ)

હોરોલ્ડ ગોલીવાળા

માધુકરી

કવિ મધુકરી નથી મધ જવાણું એ સત્ય છે:
વિરાટ વધુ યં, મહા લઘુક પ્રાણનાં સ્પંદનો
રહે છે ધનકાવનાં હૃદયમાંદિ શ્રેયે મહા,
વ્યથા સ્થિત દયા ધણી પ્રખર વાસનાઓ તબાં;
ધરી અતુર મૌન એથી કવન દાગિ પૂર્ણ થે
સ્ત્રી ખસી દિયે સદૃશ સુસ અર્થ આનંદપ્રદાં.

—શ્રવેશ

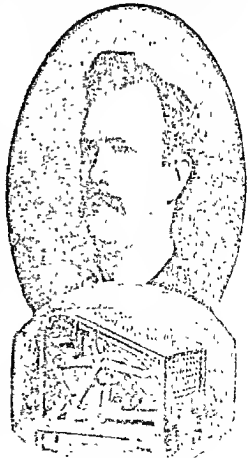
મહુકરીયંત્રનો શોધક—બરોડા

૦૦૦ માત્ર આશીસ વર્ષનું જ આધુનિક યોગી એ હોય.
૧૮૬૮માં ગુજરી ગયેા; પરંતુ પોતાની પાછળ જમતને
માટે તે એક મહાન શોધ, અને તેથી જ મહાન, સ્વ-
સિદ્ધિની પાછળ સતત પારાધિક મથન કરવાની આ-
પરિહાર્ય શક્તિનું રંગારૂ મૂળને ગયે.

વિલિપ્ય રૂઢિચઢ વરોડ હતો તે એક બેનકનો સામાન્ય
કારકન બેનકમાં આપો દિવસ આકાશમાંનો સરવાળો ફરી-
કરીને તેને બહુ જ દેડણો આવતો. તે માનતો કે આથી
મહુકરીની ધણી જન્મ શક્તિનો કાસ થાય છે; એટલે જો
કોઈ બોલી સાંદિક કુલિ શોધી કાઢવામાં આવે કે જે વડે
આ કડાકુટિયું કાગ કરી સકાય તે આસવાજન અને ખાસ
કરીને વેપારી આલખને જરૂર મોટા લાભ થાય. આ નિષ્કારથી
પ્રેસદ તેણે એક મહુકરીયંત્ર બનાવવાનો નિષ્કાર કર્યો. તેનો
બાપ યંત્રશાસ્ત્રમાં નિપુણ હતો એટલે તેનું જ્ઞાન અને સંસ્કાર
બોનામાં ખેડૂત બિલ્લો દતાં તેના મિત્રોએ તે આ વાત
સાંભળતાં વેત જ હસી કાઢી. તેઓએ તે બિલ્લે કપડે બોનાં
તે કયાંય વળી થંચે સોનામાં હસી કે જે મહુકરીની જુદી
કરતાં પણ વાત મેક્સસરીતે સરવાળો, બાદબાકી, ગુણાકર
તથા બાગાકાર કરી શકે ?

પરંતુ પોતાના મિત્રોની આ કીક કપર તેને પાન સરખ
આપવાની કુસર નહોતી. તે તે પોતાની મૂળમાં જ રત હતો.
તેણે કાગ રત ક્યું ચાર વખત મથન કરવા છતાં તે
નિષ્ફળ ગયો. પછી જરાપણ દતોતરફ ન થતાં તેણે પોતાનું
કાગ અનંતવતણે આકુ જ રાખ્યું અને છેવટે અગિયાર વરસના
સતત પરિશ્રમને અંતે પાંચમી વખત તે સફર થયે એક

દસકાના આ અવિશ્રાન્ત મથન પછીથી પણ તેનું એ યંત્ર તેમ
પોતાના સિવાય બીજાના કપરોગમાં બાવી શકે તેની સ્થિતિમાં

મિ જરોડ અને એનું મહુકરીયંત્ર

ન હતું. એ ચલાવવા માટે એ ચોકસાઈથી ટેસ્ટ ચલાવવી પડતી તે ફાયર બખાના દ્વારમાં ફાંચી હોય? આગ તે યંત્ર સર્વ-સામાન્ય વ્યાપારી ઉપયોગ માટે અત્યવધારનીવડલું

હવે બંદોબે આ મુદ્દા પર ભેળું કસતા માંડ્યું. તજ દિવસને તજ રાત સુધી લાગત, કોઈપણ ભતનો આરામ લીધા સિવાય, આ મુદ્દેથી દૂર કરવા તે પોતાના કામ કરવાના ટેળવ પર જોડી રહ્યો અને આખરે તેને ફતેહ મળી.

એ વિજેનો સંકા હળી તેમને તેણે એ બતાવીને કહ્યું, 'તમે તો કહેતા હતા કે એ બનતું અશક્ય છે; પણ મેં આ યંત્ર બનાવી તે શક્ય કર્યું છે.'

આગ, એને તેણે વ્યાપારી દૃષ્ટિએ સફળ થાય તેનું એ ગણતરીયંત્ર બંધાર માંડ્યું અને જગતને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂક્યું પહેલાં તો તેણે ધારણ કે માત્ર જોકે તેના ઉપયોગ કરશે. એ વેશા અમેરિકામાં આઠેક હજાર બેંકો હતી; એટલે એ યંત્ર બનાવવાની હપતી બંદોબે કાઢી ત્યારે મનમાં જરા અંદેશો હતો કે એટલા ધંધે બન્યા પછી કાચ ધારણી બાંધી પડશે. પરંતુ એ યંત્રની આશ્ચર્યચકિત કરનારી કામગીરી અને તેની ઉપયોગિતા જગતના મનમાં એટલી તો ઝેતરી ગઈ કે લગભગ એકેએક ધંધાધારી તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો ને કાચપાછટરની માફક બધી પેટીમાં તેના વાપર શરૂ થયે; અને આજે તો એટલી હદે એ વપસાર પહોંચ્યો છે કે કરાંડી કોઈકાંધાર મહિનાનાં ફસ હંદાર મશીનો બતાવે છે.

એકરી

*** એ ડી જ આણુનમ અને પ્રામાણિક, તથા સંતોષ અને રમેયેવાળી મનઃશક્તિ ધરાવતો બીજા પ્રકારનો દર્શાવ છે આ નીચે આપ્યો છે તે પણ એક અમેરિકનનો છે. રેનારના પહેરના પોતાના ધરનો દરવાજો એલવા માટે વાગેલી હાડકી સાંભળી, તે એલવાં અમેરિકાના કાન્સાસ શહેરની એક ગૃહિણીએ પોતાના ઉબરમાં એકાની દોરી વેચનારો એક ફેરિયા એવો. સામાન્યરીતે તે આના ફેરિયા પાસેથી કાંઈ પણ વસ્તુ ખરીદતી નહિ; પરંતુ આ ફેરિયાએ તે તેની દિલસોજી આકર્ષી. પોતાનો જગણો હાથ ફાટ એક જ આંગળીવાળો અને ડાબો હાથ તો સમૂળથી ન હોવા છતાં પણ એનો પહેરો અને ધીરજ એટલા આકર્ષક હતાં—અને એ પોતે પણ પાછો એટલેા સુખ હતા કે એની તારફ લાજગીવશ ન થતું એ લગભગ અશક્ય હતું!

વીસ વરસની વાત પર એ આકલાહોળા અને ટેકસાસ પ્રગણમાં તેલની પેટીઓમાં કામ કરતો; પરંતુ કસનસીએ એક અફરમાતથી તેના બંને હાથને ઈલ પહોંચી અને એના શેડીઆઓને એ કાંઈ કામનો ન રહ્યો, એટલે બાકીની જિંદગી ટકાવી રાખવા માટે કાંઈપણ ભતનું કામ મેળવવાની મુશ્કેલી એ કાન્સાસમાં આગ્યો હતો. પણ ત્યાં કોઈપણ બળનું કામ ફાજલ ન હતું, અને તેમાં યે એના ને તા અસહાય અને

પરેશાન થએલા માટે હોય તો યે મેળવતું લગભગ અશક્ય હતું.

પૂરલેસની નેડી ખીલા પછી પેલી ગૃહિણીએ એની સાથે થોડીક વાર વાત કરી ત્યારે એણે કહ્યું કે 'આવા બધા યે મતકળ સંભોળથી હું વેરાએલા હોવા છતાં, મારી ભતને લીણપત્ર ન લાગે એવું કોઈપણ કામ એાળી લઈ, શહેરને વારે ન પડવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો, અને એટલે જ મેં એકાની દોરીઓ વેચવી શરૂ કરી. . .

'અને સાર્યે! એક જગાનામાં માત્ર હાથ નીચે આજીસ આજીસ માણુરો કામ કરતા એ સંખ્યેયી. આ કામ કરતાં પહેલાં તો મને માટે સમાન ધવાતું લાગ્યું પરંતુ ધર્માશનું ખાલ જીવન ગુલાનું એના પ્રમાણમાં તો આ ધંધાથી માટે સ્વમાન એટલું જ અણુનમ રહ્યું. આજે તો હું ગુજરાન ચલાવી શકું એટલી રોજ આ પૂરલેસના વેચાણમાંથી મેળવી શકું છું.'

'પરંતુ આવા જ હસમુખા અને આનંદિત તે રોજ શી રીતે રહી શકાતું હશે?' એના સવાલ પૂછતાં જ એણે જવાબ વાળ્યો કે 'અને ખાવાનું પૂરતું મળે છે; વળી સૂત્રને સાંન જગ્યા અને પહેરવાને ત્વન સ્વચ્છ કપડાં મળે છે; અને મારા કરતાં યે ઘણી કંટોળી સ્થિતિનાં ધણાં માણુસો જગતમાં છે; એટલે મારે તો અસંતોષનું કાંઈ જ કારણ નથી.'

પોતાની ભતને સુખડ રાખી શકાય એવાં ભતભતનાં નાનાં સાધનો એની પાસે હતાં પોતાના એકના એક ઢાળની એકાકી એક આંગળી વડે પકડી શકાય એવો, છેડે વીંટીવાળો અસ્તરો, કાંસી જોડેલું એક પાટિયું અને પોતાનાં કપડાને બાટન ઈ શકાય એવું લેખડી તારનું એક સાધન, એની સ્વચ્છ અને સુખડ રહેવાની જોડેગતી, બન્ને ને જોડેગતને એ છતી સકયો હતો, એ આણુનમ સ્વમાનની આંખી કાઠાઈ હતાં

એની મુરત પર ત્રિપાદની એકોક વેળા નહોતી શયેસની ફેરી ફરતાં એ સીડી વગાડતો અને સંગીતના સુર હ્દસપતો જતો હતો. એજોને ધણા ધણા મુગાચી કહી શકાય એવા અનેકને એનો નિષ્કર્ષક આત્મા એક પ્રેરણા છે. (અંમેજમાંથી)

લણુ બારત ગુજરાત

*** આચાર્ય શ્રી આનંદરીકર હુને ભાવનગરમાં આપેલા 'ગુજરાત અને કેળવણી' નામના મનનીય વ્યાખ્યાનમાં ગુજરાતના માનવકુળના ધરતરની એક અતિ-સંકલિપ પણ સર્વમાદી અને સુંદર સમાલોચના કરીને આપણા પ્રાંતને લણુ બારત સાગિત કર્યો છે. એ પેરકાંદ અધ્યાસનીય હોવાથી . . . . .

ગુજરાત એટલે હિન્દુસ્તાનની ગમ્ય-પશ્ચિમે આવેલી ભૂમિ નહિ, પણ એ ભૂમિમાં વસતી પ્રજા, જડ 'ભૂમિ કરતાં એમાં વસતું માનવકુળ વધારે મહત્વનું છે, અને પૂર્વમાયમાં અનેક દેશોનાં નામ એમાં વસતી પ્રજા હવરથી પડ્યાં છે એ હવિત જ થયું છે. ગુજરાતી તરીકે આપણે અભિમાન ધરીએ તો આપણી મિત્ર ભૂમિને એ અભિમાનમાંથી વીહરીએ

નહિ, પણ આપણી ચાનજીવનની વિશિષ્ટતાને કો કદનાં પણ અધિક સ્વાદીએ, અમરેદના સમયથી જ આપણે દ્રાવિડો સમી બળેલા હતા એ આપણે જાણતાએના પગાણી બળતા જ હતા, પરંતુ એમાં જે ગદા દસકામાં સિન્ધુ નદીના પ્રદેશમાં થયેલાં જોડાણથી જે હકીકત બહાર આવી છે એણે કો માતાની જાતરી કરી આપી છે. જેમ જેમ એ પ્રથમ ગંગા-ચમુનાના પ્રદેશમાં પૂર્વ તરફ વિસ્તરતી ગઈ તેમ તેમ દ્રાવિડ અને બીજાં તરનો એમાં વધતાં અને હમેશતાં ગયાં. કિતર હિન્દુસ્તાનને એક ગાય રૂપે કલ્પે તો એના આંચબમાંથી ત્રણ સેરો દક્ષિણ તરફ પડતી જણાયો. એક તો સિન્ધુ નદીના મુખ તરફ અને એની દક્ષિણે પશ્ચિમ સમુદ્ર-તટના પ્રાંતોમાં વિસ્તરતી; બીજી એ જ પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનને પૂર્વ કાંઠે ગંગાના મુખથી દક્ષિણ તરફ પ્રસરતી; અને ત્રીજી કો બેની વચમાં, પ્રવાયગી માંડી દક્ષિણમાં જતી. આ ત્રણમાં પશ્ચિમ સેર ગુજરાતમાં આવેલી. તે પછી ગંગા-ચમુનાની ખીણમાંથી કો આર્ય-દ્રાવિડ સેરે આનર્ત અને સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ કર્યો, અને કો પછી અતિ પુરાણ કાળમાં છેલ્લા પ્રવેશ કર્યો શ્રીષ્ટ અને વાલ્મીકી, જેમણે ક્ષત્રીમાં રાજધાની સ્થાપી વાલ્મી પછીના અંધારુધીના કાળમાં અનેક રાજાઓ સેરો આ પ્રાંતમાં ગેહા. તે પછી મીચે સગયયા કો માણીનતર અને પ્રાચીનતામ હોક સાથે કાળક પારેશી સોક રાજવત્તાદિક, અને કાળક પૂર્વ અને કિતર હિન્દુસ્તાનની મીચે સામ્રાજ્યની પ્રત તમા જિહ્વા બંગાળના જેનો, જેમણે વદરાણ, પાવાતર અને ચાંપાનેર નગરનાં નામ પાડ્યાં છે-એ સહુ મળીને ગુજરાતની વસ્તી બંધાઈ, તેમાં આહીરો-જેમણે કિતર મધ્ય અને પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનમાં મહાત્મ્ય સ્થાપ્યું હતું એમણે પણ થોડો ભાગ નથી. આનર્ત અને સૌરાષ્ટ્ર તે ગર્ભાની કિતરનું ગુજરાત અને વર્તમાન કાલીઆવાડઃ પણ આપણું હાલનું ગુજરાત આનર્ત સૌરાષ્ટ્ર અને હાલ કો ત્રણ મળીને થયેલું છે, તેમાં ગર્ભાના દક્ષિણનું ગુજરાત તે હાલ, જેમાં વાઙ્ય વગેરે પ્રાચીન ધર્મ અને વેપારમાં જનમાય થયેલાં નમ્હેર આવેલાં છે. વલ્લભી રાજ્ય એ ગાય ગંગા પ્રદેશના મુખ મહારાજ્યનો કોટો દોહ પંચજી ઉપરાંત પૂર્વના ગંગાકાંઠાની વસ્તી પણ આપણા પ્રાંતમાં આવેલી છે. અને કો દરમિયાન તેમ તે પછીના સમયમાં પંચજી અને રજપૂતાનમાંથી ગુર્જર લોક પણ અને આવી વસ્યા, જેમના નામ હજારથી ગુજરાતનું આત્મારનું સુપ્રસિદ્ધ નામ પડ્યું છે એ સૌ બળે છે. તે પછી અનેક રાજપૂત વંદો વાલ્મી તેમાં કિતરમાંથી દક્ષિણમાં ગમેલા અને દક્ષિણમાંથી પાછા કિતર તરફ ધરોલા ચાપ્પરક વંસને મુખ્ય છે. આ રાજપૂત સમયમાં વસાઈ કર્ગ માટે નિમજેલા કિતર હિન્દુસ્તાનના આદરજો અને આવી વસ્યા તેમજ દક્ષિણ રાજપૂતની સાથે દક્ષિણ પ્રાદેશો પણ ગર્ભાતટ સુધી વસ્યા વસ્યા દરો એમ અનુમાન થાય છે. આ મળાણે હિન્દુસ્તાનના

અનેક પ્રાંતોની વસ્તીમાંથી--તે પછીના સમયમાં મૂળે મુસલમાન અને મુસલમાન થયેલા હિન્દુઓ તે જ પ્રકારના જિન્દીઓ અને શુદ્ધ પારસીઓ મળીને તથા આપણા વર્તમાન ગુજરાતની વસ્તી બનેલી છે.

આ આપણી ગુજરાતની વસ્તી જેમ જાનુ પ્રાંતમાંથી ગુજરાતમાં એકી થઈ છે, તેમ કો ગુજરાતમાંથી વેપાર અર્થે જનુ પ્રાંતમાં ફેલાઈ પણ છે. આ વિસ્તૃત ગુજરાતને જેમ 'જનુ ગુજરાત' કહેવાની પ્રથા પડી છે, તે જ પ્રમાણે જનુ પ્રાંતમાંથી અને આપણે વસેલી વસ્તીનો મેં જે જનાંત આપણે કો જ્ઞાનમાં સેવાં ગુજરાતને 'લંકાશિ હિન્દુસ્તાન' વા 'લઘુ ભારત' કહીએ તો તે યોગ્ય નથી.

હિંદુનાં છાપ્પાનાંને ઉત્તિદાસ

હિંદુસ્તાનનું પહેલું વર્તમાનપત્ર કલકત્તાનું 'બેંગાલ એન્ડેર' કહેવાય છે. ઇ.સ. ૧૮૧૬માં ગંગાધર બટાચાર્યએ તે રાજ કંપું હતું અને એક વર્ષ સુધી પ્રગટ કર્યું હતું. ગિ. કમલારા મેઘરી કહે છે તેમ આજે તેનો એક પણ અંક મળી શકતો નથી અને તેની આખા સંબંધી પણ ચોક્કસ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. ૧૮૧૮ના એપ્રિલમાં બંગાળી માસિક 'દિગ્દર્શન' રાજ થતાં હિંદી વર્તમાનપત્રકારિતનું પ્રકરણ રાજ થયું કહી શકાય. કલકત્તા નજીક સીરાગપોરના મિરાનમાંથી તે મળત થતું હતું. માનુષાધારમાં છપવાનું કામ સીરાગપોરમાં તો ઇ.સ. ૧૮૦૦ થી ચાલતું હતું. આ માસિક ક્રનેડમેં જીવડનાં ૧૮૧૮ના મે માસની ૨૩મી તારીખે મિરાને પહેલું બંગાળી વર્તમાનપત્ર 'સમાચાર દર્પણ' રાજ કર્યું. આ વર્તમાનપત્રનું તંત્ર નબીતા હંતદાસરાજ તથા પારી જે. સી. માર્શમેંના દેખરેખ નીચે હતું એ કોઈક સર્વ આલેખે પરંતુ તેની જગ્યાએ દોશ માટે યુરોપીઓના હાથમાં હતી.

સંપૂર્ણ દેશી દેખરેખ નીચેનું હિંદમાં પહેલું વર્તમાનપત્ર 'સંવાદ કોશી' હતું તે અંગ્રેજ અને બંગાળી અને બાપામાં પ્રગટ થતું હતું ઇ.સ. ૧૮૨૧ના ડિસેમ્બરની ૨૫મી તારીખે તે રાજ થયું જાજી તાસચરજ હાસ તથા જાજી જીવનીચરજ બંદોપાદવાય તેના તંત્રીઓ હતા અને રાજ સમગ્રોદતસય તેમાં લેખો લખવા તથા તેને કલેક્શન આપત્રા. તે ૧૮૧૨ સુધી ચાલ્યું. હાસચરજનીઓનું તે મુખપત્ર હતું.

રામગોદનગરે એક દિવાની માસિક પણ ૧૮૨૨ માં રાજ કર્યું તેનું નામ 'આદ્યનીકલ મંદીરની' હતું, અને તેનું ક્ષેત્ર 'સમાચાર દર્પણ' કરેલા દુખલા સાથે હિંદુ ધર્મનો જથ્થા કરવાનું હતું આ માસિક હાલો સમય છલ્યું નહિ; પણ પછી રામગોદનગરે 'મિરત-અલ-અખબાર' નામનું ફારસી જા-લામાં વર્તમાનપત્ર ૧૮૨૨માં રાજ કર્યું. ૧૮૨૩ની વર્તમાનપત્ર મનેની કડક નીતિને અંતે તે પણ બંધ પડ્યું. ફરી ૧૮૨૬માં 'બંગાળી હૌદદ' સ્થાપનામાં રામગોદનગરે મદદ કરી. તે અંગ્રેજ, બંગાળી, ફારસી તથા ગાઝરી ભાષામાં પ્રગટ થતું હતું.

હાઈકોર્ટના ચીફ જસ્ટિસના પત્ર 'સંવાદ કોમ્યુનિ'ની સામે થયેલ નવા સતીની પ્રથમે સારી કાળજીપૂર્વક સનાતનીઓનું એક પત્ર ૧૯૨૨માં રાજ થયું તેનું નામ 'સંવાદ ચેન્દ્રિકા' હતું. લગભગ તેજ સમયે એક અંગ્રેજ પેરીએ ફારસી બાષામાં બીજું પત્ર 'અગે નહાં' ઇસ. ૧૯૨૨ની ૨૬મી માર્ચે પ્રકટ કર્યું. સ્ત્રીસાગરના પ્રગટ થતાં મિશનરીનાં પત્રો બાદ કરતાં આ બંધાં પત્રો કલકત્તામાં જ પ્રગટ થતાં હતાં.

૧૯૨૨ના જુલાઈની ૧૯મી તારીખે મુંબાઈમાં 'મુંબઈ સમાચાર' પ્રગટ થયું. જેમ અને તેમ પધારે ઉપયોગી થઈ પડવાના હેતુથી પારસી તથા હિંદુ બંનેને અનુકૂળ પડે તેવી ગુજરાતી બાષામાં તે પ્રગટ થતું હતું. ફરદોસ્ત મર્ઝબાન નામના પારસીએ તે રાજ કર્યું. માત્ર ૨૬મી ડિસેમ્બરનાં જ ૨૨ પ્રગટ કરનાર જ નહિ પણ ગુજરાતી બાષામાં કાળજીપૂર્વક તે પહેલાં હતા. તેમનું મુંબાઈનું છાપખાનું હિંદમાં પહેલું દેશી છાપખાનું હતું. ૧૯૧૨માં તે છાપખાનું રાજ થયું અને 'મુંબઈ સમાચાર'ની સારનાત પછી દસ વર્ષ સુધી મર્ઝબાને તે ચલાવ્યું. તે પછી ધણી પત્રો નીકળ્યાં, પણ આજે એ આગવું દેશી વર્તમાનપત્રના અવશેષ ૩૫ માત્ર 'મુંબઈ સમાચાર' અને નવમે જાગૃદ જ બાકી રહ્યાં છે, બાકીનાં ધણીપણા માત્ર થોડાં જ વર્ષ ચાલ્યાં હતાં.

(પુસ્તકાલય)

—ઉદાસનાથ માનસિક નિમ્મલ

નિદ્રાના સમયમાં ફેરફાર

*** સત્તિના પહેલાં પ્રદરમાં સૂઈ જઈને ઉઠેલા મહાર પહેલાં પધારી ઠાકવાને આદેશ તો આર્ય છાત્રનેના મૂળથી જ છે. પણ આજનું વિજ્ઞાન અજ્ઞાતજ્ઞ કરીને એથી વે એક કમળું આગળ વધે છે. પ્રયોગ કરી જોયો છે? વાંચો તો ખાત્રી... કદાચ મન થશે.

હાઈપ્નેસીસના જર્મન વૈજ્ઞાનિકો એમણે નિદ્રાના ત્રિવરણાં પુસ્તકોને બૂળ અભ્યાસ કર્યો છે તથા તે સ્વપ્નમાં નતે પ્રયોગો પણ કરી જોયા છે તેજે કાલે કરે છે કે મનુષ્ય-જાતિની માનસિક તથા શારીરિક શક્તિમાં વધારો કરવા હોય તો મનુષ્યોએ નિદ્રા લેવાના તથા નદ્રીત યત્નના સમયનો આલેખાલેખો કરવો જોઈએ! આ સંબંધમાં ૧૫ પ્રયોગો કરનાર આખ્યા છે અને તે ઉપરથી એમ પુરવાર કરવામાં આવ્યું છે કે નિદ્રા મારેનો આદર સમય તો મધરાત પહેલાંનો છે, અને જો મધરાત પહેલાં સારીરીતે પુષ્કળ જીવ લેવામાં આવે તો અત્યંત હામ થાય તેમજ માનસિક તથા શારીરિક શક્તિમાં પુષ્કળ વૃદ્ધિ થાય. આ ઉત્તમ નિદ્રાના સમયનું પ્રમાણ તે મધરાત પહેલાં ચારથી પાંચ કલાકનું ગણાય છે. આ સંબંધમાં જુલાન વિદ્યાર્થીઓએ પ્રયોગો કર્યા હતા અને જે વિદ્યાર્થીઓએ આપા પ્રયોગો કર્યા હતા તેમને તેને એમ લાગ્યું હતું કે જે તેઓ સાંજે ૭ વાગે નિદ્રા લેતા જતા હતા તો ફરસી રીતે જ સચિના ક. ૧૧ અને ૨૦ મિનિટ તેમનાથી

લેવી જવાઈ હતું; અને ત્યાર પછી તેઓ ૨૪ કલાકમાંના બાકી રહેલા તમામ સમય દરમિયાન જોનારો 'સમય અભ્યાસ'માં તથા બીજા કામમાં વ્યસ્ત કરી શકતા હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમનું કામ આ સમય દરમિયાન વધારે સારી રીતે થઈ શકતું હતું, છતાં તેમનાં મન કે શરીર હવે યાકની નિરાશી જણાતી ન હતી. આ પ્રયોગ તેમણે ૬-૧૨ મહિના સુધી સાફ સમજે, અંતે તેમને માલુમ પડ્યું હતું કે તેમની બૂધ બિયડી હતી તથા તેમની તંદુરસ્તી સુધરી હતી. (પ્રત્યક્ષ)

ઘોરડી

*** તમે ઘોર ખાત્રી ન્યાં અનેકવાર અથા હશે અને જેને ફરસીયે વાર પૂડ્યાં હશે એ આડ વિષે આરલી વિચન-થી બહુતા હતા.

ઘોરડીને સંસ્કૃતમાં ગરુડી, ગરુડીમાં ઘોર, હિંદુસ્તાનીમાં ગેર અને અંગ્રેજીમાં બુલ્ડોગ ફી કહે છે. આ જાડ આખા હિંદુસ્તાનમાં વ્યાપી રહેલું છે. ઘોરડીની ધણી નત ધાય છે એના કળને ઘોર કહે છે. ચળીઘોર, રાંદેરી ઘોર, મોંઘી ઘોર, અંગ્રેજી ઘોર એમ ઘોરની ધણી નતો આવે છે.

એ જાડની ડાળીઓ પર કાંડો હોય છે. આ કાંડાઓની હમેશા જોડી હોય છે અને તેમનાં એક સીધા અને બીજા વળેલા હોય છે. માનને આકાર ઇડાના જેવો અને તેની કાંડા કરતવાના કાંચ જેવી હોય છે તથા કાંડીહમેશાં હાંધી હોય છે. પાડા પર ત્રણ મુખ્ય મરો હોય છે અને તે મરો ન્યાં આમળ પાન કાંડી સાથે જોડાય છે ત્યાંની નીળી બીજા જેવા વધે બધ છે.

ઘોરડીનાં ફૂલ નાના ને લીલાશા પર પડતાં પીળાં હોય છે, એમિલથી સપ્ટેમ્બર મુધીમાં તે ફૂલ જોરો છે. ફળ નારંગી રંગનાં અથવા રાતાં હોય છે અને ખાવામાં તેનાં ધણે કેમણે છૂંચી ઉપયોગ થાય છે. ઘોરડી અંદર એક કળીઓ હોય છે તે જ તેનું બી હોય છે.

ઘોરડીનું જાડ ગમે તે કેમણે સહેલણી બીજી રાકે છે. ઘોરડીના જાડ પર લાખ ધાય છે અને આ ઘોરડીની લાખ રંગ બનાવવાના તેમજ બીજા ઉપયોગમાં ખૂબ વપરાય છે. ઘોરડીનું લાકડું ઘર બાંધવાના કામમાં વપરાતું નથી, પણ હળ તથા જાડાં બનાવવાના કામમાં તે તે કી વપરાય છે. ઘોરડીનાં સૂડાં પાંદડાં (પાંદો) દોરના ખાવામાં વપરાય છે. ઘોરડીના જાડ ઉપર કાંડા હોવાથી તે પર પડેલું ધણું નાપર હોય છે. આપણી બાજુ ને ચળીઘોર ધાય છે તેના જાડ તો નાના છોડ જેવાં ધાય છે. તેની પર કાંડા પણ પુષ્કળ જ હોય છે. ચળીઘોર હાથતરી તોડવાં ધણાં કર્યાં હોય છે કમળ તેમ કરતા જતાં તરત જ કાંડો હાથમાં વળી બધ છે આ અનુભવ તમારામાંના તો કાઢકને જ નહિ થયો હોય. આથી ચળીઘોર હમેશાં લાકડી વતી પૂડીને નીચે પડાય છે ને પછી તેને નીચે જગીન પછી ધણીને એકડાં કરાય છે. પણ

લોકો જોતરમાં જોરડીના નાના નાના હોડની નાક પણ ફરે છે.

જોરડાનાં પાંદડાં અને ઉપરનાં પાંદડાં ખારીક વાટી તેની ગોળા બનાવી વીંછી કરડેલા હોય તે જગ્યાએ મૂકી ઉપરથી પડતા બાંધી દેવાથી હંખની વેરના થોડા વખતમાં આછી થઈ જઈ ઊંચ ઊંચ બેસી જાય છે. — સ્વિલાલ વિ. દલાલ.

જોરખ મટી અને પ્રાચી

*** આપણાં વિવિધ આકર્ષક સ્થાનોના પરિચય આપતા આવા નાના લેખોની આશાથી આગળના સારો જવાબ મળ્યો છે. સૌ વાચકો એમાં બાગ લે.

પ્રજાસપાટણથી પ્રાચી જતાં રસ્તામાં જોરખમટી નામનું નાનું ગામ આવે છે. આ ગામને યુરૂ જોરખનામના નામ ઉપરથી જોરખમટી કહે છે. ગામ નાનું પણ સ્વચ્છ અને સ્વચ્છ છે અને તે જોરખનામના ચેલાઓથી ઊંચી આવેલા પાના-ગોળાં છે. ત્યાંના રાજગહેલના ચોગાનાના લોચસમા જોરખ-મટી આવેલી છે. એ સ્થળ ગતાતપ્ત ગાંધી દીવા લઈને આગળની આગળ આવે છે. લોચસમાં પ્રવેશતાં જ પથ્થરનાં પથરીયાં છે. દસ ગાર પથરીયાં ઊંચાં પાણી ટાળા હાથ તરફ વિશેષ અંધારાવાળા બાગમાં થોડા વધુ પથરીયાં ઊંચાં રતા સામે જોરખનામની મટી દેખાય છે. તેમાં ફક્ત જોરખનામની સમાધિ છે. એ સમાધિ આગળ ધીમા અંધ દીવા જળવા કરે છે. લોચરના રસ્તા ખૂબ સારું તથા અંધારાવાળો હોવાથી પાંચ સાત કરતા વધારે માણસોએ એકીસાથે નીચે ઊંચાં શ્વેદ નથી, કારણકે અંધ હોવા ઉપર માટે પાંચી સમયક ન હોવાથી વધારે વખત રાતનાં મુજબ જવાનો સ્વભાવ છે. બાકારના બાગમાં, રાજગહેલના ચોગાનાં જ મલસેન્દ્રનામની સમાધિ છે અને તેની પાસે અંધક બૂલી ધમ્યા કરે છે. ધમ્યા બાપિનો અહીં શ્રીકૃષ્ણ વધેરી પૂજીયાથી બામ્બિ (રાખ) લઈ કપાળે લગાવે છે.

અહીંથી પ્રાચી જતાં રસ્તાની બંને બાજુએ યુરૂ અહીં આવે છે. અંધારામાં હુંગરોગીના ધારા અને ચોપાસ ફૂલી-ફાલી રહેલી વનપાટિકા જેવે આ કુદરતી રંગે નિહાળતાં મન ધરાવે જ નથી, કારણકે આ સ્થળ ગીર પ્રદેશની જાત-ખર મધ્યમાં આવેલું હોઈ ખૂબ સગવડ છે. પ્રાચીમાં એકાદ બે ધર્મશાળા, એક બે દુકાન અને હોટેલ સિવાય બીજાં કંઈ નથી. અહીં સિનાલેથી અને બીજાં દેવળો પણ છે, પણ તેમાંનાં ધણાંમાં અંધારે સ્થિતિમાં છે. અહીં સરસ્વતી નદી-ના બંનેબાજુમાં જ માધવરાયની સ્થાપત્ય મૂર્તિ છે. આ નદીમાં કહી પાણી ખૂટતું જ નથી કોમ મળાય છે. પાસે કુંડો બાંધેલા છે તેમાં યાત્રાળુઓ સ્નાન કરી પીપળાને પાણી રેડે છે. પ્રવાસ-વિવેચીમાં આશ્વાસિક કિયાઓ કરે છે તેઓ વિરૂગીની સદ્ગતિને અર્થે ખાસ કરીને આ પીપળાને પાણી રેડતા જ અહીં આવે છે. દર કારણથી અગાસે અહીં જેણે બસાય છે અને ત્યાં આપણાં નાનાં ગામડાંના સરવાડ, રજારી,

કાળી, અંત્યેએ વધેરેની પુરૂષ ગાનવમેળની એકી થાય છે. તેઓ સ્નાન કરે છે, પીપળે પાણી રેડે છે, ખાયાથીએ અને એ રીતે આનંદ મેળવતાં બધું વાતાવરણ પવિત્ર બનાવે છે; અને પછી 'જેઠા નદીમાં બંધ રે માધવરાય' એ લોકગીત લલકારતા સંકીર્ણસાસની સમગ્રથી ગીરપ્રદેશને ગળ્યા મૂકે છે. (અફસાસ) — કેસરલાલ જડાણકર મહેતા

કાઠિયાવાડના શુદ્ધિયોગી

૦૦૦ શુદ્ધિયોગી બસબસ દેશના માલની દરીફાઈ કરીને દુનિયાને ખુલ્લેખુલ્લે પગપેસારી કરનાર બધાની માલની ફતેહનું એક કારણ તેના શુદ્ધિયોગી છે. હિંદના શુદ્ધિયોગીને પણ ખીલવવામાં આવે તે ખીલું તે કંઈ નહિ, પણ આ તેથી સંકેતની વસ્તીના દેશને પરદેશી થીએ પર આધાર રાખેલા ન પડે. એ શુદ્ધિયોગી આ કલોગીની માલિની ઉપયોગી છે.

મહુવાનાં સાકડાનાં રંગીન રમકડાં આખા ગુજરાત-કાઠિયાવાડ-માં મસકાઈ છે. અહીંના સંધાકીળા કેરી, કેળાં, કાકી વગેરે ફળો અને સાકડાઓમાં ગાંડી તજ, સર્પિંગ, એલથી વગેરે અનેક ભતની વસ્તુઓ સાકડામાંથી સંધે કાપર ચઢાવીને આબોહન રંગની બનાવી અગ્રે છે.

આમાં રમકડાં બનાવવાનાં અહીં છ સાત કારખાનાં છે અને તેમાં લગભગ પંદર સંધે ફરે છે. રમકડાં બનાવવામાં ફક્ત પંદર માણસો રોકાયા છે. ઉપરાંત દરેક નેટલા મનુષ્યો સંધે ફેરવાતું કામ કરે છે. એક સંધે કાપર દરરોજનું આસરે બે રૂપિયાનું કામ થાય. તેમાંથી આઠ આના તે મનુષ્યને આપવાના હોય છે.

આને તે આર્થિક મંદીને કારણે લોકોને રમકડાંની રોજી ભારે પડ્યો છે; એટલે ત્યાં પહેલાં આસ્વાર પેટી માલ ખપતો ત્યાં આને એક પેટી પણ ખપતો નથી. ઉપરાંત બધાનાં પરદેશી રમકડાંને પણ મહુવાના આ ઉદ્યોગને જખ્ખાર ફરેલાં (મસલોલા કહીએ તે આવે) લગાવે છે.

રમકડાં બનાવવામાં વપરાતું લાકડું પેટું એવળે. તેને માટે 'દુધીડ' લાકડું વગરાય છે, જેમાંથી રમકડાં હતારનાં બહુ સહેલાં પડે છે. કાઠિયાવાડમાં પાલીતાણા તથા ગીરના પ્રદેશોમાં આવી ભતનું લાકડું ઉત્પન્ન તો થાય છે, પણ તે બહારમાં મળતું નથી; એટલે મહુવામાં તો વલસાડથી લાકડું આવે છે. સંધાકીળાઓ લાકડું સંધિું વલસાડથી ન મંગાવતાં સ્થાનિક વેપારીઓ પાસેથી દર નવમે આસરે ૨૦૦ પાંડી નેટનું ખરીદે છે. જે બધા અપકાર કરીને સંધિા માલ મળાને તે કાઠિયાઓને ખાંડીએ લગભગ પગી ઉરવિવાનો ફેર પાતી નવ.

અહીંનાં રમકડાં વધુ પમાખમાં તો ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં નવ છે. :દુમર, ગંગોતર વગેરે સ્થળેએ લાકડાનો માલ થાય છે, પણ તે અહીંના જેવો નહિ. (યુગ્મન સમાચાર)

વૈજ્ઞાનિક વાયુની સહાયથી તુલ્યતાનકારક નંતુઓનો નાશ

આકાશને લાગુ પડતી છવાત, પાણીમાં પ્રાણીઓનાં અંચ પર ચડતાં નતતનતનાં નંતુઓ, વહાણમાં પેંથેલા તુલ્યતાનકારક પ્રાણીઓ અને ઘરમાં બધી ગંધેલા ચાંચડ, માકડ અને બ્લેન્ડી છવાતોનો નાશ કરવા સારા આજ સુધીમાં નતતનતનાં પ્રયોગોની અભ્યાસ કરવામાં આવી છે. તેજાક, મોરચુ, સાબુ અને હાઈડ્રોફોબીક દ્રવ્યો કારણે દ્રાવણ આકાશને લાગુ પડેલી છવાતોનો નાશ કરવા માટે બાળબળીયામાં છંદાય છે; ગાયોની છાપરીમાં ફિનાઇલ, ડાગર કે ધાસલેટ છંદાય છે; અને ઘરમાંનાં નંતુઓનો નાશ કરવા માટે આજે વપરાતી ફિલ્ટ કે પોચરા અરિતનમાં આજા એ પહેલાં અમરબતી, હોસેસને ધૂપ કે કડવો લીંબડો બાળવામાં આવતાં હતાં. પરંતુ હવે જાણવેલા પદાર્થો માટે બાજે દ્રવ્ય હોવાથી તેના સંસ્પર્શમાં જ આવનારા છવનંતુઓનો નાશ થતો અને ખૂબી ખાંચરે કે લાકડાની ફાટ વગેરેમાં લપાઈ રહેલા છવનંતુઓને કાઢવાનું નતનની અસર થતી નહિ. જ્યારે વાયુના છંદાવથી એથી કોલરી જ અસર થાય છે. એટલે મોકળાશ હોય એ સ્થળો વાયુથી ભરાઈ જાય છે અને તેની એવી અસર થાય છે. એક તો કેટલાક વાયુ વિખગ્ય હોવાને કારણે શ્વાસમાં ભળતાં વારને જ નંતુ મરી જાય છે અને બીજું કેટલાકનો મુખપ્રમે દાઢક હોવાથી પ્રાણીઓના શરીરના બાહ્ય ભાગ પર તેની અસર થતાં તે નાશ પામે છે.

એટી અથવા દાઢક વાયુની અસરથી પ્રાણીમાત્રને ઇન્ન થવાનો સંભવ હોવાથી આ દેવાનો ખાખી સાવધાનીથી ઉપયોગ કરવો પડે છે. આપણમાં ગંધક્રમે ધૂપ કરવાની પ્રથા લાગી હતી છે, અને ગંધક્રમે વાયુ સંસ્કર કાર્યક્રમમાં ગેસ ધણી થોડા પ્રમાણમાં માણસોને તુલ્યતાનકારક હોવાથી, બધા બારી-બારણે કરવામાં આવેલા ધૂપથી કાંઈ ઝાઝી હાનિ નથી; પરંતુ એથી બધી નતનાં નંતુઓનો નાશ ન થતો હોવાથી એ ધૂપનો વાયુ એટલે બધો અગત્યનો નથી.

પહેલું તો જો ઘરમાં એટી અથવા દાઢક વાયુને છંદાવ કરવો હોય તેની કીંત અગર છતમાં વાયુ બહાર નીકળી જવા માટે હેરા માત્ર માર્યું હોવો ન બેઠકો. પરંતુ ફરેક બાળતમાં એમ નથી. યુરોપમાં થોડા અને ફરેકનાં ચીર પરના નંતુઓ વિશિષ્ટ પ્રકારના હોવાથી એમને અપાતો ગંધક્રમે ધૂપનો વાયુ એમનાં મોંને અસર ના કરે એવી રીતે આવવામાં આવે છે. આવી રીતે ઈર્બન કાપસલ્ફાઈડ નામના પદાર્થને ઉપયોગ પણ કરવામાં આવે છે; પરંતુ એ સહેલાઈથી સળગી જાય એવો હોવાથી અને તેની વરાળ અને બહારની હવાનું મિક્ચર રફેક્ટ હોવાથી તેનો ઉપયોગ મોટા પ્રમાણમાં સહેલાઈથી થઈ શકતો નથી પરંતુ એને બદલે એરેન્જિનાસ નામનો વાયુ જલદીથી સળગી બેઠે એવો

ન હોવાને કારણે અને નંતુનાશક હોવાથી તે બહુ વપરાય એ જ પ્રમાણે લાકડાની વસ્તુઓ, કપડાં વગેરેને કાપડ. છવાત લાગે એટલા માટે પહેલાં વપરાતી ટામરની ગોળો બદલે ચેરાકાસલેટ એવી નામનો પદાર્થ વપરાય છે તે એક બીજા તરીકે લેવાય છે. ટામરની ગોળોમાં કરતાં જલદીથી બીજી બધા એવો હોવાથી કળાટ, પેટીપટારા વગેરે તેની વાસ જલદીથી બધાં છે અને છવાતનો નાશ કરે હાઈડ્રો સાયનિક અને એપિલીન આકાશક (ડી) એ પછી નંતુઓનો નાશ કરવા માટે વિષુલ પ્રમાણમાં કાપડ થાય છે, પરંતુ આ નંતુન વાયુઓ ધણી એટી હોવાને કારણે વપરાતા બહુ સાવચેતીથી કરવો પડે છે. ખૂબી ખૂબી ગેંધેલા નંતુઓનો નાશ કરવામાં હાઈડ્રો સાયનિક આ પ્રુસિક આકાશ એટલે તો અસરકારક છે કે બસાળ. વચેતીથી હોટ ફળવાની લાગીઆના મકાનમાં, લોટના ફરત બધી મએલા નંતુઓ મારવા અને વહાણમાં ઉંચ વગેરે નાશ કરવામાં એ વપરાય છે. પ્રુસિક આકાશ કરતાં ટીક વધુ હાનિકારક હોવાને કારણે ગેસમાસ્ક વગેરે સાદિત્ય સહાયથી જ વાપરી શકાય છે.

આડને લાગુ પડતી છવાત મારવા પ્રુસિક આકાશ વપર છે. યુરોપમાં તે જો આડને છવાત લાગુ પડી હોય તે સ્થળો બાજુઓ કપરથી તંબૂ એવી ટાંકા દેવામાં આવે અને પછી જરૂરીઆત મગાણે દ્રવ્ય પ્રુસિક આકાશનો કુનાં છોડવામાં આવે છે. કાંઈ વખત સોડિયમ સાયનાઇડ અ સલ્ફ્યુરિક આકાશનું દ્રાવણ પણ વપરાય છે, પરંતુ હા તો બહુધા ઉંચવચ સાયનાઇડ નામનો પદાર્થ વપરાય. આ પદાર્થની પૂરે ધીમેધીમે નાશ પામી તેમાંથી પ્રુસિક આકાશ નીકળતો હોવાથી યુરોપમાં બીન હાડસો (બોગાયાઓમાં એબાયડો વગેરે)માં એ બહુ વપરાય છે. બીનહાડસના કોર ફળ અને આકારના પ્રમાણે એ કેટલો વાગરવો એનું મગા નક્કી કરવામાં આવે છે. (અંચેષ્ટ કપર્ય)

વૈશ્વકિરણ

એને આપણે 'ક્ષ' કિરણો તરીકે નામીએ છીએ, એ એક અથવા પાસાવળી કિરણો છે. ૧૮૧૫માં ફ્રાન્સિયમાં બેન્ડીલીય તથા વાદે તેના પાસાવળી પછા માટે ધણીને કુલકલ થયું. સામાન્ય પ્રકારકિરણ કાચ અથવા પાણીમાંથી પાર નતાં હતાં, પરંતુ લકુડપાટી કે પતરાની પાર જઈ શકતા નહિ, જ્યારે 'ક્ષ' અથવા પાસાવળી કિરણો લોહાલાકડાની કાંઈપણ વસ્તુમાંથી આરખા જઈ શકતાં.

પરંતુ તેમાં થે એક ખામી હતી. એ કિરણો બીજા બધાં ચીજોમાંથી પસાર થાય છે, પણ અધ્યુગિનિયમ એવી હલમ વાનવાળાં ધાતુનાં પતરાંની આરખાર જઈ શકતાં નથી. આખે એવી વાત કરી રહ્યા છીએ એ કોરિગલ રહેઈ નો. એધુ ગિનિયમના પતરાને પણ એટી શકે છે! પરંતુ એ 'ક્ષ' કિરણો

કરતાં વધુ ધન પહોંચીને એની શક્તિ હોવા છતાં પાછાં લોખંડનાં પતરાં કે પરચરને બેઠીને એ આરપાર જઈ શકતાં નથી!

એ કારણકે—વેશ્વકિણ્ણ-ની રોધ અખખરીતે થઈ હતી. ઇ. ૧૯૦૨માં રથાર્કાડ અને કૂસે સીસાનાં અક્ષક ઇચ અડાં પતરાંગી આરપાર જઈ સકે એવું એક વધુ ધનતર કિણ્ણ શે.મ્થું હતું. અધારે આ કિણ્ણ રોધાયું તે વેળા એ ઘેરો રોધકો રેડિયમ ધાતુમાંથી નીકળનારી રેડિઓ એક્ટિવ (રેડનશીલ) ધાતુ પર પ્રયોગ કરી રહ્યા હતા. પોતાની પ્રયોગશાળામાં એ ધાતુનો સર્વત્ર સંપર્ક હોવાને કારણે તેઓનું કોણું ચાનવું હતું કે આ કિણ્ણ એ રેડિયો એક્ટિવ ધાતુમાંથી જ નીકળ્યું હશે. પરંતુ કેટલાક દિવસ બાદ એમની અભવણી વચ્ચે એમને માલુમ પડ્યું કે જે રથળે એ રેડનશીલ ધાતુનો સંપર્ક મુખાં નહોતો ત્યાંથી પણ પેટું કિણ્ણ ફૂટી નીકળ્યું હતું!— અને ત્યાર પછી તે એ જ રહ્યો છે.

ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યું એ કાવડાને, કોકલ મુરકેલ, યઈ પડ્યો, છેલ્લા મોટા પિશયુધ્. બાદ, ધણુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ વધુ ધનતર એક કિણ્ણનું, માનદય રચાન રોધવા માટે, પાસવાર જહેમત લઢાવી છે. દરેકનું લક્ષિણિત્વ જુદું હોવાથી દરેક પેત્રોજાતોની રીતે કોકલ આણુવા પ્રયત્ન કર્યો છે. પુરવીના ભૂમર્મમાંથી તે એ નહિ ફૂટી નીકળ્યું હોવા? એવી સંકેતલોકને થતાં એમણે ભૂતલ પર પ્રયાગાં જણે ને ભૂમર્મમાં લઢાગાં જણે, ઊતરી એની તપાસ કરી છે. ને, એ કિણ્ણની ઉત્પત્તિ પૃથ્વીની, સપાટી પાથી માનીએ તો તે ભૂમર્મમાં કે ભૂતલ ઉપર ફીણુ હોવું એજ છે, પણ એ વસ્તુસ્થિતિ નથી. ને એને સ્વયં, પરથી, આગત્ સ્વીકારીએ તો તે અલર્નિસ એકસરખું હોવું એજ છે. પરંતુ એમ પણ નથી? ત્યારે એ શું છે? એ લજ કાવડો (મતલબી 'સુધિવિજ્ઞાન' ઉપરથી)

વર્તમાન જગતના અગિયાર મુશ્કિલ ધર્મો

(નેમના ઉત્પત્તિના કાલક્રમ મુજબ)

ક્રમ.	સ્થાપનાની અન્ય તારીખ	કાણે રચાવ્યો	કયા દેશને અને છે ?	આજે કયા કયા દેશમાં એ ધર્મને પાળનારો વસે છે ?	એ ધર્મનાં શાસ્ત્રનું નામ	એ ધર્મ પાળનારો દારાઓની આશરે મંચબર
હિંદુ ધર્મ	.....	.....	બ્રહ્મ-વિષ્ણુ-મહેશ ને બીલ દેવતાઓ	હિંદ	વેદ ઉપનિષદ અને પુરાણો	૨૨ કરોડ
ઐન ધર્મ	.....	અબુલકેસ	એજીપ્સ તીર્થકેસ	હિંદ	ઐન આગમો	૧૨ લાખ
જ્યુડાઈઝમ	ઈ.સ. પૂર્વે ૧૨૦૦	મોઝીસ	એજીપ્સ	જ્યુડાઈઝમમાં અર્થેઅર્થ તે રશિયામાં	તોરાહ દેવતાઓ	૧ કરોડ અને ૧૦ લાખ
સિન્દો ધર્મ	ઈ.સ. પૂર્વે ૬૬૦	.....	કુદરત અને કેટલાક લાવે દેવો	ભપાન	કા-કા-શી અને નિહોન્શી	૧ કરોડ અને ૧૦ લાખ
ક્રોસ્ટીયન ધર્મ (પારસીઓનો ધર્મ)	ઈ.સ. પૂર્વે ૬૬૦	ક્રેસ્ટસ	આફ્રિકા	ઇરાન અને હિંદ	અવેરના	૧ લાખ
તાઓઈઝમ	ઈ.સ. પૂર્વે ૬૦૪	લાઓઝી	તાઓ	ચીન	તાઇ-તેડ-કિંગ	૪ કરોડ અને ૩૦ લાખ
બૌદ્ધ ધર્મ	ઈ.સ. પૂર્વે ૫૬૦	ગૌતમ બુદ્ધ	આગાડ કેઈ નહિ પણ હાલમાં ગૌતમ બુદ્ધ	જૂર્વેના બધા પ્રદેશો	ત્રિપિટક	૧૩ કરોડ અને ૩૦ લાખ
કન્ફુશીયન ધર્મ	ઈ.સ. પૂ. ૫૫૧	કન્ફુશિયસ	૨૫ર્થે અધવા રથાપક	ચીન	.....	૨૧ કરોડ
ખ્રિસ્તી ધર્મ	ઈ.સ. ની શરૂઆત	ઇસુ ખ્રિસ્ત	ગેલિ-કેસર	બાલ્ડ કરીને રોહોરામાં	ખાલખલ	૫૫ કરોડ અને ૭૦ લાખ
ઈસ્લામ ધર્મ	ઈ.સ. ૫૩૦	હ. મહમ્મદ પયગમ્બર	આગાડ	મુસ્લીમ શાસ્ત્રો	કુરાન	૨૩ કરોડ
શીખ ધર્મ (સંપાદિત)	ઈ.સ. ૧૪૬૬	નાનક	સત્નામ	હિંદ	ગ્રંથગ્રાંથ	૩૦ લાખ —ત્રિશુવન નોરેશ્વર દેવાળી

એક વખત કોઈ બંસતે આગેસા શેર-
ડીનો કારો લઈ પેર આવતાં મહારાષ્ટ્રી
સંવ દુભાસાગને રસ્તે ધણી ગરીબ મા-
ણસો મળ્યા તેમના પ્રત્યે દયા કમળવાથી
તેમને એક સાહેબ આવતા આવતા પેર
પહોંચ્યા ત્યારે તેમની પાસે એક જ શેરડી
રહી. તેમની કંઈશ પાળીને આગાધરી ન
આ સમાચાર મહોલેલા હોવાથી તેને
પિત્તા અચોલે; એટલે તુકાસમ આવતાં
જ તેમના પાંસામાં તેણે એટલા તે જોર-
થી એ સાહેબ માર્યા કે તેના બે કકડા મઈ
ગયા ! છતાં તે સંતે દસીને કહ્યું કે 'સહ-
ધર્મિયોનો ખેડો ધર્મ તે પાળ્યો, મૈત્રને
ખાવાને આખી શેરડી આપી, પણ તે
એકલીએ તે ન ખાતાં મને આપવા માટે
તેના પાંચીને બે કકડા કપ્યા.'

અનેમર્થી શબ્દ. પદ્મપત્ર; ૧૮૮૧-
હોદ્દા-સ્થાન-ફરજતે; બીરુ-કપમાન;
કાવ્ય પ્રબંધનો એક પ્રકાર; કવિત પંચિત
માહેલા મઈપણ શબ્દ; અશ્વિતનો કોઈ-
પણ સંજ્ઞા, મૂળ; કલરકિવા કે માને
અંગે આપાત્ર થાનો-વાક્યા વગેરેનું દાન.

કહેવતોના અર્થ: 'વાંસને કાપે પવન
બળે' એ વાંસ ધસાવાથી પ્રકટ થતા
અગ્નિને કાપે મવાનજ કાચી આખું વન
બળી નવ છે એ ઉદાહરણનો ઉપયોગ,
કેમ બે માણસોના મામૂલી દસેકાથી
આખા કુટુંબને કે ઘણાં માણસોને તુક-
સાન થાય તે દર્શાવવા માટે થાય છે.

સંજ્ઞાદર્શી (૨૫) ના રહીને બધો ખો-
રાક બાંધ કરી કેવળ પચામુર (દુધ, હર્દી,
ધી, ગધ, સાકરના મિશ્રણ) ના માકુસર
પાન ઉપર રાખવાથી આરામ થાય છે.

ગોમાસામાં રાત્રે કમ કાઢી વખતે નાનાં
કુલં અને છપડાં દીરા ઉપર આકર્ષણ
આપીને એ ત્રાસ આપે છે તેનાથી મુકા
થતા એક અગ્રેજિને ઉપાગો તુકળો
અજમાવ્યો. બનોની પાછળ તણુ દોરી
વડે એક ચીકર કાગળ (ફાલો પેપર)
લટકાવ્યો, જેના ઉપર એટલાં છપડાં
કે માખી ફરી ગઈ જઈ નથી રહતાં.

બનાવટી ફેરમનો એક ખાસ ગુણ
ખ્યાલમાં રાખવો કે એ બીનું થાય
છે ત્યારે બહુ જ નમણું પડી જતા છે
અને સુકાવ છે ત્યારે પાડું વડું તેનું
મજબૂત બની રહે છે; એટલે એને ધોતી
વખતે ખૂબ દાબી રાખવાની નહી
છે; એ જ વખતે એને તુકસાન કે બ-
ધારિત ધસારો મહોંથામનો સંભવ.

સિદ્ધાંત: સૂર્ય અને ચંદ્રમાંથી વધુ
ઉપયોગી કણ?

પિત્તાર્થ: ચંદ્ર, સુદેવના પારખે રાત્રે
પ્રકાશની ત્વર હોય તે વખતે તે પ્રકાશે
છે. વિવરે આખાનું હોય તે વખતે સૂર્ય
તો પ્રકાશે છે એને રોડ ઉપયોગી

એક સર્જિટ કુમ્હીએ એક અમરો
સરો કલાવરપોરમાં નાખવાથી કૂલ
વધારે વખત તાનું રહેશે. માત્ર ફૂલની
દાંડીઓના ઉદારે જ યોગ્ય કાપતા રહેવો.

લોખંડની અરો ધણી જગ્યા પેર
વાપરે છે. તે વાપરીને પાટી મૂકતાં
પડેલાં તે મે ડી અગ હોય ત્યારે તેમાં
તળિયા પર મીઠુબળી અથવા ચોટું
મીઠું પસરવે. એથી કાઢી મટકો અને
ખીટાને વાપવાથી ઘસે ત્યારે દુધાતલ
ઉપયોગમાં લઈ સકાય ચોરી રહેશે

ગણિત અમત

123456789 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

અને આગળ

આપણું ફેફસું દસ પાર્ટન્ટ એટલી
હવા કરી રહે છે. પણ સામાન્ય રીતે
આપણે ઉપયોગમાં તે ૭ પાર્ટન્ટ હવા ફેફ-
સું લઈએ છીએ.

ગોમાસામાં વલેલેલા બેકાને નીનાને
તેમાં કાકડાનો વહેર કાઢીને બરી ર-
ખવાથી બધી જિનારા સુકાઈ જશે અને
તેનો ધાર ગમકાઇને બધી જશે નહિ
માત્ર તે અગ્નિ અથવા દેવના આગળ
ન રહે એટલો સાધ્યેની રાખવો.

ધુનાદરેટ રહેલનું ૮૫ લખાણું ફેલ-
ના મે કોટ અને પાંસડ લાખ કાગળો
તથા બંસોળી સંદેશના પૃથ્થકથી રહે છે.
લિલકા ખાસા વમે બહુના દો રો
લખી એકશરી?

વિરાટ પૂજન

અધ્યક્ષ

અસ્તોદયે ઉદ્ભવતા પ્રકાશના
વાધા વિભો ! તારી વિરાટ મૂર્તિને
ધરે;—વળી ઇન્દ્રધનુની મેખલા.
પીસીપીસી કોટિક કાળી વાદળી
કોડે કંડે કેન્દ્રલ કૃષ્ણવર્ણી,
મળી લહી સોનલ દામિનીની
કીકી કંડે મોહન ! મોહિનીભરી.

શતાબ્દીઓના શતલક્ષ આટિ
ઝૂંથેલ, ઉત્કાન્તિની અપ્સરાએ
વિનાશ ને સર્જન મોક્ષિકે મઠયું
મહાકાળનું મંદિલ મન્ત્રકે ધરી,
અનંતદર્શી અવકાશ-આયને
તારે બતાવું પ્રતિબિંબ એ પ્રભુ !
ઉર્વી ઉરે પીયૂષ છાંટનારી
પાત્રે ધરે દ્વાદશ મેઘઝારી.
નેત્રત્રયની મંદ સમીર-હોરીએ
તરંગની ફેનલ ઝલવાળા
સમુદ્રના ચંદરવા હિલોળીને
પેળા કંડે નંબીર જાન જાતા.

લે વ્યોમની વિશ્વવિરાટ થાળી
મધ્યે મૂકે સૂરજ ચંદ્ર દીવડ,
ઉતારતો વિશ્વરૂપ આરતી
ઘંટા ગજાવું ધનગર્ભનો તણી.

ઓએ ભરી મુન્દર તારકો
વિભો ! વધાવું નવલક્ષ અદ્યતિ
પ્રકુલતા પંદજપુર્ણ શોભું
લોટી પડું લોચનપાંદડી મોંચી.

પડયો પડયો પાવન પાવલે પિતા !
તારી કૃપાના શતસિન્ધુ યાયું;
ના બિન્દુએ તાત ! લગીર રાયું.

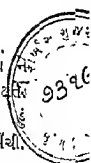
પૂજ્યો તને ટે પૃથિવીપટેના
પુણ્યારત્નનોએ નિજ શક્ય સૌ કરી,

—નિજ લભ્ય સૌ ધરી;
તેં તો રીઝી દેવ ! દરેકને દીધાં
કૃપા તણાં દેવળ કોડિયાં ભરી;
ને હોમતાંમાં જગદ્ગત-જવાલે
ભડી ગયાં છમ્ છમ થૈ સનાતને !

ને સૃષ્ટિને શીતલ શાન્તિનાં સ્થાં
સ્વપ્નોજ; એ શાશ્વત-પ્રાસનાશમી,
એ આહ આ અંતર દાહતી રહી.

કંકાવટી કોમલ ઉરની કરી
ભાવાર્દ્ર આ કલ્પન-તર્જની ભરી
વિરાટનાં વિશ્વ વિદારવાને
હું આદરે તારે વિરાટ પૂજન.

રમણિક અસહવાળા

“વિરાટ ઇવરેશ્ચિનાં દુષ્પો વિદારવાને પ્રભુને યાચવા મદિ, છેલ્લી કક્ષીમાં બજાવ્યા મુન્ય, કોમલ ઉરની કંકાવટી કરીને તેઓથી ભાવાર્દ્ર કલ્પનાતર્જની ભરી” એ વિરાટ પૂજન કવિ કરે છે તેના, પહેલી રજ કોટીમાં કરેલા વર્ણવમાં પેણુથી પૂજના વિધિઓ (વાયા, રણુગાર, એળવન, મુકુટ, દર્શન, પંચો, આરતી વગેરેનું આરોપન, સર્વિનાં વિરાટ લતેના રૂપથી એ કલ્પસંદેર વડે યુધોને હુલે છે એમાં આ કાવ્યની મુદ્રાપ છે. તે પછીની યાચનામાં ભાવોદીપન પણુ છે કે “જનમાં પ્રભુ પુણ્યક્રમેએ પેણું રાકપ એ કરી (તથા ધરી) ને તારી કૃપા યાચી તેમને તેં આવ કૃપાનાં કોડિયાં દીધાં ને જગતનાં દુષ્પો રાખવાને પૂજાં ન હોઈ તેની કસમી લવાલોએ પર છમ્ છમ થઈ કીડી ગયાં, અને સૃષ્ટિને શાન્તિની સાથે નાસતો રહી જ. એરે કૃપાનાં એવાં બિન્દુ નહિ પણુ પાલકિ-પ્રભુ મદિની યાચનાએ, અને એ સૌ યાચના મારેનું પૂજન પણુ આવું જ વિરાટ હોયને !

હારબોર

છપના સંકલ્પે

● એક તરફ આખી ગામદાર યુનિસિટી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસમાં પર મહેર મારી રહી છે, અને દેશ તથિયાઓ પાયમાલ થઈ નવ તોપણ-આર્થિક, માનસિક કે શારીરિક બચાવનું એક પણ સફળ સાધન વિદ્યાર્થીને બતાવવા અસાધ્ય હોવા છતાં તેના પત્નીઓ દેશના મહા માનવતા નરો મઈ મહાલો છે તેમ મુકાબલામાં આગમાં આગે આવી રહેલી મૂળી પછુ પ્રગળ સેવા આપનારા નરભોર તરફ માનવો અર્થ આપવા વિના રહેવાનું નથી પૂ આવીછ અને તેમનાથી પ્રેરિત રોષકગણના જ્ઞાતો 'હરિજન'માં લેખો વાંચતા હશે તેમની આંખો થશે કે અમાર આદિપ્રગળ ને તામિનતાવામાં નર-મારીએ આખી બૂમિ ઉગ્ગવલ કરી રહ્યા છે સુજ્ઞતાના સાધો વિદ્યાર્થીઓ અને યુવાનોમાંથી લેખો એ રજામાં લેવાયા છે તેમને માત્ર ધન્યવાદ આપવાથી જ આખો બેગરી જવાના નથી એમના લેખનું ન બની શકે તેઓ એ દિશા સાધી રાખીને પછુ પૌતાના પ્રદેશમાં બની શકે એટલું કર્તવ્ય બાવ વચામાં તપસવતા રાખે તો જ પ્ર-બનો દુઃખરિયો ઉદ્ધેચી શકશે

મેં પણ વિદ્યાર્થીઓ અને તરુણોને જોયા છે કે લેખો નાનપણમાં સેવા અને સ્વાર્થ-સ્વામની મોટીમોટી વાતો કરી નાખેલી અને સંકલ્પે દાખલે-લા; પણ મોટપણે ધારી પરિ-સ્થિતિ માસ થયા પછી એ સં-કલ્પે અને સ્વપ્નાઓ છાનમાં સાચાં કરી બતાવનારા કોક જ નીકળ્યા છે. 'આરથી ઉમાર પછી દેશરોના જ કીશું: આરલું જ માઇને નિરૂત થઈ જઈશું: આ-ટલા વ્યવહાર કર્યા પછી કોઈક એસ્થાને છપવ આર્થી દેવું છે-એવી ગર્વાતા બાંધી છપવ રાત્ર કનારા પછા જાણમાંથી એ ગર્વાંગ આપણ બંધોને છપવની પુનર્ધના કરનારા બાલુ ને યોડી જણાયા છે.

મોરમોટા અર્થશાસ્ત્રીઓ દેશનું કાગદર દુર કરવાની ગણતરી-ઓ અને આંદોલો બહોર કર્યા કરે છે ત્યારે સુજ્ઞતાના એક શીમેન બંધેલી દુકાન અને શીમાઇને આવગણી આમરાનું અર્થશાસ્ત્ર મુખારવા બંધે મામરિયા બની ગયા છે; તેમની વાતને તેમનું કામ સમજવની તરફેવાની એકેએક બેકાર વિદ્યાર્થી અને જુવાનોને હું બલામણ કહે છું અગરેલી માંવમાં છેલ્લાં જણ ચાર વધેથી રોડ સામુદાઈ હંસરાજ એક એવું ગયક જાતની રહ્યા છે કે જ્યાં મોર દેશવર્ણીકરો ને શિક્ષકોને સૂનું નથી એવું સાચું દિશુણ અને છપવ ધડાઈ રહું છે. પંદર વર્ષનું બહુવર બહુનાસ પરિણામે એ ફલસિદ્ધિની આશા રાખે તે તેમના પ્રયોગોથી તણુ કે ચાર વર્ષમાં કોઈ પણ હઠોગી ને મહેનતુ કુમાર મેળવી શકે એમની પુનર્ધના પ્રદરોની પવિત્ર લેખો બેઠ કે વાંચી ન હોય તેમણે તે મંત્રાવીને જરૂર વાંચ્યા.

બીજું નજરે ચડેલું ને પાવ મને આર્થિક કરી રહું છે તે માત્ર વિદ્યાર્થીઓનાના મિત્ર રોઠ વીરચક પાનાચું નું વિદ્યાર્થીઓનામાં અનેક સકટો ને મરીમી વેડી બં મેન્યુગેટ થયા, વેપારમાં નેકથા, આક્રિયા થયા, ટીક પેસી રજા,

કપયોજિતાના દુરની-વટે જોના તાલે મેન્યુગેટ કાંઈ કામને જણાતો નથી એ જોઈને જગ-વ્યથ બને છે. (એક અમે રેકન ગ્રાફીનર-દોરેલું ચિત્ર-સિદ્ધરરી ડાહ્યેસ્-માંથી)

પણ જીવનના આદર્શો ન બન્યા તથાનાં મણુમાં સંકલ્પ કરેલો કે અમુક વર્ષે તો માણસે દેશસેવામાં જોડાઈ જવું જ જોઈએ તે પ્રમાણે તે ચોતાનાં ૪૫ વર્ષ પૂર્ણ થતાં પુત્રો અને વિદ્યાર્થીઓને ધંધો ભણતી જીવનગર તામિલના ચોતાના મામ સમ- દિવાળીની પુનર્વિનાવા કાર્યમાં રૂકી પડ્યા છે અને તેમાં પદરની રકમોનો મોટો ફાળો આપવા ઉપરાંત ભતગહેનત, દૂરદેરી સ્થા અને સ્વીચરથી એ કાર્યને સંચીન રૂપ આપું છે, એટલું જ નહિ પણ આ યુગમાં અનેક પ્રકારના વિવિધ સજ્જીવ સૂરો વચ્ચે પણ ચોતાની સેવામાં રાજ્ય, પ્રતિભેતગઠતર દેશજનો ભાંધાની સદ્ગત્તુભૂતિ અને સહકાર જોડાઈ કરી શકતા છે. જોવાના જેવા વિદ્યાર્થીઓ દેશમાં પાકતા રહે તો સુખનો દિન દૂર નથી. **એ ન વાં માસિકો**

જ અકસ્માતે એ નવાં માસિકપત્રો એકોસથે મારાદાપમાં આપી ચડ્યાં છે. એક શિક્ષકો અને શિક્ષણનું માસિક છે. તેના તંત્રીઓ ભણીતા શિક્ષણવિજ્ઞાનો શ્રી હરનાઈ ત્રિવેદી અને શ્રી ચન્દ્રવરન શાહ છે બીજું થાણા મિલિના યોરારાગની મુના- બાઈ હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓનું મુખપત્ર ચાલકુલા છે આ બંને માસિકોના ઉદ્દેશો વચ્ચે કશું સામ્ય હેઠ ન જ રહે એક પરિપક્વ બુદ્ધિના અને શિક્ષણના રહસ્યને ભવનનાર વિદ્વા- મ્હેને હાથે તૈયાર થયું છે; બીજું હાઈસ્કૂલના ઉપલા ધેર-રણના વિદ્યાર્થીઓના લેખો રમ્મ કહે છે.

છતાં અને એ શિક્ષકોના માસિક 'નૂતન શિક્ષણ' કરતા વિદ્યાર્થીઓના માસિકે વિશેષ આકર્ષણ અને સંસ્કારની છાપ પાડી છે. મહારાષ્ટ્રીય પ્રદેશમાં જન્મેલું હોવાથી તે પર મરતી બાપનું પૂઠું અને તેમાં વિશેષપડના મરતી લેખો છે; પણ સાથે જ ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓના લેખો પણ સરખી જ સુરવિથી લખાએલા અને છાપેલા નજરે પડે છે. ખૂબી એ છે કે એક લેખ ભૂ પાનાંથી લાખેલો થતા પાચેલો નથી; છતાં તેમાં વિષયનું સુચેત્વ નિષ્પણ આપી ભવ છે. વળી દરેક લેખ વિદ્યાર્થી- જીવનને શોભાને એવી પસંદગીવાળો છે પૂઠા ઉપર કે અંદરના બાહ્યને ચીતરતગણુને રોજ કયાં વિગાનું આ માસિક ખરેખર સુરવિ અને સંસ્કારને ગમ્મો છે.

'નૂતન શિક્ષણ'ના તંત્રીઓ અનુમતી હોવાથી તેના લેખની કક્ષા તો બેગા અલ્પાક્ષપૂર્ણ અને સંચીન લાખે છે, પણ અને એક વાતની ઢલું સમાજનુ નથી પડતી કે શિક્ષણના વિષયકો આકારના સંસ્કાર પર ઝીણવટથી કેમ જોતા નહિ હોય? એમણે સ્વીતરાગજનમાં પૂઠા માટે રાગમાટે લોખ રાખ્યું? અને રાખ્યો તો તેના સ્વરૂપ અને સંસ્કારની સ્વીકર કેમ ન રાખી?

ર. મ. રા.

સંસ્કારના સમાચાર

● તા. ત્રીથી સપ્ટેમ્બરે છત્રીવામાં છટાસી-છત્રીઓપીયા પ્રકરણીજીવન કરતા ઝીગ બોદ નેશનસની મેટક મળી હતી. એકંદરે સૌ આ બાબત સહકારથી પતાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, પણ કેટલે અંશે ફળદાયી થશે તેની શકા છે. બંને બાજુએ લડાઈની તેવલી ખૂબ જોરથી ચાલુ છે. અમેરિકા હાલ વચ્ચે પડતા નથી મામલું એમ લાગે છે.

● પંડિત જ્ઞાનહરભાઈની સગા મુલતવી રાખી હિંદુસ્તાન સરકારે શ્રી કમલા નહેરુ ને હાલ અર્ધનીમાં સારવાર માટે મથા છે તેમને મજલાની રત્ન આપી છે. નિયમ મગાણું પં. જ્ઞાનહરભાઈ ૧૯૩૬ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં મૃત્યુ પામ્યા હતા, પણ શ્રીગતી કમળા નહેરુ ને આરોગ્યવિનાશમાં છે ત્યાંના મુખ્ય ડોક્ટરે ખુદ વાઈસરોયને તાર કરી શ્રી કમળા નહેરુની મરૂતિ ચિત્તાજનક છે એવા ખબર આપ્યા તે પર લામણી જતાની વાઈસરોયે તેમને મૃત્યુ થયાં અને પંડિતજી બોરોધનમાં ત્યાં પહોંચી મથા ત્યાર બાદ દરદીને શલ્ક મળી છે.

● વાઈસરોય ક્વેરા રૂઢી રકમ ૩૬ લાખ મુખી પહોંચી છે.

● બેનીસ ખાતે સ્ત્રીનેઆની કપાનું ત્રીજું આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રદર્શન બકારો તે વખતે મુંબાઈની મોશન પીકચર સોસાયેટીના સમાસદ મિ. અંરિશ પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા છે. પ્રસાદ દિલ્લિ કંપનીનું 'અખતમંથવ' ચિત્રપટ એ પ્રદર્શનમાં જતાવવા માટે પ્રાયગિક પરિક્ષામાં પસાર થયું છે.

● ડૉ. પદ્મશી સ્વીતાશમ્યાએ લખેલો કૌશલનો ઇતિહાસ કૌશલના મુખ્ય મહોલ્લસ વેળા પ્રસિદ્ધ થનાર છે.

● પુનાઈક રહેલ્સ (અમેરિકા)ના લુપ્તીઆના પરચણાના મર્નર જી લોંગ તેમના રાજકોશોગરી વિચારોથી હમણાં ખૂબ નહેરુમાં અલ્પા હતા અને એ દેશના હવે સજીના પ્રમુખપદે પણ તે આવે એવા સંભવ હતો. પણ હમણાં જ અચાનક તેમના વિરોધી પક્ષમાંના એક દરેક દુરગને તેમને રાજસમામાં બોળી મારવાથી તે અવસાન પામ્યા છે.

● અમલતલાદ વસતાવનાર મુલતાન આદમ્સરાહાના સમયના (ઇ.સ. ૧૪૧૧ થી ૧૪૪૧) કેટલાક રૂથાના તેમજ ગોંગાના સિદ્ધ મળી આવ્યા છે.

● ગુજરાતી સાહિત્યમાં અખતમું રચાન બોમ્બે એવા બે સાહિત્ય ઇતિહાસ ગ્રંથો હમણાં બહાર પડ્યા: એક શ્રી ક્વેના- લાલ મુનશી દ્વાર અંગ્રેજીમાં લખાએલો Gujarat and its Literature (પ્રદર્શક લોંગમેન્સ ગ્રીન ઍડ. કં. મુંબાઈ. શ. ૧-૨-૦) અને બીજો અંખાત રાજ્યે બહાર પડેલો શ્રી રાજમંજીસવ દ્વારમશન દ્વાર 'અખાતનો ઇતિહાસ' (જે ગુજરાત સાહિત્ય સભા-અમલતલાદ પાસેથી મળી શકે).

ગ્રંથમુખેટમાં કેટલાક બેકાર છે ને કારકુનીની નોકરી સિવાય બેનીગાઈનું કે બીજું કોઈપણ કામ સ્વીકારવા તૈયાર નથી... તેના કરતા તે ને ધંધાઓમાં જરૂર છે તેવા ધંધાઓની તમને તાલીમ મળે એમ કરું જોઈએ. —મુંબાઈના મર્નર ના બેજન

● પૂનામાં ૧૦મી અને ૧૧મી ઑગસ્ટે ગદાસપ્ટ સ્વિચકાર સંમેલન મોટા સમારંભથી બરાબું હતું. તેના અધ્યક્ષ પ્રસિદ્ધ શિલ્પકાર શ્રી પિનાયક કરમરકર હતા તેમનું શ્વાસુ જીવ સગતોલ અને વિચારપૂર્ણ હતું ચિત્રકાર મંડળે ગદાસપ્ટીય કલાનું સંશોધનકાર્ય કરવા એક સમિતિ નીમી છે

● આહીસ અખાબામાં હિંદી બનમાસનું રજાલુ કરવા અને બ્રિટિશ શાસુ સાચવવા પંબજ રજિમેન્ટના ૧૫૦ સિપાઇઓ રવાના કરવામાં આવ્યા છે.

● આબીસીનીઆમાં ૧૮ થી ૮૦ કુમરના દરેક કુમાર કુલને જરૂર પડતાં લરકરને સાચ આપવા તેવાર રહેવાની સુચના થઈ છે. બલુનોમી બોગનો મારો થવાની અમમથેતી આપવા ત્રણ તોપધડાકા થરો અને દેવજોની બંદા આપશે તેમજ સીસોટા કુંકરી એ સાંભળતાં જ લોકો અહીંતદ્દી ઇર્ષાઈ બંધ અને હુમલો બંધ થતાં હ ધડાકાથી ખગર થવતાં પાછા આવી બંધ. આ બાળતળી હમણાથી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

● કાલીકટમાં 'મલબાર બાઇ-ઇન્ડિયા-લીગ'ના ઉપગ્રામી આવતા કિરોગ્યરની તા. ૧ થી ૧૦ મી સુધી એમું અખિલભારત ખાતી અને રવદેશી પ્રદર્શન બરાવાનું છે. તેમાં એક માતખર કલા-વિશાગ અને ચિત્રપર્શનની પણ યોજના છે; એ બંધીતા કલકોષિંગ ડૉ. બેદમ્સ એચ કિરોગ્યને હાથે ફુલું મુકશે.

● ભાવનગર રાગગદાસ કોલેજની આજની પ્રતિભા અને પ્રતિષ્ઠાના પાયા રોપનાર એ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ અને પ્રખર અભિતરાશ્રો કાવસજી જમશેજી સંબંધી અઇ નવમી તારીખે ૭૮ વરસની વયે અવસાન પામ્યા. જીવનમર અપરિણીત રહેલા એ વિદ્યાબ્યાસંજી અભિતરાશ્રી કાવિ દેશભરમાં વિસ્તરેલી હતી, અને ૧૯૨૨માં લાંબી નોકરી બાદ નિવૃત્ત થયા પછી છેલ્લાં ૧૩ વરસથી અને આખોનું ત્રીજોઈએરેલાછવા 'છરિમલ ક્લેક્યુલસ' નામના અભિતરાશ્રના અતિ કઠિન વિષય ઉપર એક પુસ્તક લખાવતા હતા.

● કેળવણીના યુવાનોને છાપખાનાના ધંધાનું શિક્ષણ આપવા માટે મુંબાઇમાં 'એક્ટેમી ઑફ પ્રિન્ટિંગ' નામની સામાજીકજનાની છે. એક્ટેમી પરીક્ષામાં પસાર થયેલાં યુવક-યુવતીઓને જ એમાં કામજ કરવામાં આવશે નોનન્ટ્રેડિકા માટે જુદો અવધાસક્રમ રહેશે તેમને એક્ટેમીના કિડોમાં નાંદ મળે, પણ સુટિફિકેટ મળશે. અવધાસક્રમ ત્રણ વરસનો રહેશે, જેમાં પહેલા વરસમાં ક્રાઇએઝ, બીજા વર્ષમાં થેવકાગ બાઇન્ડિંગ અને ત્રીજા વર્ષમાં શિક્ષકજનાનીબમાં વ્યવસ્થા સંબંધી કેળવણી અપાશે.

● ભાવનગર રાગગદાસ કોલેજમાંથી બી.એ.માં બેન્સર્સ કોર્સના ગુજરાતીમાં પહેલા આવનારને સાહિત્યપરિષદના ફર્ગમાંથી ૨૨ વર્ષે એક 'સાહિત્ય પરિષદ મુવર્ણચન્દ્ર' આપવાનું હતું છે.

● મધ્યપ્રાન્તના તારા (તરનાર) રવીન્દ્ર ચેટરજીએ લાગત ૮૮ કલાક ૧૧ મિનિટ પાછીમાં તરતા રહીને સગરત જતનો લાગત તરવાનો રેકોર્ડ હંમણા અલ્લાદાબાદ ખાતે તોડ્યો છે.

● રાષ્ટ્રસંજી ઓરોગ્યની અવધારથાન માટે રી બેલેસ અને ગિ. બેનસ કોંગ્રેસ છે, જેમાં ગિ. બેનસ નીગાવાની પક્ષી છે.

કવિવર ટાગોરના વિવિધને ચરણે રવીન્દ્રનાથ જેવા કવિવર, અતીન્દ્રનાથ અને ગગનેન્દ્રનાથ જેવા સુવિખ્યાન કલાકારો, અને રવ. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ તથા બાદાદા દિન્દેન્દ્રનાથ જેવા પ્રખર નવચિન્તકો પરનાર કલાકતાના વિશાળ ટાગોર કુટુંબમાં અચાનક જ આ વર્ષે ૨૧મી જુલાઇએ સવારના ૧૧ વાગનામાં દિનેન્દ્રનાથનું અવસાન થયું.

કવિવર ટાગોરના સૌથી મોટાભાઇ-બાદાદા-દિન્દેન્દ્રનાથના એ પૌત્ર અને દ્વિવેન્દ્રનાથના એ એકના એક પુત્ર દત્તા.

શ્રી દારકાનાથ ટાગોરના ઐતિહાસિક પરિવારમાં ઇ.સ. ૧૮૮૩ના કિરોગ્યરની ખારમી તારીખે એટલે જાગન વર્ષ પહેલાં એમનો જન્મ થએલો. બાળપણથી જ એમની કેટલીક નૈસર્ગિક શક્તિઓ અનુકૂલના મળી હતી, એ ટાગોર કુટુંબ કેટલાયે વિખ્યાન સંગીત-કારોને આશ્રય અને પ્રોત્સાદન આપતું. સુપ્રસિદ્ધ ગાયક શાનિકાપ્રસાદ ગોસ્વામી અને સંગીતવિદ્ધ રથમચુંદર મિશ્રના એ પ્રિય શિષ્ય દત્તા. આ ઉપરાંત કવિવર ટાગોરને શાસ્ત્રીય દિદુસ્તાની સંગીત શીખવનાર મરન ગાયક જુદાદાનો પણ એમને લાભ મળેલો, એટલે કિશોર વયમાં જ શાસ્ત્રીય સંગીતના ગાયક તરીકે એમને સૌ પડીલોના અંતરને જીતી લીધું.

યુવકા થતાં ઇ.સ. ૧૯૦૮માં એમને અરિરેટર થઇ આવવા મારે વિલાપત મોકલવામાં આવ્યા; પણ અજકૂથીમાં જ સંગીતના ઘૂંટ પીનારને કામદાસનનાં પોથાં હિયામવાનું કાનું પસંદ ન પડ્યું. એમના અંતરને જીતી લેનાર સંગીતના સૂરોએ એમને પાશ્ચાત્યસંગીતના અભ્યાસ તરફ ખેંચી લીધા, એને પરિણામે, પચદસમાં વીતાવેલા સમયનો મોટો ભાગ એમણે પાશ્ચાત્ય સંગીતનો મદન અભ્યાસ કરવામાં તથા દિદુસ્તાની શાસ્ત્રીય સંગીત સાથે તેનો તુલનાત્મક અવધાસ કરવામાં જ ગાળ્યો.

વિલાપતની પાછા ફરનાં દિનેન્દ્રનાથ એમના પડીક રવીન્દ્રનાથના દાઘમાં પાયા. દિનેન્દ્રનાથને ગદિચિત્ત વર્ષે 'દિનુજાશુ'ને નામે જ આજાખતો. કવિવર એમને પોતાની પાસે ખેંચી લઇને અખંડ કાગમાં પરાંતી રાખ્યા. પોતે કવિ રજા એટલે ગમે ત્યારે નવાં ગીતો રચે, અને નરન જ પોતાની પામે રાખેલા દિનુજાશુને લોકલ

વિલાપતની પાછા ફરનાં દિનેન્દ્રનાથ એમના પડીક રવીન્દ્રનાથના દાઘમાં પાયા. દિનેન્દ્રનાથને ગદિચિત્ત વર્ષે 'દિનુજાશુ'ને નામે જ આજાખતો. કવિવર એમને પોતાની પાસે ખેંચી લઇને અખંડ કાગમાં પરાંતી રાખ્યા. પોતે કવિ રજા એટલે ગમે ત્યારે નવાં ગીતો રચે, અને નરન જ પોતાની પામે રાખેલા દિનુજાશુને લોકલ

કલ્પસંગીતને એમની રચનાકલ્પોના મૂળ સૂરોમાં સૌ પહેલું
ઝીલી સ્વરબદ્ધ કરનાર અને જગતને આપનાર, સ્વીન્દનાચના

ગાનભાંડારી

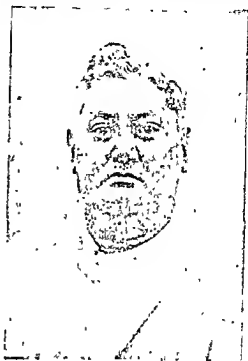
દિનેન્દ્રનાથ ઠાકુર

કરે. એમની હાક સાંભળતાં જ એકાદ નાનું સરખું
આસરજ લમ્પ દિનુગાથુ કવિપર પાસે પહોંચે. નવા
ગાનના સર્જનદારને કંઈથી એ ગીત સાંભળતાં જ
દિનુગાથુને કંઈસય થઇ જતું. કવિપર તો ગીત રચી
તે દિનુગાથુને શીખવીને રહી જાય; પણ તે પછીનું
કવિપરે જેસાડેલા મૂળ સૂરોમાં જ એ સોને પ્રાપ્ય
કરી આપવાનું અતિ પરિશ્રમભર્યું કામ દિનુગાથુ કરતા.
કવિપરના ગીતોમાંથી મોટા ભાગની સ્વરલિપિ(Nota-
tion) એમણે જ તૈયાર કરેલી છે, અને તેનાં તો
કેટલાંક પુસ્તકો પણ પ્રકટ થયાં છે. ઘણીયે વાર નવું
ગીત સાંભળતાંની સાથે જ કોઈપણ વાજાંચની મદાય
વિના જ સ્વરલિપિ લખતા મેં દિનુગાથુને વ્હેવા છે.

‘ઉસ્તાદ’ શબ્દ સાંભળતાં જો રૂઢિચુસ્ત ગાયકોનો
આપણને ખ્યાલ આવે, એ પ્રકારના ‘ગયેલા’ દિનુગાથુ
ન હોવા છતાં યે માબીર્ય તેમજ માધુર્યભર્યાં કંઠે પ્રચંદ
કાયાધારી એ પુરુષને ગાતા સાંભળનારને તરત જ
એમની પ્રખર સૂરસાધનાનો ખ્યાલ આવે તેમ હતું.
સ્વદેશીની આગળના યુગમા કવિપર ટાગોરનાં ધેરણા-
ત્મક રાષ્ટ્રગીતોને દિનુગાથુના સુલ્લદ અવાજે સાંભળનાર
લોકો મુખ્ય ધર્મ જતા.

કવિપર ટાગોરનાં લગભગ જાણાં જ નાટકો અ-
ભિનય યોગ્ય છે, અને એ જાણાં નાટકોનાં નવીનતા-
ભર્યાં ગીતો એમનું એક વિશિષ્ટ અંગ ગણી શકાય
તેમ છે. એ નાટકો રંગભૂમિ પર જાજવાનાં જોનારને
ખાજર છે કે તેમાંનાં ગીતો; રંગમંચની કોઈક જાણુએ
જોઈવાએહું ગાયકવૃંદગાતું હોય છે. સદગાન રૂપે ગચ્છતાં
ગીતોના મેતુપદે દિનુગાથુ જ રહેતા. પચ્ચીસત્રીસ જણ
ગાતા હોય તેમાંથી જુલને લીધે કોનો કંઠ બેસૂર થયો
તે તરત પકડી કાઢનાર દિનુગાથુએ પાશ્ચાત્ય સંગીતની
કેટલીક વિશિષ્ટતાઓને આપનારી લખને નવા પ્રયોગો
કરી ઘણાં ગીતોને સફળતાપૂર્વક મુશ્વાચ્ય કર્યા છે.

વિદેશી સંગીતરસિકોને દિદુરનાની શાસ્ત્રીય સં-
ગીતના સિદ્ધાંતો અને તેની વિશિષ્ટતાઓ સમજાવવાની
એક પણ નક દિનુગાથુ ચૂકના નહિ. વિદેશમાં ખ્યાતિ

પામેજા સીમોનના પ્રસિદ્ધ ગાયક દેવર સુર્યસેન અને
કચ માયક ડૉ. આર્નોલ્ડ બાકે તો દિનુગાથુના શિષ્ય
થઈને શાંતિનિકેતનમાં આપી રહ્યા હતા.

શીરૂમ જિહ્વાની મરુભૂમિ વચ્ચે વર્ષોથી ખીત્રના
શાંતિનિકેતનના સંગીતમય વાતાવરણના સ્પર્શ દિનુ-
ગાથુ જ દતા. ત્યાંના ઝંતુહિતસેવો, સાહિત્યસલાઓ
તથા સંગીતપ્રધાન કાર્યક્રમોમાં એમનો જ પ્રભાવ નરી
જાવતો. કવિપર ટાગોરનાં જંગાળી ગીતો તો પ્રાંતની
દિવાઓ બેઢીને મુગાઇ. સુન્દરાન, સિંધોન અને સિંધ
મુંધી પહેલંચ્યાં છે. મુંગાઈમાં અને અગદાવાદમાં તો
રંગભૂમિ પર એમનાં ગીતો ગવાયાં છે અને એની સાથે
નૃત્ય પણ થયાં છે, એટલે એ જાણે રચણે સદગત દિનુ-
ગાથુનું નામ સ્મરણીય છે.

શાંતિનિકેતનની ઉત્તર દિશામાં મુંદર નાનકડા
બગીચાથી વીરાઓમી, કવિપર ‘સુરપુરી’ કહેલી કુરિરના
કેાઇક ખંડમાં બેઠાજોડા દિનુગાથુ કાં તો કોઇ ગીતની

શામ્વાનો શિકારી . . . જગતભરના શિકારીઓની

૯૫. સર્ન સરોવરનો આસમાની વિસ્તાર ત્વજે
એ જે મુસાફરે—એક કૂતરો અને એક
માથુસ—ના પગ પાસે જ નીચે પથરાઇ
રહ્યો હતો. સામે અને ચોતરફ અરકમાં ઢંકાઓથી ઝિરિ-
મામાઓ પડેલી પ્રવાતની લાલ સુરખી સરોવરના એ
રંગને અજબ ઉદાસ આપતી હતી. સ્વચ્છ રક્ષિત એવી
હવા સોંસરથી નજર માપ્યો સુધી જઈ શકતી હતી, આ
ખાલુ સરોવરના પાકામૂકા કિનારે આંધી જતી અને છેવટે
એ દિગ્ગિરિમાં અટવાઇ પડતી વનથી એ રંગના
સંગીતમાં મધુરા તાલ પૂરતી જતી હતી, અને પેટી
તરફ પેલા ટેકરા પામે ક્યાંક દ્રાક્ષના માંડપાઓ વચ્ચે
ફળેલું, ફિસ જળનાના મુક્તિદાના ટેકનું સ્મૃતિચિહ્ન
આણ્યુ ગામડિયાઓમાં પથ્ય સ્વદેશપ્રેમ જગાડતુ ગર્વ-
ભર્યું બાલુ હતું; અને અહીં નીચે, ત્વજે એ ગીરવણમાં
હનિદાસને વર્તમાન સાથે જોડતી હોય એમ, પેટી વિદાર-
નોકાઓ ક્ષમર્નના શાત વિરનામાં લહેરિયાં ઉપવતવતી
અને એ એકસરખા રમતી ભૂમિકા પર ધુમાડાની
આકૃતિઓ દોડતી આંધી જતી હતી.

અચાનક પેલા માથુસ મુસાફરે લાકડ કરી: 'સૈન્ટ!
એમ ક્યા ક્યા છે? આજે મચ્છીનો વારો નથી. મારી
પાસે ફાંસ બો છે એનો પથ્ય તને ખ્યાલ ન રહ્યો?'
ત્વજે શરમાયો હેય એ ટી મુખમુદ્રા કરતો સૈન્ટ
પાછો ક્યો અને પોતાના માલિક પાસે આવી પૂંછડી
દલાવવા લાગ્યો. પીટરે એના મોઢા પર ધીમે તમાચો
મારી હેનથી બોલ્યો: 'તું દમણા સકમ જાતી ગયો
લાગે છે. જદમાસ, શામ્વા કરતાં મચ્છી વધુ મીઠી
લાગે છે, કેમ?'

સૈન્ટ પીટરનો હાથ આડી જમ્મી લેવાનો અભિનય
કર્તો, અને તરત પોતાને ફરમાવ્યોત્તર રસ્તે આગળ
આંધ્યો. પથ્ય એમ જતાંજતાં એ મૂંગા પ્રાણીએ પીટર
તરફ કાંઈક સ્વચ્છ દષ્ટિ કરી અકસ્મત પડ્યો આંધ્યો.
પીટર એની ભાષા સમજ્યો અને બોલ્યો: 'સાચી વાન,
હાં, મારી જ ભૂલ થઇ. દમણાં તો હું મચ્છીને પથ્ય
ફાંસે જોથી જ વીંધું છું એટલે તે મફલત પામી. પથ્ય
ભાષા આદમી! મચ્છી તો છેવટ નસીજમાં છે જ ને?
પથ્ય આલો સુંદર દિગસ કવારે આવશે? વરસાદમાં કંઈ
શામ્વાના શિકારે થોડું જવાશે? તું એમ દંટાળીસ

તો આવણે ચારો ક્યાંથી આવશે?'

પથ્ય એ નિમકદલામ પ્રાણીને આવા લાંબા ભા-
વજીની જરૂર જ ન હતી, તેમ તે સાંભળવાનો તેને
અવકાશ પથ્ય ન હતો. તેની આગળ જરૂરથી જનાઓ
રસ્તો પડ્યો હતો અને એ રસ્તાનો ઈચ્છેઈય તેને સુધના
જવાનો હતો. જો એના સુધનામાં જરાપથ્ય ભૂલ થાય
તો કાં તો પોતે રસ્તો ભૂલે, અથવા તો જરૂરથી ઢંકાઓલા
પોલાણ પર જઈ ચડે તો અંદર પડકાય. અને પોતાની
એ જ્ઞેષમદારી તે કાંઈક જુદીથી, કાંઈક અંતઃપ્રેરણાથી
જરોજર સમજતો હતો.

અને એ જ્ઞેષમદારીને પકોચી ત્વજે એવું સચકત
એનું નાક હતું. જાજો માછલથી તે શામ્વાને સુધી
સકનો અને પંદર વીસ ફૂટ જગડા જરૂરના થર નીચે પડેલી
વસ્તુઓને પથ્ય પામી જઈ શકતો. એક વખત એવી
રીતે જરૂરના વરસાદનો ભોગ બનેલાં પીટરનાં ધૂણા
મે થેરાંને એણે જરૂર નીચે પડેલાં શીખી આપેલાં અંત
તેના ઈનામમાં એક થેડું મેગવેલું. અને તેની આંખ પથ્ય
ઓછી સાલકા ન હતી. પીટર કેટલાક વખતથી પોતાની
દનુવિંદાના ગર્વમાં ખાણથી મચ્છી મારવા ની અજમાયશ
કરતો લારે એ સૈન્ટ પથ્ય એ ખાણના જેવી જ તરીકે
એ મચ્છીઓને જાદાર લાવી આવતો. અને આવી
દમણાંદમણાં તેને મચ્છીનો એવો શોખ થયો હતો
કે આજ શામ્વાના શિકારનો વારો આવનાં તેને જરા
અણગમતું થયું હતું.

પથ્ય ગમતું કે અણગમતું, ગમે તે કામ આવી
ચડે લારે પછી તેને વધારી લેવાના મનોતે તે હતો,
અને તેથી પોતાના શરીરની શક્તિઓને આંખ, કાન
અને નાકમાં એકાગ્ર કરીને તે આગળ ને આગળ
આંધ્યો જતો હતો. તેજો એક ટેકરી પડાવી ગયા.
ક્ષમર્ન અને તેનું વનરગતિજન્ય સૌંદર્ય એ ટેકરીની
પાછળ ઢંકાઈ ગયાં અને દિગ્ગિરિનું ઉજ્જવલ સૌંદર્ય
તેઓની દષ્ટિએ પડ્યું જરૂરના એ આંધ્ર નાખના વિસ્તાર
પર પ્રકાશનાં કિરણો લગલગ એકસરખો જ ખુણો
કરતાં હતાં, તેથી અંતઃજોની આંખે નિસાન તાકવામાં
મુશ્કેલી લાગવાથી પીટરે પોતાનાં રંગીન ચરમો આંખ
પર ચડાવી લીધાં. સૈન્ટની ખડતલ આંખો તો માદ
અંધકાર કે ઉજ્જવલ પ્રકાશ સાથે લુદ્ધ કરવા ટેવાયેલી

ઝિંદાદિલી મૂર્ત કરતી સ્વિસ છવનતી વાર્તા

હતી જ; અને નદિતર પથ ફતરાને કાણ ચરમાં પહેરાવે ?

એકાએક રૉખડે ઊભો રહ્યો. થોડીવાર તેણે દવાને આમતેજ સૂંધી ને પછી જે તરફથી દવા આવતી હતી તે તરફ નાક માંડયું. હાશ ! કેવું સદ્દહાત્ય કે પોને દવાને હેતવાસ દતા ? નદિતર જેમ પોતે અસારે સામવાને સૂંધી રહ્યો છે એમ જ તેણે પણ તેની ગંધે એની જાત ને ? હીક થયું, નાકનું કામ તો પૂરું થયું. પણ દવે આંખે અને પગે ચાલાકી વાપરવાની હતી. તે આગળ વધ્યો. પીટર એને પગલે પગ માંડતો પાછળ ચાલ્યો.

પણ સચુર ! વાસ પેહી જ ટેકરીની પાછળથી આવે છે અને સામાની દૃષ્ટિ અને પ્રાણુસક્તિ અને ફતરા કરતાં વધુ તીક્ષ્ણ હોય છે.

અને શિકારી મુગાજીદીથી પગ મૂકતા એ ટેકરીની પાછળ છુપાઇ રોકાય એટલે ઊભે ગયા. અને આદ ! કેવાં મુંદર આઠેક સામ્યા હાં ચરી રહ્યાં હતાં ! કદાચ માણસોની મુસાફરી લેખે લાગે. પેશા નરની 'દાદી' કેવી મુંદર હતી ! એની પીઠ પર તે દાદી કાળી જામરજેવી ઊભી હતી અને એના સફેદ છેડા પાછળના જરફના રંગ સાથે મળી જતા હતા. કાંઈ નહિ તો પણ પેહી અંજેજ કે ફૂંચ લક્ષનાઓ તેના આગળના આંકે દસ પા-ઉન્ક તો આપી જ ગયા. પણ પેહી છુટ્ટી સામ્યા ટેકરીના જોઆમાં જોયા ગિંદુ પર એસી રહી ટેકરીની ચારે તરફની દવાને સૂંધ્યા જ કરતી હતી, એ જ મોટી આશ્ચર્ય હતી ને ? આખા કુટુંબની સદીસલામતના આધાર એ છુટ્ટી પર હતો અને બીજાં તો નિશ્ચિત ચરતાં હતાં; કેમકે એ પ્રાણુઓ કુદરતે જલેલી અને ટેવે દદ કરેલી ક્રોધ અગમ્ય પ્રેરણાથી સમજતા હતાં કે પેતાનું કામ તે ગ્લેક જિનચૂકે જાનવરો; માટે પોને ચરાય એટલું બરફની છૂટ્ટી જવાઇ તરાડમાંથી મળા શકતું હીલું કુમળું ઘાસ ચરી લેવું. અને પેશાં નાનાં જન્મ્યા ! એને તો છવન જાણે એક કોડંગણ જ લાગતું હતું, જગતના સેરી પવનો દબુ એના પરથી વધારે ખસાર થયા ન હતા. પેતાના કુટુંબના અનેક દુઃખનોમાંથી દબુ એકાને જ તેણે એ જોયા હતા, અને તેથી ઘડી દૂદતાં, ઘડી દોડતાં અને ઘડી પોતાની નાની શીંગડીઓ વડે કુસ્તી કરતાં તે જાણપણ સર્ચક કરી રહ્યાં હતાં.

પણ એવામાં એક નાનો અકસ્માત થઇ ગયો.

સામ્યા : યુરોપ અને પશ્ચિમ એસિયાનું વાસી, જકારને મળતું એક પ્રકારનું અતિ ચપલ હાથુ; એનું વૈજ્ઞાનિક નામ Rupicapra Tragus.

પીટર પેતાનું કોસ-બો તાકવાની ધમાકમાં હતો એવામાં એનો પગ નીચેના મુંચાળા બરફ પર લપરગો. એક સહેલ અવાજ થયો અને જે જો પદ્ધતે વચ્ચેની તરાડ-માંથી તે જતેઇ રહ્યો હતો. તેની ઉપર તેના માથાને થોડા લાગ એક ક્ષણવાર દેખાઇ ગયો. પેહી એકાદાર માદાના કાન ધંબી ગયા. તેની ચરદાના રનાયુ કડક થયા. તીક્ષ્ણ નજરે તેણે ટેકરા તરફ જોયું. પણ એ પહેલાં તો પીટરે પાછું સ્વાસ્થ્ય એગવી હીધું હતું, તેથી તે કાંઈ જોઇ ન શકી. છતાં તેના નાકે તેને ખજર આપ્યા કે એ ટેકરાની પાછળ ભાષ છુપાએતો છે. એ જ પગે એણે એક તીણી મીસ નાખી. એકાએક જન્મ્યાની રમત આટકી પડી અને ચરતાં હતાં તે બધાં પણ બેમાં થઇ ગયાં. બધાંએ એ ટેકરી તરફ નાક માંડ્યાં અને તુરંત આખું ટોળું નાડું.

અને આ બધું એવી ત્વરાથી થઇ ગયું કે પીટરને એ સામ્યા જોયાં હતાં હાં મુંચાંમાં જાણુ સાંધવાનો સમય જ ન રહ્યો. બેકે પીટરના છવનમાં આ નાશિ-પાસી પહેલવહેલી ન હતી. એવી રીતે તો કેટલાય જે ફેરા નિષ્કળ ગયા પછી માંડ તેને એકાદ સામ્યા દાય

(અત્યંતસંધાન આગળ પાન ૩૫૪એ)

પર્યટન કંઠારનાં પ્રાચીન

કેવળ નામ વાંચીને જ આ લેખનાં પાનાં ઉથલાવી મારશે નહિ...
એમાં વહાણોના મુકા પરિચય કે ઇતિહાસના અળખામણા આંકડા
નથી; પણ...

પ્રાચીન હિન્દને માતળર ઇતિહાસ રચનાર આપણા બખ્તાવર
વહાણવટાની રોમાંચકારી ગૌરવગાથા અને...

એ જ વહાણવટાની આજની ગળગળા બનાવી મૂકે એવી કરુણ
અવદશા, સાણસણતે હૃદયે લખાએલી 'મુકાની'ની રૂંધાં લિભાં કરે
એવી બાનીમાં ચીતરાણ છે....

એ અચૂક વાંચજો, - ધ્યાનપૂર્વક વાંચજો...

અને અભ્યાસની ખેવના હોય તો સાથે આપેલાં ચિત્રો અને તેને
લગતી વિગતો ઝીણવટથી તપાસી જજો.

આ

લેખ સાથે (લુહાં પાનાં ઉપર) કેટલાંક
ચિત્રો આપ્યાં છે. તેમાંના થોડાંક જૈન પુરાતત્ત્વ
શોધનને પરિણામે મળ્યાં છે. એમાંથી પ્રાચીન વહાણો
ધિમે ધણું મળી શકાય એમ છે. તથા નકશાઓ છે તે
આજથી ૧૧૫૨ ૧૦૨ વર્ષ ઉપર ૧૮૩૩ના જૂનમાં
વિશાપતમાં છપાયા હતા. એ નકશાઓ ફાઉ, જમ્બો
અને અતેયો દેખાડે છે. બાકીના ચિત્રો આજના વહાણ-
વટાના પ્રતિનિધિ જેવાં શંખુક, જમની, કોટિયા,
ખતેલા, જૂમ, ટંગી વગેરેનાં આજેહૂં આલેખન છે.

એ ચિત્રો ઉપરથી વહાણોની ત્રણ કેમ ઓળખ-
ખાય, અને તે તે ત્રણની વિશેષતાઓ કદ કદ છે,
એની સમજણરૂપે થોડુંક લખવાનો અસહ કરારો હતો.
એ કરારો કાયમ છે, છતાં એ સમજણ પૂરતુ જ લખ-
વાથી બહુ જ ગંભીર ગેરસમજણ ઉત્પન્ન થાય એમ છે;
એટલે એ નાનકડી સમજૂતીના પ્રવેશક રૂપે આજના
મોટી મોંઘ લખવી પડે છે.

એટલા આકર્ષી માંડીને થોડાની સગરામ સુધ્ધીનો
ખુરફા વાદનોનો વિકાસક્રમ દેખાડનાર દેશી એવો દાવો
કરે કે આ દેશમાં એક કાળે કદાપતી જતિએ જ
વિમાનો જીડતાં હતાં, તો આજનો પરદેશી વૈમાનિક,
જવાબમાં ક્રૂત થોડાની સગરામ જ ચીંધી દેખાડે, એ
સ્વાભાવિક છે.

ઈસુ પૂર્વે ૫૫૫ મીન, બલિ, બવા, મિસર વગેરે
દેશાચરો સાથે દિલ્લો વ્યાપાર દિલ્લો વહાણો કરતાં હતાં,
હટલી જર્મની વગેરે એક બાણુ અને ૬૫૫ અમેરિકા
બીજી બાણુ એમ આજે જાણીએલી સારી પૃથ્વી ઉપર
દિલ્લો વહાણુએટલો કરો વળ્યા હતા, વગેરે વગેરે દાવો
કરનાર, જે આજે દેખાય છે તેવાં, એ કોટિયા, ખતેલા,
જૂમ વગેરે ચિત્રોમાં આપ્યાં છે તેવાં જ, થોડાની સગ-
રામ જેવાં જ વહાણો દેખાડી શકે, તો આજની પૃથ્વી,
એમેન, રેકસ, હમ્પ્ટર, મોરમન્ડી અને કીન મેરીના
ખાખનારો અદ્યારૂપ કરે એમાં નવાઈ નથી.

—અને એ નિરંકરના કઠોર પડ્યા, સારા ચેદિલ્લી
સુતી કઠોરે આજ સૈકાઓ થયાં સંતળાઈ રહ્યા છે!

આ દેશી વહાણો આજે તો ગામડીને ગામે ઓળખાય
છે. દક્ષિણ ઇન્ડિયામાં એને આજે 'કન્ડીકાટ્ટ' કહે છે.
થોડાંક વર્ષ પહેલાં એ 'નેટિર કાટ્ટ' કહેવાતાં.

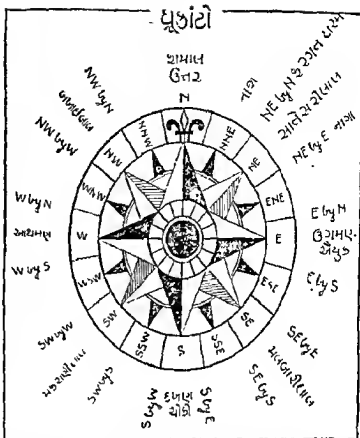
આ વહાણોની દરિયાએડ એટલી તો સંકડાઈ ગઈ
છે કે એમની બોલીમાંથી પણ વિશાળ દરિયાની
ઓળખાણુ લુણાઈ-લુણાઈ-ગઈ છે. કમ્પી અખાત-
માંથી દર ઘોસે ખદાર પડતા કોઈ પણ વહાણને પૃથ્વી
જુઓ કે હોકાના માંદામાં વાપવ્ય દિશને એની જાણ-
માં શું કહે છે? જવાબ મળશે: બખાઈ લાલ—એટલે
કે ખસારો તરફની દિશા. તેમ જ કલિકટની દિશા તે

વહાણો

મગધારી લાલ, જસગ્રાથી પાછાં વળ્યાં
જે દિશામાં મકરાન આવે તે મકરાળી
લાલ. અને અરબી વહાણોમા મકર
કરનાર કે અરબી મગધારતા ભોલ
નાર આ જ નામો બુરીબુરી દિશાને
લગાડશે. જેને કલિકટ વાવખ હોય
તે ખારવા વાવખને મગધારી લાલ
કહેશે વગેરે. પણ મુદ્દાની વાત એ
છે કે એક વાર દક્ષિણ મમુદમા ધૂગના
જે જખતાવાર વહાણુવરીઓ 'દક્ષિણ'
માટે સંધર્ન કોસ ઉપરથી 'ચોપા' ચળદ
વાપરતા હતા તેમના સંનાનોની રીમ
આજે 'જખાઈ'ને 'મલખારી' વચ્ચે
સંકેતક મળે છે !

જુધા પર્ગની સાદસભરી સાગર-
ખેડનો બાકાલખો સાર ખુદ એને
ભેંજે પણ એટલો જ છે: 'લવે નહ !
મંખી'ને મલખાર'ને કાકકોટની કંકક
ખેખું કરી છે ગીંજો. આમ જસગ્રા
હમી જવહ આગ્રો 'હું' અને એ
જખાઈ ઘોસ તો એટલી વસતી થઈ
પડી હતી કે કચ્છમાડનીની જખાઈ-
જખતરમા એક કહેવત હતી પણ માંજે
છે કે 'જખાઈના ખગર જખાઈ બેસા.'

મુંજાઈના પડાવ બંદરમા કે કરાચીની
નેટિવ જેટી પાસેના ઘાસ બંદરમાં
પડેલાં આપણા લૂટ્યા તૂટ્યા સરખા
વહાણુગટાનાં આ ખંડિયેગાં કેાઇ
પુરાતત્ત્વવિદ્દ હજી કેમ નાંદિ પહેંચોઃ હોય ? સાત સાત
દિલ્હીનાં ખંડિયેગી કથાનેબુધાની દે એટલો કરુણતા
આ કહેરે લંડકલંડકમાં બિરદાય છે, અને આ એકેએક
ખુબો, અશોકના ચમ કરતાં વધારે જૂનું હાતિદાસ કહી
સકે એમ છે.

હોસદંતની દિશાએ મટે આપણા વહાણુવટામા આજે વપરાતાં નામો કપલા ચિત્રમાં
આપ્યાં છે. એમાના કેટલાક કચ્છી છે, કેટલાં ગરાબી છે. સાધેના લેખમાં આ સામેના
જ વહેમદમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે આજે તો આપણી દરિયાએક એટલી તો
ચકાઈઈ અઈ છે કે એમની બોલીમાંથી વિરાળ દરિયાની બોજખાણું બુંસાઈ મળે છે,
અને બુરીબુરી બંદરોની દિશા ઉપર જ મોટે ભાગે નામ રાખે છે.

આજના બાધુનિક વહાણુવટીઓ તો દુનિયાભરના મુસાફર હોતાં કેવળ દિશાનાં જ
નામ વાપરે છે, પણ ચાલુ વખતરમા તો કનારદક્ષિણ કેપાને બે પડખે ૧૮૦ અંશ
ગળી કવે પડખે ફેરલા અરો મોરો રાખતો બેલુંજ બોલે છે. આજના ક્ષમાને દિશાનાં
નામ નથી પુરાતત્ત્વ, પણ સુગમીને 'course'-દિશા દેખાડવા અરોના આંકડો જ
ખનારે છે જે અંશને બે 'ડિગ્રી' નથી કહેતા પણ points-પોઇન્ટ્સ કહે છે જાણકા
તરીકે 'Set a course by 15 points East' એમ કહે છે આથી દેશી નામોગાં
જે પ્રાનીય બેઠ રહે છે તે એના નામોગાંથી રહેને નીડળી મળે છે

આપણી દેશી બાજાએમા ખૂબીઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે: ૮૦° (ડિગ્રી)=કાટ-
કાટખૂંડે: ૪૫°=ખણ; ૨૨°=અધખણ; ૧૧°=તીસ; ક્રીડી, અધનીર અથવા ૧ ડિગ્રી.
હવાનીદિશા પણ મગધાર બોલાવે છે: જેમકે સાતેસરી, જતરો, નાસી જતરો વગેરે.

આ વહાણુવટા વિષે ઉપરવટા બાણુનરિયા
તખાસ કરનાર પણ જોશે કે એમાં નાખવાને ખાર
મદીને રૂ. ૩૦૦નો નાદર પગાર મળે છે ! ખારવા-
ઓને ૧૫૦થી ૨૫૦ સુધી મળે છે. ઉપરાંત જુવા-
રનાભોજખાણા જાજરના આરાનું પેટિયું પણ મળે છે !
ખરાતને લાવે માલ ઉપાડની રડીમરોનાં સરતામાં
મરતા નરે પણ ન ખાગી શકે એવો માલ એ વહા-

જોમાં ભરતી થાય છે. 'પ્રીટી ન હૈ' ને કાઢ ન એ દક્ષ' એવાં ખાલીખમ અનેકાં આ વદાણોમાં કાઢ પાર બાપા વેરાગી કે એવાં જ મુશ્કેલ છડિયાં (ઉતાર) પણ સફર કરે છે. ધણિયાનાં વદાણો તો આખર સિત્તાવતી ઝાલુમાં ખરાબન ભરતી ગેગની એ ચાર થોસ ફરી કઢાડે છે; વસીલાદાર વહિયાતો ત્રાગાં પણ નેમ તેમ નળી રહે છે; પણ ન ધણિયાનાં કે નળગાં ધણિયાં વદાણો ઉપર તો નાખવાની ને ખારવાઓની સ્થિતિ દયાજનક હોય છે. વળી આ વદાણોનું સોદ્ધી દક્ષકું એટલે એને સહુ લાડે એવી આજે સામાન્ય સ્થિતિ છે. વદાણુધણીને આટલા સરતા ખજારા પછુ ભારે પડે છે એટલે વદાણુને તેમ જોપડ ને ઘૂડના પછુ સાંસા રહે છે. પરિણામે માત્ર લોગતપ તો નાખવો લીજાય છે. સમારકામના અજાણને લીધે નળગાં વદાણો મોતે બેખડાય અને દક્ષકાં થાપા વામણી કરે તો નાખવો દરાગી લેખાય છે. એવાં વદાણુના યોગ પણ એકબે બપવાદ સિવાય કોઇ હાથ ધરતું નથી!

આ આજનાં કન્ડી કાફ્ટ—ગામડી વદાણો—એ પ્રાચીન વદાણુવટાના કલ્પ નથી, પણ એના પાયા-કેએક બંધિયર છે એ વાત સમજવા પછી જ આવા લાણો વિશે પણ આપણું આજનું અજ્ઞાન એ કેટલું ઊંડાં ભરેલું છે એ સમજશે; એ બંધિયરને પણ મરખાલ ધા કરનાર એ અજ્ઞાન જ છે એ સમજશે; સાથે સાથે એ માનવર ઇનિદાસ રચનાર જગજગત વદાણુવટું ભૂતકાળના દરિયાઓમાં શા માટે ગરક થઈ ગયું એનું કારણ પણ સમજશે. આપણા ખુરશી સમાજમાં વદાણુવટા વિશેનું અજ્ઞાન કોણુ જાણે કેટલું યે પ્રાચીન હશે. પાતંજલ્ય મદાભાષ્યમાં વિશેષણી ક સમજાવવા માટે 'અટ્ટહસમુદક' એવો પ્રયોગ ઉદાહરણ રૂપે આપ્યો છે. એ મદદિ ભાષ્યકારે તો એ વિશેષણુ આણેરિયક (અયોધ્યાવાસી)ને લાચ પાડ્યું છે. આજે એ વિશેષણુ કંઠારે વસતી ધણીખરી પ્રગતે પછુ લાચ પડે છે એ આપણી અધોગતિની

અવધિ દેખાડે છે. ખુરશી બેઠાંનીના શોખ આપણને લગાડનારી આજની સંસ્કૃતિએ આ કંઠારે વસતી પ્રગતિઓમાંથી પણ દરિયાઈ ખગીર એસાની રીધું છે. પચ્ચમ કંઠારે થી. થી. અં-ડ રી આછની રેલવે છે; પૂરવ કંઠારે બંગાલ નાગપુર અને એમ. એસ. એમ. છે અને એ દબાર કોસની ધીખની કંઠાર ઉગરાં અંદરની કરીણુ કનકના થાપાઉપર આ રેલવેઓ આજે દોડે છે. એ અંદરનો નાશ થનાં એ અંદરને ધીખનાં રાખનાર વદાણુવટાના નાશ થયો, અને એ વદાણુવટા બેળું જ સાવરખચાઓનું નાખખોદ નીકળી ગયું. જે અંદર આજે પરદેશી અને એ સાથે અરસપરસની આપાત નિકામ માટે તરનાં રહ્યાં છે તે અંદરે વચ્ચે પણ મોટે ભાગે પરદેશી વદાણુવટું ચાલે છે. એમાં લાખો દિંદીઓ ખજારાની જની ચડે છે, પણ રડીમર ઉપરના એ ખજારાઓને સાગરવંશી કહેવા એ તો એશિયનમાં મુસાફરી કરનારને ગરવંશી કહેવા બરાબર છે!

પણ જ્યાં રક્ષાંબડાં ગામડી વદાણુ ચાલે છે ત્યાં દણુ સાગરવંશ દેખાય છે. એ નાખવાઓની મેલી-ધેલી ચીથરેલાઈ બંડી નીચે સાગરના અગ્રોભ ખગીરે ઉજળતા હોવાં ધડકે છે એમાં શક નથી. આવાં તૂટયાં-ફૂટયાં વદાણુમાં, જરૂર પડ્યે ગમે તેવા દરિયાને પણ જરદારત કરી શકે એટલી તાકાદ આજે પણ મે.જી. છે. એમને મધદરિયે મળતી અનેક આશ્રેયાન રડીમ-રોનાં તુતક ઉપરથી એમના ઉપર કિમતી દૂરળીનો મંડાય છે. એ દૂરળીન માંડનાર પરદેશી કપતાનો આ નાચીંચ જેવા લાગના ધંધા સાથીઓ ઉપર આક્રીંચ હોય છે. આ જવાદર નાખવાઓ માટેની પ્રશસ્તિ આ તમારા 'ચુકાની'એ અનેક તુતક ઉપરથી, અનેક પરદેશી કેંપ્ટોને મોંએ અનેકવાર માંલગી છે.

તક મળતાં આ નાખવાઓનું ખગીર દેખાઈ આવે છે. નાનાં વદાણુ હોય કે મોટાં, સાજાં વદાણુ હોય કે ગિસમાર, રડીમર હોય કે પવનના ઘોડા એનો એમને કશો દિસાજ જ નથી. દરિયાનો સાગનો કરવાની તાકાત એ તો નાખવાના જિગરમાં હોય છે, વદાણુમાં નહિ! જે બેપાંચ ફૂટી નાખવાઓ આજે પણ પચ્ચમ પંથકમાં મિસ્ટીન પડ્યા છે તેમાં એ જિગર દણુથે સાળું પડ્યું છે! એ તણુખાગાં ફૂંક બેગી પ્રયંચ જ્યોતિ. ભડકી હોઠે એમ છે. પણ એ ફૂંક ક્યાં!

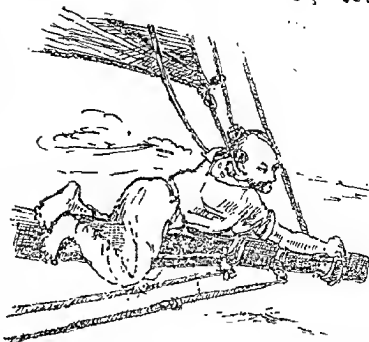
૧ આંગેલાં, ખાલી અને કાઢ 'ચાલ લાઈ' એમ ન કહે એવાં
૨ ખજારા=વોયજ (Voyage), ખજારાઓ (Crew)ના ખજાર
વહેરનું ખરચ પત્રક (Portage Bill).
૩ ઘૂડ=બે પાંડિયાની વચ્ચેની સાંધામાં લાથો, કામર વહેર
કસળીને પૂરતી તે;—ફ્રીકિંગ Caulking.

આને પણ જ્યાં ગાગડી વહાણો ચાલે છે ત્યાંના આવા નાખવાઓમાં હજી પણ સાગરવંશ દેખાય છે એમની મેશી-વેલો ચીંથરેલાં બંદી નીચે સાગરના અગાસ ખમીરે ઊછળતાં હોવાં થડકે છે. વાંચે સામિના પાનાના ઊંઘાએ ધરેશાઈ

ચી દલુ તાજી જ વાન છે. કચ્છની બૂખી કાઠીના કોષ લખા-ધપતિ શેઠિયાઓને વદાએ લવાન નાખવો ચડતો. શેઠિયાઓનાં વદાણું જંગળાર મુખ્યાસા સુધી ખેડ કરતાં. લવાનની ઉમર કાચી હતી, પણ એ દરિયાલાકને પારણું જન્મ્યો'તો. દેશદેશાચરનો એ જોગી હતો.

છત્વી ૧૯૨૫ની સાલ હતી. સુરેષનો ચદાલારન જંગ જોશતો ચતો જતો હતો એ વખતે લવાનનો કેટિયો સીસલ(Seychelles)માં સકળાઇ રહ્યો હતો. લગાઇના હંગામે દરિયા જેખાગી જની ગયા હતા. સીસલમાં જે થોડા જોરા દરિયાઇ અફસરો હતા તે જાણ એક વાળીજે કામે ચડવા માંડ્યા હતા. સીસલના સરકારી જહાઝોના કાગોદા જોરાઓ ફ્રેજ આરમારીયા જોડાયા, એ ટાણુઓના વહીવટમાં ખમેલ પડવા ચાંડી હતી. ખાસ તો ફ્રેજ અસજાખ પૂરવ આફ્રિકામાં પહોંચાડવાનો હતો; દખલ આફ્રિકામાં પહોંચાડવાનો હતો—ત્યાંથી કિલ્લેબંધી માટે, તરી બદાખરત માટે, ગીસતના મેકાણું સરંજત માટે, હમ્બરે જણુસ સીસલ ત્રાવવાની હતી. અને એ મદાસાગરના ઘોસ માટેનું જે ખાસ જહાજ તે અફસર ગિતાનું જની ગયું હતું.

સીસલની સરકાર મુંઝાઇ અનેલાયાર જની હારે જાણમાં પડેલાં સદનાં જહાજોને રોકવા માંડ્યા. એમાં આરંગ દતા, સોગાફી દતા, જમનિયા દતા, ધરાતી દતા અને એ પચ્છમધરાનો નાખવો લવાન પણ દતો. લવાનને દલુ મૂછો ફૂટવા માંડી હતી. સરકારી અફસરે ગધાં વદાણો જાંધી લીધાં. એક સવારે સવાનનું વદાણું જાંધવા ઍંગ્લિફેટરીનો અફસર લવાનને કેટિયે ચડ્યો. એના કોલ, ચીડી ઘોસ વગેરે જોવાં. એનાં જન્તર-વન્તર જોવાં. સાથે સાથે જોડી અખધળી વચ્ચે એ નાખવા પાસે એણે ગોરીના કોલ જોવા, ઘાઉનની

આદાનાક જેલ, આઝીમુથનાં કોષ્ટક જોવાં, ઍંગ્લિફેટરીના ચાર્ટ જોવા અને એ અફસર ગિતારમાં પડ્યો.

એથે દહાડે તો લવાન નાખવો સરકારી સ્ટીમરના તુતકે સોલેકગાએ કપતાન ગીમ્યાયો! 'લગાઇ ચાલે લાં સુધી' એને જોડાં ઍન્કાફેટરી મારેટર્સ ટિકેટ કપતાનની 'નવી' ચગા, કંપ્ટન લવાન હરેટ આફ્રિકા ગયો, સાઉથ આફ્રિકા ગયો, સીંગાપોર ગયો, રંગૂન ગયો, પણ લગાઇ પૂરી થતાં ફરી પાછો લવાન નાખવો જની ગયો! જોરાની ગરજ સરી રહી પછી કાળો તે તો કાળો જ! લગાઇ પછીનાં જેએક વર્ષે લવાને કેટિયો ખેર્યો. ડર્બનમાં રંગૂનના ઍખા એકમે જેપ ઉતાયાં. પછી તો એ કેટિયો ખેકાર પડ્યો. લવાન પણ ઘેર બેઠો. આ અસરમાં લવાનને ફરી સ્ટીમરનું તુતક સાંભળ્યું. એ તમારા આ 'સુકાની'ને શોધતો આવ્યો. 'સુકાની'એ એને છ મહિના ઘેર રાખ્યો. લવાન અંજેજ શીખ્યો; વાવરેલ વાચરની પરીક્ષા પસાર કરી; એથા અફસરની નોકરી પણ જોગાઇ; પણ કોષ અનિવાર્ય સંજોગે એણે એ ન રવીકારી. ફરી એણે કેટિયાનું મુખાણું ધણું.

છત્વી ૧૯૨૫માં, થોડાક દહાડાની ગેરદાનરી પછી 'સુકાની'એક વાર ઘેર આવ્યો. ઘરમાં જંગળારની નાખચીન સાદહીઓ પડી હતી. મૌખ્યાસાથી આડમાયે પાછા ફરના લવાન નાખવો જતે આવી આ અનોલી બેટ મૂકી ગયો હતો. એ બેટ ચાટે ઉપકાર દહોરવા 'સુકાની'એ લવાન ઉપર કાગળ લખ્યો. જવાગમાં

પૂર્વમાં છેક (મેક્સિકો-ચીલી)થી માંડી પશ્ચિમમાં ડેરો (મિસર) સુધી આર્ય સંસ્કૃતિને પ્રસારવનાર જખરદસ્ત શક્તિ તે પ્રાચીન હિંદી વહાણવદ્, એની આજની અવદશાનું આલેખન આ પાનાંઓ ઉપર ઉતાર્યું છે.

મોટા ખજાર આવ્યા. મોઝાસાથી પાછા ફરનાં, ઘરના પાણીમાં, ઉજરનો સીમમાં, કોઇ દાકક્યા ધડા ઉપર, બપાળ, કોટિયા મોત, લાસ ગયો દત્તો! લાંગેલા કોટિયા ઉપરથી દરેકે દરેક પારવાને ડાબનો ઉતારી લવાન નાખવો છેવટ સુધી ફરજ અદા કરતો હોયો—અને સાગરના ખાંડા જેવા પોતાના પાદનમાં એણે સમદર સમાધ લીધી. 'રતે જાર જાલ્યા દસે. પૌરોટણ મૂકીને થોડોક આગર થયો ત્યાં ધરિયાલામે પૌંદમા સમાવી લીધો' એના ડોસાએ 'સુકાની'ને રૂગરમાં કહ્યું. જગ આખાની, પ્રાચીન કે અર્વાચીન કોઇ પણ સાગરશ્રી મગર મદાગ્રમમાં લવાન પુણ્યસ્થાક જમી રહેને!

અને આ રડયાંખડયાં 'ગામડી' વદાણોમાં, આ ખજુર ને સાગવાન, સીમેન્ટ ને મુણખાટ ભરતા 'કન્ક્રી કાક્ટ'માં દણુ પે અનેક લવાનો ડાબે છે. ... છતાં આ પ્રશરિત દાસ તો નિપાપાજલિ જેવી જ છે.

ફરીવાર કહેવું જોઇએ છે કે આ લેખ માથે આપેલાં આજના વદાણોના ચિત્રાને, આજણી દગ્ગરો વર્ષની પ્રાચીન વદાણુખાંધણીના નિષ્કર્ષ રૂપે કોઇ સમજશે તો તો ગંભીર ગેરસમજણ જ કરશે જેની ખેડથી ભારત-વર્ષ એક વેળા સારી દુનિયાની મંરકૃતિનું કેન્દ્ર જન્યું હતું, જેની ખેડથી એ આર્યાવર્તના આચારવિચારમિસર, યુનાન, રૂમ અને તેની પે ઉપરના પરના તે કાળે જંગલી જેવા મુલકોમાં પ્રચાર પામતા થયા, જેની ખેડથી આર્યાવર્તના ચક્રવર્તિ શક્તિઓ ખણખણાટ કેઃ આજનાં દખણ અમેરિકા સુધી અનેકવાર પહે ચી દ્રશ્યો, તે વદાણુવદ્ ભારે માનજર હોયું જોઇએ જોમાં રક નથી. પણ એ માનજર હતુ તેના પુરાવા મંગાવ છે. દિકુ-સ્તાનના આજના ટીકાકારો પછે છે: એવા માનજર વદાણુપટાના પરિણામે વિકસે જોયાં માતજર વદાણો ક્યા છે? એવું વદાણુવદ્ ખેડનાર દરિયાઇ પ્રમનો વંશ ક્યાં છે? આ ખે પ્રશ્નના જવાબ આપવા મુશ્કેલ

છે, કારણ એ જવાબ માટે જોઇના પુરાવાઓનો અનેક સંજોગો વડે નાશ થયો છે.

અને જોમના દાથે એ પુરાવાઓનો નાશ થયો છે નેઓ જ દવે એ એ સંવાલ જોડથી પૂછવા કરે છે!

આ રજા થોડાક નમૂના. પ્રશ્ન પૂછનાર સરકારી કમિશન છે: જવાબ દેનાર પરદેશી અમલદારો, વેપારીઓ અને વદાણુપટીઓ છે:

(૧)^૧

પ્રશ્ન: તમારી દંપતીમાં દિંદી કમાનો રાખે છે?

ઉત્તર: કોઇપણ રીમરના કમાન મારેની કાયકાત સાથેનો દિંદી આજ સુધી મેં કાંબળ્યો નથી.

પ્રશ્ન: ૧૮૯૮માં નેમાપટમથી પીનાંગ પચ્ચેનાં વદાણોમાં દિંદી કમાનો ચડના એનું શું?

ઉત્તર: એ મને ખજાર નથી.

(૨)^૨

ઉત્તર: છેલ્લાં ૫૦-૬૦ વર્ષ તરફ જોનાં, હું સદરા-ધાત વજર કદી શુંકું છુંકે, દગ્ગરો દિંદી જવાનો ક્ષિટન, અમેરિકા કે જીનત દેશોમાં, કોઇ ને કોઇ ગિસિષ્ટ ઉદ્દેશ થયા દશે; પછી કોઇ કાયદો ભણવા, કોઇ કોંકર જનવા, કોઇ વિજ્ઞાન શીખવા;—

—મને લાગે છે કે તે દિંદી જવાનોમા દરિયો જે-ડ્યાની તમજા હોત તો આ દગ્ગરો વિધાર્થીઓમાંથી કોઇકે તો દરિયાઇ તાલોગ માટે પ્રયાગ કર્યો જ હોત. ૩ પણ એવો એકે સંગઠાયો નથી.

પ્રશ્ન: તમને નથી લાગતું કે અંગ્રેજ વદાણુપટીઓ જે દાનનથી દિકુસ્તાનમાં કામ કરે છે તેને લખને જ દિદમાંથી દરિયાઇ ખેડ માટેનું ખમીર અડત થયું છે?

ઉત્તર: નાદિ, હું એ નથી માનતો; એવું ખમીર દિદમાં કોઇપણ કાળે હોય એ જ હું તો નથી માનતો!!

૧ ઇડિયન મકેન્ડાઈલ મરીન કમિટી જુલાની-૧ નું ૩૧૧

૨ એ જ-પાનું ૩૧૩

૩ દરિયાઇ વાહીગનાં જહાજ કાન્ને, વર્ટર, પાંચજન દિનીઓને જહુ મુરેડીએ પણ લેતાં નથી એ વાત એ સોનો જણાવે?

* 'કુમાર'ના ૧૦૦મા અંકમાં આવેલી 'સુમાની'ની વાર્તા 'હડકી વારી' આઈ'માં વર્ણવેલી જગ્યાઓ આ પદ.

રૂઢમાળ પાસે લિલા રહી પ્રાચીન ગૌરવ માટે એ આંસુ સારનારાં દેશદ્રવી હૃદયો તો આપણે જાણીએ છીએ. સ્વાધ્યાચીન સંસ્કૃતિના ખડકે તારાજ થએલા આ સ્વાયર-અવશેષો તો આંસુ પણ સૂકવી નાળે એવા છે.

હાર પછી મુંબઈને કાંઠે ખારવાઈ તાલીમ માટે 'કંકરિન' જન્મ્યું. આજે યોગા નેષ્ટોએ તે કરતાં ત્રણગણા ઉમેદવારો દર વર્ષે નામ ગોંધાવે છે. પરદેશી રીકારોની પ્રામાણિકતા વિશે એ તાલીમખાનું રચિત અભિપ્રાય જેવું છે.

પરંતુ એ તાલીમ-જલ્દાજમાં પણ એક ખામી છે, જે ખામી આ દલભાગી દેશમાં દરેકે દરેક તાલીમખાનામાં નજરે ચડે છે. એ જલ્દાજમાં તાલીમ મેળવી શકાય તે પહેલાં દરેક ઉમેદવારે અંગ્રેજીનો સારો અભ્યાસ દેખાડવો પડે છે; એટલે જે સાગરવંશી ખારવાઓ છે તેઓ એ તાલીમથી વંચિન જ રહે છે.

સાગરને કેમ પણ દિંદી ભાષા નદિ આવડતી હોય—આરણી સમુદ્ર, દિંદી મહાસાગર, અંબસા સાગર બધા જ દરિયા અંગ્રેજી જ સમજતા દરો—એવી કંઈક માન્યતા દિંદી સરકારની હોય એમ લાગે છે!

આ તો વદાણુખેડુઓની આજની વાત યદ્ય. વદાણુખી જાત વિશેની ગોંધમાં વદાણુખેડુની વાત પણ આવશે; એટલે ઉપરનો ભાગ વિવચાન્તર લાગે તો એ એ અસંગત નથી એ સહેજે સમજશે.

દવે વદાણુખી વાત. ખુદ દિંદુરતાનનો પ્રામાણિક અને પ્રમાણ્યૂત ઇતિહાસ દબુ લખાવો નથી એટલે બીજા રવતંત્ર દેશોના ઇતિહાસમાં દિંદી વદાણુખી વિશે જે ભાંગીતૂટી દટાકત દબુ સુધી મળી છે તે પર જ આધાર રાખીએ તો પણ એટલું તો પુરવાર કરી શકાય છે કે દિંદમા એક કાળે જગદહરત વદાણુખી બંધાનાં દત્તાં અને એ વદાણુખી દુનિયા સારીમાં ઘૂમી વળનાં દત્તાં. દિંદની વસ્તુઓ દુનિયાભરનાં જગતમાં એ વદાણુખી દ્વારા પહોંચતી હતી અને આખી દુનિયાની વસ્તુગત આ દેશમાં નજરે પડતી હતી.

આ કથન માટે બુદ્ધિની વેદકથા કે અવેશનક ઉપર જ આધાર રાખવો પડે એમ નથી. દિંદી સંસ્કૃતિ પરજનમાં મિસર અને પૂર્વમાં મેક્સિકો—ચીલી સુધી પથરાયેલી હતી, એ દેશોનાં ધર્મ, રીતજાત, સાંદલ, ફનકથા, રાજ્યવહીવટ, શાસ્ત્રીય મંત્રવ્યો સુદાં પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિના પડછાયા જેવાં જ હતા એ દરેક

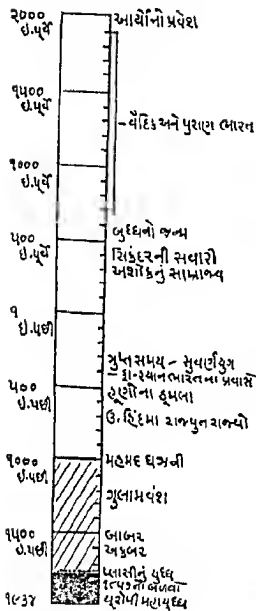
પ્રામાણિક તવારીખનવેશ કબ્જ કરે છે. દબાણ પાસિ-દિકના ટાપુઓમાંના દ્રવિડ ભાષા, દ્રવિડ સંપ્રદાય, દ્રવિડ રીતરિવાજો એ બધાં આજે પણ દિંદની પૂર્વ કંઠાર સાથે સામ્ય દેખાડી રહ્યાં છે, મેક્સિકોશિયા, મેક્સિકો-નૌશિયા, પોલિનેશિયા ગમેરે દેશભાગમાં અથર્વવેદની ક્રિયાક્રિયાઓની પ્રતિજ્ઞા આજે પણ દેખાય છે. કિલિયાપન્સની જલ્દાસી (Aoboriginal) પ્રજાઓના રીતરિવાજ આજે પણ કિલિયાના પૂર્વેની પ્રજાની દેખાડે છે,—એમની ભાષા પણ કુરંગીભાષા ન મૂલ રૂપે સૂચવે છે.

આજે સુધરેલા દેશોમાં એક નવી કહેવત ચાલે છે: 'Transport is Civilisation'. સંસ્કૃતિ એટલે વહન, સંસ્કૃતિ એટલે રસ્તાઓ, સંસ્કૃતિ એટલે દેશદેશોને જોડતી રેલવેઓ, સંસ્કૃતિ એટલે દરિયાપારના બંદરોને સાકળી લેતી પાણીપંથાર, સંસ્કૃતિ એટલે વદાણુખડું.

પૈરથી કેરો સુધીમાં પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિને પ્રસરવાના જગદહરત શક્તિ તે પ્રાચીન દિંદી વદાણુખડું. એ ખેડનાર વદાણુખી પણ જગદા જ દરો એમાં શક ન જ હોય.

આ ઉપરાંત અન્ય પુરાવાઓ જોઈએ. ઇશુ પૂર્વે અને તે પછીના તામ્ર સેકાઓમાં દિંદી વદાણુખેડુઓ ટચુન, ઝાંચ (આજના જર્મની)ની કંઠારે દેખાયાં દત્તાં. કેટલીક દટાકતો એવી પણ મળે છે જે ઉપરથી લાગે છે કે ક્ષીરસાગર (White Sea, Arctic ocean)માં દિંદી વદાણુખી દેખાતાં દત્તાં.

ઇશુ પછીની પહેલી દસ સદીમાં તો ભારતવર્ષમાં સાદસ ચડતું જ રહ્યું હતું. તે કાળે વદાણુખડું પણ જગદા હતું ત્યારપછી શરૂ થએલી અધ્યાગનિને મધ્યાહ્ને એટલે ઇશુની ૧૬મી પછી સદીઓમાં પણ દિંદી વદાણુખી કેટલાં જગતવાર દરો તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. જોકે આ અરસામાં તો દિંદી વદાણુખડું મસખારથી સિંધ સુધીમાં સંક્રાંતિમાં આંક્યું હતું; છતાં નીચે આપેલી દૃષ્ટી દટાકતો વિચારવા જેવી છે.

MARGARET READ - 11114421.

હિંદના ઇતિહાસના યુગો

આપણું આજનું દત્તિદાસનું શિક્ષણ દિવસોના મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તિય દ્વંદ્વગતના સમય તથા તે વેળા પ્રસરી શકે તે સંસ્કૃતિ વિશેના એ ખ્યાલ આપે છે તેને મુકાબલે હિંદુસ્તાનમાં હિંદુ રાજવંશોમાં કેટલા લોકો સમય મુધી કેટલી જગો પંક્તિની સંસ્કૃતિ પ્રસરી રહી હતી તેનો સમગ્ર ખ્યાલ મળતો નથી. હવેનો નક્કો એ પ્રશ્ને રાજ્યકાળના વર્ષોના ગણા જતવે છે. ખાસતીના યુદ્ધથી તે આજ મુખીનો સમય આપણી સંસ્કૃતિના દત્તિદાસમાં રામરમે ભાગે છે; એટલે આપણી સંસ્કૃતિના એક ક્ષણના સમયમાં ખ્રિસ્તિ અગત સાડાગણ ગિનિટ એટલે દિરસો ધરાવે છે; અને મુસલમાની અગત પાંચસો દિરસો એટલે બાર ગિનિટ એટલે સમય ધરાવે છે.

2015-2016

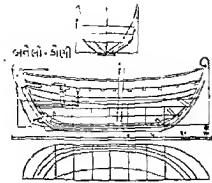
सुखं विनाशयत

742:21

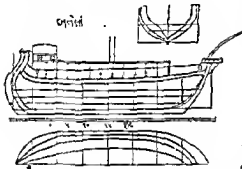
દેશી ૧૬૧૧માં એક અંગ્રેજ કપ્તાને એક દિલ્હી
વહાણ માથું. એની લંબાઈ ૧૫૩ ફીટ હતી, પહોળાઈ
૪૨ ફીટ હતી, ઊંડાઈ ૩૧ ફીટ હતી. ‘આફને ચક્રવર્તી’
કહે છે કે એ વખતે સારંગકંપર (નગરદાશી જેટ
સંખ્યાદાર સુધી)માં ૪૦,૦૦૦ સાળીસ હમ્બર નાનાંમોટા
જહાઝો તૈયાર મળતાં. યુજાવના સુવતનો સામગ્રી
ઉપરાંત કહેવાના. અમીર અલખદરેનો ખિતાબ એ
એમનો સૌથી મગરૂર ખિતાબ હતો. એ કાને કાઢ
કાઢ શાવ સોદાગર પાસે ૪૦ જેટલાં વહાણો હતાં
જે દરેક વહાણની કીમત ૧૫૦૦૦ સુવર્ણમુદ્રા જેટલી
અંકાતી. એક જ વેપારી પાસે ૭ લાખ સુવર્ણમુદ્રાની
કીમતની સોદાગરી આરમરી હોય એ જાણે દોકદેવર
અને મોગન કરતાં પણ મોટો ગણી શકાય. તે કાળની
૧૫૦૦૦ સુવર્ણમુદ્રા તે આજે દસ લાખ પાઉંડ જેટલી
લેવાય એમ નાણાંશાસ્ત્રીઓ કબૂલ કરશે; તે એક
જ વેપારી, જો ફક્ત પોતાનો માલ આપાત નિકાસ
કરવા માટે સાફ કરોડ રૂપિયાનાં તે વહાણો ‘રાખે’
તો એની માસદારી કેટલા કરોડની? નિકાસો કોન્ટ્રી
નામનો મુસાફર કહે છે કે આવા ‘હાપન ઉપર ભેરી’
ખાનવાના તે કેટલા જ વેપારી તે કાળે દિલ્હમાં હતા!
અને તે વળી બંદરે બંદરે હતા! અને ૨૦૦૦ કોસની
જા કંદારે એવાં અગચ્છિન બંદરો હતાં! એક આરખ
મુસાફર અબ્દુલ રજાક પંદરમી સદીમાં દિલ્હ જાએ
અને જોયું કે ‘વિજયનગરના રામનો તાબે જ ૩૦૦
બંદરો ધીખતાં હતાં. જેમાંના દરેકનો મુકાબલો (તે
કાળે માત્ર ૪૨ કહેવાના) કલિકટ સાથે થઈ શકે!’

પણ એ સોનાની દારકા ક્યાં ગઇ? આજનાં
કોટિયા, બૂમ, ઘૂંડ, દંગી જુઓ—અને ચા પ્રચના
ઉત્તર રૂપે પથર.૪ રહેતી કૂર નિરાશા સમજ શકાશે!
લાંચને મોજે મોજે સેકાઓ થયાં, લીરના પાળિયા
જોળાય છે. એ બૂખી કંદારે દરે દિશથી વીંચતા
વાવડા બેળા દાણ મરસિયા ધ્રુસકે છે. જેના કાનોમાં
પરદેશી તવારીખનું સીંધું નથી ડોળાયું તેનાં હૈયાં દણ
પણ એ સાંભળીને કંપી જાે છે. એ કંદારો ચાપતા
વિચાપતા જમડીને વર્ધમાન ર થયા, છત્રપતિ મદારાગ-

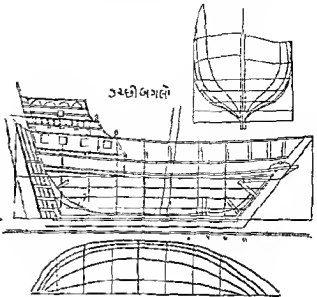
૧ એ સમયે કુપરથી પ્રમોગિસ શાળા બાળો છે; શુભો એ
શાળા, અમુખર્સ ગાઉડે દુ કેવીય બેનડ કેમકે
૨ મુલકચ બદેસેગી, પાઠગથી હાલારન: વર્ધમાનશા, ચીન

અનેલો-એલી

અનેલો

૩૨છીઅગલો

આજથી ૧૦૨ વર્ષ ૬૫૨, ઇસ ૧૬૩૩ના જૂન માસમાં ફ્રાંસ સોસાયટી ઓફ આવર્સેટની એક સભામાં સર જોને માલ્ટ્રે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો. તે સાથે કચ્છી જમણા, ધાત્ર અને જાતેસાની ખાંધણીના નકશાઓ

તેવાર ફરેલા થો આ ઉપર આપ્યા છે. એ ઉપરથી આપણે જૂની વહાણખાંધણીનો ખ્યાલ આવશે તે કાળે આ નકશાઓ ઉપર ઇન્ડિયા મેન વહાણ માટે નમૂના રૂપે લેવાયા હતા.

એવો મચક ન આપનાર સંતીક વહાણુવડીઓ ગયા; પચાસ વાંસના ભારા વચ્ચે જાધેસા જાડા એરિયાં સાંજોધાને ખાંડાના એક જ ઝાટકે કાળી નાખનાર સિંધુરાજ શંખ પછુ ગયા. જાઓ દગર નાખવાઓની તરી ગીસન લાઇ રાત્રુઓને રંજાડનાર રાત્ર નાચક ગયા. વારકો દ ગાગાને દોઆખની જૂશરથી રં જામેડિનના બંદર સુધી પહોંચાડી જતાર કાનજ માલમ ગયા, અને એવા તો અસંખ્ય મદાવિનાં નતોનિશાન પછુ ગયા !

—અને એના વંશજો આજે પડાવળંદર અને ધાસ-અંદર ઉપર ચોંથરેલાક રિયતિમાં ભટકી રહ્યા છે. એમને અંજેજી નથી આવડતું એટલે એઓ અને એમનાં છોકરાંઓ ઇન્ડિયન મર્કેટ-ટાઇમ મરીન ટ્રેનિંગ સિપનાં જહાઝોટોડાનામે ઓળખાતા ડ્રીની માટે પછુ નાલાયક ફરી પડે છે !

આજથી સાચી નોંધ પછી દબે વહાણોની ટૂંકા સમ-જૂની જુદીજુદી ખેડો લઇને, જુદાજુદા ખેડો લઇને, જુદીજુદી પંથારને લઇને અને જુદીજુદી ભરતીને લઇને તેમજ જુદીજુદી ખાંધણીને લઇને વહાણોના જુદાજુદા પ્રકાર જન્મા હોય છે. પચ્ચમ કંકાર ઉપર ફરનાં વહાણોનાં નામ મોટે ભાગે અરબી લાખામાંથી બીનરેશાં દેખાય છે. છેદાકેટલાક સેકાઓ થયા અરબી પાણીમાં જ આ વહાણોના ઘેસ હોવાથી તેમજ અરબી ધંધા-સાચીઓના સંગથી, અને તેરમી સદી પછી અરબી અને ફારસી રાજસાપા જેવી ચઇ હોવાથી ખાસ કરી સિંધ, કચ્છ, ગુજરાત અને કેટલેક ભાગે મજાગારના વહાણાટામાં અરબી લાખા જ દેખાય છે.

સાથેસાથે એ પછુ કહેવું જોઇએ કે આરબોને પછુ પહેલો વહાણુવડું સ્ત્રીજવનાર આર્ષાવર્ત જ હોવાથી એ અરબી મનાતા રાખેલોનાં મૂળ સંસ્કૃત સુધી પહોંચે છે. આ કંઇ રાખદસાસ વિધેનો નિબંધ નથી, એટલે અરી આ મુદ્દા ઉપર વિસ્તાર કરવો છજ નથી. એક-બે ઉદાહરણ જ ગમ્મ થશે:

બોન, સંસ્કૃત; વર્ગસાવર્ણથી બોન; ઉચ્ચારવૈયમ્ય-થી મોટ; લાખવર્ણનાથે, મોટિસા, મોર્ચીગીઝ; અપભ્રંશ,

સાથે માતળર વેપાર જોડતા. જગદ્ગુપ્તએ ખાંડોતું જિવદ સાચી ચાર લાખ માણુકને મૂવાંબંધ મહીના સુધી જમાવ્યા. ૧ જેના સગા મકના નાચક ઉકે 'સુકાકિયા જાણુ'ને દબે 'કુમાર'ના લાચકો જોગખવા થયા છે.

૨ Cape of Good Hope.

મહિયરની વિદાય

ચિત્રકાર • મલ્લિકાર્જુન ત્રિવેદી—ગજરાલ કલાસેય ચિત્રશાળા

(મૂળ રંગચિત્ર શ્રી એમ સી. સેનગપ્પાના સંપાદનમાં)

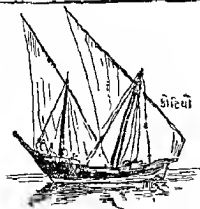

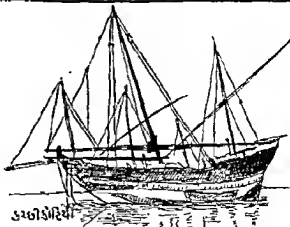
ભેડાધાટે નર્મદાનાં નીર

દેવેશ નશીનચાંદ નવાપાડા

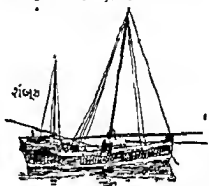
કોટિયા

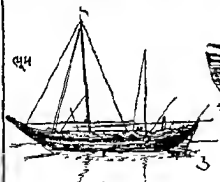
ડાકી કોટિયા

અરજી વલાહ ધાઈ

રાંજ

લોહ

જાગલો

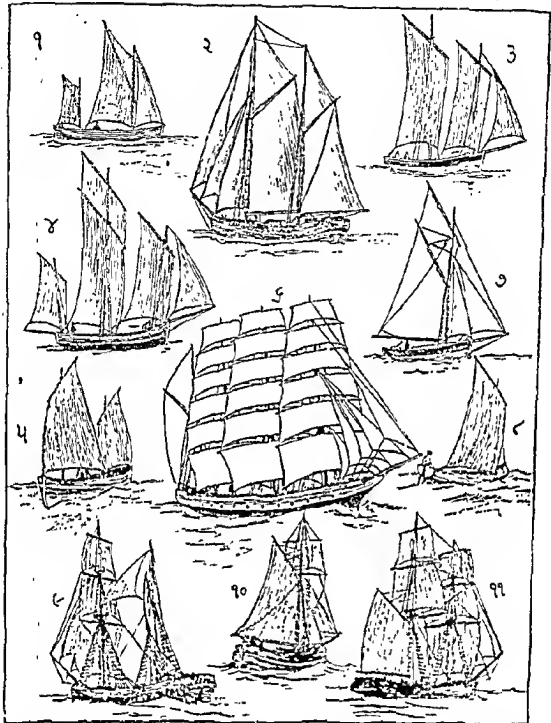
દંગી

બીલો

પચ્ચમ દેકાદનાં આજનાં વહાણો

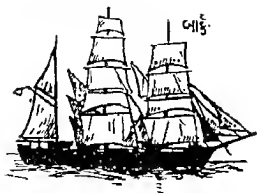
મુંબાઈના પદાવ બંદરમાં કે કરાચીની નેટિવ ગેટી પાસેના ધાસ બંદરમાં પડેલાં, કાઠી કાંકે—ગામડી વહાણો—ને નામે ઓળખાતાં

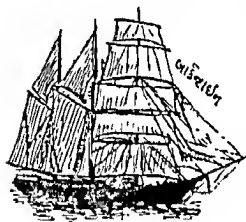
આપણા આજનાં આ વહાણો એ આપણા સમૃદ્ધ પુરાતન વહાણવંશના ફક્ત નથી; પણ એનાં જાવાદખેટ ખંડિયેર છે. આપણા ભૂરાધારના સરખા વહાણવંશનાં એ ખંડિયેરોમાં સાતસાદ દિલીનાં ખંડિયેરોની ક્યારે ગુલામી દે મોરલી કાળનાં દમરાય છે; એને એકેજો બુનો અણીકના રવમ કરતાં જે વધારે ન્હોતો હતિદાસ હતી તો એમ છે.

(૩૫૨) યુરોપી ભંધિલીનાં વિવિધ વહાણો

- (૧) ન્દેલી; (૨) મુનર-ન્યારે; (૩) મોસ આલ્ફ્રેડ બોટ; (૪) નૅમન 'વેન્ડો મોર્ડે' (૫) લગ સિંગ મૅચ દેસિમ બોટ; (૬) કુલ સિંગ સિપ-મારખૂને વરમાણ વધવાતી આનાલપણુ મહાલ-એન મિ રેડની દુનસે મહાલમંત્રણો રામ કંદે છે; (૭) રેન્ગ માર; (૮) કોત વેલી; (૯) ત્રિવેન્ગલિન; (૧૦) રેડ્ડ સિંગ વિમી-બોટ; (૧૧) વિગ

આજની શાસીય આપમાં મ્હોંએ તો 'શીપાજ રાસમાં'નાં ચિત્રોવાળાં વદાણો, કપર બતવેલી પશિમી દળની 'બાર્ક' (barque) જેવાં છે. Sea Lore નામના પુસ્તકમાં મિ. સ્ટેન્લી રૉજર્સ એ બાર્કને રાખીને કૃપમા આપે છે અને બા-કેન્ડાકને કુંવરીની. (જુઓ નીચેનું ચિત્ર). આ કૃપના પ્રમાણે શીપાજ રાસના વદાણો સારસણી જેવા છે.

જૂની બાંધણી

જૂની પહોળાઈ
ઈ. ૧૮૫૦ પહેલાં

નિલધરની લોખાઈબને લલાઈ
ઈ. ૧૮૫૦ પહેલાં

એનો ભગવ

નિલધરની બાંધણીમાં પહેલો ફોટો દર્શાવે છે. ૧૮૫૦ પહેલાંના અને પછીના વચ્ચે

વાવે ધોસ નથી કરતું. પણ પહેલેથી વાવેલો જુદો સદે છે. જૂમળી જાનનું જ છૂક હોય છે.

સંચૂક અને જમની

શુદ્ધ પરદેશી છે. એમાત્રી કાંઈનું સંચૂક અને જમન (અરજનાના)ની જમની. જોકે રાતા સમુદ્ર પેડે જ હોરમત્રી અખાતમાં પણ આ જરૂર પાપડું છે. એના મોરો લાખો પણ હોલ અને વાંદાર હાલી, ડોમી હોય છે જોકે લંબાઈમાં મોરો જેટલી નથી હોતી. પહોળાઈ એાછી. ચાલ સારી. જમનીનો વાંદાર દગતો હોય છે.

દંડી

જેય ત્રાણુ તીખી; એટલે કે મોટો પણ લાખો ને દગતો અને પછાત પણ લાંબી અને સહેજ દગતી. તળિયું સપાટ. ભરતી સાપણુ નીચી એટલે માલ ધોડો ઉપાડે. આજે કેટલી જહર અને શાહજહમાં છીછરાં પાણી થતાં લાંબો ચાલે છે. જોકે મોટી દંડીઓ જગલા જેવડી લાખી પહોળી હોય છે. મર જોન માફકમ કહે છે કે દંડીની લંબાઈ ૭૦ શીર, પહોળાઈ ૨૦ શીર, ઊંડાઈ ૧૨ શીર હોય છે, જ્યારે પહોળી ઉપરની પહોળાઈ સાત સાત ફૂટની હોય છે.

આજે જે વદાણુપાંધણી જેવામાં આવે છે તેમા વર્ણસંકરતા છે. જગલામાં જૂમળી પિશેપનાઓ દશે અને કેટલામા દંડીના ચાળા કેવાજો; છતાં મુખ્ય પિશેપનાઓમાં અનુભવી આંખે જાન જોળખાઈ જવી મુશ્કેલ નથી.

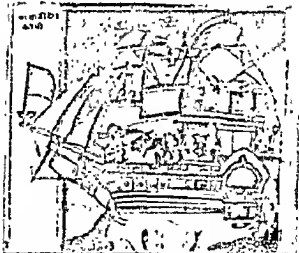
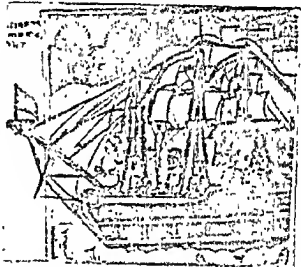
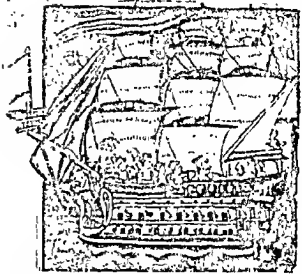
હવે શીપાજ રાસમાંના ચિત્રો તરફ જઈએ. એ ચિત્રો જોજામાં જોજા જસો વર્ષ પહેલાંની વદાણુપાંધણીનો સારો ખ્યાલ આપે છે. આ વદાણો આજની શાસીય ભાષામાં કહીએ તો 'બાર્ક' (Barque) જેવાં છે. એટલે એનામાં જરૂર (ફૂનર, Schooner)ના ગુણ છે તેમજ Full Rigged Ship એટલે એક જ પ્રકારની કાર. ખૂણે પરમાણુ નમાવતી આલાદવાળા જરૂરના પણ ગુણુ છે. જુઓ 'પશિમી બાંધણીના વદાણુના પ્રકાર' વાળા મોટા ચિત્રમાંનું વચ્ચેનું નં. ૬નું ચિત્ર. આવા જરૂરનો એક દરિયાનો મિસ્કીન જરૂર મહેસુસનો રાખ કહે છે. બાર્કને એ રાખીની ઉપમા આપે છે. આ કૃપનાને વિરતારી એ કહે

છે કે શિવ રાજકુમાર છે, ચારકેન્દ્રાદ્ય કુપટી છે, અને અર્ચીર ઉમરાવ ને શિવેન્દ્રાદ્ય, દર્મોદાદિ ('અર્ધનારીશ્વર') શિવ, રકુનર વગેરે છે. શીવાય મસમાંના વંદાણો આ વર્ણન પ્રમાણે સામરણી જેવાં છે.

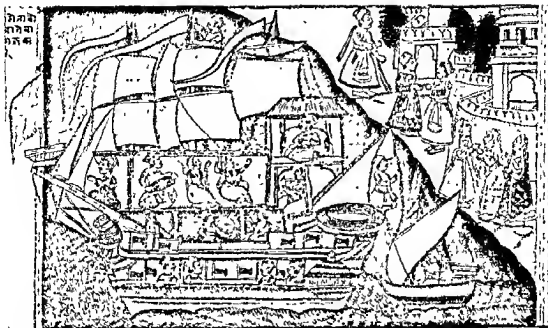
આ ચિત્રો આપણા વંદાણપટાના દર્શન-દાસમાં અમૂલ્ય દ્રેષ્યાવા લેઈએ. જે વખ્ખા-વર વંદાણુવરું સાન સામને સર કરતુ તેનાં વંદાણો આને દેખાય છે તેવા ન હોય; આ ચિત્રો લેવાથી સમગ્રજો કે એ દેખા હોય.

આજનાં વંદાણો કરતાં આમાં ખુબી વિશેષતાઓ દેખાય છે. એના સદ ત્રિકોણિયા જ નથી. ત્રણ ખુરા ઉપર ચાર પાંચ ચોખંડિયા સદ અને તીર, ધોરા, અને પાછગાનાના ખુરા ઉપર ત્રિકોણિયા સદ દેખાય છે. મુદનો આકાર અને સખ્યા તેમજ ખુરા સાથે પરમાણુના અંશખૂણા ઉપરથી ચાર, રકુનર વગેરેના આને બેઠ પડે છે, તે પ્રમાણે આથી સદરચના બાકીની છે મારે આ વંદાણોને ઉપર બાકી જેવાં કલાં છે. આ બેઠ સાથે આપેલાં ચિત્રોથી સમગ્રજો, બાકીની ઓછામાં ઓછા ત્રણ ખુરાતો હોય જ. પરમાણુ ધોરી-અચી સનાણુ હોય અને પાછગો નાનો ખુરા ગોરા વાંદાર સનાણુ સદ ચડવે. તીર ધોરા પછુ તેમજ સદ ચડવે.

દવે એ કલ્પસમકારી જાંમળી છે એ જોઈએ. એના ધાટ ઉપરથી, જેને આને 'રિત્તપર્સ' કહે છે તે પહેલાંના જમાનાનાં એ દેખાય છે, એ બેઠ પછુ અર્ધો આપેલાં મિત્રાથી સમગ્રજો. ઉપરાંત એના વાદાર પાંચે જો પાંચે અરૂણા કાદવાઈ તે રહેનિસા ગેતિવનમાં દેખાતા અને પાછગથી ન જંખાતા. એ રીતે અત્યરથી સદીમાં અરણ દર્શેલા અવસ્થા

(બાહુના ફેલમમાં) શી સત્તામહાનરાજના ગેયદ-માંની 'શી રાજ રાજ'ની શ્રુતિ દર્શાવે છે. આ પ્રત્યાષ્ટ પ્રતિનિધિ વંદાણુનાં ચિત્રે (૩૪૨) વંદાર ધાણુ પ્રદર્શન કર્યું છે કે રીતે વાંચવા પડે. અલેક્ષા વંદાણુને રખતે પાછા આપવા માટે ફરાર શી રાજને ઘેર વિનંત કરે છે: (૩૪૩) ફરાર શી રાજને વાંચી અને ઓખા મે વંદાણુમાં મેડા છે: (૩૪૪) પવન ઘેર ૧૫૨ કરી, કેઈ વિનિષ્ક અલેક્ષા મેડા વંદાણુને જાણે ફરાર શી રાજને અલેક્ષા મેડા વંદાણુ, અને એના તે ત્યાં થઈ એના જ રખતે ઘેર અલેક્ષા નિષ્ક દેવરી જવા અને એને પાંચ વિનિષ્ક મેડા વંદાણુમાં અલેક્ષાનાં દેવરાં મેડા વંદાણુમાં

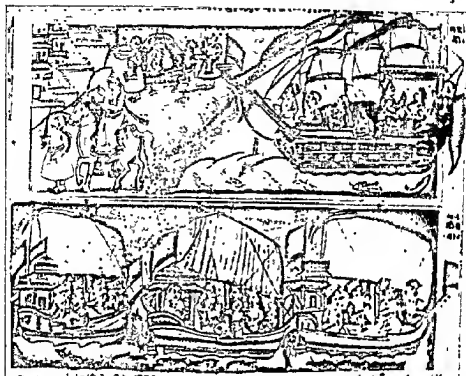
શ્રી સારાભાઈ નવાળના સંગ્રહમાંથી 'શ્રીપાળ તાર' ની સચિત્ર પ્રતમાંનાં આ સાથે આપેલાં ચિત્રો તાલેતરમાં જ મુદ્દ થનાર એમના જનુમૂલ્ય અને અત્યંત ઉપયોગી અવધાસનીય ક્ષય 'જેન વિત્તકલ્પદ્રુમ'માંથી લીધેલાં છે. આ ઉપર જતાવ્યું તે વદાણનું નામ એમાં 'જુમ' કહ્યું છે પ્રસંગ મદનમળ્યાને વળાવવા વદાણ સત્તજ કર્યું તે છે. વદાણનું વર્ણન કરતાં સારમા લખ્યું છે કે 'જેને જોના જ અથથો યાવ તેડું ચામડ કુવાવવાણ સાત માળનું અદિતીય સુંદર શોભાવં જુમ વદાણ . . . જેમાં સોનેરી સાહીથી ચીતરેલાં મનોહરણ ચીતસમણોવાળા ગોખ દેઢાણેદેઢાણે જેવામાં આવે છે' વગેરે.

આહી દેખાય છે. જે કાળે એ બાંધણી વળાણાતી તે કાળનાં વદાણો આમાં દેખાડયા છે, અથવા તો એ બાંધણીનો આ તરફનો ચાકુ પ્રચાર દેખાડયો છે. પોર્ટુગીઝ જતેશ્વમાં આ ઝરખા બીજે રૂપે પરિણમ્યા, જે અર્દા આપેલા નકશા ઉપરથી જણાયે; અને રખેન તથા પોર્ટુગીઝ વદાણોનો આ વદાણવટીઓને પૂરો પરિચય દતો એ તો આ ઝરખાઓ ઉપરથી લાગે છે. રખેનનું અને ઇંગ્લેન્ડનું વદાણવટું પણ સોળમી સદીમાં જ ખીલ્યું, પણ હિંદી વદાણવટાનો તો સારે સામંકળ નજીક આવતો જતો'તો. એટલે અર્દા આપેલી સરખામણીઓ કરતાં ધીરનારને ઉછીનું લેનારની આમાંસા કરવી જ હોય તો હિંદી વદાણવટું શાકુકાર દતું એમ કહેવાની જરૂર નથી. એ ઝરખાની બાંધણી શુદ્ધ હિંદી હોરે-રથાપલનો નમૂનો છે.

આ વદાણોમાં વળી એક બીજી ખૂણી છે. ખુરશી રથાપલનો અવતાર, ઝરખામાં કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ સથા ઉપરની મેડીઓમાં દવેશીઓ ઉતારી છે. કોઈ કોઈ વદાણમાં સથા ઉપર પણ મેડીઓ ચડાવી

દેખાય છે. આ દેખાડે છે કે વદાણોની લાંબી સફર દરમિયાન રોટિયાઓ માટે અને શેઠાણી માટે તરતી મોલાત જેવાં આ વદાણો સગવડમાં આવતાં, સોદાગરી વદાણમાં રંગમહેલની ભક્ષક પુરાઈ છે, એટલું જ નહિ પણ સથા નીચે ગયું સુધી તુનક દેખાય છે. એ તુનકો વદાણની કિલ્લેખંભી. જેમાં છે. આ તુનક અને કાચરાંગ મળીને તેઓ માટેના ગાળિયાઓ ગણનાં દેખાશે કે સથો અને જે ગોલંદાઈ તુનક મળી ૪૬ જેટલી તેઓ અંકેક વદાણ જરૂરત કરી શકતું. આમાંનાં કોઈક વદાણો ખાસ લક્ષણના હેતુથી જ બધામાં લાગે છે, કારણ સથા ઉપર એક જ નાનો માગ ચડ્યો છે. પણ એ વદાણની ઊંચાઈ સારી હશે.

ઉપર કહ્યું છે કે કોઈ દેશી વદાણ ૧૫૩ શીટ લાખું અને ૩૧ શીટ ઊંડું ૧૭મા સૈકામાં જોએલું એક પરદેશીએ ૬ તોપ્યું છે. આ ચિત્રમાંના વદાણોની ઊંચાઈ પણ મોટી હોવી જોઈએ એમ લાગે છે. ચિત્ર પ્રમાણ-

‘શ્રીપાત શસ’માંનાં ચિત્રો: (ઉપર) મદનમંત્રપાને નજાવીને તેના સમાંવદાલાં પાછાં વળે છે અને શ્રીપાત મદનમંત્રપા સાથે વહાણમાં બેઠા છે એ પ્રસંગ (ખેડ બીન્ને-દાજ આડમી): (નીચે) શ્રીપાતની કાલિ લેઈને ધવજ રોકે જતુ અદેખાદરે છે અને નિચારમાં પડ્યા છે તેમને તેમના મિત્રો ચિત્તાનું કારણ જૂઠું છે. (ખેડ ૩ દાજ ૧).

જદ્દ નથી એ ધ્યાનમાં લેતાં પણ વહાણના ખસ ઉપરથી લાગે છે કે મોસા વાંદાર લેવાઈ અને કાવસંગ પડાણ જોડાણ વચ્ચે વધારેમાં વધારે ચારથી પાંચ મણે દરેક દરો, આજના ધંખી ધાલે તે કેરિયા જગત્તામા સાન આડ મણે દરેક રહે છે એ જોતાં આ પ્રાચીન વહાણોની મોટાં પાણી માટેની લાવકાનો ખ્યાલ આવશે.

આ વહાણોમાં ભેરી દેશદેશપરની સફર ખેડના શાદ સોદામોદોની જીવનચર્યાનો આ ચિત્રો રોમાંચક ખ્યાલ આપે છે. તે કાળના ચારણીયા દર્નિવાસમાં અનેક વાર જીવ્યા છે કે લાંબી સફર જતા મેદની સાથે દરજારી ‘વજાવિષા’ મેડના. વહાણોની દિશ્વે-જંખી એ વજાવિષા કટકના ઉપયોગ માટે છે. વજા લુરાંલુરાં બંદરે માલ ભરતાં કમવતાં આ રોકે વર્ષે વર્ષે તો સફરે તરતાં વીનાવતા, એટલે એમનાં મુખ-ચેન માટે આ વહાણો અમીરી ‘પ્રેક્ષર ચાટ’નો ‘ત્રીયો સરંજમ’ વસાવી રાખતાં. મુખચેન ઉપરાંત રંગદામનાં સાંખનો પણ દેખાય છે. ત્રેકે આ ચિત્રો ‘ખેડે કરનાં’ વહાણોનાં છે અને એમાં ચીતરેલા રંગરાગ સામેપાના પ્રનિરૂપ છે એ દેખીતું છે, પણ જાદગાર વર્ષ દેશાવર

ખેડતા એ રંગીલા જવાનો દરિયાને જોળે નીરસ જીવન ચુગવરતા દના એમ માનવાને ખાસ કંઈ કારણ નથી ન. કેટલાયે શાદ સોદાગર ક્યાંક્યાંથી રાજ-કુમારીઓ પરણીને ઘેર ફરતા એ રોમાંચક કદાણીઓ દણુ પણ નાનાં જાળકો (રામી ધરમાં રાખી દેવા તો) ડોમીઓને મોઝે જરૂર સાંભળતાં દરો.

સામેષા માટે આવેલા નાના મહત્વા નરક જુઓ. એના ચોખ્ખણિયા સદ આજે પણ ચીન અને મિસરમાં દેખાય છે (જુઓ આ પહેલાંના એકમાં આવી ગયેલાં ચિત્રો).

પાચડીધંખું વહાણપરંતુ બેડી ઘેર પાછા ફરતા આ જીપ્પન કેટિના કમાતાર મોદામોદો આજે બાંગેલા વિંદના અવમગના સિનારા જેવા અગ્રી રતા છે.

અને એ જખનાવર મુખાળ ઉપર બેડેલા નાખવાને જુઓ. ‘મદન જેડા ચાકગ મહવે તે ક્રિદિવા પાદ કરન’ એઆજે તો મજામજા જનાવની ગિરઠાવધિમાંના એ માનજર દરિયાખેડુઓનો દર્નિવાસ ચન્દ્રગુપ્ત અને

• સ્મરના કપ્પીન ચીન જેવા બનેલા ‘ચેડા અઠાંભે વતન’ માંની એ નુદ

અશોકના ઇતિહાસ કરનાં જરા પણ ઝાણાં હિતરે એમ નથી. ફરી એ ચિત્રો ભુજો. આ વદાણુખેડુઓ દરિયાના અનેક મગતકારી પ્રાણીઓના બોંબા દતા એ એમાં દેખાય છે. જલધોડા, જલસાવજ, સદાસ જ્યા અષ્ટપદ (ઑક્ટોપસ) વગેરે જલસામુરો એમાં દેખાય છે. એકાદને કોઈ કોઈ વદાણુ ધોયડામાં ઉનાવું છે, તે વળા એક વદાણુ સુંદર મોરનો ધેલડો જનાવ્યો છે. સરસ્વતીની સંપૂર્ણ કતાના વાદન જેવી, કલાધારી, વારતવર્ષની એ પંખાળી રમણીયતાએ તો દરવરે વર્ષ થયા દુનિયાના કમારસિકોનાં ચિત્ત મોરી લીધાં દનાં. પ્રાચીન વારતમાંથી દરવરે કલાધર મોર દુનિયાના દરેક ખંભાં, તે વળતે. દરવે મોરી કોમતે મગાના દતા અને દિદનાં વદાણુમાં અગાંનિં દેરદેર મોકલાતા દતા.

એમ તો પ્રાચીન વારતમાં પંધાએના વદાણુ પણ પદેશમાં આપાત થતા દતા. હતા આજે ઇતિહાસકારો દિદમાં વદાણુવડું જ નો'તુ એમ કહી શકે છે તેમાં હોય ઇતિહાસનો નથી, પણ ઇતિહાસને દલુ આજાદો નથી મળી એ દતવાગ્યનો જ છે.

અંતમાં એક પાન દલુ કહેવાની છે. જૈન કદવ-કુમારો ચિત્રિત ઇતિહાસ એ તો મધગાળેના કહેવાય. તે પૂર્વેનો ઇતિહાસ એથી થે બાંધ્યો દશી—છે જં; પણ એના પુરાવા મળે ત્યારે ખરૂં. પરંતુ નામદાર જૈન કંપની બહાદરે જ્યારે દિદમાં પગ મૂક્યો ત્યારે પણ દિદની નિદાન પચ્છમ કંકારે તો જગર વદાણુવડું મદાલી રહ્યું દત્ત. કંપની સરકારતા વદાણુને દેશીઓ મારતા દતા, લૂંટી લેતા દતા, સિકંદર આપતા દતા, કેમજાર કુમકે પણ દેતા દતા વગેરે બાખૂજ વાતો વિલાપનમાં તે કાળે રોશન થતી દતી. આજે જે રૌપ્ય છડિયન નેવી કહેવાય છે, જે વર્ષ પહેલાં રૌપ્ય છડિયન મરીન કહેવાતી, તે પૂર્વે છડિયન નેવીને નામે ઓળખાતી; એથી પણ પહેલાં તો એ ફક્ત બાંએ મરીન-સને નામે ઓળખાતી. એ આરમરીનો ૧૮૭૪ સુધીનો, આસરે એ સદનો ઇતિહાસ

લખાય તો વિસાઈ જતા પહેલાં પણ દિદો વદાણુવડાનો મેરાગ કેવો અશુદ્ધો દતો તે ખજાર પડે. એવો ઇતિહાસ લખાયો છે પણ લાંબોતૂરો જ; કારણ છડિયા ઑકિસે, ઇ.સ. ૧૮૬૪ આસરે આ આરમરીના ઇતિહાસમાં સાખનોનો નાશ કર્યો છે. આ કૃત્યને જંગલી કહેનાર અને અંતેક અંતિયાના પુરતકલંકારનો નાશ કરનાર પણ આવું કૃત્ય ન કરે એમ કહેનાર, એક અંતેજ આરમરી-અફસરે એ લાંબોતૂરો ઇતિહાસને લાગમાં લખ્યો પણ છે. પહેલા ભાગની પ્રસ્તાવનામાં છડિયા ઑકિસના આ 'ઇતિહાસમેધ'ની યતકયા એણે અફસોસ સાથે થળી છે.

હનાં એ વખતનાદિદો વદાણુવડાના અનેક કુદમનો દતા. કાન્મ. હોલેન્ડ, પોર્ટુગલ વગેરે દેશોના દકરે દલુ એ ઇતિહાસ મોખૂદ છે. એથી પણ ધણો જૂનો પ્રતિહાસ ચીનના દકરે મોખૂદ છે, અને ચીનથી પણ પ્રાચીન ઇતિહાસ લંકાથી મેકિસેકોની અસંખ્ય જાતિઓની દંતકથામાં, સ્થાપત્યમાં, શાળામાં, કિયા-કાંડમાં મોખૂદ છે.

વિધિનું ચક્ર દમેશાં ફરતું જ રહે છે. રામની અયોધ્યા આઉધ જતી, કૃષ્ણની દારિકા આડના જતી. કોઈ પણ દેશનો ઇતિહાસ એ ભૂતકાળની હળી નથી, પણ વર્તમાન આત્માની હળી છે. દરેક દેશને પોતાની વર્તમાન રિથિનો લાયકે રાજસાસન મળે છે, વર્તમાન કર્મને લાયક ધર્મસાસન મળે છે અને વર્તમાન ભાવનાને લાયક ઇતિહાસ મળે છે. દિદની આજની રિથિત, એનું આજનું કર્મ, એની આજનો ભાવના એ આઉધ અને આડના મારે જ લાયક છે.

પણ વિધિનું ચક્ર ફર્યો જ કરે છે. આઉધની અયોધ્યા જનાવતી અને આડનાની સુવર્ણપુરી દારિકા જનાવતી એ દિદના હાથની જ વાન છે. 'સરસામરિમ સાગર' સુવર્ણપુરી દારિકાના દિવ્ય વિધાતાનો એ ગૂઢ સંદેશ ભારત-વર્ષ ભૂલી જાય તો એની આજની અવદશા મારે એ જીજ્ઞાસે કેમ હીણી શકે?

'યુકાનો'

જમેનીનાં યુવકગૃહોમાં

અ

મારી ખાસ ટોળીમાં લંડનનાં કલાનાં વિદ્યાર્થી-
ની અને શિક્ષક, માઈર્ની કોષ્ટકોષ વાર જોડાતાં. કોષ્ટ-
કોષ્ટ વાર ગદારનું પશુ કોષ્ટ આપતું. આ યુવકગૃહોની
સફરમાં અમને લીડરની એક અંગ્રેજ ટોળીનો સાથ
થયો. તેમાંની એક યુવતી હોય અમારે સાથમાં ફરતી.
દિવસે અમે અમારે રસ્તે જુદાંજુદાં જગ્યાં અને સાંજે
એમાં મળતાં. અમે ગણુ અને આ યુવતી, એમ ચારજણ-
ની ટોળી, તરવા જતી, ડુંગરાઓ ચડતી, અસકપ સાગતી
ટોળો પર અને કિલ્લાઓ પર પહોંચી જતી. એની
દિશત કોષ્ટ અજળ હતી. જ્યાં કપાયથી બીજકુલ
રસ્તો ન હોય એવી સીધી ડુંગરાઓની સપાટી ઉપર
પશુ ચડવાને એ તૈયાર રહેતી, અને દૂર આકાશ સાથે
વળતો કરતો કોષ્ટ કિલ્લો કે ગિરિશૃંગ એ જોતી કે તરત
હાસ્ય કરી જાણે મનકમાં કહેતી કે 'આલો, પેલા ડુંગર
પર જઈએ.' અને પછી એક એ કલાકમાં તો તમે અમને
જરૂર લાંબુઓ જ. સૌથી આગળ એ અને પાછળ અમે
ત્રણ, આમ કેટલાક દિવસ સુધી ચાલ્યું. આખરે ન
રહેવાયું એટલે એ એની ટુકડીમાંથી છરી પરી અને
છેલ્લો આગો દિવસ અમે ચારે જણ સાથે કર્યો. બીજે
દિવસે અમે અમારે રસ્તે પડ્યા અમને એ રોસન
પર વળાવવા આવી અને અમે છૂટાં પડ્યા.

અમારી ટુકડીમાં કોષ્ટ કોષ્ટ વખત ગદારના
યુવકો પણ જોડાતા. મૅન્ચેસ્ટરના એ યુવકો જર્મનીમાં
પગરસ્તે એકલા ફરી રહ્યા હતા એ પણ કોષ્ટ વાર
અમારી સાથે લાગતા છેલ્લે છેલ્લે તો એ જાણે અમારી
સોળ જણની પાર્ટીમાંના જ જગ્યા ગયા હતા.

સફરનું સમાપ્ત-રેલ્ડેકનાલ

ગેમુન્ડ (Gemund)નું યુવકગૃહ પણ ગામમાં
સૌથી સરસ સ્થળ ઉપર આવેલું હતું. પાછળ ડુંગ-
રાઓની અને વૃક્ષોની સાંતિ હતી અને સામે નાનકડી
નદી વહી રહી હતી. અહીં રાત ગાળી, સવારે નહેલા
બિડી યુવકગૃહના અને યુવકગૃહમાંના ફતવાની છત્રી
પાડી અમે ગામમાં નાનીનાની ખરીદીઓ કરતા ગયા.
કોષ્ટને ગામમાં પહેરવાના માદગિયા જેવા નાનકડા
લાકડાના જેવા લીંપા અને કોષ્ટને નાનકડો લાકડાનો

અરખો ખરીદ્યો (અમે દરેક ગામમાં કરતા તેમ અહીં પણ)
અમારી સોની લાકડી પર આ ગામનું નાનું પતરાનું ચિત્ર
(Stochmal) રેલ્ડેકનાલ લગાડવા થોભ્યા. અમારો
પ્રવાસને અંતે તો તરેલતરેલના 'રેલ્ડેકનાલ'થી અમારી
લાકડી બરાબ અમ, અને 'જો મારી લાકડી વગરે
સરસ લાગે છે' - ને 'ના મારી' - એમ અમે નાનાં
જાણકોની જેમ લડતા.

જર્મનીને અંખડેજૂપડે

મુંચુન્ડથી મ્યુન્સ્ટર આઈલેન્ડ (Munster eifal)

જતાં રસ્તામાં 'કાલ' ગામમાં સહેજ નરસ છિપાવવા
થોભ્યા, લા અમે એક નાના બેડુનના મૂંખામાં રેડિયો
પર એક નાઝી નેતાનું ભાષણ સાંભળ્યું. અમે ગદાર
ભાવાંતા લાપી એણે અમને ધરમાં ઘોલાવ્યા અને
લાં જ અમે પાણી પણ પીધું. એ નાના ધરમાં પણ
અમે દિલ્લસની છત્રી જોઈ. એ જ રેલ્ડેકનાં પોણાં પર
ગામે અમે સ્વર્ગવાસી દિન-રાત્રી પર દિલ્લસનું ભાષણ
સાંભળ્યું એક ગિનિટની સાંતિ મછી દિલ્લસે રાર
કર્વું. એના દરેક ભાષણની જેમ આ ભાષણ પણ
ભાવનાપ્રધાન હતું. પણ એના ગંભીર, બીડા, power-
ફુલ સબ્બોની અસર મને તેના પુરુષ ઉપર થાક વિતા
ન રહે. He is one of the most powerful
mob orators of the world. ભાષણ દરમિયાન
બીજકુલ ચૂં કે આં સંજાળાય નહિ અને ગદારથી પ્રવેશ
કરતાં પુરુષો પણ યુગયુગ પ્રવેશનાં. ભાષણ ચાલતેસ પર
હતું. છતાં મને એની સમજ જ ન બેસા દોષ્ટને એવું જ
વાતવરણ જ્યે લાગ્યું અને આ નેતા તરફ જર્મનીના
અનેક પુરુષો કેટલા આદરભાવથી જુએ છે એ પણ
અમને અહીં જાણ્યું. આખરે મંદુ ઉસ્કેરાએલા અપાને
Reich President દિન-રાત્રી અને જર્મન પ્રમુખ વિષેનું
એ ભાષણ એમણે રણધાર કરતા સબ્બોમાં પૂર્વ કર્યું.
He was the protector of the German
nation in its hour of rebirth (જર્મન પ્રમુખના
પુનર્જનનકાળે એ જ એનો રક્ષકદાર હતો).

જર્મનીનું પુનર્જનન

જર્મનીના પુનર્જનનની વાતો જ્યે જ સંજાળાય

જર્મનીના સૈંદર્યધામ—હોઈન નદીના તીર પ્રાંતો—નાં વનજંગલો

છે. એના નેનાઓનાં જાપજોમાં કે નાનાંનાનાં જાજોમાં અને યુવકો—Hitler Jugend દિટલર-યુવકો અને Hitler-madchen (દિટલર મેડ્ચન) દિટલર યુવતીઓ—નાં ગીતોમાં જર્મની એક વખત મદાન દેશ હતો અને મદાન યુદ્ધ પછી શત્રુઓના હુમલા નીચે કચડાએત્રો એ દેશ વળી પાછો નૌશીઅમ (નાઝીઅમ)ના ઝંડા હેઠળ પુનર્જીવન પ્રાપ્ત કરી રહ્યો છે એવી ભાવના ટેકેકાણે દેખાય છે. કેહકાંઈ વખત એ ભાવના આક્રમણકારી સ્વરૂપ લે છે, પણ જર્મની યુદ્ધ માટે તૈયાર નથી અને બીજાં યુદ્ધ યામ તો જર્મની તદ્દન ખામમાસ યદ્ધ જન્ય એમ એના નેતાઓ ને યુવકો બધા જ માનતા લાગે છે. એટલે એના aggressive સ્વદેશજાવનાયાનાં ગીતોમાં ક્રિત (reaction) 'ચક-નેગિનો બીન્ને કમ' જ મને તો દેખાય છે.

એક પ્રસંગ

એ aggressive સ્વદેશપ્રેમ (jingoism)નો પ્રથમ પરિચય અમને ધણી dramatic રીતે થયો. અમે દેવદારના એક નાનકડા જંગલમાંથી પસાર થતાંતા. બધી પાર્ટી આગળ હતી. ફક્ત જનન—અમારો જર્મન નેતા—ગિલી અને હું ત્રણ જણ જ પાછળ દતા. એવામાં ઘટાળી બીજી પાસથી સાધકલ પર ખસાર થતી જે દિટલર-યુવતીઓનો મધુરો સંગીતસ્વર સંભળાવે:

Für heute gehörte uns Deutschland

(ફૌર હોય્ટ ગેહોર્ટે ડે-સ ડૉઇચ્લંડ)

તરત જ અમારા જર્મન મિત્રે આ પાસથી સાદ પૂર્યો:

Und morgen die ganze welt

(ઉન્ડ મોર્ગેન દિ ગાન્ઝે વેલ્ટ)

અને દૂરદૂર એ ગીતનો અનિ વિલીન થઈ ગયો.

અમારું જર્મન ભાષાનું જ્ઞાન આટલે સુધી પહોંચતું નહોતું, એટલે અમે એનો અર્થ પૂછ્યો. જલુ બાનાકાળી પછી જાને અમને એનો અર્થ કહ્યો:

For to-day Germany belongs to us

And to-morrow the whole world.

(આજે તો અમે જર્મનીનું રાજ્ય ભોગવાઈ છીએ; અને આવતી કાલે આખી દુનિયાનું).

સામ્રાજ્યવાદ?—

જલુ આમ્રહ છતાં આ ગીતની બીજી શીટીઓ

અમને તરત ન મળી. પણ પછી તો આ ગીત એટલી વખત સાંભળ્યું અને ગાયું કે એના રાષ્ટ્રો અને એનો રામ મોટે થઈ ગયાં. આ ગીત એટલું અવાંચીન છે કે થોડા જ વખત ઉપર જવાર પોલા ગીતોના સંમ્બોમાં પણ આ ગીત નથી મળતું. અમે તો કેટલાંયે યુવક-ગૃહોમાં કેટલાંયે યુવકોને મોટે—ખાસ કરી દિટલર યુવકોને મોટે—આ ગીત ઘણીવાર સાંભળ્યું. આલ્ટનાર (Altenahr) યુવકગૃહના યુવાન વડીલ તો જલુ જ ઉત્સાહી દિટલર-યુવક દતા. એ તો રોજ સપાસ અજવંદન કરાવતા અને અમારે પણ બધા સાથે કિત્તા રહેવું પડતું. અજવંદન વખતે સ્વરિતક અજ આગળ આગીન ગવાયું વંદન પછી હું એમની પાસે ગયો અને આ ગીતના રાષ્ટ્રો માગ્યા, મને એ એક દિટલર-યુવતીઓની ટોળી પાસે લઈ ગયા અને એનાં નેતાને કહ્યું કે 'આ દિટી યુવાનને આ ગીત લખી આપો'. મારી પાસે એ યુવતીના દરનાક્ષરમાં એ ગીત દઈ છે, 'જર્મની બધી જાલુથી જકડાએલું છે, એના અનેક દેવીઓ છે, પણ એ બધાને નવજર્મની પૂરું પડશે' આ એનો ભાષાર્થ.

—ના; આશા મંચ

આ જે શીટીઓની આસપાસ અમારી ધણીખરી ચર્ચાઓ ફરતી. રૂડેશાઇમ (Rudesheim)ના યુવક-ગૃહમાં રાત્રે મને એક જર્મન યુવાન સાથે નવજર્મની વિષે વિવાદ થયો. એમાં પહેલાં તો અમે જર્મન ભાષામાં જ શરૂ કર્યું, પણ જલુ ઉંડે ભાવો એટલે અંગ્રેજીમાં ચાલુ રાખ્યું એ ભાષા ધીમેધીમે પણ સારું અંગ્રેજી બોલતાંતા. અમે નવજર્મની અને એની યુદ્ધ માટેની તત્પરતા વિષે વાતો કરી. સવાલ એ હતો કે 'કાલે અમે આખી દુનિયા ઉપર રાજ્ય કરીશું'—એમ તેઓ કહેના હોય તો દિદનું શું થશે?—ઈંગ્લેન્ડનું શું થશે?

એની વાતનો સાર એ હતો કે 'નવ જર્મની યુદ્ધ કરવા તત્પર નથી. આ તો ફક્ત નાસિપાસ યુવકોમાં કાંઈક જીવ પૂરવા માટેના પ્રયાસ છે. તદ્દન નિરાશ થએલી જર્મન પ્રજાને દિટલરે આશાના મંચ બણાવ્યા અને એ માટે જર્મન પ્રજા—ખાસ કરી ઉત્સાહલથી યુવકો—એને પૂરે છે. જર્મન પ્રજાને સામ્રાજ્યનો લોભ નથી. દિટલર આ ટોંકાટોંકીને કહે છે અને એ કહે છે તે રાષ્ટ્રદેશવદે સલ છે. જે માણસ જર્મન સામ્રાજ્યનો

ખૂંદતાં વિવિધ પ્રજાઓની યુવકટોળીએ કરેલા પ્રવાસનું વર્ણન

દાંડનલેડના જંગલોમાં—ગેરખુન્ડ પાસે પાછલા યુવક દરેકડા, માન્સેરી, મોન્ડી.

સ્વપ્નાં સેવતા તેને તો દિટલરે મ્યુનિચમાં દાર કળોં છે.

રૂમ (Rhoem)ના મૃત્યુ વિષે આ સાંવાળી મેં
ઓને સચાલ કયો: 'આમ મુકદ્દમે ચલાવ્યા વિના
લોકોને જાણીએ દેવામાં તમે માનો છો?' નોતરીઅમ
સામે એક મોટી ફરિયાદ એ કરવામાં આવે છે કે
એમાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો સ્થાન નથી, અને લોકોને ન્યાય
નથી મળતો. મારા સત્તાલનો મુદ્દો એ જ દત્તો, પણ
ઓનો જાણ સાંવાળી તું કુંડો થક મળો. એ અગિયાર
શબ્દોમાં મને જર્મન-યુવકની દિટલરમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા
જદુ જ તાદશ સ્વરૂપમાં દેખાઈ. 'When Hitler
condemns a man, that is sufficient trial
for him' (દિટલર કેણે દોષિત દરાવે એ જ મુકદ્દમે
ઓને મારે બસ છે.)

દિદમાં શું કે જર્મનીમાં—આપણે વ્યક્તિપૂજના
જ્યાનામાં આપ્યા હોઈએ એમ લાગે છે!

જર્મનીનું કૃષિઉત્પન્ન

કાલ (Kall) નામના નાના ગામમાં 'યુથ Hitler
Youth House' માં દિ-રાત્રીનું કે ઉત્સવોત્સવો
જતી અમે 'જિન્ઝાલમ' નામનો ગામડો યોજ્યા અને ત્યાં
એક જમણે ત્યાં જમ્યા. અમને ગામડો સામું કે ખૂબ
પેટ લારીને જમ્યા છીએ; 'યુથ' ત્યાં ફોના દગમના
દગમ્મા અમારી આગળ મુકાયા. એ પુરા ચાપ તે પહેલાં
તોળીનું ફાળ આપ્યાં. આખરે અમારી કોથળીમાં ભરનાં
પણ ગાટી પાયાં તે ત્યાં રહેવા દઇ અમે ચાલતી પકડી.
એ જ ધરમાં એક મુંદર જાગરો લેસ એની છળી લીધી
અને યુનિફોર્મમાં જે નોતરીઓ (નાત્રી)ને ફેરો લીધે.

સાંજે અનખે રરતે જતાં અમે જંગલમાં જતા
પડ્યા. પણ અંતનો નકશો, મારી સલાહ અને જિયા-
નો Compass (દિશાપંચ) એ ત્રોની મદદથી અમે
Munsterceifal (મ્યુન્સ્ટર આઈસ) પામેનાં જેનરો-

જર્મન યુવાનોની આશે . . . હાઈન્દેનમાં રખણાદત્ત દરેયો

[illegible]

માં જઈ પહોંચ્યા. ઝીતો માતાં ખેતરોમાંથી પસાર થતાં, ખેડુતો સાથે વાતો કરતાં અને કાણુપીની મજા માણુતાં અને રાત્રે આ પ્રાચીન શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ નાના મધ્યકાલીન શહેરનું વસાવટણ કાંઈ અનેક જ દતુ. કેટલા બે દરવાજા વચ્ચે છુપાએલાં એવાં બુર્ગો ધરો અને સાંકડી શેરીઓમાં રાત્રે દરવાજા પરના લાલ લીપકતા આંખા પ્રકાશમાં અને જે સૌર્ય નિલાબુયું તે સુરખાં શહેરોમાં કે દિંદાં શહેરોમાં અને ત્યાં જોયું. એક ખૂબીયા કુંમરની ટોચ પર શહેરનો બુર્ગો કિર્કી દેખાતો હતો. શહેર બહાર દરવાજાની બીજી બાજુએ અમારું યુવકશ્રદ આપ્યું હતું.

રાત્રે શહેરમાં કરના નીકળ્યા ત્યારે અમારી સાથે મોટું ટોળું નીકળ્યું. મને ત્યારે પણ કુતૂહલથી અમારી આસપાસ ભેગા થતા પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોને જોવાને અને ટેવાઈ ગયાંતા; પણ આ રાત્રે તો મેં શેરવાની અને સુરવાસ પહેલાંતાં એટલે પૂછ્યું જ શું? એકે છોકરો તો હાથમાં સમગાવેલી તેજની મમાલ લઈ ચાલતો'તો. યુવકશ્રદ આગળ પણ યુવનો ભેગા થયાંતા. ખર્ખા અમારી સાથે વાતો કરવાને આતુર હતાં. હું તો બધાના ત્રેવા પોશાકમાં હોઈ, તોજણ મારી સાથે વાતો કરવાને હોશાં જમા જ તત્પર લાગે છે. દુકાન પર કાંઈ લેવા જઈ તો લેગરાંનું બાલુએ મૂકી મને દરબીને પહેલો મવાલ પૂછે, 'તમે ક્યાંથી આવો છો?' મ્યુઝીઅમમાં કે રેટેશન પર રટાકાં માણુશે પોતાનું કામ બાલુએ મૂકી મારી સાથે વાતો કરવા તત્પર મેં જોવા છે. ઘણાજણ તો મારી પણ લેવા કે દુ દિંદયા આનું છું. કામકેમવારે રસ્તામાં 'આ મારી જાવ!' એમ કહેતાં શોકોને મેં સાંભળ્યા છે, કેમકે દિંદીએને મારે મારી શબ્દ કેટલાક ગાપરના લાગે છે.

તરવાના શૈખીત

મ્યુન્સ્ટર આદેલ આગને મધ્યું એનું બીરનું કારણ એ કે ત્યાં અમને નરવાનું મળ્યું. ત્યાં પહેલેઆ કે તરત જ અમને પેલી યુવતીએ કહ્યું કે અહીં એક શિવમિત્ર ગાય છે. હું મેં મિત્રો સાથે સાંજે જ ત્યાં ગયો. જાજે જ દિવસે સપાડના પહેરમાં અમારા ત્યાર જળુની ટોળી તરવા મમ. સાન પે પ્રવાસનો યાક કિનરી જયે અને કેટલી મજા પડી! પછી તે અને નરવાનું મને તો ફરી ચૂસતાનહિ. આટ્ટનારમાં તો યુવકશ્રદ પામે જ

નદીમાં તરવાની સમવક હતી. જર્મન અને અંગ્રેજ યુવનો તેમજ યુવતીઓને તરવાનો પહેા શૌણ હોય એમ લાગે છે, મારા ઘણા ઝોળખીનાઓને મેં તરવાના શૌણીન જણ્યા છે. પણ અમારી પાર્ટીમાંથી અમારા ત્યાર જળુની ટોળી અને બીજા એકજે જળુ સિવાય કોઈ તરવાને આતુર હોય એમ જણાયું નહિ.

સંગીત

યુવવારે મ્યુન્સ્ટર આદેલથી આટ્ટના જતાં રસ્તામાં એક ખેતરમાં બેસી સાથે કીધેલી વસ્તુઓનો નાટનો કર્યો. અમારા જર્મન મિત્ર મમમયાં થોડું પગારે લાવવા અથા અને ખૂબ રમીડી આખરે મને ત્યાંથી કાંઈક લઈ આવ્યા. ત્યાંથી આગળ આસનાં રાત્રે એક મમ આમળ એક ચારબુને ગીતો માતો મારશી ત્યાં થોભ્યા અને એના ગીતો સાંભળ્યાં. એ જ રીતે એક વેળા એક રથને સહેજ આશમ લેવા આં તરસ ઊગાવવા થોભ્યાંતા, ત્યાં એક ચારબે આવી વાગોડીનાના મૂર સાથે ગીતો માએલાં. ટેજાની આસપાસ જતાં બેસાંતા અને એક જળુના જર્મન ગીતોના પુસ્તકમાં ડેકિયું કરી ગયા સાથે માતા'તા. એક પછી એક ગીતોની મામળી થતી મઈ અને એક પછી એક મુંદર જર્મન ગીતો મવાતાં ગયાં. પછી તો અમારા જર્મન મિત્ર જોને વાગોડીની લીધું અને વશકતા માંડ્યું અને એક કલાક સુધી ત્યાં જ માડના બીજા જાંગડામાં અને મર્મલિસ જમાવી. રસ્તામાં કે યુવકશ્રદમાં અમને મેન્ડોલીન સારે ઝીતો માતા કેટલા મે જર્મન યુવકો મગના. એ બધા પામે ખૂબ ગીતો મવાવતા અને અમેજ માના. એક વખત તો રસ્તામાં એક યુવક-યુવતીઓની ટોળીને અને કાંઈ કાંઈ અને ત્યાં કીત્તા કીત્તા જ અને સંગીતની મર્મલિસ જમાવી. એક મીત તો અને અનેક રવરપમાં ગાતાં.

Ich hab mein herz in Heidelberg verloren
(હય દૈંજ માદન હેર્ડ હન હામ્મરગે કહેલોન)
(I have lost my heart in Heidelberg.)
નું મારીતું ગીત તો અનેક રપમાં ગવાતું. રજેરથને એનું રપ જમાતું: Ich hab mein herz in
Alienahr verloren. પછી જાખાસખ યુવક-
શ્રદમાં હતા ત્યારે કેટલીક મર્મલિસર હોસરીઓએ
એ જ ગીતમા જાખાસખનું નામ મૂકી એ ગીત ગાયું.

લાખાર સે (Lachar See) યુવકશ્રદ્ધ છોડ્યું ત્યારે તરત તેમણે એક મુંદર ગીત ઉપાડ્યું:

Wenn I komm, wenn I komm

Wenn I wieder wieder komm.

સુદ્ધમાં જતા લાવૈયાનું એ ગીત છે: 'હું જરૂર પાછો ફરીશ અને તને મળીશ' એ લાવૈયાના આ વિદાયગીતમાં અમે કેટલાંયે જર્મન યુરો અને યુવતી-ઓનાં હૃદયની દૃઢ અનુભાવી છે.

મા

રૂંચાણમના યુવકશ્રદ્ધમાં તો રસોડામાં પણ અમે ખીતોના મજલિસ જમાવી'તી એમ થયું કે કેટલાક યુવકશ્રદ્ધમાં પાસણો ધોવાનાં અમારો વારો આવતો. રૂંચાણમમાં અમારી ટુકડો પાસણ ધોવા મઘ; પણ સો અસો માણસોનાં પાસણો દનાં એટલે થોડુંક કામ કરી બધા માફવા મયા. ફક્ત 'મા' (Herlserges Mutter) ની અને maidsની મદદથી મેં ધોવાનું ચાલુ રાખ્યું થોડાં વાર પછી જ્યારે જોરડામાં મેં નોડાની સાથે જોકેલા એ યુવકોને જોઈ મેં ચાનકમાં કહ્યું: 'ત્યા શું જોઈ છે? અહીં આવી કામે લાજો!' એટલે એ લોકોએ આા અમને કામમાં મદદ કરી અને ખીતો સંભાળવા. પછી ક્યાંકયા કામચળા steel helmet (Stahl-Helm રટાલ હેલ્મ) લઈ આવી નાઝી રટાલ હેલ્મની જેમ એ પહેરી મદદ કરવા માડી. મને પણ એક પહેરાવ્યુ. અધું પૂરું થયુ એટલે 'મા' મને કહે 'તને અહીં જાણ મને છે, તું અહીં જ રહે ને અમારી સાથે કામ કરવા લાગ'. મેં કહ્યું, 'શું પગાર આપસો?' તો કહે, 'કલાકના બે ફેનિગ અને જમવાનું અમારું!' મેં કહ્યું, 'એ ફેનિગમાં શું દિ' વળે? પહેલા કલાકની

ચોકલેટ, બીજા કલાકમાં બેક, ત્રીજા કલાકમાં માખણ અને ચોથા કલાકમાં એક રટાલ હેલ્મ આપો તો રહું.' એમની પાસેથી એક જૂનું કામચળું રીલ હેલ્મટ અને એ ટોપી મને બેટ મળ્યાં! એમની એટલી જાણ માયા લાગીતી કે બીજો દિવસે એ યુવકશ્રદ્ધ છોડ્યું ત્યારે હું જાણું છું સાંભળી અંદરથી દોડનાં દોડનાં મને વિદાય આપવાને જવાર આવ્યાં. યુવકશ્રદ્ધનાં સો દોડસો પાસીઓ તો આ દરેક જોઈને આભાર જાણી મયાં!

કોઈ કોઈ વાર યુવકશ્રદ્ધના કામચળો અમારે ગારે લીધા પણ યદ જતા. આટલાર યુવકશ્રદ્ધમાં માંજે તરી આવ્યા પછી ગામમાં ફરવા મયા, અને અમે ત્રણ તથા પેત્રી અંજિજ યુવતી એમ ચાર જણ કિરોસી ચંદ્રા મયાંતેથી પાછા ફરતાં ગોડું થયું સાઠા નવે પાછા ફરતું જોઈતું તું પણ વીસ મિનીટ ઉપર યદ ગઈતી; દરવાજાનંબ યદ મયા'તા. પણ કેટલાક યુવતીઓ અમારે મારેનાની જારી ઉપાડી ને એમાથી ફરીને અમેઅંદરમયા!

આખો દિવસ પંદર વીમ માલજ આપી માર્કપા પાક્યા આપીએ અને યુવકશ્રદ્ધનું રાફું પણ પૌષ્ટિક જમણ જમી એના સાદા શિલાનાની દૃઢમાં મદમ નિદા મેળવી સવારે બીડીએ ત્યારે પાછા નાજન યદ મયા હોહાએ. આટલારમાં મવારે સાદાપાંચ વાગે બીડી અમે ચાર જણ એક ઊંચા ફુંગરાની ટોચ પર ચડ્યા. બીસકુસ રરતો પણ જ્યાં નહોતો એવા સોધા ફુંગર પર શી રીતે ચડ્યા તેનો અત્યારે ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે લાગે છે કે જાણે કાંઈ અસકય કામ અમે નરિ કયું હોય! આ જાણું કરવાનો ઉત્સાહ હોય અને એમાંથી આનંદ મેળવવાની શક્તિ હોય તો આવા પ્રસાસમાં મન કેમ ન આવે? હીરાકાલ જોડીવાળા

ન્યાયી નૌશેરવાન

ઈરાનનો ન્યાયત્રિય આદશાદ નૌશેરવાન એકવાર મુગયા કરવા નીકળ્યો હતો. ત્યાં એને સારૂ મસોખ બનતી હતી; પણ ગીડું નહોતું, એટલે એક નોકરને ગામમાંથી ગીડું આણવા મોકલ્યો, ને એને નૌશેરવાને કહ્યું, 'કિંગન આપીને મીઠું લઈ આવજો. જેથી કરીને ખોટા ચાલ ન પડે અને ગામ (દેક)નો નાશ ન થાય.' કોઈએ કહ્યું, 'મીઠા જેની જાણ અમથી લીએ (સાદીની ફૂલવાડી)

એમાં શું જાગડી જાય?' નૌશેરવાને જવાબ આપ્યો, 'પહેલાં જમવામાં અત્યાચારનું મુજ એવું તુચ્છ જ હતુ. પણ જે આઓ એણે એને પોપ્યો, એટલે એ દવે આટલો વિશાળ વિષયજ્ઞ જેવો યદ મયો છે.' પ્રજાની વાડીમાંથી રાજા એક સફરજન ખાય, તો રાજપુરનો વાડીને જાજાજાથી જ બેબેડી નામે. દેસાઈ બાલક જોષિવંદ્ય

હિંટનું વરધ

ગા મહાને પાદર હું ઊભો હતો. પાદરમાં જ દરગાહી દવાખાનું હતું; ત્યાંથી ગામડાના લોકો દવા લેતા. આવતાજતા વટેમાથું અને ગાલધારી વગેરે પણ દવા લઈ જતા.

રસ્તેથી બેચાર સંધી નીકળ્યા. તેમની સાથે ઘોડાં હિંટ હતાં. હિંટ ઘોડે દૂર હતાં. હિંટ વેચવાનાં હતાં.

એક સંધીને પગે બે દિવસ પહેલાં કાંટો વાળો હતો. કાંટો પૂરો નીકળ્યો નહિ ને પગ પાક્યો હતો. પગને જલદી રૂઝ આવી જાય એવી દવા મળે તો લેવા સંધી દવાખાના તરફ ગયો.

સંધી દવાખાનાને જોઈએ બેઠો હતો પણ જરા આરામ લેવા જોઈશ તરફ ગયો. મેં સંધી સાથે વાવ કરવા માંડી.

મેં પૂછ્યું, 'આજ તમે આમ ક્યાંથી આવો છો?'

સંધીએ જવાબ આપ્યો, 'શુભરાતમાંથી. હિંટનું વરધ લઈને નીકળ્યા છીએ. રસ્તામાં કોઈને હિંટ વેચાતું હોય તો વેચીએ ને કોઈને હિંટ વેચી નાખવું હોય તો ખરીદી લઈએ. કાઠિયાવાડમાં રહ્યો હવે કમ્મલ તરફ જઈશું; વળી પાછા કમ્મલમાંથી શુભરાતમાં જીવરશું.'

'પણ એ હિંટનું વરધ જોઈએ શું?'

'જેમ ગાયનું પશુ, ભેંસનું ખાંડું, ઘેટાંજકરાંનું વાધ, જળદનું જાળધું, એમ હિંટનું વરધ કહેવાય.'

'તમે ખારે માસ આગે દર્પાં જ કરો કે ક્યાં બે દરીયામં રહો ખરાં?'

'અમારે તો સગજામ ખારે માસ આવું જ. હિંટ વેચીએ, વેચાતાં રાખીએ, ઉપરાણી જસુવ કરીએ, એમ કરતાં બેમાંય વડે દેશમાં જઈ આવ્યાં.'

'આ જાણુ કાઠિયાવાડમાં રેતીનાં રણ તો નથી; તો પછી અહીં હિંટ કોણ વેચાતાં રાખે?'

'હિંટ તો રેતીમાં બે દાસે, ને ધૂળમાં એ દાસે. લાંબી મુસાફરીમાં હિંટ જાડું ઉપયોગી. ધાંંગીને પણ હિંટ ઉપયોગી. હિંટને ઝાઝો થાક ન લાગે; અને જળદ કરતાં હિંટ દાસે પણ વધારે. ગરવાઃ ને રજાની ઘેટાં-જકરાંનું વાધ લઈને નીકળે તેમાં એકાદ બે હિંટ

સાથે રાખે જ. હિંટ ઉપર બાલકો ને જાતશ નાખી તેમાં નાનાં છોકરાં, લવારાં, માંદલાં ઘેટાંજકરાં, સર-સામાન વગેરે મોડાવે. કોઈ રજાની ગધેડાં રાખે તો કોઈ હિંટ રાખે. ગધેડાં જેમ ગમે ત્યાં ચરી ખાય, તેમ હિંટ પણ દાસનાં ચાસનાં અડખે પડખેનાં ઝાડના પાંદડાં કાતરી ખાય.'

'હિંટને રણનું જવાબ કેમ કહેતા દસે? રણમાં શું જીવનં પ્રાણીથી મુસાફરી ન થાય? હિંટને જાડે ઘેરો ખૂબ દોડી શકે. એ જ્યાં પહોંચવું હોય ત્યાં જલદી પહોંચાડે. વળી નજીકમાં પાણી ન હોય તો દોડતે ઘેરો પાણી વાળે રથને જલદી પહોંચાડે. છતાં રણમાં મુસાફરી માટે ઘોડાને જાડે હિંટ જ કેમ?'

'રણની ગરમ દવા જીવન કોઈ પ્રાણીને સહે નહિ. એ દવા સદન કરવાની શક્તિ હિંટમાં છે એટલી જીવનં પ્રાણીમાં નથી. વળી રણમાં પવનથી વંટોળાયે ત્યારે રેતી એટલી બધી હોય કે આસપાસ કોઈ દેખાય જ નહિ. આંખ કાન અને મોઢામાં પણ રેતી ભરાઈ જાય. માણસ તો આંખ બંધ કરી દે કે માથે લૂગડું ઝોટી રેતીથી જતરા મહેનત કરે; પણ જીવનં જનાવર તો મવારાઈ જ જાય અને કેટલીક વાર તો મુઝાઈને મારી પથ્થુ વધાય, પથ્થુ હિંટમાં એવી શક્તિ છે કે તે આંખ બંધ ને નાસકોરાં બંધ કરી દઈ શકે. એટલે તે તોફાનથી આરખાર સલામત નીકળી જાય.

વળી હિંટની ચાદાસ્ત પણ જાડું તેજ હોય છે. એક વાર એક રસ્તેથી નીકળે પછી એ કદિ ભૂલે નહિ.

હિંટ એકવાર પાણી પીધું એટલે પછી તેને લાંબા વખત સુધી પાણી વગર ચાલે. હિંટના પેટમાં કોયળા હોય છે તેમાં એ ધણું પાણી ભરી રાખે છે. તરસ લાગે ત્યારે એ પાણી તેને દામ આવે છે. કેટલીકવાર મુસાફરી જાડું તરસવા થાય ત્યારે હિંટને મારી નાખી તેની એ કોયળા કાઢી તેમાંનું પાણી વાપરે છે.'

'તમે તો ખારે માસ દર્પાં કરો અને સાથે આવું વરધ હોય, એટલે એમાં કોઈ દુઝણી સાંદણી હોય કે કોઈ નાનાં જોનડા હોય એ બધાંનું શું થાય? મોટામોટા સાંદિયાની સાથે જોનડાં તો ચાલી ન શકે;

વાદળિયા તડકાને છાંયડે

હું તો ઢાંચું ઢાંચું ને હરી જાઉં રે,
વાદળિયા તડકાને છાંયડે.

આવે આવે શીળા આકાશે વાદળા,
તગતગતી લીધી સૂરજની આંખરી,
છાયા ને તેજ રમે અર્ધાંચાં બૃહામણી,
રમવા હું બોમકામાં જાઉં રે,
વાદળિયા તડકાને છાંયડે.

પહેરી છે વાદળીએ પવનની પાવડી,
સૂરજ મદાશન લા દોડે ધોડે ચડી,
સૂરજ દગડે ને દારે રે વાદળી,
તડકા - છાયામાં મુઝાઉં રે,
વાદળિયા તડકાને છાંયડે.

સૂરજ ને વાદળીની આ શી ચમચડી,
હારે ધડીકમાં ને જાળે બીછ ચડી,
હું રે બાળક માની કાપા હો કેમળી,
કોને શરણુ દરિ જાઉં રે
વાદળિયા તડકાને છાંયડે?

સુન્દરમ

એટલે જોતમાં પાછળ રહી ન જાય?

‘આખું વરધ કાઢ ઉતાવળે ન દાવે. અમે તો કોષ્ઠક વાર થાકી જઈએ તો જ બિટ્ટ ઉપર બેસીએ: બાકી તો પગપાળા જ ફરીએ. સાંજ પડે ત્યાં મુકામ કરીએ. અમારે ક્યાં મુસાફરી જટ પૂરી કરવી હોય? અમે તો સાંદિયા વેચતા જઈએ, જૂની ઉથરાણી પતાવતા જઈએ, કાંઈ ખરીદી કરવી હોય તે કરતા જઈએ, ને એમ ધીમેધીમે આગળ વધતા જઈએ.’

‘તમારી સાથે વરધમાં દૂધણી સાંદણી હોય તે દૂધ આમે એટલે દૂધ તો તમારે વેચાતું લેવું નહિ પડતું હોય. કોષ્ઠક વાર વધારે દૂધ હોય તો તે વેચીને પૈસા પછી વેચીને પૈસા ખર્ચે ને!’

‘એમારાથી દૂધ વેચાય નહિ. બિંટનું દૂધ વેચીએ તો પાપમાં પડીએ; અમાને અમારી માતાની મનાઈ છે. અમે યોને એ બાવામાં વાંદરીએ ખરા, કોઈને જરૂર પડ્યું આપીએ પણ ખૂંસા, પછી તે વચરે પૈસે.’

‘સાંદણીનું દૂધ કેવું લાગે!’

‘જાણી સાંદે. ભેમના દૂધ કરતાં પણ જાણી. રમદે જરા દરમું લાગે. માથાસ મહિ પડીને બીટ્ટો હોય તેને તાકાત લાવવા માટે તો આ દૂધ જાણી જ સાંદે. એની આ જાણી સારી થાય; અને એને વસોતીએ તો માખણ પણ જાણી બીટ્ટે. પણ અમારાથી વસોતી કરાય જ નહિ. સાંદણીના દૂધને વસોતવાની પણ અમારામાં મનાઈ છે. અમે જો છાશ વસોતીએ તો છાશમાં ટપાન પડે અને લોહી વસોતાય; અને જો દૂધ વેચીએ તો બિટ મરી જાય.’

‘બિટ મરી જાય કે છાશ વસોતવા લોહી વસોતાય એ જાણ તો વહેમ દશે. એવા વહેમમાં તો તમે ભોંટો મારો; અમે ન માનીએ, તમારી પાસેમાં થોડું દૂધ લઈ અમે તેની છાશ કરીએ તો હું એમાં છાશને ખરે લોહી વસોતાય!’

‘અમે તો જૂના કાળથી આશું આશું હોય એ માનીએ. જાણી જૂની એક વાન છે કે અમારા મામાં પાદર એક માતા હતી. અમે જાણ દૂધનો વેપાર કરતા. ઘી ને છાશ પણ વેચતા. એમા અમારાથી કોષ્ઠક પણ યજ્ઞ તે માતાએ કરાવ દીધા કે સાંદણીનું દૂધ વેચશે તેની સાંદણી મરી જશે. જે છાશ વસોતશે તેની છાશમાં કોમ પડશે ને લોહી યજ્ઞ જશે. બાકી તમે શહેરનાં માનવી બિટના દૂધની છાશ કરો તો સારી ન થાય; ખાવા જેવી ન રહે. બિંટનું દૂધ વધારે વખત રહે તો બગડી જાય. અમે બિટના દૂધનો વેપાર કરવા માડીએ તો અમારી દાનત ખગડે ને દૂધનો વેપાર કરી વધુ પૈસા રજવાના લેવામાં પડીએ. એના કરતાં જોતકાને ધાવવું હોય તેટલું ધાવા દઈએ ને અમારે જરૂર પૂરતું દોહી લઈએ તો જોતકાં ગોટાં ચપે નળમાં ન રહે. આટલા મારે તો અમારી કોમમાં રસનો વેપાર કરવાની પહેલેથી જ મના રાખી છે.’

‘એ વાન-સાચી કેહી. તાર-બિટ તો જાણી બીટ્ટો હોય ને બીટ્ટું બેઠો જ આસે; એટલે રસ્તામાં કોષ્ઠ એક-એક પાંચ હોય તે તો એ ન દેખે, ને એ

હિંદના સંદેશ પહેલાંના સમયની યાદ

કરડે તો હિંદ મરી ન ત્યજે ?

‘એક કરડે હિંદ ન મરે. “હિંદ મેં એ આકરો ને બકરી મેં કાંકરો” એ કહેવત પ્રમાણે હિંદ તો બધી વતનો પાસે મરે. એટલે એના આરામ એવી વતનો પાસે પથ આવી ત્યજ કે નેથી એક જ એક ન મરે. પણ છેવટે હિંદ આવતું હોય તેની સંધ્યા જ ક્યારેક બુવાની થીકે એક આધે ભાગી ત્યજ દા; કોઈ સંધ્યા ન મરે પણ થોડી કરડે તો હિંદ મરી ત્યજ બકરી’

‘હિંદના વાળ તમે કાતરો ખરા કે નહિ? એના વાળ તો બહુ મરમ, ખડે?’

‘બહુ પડી ત્યજ તો કાતરી નાખીએ. એ માથાએ કાંતીએ ને પછી વેચી નાખીએ એના કામના બહુ મરમ. એનાથી ટાંક ન થાય. આપણા દેશમાં એના કામના બહુ નથી જાના. ખાટી મરમ-અરજના તરફના હિંદના વાળના કામના ને ત્યજ બહુ કિંમતીને માત્ર યાજ છે.’

‘હરાન અને અરજના તરફ તો લરકરમાં પણ ધોડાની માફક હિંદનો જ ઉપયોગ થતો દેશે ને?’

‘દા; અને આપણે ત્યાં પણ સાંઢિયા સપાટની દુકડી અગાઉના જમાનામાં ધણું રાજમાં રહેતી. આજે પણ એવી આધેના મારે સંદેશ પહેલાંના મારે સાંઢિયા સપાટી કેટલાક રાજમાં હોય છે. સાંઢિયા કરતાં સાંઢિયા પળી પળારે મળી. સિંચ અને હરાન-અરજના તરફ તો લોકો હિંદનાથી પણ મુસાફરી કરે છે. અગાઉ લગાધ થતી ત્યારે કિંદનામાં એક દરનામ તોડના મારે દરનામ આરો હિંદ હિંદના રાખના અને પછી દાથી હિંદને પછો મારી દરનામ તોડી નાખના.

દરનામના કમાડમાં અણીવાળાં ભાત્રાં હોય તેવી મામે એ દાથી ભોંસ કરે તો દાથીનાં કપાળમાં એ ભાત્રા પામે; આથી દાથીને અચાનક પડે હિંદ રાખના; કારણ કે હિંદ કરતાં દાથીનું મુઠ પડે! હિંદ તો રજમાં ધણ મળે, ને દાથી તો ફક્ત દિંદુ-મ્તાન કે આદિકાનાં જંગલમાંથી આવે, એટલે મોંઘા પડે.

રાજદરનામાં જેમ દાથી હોય તેમ સામાનાર અનાન હિંદ પણ ધણું રાજ રાખે છે. સપારી નીકળે તેમ સોપા પાછળ મારિયા નમાડે આવે. હાથીનામાં ને ધોડાનામાં આગળ હોય, પણ મારિયા નમાડે તો પાછળ આવે.’

આમ અમારી પાને આવતી દાથી તમા દાખા આપ્યા દાખારે માલ-મારીને પડે રત્ર મેળવી કોડી કરી નાખ્યો ને પારો જાપી આપ્યો.

માલવારી એ દાખાર-ને કુપા દીધી ને પોતાને રસ્તે પડ્યો. તું પણ તેને રાખરામ કરી મારે રસ્તે પડ્યો. વેળીકાત મૂચ

શામ્વાનો શિકારી (અનુસંધાન પ્ર. ૩૨૭મી)

લાગતું. પણ તે મળતું ત્યારે એના બધા ફેરાળી કિંગન ચૂકવી આપતું. અને તેથી, જે પણ એ શામ્વા નાહાં તે જ પણ પીટરના દોસભોભાંથી બાણ છૂટકું, અને સાથોસાથ એ બાણ જેવા જ વેગથી અને લગભગ એવા જ આકારનો જની જતો રૉગર્ટ છૂટકો બાણ પેલા નરની પીઠમાં જ ખૂંટી ગયું હતું. પણ તે તેની પરવા કર્યા વિના દોડ્યો જતો હતો અને રૉગર્ટ પણ એને જ લક્ષમાં રાખીને દોડતો હતો. અને એ બંધાની પાછળ, કુદરતે માણસને એવી મતિ નથી આપી તેથી તેને શાપ દેતો, અને જ્યાં કુદરતની એ અનિચ્છાનીય યોજનાને નિષ્ફળ કરવા મથતો પીટર દોડતો હતો.

આ બાણને બદલે વિરોધનો ધા હોન તો આમ એ નર હટકી સકત ખરે? પીટરે આ ઝલુગા આ રથજે વિરોધ ફેડવાની ગના કરવાને કાયદાને અનેક માળો આપી. આવા સ્વતંત્રદેશમાં આવે મુલાકાી કાપદો! કાપદો પ્રજાના રક્ષણ માટે દેને તેથી યું જ લખસણ બરફના થરે પર તોળાઇ રહેલા જરફના રાક્ષસી પદારો, જે એક સાધારણ ઘંટડીના અવાજથી પણ ધણી વાર ફરકી પડે છે, તે બંદુકના અવાજે કદાચ થરથરી જીકે અને પહેલા મુસાફરને પોતાને અને પછી નીચેનાં માગડાને યાદી વનય, એ સાચી વાત. પણ તો પછી એવી ચોતળી ઘીકવાળા ગોચા શા માટે અહીં રહેના હશે! જે પીટરના હાથમાં ધન્યસત્તા હોય તો જગતભરમાંથી મરણીઆંએને જ વીણીવીણીને સ્વિટ્-અર્જેન્ટિનામાં વસાવે, અને પછી ભર શિયાળે પણ બંદુકના બહારથી તેઓ ડુંગરાઓને મજની મૂકે! અને પેલા પોચાએને તો તેઓ પકડીપકડીને પારસલમાં પેક કરી ઇટાલીના જાગીયાઓમા કવિતા કરવા કે ક્રાન્સના માંડવાઓમાં દ્રાક્ષનો અને ગ્રેમનો રેય લેવા ડુંગરપરથી જ મજાગવી મૂકે. . . . પણ ઝોહ! પેલાં શામ્વા!

જે ફ્લોંચ સુધી તો રસતો સારો હતો. જે ટેકરી વચ્ચેની ખીણમાં, નદીના પાણીની માફક પણ અત્યંત ધીમી મતિથી, વહેતા ધન જરફનો પ્રવાહ પોતાના ચિત્રવિચિત્ર આકારો સહિત આવી રહ્યો હતો. એ દિગ્ગમવાદનું તળિયું નહર જ હોય એમ પીટરને ખાત્રી હતી. અને એ જોઈતી ગયા પછી રૉગર્ટ ચાલેલા રસ્તે જ તે દોડ્યો જતો હતો; કેમકે રૉગર્ટ પોતે પોતાની ભૂંધકર દોડ વચ્ચે પણ ઝંખનો દોર ચૂકતો ન હતો.

‘વાદ બહાર! દોરન રૉગર્ટ!’ પીટરે ખુબ દોડી રહેલા રૉગર્ટને વધુ દોડવાના ઉત્સાહ આપતાં ખૂબ મારી; અને એ ગ્રેમજાવી શબ્દો સાંભળતાં રૉગર્ટમાં નવું ચેતન આવ્યું. નાક, કાન, આંખ બધું તે પડીબર ખૂંટી ગયો. અને તે પગલાં જ કેમકે યંત્ર હોય એમ એના પગ મતિ કાવવા લાગ્યા. અને અને! ઊડતી માખીની પાંખની જેમ એના પગ દવામાં અદૃશ્ય થઇ જતા હતા. એનું શરીર જ મળે એ અદૃશ્યની માફક દવામાં તરત જતું હતું. અને તો ય પેલા કાયસ થએલ શામ્વા જેટલી જ ઝડપ રૉગર્ટ માંડ કરી શકતો હતો. ખીન્ન તો ક્યારનાં નજર પડતી ગયાં હતાં. જાસ, હવે તો બંને વચ્ચે એકાદ ફ્લોંચનું જ અંતર હતું. હવે એક જ ઝડપી દોડતી જરફ હતી. ‘શામ્વા, જોડા રૉગર્ટ! હોશિયાર!’ કરીથી શ્વાસપાણ્ય થઇ રહેલા પીટરે પડકાર કર્યો.

જરાજર એ જ વખતે એ કાયસ શામ્વા એક ખડક પરથી ઢૂર આવેલા ખીન્ન એક ખડક પર ફૂંટ્યું. એ બંને ખડકની વચ્ચે ઊંડો ખાડો હતો. અને ખડક વચ્ચે અંતર થયું હતું. એટલું દૂરમાં એ શામ્વાની છેવટની સક્તિ ખચાઈ ગઇ. એના પગ એ સામેના ખડક પર કમાનની માફક નહિ પણ લાકડાની માફક પડ્યા, અને ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં તે ઢળી પડ્યું.

પણ રૉગર્ટ એની એટલા બધો નજીક પગને પગલું દાખતો આવતો હતો કે આ બધું જોવાનો તેને અવકાશ ન રહ્યો. એ જાંચા ખડકની કિનારી પાસે તે આવ્યો. વચ્ચેનું અંતર ફૂટવા માટેની પોતાની સક્તિનો વિચાર કરવાનો સમય જ હવે ન હતો. તેણે હલંગ મારી; પણ એ સુવાળા જરફમાં જોઈએ એટલી ચોટ ન લાગી, અને સામેના ખડકની ઉપર પડવાને બદલે તે તેની સામે જોરથી આંધળો. કારણી ચીસ નાખતો તે નીચે પડ્યો, અને થોડાક તરફડીઆં મારી છેલ્લા શ્વાસ લેવા લાગ્યો.

પીટર ઘણો પાછળ રહી ગયો હતો. રૉગર્ટને તો પગ જોળાની પેઠે એ ખડક સાથે અચાનક નીચે પડતો તો તેણે જોયો, પણ ઘણી વાર સુધી તેને ફરી ઉપર આવતો તે ન જોઈ શક્યો ત્યારે તેને થયું કે જરફ તેને કાંઈક જમ્યું દરે. પોતાનો થાક તે સંદેહ જૂઠી ગયો અને કદાચ મરતા રૉગર્ટને છેલ્લું સુંગન લેવા અને તેને વિદાય દેવા જખનસર પહોંચવા તે પૂરપાટ દોડ્યો. પેલા શામ્વાને પણ તેણે પડતો. જોએના; પણ એ વિષય હવે ઓણ જની ગયો હતો.

દિનેન્દ્રનાથ ઠાકુર (અનુમધાન ૪ ૩૨૫થી)

રાસલિપિ લખતા હોય કે પછી અર્વાચીન સાદિત્યનું કોઇ અંગ્રેજી કે ગ્રંથાગ્રી પુસ્તક એકાદ ચિત્તે વાંચતા હોય. એવે વખતે પણ એમની પામેથી ગીત શીખનાર મંડળો કે એમાંનું કોઇ કંપ પૂછવા નય તો દિનુગાણ મહાત્મ્ય રહેતા. શિષ્યો પ્રતિનો એમનો વાતસલ્યભાવ મને અનોઢ લાગ્યો છે. હરજપોરે ઉનાળામાં અને એમની પાસે ગીત ગીખવા જતા ત્યારે અમને આમ્રદ કઢીને એ કુંડુ સરજન પીગડાવતા. એમનો વિનોદી અને આનન્દપ્રિય સ્વભાવ અને એમની sports man જેવી મનોવૃત્તિથી એમના પ્રયત્ન પરિચયના આવનારને એમના પ્રતિસાંગાની લાગણી મળતી. મંદિરદિનેન્દ્રનાથ, જડાદાદા, અને કવિવરનો જાણકારથી સદવાસ હોવાને લીધે એમના જીવનપ્રસંગે સાજામાં કેટલીયે વાર સંગીત પછીના વર્ષોમાં ગેરદાઝર વધાનું મને થાદ છે.

આ ઉપરાંત દિનુગાણ એક કુશળ અભિનયકાર અને નેપથ્યવિધાયક પણ દત્તા. કવિવર ટાગોર પોતે ધણીયે વાર ટાગોર કુટુંબના અને શાંતિનિકેતન-વાસીઓના સદસ્યથી પોતાના નાટકો લખવે છે. પોતે પણ તેમાં દસપર્યંક લાગ જો છે. એમના 'વિસર્જન' - Sacrifice-નાટકમાં 'મધુર્વાન' નો પાદ ભજવતા દિનુગાણને જોતાં એમની ઉચ્ચ કોટિની અભિનય-કલાની દૃષ્ટિ પ્રશંસા કરે છે. 'તપતી' નાટકમાં રાજ્યનો મુખ્ય પાદ કવિવરે પોતાની સ્વેત દાટીને સ્વામી રૂપીને ભજવેલો ત્યારે તેમની સાથે રાજસખાદેવદત્તનો પાદ દિનુગાણએ કમો દત્તો. જડાદાદા દમનું કેરિયું ને ઉપવસ્ત્ર તથા માથે સાફો બાધેથી દિનુગાણની પ્રભાવ પ્રભાવતી મુર્તિ દૃષ્ટિયે મારી નજરે છે 'હે નેરવ ! શક્તિ દાઓ' એ ગીત ગાતા પ્રદેન આમળે રંગભૂમિ પર એમની મુર્તિ આવતાં જ કોનાપરંગા શાંતિ ફેલાઈ જતી.

'કાશ્યનો' - Cycle of Spring-નાટકના ઉપ-દારપૃષ્ઠ ઉપર કવિવરે દિનુગાણનો વધાર્યે પરિચય કરાવતાં એમને પોતાનાં 'સકલ પ્રાનેઃ ભાંડારી' અને 'સકલ નાટરે કાંડારી' (મુકાબી) કલા છે.

દિનુગાણ એક રસસમગાગ્રાયક અને ઉચ્ચ કોટિના કવિ પણ દત્તા. અંગ્રેજી અને ગ્રંથાગ્રી સાદિત્યભાગ સાથે એમનો નિકટનો પરિચય દત્તો. ફ્રેચ ભાષાનું પણ એમને જ્ઞાન હતું. પચાસ વર્ષ (૧૯૭૨) ઉગરે પણ ફ્રેન્ચી શાળાને ગીતના ત્રીઆઈઝમ પાસે એ નરચરિતક

દાદિજનાં લખાણો વાંચતા. એમણે પોતે સ્વેલાં ગીત-કાવ્યો રચનલિપિ સાથે કલકત્તાના 'મુક્તધારા' નામક માસિકમાં પ્રકટ થતાં, 'સંગીત-વિજ્ઞાન' નામના વિષ્ણુ માસિકના એ એક મુખ્ય તંત્રી દત્તા. સ્વીન્દ્ર-સંગીતના વર્ષમાં અમારા આમદમાં દિનુગાણ કોઇ વખત એમનાં પોતાનાં ગીતો શીખવતા. કલકત્તા તથા અન્ય સ્થળોએ પણ ગાયનવાદનની અનેક દરીદ્રાઈઓમાં દિનુગાણને ન્યાયાધીશ થવું પડતું.

એમની કલાપ્રિયતાનું તો 'સુરપુરી'માં પ્રવેશ કરનારે તરત જ જાણ થતું. એમના કામ કરવાના ખંડમાં કલાકારો પાસે દોરાવેલાં મુદ્દર ભીંતચિત્રો, ટેબલની બાજુએ પડેલો વિષ્ણુ માસિકાકારનાં ચિત્રોનો સંમદ અને ધરનાં પડદા ચાદર એ જાણ, પોતાની ગોદરમાં નીકળી પડીને અજાણની યુક્તિઓ જોઈ આવનાર એ કલાસિકોનો પરિચય કરાવતાં મારે જાણ હતું. કા-રિયાપાકમાં મળતા વારતામાં 'મળેર'ની કિનારનાં જોની કાગળાપણ એમણે જાણ મંગાવેલાં એ મને થાદ છે.

એમના બધાંયે શિષ્યો એમને દિનુદ (મંદિરદાદા) કહીને જોતાના. જ્યાં જ્યાં સ્વીન્દ્ર-સંગીતનો કાર્યક્રમ હોય ત્યાં દિનુગાણ જ નેતૃત્વપદે હોય તેથી, તેમના શિષ્યોને એ આધાર જ આસપાસી પડી મળેથી દેખે તે પોતે અનિષ્ટ ગણતા; એટલે કેટલાક પ્રસંગોમાં વખતે એમણે નિર્દોષ સીધી દત્તી. તે વખતે જજીએકું કે તેમણે અધામ પરિશ્રમલક્ષ્મી કેળવેલાં જાગજાગીઓમાં પણ નેતૃત્વ લઈ શકે તેમાં છે. ધારા જ વખત ઉગર શિશુવધથી શાંતિનિકેતનમાં રહીને સ્વીન્દ્ર-સંગીતમાં નિખળાવ થએલાં કલાકાર શ્રી મુરેન કારનાં પત્ની રમાદેવીનું અકાળ અવસાન થયું. એ જાગરહેતા વખત દિનુગાણએ મને જણાવ્યું: 'It is a great personal blow and irreparable loss'.

એ વર્ષ પહેલાં એમના પચાસમા જન્મોત્સવ વખતે શાંતિનિકેતનમાં એમને અધિનંદન અર્પણ સમગ્ર મળેથી. અગત્યના કામો કલકત્તા મએલા હોવાથી કવિવર ઉપ-રિચત સ્વી ન રાકવા તેથી તેમણે એક આશીર્વાદ-કાવ્ય પાઠવ્યું હતું. એ કાવ્યમાં દિનુગાણના 'ઉદાર દાન'ની મુખ્ય કહે પ્રસંસા કરતાં કવિવરે લખ્યું છે:

'રવિર સંગદ દોતો નિરર્થક તુમિ જલિ ના'રે
ના લક્ષ્મી આપનાર કહિ' જલિના દિને સમારે.'
(૨૫૧ (સ્વીન્દ્રનાથ)ની સંપત્તિને જો તમે આપનારી

લઇને સોને અર્પણ ન કરી હોત તો એ નિર્ઘંક મત.)
શનિવારે-૨૦ જુલાઈ-ગાનના છેક દસ થાગ્યા સુધી
તો રમતોના શોખીન દિનુથાથુ વિનોદ કરતા એમના
કુટુંબજનો સાથે પતાં રમતા દત્તા ત્યારે કોને ખચર
દત્તી કે એમની એ શ્રેય સત્તિ હતી? રવિવારે સવારે
જ એમને અચાનક apoplexyનું અસાધ્ય દરદ થઈ
આવ્યું. કમરતાના સુવિખવાન ડૉક્ટરોના અનેક પ્ર-

યત્નોથી પણ એમને આરામ ન લાગ્યો અને અગિયાર
વાગે તો એકાએક સોને મૂનાં મૂકાં મિનુથાથુ પરજોડ
પંચામી એમનો મૂનો સંસાર શોભાવનાર એમની પાછળ
એકલાં પડેલાં એમનાં પત્ની કમતાદેવીને માટે આ
આઘાત આનિ કોર અને અમલ્ય છે.

સદૃશન દિનુથાથુનો આત્મા શાનિ પાગો.

વિનાદિન્ વિવેદી

અશક્ય વૈર

એક ગણત નીર અને કમલપત્રો વચ્ચે મોટે
વિષયદ્ધ થયો.

નીરે કહ્યું: 'તમે અહીંથી આટલાં નવો; અમારી
વચ્ચે રહેવા છતાં તમે અમારાથી અતિશય રહી અમને
અપમાન આપો છો.'

'પણ અમે તો તમારાં જાતક છીએ, અમારાથી
જ તમારી શોભા; અમને કાઢનાં તમને જાલુ દરકન
પડશે.' કમલપત્રોએ આજીજીથી કહ્યું.

'તો પછી તમે અમારા કપડાંથી ભોંતતનાં કેમ
નથી?—એટલી શિભના રાણો અને વિરંધ થઇને રહો
તે શોભા ગણાય પારી કે?' નીરે ઉત્તરનાથી કહ્યું.

'તે તો અમારી એક જાતક છે, કોઈ વિરોધ
નથી.' પત્રોએ સમજાવ્યું.

'ના, પણ એમ તો નહિ જ ચાલે. તમારે જો અહીં
રહેવું હોય તો શિભનું તો પડશે જ.' નીરે સંલગ્નાવ્યું.

'એ ના બનો. તમે એમ અમારી જાતક તો
નહિ જ હોડાની શકો. પત્રોએ મક્કમતાથી કહ્યું.

'તમારે તે હોડાની જ પડશે;—નહિતર અમે તમારી
દરની જ મિટાવી દઇશું.' નીરે સખ્તાઈથી કહ્યું.

'પણ તમારાથી તે બની જ શકવાનું નથી.'
પત્રોએ ખુમારીથી કહ્યું.

'કારણ?' નીરે ચિડાઈને પૂછ્યું.

'કારણ કોઈ સમય પર કહીશું.' પત્રોએ સંભીર-
તાથી કહ્યું.

પણ નીર અત્યંત ગુસ્સે થયું હતું. તેણે તેમને
દૂર કરવાનો નિશ્ચય જ કરી લીધો. હવે તેમને શી રીતે

અજામાં કરવાં તેનો વિચાર તે કરવા લાગ્યું. જીતો
કશે રહેને નહોતો, માત્ર તેમને સુકાવી દેવાય તો જ
તેમની દરતી મટે તેમ હતું.

તે માટેની તૈયારી પર તે આવ્યું; અને ત્યારે જ
તેને પોતાની મુશ્કેલી સમજાવ્યું કે તેમને સૂકવવા માટે
તેને પોતાને જ પહેલું સુકાઈ જવું પડે તેમ હતું.

તે પસ્તાયું અને તેમને હેતથી મનાવી લીધાં.

થોડો સમય બીત્યો, અને હિનાગાનો પ્રગર તાપ
પડ્યા લાગ્યો; દિગ્બ્રિનિહિત નીર સુકાતું જતું હતું.

સાથેસાથે પોણા કમલપત્રો પણ સૂકાતાં આટ્યાં.

થોડા વખતમાં નીર સાથે સુકાઈ જવા આવ્યું;
કમલપત્રો પણ છેદના આસ લઈ રહ્યા હતાં.

પાણીનું છેલ્લામાં છેલ્લું ણિદુ સુકાઈ જવાની તૈયા-
રીમાં હતું, ચીમળાઈ ગયેલાં કમલપત્રો મરતાંમરતાં.

પણ પોતાની ઝાંખાંથી તેનું રક્ષણ કરી રહ્યાં હતાં.

જ્યારે તે છેવટના ણિદુનો પણ છેલ્લો અવશેષ
સુકાવા આવ્યો, ત્યારે કમલપત્રોએ તેને રડતારડતાં

કહ્યું: 'પેલું કારણ સમજાવવાનો સમય આત્યારે જ
આવી પહોંચ્યો છે. કારણ કે થેડી ક્ષણ પછી તમે અને

અને એક સાથે મૃત્યુ પામીશું.'

'સમજાવો તો.' નીરે છેલ્લી વિદાય લેતાં કહ્યું.

'તમારા મૃત્યુ પછી જે છવી શકે તેમ નહોતાં,

તેને તમે છવતાં—છવત મિટાવી શકો તેમ નહોતાં.'

અને આટલું કહેતાં તેમણે મૃત્યુ પામતા નીરના
છેલ્લા અવશેષનો સચવાને કયો.

અમરણયાત્રા

ગણપતિનો પ્રસાદ

૬૭

કે નાનપણની વાત છે.

બાપડાનો મદીનો આપ્યા. ગણપતિ જાણે
ગોરવા ધરમા પડ્યાં. ટેંગણ પર એક ડુંદર ટીમળી
ળગુ પાણેરું દત્ત. એના પર સાળી રંગેના પાટણ.
પાટણ પર કુકુમ મિશ્રિત અડત અને એના ઉપર
મગનન મહાદેવ (મગનના દત્તા. ટેંગણ આપણ
જમીન પર ગાળાના મોરા તરખાખા દગદગ અને
ચૂનાથી ગળેનું સાથ પાણી ગરેનું દત્ત. એ પાણીમા
ગણપતિનું જે ઉપું પ્રતિજિજ્ઞ પર એ જોવાથી તપાસે
પુણ્ય મળે છે એવી એ વળતની માનવના આજની
જાણામાં કહું તો પાણીમા ગરેનું પ્રતિજિજ્ઞ મુગ જિજ્ઞ
કરનાં વધારે કામચમ હોય છે.

ગણપતિની પૂજા થઈ. ગણપતિની જે ગણુ પર
જોડેલી ગોરીઆની પલ્લુ પૂજા થઈ. આ ગોરીઓ તે
ગણપતિની માતાઓ, એક ગોરી એક નાનકડા માટલા
પર ગાડીનો ફેરિયો કે લાંસળી ઉપી મૂકીને જનાવવામા
આવે છે, એ ગોરીના પેટમા એળા, દળદરો મારીઓ,
સોપારી અને પંચરત્ન મૂકવામા આવે છે. ગણામાં
મંગળમુલ. રાંકળા ઉપર નાક, કાન, આંખો અને માથા
પરના વાળ જરાજર ચીનરેલા હોય છે. આ ગોરીની
પૂજા આખો આપણ મદીનો થાય છે. બીજી ગોરી એ
વનમીની શોભા હોય છે. એકરીત્ત વનનાં પાંદડા બેમાં
કરી એની મોટી પૂજા વાધવામા આવે છે, અને એની
આસપાસ જે પાંદળા વચ્ચે જોડેલી ગોરીના ચિત્તાઓ
કાગળ વીંટળાઓએ હોય છે.

આવા ગણપતિની અને એની જે માતાઓની વિધિ-
સર પૂજા થઈ. અમે તાળીઓ વગાડનાં વગાડનાં આરતી
પૂરી કરી અને ગણપતિના પ્રસાદના મોદક બટણ
કરી રમવા ગયા.

ધરમાં કોણ સામાન્ય મહેમાન આવે તો એ અમને
જાગડોન આનંદ થતો; તો પછી તહેવારને વિષયે ગણ-
પતિ જેવા દેવ વધારે ત્યારે તો પૂછવું જ શું? અમારી
સ્વામતસમિતિએ ગેરજીવિસ કરીને મહેમાન કરી દેવી

અને ગણપતિની આસપાસ સરસ ફોળા

સગલી દત્તો. સાંજે ચંદ્રદર્શન કરાય નહિ એટલા માટે
અમે રમત જલદી પૂરી કરી અને ધેર આપ્યા. તે
દિવસે જોયારે પડોશના એક બાપ્પો અને ટમચી
આગળો જેટલી તરી અમરણતો આપી દાનિ, અમારા
ધરમા તો અમરણતોએ બધી પાનગી જ રહેતી. મને
અનુમાન થયું કે તરી અમરણતો ટીમળી હોવી જ
જોઈએ. એની મુર્ચપણ વધારે આરી દોષી જોઈએ.
અમરણતો લઈને ધરમાં ધૂસો, ત્યાં મગનન મહાદેવ
જોવા. મનમાં કામિની કીર્તી ઉદ્ભવે. આટલી સરસ
અમરણતો તો ગણપતિની જ અપાય. ફરીવાર મનમાં
થયું કે રાંજરે ફટાકા ફોડતી વખતે તરી અમરણતો
કેટલી કાગળમાં આપ્યા! રાતના ફટાકા અને સન્મુખ
જોડેલા ગણપતિ વચ્ચે મનમાં લાંબા વખત મુશી
સ્પર્શરે માર્યો. આખરે કુનપી કડાવણે માંડવાનો
રસો સુગંધે. અરધો કાગળ ગણપતિને આપીએ
અને અરધો ફટાકા માટે રાખીએ. આટલી લાંબી
અમરણતો તોડનાં પ્રથમ તો જીવ ન માર્યો. આખરે
જે કદાક થયાં. પણ અંદરની વાંસની રાજા કંઈ એમ
ને એમ તોડે! બીજું કદાક સાધન ન હોય તો મેં ઉધિરે
દાંત અને નખ તો આપ્યા જ છે, એમનો ઉપયોગ
કર્ષો અને અમરણતોના અરધો ગાળ સળગાવી, ટેંગણને
જડી ન જવાય એવી સાગયેની રાખી, સળગતો છે
ખુસ્તો રહે એવી રીતે અમરણતો પાનુસ ઉપર જલદરથી
મૂકી દીધી. દાંત વાપરીને અમરણતો ઓડી કરી એનો
ખટકો ગળમા સહેજ આપ્યો. પણ એને ત્યાં જ દાખી
દીધો અને ફટાકા ફોડવા મેંમા પર માર્યો મેંમા.

આ વખતે અમે કારવારમાં રામજી સેક તેસી
વામના કચ્છી વેપારીના ધરમાં ભારે રહેતા દત્તા.
રામજીએ પાસે જઈ મેં વાતોની હિવાળી કરી. એમણે
પણ એક રામજી જંગમમાં સરત દૂધ પાનાર ભરવા
પર ખુશ થઈને એને એક પાંદડા પર ગણિસપત કરી
આપેલા ૩૬૦ ગામ એની જાકરી એ પાંદડા સાથે

ખાંધ ગાંધ તેની રમૂજ વાતો કહી દીધી. જીયારો ભરવાડ રોના લાગ્યો. 'કહું કુલ કહું કુલ કહા ન જાવે ... વઘેરી ૩૬૦ ગામ લા કર ગઈં ઓર મૂઠી કી મૂઠી.' નાનાપણના એ શબ્દો જોવાને તેણે દહાડા જરાજરા થાડ છે, એ ભાખા ગુજરાતી છે કે કસ્તૂરી છે કે મારવાડી તેનું સંશોધન દહાડે નથી કર્યું.

વાતો સાંભળીને ધરમા પાછો આવ્યો તે ત્યાં ટેળાસ પરનું જાનુસ ટેળાસ પર ન હતું. પિતાશ્રીના વાઘમાં હતું અને એમાં જળી વઢીને ખારસું કરેલના પાંદડા જેટલું કાણું પડી ગયું હતું! તહેવારને દિવસે સરસ જાનુસ જગડી ગયું અને અપચુકન જેવું તે ખડું જ, એટલે પિતાશ્રી ચીંચાયા હતા. એમણે મને પૂછ્યું 'આ કોણે કર્યું છે?' મારી અગરજાતીનો પ્રનાય હું નરત જ જોગણી સંકોપે, એટલે ડરતા ડરતા મેં

કહ્યું 'મેં જ.' તરત જ મારા લમણા પર ફટકો ફૂટ્યો અને ખીંચે વાંસે. હું ત્યાંથી રોતો રોતો નાડો.

આજ સાથે વાનચીન કરવાની નવરાસ મળી ત્યારે મેં કુરકો લાસતોં કહ્યું કે જાનુસ જળી જ્યો તેનો ખ્યાલ મને ક્યાંથી આવે? મેં તો ભક્તિથી અગરજાતીનો એક કકડો સળગાવી મૂક્યો હતો. પણ ગણપતિ રાજ ન થયા.

મારી વાત વ્તપયા પડી પિતાશ્રીને પણ માફુ લાગ્યું કે નાવક તહેવારને દિવસે આપણે ફગુને માર્યો. મને ખાટલેથી જ સંતોષ થયો.

અગરજાતીનો ખીંચે કકડો સળગાવી જોયો ત્યારે એમા વડા જે મુગજ ન મળે. પછી તો એ અગરજાતી પર હું ખૂબ ચીડાયો સામે જ એ અગરજાતી માત્ર ફટકો ફેડવાના જ કામની હતી.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

નવાં પુસ્તકોની નોંધ

અથડાતાં દેખાં: લેખક-જેપુળખાન ખડીક, પ્રકાશક-જે થાક મોજ કાર્યાલય ૭૪ કોલ્ડ કસ્ટમ હાઉસ રોડ, ફોટ મુંબાઈ-૧, ૩-૮-૦; ધુમો પાદેવડો: લેખક અને પ્રકાશક-પ્રાણસંકર મયાતંગ હપાધ્યાય (યોગી), ભગવતપુત્રી ગોંડલ, ૦-૦-૩; જાણસંવાદો તથા નાટકો: લેખક પ્રકાશક-ચિહ્નસાય ચક્ષુશર આવસાથી બાપનગર, ૦-૧૦-૦; રાજ-સ્થાનના ઢુહા (માગ પહલડો): પિલાળી રાજસ્થાની ગ્રંથગાળાનું બીજું પુસ્તક, મહાગદોવાધ્યાય તથા જાડાદુર શ્રી ગોરીસંદેશ હીરાચંદ્ર જોશી દ્વારા સિખિત પ્રવચન સહિત-સંપાદક અને સંપાદક-શ્રી નરોત્તમદાસ રવામી, એમ.એ. વિજાપુર, પ્રકાશક-નવયુગ-સાહિત્ય-મંદિર, પોસ્ટ ઓફસ નં ૭૮ મિલ્કી, ૨-૦-૦; ગોપિકા: લેખક-મકાશક-ન્દાનાલાલ દલપતરામ કપિ, ૧-૮-૦; આંસુનું છવત: લેખક-ચત્રાચત્ર મ. દેસાઈ, પ્રકાશક સી. જમનાદાસની કં મુંબાઈ-૨, ૧-૮-૦; સ્મરણ-મંત્રી: (એક શ્રેયાર્થોનું ચરિત્ર અને સંસ્મરણો) લેખક સંપાદક અને પ્રકાશક-રતુમાઈ દેસાઈ, રવિચવન પાર્શ્વેશ વીલેચરવે, ૦-૧-૦; કમ્પોગી સંલેશ્વર: ('પ્રભમંથુ'નું ૧૬૩મું એક-પુસ્તક) લેખક સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ, પ્રકાશક-ઈન્દરન

આરતી: લેખક-સુરેશ ગાંધી, પ્રકાશક-નવચેતન કાર્યાલય, ૧૦ લાંબક રટ્ટીઠ કલકત્તા, ૧-૪-૦; છવતમંચીત: લેખક-ડૉ. હરિમસાદ મજાવ દેમાઈ, પ્રકાશક ચર્ચર મેંચરન કાર્યાલય ગાંધીરોડ અમરાવાદ, ૨-૦-૦; ચિત્રાનિકા: લેખક-નટુસાઈ, રૂપકથા ૧ અને ૨: લેખક-સતિશાલ વિહ્વલસ દલાલ, લખાનિકા: લેખકો-કસનજ દેશાઈ અને છવસામ જોશી, ગાંધીવ બાલોલાન માળાનાં પુસ્તકો, પ્રકાશક ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર બાગા તળાવ મુરત, ફિગન અનુક્રમે ૦-૩-૦, ૦-૪-૦, ૦-૩-૦ અને ૦-૪-૦; ગોરીસંદેશ એમ અને બીજી કુમાર કથાઓ: ગાંધીવ કુમાર માલાનું પહેલું પુસ્તક, લેખક-સુભાષ જોશી, પ્રકાશક કપર પ્રમાણે, ૦-૮-૦; તત્ત્વા-નીખની લેખકાયા: જગત-ઈતિહાસનો પરિચય કરાવતા જ્ઞાનરસાલ નહેરુના વિખ્યાત પુસ્તકનો અનુવાદ, પ્રકાશક-સૌભાષ કાર્યાલય, રાજપુર, આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ: લેખક-સુનિશી સોભાગચંદ્રજી, પ્રકાશક-સમીચંદ્ર જોશીચંદ સંપતી, મેચી ગદ્યવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર, સાગરમતી, ૦-૧-૦-૦; Gujarat & its Literature: by K. M. Munshi, Longmans Green & Co Ltd, 53 Nicol Road, Bombay 1, Rs. 6-0-0.

૨૧૦ પ્રભમંથુ ઓફિસ ખાડિયા અમરાવાદ, ૧-૧૨-૦;

એક દોશી પોતાને ત્યાં થોડી મદ્યાર્થ ફરિયાદ લઇને કંઠગની સુલતાન સુરેશ્વર પાસે આવી. સુલતાને તેને કહ્યું કે તું રાત્રે નળગની શા માટે ગયી રહી? એના જવાબમાં ડોશીએ કહ્યું: 'આપ દેવતાના વંશજ માટે નળગતા રહો છો પછી મારે નળગતા રહેવાની શી જરૂર?' આ કપાલકર્તૃત્વનિધિ સુલતાન તરત જ સમગ્ર અર્થ આને તેના માલ શોધાવી પાછો સેંત્રી પો.

અનેકાર્થો શબ્દ: વાલ્મી=વાલ્યનના ઠાકનું માથું; મજા, રંગ; લાગ, યોગ્ય તત્વ; વાલ્મીકી; કાંસીજેડ; આયાની ઢાલ; ધુન્ન, ખેલ, પ્રપચ

કહેવતોના અર્થ: 'છરાગા માખખ નય ને વલુ કુવડ કહેવાય' = જ્ઞાતિવાદી અથવા શાવકપૂર્વક માખખવાળી છરા આપવા માટે કપર માનવાને બદલે છરા આપવામાં માખખ ઉતારવાની ખગરદારીની ખાતરી મદતમાં આવે એવા ભેવા મસને, એટલેકે મોટા મળાની ફેરલા કામગીરી કર મવાને બદલે ઢાંસી ફેરવામાં આવે તેવે વળતે આ કહેવત વપરાય છે. કોઇ વાર અધોગચ રીતે ખર્ચ કરીને ખર્ચ મળ્યાનાર માટે પણ વપરાય છે.

૧૮૬૨માં મુગાઇમાં સૌ પહેલું ભર રેલું કારણનું નિર્ણય તે પહેલાં બરફ અમેરિકાથી વહાળેલા બની આવતો.

પાણીનેક આલુ: વિજ્ઞાનીઓએ અનેક ભવના હિસાબો મળીને આપણને કેટલાક અવકાશ એકા આંકડા આપ્યા છે. સર વિલિયમ ગોડસન નામનો વિજ્ઞાની આપણને પાણીના આલુનો ખસ આપવા આવી કાંઈક અલગવી આવે છે: તે કહે છે કે પાણીનું એક ઈંપુ કમમાં ફૂલવા માંડે અને ૮૦૦૦ માઇલના વ્યાસ જેટલું ફૂલીને બસબર પૃથ્વી જેટલું બને, અને તે તેમાંના બધા આલુઓ પણ એ જ પ્રમાણમાં ફૂલવા હોય તો એને એક ફૂલેલા આલુ-Molecule-આપણા કિદના દશથી નાનો અને-ફેફસાની ગોળાથી કાંઈક મોટો જેટલું લાગે.

દરનાં કુરતી દરનું કાંઈ ચિત્ર મહો તે પહેલાં આટલું અજાણી એજે. મદવાના કાચની પાઠગની બાબતે તે દેખાવો યોગ્ય કે કાચામાં દોરી, કાચ અને ચિત્ર વચ્ચે જે જેટલી જગ્યા રહે તેવી રીતે મદશે તો ચિત્રનું કાઢાય વધશે. આ રીતે મદલાં ચિત્રો ભીંત સાથે અપટ ૪ ટીંગાવાય.

કપડી આપતિમાં આવી દોરેલી બનેલી- કીઓ સગાંતરે દોવા છતાં ગરમી વળે ને નહતક આવેલી લાગે છે તે દલિખાય છે રંગીન કપડાં ફેરફાર પાવતાં પડેલાં એક અગમ્ય સુરકો નાખેલા ઢાં પાણીમાં નિખારી નાખાણી રંગની ગમક લાગે. ગળા રહેશે અને જલથી ફિર્કા નહિ થી નય.

ઉત્તર-દક્ષિણ રહેતા પાણીના મગદો પાણી નદીઓ વચ્ચેનો એક કિનારો જોઈ કતાં વધારે મસાનો હોય છે એ જોયું છે? એનું કારણ પૃથ્વીની વક્રિમયી પૂર્વ તાફની ફેરવાની ખતિ.

હડીલા ખાજવાને નાખડ કરવાનો એક હોડોત્ર ઉપાય એ કહેવાય છે કે દરદાખા બામ કપર રહી ચાપાને ફેર ફેરા પારો ચરાડાવું.

Abitur 1935 DIRG

સોહસનનું માર્ડ અભિનંદનનું કાર્ડ પરીક્ષામાં પાસ-નપાસ થયા પછી લીએના (એનિટ્રેન)માં વિજ્ઞાનીઓએ શોધવામાં આવતાં અભિનંદન અને સોહસનનાં માર્ડ અભિનંદનના માર્ડ પર લખેલા વાક્યનો અર્થ એવો થાય છે કે 'નુવાન માનુસ' હવે મું જે એટલેકે પાસ થઇને હવે સો માર્ડ લેવા છે? સોહ પ્રવેશના કાર્ડમાં લેખીએના દગવા કપર પોતું ઢાંખીએલા વિજ્ઞાનીનું આલેખન છે. અને તેની સાથે નીચેના વાકાવનું લખવામાં આવેલે મોરે: હું કમનંદીબાં આપણું આપણું પોરેયું તો મેં જાનો ત્યાં જ રહું.

경매

લાવોને તમારો
કંમેરા ફરીથી

નવો
બનાવીએ!

હવે જ ખરો વખત છે કે જ્યારે તમારે તમારો કંમેરા ફરીથી નવો બનાવવા માટે સખર્વ નિયત બરોબર તૈયાર છે કે નહિ તે જોઈ લેવું જોઈ. તમારું કંમેરા જો માટે ખરાબ છે—ખબરમાં કહ્યું. જાણ છે, કામનો ફરી ગ્રાહક ફરી લેવા પટે છે, નહ અને નાહુ. સાંચાગમના બાબો ફરી બેસાડી લેવા જોઈ છે. એક જરા સરખું ધ્યાન આપવાથી તમારા કંમેરા આવરણ યુગાથી લાંબી મરો—અને તમારાં ચિત્રો અચૂં ના લેવાં જ સારાં નીઃજવાની ખાતરી આપશે.

આમારે ત્યાં એક ખાસ મરામત ખાતું ચાલુ જ છે જ્યાં કંમેરા—કામના કરવાનો જૂના કંમેરાને નવા બનાવવા છે અને નવાને જૂના થતા અટકાવે છે.

તમારો કંમેરા આજે જ બહાર કાઢીને અમોરે જ મોકલી આપો, અથવા તે કોઈપણ કોલોનના વેપારી ત્યાં મોકલો—ખાવ ધણુ જ આગ છે.

કોડાક લિમિટેડ

(ઇન્ડિયન ઇન્ડસ્ટ્રિયલ પબ્લિક)

મુંબઈ • કલકત્તા • લાહોર • મદરાસ

શ્રમની શોભા

ચિત્રકાર - રસિકલાલ પરીખ

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

આસો ૧૯૯૬

કોણ ?

પુત્રપત્ની પાંદડીએ બેઠી હમનું કોણ ચિરંતન હાસ ?
 પૃથ્વીઉરથી જીડે કોનો મુશ્લિન પુલકિત મુશ્લિન ધાસ ?
 કોણ શરણતું સંઘ્યાકાશે પલપલ નવજાં પ્રેમજી ચીર ?
 કોણ ઉછળતી મોહણતું નિજ કુમળી જામિ સરવરતીર ?
 અહો, શૂંધતું કોણ પૃથ્વીને સંઘે આકળમેલીમાળ ?
 તરુએ તરુએ ફળની કોની આશા કેરી સાળ રસાળ ?
 કોનાં કંઈજી જાળે એકલ સરિતા કેદે સૂને ઘાટ ?
 પર્વતને શિખરે ચર બેઠી કોણ સનાતન જોનું વાટ ?
 એ સારસની જોડ ત્રિપે જીડે છે કોની ઝંખનઝાળ ?
 અહો ક્ષંભે કોણ અધીરું વાદળ વાદળ માંડી ફાળ ?
 એતરની એરણ પર કોની પડે હથોડી ચેતન રૂપ ?
 કાળતણી ધરતીમાં ખોદી કોણ રહું જીવનના ફૂ ?

સુન્દરમ

હારીશ્ચર

વીરોત્સવીનાં અભિનંદન!
નવાં સ્વપ્નાં, નવાં કર્તવ્યો,
નવાં આદર્શો, નવાં કાર્યો
કુમારનાં પ્રેમીઓ સૌ
પામિશ.

કાલે જો ખસ કાલે જો જ, બીજું કંઈ નહિ ?

આપણી કોલેજનો દેરાનું શું હકાર્યું છે એ વાત હવે માનું બાળક પણ સમજે એટલી આપણીગીતે છપ્પાઈ ગઈ છે. દેશના લાજો રૂપિયા ખર્ચાથી તે સરેરાશ માસિક ૨૧ રૂપિયા આવક કરી આપતો વેતીઓ તૈયાર કરી આપે છે એનો નિષ્કાન અભિપ્રાય ભદરે થયો છે; છતાં આપણા રાષ્ટ્રીયો, શ્રીમંતો અને ભદ્રાનો મનો નથી આદ્ય કોલેજ કે જો કોલેજે એની કરવાની ધમાક કરી રહ્યા છે. કોલેજના ઝંજીરો, ટાઈટ્સ અને મધ્યે એકત્રીની બેસી પાટના બાદ છે. તેમના સેન્યમાં પધારો કરવાની ખુદ્દિ હોના એનવાથી દૂરી નીકળી છે તે સમાનત્વ નથી. કોઈ એકાંત પડેલા વિદ્યાર્થી કે પ્રોફેસરો પોતાને માટે જગ્યાઓ બની કરવા આ હીલચાલો ચલાવે છે કે આજ સુધી સ્વપાલેથી કોલેજની કાચીકિંથી અસંતોષાએલા દેશહિતેથી કાનિનકારો નવા થીયે સિદ્ધાંત સર્જી જવા માટે છે એ કેવડા જેવું લાગે છે

જગતમાં પણ ચંપાએ પાયા છે તેમનું સિદ્ધાંત સર્જી રાશ્ત્રથી માણસ જીવનનિર્વાહ કરી શકે તેનું જ્ઞાન આપનારી પાઠ્યનું તે હલ સ્થાન જ છે; તેમાંથી માંડવું ગોપીચંદન કરી નાશી સુધરેલા જીવન પર પ્રભાવન ગઈ ગઈલા એવા અભુલાઓ વધતા જશે તેનું કરીશું શું ?

નવ ગુજરાતના આગમી (વડોદરા ખાદ્યકરતાં) દુશ્મનકોશની તાલીમ આપનારી કોલેજો છે જ નહિ તેથી વિદ્યાર્થીઓને પૂના જેટલે દુરજઈ ખેતીપાટી, ચંચકામ અને વીજળીક ખાતાની ડિગ્રીઓ લેવા વધુપડતો ખર્ચ અને પ્રવાસ ખર્ચો પડે છે અને યોગ કર્યા પછી પણ સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓને એ ચડીબી અને કરકસરથી એમની જ સાથે અભિનિ પાર જોવડે છે તેની સાથેની હરીફાઈમાં એવો પગલે સર્જી કાગ પર ચડવા અશક્ત બને છે. આથી જ મટાસ, મહારાષ્ટ્ર અને બંગાળના નિષ્પાટો જલદી નોકરી કે કામ મેળવી શકે છે અને અર્થની નજરે કિંમત મૂકનારો ગુજરાતી આયડતાં રૂંક રહે છે.

હવે તો કોઈ એકાદી કોલેજ કરવાનું માંડી પાળે અને સાથે ધંધાઉદ્યોગને સવનું જ્ઞાન આપતી બજાએ વર્જના દેશ અજ્ઞાન-ક્રોધવાળી સંસ્થા કરે તો કંઈક વિદ્યાર્થીઓ શોધ અર્થે પોતાની તાલીમ પૂરી કરી ડિગ્રીની સમય વગર ૩૦ થી ૫૦ રૂપિયાની આવક કરતા થઈ શકે.

દમરો અને લાજોની કમાની કરવાનું હૃદયના આગે આપવાનું જ નથી, તેનાપાને મિચવા દોડ કરાવી તેમનાં જીવન,

માણ અને સાધનનો લોભ મેનારી ડિગ્રીની લાલચથી દુર સાખા હીક નથી શું ? મૌલિક ખુદ્દિ અને સર્વકારકિત્તાના નો એટલી તાલીમથી જે જગતને કંઈક કરીને નવાજ પોતાનો કાર્ય કરી શકશે. બધા જ પ્રથમ શોધો અને દુશ્મનકોશનો ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી આપે છે.

ગૅટ્લિક પગલ કરનાર દરેક વિદ્યાર્થીને લાંબી રજાપટી ઉપર મહાવચાથી તેને, તેના કુટુંબને કે દેશને શો લાભ થવાનો છે ? કોલેજ-દલાલો આ બાબત ઉપર લંડો તિયાર કરતા હશે ખરો દરેક પ્રોફેસરને પૂછો કે તમારી કોલેજ બંધ થઈ જાય તો તમે શું કરી શકો ? તેમનાથી જગતમાં કંઈ બનવાનું ન હોય તો તેમના વિદ્યાર્થીમાં તેઓ શું સરખ પૂરી શકશે ? શુર પોતે જ બંધાએલા તે સિંબને કપ્પાર કેમ કરી શકશે ?

આપણા અભુલાઓમાંથી બાળે જ કોઈ એવા માણસો મળશે જેણે કરી હશેદી ચલાવી હોય, જેણે કાંઈનું કોઈ કંઈ પણ કહેવું હોય અથવા સોચના ટાંકાથી પોતાનું બદન પણ સાંધી ભણવું હોય કે રંગની પીંથીબી એક ચોખ્ખું પણ રંગવું હોય અથવા રીતો કે રચ સમો કરી ભણે; હોય મહેનત કિયાની વાત જવા દો. શુદ્ધેષા કે ગમાજસેવામાં પણ તેમનો અંકડો નહિ હોય. મોટે ભાગે ઝોલિનિયનો કોઈપણ પ્રતિભા પ્રસારો એવા જ રહે છે. એનું કારણ, તેઓ જે શુક્રેઓ અને જે સંસ્થાઓમાં માનસરજો છે તેમણે તેમનું જાસ જે અભિવિતન કર્યું નથી.

છતાં આજે કોઈઆવાડમાં ને ગુજરાતમાં હલ ખીટ નવી કોલેજો દૂરી નીકળવાની દેવારી છે એમને અમારના કોલેજસિદ્ધાંતના દેશો અનુભવવામાં આવ્યા છે તે પણ નહિ બેસી ? તમારી પાછળ એકાદી, પાલાવથી અને હાલુતની ખાડમાં પસી આપવા દમરો બંધુઓનું બલિદાન થતું નહિ અટકાવો ? નવી સંસ્થાઓ માગો, નવી તાલીમ માગો, નવી જીવનસાધી બની કરો, પણ હવે તો બધો આ હલખુદ્દિ કરવાની સિદ્ધાંત પ્રજ્ઞાનીથી !

એને અટલે શું જોઈએ ?

હાલની કેળવણીથી આપણે સદેશમાં જઈને આજની શોધતાતા થઈ પડતા છોકો કાસલુકે શહેરના સડવાસમાં જ આપણી આજરી કેળવણીની સંસ્થા પધારો નાખી પડી છે. આથી ખર્ચાનું પદ્ધતિ અને દેખાવનું પાંડિત્ય વધી ગયું છે માળાપ કે કોઈ દાનવીર નરકથી પૈસાની મદદ ન મળવાને કારણે એને સર્જિત દોષા છતાં પણ કેળવણી વગર જીવન ખેંચી

કાઠનું પહે છે એના ફેટલાં થેં કુદરતે આપેલા માનનારને. બી આપણે વંચિત થઈ બેઠા હોઈશું? કેળવણીની સાથે વંચી જીવન અને ખર્ગીય સ્વેચ્છી હોય તે કેળવણીનું કલ્પ છે.

કેળવણીની સંસ્થાઓ શહેરોમાં સાંકડું કરવા કરતા ઘણું માહત્રો દૂર વિશાળ ખેતરો વચ્ચે બેસી કરવામાં આવે તે. દરેક જણ આ પૂરવણી ખરી પ્રેરણા અને તાજગી મેળવી શકે. કમર્સન શહેરના શોખ અને તમાસારી બને. બચેલો સમય તે પુસ્તકાલય, દુતરકાળા અને સ્વપ્રયોગોમાં વાપરી શકે. ચારસો કે પાંચસો વિદ્યાર્થીઓની એક સંસ્થા આમ આમ પ્રદેશમાં હોય તો તેઓ પોતા પૂરની ખેતીવાડી, દુગ્ધાલયો, જુઠું નિર્માણ, વસ્તુશિલ્પ અને નાનાંનાનાં કરણનાં વાસ્તવ રાષ્ટ્રી સ્વાસ્થ્યપૂર્વક ચક્રવાસ સાધી શકે આપણે ત્યાં એક કુટુંબમાં એક જ માણસ કમણી કરતો હોય છે છતાં બીજાં તેને આશરે બળતાં હોયતાં મોટાં થાય છે. તે ચારસોપાંચસો યુવાન વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે પ્રાદેશી અને પ્રિન્ટિપાલો તો વિદ્યાર્થી આપતંત્રાપતાં કેમકી થે કમણીની વાનુઓ અને સામગ્રી ઉપજાવી શકે અને સંસ્થાનો અર્થ કરી કરી શકે.

આખી સંસ્થાને 'સંયુક્ત ક્ષેત્ર વિશ્વકલ્પ' કહી સમય અબજસ-કમ્પાઉન્ડ જેઓ મહેનત કરી કર્ક ગીપજ કરી આપે તેના અર્થ ખર્ચ કરતાં નફો આવે તે તેના નામ જગા યાત્રા તે સમયે રજાવાની આતમશ્રદ્ધા મળે. આ સંયુક્ત સંસ્થાના પોશાક, ખોરાક અને શોખની મર્યાદાઓ સૌને એકસરખી જ પાળવાની હોય, એટલે ઘણું કે ચાર વર્ષનું વિદ્યાર્થીજન કાંઈમ બાર-ફમ ન લાગે. શું કુનિયામાં મરીખી આવી એટલે મગનિને માર્ગ બંધ ન થવો જોઈએ?

એક સંસ્થા સરસ્વતી આર્યવંશ સંસ્થામાં

● સાંપ્રત્યિકતાની ધૂંસરી નાખનારા પુસ્તકોની બહુમત્ત સમાન્યતઃ આજકાલના સામૂહ્યમાં સુસંગત નથી થતી, પરંતુ શ્રીમદ્મગવદ્ગીતા અને તેનું મગનસોવન તેથી પર રહે છે એમ મહાન ગિતકેળો પણ અનિષ્ટાય છે. એટલે કાઠપણ ભારતીય યુવાન પોતાના જીવનમાં તેઓ સમસંગ રોયે તે એ ચરિત્રાને બનશે. એ ગીતાનું લખતમ ૬૦૦ પાનાંનું બંદે જનું પુસ્તક ગોંડળના કપિ શ્રી 'વિદ્યારી' (શ્રી બદેચરણાલ ત્રિપાઠ પટેલ) એ તેવર કહ્યું છે તેમાં મૂળ સંસ્કૃત શ્લોકો, તેના અન્યથ, ગુજરાતી પદ્યસાર અને સમગ્રે શ્રી ગુરુ શતી પદો ઉપરાંત કેટલાક પ્રેક્ષ મંત્રોની ગીતરચના તથા પાઠગવા લાગમમાં તરત્તાનના પારિભાષિક શબ્દો આપીને એમણે તેને અતિ કપાયેની બનાવ્યું છે. આ પુસ્તક તેમના પુત્ર જીમન ચંદ્રસાલ બદેચરણાલે પોતાના પિતામહેનઃ સ્મરણને માળ વેરા જ રૂપિયામાં પડતર કરતાં પણ એવી કિંમતે ગોંડલથી બદાર ખડકું છે એને. લાલ નીલપ્રેમકો ન બૂલે એના આગદ કરવાનું સંકલ્પ મન થઈ જાય છે તેમની આ કમલેના સંમિતનપણ બદુતી જોઈએ.

ઈરાલી-બેંગલોસીનિયા યુદ્ધની સરઆત મળી તા. ત્રીજ એ સ્ટેપરે દિશીએ કરી.

બનામસ દિઃ યુનિવર્સિટીએ વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનિંત્રા મારે ફરજિયાત શારીરિકતાસીગ સખવાનો કરાવ કર્યો છે.

એક અમેરિકન અગાડ લાગટ ૭૨ કલાક ચાલીને કંદેલા મગવા રેરાઈને, અમરેશના મિ. એલ.ડી. રામોએ સામગ્રાવટ ૮૦ કલાક મુશ્કી ચાલીને તેમણે છે.

દાંબર મલમલ પાંસરે ગામના એક મદારાખૂરી યુવક કરન અને એમણે બંદર-વચ્ચેનું દસ પાઠનું અંતર સંજ્ઞતા-વિંકે તરી થયા છે.

પાંચ વર્ષના લાંબા ગાળા પછી યુરોપી સ્વદેશ પછા ફરના શ્રી હન્ડલાલ યાગિક અદ તા. ૭ મીએ મુંબાઈને કિનારે તિપર્થ.

બાબનગર પાસે પોધામાં ફરંની મેસના કુખાની નીકળ્યા છે, જેની સમગ્રાર પ્રગાળામ્ત તપાસને મંત્ર દિંદી સરકારના સેમ્પલિક ખતાના અમલદારે તેને સંતોષમયક બંદરે કર્યા છે, અને એમાંથી નીજળી વેત કરી યુવજાતની ઔદ્યોગિક ખીતરબી કરાના કંદેશી એક કપની બેખી કરવાની લીલ-અલ સર થઈ છે.

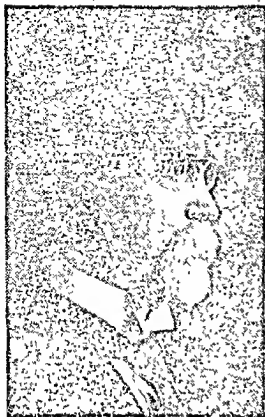
ટપાલમાં પારસમોમાં, જેના નામે પારસલ નોકલાયું હોય તે ગણી સિવાય બીજા કેળના પણ નામના બીજા કાજો મોલકવાની મના કચ્છી સરકારી યાદી દમખાં બદાર પડી છે. ૧ લી ગ્વેમ્બરથી તેના અમલ થશે અને જે પારસલમાં એકા કાજો હોવાનો સમ્પરો તે તેના મળીની જાણમાં ખોરી મરકાવેસર પચેનું એક ટપાલખર્ચ વસુલ લેવાશે.

ફરંની રસમોંથી રમનેના સામાન બનાવવા મારે દિંદુ-સ્થાનમાં પદેકુંવરેકું રમનેનાં કરણાનું મવા માસમાં ત્રિવેન્દ્રમમાં એલવામાં આવ્યું છે, જેમાં દરેક બતની વૈદરચુક ગીતે, સમ્પરકની રખો, સમકાં વોરે બનશે અને આપજ નતાં મારકાં પેકાં પણ બનશે

સિમવા પદેલા ગવની તરીકે મુંબાઈના સિવિલિયન અને દાલના માસનિમાળના સરકારી મેકેરી સર પ્રેન્સીકોલ મેદામ નીમાસે એના સખાવર છે.

વંપાતરમાં રોડીનું વાવેતર કરતા મારે ખોદનાં ઇ.સ. ના ગ્રીન સેકાંડ સમકોના બેક વગુષ દાંધ લાગ્યો છે.

મહાનિયા યુનિવર્સિટીના અ.વ.પક એગ્રી બંદરે કહ્યું છે કે બમ્બાઈ ખરી દમાર બચવાનું નદિ પણ તીચ વાસનાં સ્પાટાલ છે. એ વર્ષ મળ્યું કેના સમયમાં ઘણું મદન કરી શકે છે

રાંગસ ગૌરિશ મસારા

હિં

દેશની સંસ્કૃતિના ઇતિહાસપટ પર એક સંસ્કારસ્પર્શીની છબિ એવી આમર રેખાઓમાં અંકિત થયેલી છે કે પુરવાર્યના સી પૂર્વરીઓને એ પ્રથમના તમાના ઐત્સાહિક પૌરુષનું રમરભુ એ સર્વકાળ માટે કરાવતી અગત્યા કરશે.

જન્મે ક્ષાત્રજીવ, પરંતુ વાગવગશ મુનપુત્ર જાન્યો. જામય સંજયુઓનાં પગરખાં સાચવતો એ ભણ્યો. પૃથ્વીને નક્કી કરનાર અસિ સમા સર્વનાડીચુર પાસેથી અત્યંત ધીરજથી એણે વિદ્યા સંપાદન કરવા પતા કર્યો. પોતાના રામની મહેરજાની ભેળવી એકવાર એ એક વિદ્યાગ્ર પ્રદેશનો શાસનકર્તા પણ જાન્યો. જે કેટલુંક રાજકક્ષને પરિણામે જન્મનું સર્વપ્રથમ મદાન મુદ્દ જોણાયું, એમાં એના મૈનિક મુતસર્દીપણના સર્વ ગુણો પ્રકાશમાં આવ્યા.

એને પોતાની જન્મગતિ કરનાં કર્મગતિ માટે અનદદ અભિમાન હતું, આને વિધિના શ્રેષ્ઠ પર શ્રેષ્ઠ મારી એણે પોતાનું અપ્રતિગ પૌરુષ સર્વકાલના પુરવાર્યો સમક્ષ દૃષ્ટાંત રૂપ મણી રીધું.

એનું નામ હતું.

વિધિએ ઠોકો બેસાડેલી હીન

૧ દેવ એ સત્યશીલના શુભાગ અનેકા આશીર્વાદને ત્યાં જન્મ આવ્યો; પણ એ પ્રથમનાઓ પોતાના દેશમાં કાઢને એ શુભાગ આશીર્વાદ ન મળું પરે એવી પંક્તિરૂપિ પ્રવર્તાવી.

૨ મામૂલી આશીર્વાદના રીકેરો; તત્કાલેથીએ ફેરિયો જાન્યો; પણ જુદારને ત્યાં કાગ શીખવા રહ્યો; પડી રીકેરો મિઠાડી અને પછી—પછી . . . તત્કાલેના અકાષાક.

૩ એક વખતનો એ આલમગશાહર વિદાન પડી રીકેરો જાન્યો, અને અને જન્મના પ્રથમ કારિના મુનવદી રામવનો લોકપ્રિય શામક થયો.

૪ અવનાં આ સોપાન ચક્રાચક્રનાં એના અવનાં અણે એક જ બાવનાનો ધજાદાર અદોનિમ દનેદ દેવાવનું વહે જન્મ મરાવનું તુ પોરવમ્.

આપાર્વના એ મદારશાને મળતું પુરુષાર્થી પાત્ર આવના જન્મમાં પણ વિવ્રમાન છે. પ્રગતિમાન પશ્ચિમા દેશમાં જન્મેતા એ મદારીરની જન્મગતિએ એના અવનાવિદાસને અવરોધ્યો નથી. કોમ્પું એ અન્યની પ્રગતિમાં દૃષ્ટાંત રૂપ થઈ પડી છે.

ઇ.સ. ૧૮૧૪-૧૮ના મદાન વિશ્વમુદ્દે યુરોપની રામકાષ ભુગોળનું સ્વરૂપ પસરી નાખ્યું છે, જે પ્રગતિએ એ તકનો લાભ સર્પસ્વનું થઈ એમાં જેક અને રક્ષાપ્રતનું રક્ષા અતિ મોરતપણું છે. મદારમુદ્દ પહેલાંના ઔરહીઅન આક્રામણનું એક વ્યંગ મળ્યાની એ યુક્ત પ્રગતના આવના સ્વનંત રામવના પાટનગર પ્રાગમાં એક મદાન નર ગમે છે.

દશ દમણુંજ એણે પોતાના અવનામાં ૮૪નાનાત નેષા-અવનાર સદાવો લીધો છે; પરંતુ એ સવાચાર ફાટીનાના કદરવાન એણે અવનની કેરકેટલીયે કપરી-મીની લીલીમુદ્દા નેષ નાખી છે.

એમગીમી સરીના પુરાર્થનું એ છેલ્લું વર્ષ હતું. એવર્ગા એકાદોવાકિયાના દોસજર્ગી રામવંશના કોષ

દશામાંથી થે જે મહત્ત્વાકાંક્ષી પ્રયત્નાત્માએ સંસ્કારસ્વામી બની પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કર્યો તે.. ઝેકોસ્લોવાકિયાનો તારણહાર.

ટોમસ ઝેરિગ મસારિક

માડીયાનને લાં સાતમી માર્ચને દિવસે એનો જન્મ થયો. પોતાની પછી પોતાનો પુત્ર પણ એ જ સંજ્ઞાને ધરાવતો રહ્યો, માડીયાન અગર તો રસોઈવાનું મામૂલી ઘરકામ કરી સંતોષમય સુખી જીવન ગાળ્યો એવી મનોદમ કલ્પનાઓમાં રામતો એનો પિતા એને હેઠેવતો દત્તો.

અપતારવાદમાં માનતા આયેંગી એક વાર્તા છે કે સુપ્રિના પ્રત્યક્ષેણે પોતાની પ્રત્નને જ્યાંથી લેવાની, સામુદાયિકે કિશોરિણા પ્રાર્થના કરતા કોષ્ઠએક રામનના દરેનસંપુટમાં એક નાનીથી ગાછથી અપરી. જોખામા તરવરતીએ ગાછલીનું કદ અમળ્યથી પગાંડે એમ વધવા ક્ષાયું. એને કમંડુમાં થે ન કાયું, એટલે રામને એને પોતાના યાગના મોટા સરોવરમાં મૂકી. લાં પણ એ વધવા જ કાગી. છેવટે એણે રામને કહ્યું. મને સમુદ્રમાં જ પાછી પધરાવી દે; હું પ્રત્યક્ષેણે તારે ઝંજી કરીશ. પુરાણો કહે છે કે સુપ્રિના મક્ષય વળને એ મત્સ્ય-વતારે એ રામને અને એની પ્રત્નને ઉગારી લીધી.

એ ગાછલીની પેટે આપણા આ જીવનચરિત્રનો નાયક પણ પોતાની દુનિયાના પરાધીનતાકાંક્ષાં વાતા-વરણના પ્રથમ આસે જ એવો તો આકળાયે કે પોને મુક્ષાકૃત્રી કરી શકે એટલી પુખ્ત ઉમરનો થયો કે વરન એણે પોતાનાં માયાપની પાસેથી વિદાય માગી.

એની મા અગળ કલ્પનાશક્તિવાળી હતી. એનો પિતા તો તદ્દન અશક્ત દત્તો અને પડોશની કાષ્ઠડોશી-માના જેવરમાંથી ગરદાત. જોદી આગવસના જદક્ષમાં એ ડોશી પાસેથી એ અક્ષરજ્ઞાન શીખેલો. આવાનિરક્ષર અને આજીવનનોદરીમાં પરાધીન પિતાને વ્રજતા શ્રીજ-વાડી જેવાએ એને સામાન્ય માડીયાનની સ્થિતિમાંથી ખેનરેમાં દેખવેજ રાજનારની પાયરીએ આપ્યો.

દેવે એને મુશ્કાળી જેવી નોકરી કરતા એક મામૂલી માડીયાનને ત્યાં જન્મ આપ્યો હતો, પણ એ પ્રયત્ના-

ત્યાએ તો પોતાના દેશમાં કોઈને પણ એવી મુશ્કાળી ન કરવી પડે એવી પરિસ્થિતિ આજે જમાવી છે. પરંતુ આજની એ પરિસ્થિતિ ઉપજવતાં પહેલાં એને કેટલાંયે આકરી કસોટીએ ચડવું પડ્યું હતું. કેટલાક વરસ મુશ્કેલી તો એણે પીએતાના માર્ગો પર તાળાંકૂંચીની ફેરી કરી હતી. ત્યાર બાદ એક મુશ્કાળી કાસા એ શિખાઉ તરફ કાગે રહ્યો. નાવેકા લોદા પર દલોડાના ધા ઝીકાય અને એરણ પર ચપટો થતો એ લોખંડનો કકડો તિર-રહત કરતો ધા ન સહેવા માટે તણુખા ઉઠાડે, તેમ એ હીન દશામાં ન રહેવા માટે ટોમસનું અંતર સદાકાળ જળવો પુકાર્યો જ કરતું.

અને એને પણ કાચ્યું કે નિર્જીવને દીપવામાં શ્રો કાસક એટલે એ શિકારી જાયો. સામાન્યરીતે તો માડીયાની કરતો એ ટોમસ કાગ કાવે ત્યારે રીંછ અને ખુંડો પણ શિકાર કરતો એક વખત એણે એક રીંછ પર નિશાન તાક્યું. પરંતુ શયેળા જેવી મચ્છું એ પ્રાણી કાયજ યદ નારી ફટવું હાથમાં આવેકા શિકારને મુશ્કાળાં ટોમસ જાડુ એમેન થયો. મિત્રોથી એ છૂટો પડ્યો અને રીંછની જોગમાં એ કાર્પેચિયાની ખીણમાંના પદોડો અને જંગલોમાં ખૂંડો યજ્યો. ખૂંડ લાટક્યા પછી એને જિંદગીની વેદનાઓ જનમ કરી ચૂકેલા રીંછનું મુકુંડું ગળ્યું. પણ આ પ્રસંગે એનો જીવનપત્રોટો કપ્યો. એના હૃદયમાં ન્યાયની આદ કીડી. એના શૂન્ય જનતા જતા અંતઃકરણે જનણે કિલસ માગ્યો હોય તેમ ત્યાર પછી ટોમસે નિશાળે જવું શરૂ કર્યું.

મુશ્કેલો દીપક તેજ પૂરાનાં સચેત અને એમ કવેજ એણે જની ટોમસની શુદ્ધિમત્તા ઝગમગ કીડી. તરન જ એના તરફ એના શિકારોનાં ધ્યાન ખેંચાયું. એના જાણને એમણે સત્તાદ આપી કે નમારો દીકરો મોટો પ્રોફેસર થવાને લાયક છે. પરંતુ દેશમાં એકામ જનતા જતા ઉમરાવત્તઓને કેકાણે કાવવા માટે નવરતી વેદકા

ટોમસને એ વેળા તો એ પંતુ છ યવની સલાહ ન રચી.

ખાનાગી વખતમાં ટ્રસ્ટનો આપીઆપીને પેટિયું મેળવનાં એણે વીએના વિશ્વવિદ્યાલયની સર્વોચ્ચ ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી. તરત જ એને એ જ વિદ્યાલયમાં અધ્યાપકની જગ્યા મળી. માનસશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન એના પ્રિય વિષયો હોવાથી એમાં પ્રીત્યુના મેળથી એણે 'આત્મ-હયાની મીમાસા' નામનો એક નાનો ગ્રંથ છપાવ્યો. એ પુસ્તકમાં માનસશાસ્ત્રના મૂળ સિદ્ધાંતોની સૂઝ-દર્શી લાક્ષણિક રીતે ચર્ચા કરી એક નવો જ સિદ્ધાંત તારવેલો હોવાથી ઘણા વિદ્વાનોનું એ તરફ ધ્યાન ખેંચાયું. એ અસ્તામાં એણે જર્મનીના લાઇપઝિગ નામના શહેરમાં એક વર્ષ ગાળ્યું.

ઔરિટ્ઝમાની સીમા પર જર્મનીના લાઇપઝિગ વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં અધ્યાપક માટેના વસવાટ દરમિયાન ટોમસના જીવનમાં એક અગત્યનો યનાવ જન્મેલો. ઘણા યુવાનોના જીવનની પ્રગતિને યોગ્ય સમયે વેગ આપનાર કોઇ ને કોઇ ગ્રેરણા મળી રહે છે. ટોમસને પણ એવી સિદ્ધિ નાંખી. એ પોતે સિસ્તપાત્રન અને સહ માટે અત્યંત ચોપીલો હતો. અવ્યવસ્થાનો વિચારમાત્ર એને તાસ ઉપવનવનો એના આ જ સ્વભાવને અનુરૂપ એવી એક અમેરિકન કુમારી સાથે એને ત્યાં પરિચય થયો. અમેરિકાના વતનદારની એ પુત્રીનું નામ શાર્લોટ ઝેરિંગ હતું. સિસ્તપાત્રન માટે એની તીવ્રતા ટોમસથી બનરે એવી ન હતી, સમય જતા પરિચય વધતા હુજુનાંત વંશની એ કુમારીએ ટોમસનું અંતર જીત્યું અને સદ-મારિણી થવા ઇચ્છા બતાવી. પરંતુ નિર્મળ પ્રેમનાં જડણ અસ્પષ્ટિત વહેતાં નથી. ટોમસ ચરીખાઇમા ખૂંપતો જતો હતો. શાર્લોટને એના સંગથી બનવું હતું. આખરે શાર્લોટના શ્રીમંત વાત્સલ્યભાવી પિતાએ ટોમસને પોતાની સાક્રી પુત્રીનો દાય સોંપવા દા પાડી.

ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતા જોને બીજા કલાવની પરવા નહોતી એવી ગિસ ઝેરિંગ પોતાના ગદાલસેવા બાપને છેવટનું મળી લેવા અમેરિકા જતા બિપટી. એ વાતને જો વદસ જેટલો સમય વીતી ગયો હતો, એટલામાં અચાનક ટોમસને સમાચાર મળ્યા કે મુશાફરી કરતાં ગાડીમાંથી પડી જવાને લીધે શાર્લોટને સજન ઇજા થઈ છે, પ્રેમાળ ટોમસને બહુ શાગી આગ્યું. જોનાકજો બની એ અમેરિકા જતા બિપટી. એને મે સ્ટીમર પર

જીવંતજી અકસ્માત નાચો. પરંતુ એના દેશની ભાતિ પ્રજના સુઝાએ એ એમાંથી બચ્યો. આ બાબતુ શાર્લોટની તર્જિત મુબારા પર આવતાં ઇ.સ. ૧૮૭૮માં જોને પરસ્પરને પ્રવિપતી તરીકે સ્વીકાર્યાં.

જીવનના એ પ્રમળ મદતપૂર્ણ પ્રમંગની વાદમાં ટોમસે પોતાની સદચરીના કુટુંબનું નામ, પોતાના નામ સંથે સ્વીકાર્યું અને સ્થાપક પિતા તથા એક માતાનો આ પુત્ર ટોમસ ઝેરિંગ મસારિકના નામે નહેરમાં જોળાયાયો.

એક સૌશાળ બીબનો નોતરે છે એ ન્યાયે આ પ્રસંગ પછી તરતમાં જ તેની મદતમાં વધારો કરતો, મસારિકને એના એક શિષ્ય તરફથી સારો વારસો મળ્યો.

સ્વભાવને અનુકૂળ એની પત્નીએ મસારિકના નિલના સાથીદાર અને સલાહકાર તરીકે, એના આત્મચંચનનાં ગરબો દરમિયાન તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય ખટ-પટોમાં અને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં એકસરખો સદસ્યાર સાધ્યો અને એમના દાંપત્યજીવનને સોદાવ્યું. એ દાંપત્યજીવનને અનુસરી મસારિક કહે છે: 'હરેક કાર્ય અગે સાથે જ કરતાં, પેટો શુદ્ધ અને સાથે જ યોગતાં. અમારૂં સાકું મેં દાંપત્યજીવન સદકારના પ્રતીક રૂપ હતું. મારી પ્રજના અસૌકિક મોળખમાં એને દૃઢ વિશ્વાસ હોવાથી એ મારા રાજકીય સંમ્રાગો અને રાજકીય પ્રવૃત્તિઓમાં મદદ કરતી, એના સદકાર પિના હું કશું મેં કાર્ય ન કરતો. કાકા દરમિયાન હું પરદેશમાં હોઉં એવા અપવાદ રૂપ પ્રસંગોમાં એકાકી કાર્ય કરતી વખતે પણ એના સદકારથી જ હું કાર્ય કરી સ્વો છું અને એમાં એની સંપૂર્ણ અનુમતિ છે: એમ હું માનતો.

મસારિક તત્ત્વજ્ઞાનનો અધ્યાપક તો જન્મેલો, પરંતુ અહીં એ જીવનમાંની તત્ત્વજ્ઞાન શોધી શક્યો નહિ. એ જીવન જીવતાં શીખ્યો એ શરૂઆતના સમયમાં તો એને પોતાને મે ખજર સુદાં નહેતી કે પોતે એક હતો, બારાખડીના મણેશ પણ એણે જર્મન બાપમાં માંડેલા અને એ જ ભાષામાં એણે ઉદ્ય ક્રેગપૂલી મેળવેલી. એટલે જ્યારે એ પહેલપહેલાં પ્રાગમાં અધ્યાપક તરીકે નિયુક્ત થયો તે વેળા તો એને પોતાને સ્વભાષા પરના પોતાના કાણ માટે પણ સંકો હતી.

એથી જ્યારે ઇ.સ. ૧૮૮૨માં પ્રાગ વિશ્વવિદ્યાલયની પુનર્દેશના કરવામાં આવી ત્યારે એને પોતાના

વનનગી એવા દરબાની તક સાપરી હોય એમ લાગ્યું. વિદ્યાપીઠમાં જર્મન અને એક એવા બે વિદ્યાઓ હતા અને મત્સરિકને એક વિદ્યાગમમાં નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. એની શીખવવાની દમ આકર્ષક હોવાથી એણે ટૂંક વખતમાં વિદ્યાર્થીઓનાં દિલ છતી શીધાં અને એ શિષ્યપ્રિય અધ્યાપકનું નામ વિદ્યાર્થી આત્મભમાં સર્વ-તોમુખી થઇ પડ્યું.

આ સમય દરમ્યાન પ્રવતના મુનકાળના શિક્ષણ સંબંધી કેટલાંક એક વ્રજાણીની સત્યતા જાણત એણે શોક ઉઠાવનાં, એગેરથી એનામાં સ્વદેશાભિમાન ન ઠીવાના પ્રપર પ્રદાશે થયા હતા. એ સમયની ઑરફે-લંગેરિયન સરકારની નજરમાં એ વિચારો અત્યંત રાજદ્રોહી જણાયા. તેમની વિદ્વતા અગર અધ્યાપન-કૌશલ્ય જાણતની તો કેાઇ પણ ખામી એ કાઢી ન શકી, એટલે સરકાર એને રજા તો આપી શકતી ન હતી. બ્રિજ નરહથી આચારાજદ્રોહી ગણાતા મત્સરિકને તરવ-જાનના મુખ્ય અધ્યાપક નીમી તેની કદર પણ તે કરી શકતી ન હોવાથી કેાઇપણ પ્રકારે તેની કાલમન કરવાની તરફીજ સરકાર શોધી રહી હતી. એટલે તાના અને નવા નીમાએલા અધ્યાપકોના દાય નીચે કામ કરવાનું એને ફરમાવવામાં આવ્યું અને રાજદ્રોહી ભાવલુના આરોપસર એનું પ્રગોશન અટકાવવામાં આવ્યું.

સરકારની આ ખદાગીરીને ટોકા આપવા માટે હનર ધાર્મિક સંસ્થાઓએ ઇ.સ. ૧૯૧૦માં મત્સરિક સામે પોતાનો વિરોધ દર્શાવવા એક સભા યોજાવી અને કેથેલિક વર્તમાનપત્રોએ તો એને નિરીશ્વરવાદી તરીકે પણ જાહેર કર્યો. સરકાર સાથે ખાદરીએના આ સહકાર પાછળ મત્સરિકને વિદ્યાપીઠમાંથી હાંકી કાઢવાનો ખેત સ્પષ્ટ જ હતો. પરંતુ સરકારના આ બધા ચે પ્રયત્નોને સખ્ત કટકો મારવા હમ્મજો હોય તેમ એણે રાજસભાના સભ્ય તરીકે વિદ્યાપીઠના પ્રતિનિધિ બની પોતાની ઉમેદવારી બદાર પાડી અને શ્રાવણીભાષી શિષ્યોના ઊર્મિત ખીજળને પરિણામે વિજયી બનેલા મત્સરિકે એક એક સ્વદેશાભિમાનીને જાણે એવી પ્રણર ખાકધારાથી રાજસભામાં પોતાનો વિરોધ એટલી સચોટ રીતે રજુ કર્યો કે ધૂધવાઇ રહેલી સરકારને માટે તો એ નરને રાજદ્રોહના આરોપસર અટકાવવામાં લઇ દવે કેમમાં પૂરવા જેટલું જ જાણી

રહ્યું હતું. પણ એ પરિસ્થિતિ ઊગી થાય એ પહેલાં મત્સરિકે ચેતી જઇ, સ્વદેશનો સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કર્યો.

અને આ પ્રમાણે સ્વદેશનો ઉત્કર્ષ માટે જનમ-ભોગકોનો ત્યાગ કરનાર મત્સરિક હંડનમાં જઇ વચ્ચે ને ત્યાં ફરી કામ થયો. એ કિવસોમાં એ અર્થશાસ્ત્રનો અધ્યાપક હતો. હંડપરટ્ટે જાને એ શાંત છવન યુગ્મરતો.

એની સ્વાતંત્રતા ખાતર મત્સરિક દેશવરો વેડી રહ્યો હતો એ ઝેકારસોવાકિયા મેદાઓ પૂર્વે થોડી ગિયા નરીકે ઓળખાતું અને ઇ.સ. ૧૬૨૦માં બ્રાહ્મટગાઉન્ટનની શ્રાધ્ધમાં એકવાર પોતાનું સ્વાતંત્ર યુગાન્ધા પછી, શાગટ તણસો વર્ષથી એ પરદેશીઓની સત્તાનીચે કચ્છાતુ હતું. પરંતેવતાની એ ધૂંસરી ફગાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરી એવાનો દદ નિશ્ચય પ્રથમ મત્સરિકને જ થયેલો એમ નહિ, પણ આજ મુધીના એ સંબંધીના વિચારો એટલા તીવ્ર નહોતા; અને ઑરફેલંગેરિયન સરકાર માને માધું ઉચકવાની કેાઇની તાકાદ પણ નહોતી. સંજોગવશાત એ આરસામાં યુરોપભરમાં અશાંતિની નોખન મગહી અને ૧૯૧૪માં વિશ્વયુદ્ધનાં મજેશ બેસના, મત્સરિકે એ તડનો લાભ જતો ન કરવાનો મનમૂળો કર્યો.

એ રામયે મત્સરિક છવનનાં વન વટાવી ચૂક્યો હતો એની વય ૬૪ વર્ષની હતી. સામાન્ય દિદેખીની છવનસંધ્યાને આરે પહેલેથી એ ઉગરે એણે પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરવા કમર કસી, ઑરિટ્રવા-હંગેરીના દાધે નો પોતાની સ્વતંત્રતા દરમીજ રાક્ય ન હોવાથી એણે પોતાનો મોરચો શિતરાજ્યો તરફ માંડ્યો અને શોક-મન કેળવવા 'ન્યુ યુરોપ' નામનું પુસ્તક લખ્યું.

૧૯૧૪ના ડિસેમ્બરમાં ઑરિટ્રવા છોડી એ પ્રવાર માટે છટાવી ગયો. પણ ત્યાં એને માત્રમ પડ્યું કે રાજ્યે એને દેશનિકામ કર્યો હતો. પોતાની દીકરી એલિસને એણે સ્વદેશમાં રાખી હતી. એને એની ગેર-લાજરીમાં કેદ કરવામાં આપી. પ્રેમાગ શુદ્ધવનના નાવકનો એ કામ આત્મમંથનનો હતો. એ જણાવે છે કે: 'મારી પત્ની માંડી હોવાની પણ ઊંડી ખજર મને મળી. એલિસ કેદમાંથી પાછી છૂટવા પામશે કે કેમ એ માટે મને પૂરી શંકા હતી. મારે ખાતર મારા નાના પુત્રને ઑરિટ્રવામાં ફાંસીને માંચડે લટકાવવામાં આવશે એવા સમાચાર અમેરિકન છાપાંઓમાં છપાયા હતા. એલિસિયન આશિનોગાંથી પકડાએલા મારા મોટા

પુનઃ વિવર્ણન પર આવ્યો અને તે અવસાન પશ્ચ પામ્યો.

આ બધી અને બીજી અનેક આંદોલનોએ એના પર એકસામટો હુમલો કર્યો છતાં એ દત્તાત્રેય ન થયો. માણસની નબળ સામે એની સાધ્ય વસ્તુ જો સતત રહ્યા જ કરતી હોય અને ગમે તે બોલે એ સાધ્ય વસ્તુને તેણે મેળવતી જ જોઇએ એવા એ કૃતનિશ્ચય જન્યો હોય તો એ ગમે તેવી પરિસ્થિતિને પશ્ચ સહન કરી શકે છે, એવું માનનારા મસારિકે આ અસાધ્યરણ દૈરુષિયક સંકટોને પી જઈને પશ્ચ પોતાનું કામ અનિશ્ચાતપણે ચાલુ જ રાખ્યું અને ૧૯૧૧ની આખર સુધીમાં તો તેણે ક્રાન્સ, હૉલ્ડેન્સ, ઇંગ્લેન્ડ અને ઇટલીમાં પયટન કરી, છત્રોત્તરમાં ફરીકામ થઇ પોતાની ચળવળને લગભગ સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડી.

રશિયા, ક્રાન્સ અને ઇટાલીએ તો પહેલેથી જ સદાનુબૂતિ બનાવેલી. સૌથી પ્રથમ એણે ક્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડની સહાનુબૂતિ માટે યતન કર્યો હતો, પશ્ચ એ વ્યર્થ ગમ્યો. આખરે લંડનના એના વસાવાટ દરમ્યાન લંડન દાહમ્સના પરરાષ્ટ્રીય ખાતાના સેવાદક્ષ વિક્ટોર રીડે અને બીજા કેટલાક પત્રકારોએ એકારસોવાકિયાના સ્વાતંત્ર્ય માટે એનો પુરસ્કાર કર્યો. પોતાનાં સ્વદેશ તરફ લડનવાસીઓની લાગણી આકર્ષવા એણે મેળવેલી સલામાં ખુબ મુખ્ય પ્રધાન ઔરિકવે સદાનુભાવભર્યો સંદેશો પાઠવ્યો કે 'ભવિષ્યમાં પોતાની પ્રજાનું જીવન અને પ્રત્યક્ષ સંસ્થાઓનો મોગ્ય વિકાસ થાય. એ માટે પડોશના ભેરાવર રાજ્યોની ધૂંસરીમાથી નાની પ્રજાઓની સ્વતંત્રતા છોડવવામાં અને ખિટિશો પ્રથમ અને અગ્રણી લડનારા છીએ.'

મસારિકની આ બધી રાજકીય પ્રવૃત્તિઓમાં એક-ધારો સળગ સાથ આપનાર જે મિત્રોને જોવાળ્યા વિના સંપૂર્ણ નકામું ગણાય. પ્રાગ વિદ્યાલયના ડૉ. જોસે અને પરદેશમાં નામકિત થયેલા ડૉ. ગિલ્ડર રોડિનિકે યંજુ દેશના સ્વાતંત્ર્ય કાળે સર્વસ્વ ન્યેચાવર કરેલું. આ ત્રણેએ પારીસમાં સાથે મળી 'એકારસોવાક નેશનલ કોન્ફિડેન્સ'ની સ્થાપના કરી, એ સંસ્થા દ્વારા વ્યવસ્થિત પ્રચારકાર્ય કરીને દેશની સત્તા સંસ્થાનાં કામચલા આજ્ઞાના પ્રયત્ન કર્યો. ડૉ. રોડિનિકના પ્રયત્નો પરિણામે ક્રાન્સના પ્રમુખ મ. ક્લાયની મસારિક સાથે મુલાકાત થઈ જેના અનુકૂળ પરિણામથી મસારિકનો ઉત્સાહ

પડ્યો. ૧૯૧૭-૧૮, દરમ્યાન યુરોપનામાં અને અમેરિ. કામાં ગમવાટ ફરીરહેલા એકારસોવાક લોકોનું સંગઠન કરવાના આશયે એમણે પ્રયાસ કર્યો અને એમની પાસેથી અટલક દ્રવ્ય મેળવ્યું. રાષ્ટ્રની કાન્તિ માટે આટલી પૂર્વ તૈયારીઓ કરી મસારિકે રશિયા ખેા. ત્યા પહેલેથી જ એકારસોવાકિયાનું લસ્કર રાખત હતું.

ઈ.સ. ૧૯૧૮ની ૭મી ફેબ્રુઆરીને દિાએ એણે એકારસોવાકિયાના સ્વાતંત્ર્યની ઘોષણા કરી. તરત જ તે સામ્રજિયિયા થઇ તપાન માર્ગે ફરી અમેરિકા ગયો. પછી જેને દિવસે એણે શિકાગોમાં પ્રવેશ કર્યો અને એ દેશમાં તો એકારસોવાકિયા માટે પહેલેથી જ સંવાનુ. જાવ મેળવવામાં આવ્યો હોવાથી એમનો ખુબ સારો સત્કાર થયો. ૨૯મી જેને દિવસે અમેરિકાના પારરાષ્ટ્રીય મંત્રી લેન્ડિમે એકારસોવાકિયાની સ્વતંત્રતાને સન્માનનાર્થે નવદેશનું કાટ્યું અને મસારિકના કાર્યને યંજ આપના આ કાર્ય પર પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સને પોતાના ત્યોદ મુદ્દાઓમાં એકારસોવાક પ્રજાની સ્વતંત્રતાનો દક્ષ માન્ય રાખી કળશ ચડાવ્યો. જ્યકલમીએ પાછા પળતા મસારિકને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રના અધ્યક્ષ તરીકે સન્માનતી અમેરિકાની સરકારે ૩૧ ટોપોની સમગ્રી આપી, એમનું ગૌરવ વધાર્યું.

ઈ.સ. ૧૯૧૮ની ૧૮મી ઑક્ટોબરને દિવસે મસારિકે એકારસોવાકિયાના સ્વાતંત્ર્યનું નવદેશનું પ્રસિદ્ધ કર્યું. એકારસોવાકિયાના ઇતિહાસમાં એ પ્રસંગ સદાજે ભીજ્યો રહેશે. એ જ વર્ષમાં ૨૧મી ડિસેમ્બરે મસારિકે પોતાની જન્મબોધકા પર પગ મૂક્યો. પ્રાગના ગામરિકોએ કૃતરી-ભાવથી ઉજવના હૃદયે એને જન્મ સત્કાર કર્યો.

'નેશનલ કોન્ફિડેન્સ' પ્રજાસત્તાક એકારસોવાકિયાના પ્રથમ અધ્યક્ષ તરીકે મસારિકની પસંદગી કરી એના માટેની પોતાની કૃતચળા વ્યક્ત કરી. ઈ.સ. ૧૯૨૧ની ૨૭મી જેને દિવસે ફરીપાર એને અધ્યક્ષરથાને સ્થાપવામાં આવ્યો અને દવે તો એ પ્રેમધેસ દેશમાંપહેલેએ એને આજીવન અધ્યક્ષ તરીકે કાયમના ચૂંટી. પોતાના સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રના નિર્માતાની અજ્ઞ જાણથી બકિન કરોછે.

આજે એણે ૮૫ વાતાલ જોઈ છે અને આવી જુઝને ઉમરે, કોઈપણ સ્વપ્નસિદ્ધાંતિને સમર્થિત બનાવે એવા પોતાના બૃતકાળના વસારી જીવનની એ જાણ કરી રહ્યા છે. ડાન્યુજ નદીના પ્રદેશમાં વિરતાર પામેજા

આશ્રા

ચિત્રકાર કનુ દેસાઈ

કાવ્યકાર મુન્દરમ્

સહજે સૃષ્ટિ થાઉં ચરણપદ વરે, ને ભોલો હર્ષ સ્રીથી,
 ને જેએ વિશ્વસીલો નિલપદનસમાં ભેરતાં પ્રાણીઓની,
 યાજ્ઞ ઓચ પ્રસન્ના ઉદયિથી અધિકી ધ્યાનચંદ્રીર મુદા-
 વંતા કપે વિશદે નિખિત્ર ભુવનને ને સત્તા આશ્રિયે છે,
 તેવાં પામી કૃપાનાં જન શિશુજનની સૃષ્ટિસંચામ મોંડ.

આ એકના પૃથા પત્નિ તથા આ ઉપરનું એ બંને ચિત્રો એ કનુ દેસાઈના વાલ્મેગમ્ય પ્રકર યાજ્ઞના ચિત્રમંદુર 'હવનમંગલ'માંનાં છે. એ આપણી ચિત્રમાળામાં આંભાયેલી ગદ્ગદ અને અવાક કંપનાના આશ્રિત નમૂના તરીકે આ ચિત્ર તરી આવે છે. ચિત્રકારે વરુ રત્ન

ગોલારા (વેરુળ)ની ગુફાઓમાંનું એક શિલ્પ
ફોટો - મંગળપ્રસાદ ભટ્ટ

એ દેશનું રાજતંત્ર મધ્ય યુરોપમાં નહીં પ્રગળવારણવાદી છે. અને આપા અનન્ય રાજતંત્રના લાગણાષ્ટ આર આર વાર પ્રમુખ ચૂંટાઈ, છેવટે એ પદ પર આશ્ચર્ય રિયર ચનાર લોકલાડીલા મસારિકે કોઈપણ પ્રગળવાદી રાજતંત્રની પ્રગતિનો અંક પાછો દેખાયો છે.

રાજકીય કુનિયાની ક્ષિતિજ પર દષ્ટિપાત કરતો પ્રખ્યાત ચરિત્રાવેસ એમિલ લાડવિચસજેછે કે લાનિય- માં જો સમરન યુરોપ એક પ્રગતિસત્તાક ઘટ જાય અને તેનાં સંયુક્ત રાજ્યો માટે પ્રમુખ ચૂંટવાનો હોય તો તેને માટે મસારિકનું જ નામ સર્વ રજુ કરી શકાય. આજના એકરસોવાકિયાના પ્રગળવાદી તંત્રનો એ રચા- પક અનેકના મત મુજબ આધુનિક યુરોપની મદાન જ્યેત વ્યક્તિ છે.

૨૫. લોકમાન્યનો એક જીવનપ્રસંગ એવો છે કે કોઈએ એમને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે સ્વદેશી સરકાર રચાયા પછી એ જવાબદારતંત્રમાં તમે કયો હોદ્દો સ્વીકારશો? એનો જવાબ વાળતાં લોકમાન્યે કહેલું કે 'લાઈ, હું તો મારે પાછો ગણિતનો અધ્યાપક બનીને જોરી બઈશ. આ તો માતા બંધનમાં છે એટલે એની મુક્તિ માટે ઝઝૂમું છું.' પોતાની જાનમોહકાને સ્વતંત્ર યજ્ઞેથી જોવાને લોકમાન્ય જીવ્યા તલ્લિ. એમનું તો એ સ્વપ્ન જ સ્વી ગયું. પરંતુ એ જ પ્રકારનું સ્વપ્ન સેનાર મસારિક દેશને સ્વતંત્ર કરી, આજે રાજતંત્રને લગના કાર્યમાંથી નિવૃત્તિ મળ્યે Concrete Logic મિથે આજથી પચાસ વર્ષ પૂર્વે જાણેલી પોતાનાં ચોપડીની નવી આયુષિ તૈયાર કરે છે.

પોતે વ્યવસાયથી રાજપુરુષ હોવા છતાં અદવાડિયા- ના પાંચ દિવસ તો, એકરસોવાકિયાના પાટનગર પ્રાગથી ઘોડેસવારને પહોંચનાં આશરે એક કલાક થાય એટલે છેટે આવેલા લાનીના કિશ્તમાં ગાળે છે. આટલી જુદ વયે પણ એ નિષમિત રીતે દમોશાં ઘોડેસવારી કરે છે. સવારે ઘણો વહેલો જાગે છે અને જાગે છે ત્યારથી એ પ્રવૃત્તિ આદરે છે. એનાં ચોરસક પલ્લ ચપલ અને અક્કડ છે ચપોચાળ બંધબેસતો કોટ, બીનિઝ અને ટોપી. ઘોડેસવારી કરતાં પૂર્વ જીવનમાં દરરો એની આંખ આગળ તરવરે છે અને જૂંડ કે તકડી પાછળ નંગલોમાં ભટકતો જીવાન મસારિક એને યાદ આવેછે.

મસારિકની મુસાફાન ચાલનારો દાહકનીના શાવી

મહેલમાં એને મળી શકે છે. આદી એ અદવાડિયા જોઈએમાં જોઈએ જે દિવસ રહે છે, એના એ વસત દરમ્યાન, રાજધાનીના કોઈપણ જાગમોગી કોઈપણ જોઈ શકે એવો, એ મહેલના ઉત્તર દુરબ ઉપર સદે લાઈ અને આસમાની રંગનો વાવટો એના હોદ્દા સન્માન મુચરતો ફરકા કરે છે. એના ઉપર એકે સ્લોગાકિયા રાજ્યનું જ્ઞાનમુત્ર લખેલું છે: 'સત્ય એ અંતે પ્રવશે.'

આ સાહી મહેલના પાયાનો પથ્થર છેક તેરમ સદીમાં મુકાપો દતો અને ભૂતકાળનાં અનેક સંસ્મરણે એની સાથે સંકળાએલા છે. નવીના અને કાઠે વિકાસ પળેથી સુવર્ણમયી પ્રાગ નગરીની સુંદરતાની આંખ કરતી, અને દરસાદાર પુરાતન કિશ્તેજરીમાંથી પસા- થતી મુલાકાત લેવારની માડી કિશ્તના વિશાળ દરવાજા પરની એક લશ્કરી મહેરંગીરોની ચોટીમાં દાખલ થાય છે. અદરથી વિવેકી મુસાફિજ મુલાકાત લેવા છત્તનારને એક સિદ્ધમાં જોસાદી આગળ લઇ જાય છે. ચોડી- વારમાં એને એક લાખી પરસાળમાંથી દોરી પ્રમુખતા દિવાનખાનાની તિથારીમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

ચોપડીઓથી જીલારાઈવતી આ તિથારીમાં પકલ દીવાનખાનાનું દાર ખૂલે છે અને વિદ્વાનની મુક્ત કહેવાને કોઈપણ લલચાય એવા પ્રેસિડેન્ટના એ અખ્યાસમુદમાં મુલાકાત લેવાર પ્રવેશે છે. જેની એની લાપા તળપડી છે એવું જ સાદું એનું દરનિયર છે. એ અખામાં એક લાંચુવૂટચું ટેગલ એના વિલાપીલના દિવસોના અવ- રોપરજ જ્ઞાન બેઝે છે. અખ્યાસમુદ લારમંચ ચોપડી- ઓથી જોડવાએલું છે. યુરોપની દરેક પ્રાંતીય લાપાના અર્વાચીન સાહિત્યના મંગર્કમાં એ રહે છે અને દરેક પુસ્તક વાંચીને તેના દાંડીઆમાં પોતાના મનની નોંધો કરે છે. અને આખી તો ફેટડી જે ચોપડીઓ, ચંપાઈ અને સુઘાળી રંગી કાગળોને પોતાના બદનમાં દળાવી ટેગલ પર ખડકાએથી મડી હોય છે. આ રંગીન કાગળો પર મસારિક પોતાના સંશોધનનાં ટિપ્પણો નોંધે છે. રાજતંત્રની આંડીધૂંટીમાં અટવાએલો છતાં એના અ- બ્યાસનો વ્યાસજ દષ્ટ એટલો જ તીવ્ર છે.

મળવા આગવારને આવકાર આપવા એ જોનો થાય છે, અને લાંબો વખત વાંચ્યા કરવાની ટેવ વાળા મળ્યુન મેડે પગવર પોતાની આંખો એલે છે. ત્રીયુ-

પટથી ઝાંખી કરનારને એવી ચામડી નરી સૂટી, જરૂર
અને નાણુક કરચલી વળી ગએલી દેખાય છે. મુલાકાત
લેનારને એક બાપા ન આવડતી હોય તો વાનગીન
માટે એને કોઈપણ બાપાની પસંદગી કરવાની છૂટ
હોય છે; કારણકે એ નવ બાપાઓ જાહેર છે !

આગળ એવું તેમ એવી પત્ની અમેરિકન દત્તી
એટલે, તેમજ દેશની સ્વતંત્રતા કાળે અમેરિકા અને
ઇંગ્લેન્ડમાંના સંજ્ઞા વચ્ચેના વચવાટને લીધે એવી
વાગ્દાતા અંગ્રેજીમાં અરબસિન પડે છે. એ જ પ્રમાણે
યુરોપના બીજા દેશોમાં એને ફરવું પડેલું હોવાથી
મદાવરને લીધે સારાંબાની ફ્રેચ વિદ્યારીદના કોઈપણ
અધ્યાપક એટલું સરસ ફ્રેચ બધું એ બોલી શકે છે.
લેસમાત્ર ચીપ્પા વિના કે બીજકુલ થોંથાવા વિના ધણી
સરખતાથી એ જર્મન અને રસ જાપાના ઉચ્ચાર કરી
શકે છે. એનો અવાજ ઘોષરો છે. પરંતુ જ્યારે એ
પોતાના અંતર્ગત વિષયો અર્થે છે ત્યારે એ જ અવાજ
ધેરો હોવા છતાં એમાં કહ્યુંપ્રિય રણકારેલાતો લાગે છે.

એ બોલે છે ત્યારે એ કેવળાશ્વપુર પડે સૌનિકમુત્સદી
નથી લાગતો, પરંતુ એનો
શ્રોતાએ વાક્યાશાસ બૂન-
પૂરું અધ્યાપકની આંખી
હાંટ અનુભવે છે. જ્યાં

શ્રીછનો ભક્ત

•••••

‘જામો વરસ આટલું. મણુ ધણે થશે જાગણા;
નમેય ધરમી થઇ અકજ સોદ કેપો લાક્ષા !
જીવાર કણુ ના બચી, નગદ-ત્યાજ ક્યાંથી ભડે ?
પલેગ લારખી મયો પરજીએ દંધો એટડો
જીવાન, મજ રંકની સકળ મૂડી જૂરી ગયો.’
પટેલ નખનો ભણી, રાજદ કંઠ ફેંધી રવા.

‘અહ્યા !’ દકમચંદ કહે : ‘નગદ લે જતાં લાગ ના,
અને ટટજનો દવે ? મનખ એ લાક્ષો, લાખને
બધી રકમ સામટી. ધરમફંડની એ બધી
તને ન પચશે કદી મગન એક આદ્યો મયો;
નથી ય ઉપડી જશે; પરજી ન્યાય સાચો કરે.
પલેગ દિગ એ નડ્યાં, કરમ-ભોગ એ તાદરાં,
મને ન ગમ એ બધી.’ વચન બોલતાં શેરીએ
સલાટ પર હાપિયાં તિલકહામ ‘શ્રીછ’ કહી.

કાકોર ચોકરી

‘પલેગમાં દીકરો ગુમાવી બેઠેલા અને કિમથી લાવવાલ થએલા જેડુનજ કાલવાલાના કનરામાં તેને ધર્મે-ધર્મેની કિંમતી
સમજવતા શ્રીછના એ નિષ્કર બહનું આ આબેહજ ચિત્ર ડેલી કીટીમાંના નીખા કરાફ વડે સંપૂર્ણ બળી રહે છે.

બીજા મુત્સદીઓ કેવળ વર્તમાન પરિસ્થિતિ પરલે અર્થા
કરે છે ત્યાં એ બૂલકાગને કરી, ભાગીને અનુભવની વાહી-
માં તાવે છે. એણે એકારણે સકિયાને સ્વતંત્ર જનાવ્યું અને
અરેબર પોતાના એ કાન માટે એ પોતે અત્યંત મચરર
હોવા છતાં, પોતાના કાર્યની સિધિલતા તરફ એનું
બીજકુલ દુર્લભ નથી. દેશને સ્વતંત્ર જનાવવાના પ્રયત્નો
સકળ થતાં એણે કહ્યું દત્ત કે : આવી સમતી રાજ્યકામિન
રવાનું આલમની તત્વારીખમાં ક્યાંય પણ નથી !

એકારણેવાકિયા જેવા અનન્ય પ્રવસતાવારી રા-
જ્યનો પ્રમુખ હોવા છતાં એનું નિયમન એટલું કડક
છે કે પોતાના વિચારોના અમલ માટેની એવી સત્તા
‘અલીમની’ મણુની શકાય એટલી આકરી છે.

ઉગરને આરે એ આવી પહેાએલો હોવાથી, એના
દેહાન ગાદ, એણે નિર્માણ કરેલા પ્રવસતાકનું ભાષિ
કલ્પનું અયોગ્ય નદિ મણુાય. મસારિક પોતે તો
પોતાના પરદેશમંત્રી કા. બેનેમને મુખ્ય શાસનકર્તા
થએલો બેવા છડે છે. પરંતુ કદાચ તેમ ન બધું
બને છતાં એ મસારિકનો આત્મા તો એણે સર્જેલા
નનન રાફડ પર સદા એ
અશીર્વાચુકરતો રહેજે જ.

કાકોર ચોકરી

(અંગ્રેજ કાલથી તારીખને)

ભગત

જે પોતાનું ઝૂંપડું સળગ્યું ત્યારે કંસાર ખાતો-
ખાતો સંસારનો સાચો અર્થ સમજાવતો હતો.

દી વાળીની થતી સાંજ હતી. 'ર્ષ આખરનાં આપકબર્ષ અને જમાઉધારનાં સરવૈયાં જેવા દેખાતા પ્રાણશંકરના દાટે આજે જારાવો હતો.

'ધુધા! આમાં સત્સરે તે ક્યાંથી માથ એટલું તો જોવું'તું! અક્ષત આમ 'ને આમ સુકાઈ ગઈ જાગે છે. પણ હીક, હવે સાચાની કદ જાણે.'!

તેમનું જસોજસ જાણીયું લઈ, ધુધો ફુકાગનો ઓટ્ટો ભીતરી આગળ ચાલ્યો.

એને એક પૌરાણિક પ્રસંગ દેશે ચડ્યો.

જનક રાજએ પરીક્ષા કરવા શુક્રદેવજીને દુગ્ધપાત્ર મુલોમાથ ભરીને આગળપાછળ પ્રતિદારોની ઘોષા નચ્ચે નગર-પ્રવેશિયા કરાવતી ફરજ પાડેલી. રીપુ દોળાથ કે પ્રતિહરોને મુનિનું માથું ધડથી જુદું કરવાની ફરજ-રાજઆસા-આદ કરવાની.

- જીવનમોહી એ મુમુક્ષુ મુનિ અદ્ધર શ્વસે કચરાતે મને પાછા આગ્યા સારે તેમના મુળ ઉપર પ્રગટેલાં આનંદચિહ્નોથી મર્મીનું દસનાં જનકરાજે પછેડું:

'ત્રાપિ! આજે તો પર્વણીનો શુભ દિવસ છે; જામમાં આનંદોત્સવો યદ રહ્યા છે; તાદ્ધરનિ અર્ધી સુધી સંભળાય છે; એ જપ્પમાં તમને શું જમ્યું?'

'મેં એવું કશું જોયું-સાણાંયું નથી મહારાજ! માફ લક્ષ તો દુગ્ધપાત્ર ઉપર જ હતું!'

અને મહારાજ એ ઉત્તરથી આપું દસી પડ્યા. દાસ્તખ્વનિ ધુધાના કાને અચકાયા. એણે નજીક જોયું તો ચોરામાં છુટાજવાયા, રડયાજડ્યા જેટલાઓ, દોળાના તેલથી પોતાની જેભાન દક્ષા પર દસતા હતા. એમાંથી એક કાઠ બોલ્યું પણ ખરું:

'એલા ધુધા! તેજ તો દોળાપ છે!'

ધુધાએ ઉત્તર વાળવાનો નહતો. તેજદોળાનું હતું જ. 'ન દોળાપ? સચા શેર તેજ છે! મેં ના કીમી તોપ કે' ભરી આપો!' પ્રાણશંકરથી ન રહેવાયું તે એ પણ જોડ્યો.

'હા માનું' તારંગી નાની નીકળી ખરી!' કુચું

દસી ધુધો જોડ્યો. અને એક ડગલું આગળ ચાલ્યો ત્યાં વળી પાછું દેલે ચોડું તેજ કપડાં ઉપર જસકાઈ દોળાયું.

અને અવરો વળી દસી પડ્યો.

ધુધાને શુક્રદેવજી ડરપોક જાગ્યા. પ્રતિદારોની ખુટલી તલવારની ધાર જેવી ડમરાની ઉપહાસનાણી પર અવગણના જેવું અનુભવતો એ આગળ ચાલવાને જાલે ઊભો રહ્યો અને થોડુંક તેજ દેશે તેમ જાણીયું દવાની જોડ્યો: 'સે જસકા' અને પા જાગનું તેજ દોળી નાખ્યું. દોળાના તેજ અને ધુધાના વક્ષણના ખ્વનિ જેવો અવરો થોડું જાચકાતા જાચકાતાં મરડ્યો.

સામું કાકર-મંદિર હતું. જાગુમાં પ્રાણશંકરની ફુકાગ, પડગેશેરી અને સામે ચોરો; એટલે માનનીઓની અવજવર યાવ-રહે-ઓરી એ જગ્યા હતી, નાનાં જોડાં સૌનું ખ્યાન ધુધાના દાઢમાંની તાંસળી અને ઝોમાંના અખનસ કરતાં તેનાં મોઢા ઉપર હતું.

'હવે જસકા એકું! કહેતાં એણે નાંસળી જીંધી વાળી! ધુધાના દાસ્તખાથી શ્વેતજા નથા જાણિયામાંથી તેજ બને ખૂટી મયાં.

અવરાગા એક બાહ્ય જોડેશે. એનાથી ન રહેવાયું:

'પાચાધારે તેજ ત્રિશ તૈલાધારે પાત્ર?'

અને મૂચજળ જેવું દસી પાછો મુંગો યદ ગયો.

'માલો થાડો!'

'મૂચ નદિ તો!'

'દોર-અજડ!'

ધુધો ન સાંભળે તેવા ત્રિશપણે ફેંક્યાં.

'હવે આમાં અરધો શેર આપો!' ધુધો પ્રાણ-શંકરને ફરી તેજ આપવાનું કહેતો હતો.

'એલા! એટલું ઘણે?'

'નાદિ થાય તો થોડું, પણ જસકાશે તો નહિ!'

'એલા! શું ગંધાય છે?' ઘેર તેજ આપી, પાછું જ-અરમાંય! કાઠકે ખરીદી આપનાં ધુધાએ ફળમાં દાખલ થતાં જ પછડ્યું.

વાલી છોકરાને ધગાવતી હતી. આસવાનમાં જોઈ
'લઈ, શ્વાસમાં પુરાતી દવામાં વાદ આવતા મંથના
પ્રકારે સરખાતી એ જોતી: 'હરરો મરી ગયો દસો?'
'અંહ, કાં લૂગડું 'ને કાં રાંડું મળ્યતું લાગે છે!'
'દે! ' કરતી વાલી જેટી થઈ ગઈ. છોકરાને જવાર
મૂડી પાછી અંદર આવી તો ધુધો નીચે મોટે મંડળી
ઉપર કાંઈક વાંચતો હોય તેવો દેખાતો. નાકમાં રહી
ખભે દાથ મૂડી ધુધાને જગાડતી હોય તેમ વાલીએ
એને દસાવીને પૂછ્યું:-

'શું વિચાર કરે છે?'

'કાંઈ નથી!'

પણ વાલીની ખીકણ નગર મોઢેર દૂંદની ફરતી
હતી. તેણે ઘી ગોળ રાખવાની જેટી પાછળ ચૂસતી
ખાણમાં જવાર રહેલા પરને અંદર જળતાં ટાટાના
નણુના ઉઘાડ્યા.

બંને ચમક્યાં. અર્થભરી આંખે એકબેકને દીરાં દલાં.
'મને તો બ્લેમ હતો!' શે દાથ જવાર નીકળી
ગઈએ. ધાધી વાલીના ચહેરાનું જોડી મથેલું નર જોતાં
જોતા, ધુધે એની, ધરતી સમૃદ્ધિ ઉપર ફરતી આંખ
નગરમાં લઈ આવેથી પકડી એને જવાર પકેલી દીપ્તી.

'નમે જોતી દંક મઈ થો, લાડું આ જેટી ખંચી
મૂડ' કહેતી વાલી અંદર આવવા પાછી જાણવામાં આવી.

'શે હવે માડી યા મા ! તું નારો છોકરો સાચવ
જોતે પસ !'

નાનું ઝૂંપડું પરન અને અગિની મેળોનું રૂપ જતી
મથું. અંદર ધુમાડો, છ દાથની લાંબાંચાડી એ ઝૂંપડીનું
ખારણું કઈ દિશામાં આન્યું તેનો અંદાજ ન નીકળે
તેવો, ધૂંધવાઈ ગયો.

કશું લીધા વગર ધુધો પણ નરન જ જવાર ની-
કળા આવ્યો.

વાલી તેના મોઢાનો મેલ કાઢતી રહી. જળતા કુખ
તરફ બંને જોતાં જોતાં દલાં. છોકરાને કાખમાં તેડીને
ધુધો ન સાંભળે, આંસુ ન પડે તેવું વાલી રડતી હતી.

'શે, કે! લાપસી તો અંદર રહી ગઈ. છોકરો જાત
મને ! તું પાટિયો આંધ લઈ આવ્ય, ના!'

ગામ દીવાળી બિજવતું હતું. ધરના આંગણમાં
છોકરાઓ ફટકા ફેંડતાં હતાં. બેસંઓએ કેસીના
જાળામાં દીવા પેટાની આંધળા લકમીને ધરોડો રરતો

સૂએ તેવું જનારી ઝૂંપડું હતું. મરદો ધરમાં થએલી-
થઈ રહેલી નવી વાલીમાં જીવ રાખી, વાણુના કહેણની
સદશાં આવાની જેમ ન્યાંસાં લમના હતા. કોઈક
જળીપરવારી પેટે દાથ ફેરવતા, ગયોડું દલાવતા હતા.

પાદરમાં પ્રવેશના ઝોકળી કે કાંઈ માઠાવાળોને કે
વાડી સીમમાંથી આવતા એક, માર્થી વા સૌચ મજેલાને
દૂર રજું ધુધાનું ઝૂંપડું મળ્યતું દેખાયું દશે. જોરબે
લાહો કરતાં, કૈતુકપ્રિય કે દિલસોજી જતી, નો આ તરફ
પસમરમાં આવી એમાં થઈ ગયાં. મામના ઘરડા જુવાન
મરાઝીઓ, રજાખાડવા પ્રાહ્લ્યો અને બેકવરજી-
નો નાનોસરજો સમૂદ એકન થવો ગયો. મામજાની
શદાનુજન જનના આવા વખતે જે દાધાદાથ મદદ
કરી કુટુંબજન થઈ વર્તે છે તેવું એક પણ વિદ્ધ કરનારી
કોઈની તેવારી નહોતી.

ધુધો અને તેની વડુ વાલી, દાંતે નહિ તેડ્યે
દૂર જેસી પારિવારમાંની સાપસી પટકાવનાં (ખાતાં)
દતાં. છોકરાને જોખામાં જોસાડી, તેને ક્યારેક ટુંક મારી
હારીને કાળિયો આપતી વાલી, ધણીની પાસે જેસી
ખાતાં, વંદનાં જતા માંગવ સમૂદની લાજનીના ખ્યાલે
સરમાવા માંડી હતી.

'અરે ધુધા! આ શું કરજી? હામું નથી!'

'ના માખાપા! રાંડવા પકડી દવે શું હાલું! પહેલ-
વતા હોય છ જાખમાંમાં દીવા મૂકે; અમ ગરીબના
કુખમાં છ સંપત ક્યાંથી? આવો મોટો દીવો થીયો
છે, તો પછે એના અઠવાળામાં જેને જરકાં જવાણું છ!'

'માજો અકમ! આવો ને આવો દલા! એક વૃદ્ધ
દાજ આ નફ્ટ દેવતી ની આસનવાલીન વર્તનઝૂકથી ચીકાર્ધ
આજવા માંડતા જાખના મયા.

'આ કુળો કાંઈ થોડી દવેસી કે બંગલો છે કે
ચણાવતાં અરધી જિંદગી વઈ જાય; કે બંધાવતાં સાત
પેટીનો બેજો યજેસ પૈસો જોઈએ? જેના ધણીનું એવું
આલીશાન મકાન જાણી ખાખ થઈ જાય છયે માડીના
દીકરાની આંખ બાની થાતી નથી જોઈ; લાં મારો
આ જોખા જેવો કુલો તે શું બીયારો!'

'પણ ગાંડા! જોવા ચૂદરોએ તો ધરોડો-કિંમત
કરનાં વધારે-નીમો ઉતરાવ્યો હોય, તે ક્યાંથી રડ્યું
આવે! નાળીજીની દીવાસળી આંખનારાંએને તો હ
નવો ધંધો થયો છે, સમજ્યો!'

બંસી
૨૬.૬.૨૦૨૩

‘હ અધરમ કરશે એનાં કરતુક એને નહશે’ ખાકી મરત જેવો મરત જોઈને પીછુડાં પાડે એમાં શું માસ છે? હ તો જેની ઉપસાની મરત! એની છન્ડા વિના પાંદડું ચ ગો દાશે, જાણું એને જાતી દાવવેલ. મેંય પીતો છતરાબો છે!’

‘હ શું કહે છે ધુધા?’

સાચું કહું છું, આ બે દાથ સાખત છે તો આવો કુળો અરધા દિ’માં કોનો કરીસ, આખી જિંદગી ચે-લાપો કરી, માખીઉં નીચેલી, ચોરીઉં છરી કરીને માંડ બેયું કહું હોય, નેં તંધ બળે તો એને દશ એવું બીજું બનાવતું લારે પડે. નમનમારે જાપુ સૌ સોને ધીરે પધારો? એ . . . ને . . . હ લસે બળતો. થોડા ઉદરક વધ્યા છે તે ઠેકાણે પડ્યો.’

દળવે દળવે સો વિજારક આદમાં ગયાં. પાછો વિચારમાં પડી ગયો એ ધુધો ખાતો અટકતો જોઇ વાલી જોથી: ‘એવા ને એવા રીયા! ખાવ ને!’ સામી મીટ માંડી જોઇ રહેલા મૂંગા ધુધાનું ત્રાટક પધારે ન ઝીલી શકતાં વાલી સૂખભર્યું હસતી નીચું જોઇ મધ.

‘નાઈ જમણું ચ ખીસામાં રાખી રૂંડું છું, હો વાલી! તને ન મને તે દિ’ તું તારે તારા છોકરાને ક્ષમ મને પૂછ્યા વિના દાલી નીકળતે! કોકારો કંઈ તો કેળે! અને તો તો સીધો દિમાગે!’

ખંડિના ગ્રી વાલીની આંખ પગીટી વટાવી ચૂકેલી

ધુધાની કાયાની નખશીખ પ્રદક્ષિણા ફરતી રહી. પેટને માટે કળી મળૂરી કરતા ધણીની સૂર્યતાપમાં અદર્શ સ્નાન કરતાં કાળી પડી ગયોની છનાં હમેશાં જોવી ગમે તેવી આમણીની નીરોગિતામાં સંરક્ષાએકું એનું સરીર-સ્વાસ્થ્ય પોતાને રસરૂચિ જમવવા સાથે ફંદી બનાવી દેતું સમયું.

મોટા ઉપરનો પૂજો મૂછો અને નાક તથા કપાળ-માંની સળ પડતી રેખા એ ધુધાને પ્રભાવશાળી ‘બનાવતી હતી તે એ જોઇ રહી. પોતાનો સજ્જ રોષ શાંત બનતા જતા ધુધા ઉપર એણે હાથમ્પે:

‘મારી મેળે આપી છું; પણ માથે પડ્યા નહિ! તમને જોલવા શરમ ન આવે, પણ મારાથી એવું સાલજ્યું જતું નથી: કાંઈ પાંક મના વગર . . .!’

એને આજળ જોલતી અટકાવી ધુધાએ કહ્યું: લે, રાખ! મહી બાથ મા! હ તો અઠોડિ કારકાં. સંસાર છે, તે મન જાટુ મોણું થાયે ખાઈ. પણ આવડાં મારીને ચ નવું છુટકો!’

કુળો, રાખ અને કાટનો દમસો થતો જતો હતો; ધર મટી રંગશાન બનતો જતો કુળો, દંપતીની મોટા કરતી આંખની સામે રૂપ બદલતો જતો હતો.

‘સાધુ યજ્ઞે ચ લગ્નમાં વગર નહિ દાશે, પેટ પણ સત્તાર મોંજ બનાવ જાગશે. દિમાગે જમ્યો તોય શું

(અનુસંધાન આજળ પાન ૩૬૫ને ઉઠે)

વૈરાગ્યવૈભવનો વારસો

પશ્ચિમ દિ.દર્શાં એ પ્રસિદ્ધ મુદ્રાઓ છે તેને વિશેહું એક વચનાળા લખવાનો હતો. તે અધરી જ રહી ગઈ. હવે તે પૂરી થશે એમ લાગતું નથી . . . . . જેટલો માથ લખાયો તેટલો પણ ઉપયોગી છે. વિવેચન એકાએક આટકે છે એ સાહેબ છે. એને લાંબી ઘાંઘ ધ્રાવ પ્રવાસરસિયો તીર-ધુવાન આ બધી મુદ્રાઓ ભેદ આપવા અને એને વિષે વિરતુન ચેતના સળવા કેમ ન પ્રેશવ ? . . . . . આ બધી મુદ્રાઓ આપણા વૈરાગ્ય-વૈભવનો વારસો છે. એમાંથી જ કાશ્તીવ છવન ફરી બની શકવાનું છે.

—કાકા

પ્રિય બાળ,

ધારાપુરીની મુદ્રાઓ ભેદ આપ્યો. તમે મૂર્તિઓ માત્ર પહેલાં એ ભેદ કીધી છે. શિયાણીની જ-મનુષ્ય સાથે ક્ષેપાદ્રિની મુદ્રાઓ પખતે મારા પહેલાં ભેદ કીધેલો હતો!

મુદ્રાઓ ભેદ એટલા બધા વિચારો મનમાં આવ્યા છે કે લખવા એમું તો પ્રોપ્રાએટરી દાર્ઢરકૂતના વિ-ત્રાર્થિઓનો ધોધ જેમ એકસામટો બદાર નીકળે છે તેમ એ વિચારો દોડતાકૂતના અને એકબીજાને પાછા ટેકના બહાર આવવાના. પણ જેમતેમ એમને નોંધે જ છૂટકો. કોઈને કામમાં આવશે. આને તો કેવળ મગજ ખાત્રી કરવા જ શ્રમું હું.

જેજેશ્વરી, કાન્હેરી અને ધારાપુરી ત્રણે એક જ કાળની મુદ્રાઓ છે કે કિત્ર કાળની ? કાણે કાનરી ? શા હેતુથી કાનરી ? ક્યારે કાનરી ? કયા સંજોગમાં કાનરી ? તે વખતે એ મુદ્રાઓનો શો ઉપયોગ થયો ? ક્યાં સુધી એ આપ્યો ? ત્રણે ટેકાણે ચાલતી પ્રતિભોનો અંત શી રીતે આવ્યો ? મુળાષમાં રહેનાં, આ ત્રણે મુદ્રાઓ આટલી પાસે હોવા છતાં તેને વિષે આપણે કરું જ જાણતા નથી; એટલે કેવળ કદમનાથી જ એ કાળ અને એ દરય પ્રવક્ષ કરવાનું રહ્યું.

મુંબાઈ આજે એક રીતે દિંદુસ્તાનની રાજધાની છે. કલકત્તા કે દિલ્હી કરતાં પણ મુંબાઈનું મદત્ત કેટલીક રીતે ચડે છે. પરંતુ આ મુદ્રાઓના કાળમાં આ બધા બેટો ભારે પ્રખ્યાત હોય એમ લાગતું નથી. ઇતિહાસમાં જે કદવાણી નગરીનું વર્ણન આવે છે તે શું હાલનું કદવાણું જ હતો ? અને કદવાણી નગરીની નજીકમાં સારા રૂબાળા બેટો ભેદ આ મુદ્રાઓ કાનસા હતો ? જોજેશ્વરી અને ધારાપુરી તો ચોક્કસ સનાતની શૈવ સંપ્રદાયની મુદ્રાઓ છે. પણ કાન્હેરીની મુદ્રાઓ દિંદુ ધર્મની છે કે બૌદ્ધ ધર્મની ? ઘણા સાધુઓ એકત્ર રહે, એકત્ર ભણે. એકત્ર ચિંતન અને યર્ચા કરે એ

પ્રથા કેવળ ઓહોની દત્તા કે રાનાતનીઓમાં પણ દત્તા ? આજે હાથીકેસ પાસેની ઝાડીમાં સેંકડો સનાતનીઓ શ્રંખાં બધીને એ જ દળે રહે છે, એ પ્રથા કેટલી જૂની છે ? ભગવાન વ્યાસ જેટલી ? આઘ શકરાચાર્ય જેટલી ? કે બૌદ્ધ મહોનું તે અનુકરણ છે ?

ભગિની નિવેદિતાએ કદમના ચચાની છે કે કાન્હેરી એ એક વિશ્વનિદાલય હતું, જ્યારે ધારાપુરીની મુદ્રાઓ મંદિર અને મઠ દત્તાં, એમ જ હોય તો જોજેશ્વરીની મુદ્રા શું તંત્રમાર્ગે કે નાથસંપ્રદાયી ચોગીઓનું ખુલાનું સ્થાન હતું ? એ મુદ્રાઓમાં બિલા રહી લાંબા વાના વરણમાં શ્રુતકાળને પ્રલક્ષ જોઈ. સનાતન પૂછીએ છીએ કે ‘આનું રદરય કેણું કહી શકે ?’ ખવાઈ પ્રજોક્ષી પદ્યરની દોવાસો જવાળામાં પૂછે છે કે ‘કેણું કહી શકે ?’

કાશ્તીની અને ભાગ્યની મુદ્રાઓ અર્વોથી ખડુ દૂર ન કહેવાય. જીવર-શિવનેરી પાસેની શેષાદ્રિની મુદ્રાઓ તું વિચવચ્ચીજોવા ગયોએ તે પણનાણાધાર વટે ચાલીના પ્રદેશ સાથે જ સંબંધ ધરાવતી લાગે છે. નાસિક કેવ-બાદીતરફની પાંચ મુદ્રાઓ પણ મુંબાઈના સ્તનાની ગાણુ પર જ છે. આ બધી મુદ્રાઓનો એકબીજા સાથેનો સંબંધ શો ? મુદ્રાઓનું આ એક મોટું કુટુંબ હતો ? કે એક પછી એક દીક્ષા ચલાવનારી કાંઈ સિધ્ધવંશ ?

અને અર્જના તથા વેશ્વ (પ્રલોરા)ની મુદ્રાઓનું શું ? પશ્ચિમ કિનારાની આ મુદ્રાઓનું પેહું વૈભવશાળી અનુકરણ છે કે અર્જના વેશ્વની મુદ્રાઓની ઝાંખી પ્રતિકૃતિ—આછા અનુવાદ—કરવાની દૃષ્ટિએ આ તટનારી મુદ્રાઓ ખોદાઈ અધ છે ? મોટો યદ્ય ત્યારે આ બધું નપાર્શિય ?

કિ

કાકાના સપ્રેમ શુભાશિષ

પ્રિય બાળ,

મારેહંમે કાળગ મર્યો હતો. મુદ્રાઓની કદમના માણસને ક્યાંથી ઝૂંટી હતો ?

ધરણમાં ધરણ પ્રદાદ આશુને પ્રજ્વલું લેખે. સ્વં કેટલીક કુદરતી શક્તિઓ પ્રજ્વાલ છે, જેમનો સંબંધ ગોચર, મન્યહર અને રાગ ગોપીચંદ સાથે છે. નિષ્ક્રિય પરમાણુ સાધુઓ ધ્યાનમાં અપન વિતાવવા માટે આવા ગિરિકંદરો શોધતા હતા એવું પુરાણોમાં વર્ણન છે. પદાર્થમાં મોટું પોદાણુ લેખે તેમાં રહેવાની સમગ્ર શોધવાની પ્રયા દિદુસ્તામાં જ નહિ, પણ દુનિયાના બધા દેશોમાં ચાલતી આવી છે. દાદ, વસાદ અને નાપમાંથી રક્ષણ મેળવવા માટે ફાંફાં મારતો માણસ શુદ્ધિઓમાં ધુસે એ આત્મન રવાણાવિક છે. એકવાર નૈસર્ગિક શુદ્ધિઓનું સાધન મળ્યું એટલે એની જ કૃત્રિમ શુદ્ધિઓ તૈયાર કરવા મથયું એ માણસના રવણાવમા જ રહેલું છે; અને માણસ એકવાર કાચો એટલે એ નરણો પિશાળ, ન્યાપક અને વ્યવસ્થિત બનાવતાં એને વાર લાગતી નથી. શ્લોક સંગીતમાંથી જેમ શાન્ત્યસંગીત ઉદ્ભવે છે તેમ જ કુદરતી શુદ્ધિઓમાંથી કેનરેલો શુદ્ધિમાં સિદ્ધ થઈ છે એ અનુમાન જરા થે વધારેગતુ નથી.

ધ્યાન, લાગન અને શિક્ષામાં અપન સમાપ્ત કરનાર તપસ્વીઓ દ્વેશ પાણીનો આશ્રય શોધે છે. કોઈ જંદણું હોય, કોઈ તળાવ હોય, નદી હોય કે મદાનદ હોય, પણ પાણીની સમગ્ર લેખે જ. જેટલા આશ્રયો અને શહેરો પ્રાચીન તર્વિકે પંકાએલા છે તે જથ્થાઅપન કિનારે જ છે. ભરવાડ, ગોપાળ, શિકારી અને સાધુઓ આપાં ઝરણાનું અને નદીનારું મૂળ શોધતા ન્તય એમાં આશ્રય શું? અજંતાની શુદ્ધિઓનું સ્થાન તપાસીએ. વાંકીચૂંકી ટેકરીઓ પન્થે થઈને એક નાનકડો પ્રમાદ વહે છે. પાણી સરસ છે. આસપાસની જ્વમિ શાત, રમણીય અને પ્રસન્ન છે. એટલે સાધુઓ લા ગઈને વરમા. ઊંઘાણમાં વધુ ને વધુ પ્રવેશ કરવાની ઝંખના રાજનારા સાધુઓ ખુદલા મેદાનમાં નદીને કાંઠે લાગા વખત સુધી શા રીતે રહી શકે? આ ગધું પાણી કયાથી આવે છે? પદાર્થની દરીમાં શું સંતાળેલું છે? એ શોધવા તેઓ ઊંઘવાના જ. વાંક અને વળાંક સડતાંચડતાં સાધુઓ ટેકરીઓના ચકરાવાળી અંદર ધુરયા, વધુ ને વધુ અંદર ધુરયા. અંતે ચંદ્રાકાર કરાડ પરથી પાણીનો ધોધ પડતો એમણે જોયો. નદીના મૂળ સુધી તેઓ પહોંચ્યા. શી એ સ્થાનની લખ્યતા? જાણે કુદરત શાંતિની દીક્ષા આપવાની તૈયારીમાં છે. અહીં જ નદી

ગરમજો તો! નિભય સાધુઓએ એ નિર્જન પ્રદેશમાં વાસો કર્યો. અગવડા વેડાંથી એ તો એમને મન ઉગાણી. વાપ, વર કેળીએ જનાગરો કવિ (કિર્તિગ)ના મોગલી (Moguli) સાથે જે આત્મીય હાવે રહેતા હોય તે જ હાવે આ સાધુઓ સાથે પણ રહેવાના.

માણસના રવણાવની કેવી પિથિમના! એને સમાજની કઠીને રહેવાનું પણ મૂકે છે અને સમાજનો ભાગ કરી એકાંત સેવવાનું પણ મન થઈ આવે છે; અને જોયી મે પિથિત વાત તો એ કે એકાંતના રસિયા જેવાર મોગા થયા એટલે એકાંતને અખંડ વખાણના વખાણના ચોરીસે કલાક સાથે રહેવાના! નહિ તો અત્રણ નિરંજન નું ધ્યાન લવાવનાર વ્યાપાઓનો આખાડો કેમ બને?

આવા સાધુઓએ અજંતામાં બેઠા થઈ પહેલાં તો શુદ્ધિઓ શોધી દશે પણ ગઈ કિટલાની દીવાલ જેવી અંતરન ચંદ્રાકાર કરાડ જોઈ એમાં શુદ્ધિઓ કેનરવાની લાગબીડી. નિષ્ક્રિયમાર્ગીઓની પ્રજ્વલિવધી પડી. પાષાણ નું હાથ કેનરણું અને હાંકાળી શુદ્ધિઓ તૈયાર થઈ.

આ સાધુઓ નિર્પાણી શોધમા ભસે બેગા થયા હોય, પણ આસપાસ તો કારીગરો હોવા જોઈએ. રાગ-ઓના મહેલ અંધધાનું કાગ તેમણે છોડી દીધું; પણ ધર્મરાજ નથાગતની સેવાથી તેઓ કેમ અટકી શકે? જે કલામત્તિ રવાઈયા નેમણે રાજમહેલમાં વેરી હોત તે જ અહીં વધારમાં તેમણે હાલવી નાખી. રાજની વિજય સિદ્ધલદીપને અત્રા ગય છે; છરાનાં એક્રમીઓ પુલકેખીના દરવાજામાં આવે છે; અપ્સરાઓ અને ચલકિન્નરો ધર્મચંદ આનુ થયાનો આનંદ માય છે; અંધવાઓ અનેક ચિત્રો એમણે ગારાની છામાં ચીતરી કાઢ્યા. એ ઉત્સવ જોતા કાણકાણે બેગા થયા હશે? ગરીબતવંગરની ન્યાતો તે વખતે પડી નહોતી, એટલે રાગ અને રંક, જાળકો અને પંડિતો, સતીઓ અને ગણિકાઓ, નપસ્વીઓ અને રસિકો બધા જ હાલવા દશે.

વેરજની શુદ્ધિઓ અજંતા પછી તૈયાર થઈ લાગે છે. અજંતામાં લાસિય વધારે છે, વેરજમાં ભગ્યતાનો ઉન્માદ છે. અજંતામાં ધ્યાનપીરો રહેતા હશે, ન્યાદિ વેરજમાં વિદ્યાવંશિ જ્ઞાનનાં અનેક ક્ષેત્રો ખેડતા હશે. ગદારની દુનિયા જોવા આવે તો અજંતા તેને સદન કરશે; વેરજ, ગદારની દુનિયા ન આવે તો એને નોતરશે.

સિ.

કાકાના સપ્રેમ શુભાશિષ

કોઈની મુશ્કેલી તેમજ નાશિકની મુશ્કેલી અજાણના વક્ષણની છે. વચમાં એક પિશાળ વ્યાખ્યાનમંડપ, એની સામે ગોધિરાત્ર કે બુદ્ધની મૂર્તિ અથવા સ્તૂપ બાજુ ઉપરની દીવાલમાં અંધારામાં સંતાએલી શ્રમણીની ચોરડીઓની દાર અને વ્યાખ્યાનમંડપમાં તેમજ સામેની મૂર્તિ ઉપર પ્રકાશ પાડવા માટે પ્રવેશદારને મથે પીપળાનાના આકારનું મોટું ગવાક્ષ, એ આ મુશ્કેલીનું સામાન્ય સ્વરૂપ ગણાય. આ મુશ્કેલી નજીક ઋતુમાં રિચરુતુષા હોવાથી સાધુઓ માટે ખાસ અનુકૂળ હોય છે. એકવાર કોતરાઈ તે કોતરાઈ. પછી દર વર્સે એની મરામત કરાવવાપણું ન રહે. બદાર ધોધમાર વરસાદ પડતો હોય તો પણ અંદરની ચોરડીઓ કોરોને કોરી સિવાળામાં બાજુના ગર્બો જેવા તીણા પવન વાતો હોય તો એ અંદરની દૂધ જરા એ એકી ન થાય. અને દિલ્લસતાનના પ્રખર શ્રીમમાં પણ અંદર તો સીતળ શાંતિ જ સચવાઈ હોય. દરેક શુદ્ધ દોઃ પાણીની ટાંકી તો હોય જ, જેમાં પદાર્થનું ઇવતું અને અમૃત જેવું પાણી દમેશ બરેલું ગણે. નિષ્કૃત યજ્ઞ હોય તો અદો બદારની આખી દુનિયા ભૂમી શકાય. અને કોઈકિયું કરતું જ હોય તો મોટા જળપ્રવાત, દૂરદૂર સુધી પથરાએલી માલોઆ જેવી પનરાઈ અથવા ઇવન સાથે જ સરખાવી શકાય એવા સમુદ્રનો પિશાળ છાનરાશિ રહેજે નવરે પડે. આ મુશ્કેલીમાં એકધાંડે વાતાવરણ રહે છે. તેને અંદર અને વિવિધ બનાવવાનું કામ પ્રકાશ અને અંધારાનું હોય છે. આ સનાતન સંગોવડીઆઓ અનંત કાળ માટે અદો રમતો રમતા હોય છે, લરનીઓટની કોષા ગાકે તો પ્રકાશ અંધારાની રમત વિરમે. અને શું આ મુશ્કેલીમાં રહેનાર તપસ્વીઓ અને સંન્યાસીઓની હૃદયમુશ્કેલી પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ, રસિકતા અને સંપન્ન, કારણ અને ઉત્પત્તિ એની અનેક જોડીઓની અજેડ રમત નહિ ચાલતી હોય ? શાંત વાતાવરણમાં આવી સુદૃઢ અસાંતિ કેટલી મીઠી અને છતાં કેટલી ગંભીર જણાતી દશે ?

છત્રમાં વિદ્ય હોય જ છે, પણ લેખનમાં પણ વિદ્ય કેટલાં ? હવે આ કાગળ પૂરો કરવા જેમું તો કાણ જાણે ક્યારે મોકલાશે ? એટલે આટલો જ કડકો મોકલું છું.

લિ.

કાકાના સપ્રેમ મુળાશિય
દત્તાત્રેય શાસ્ત્રજી શહેલકર

ભગત . . . . . (અનુસંધાન પાન ૩૩૫થી)
મધ્ય શાંત કેડો મૂકવાનું છે ? સંસાર ઉપર મને એટલો અણમો અવે, 'ને એનાથી કાવે એટલા છેડા ભાગીએ તો મ જન્મ્યા લાંથી આનંદિન સુધી ભોક્ષાં, આશનાં, ખાતાં, પીતાં, જોડતાં પહેરનાં, પેટ ભરવા માટે મને તે કરનાં સંસારમાંથી શીખાણું. આ પરણીએ, છોકરાં થાય. અને એમ કરનાં મરીએ, લાં સુધી જે કાંઈ કરી એમ જવું એનું એ, હ જ્યાં જઈએ ત્યાં શાંત બુધ્ધિવાનું છે ? બોળિયું કાંઈ થોડી સાપની કાંચળી છે તે ઉતારી નાખીએ ?' મુષો એકતો છતાં પાક્ષી ભાંભળે તેમ વાતો કરતો ગયો. પાક્ષી એના મોઢા પર બદલાની મનોદશાનું માપ કાઢતી રહી. એનાથી ભોક્ષો જવાયું : 'તમે તો ભગત થયા માંકયા !'

'એમાં કાંઈ નવું ન થાયું કહેવાય ! આદુશી થાતા આવે છે ખીચારા ! શું કરે ! મામને છેવાડે રહેવાનું, છંદેથી ચીજ વગ્ન લેવાનું, દલકાં ગણવાનું, દયાના દુકડા ખાઈ નિર્ધન થઈ જવાનું, ભણેલા ભા ભણાવે એમ ભણવાનું, 'ને આજો જન્મારો ગોસાપો ફરીને છેવટે કોઈની દયા ઉપર ખાંપણ પામવાનું, પક્ષી ખીચારા ભગત થાય, કાં, મોર ભૂટારા ખારવડીયા કે વટલેલ થાય. માથુરામાં જિંચીતિચના એકાર રલા ત્યાં તે ક્યાંથી મન કેળે !'

ઓવારી જવાના સ્વાર્પણ ભાવમાં અચંતન સિમન-ભાષા અને આવો અપૂર્વ, અભેડ કે સંપૂર્ણ પતિ પાન્યાના દર્શાવેશથી ઉપજેના સંતોષના તમભાવમાં, પાક્ષી મુશ્કેલી વાતના તથ્યમાં ગમજાતી રહી.

નિર્જન કાળી રાતમાં આહો પ્રકાશ ભરી દેતું કુત્તાનું સળ, અને મારી ગૈયરની હીલચાલ બનાવતું રતું. નજીકમાં શિવાય અને ધુવડ બોલી રલાં. દરનાં બેતરમાંથી રજોપીઆની મોઢણમાંથી છૂટેલા પથરાની સનસવારી અને ટોચ ઉઠાડી ચૂકતી તીણી કિકિયારી પડેલા ગાડાં સમી ગયાં. ધરીક જીવતા હોકરાને બોળા-મા સખીને કોઈ ખાતી વાલી સામું તો ધરીક આકાશની અકરુણ અમામતા સામું જોતા ધુધાના મગામાંથી આણું પેડે વિપાદપૂર્ણ રેદનગિચિત સ્વરચુંગળ છુટતું રતું :

'માડે દિલ લાગ્યું દરિ નારા નામથી.

કપડી તોગો રે સંગાર—

—કુડીઓ ભાળ્યો લોકાગાર

માડે દિલ લાગ્યું દરિ . . . . .

ઉમેશ કવિ

સ્મરણ યાત્રા

મારી યોગ્યતા

નિશાળે જનારા સૌ વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્ન પૂછોમાં પૂછવાની એક રીતથી ખરેખર માદિત્યાર હોય છે. જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને તેમના કંમ પ્રમાણે બેસાડવામાં આવે છે. પછી શિક્ષક પહેલા નંબરથી પ્રશ્નો પૂછવા શરૂ કરે છે. પહેલાને જવાબ ન આવે તે તો બીજાને, તેને ન આવે તો ત્રીજાને, એમ શિક્ષક જલ્દી જલ્દી પૂછતા પૂછતા આગળ આવે છે. એમાં જેનો જવાબ સાચો પડે તે લાંબો બિંદીને જાંબા નંબર ચડી જતા પહેલા જલ્દી બેસે છે. પછી તેના મૂળ નંબરની પછીના વિદ્યાર્થીને બીજો પ્રશ્ન પૂછાય છે. 'પરજ્યાં વિદ્યાર્થી દરેક જાંબા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ચડી જાય' એ અપ્રધાનો સર્વશાધારણ નિયમ છે. એના અર્થ એમ તો નહિ જ કે આ રીતે પ્રશ્નો પૂછવામાં વિદ્યાર્થીઓની સાચી પરીક્ષા થાય છે અને એમ પણ ન કહી શકાય કે એક કલાક આ રીતે આપ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓને જે નંબર મળે છે તે તેમના અભ્યાસની યોગ્યતા પ્રમાણેના હોય છે. આ તો એક પ્રકારની ટોટરી છે. શિક્ષક જે પક્ષપાતી હોય તો પોતે આડે તે વિદ્યાર્થીને ઈચ્છા મુજબનું સ્થાન આપી શકે. હા, શિક્ષકને વિદ્યાર્થીઓનો પરિચય ખરાબર હોવો જોઈએ.

પ્રશ્નોની આ ટોટરી વિશાળ જીવનના જ એક પ્રતિનિધિ જોડી છે. પણ આમાં વિદ્યાર્થીઓ જાંબા જાન્યતર હોય છે, ઉત્તર દેવામાં ઝાઝો સમય નહિ મળે એમ જાણના હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ શીઘ્રમર્તિ બને છે અને શિક્ષકનો પણ ધણો સમય ખર્ચો જાય છે. આમાં પછી શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓને ગાળસ આવવાનો પણ ઓછો સંભવ હોય છે. આજે તો આ પદ્ધતિને હું મદદ ન આપું, કેમકે તેમાં અનેક દોષ છે. પરંતુ નાનપણમાં અમને પ્રશ્નોની આ પદ્ધતિ જલ્દી ગમતી. જોનજોનાંમાં વિદ્યાર્થી રંકમાંથી રાખ બની જતા, તેમજ રાખમાંથી રંક બનાવને પણ તૈયાર રહેવું પડતું એમાં પહેલા નંબરના વિદ્યાર્થીને તો, દરેક ઉચ્ચ તપશ્વરોથી બીતા રહેના સ્વર્ગાધિપતિ ઇન્દ્રની પેઠે દરોશા બીતા રહેવાનું હોય છે, કેમકે પર્વમાં એનાંથી બંધું સ્થાન

બીજા કોઈનું નહિ હોવાથી એને સ્વપાનો આનંદ ક્યાંથી જ હોય. પડવાનો જ સપાત્ત એની આગળ હોય. એમાં એને પોતાને લાગે આનંદ નહિ આવતો હોય, એને સદા કંપતો બોલ્યા નીચેના વિદ્યાર્થીઓને તો જરૂર મળા પડે છે. બીજાની ફજોતીથી આનંદ મેળવવાની રીત રજોમુખી વૃત્તિવાળાને જલ્દી પસંદ આવે છે. પણ આમાં નીતિશિક્ષણનો નાશ છે એ વાત એ વેળા કાઢના ધ્યાનમાં નહેતી આવી એમ લાગે છે.

એક દિવસ પર્વમાં આમ પ્રશ્નોત્તર આપના હતા, રાજ્યના મારા નિયમ પ્રમાણે હું નિશાળે મોકલે ગયો. હોવાથી છેલ્લે બેઠો હતો. જોનજોનાંમાં હું અરધે મુખી તો પડેથી ગયો. એવામાં વામન મારતરે પહેલા નંબરને એક પ્રશ્ન પૂછ્યો. એમણે પ્રથમથી ખારેલું કે એનો જવાબ કાઢીને નહિ આવે તેથી જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને એમણે ઝટપટ પૂછી લીધું. મેં વચમાં જવાબ તો આપી દીધો, પણ મારતરે મારા ઉત્તર તરફ ધ્યાન જ ન દીધું. મારી ખાતરી હતી કે મારો જવાબ સાચો હતો. પણ એમની આંખથી તો ઝપાટાગળ પહેલેથી છેલ્લે મુખી ફરી વળી જ્યારે કોઈ જવાબ નથી આપી શકતું ત્યારે શિક્ષક પોતે જ એનો જવાબ કહી દે છે, એ પ્રથા મુજબ મારતરે જવાબ કહ્યો. એ સાંભળ્યા પછી મારાથી ચૂપ કેમ બેસી રહેવાય? મેં કિલ્લા ચડીને કહ્યું, 'સર, આ જવાબ તો મેં આપ્યો હતો.' વામન મારતરના માનવામાં આ વાત ન આવી; અને એ અવિશ્વસ એમણે પોતાની દૃષ્ટિથી જાનાવ્યો પણ ખરો. મેં ફરીથી જોરપૂર્વક કહ્યું 'હું સાચુ કહું છું, સર, મેં આ જ જવાબ આપ્યો હતો.' હવે તો વામન મારતર સામે મહાન ધર્મસંકટ આવી પડ્યું. પોતાના કાન સાચા કે સામે બોલેલા આ ઠોકરો? એમની મુકેલી હું નેર્મ શકતો હતો. પણ હું એમ ખાતરી દાર કંમ કય્વલ કહું? હું તો મારી જગ્યાએ એમ ને એમ બિતો રહ્યો. તેઓ જરા ચીકણા પણ ખરા. પોતાનું સ્થાન છોડીને એ મારી પાસે આવ્યા, અને બંને હાથે મારા જાંબા પકડી મને પહેલા

નગરે થઈ જઈને કડક અવાજે કહ્યું. 'લે ગેસ ચર્ચી.'
હું ગેસી તો ગયો. પણ એમનું આ વર્તન જોઈને
હું અસ્વસ્થ થઈ ગયો. રૂબરૂની જેવા વિદ્યાર્થીઓ
માસ્તરની તરફ તથા મારી તરફ એકાદશે જોતા હતા.
એ પણ એક જોવાલાયક દૃશ્ય હતું હું એવો મૂંઝાસ
ગયો કે શું કરવું એ મને મૂંઝવું નહિ. આમ થયે
એની કટખા મને પહેલેથી જ હોત તો હું આ તાત
હોત જ નહિ. પહેલા નંગરો એટલે મોટા મને કદિ
હતા જ નહિ. કોણ જાણે મારી આ મૂંઝવણની
માસ્તરના હૃદય પર શી અસર થઈ એમણે ફરી મને
પૂછ્યું: 'Do you think you deserve the
first place?' (તું માને છે કે તું પહેલા નગરને
ગોચર છે?) એક તો શિક્ષકની ઝીડ અને અવિશ્વાસને
શીધે હું મૂંઝાસમાં પડ્યો જ હતો; હું તો વિચાર
કરતો હતો કે આ જમી કાપડ આગળ પડેલા નગર
ધ્યાન જાગર છે; તેમ જાણી આ પ્રશ્નનો પા આપી
પડ્યો પોતાની ગોચરતાનો એકરાર કરે એ આપણા
સિદ્ધ સદાચારના પિરુક છે જે એમ કહે કે 'હું
મર્વેલોસ છું, હું લાયક છું, હું પ્રુદિમાન છું' એ
કુલીન નવી ગણાનો આ શીક હું નાનપણથી શીખ્યો
હતો. એટલે માસ્તરના પ્રશ્નના જવાબમાં મારા મો-
માંથી જસદી 'હા' કેમ નીકળી રાકે? શરમનું માર્વું
માફ એ લાલચોળ થઈ ગયું. મેં જોયું કે મારા કાન
પણ એની અસરથી ગરમ થઈ ગયા હતા. વિદ્યાર્થીઓ
પણ હું શું કહું છું એ જોઈ રહ્યા હતા મારી આંખો
આગળ અંધકાર છવાઈ ગયો. 'હા' કહું છું તો અવિરોધ
થાય છે; અને આ જવા નાટક પછી દબે 'ના' તો
કહી જ કેમ શકું? અને ગીઝ જાણુ જગજ આપવામાં
જેટલી વાર થતી હતી એટલો મારા પ્રશ્નનો અવિશ્વાસ
વધતો જતો હતો. અને હું મરણિયો જાન્યો, અને
જોઈએ તેના કંઠનાં પણ પંખારે જોરભર્યું મેં કહ્યું.
'Yes I do' (હા, હું યોગ્ય છું જ). માસ્તર એકદમ
અપ થઈ ગયા, અને જાણે કંઈ જન્યું જ ન હોય
તેમ એમણે શીખ રચું શર કરી દીધું. જણુ જે વાતાવરણ
એક તર આટલું હોવામાં ગયું હોય તે એવી શાન્તિથી

કંઈ સ્વસ્થ થાય ખરું? એ વિષય ચીની ગયો. તે
પછી માસ્તરે કે કોઈ જીનએ એ પ્રસંગનો લેશમાન
ઉલ્લેખ કર્યો નહિ. સીને લાગ્યું દરો કે આપા નાગજ
પ્રશ્નને ન હોય એ જ સાહે છે અથવા તો જવા એ
જુદી પણ મવા હોય પણ હું શી રીતે જાણું?

નાનપણમાં, તેમજ મોટપણે પણ આવા કેટલા
યે પ્રસંગો આવે છે. જાગજણની મુખ્ય મુરકેલી એ
હોય છે કે એ વેળા લાગવાઓ કેમકે અને સરસ
હોય છે; પરંતુ તેને મુકાબલે પરિસ્થિતિનું પૂજકરણ
કરવાની શક્તિ કે જાણ નથી હોતી. મોટાં માણસો
તો પોતાનું જાગજણ જુદી જવાં હોય છે, અને જા-
જકોની જાગજમાં માને છે કે તેઓ અને તો જાગજ
જ છે, એટલે એમના જવાબને એટલું મદદ આપવાની
એવી શી મોટી જરૂર? માની લઇએ કે આ જણું
અનિર્વાર છે. પણ એથી જાગજવાન સરસ નથી થતું.

નાનપણના આવા આવા પ્રસંગોને મારે મોટાં
માણસોનો સ્વભાવ કેટલી જવાજવા છે એ કોણ કહી
શકશે? સાઈ થયું કે ઉપર કહેલા પ્રસંગમાં મારા શિક્ષક
સંસ્કારી અને પીડજવાન હતા. રાકો લાકા તહેમન-
દારને આપવાની ઉદારતા એમનામાં હતી. પણ એમની
જગ્યાએ જાગે કોઈ સામાન્ય શિક્ષક હોત તો એણે
મને જદમારા કહીને સજા કરી હોત, મારો પિછાર કર્યો
હોત, અને એ જવાબી અસર મારા ઉપર કોણ જાણે
કેવી પડત? મનુષ્ય સ્વભાવને નિયે મારામાં કંઈક
નાશિકતા તો અજાય આપી મન. વાગન મારતર
મારા પ્રત્યે-જદે જવા વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે જણુ સારા વ્ય-
વહાર રાજતા હતા. એવી માસ ઉપર જે અસર પડી
છે તેના કરતાં પણ વધારે પ્રભાવ તે દવાડે મારા ઉપર
પડ્યો. ઉપલા પ્રસંગે સારી મંદે સરાયમરત હોવા છતા
મારા પ્રત્યે એમણે જે ઉદારતા જતાની, મારા જાલ
આત્માની જાગરની જે કદર કરી, એથી તો હું એમનો
લડત જાતી ગયો. એમણે નીતિ શિક્ષણના કેટલાયે પાક
અમને શીખવ્યા હશે, પણ આ પાક ન્યારો જ હતો.
અરિજગનમાં આવા પાકોની અસર કીડી અને ગિર-
રથાથી હોય છે. દત્તાત્રેય આલકૃષ્ણ કાલેલકર

સંકલ્પ-૬ અને આપસં-૭ને એમ જાતેજ જોઈએ તેમ (જાલના જાન) વેકસને પણ જોઈએ છે એવું આપણ એક તર
જોઈડ જાણું કંતો હતો: તે વેળા સમાચારી એક અવાજ આવ્યો: 'And for hell' (અને તરકને પણ જોઈએ).
તરતજ જોઈડ જાણું જવાન વાટથી જાતેજ છે; દરેક વેળાના દેશને મટે લગત થવાથી જ જોઈડ છે.'

ડસમણીના દોર પર આવી રહેલી આ દુનિયામાં એવું કોઈ નથી જણાતું જે કોઈથી દબાતું ન હોય અને જે કોઈને દબાવતું ન હોય. લંગીની નાની છોડી લીલીથી માંડીને મોટા મોટીચંદ શેઠ સુધીનું દરેક જણ આજે પોતાની સામે ન્યાયનો અવાજ ઉઠાવનારને ધુરકાવે છે કે

સામું બોલે છે?

એ મેર ઉકરડાઓની વચ્ચે નાની લીલી કીકરીદા રમતી હતી. તેની નાની બેન ફૂલી પાસે જ ધૂળ ચૂંચતી હતી. તેના નાકનો શેલ ખાના ગાખીએ શેરખાનના દલાલોની જેમ કામે વળગી પડી હતી. એટલામાં પાસેથી ખાનનરું ગાડું નીકળ્યું. કીલીએ એક પગે કૂદકો મારતા મારતા રાડ નાખી 'અલી ફૂલકી એ, ખસ; તો ગાડું આવે છે.' ધૂળ ચૂંચવાની ધૂનમાં ફૂલીએ તે ન સાંભળ્યું. પોતાની રમત જગાડી લીલીને આવડું પડ્યું. ચીડમાં ને ચીડમાં તેણે ફૂલીને ઉચકી જાણ્યુંએ પછાડીને જેસાડી. ફૂલીથી આ અપમાન તથા રમતમાં દખલગીરી ન સહેવાયથી તેણે ભેંકડો નોડ્યો. લીલી 'જખડી: લે વળા, કહ્યું તો ખસી નહિ અને મામના દસ્તામાંથી આધે જેસાડી એટલે સામે રેવા માંડી! જેસ જાની!' એમ કહી માથામાં ટપલું મારી તે લીલી કીકરીદા રમવા વળગી. ફૂલકી વધુ તોરથી રેવા લાગી.

એટલામાં લીલીનો મોટો ભાઈ શંકરીઓ ત્યા આવ્યો. તેણે ફૂલીનું ઉપરાણું તાડ્યું અને લીલીને ધમકાવી કાઢી: 'ખાને આવવાદે ને તું. રમત આડે ફૂલકીને રેવરાવ છ, કાં? આજે તારાં હાડકાં સીધાં યદ જવાનાં છે, યાદ રાખ!' લીલીએ જવાબ વાળ્યો: 'એમાં મારે શેા પાંક? ફૂલકીને કહ્યું તો યે એ કયાં ખસી?' એ સાંભળતાં તો તડ દેતો શંકરીઓએ લીલીને તમાચો ચોડી દીધો: 'લે વળા, સામું બોલે છે? એક તો ફૂલીને રેવરાવી ને વળા કે' છે મારે શેા પાંક?

ચીસો નાખીનાખીને રેતી લીલીને પડતી મેલી શંકરીઓ પોતાનાં જૂંડણું ભેગાં કરતો ચારવા ચાલ્યો. શંકરીઓનો જાપ એ જ વખતે ગામમાંથી આવ્યો. લીલીએ થોડાં હાડકાં અને થોડા દુ:ખથી પોતાના દુરકાં મોગણાં વધારી દર્ધ આપને રાખ કરી: 'આખા, શંકરીઓ જુઓને... અમને... ગાર્ડુ... હું હું હું' બોલારો વખત હતો. શંકરોનો જાપ જુઓ હતો.

ગામમાંથી તારીને આવ્યો હતો. રાતોગીણા યનો એ થોડે દૂર નીકળી અગેલા શંકરીઓ પાસે જઈ પહોંચ્યો. જાનડું આવી તેને દગમચારી કાઢ્યો અને કહ્યું: 'ગેંધા જેવો યદ નાંદલી લીલીને મારતાં લખતો નથી? જાપલો નહિ તો!' શંકરીઓ તીવ્રો પડી ગયો અને પોતાનો જવાબ કયો: 'પણ એ ફૂલીને રેવરાવતી તો ને!' શંકરીઓનો જાપનો ગુરસો હદ પાર વધી ગયો. કાન આમળી જગીનથી વેંતેક ઉપર ઊંચો કરી તેને પછાડ્યો ને પછી દૂર દડોલો દીધો. અને ત્યાંથી પાછો ઘરમાં જણા તરફ વળતો ત્રાડકો: 'હરામખોર! પાછો સામું બોલે છે: "ફૂલીને... રેવરાવ... તી... તી... તી..."'

શંકરીઓનો જાપ બીજો સંપડમાં જઈ વારી રેતશે ખાઈ, પાણી પી જાદર આવીને બેઠો. થોડો દાટો પડ્યો અને હાથમાં અમ્રમ લઈ દેવના સંકારવા લાગ્યો ત્યાં ગામના પાંચસાત કણજીનું ધાડું હાથમાં ડંગો ઉછાળતું, દોડતું. લંગીઓને જૂંડી ગાળો દેતુ આવી અડ્યું. બીજો ચેત્તે ને પાસે પડેલી કાંગ સંજાળી. સીથી આમના પહેલેલા હીરા પટેલે બીજાના માથા પર ડગલો ધા કયો. બીજાએ ચતુરાધથી એ પોતાની કાંગ ઉપર ઝીલી દીધી. ભારે કડકા ચોસાંભળનાંદા ચોંટી બીચા. બીજો કરગરતો સંજાળો: 'અનદાના, આ વારડું ગાદ કરો. આ સાળો શંકરીઓ પેટે પથરો પાક્યો છે. કોણ જાણે કયારે એ માર્ડ સાડું પડાવી નાખશે. દગમખોરને હવે વાર રોકશે કે જૂંડણીને ગણીગણીને નગરમાં રાખ, પણ એ મોંજાળો અનારતો જ નથી. એ મને આ ગામ છોડવા દિના નહિ રહે.'

કણજી: 'હવે જાકતો મટ, જાકતો!' તમે લંગી આ હાંડે હોએ ફાટના ચાલ્યા હો. તેમાં મે તમારી નિરાજ બેડી છે ત્યારથી ટપા છૂટી દોર યદ છે. મોટા પદાત્ર યદ થવા હો, પડીલ. આખું ખેતર ખવડાવી દીધું. રેત કહીએ પણ જૂંડણીને ફલાળના જ નથી. એ

તો આ મારતર બેઠા છે, નહિ તો ગાયમાંથી થોડી રેશન લોહી, સમજ્યો! વાક તારા છોકરાનો, એ તારો જ તો! જુઠ્ઠાં ન સચવાનાં હોય તો વેચી નાખ. ભરી દે નુકસાન. જોઈએ હવે કંઈ માળા આપ્યા છે તો આ કઠિયાળાએ ફરી પાંસળાએ પાંસળા તૂટી જતી છે.’

લીપો: ‘ના, માળાપ, નમે અમારા રાત્ન. હવે, હવે બીજી વાર જૂઠ્ઠાં થાય તો તમારાં ગરબાં છે અને આ માફ માધું છે. આખું ગામ એકએક જોડે મારી જશે, માળાપ! જ્યાં સગી તમારી દયા છે ત્યાં સગી આ તમારી જમીનમાં પડ્યા છીએ. તમારી સામે બોલીએ તો અમારી છલમાં કીડા ન પડે? સો હવે દારા પડે. જરા આ પાસે માફી બજો.’

બીજાનીવીનવળીથી કણ્ણીએનો ઉકળેલો યુરસો દોડે પડ્યો. ભંગીઆ માથે નયો ચડ્યા, એને ઘેર નિરાશ બેઠી તોયે કળતમા છે એવી પતીજ આવનાં તેઓ ખેતરનું નુકસાન દરજી કરી રાખ્યા, અને મોટાની વરાળ કલપના સાથી થીમે થીમે પાછા ખરડી ચાડ્યા થયા.

ગામમાં એલા પટેલની રાઠ બોલે. આગેથી ને વધુ ઉમરના. નાનના પટેલ તો ખરા જ; ને વળી ચોવ-ડીઆ. એમને હુંછેડવાની લીમત કોઇની ન આવે. એલા પટેલ જેના ઉપર રૂંડે તેના ઘરખોરડા જોત-જોતામાં ભોંય ભેગાં ચર્મ જન્ય, જમીન વેચાઈ જન્ય અને જેલખાનામાંથી જતી જન્ય તો નરતીજાદ.

હીરા કણ્ણી બીજા ભંગીને દળાવતી મોનાની જ-દાદુરી ઉપર મલકાતો ને માધું ઉંચું કરતો જેવો ચોરા પાસે થઈ નીકળ્યો એવો એલા પટેલે તેને દાકોટ્યો:

‘અદ્યા હીરીઆ! આંધ આપ્ય આંધ.’

‘જાપા, જરા ભેંસ નરતી એ; પાણી પાછો આપું છું.’

‘હવે જોઈ તારી ભેંસ! નપુકી આવી છે તે ઉંચું જોઈ જો. હ, કાં? આ દરજારી કામમાં દીવ કરી છે તો તને ભારે પડી જતી છે!’

‘પણ જાપા, ઘેરે કોઈ ભેંસને પાણી પામ એમ નથી. બીચારું મૂંઝું દોર, એનાથી કંઈ પાણી ચોડું મગાય છે? પાણી પાછો ગયા બોજો આપું છું.’

‘હવે કાલેસો યા મા ને! સવારનો યું કરતો તો? આ દીકનું કામ નથી, સમજ્યો! નને કહ્યું કે દરજારી જરૂરી કામ છે. માળા ન આવ. ચડી આવ જોઈએ ચોરા ઉપર!’

હીરાને એલા પટેલનું માન્યે જ છુટકો હતો. બીચારો નીમાલો થઈ ચોરે ચડ્યો. એલા પટેલે એક જાદાથી કાગળાઉં તેની સામે ધર્ધું અને કહ્યું, ‘લે કર અંબૂડાની યાપ.’

‘અંબૂડો શેનો?’ હીરાએ પૂછ્યું.

‘બીજો શેનો વળી? મકનજીની તરફેળમાં ન્યાપા-ધીસ સા’જ પાસે જુજાની આપવાનો.’

હીરા મભારાયો. તેને કંઈ સમજાયું નહિ. તેણે વળી અચકાતાં અચકાતાં પૂછ્યું: ‘તે હું કંઈ જાણું છું? નહિ ને મારે કચેરીમાં યું કહેવું?’

‘એમ કહેવું કે એપછનું ખેતર પડાયું તે રાતે મકનજી મેજાનું માફું લઈ યુજરીએ ગયો તો.’

‘પણ હું તે દિ’ ગામમાં હતો જ ક્યાં તે એમ કહ્યું!’

‘એટલે જ તો તારે કહેવું કે મેં તેને યુજરીમાં જોળ વેચતો ભાળ્યો તો.’

‘પણ હું યુજરીમાં ક્યાં ગયો તો? હું તો મારી બેનને તેને સાસરે પહોંચાડવા ગયો તો. યુજરીથી તથ્ય માઉ દૂરનો ગામે હતો.’

‘તારે એ બધી પંચાત રી? તું તારે કહેજે ને કે મેં યુજરીમાં તેને જોઈએ.’

‘પણ એમ જોડુંબોડું કહ્યું તો મારી આ સ્વાગી-નાસપણી કંડી લાજે.’

‘જેવો જેવો, મોટો ભગવડો, હવે. જેનીતેની સાથે ગામઆખામાં કળિયા કરતો ફરે છે ત્યારે કંડી ક્યાં સંભાળ જન્ય છે? જાણું કદાપણ કંઈ છે તો ફાજ-દારીમાં ફસાવી દઈશ. મને જોળખતો નથી કેમ? ભેંસ દરરાજ કરારીશ ત્યારે જોળખાણ પડશે, ખરું?’

વકરેલા એલા પટેલ કેટલા ખૂંડા હતા તેનું હીરાને પૂરું ભાન હતું. ડાનાં આપું પાપ કરવા તેનો છપ નહોતો ચાલતો. તેણે કરમરતાં કહ્યું: ‘એલા જાપા, આખાં મને ન નાખો. કોઈ સાચી સાખ સાંર જેટલા ધોડા કરાવો એટલાં કરૂં. પણ આમાંથી છોડો.’

‘જે રાખ રાખ હવે, મોટો સાચનો જેટો થવા જન્ય છે તે. ચાલ લે, લગાવ શાહી.’ એમ કહી એલા પટેલે ખડિયામાં ઝીંધી કદમ બોળી. બીચારા હીરા પટેલે અંબૂડો ધરી દીધો.

મોતીચંદ શેડના દીકરાનું ભારે ધામધૂમથી લગન થયું. રેલવે સ્ટેશનથી આઠ માઈલ દૂર આવેલા આ

ગામડા ગામમાં પણ શેઠનું મન રાખવાને લાગ્યું, અમદાવાદ, રતલામ જેટલે દૂરથી શેઠના દીકરાના મામા, યુવા, માસા વગેરે સદકુટુંબ સપરિવાર મુસાફરીનાં ખર્ચ અને હાલોલા વેડીને આવેલા અધૂરામાં પૂરું આ ગામમાં મોટરના ખટારા પથ્થરબુ શરૂ થયા ન હતા. મોતીચંદ શેઠે લગભગ રૂ. ૭૦૦) ખર્ચી ભારે મામધુમથી લગનની નાન કરીને આવેલા સમારંભ શોભાવ્યો હતો. હવે મહેમાનોને વેળાસર રોજીને પહોંચાડવાની ચિંતામાં શેઠ પડ્યા હતા, મહેમાનોમા ત્રણ જણ મોકરીઆત હતા. તેમને રોજીનેથી પહેલી ટ્રેન ન ગયે તો મોકરીએ અડતાં મોડું થાય અને દડ વેડવો પડે એમ હતું. પાંચ માસની જરૂર હતી. એકાદ્રી મોડું જાય તો રસ્તે ડર હતો. શેઠે અચાઉંથી કહેવાવેલું તો ચે દશ જે જ માડાં આવ્યાં હતા. ખીંત ત્રણ માડાં ઝટ મોકલવાનું ચાર વાર કહેવાયું તો ચે હતું માડાંનો પત્તો ન હતો. શેઠ ધુપાડુંવા થઈ ગયા. ખભે ખેસ નાખી પોતે જ પહેંચ્યા એલા પટેલને ત્યાં. એમ તો શેઠ કંઈભારે ધનવાન નહોતો. તેમની પાંચડીમાં દસ જગ્યાએ ફાટેલા નાનાનાના ચીરા લટકતા હતા, દુપટ્ટામાં ચાર જગ્યાએ મોટાં ખાકરાં પડેલાં હતાં અને ઘીવાળા દાથ મુઠાએ છેડા મસોતાં જેવા થઈ ગયા હતા, લગ્નનો સમારંભ પૂરો થયા પછી લાલકદાર કપડાંની દસ વરસ ચાલેલી એનિ-હાસિક નેટ ક્ષણભર પથ્થરબુ ન રળેતાવા દેવાની કાળજી શેઠને હતી. એટલે એલા પટેલને ત્યા તો પોતાના અસહી વેણે જ તે પહોંચ્યા. શેઠને અમલદારે ન હતું, કંઈ ખાસ મોભો ચે ન હતો; પણ ધીરધારનો ધંધો, એટલે એકુવર્ષ ઉપર તેમનો દોર સારી પેઢે. જ્યાંની સાથે જ તેમણે એલા પટેલને પડકાર્યા:

‘અથવા એલા, તે તો મારું નાક કપાચું. આટલા પાંચ અને આટલા ઉત્તમગરા સાવ ધૂળ મેળવ્યાં.’

‘પણ શેઠજી, કાલ રાતનો લવાસ કંઈ છે. કોઈ મોડું મળતું જ નથી.’ એલા પટેલે શેઠને ટાડા પાડવા નર-માધથી કહ્યું. પરંતુ શેઠનો ચુસ્તો વધેને ને જીણી પડ્યા:

‘છોકરાં શેનો પડાવે છે? આટલો ઘરડો થયો, મૂંઝો ધોળો થઈ, તો મેં મોડું મોલવાં શરૂમાતો નથી? ગામમાં દોહસો માડાં, તેમાંથી આવળો વખત સાચવવા તમે પાંચ માડાં ચે ન જડ્યાં! દશ બંધાણુ નથી કીતરું!’

‘ના ના ના. હવે હું એટલું બંધાણુ ક્યાં કહું? તમારા સગ, હું ત્રણેય લાગેલો મુઠા ખાઈ આવ્યો. ગાલ તો છે, પણ જગદ નથી. ખામાં આડે કોઈને નરગસ ક્યા છે? જ્યાં તલે ત્યાં જવાય મળે છે: આઠ દિવસ ખમી ખાઓ, પછી જોઈએ તેટલાં માડાં લઈ જાઓ અને પાને ય મોડી નથી. જે જગદ આવે તેનું વસ્ત આપાનું ધાન જોખમાય. જે માડાં તમને મોકલ્યા છે તે ચે મારું મન જાણે છે. સવારને પહેરે માણસ પરલાનિયા માય તેને જાહેર મારે મો અપવિ-તર કરી અપશામનો વરસાદ વરસાવવો પડ્યો ત્યારે ખીચાગ કાળા પટેલ અને જેસંધે માડા કાઢી દીધા.’ પટેલનું બોલવું આટલુ કે શેઠે તાર વચરમાં રાડ નાખી:

‘લવરી મૂક લવરી! તારાં કાળાધોળાં કેનાથી અમલવા છે? આજે મુન્સફ સાહેબનો દુકગ હોત તો પાચ તો શું, ચીસ માડાં અરધા કલાકમા તું વેઠે આપી આવત. મને તો ધોળા પી જવાય એવા મોઝો વાળીઓ ધારેઈ, એટલે જે માડુડી મોકલી એમાં જાણે મોટો ગધો પાડ કરી દીધો! મારે ક્યાં વેઠે માડાં જોઈએ છે? જે માડાંએકુ આવે તેને કયે દિવસે નથી ચૂકવ્યા? છતાં જો નારે માડાં નોનાં આપવાં તો પહેલેથી મોઢામાંથી ફાટનાં શું મરી જતો તો?’

મોતીચંદ શેઠને અત્યારે પારકાનો વિચાર કરવા જેટલી ધીરજ ન હતી. પોતાનું નાક કપાઈ જશે કે શું એ ભયે એકએક ક્ષણનું મોડું થતા તેમના હોઠની ભીંસ વધે જતી હતી. તેઓ એલા પટેલ સામે નાજાને એવું બેઠેઈ રહ્યા હતા કે જાણે તેને બોલો ચીરી નાખવાનો જ શ્રેટે ગિરધાર કર્યો હોય! ‘એલા! કણુખીની જાન જ અવળી. જોડા મારે તેને દાથ જોડે ને લાલાઈ કરવા જાય તેનું ઘર જોડે. રૂપિયા કડાવા હોય ત્યારે ચરીય ગાય જેવા થઈ જાય, દાંત વચ્ચે જોડા ઝાડી પડે પડે, ને પોતાનું કામ સારે એટલે ખીંતનું ઘરે ભલેને સળગતું! નારે માડાં ન આપાવ્યાં હોય તો ના પાડી દે. એકવાર નો પાડ ને પછી તારી પટલાઈ ફેટલા દિવસ ચામે છે એ હું જોઈ લઈશ.’

એલા પટેલ એકઝમણમાં પડ્યા. માડાં જોડાવે તો નાનીલામાં કડવાઈ વધે; ફારણુ એકુને એક આઠ આની સામે રૂપિયા ચાર હનું નુકસાન થઈ જાય એમ હતું. ન જોડાવે તો મોતીચંદ શેઠ જમ્મો પાંચસો

રૂપિયાની વજ્રચાર જાણીઓ તેના ઉપર લાવી સહે
એમ દના. શું કરવું તે ન સૂઝવાથી તે રિચર બેસી
રહ્યા. શેઠથી આ રિચરતા ન બગાડ: 'હી...ક ત્યારે.
તારે નથી જાણું એમ ને? હું જાઉં છું. વકર્યો વાણીઓ
અને વકર્યો સાપ સરખા એ તારા બાપદાદાએ તને શી-
બચું નથી લાગતું.' એટલું કહી મોતીચંદ શેઠ પીઠ ફેરવી.

શુભસાલ્યાં શેઠને જતા ભેઠ એવા પટેલ ક્લાંગ
મારતા જાઉં આ અને શેઠનો હાથ પકડી લીધો તેમના
ગોઠણ દાખાતાંદાખતાં પટેલ કરગર્યાં: 'શેઠ માથે કરો.
મારી ખતા થઈ. હું આટલકળ પિનાનો તે તમારી સામે
બોલ્યો. શેઠ, આપના મહેમાન તે મારા સાત મહેમાન.

અને મહેમાનોને સાળવા કરો; હું હમણાં વાસોવાંસ
માઠાં લાવું છું.'

આમ મોતીચંદ શેઠનો ધાક આટલો હતો તેમના
જોષી કણ અને દાખમાં આવનાર કોષ ન ગણાવું.
દરગારનો સાધારણ પટાવળો આવે તો મે શેઠ ગાદીએથી
ઢીલી સામા માથ ને ઘેર તેડી જઈ વાળુ કરાવે એમ
વાચકા હતી.

આમ આખામાં દૂરી વળ્યો, પણ જે કોઈથી દગાવું
ન હોય અને જે કોઈને ધુરકાવતું ન હોય એવું
કોઈ મે નજરે ન ચડ્યું.

મજુદાસ છગનલાલ ગાંધી

સાધુનું શિલ્પ

ધોનાના સાધુની મોટા કદનીમોટી અથવા પરમાં પાડેલા
સાધુનું મોટું ચોસલું હોય તો તેમાંથી તમે પણ ધાટ કોતરી
શકશો. તેને માટે એવીરનો 'ક' જ ખર્ચે કરવો પડે એમ નથી.

ધારદાર ચપ્પુ

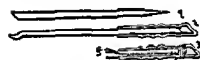
સડતે બહેલા

શુએ આપેલા

નમૂનામાંના

નં. ૧ પ્રમાણે

દેવદારની ચીપગાથી, એક બાજુ ચપ્પુ અને એક બાજુ અ-
ણીદાર એવું છથી આઠ ઈંચની લંબાઈનું એવીર બનાવી લેવું.
પછી નં. ૨ જેવા ધાટનું બીજું એવીર બનાવવું તેને એક છેડે,
ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે વાક પકડે અને જીન્ને છેડે ત્યાર
વાળીને બાંધવે. ત્યાર બાદબર કેમ બંધાય તે માટે ચિત્ર
નં. ૩માં 'ક' આગળ જે વિગતો બતાવ્યા છે તે ધ્યાનમાં લેવી.

જામ્

તેવાર
ધાટ

ધ્યાનમાં રાખજે કે પાછો સાગ દાગમાં નવ છે આવડા
બામળા હાંચ મેં તેમજ આખોના મોળા પણ ખ્યાલમાં
રાખવાના છે. તે વખતે દરેક યંત્રના દોંચા સાવચળે પગ
તથા આંખના ઝીણા ખાંચા પાડતો વેળા અણીદાર એવીર લેવું
આકારની પૂરી સમજણ ને ધીરજ હશે તો સરસ નમૂનો બનશે.
વલેલી કરવો અને ટુકડાનો ચૂકો કરી જિવા પાણીમાં
પીગાળો તે કપડાં ધોવા માટે વાપરી શકશે. જમરેલા નમૂના
પણ પાછા આ જ રીતે વાપરી શકશે.

નમૂના અંદાજ આદર્શ બને તો ધાતુમાં તેના ઢાળા
પાડવાનું પણ સહેલું છે સીસાનો રસ તો ઘેર પણ થઈ શકે.
પણ નિતજ કે લોહાના રસથી ઢાળા પાડવા હોય તો ધાતુ
આગનાશને કામ સોંપવલી જુજ કિંમતે ધાતુના નમૂના
સુવરી શકશે.

દેડમ જેવા ધીન્ન નમૂના હવે પણ આપવામાં આવશે

ઉપરથી

અવગતો દેખાવ

પ્રક

આટલી તેવારી વાદ આ સાથે આલેખી બતાવ્યો છે તેને
દેડકાનો ધાટ કોતરવાનો આદેશ કરતો. તેને માટે જે ચિત્રોમાં
જોમાં 'જામ્' અને 'કપરથી' એવા સપ્તો લખેલા છે તે ચિત્રો

જેમાં વ્યાયામની ઉપાસના કરનાર યુવાનો પરસ્પર અનુભવની આપણે કરે છે
નિરીક્ષક : શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય

સાદરાથી લાઇ ચીમનસાલ પંચ્યા પૂછે છે:

ઉત્તર

૧ શરીરના રનાયુઓનો વ્યક્તિગત વિકાસ કરવો હોય તો દરેક રનાયુ માટે સારામાં સારી સાધના વચરવી અને સાધનયાળી દેશી અગર વિદેશી કઇ કઇ કરાવતો છું ?

૨ આ કરાવતો કયા કમથી અને કેવા પ્રમાણસર કરવાથી શરીરના એકેએક અંગનું harmonious development થાય ?

૩ શરીરના vital parts—હૃદય, જરૂર, આંતરડાં, ક્ષીવર વગેરે માટે ખાસ રસેશિયમ કરાવતો કઇ છે ?

૪ કરાવત કરનારે ઝડપના ફેરફાર સાથે કરાવના કાર્બોન તથા ખોરાકમાં કેવા ફેરફાર કરવો જોઇએ ? દેશી વૈદ્યક મુજબ તો ચોખાસામાં કરાવત કરવા ના પાડેલી છે; તો આ આજનમાં ખરી દર્શાવત શી છે ?

૫ પરણેલા માણસે કયા કયા નિયમોનું પાલન કરવું જોઇએ કે જેથી શરીરનો નુકસાન ન થાય અને કરાવતો પૂરેપૂરો લાભ લઇ શકાય ?

૬ દેશી તથા પરદેશી વ્યાયામની જુનીજુડી પદ્ધતિઓ છે, જેની કે Muller's 'My System,' સૂર્યનગરકાર વગેરે; તેમાં સરસમાં સરસ પદ્ધતિ કઇ દર્શાવે ?

૭ Anatomyનું જ્ઞાન સાદી ભાષામાં પણ સચોટ રીતે આપતાં હોય એવાં કોઈ પુસ્તકો જણાવશો ?

૮ આપણા ખોરાક—ધર્ક, ચોખા, સાકલાજી, ફળ-ફળાદિ વગેરેની food values આપતું હોય તેવું પુસ્તક કયું તે જણાવશો ?

૯ અ કળાજિવાત માટે સારામાં સારી કરાવતો કઇ ? આ કળાજિવાતવાળા માણસને સાધારણ રીતે કરાવત કરવાથી કળાજિવાત ઘટતી નથી, પણ વધે છે એવા કેટલાકનો અનુભવ છે. તો કળાજિવાતવાળા માણસે કરાવત કેવી રીતે કરવી જોઇએ કે જેથી કળાજિવાત વધે નહિ પણ દૂર થાય ?

૧૦ કળાજિવાત દૂર કરવામાં સુરોપમાં હેટલામાં હેટલી પદ્ધતિ massageની છે; તો તે 'મસાજ' કેવી કેવી રીતે કરાવ છે તે જણાવશો.

૧ આ વિષયનો થોડોથોડો જિદાપોદ મેં પાછલા લેખોમાં કર્યો જ છે. સાધના વગેરેમાં વિવિધ પ્રકારનાં દંડળેક, હેન્ડ બેલેન્સિંગ, ટ્રેસિંગ, મસજ-કો-ટ્રેસ વગેરે એક રિજિસ્ટ-સાધના કરાવતોનો સમાવેશ કરી શકાય. જેમને સાધના પ્રાપ્ય હોય તેવા વ્યાયામોનુઓ માટે તો વેલટ સિસ્ટિંગ (ડંબળેસ, જારળેસ, પેરેસ અને ક્ષીવરેજ જારળેસ, ડિંગ વેર્ટીસ, સ્પોન્ડા, નાળ વગેરે) રોમન ડિંગ, ટ્રોપીક, જાર્સ (પેરેસ, ડિંગ, ટ્રિંગ, રિયંગ અને વોલ), લારે બેટી, કારેશી, ટે-સાન રિપ્રોજ વગેરે અનેક વ્યાયામ પદ્ધતિઓ છે. પરંતુ આમાંની કોઈપણ એક જ પ્રથાભિક્ષા વડે સમગ્ર શરીરનો સંપૂર્ણ વિકાસ સાધી શકાય એવી માન્યતા જૂઠલાવેલી છે. શરીરના વિવિધ રનાયુઓની સમાનતા માત્ર આકૃત્યન પ્રસારણ પૂરતી જ છે. જાણ પ્રાયેક રનાયુદય, અમુક અંગની અમુક પ્રકારની મનિફિસ્ટ રાતંત્રવળે સાચવતો હોવાથી અન્ય રનાયુઓથી તદ્દન જિન અપર્યા એમવ છે. તેથી બધા જે રનાયુઓને સરખી રીતે કેળવવા—એટલેકે રનાયુઓનાં જોડકાંના પરસ્પર જિન મનિવર્તનને એક જ સાથે પ્રેરવા—માં કોઈપણ એક જ વ્યાયામ પદ્ધતિ સંપૂર્ણ ન લીધી શકે.

વ્યાયામ એટલે અંગોનું અગર રનાયુઓનું સંચલન. આનું સંચલન રનાયુના પ્રત્યેક જોડકાનું એક જ દિશામાં ન હોઈ શકે. કારણ પૃથ્વીનું યુરેપાકર્ષણ જળ મનુષ્યને ટકાર ન રહેવા દેતાં સદૈવ પોનાની તરફ ખેંચે છે. આવા ખેંચાણને નિરુદ્ધ કરી શરીરને ટકાર રાખવાનો, શરીરનાં અંગોની વિવિધ એન્ટાગોથી સંચલિત કરાવતો ધર્મ રનાયુઓનો છે. અર્થાત કર્મચિત યુરેપા-કર્ષણની દિશામાં, કર્મચિત તેની વિરુદ્ધ રીતે, નખને એળગના ખેંચાણની સમરેખામાં—આમ વિવિધ રીતે જે દુર્ધર્મ સક્રિય મનુષ્યદેહને જીવિત કરવા મળે છે, તેના પ્રત્યક્ષ કરનારે અગર-resistance-તે રનાયુ-ઓના અકટુમન-પ્રસારણથી ઉત્પન્ન થાય છે. આની

પ્રત્યેક ક્રિયાને અનુકૂળ નીવડે એવી જીવંતીયુદ્ધ વ્યાપાર-
પદ્ધતિઓનો સમાવેશ બુદ્ધિપૂર્વક કરીને જો સ્નાયુઓને
કેળવવાનો યત્ન કરવામાં આવે તો જ આખા શરીરનો
એકધારો વિકાસ સાધી શકાય. માત્ર એકાદ પદ્ધતિનો
આશ્રય લેનારનું શરીર કેળવાય તો ખરું જ, પણ સંપૂર્ણ
તો નહિ જ. દાખલા તરીકે કેળવ દંડ કરનારના કેડ
ઉપરના શરીરના અમુક (ખાસ કરીને જીવન અને ઊભી-
ના) સ્નાયુઓનો જ અપૂર્વ વિકાસ થાય છે; તેમ જ
રોમન રિંગ અને બાર્સ કરનારનું કેડ ઉપરનું શરીર
સંપૂર્ણ કેળવાય છે, પણ આ બંનેના પગ તો દોરડી
જેવા દુર્બળ જ રહે વળી, વગર સાધને એક કર-
નારના સાથેના આગમથી અને અંદરની જાણુએ સરસ
કેળવાય છે, પણ સાથળનો પાછળનો ભાગ તથા
પિડકી તદ્દન દુર્બળ જ રહે છે.

મસાસ-કોન્ટ્રોલ પણ ઉપયોગી છે; પરંતુ તે અ-
ગાઢિથી સ્નાયુઓ ધનીયૂત થવા હોય તેવે પ્રસંગે જ.
જ્યાં મૂળમાં જ સ્નાયુઓ નથી, અર્થાત્ કેવળ દોરડી
જેવા, તાકાત વિનાના, બીનકેળવાએલા છે તેને આ
વ્યાયામથી ઝાઝો ફાયદો નથી થતો. એટલે શરીરના
સંપૂર્ણ વિકાસ માટે તેને જોઈએ વ્યાયામપદ્ધતિઓની મિશ્ર
ઉપાસના અત્યંત અનિવાર્ય છે.

પણ જેને આવો અભ્યાસ શક્ય નથી એવા વ્યા-
યામપ્રેમીઓનો માત્ર એક જ એવી કસરત કરવી હોય
કે જેનાથી (ઊભીના તથા બીજા એકાદ બે જાદ કરતા
બાકીના) બધા થે સ્નાયુઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય,
જેનાથી અત્યંત અપળતા અને પ્રચ્છ શક્તિ આવે,
તો તે વેઇટ લિફ્ટિંગ જ. એવી એકલક્ષી ઉપાસનાથી
મનુષ્યશરીરનો પોષણસોજા આવી જેટલો સંપૂર્ણ વિકાસ
સાધી શકાય.

૨ જે જે વ્યાયામપ્રણાલિકાઓ એકઠી અગર
સ્થતત કરવાની હોય તે તથા વ્યાયામ કરનારની શરીર
સ્થિતિ, સમય અને સ્થળાદિને ધ્યાનમાં લઈને જ
પ્રમાણ તથા ક્રમાંકિતો નિર્ણય કરી શકાય. માત્ર એટલું
ધ્યાનમાં રાખવાનું કે શરીરનો પૂર્ણ વિકાસ સાધવા
કેટલે તપશ્ચર્યા કરવી પડે છે. જેમ આના પાતેલવા
નિર્જિરકી કે ઉદયશંકર જેવા નટો, અથવા કર્કો જેવા
ગાયકોની કળા અમાનુષી પ્રયત્ન વિના કેળવાતી નથી
તેમ સેન્ટો, મીડ કે હેકે-સ્પીડ જેવા દર્શનીય માનવદેહ

પણ આડી રાતમાં સરખાતા નથી.

૩ આ જગ્યા involuntary સ્નાયુઓ છે; અર્થાત્
એમની ક્રિયાના વેગને આપણે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે
રોકી શકતા નથી. એમને જો અસર કરવી હોય તો
શરીરનાં અન્ય અંગોની ક્રિયા દ્વારા જ કરી શકાય છે.
એટલે એમને સીધી રીતે કેળવવા કરતાં એમની ક્રિયા-
શક્તિમાં મદદ કરે તેવો વ્યાયામ જ દિનાવદ છે.
દાખલા તરીકે હૃદયના સ્નાયુને કેળવવામાં અન્ય સ્નાયુ-
ઓનો વિકાસ કારણભૂત બને છે. જરૂર વગેરેની ક્રિયામાં
પ્રવર્તાય ન આવે એવી આદારોદિની યોગ્યતા ઉપકારક
બને છે વળી જેનાથી શરીરના મધ્ય ભાગને સીધો શ્રમ
પડે તેવી કસરત કરવાથી પણ આ ગદ્યાં પર સારી અસર
થાય છે. આસનો, મક્ષખમ, દોડવું, કૂદવું, જગીન જોડી,
લાકડા ફાંકાં વગેરેમાં મક્ષખમ પેટ માટે સર્વોપરિ
કહેવાય. કુસ્તી કરનારામાં પેટ પણ ખૂબ કેળવાય છે.

૪ જેઓ નિયમિત વ્યાયામ સેવે છે તેમને ઋતુ
પરતે ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી. દાદ. તડકા
ને વરસાદને અનુકૂળ એમનો શારીરિક વ્યવસાય આપો-
આપ જોડવાઇ જાય છે, વળી વ્યક્તિને પછી ઋતુ
પરતે એક નિયમ ન ધડી શકાય. ધણીને કસરત માટે
સિયાળો અનુકૂળ આવે છે. મારા જેવા કેટલાકને
સિયાળો નથી શનતો, પરંતુ શરદિયાળે ભારે શ્રમ
કરતા છતાં પણ શક્તા નથી. છતાં જો કેઇ મૂર્ખના
વાગરી અસજી વ્યાયામ કરવા જાય અને નુકસાન પામે
તો તેમાં યાંક ઋતુનો નથી, પણ જોડી પદ્ધતિનો છે.

બાબત એ ડુધિનો અને આર્થિક અનુકૂળતાનો
વિષય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ દીઠ સ્વતંત્ર નિયમ ન હોય.
જેની જેવી રહેણી, જેવો શ્રમ અને જેવી શરીર-
સ્થિતિ, તેવો તેને અનુકૂળ આદાર હોય એ જ ઈષ્ટ છે.

વરસાદની ઋતુમાં દવામાં પાણીનું પ્રમાણ પુષ્કળ
હોવાથી એનો શ્વાસ લેવામાં ફેફસાંને દરકત પડે છે
અને કેરચિન નુકસાન પણ થાય છે. એટલે જ્યાં આવી
બોજવાળી (humid) દવા હોય તેવે સ્થળે કે તેવા
સમયે વ્યાયામ કરવો અનુકૂળ નથી થતો. દેશી વેશકનો
પ્રતિનિધ આના ધોરણ ઉપર જ દયાએલા છે, જેને
આ નિયમને અનુસરવું હોય તેણે વરસાદ આરંભ
હોય તે દિવસે અને જે સ્થળની આસપાસ લાંગો
વળત ચોમાસામાં પાણી ભરાઈ રહેનાં હોય તેવે સ્થળે

(દા.ત. બાણ પ્રદેશમાં) વ્યાપામ ન કરવો. સાધારણ રીતે સુજરાત કારિયાવાડ જેવા સુકા પ્રદેશમાં આ નિરોધને અંતું મહત્ત્વ ન આપીએ તો પણ ચાલે.

૫ વ્યાપામની વાત આવે ત્યાં પરણેલો માણસ કુતારાથી શુદ્ધી જ મળતો 'પશુ' છે એવી જે માન્યતા પ્રવર્તે છે તેના મૂળમાં શરીરશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોનું કેવળ અજ્ઞાન જ કારણભૂત હોય છે, આપણા દેશમાં 'અલ્પ-ચર્ચ'ની યાંત્રિક પોકારનારાઓની ઉત્સંકટિતામ નોષેથી જ આવેલો બ્રમ ઉત્પન્ન થયો છે. બધા પે પરણેલા વિધવાસનાના ક્રીડા નથી હોતા; તેમ બધા પે કુતારા નૈમિક્ક અલ્પચારી છે એ કાણુ જોવા મળું છે? જેમ ભૂખ, તરસ, થાક ઉર્ધ્વ બનેને સમાન હોય છે તેમ બંનેનાં પાશવી જીવન—animal life—પણ સરખાં જ હોય છે. આ બંધી પે 'આવર્યકતાઓ' જે સુ-નિમન્ત્રિત હોય તો વ્યાપામની ચથેચ્છ સ્થાશક્તિ ઉપાસનામાં કશો જ વાધો નથી. પરણેલો પુરુષ નૈમિક્ક ભૂખ ભાગના પૂરતું 'મનીષ' જીવન માળે તો, તે વ્યાપામ કેળવણી દષ્ટિએ, મળે તેવા 'નૈમિક્ક' અલ્પચારી (કુતારા) થી રજા પણ ઊતરતો નથી. જગતના પ્રાચીન તેમ જ આધુનિક અર્થક શક્તિશાળી મદદો ધણુખરા 'પર-ણેલા' જ છે: કુતારાના ઝાઝા નામ જલ્પાગમ નથી.

૬ બધી પે સરસ. જેની જેની આવર્યકતા, તેવો તેની શરીરશક્તિને ચોગ્ય વ્યાપામ તેને માટે સર્વોત્તમ.

૭ સ્વાધુઓનાં નામ અને સામાન્ય પર્યાય પૂરતું ઉપયોગી પુસ્તક જર્નાલ મેક્કેન્ડન ફ્રાંસે ઓર્ટોગી ફોર એક્સેટ્સ છે. આ જ વિષયની માહિતી એના 'ફિઝિકલ કલ્ચર ઓન્સાઈકલોપીડિયા'માં આપેલી છે. પણ જેને શરીરના પ્રત્યેક સ્વાધુનો સંપૂર્ણ વિકાસ સાધવો છે. તેનો અર્થ સ્વાધુઓનાં નામના જાનમાત્રથી સરવળો નથી. તેને તો પ્રત્યેક સ્વાધુની રચના, શરીરની ઘટના અને દક્ષતાવધનની વિવિધ ક્રિયામાં એનું રચાન, એની સ્વતંત્ર ક્રિયા, એના વિકાસથી શરીરના દેખાવમાં (ચુંદરતામાં) સ્વાધુઓના અવરણરૂપ ત્વચાની સંપાત્રી પર, અંતરૂગત સ્વાધુઓના વિકાસથી થતી ઉચ્ચાવચ દેખાઓથી—થતો ફેરફાર, વગેરે માણસું જાત્યંત અ-નિવાર્ય છે, એમ હું માનું છું. આવા જાનથી એના વિકાસનો માગે સરખ મળે છે અને વિકાસને અનુકૂળ વ્યા-

પામ પદ્ધતિઓ તેનીથી પીણી પસંદ કરી શકે છે કે નહીં નાનની શકે છે, આનું જાણ આપનારા પુસ્તકો આ રહ્યાં: પાર્ફીસ—એ ટેકરટ શુક ઓન પી આર્થિક્સિક ઓર્ટોગી ઓફ લૂમન ફોર્મ.

આર્થર ટોમસન—ઓર્ટોગી ફોર આર્થિક્સિક.

વ્યાપામથી શરીરના ચંચ પર આ અસર થાય છે, તેનું અપૂર્વ જ્ઞાન આપનારા ચુંદર પુસ્તક ડૉ જા માન્ગનું મી શીડીઓલો, ઓફ ઓડીમી એક્સરચાઇઝ છે.

૮ સુજરાત કારિયાવાડ અપૂર્વ અપામક કાગાનું કાર્યક્રમ, ફૂલ ઓન્ડ રેકસ.

૯ અ કોર્પ નથી. કળાજિવાન functional અ-નિયમિતતા છે: પેટના સ્વાધુઓની નિયંત્રણા કોષ્ટકો જેમ કારણભૂત નથી. એરને કેવળ વ્યાપામથી આ દરદ મરતું નથી. આદાર પણ એનો ઉપાય છે.

કસરત જ કદની હોય તો મક્ષણમ કરવો. દો-ડાકુદચારી, જમીન ખાદ્યથી કે શાકકા ફાકવાથી પણ કાલ્દો થાય છે. ચોમના આસનો પણ ઉપયોગી છે, એકે સંપૂર્ણ મળશુદ્ધિ અર્થે તો ચોમીઓને પણ જાનની આશ્રય ગ્રાપવો પડે છે. વળી જેમ પશુઓ મારે પડે ચાલે છે તેમ ફરેલા જામુક મગય જે દાઢીપડે 'ઉંદર' થઈ ચાલનારો વ્યાપામ થાય તો આનરજા પરનું કપાણુ ઓણું થવાથી કાલ્દો થયે. ઉપાય અજમાવના જેવો છે: પણ બંધ જાણે.

આ આવા 'અનુભવીઓ'ની સંખ્યાભૂત છે એમની કળાજિવાન દાખવા સાદ જ જે વ્યાપામ કરવાનો હોય તો લાચાર. એમની કળાજિવાત થઈ નહિ અને એ કસરત પણ કરી શકે એવી 'મીન' તો આદારચિદારના સામાન્ય નિયમોનું પાલન અને આસન જેવો દળવો વ્યાપામ એટલી જ છે.

૩ કળાજિવાનવાળા પેટને નિયમિત અમુક વખત પર્ફેન મક્ષણમાંથી કળાજિવાન મરે છે; પણ ચોક્કસ જ વખત પડે તો massage દરવાથી કળાજિવાન દબેશ મારે ફર થાય છે, એ કાણું નથી. ચોમના મક્ષણનું પ્રયોગાત્મક જ્ઞાન આપતું અર્દી શક્ય નથી. પણ જર્નાલ મેક્કેન્ડનનાં ઓન્સાઈકલોપીડિયામાં એનું સરખ વર્ણન આપેલું છે.

દરિનારાયણ આચાર્ય

જર્મનીનાં યુવકગૃહોમાં

નવા અંકથી

આ

લેક્ટરાઈ લાખારઝી (Lachar See) જગાને અને ખસ ભાડે લીધી. કેટલાયે નાનાં સહેરોમાં પસાર થતાં અને એક રથજે ટોચ પર લાકડાંનું મોટું સ્ક્રિનિંગચિહ્ન એવું. વાવડાઓ પર, ગોંડી પર કે દાર્બાપના પર નોંધવનિક હોય, પણ દુનિયાઓ ઉપર પણ સ્વસ્તિક! જાખારખા પણ દાદાવેલોઓથી જાખ-એકા દુનિયાની ટોચ પર, તબે દાંધાબુમિર્જી રાજ્ય ભેગમવતો ન હોય એવો સ્વસ્તિક અને બેએલો. લાખારઝી અને મેરાયા લાખ (Maria Lach)ના મેરાયેરો દેવદારની ધરાઓ અને લાખ વાળા દુનિયાઓના વિભાગમાં આવેલા છે અને આધિકારના મોદરંગમાં પ્રવિંદ કરે છે. મેરાયા લાખ પાસે એક જૂનો મઠ છે અને રોમાનરક ટળનું મુદર દેવળ પણ પાસે જ છે. દેવળ અને મઠ સાથે મોડાએલા કલામંદિરમાં મહાનસી-ઓએ બનાવેલા આધુનિક (modernistic) કલાના કેટલાયે મુદર નમૂનાઓ છે.

જાસમાં લાખારઝી જતાં રસ્તામાં જ અને ચાર જણુ બિનડી ગયા અને જાણીનો રૂતો પડે કાગવાનું શરૂ કર્યું. મામમાંથી ખાવાનું કાપી સરોવરકિનારે દેવદારની ધરામાં બેસી એ ખાધું. વરસાદે અમારુ આનંદમાં ભંગ પાડ્યો એટલે એક ઘાસ રથજે જઈ બેઠા અને દરેકને ભાગે આવેલા જમણે પીચ ખાધાં. પછી પધેલા એક પીચ માટે એક રમત રમ્યા અને એમાં જીત્યો તેને એ પીચ આપ્યું! ત્યાં યુવકગૃહમાંથી ફરવા નીકળેલા જર્મન યુવકો ત્યાં રસ્તામાં જ ગળ્યા. એમની સાથે યુવક-ગૃહમાં જઈ સંગીત અને વાતાવરણમાં સાજી પીવાની.

ખીજે દિવસે 'વેનિકમ'ના મુદરો સાબળનાં યુવકગૃહ હોડયું અને દુનિયાઓ પર ચઢેને આડેઅપજે રસ્તે મથેન જવા નીકળ્યા. માથેન શહેર જવા માટે રહિયો ધોરી રસ્તો હતો, પણ નકશા પર ખીજે પધારે રસ પડે એવી પવનડી પણ જતાવેલી હતી. એટલે અને એ લેવાનું ફાવ્યું. અર્થે રસ્તે ગયા ત્યાં ૨૦૦૦ શીટ બિઓ દુનિયાની ટોચ પર આવેલી, આસપાસના પ્રદેશનું રાજ્ય ભેગમવતો એક બિઓમિનારો (watch tower) જેવું હોય, ચડ્યા. આકાશ અધી પાતો કર...

પરથી આકાશના દુનિયામાં પ્રદેશનો દેખાવ જોવાનો મળ્યો. ફરાર વહેલી હોંઠા નદી સાથે જેવી દેખાતી હતી, જલાર ફોટો પાંચ પાતો હતો એટલે મિનારામાં જ સંક્રાંતિને જેવી નારનો ફયો, એક એપરકોટ નીચે અને ચારે જણુ હાંસાં દનાં તેની કાઠબે છળી લીધી અને પાછા જવા રસ્તે પડ્યા.

કિલ્લા બધે ભરખા

સાજે એક કિલ્લા પાસે થોડા અને અંદર જઈ એ લેયો. જાગી સદીની માંડી અદારથી સરીના એના બુદાબુદા ભાગો અમને એના રક્ષકે બનાવ્યા, જલારથી દુનિયા આવે અને જલારના દરવાજા તૂટે તો ખીજે દરવાજા કાપ આવે અને એ પણ વાંચે તો ખીજે એવાંએવાં એના રક્ષાળી સાંધો જેવું થયું કે કિલ્લાઓ તો અધે મરખા જ—કિલ્લા શું કે જર્મનીમાં. આ કિલ્લામાંથી નીકળી એક નાના પહેળાને કિનારે કિનારે થઈ માથેન પહોંચ્યા. અર્ધો શહેર જલાર તરવાનો ફડ દોઢ અમે પાચ જમણુ એમાં તરવા પડ્યા અને પછી યુવકગૃહ પર ગયા ત્યાં જણુયું કે યુવકગૃહના આરામથી અને નિયમોથી કંટાળી સરસ સુખસમગ-વાળી હોટેલ શોધવા અમારી ટોળીમાંના કેટલાક ગયા હતા, અમને તો મેટના દરવાજામાં આવેલું એ યુવક-ગૃહ ઘણું મજબું, એટલું અને અને જર્મન વિચારથી લો જ રહ્યા અને રાત માળિયા પર ધાસના ચિહાનામાં માળા.

મોડી અમમત

સપાડે વહેલા બીડી પાછાં અને ચાર જણુ—અમારી ત્રિપુટી અને પેલી અંજો જ યુવતી—ફરવા નીકળ્યાં અને શહેરના મધ્ય ભાગમાં જાહેર એક આગળ આવેલી અમારા મિત્રોની હોટેલની પારી નીચે બેઠાંબેઠાં ગીતો ગાતાં શરૂ કર્યાં. અંજો એમના એ જવા પારી આગળ આગ્યા અને અમને sexquadle ગાનાં સાળાળી ઉપરથી પેસા ફેંક્યા. એમાંથી અને પાસે આવેલા જામર-માંથી એક ઝોડું માજર ખરીદી ચાર જણુ નચે એ ખાનાંખાનાં યુવકગૃહમાં પાછાં ફર્યા.

સાંજે એક વહેળાને કિનારેકિનારે થઈ ખૂબ માંડી ઘટામાં થઈને જવાનું હતું. કોંટાપાળો હોડોની ધરામાં

જતાં અમારા જેવા ઊંચા માણસોને પાંદડા પચાનો આશય પડતું હતું એટલે ખૂબ ચાકી ગયા. રસ્તામાં મેન્-ડ્રેસિંગ સાથે જતા યુવાનોને જોઈ એમને કિવા સખી મીતો મળ્યાનાં. મોટી સાંજે રેશન પર જઈ ચાકી પકડી ડુંગરાઓમાં થઈ નદીને કિનારે પહોંચ્યા અને નદી એળંગી સામે પાદ જઈ મોઝેલ નદી પર આવેલા બ્રોડનબાચ (Brodenbach)ના મુંદર યુવકગૃહમાં રાત ગાળી.

three Cheers for India

આ યુવકગૃહ ઉપર જતાંજતાં રસ્તામાં ટોની સાથે દિંદની ક્ષાતંગની વ્રજા અને ખીમન દિંદી વિગતો ઉપર ખૂબ ઘાંચી પાતો થઈ. આ વિગતો પર અમારે ઘણીવાર લાંબી ચર્ચા થતી અને ઘણાખરા અંગ્રેજ યુવકોની પેઠે આ આગતમાં એનું દૃષ્ટિબિંદુ ઘણું સરાનુ-ભૂતિવાળું હતું. પણ એકવાર દારૂના નશામાં એણે દિંદ-માંના ખ્રિસ્તિય રાજ્યનો અચાપ કરેલો એ સાંભળી મને ખૂબ દસવું આપ્યું. એક રથજે દોઈન નદીને મુંદર કિનારે રાત્રે ગારે વાગે દોઈન દારૂના નશાચક્રચૂર જાળેલા વિવા-ર્થાઓ મીતો ગાઇ રાત્રિની શાંતિનો ભંગ કરી રહ્યા હતા.

મથાંદામાં રહી શકનાર અમારો જર્મન મિત્ર તથા કેટલીક યુવતીઓ અને બીજાકુત્ર નદિ પીનાર હું, એટલા અમે છેલ્લે સુખી એ હોટેલની સાથે જ દના. છેલ્લે તદ્દન ચક્રચૂર જાળેલા એ જળ્યને સીધા ઘેર લઈ જવાનું મેં માથે લીધું અને એમને સમગ્રની પટાવી ઘેર લઈ જતા પ્રયત્ન કર્યો. એક ભાઈ કહે, ચાલો આપણે કિનારેકિનારે ફરીએ. ખીમ ભાઈની મગજશક્તિ બહુ તેજ હતી. એટલે એમણે કિનારા પર ઊભા રહી નદી તરફ મોટ મોટ દિંદયાના ખ્રિસ્તિય રાજ્ય ઉપર ભાષણ શરૂ કર્યું. શ્રોતાઓમાં અમે જે જ જણ્ય હતા. સાડા પાંચ મિનિટ સુધી ભાષણાગટ બહુ જ ટાવકા સળદોમાં એમણે ભાષણ આપુ રાખ્યું અને ખ્રિસ્તિય રાજ્યનો સરસ અચાપ કરી ખ્રિસ્તિય રાજ્યની હુરૂરે ભોલાવી. પછી 'Three Cheers for India' ચયું અને અમે ધર તરફનો રસ્તો પકડ્યો.

ખીજે દિવસે એ મને કહે કે પોતે તદ્દન માંડુમાંડુ પકી ગયો'તો. મેં કહ્યું, તા ખ્રિસ્તિય રાજ્યનો અચાપ કરનારાઓના પક્ષ તમે સરસ રીતે રજૂ કર્યો'તો.

બ્રોડનબાચ ગામ તદ્દન નાનું હતું, પ્લેઝેન્ટુ'સિવકે' શ્રદ્દ બહુ મંદ હતું. નદીને કિનારે ટેકરીની સીંધાની પં-

અમ્મે રસ્તે આવેલું અને ઝાડોની ધરામાં છુપાએલું એ યુવકગૃહ રાત્રે જાગીચમાં ગાઓલા અને સાંભળેલાં ખીમને લીધે અમને પાદ રહી ગયું છે. જે જર્મન યુવતીએ અમને મીતો ગાવાનો ખૂબ આગ્રહ કર્યો હતો ને મેને સંગીતશિક્ષકા હતી અને તદ્દન અત્યુચ્ચ ક્ષાતના દિવે ગાંતેના રાગ પણ મહેલાઈથી ઊપાડી ગાઇ શકતી હતી. અહીં રાત્રે સાઝકસ પાગા સુધી મીતો ગાઇ પત્ની પાછો યુવકગૃહના નિગમોનો અંગે ભગ કર્યો.

જર્મનીમાં છાશ પીધી

રવિવારે બ્રોડનબાચથી બોપાર્ડ (Boppard) ચાલતાં જવાનું અમે થોડાકે પસંદ કર્યું ખીમન જવા માડીયા કોબ્લેન્ઝ (Koblenz) ગયા અને ત્યાંથી રસીમગ્યા થઈ બોપાર્ડ પહોંચ્યા. આછકેટ ડુંગરાઓમાં જે નદીની ખીણમાં અમે કર્યા હતા હવે તો ૩૦ નદી મોઝેલની ખીણમાં ફરવાનું હતું. રમિયામાલ્યું ડુંગરેક, વહેવાઓ અને આમનેમ વિખરાએલા નાનકડાં ગા-મગ્રાઓમાં થઈને ફરવાનું કેને ન મને ? અમે જે શુદ્ધ રસ્તે નીકળ્યા હતા ત્યાં ઘણા શહેરીઓ ખબે રુકમાક (Ruck-sack) લઈ ફરતા ફરતા અમને મળ્યા. એક gast-houseમાં તવસ છીપાવવા થોડા અને ત્યાં છાશ પીધી. અહા તરીકે દૂધનો નહિ જેવો વપરાશ કરનારા ઇંગ્લંડ દેશમાંથી જર્મનીમાં આવ્યા ત્યારે યુવકગૃહોમાં શું કે શહેરનાં મોટા રેસ્ટોરામાં શું. દૂધની ખાટકાઓ લઈ લઈને પીતા હોતોને જોઈ મને આશ્ચર્ય થતું હતું પછી તો દુકાનોમાં અને માડીયાં પણ દૂધની ખાટકાઓ straw સાથે વેચાતી જોવાને અમે ટેવામ ગયા હતા. પણ છાશ તો જર્મનીમાં અહીં પહેલી વખત જોઈ મારા અંગ્રેજ સાથીઓને તો છાશ શું અને તે કેમ અને એ પણ મારે સમગ્રવધું પડ્યું.

જાણે એક ડુંગર પર રેશન સામે નારનો કરી માડી પકડી બોપાર્ડ (Boppard) ગયા ત્યારે ત્યાં કેટલા જે દિવસોના લોગ થએલા કામચોનો થોડાકા મળ્યા. ફિલ્ડ-ડ ટાપુના રાજ્યપ્રવાસી સંધે કેટલીક પત્રિકાઓ મોકલી હતી, જર્મિનાળી International Student Service'ના આ મિત્રે ટ્રેડન અને જર્મિન નિમે કાંઈક મોકલ્યું હતું. અને ત્રૂના જૂન ત્રાવનાં થયાં હોય એમ હોલંડ અને લંડનથી ત્રૂની સફર વિશે કાંઈ પત્રો આપામોડા મને મળ્યા હતા. ઓક્સફર્ડથી

આવેલું એક મોટું પર્ગીયાંનું જોડયું તો અંદરથી માન-
આ : કામળો નીકળ્યા. મન યવન ચૂલી વડાં બમના
પંખીની જેમ રચનાસુષ્ટિમાં વિદરતો દત્તો ત્યાં એકાદ
ધડી માટે જૂનાં રમરણો નાનું થયાં, અને વળી પાછાં
આદર્ય થઇ ગયાં. તરત જવાળા આપવા જેવા કામળો-
નો જવાળા આપી શરૂઆત કરતા નીકળ્યો.

હાઈનપ્રદેશનું સૈદ્ધ્ય

નદી કિનારે યધો દીપ્તોથી ઝગમગી રહો દત્તો,
અને ફેંકણેફેંકણે સંગીતના સૂરે સંભળાઈ રહ્યા દત્તો.
કિનારામાં તો સારા ચેદાઈનજેન્ડાના નદીના બંને કિનારા
પર દીપ્તોથી ઉજવાતી હોય તેમ દીપ્તકામળાઓ દેખાય
અને નૃત્ય તથા સંગીતથી યધો પ્રદેશ પ્રવચસિન થઇ
છોડે, મોખાઈની સાકડી શેરીઓમાં પરચરના મરના-
ઓમાં ફરતા જૂતા ધરેલી દારોને નાકે કોઇ રથજો
નદનું અર્ચાંગીન મકાન અચાનક જોના. પલ્લ ધાતું-
ખડે તો આ સહેરોમાં પવેજૂના ધરો જ નોગમાં આવે
છે. દાઈનજેન્ડાના નદીને કિનારે સંખ્યાબંધ જૂતા દિદા
અને સહેરો દેખાય છે અને એ કિલ્લાની કે સહેરોની
કદાબી ગીતોમાં ગવાય છે, કેટલેકે રથજો નો નદીને
બંને કિનારે સામસામે જો સહેર વસેલા નજરે પડે છે.
એક પાસે પેલા 'ઉદરના મિનાગ'વાળા ગિરણે પ્રખ્યાત
કરેલું જૂનું જિમન (Bingen) અને એની સાથે જ
રામવેળીઓથી પીંટાયેલું 'રૂંદેશાધગ દાર'થી પ્રખ્યાત
યજેલું રૂંદેશાધમ. આખારખ સહેરોના સુંદર મોરિની
મરનાઓમાં કાઠ વિગિન અમને લાગી ને જિમનમાં મોર્ષ
રચાનિક તહેવારના પ્રસંગે નીકળેલું ધાર્મિક રાવસ જોયુ.

મોખાઈથી આખારખ નદીને કિનારે ફૂગરજો
પર થઇ ગાલના જવાનું અમે ઘોડાકે ફીક ધાર્યું. પલ્લ
'એ જાહજો'ના કિલ્લાઓ પર પહોંચ્યા ત્યાં તો ધીપમાર
વરમાદ પડ્યો સર થયો. વરસાદમાં ગીતો ગાતા રરનો
કાવનાં અમે સાન યુરકે અને એક રેઠાંચયુરની યાત્રામાં
પલ્લ આખરે અમે દાર્યાં. ફૂગરના રરનાઓ જ્યાં
કાદવયા ભાદાઇ ગયા અને અરધે રરતેથી જ અચારે
રદીમર પકડવી પડી.

જૂના વેરજાથ

આખારખ યુવકમુદગા એકનો ખરે જો રાત ગાળી,
કેમકે રૂંદેશાધમ યુવકમુદમાં એ રાત માટે મોર્ષ નહોતી.
આ મુંદર રથજો એક પધુ રિવસ ગાળવાનો મળ્યો એ

સાફ જ થયું. મારે પનો સખવાના દત્તો જોટલે મેં એ
દિવસ એ કિલ્લામાં જ ગાળવાનું પસંદ કર્યું. પંચો તો
લખ્યા; ઉપરાંત, સાથેનાં જર્મન યુવકો અને યુવતી-
ઓ સાથે જર્મનમાં ખૂબ વાત કરી અને એ રીતે
મારો એ જાપાનો અલખાગ માણુ રાખ્યો. પછી એમાંનાં
એ જર્મન યાજમે સાથે સહેરોમાં ફરવા ગયો. નદીકિનારે
એક weather beaten ખસારી મળ્યો. જાદુ ૭૬
નદિ છતાં જુદા જેવા લાગતા એ ખસારોનો સુધો
અહેરો ધણો દયાજનક લાગ્યો. એણે મારી સાથે વાતો
કરવી શરૂ કરી મને પૂછ્યું, 'તમે દિલ્લેનામાં આવો
છો ને ?' જર્મનીમાં અને જીને જપે હું દિલ્લી આવું
હું એમ લોકો જાદુ સહેસાઈથી કંઈ શકતા સામે છે.
પછી તો એણે એની કાંઈ જવાબકયા કહી, મેં જમ
જૂનાં મિત્રો લઈ આપ્યો. જુદાજુદા દેશોમાં—છેક
સુએઝ સુધે એ રૂંદો દત્તો તેના જૂનાં રમરણો કીર્તી
કથાં અને મદાન મુદ્દની જાણ વાતો કરી, મેં પૂછ્યું,
'જીનું યુદ્ધ આવે તો લડો ખરા કે ?' સાપારજી રીતે
આપા રાવાકનો જવાળા મત મુદ્દમા ભાગ લેધેલો દોષ
એવા માણસ પાસેથી સારા નામરમાં જ મળે. આ
આ કહે 'દિલ્લેર યુદ્ધ નદિ કરે.' 'પલ્લ મારો કે યુદ્ધ
થયું તો?' એ કહે 'જર્મની યુદ્ધમાં ભાગ લેતો પાપમાસ
થઇ જાય. દમજાં તો ઉપર ક્રાંસ નાનુંમાલું છે અને
જર્મની જોયારૂં કપાડાએલું નામે રીજાય છે.' ક્રાંસનું
નામ દેતાં જ પધ્યા મેં જર્મનોની આંખમાં અનુભવ ભરાઇ
આવે છે. આ જુદા ખસારોની આખોરમાં એ એક રાજે
જ કાંઈકાઈ જૂના વેરજાથો જાળન કર્યાંદોષ એમ લાગ્યું.

જૂની દિલ્લી પડી મળેથી ડાળીઓ બનાવી કાંઈ
કાંઈ જૂનાં રમરણો યાદ કરના અને એમાં કોઈ દસ
લે એવાહુર્ય પાસેથી સદાનુજનિ પાગતા એના ભાવમાં
કોઈ વિચિત્ર કરુણરશનો અમને ભાસ થયો.

એક બીલું મીઠું રમરણ

આખારખમાં એક જીને મોટો અનુભવ થયો.
નદીકિનારે સહેર આપ્યું દત્તુ અને યુવકમુદ રેઠાંની
ટોચ ઉપર કિલ્લામાં દત્તુ. અધવચમાં જ એક જૂના
દેવળમાં સુંદર ખેડિમે દત્તો. મોડી સાંજના આજી
પ્રસસમાં timing જાણી એની ડાળી લેવાનો હું પ્રયત્ન
કરી રહો દત્તો. દિલ્લે જોઈ પાછી ફરતી અજુચારે
જર્મન બીઓએ મને જમીન ઉપર પધેરની મદદથી

કેમરા ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરતો જોઈએ ગોઠવવામાં મદદ કરી એટલું જ નહિ, પણ હું છગી કાપ રહું ત્યાં સુધી રસ્તા આડે ઊભા રહી આવતા જતા કોકોને વેકવા? રસ્તામાં જ ઊભાઊભા પછી તો અને કલાક સુધી જર્મનમાં વાતો કરી, હું હિંદવી આવું છું અને એકસો ફરં છું અને આટલે દૂરથી એકસો આવું છું વગેરે જાણી એમણે ધણું આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

જાખરાજથી રૂંદેશાધમ જિંઝન યહી રૂંદીમરમાં ગયા. રૂંદેશાધમમાં તિમ્મે નદીકિનારે ચામ હતું અને ઉપર ટેકરી પર યુવકગૃહ હતું. આ યુવકગૃહમાંથી નદીના પટનું દ્રશ્ય એટલું સુંદર દેખાતું હતું કે અહીં જ નિદ્રાગી ગાળવાનું હોય તો વિસામણું નહાએ એમ આવડે થયું. ત્યાંથી થોડે દૂર જર્મન પ્રજાનું માનીતું પુતળું—Niederwelddeukmal—આવેલું હતું. ૧૮૩૦માં ફ્રાંસ સાથેના યુદ્ધમાં મેળવેલી હાલના રમણ-રૂપાના જંગી પુતળું ફ્રાંસની ટોચ ઉપર ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. નદી પરથી પણ આ રમારક દેખાય છે અને કેટલાયે જર્મનો આઠી યાત્રા કરવા આવે છે. વર્ષમાં ગમે ભારે, દિવસના ગમે તે વખતે ત્યાં જાયો તો જર્મન રાષ્ટ્રગીતો ગાતા જર્મનોનો મેળો બરાએલો તમે લુઓ.

સંગીતપ્રાણુ જર્મનો

અહીંથી થોડે દૂર ઔરમાન્સ હાઉસેન (Ousmans hausen) નામનું નાનું રમણીય ગામડું આવેલું છે. એનાં નાનાંનાના ઘરોમાં અને જૂના પીંડામાં કાંઈકાંઈ હાંધનતા અને હાંધન દારનાં ગીતો ગવાતાં સંભળાય. અંદર જેડેલા દરેકને ગીતોનું નાનું પુસ્તક મફત આપવામાં આવે અને સંગીતકાર ગીતો આપ તેમાં બધા મહંમોસ ને પ્રેક્ષકો પણ સાથ પૂરે. મોટે લલકારીને ગીતો ગાવા અને નૃત્યમાં ભાગ લેવા જ્ઞાને આમંત્રણ આપે એ રીત મને ઘણી ગમી. હું એક પીંડાની જાદાર ઊભો હતો ત્યાંથી એના માલિકે મને અંદર બોલાવ્યો. મેં કહ્યું, 'હું દારને અડકતો નથી.' તો કહે, 'કાંઈ નહિ, અંદર આવી સંગીત સાંભળો.' ત્યાં જઈ એક ટેબલ પર જેડો. એક ફાટાસિયન અને એ જર્મનો બેઠા હતા. તેમણે મારી સાથે વાતો શરૂ કરી

અને હેવટે we drink to the health of India એમ કહી વિદાયગીરી આપી. અહીં ગીતો સંભળતો અને માતો જેડો હતો એવ.માં અમારી ટોચા આવી પહોંચી અને વાંટી કલાકેક અમે ત્યાં ગાળી પાછા ફર્યા

સાંનિયક કલાપુલ

રૂંદેશાધમ હાંધન નદી પરનું અગાડું છેલ્લું ધામ. ત્યાંથી આગળ ન વળતાં અને કોંગ્રેસ પાછા ફર્યા. આ નો મારો કોંગ્રેસનો ખીલે પ્રવાસ થયો. અને આ વખતે અમે હોટેલમાં ઉતર્યાં. આ સુંદર રથગામા અમે છેલ્લે દિવસ હતા એટલે પાર્ટી મોહરી હતી ત્યાં ખૂબ ધીમામરતી કરી ગયા નદીકિનારે ગયા અને સ્ટેન્ડ ગીતના સૂરો સંભળાવતી હોટેલો પાસે કાંઈ એક જૂના wine house (પીંડા)ના બેવરામાં જઈ ત્યાં મહિસા અને ગીતોની ધૂન મચાવી હાંધન નદી પર જઈ દાર જાડુ સરતો હોય છે, પણ અહીં તો ધણી જ સહેલો હતો મને તો એ દાર હાવવાના નાના નાના માટીના બાતપાળા ફૂગમો જાડુ ગમ્યા, એટલે એમાંથી એક ફૂગે ત્યાંથી ખરીદી હું બધા સાથે જાદાર નીકળ્યો. એ જોઈ મારો જર્મન મિત્ર જન કહે તમારી રીત જાડુ વિચિત્ર લાગે છે. જાણો ફૂગમાંનું પે.છું પીધું, અને તમે એ ફૂગે ખરીદ્યા અને પીણું અડક્યા પણ નહિ. 'તમારી કલાની પૂન ખરી સાંનિયક.'

સેલામ

છેલ્લો દિવસ અમે હોંધનમા ગાળ્યો. મને તો એ શહેર એટલું ગમી મથું તું કે ત્યાં મીઠા વાર જવાનું મળ્યું એટલું ધણી આનંદ થયો. એના ભવ્ય દેવળમાં અમે થોડાક વખત ગાળ્યો અને એની મુંદર સાંનિયા થોડી પવિત્ર અને ભવ્યગંભીર પડે. અમને ગાળવાની મળી એ મારે પ્રયુનો પાઠ માન્યો. સાંજે છએક વાગ્યે બધાને સ્ટેશન પર વગાવી અંજ આમારા જર્મન મિત્ર સાથે માથી રાત્રે ધણી પાછા એકલા પ્રવાસ શરૂ કરવાની મેં તૈયારી કરી. એ અડવાડિયા પર જેમ બધા મને ત્યાંથી બેગા મળ્યા હતા તેમ જ પાછા છૂટા પડ્યા: સી સીને રસ્તે અને હું મારે રસ્તે.

હીસાસાઝ ગોઠીવાળા

ખેખાતનો ઇતિહાસ : કૃતી-નૃસિંહપ્રિયવર્ત્તન : પ્રકાશક વિદ્યુત સાહિત્ય, ખેખાત દેવશાળા : મળવાનું કલ્પ-ગુજરાત સાહિત્ય સ્થાન, સ્વેચ્છીખાખાની પીપા ઓફિસ રીપ્રોડેશન, અમદાવાદ, ૪-૮-૦૭.

ના ઇતિહાસનું એક સોનેરી પાનું

ગુજરાતમાં કાગળની ઉત્પત્તિ સાદિત્યનો શોખ સર્વવ્યાપી બનતો નય છે. આપણા મળાર સાદિત્યકારોની કૃતિ જલ્દી મેટિ બાએ નવલકથા અને કવિતા ઉપર જ રચાએલી છે એકાદ મુશ્કેલીકાર કે આખું-સાકળી તરસાવેપણા અપરાધ રૂપે જ દેખાય છે. ગુજરાત સાદિત્ય અર્થશાસ્ત્રીઓ અગ્રેષ્ઠમાં જ લખે છે. એવા જ મોરવરાણી અપરાધરૂપે જાણે તલગભિસિત આજે ઇતિહાસસંશોધનની અણખેડાએલી પ્રવૃત્તિમાં પછી ગુજરાતને દેશગૌરવના વક્તા કુશર કલ્પનય રૂપે પડવાનો સફલ વાન કરી ગુજરાતને મમતર બનાવે છે, અને ગુજરાતી અદ્યતન જીવનને જીવ થડાવે છે.

એકલા ખખાતનો નિર્દેશ વાંચી કોઇ આ મળને સંકુચિત વિષય પર માનવાની જરૂર ન કરે પ્રાચીન ખખાતને જ પરદેશી મુસાફરો ગુજરાત માનતા મુરત તો મુગલાઇ નવાબી કાસ્ટોને લઇને અને પરદેશી કોઢીઓના મોરઆનું વહેડું લે જ બળવાને કીધે જવા વધારે નામચીન બન્યું હતું; અને મુજાઇ તો મલજાર લેખાઇ એ હરુ દાઇ જ બીના છે. 'કોચિ'ના નાગમી દુરદરના મુલાકામાં એ સમૃદ્ધિ અને રીનકનો ખ્યાલ નેમી થતો હતો તે સમૃદ્ધિ અને તે રીનક આખા ગુજરાતને એવ થવાતી હતી. એ રીતે ખખાતનો ઇતિહાસ એ ગુજરાતને જ ઇતિહાસ છે.

આનું પુસ્તક કોઈપણ રવતર દેશમાં અનેક વિદ્વાનોના સહકારથી પ્રસર થાય. એવા અનેક વિદ્વાનોની સોધને એકલે હાથે પહોંચી વળવાનો બાઈ તલગભિસિત જલ્દી અરો સફળ પ્રયાન કર્યો છે. જેમ્સ જખરો આગને પેસે જખની મુંજાઈ સરકારની તલગભિસિતને પૂક નથી. મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસ-સંશોધન એવા કોઇ મંડળનો દફતરમંડાર કે સાધનમંડાર અગને નથી મળ્યો. પારસનિસ કે મારવઇ એવાની આસખેડોના લાજ જલ્દીએને નથી મળ્યો. છતાં 'ગુજરાતનું વડાજીવનું' 'અમલપદ' અને હવે આ 'ખખાતનો ઇતિહાસ' રચી, કી તલગભિસિત, એવાં મંડળ, એવા શોધક અને એવા શોધક ગુજરાતને મળે તો સાધનોની ખોટ નથી એ સારી પેઢે દેખાડી આપ્યું છે. મુંજાઇ યુનિવર્સિટી ખરો પેઢાંસોશોધજોજ મટિના બંદેજખાથી સારી એવી રકમ ખખારી તલગભિસિતને હાથે આ હિસામાં વખારે કાયે કરાવી લેવાનું જોઇએ યુનિવર્સિટીના કમચારીઓમાં ધખા જે ગુજરાતીઓ છે ગુજરાતનું જમુદેકર. નો આના એવા

એવ પ્રસંગ માંડ મળશે. તલગભિસિતમાં મુજરાતને રીસ વિદ્વાન સરોધક સાંપડ્યો છે. એનો પૂરા લામ ઉડાવવાની રીત જ દેકે વસીલાસર અને સમૃદ્ધ મુંજરાતની છે. એ એકલે હાથે આ વિદ્વાન આંરડું કરી રાકે છે તો વસીલાની એથે એઓ ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક સંશોધનમાં કામે મેરો. હિસાં અધી રાકે એ નિર્વિવાદ છે. ગુજરાતના ઇતિહાસનાં સાધનો મટે કેરેકેર દરોએસા જીન અને અન્ય બકારો ઉપરાંત મોડુંવલ, સન્સ, હોલ્ડન અને હમ્લેન્ડના બંકારો શોધાયા જોઇએ; પૂર્વ આદિમ, નવા, હરત છન્ડીઝ, સીન વગેરેનો ઇતિહાસસંકાર શોધાયા જોઇએ; અને એ ધાય તે મટે સારકાર, યુનિવર્સિટી અને વમહાર મંડળોના ધનમંડાર અને સાધનમંડારની જરૂર છે.

પુસ્તકજી ઇતિહાસમાં, સહેલુક મુંજવાકામરી લેખનકદીની એ અનેક દુષ્ટીકો બરી પડી છે. એ મળ કલેખવાની વિગત, જોઇગત અને શકા દેખાડવાનું અનુકરણીય સાદસ કરવામાટે લેખકને ધન્યવાદ પડે છે.

એક કામે ધીખતા આ બંદરનો તરી ઇતિહાસ અદ્યતન સમૃદ્ધિની આચાત-નિખાસ દેખાડતો આ પુસ્તકમાં નજરે પડે છે. 'માનને મળી તે ગળીને છાણું તીજીની આખી' એ કહેવત અનુસાર પરદેશી ખાસાઓને વળારે પડી ગળી બનેલી મુંજાઇને આંખી નય એવી તે કાજની ખખાતનમરીની ડાખી આ મળયા થાય છે ફરક જોડેથી જ કે પ્રાચીન ખખાતના લક્ષમીપેરો તે ખાસ વેચારીઓ હતા, વડાજીવની હતા; નવારે આજે ધીખતાં બંદરો, મુંજાઇ કલકતા, રંજન વગેરેમાં વસતા ગુજરાતી શોડિયાઓ કેવળ પરદેશી 'કુર્સ'ના દલાસો છે કે પેટિવાદાર એવા જીજીવધિવાતો છે. કંઈ નહિ તો હીમુએલી અને દલાઈ ગએલી પુરાતન સમૃદ્ધિની ડાખી કયા વાંચી જે આંસું પાડવા ખાતર જ આ મળ એવા ઇતિહાસમળોની ગુજરાતને જરૂર છે. આજેમ-અજખાખાજાસગુજરાત તલગભિસિતનું કુળી બન્યું છે.

આ મળ એ અંશેછમાં લખાયો હોત તો હિંદના સર્વ પ્રાનીય ઇતિહાસસંશોધકોની હરોજમાં, તલગભિસિત મંચ-જર્જુ રખાન મેળવન એ નિરંસાય છે.

આ મોંધ એ મળની વિનયના નથી. એ એ સાધનોનો અધ્યતીએ ઉપયોગ કર્યો છે જે વિશાલસાધનમળારને વાંચી થાદ રખાવાર વિવેચક ગુજરાતમાં નથી જ. આ મોંધ તો એ મળના જમની વધામળી આપવાની આદના કેસિસ છે.

દરેકેક સાળમાં આ મળ હોવા જોઇએ કોઇ પુસ્તકાલય આના વિના રહેડું ન જોઇએ હું ગુજરાતી હું અને મને વાંચનાં

આપણે એ એમ કહી સકનાર છેકે આ અગ્ર વસાવણે બેઠકો. એમાંનાં ચિત્રો નહિ સુખ દિવિદાસ કહી રહ્યા છે. એ સ્થાપત્ય કૌશલ દેશના દલાવેદોના આત્માની પિઝાન કરાવે છે. એ સુંદર બગીચાઓ કોઈ રંગીલી સંપાનાં જુરંબુમાં રંગનાં દેખાડે છે. એમીનખાનાના રંગમહેલની બારીગારી દેખાનાં વડાઓ, દરિયાકાંઠાની સદનનતોમાં પસરેલી ગુજરાતી રોગાચકારી કથાઓના અણકા જગાડે છે-અને એ સાચરસડેલાની દેશી

વડાઓને પડશે એમની કાળી કપડાંની બેઠકો(બેન્ક) પર રસીયર મુજબતની સદિયાળી વાડીઓમાં ચઢેલી પાદેશી નેવારી-ગોળી રોગાચકારીની મૂર્તિ જેવી લાગે છે. એ પેદસ રસીયર તે આજની 'ફૂલન મેરી'ની પૂર્વજ; એ નેવારીઓ તે આજની જર્જરિરતુન સહેનસાકાનના પૂર્વજ. આનો મુદ્દા દિવિદાસ તો અગ્રને ખાને ખાને વંચાય છે.

—અં.

એક ઉપયોગી પુસ્તક

ગુજરાતી બાષામાં સાયોપેટી પાઠ્યપુસ્તકો સિવાય બનવાને કપયોથી સામાન્ય જ્ઞાનમાં હંમેસા ફરે એવાં બૌદ્ધિક સાહિત્યનાં પુસ્તકો આજે જ બહાર પડે છે. સૌથી પ્રથમ આનંદી તર-ગૌદ વરસ પહેલાં શ્રી બચુભાઈ દલાલ પાસે તૈયાર કરાવી ગુજરાત વિદ્યાપીઠે 'નેવારી બુગાજ' નામનું પુસ્તક બહાર પાડ્યું હતું. તેમાં કથાકથા કથા પદાર્થો છઠ્ઠા છઠ્ઠા નજીમાં કથાકથા દેશોમાં પાડે છે, અને તે કથા કથા ખરે છે, કેવાં સાધનોથી એ માલગી હેરફેર થાય છે, એ પદાર્થોના ભાવો કેવા સુન્દરમાં નહીં થાય છે, એ વગેરે અનેક વિષયોનું એ પુસ્તકમાં સાદું જાણુ કરવામાં આવેલું છે તે જ અરસામાં શ્રી માકુળાસ સાહ પસે તૈયાર કરાવેલા સગાઈ સાહિત્ય-માળામાં 'જગતના દિવિદાસની વાતો'ના એ દસઠ્ઠા પુસ્તકો બહાર પડ્યાં હતાં તેને તે બંને જોડાવવા સ્વતંત્ર મેલો નથી; છતાં કોઈપણ દેશની વર્તમાન બૌદ્ધિક સ્થિતિ કથા કથા બૌદ્ધિકાસિક બનાવેલા સીધે પડાય છે તે તેમાં દર્શાયું છે. એટલે એ પુસ્તકમાં બૌદ્ધિકાસિક બુગાજની દિવિદાસ સાદું વિવેચન કરવામાં આવેલું છે. ત્યાર પછી હાલના પંચ વસના લાંબા બાળે ગુજરાતી બાષામાં 'આર્થિક બુગાજ' નામના એક બીજા સુંદર પુસ્તકનો હંમેસા થયો છે.

શ્રીસ અને રોગનાં માદામાંથી અપચાસ વગેરે છઠ્ઠાં

આ મારે જંગમી આચરણમાં હતું કેમાં કુદરતી બળોને આધારે મોખમી સદી પછી મુસીબતી કોઈ પણ માલને બાદે છઠ્ઠાં આમળ આવ્યું કે આવ્યારે છઠ્ઠાંનું આર્થિક એકાગ્ર મુનાછેટ રોગના હાથમાં કેમ આવ્યું જતું જણાય છે? એવા અર્થ-સાચના તેમ જ સજકારણના પ્રશ્નો બૌદ્ધિક દિવિદાસ આત્યાર મુખી આજે જ અર્થવામાં આવ્યા હતા આ પુસ્તકમાં એવા પ્રશ્નોનો મૂલ્ય નિચાર કરવામાં આવેલો છે. જેમ મિત્ર ફરે ત્યારે સતુ થાય, તેમ એવાં કુદરતી બળો જેને સીધે દિવિદાસ દેશ ક્ષતિને સિપારે પડેલો લોય, તે ન જળ કાળ જતાં પ્રતિકૂલ થાય છે, અને તે દેશને અવનતિના ખાડામાં ફેંકી દે છે, એ સનાતન સત્ય તેના કોઈ એક પ્રકરણમાં મતિપાત્રિન કરવામાં આવેલું છે. દૂંધમાં બૌદ્ધિકાસિક દિવિદાસ દુનિયાની સમૂહનો દિવિદાસ સમાજવામાં આ પુસ્તક અત્યંત કપયોગી છે.

બુલેથ કે દિવિદાસના સિદ્ધાંતો તે આ પુસ્તક વારંવાર પાઠવવું કરવા જેવું છે. એની સારી હકીકતો વાણુ આ પુસ્તક ગુજરાતી બાષામાં કાઢવા મારે શ્રી વિદ્વાસને અને શ્રી દિવિદાસ-મૂર્તિ પ્રકાશન મિત્રને થાય પડે છે; અને તેમણે બદરે-અત્યંતે અલેથ-મિલ અત્યંતાર સામાન્ય પ્રબળન કપાર એક મોટા કપાર કર્યો છે.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી

હહા પાણુની ગોળીઓ

ગોતાનું કામ જાણનારો કાલો અણાય અને તે પર પૂરેપૂરું જ્ઞાન આપી કરનારો પધારે કાલો અણાય. એ નીસરેલીથી તમે ચડો છો તેને લાલ ન ચારવા વળે પાછા કિતવું પડે તો કામ દાન. કાળના રણમાં ફેરલાંક પતલાં એવાં જણુ છે કે ફેરલાંક માનવી એવે રસે આવેલાં હતાં વક્રીક્ર એટલે તમારા પ્રતિપક્ષી પાસેથી મિલકત છોડાવીને મોને સાચાનાર માણસ મહાન યુદ્ધને બંતે દેશમાં તણુ પ્રકારના લક્ષ્મી પડે છે કુળી માણસોનું, પાંગળાઓનું અને મોક્ષરિયાઓનું. કોલેક્ટરેકવળીથી થળે બાને છોડવાનો એટલું તો સીધે છે કે આવક કરના દસ ગણે ખર્ચે કેમ કરાય. બોમ આપવાનો ન હોય ત્યારે આપણે બધા સિદ્ધાંતગદી જાળી જઈએ છીએ. મુઠાનીમા મોનામહોરો કાપડો તો ધરણમાં પાછાછાની લીજ મામળો. પેસો પ્રાપ્ત કરવાનો સહેલો માર્ગ એ છે કે ભતે રજકું. ધંધાપસંધો કુસર લે અને કુસરવાળા ધંધે ચડે તે: ધણું કુણો નામ જામે એ ભતે સંતોષ લઈ સાતો નથી તે બીજો છઠ્ઠાં શકનો નથી.

પૈસાની વાંસળી એણે એ ધરમશાળાના માલિક
અમ્માપ્રાને સામ્યવચ દીધી અને કહ્યું કે એ દેવધન છે,
માટે જતન રાખજો. અમ્માપ્રાએ તેને નમિત્ત રહેવા
જણાવ્યું, અને તેની સારવારમાં પોતે જ બિભે પગે રહ્યો.

છઠ્ઠે દહાડે કાન્શીરોને કાંઈક રીક થયું એટલે તે
ધરમશાળાના માલિકને તેના પૈસા ચૂકવી પાતાળી

ગયો અને તેણે બીંચારા બુદ્ધિને મારીને ગામ બહાર
કાઢી મૂક્યો.

અણુવણુ વરસના દરમિયાન કરીને વૃક્ષ ખેડત દસેના
તીરથધામમાં પહોંચ્યો. મંદિરમાં ગામલોકના પૈસા
ધરના તેણે પોતાની પાસે જે કાંઈ હતું તે ગણુ વેચી
નાખ્યું. તીરથ કરીને દવે એ પાછો ફર્યો તે વેળા

એવું બોલી જાતી કાઢી ચાલ્યો પોતે ફરવા,
રાગાં રાગાંથી દેડકાં બેગણુ આન્યા એને ચગવા.

કોઈ પૂછે, 'કાકા, ક્યાં ચાલ્યા?' કોઈ કહે કે, 'મામા'
દેડકા બોલ્યો, 'મૂરખાઓ ર તમે મળ્યા શે સામા?

આવર ચડી હું રૂપિયાવાળો શેક કહી બોલાવો,
'નદિ તો જાણો કુમળા માથે પડ્યો કાફો આવો!'

એમ કહીને દેડકા શેડે ધોધ લગાવી દીધી,
આગે ચલતી રીધી.

એટલામાં ત્યાં જતો હતો કોઈ હાથી નડીએ નદાવા,
દેડકા બોલ્યો, રત્ન વિના હું નદિ દઉં એને જવા.

'ભિભો રહે એ બુદ્ધિ દાથી, બુદ્ધિના એ બુદ્ધા,
રત્ન વિના આઈો ચઢને જાવા મન; ન જાણે, બુકાં?

હજી દેડકે, પણ દાથીએ જરાય ના મણકાર્યું,
ત્યારે એણે એ ઉકળને શિક્ષા કરવા ધાણું.

'શું તું મારો હુકમ ઉઘાપે? તું મારાથી મોટો!
રૂપિયાવાળો હું છું, મારો નથી જગતમાં મોટો.

મૂરખ! સમજને પાછો જા, નદિ તો જાશે મારો,
કાજો ચઢને પાછો વળ, ને જોશ, "દવે હું દાર્યો!"

પણ ના દેડકે બોલ્યો દાથી એ તો આગળ ચાલે,
દેડકા એની સાથે જાવી કેવે પગ ઉઠાજે.

દાથી બોલ્યો 'મૂરખા શેક, રત્તો છોટી રંગ,
પહેલાં તારો છાન જાવાની કેવું હોય તે કેળે.'

દેડકા ગરજ બોલ્યો, 'મદા! મૂળોં કેવે કેળે કેળે!
જાત લગાવી દમણા તારો જાત નિકાલું, જોને!'

એવું બોલી દેડકા શેડે પગનાં બિંચો પ્રાણી,
મૂંઢમાં લઈ દાથીએ એને દૂર ફગાવી દીધા.

રૂપિયાના મૂંઢે એ શેક લાન બૂંચીને મૂંઢો,
ને રૂપિયો કોઈ ગાણુ આના મયો ઉઠાવી, જુઓ!

રમણુકાલ સોની

વાંસળી લઈ માર્ગે પડ્યો. વાંસળીને આ વળને તેણે
કપડાં અને લાતા બેગી માંમાં દીધી.

જાપેર થતાં કાન્શીરો આડના ઝાંઝડા નીચે લાલું
ખાવા મોટે ત્યાં તેણે પૈસાની વાંસળી છોડી જોઈ.
અંદર જુએ છે તો પૈસા યુથ અને તેને કેકાણે કાંકરા
ને પથ્થર લારેલા! ધરડો જગાણુ તો તરત પાછો
વળીને ધરમશાળાના માલિક પાસે ગયો અને પોતાના
પૈસા પાછા માગ્યા. આ વાંસળીને અમ્માપ્રાને ગિવજ

તેની પાસે ખાવાનું રાસખું લેવા મે પૈસા રહ્યા ન હતા,
એટલે તે બીજા માગવા મંડ્યો.

ત્રણ વરસે બીજા માગતો માગતો કાન્શીરો પાછો
મોટેરે મારો આન્યો. પેથો ધરમશાળાનો માલિક તો
દવે નાસેવેત જન્મો દત્તો. કાન્શીરોએ ફરી એને વીનવ્યો
કે 'જાણુ, લાજો ચઢને પૈસા કાઢી દે. એ પૈસા તો
દેવને મદાએલા છે. એ તને પચવાના નથી. અને
મારે એ પૈસા લાવવા મારા મદરની ગમી માલગિહકત

વેમી નાખતી પડી છે. દાસ હું અંધિરેદાસ બિજારી થઈ ગયો છું. માટે મહેરબાની કરીને પૈસા દઈ દે.”

પણ અમ્પાકીતો તદ્દન નામકર જઈને કાન્સીરિને માથો ભાંડવા લાગ્યો. એમ કરતા બંનેને જરોજર બગી પડી. એટલામાં ગામનો ચોપાદાર આવ્યો. તે કાન્સીરિને પકડી ઘસડીને ગામઝાપે લઈ ગયો અને ધમકી આપવા મંડ્યો કે ‘મરી ગયો ત્રણજી દેવે કોઈ દિ’ પાછો ગામમાં ટાટિયો મૂક્યો છે તો.’

કાન્સીરો બપોરે રસ્તે ગામ્યો તો ખરો, પણ ત્યાં ગામના સીમાડા આગળ ત્યાં જ તેનો દેહ છૂરી ગયો. રસ્તે જતા કોઈ સાધુએ તેને જોયો અને દવા લાવીને તેના શયને મંદિર પાછળ કથસ્તાનમાં દફનાવ્યું.

કાન્સીરિના મોત પછી અમ્પાકીના દિકમાં પાપ હંખવા મંડ્યું. શીકરમાં ને શીકરમાં એ માદગીને બિછાવે પડ્યો. બીડાને બીલા ચયાની પણ તેનામાં સમિત ન હતી.

દેવે થયું એવું કે કાન્સીરોની કળરમાંથી આગિયા-ઓનું ફોડું જૂથ લીડીને અમ્પાકીની પચારી આગળ ધૂમવા લાગ્યું અને તેની મચ્છરદાની ઉપર તૂટી પડ્યું. ગામલોકે આ ભાંગે કેટલા ધે આગિયાને મારી નાખ્યા;

પણ મારી નાખ્યે કાંઈ તેમનો પાર આવે એમ નહોતું. કળરમાંથી દારોદાર નીકળીને પચારી તરફ ધસતી હતી. ઓરડામાં સધળે પ્રકાશ પ્રકાશ થઈ રહ્યો હતો, અને સો મરતા તો દમર દાગર થતા.

આગિયાઓના આ મસારાને લીધે મચ્છરદાની તો બેસવા લાગ્યો. જેમજેમ ભાર પડતો ગયો તેમતેમ મચ્છરદાની તૂટવા માંડી. એ સમયદાર જોતો ગામલોક અંદરઅંદર વાન કરવા લાગ્યું કે ‘લાઈઓ, માનો ન માનો, પણ આ અમ્પાકીએ પૈસા જૂઠું નાચાણના પૈસા દબાવેલા છે, અને એનું જ આ વેર છે.’

આ સમયે બોલાયા તેવી જ મચ્છરદાની તૂટી પડી અને આગિયાઓ અમ્પાકીનાં આંખ, મોં, કાન અને નાકમાં પેસવા હુમલો કરવા લાગ્યા અમ્પાકી તો બીજાંને અપમૂઓ થઈ ગયો. વીસ દિવસ લગી એણે જૂથો પાડી અને ઇશ્વરની દવા માગી. પણ દવા ન મળી.

દશ પણ, ત્રણ વેરાગિયી બાળનાં હોય તેમ એ બંતુઓનાં ટોળેટોળાં ઉભારનાં જ ગયાં, તે દુષ્ટ અમ્પાકીનો એવ લીધા પછી જ અદશ્ય થયાં.

(નખાની વાર્તા)

૨. જી.

લ વીં ગિ યા

જયંતીની નવમી વર્ષમાંકને દહાડે ગિબ્બનાલી પૂરી થયા પછી એક તાસક-માં ધારીનો દબલો બધેસો જોઈ તેણે માને પૂછ્યું ‘જા, એક ધારી લઈ?’
‘ના બાઈ, તે આલે ખૂબ દારવું છે; હું હવે સુઈ ના.’

‘તારે એક મારી પાસે કાશીમાં નવે રાખી મૂકું તો?’
‘હીક છે, તારે પણ હવે સુઈ જાજે’
થોડીવાર પછી માણસે એ તો નવધી ધસધસાઈ બેઠો દતો. ‘પણ કોમ્પીક્ટ ગેટ કપર મૂકેલું હતું!’

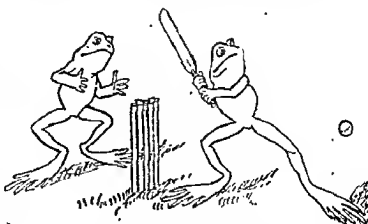

ધસક: અહ બપોતે તે જ માસ વાળ કાપ્યા હતા ને?

હાલમ: તોય સાચેજ: હું તો છ મહિનાથી જ આવી આવ્યો છું.

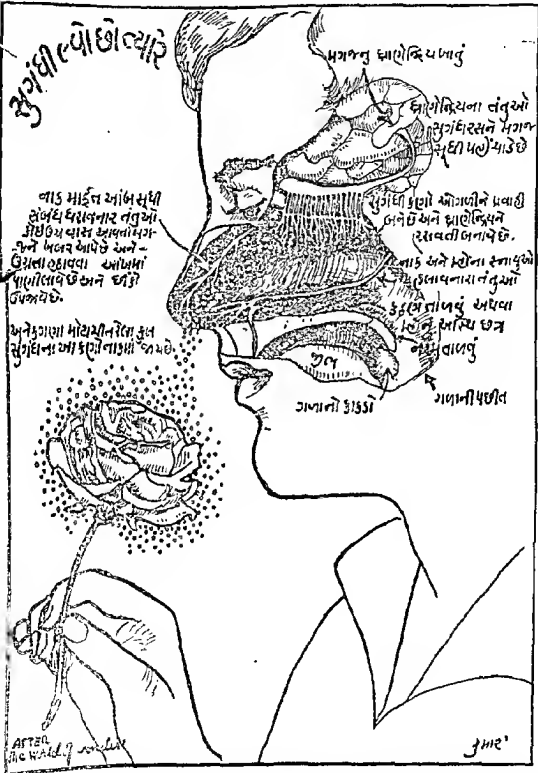
શિક્ષક: (ઉત્ક્રાસનો વિષય શી-ખવતા ઓકરાઓની કંપનારાકિતનું માપ કાઢવા.) જો નેપોલિયન વૉટરની લગઈ હતી તો ?

એક છોકરો: તો આ સવાલ જ બોલો ન શક

આવતા મહીનામાં નેપોલિયન ક્રિકેટ રીંગ મુજરાતમાં રમવા આવવાની છે તેનો કસાલ દેડકાઓમાં પણ વ્યાપી ગયો છે

આ પણ ને વાસ કેમ કરી ને આવે છે

નવ દેશવાસી નોકરની રી. થ જે તેમાંની તે, આખી રોખી કે બીજ કોઈ રીતે અનુભવી ન સંકાય એવા આવના આવી કહુતા ફાણમાં નોકરી છે. એ કહુ તસોમાથા પ્રવેશીને. આ કહુતા ભાગમાં ભય છે. ભય ને એનાથી પ્રેરાતી થઈ ભય છે અને એનાથી કોળિય પછી પ્રાપ્તિયના તેનુ એ સુગંધરસને વાતરેલ મગજના ચેતનામાં પડેલાં છે. આપ મને સંદેખમ થાય છે ત્યારે નાક નીચીને એ ઉપસા ભાગ મુકાઈ જવાન વાંચ આવવાન થય આવી સકતી નથી. આના નીચલા ભાગમાં આંખ ને નાક વચ્ચે સંબંધ ધરાવતા તંતુઓ આવેલા છે, તે અધ્યાત્મી કે અધ્યાત્મિક, કેમ કે આ તંતુ કોળિય પછી એકી જગતીને તેમજ આંખમાં પાડી લાવીને એની આસ. નાક બહાર પડેલી કાંટે છે,